K. MARKSAS
F. ENGELSAS

RINKTINIAI RAŠTAI DVIEM TOMAIS

I
TOMAS

VILNIUS — 1949

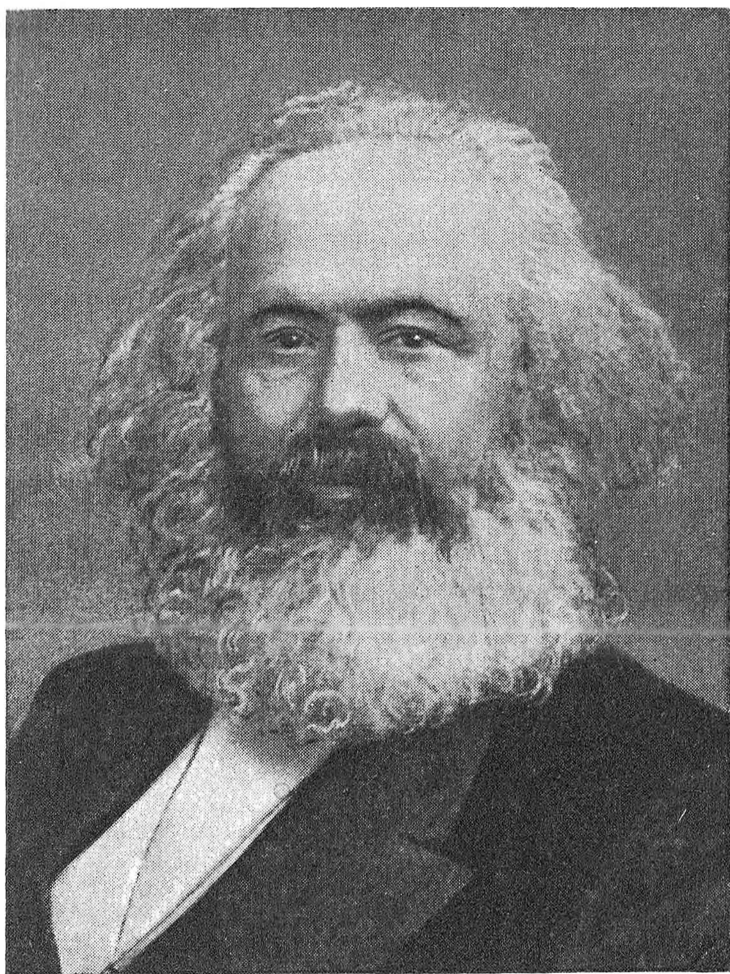
LKP(b) CK PARTIJOS ISTORIJOS INSTITUTAS —
MARKSO—ENGELSO—LENINO INSTITUTO FILIALAS

VALSTYBINĖ
POLITINĖS IR MOKSLINĖS LITERATŪROS LEIDYKLA

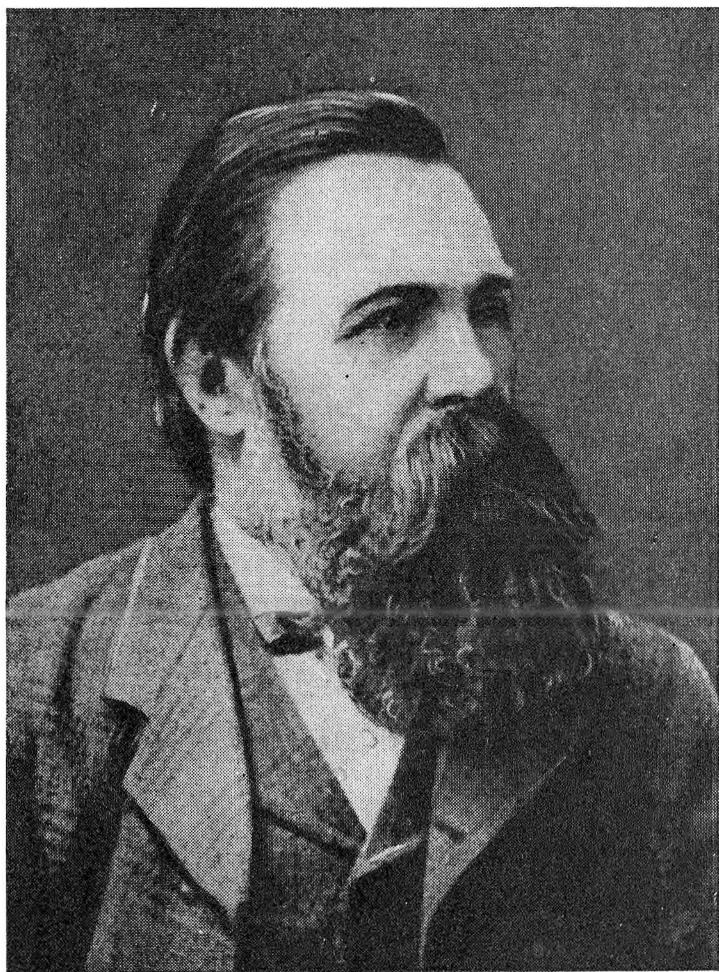
TURINYS

Leidinys Nr. 94. Tiražas 10.000 egz. Pasirašyta spausdinti 1949.X.24. LV 15089. Popieriaus formatas 60×92. 38,25 spaudos lanko. 41,25 apsk. leid. lanko. 42.100 ženklų 1 spaudos lanke. Kaina Rb. 14,—.

Spaudė valst. „Vaizdo“ sp. Vilniuje, Birštono g-vė Nr. 2. Užsak. Nr. 1062.

Karl Marx

F. Engels

PRATARMĖ

Šiame rinkinyje įdėti svarbiausi Markso ir Engelso kūriniai, nušviečią visas tris sudėtines marksizmo dalis: filosofiją, politinę ekonomiją ir socializmą. Marksas ir Engelsas kritiškai perdirbo visus geriausius žmogaus minties laimėjimus filosofijos, politinės ekonomijos ir socializmo srityje, apibendrino daugiaamžį engiamųjų klasių kovos prieš savo pavergėjus patyrimą ir sukūrė mokslinio socializmo teoriją, kuri buvo revoliucinis perversmas ir kuri pradėjo naują visuomeninės minties vystymosi epochą.

Priešingai visoms kitoms filosofinėms ir politinėms sistemoms marksizmas išreiškia pagrindinius darbininkų klasės ir visų darbo žmonių interesus. Marksizmas — ne pavienių asmenų arba atskirų sektų kūrėjų mokslas, o mokslas, skirtas proletariatui, turįs būti kompasu revoliucinėje jo kovoje. Marksizmas darbininkų klasei yra vėliava, tikėjimo simbolis, jis atskleidė jai jos istorinę misiją — išvaduoti žmoniją iš bet kurios priespaudos ir išnaudojimo — ir nurodė kelią komunistinei visuomenei sukurti. Čia glūdi marksizmo jėga, tai daro jį nenugalimą. „Marksas ir Engelsas yra ne šiaip sau kurios nors filosofinės „mokyklos“ pranokėjai — jie yra gyvi vadai gyvo proletarinio judėjimo, kuris kiekvieną dieną auga ir tvirtėja“ *(J. Stalinas)*.

Marksizmas skynėsi kelią nesutaikomoje kovoje prieš reakcinę idealistinę filosofiją, prieš buržuazinę politinę ekonomiją, prieš sektantinį ir smulkiaburžuazinį socializmą.

Klasikinį pagrindinių mokslinio socializmo idėjų išdėstymą Marksas ir Engelsas pateikė garsiajame programiniame dokumente „Komunistų Partijos Manifeste“, kuriuo pradedamas šis rinkinys. „Šiame kūrinyje, — pažymėjo Leninas, — su genialiu aiškumu ir ryškumu atvaizduota naujoji pasaulėžiūra, nuoseklusis materializmas, apimąs ir socialinio gyvenimo sritį, dialektika, kaip visapusiškiausias ir giliausias vystymosi mokslas, klasių kovos ir proletariato, naujos, komunistinės visuomenės kūrėjo, pasaulinio-istorinio revoliucinio vaidmens teorija“. „Komunistų Partijos Manifestas“, — „marksizmo giesmių giesmė“, kaip pavadino jį draugas Stalinas, — davė milijonams visų šalių proletarų teorinį ginklą kovai prieš kapitalistinę vergiją, jis atskleidė jiems ateitį ir nubrėžė jiems kovinę veiksmų programą.

Įdėtieji į rinkinį trys Markso veikalai iš XIX amžiaus Prancūzijos istorijos — „Klasių kova Prancūzijoje“, „Luji Bonaparto briumero aštuonioliktoji“ ir „Pilietinis karas Prancūzijoje“ — yra puikiausi istorinio materializmo metodo pritaikymo konkretiems istorijos įvykiams analizuoti pavyzdžiai. Kartu su tuo jie turi didelę teorinę reikšmę: juose atsispindi marksistinio mokslo apie proletarinę revoliuciją ir proletariato diktatūrą vystymasis. Tikrasis proletarinio judėjimo vadas Marksas pats mokėsi iš masių, šių istorijos kūrėjų, ir turtino revoliucinę teoriją jų kovos pamokomis. Turtingas 1848—1849 m. revoliucijos patyrimas buvo akstinas Markso pažiūroms į valstybę išsivystyti ir konkretizuotis. Jeigu „Komunistų Partijos Manifeste“ buvo pateikta dar tiktai bendra formulė, kad proletariatas neišvengiamai turi užkariauti politinę valdžią, tai „Luji Bonaparto briumero aštuonioliktojoje“ Marksas, apibendrindamas 1848—1851 m. klasių kovos Prancūzijoje patyrimą, priėjo išvadą, kad proletariato diktatūrai įvesti visų pirma reikia sulaužyti senąją karinę-biurokratinę mašiną, klasinio buržuazijos viešpatavimo aparatą. Vėliau didvyriškas Paryžiaus komunarų, „šturmuojančių dangų“, žygdarbis nuvedė Marksą į naują, nepaprastai svarbų jo mokslo vystymesi žingsnį. Analizuodamas veikale „Pilietinis karas Prancūzijoje“ liaudies masių mėginimą įkurti Paryžiuje savą darbininkų valstybę, Marksas padarė išvadą, kad kaip tik politinė Paryžiaus Komunos tipo organizacija, o ne parlamentinė respublika, yra tinkamiausia proletariato diktatūros forma. Pagaliau „Gotos programos kritikoje“ — įžymiame dokumente, nukreiptame prieš oportunistus, mėginusius iškraipyti revoliucinę marksizmo dvasią, — Marksas nurodo, kad yra būtinas ir istoriškai neišvengiamas „politinis pereinamasis laikotarpis“, kurio valstybė turi būti revoliucinė proletariato diktatūra. Šiame kūrinyje, kurio teorinė

ir praktinė reikšmė yra neįkainojama, Marksas pirmą kartą suformuluoja žinomą teiginį apie socializmą ir komunizmą kaip dvi naujos, komunistinės visuomeninės santvarkos vystymosi fazes.

Neatskiriamą vidinį vienumą su proletariniu socializmu sudaro dialektinis materializmas — revoliucinio proletariato pasaulėžiūra: „Marksizmas, — rašė draugas Stalinas, — tai ne vien socializmo teorija, tai — vientisinė pasaulėžiūra, filosofinė sistema, iš kurios savaime išplaukia Markso proletarinis socializmas“.

„Tezėse apie Feuerbachą“, kurias Engelsas apibūdino kaip „pirmąjį dokumentą, kuriame glūdi geniali naujosios pasaulėžiūros užuomazga“, Marksas dar 1845 metais paskelbė esant nepertraukiamą ryšį tarp filosofijos ir visuomeninės praktikos. „Filosofai tik įvairiai *aiškino* pasaulį, bet dalykas yra tas, kad jį reikia *pakeisti*“, sako Marksas. Proletariato, revoliucinės klasės, pašauktos pertvarkyti pasaulį, filosofija gali būti tiktai dialektinis materializmas, kaip vienintelė tikrai mokslinė pasaulėžiūra. Atskleisdami klasinį kovos tarp idealizmo ir materializmo pobūdį, Marksas ir Engelsas gynė partiškumo filosofijoje principą. „Marksas ir Engelsas, — rašė Leninas, — nuo pradžios iki galo buvo partiški filosofijoje, mokėjo atskleisti nukrypimus nuo materializmo ir nuolaidas idealizmui ir fideizmui visose ir visokiose „naujausiose“ kryptyse“.

Savo pratarmėje veikalui „Dėl politinės ekonomijos kritikos“ Marksas genialiai suformulavo istorinio materializmo, t. y. dialektinio materializmo teiginių pritaikymo visuomenės gyvenimui, esmę.

Klasikiniams kūriniams, kuriuose pateiktas marksizmo kaip vientisinės pasaulėžiūros išdėstymas, priklauso Engelso veikalas „Socializmo išsivystymas iš utopijos į mokslą“. Šis kūrinys — tai trys „Anti-Diuringo“ skyriai, Engelso perdirbti turint specialų tikslą — duoti darbininkams populiarų marksistinio mokslo išdėstymą. Engelsas trumpai apibūdina tris sudėtines marksizmo dalis ir parodo, kad visi pasaulinės kultūros laimėjimai buvo kritiškai perdirbti Markso, sukūrusio naują pasaulėžiūrą, kuri kokybiškai skiriasi nuo visų ankstesniųjų visuomenės teorijų.

Engelso veikalas „Liudvigas Feuerbachas“ yra kovinis pasisakymas materialistinei pasaulėžiūrai apginti ir pagrįsti. Čia Engelsas klasikiškai suformuluoja pagrindinį filosofijos klausimą — apie santykį tarp mąstymo ir būties, dvasios ir gamtos, — klausimą, dalijantį filosofus į dvi stovyklas: idealistus ir materialistus. Veikaluose „Socializmo išsivystymas iš utopijos į moks-

lą“ ir „Liudvigas Feuerbachas“ Engelsas pabrėžia materialistinės Markso dialektikos priešingumą idealistinei Hegelio dialektikai ir atskleidžia Feuerbacho metafizinio materializmo trūkumus ir ribotumą.

Didelę teorinę reikšmę turi į rinkinį įdėti atskiri Markso ir Engelso laiškai istorinio materializmo klausimais. Laiškuose Anenkovui ir Veidemejeriui Marksas trumpai suformuluoja tai, kas nauja jo įnešta į visuomenės vystymosi ir klasių kovos teoriją. Laiškuose K. Šmitui, J. Blochui, F. Meringui ir H. Štarkenburgui Engelsas griežtai pasisakė prieš materialistinio istorijos supratimo vulgarizaciją ir prieš nepakankamą ideologinio veiksnio visuomenės vystymesi ir klasių kovoje vertinimą. Savo veikale „Trumpai apie partinius nesutarimus“ draugas Stalinas parodo, kokią didžiulę praktinę reikšmę turėjo partijai, kovai prieš tredjunionistinę gaivališkumo teoriją šis teorinis Engelso pasisakymas. „Reikėjo įrodyti didžią idėjų reikšmę. Ir štai stojo Engelsas ir savo laiškuose (1891—94 m.) pabrėžė, kad idėjos, tiesa, nekrinta iš dangaus, o yra pagimdomos paties gyvenimo, bet, kartą gimusios, jos įgauna didelę reikšmę, jos vienija žmones, organizuoja juos ir uždeda savo antspaudą jas pagimdžiusiam visuomeniniam gyvenimui, — idėjos turi didelę reikšmę istoriniame judėjime“ *(J. Stalinas)*.

Istorinio materializmo teorijos meistriško pritaikymo visuomenės vystymosi istorijai pavyzdys yra Engelso knyga „Šeimos, privatinės nuosavybės ir valstybės kilmė“. Engelsas joje parodo šeimos, giminės, privatinės nuosavybės, klasių ir valstybės kilmės šaltinius, parodo jų išsivystymo dėsningumą ir jų priklausomybę nuo materialinio gamybos būdo ir pagrindžia vienų visuomeninių formų pasikeitimo kitomis neišvengiamumą. Leninas apibūdino šį Engelso veikalą kaip vieną iš pagrindinių šių laikų socializmo kūrinių.

„Giliausias, visapusiškiausias ir detaliausias Markso teorijos patvirtinimas ir pritaikymas yra jo ekonominis mokslas“ *(V. I. Leninas)*. Savo nemirtingame veikale „Kapitalas“ Marksas pateikė genialią ekonominio kapitalistinės visuomenės judėjimo dėsnio analizę, ištyrė šią visuomenę jos atsiradimo, išsivystymo ir nusmukimo stadijose. Šiame rinkinyje įdėtas baigiamasis „Kapitalo“ pirmojo tomo garsiojo XXIV skyriaus septintasis poskyris. Šiame poskyryje Marksas atskleidžia istorinę kapitalistinio kaupimo tendenciją, prieštaravimų taip darbininkų klasės ir buržuazijos paaštrėjimo neišvengiamumą, proletarinės revoliucijos ir „ekspropriatorių eksproprijavimo“ neišvengiamumą. Engelso recenzija apie pirmąjį „Kapitalo“ tomą supažindina pla-

čius skaitytojų sluoksnius su šio Markso veikalo turiniu. Joje Engelsas parodo pasaulinę-istorinę darbininkų klasės kovos reikšmę ir išdėsto mokslą apie antvertę, kuris yra „kertinis Markso ekonominės teorijos akmuo" *(V. I. Leninas)*.

Į šį rinkinį dedami taip pat du kūriniai, Markso skirti plačioms darbininkų masėms. Pirmojo veikalo — „Samdomasis darbas ir kapitalas" — pamatan padėtos Markso paskaitos, skaitytos 1847 m. Briuselio vokiečių darbininkų draugijoje. Antrasis kūrinys — „Darbo užmokestis, kaina ir pelnas" — yra Markso pranešimas dviejuose Tarptautinės Darbininkų Asociacijos Generalinės Tarybos posėdžiuose 1865 metais. Šiuose veikaluose Marksas pateikia populiaria forma gilią teorinę ekonominių santykių, kuriais pagrįstas klasinis buržuazijos viešpatavimas, analizę, išaiškina antvertės kilmę ir esmę ir priveda skaitytoją prie revoliucinės išvados — apie darbininkų klasės kovos dėl samdomosios vergijos panaikinimo būtinumą.

Vienas iš pagrindinių mokslinio socializmo kūrinių yra Engelso veikalas „Butų klausimu". Jame pateikta prudonistinių projektų butų klausimui išspręsti kritika; Engelsas šią kritiką paverčia kaltinamuoju aktu visai kapitalistinei sistemai. Priešingai prudonistams ir kitiems socialreformatoriams Engelsas pabrėžia, kad butų klausimo esant kapitalizmui negalima išspręsti. Jis čia iškelia svarbų teorinį klausimą apie priešingumo tarp miesto ir kaimo panaikinimą ir įrodo, kad tai yra galima tiktai komunistinės visuomenės sąlygomis.

Mokslinio socializmo įkūrėjai buvo pirmieji tarptautinio proletariato organizatoriai ir vadai. Marksizmo teorijos kūrimas iš pat pirmųjų dienų buvo neatskiriamai susijęs su Markso ir Engelso kova dėl proletarinės partijos sukūrimo. Kaip žinoma, „Komunistų Partijos Manifestas" buvo parašytas kaip programa Markso ir Engelso įsteigtajai pirmajai tarptautinei komunistinei proletariato organizacijai — Komunistų sąjungai. Engelso straipsnyje „Dėl Komunistų sąjungos istorijos" yra trumpa šios organizacijos veiklos apybraiža. Markso veikla 1848—1849 m. revoliucijos Vokietijoje metu nušviesta Engelso straipsnyje „Marksas ir „Naujasis Reino Laikraštis" ". Žinomajame „CK kreipimesi į Komunistų sąjungą" susumuoti revoliucinės 1848—1849 m. kovos rezultatai ir suformuluotas teiginys apie nenutrūkstamąją revoliuciją, kurį Leninas imperializmo epochoje išvystė į buržuazinės-demokratinės revoliucijos peraugimo į socialistinę revoliuciją teoriją.

Kai naujo darbininkų judėjimo pakilimo pagrindu atsirado Tarptautinė Darbininkų Asociacija (1864—1872 m.), Marksas

ėmėsi vadovauti šiai organizacijai ir parašė jai „Steigiamąjį Manifestą“ ir „Įstatus“, kuriuose paprasčiausia, visiems darbininkams prieinama forma buvo iškeltas uždavinys sukurti savarankišką proletarinę partiją kovai prieš kapitalizmą.

Marksas parašė didesniąją Tarptautinės Asociacijos dokumentų dalį, jų tarpe ir į šį rinkinį įdėtuosius du „Atsišaukimus dėl Prancūzijos—Prūsijos karo“. Klasikinis Markso veikalas „Pilietinis karas Prancūzijoje“ taip pat buvo parašytas kaip Tarptautinės Darbininkų Asociacijos atsišaukimas. Markso straipsnis „Apie Prudoną“, Engelso straipsniai „Apie autoritetą“, „Apie visuomeninius santykius Rusijoje“ ir eilė kitų straipsnių ir laiškų, įdėtų į rinkinį, ryškiai atspindi nuoseklią marksizmo įkūrėjų kovą prieš visas utopinio ir smulkiaburžuazinio socializmo formas, prieš sektantiškumą darbininkų judėjime.

Sekančiame Europos darbininkų judėjimo išsivystymo etape, kai atskirose šalyse atsiranda socialistinės darbininkų partijos, Marksas ir Engelsas, kaip pripažinti tarptautinio proletariato vadai, kovoja dėl šių partijų sustiprinimo, prieš atvirą oportunizmą, taikstymąsi ir kairįjį frazieriškumą. Ši kova pasireiškė tokiuose veikaluose, kaip aukščiau minėtoji „Gotos programos kritika“, „Pratarmė antrajam „Darbininkų klasės padėties Anglijoje“ leidimui“, „Valstiečių klausimas Prancūzijoje ir Vokietijoje“ ir kituose kūriniuose, įdėtuose į šį rinkinį.

Kūriniuose, įdėtuose į šį rinkinį, išdėstyti pagrindai revoliucinės teorijos, kurią per pusę šimtmečio marksizmo įkūrėjai nepaliaujamai vystė ir tobulino. Marksui ir Engelsui mirus, II Internacionalo lyderiai, kad įtiktų buržuazijai, iškreipdavo revoliucinį Markso mokslą, siekė jį paversti suakmenėjusių dogmų rinkiniu. Lemiamų susirėmimų su kapitalizmu išvakarėse reikėjo apginti revoliucinę marksizmo dvasią, išvyti iš darbininkų judėjimo eilių politikieriškumą, renegatiškumą, proletariato reikalo išdavimą. Didysis Lenino ir geriausio jo mokinio ir darbo tęsėjo draugo Stalino nuopelnas yra tas, kad jie atliko „generalinio patikrinimo ir generalinio II Internacionalo Augijaus arklidžių valymo“ uždavinį. Bet marksistinė teorija, kaip visuomenės mokslas, kaip proletarinės revoliucijos, proletariato diktatūros, komunistinės visuomenės statybos būdų mokslas, negali stovėti vietoje; ji turi turtėti nauju patyrimu ir naujomis žiniomis. Naujomis istorinėmis sąlygomis reikėjo pastumti į priekį revoliucinę teoriją, kurios pagrindus padėjo Marksas ir Engelsas. Du didieji mokslo korifėjai — Leninas ir draugas Stalinas atliko ir šį pasaulinį-istorinį uždavinį. Jie išvystė toliau Markso ir Engelso mokslą ir pakėlė jį į naują pakopą.

„Neperdedant galima pasakyti, kad po Engelso mirties didžiausias teoretikas Leninas, o po Lenino — Stalinas ir kiti Lenino mokiniai — buvo vieninteliai marksistai, kurie stūmė į priekį marksistinę teoriją ir praturtino ją nauju prityrimu naujomis proletariato klasinės kovos sąlygomis. Ir kaip tik dėl to, kad Leninas ir leniniečiai pastūmėjo į priekį marksistinę teoriją, leninizmas yra tolesnis marksizmo išvystymas, yra marksizmas naujomis proletariato klasinės kovos sąlygomis, yra imperializmo ir proletarinių revoliucijų epochos marksizmas, yra socializmo pergalės viename žemės šeštadalyje epochos marksizmas“ (VKP(b) istorija. Trumpasis kursas).

Lenino — Stalino partija, praturtindama marksistinį-lenininį mokslą naujais teoriniais teiginiais, stumia jį į priekį ir nuolat vadovaujasi juo savo veikloje.

* * *

Visi įdėtieji į rinkinį Markso ir Engelso kūriniai pateikti patikrintais ir pataisytais vertimais.

Kiekvienas tomas aprūpintas vardine ir dalykine rodyklėmis. Autorių pastabos pateiktos išnašose. Redakcinės pastabos, pateikiamos išnašose, pasirašytos redakcijos.

Markso—Engelso—Lenino Institutas
prie VKP(b) CK

K. MARKSAS ir F. ENGELSAS

KOMUNISTŲ PARTIJOS MANIFESTAS

PRATARMĖ VOKIŠKAJAM 1872 METŲ LEIDIMUI

„Komunistų sąjunga", tarptautinė darbininkų organizacija, kuri ano meto sąlygomis, suprantama, tegalėjo būti tik slapta organizacija, 1847 m. lapkričio mėnesį Londone įvykusiame kongrese pavedė žemiau pasirašiusiems sudaryti išvystytą teorinę bei praktinę partijos programą, skiriamą paskelbti. Taip atsirado šis „Manifestas", kurio rankraštis buvo pasiųstas spausdinti į Londoną kelios savaitės prieš vasario revoliuciją[1]. Pirmiausia vokiečių kalba išleistas, „Manifestas" susilaukė ta kalba Vokietijoje, Anglijoje ir Amerikoje mažiausia dvylikos įvairių leidimų. Anglų kalba pirmą kartą jis pasirodė 1850 m. Londone „Red Republican", išverstas miss Helen Makfarlein, o po to 1871 m. Amerikoje buvo išleisti mažiausia trys įvairūs jo vertimai. Prancūzų kalba jis pirmiausia buvo išleistas Paryžiuje trumpą laiką prieš 1848 m. birželio sukilimą ir neseniai Niujorko „Le Socialiste". Rengiamas naujas vertimas. Lenkų kalba jis pasirodė Londone netrukus po pirmojo vokiško leidimo. Rusų kalba — Ženevoje šešiasdešimtaisiais metais. Į danų kalbą jis taip pat buvo išverstas netrukus po savo pasirodymo.

Kad ir kaip smarkiai pasikeitė sąlygos per pastaruosius dvidešimt penkerius metus, tačiau šiame „Manifeste" išvystyti bendrieji pagrindiniai teiginiai iš esmės palieka visiškai teisingi ir ligi šiol. Kai kuriose vietose reikėtų ką-ne-ką pataisyti. Praktinis

---

[1] Čia turima galvoje 1848 m. vasario revoliucija Prancūzijoje. *Red.*

šitų pagrindinių teiginių taikymas, kaip skelbia pats „Manifestas“, visur ir visuomet priklausys nuo esamų istorinių sąlygų, ir dėl to II skyriaus gale siūlomoms revoliucinėms priemonėms anaiptol nėra skiriama kokia nors savaiminė reikšmė. Dabartiniu laiku šitą vietą reikėtų daugeliu atžvilgių kitaip išdėstyti. Turint galvoje milžinišką stambiosios pramonės išsivystymą per pastaruosius dvidešimt penkerius metus ir jį lydintį darbininkų klasės partinės organizacijos augimą, turint galvoje praktinį patyrimą, iš pradžių vasario revoliucijos, o paskui, dar žymiai daugiau, Paryžiaus Komunos, kai proletariatas pirmą kartą ištisus du mėnesius turėjo savo rankose politinę valdžią, ši programa vietomis dabar yra pasenusi. Ypač Komuna įrodė, kad „darbininkų klasė negali paprastai sau pasiimti esamos valstybinės mašinos ir paleisti jos veikti savo pačios tikslams“ (žr. „Pilietinis karas Prancūzijoje. Tarptautinės Darbininkų Asociacijos Generalinės Tarybos atsišaukimas“, vokiškasis leidimas, 19 psl., kur ši mintis yra plačiau išvystyta[1]). Toliau, savaime aišku, kad socialistinės literatūros kritika dabartiniam laikui yra nepilna, nes ji tesiekia tik 1847 metus; taip pat aišku, kad pastabos dėl komunistų nusistatymo įvairių opozicinių partijų atžvilgiu (IV skyrius), nors jos pagrindiniais bruožais ir šiandien dar tebėra teisingos, tačiau savo detalėmis yra pasenusios jau dėl to, kad politinė padėtis visiškai yra pasikeitusi ir istorinis išsivystymas daugumą ten paminėtų partijų nušlavė nuo žemės paviršiaus.

Tačiau „Manifestas“ yra istorinis dokumentas, kurį keisti mes jau nesitariame turį teisės. Gal būt, naują leidimą pavyks papildyti įvadu, kuris aprėps tarpą nuo 1847 metų iki mūsų laikų; šis „Manifesto“ leidimas mums buvo tiek netikėtas, kad mums neužteko laiko tatai atlikti.

Karlas Marksas, Fridrichas Engelsas

Londonas, 1872 m. birželio 24 d.

PRATARMĖ RUSIŠKAJAM 1882 METŲ LEIDIMUI

Pirmasis rusiškas „Komunistų Partijos Manifesto“ leidimas, išverstas Bakunino, išėjo šešiasdešimtųjų metų pradžioje[2]. Jis buvo išspausdintas „Kolokol“ spaustuvėje. Anuo metu „Manifesto“ išleidimas rusų kalba Vakarams galėjo atrodyti esąs tik

---

1 Žr. šio tomo 446 psl. *Red.*

2 Data nurodyta netiksliai: mininnasis leidimas išėjo 1869 m. *Red.*

literatūrinis kuriozas. Dabartiniu metu tokia pažiūra jau nebebūtų galima.

Kokią ribotą išsiplėtimo sritį teturėjo proletariato judėjimas tuo metu (1847 m. gruodžio mėn.), geriausiai rodo paskutinis „Manifesto“ skyrius: „Komunistų nusistatymas įvairių opozicinių partijų atžvilgiu įvairiose šalyse“. Jame kaip tik trūksta Rusijos ir Jungtinių Valstybių. Tai buvo laikas, kada Rusija buvo paskutinis didelis visos Europos reakcijos rezervas ir kada emigracija į Jungtines Valstybes pasiimdavo Europos proletariato jėgų perteklių. Abi šios šalys aprūpindavo Europą žaliava ir kartu buvo rinkos jos pramonės gaminiams realizuoti. Jos abi, vadinasi, tuo ar kitu būdu buvo esančios Europoje santvarkos ramsčiai.

Kaip visa tai dabar pasikeitė! Kaip tik europinė imigracija padėjo milžiniška mastu išsivystyti Šiaurės Amerikos žemdirbystei, kuri savo konkurencija iš pačių pagrindų sukrečia stambųjį ir smulkųjį Europos žemės ūkį. Ji, be to, įgalino Jungtines Valstybes pradėti eksploatuoti savo turtingus pramoninio išsivystymo šaltinius tokiu mastu ir su tokia energija, kurie per trumpą laiką turi padaryti galą Vakarų Europos ir ypač Anglijos pramoniniam monopoliui. Abi šios aplinkybės savo ruožtu revoliucine prasme veikia ir Ameriką. Smulkioji ir vidutinė fermerių žemės nuosavybė, visos politinės Amerikos santvarkos pagrindas, pamažu nugalima milžiniškų fermų konkurencijos; tuo pat metu pramonės rajonuose pirmą kartą ima vystytis gausus proletariatas ir pasakiška kapitalų koncentracija.

Pereikime prie Rusijos! 1848—1849 metų revoliucijos laikotarpiu ne tik Europos monarchai, bet ir Europos buržua Rusijos įsikišimą laikė vieninteliu išsigelbėjimu nuo proletariato, kuris ką tik tebuvo pradėjęs pabusti. Caras buvo paskelbtas Europos reakcijos galva. Dabar jis — Gatčinoje laikomas revoliucijos karo belaisvis, ir Rusija yra Europos revoliucinio judėjimo priešakinis būrys.

„Komunistų Manifesto“ uždavinys buvo paskelbti neišvengiamai įvyksiantį šiuolaikinės buržuazinės nuosavybės žlugimą. Tačiau Rusijoje, greta sparčiai besivystančios kapitalistinės karštligės ir tik dabar besusidarančios buržuazinės žemės nuosavybės, mes matome didesniąją žemės pusę valstiečių bendruomenių valdomą. Dabar kyla klausimas: ar gali rusų valstiečių bendruomenė, — ši, tiesa, jau labai suirusi pirmykščio kolektyvinio žemės valdymo forma, — tiesiog pereiti į aukščiausią, komunistinę žemės valdymo formą? Arba, priešingai, ji turi anksčiau išgyventi tą patį irimo procesą, kuris būdingas Vakarų istoriniam išsivystymui?

Vienintelis šiandien galimas atsakymas į tą klausimą yra štai koks. Jei Rusijos revoliucija pasidarys signalu proletarinei revoliucijai Vakaruose, ir jos abi viena antrą papildys, tai šiuolaikinė Rusijos bendruomeninė žemės nuosavybė gali pasidaryti komunistinio išsivystymo išeities taškas.

Karlas Marksas, F. Engelsas

Londonas, 1882 m. sausio 21 d.

PRATARMĖ VOKIŠKAJAM 1883 METŲ LEIDIMUI

Šio leidimo pratarmę, deja, turiu pasirašyti vienas. Marksas — žmogus, kuriam visa Europos ir Amerikos darbininkų klasė turi būti dėkinga daugiau, negu kam kitam, — guli Haigeto kapinėse, ir ant jo kapo jau sužėlė pirmoji žolė. Po jo mirties jau, žinoma, negali būti nė kalbos apie „Manifesto" perdirbimą ar papildymą. Juo labiau laikau reikalinga čia dar kartą įsakmiai pareikšti štai ką.

Pagrindinė mintis, einanti raudona gija per visą „Manifestą", mintis, kad bet kurios istorinės epochos ekonominė gamyba ir neišvengiamai iš jos kylanti visuomenės struktūra sudaro tos epochos politinės ir intelektualinės istorijos pagrindą; kad sutinkamai su tuo (nuo pirmykštės bendruomeninės žemės nuosavybės suirimo) visa istorija buvo klasių kovos istorija, istorija kovos tarp išnaudojamųjų ir išnaudojančiųjų, tarp valdomųjų ir valdančiųjų klasių įvairiose visuomenės išsivystymo pakopose, ir kad šita kova dabar pasiekė tokį laipsnį, jog išnaudojamoji ir engiamoji klasė (proletariatas) jau negali išsivaduoti iš ją išnaudojančios ir engiančios klasės (buržuazijos), neišvaduodama drauge visos visuomenės visiems laikams iš išnaudojimo, priespaudos ir klasių kovos, — ši pagrindinė mintis priklauso visiškai ir išimtinai Marksui[1].

Aš tatai ne kartą jau esu pareiškęs, tačiau kaip tik dabar yra būtina įdėti šį pareiškimą ir į paties „Manifesto" pratarmę.

F. Engelsas

Londonas, 1883 m. birželio 28 d.

---

[1] „Prie šios minties, — rašiau aš angliškojo vertimo pratarmėje, — kuri, mano nuomone, turi turėti tokią pat reikšmę istorijai, kokią turėjo Darvino teorija biologijai, mudu abu palaipsniui artėjome jau keletą metų prieš 1845 metus. Kiek man šia kryptimi pavyko savarankiškai pažengti, geriausiai galima spręsti iš mano veikalo „Darbininkų klasės padėtis Anglijoje". Tačiau,

IŠ PRATARMĖS VOKIŠKAJAM 1890 METŲ LEIDIMUI

„Manifestas“ turėjo savo likimą. Savo išėjimo momentu jis buvo entuziastiškai sveikinamas (kaip tai rodo pirmoje pratarmėje suminėti vertimai) mokslinio socializmo avangardo, tada dar negausingo, bet greitai jis buvo nustelbtas reakcijos, prasidėjusios po Paryžiaus darbininkų pralaimėjimo 1848 m. birželio mėn., ir pagaliau 1852 m. lapkričio mėn. Kelno komunistų pasmerkimu jis buvo „teisėtu pagrindu“ paskelbtas už įstatymo ribų. Su vasario revoliucija susijęs darbininkų judėjimas išnyko iš visuomeninės arenos, o kartu su juo „Manifestas“ taip pat atsidūrė antraeilėje vietoje.

Kai Europos darbininkų klasė vėl pakankamai sustiprėjo naujam puolimui prieš viešpataujančiųjų klasių valdžią, atsirado Tarptautinė Darbininkų Asociacija. Jos tikslas buvo suvienyti visas kovingas Europos ir Amerikos darbininkų klasės jėgas į *vieną* didžią armiją. Dėl to ji negalėjo *betarpiškai remtis* „Manifeste“ išdėstytais principais. Ji turėjo turėti tokią programą, kuri neužtrenktų durų anglų tredjunionams, prancūzų, belgų, italų ir ispanų prudonistams ir vokiečių lasalininkams[1]. Tokia programa — Internacionalo įstatų įžanginė dalis[2] — Markso buvo parašyta su meistriškumu, kurį turėjo pripažinti net Bakuninas ir anarchistai. Marksas buvo visiškai įsitikinęs galutine „Manifeste“ išdėstytų principų pergale, visiškai pasitikėdamas čia intelektualiniu darbininkų klasės išsivystymu, kuris turėjo būti neišvengiamas bendro veikimo ir svarstymo vaisius. Kovos prieš kapitalą įvykiai bei peripetijos — ir pralaimėjimai dar labiau negu laimėjimai — negalėjo neparodyti kovojantiems, kokios bejėgės yra tos visagalės priemonės, kurių jie ligi šiol laikėsi, ir negalėjo nepadaryti jų protų jautresnių tikrosioms darbininkų išsivadavimo sąlygoms pagrindinai suprasti. Ir Marksas buvo teisus. 1874 metais, Internacionalo paleidimo momentu, darbininkų klasė buvo

---

kai aš 1845 m. pavasarį Briuselyje vėl sutikau Marksą, jis šitą mintį jau buvo galutinai išvystęs ir išdėstė ją man beveik tokiais pat aiškiais žodžiais, kaip aš čia ją pateikiau“. *(Engelso pastaba vokiškajame 1890 m. leidime.)*

[1] Santykiuose su mumis Lasalis visuomet pasisakydavo esąs Markso „mokinys“ ir, kaip toks, suprantama, laikėsi „Manifesto“ pagrindų. Kitaip buvo su tais jo pasekėjais, kurie nesiekė toliau jo reikalavimo steigti valstybės kredituojamas gamybines draugijas ir kurie visą darbininkų klasę skirstė į valstybinės paramos šalininkus ir savitarpinės pagalbos šalininkus. *(Engelso pastaba.)*

[2] Žr. šio tomo 326—327 psl. *Red.*

jau visiškai kita, negu jinai buvo Internacionalo steigimo metu 1864 m. Prudonizmas romanų šalyse ir specifinis lasalizmas Vokietijoje jau merdėjo, ir net ano meto archikonservatyvūs anglų tredjunionai palaipsniui artėjo prie to momento, kada jų kongreso Suonsyje pirmininkas 1887 metais galėjo pasakyti jų vardu: „Kontinentinis socializmas mums jau nebebaisus". Tačiau 1887 metais kontinentinis socializmas buvo beveik išimtinai teorija, išdėstyta „Manifeste". Tuo būdu „Manifesto" istorija ligi tam tikro laipsnio atspindi šiuolaikinio darbininkų judėjimo istoriją nuo 1848 metų. Šiuo metu jis neabejotinai yra labiausiai paplitęs, labiausiai tarptautinis visos socialistinės literatūros kūrinys, bendra programa daugelio milijonų visų šalių darbininkų nuo Sibiro iki Kalifornijos.

Ir vis dėlto jo pasirodymo metu mes negalėjome jo pavadinti *socialistiniu* manifestu. 1847 metais socialistais buvo laikomos dvi žmonių rūšys. Iš vienos pusės, įvairių utopinių sistemų šalininkai, ypatingai ouenistai Anglijoje ir furjeristai Prancūzijoje. Šios abi srovės jau tuo metu buvo išsigimusios į paprastas, palaipsniui išmirštančias sektas. Iš antros pusės, — įvairiausi socialiniai žyniai, kurie su įvairių visagalių priemonių pagalba ir visokių rūšių lopais norėjo pašalinti visuomenines negeroves, tuo pat metu nedarant nė mažiausios žalos kapitalui ir pelnui. Abiem atvejais tai buvo žmonės, kurie stovėjo už darbininkų judėjimo ribų ir kurie ieškojo paramos greičiau tarp „apsišvietusių" klasių. Priešingai, toji darbininkų dalis, kuri buvo įsitikinusi vienų politinių perversmų nepakankamumu ir reikalavo iš pagrindų pertvarkyti visuomenę, tuo metu save vadino *komunistine*. Tai buvo dar mažai teapdailintas, tik instinktyvus, daugeliu atvejų šiurkštokas komunizmas, bet jis buvo pakankamai pajėgus sukurti dviem utopinio komunizmo sistemoms — „ikariniam" Kabės komunizmui Prancūzijoje ir Veitlingo komunizmui Vokietijoje. Socializmas 1847 metais reiškė buržuazinį judėjimą, komunizmas — darbininkų judėjimą. Socializmas, bent kontinente, buvo saloninio tipo, komunizmas — kaip tik priešingai. O kadangi mes jau tuo metu griežtai laikėmės pažiūros, kad „darbininkų klasės išvadavimas gali būti tik pačios darbininkų klasės reikalas", tai nė vienos minutės negalėjome abejoti, kurį iš dviejų vardų pasirinkti. Ir vėliau mums niekad nekilo mintis nuo jo atsisakyti.

„Visų šalių proletarai, vienykitės!" — Tik nedaug balsų teatsiliepė, kai mes metėme į pasaulį šį šūkį prieš 42 metus, išvakarėse Paryžiaus revoliucijos — pirmos revoliucijos, kurioje proletariatas iškėlė savus reikalavimus. Bet 1864 m. rugsėjo 28 d.

daugumos Vakarų Europos šalių proletarai susivienijo į garbingo atminimo Tarptautinę Darbininkų Asociaciją. Pats Internacionalas, tiesa, tegyvavo tik devynerius metus. Tačiau, kad jo sukurtoji amžina visų šalių proletarų sąjunga dar tebegyvuoja ir net pasidarė tvirtesnė, negu bet kada anksčiau, tai geriausiai įrodo ši diena. Nes šiandien, kai aš rašau šias eilutes, Europos ir Amerikos proletariatas daro apžiūrą savo kovos jėgų, pirmą kartą sumobilizuotų į *vieną* armiją, su *viena* vėliava ir *vienam* artimiausiam tikslui — kad įstatymu būtų nustatyta normali aštuonių valandų darbo diena, kurios reikalavimas buvo paskelbtas dar Internacionalo kongreso Ženevoje 1866 metais ir po to — antrą kartą — 1889 metais Paryžiaus darbininkų kongreso. Ir šios dienos reginys parodys visų šalių kapitalistams ir žemvaldžiams, kad šiandien visų šalių proletarai iš tikrųjų yra susivieniję.

O, kad Marksas dabar būtų šalia manęs ir visa tai savo akimis matytų!

F. Engelsas

Londonas, 1890 m. gegužės 1 d.

KOMUNISTŲ PARTIJOS MANIFESTAS

Šmėkla klaidžioja po Europą — komunizmo šmėkla. Visos senosios Europos jėgos susivienijo į šventą medžioklę prieš šią šmėklą: popiežius ir caras, Meternichas ir Gizo, prancūzų radikalai ir vokiečių policininkai.

Kur toji opozicinė partija, kurios jos priešininkai, esantieji valdžioje, nebūtų apšaukę komunistine? Kur toji opozicinė partija, kuri savo ruožtu nebūtų metusi smerkiančio kaltinimo komunizmu tiek pažangesniesiems opozicijos atstovams, tiek ir savo reakcingiems priešininkams?

Dvi išvados seka iš to fakto.

Komunizmą jau visos Europos galybės pripažįsta jėga.

Jau pats metas komunistams atvirai išdėstyti visam pasauliui savo pažiūras, savo tikslus, savo siekimus ir pasakoms apie komunizmo šmėklą priešpastatyti pačios partijos manifestą.

Tuo tikslu susirinko Londone įvairiausių tautybių komunistai ir sudarė šį „Manifestą", skelbiamą anglų, prancūzų, vokiečių, italų, flamandų ir danų kalbomis.

I
BURŽUA IR PROLETARAI[1]

Visų ligšiolinių visuomenių istorija[2] buvo klasių kovos istorija.

---

[1] Kaip buržuazija suprantama klasė šiuolaikinių kapitalistų, visuomeninės gamybos priemonių savininkų, naudojančių samdomąjį darbą. Kaip proletariatas suprantama klasė šiuolaikinių samdomųjų darbininkų, kurie, neturėdami savų gamybos priemonių, yra priversti pardavinėti savo darbo jėgą, kad galėtų gyventi. *(Engelso pastaba angliškajame 1888 m. leidime.)*

[2] T. y. visa istorija, kuri mus pasiekė *rašytiniuose* šaltiniuose. Visuomenės priešistorė, toji visuomenės organizacija, kuri buvo anksčiau, negu siekia rašytinė istorija, 1847 m. buvo dar beveik visai nežinoma. Po to Haksthauzenas atrado bendruomeninę žemės nuosavybę Rusijoje, Maureris įrodė, kad ji buvo tas visuomeninis pagrindas, nuo kurio savo istorinį išsivystymą pradėjo visos germanų gentys, ir palaipsniui paaiškėjo, kad

Laisvasis ir vergas, patricijus ir plebėjas, dvarininkas ir baudžiauninkas, cecho meistras[1] ir pameistrys, žodžiu, engėjas ir engiamasis buvo amžiname antagonizme vienas antram, kovojo nenutrūkstamą, tai paslėptą, tai atvirą kovą, kuri visada baigdavosi revoliuciniu viso visuomeninio pastato pertvarkymu arba bendru kovojančių klasių žlugimu.

Ankstyvesnėse istorinėse epochose beveik visur randame visišką visuomenės susiskirstymą į įvairius luomus, — ištisus skirtingų visuomeninių padėčių laiptus. Senovės Romoje mes sutinkame patricijus, raitelius, plebėjus, vergus; viduramžiais — feodalinius valdovus, vasalus, cechų meistrus, pameistrius, baudžiauninkus, ir, be to, beveik kiekvienoje šitų klasių — dar atskiras gradacijas.

Iš žlugusios feodalinės visuomenės gelmių iškilusi šiuolaikinė buržuazinė visuomenė nepanaikino klasių priešingumų. Ji tik pastatė naujas klases, naujas engimo sąlygas ir naujas kovos formas į senųjų vietą.

Mūsų epocha, buržuazijos epocha, pasižymi betgi tuo, kad ji suprastino klasių priešingumus: visuomenė vis labiau ir labiau skyla į dvi dideles priešiškas stovyklas, į dvi dideles, viena prieš antrą stovinčias klases — buržuaziją ir proletariatą.

Iš viduramžių baudžiauninkų kilo laisvieji pirmųjų miestų gyventojai; iš šito miestiečių luomo išsivystė pirmieji buržuazijos elementai.

Amerikos ir jūrų kelio aplink Afriką atradimas sukūrė naują veikimo dirvą kylančiai buržuazijai. Ostindijos ir Kinijos rinkos, Amerikos kolonizavimas, mainai su kolonijomis, mainų priemonių ir iš viso prekių padaugėjimas suteikė prekybai, laivininkystei, pramonei anksčiau dar nematytą postūmį ir tuo pačiu smarkiai paspartino revoliucinio elemento vystymąsi yrančioje feodalinėje visuomenėje.

Buvusioji feodalinė, arba cechinė, pramonės organizacija jau nebegalėjo patenkinti paklausos, augusios drauge su naujomis

---

kaimo bendruomenė su bendru žemės valdymu yra arba buvo pirmykštė visuomenės forma visur, nuo Indijos iki Airijos. Pagaliau Morganas užbaigė šį darbą savo atradimu *giminės* tikrosios esmės ir jos padėties *gentyje*, tuo būdu išaiškindamas vidinę šios pirmykštės komunistinės visuomenės organizaciją jos tipiniu pavidalu. Yrant šiai pirmykštei bendruomenei, prasideda visuomenės susisluoksniavimas į atskiras ir pagaliau į antagonistines klases. Aš mėginau tirti šį irimo procesą savo veikale: „Šeimos, privatinės nuosavybės ir valstybės kilmė", 2 leid., Štutgartas, 1886 m. *(Engelso pastaba angliškajame 1888 m. leidime.)* Žr. šio leidinio antrąjį tomą. *Red.*

[1] *Cecho meistras* — tai turįs visas teises cecho narys, meistras ceche, o ne cecho seniūnas. *(Engelso pastaba angliškajame 1888 m. leidime.)*

rinkomis. Jos vietą užėmė manufaktūra. Cechų meistrus išstūmė pramonės vidurinysis luomas; darbo pasidalijimas tarp įvairių korporacijų išnyko, užleisdamas vietą darbo pasidalijimui atskiros dirbtuvės viduje.

Bet rinkos vis augo, paklausa vis kilo. Ir manufaktūra jau nebegalėjo jos patenkinti. Tuomet garas ir mašina padarė revoliuciją pramonėje. Manufaktūros vietą užėmė šiuolaikinė stambioji pramonė, į pramonės viduriniojo luomo vietą stojo pramonininkai-milijonieriai, ištisų pramonės armijų vadovai, šiuolaikiniai buržua.

Stambioji pramonė sukūrė pasaulinę rinką, kurią parengė Amerikos atradimas. Pasaulinė rinka sukėlė milžinišką prekybos, laivininkystės ir sausumos susisiekimo priemonių išsivystymą. Tatai savo ruožtu paveikė pramonės išsiplėtimą, ir tokiu pat mastu, kaip augo pramonė, prekyba, laivininkystė, geležinkeliai, vystėsi buržuazija, didindama savo kapitalus ir nustelbdama visas iš viduramžių paveldėtas klases.

Taigi, matome, jog šiuolaikinė buržuazija pati yra ilgo vystymosi proceso, visos eilės perversmų gamybos ir mainų būde padarinys.

Kiekvieną iš šių buržuazijos išsivystymo pakopų lydėjo atitinkama politinė pažanga[1]. Engiamasis luomas, feodalams valdant, ginkluota ir savarankiškai besivaldanti asociacija komunoje[2], vienur — nepriklausoma miestinė respublika, kitur — trečiasis mokestinis monarchijos luomas[3], vėliau, manufaktūros laikais — bajorijos atsvara luominėje arba absoliutinėje monarchijoje ir svarbiausiasis didžiųjų monarchijų pagrindas iš viso, pagaliau, susikūrus stambiajai pramonei ir pasaulinei rinkai, — buržuazija išsikovojo išimtinį politinį viešpatavimą šiuolaikinėje atstovau-

---

[1] Angliškajame 1888 m. leidime, kurį redagavo Engelsas, prieš žodį: „pažanga" įdėti žodžiai: „šios klasės". *Red.*

[2] *„Komunomis"* Prancūzijoje vadinosi susikūrę miestai net ligi to laiko, kai jie išsikovojo iš savo feodalinių valdovų bei ponų vietinę savivaldą ir politines „trečiojo luomo" teises. Aplamai imant, čia kaip tipinė ekonominio buržuazijos išsivystymo šalis paimta Anglija, o kaip tipinė jos politinio išsivystymo šalis — Prancūzija. *(Engelso pastaba angliškajame 1888 m. leidime.)*

Komuna — taip vadino Italijos ir Prancūzijos miestų piliečiai savo miestų bendruomenę, kai jie iš savo feodalinių ponų nusipirko arba išsikovojo pirmąsias savivaldos teises. (*Engelso pastaba vokiškajame 1890 m. leidime.*)

[3] Angliškajame 1888 m. leidime po žodžių: „nepriklausoma miestinė respublika" įdėti žodžiai „(kaip Italijoje ir Vokietijoje)", o po žodžių: „trečiasis mokestinis monarchijos luomas" — „(kaip Prancūzijoje)". *Red.*

jamojoje valstybėje. Šiuolaikinė valstybės valdžia tėra tik komitetas, tvarkąs bendruosius visos buržuazijos klasės reikalus.

Buržuazija istorijoje suvaidino nepaprastai revoliucinį vaidmenį.

Visur, kur tik ji pasiekė valdžią, buržuazija sunaikino visus feodalinius, patriarchalinius, idilinius santykius. Margus feodalinius pančius, kurie rišo žmogų prie jo „prigimtinių viešpačių", ji negailestingai sutraukė ir nepaliko tarp žmonių jokio kito ryšio, kaip tik vieną pliką interesą, beširdį „gryną pinigą". Lediniame savanaudiško apskaičiavimo vandenyje ji paskandino šventąjį religinės ekstazės, riteriško entuziazmo, miesčioniško sentimentalumo virpesį. Žmogaus asmens orumą jį pavertė mainomąja verte ir į nesuskaitomų suteiktų ir įgytų laisvių vietą ji pastatė *vieną* beširdę prekybos laisvę. Vienu žodžiu, religinėmis ir politinėmis iliuzijomis pridengtą išnaudojimą ji pakeitė atviru, begėdišku, tiesioginiu, sausu išnaudojimu.

Nuo visų veiklos rūšių, kurios ligi tol buvo laikomos garbingomis ir į kurias buvo žiūrima su pamaldžiu virpesiu, buržuazija nuplėšė šventumo aureolę. Gydytoją, teisininką, kunigą, poetą, mokslo vyrą ji pavertė savo apmokamais samdomaisiais darbininkais.

Nuo šeimos santykių buržuazija nuplėšė jų jaudinantį sentimentalų šydą ir padarė juos grynai piniginiais santykiais.

Buržuazija parodė, kad brutalus jėgos pasireiškimas viduramžiais, kuris taip žavi reakcionierius, buvo natūraliai papildomas tinginyste ir nerangumu. Ji pirmoji parodė, ką gali pasiekti žmonių veiklumas. Ji sukūrė meno stebuklus, bet visai kitos rūšies, negu Egipto piramidės, Romos vandentiekiai ir gotinės katedros; ji atliko visai kitokius žygius, negu tautų kilnojimasis ir kryžiaus karai.

Buržuazija negali egzistuoti, nekeldama nuolat perversmų gamybos įrankiuose, vadinasi, nerevoliucindama gamybinių santykių, taigi ir visos visuomeninių santykių visumos. Priešingai, pirmoji visų ankstyvesniųjų pramoninių klasių gyvavimo sąlyga buvo išsaugoti nepakeistą senąjį gamybos būdą. Nuolatiniai gamybos perversmai, nenutrūkstamas visų visuomeninių santykių sukrėtimas, amžinas netikrumas ir judėjimas skiria buržuazijos epochą nuo visų ankstyvesniųjų. Visi nusistovėję, aprūdiję santykiai su visa eile juos lydinčių, amžių pašventintų sąvokų ir pažiūrų — suardomi, visi naujai atsirandantieji santykiai pasensta, nespėję sukaulėti. Visa, kas luomiška ir sustingę, išnyksta, visa, kas šventa, išniekinama, ir žmonės pagaliau yra priversti pa-

žvelgti blaiviomis akimis į savo gyvenimo padėtį, į savo savitarpio santykius.

Reikalas nuolat plėsti savo gaminių pardavimą veja buržuaziją po visą žemės rutulį. Visur ji turi įsišaknyti, visur įsikurti, visur užmegzti ryšius.

Eksploatuodama pasaulinę rinką, buržuazija sukosmopolitino visų šalių gamybą ir vartojimą. Didžiai reakcionierių širdgėlai ji iš po pramonės kojų išmušė nacionalinį pagrindą. Senovinės nacionalinės pramonės šakos sunaikintos ir kasdien vis toliau naikinamos. Jas išstumia naujos pramonės šakos, kurių įvedimas darosi gyvybinis visų civilizuotų nacijų klausimas, — šakos, kurios perdirbinėja jau nebe vietinę žaliavą, o iš tolimiausių žemės rutulio sričių atgabentą žaliavą, ir kurios gamina fabrikinius produktus, vartojamus ne tik atitinkamoje šalyje, bet ir visose pasaulio dalyse. Senų, tėvyniniais gaminiais patenkinamų reikmių vietoje iškyla naujos, kurioms patenkinti reikalingi tolimiausių šalių ir įvairiausių klimatų gaminiai. Senąjį vietinį ir nacionalinį užsiskleidimą ir egzistavimą savosios gamybos gaminių sąskaita pakeičia visapusiški nacijų ryšiai, visapusiška jų savitarpio priklausomybė. Tai lygiu mastu liečia tiek materialinę, tiek ir dvasinę gamybą. Atskirų nacijų dvasinės veiklos vaisiai virsta visuotiniu turtu. Nacionalinis vienpusiškumas ir ribotumas vis labiau ir labiau darosi negalimas, ir iš daugelio nacionalinių ir vietinių literatūrų susikuria viena pasaulinė literatūra.

Sparčiai tobulindama visus gamybos įrankius ir be galo lengvindama susisiekimą, buržuazija įtraukia į civilizaciją visas, net barbariškiausias nacijas. Pigios jos prekių kainos — štai ta sunkioji artilerija, kuria ji griauna visas kinų sienas ir priverčia kapituliuoti atkakliausią barbarų neapykantą svetimšaliams. Grasindama pražūtimi, ji verčia visas nacijas priimti buržuazinį gamybos būdą, ji verčia jas įsivesti vadinamąją civilizaciją, t. y. tapti buržua. Vienu žodžiu, ji kuriasi pasaulį pagal savo pačios paveikslą ir panašumą.

Buržuazija pajungė kaimą miesto viešpatavimui. Ji sukūrė milžiniškus miestus, ji žymiai pakėlė miesto gyventojų skaičių, lyginant su kaimo gyventojų skaičiumi, ir tuo būdu žymią gyventojų dalį išplėšė iš kaimo gyvenimo idiotizmo. Kaip buržuazija padarė kaimą priklausomą nuo miesto, taip barbariškas ir pusiau barbariškas šalis ji padarė priklausomas nuo civilizuotų šalių, valstiečių tautas — priklausomas nuo buržuazinių tautų, Rytus — nuo Vakarų.

Buržuazija vis labiau ir labiau naikina gamybos priemonių, nuosavybės ir gyventojų susiskaldymą. Ji sutankino gyventojus,

centralizavo gamybos priemones, sukoncentravo nuosavybę nedaugelio rankose. To būtina pasekmė buvo politinė centralizacija. Nepriklausomos, beveik tik sąjunginiais santykiais tesujungtos sritys su skirtingais interesais, įstatymais, vyriausybėmis ir muitais buvo sujungtos į *vieną* naciją, su *viena* vyriausybe, su *vienais* įstatymais, su *vienu* nacionaliniu klasiniu interesu, su *viena* muitų siena.

Per nepilną savo klasinio viešpatavimo šimtmetį buržuazija sukūrė gausingesnes ir didingesnes gamybines jėgas, negu visos ankstyvesnės kartos, drauge paimtos. Gamtos jėgų pajungimas, mašininė gamyba, chemijos pritaikymas pramonei ir žemdirbystei, garlaivininkystė, geležinkeliai, elektros telegrafas, ištisų pasaulio dalių pritaikymas žemdirbystei, upių pritaikymas laivininkystei, ištisos, lyg iš žemės išaugusios, gyventojų masės, — kuris ankstyvesnis amžius galėjo spėti, kad visuomeninio darbo gelmėse glūdi tokios gamybinės jėgos!

Taigi, mes matėme, kad gamybos ir mainų priemonės, kurių pagrindu susikūrė buržuazija, buvo sukurtos feodalinėje visuomenėje. Tam tikroje šitų gamybos ir mainų priemonių išsivystymo pakopoje tie santykiai, kuriems esant vyko feodalinės visuomenės gamyba ir mainai, feodalinė žemdirbystės ir pramonės organizacija, vienu žodžiu, feodaliniai nuosavybės santykiai, jau daugiau nebeatitiko išsivysčiusių gamybinių jėgų. Jie stabdė gamybą, užuot ją vystę. Jie virto jos pančiais. Juos būtina buvo sudaužyti, ir jie buvo sudaužyti.

Jų vietą užėmė laisvoji konkurencija su ją atitinkančia visuomenine ir politine santvarka, su ekonominiu ir politiniu buržuazijos klasės viešpatavimu.

Mūsų akyse vyksta panašus judėjimas. Šiuolaikinė buržuazinė visuomenė su savo buržuaziniais gamybos ir mainų santykiais, buržuaziniais nuosavybės santykiais, lyg burte išbūrusi tokias galingas gamybos ir mainų priemones, panaši į burtininką, kuris nebeįstengia suvaldyti savo paties burtų iššauktų požeminių jėgų. Jau keli dešimtmečiai, kai pramonės ir prekybos istorija tėra tik istorija šiuolaikinių gamybinių jėgų kovos prieš šiuolaikinius gamybinius santykius, prieš tuos nuosavybės santykius, kurie yra buržuazijos egzistavimo ir jos viešpatavimo sąlyga. Užtenka paminėti prekybos krizes, kurios, periodiškai pasikartodamos, vis grėsmingiau kelia pavojų visos buržuazinės visuomenės gyvavimui. Prekybos krizių metu kaskart sunaikinama žymi dalis ne tiktai pagamintų gaminių, bet ir jau sukurtų gamybinių jėgų. Krizių metu ima siausti visuomeninė epidemija, kuri visose ankstyvesnėse epochose būtų atrodžiusi nesąmonė, — perprodukcijos

epidemija. Visuomenė staiga pasijunta esanti atblokšta atgal į staiga atsiradusią barbarybės būklę, tartum badas, visuotinis naikinamasis karas būtų atėmę iš jos visas pragyvenimo priemones; atrodo, jog pramonė, prekyba sunaikintos, — ir kodėl? Todėl, kad visuomenė turi per daug civilizacijos, per daug pragyvenimo priemonių, per daug pramonės, per daug prekybos. Jos žinioje esančios gamybinės jėgos nebetarnauja buržuazinei civilizacijai ir[1] buržuaziniams nuosavybės santykiams išsivystyti; priešingai, tos jėgos esamiems santykiams pasidarė pernelyg didelės, buržuaziniai santykiai stabdo jų išsivystymą; ir kada gamybinės jėgos pradeda įveikti šias kliūtis, jos sukelia netvarką visoje buržuazinėje visuomenėje, sudaro pavojų buržuazinės nuosavybės egzistavimui. Buržuaziniai santykiai pasidarė per ankšti, kad galėtų sutalpinti visus jų sukurtus turtus. — Kuriuo būdu buržuazija nugali krizes? Iš vienos pusės, priverstinai sunaikindama ištisas mases gamybinių jėgų, iš antros pusės, užkariaudama naujas rinkas ir pagrindiniau išnaudodama senąsias. Taigi, kaip? Taip, kad ji parengia dar visapusiškesnes ir dar labiau naikinančias krizes ir sumažina priešveikos priemones prieš krizes.

Ginklas, kuriuo buržuazija nuvertė feodalizmą, dabar atsigręžia prieš pačią buržuaziją.

Tačiau buržuazija ne tik nusikalė ginklą, kuris jai neša mirtį; ji pagimdė ir žmones, kurie tą ginklą nukreips prieš ją, — šiuolaikinius darbininkus, *proletarus*.

Tuo pačiu mastu, kuriuo vystosi buržuazija, t. y. kapitalas, lygiai taip vystosi ir proletariatas, klasė šiuolaikinių darbininkų, kurie tik tuomet tegali gyventi, kai randa darbo, o darbo jie gali rasti tik tol, kol jų darbas didina kapitalą. Šie darbininkai, kurie priversti pardavinėti save pavienečiui, yra tokia pat prekė, kaip ir kiekvienas kitas prekybos objektas, ir dėl to juos lygiai liečia visi konkurencijos atsitiktinumai, visi rinkos svyravimai.

Besiplečiant mašinų panaudojimui ir darbo pasidalijimui, proletarų darbas neteko bet kokio savarankiško pobūdžio, o drauge ir bet kokio patrauklumo darbininkui. Darbininkas tampa paprastu mašinos priedėliu, iš jo tereikalaujama tik paprasčiausių, vienodžiausių ir lengviausiai išmokstamų veiksmų. Todėl darbininko išlaikymo išlaidos apsiriboja beveik tik tomis pragyvenimo priemonėmis, kurios reikalingos jam išlaikyti ir jo giminei toliau

[1] Vėlesniuose leidimuose, pradedant nuo vokiškojo 1872 m. leidimo, žodžiai: „buržuazinei civilizacijai ir" išleisti. *Red.*

tęsti. Tačiau bet kurios prekės, taigi ir darbo[1], kaina yra lygi jos gamybos išlaidoms. Todėl tuo pačiu mastu, kuriuo auga darbo nepatrauklumas, mažėja ir darbo užmokestis. Dar daugiau: tuo pačiu mastu, kuriuo didėja mašinų panaudojimas ir darbo pasidalijimas, didėja ir darbo kiekis[2], ar tai darbo valandų skaičiaus padidinimo sąskaita, ar tai padidinant darbo kiekį, kurį reikalaujama atlikti per tam tikrą laiko tarpą, ar pagreitinant mašinų veikimą ir t. t.

Šiuolaikinė pramonė patriarchalinio meistro dirbtuvėlę pavertė stambiu pramoninio kapitalisto fabriku. Į fabriką sugrūstos darbininkų masės organizuojamos kareiviškai. Kaip eiliniai pramonės kareiviai, jie atiduodami ištisos puskarininkių ir karininkų hierarchijos priežiūrai. Jie yra ne tik buržuazijos klasės, buržuazinės valstybės vergai, juos kasdien ir kas valandą pavergia mašina, prižiūrėtojas ir visų pirma pats atskiras buržua-fabrikantas. Ši despotija yra tuo smulkmeniškesnė, nekenčiamesnė, tuo labiau pykdo, kuo atviriau jos tikslu yra skelbiamas pasipelnymas.

Kuo mažiau rankų darbas tereikalauja įgudimo ir jėgos, t. y. kuo labiau vystosi šiuolaikinė pramonė, tuo daugiau vyrų darbą išstumia moterų ir vaikų darbas. Darbininkų klasės atžvilgiu lyties ir amžiaus skirtumai netenka bet kurios visuomeninės reikšmės. Teegzistuoja tik darbo instrumentai, reikalaujantieji įvairių išlaidų priklausomai nuo amžiaus ir lyties.

Kai fabrikantas baigia darbininką išnaudoti ir darbininkas gauna pagaliau savo darbo užmokestį grynais pinigais, jį užpuola kitos buržuazijos dalys — namų savininkas, krautuvininkas, palūkininkas ir pan.

Vidurinio luomo žemesnieji sluoksniai: smulkieji pramonininkai, smulkieji pirkliai ir rentininkai, amatininkai ir valstiečiai — visos šios klasės smunka į proletariato eiles, iš dalies dėl to, kad jų mažo kapitalo nepakanka stambiosios pramonės įmonėms ir jis neišlaiko konkurencijos su stambesniaisiais kapitalistais, iš dalies dėl to, kad dėl naujųjų gamybos būdų nuvertinamas jų profesinis meistriškumas. Taip rekrutuojamas proletariatas iš visų gyventojų klasių.

Proletariatas pereina įvairias išsivystymo pakopas. Jo kova prieš buržuaziją prasideda drauge su jo egzistavimu.

---

[1] Vėliau Marksas parodė, kad darbininkas parduoda ne darbą, bet darbo jėgą. Žr. tuo reikalu Engelso įvadą Markso veikalui „Samdomasis darbas ir kapitalas", šio tomo 43—51 psl. *Red.*

[2] Angliškajame 1888 m. leidime vietoje žodžių: „darbo kiekis" išspausdinta — „darbo sunkumas". *Red.*

Pradžioje kovoja atskiri darbininkai, vėliau vieno fabriko darbininkai, vėliau vienos darbo šakos darbininkai vienoje vietoje prieš atskirą buržua, kuris juos tiesiogiai išnaudoja. Darbininkai kreipia savo smūgius ne tik prieš buržuazinius gamybinius santykius, bet ir prieš pačius gamybos įrankius; jie naikina užsienines konkuruojančias prekes, daužo mašinas, padeginėja fabrikus, mėgina jėga atstatyti prarastąją viduramžinio darbininko padėtį.

Šitoje išsivystymo pakopoje darbininkai sudaro išsisklaidžiusią po visą šalį ir konkurencijos suskaldytą masę. Darbininkų masių susibūrimas kol kas dar nėra jų pačių susivienijimo padarinys, bet tik buržuazijos susivienijimo padarinys, nes buržuazija savo politiniams tikslams pasiekti turi, ir kol kas dar gali, išjudinti visą proletariatą. Taigi, šitoje pakopoje proletarai kovoja ne su savo priešais, bet su savo priešų priešais — absoliutinės monarchijos liekanomis, žemvaldžiais, nepramoniniais buržua, smulkiaisiais buržua. Tuo būdu visas istorinis judėjimas sukoncentruojamas buržuazijos rankose; kiekviena šiomis sąlygomis pasiekta pergalė yra buržuazijos pergalė.

Tačiau, pramonei besivystant, ne tiktai proletariato skaičius didėja; jis suburiamas į dideles mases, jo jėga auga, ir jis ją vis labiau jaučia. Proletariato interesai ir gyvenimo sąlygos vis labiau ir labiau išsilygina sutinkamai su tuo, kiek mašinos vis labiau nudilina skirtumus tarp atskirų darbo rūšių ir beveik visur numuša darbo užmokestį iki vienodai žemo lygio. Dėl augančios buržua savitarpio konkurencijos ir iš jos kylančių prekybos krizių darbininkų darbo užmokestis darosi vis labiau nepastovus; vis sparčiau besivystąs, nepaliaujamas mašinų tobulėjimas proletarų gyvenimo padėtį daro vis mažiau užtikrintą; susirėmimai tarp atskiro darbininko ir atskiro buržua vis daugiau įgauna dviejų klasių susirėmimų pobūdį. Darbininkai pradeda nuo to, jog ima sudarinėti koalicijas[1] prieš buržua; jie veikia išvien savo darbo užmokesčiui ginti. Jie net steigia nuolatines asociacijas, kad galėtų apsirūpinti lėšomis galimų susirėmimų atveju. Vietomis kova pereina į atvirus sukilimus.

Kartkartėmis darbininkai nugali, bet tos pergalės tėra trumpalaikės. Tikrasis jų kovos rezultatas yra ne tiesioginis laimėjimas, bet vis labiau besiplečiąs darbininkų susivienijimas. Jį skatina vis besivystančios susisiekimo priemonės, kurias sukuria stambioji pramonė ir kurios nustato ryšius tarp įvairių vietovių darbininkų. Vien tų ryšių ir tereikia, kad būtų centralizuotas daugelis vietinių,

[1] Angliškajame 1888 m. leidime po žodžio: „koalicijas" įdėta — „(profesines sąjungas)". *Red.*

visur tą patį pobūdį turinčios kovos židinių ir kad jie būtų sulieti į vieną nacionalinę, klasinę kovą. O kiekviena klasių kova yra politinė kova. Ir tą susivienijimą, kuriam viduramžių miestiečiams su jų kaimiškais keliais buvo reikalingi šimtmečiai, mūsų laikų proletarai geležinkelių dėka pasiekia per nedaugelį metų.

Tas proletarų organizavimasis į klasę, ir tuo pačiu — į politinę partiją, kiekvieną akimirksnį vėl suardomas pačių darbininkų savitarpio konkurencijos. Tačiau jis vėl ir vėl iškyla, vis stipresnis, tvirtesnis, galingesnis. Jis, pasinaudodamas atskirų buržuazijos sluoksnių tarpusavio vaidais, priverčia įstatymais pripažinti kai kuriuos darbininkų interesus. Pavyzdžiui, dešimties valandų darbo dienos įstatymas Anglijoje.

Iš viso susirėmimai senosios visuomenės viduje daugeliu atžvilgių skatina proletariato vystymosi procesą. Buržuazija veda nenutrūkstamą kovą: pradžioje prieš aristokratiją, vėliau prieš tas pačios buržuazijos dalis, kurių interesai ima prieštarauti pramonės pažangai, ir nuolat — prieš visų užsienio šalių buržuaziją. Visose tose kovose ji priversta kreiptis į proletariatą, šaukti jį į pagalbą ir tuo būdu įtraukti jį į politinį judėjimą. Vadinasi, ji pati perleidžia proletariatui savo pačios išsimokslinimo elementus[1], t. y. ginklą prieš save pačią.

Toliau, kaip matėme, pramonės pažanga nubloškia į proletariato eiles ištisus viešpataujančiosios klasės sluoksnius arba bent sudaro grėsmę jų gyvenimo sąlygoms. Jie taip pat atneša proletariatui didelį kiekį išsimokslinimo elementų[2].

Pagaliau tais laikotarpiais, kai klasių kova artėja prie atomazgos, irimo procesas viešpataujančioje klasėje, visos senosios visuomenės viduje įgyja tokį audringą, tokį smarkų pobūdį, kad nedidelė viešpataujančiosios klasės dalis išsižada jos ir prisijungia prie revoliucinės klasės, prie tos klasės, kuriai priklauso ateitis. Štai kodėl, kaip anksčiau bajorijos dalis perėjo į buržuazijos pusę, taip dabar buržuazijos dalis pereina į proletariato pusę, būtent — dalis buržua-ideologų, kurie pakilo iki teorinio viso istorinio judėjimo eigos supratimo.

Iš visų klasių, kurios šiandien stovi prieš buržuaziją, tik proletariatas tėra tikrai revoliucinė klasė. Visos kitos klasės smunka ir nyksta stambiajai pramonei besivystant, o proletariatas yra jos pačios produktas.

---

[1] Angliškajame 1888 m. leidime vietoje žodžių: „savo pačios išsimokslinimo elementus" išspausdinta — „savo pačios politinio ir bendrojo išsimokslinimo elementus". *Red.*

[2] Angliškajame 1888 m. leidime vietoje žodžių: „išsimokslinimo elementų" išspausdinta — „švietimo ir progreso elementų". *Red.*

Viduriniai luomai: smulkusis pramonininkas, smulkusis pirklys, amatininkas ir valstietis — visi jie kovoja prieš buržuaziją, norėdami išgelbėti nuo žlugimo savo, kaip vidurinių luomų, egzistavimą. Taigi, jie nėra revoliuciniai, bet konservatyvūs. Dar daugiau, jie yra reakciniai: jie stengiasi pasukti atgal istorijos ratą. Jei jie yra revoliuciniai, tai tik tiek, kiek jiems gresia perėjimas į proletariato eiles, kiek jie gina ne savo dabartinius, bet savo būsimuosius interesus, kiek jie pameta savąjį požiūrį tam, kad priimtų proletariato požiūrį.

Lumpenproletariatą, tą pasyvųjį senosios visuomenės pačių apatinių sluoksnių puvimo produktą, proletarinė revoliucija vietomis įtraukia į judėjimą, tačiau dėl visos savo gyvenimo padėties jis žymiai labiau linkęs parsiduoti reakcijos intrigoms.

Senosios visuomenės gyvenimo sąlygos jau sunaikintos proletariato gyvenimo sąlygose. Proletaras neturi nuosavybės; jo santykiai su žmona ir vaikais jau nebeturi nieko bendro su buržuaziniais šeimos santykiais; šiuolaikinis darbas pramonėje, šiuolaikinis kapitalo jungas, toks pat tiek Anglijoje, tiek ir Prancūzijoje, tiek Amerikoje, tiek ir Vokietijoje, nutrynė nuo jo bet kurį nacionalinį pobūdį. Įstatymai, moralė, religija — visa tai jam tėra ne daugiau kaip buržuaziniai prietarai, už kurių slepiasi buržuazijos interesai.

Visos ankstyvesnės klasės, išsikovojusios valdžią, siekė savo jau iškovotą gyvenimo padėtį sustiprinti, pajungdamos visą visuomenę sąlygoms, užtikrinančioms jų pasisavinimo būdą. Tuo tarpu proletarai gali išsikovoti visuomenines gamybines jėgas, tik panaikindami dabartinį savą pasisavinimo būdą ir drauge visą ligi šiol buvusį pasisavinimo būdą. Proletarai neturi nieko savo, ką jie turėtų saugoti, jie turi sugriauti visa, kas ligi šiol saugojo ir užtikrino privatinę nuosavybę.

Visi ligšioliniai judėjimai buvo mažumos judėjimai arba vyko mažumos interesais. Proletarų judėjimas yra savarankiškas milžiniškos daugumos judėjimas milžiniškos daugumos interesais. Proletariatas, pats žemutinis šiuolaikinės visuomenės sluoksnis, negali pasikelti, negali išsitiesti be to, kad tuo pat metu neišlėktų į orą visas ant jo riogsąs antstatas iš tų sluoksnių, kurie sudaro oficialiąją visuomenę.

Proletariato kova prieš buržuaziją, jei ne turiniu, tai savo forma, iš pradžių yra nacionalinė kova. Kiekvienos šalies proletariatas, žinoma, pirmiausia turi baigti su savąja buržuazija.

Vaizduodami bendriausias proletariato vystymosi fazes, mes stebėjome daugiau ar mažiau paslėptą pilietinį karą šiuolaikinėje visuomenėje ligi to taško, kada jis virsta atvira revoliucija, ir

proletariatas, jėga nuvertęs buržuaziją, sukuria savo viešpatavimą.

Visos ligšiolinės visuomenės, kaip matėme, rėmėsi engiančiųjų ir engiamųjų klasių antagonizmu. Tačiau, kad būtų galima kurią klasę engti, reikia užtikrinti sąlygas, kuriomis ji galėtų bent skursti savo vergišką gyvenimą. Baudžiavos laikais baudžiauninkas prasimušė ligi komunos nario padėties taip pat, kaip po feodalinio absoliutizmo jungu smulkusis buržua prasimušė ligi buržua padėties. Priešingai, šiuolaikinis darbininkas, užuot kilęs su pramonės pažanga, nuolat smunka vis žemyn, žemiau savo paties klasės gyvenimo sąlygų. Darbininkas tampa pauperiu, ir pauperizmas auga dar sparčiau, negu gyventojai ir turtingumas. Tatai aiškiai parodo, kad buržuazija nesugeba toliau likti valdančia visuomenės klase ir primesti visai visuomenei savo klasės gyvenimo sąlygų, kaip reguliuojančio įstatymo. Ji nesugeba viešpatauti, nes ji nesugeba savo vergui užtikrinti net vergiško gyvenimo lygio, nes ji yra priversta leisti jam nusmukti ligi tokios padėties, kada jinai turi jį maitinti, užuot pati maitinusis jo sąskaita. Visuomenė jau nebegali gyventi jos valdoma, t. y. jos gyvenimas jau nebesuderinamas su visuomene.

Esminė buržuazijos klasės gyvavimo ir viešpatavimo sąlyga yra turtų sukaupimas privačių asmenų rankose, kapitalo sudarymas ir didinimas. Kapitalo egzistavimo sąlyga yra samdomasis darbas. Samdomasis darbas laikosi išimtinai darbininkų savitarpio konkurencija. Pramonės pažanga, kurios priverstinis nešėjas yra nepajėgianti jai priešintis buržuazija, į vietą darbininkų susiskaldymo dėl konkurencijos stato jų revoliucinį susivienijimą su asociacijos pagalba. Tuo būdu, stambiajai pramonei besivystant, iš po buržuazijos kojų išmušamas pats pagrindas, kuriuo ji gamina ir pasisavina gaminius. Pirmiausia ji gamina savo pačios duobkasius. Jos žlugimas ir proletariato pergalė yra lygiai neišvengiami.

II

PROLETARAI IR KOMUNISTAI

Kokie yra iš viso komunistų santykiai su proletarais?

Komunistai nėra ypatinga partija, kuri stovi prieš kitas darbininkų partijas.

Jie neturi jokių interesų, kurie skirtųsi nuo viso proletariato interesų.

Jie neiškelia jokių ypatingų[1] principų, kuriems jie norėtų pritaikyti proletarinį judėjimą.

Komunistai skiriasi nuo kitų proletarinių partijų tik tuo, kad jie, iš vienos pusės, įvairių nacijų proletarų kovoje išskiria ir gina bendruosius, nepriklausomus nuo tautybės, viso proletariato interesus; iš kitos pusės, tuo, kad įvairiose išsivystymo pakopose, per kurias pereina proletariato kova prieš buržuaziją, jie visuomet atstovauja viso judėjimo interesams.

Vadinasi, komunistai praktikoje yra ryžtingiausia, visados skatinanti žengti į priekį visų šalių darbininkų partijų dalis, o teoriniu atžvilgiu jie už likusiąją proletariato masę pranašesni tuo, kad supranta proletarinio judėjimo sąlygas, eigą ir bendruosius rezultatus.

Artimiausias komunistų tikslas yra tas pats, kaip ir visų kitų proletarinių partijų: proletariato formavimas į klasę, buržuazijos viešpatavimo nuvertimas, proletariato iškovojimas politinės valdžios.

Komunistų teoriniai teiginiai jokiu būdu nėra paremti to arba kito pasaulio atnaujintojo išgalvotomis arba išrastomis idėjomis, principais.

Jie yra tik bendroji vykstančios klasių kovos tikrųjų santykių išraiška, mūsų akyse vykstančio istorinio judėjimo išraiška. Anksčiau egzistavusių nuosavybės santykių panaikinimas nėra kazkas būdingo vien tik komunizmui.

Visi nuosavybės santykiai nuolat istoriškai keitė kits kitą, nuolat istoriškai kitėjo.

Prancūzijos revoliucija, pavyzdžiui, panaikino feodalinę nuosavybę, pakeisdama ją buržuazine nuosavybe.

Komunizmo skiriamasis bruožas yra ne nuosavybės aplamai panaikinimas, bet buržuazinės nuosavybės panaikinimas.

Tačiau šiuolaikinė buržuazinė privatinė nuosavybė yra paskutinė ir pilnutiniausia išraiška tokio produktų gaminimo ir pasisavinimo, kuris remiasi klasiniais antagonizmais, tuo, kad vieni išnaudoja kitus[2].

Ta prasme komunistai savo teoriją gali išreikšti vienu teiginiu: privatinės nuosavybės panaikinimas.

Mums, komunistams, būdavo prikaišiojama, kad mes norį panaikinti asmeniškai įgytą, savu darbu uždirbtą nuosavybę, tą

---

[1] Angliškajame 1888 m. leidime vietoje „ypatingų" pasakyta „sektantiškų". *Red.*

[2] Angliškajame 1888 m. leidime vietoje žodžių: „vieni išnaudoja kitus" išspausdinta — „mažuma išnaudoja daugumą". *Red.*

nuosavybę, kuri sudaranti bet kokios asmens laisvės, veiklos ir savarankiškumo pagrindą.

Užsidirbta, įsigyta, savu darbu pasiekta nuosavybė! Ar jūs kalbate apie smulkiosios buržuazijos, smulkiųjų valstiečių nuosavybę, kuri yra ankstyvesnė už buržuazinę nuosavybę? Mums nėra ko ją naikinti, pramonės išsivystymas ją panaikino ir kasdien tebenaikina.

Arba, gal būt, jūs kalbate apie šiuolaikinę buržuazinę privatinę nuosavybę?

Bet ar samdomasis darbas, proletaro darbas, sukuria jam nuosavybę? Jokiu būdu. Tas darbas sukuria kapitalą, t. y. nuosavybę, kuri išnaudoja samdomąjį darbą, nuosavybę, kuri gali didėti tik tąja sąlyga, jei ji pagimdo naują samdomąjį darbą, kad vėl jį išnaudotų. Šiuolaikinio pavidalo nuosavybė vystosi kapitalo ir samdomojo darbo priešybėje. Panagrinėkime abi šios priešybės puses.

Būti kapitalistu — reiškia užimti gamyboje ne tik grynai asmeninę, bet ir visuomeninę padėtį. Kapitalas yra kolektyvus produktas ir gali būti išjudintas tik bendrai veikiant daugeliui visuomenės narių, o galų gale — tik visiems visuomenės nariams bendrai veikiant.

Taigi, kapitalas yra ne asmeninė, o visuomeninė jėga.

Vadinasi, jei kapitalas bus paverstas kolektyvine, visiems visuomenės nariams priklausančia nuosavybe, tai tat nebus asmeninės nuosavybės pavertimas visuomenine. Pasikeis tik visuomeninis nuosavybės pobūdis. Ji neteks savo klasinio pobūdžio.

Pereikime prie samdomojo darbo.

Vidutinė samdomojo darbo kaina yra darbo užmokesčio minimumas, t. y. suma pragyvenimo priemonių, būtinų darbininko, kaip darbininko, gyvybei išlaikyti. Vadinasi, to, ką samdomasis darbininkas savo veikla pasisavina, vos užtenka jo gyvybei reprodukuoti. Mes visai neketiname panaikinti šio asmeninio pasisavinimo darbo produktų, tiesiog skiriamų gyvybei reprodukuoti, pasisavinimo, nepaliekančio jokio pertekliaus, kuris galėtų sukurti valdžią svetimam darbui. Mes norime panaikinti tik skurdų šio pasisavinimo pobūdį, kai darbininkas gyvena tik tam, kad didintų kapitalą, ir gyvena tik tiek, kiek to reikalauja viešpataujančios klasės interesai.

Buržuazinėje visuomenėje gyvasis darbas yra tik priemonė sukauptajam darbui didinti. Komunistinėje visuomenėje sukauptasis darbas — tai tik priemonė darbininkų gyvenimo procesui plėsti, turtinti, lengvinti.

Tuo būdu buržuazinėje visuomenėje praeitis vyrauja ant dabarties, komunistinėje — dabartis vyrauja ant praeities. Buržuazinėje visuomenėje kapitalas yra savarankiškas ir individualus, tuo tarpu kai dirbantysis individas yra nesavarankiškas ir nuasmenintas.

Ir šitų santykių panaikinimą buržuazija vadina asmenybės ir laisvės panaikinimu! Ji teisi. Tikrai, čia yra kalbama apie buržuazinės asmenybės, buržuazinio savarankiškumo ir buržuazinės laisvės panaikinimą.

Dabartinių buržuazinių gamybinių santykių ribose laisvė suprantama kaip prekybos laisvė, kaip laisvė pirkti ir parduoti.

Bet kai žlunga vertelgystė, žlunga ir laisva vertelgystė. Kalbos apie laisvą vertelgystę, kaip ir visos kitos išpūstos mūsų buržua kalbos apie laisvę, iš viso turi prasmę tik kalbant apie suvaržytąją vertelgystę, apie pavergtąjį viduramžio miestietį, bet ne apie komunistinį vertelgystės, buržuazinių gamybinių santykių ir pačios buržuazijos panaikinimą.

Jus pagauna siaubas, kad mes norime panaikinti privatinę nuosavybę. Bet jūsų dabartinėje visuomenėje privatinė nuosavybė yra panaikinta devynioms dešimtosioms jos narių; ji egzistuoja kaip tik dėl to, kad ji neegzistuoja devynioms dešimtosioms. Taigi, jūs mums prikaišiojate, kad mes norime panaikinti nuosavybę, kurios buvimo būtina sąlyga yra nuosavybės nebuvimas milžiniškai visuomenės daugumai.

Vienu žodžiu, jūs mums prikaišiojate, kad mes norime panaikinti jūsų nuosavybę. Taip, mes tikrai tai norime padaryti.

Nuo to momento, kai daugiau nebebus galima darbo paversti kapitalu, pinigais, žemės renta, trumpiau — visuomenine jėga, kurią galima monopolizuoti, t. y. nuo to momento, kai asmeninė nuosavybė nebegalės pavirsti buržuazine nuosavybe, — nuo to momento, pareiškiate jūs, esanti panaikinta asmenybė.

Vadinasi, jūs prisipažįstate, kad asmenybe jūs nepripažįstate nieko, išskyrus buržua, t. y. buržuazinį savininką. Tokia asmenybė iš tikrųjų turi būti panaikinta.

Komunizmas niekam neatima galimumo savintis visuomeninius gaminius, jis atima tik galimumą su to pasisavinimo pagalba pavergti svetimą darbą.

Buvo iškeliamas prieštaravimas, kad, esą, panaikinus privatinę nuosavybę, nutrūksianti bet kuri veikla, įsiviešpatausianti visuotinė tinginystė.

Jei taip, tai buržuazinė visuomenė jau seniai turėjo pražūti dėl tinginystės, nes čia tie, kurie dirba, nieko neįsigyja, o tie, kurie

įsigyja, nedirba. Visi tie būkštavimai suvedami į tautologiją, kad nebėra samdomojo darbo, jei nebėra kapitalo.

Visi priekaištai, kurie nukreipti prieš komunistinį materialinių produktų pasisavinimo ir gamybos būdą, taip pat liečia protinio darbo produktų pasisavinimą ir gamybą. Panašiai kaip klasinės nuosavybės panaikinimas buržua atrodo pačios gamybos panaikinimu, taip ir klasinio išsimokslinimo panaikinimas jam yra tolygus išsimokslinimo panaikinimui iš viso.

Išsimokslinimas, kurio žlugimą jis apgailestauja, milžiniškai daugumai yra pavirtimas mašinos priedėliu.

Tačiau nesiginčykite su mumis, įvertindami buržuazinės nuosavybės panaikinimą savų buržuazinių laisvės, išsimokslinimo, teisės ir t. t. sąvokų požiūriu. Pačios jūsų idėjos yra buržuazinių gamybinių santykių ir buržuazinių nuosavybės santykių produktas, taip pat kaip ir jūsų teisė yra tiktai įstatymu paversta jūsų klasės valia, valia, kurios turinį nulemia jūsų klasės materialinės gyvenimo sąlygos.

Jūsų šališko įsivaizdavimo, kuris verčia jus paversti savo gamybinius santykius ir nuosavybės santykius iš istorinių, gamybos išsivystymo procese praeinančių santykių, į amžinus gamtos ir proto dėsnius, — laikėsi visos anksčiau viešpatavusios ir žlugusios klasės. Kai iškyla kalba apie buržuazinę nuosavybę, jūs nebeišdrįstate suprasti to, kas yra jums suprantama antikinės ar feodalinės nuosavybės atžvilgiu.

Šeimos panaikinimas! Net patys kraštutiniai radikalai piktinasi šiuo begėdišku komunistų sumanymu.

Kuo remiasi šiuolaikinė, buržuazinė šeima? Kapitalu, privačiu pasipelnymu. Visiškai išsivysčiusiu pavidalu ji egzistuoja tik buržuazijai; bet ją papildo priverstinis proletarų bešeimiškumas ir viešoji prostitucija.

Buržuazinė šeima, žinoma, išnyks, išnykus šitam jos papildymui, ir abu drauge išnyks, išnykus kapitalui.

O gal jūs mums prikišate, kad mes norime panaikinti vaikų išnaudojimą iš jų tėvų pusės? Mes prisipažįstame tuo kalti.

Bet jūs sakote, kad mes, pakeisdami naminį auklėjimą visuomeniniu, norime panaikinti brangiausius žmogui santykius.

O jūsų auklėjimą ar ne visuomenė nulemia? Ar jis nenulemiamas visuomeninių santykių, kuriuose jūs auklėjate, ar nenulemiamas tiesioginio ar netiesioginio visuomenės įsikišimo per mokyklą ir t. t.? Komunistai neišgalvoja visuomenės įtakos auklėjimui; jie tik pakeičia jo pobūdį, jie išplėšia auklėjimą iš viešpataujančios klasės įtakos.

Buržuazijos tauškalai apie šeimą ir auklėjimą, apie švelnius tėvų ir vaikų santykius kelia tuo didesnį pasišlykštėjimą, kuo labiau stambiosios pramonės augimo dėka sutraukomi visi šeimos ryšiai proletarų tarpe, kuo labiau vaikai paverčiami paprastais prekybos objektais ir darbo įrankiais.

Bet jūs, komunistai, norite įvesti žmonų bendrumą, — šaukia mums choru visa buržuazija.

Buržua laiko savo žmoną paprastu gamybos įrankiu. Jis girdi, kad gamybos įrankius manoma atiduoti į bendrą naudojimą, ir negali, žinoma, negalvoti, kad ir moteris turės ištikti toks pat likimas.

Jam nė galvon neateina, kad čia kalbama kaip tik apie panaikinimą tokios moterų padėties, kada jos tėra tik paprastas gamybos įrankis.

Beje, nieko nėra juokingesnio, kaip mūsų buržua didžiai moralus pasibaisėjimas tariamuoju oficialiu komunistų žmonų bendrumu. Komunistams nėra reikalo įvesti žmonų bendrumą, jis buvo beveik visuomet.

Mūsų buržua, nesitenkindami tuo, kad jų dispozicijoje yra jų darbininkų žmonos ir dukterys, nebekalbant jau apie oficialiąją prostituciją, jaučia ypatingai didelį malonumą, viliodami žmonas vieni iš kitų.

Buržuazinė santuoka iš tikrųjų yra žmonų bendrumas. Komunistams galima būtų prikišti nebent tai, kad jie, esą, nori pakeisti veidmainiškai paslėptą žmonų bendrumą oficialiu, atviru žmonų bendrumu. Bet juk savaime suprantama, kad, panaikinus dabartinius gamybinius santykius, dings ir iš jų kyląs žmonų bendrumas, t. y. oficialioji ir neoficialioji prostitucija.

Toliau, komunistams prikaišiojama, kad jie, esą, nori panaikinti tėvynę, tautybę.

Darbininkai neturi tėvynės. Negalima iš jų atimti to, ko jie neturi. Kadangi proletariatas pirmiausia turi išsikovoti politinę valdžią, pakilti į nacionalinės klasės padėtį[1], pats konstituotis kaip nacija, jis pats dar tebėra nacionalus, nors ir visiškai ne ta prasme, kaip tai supranta buržuazija.

Nacionalinis tautų atskirumas ir jų priešingumai vis labiau ir labiau nyksta jau su buržuazijos išsivystymu, su prekybos laisve, pasauline rinka, pramonės gamybos ir ją atitinkančių gyvenimo sąlygų vienodumu.

---

[1] Angliškajame 1888 m. leidime vietoje žodžių: „pakilti į nacionalinės klasės padėtį" išspausdinta — „pakilti į nacijos vadovaujančiosios klasės padėtį". *Red.*

Proletariato viešpatavimas dar labiau pagreitins jų išnykimą. Suvienytas bent civilizuotųjų šalių veikimas yra viena iš pirmųjų proletariato išsivadavimo sąlygų.

Tuo pat mastu, kiek bus panaikintas vieno individo išnaudojimas kito individo, bus panaikintas ir vienos nacijos išnaudojimas kitos nacijos.

Išnykus klasių antagonizmui nacijos viduje, išnyks ir priešiški nacijų savitarpio santykiai.

Kaltinimų, keliamų komunizmui religiniu, filosofiniu ir aplamai ideologiniu požiūriu, neverta plačiau nagrinėti.

Ar reikia didelės išminties suprasti, kad drauge su žmonių gyvenimo sąlygomis, su jų visuomeniniais santykiais, jų visuomenine būtimi keičiasi taip pat ir jų vaizdiniai, pažiūros ir sąvokos, — vienu žodžiu, jų sąmonė?

Ką gi kita įrodo idėjų istorija, jeigu ne tai, kad dvasinė produkcija keičiasi drauge su materialine? Viešpataujančios bet kurio laikotarpio idėjos visuomet buvo tiktai viešpataujančios klasės idėjos.

Kalbama apie idėjas, kurios revoliucina visą visuomenę; tuo tik išreiškiamas tas faktas, kad senosios visuomenės viduje yra susidarę naujos visuomenės elementai, kad, greta senosioms gyvenimo sąlygoms, kartu vyksta ir senųjų idėjų irimas.

Kai senasis pasaulis artėjo prie žlugimo, senosios religijos buvo nugalėtos krikščioniškosios religijos. Kai krikščionybės idėjos XVIII amžiuje buvo triuškinamos švietimo idėjų, feodalinė visuomenė kovojo savo žūtbūtinę kovą su anuo metu revoliucine buržuazija. Sąžinės ir religijos laisvės idėjos reiškė tik laisvos konkurencijos viešpatavimą sąžinės srityje[1].

„Bet“, pasakys mums, „religinės, moralinės, filosofinės, politinės, teisinės idėjos ir t. t., žinoma, keitėsi istorinio išsivystymo eigoje. Tačiau religija, moralė, filosofija, politika, teisė visuomet išlikdavo toje nenutrūkstamoje kaitoje.

Be to, esama ir amžinų tiesų, kaip laisvė, teisingumas ir t. t., kurios yra bendros visoms visuomenės išsivystymo stadijoms. O komunizmas panaikina amžinąsias tiesas, jis panaikina religiją, moralę, užuot suteikęs joms naują pavidalą, taigi, jis prieštarauja visai ligšiolinei istorinio išsivystymo eigai“.

Kokia šio kaltinimo esmė? Visų ligšiolinių visuomenių istorija vystėsi klasinėse priešybėse, kurios įvairiomis epochomis buvo įvairaus pavidalo.

---

[1] Vėlesniuose leidimuose, pradedant nuo vokiškojo 1872 m. leidimo, žodžiai: „sąžinės srityje“ pakeisti žodžiais „žinijos srityje“. *Red.*

Tačiau, kad ir kokio pavidalo buvo tos priešybės, vienos visuomenės dalies išnaudojimas kitos dalies yra faktas, bendras visiems praėjusiems šimtmečiams. Todėl nenuostabu, kad visų šimtmečių visuomeninė sąmonė, nepaisant visų įvairumų ir skirtingumų, vystosi apibrėžtomis bendromis formomis, tokiomis formomis, — sąmonės formomis, — kurios visiškai išnyks, tik galutinai išnykus klasių priešybei.

Komunistinė revoliucija yra ryžtingiausias nutraukimas nuosavybės santykių, paveldėtų iš praeities; nenuostabu, kad savo išsivystymo eigoje ji ryžtingiausiai išsižada iš praeities paveldėtų idėjų.

Tačiau palikime buržuazijos priekaištus komunizmui.

Jau aukščiau matėme, kad pirmasis žingsnis darbininkų revoliucijoje yra proletariato pavirtimas viešpataujančiąja klase, demokratijos iškovojimas.

Proletariatas panaudos savo politinį viešpatavimą visam kapitalui iš buržuazijos žingsnis po žingsnio išplėšti, visiems gamybos įrankiams centralizuoti valstybės, t. y. suorganizuoto kaip viešpataujančioji klasė proletariato, rankose ir kiek galima greičiau gamybinių jėgų sumai padidinti.

Suprantama, pradžioje tai gali įvykti tik despotiškai įsikišus į nuosavybės teisę ir į buržuazinius gamybinius santykius, t. y. su pagalba priemonių, kurios ekonominiu požiūriu atrodo nepakankamos ir nepatvarios, kurios betgi judėjimo eigoje pačios save perauga ir yra neišvengiamos kaip priemonė įvykdyti perversmui visame gamybos būde.

Šitos priemonės, žinoma, įvairiose šalyse bus įvairios.

Tačiau pažangiausiose šalyse beveik visur galės būti pritaikytos šios priemonės:

1. Žemės nuosavybės eksproprijavimas ir žemės rentos sunaudojimas valstybės išlaidoms padengti.
2. Dideli progresyviniai mokesčiai.
3. Paveldėjimo teisės panaikinimas.
4. Visų emigrantų ir maištininkų turto konfiskavimas.
5. Kredito centralizavimas valstybės rankose per nacionalinį banką su valstybiniu kapitalu ir su išimtiniu monopoliu.
6. Viso transporto centralizavimas valstybės rankose.
7. Valstybinių fabrikų, gamybos įrankių skaičiaus padidinimas, dirvonų parengimas arimui ir žemės pagerinimas pagal bendrą planą.
8. Visiems lygi darbo prievolė, pramoninių armijų steigimas, ypač žemdirbystės reikalams.

9. Žemdirbystės ir pramonės sujungimas, laipsniško priešybės[1] tarp miesto ir kaimo šalinimo rėmimas.

10. Visuomeninis ir nemokamas visų vaikų auklėjimas. Fabrikinio vaikų darbo šiuolaikiniu jo pavidalu panaikinimas. Auklėjimo sujungimas su materialine gamyba ir t. t. ir t. t.

Kai vystymosi eigoje išnyks klasių skirtumai ir visa gamyba susikoncentruos individų asociacijos rankose, viešoji valdžia neteks savo politinio pobūdžio. Politinė valdžia tikrąja prasme — tai organizuota vienos klasės prievarta kitai klasei slopinti. Jei proletariatas, kovodamas prieš buržuaziją, būtinai susivienija į klasę, jei revoliucijos keliu jis pasidaro viešpataujančia klase ir, būdamas viešpataujanti klasė, jėga panaikina senuosius gamybinius santykius, tai drauge su tais gamybiniais santykiais jis panaikina klasių priešybės ir iš viso klasių buvimo sąlygas[2], o tuo būdu ir savo paties, kaip klasės, viešpatavimą.

Senąją buržuazinę visuomenę su jos klasėmis ir klasių priešybėmis pakeičia asociacija, kurioje laisvas kiekvieno vystymasis yra visų laisvo vystymosi sąlyga.

III

SOCIALISTINĖ IR KOMUNISTINĖ LITERATŪRA

1. REAKCINIS SOCIALIZMAS

a) FEODALINIS SOCIALIZMAS

Pagal savo istorinę padėtį Prancūzijos ir Anglijos aristokratija buvo pašaukta rašyti pamfletus prieš šiuolaikinę buržuazinę visuomenę. Prancūzijos 1830 m. liepos revoliucijoje ir Anglijos parlamentinės reformos judėjime ji dar kartą pralaimėjo nekenčiamam išsišokėliui. Apie rimtą politinę kovą jau nebegalėjo būti nė kalbos. Jai liko tik literatūrinė kova. Tačiau ir literatūros srityje kartoti senąsias restauracijos[3] laikų frazes pasidarė jau nebegalima. Norėdama sužadinti užuojautą, aristokratija turėjo

---

[1] Vėlesniuose vokiškuose leidimuose, pradedant nuo 1872 m. leidimo, žodis: „priešybės" pakeistas žodžiu: „skirtumo". *Red.*

[2] Vėlesniuose vokiškuose leidimuose, pradedant nuo 1872 m. leidimo, žodžiai: „jis panaikina klasių priešybės ir iš viso klasių buvimo sąlygas" pakeisti žodžiais: „jis panaikina klasių priešybės buvimo sąlygas, likviduoja klases iš viso". *Red.*

[3] Turima galvoje ne Anglijos 1660—1689 m. restauracija, o Prancūzijos 1814—1830 m. restauracija. (*Engelso pastaba angliškajame 1888 m. leidime.*)

sudaryti įspūdį, kad ji jau nebesirūpina savais interesais ir savo kaltinamąjį aktą buržuazijai formuluoja tik išnaudojamosios darbininkų klasės interesų vardu. Aristokratija darė sau tą malonumą, kad rašė paskvilius apie savo naująjį valdovą ir šnibždėjo jam į ausį daugiau ar mažiau grėsmingus pranašavimus.

Tuo būdu atsirado feodalinis socializmas — pusiau laidotuvių rauda, pusiau paskvilis, pusiau praeities aidas, pusiau ateities grasinimas, kai kada savo karčiu, sąmojingu, geliančiu nuosprendžiu pataikąs buržuazijai į pačią širdį, bet visuomet sudarąs komišką įspūdį visišku nesugebėjimu suprasti šiuolaikinės istorijos eigą.

Norėdama patraukti liaudį paskui save, aristokratija mojavo, lyg vėliava, proletariato elgetišku krepšiu. Tačiau kiekvieną kartą, kai tik liaudis pasekdavo paskui ją, ji pamatydavo ant jos užpakalio senuosius feodalinius herbus ir išsilakstydavo, garsiai ir nepagarbiai kvatodama.

Šitą komediją daugiausia vaidino dalis prancūzų legitimistų ir „Jaunoji Anglija"[1].

Jeigu feodalai įrodinėja, kad jų išnaudojimo būdas buvo kitos rūšies, negu buržuazinis išnaudojimas, tai jie tik užmiršta, kad jie išnaudodavo visiškai kitokiomis ir dabar jau atgyventomis aplinkybėmis ir sąlygomis. Jeigu jie nurodinėja, kad jų viešpatavimo metu nebuvo šiuolaikinio proletariato, tai tik užmiršta, kad kaip tik šiuolaikinė buržuazija buvo būtinas jų visuomeninės santvarkos vaisius.

Beje, jie tiek maža teslepia reakcinį savo kritikos pobūdį, kad buržuaziją jie kaltina kaip tik daugiausia tuo, jog jai viešpataujant vystosi klasė, kuri išsprogdins visą senąją visuomeninę santvarką.

Jie buržuazijai daugiau prikiša tai, kad ji pagimdo revoliucinį proletariatą, negu tai, kad ji iš viso pagimdo proletariatą.

Dėl to politinėje praktikoje jie prisideda prie visų smurto žygių, nukreiptų prieš darbininkų klasę, o kasdieniniame gyvenime, nepaisydami visų savo išpūstų frazių, jie nepraleidžia progos auksiniams obuoliams[2] rinkti ir ištikimybei, meilei, garbei iškeisti į pelną iš prekybos avių vilnomis, runkeliais ir degtine[3].

---

[1] *Legitimistai* — dvarininkų-žemvaldžių, Burbonų dinastijos atstatymo šalininkų partija. *„Jaunoji Anglija"* — apie 1842 m. susikūręs ratelis Anglijos aristokratų, politinių veikėjų ir literatų, kurie jungėsi prie konservatorių partijos. Jo žymūs atstovai buvo Dizraelis, Tomas Karleilis ir kt. *Red.*

[2] Angliškajame 1888 m. leidime po žodžių: „auksiniams obuoliams" įdėta — „krintantiems nuo pramonės medžio". *Red.*

[3] Tai liečia ypač Vokietiją, kur žemės aristokratai ir junkeriai didesnę savo žemių dalį per valdytojus apdirba savo lėšomis ir, be to, dar yra

Kaip kad ilgaskvernis visuomet eidavo petys petin su feodalu, taip ir klerikalinis socializmas eina petys petin su feodaliniu socializmu.

Nieko nėra lengvesnio, kaip suteikti krikščioniškajam asketizmui socialistinį atspalvį. Ar krikščionybė taip pat nekėlė balso prieš privatinę nuosavybę, prieš santuoką, prieš valstybę? Ar ji neragino pakeisti visa tai labdarybe ir elgetiškumu, celibatu ir kūno marinimu, vienuolišku gyvenimu ir bažnyčia? Krikščioniškasis socializmas — tai tik šventintas vanduo, kuriuo ilgaskvernis šlaksto aristokrato pyktį.

b) SMULKIABURŽUAZINIS SOCIALIZMAS

Feodalinė aristokratija nėra vienintelė buržuazijos nuverstoji klasė, kurios gyvenimo sąlygos šiuolaikinėje buržuazinėje visuomenėje blogėjo ir nyko. Viduramžių miestiečių luomas ir smulkiųjų valstiečių luomas buvo šiuolaikinės buržuazijos pirmatakai. Pramonės ir prekybos atžvilgiu silpniau išsivysčiusiose šalyse šita klasė ligi šiol tebeskursta greta besivystančios buržuazijos.

Šalyse, kuriose išsivystė šiuolaikinė civilizacija, susidarė — ir, kaip papildomoji buržuazinės visuomenės dalis, nuolat vis naujai susidaro — nauja smulkioji buržuazija, kuri svyruoja tarp proletariato ir buržuazijos. Tačiau konkurencija nuolat nustumia šiai klasei priklausančius asmenis į proletariato eiles, ir jie pradeda jau matyti artėjantį momentą, kada jie, stambiajai pramonei besivystant, visai išnyks kaip savarankiška šiuolaikinės visuomenės dalis ir prekyboje, pramonėje ir žemdirbystėje bus pakeisti darbo prižiūrėtojais ir samdomaisiais tarnautojais.

Tokiose šalyse, kaip Prancūzija, kur valstietija sudaro žymiai daugiau negu pusę visų gyventojų, buvo natūralu, kad atsirado rašytojų, kurie, stodami į proletariato pusę prieš buržuaziją ir kritikuodami buržuazinę santvarką, taikė jai smulkiosios buržuazijos ir smulkiųjų valstiečių mastą ir gynė darbininkų reikalą smulkiosios buržuazijos požiūriu. Taip atsirado smulkiaburžuazinis socializmas. Sismondis yra šios literatūros rūšies priešakyje ne tik Prancūzijoje, bet ir Anglijoje.

Šis socializmas puikiai sugebėjo įžvelgti prieštaravimus šiuolaikiniuose gamybiniuose santykiuose. Jis demaskavo veidmainiš-

---

stambūs cukraus fabrikų ir spirito varyklų savininkai. Turtingesni anglų aristokratai to dar nepasiekė; bet jie taip pat žino, kaip galima papildyti mažėjančios rentos pajamas, leidžiant panaudoti savo vardą daugiau ar mažiau abejotinų akcinių bendrovių steigėjams. *(Engelso pastaba angliškajame 1888 m. leidime.)*

ką ekonomistų apologetiką. Jis nesugriaunamai įrodė mašininės gamybos ir darbo pasidalijimo ardomąjį poveikį, kapitalų ir žemės nuosavybės koncentraciją, perprodukciją, krizes, neišvengiamą smulkiųjų buržua ir valstiečių žlugimą, proletariato skurdą, gamybos anarchiją, baisiausią turtų pasiskirstymo nelygybę, pramoninį naikinamąjį nacijų savitarpio karą, senųjų papročių, senųjų šeimos santykių, senųjų tautybių irimą.

Tačiau pagal savo teigiamą turinį šis socializmas siekia arba atstatyti senąsias gamybos ir mainų priemones ir drauge su jomis senuosius nuosavybės santykius ir senąją visuomenę, arba — šių laikų gamybos ir mainų priemones priverstinai vėl įsprausti į senųjų nuosavybės santykių rėmus, tų santykių, kurie šių laikų gamybos ir mainų priemonių jau buvo susprogdinti ir būtinai turėjo būti susprogdinti. Abiem atvejais jis tuo pat metu yra ir reakcinis ir utopiškas.

Cechinė pramonės organizacija ir patriarchalinis žemės ūkis — štai jo paskutinis žodis.

Savo tolimesnėje raidoje ši kryptis išsigimė į bailų niurzgėjimą[1].

c) VOKIŠKASIS, ARBA „TIKRASIS“, SOCIALIZMAS

Prancūzijos socialistinė ir komunistinė literatūra, kuri atsirado viešpataujančios buržuazijos priespaudoje ir kuri yra literatūrinė kovos prieš šitą viešpatavimą išraiška, į Vokietiją buvo perkelta tuo metu, kai buržuazija ten savo kovą prieš feodalinį absoliutizmą dar tebuvo pradėjusi.

Vokiečių filosofai, pusfilosofiai ir skambios frazės mėgėjai godžiai griebėsi šios literatūros, užmiršdami tiktai, kad drauge su šiais raštais iš Prancūzijos nebuvo perkeltos į Vokietiją prancūzų gyvenimo sąlygos. Vokietijos sąlygomis prancūzų literatūra neteko visos tiesioginės praktinės reikšmės ir įgavo grynai literatūrinės srovės pavidalą. Ji turėjo atrodyti tiesiog tuščiais samprotavimais apie tikrąją visuomenę[2], apie žmogaus esmės įgyvendinimą. Tuo būdu pirmosios Prancūzijos revoliucijos reikalavimai XVIII amžiaus vokiečių filosofams turėjo prasmę tik kaip „praktinio proto“ reikalavimai aplamai, o Prancūzijos revoliucinės

[1] Angliškajame 1888 m. leidime vietoje žodžių: „Savo tolimesnėje raidoje ši kryptis išsigimė į bailų niurzgėjimą“ išspausdinta: „Galų gale, kai nesugriaunami istoriniai faktai privertė išnykti bet kuriuos svaiginamo iliuzijų poveikio pėdsakus, ši socializmo forma išsigimė į pasigailėtiną niurzgėjimą“. *Red.*

[2] Vėlesniuose leidimuose, pradedant nuo 1872 m. vokiškojo leidimo, žodžių: „apie tikrąją visuomenę“ nėra. *Red.*

buržuazijos valios pasireiškimai jų akyse turėjo reikšmę grynosios valios dėsnių, valios, kokia ji turi būti, tikrosios žmogiškosios valios.

Visą vokiečių literatų darbą sudarė išimtinai suderinimas naujųjų prancūzų idėjų su savo senąja filosofine sąžine, arba, tiksliau, įsisavinimas prancūzų idėjų iš savojo filosofinio požiūrio.

Šis įsisavinimas vyko tokiu pat būdu, kaip iš viso išmokstama svetima kalba, t. y. su vertimo pagalba.

Yra žinoma, kad manuskriptuose, kuriuose buvo parašyti klasikiniai stabmeldiškosios senovės veikalai, vienuoliai viršum teksto rašė kvailus katalikų šventųjų gyvenimo aprašymus. Vokiečių literatai su nedorėliška prancūzų literatūra elgėsi kaip tik atvirkščiai. Savo filosofines nesąmones jie įrašė po prancūzų originalu. Pavyzdžiui, po prancūziškąja piniginių santykių kritika jie įrašė „žmogiškosios esmės nusavinimas", po prancūziškąja buržuazinės valstybės kritika jie įrašė „Abstraktaus-Visuotinio viešpatavimo panaikinimas" ir t. t.

Tą savosios filosofinės frazeologijos pakišimą po prancūzų teorijomis jie pakrikštijo „veiksmo filosofija", „tikruoju socializmu", „vokiškuoju socializmo mokslu", „filosofiniu socializmo pagrindimu" ir t. t.

Tuo būdu prancūzų socialistinė-komunistinė literatūra buvo visiškai iškastruota. Ir kadangi vokiečio rankose ji nustojo reiškusi vienos klasės kovą prieš kitą, tai vokietis buvo įsitikinęs, kad jis pakilo aukščiau „prancūziškojo vienašališkumo", kad jis, užuot gynęs tikras reikmes, ginąs tiesos reikmę, užuot gynęs proletariato interesus, ginąs žmogaus esmės interesus, interesus žmogaus aplamai, žmogaus, kuris nepriklauso jokiai klasei, kuris iš viso egzistuoja ne tikrovėje, o tik miglotuose filosofinės fantazijos debesyse.

Šis vokiškasis socializmas, kuris savo bejėgiškas mokinio pratybas laikė tiek svarbiomis bei rimtomis ir taip triukšmingai jas reklamavo, palaipsniui neteko savo pedantiškos nekaltybės.

Vokietijos, ypač Prūsijos, buržuazijos kova prieš feodalus ir absoliutinę monarchiją — vienu žodžiu, liberalinis judėjimas — darėsi vis rimtesnė.

Tuo būdu „tikrajam" socializmui pasitaikė lauktoji proga politiniam judėjimui priešpastatyti socialistinius reikalavimus, svaidyti tradicinius prakeikimus prieš liberalizmą, prieš atstovaujamąją valstybę, prieš buržuazinę konkurenciją, buržuazinę spaudos laisvę, buržuazinę teisę, buržuazinę laisvę ir lygybę ir skelbti liaudies masei, kad ji iš šio buržuazinio judėjimo nieko negali laimėti, o priešingai, rizikuoja viską pralaimėti. Vokiškasis so-

cializmas laiku užmiršdavo, kad prancūzų kritika, kurios pasigailėtinas aidas jis buvo, turėjo galvoje šiuolaikinę buržuazinę visuomenę su ją atitinkančiomis materialinėmis gyvenimo sąlygomis ir atitinkama politine konstitucija, t. y. kaip tik visas tas prielaidas, kurias Vokietijoje dar reikėjo išsikovoti.

Vokietijos absoliutinėms vyriausybėms ir jų palydovams iš klerikalų, reakcinių mokytojų, surembėjusių junkerių ir biurokratų jis pasitarnavo kaip patogi baidyklė prieš grėsmingai kylančią buržuaziją.

Jis buvo pasaldintas priedas prie skaudžių botago kirčių ir šautuvų kulkų, kuriomis šios vyriausybės malšino vokiečių darbininkų sukilimus.

„Tikrasis" socializmas, tapdamas tuo būdu ginklu vyriausybių rankose prieš Vokietijos buržuaziją, drauge tiesiogiai reiškė reakcinius interesus, Vokietijos miesčionijos[1] interesus. Vokietijoje tikrąjį esamosios padėties visuomeninį pagrindą sudaro smulkioji buržuazija, paveldėtoji iš XVI amžiaus ir nuo to laiko nuolat vėl iškylanti tuo ar kitu pavidalu.

Jos išsaugojimas yra tolygus Vokietijoje esamos padėties išsaugojimui. Iš pramoninio ir politinio buržuazijos viešpatavimo ji su baime laukia savo tikros pražūties, iš vienos pusės, dėl kapitalo koncentracijos, iš antros pusės — dėl revoliucinio proletariato kilimo. Jai atrodė, kad „tikrasis" socializmas vienu šūviu nušauna du kiškius. Ir „tikrasis" socializmas plėtėsi kaip epidemija.

Iš spekuliatyvinių voratinklių išausta, įmantriomis gražbylystės gėlėmis papuošta, apysaldžio sentimentalumo ašaromis persunkta mistiškoji skraistė, kuria vokiečių socialistai dangstė porą savo liesų „amžinųjų tiesų", tik didino jų prekių plitimą tarp šios publikos.

Iš savo pusės vokiškasis socializmas vis labiau ėmė suprasti savo pašaukimą — būti pasipūtusiu tos miesčionijos atstovu.

Jis paskelbė vokiečių naciją pavyzdine nacija, o Vokietijos miesčionį — žmogaus pavyzdžiu. Kiekvienai jo niekšybei jis suteikdavo slėpiningą, aukštesnę, socialistinę prasmę, paverčiančią ją visiška jos priešybe. Nuoseklus iki galo, jis atvirai stojo prieš „šiurkščią griaunamąją" komunizmo kryptį ir paskelbė, jog pats jis su savo didinguoju nešališkumu esąs aukštesnis už bet kokią klasių kovą. Visa tai, kas sklinda Vokietijoje kaip tariamieji so-

---

[1] Angliškajame 1888 m. leidime, skyriuje apie „tikrąjį" socializmą vietoje posakių: „Vokietijos miesčionija", „Vokietijos miesčionis" pavartoti posakiai: „Vokietijos filisteriai", „Vokietijos smulkiaburžuazinis filisteris". *Red.*

cialistiniai bei komunistiniai raštai, su labai mažomis išimtimis, priklauso šiai nešvankiai, tvirkinančiai literatūrai[1].

2. KONSERVATYVUSIS, ARBA BURŽUAZINIS, SOCIALIZMAS

Tam tikra buržuazijos dalis nori išgydyti visuomenės negeroves, kad tuo sutvirtintų buržuazinės visuomenės egzistavimą.

Čia priklauso ekonomistai, filantropai, humanizmo skelbėjai, dirbančiųjų klasių padėties gerintojai, labdarybės organizatoriai, gyvulių globos draugijų nariai, blaivybės draugijų steigėjai, visokiausių rūšių šunreformatoriai. Šio buržuazinio socializmo buvo sukurtos net ištisos sistemos.

Kaip pavyzdį nurodysime Prudono „Skurdo filosofiją".

Buržua-socialistai nori išsaugoti šiuolaikinės visuomenės egzistavimo sąlygas, tačiau be kovos ir pavojų, kurie neišvengiamai iš tų sąlygų kyla. Jie nori išsaugoti šiuolaikinę visuomenę, tačiau be ją revoliucinančių ir ardančių elementų. Jie norėtų turėti buržuaziją be proletariato. Pasaulis, kuriame buržuazija viešpatauja, žinoma, atrodo jai visų geriausias pasaulis. Šį paguodžiamą įsivaizdavimą buržuazinis socializmas išvysto į daugiau ar mažiau vientisą sistemą. Ragindamas proletariatą įgyvendinti jo sistemą ir įžengti į naują Jeruzalę, iš esmės jis tereikalauja, kad proletariatas pasiliktų dabartinėje visuomenėje, bet išsižadėtų savo neapykantos jai.

Antra, mažiau sisteminga, bet daugiau praktinė šio socializmo forma siekė įskiepyti darbininkų klasei neigiamą pažiūrą į bet kokį revoliucinį judėjimą, įrodinėdama, kad jam tegali būti naudingi ne kurie nors politiniai pertvarkymai, o tik materialinių gyvenimo sąlygų, ekonominių santykių pakeitimas. Tačiau materialinių gyvenimo sąlygų pakeitimą šis socializmas supranta jokiu būdu ne kaip buržuazinių gamybinių santykių panaikinimą, kuris įvykdomas tik revoliucijos keliu, bet kaip administracinius patobulinimus, vykdomus šių gamybos santykių pagrindu, vadinasi, nieko nekeičiančius kapitalo ir samdomojo darbo santykiuose, o geriausiu atveju, — tik mažinančius buržuazijai jos valdymo išlaidas ir darančius paprastesnį jos valstybės ūkį.

---

[1] 1848 m. revoliucijos audra nušlavė visą šią šlykščią kryptį ir jos šalininkams atėmė norą spekuliuoti socializmu. Svarbiausias šios krypties atstovas ir klasikinis tipas yra p. Karlas Griunas. *(Engelso pastaba vokiškajame 1890 m. leidime.)*

Tinkamiausią išraišką buržuazinis socializmas suranda sau tik tuomet, kai jis virsta vien paprastu gražbylišku posakiu.

Laisva prekyba! darbininkų klasės interesais; protekciniai muitai! darbininkų klasės interesais; vienutiniai kalėjimai! darbininkų klasės interesais, — štai paskutinis, vienintelis rimtai pasakytas buržuazinio socializmo žodis.

Buržuazijos socializmą sudaro kaip tik tvirtinimas, kad buržua yra buržua — darbininkų klasės interesais.

3. KRITINIS-UTOPINIS SOCIALIZMAS IR KOMUNIZMAS

Mes čia nekalbame apie tą literatūrą, kuri visose didžiosiose naujųjų laikų revoliucijose reiškė proletariato reikalavimus (Babefo raštai ir t. t.).

Pirmieji proletariato mėginimai tiesiog įgyvendinti savus klasinius interesus visuotinio sujudimo metu, feodalinės visuomenės nuvertimo laikotarpiu, neišvengiamai baigdavosi nepasisekimu dėl paties proletariato neišsivystymo, o taip pat dėl nebuvimo materialinių jo išsivadavimo sąlygų, nes tos sąlygos yra tik buržuazinės epochos padarinys. Revoliucinė literatūra, lydėjusi šituos pirmuosius proletariato sąjūdžius, savo turiniu neišvengiamai yra reakcinė. Ji skelbia visuotinį asketizmą ir grubią lygiavą.

Grynai socialistinės ir komunistinės sistemos, Sen Simono, Furjė, Oueno ir t. t. sistemos, iškyla pirmuoju, neišsivysčiusiu proletariato kovos su buržuazija laikotarpiu, kurį mes aukščiau pavaizdavome (žr. „Buržuazija ir proletariatas").

Šių sistemų išradėjai, tiesa, mato klasių priešybę, taip pat kaip ir ardančiųjų elementų veikimą pačios viešpataujančios visuomenės viduje. Bet jie proletariato pusėje nemato jokios istorinės saviveiklos, jokio būdingo jam politinio judėjimo.

Kadangi klasinis antagonizmas vystosi lygiagrečiai su pramonės išsivystymu, tai jie lygiai taip pat dar negali rasti materialinių proletariato išsivadavimo sąlygų ir ieško tokio socialinio mokslo, tokių socialinių dėsnių, kurie šias sąlygas sukurtų.

Visuomeninį veikimą turi pakeisti jų asmeninis išradėjiškas veikimas, istorines išsivadavimo sąlygas turi pakeisti fantastinės sąlygos, palaipsniui vykstantį proletariato organizavimąsi į klasę turi pakeisti visuomenės organizavimas pagal jų sugalvotą receptą. Tolesnė pasaulio istorija jiems virsta jų visuomeninių planų propaganda ir praktiniu vykdymu.

Tiesa, jie supranta, kad šiais savo planais jie pirmiausia gina darbininkų klasės, kaip labiausiai kenčiančios klasės, interesus. Jiems proletariatas teegzistuoja tik kaip tokia labiausiai kenčianti klasė.

Tačiau neišsivysčiusi klasių kovos forma, taip pat ir jų pačių gyvenimo sąlygos daro tai, kad jie laiko save stovinčiais aukštai viršum šio klasinio antagonizmo. Jie nori pagerinti visų visuomenės narių būklę, net ir geriausiai gyvenančiųjų. Todėl jie nuolat kreipiasi į visą visuomenę be skirtumo ir net daugiausia — į viešpataujančią klasę. Jų nuomone, užtenka tik suprasti jų sistemą, kad ji būtų pripažinta geriausiuoju geriausiosios iš galimų visuomenių planu.

Dėl to jie atmeta bet kurią politinę ir ypač bet kurią revoliucinę veiklą; jie nori savo tikslą pasiekti taikiu keliu ir mėgina praskinti naujai visuomeninei evangelijai kelią smulkiais ir, žinoma, nepavykstančiais eksperimentais, pavyzdžio galia.

Toks fantastinis būsimosios visuomenės vaizdavimas atsiranda tuo metu, kai proletariatas dar tebėra labai neišsivystęs ir todėl pats savo padėtį dar fantastiškai teįsivaizduoja, jis atsiranda iš pirmojo nujautimų kupino proletariato veržimosi visuotinai pertvarkyti visuomenę.

Tačiau šie socialistiniai ir komunistiniai raštai turi ir kritikos elementų. Šie raštai puola visus esamosios visuomenės pagrindus. Todėl jie davė nepaprastai vertingos medžiagos darbininkams šviesti. Jų teigiamos išvados dėl būsimosios visuomenės, pavyzdžiui, priešybės tarp miesto ir kaimo panaikinimas, šeimos, privataus pasipelnymo, samdomojo darbo panaikinimas, visuomeninės harmonijos paskelbimas, valstybės pavertimas paprastu gamybos tvarkymu, — visi šie teiginiai išreiškia tik būtinumą panaikinti klasinę priešybę, kuri tik buvo pradėjusi vystytis ir kurią jie pažino tik jos pirminiu, neryškiu, neapibrėžtu pavidalu. Todėl ir tie teiginiai yra dar grynai utopinio pobūdžio.

Kritinio-utopinio socializmo ir komunizmo reikšmė yra atvirkštiniame santykyje su istoriniu išsivystymu. Tuo pačiu mastu, kuriuo vystosi ir įgauna vis ryškesnį pavidalą klasių kova, tas fantastinis siekimas pakilti viršum tos kovos, tas fantastinis jos neigimas netenka bet kurios praktinės reikšmės ir bet kurio teorinio pateisinimo. Todėl, jei šių sistemų kūrėjai daugeliu atžvilgių ir buvo revoliuciniai, tai jų mokiniai visuomet sudaro reakcines sektas. Jie tvirtai laikosi savo mokytojų senųjų pažiūrų, nepaisydami tolesnio istorinio proletariato vystymosi. Todėl jie nuosekliai stengiasi vėl atbukinti klasių kovą ir sutaikinti priešybes. Jie vis dar tebesvajoja apie savo visuomeninių utopijų įgyvendinimą,

bandymų keliu, apie steigimą atskirų falansterių, apie organizavimą vidaus kolonijų („Home colonies"), apie įkūrimą mažos Ikarijos[1] — kišeninio naujosios Jeruzalės leidimo, — ir visoms šitoms oro pilims statyti jie priversti kreiptis į buržuazinių širdžių ir piniginių filantropiją. Palaipsniui jie smunka į aukščiau pavaizduotų reakcinių arba konservatyviųjų socialistų kategoriją ir tesiskiria nuo jų vien tik sistemingesniu pedantiškumu ir fanatišku tikėjimu stebuklinga savo socialinio mokslo galia.

Štai kodėl jie su įtūžimu stoja prieš bet kurį darbininkų politinį judėjimą, kuris, jų manymu, sukeliamas tik aklo netikėjimo naująja evangelija.

Ouenistai Anglijoje ir furjeristai Prancūzijoje veikia — pirmieji prieš čartistus, antrieji prieš reformistus[2].

IV
KOMUNISTŲ NUSISTATYMAS ĮVAIRIŲ OPOZICINIŲ PARTIJŲ ATŽVILGIU

Po to, kas pasakyta II skyriuje, yra suprantamas komunistų nusistatymas jau susiformavusių darbininkų partijų atžvilgiu, t. y. jų nusistatymas čartistų Anglijoje bei agrarinės reformos šalininkų Šiaurės Amerikoje atžvilgiu.

Komunistai kovoja dėl darbininkų klasės artimiausių tikslų ir interesų, bet tuo pat metu, gindami šios dienos judėjimą, jie gina ir judėjimo ateitį. Prancūzijoje komunistai, kovodami prieš konservatyviąją ir radikaliąją buržuaziją, prisideda prie socialistinės-demokratinės partijos[3], tačiau neišsižadėdami teisės kritiškai vertinti iš revoliucinės tradicijos kylančias frazes ir iliuzijas.

---

[1] *Falansteriais* buvo vadinamos socialistinės kolonijos, kurias projektavo Furjė; *Ikarija* Kabė vadino savo utopinę šalį, o vėliau savo komunistinę koloniją Amerikoje. *(Engelso pastaba angliškajame 1888 m. leidime.)*

Home-colonies (vidaus kolonijomis) Ouenas vadino savo pavyzdines komunistines draugijas. *Falansteriais* buvo vadinami visuomeniniai rūmai, kuriuos projektavo Furjė. *Ikarija* buvo vadinama utopinė fantastinė šalis, kurios komunistines įstaigas aprašinėjo Kabė. *(Engelso pastaba vokiškajame 1890 m. leidime.)*

[2] Čia kalbama apie šalininkus laikraščio „La Réforme" („Reforma"), kuris ėjo Paryžiuje nuo 1843 m. iki 1850 m. *Red.*

[3] Tai partijai tuomet parlamente atstovavo Ledriu-Rolenas, literatūroje — Luji Blanas, kasdieninėje spaudoje — laikraštis „La Réforme". Pavadinimas — socialistinė-demokratinė — reiškė, kad toji demokratų arba respublikonų partijos dalis, kaip ir to pavadinimo autoriai, buvo daugiau

Šveicarijoje jie remia radikalus, neužmiršdami betgi, kad ši partija susideda iš prieštaringų elementų, iš dalies iš demokratinių socialistų prancūziškąja prasme, iš dalies iš radikaliųjų buržua.

Lenkų tarpe komunistai remia tą partiją, kuri nacionalinio išsivadavimo sąlyga laiko agrarinę revoliuciją, tą pačią partiją, kuri sukėlė 1846 metų Krokuvos sukilimą.

Vokietijoje, kiek buržuazija yra revoliucinė, komunistų partija kovoja drauge su ja prieš absoliutinę monarchiją, prieš feodalinę žemės nuosavybę ir prieš reakcinę miesčioniją.

Tačiau ji nė vieną akimirką nenustoja skleidusi darbininkų tarpe kiek galima aiškesnį buržuazijos ir proletariato priešybės nesutaikomumo įsisąmoninimą tam, kad Vokietijos darbininkai tas visuomenines ir politines sąlygas, kurias buržuazijos viešpatavimas turi atnešti, tuoj galėtų panaudoti kaip ginklą prieš buržuaziją, kad tuoj po reakcinių klasių Vokietijoje nuvertimo prasidėtų kova prieš pačią buržuaziją.

Į Vokietiją komunistai kreipia pagrindinį savo dėmesį, nes ji yra buržuazinės revoliucijos išvakarėse, nes ji šitą perversmą įvykdys pažangesnėmis Europos civilizacijos sąlygomis aplamai ir su žymiai labiau išsivysčiusiu proletariatu, negu Anglija XVII ir Prancūzija XVIII amžiuje. Vadinasi, buržuazinė Vokietijos revoliucija gali būti tik tiesioginis proletarinės revoliucijos prologas.

Vienu žodžiu, komunistai visur remia kiekvieną revoliucinį judėjimą, nukreiptą prieš esamą visuomeninę ir politinę santvarką.

Visuose šiuose judėjimuose jie į pirmą vietą iškelia nuosavybės klausimą, kaip pagrindinį judėjimo klausimą, nepriklausomai nuo to, ar jis įgijo daugiau ar mažiau išsivysčiusį pavidalą.

Pagaliau komunistai visur siekia visų šalių demokratinių partijų susivienijimo ir sutarimo.

Komunistai laiko paniekos vertu dalyku slėpti savo pažiūras ir ketinimus. Jie atvirai pareiškia, kad jų tikslai gali būti pasiekti

---

ar mažiau nudažyta socialistine spalva. *(Engelso pastaba angliškajame 1888 m. leidime.)*

Partijai, kuri pasivadino socialistine-demokratine, Prancūzijos politiniame gyvenime atstovavo Ledriu-Rolenas, literatūroje — Luji Blanas; tuo būdu ji, kaip dangus nuo žemės, skyrėsi nuo šiuolaikinės socialdemokratijos. *(Engelso pastaba vokiškajame 1890 m. leidime.)*

tik jėga nuverčiant visą esamąją visuomeninę santvarką. Tegul viešpataujančiosios klasės dreba prieš Komunistinę Revoliuciją. Proletarai neturi ko joje prarasti, išskyrus savo grandines. O laimės jie visą pasaulį.

VISŲ ŠALIŲ PROLETARAI, VIENYKITĖS!

Parašė K. Marksas ir F. Engelsas 1847 m. gruodžio mėn. — 1848 m. sausio mėn.

Pirmą kartą išspausdinta Londone 1848 m. vasario mėn.

Spausdinama pagal vokiškąjį 1848 m. leidimą

Versta iš vokiečių kalbos

K. MARKSAS

BURŽUAZIJA IR KONTRREVOLIUCIJA

ANTRASIS STRAIPSNIS

Kelnas, gruodžio 11 d.

Kai praūžė kovo tvanas — miniatiūrinis tvanas, — Berlyno žemės paviršiuje po jo paliko ne kokie nors titanai, ne revoliuciniai milžinai, bet senojo tipo būtybės, kresnos buržuazinės figūros — Jungtinio landtago liberalai, sąmoningosios Prūsijos buržuazijos atstovai. Provincijos, turėjusios labiausiai išsivysčiusią buržuaziją, *Reino provincija* ir *Silezija,* pristatė pagrindinį naujųjų vyriausybių kontingentą. Už jų — visa virtinė Reino teisininkų. Tuo pačiu mastu, kuriuo feodalai nustumdavo į šalį buržuaziją, Reino provincija ir Silezija užleisdavo vietą vyriausybėse senosioms Prūsijos provincijoms. Brandenburgo vyriausybę dar sieja su Reino provincija tiktai vienas toris iš Elberfeldo. *Hanzemanas* ir *fon der Heidtas!* Šios dvi pavardės Prūsijos buržuazijai įkūnija visą skirtumą tarp 1848 metų kovo ir gruodžio!

Prūsijos buržuazija buvo iškelta į valstybės valdžios viršūnes, bet ne taip, kaip ji norėjo, *taikaus susitarimo su karūna* keliu, bet *revoliucijos* dėka. Ne savo pačios interesus, bet *liaudies interesus* ji turėjo dabar ginti nuo karūnos, t. y. nuo *savęs pačios,* nes *liaudies judėjimas* buvo nuvalęs jai kelią. Karūna Prūsijos buržuazijos akyse tebuvo tiktai dieviška uždanga, už kurios turėjo slėptis žemiški jos pačios interesai. *Jos* pačios interesų ir juos atitinkančių politinių formų neliečiamybė turėjo reikšti, išvertus į konstitucinę kalbą, *karūnos neliečiamybę.* Iš čia yra kilusios Vokietijos

ir ypač Prūsijos buržuazijos svajonės apie *konstitucinę monarchiją*. Todėl, nors vasario revoliucija drauge su savo atgarsiais Vokietijoje ir buvo naudinga Prūsijos buržuazijai, nes atidavė į jos rankas valstybės laivo vairą, ji kartu su tuo supainiojo jos apskaičiavimus, nes jos viešpatavimas dabar buvo susietas su tokiomis sąlygomis, kurių ji nenorėjo ir negalėjo išpildyti. Buržuazija nė piršto nepajudino. Už save ji leido kovoti liaudžiai. Todėl buržuazijai perduota valdžia buvo ne nugalėjusio savo priešą karo vado valdžia, bet saugumo komiteto, kuriam pergalingoji liaudis patikėjo savo pačios interesų gynimą, valdžia. *Kamphauzenas* dar juto visus tokios padėties nepatogumus, ir visas jo vyriausybės silpnumas kyla iš šio jausmo ir aplinkybių, kurios ją buvo pagimdžiusios. Todėl kažkas panašaus į gėdą nudažo pačius begėdiškiausius jo vyriausybės aktus. Atviras *begėdiškumas* ir *įžūlumas* buvo *Hanzemano* privilegija. Raudonas *koloritas* yra vienintelis skirtumas tarp šių dviejų tapytojų.

Nereikia *kovo revoliucijos Prūsijoje* maišyti nei su 1648 m. Anglijos revoliucija, nei su 1789 metų Prancūzijos revoliucija.

1648 m. buržuazija, sudariusi sąjungą su naująja bajorija, kovojo prieš monarchiją, prieš feodalinę bajoriją ir prieš viešpataujančiąją bažnyčią.

1789 m. buržuazija, sudariusi sąjungą su liaudimi, kovojo prieš monarchiją, bajoriją ir viešpataujančiąją bažnyčią.

1789 m. revoliucija savo pirmavaizdžiu (bent Europoje) tetturėjo tiktai 1648 m. revoliuciją, o 1648 m. revoliucija — tiktai niderlandų sukilimą prieš Ispaniją. Kiekviena iš šių revoliucijų buvo pažengusi į priekį visu šimtmečiu, palyginus su savo pirmavaizdžiais, — ne tiktai laiko, bet ir savo turinio atžvilgiu.

Abiejose revoliucijose buržuazija buvo ta klasė, kuri *iš tikrųjų* stovėjo judėjimo priešakyje. *Proletariatas* ir *buržuazijai nepriklausę miestų gyventojų sluoksniai* arba dar neturėjo jokių atskirų nuo buržuazijos interesų, arba dar nesudarė savarankiškai išsivysčiusių klasių arba klasės dalių. Todėl ten, kur jie stojo prieš buržuaziją, pavyzdžiui, 1793 ir 1794 m. Prancūzijoje, jie kovojo tiktai dėl buržuazijos interesų įgyvendinimo, kad ir neburžuaziniu būdu. *Visas prancūziškasis terorizmas* buvo ne kas kita, kaip *plebėjiškas būdas* susidoroti su *buržuazijos priešais*, su absoliutizmu, feodalizmu ir miesčionija.

1648 m. ir 1789 m. revoliucijos nebuvo *Anglijos* ir *Prancūzijos* revoliucijos; tai buvo *Europos* masto revoliucijos. Tai nebuvo *tam tikros* visuomenės klasės pergalė prieš *senąją politinę santvarką;* šios revoliucijos *skelbė politinę santvarką naujai Europos visuomenei.* Jose nugalėjo buržuazija; bet *buržuazijos pergalė*

tada reiškė *naujos visuomeninės santvarkos pergalę*, buržuazinės nuosavybės pergalę prieš feodalinę, nacijos prieš provincializmą, konkurencijos prieš cechinę santvarką, nuosavybės dalijimo prieš majoratą, žemės pajungimo savininkui pergalę prieš savininko pajungimą žemei, švietimo prieš prietarus, šeimos prieš giminės vardą, pramonės prieš herojinę tinginystę, buržuazinės teisės prieš viduramžiškas privilegijas. 1648 m. revoliucija buvo septynioliktojo amžiaus pergalė prieš šešioliktąjį, 1789 m. revoliucija — aštuonioliktojo amžiaus pergalė prieš septynioliktąjį. Šios revoliucijos daug didesniu mastu reiškė viso tuometinio pasaulio poreikius, negu tų pasaulio dalių, kur jos vyko, t. y. Anglijos ir Prancūzijos, poreikius.

Nieko panašaus nebuvo Prūsijos kovo revoliucijoje.

Vasario revoliucija *panaikino* konstitucinę monarchiją iš tikrųjų ir buržuazijos valdžią idėjos požiūriu. Kovo revoliucija Prūsijoje turėjo *įvesti* konstitucinę monarchiją idėjos požiūriu ir buržuazijos valdžią iš tikrųjų. Toli nuo to, kad taptų *Europos masto revoliucija*, ji tebuvo tiktai pasigailėtinas Europos revoliucijos atgarsis atsilikusioje šalyje. Užuot pralenkusi savo amžių, ji nuo jo atsiliko daugiau kaip per pusę šimtmečio. Ji iš pat pradžių buvo *antrinis* reiškinys, o juk yra žinoma, kad antriniai susirgimai sunkiau išgydomi ir kartu su tuo labiau sugriauna organizmą, negu pirminė liga. Reikėjo ne sukurti naują visuomenę, bet Berlyne prikelti tą visuomenę, kuri buvo mirusi Paryžiuje. Kovo revoliucija Prūsijoje nebuvo net *nacionalinė, vokiška* revoliucija, ji iš pat pradžių buvo provincinė-prūsiška. Vienos, Kaselio, Miuncheno ir visų rūšių kiti provinciniai sukilimai vyko greta jos ir varžėsi su ja dėl pirmenybės.

Tuo metu kai 1648 m. ir 1789 m. revoliucijos buvo kupinos beribio išdidumo todėl, kad jos buvo kūrybos vainikas, berlyniečių pasididžiavimą 1848 m. sudarė tai, kad jie yra anachronizmas. Jų šviesa buvo panaši į tolimų žvaigždžių šviesą, kuri pasiekia mus, žemės gyventojus, praslinkus 100.000 metų po to, kai užgeso ją skleidusi žvaigždė. Kovo revoliucija Prūsijoje buvo miniatiūroje, kaip kad ir aplamai ji viskuo buvo miniatiūra, tokia žvaigždė Europai. Jos šviesa buvo šviesa, kurią skleidė jau seniai sutrūnijusi visuomenė.

Vokiečių buržuazija vystėsi taip vangiai, bailiai ir lėtai, kad tuo momentu, kai ji užėmė priešišką poziciją feodalizmo ir absoliutizmo atžvilgiu, ji pasirodė priešiška proletariatui ir visiems miestų gyventojų sluoksniams, kurių interesai ir idėjos buvo giminiški proletariatui. Ji pamatė sau priešiškoje pozicijoje ne tiktai klasę *užpakalyje* savęs, bet ir visą Europą *priešais* save. Skir-

tingai nuo 1789 m. Prancūzijos buržuazijos Prūsijos buržuazija nebuvo ta klasė, kuri kalba *visos* šiuolaikinės visuomenės vardu prieš senosios visuomenės, monarchijos ir bajorijos atstovus. Ji krito iki lygio kažkokio *luomo*, atskirto ir nuo karūnos ir nuo liaudies, pretenduojančio į opoziciją jų abiejų atžvilgiu, neryžtingo kiekvieno savo priešininko, paimto atskirai, atžvilgiu, nes ji visados matė juos abu arba priešais save arba užpakalyje; ji iš pat pradžių buvo linkusi į liaudies išdavimą ir į kompromisą su karūnuotuoju senosios visuomenės atstovu, nes ji pati jau priklausė senajai visuomenei; ji atstovavo ne naujos visuomenės interesams prieš senąją, bet panaujintiems interesams pasenusioje visuomenėje; ji stovėjo prie revoliucijos vairo ne todėl, kad už jos stovėjo liaudis, o todėl, kad liaudis stūmė ją priešais save; ji buvo priešakyje ne todėl, kad atstovavo naujos visuomeninės epochos iniciatyvai, bet tiktai todėl, kad išreiškė senos visuomeninės epochos nepasitenkinimą; tai buvo senosios valstybės sluoksnis, kuris ne pats skynėsi sau kelią, bet buvo žemės drebėjimo išmestas į naujosios valstybės paviršių; be tikėjimo savimi, be tikėjimo liaudimi, burblenanti prieš viršūnes, būkštaujanti apačių, egoistiška vienų ir antrų atžvilgiu ir suprantanti savo egoizmą, revoliucinga konservatorių atžvilgiu ir konservatyvi revoliucionierių atžvilgiu; nepasitikinti savo pačios lozungais, su frazėmis idėjų vietoje, bijanti pasaulinio uragano ir išnaudojanti jį savo naudai; netekusi bet kurios energijos, ištisai būdama plagiatas, ji yra vulgari, nes joje nėra nieko originalaus, ji yra originali savo vulgarumu, ji derasi pati su savimi, be iniciatyvos, be pasaulinio-istorinio pašaukimo; tarsi senis, kurį slėgia prakeikimas, pasmerkęs jį iškraipyti pirmuosius jaunus kupinos gyvybės liaudies polėkius ir pajungti juos savo senatviškiems interesams — be akių, be ausų, be dantų, visiškai suguręs, — tokia *Prūsijos buržuazija* po kovo revoliucijos atsidūrė prie Prūsijos valstybės vairo.

Parašė K. Marksas 1848 m. gruodžio 11 d.

Išspausdinta laikraštyje „Neue Rheinische Zeitung" 1848 m. gruodžio 15 d.

Be parašo

Spausdinama pagal laikraščio tekstą

Versta iš vokiečių kalbos

K. MARKSAS

SAMDOMASIS DARBAS IR KAPITALAS

F. ENGELSO ĮVADAS

Pateikiamasis veikalas pirmą kartą buvo išspausdintas kaip eilė vedamųjų straipsnių laikraštyje „Neue Rheinische Zeitung"[1], pradedant nuo 1849 m. balandžio 4 d. Jo pagrindą sudaro paskaitos, kurias Marksas 1847 m. skaitė Briuselio vokiečių darbininkų sąjungoje. Spaudoje jis liko nepabaigtas; 269 nr. straipsnio gale esąs pažadas: „Bus daugiau" liko neištesėtas dėl tuo metu galvotrūkčiais vykusių įvykių — rusų įžygiavimo į Vengriją, sukilimų Drezdene, Izerlone, Elberfelde, Pfalce ir Badene, — įvykių, privedusių prie paties laikraščio uždraudimo (1849 m. gegužės 19 d.). Šio veikalo tęsinio rankraščio Markso palikime nebuvo rasta.

„Samdomasis darbas ir kapitalas" atskiru leidiniu, brošiūros forma, buvo išleistas keletą kartų, paskutinį kartą 1884 m. „Šveicarijos kooperatinės spaustuvės" Hotingene-Ciuriche. Visi ligšioliniai leidimai pažodžiui atitiko originalą. Bet šio naujojo leidimo, kaip propagandinio leidinio, turi būti išplatinta ne mažiau kaip 10 000 egzempliorių, ir čia man iškilo klausimas, ar šiomis sąly-

[1] Laikraštis *„Neue Rheinische Zeitung"* (*„Naujasis Reino Laikraštis"*) buvo leidžiamas Kelne nuo 1848 m. birželio 1 d. iki 1849 m. gegužės 19 d. Jo vyriausias redaktorius buvo Marksas. *Red.*

gomis pats Marksas bebūtų pritaręs teksto perspausdinimui be jokių pakeitimų.

Marksas savo politinės ekonomijos kritikos keturiasdešimtaisiais metais dar nebuvo galutinai paruošęs. Tai įvyko tik penkiasdešimtiesiems metams baigiantis. Todėl jo veikalai, išleisti prieš pasirodant pirmajam „Dėl politinės ekonomijos kritikos" sąsiuviniui (1859 m.), atskirais punktais skiriasi nuo veikalų, parašytų po 1859 m.; juose yra posakių ir net ištisų sakinių, kurie vėlesniųjų veikalų požiūriu pasirodo esą nevykę ir net neteisingi. Savaime suprantama, kad paprastuose, visai skaitančiajai publikai skiriamuose leidimuose turi būti vietos ir šiam ankstyvesniam autoriaus požiūriui, kuris sudaro vieną iš jo dvasinio išsivystymo pakopų, kad tiek autorius, tiek ir publika turi negincijamą teisę perspausdinti nepakeistu pavidalu šiuos ankstyvesniuosius raštus. Taip leidžiant man nė į galvą nebūtų atėjusi mintis šiuose kūriniuose pakeisti bent žodį.

Visai kitas reikalas, kai naujas leidimas skiriamas, galima sakyti, vien tik propagandai darbininkų tarpe. Tokiu atveju Marksas būtų senąjį 1849 m. išdėstymą būtinai suderinęs su savo nauju požiūriu. Ir aš esu įsitikinęs, jog padarydamas *šiam leidimui* tą nedaugelį pakeitimų ir papildymų, kurie reikalingi, norint visuose esminiuose punktuose pasiekti tokį suderinimą, aš pasielgiu taip, kaip būtų pasielgęs Marksas. Taigi, aš iš anksto įspėju skaitytoją, kad ši brošiūra nėra tokia, kokią Marksas parašė 1849 m., bet apytikriai tokia, kokią jis būtų parašęs 1891 m. Be to, tikrojo teksto yra išplatinta tiek daug egzempliorių, jog to pakaks, kol aš galėsiu jį nepakeistą vėliau vėl išleisti pilname raštų rinkinyje.

Visi mano pakeitimai liečia vieną punktą. Pagal originalą darbininkas parduoda kapitalistui už darbo užmokestį savo *darbą*; pagal dabartinį tekstą — savo *darbo jėgą*. Ir dėl šio pakeitimo aš privalau pasiaiškinti. Paaiškinti darbininkams, kad jie pamatytų, jog čia nėra tuščias žodžių knibinėjimas, bet atvirkščiai, — vienas iš svarbiausių visos politinės ekonomijos punktų. Paaiškinti buržua, kad jie galėtų įsitikinti, kiek daug neišlavinti darbininkai, kuriems lengvai galima padaryti prieinamus sunkiausius ekonominio vystymosi klausimus, prašoka aukštai riečiančius nosis mūsų „šviesuolius", kuriems tokie painūs klausimai palieka visą gyvenimą neišsprendžiami.

Klasikinė politinė ekonomija[1] perėmė iš pramoninės praktikos įprastinį fabrikanto galvojimą, kad jis perkąs ir apmokąs savo

[1] „...klasikine politine ekonomija aš vadinu, — rašo Marksas „Kapitale", — visą politinę ekonomiją, pradedant nuo V. Pečio, kuri tyrinėja vidinį

darbininkų *darbą*. Tokio supratimo visiškai pakako fabrikantui įmonės reikalams tvarkyti, buhalterijai ir kainų kalkuliacijai. Bet tas supratimas, naiviu būdu perkeltas į politinę ekonomiją, sukėlė joje nuostabiausių paklydimų ir painiavos.

Politinė ekonomija susiduria su faktu, kad visų prekių kainos, jų tarpe ir kaina tos prekės, kurią ji vadina „darbu", nuolat kinta; jos kyla ir krinta dėl įvairiausių aplinkybių, kurios su pačios prekės gamyba dažnai neturi jokio sąryšio, ir tuo būdu atrodo, lyg kainas aplamai nustatąs grynas atsitiktinumas. Kai tik politinė ekonomija pasirodė kaip mokslas[1], vienas iš pirmųjų jos uždavinių buvo surasti dėsnį, kuris slypi už šio, tariamai prekių kainas valdančio atsitiktinumo, dėsnį, kuris iš tikrųjų pats valdo tą atsitiktinumą. Tarp nuolat čia aukštyn, čia žemyn svyruojančių ir kintančių prekių kainų ji ieškojo tvirto centrinio taško, apie kurį šitie svyravimai ir kitimai vyksta. Žodžiu, ji rėmėsi prekių *kainomis*, kad surastų, kaip jas reguliuojantį dėsnį, prekių *vertę*, kuria remiantis galėtų būti išaiškinti visi kainų svyravimai ir į kurią visi jie pagaliau turėtų būti suvesti.

Ir štai, klasikinė politinė ekonomija rado, kad prekės vertę nustato joje glūdįs jos gamybai būtinas darbas. Šiuo išaiškinimu ji pasitenkino. Taip pat ir mes ties tuo galime tuo tarpu sustoti. Tiktai nesusipratimams išvengti noriu priminti, kad šis išaiškinimas šiuo laiku pasidarė visiškai nebepakankamas. Marksas pirmutinis iš pagrindų ištyrė darbo ypatybę kurti vertę ir rado, kad ne kiekvienas darbas, tariamai arba ir tikrai reikalingas prekei pagaminti, visais atvejais šiai prekei prideda tokio dydžio vertę, kuri atitinka įdėtą darbo kiekį. Taigi, jeigu mes šiuo laiku kartu su tokiais ekonomistais, kaip Rikardo, stačiai sakome, kad prekės vertę nustato jai pagaminti reikalingas darbas, tai mes čia visuomet turime galvoje ir Markso padarytas išlygas. To čia pakanka; visa kita galima rasti Markso veikale „Dėl politinės ekonomijos kritikos", 1859 m., ir pirmajame „Kapitalo" tome.

Bet kai tik ekonomistai šį vertės nustatymą darbu pritaikė prekei „darbas", jie susipainiojo eilėje prieštaravimų. Kas nustato

---

buržuazinių gamybinių santykių sąryšį". (*K. Marksas* ir *F. Engelsas,* Raštai, XVII t., 91 psl., rus. leid.) Svarbiausieji klasikinės politinės ekonomijos atstovai Anglijoje buvo A. Smitas ir D. Rikardo. *Red.*

[1] „Politinė ekonomija siauresniąja prasme, kad ir atsiradusi genialių asmenybių galvoje XVII amžiaus pabaigoje, yra betgi, kaip fiziokratų ir Adamo Smito pozityvus formulavimas, iš esmės XVIII amžiaus kūdikis..." (*F. Engelsas,* Anti-Diuringas, 1948 m., 141 psl., rus. leid.). *Red.*

„darbo“ vertę? Jame glūdintis būtinas darbas. Bet kiek gi darbo glūdi vieno darbininko vienos dienos, vienos savaitės, vieno mėnesio, vienerių metų darbe? Vienos dienos, vienos savaitės, vieno mėnesio, vienerių metų darbas. Jeigu darbas yra visų verčių matas, tai „darbo vertę“ tik darbu tegalime išreikšti. Bet mes absoliučiai nieko nežinome apie vienos darbo valandos vertę, težinodami ją esant lygią vienai darbo valandai. Tuo mes nė per plauką nesame arčiau prie tikslo; mes tebesisukame užburtame rate.

Tuomet klasikinė politinė ekonomija pamėgino tai išspręsti kitu būdu; ji sakė: prekės vertė yra lygi jos gamybos išlaidoms. Bet kas yra darbo gamybos išlaidos? Norėdami atsakyti į šį klausimą, ekonomistai turėjo pavartoti tam tikrą prievartą prieš logiką. Vietoje paties darbo gamybos išlaidų, kurių, deja, negalima nustatyti, jie tiria, kas yra *darbininko* gamybos išlaidos. O šias išlaidas galima nustatyti. Jos kinta priklausomai nuo laiko ir aplinkybių, tačiau tam tikrai visuomenės būsenai, tam tikrai vietai, tam tikrai gamybos šakai jos gali būti atitinkamai nustatytos, bent gana siaurose ribose. Mes šiandien gyvename kapitalistinės gamybos viešpatavimo sąlygomis, kai didelė ir nuolat auganti gyventojų klasė gali egzistuoti tik tada, jei ji už darbo užmokestį dirba gamybos priemonių — įrankių, mašinų, žaliavų ir pragyvenimo priemonių — savininkams. Šio gamybos būdo pagrindu darbininko gamybos išlaidos yra jo pragyvenimo priemonių suma, — arba jų piniginė kaina, — kuri vidutiniškai reikalinga tam, kad būtų galima padaryti jį darbingą, išlaikyti jį darbingą, o išėjus jam iš rikiuotės dėl senatvės, ligos ar mirties, pakeisti jį nauju darbininku, vadinasi, yra ta pragyvenimo priemonių suma, kuri reikalinga, kad darbininkų klasė galėtų daugintis reikiamu mastu. Tarkime, kad šių pragyvenimo priemonių piniginė vertė yra vidutiniškai trys markės per dieną.

Taigi, mūsų darbininkas iš samdančio jį kapitalisto gauna darbo užmokesčio tris markes per dieną. Už tai kapitalistas verčia jį dirbti per dieną, sakysime, dvylika valandų. Ir šis kapitalistas kalkuliuoja maždaug taip:

Tarkime, kad mūsų darbininkas, šaltkalvis mechanikas, turi pagaminti tam tikrą mašinos detalę, kurią jis padirba per vieną dieną. Žaliava — geležis ir žalvaris, atitinkamai paruošti — tegu kaštuoja 20 markių. Garo mašinai suvartota anglis, tos pačios garo mašinos, tekinimo staklių ir kitų įrankių, kuriais mūsų darbininkas dirba, susidėvėjimas tegu sudaro, skaitant vienai dienai ir vienam darbininkui, 1 markės vertę. Mūsų tarimu, darbo užmokestis vienai dienai yra 3 markės. Taigi, mūsų mašinos detalei

išleista iš viso 24 markės. Bet kapitalistas išskaičiuoja, kad jis iš savo pirkėjų už ją vidutiniškai gaus kainą — 27 markes, t. y. 3 markes daugiau, negu jo padarytos išlaidos.

Iš kur gi atsiranda tos trys markės, kurias kapitalistas įsideda į kišenę? Klasikinės politinės ekonomijos teigimu, prekės parduodamos vidutiniškai savo verte, t. y. kainomis, kurios atitinka šiose prekėse glūdintį būtiną darbo kiekį. Vadinasi, vidutinė mūsų mašinos detalės kaina — 27 markės — turėtų būti lygi jos vertei, lygi joje glūdinčiam darbui. Bet iš tų 27 markių 21 markė yra vertė, kuri jau buvo dar prieš pradedant dirbti mūsų šaltkalviui mechanikui, būtent: 20 markių — žaliava, o 1 markė — anglis, kuri dirbant buvo sudeginta, arba darbui naudotų mašinų bei įrankių, kurių tinkamumas tolesniam naudojimui atitinkamai sumažėjo, susidėvėjimas. Lieka 6 markės, kurios buvo pridėtos prie žaliavos vertės. Bet tos 6 markės, pačių mūsų ekonomistų tarimu, gali atsirasti tik iš darbo, mūsų darbininko pridėto prie žaliavos. Vadinasi, jo dvylikos valandų darbas sukūrė naują šešių markių vertę. Taigi, jo dvylikos valandų darbo vertė turėtų būti lygi šešioms markėms. Ir tuo būdu mes pagaliau būtume atradę, kas yra „darbo vertė".

„Palauk!" — šaukia mūsų šaltkalvis mechanikas. — „Šešios markės? Bet aš juk gavau tik tris markes! Mano kapitalistas prisiekinėja visais šventaisiais, kad mano dvylikos valandų darbo vertė esanti tik trys markės, ir jei aš reikalausiu šešių, jis mane išjuoks. Kaip gi tat suderinti?"

Jeigu mes ir anksčiau su mūsų darbo verte patekome į užburtą ratą, tai dabar mes jau visiškai įstrigome į neišsprendžiamą prieštaravimą. Ieškojome darbo vertės, o atradome daugiau, negu mums reikalinga. Dvylikos valandų darbo vertė darbininkui yra trys markės, kapitalistui — šešios markės, iš kurių jis tris moka darbininkui kaip darbo užmokestį, o tris įsideda į kišenę. Tuo būdu darbas turėtų ne vieną, bet dvi vertes, ir, be to, visiškai skirtingas!

Prieštaravimas tampa dar didesne nesąmone, kai pinigais išreikštas vertes suvesime į darbo laiką. Dvylikos valandų darbu sukuriama nauja šešių markių vertė. Vadinasi, per šešias valandas — trys markės, suma, kurią darbininkas gauna už dvylikos valandų darbą. Už dvylikos valandų darbą darbininkas kaip ekvivalentą, gauna šešių darbo valandų produktą. Taigi, arba darbas turi dvi vertes, iš kurių viena dvigubai didesnė negu antroji, arba dvylika yra lygu šešiems! Abiem atvejais išeina gryna nesąmonė.

Kaip besisuktume, iš šio prieštaravimo neišsipainiosime tol, kol kalbėsime apie darbo pirkimą ir pardavimą ir apie darbo vertę. Taip buvo ir ekonomistams. Paskutinė klasikinės politinės ekonomijos atžala, Rikardo mokykla, svarbiausia žlugo todėl, kad negalėjo išspręsti šio prieštaravimo. Klasikinė politinė ekonomija atsidūrė neišbrendamoje padėtyje. Žmogus, radęs išeitį iš šios neišbrendamos padėties, buvo Karlas Marksas.

Tai, ką ekonomistai laikė „darbo" gamybos išlaidomis, buvo ne darbo, bet paties gyvojo darbininko gamybos išlaidos. Ir tai, ką šis darbininkas parduoda kapitalistui, nėra to darbininko darbas. „Kai tik jo darbas tikrai prasideda", sako Marksas, „jis jau nustoja priklausęs darbininkui, vadinasi, nebegali būti daugiau jo parduodamas". Taigi, jis galėtų daugiausia parduoti savo *būsimąjį* darbą, t. y. įsipareigoti atlikti tam tikrą darbą per tam tikrą laiką. Bet tuo būdu jis parduoda ne darbą (kuris dar turi būti atliktas), o už tam tikrą užmokestį jis paveda kapitalisto dispozicijai savo darbo jėgą tam tikram laikui (pagal padienį darbo užmokestį) arba tam tikram darbui atlikti (pagal vienetinį darbo užmokestį): jis išnuomoja, arba parduoda, savo *darbo jėgą*. Tačiau ši darbo jėga yra suaugusi su darbininko asmeniu ir nuo jo neatskiriama. Dėl to darbo jėgos gamybos išlaidos sutampa su paties darbininko gamybos išlaidomis; tai, ką ekonomistai vadino darbo gamybos išlaidomis, kaip tik ir yra darbininko, o tuo pačiu ir darbo jėgos gamybos išlaidos. Ir tuo būdu mes galime grįžti nuo darbo jėgos gamybos išlaidų prie darbo jėgos *vertės* ir nustatyti visuomeniškai būtino darbo kiekį, kuris reikalingas pagaminti tam tikros kokybės darbo jėgai, — kaip tai yra padaręs Marksas skyriuje apie darbo jėgos pirkimą ir pardavimą („Kapitalas", I t., IV sk., 3 d.[1]).

Kas gi atsitinka tada, kai darbininkas esti pardavęs kapitalistui savo darbo jėgą, t. y. už iš anksto sutartą darbo užmokestį — padienį arba vienetinį — esti pavedęs ją kapitalisto dispozicijai? Kapitalistas vedasi darbininką į savo dirbtuvę arba fabriką, kur jau yra visi darbui reikalingi daiktai: žaliavos, pagalbinės medžiagos (anglis, dažai ir t. t.), įrankiai, mašinos. Čia darbininkas pradeda dirbti. Tebūnie jo dienos užmokestis, kaip anksčiau, 3 markės — čia visiškai nesvarbu, ar jis jas uždirbs padieniui ar pavienečiui. Lygiai taip mes vėl čia tariame, kad darbininkas per dvylika valandų prie sunaudotos žaliavos savo darbu prideda naują šešių markių vertę, kurią kapitalistas, par-

[1] Žr. *K. Marksas* ir *F. Engelsas,* Raštai, XVII t., 185—196 psl., rus. leid. *Red.*

duodamas pagamintą prekę, realizuoja. Iš jų jis išmoka darbininkui jo 3 markes, o kitas 3 jis pasilieka sau. Bet jeigu darbininkas per dvylika valandų sukuria 6 markių vertę, tai per šešias valandas — 3 markių vertę. Taigi, atidirbęs kapitalistui šešias valandas, darbininkas jau grąžino kapitalistui trijų markių, glūdinčių darbo užmokestyje, ekvivalentą. Po šešių valandų darbo jie yra vienas su kitu atsiteisę, nei vienas iš jų nė skatiko antram neskolingas.

„Palauk!" — šaukia dabar kapitalistas. — „Aš samdžiau darbininką visai dienai, dvylikai valandų. O šešios valandos tėra tik pusė dienos. Tad skubiai vėl prie darbo, iki pasibaigiant ir kitoms šešioms valandoms — tik tada mes būsime vienas su kitu atsiteisę!" Ir darbininkui iš tikrųjų tenka laikytis „laisvu noru" sudarytos sutarties, kuria jis buvo įsipareigojęs už darbo produktą, kaštuojantį šešias darbo valandas, dirbti ištisas dvylika valandų.

Lygiai tas pat yra ir dirbant pavienečiui. Tarkime, kad mūsų darbininkas per dvylika valandų pagamina dvylika vienetų prekių. Kiekvieno vieneto žaliava ir mašinų amortizacija atsieina 2 markes, o vienetas parduodamas už 2½ markės. Tuo būdu kapitalistas, esant šiaip toms pačioms sąlygoms, kaip ir anksčiau, darbininkui už vienetą mokės 25 fenigus; iš viso už dvylika vienetų jis mokės 3 markes, kurioms uždirbti darbininkui reikia dvylikos valandų laiko. Kapitalistas už dvylika vienetų gauna 30 markių. Atskaičius žaliavai ir amortizacijai 24 markes, palieka 6 markės, iš kurių 3 markes jis moka darbininkui darbo užmokesčio, o 3 markes įsideda į kišenę. Lygiai taip, kaip ir anksčiau. Ir čia darbininkas šešias valandas dirba sau, t. y. savo užmokesčiui padengti (po pusvalandį kiekvieną iš 12 valandų), ir šešias valandas kapitalistui.

Sunkumas, kuris suklupdydavo geriausius ekonomistus, kol jie tesirėmė „darbo" verte, išnyksta, kai tik vietoje to pasiremiame „darbo *jėgos*" verte. Mūsų šiuolaikinėje kapitalistinėje visuomenėje darbo jėga yra prekė, tokia pat prekė, kaip ir kiekviena kita, tačiau visiškai ypatinga prekė. Būtent, ji turi tą ypatingą savybę, kad ji yra jėga, sukurianti vertę, vertės šaltinis, būtent, — tinkamai ją vartojant, šaltinis didesnės vertės, kaip kad jos pačios vertė. Šių laikų gamybos būvyje žmogaus darbo jėga per vieną dieną sukuria ne tik didesnę vertę, negu ji pati turi ir atsieina; su kiekvienu nauju mokslo atradimu, su kiekvienu nauju technikos išradimu kiekvienas jos dienos gamybos perteklius vis daugiau viršija jos dienos išlaidas; vadinasi, trumpėja ta darbo dienos dalis, kurios metu darbininkas uždirba savo dienos užmokesčio

ekvivalentą, taigi, antra vertus, ilgėja ta darbo dienos dalis, kurios metu darbininkas savo darbą turi *dovanoti* kapitalistui, negaudamas už tai užmokesčio.

Tokia tad yra visos dabartinės mūsų visuomenės ūkinė santvarka: tik viena darbininkų klasė gamina visas vertes. Nes vertė yra tik kitokia darbo išraiška, tokia išraiška, kuria mūsų šiuolaikinėje kapitalistinėje visuomenėje pažymimas visuomeniškai būtino darbo, glūdinčio tam tikroje prekėje, kiekis. Tačiau šios darbininkų pagamintos vertės nepriklauso darbininkams. Jos priklauso savininkams žaliavos, mašinų, įrankių ir avansuojamų lėšų, leidžiančių šiems savininkams pirktis darbininkų klasės darbo jėgą. Taigi, iš visos savo pagamintos produktų masės darbininkų klasė gauna sau atgal tik dalį. O kita dalis, kurią, kaip ką tik matėme, kapitalistų klasė pasilieka sau ir kuria dalijasi nebent tik su žemvaldžiais, didėja su kiekvienu nauju išradimu bei atradimu, tuo tarpu darbininkų klasei atitenkanti dalis (skaitant vienam žmogui) arba didėja labai pamažu ir nežymiai arba visai nedidėja, o tam tikrais atvejais gali net mažėti.

Tačiau šie, vis greičiau vienas kitą išstumią išradimai bei atradimai, šis iki šiol negirdėtu mastu diena į dieną kyląs žmogaus darbo našumas galų gale sukuria konfliktą, dėl kurio turi žlugti šių laikų kapitalistinis ūkis. Vienoje pusėje begaliniai turtai ir produktų perteklius, kurio vartotojai nepajėgia įsigyti. Antroje pusėje milžiniška visuomenės masė, suproletarinta, paversta samdomaisiais darbininkais ir kaip tik dėl to pasidariusi nepajėgi šiam produktų pertekliui įsigyti. Visuomenės susiskaldymas į mažą, pernelyg turtingą klasę ir į milžinišką, neturinčią nuosavybės samdomųjų darbininkų klasę veda į tai, kad ši visuomenė užtrokšta savo pačios pertekliuje, o tuo tarpu milžiniška jos narių dauguma yra vos apsaugota nuo kraštutinio skurdo arba visai neapsaugota nuo jo. Ši padėtis darosi kiekvieną dieną vis labiau absurdiška ir vis labiau nereikalinga. Ji *turi* būti pašalinta, ji *gali* būti pašalinta. Yra galima nauja visuomenės santvarka, kurioje bus išnykę šių laikų klasiniai skirtumai ir kurioje — gal po trumpo, susijusio su kai kuriais trūkumais, bet šiaip ar taip moraliniu atžvilgiu labai naudingo pereinamojo laikotarpio — planingai panaudojant ir toliau vystant esamas milžiniškas visų visuomenės narių gamybines jėgas, esant visiems lygiai darbo prievolei, vis augančiu mastu bus pateiktos visiems naudotis priemonės pragyvenimui, malonumams, priemonės visoms fizinėms ir dvasinėms jėgoms lavinti ir taikyti gyvenime. O kad darbinin-

kai vis labiau ir labiau yra pasiryžę šią naują visuomenės santvarką išsikovoti, to liudininku bus abiejose vandenyno pusėse rytdienos gegužės pirmoji ir sekmadienis, gegužės trečioji[1].

Fridrichas Engelsas

Londonas, 1891 m. balandžio 30 d.

Parašė F. Engelsas atskiram K. Markso veikalo „Samdomasis darbas ir kapitalas" leidimui, išėjusiam Berlyne 1891 m.

Spausdinama pagal 1891 m. leidimo tekstą
Versta iš vokiečių kalbos

[1] Anglijos tredjunionai Tarptautinę proletariato dieną švęsdavo artimiausią po gegužės pirmosios sekmadienį, kuris 1891 m. buvo gegužės 3 d. *Red.*

SAMDOMASIS DARBAS IR KAPITALAS

I

Iš įvairių pusių mums buvo prikaišiojama, kad mes nepavaizdavę *ekonominių santykių*, kurie sudaro materialinį dabartinės klasinės ir nacionalinės kovos pagrindą. Mes šiuos santykius sistemingai paliesdavome tik tuomet, kai jie betarpiškai iškildavo politiniuose susirėmimuose.

Visų pirma reikėjo pasekti klasių kovą kasdienėje istorijos eigoje ir, remiantis esama ir kasdien naujai pasirodančia istorine medžiaga, empiriškai įrodyti, kad kartu su įvykdžiusios vasarį ir kovą[1] darbininkų klasės pralaimėjimu buvo nugalėti ir jos priešai — Prancūzijoje buržuaziniai respublikonai, o visame Europos kontinente — buržuazijos ir valstiečių klasės, kovojusios prieš feodalinį absoliutizmą; kad „padoriosios respublikos" pergalė Prancūzijoje kartu buvo pralaimėjimas nacijų, kurios į vasario revoliuciją buvo atsakiusios didvyriškais karais dėl nepriklausomybės; pagaliau, kad Europa, revoliuciniams darbininkams pralaimėjus, vėl pateko į savo seną dvigubą vergiją — į *anglų-rusų* vergiją. Birželio kova Paryžiuje, Vienos kritimas, Berlyno 1848 m. lapkričio tragikomedija, Lenkijos, Italijos ir Vengrijos desperatiškos pastangos, Airijos išmarinimas badu — štai svarbiausieji įvykiai, kuriais pasireiškė Europoje klasių kova tarp buržuazijos ir darbininkų klasės ir kurių pavyzdžiais mes įrodėme, kad bet kuris revoliucinis sukilimas, kad ir kažin kaip tolimas klasių kovai atrodytų jo tikslas, turi žlugti, kol laimės revoliucinė darbininkų klasė, kad bet kuri socialinė reforma liks utopija, kol proletarinė revoliucija ir feodalinė kontrrevoliucija susirems ginklu *pasauliniame kare*. Mūsų pavaizdavime, kaip ir tikrovėje, *Belgija* ir *Šveicarija* didžiojoje istorinėje panoramoje buvo tragikomiški, karikatūriški žanriniai paveikslai: pirmoji — pavyzdinga buržuazinės monarchijos valstybė, antroji — pavyzdinga buržuazinės respublikos valstybė, abi — valstybės, kurios tariasi esančios tiek pat nepriklausomos nuo klasių kovos, kaip ir nuo Europos revoliucijos.

---

[1] Turima galvoje revoliucija, įvykusi 1848 m. vasario 23—24 d. Paryžiuje, kovo 13 d. Vienoje ir kovo 18 d. Berlyne. *Red.*

Dabar, kai mūsų skaitytojai jau yra matę milžiniškomis politinėmis formomis išsiplėtusią 1848 m. klasių kovą, visiškai yra laikas daugiau įsigilinti į pačius ekonominius santykius, kuriais remiasi tiek buržuazijos egzistencija ir jos klasinis viešpatavimas, tiek ir darbininkų vergija.

Trijuose stambiuose skyriuose mes išdėstysime: 1. *samdomojo darbo* santykį *su kapitalu,* darbininko vergiją, kapitalisto viešpatavimą; 2. *neišvengiamą vidurinių buržuazijos klasių ir vadinamojo valstiečių luomo žlugimą dabartinėje sistemoje*; 3. *komercinį įvairių Europos nacijų buržuazinių klasių pavergimą ir išnaudojimą* iš pasaulinės rinkos despoto — *Anglijos* — pusės.

Mes stengsimės kalbėti kaip galima paprasčiau ir populiariau, tardami, kad skaitytojas nėra susipažinęs net su elementariškiausiomis politinės ekonomijos sąvokomis. Mes norime, kad mus suprastų darbininkai. Ir, be to, paprasčiausių ekonominių santykių supratime Vokietijoje viešpatauja nuostabiausias neišmanymas ir painiava, pradedant patentuotais esamosios tvarkos gynėjais ir baigiant *socialistiniais burtininkais* bei *nepripažintais politiniais genijais,* kurių suskaldytoje Vokietijoje yra gausiau, negu valdovų.

Taigi, pirmiausia — pirmas klausimas: *Kas yra darbo užmokestis? Kaip jis nustatomas?*

Jei paklaustume darbininkus: „Kokio dydžio jūsų darbo užmokestis?“, tai vienas atsakytų: „Aš gaunu iš savo buržua 1 markę už darbo dieną“, antras: „Aš gaunu 2 markes“, ir t. t. Žiūrint, kurioje darbo šakoje jie dirba, jie nurodytų ir skirtingas pinigų sumas, kurias jie gauna iš atitinkamo buržua už tam tikrą darbo laiką arba už tam tikro darbo atlikimą, pvz., už vienos uolekties drobės išaudimą arba vieno spaudos lanko surinkimą. Nepaisant jų atsakymų skirtingumo, jie visi viename punkte sutaps: darbo užmokestis yra pinigų suma, kurią kapitalistas moka už tam tikrą darbo laiką arba už tam tikro darbo atlikimą.

Taigi, atrodo, lyg kapitalistas *perka* už pinigus darbininkų darbą, o darbininkai *parduoda* už pinigus jam savo darbą. Tačiau taip tik atrodo. Iš tikrųjų jie parduoda kapitalistui už pinigus savo *darbo jėgą.* Kapitalistas šią darbo jėgą perka dienai, savaitei, mėnesiui ir t. t. O nupirkęs, ją panaudoja tuo būdu, kad per sutartą laiką verčia darbininkus dirbti. Už tą pačią sumą, už kurią kapitalistas nupirko jų darbo jėgą, pvz., už 2 markes, jis būtų galėjęs nusipirkti 2 svarus cukraus arba tam tikrą kurios nors kitos prekės kiekį. 2 markės, už kurias jis nusipirko du sva-

rus cukraus, yra dviejų svarų cukraus *kaina*. 2 markės, už kurias jis nusipirko darbo jėgos panaudojimą dvylikai valandų, yra dvylikos valandų darbo kaina. Taigi, darbo jėga yra prekė, lygiai tokia pat prekė, kaip ir cukrus. Pirmoji matuojama laikrodžiu, antroji — svarstyklėmis.

Savo prekę, darbo jėgą, darbininkai išmaino į kapitalisto prekę, į pinigus, ir šitie mainai vyksta tam tikru santykiu. Tiek ir tiek pinigų už tiek ir tiek trunkantį darbo jėgos panaudojimą. Už dvylikos valandų audėjo darbą — 2 markės. Bet ar šios 2 markės neišreiškia visų kitų prekių, kurias galima nusipirkti už 2 markes? Vadinasi, iš tikrųjų darbininkas savo prekę, darbo jėgą, išmainė į kitas įvairių rūšių prekes ir būtent tam tikru santykiu. Kapitalistas, duodamas jam mainais už jo darbo dieną 2 markes, tuo pačiu davė jam tiek ir tiek mėsos, tiek ir tiek drabužių, tiek ir tiek malkų, šviesos ir t. t. Vadinasi, 2 markės išreiškia santykį, kuriuo darbo jėga išmainoma į kitas prekes, išreiškia jo darbo jėgos *mainomąją vertę*. Prekės mainomoji vertė, išreikšta *pinigais*, kaip tik ir vadinama jos *kaina*. Taigi, *darbo užmokestis* yra tik ypatingas pavadinimas darbo jėgos kainai, kuri paprastai vadinama *darbo kaina*, kainai tos savotiškos prekės, kurios niekur kitur negali būti, kaip tik žmogaus kūne ir kraujuje.

Imkime bet kurį darbininką, pvz., audėją. Kapitalistas duoda jam audimo stakles ir verpalus. Audėjas sėda dirbti, ir verpalai virsta drobe. Kapitalistas drobę pasiima ir ją parduoda, pvz., už 20 markių. Ar audėjo darbo užmokestis sudaro drobės, 20 markių, jo darbo produkto *dalį?* Jokiu būdu ne. Audėjas savo darbo užmokestį gavo žymiai anksčiau, negu drobė buvo parduota, gal būt, žymiai anksčiau, negu ji buvo išausta. Taigi, kapitalistas šį darbo užmokestį moka ne tais pinigais, kuriuos jis gaus už drobę, bet pinigais, kuriuos jis turi atsargoje. Staklės ir verpalai nėra produktas to audėjo, kuriam buržua juos duoda, lygiai taip pat nėra jo produktas ir tos prekės, kurias jis gauna mainais už savo prekę, darbo jėgą. Gali būti, kad buržua savo drobei visai neras pirkėjo. Gali būti, kad pardavęs drobę, jis neatgaus net sumos, išleistos darbo užmokesčiui. Gali būti, kad jis, lyginant su darbo užmokesčiu audėjui, parduos ją labai pelningai. Visa tai audėjo visiškai neliečia. Kapitalistas už vieną savo turimo turto, savo kapitalo, dalį perka audėjo darbo jėgą lygiai taip, kaip kad jis už kitą savo turto dalį buvo nupirkęs žaliavą — verpalus — ir darbo įrankį — stakles. Atlikęs šiuos pirkimus, o šiems pirkimams priklauso ir drobei pagaminti reikalinga darbo jėga, kapitalistas pradeda gamybą *sau vienam priklausančiomis žaliavomis ir darbo įrankiais*. Žinoma, prie šitų pastarųjų priklauso ir

mūsų gerasis audėjas, kuris produkte arba produkto kainoje taip pat neturi dalies, kaip ir staklės.

Darbo užmokestis, vadinasi, nėra darbininko dalis jo pagamintoje prekėje. Darbo užmokestis yra jau esančios prekės dalis, už kurią kapitalistas perkasi tam tikrą gamybinės darbo jėgos kiekį.

Darbo jėga, vadinasi, yra prekė, kurią jos savininkas, samdomasis darbininkas, parduoda kapitalui. Kodėl jis ją parduoda? Kad galėtų gyventi.

Tačiau darbo jėgos išraiška veiksmuose, darbas, yra paties darbininko gyvenimo veikla, jojo paties gyvenimo išraiška. Ir šią *gyvenimo veiklą* jis parduoda kitam, kad užsitikrintų būtinų *pragyvenimo priemonių*. Vadinasi, jo gyvenimo veikla tėra jam tik priemonė, kad galėtų egzistuoti. Jis dirba, kad gyventų. Jis darbo net nelaiko savo gyvenimo dalimi; priešingai, tas darbas yra greičiau jo gyvenimo auka. Darbas tėra prekė, darbininko parduota kitam. Todėl ir jo veiklos produktas nėra jo veiklos tikslas. Tat, ką jis sau pačiam gamina, yra ne šilkas, kurį jis audžia, ne auksas, kurį jis kasyklose kasa, ne rūmai, kuriuos jis stato. Tat, ką jis sau pačiam gamina, yra *darbo užmokestis, o* šilkas, auksas, rūmai jam pavirsta tam tikru pragyvenimo priemonių kiekiu, gal medvilniniu švarku, variniu pinigu ir butu rūsyje. Ir darbininkas, kuris dvylika valandų audžia, verpia, gręžia, tekina, stato, kasa, akmenis skaldo, sunkenybes nešioja ir t. t., — argi gali jis tų dvylikos valandų audimą, verpimą, gręžimą, tekinimą, statymą, kasimą, akmenų skaldymą laikyti savo gyvenimo pasireiškimu, savo gyvenimu? Priešingai. Gyvenimas jam prasideda tada, kai ši veikla baigiasi, būtent, prie valgomojo stalo, smuklėje, lovoje. Dvylikos valandų darbas jam turi prasmę ne kaip audimas, verpimas, gręžimas ir t. t., bet kaip *uždarbiavimas,* kuris įgalina jį pavalgyti, nueiti į smuklę, pamiegoti. Jei šilko kirmėlaitė verptų savo, kaip vikšro, egzistencijai išlaikyti, tai ji būtų tikras samdomasis darbininkas. Darbo jėga ne visuomet buvo *prekė*. Darbas ne visuomet buvo samdomasis darbas, t. y. *laisvasis darbas. Vergas* savo darbo jėgos vergvaldžiui neparduodavo, lygiai kaip ir jautis savo darbo neparduoda valstiečiui. Vergas yra kartu su savo darbo jėga parduotas savo savininkui visam laikui. Jis yra prekė, kuri gali iš vieno savininko rankų pereiti į kito savininko rankas. Jis *pats* yra prekė, bet darbo jėga nėra *jo* prekė. *Baudžiauninkas* parduoda tik dalį savo darbo jėgos. Ne jis gauna užmokestį iš žemės savininko; priešingai, žemės savininkas gauna iš jo duoklę.

Baudžiauninkas priklauso žemei ir neša vaisių žemės savininkui. Tuo tarpu *laisvasis darbininkas* parduoda pats save ir būtent

parduoda save dalimis. Kasdien jis pardavinėja iš varžytynių 8, 10, 12, 15 savo gyvenimo valandų tam, kuris daugiausia duoda, — žaliavų, darbo įrankių ir pragyvenimo priemonių savininkui, t. y. kapitalistui. Darbininkas nepriklauso nei savininkui, nei žemei, bet 8, 10, 12, 15 jo kasdieninio gyvenimo valandų priklauso tam, kuris jas perka. Darbininkas palieka kapitalistą, kuriam jis buvo parsisamdęs, kada tik nori, ir kapitalistas jį atleidžia, kada jam patinka, kada jis nebeišgauna iš darbininko naudos arba kada jis nebeišgauna iš jo tokios naudos, kurią jis buvo numatęs gauti. Bet darbininkas, kurio vienintelis uždarbio šaltinis yra darbo jėgos pardavimas, negali palikti *visos pirkėjų klasės,* t. y. *kapitalistų klasės,* nepasmerkdamas savęs mirti badu. Jis priklauso ne šiam ar anam kapitalistui, bet *visai kapitalistų klasei;* ir jau jo reikalas — susirasti šeimininką, t. y. šioje kapitalistų klasėje susirasti pirkėją.

Dabar, prieš pradėdami smulkiau nagrinėti kapitalo ir samdomojo darbo santykį, trumpai išdėstysime pačias bendrąsias sąlygas, vaidinančias vaidmenį nustatant darbo užmokestį.

Darbo užmokestis, kaip matėme, yra tam tikros prekės, t. y. darbo jėgos, *kaina.* Taigi, darbo užmokestis nustatomas tų pačių dėsnių, kurie nustato kiekvienos kitos prekės kainą. Taigi, kyla klausimas: *kaip nustatoma prekės kaina?*

II

Kas nustato prekės *kainą?*

Konkurencija tarp pirkėjų ir pardavėjų, paklausos santykis su pasiūla, pareikalavimo santykis su jo padengimu. Konkurencija, kuri nustato prekės kainą, yra *trišalė.*

Ta pati prekė siūloma įvairių pardavėjų. Kas tos pačios kokybės prekes parduoda pigiausiai, tas tikrai išmuš kitus pardavėjus iš kovos lauko ir užsitikrins didžiausią pardavimą. Tuo būdu pardavėjai tarpusavyje kovoja dėl prekių pardavimo, dėl rinkos. Kiekvienas iš jų nori parduoti, kaip galima daugiau parduoti ir, kiek galima, parduoti vienas, išstūmęs kitus pardavėjus. Dėl to vienas parduoda pigiau už kitą. Vadinasi, *tarp pardavėjų* vyksta *konkurencija,* kuri *numuša* jų siūlomų *prekių* kainą.

Tačiau ir *tarp pirkėjų* vyksta *konkurencija,* kuri, iš savo pusės, *kelia* siūlomų prekių kainą.

Pagaliau vyksta *konkurencija tarp pirkėjų ir pardavėjų;* vieni iš jų nori pirkti kaip galima pigiau, kiti nori parduoti kaip galima brangiau. Šios konkurencijos tarp pirkėjų ir pardavėjų rezultatas priklauso nuo to, kaip santykiauja abi anksčiau nurodytos

konkuruojančios šalys, t. y. nuo to, ar konkurencija yra stipresnė pirkėjų stovykloje ar pardavėjų stovykloje. Pramonė išveda į kovos lauką vieną prieš antrą dvi armijas, kurių kiekvienos gretose savo ruožtu vyksta tarpusavio kova. Priešininką nugali toji armija, kurios eilėse įvyksta mažiausia peštynių.

Tarkime, kad rinkoje yra 100 pundų medvilnės ir tuo pat metu pirkėjų 1000-čiui pundų. Vadinasi, šiuo atveju paklausa yra dešimt kartų didesnė už pasiūlą. Konkurencija tarp pirkėjų bus, vadinasi, labai stipri; kiekvienas iš jų norės sugriebti bent vieną pundą, o jei galima, ir visą 100 pundų. Šis pavyzdys nėra taip sau išsigalvotas. Prekybos istorijoje esame išgyvenę medvilnės nederliaus periodų, kada keli tarpusavyje susijungę kapitalistai mėgino supirkti ne 100 pundų, bet viso pasaulio medvilnės atsargas. Nurodytuoju atveju pirkėjai stengsis vienas kitą iš kovos lauko išstumti, siūlydami už medvilnės pundą reliatyviai aukštesnę kainą. Medvilnės pardavėjai, matydami priešininko armijos gretose smarkiausią tarpusavio kovą ir būdami visiškai tikri parduosią visą 100 medvilnės pundų, vengs vienas kitam kibti į plaukus, kad nenumuštų medvilnės kainų tuo momentu, kai jų priešai, vienas su kitu besivaržydami, jas kelia. Taigi, į pardavėjų armiją staiga ateina taika. Prieš pirkėjus jie stovi visi kaip *vienas,* filosofiškai susikryžiavę rankas, ir jų norams nebūtų ribų, jei net labiausiai pirkti norinčiųjų pirkėjų pasiūlymai, iš savo pusės, neturėtų labai apibrėžtų ribų.

Vadinasi, jeigu tam tikros prekės pasiūla yra silpnesnė, negu tos prekės paklausa, tai konkurencija pardavėjų tarpe būna silpna arba jos visai nesti. Kokiu santykiu silpnėja konkurencija pardavėjų tarpe, tokiu ji auga pirkėjų tarpe. Pasekmė: daugiau ar mažiau žymus prekių kainų kilimas.

Yra žinoma, kad priešingas atvejas su priešinga pasekme įvyksta dažniau. Pasiūla žymiai prašoka paklausą: vyksta žūtbūtinė konkurencija pardavėjų tarpe; trūksta pirkėjų: prekės parduodamos labai žemomis kainomis.

Bet ką gi reiškia kainų kilimas, kritimas, ką reiškia aukšta kaina, žema kaina? Smiltelė, žiūrima pro mikroskopą, atrodo aukšta, o bokštas, palyginus jį su kalnu, yra žemas. Ir jei kainą nustato paklausos ir pasiūlos santykis, tai kas nustato paklausos ir pasiūlos santykį?

Kreipkimės į pirmą pasitaikiusį buržua. Jis, nė akimirksnio negalvodamas, kaip antras Aleksandras Makedonietis, šį metafizinį mazgą perkirs daugybos lentele. Jeigu mano parduodamos prekės pagaminimas man atsiėjo 100 markių, sakys jis mums, ir ją parduodamas aš gaunu 110 markių, žinoma, po metų, — tai

tat bus žmoniškas, padorus, saikingas pelnas. Bet jei aš mainais gausiu 120, 130 markių, tai tat bus didelis pelnas; pagaliau, jei aš gaučiau 200 markių, tai čia jau būtų nepaprastas, milžiniškas pelnas. Tad kas gi yra buržua pelno *mastas*? Jo prekės *gamybos išlaidos*. Jeigu jis mainais už savo prekę gauna tokį kiekį kitų prekių, kurių pagaminimas atsiėjo mažiau negu jo prekės pagaminimas, tai jis turi nuostolio. O jeigu jis mainais už savo prekę gauna tokį kiekį kitų prekių, kurių pagaminimas atsiėjo daugiau, tai jis turi pelno. Ir pelno kilimą ar kritimą jis matuoja laipsnių skaičium, kuris rodo, kiek jo prekės mainomoji vertė yra aukščiau ar žemiau nulio — *gamybos išlaidų*.

Taigi, matėme, kad paklausos ir pasiūlos santykio kitėjimas sukelia čia kainų kilimą, čia kritimą, čia aukštas, čia žemas kainas. Jei dėl nepakankamos pasiūlos arba dėl pernelyg padidėjusios paklausos kurios nors prekės kaina žymiai pakyla, tai neišvengiamai atitinkamai krinta kurios nors kitos prekės kaina, nes prekės kaina tik išreiškia pinigais tą santykį, kuriuo kitos prekės duodamos mainais už ją. Jei, pvz., šilkinės medžiagos vienos uolekties kaina nuo 5 markių pakyla ligi 6 markių, tai sidabro kaina, lyginant su šilkine medžiaga, krinta ir lygiai taip pat krinta, lyginant su šilkine medžiaga, ir kaina visų kitų prekių, kurių kainos pasiliko senos. Norint gauti mainais tokį pat šilkinių prekių kiekį, kaip anksčiau, reikia duoti daugiau kitų prekių. Kokios gi bus vienos prekės kainos kilimo pasekmės? Daugybė kapitalų ims veržtis į žydinčią pramonės šaką, ir šis kapitalų įplaukimas į labiau pelningą pramonės šaką tęsis tol, kol ji ims duoti paprastą pelną, arba, tikriau, kol dėl perprodukcijos jos gaminių kaina nukris žemiau už gamybos išlaidas.

Atvirkščiai. Jei tam tikros prekės kaina nukris žemiau už jos gamybos išlaidas, tai kapitalai bus atitraukiami nuo šios prekės gamybos. Išskyrus tą atvejį, kada pramonės šaka jau nebeatitinka laiko reikalavimų ir turi todėl žlugti, tokios prekės gamyba, t. y. jos pasiūla, dėl šio kapitalų bėgimo mažės tol, kol ji atitiks paklausą, taigi, kol jos kaina vėl pakils iki jos gamybos išlaidų lygio, arba, tikriau, kol pasiūla nukris žemiau už paklausą, t. y. kol jos kaina vėl pakils aukščiau už jos gamybos išlaidas, nes *einamoji prekės kaina visada yra aukštesnė arba žemesnė už jos gamybos išlaidas.*

Mes matome, kaip kapitalai nuolatos įplaukia ir išplaukia iš vienos pramonės šakos į kitą. Aukšta kaina sukelia per didelį kapitalų įplaukimą, o žema kaina — per didelį jų išplaukimą.

Nagrinėdami klausimą kitu požiūriu, mes galėtume parodyti, kad gamybos išlaidos nustato ne tik pasiūlą, bet ir paklausą. Tačiau tatai mus per toli atitrauktų nuo mūsų nagrinėjamo dalyko.

Mes ką tik matėme, kaip paklausos ir pasiūlos svyravimai prekės kainą vis grąžina prie gamybos išlaidų lygio. *Tiesa, tikroji prekės kaina visada yra aukštesnė arba žemesnė už gamybos išlaidas, bet kilimas ir kritimas vienas antrą išlygina;* tuo būdu, per tam tikrą laiko tarpą, susumavus pramonės pakilimus ir atoslūgius, prekės viena į kitą mainomos sutinkamai su jų gamybos išlaidomis, vadinasi, jų kainą nustato jų gamybos išlaidos.

Tai, kad kainą nustato gamybos išlaidos, nereikia suprasti taip, kaip tai supranta ekonomistai. Ekonomistai sako, kad prekių *vidutinė kaina* yra lygi gamybos išlaidoms; tai, jų nuomone, esąs *dėsnis.* Į anarchinį judėjimą, kuriame kilimas išlygina kritimą, o kritimas — kilimą, jie žiūri kaip į atsitiktinumą. Tokia pat teise, — kaip tat ir daro kiti ekonomistai, — į kainų svyravimą galima būtų žiūrėti kaip į dėsnį, o į tai, kad kainas nustato gamybos išlaidos, kaip į atsitiktinumą. Bet iš tikrųjų tik šių svyravimų, kurie arčiau pasižiūrėjus, su savim neša baisiausius sunaikinimus ir, lyg žemės drebėjimai, iš pamatų sukrečia buržuazinę visuomenę, tik šių svyravimų eigoje kainą nustato gamybos išlaidos. Šios netvarkos judėjimo visuma yra jos tvarka. Šios pramoninės anarchijos eigoje, šioje cirkuliacijoje konkurencija, taip sakant, išlygina vieną kraštutinumą kitu.

Taigi, mes matome: prekės kainą nustato jos gamybos išlaidos tuo būdu, kad laikotarpiai, kurių metu tam tikros prekės kaina pakyla aukščiau už gamybos išlaidas, išlyginami tų laikotarpių, kurių metu ji krinta žemiau už gamybos išlaidas, ir atvirkščiai. Tai tinka, žinoma, ne vienam kuriam atskirai paimtam pramonės gaminiui, bet tiktai visai pramonės šakai. Taigi, tai tinka taip pat ne atskiram pramonininkui, bet tiktai visai pramonininkų klasei.

Tai, kad kainą nustato gamybos išlaidos, yra tolygu tam, kad kainą nustato darbo laikas, reikalingas prekei pagaminti, nes gamybos išlaidas sudaro: 1) žaliava ir darbo įrankių susidėvėjimas, t. y. pramoniniai gaminiai, kurių pagaminimas atsiėjo tam tikrą skaičių darbo dienų, sudarančių tuo būdu tam tikrą darbo laiko kiekį, ir 2) tiesioginis darbas, kurio mastas yra taip pat laikas.

Tie patys visuotiniai dėsniai, kurie tvarko prekių kainas aplamai, tvarko, žinoma, ir *darbo užmokestį, darbo kainą.*

Užmokestis už darbą čia kils, čia kris, priklausomai nuo paklausos ir pasiūlos santykiavimo, nuo to, kaip formuosis konkurencija tarp darbo jėgos pirkėjų, kapitalistų, ir darbo jėgos pardavėjų, darbininkų. Darbo užmokesčio svyravimai, bendrai paėmus, atitinka prekių kainų svyravimus. *Tačiau šių svyravimų ribose*

darbo kaina nustatoma gamybos išlaidų, darbo laiko, reikalingo šiai prekei, darbo jėgai, sukurti.

Kokios tad yra darbo jėgos gamybos išlaidos?

Tai yra išlaidos, kurios reikalingos, norint darbininką išlaikyti darbininku ir jį darbininku išmokyti.

Todėl kuo trumpesnis laikas reikalingas tam tikro darbo apmokyti, tuo mažesnės yra darbininko gamybos išlaidos, tuo žemesnė yra jo darbo kaina, jo darbo užmokestis. Tose pramonės šakose, kuriose beveik visai nereikia laiko apmokymui, o pakanka vien tik darbininko fizinio egzistavimo, reikalingos tam egzistavimui sukurti gamybos išlaidos apsiriboja beveik tik tomis prekėmis, kurios reikalingos jo gyvybei ir darbingumui išlaikyti. Dėl to *jo darbo kaina* nustatoma *jam pragyventi būtinų priemonių kainos*.

Tačiau čia reikia atsižvelgti dar į vieną dalyką. Fabrikantas, skaičiuodamas savo gamybos išlaidas, o pagal jas ir gaminių kainą, priskaito ir darbo įrankių susidėvėjimą. Jei, pvz., mašina jam atsieina 1 000 markių ir susidėvi per 10 metų, tai jis priskaito kasmet 100 markių prie prekių kainos, kad tuo būdu po 10 metų galėtų susidėvėjusią mašiną pakeisti nauja. Lygiai tokiu pat būdu į paprastos darbo jėgos gamybos išlaidas turi būti įskaitomos ir dauginimosi išlaidos, suteikiant tuo būdu darbininkų klasei galimybę daugintis ir darbingumo nustojusius darbininkus pakeisti naujais. Vadinasi, darbininko susidėvėjimas įskaitomas lygiai taip, kaip ir mašinos susidėvėjimas.

Taigi, paprastos darbo jėgos gamybos išlaidos suvedamos į *darbininko egzistencijos ir dauginimosi išlaidas*. Šių egzistencijos ir dauginimosi išlaidų kaina sudaro darbo užmokestį. Taip nustatytas darbo užmokestis vadinamas *darbo užmokesčio minimumu*. Šis darbo užmokesčio minimumas, kaip ir aplamai tai, kad prekių kainas nustato gamybos išlaidos, galioja ne *atskiram individui*, bet visai *kategorijai*. Atskiri darbininkai, milijonai darbininkų negauna tiek, kad galėtų egzistuoti ir daugintis; tačiau *visos darbininkų klasės darbo užmokestis* savo svyravimų ribose išsilygina pagal šį minimumą.

Dabar, kai jau išsiaiškinome bendriausius dėsnius, tvarkančius darbo užmokestį, kaip ir bet kurios kitos prekės kainą, galime mūsų dalyką išnagrinėti smulkiau.

III

Kapitalą sudaro žaliava, darbo įrankiai ir įvairių rūšių pragyvenimo priemonės, kurios panaudojamos naujoms žaliavoms, naujiems darbo įrankiams ir naujoms pragyvenimo priemonėms

gaminti. Visos šios sudėtinės kapitalo dalys yra darbo kūriniai, darbo produktai, *sukauptas darbas*. Sukauptas darbas, tarnaująs priemone naujai gamybai, yra kapitalas.

Taip sako ekonomistai.

Kas yra negras vergas? Tai juodosios rasės žmogus. Vienas paaiškinimas vertas antro.

Negras yra negras. Tik esant tam tikriems santykiams jis tampa vergu. Medvilnės verpiamoji mašina yra mašina medvilnei verpti. Ji tampa *kapitalu* tik esant tam tikriems santykiams. Iš tų santykių išplėšta, ji lygiai taip pat nebus kapitalas, kaip auksas pats savaime nėra *pinigai* arba cukrus nėra cukraus kaina.

Gamyboje žmonės veikia ne tik gamtą, bet ir vienas kitą. Jie negali gaminti nesusijungę tam tikru būdu bendram veikimui ir tarpusavio pasikeitimui savo veikimu. Kad galėtų gaminti, žmonės sueina į tam tikrus ryšius ir santykius, ir tik su tų visuomeninių ryšių ir santykių pagalba tevyksta žmonių santykiavimas su gamta, vyksta gamyba.

Priklausomai nuo gamybos priemonių pobūdžio tie visuomeniniai santykiai, į kuriuos gamintojai tarpusavyje sueina, sąlygos, kuriomis jie savo darbais keičiasi ir dalyvauja bendrame gamybos procese, bus, žinoma, skirtingi. Išradus naują karo priemonę, šaunamąjį ginklą, neišvengiamai pakitėjo visa vidinė armijos organizacija, pakitėjo tie santykiai, kuriems esant atskiri individai sudaro armiją ir gali veikti kaip armija, pakitėjo ir įvairių armijų vienos su kita santykis.

Taigi, visuomeniniai santykiai, kuriems esant individai gamina, *visuomeniniai gamybiniai santykiai kinta, persitvarko, kintant ir vystantis materialinėms gamybos priemonėms, gamybinėms jėgoms. Gamybinių santykių visumą sudaro tai, kas vadinama visuomeniniais santykiais, visuomene* ir būtent visuomene, esančia *tam tikroje istorinio išsivystymo pakopoje,* visuomene su savotišku, skirtingu pobūdžiu. *Antikinė* visuomenė, *feodalinė* visuomenė, *buržuazinė* visuomenė yra tokios gamybinių santykių visumos, iš kurių kiekviena kartu reiškia atskirą istorinio žmonijos išsivystymo pakopą.

Taip pat ir *kapitalas* yra visuomeninis gamybinis santykis. Tai — *buržuazinis gamybinis santykis,* buržuazinės visuomenės gamybinis santykis. Argi pragyvenimo priemonės, darbo įrankiai, žaliavos, iš kurių susidaro kapitalas, buvo sukurti ir sukaupti ne esamomis visuomeninėmis sąlygomis, ne tam tikriems visuomeniniams santykiams esant? Argi jie panaudojami naujai gamybai ne esamomis visuomeninėmis sąlygomis, ne tam tikrų visuome-

ninių santykių rėmuose? Ir argi ne kaip tik šitas tam tikras visuomeninis pobūdis naujai gamybai panaudojamus produktus paverčia *kapitalu?*

Kapitalą sudaro ne vien pragyvenimo priemonės, darbo įrankiai ir žaliavos, ne vien medžiaginiai produktai; jį taip pat sudaro *mainomosios vertės.* Visi produktai, kurie jį sudaro, yra *prekės.* Taigi, kapitalas nėra vien tik medžiaginių produktų suma, jis yra prekių, mainomųjų verčių, *visuomeninių dydžių* suma.

Kapitalas paliks tuo pat kapitalu, ar vietoje vilnų imsime medvilnę, vietoje javų — ryžius, vietoje geležinkelių — garlaivius, jeigu tik medvilnė, ryžiai, garlaiviai — kapitalo kūnas — turės tą pačią mainomąją vertę, tą pačią kainą, kaip vilnos, javai, geležinkeliai, kuriuose jis pirma buvo įsikūnijęs. Kapitalo kūnas gali nuolat kaitaliotis, kapitalui nuo to nė kiek nepasikeičiant.

Bet jei kiekvienas kapitalas yra prekių, t. y. mainomųjų verčių, suma, tai dar ne kiekviena prekių, mainomųjų verčių, suma yra kapitalas.

Kiekviena mainomųjų verčių suma yra mainomoji vertė. Kiekviena atskira mainomoji vertė yra mainomųjų verčių suma. Pvz., namas, kuris vertas 1 000 markių, yra 1 000 markių mainomoji vertė. Lapas popieriaus, kuris vertas 1 fenigą, yra $^{100}/_{100}$ fenigo mainomųjų verčių suma. Produktai, kurie gali būti išmainyti į kitus produktus, yra *prekės.* Tam tikras santykis, kuriuo jie mainomi, sudaro jų *mainomąją vertę,* arba, pinigais išreiškus, jų *kainą.* Šių produktų kiekis nė kiek negali pakeisti jų paskirties būti *preke,* arba sudaryti *mainomąją vertę,* arba turėti tam tikrą *kainą.* Medis ir lieka medis, ar jis yra didelis ar mažas. Ar pakitės geležies kaip prekės, kaip mainomosios vertės pobūdis, jei mes ją mainysime į kitus gaminius lotais ar centneriais? Atsižvelgiant į kiekybę, geležis yra didesnės arba mažesnės vertės prekė, turinti aukštesnę arba žemesnę kainą.

Kuriuo gi būdu tam tikra prekių, mainomųjų verčių suma virsta kapitalu?

Tuo būdu, kad ji, kaip savarankiška visuomeninė *jėga,* t. y. kaip jėga, priklausanti *vienai visuomenės daliai,* išsilaiko ir daugėja, *mainant ją į tiesioginę gyvą darbo jėgą.* Neturinčios nieko daugiau kaip tik sugebėjimą dirbti klasės egzistavimas yra būtina kapitalo prielaida.

Tik sukaupto, būtojo, sudaiktinto darbo viešpatavimas ant tiesioginio, gyvojo darbo paverčia sukauptąjį darbą kapitalu.

Kapitalo esmė yra ne ta, kad sukauptasis darbas tarnauja gyvajam darbui priemone naujai gamybai. Jo esmė yra ta, kad

gyvasis darbas tarnauja sukauptajam darbui priemone jo mainomajai vertei išlaikyti ir dauginti.

Kas atsitinka vykstant mainams tarp kapitalisto ir samdomojo darbininko?

Darbininkas už savo darbo jėgą mainais gauna pragyvenimo priemones, o kapitalistas už savo pragyvenimo priemones mainais gauna darbą, gamybinę darbininko veiklą, kūrybinę jėgą, kuria darbininkas ne tik atsilygina už tai, ką jis suvartoja, bet *sukauptajam darbui suteikia didesnę vertę, negu šis prieš tai turėjo.* Darbininkas gauna iš kapitalisto dalį esamų pragyvenimo priemonių. Kam reikalingos jam šios pragyvenimo priemonės? Tiesioginiam suvartojimui. Bet kai tik aš šias pragyvenimo priemones suvartoju, jos man negrąžinamai dingsta, jei to laiko, kurio metu tos priemonės išlaiko mano gyvybę, nepanaudojau naujoms pragyvenimo priemonėms gaminti, naujoms vertėms, vietoje vartojimo metu dingusių, savo darbu sukurti. Bet kaip tik šią taurią atgaminančią jėgą darbininkas ir perleidžia kapitalui mainais už gautas pragyvenimo priemones. Taigi, sau jis jos neteko.

Imkime pavyzdį: fermeris duoda savo padieniui 5 zilbergrošus per dieną. Už tuos 5 zilbergrošus padienis dirba fermerio lauke ištisą dieną ir užtikrina jam tuo būdu 10 zilbergrošų pajamų. Fermeris gauna atgal ne tik tą vertę, kurią jis turi atiduoti padieniui, jis dar ją padvigubina. Taigi, tuos 5 zilbergrošus, kuriuos jis davė padieniui, jis panaudojo, suvartojo vaisingai, gamybiškai. Už tuos 5 zilbergrošus jis kaip tik ir nupirko padienio darbą ir jėgą, kuri pagamina dvigubos vertės žemės ūkio produktų ir tuo būdu iš 5 zilbergrošų padaro 10 zilbergrošų. O padienis, vietoje savo gamybinės jėgos, kurios veikimą jis kaip tik ir perleido fermeriui, gauna 5 zilbergrošus, kuriuos jis išmaino į pragyvenimo priemones ir tas priemones jis greičiau ar lėčiau suvartoja. Taigi, 5 zilbergrošai buvo suvartoti dvejopu būdu: kapitalas juos suvartojo *gamybiškai,* nes jie buvo išmainyti į darbo jėgą[1], kuri sukūrė 10 zilbergrošų, o darbininkas — *negamybiškai,* nes jis buvo juos išmainęs į pragyvenimo priemones, kurios jam dingo visam laikui ir kurių vertę jis galės vėl atgauti tik tada, kai jis pakartos su fermeriu tokius pat mainus. *Taigi, kapitalas numato samdomąjį darbą, samdomasis darbas — kapitalą. Jie sąlygoja vienas antrą, jie pagimdo vienas antrą.*

Ar darbininkas medvilnės fabrike gamina tik medvilnines medžiagas? Ne, jis gamina kapitalą. Jis gamina vertes, kurios iš

[1] Šioje vietoje terminas „darbo jėga" nėra Engelso įstatytas, o figūruoja jau spausdintame „Naujajame Reino Laikraštyje" Markso tekste. *Red.*

naujo vartojamos tam, kad rikiuotų jo darbą ir šiuo darbu kurtų naujas vertes.

Kapitalas gali didėti tik išsimainydamas į darbo jėgą, tik pašaukdamas į gyvenimą samdomąjį darbą. Samdomojo darbininko darbo jėga gali būti mainoma į kapitalą tiktai tada, kai ji didina kapitalą, kai ji stiprina tą galią, kurios vergė ji pati yra. *Todėl kapitalo didėjimas yra proletariato, t. y. darbininkų klasės, daugėjimas.*

Taigi, kapitalisto ir darbininko interesai yra *tie patys*, teigia buržua ir jų ekonomistai. Ir iš tikrųjų! Darbininkas žūva, jei jis negauna darbo iš kapitalo. Kapitalas žūva, jei jis neišnaudoja darbo jėgos, o norėdamas ją išnaudoti, jis turi ją pirkti. Kuo greičiau didėja gamybai skirtas kapitalas, gamybinis kapitalas, taigi, kuo labiau klesti pramonė, kuo labiau turtėja buržuazija, kuo geriau klojasi reikalai, — tuo daugiau reikia darbininkų kapitalistui, tuo brangiau parduoda save darbininkas.

Taigi, neišvengiama sąlyga bent kiek pakenčiamesnei darbininko padėčiai *yra kaip galima greitesnis gamybinio kapitalo augimas.*

Bet kas yra gamybinio kapitalo augimas? Tai — augimas sukauptojo darbo valdžios ant gyvojo darbo. Augimas buržuazijos viešpatavimo ant darbininkų klasės. Jei samdomasis darbas gamina viešpataujantį ant jo svetimą turtą, sau priešišką jėgą, kapitalą, tai iš šio pastarojo jis gauna darbo priemones, t. y. pragyvenimo priemones, su ta sąlyga, kad jis vėl pasidarytų kapitalo dalimi, svertu, vėl stumiančiu kapitalą pagreitintu tempu augti.

Teigimas, kad kapitalo interesai ir darbininkų interesai esą tie patys, reiškia tik štai ką: kapitalas ir samdomasis darbas yra dvi vieno ir to paties santykio pusės. Viena pusė sąlygoja antrą taip, kaip vienas antrą tarpusavyje sąlygoja palūkininkas ir veltkleidys.

Kol samdomasis darbininkas yra samdomasis darbininkas, jo likimas priklauso nuo kapitalo. Tai ir yra tas labai išgarsintas darbininko ir kapitalisto interesų bendrumas.

IV

Jei auga kapitalas, auga ir samdomojo darbo masė, auga samdomųjų darbininkų skaičius, žodžiu: kapitalo viešpatavimas apima didesnę žmonių masę. Imkime patį palankiausią atvejį: kai auga gamybinis kapitalas, auga ir darbo paklausa. Taigi, darbo kaina, darbo užmokestis kyla.

Kad ir kažin kaip mažas būtų kuris nors namas, bet kol aplinkiniai namai yra tokie pat maži, jis patenkina visus visuomeninius

reikalavimus, pateikiamus butui. Bet šalia mažojo namo iškilus rūmams, mažasis namas susitrauks ligi lūšnos dydžio. Mažasis namas dabar liudija, kad jo savininkas visai nereiklus arba turi tik kukliausius reikalavimus; ir kad ir kaip tas namukas civilizacijos raidoje besistiebtų, bet jeigu kaimyniniai rūmai stiebsis tokiu pat arba net dar didesniu mastu, tai to palyginti mažo namo gyventojas jausis tarp savo keturių sienų vis nejaukiau, vis labiau nepatenkintas ir prislėgtas.

Bent kiek žymesnis darbo užmokesčio didėjimas numato greitą gamybinio kapitalo augimą. Greitas gamybinio kapitalo augimas sukelia tiek pat greitą turto, prabangos, visuomeninių reikmių bei visuomeninių malonumų augimą. Taigi, nors darbininkui prieinami malonumai yra pakilę, tačiau visuomeninis pasitenkinimas, kurį jie suteikia, yra kritęs, palyginus su padidėjusiais kapitalisto malonumais, kurie darbininkui yra neprieinami, ir su visuomenės išsivystymo lygiu aplamai. Mūsų reikmės ir malonumai kyla iš visuomenės; todėl mes taikome jiems visuomeninį mastą, o nematuojame jų dalykais, kurie juos tenkina. Kadangi mūsų reikmės ir malonumai yra visuomeninio pobūdžio, tai jie yra reliatyvūs.

Aplamai, darbo užmokestį nustato ne tiktai prekių kiekis, kurį aš galiu gauti už jį mainais. Jame glūdi įvairūs santykiai.

Visų pirma darbininkas gauna už savo darbo jėgą tam tikrą pinigų sumą. Bet ar darbo užmokestį nustato tik ši piniginė kaina?

XVI amžiuje, atradus Amerikoje turtingesnes ir lengviau prieinamas kasyklas, Europoje padaugėjo apyvartoje esančio aukso ir sidabro kiekis. Dėl to aukso ir sidabro vertė, palyginus su kitomis prekėmis, krito. Tačiau darbininkai už savo darbo jėgą gaudavo tą patį kiekį sidabro monetomis, kaip ir anksčiau. Piniginė jų darbo kaina liko ta pati, bet vis dėlto jų darbo užmokestis buvo kritęs, nes mainais už tą patį sidabro kiekį jie gaudavo mažesnį kitų prekių kiekį. Tai buvo viena iš aplinkybių, padėjusių XVI amžiuje augti kapitalui, iškilti buržuazijai.

Paimkime kitą atsitikimą. 1847 m. žiemą dėl nederliaus buvo žymiai pakilusios būtiniausių maisto produktų: duonos, mėsos, sviesto, sūrio ir kt. kainos. Tarkime, kad darbininkai už savo darbo jėgą gaudavo tą pačią pinigų sumą, kaip ir anksčiau. Ar jų darbo užmokestis nekrito? Žinoma, krito. Už tuos pačius pinigus jie gaudavo mainais mažiau duonos, mėsos ir t. t. Jų darbo užmokestis krito ne dėl to, kad sumažėjo sidabro vertė, bet kad pakilo maisto produktų vertė.

Pagaliau tarkime, kad piniginė darbo kaina lieka ta pati, o

tuo tarpu, panaudojant naujas mašinas, esant palankesniam metų laikui ir t. t., visų žemės ūkio ir pramonės prekių kainos krito. Už tuos pačius pinigus darbininkai dabar gali visokių prekių pirkti daugiau. Vadinasi, jų darbo užmokestis pakilo kaip tik dėl to, kad piniginė jo vertė nepasikeitė.

Taigi, piniginė darbo kaina, nominalus darbo užmokestis, nesutampa su realiu darbo užmokesčiu, t. y. su tuo prekių kiekiu, kuris iš tikro duodamas mainais už darbo užmokestį. Todėl, kalbėdami apie darbo užmokesčio kilimą arba kritimą, mes turime turėti galvoje ne tik piniginę darbo kainą, ne tik nominalų darbo užmokestį.

Tačiau nei nominalus darbo užmokestis, t. y. ta pinigų suma, už kurią darbininkas parduoda save kapitalistui, nei realus darbo užmokestis, t. y. tas prekių kiekis, kurį jis už tuos pinigus gali nusipirkti, neišsemia visų darbo užmokestyje glūdinčių santykių. Darbo užmokestį, visų pirma, dar nustato jo santykis su kapitalisto pasipelnymu, su pelnu; tai — palyginamasis, reliatyvus darbo užmokestis.

Realus darbo užmokestis išreiškia darbo kainą santykyje su kitų prekių kainomis, o tuo tarpu reliatyvus darbo užmokestis išreiškia tą naujai darbo pagamintos vertės dalį, kuri tenka tiesioginiam darbui, santykyje su ta vertės dalimi, kuri tenka sukauptajam darbui, kapitalui.

Anksčiau, 14 psl.[1], mes sakėme: „Darbo užmokestis nėra darbininko dalis jo pagamintoje prekėje. Darbo užmokestis yra jau esančios prekės dalis, už kurią kapitalistas perkasi tam tikrą gamybinės darbo jėgos kiekį". Bet šį darbo užmokestį kapitalistas turi vėl padengti iš pinigų, kuriuos jis gauna, parduodamas darbininko pagamintą produktą; jis turi jį padengti taip, kad jam, kaip taisyklė, pasiliktų dar jo padarytų gamybos išlaidų perteklius, pelnas. Parduodamoji darbininko pagamintos prekės kaina kapitalistui suskyla į tris dalis: *pirma,* jo avansuotų žaliavų kainos padengimas, o kartu jo avansuotų įrankių, mašinų ir kitų darbo priemonių susidėvėjimo padengimas; *antra,* jo avansuoto darbo užmokesčio padengimas ir, *trečia,* perteklius, kapitalisto pelnas. Tuo tarpu kai pirmoji dalis tik padengia *anksčiau buvusias vertes,* aišku, kad ir darbo užmokesčio padengimas ir perteklius, sudarantis kapitalisto pelną, aplamai ir ištisai imami *iš darbininko darbu sukurtos* ir prie žaliavų pridėtos *naujos vertės.* Ir *šia prasme* galime tiek darbo užmokestį, tiek pelną, norėdami juos tarpusavyje palyginti, laikyti darbininko produkto dalimis.

[1] Žr. šio tomo 55 psl. *Red.*

Realus darbo užmokestis gali likti tas pats, jis gali net kilti, o reliatyvus darbo užmokestis, nepaisant to, gali kristi. Tarkime, kad, pvz., visų pragyvenimo priemonių kainos krito dviem trečdaliais, o tuo tarpu dienos darbo užmokestis — tik vienu trečdaliu, pvz., nuo trijų markių iki dviejų markių. Nors darbininkas už šias dvi markes gali įsigyti didesnį prekių kiekį, negu anksčiau už tris markes, tačiau vis tiek, lyginant su kapitalisto pelnu, jo darbo užmokestis sumažėjo. Kapitalisto (pvz., fabrikanto) pelnas padidėjo viena marke, t. y. už mažesnę mainomųjų verčių sumą, kurią jis moka darbininkui, darbininkas turi pagaminti didesnę mainomųjų verčių sumą, negu anksčiau. Kapitalo dalis, palyginus ją su darbo dalimi, padidėjo. Visuomeninio turto paskirstymas tarp kapitalo ir darbo tapo dar nelygesnis. Kapitalistas tuo pačiu kapitalu rikiuoja didesnį darbo kiekį. Kapitalistų klasės valdžia ant darbininkų klasės išaugo, visuomeninė darbininko padėtis pablogėjo, ji nustumta dar viena pakopa žemiau, palyginus su kapitalisto padėtimi.

Koks gi yra tas bendras dėsnis, kuris nustato darbo užmokesčio ir pelno jų tarpusavio santykyje kritimą ir kilimą?

Darbo užmokesčio ir pelno tarpusavio santykis yra atvirkštinis. Kapitalo dalis, pelnas, kyla tuo pačiu santykiu, kuriuo darbo dalis, dienos darbo užmokestis, krinta, ir atvirkščiai. Pelnas kyla tiek, kiek darbo užmokestis krinta, ir krinta tiek, kiek darbo užmokestis kyla.

Gal būt, į tai pasakys, kad kapitalistas galįs pelnytis, naudingai mainydamas savo gaminius su kitais kapitalistais, dėl jo prekės paklausos kilimo, ar tai dėl naujų rinkų atsiradimo, ar dėl tuo momentu pakilusio trumpalaikio pareikalavimo senosiose rinkose ir t. t.; vadinasi, kad vieno kapitalisto pelnas galįs kilti kitų kapitalistų sąskaita, nepriklausomai nuo darbo užmokesčio, darbo jėgos mainomosios vertės, kilimo ir kritimo; arba kapitalisto pelnas galįs kilti gerinant darbo įrankius, naujai panaudojant gamtos jėgas ir t. t.

Pirmiausia reikės sutikti, kad rezultatas lieka tas pats, nors jis ir yra pasiektas atvirkščiu keliu. Tiesa, pelnas pakilo ne dėl to, kad darbo užmokestis krito, bet darbo užmokestis krito dėl to, kad pelnas pakilo. Kapitalistas tuo pačiu svetimo darbo kiekiu nupirko didesnį mainomųjų verčių kiekį, nemokėdamas vis dėlto už darbą brangiau; tai reiškia, kad darbas apmokamas pigiau, palyginus su grynomis pajamomis, kurias jis teikia kapitalistui.

Be to, primename, kad, nors prekių kainos ir svyruoja, kiekvienos prekės vidutinė kaina, santykis, kuriuo ji mainoma į kitas prekes, nustatomas *jos gamybos išlaidų*. Todėl kapitalistų klasėje

pasipelnymai vieni kitų sąskaita būtinai išsilygina. Mašinų patobulinimas, nauji gamtos jėgų pritaikymo gamyboje būdai įgalina per tam tikrą darbo laiką tuo pačiu darbo ir kapitalo kiekiu sukurti didesnę produktų masę, bet jokiu būdu ne didesnę mainomųjų verčių masę. Jei aš, panaudodamas verpiamąją mašiną, galiu per vieną valandą pagaminti dukart daugiau verpalų, negu pagamindavo iki tos mašinos išradimo, pvz., šimtą svarų vietoje penkiasdešimt, tai už tą šimtą svarų per ilgesnį laiką mainais gausiu prekių ne daugiau, kaip anksčiau už penkiasdešimt svarų, nes gamybos išlaidos sumažėjo perpus, arba dėl to, kad aš tomis pačiomis išlaidomis galiu pagaminti dvigubai daugiau produktų.

Pagaliau, kuriuo santykiu kapitalistų klasė, buržuazija, — ar tai vienos šalies, ar tai visos pasaulinės rinkos — tarpusavyje besidalytų grynas gamybos pajamas, bendra šių grynųjų pajamų suma šiaip ar taip yra tik ta suma, kuria tiesioginis darbas padidina sukauptąjį darbą, ištisai paimtą. Taigi, ši bendra suma auga tokiu pat santykiu, kuriuo darbas didina kapitalą, t. y. tokiu santykiu, kuriuo kyla pelnas, palyginus su darbo užmokesčiu.

Taigi, matome, jog net tada, jei *apsiribosime kapitalo ir samdomojo darbo santykiais, kapitalo interesai ir samdomojo darbo interesai yra diametraliai priešingi.*

Greitas kapitalo augimas yra tolygus greitam pelno augimui. O pelnas greit gali augti tik tuomet, kai darbo kaina, kai reliatyvus darbo užmokestis tokiu pat greitumu mažėja. Reliatyvus darbo užmokestis gali kristi net tuo atveju, kada kartu su nominaliu darbo užmokesčiu, su pinigine darbo verte kyla ir realus darbo užmokestis, jei tik šis pastarasis kyla ne tokiu mastu, kaip pelnas. Jei, pvz., palankiais verslui laikotarpiais darbo užmokestis pakyla 5 procentais, o pelnas — 30 procentų, tai palyginamasis, reliatyvus darbo užmokestis *ne padidėja,* bet *sumažėja.*

Taigi, jei sparčiai augant kapitalui darbininko pajamos ir didėja, tai kartu didėja ir visuomeninė praraja, kuri skiria darbininką nuo kapitalisto, kartu didėja ir kapitalo valdžia ant darbo, darbo priklausomumas nuo kapitalo.

Teigimas, kad darbininkas yra suinteresuotas sparčiu kapitalo augimu, iš tikrųjų reiškia tik štai ką: kuo sparčiau darbininkas didina svetimą turtą, tuo riebesni trupiniai jam atitenka, tuo daugiau darbininkų gali gauti darbo ir būti pašaukti gyventi, tuo labiau gali būti padidintas nuo kapitalo priklausančių vergų skaičius.

Taigi, mes matėme:

Net ir *palankiausia* darbininkų klasei *situacija, kaip galima spartesnis kapitalo augimas,* kad ir kaip ji gerintų darbininko

materialinę padėtį nepanaikina priešingumo tarp jo interesų ir buržua interesų, kapitalistų interesų. *Pelno ir darbo užmokesčio tarpusavio santykis* yra, kaip ir anksčiau, *atvirkštinis*.

Jei kapitalas sparčiai auga, darbo užmokestis gali kilti; tačiau nepalyginamai sparčiau kyla kapitalisto pelnas. Darbininko materialinė padėtis pagerėjo, tačiau jo visuomeninės padėties sąskaita. Visuomeninė praraja, skirianti jį nuo kapitalisto, išsiplėtė.

Pagaliau:

Teigimas, kad palankiausia sąlyga samdomajam darbui yra kaip galima spartesnis gamybinio kapitalo augimas, reiškia tik štai ką: kuo sparčiau darbininkų klasė daugina ir didina jai priešišką jėgą, svetimą, ją valdantį turtą, tuo palankesnėmis sąlygomis jai leidžiama vėl dirbti buržuaziniam turtui dauginti, kapitalo valdžiai stiprinti, o darbininkų klasei telieka tik vienas pasitenkinimas, kad ji pati kala tas auksines grandines, kuriomis buržuazija ją paskui save velka.

V

Ar *gamybinio kapitalo augimas* ir *darbo užmokesčio kilimas* yra iš tikrųjų taip neatskiriamai susiję, kaip tai teigia buržuaziniai ekonomistai? Mes neturime jų žodžiais tikėti. Mes negalime jiems tikėti net ir tuo, kad kuo riebesnis kapitalas, tuo geriau esti atpenimas jo vergas. Buržuazija yra perdaug apsišvietusi, perdaug praktiška, kad laikytųsi besipuikuojančio savo tarnų blizgesiu feodalo prietarų. Buržuazijos gyvavimo sąlygos verčia ją būti praktiška.

Todėl mums teks klausimą smulkiau patyrinėti:

Kaip gamybinio kapitalo augimas veikia darbo užmokestį?

Jei buržuazinės visuomenės gamybinis kapitalas, aplamai ir ištisai paimtas, auga, tai įvyksta *daugiapusiškesnis* darbo sukaupimas. Kapitalistų skaičius ir jų kapitalų dydis auga. Kapitalų *daugėjimas* didina *konkurenciją tarp kapitalistų*. Kapitalų *dydžio augimas* leidžia *į pramoninės kovos lauką išvesti galingesnes darbininkų armijas, apginkluotas dar milžiniškesniais kovos įrankiais*.

Vienas kapitalistas gali kitą iš kovos lauko išmušti ir jo kapitalą užgrobti tik pigiau parduodamas. Kad nenusigyvendamas galėtų pigiau parduoti, jis turi pigiau gaminti, t. y. kiek galint padidinti gamybinę darbo jėgą. O gamybinė darbo jėga visų pirma padidinama *didesniu darbo pasidalijimu, mašinų* visapusiš-

kesniu panaudojimu ir nuolatiniu tobulinimu. Kuo didesnė darbininkų armija, kurios viduje darbas yra pasidalytas, kuo milžiniškesnis mastas, kuriuo panaudojamos mašinos, tuo atitinkamai sparčiau mažėja gamybos išlaidos, tuo vaisingesnis darosi darbas. Dėl to kapitalistų tarpe kyla visapusiškas rungtyniavimas — jie siekia daugiau didinti darbo pasidalijimą ir mašinų kiekį ir jas kiek galint didesniu mastu išnaudoti.

Bet kaip pasielgs kapitalistas, jei jis didesniu darbo pasidalijimu, naujų mašinų panaudojimu ir jų patobulinimu, pelningesniu ir platesniu gamtos jėgų išnaudojimu ras būdą su tuo pačiu darbo arba sukauptojo darbo kiekiu pagaminti didesnį produktų, prekių kiekį, negu jo konkurentai? Jei, pvz., per tą patį darbo laiką, per kurį jo konkurentai išaudžia pusę uolekties drobės, jis galės pagaminti visą uolektį drobės?

Jis galėtų ir toliau pusę uolekties drobės pardavinėti senąja rinkos kaina, bet tokiu atveju jis negalėtų išmušti iš kovos lauko savo priešininkų ir padidinti savo prekių pardavimo. Tačiau kokiu mastu išsiplėtė jo gamyba, tokiu pat mastu jam padidėjo reikalas parduoti savo prekes. Tiesa, galingesnės ir brangesnės gamybos priemonės, kurias jis pašaukė į gyvenimą, *įgalina* jį savo prekes pigiau parduoti, bet kartu jos *verčia* jį *parduoti daugiau prekių,* savo prekėms užkariauti nepalyginamai *didesnę* rinką; todėl mūsų kapitalistas pusę uolekties drobės pardavinės pigiau už savo konkurentus.

Nors kapitalistui visos uolekties gamyba atsieina ne brangiau, kaip kitiems pusės uolekties gamyba, vis dėlto jis visos uolekties neparduos tokia pat kaina, kaip jo konkurentai parduoda pusę uolekties. Antraip jis negautų jokio papildomo pelno, o tik mainais atgautų savo gamybos išlaidas. Jeigu jo pajamos vis dėlto padidėtų, tai tat įvyktų vien todėl, kad jis išjudino didesnį kapitalą, o ne dėl to, kad jo kapitalas padidino savo vertę labiau, negu kiti kapitalai. Be to, tą tikslą, kurį jis nori pasiekti, jis pasiekia nustatydamas savo prekės kainą tik keliais procentais žemiau, negu jo konkurentai. *Numušdamas kainas,* jis savo konkurentus išmuša iš rinkos arba bent paveržia dalį jų pardavimo. Pagaliau prisiminkime, kad einamoji kaina esti visada arba *aukštesnė arba žemesnė už gamybos išlaidas,* priklausomai nuo to, ar tam tikra prekė parduodama pramonei palankiu ar nepalankiu sezonu. Priklausomai nuo to, ar drobės uolekties rinkos kaina yra žemesnė ar aukštesnė už ikišiolines įprastines gamybos išlaidas, keisis procentai, kuriuos kapitalistas, pritaikęs naujas, vaisingesnes gamybos priemones, gaus viršum savo tikrųjų gamybos išlaidų.

Tačiau mūsų kapitalisto *privilegija* neilgaamžė; kiti su juo rungtyniaujantieji kapitalistai įves tokias pat mašinas, tokį pat darbo pasidalijimą ir įves tai tokiu pat ar dar didesniu mastu, ir šios naujenybės pasidarys tiek paplitusios, kad drobės kaina ne tik nukris *žemiau už senąsias*, bet ir *žemiau už naująsias gamybos išlaidas.*

Taigi, kapitalistai vienas kito atžvilgiu vėl atsidurs toje padėtyje, kurioje jie buvo *iki* naujų gamybos priemonių įvedimo, ir jeigu šiomis gamybos priemonėmis jie gali tiekti dvigubai daugiau gaminių ta pačia kaina, tai *dabar* jie priversti parduoti dvigubai daugiau gaminių *žemesne* kaina. Ir šių naujųjų gamybos išlaidų sąlygomis vėl prasideda tas pats žaidimas. Vėl didėja darbo pasidalijimas, vėl didėja mašinų skaičius, auga šio darbo pasidalijimo ir šių mašinų išnaudojimo mastas. Ir konkurencija vėl sukelia tą patį atoveikį prieš šį rezultatą.

Mes matome, kuriuo būdu gamybos būdas, gamybos priemonės nuolat keičiasi, revoliucionizuojasi, kaip *darbo pasidalijimas neišvengiamai sukelia dar didesnį darbo pasidalijimą, mašinų panaudojimas — dar platesnį mašinų panaudojimą, stambaus masto gamyba — dar stambesnio masto gamybą.*

Tai yra dėsnis, kuris buržuazinę gamybą nuolat išmuša iš senų jos vėžių ir verčia kapitalą įtempti gamybines darbo jėgas, *nes* jis jas buvo įtempęs jau anksčiau, — tai dėsnis, kuris neduoda kapitalui ramybės ir nuolat jį ragina: Pirmyn! Pirmyn!

Tai ne kitas, bet tas pats dėsnis, kuris per periodinius prekybos svyravimus prekės kainą būtinai *išlygina* pagal jos *gamybos išlaidas.*

Kokiomis galingomis gamybos priemonėmis kapitalistas beapsiginkluotų, konkurencija šias gamybos priemones suvisuotins, ir nuo to momento, kai ji jas suvisuotins, vienintelė jo kapitalo didesnio vaisingumo pasekmė bus tik ta, kad jis dabar *už tą pačią kainą* turi tiekti 10, 20, 100 kartų daugiau produktų, negu pirma. Bet kadangi jis turi, gal būt, 1000 kartų daugiau parduoti, kad didesniu parduodamojo gaminio kiekiu atsvertų žemesnę parduodamąją kainą; kadangi masinis pardavimas yra dabar reikalingas ne vien norint daugiau pelnyti, bet ir norint padengti gamybos išlaidas, — juk patys gamybos įrankiai, kaip matėme, darosi vis brangesni; kadangi šitas masinis pardavimas yra tapęs egzistencijos klausimu ne tik jam pačiam, bet ir jo varžovams, tai senoji kova prasideda *tuo smarkiau, kuo vaisingesnės yra jau išrastosios gamybos priemonės. Vadinasi, darbo pasidalijimas ir mašinų panaudojimas toliau vystysis nepalyginti didesniu mastu.*

Kad ir kažin kokia būtų panaudojamųjų gamybos priemonių galia, konkurencija siekia auksinius šios galios vaisius iš kapitalo išplėšti tuo, kad ji prekių kainą vėl numuša iki gamybos išlaidų lygio, taigi, tuo, kad lygiai tiek, kiek gamyba papiginama, t. y. kiek tas pats darbo kiekis gali pagaminti daugiau gaminių, ji paverčia nepažeidžiamu dėsniu gamybos papiginimą, vis didesnių gaminio masių tiekimą už tą pačią kainų sumą. Vadinasi, išeina, kad kapitalistas savo paties pastangomis nieko daugiau nelaimėjo, kaip įsipareigojimą per tą patį darbo laiką gaminti daugiau prekių, žodžiu, *sunkesnes sąlygas, kuriomis jo kapitalo vertė auga.* Taigi, tuo tarpu, kai konkurencija kapitalistą be paliovos persekioja savo gamybos išlaidų dėsniu ir kiekvieną ginklą, kurį jis prieš savo varžovus nusikala, atgręžia kaip ginklą prieš jį patį, kapitalistas nuolat stengiasi konkurenciją pergudrauti, be paliovos įvesdamas vietoje senųjų mašinų ir senojo darbo pasidalijimo naujas, tiesa, brangesnes, bet pigiau gaminančias mašinas ir naują darbo pasidalijimą, ir nelaukia, iki konkurencija šias naujoves pasendins.

Dabar įsivaizduokime šį karštligišką sujudimą vienu metu *visoje pasaulinėje rinkoje,* ir suprasime, kuriuo būdu kapitalo augimas, sukaupimas ir koncentracija veda į nepaliaujamą, patį save griaunantį, vis milžiniškesniu mastu vykdomą darbo pasidalijimą, naujų mašinų panaudojimą ir senų tobulinimą.

O kaip šitos aplinkybės, kurios nuo gamybinio kapitalo augimo yra neatskiriamos, veikia darbo užmokesčio nustatymą?

Didesnis *darbo pasidalijimas* įgalina *vieną* darbininką atlikti 5, 10, 20 darbininkų darbą; vadinasi, konkurenciją darbininkų tarpe jis padidina 5, 10, 20 kartų. Darbininkai vieni su kitais konkuruoja ne tik tuo būdu, kad vienas darbininkas parduoda save pigiau negu kitas; jie konkuruoja tarpusavyje ir tuo būdu, kad *vienas* darbininkas atlieka 5, 10, 20 darbininkų darbą; kapitalo įvedamas ir vis plečiamas *darbo pasidalijimas* verčia darbininkus šiuo būdu konkuruoti.

Toliau. Kokiu mastu plečiasi *darbo pasidalijimas,* tokiu pat mastu darbas darosi *paprastesnis.* Ypatingas darbininko įgudimas darosi bevertis. Darbininkas paverčiamas paprasta, monotoniška gamybine jėga, iš kurios nereikalaujama ypatingų fizinių ar intelektualinių gabumų bei įpročių. Jo darbas pasidaro visiems prieinamas darbas. Dėl to jį iš visų pusių spaudžia konkurentai; be to, prisiminkime, jog kuo darbas yra paprastesnis, kuo lengviau jis išmokstamas ir kuo mažiau reikia gamybos išlaidų jam įsisavinti, tuo žemiau nukrinta darbo užmokestis, nes darbo

užmokestis, kaip ir kiekvienos prekės kaina, nustatomas gamybos išlaidų.

Taigi, tuo pat mastu, kuriuo darbas darosi vis labiau nepatenkinąs, atstumiąs, — tuo pačiu mastu didėja konkurencija ir mažėja darbo užmokestis. Darbininkas stengiasi savo darbo užmokesčio bendrąją sumą išlaikyti tuo būdu, kad jis daugiau dirba: ar tai daugiau valandų dirbdamas, ar tai daugiau per vieną valandą padirbdamas. Taigi, vargo verčiamas, jis dar labiau padidina pražūtingas darbo pasidalijimo pasekmes. Rezultatas yra šis: *kuo daugiau jis dirba, tuo mažiau jis gauna darbo užmokesčio,* ir tai dėl tos paprastos priežasties, kad kuo jis daugiau dirba, tuo jis daugiau konkuruoja savo darbo draugams ir tuo būdu jis savo draugus paverčia savo konkurentais, kurie siūlosi dirbti tokiomis pat blogomis sąlygomis, kaip ir jis pats; vadinasi, dėl tos paprastos priežasties, kad jis galų gale sudaro konkurenciją *pats sau, pats sau kaip darbininkų klasės nariui.*

Mašinos sukelia tas pačias pasekmes, bet žymiai didesnio masto, tuo būdu, kad įgudusius darbininkus pakeičia neįgudusiais, vyrus — moterimis, suaugusius — vaikais, tuo būdu, kad mašinos ten, kur jos naujai įvedamos, rankinio darbo darbininkus masėmis išmeta į gatvę, o ten, kur jos tobulinamos, gerinamos, produktyvesnėmis mašinomis pakeičiamos, — išstumia iš fabrikų atskiras darbininkų grupes. Aukščiau bendrais bruožais pavaizdavome pramoninį karą tarp kapitalistų; *šis karas turi tą ypatybę, kad mūšiai jame laimimi ne tiek darbininkų armijos didinimu, kiek jos mažinimu. Karvedžiai, kapitalistai, varžosi vienas su kitu, kuris iš jų galės atleisti daugiausia pramonės kareivių.*

Tiesa, ekonomistai pasakoja mums, kad dėl mašinų įvedimo pasidarę nereikalingi darbininkai susiranda darbo *naujose* pramonės šakose.

Jie nedrįsta stačiai teigti, kad kaip tik tie patys darbininkai, kurie buvo atleisti, įsitaiso naujose darbo šakose. Faktai prieš tokį melą per garsiai šaukia. Jie, tiesą sakant, tik teigia, kad *kitoms darbininkų klasės sudedamosioms dalims,* pvz., tai jaunosios darbininkų kartos daliai, kuri jau buvo pasiruošusi stoti į žlugusią pramonės šaką, atsiveria naujų darbo galimybių. Tai, žinoma, nelaimingiesiems darbininkams yra didelė paguoda. Ponams kapitalistams nestigs šviežio, eksploatacijai tinkamo kūno ir kraujo, — mirusieji telaidoja savo mirusiuosius. Tai yra paguoda, kurią buržua taiko daugiau sau patiems, negu darbininkams. Jeigu mašinos sunaikintų visą samdomųjų darbininkų klasę, — kaip baisu tat būtų kapitalui, kuris be samdomojo darbo nustoja buvęs kapitalas!

Tačiau tarkime, kad tiek betarpiškai mašinų iš darbo išstumtieji darbininkai, tiek ir visa jaunosios kartos dalis, kuri jau tikėjosi uždarbio toje šakoje, *susiranda naujo darbo*. Ar galima tikėti, kad šis naujasis darbas bus taip gerai apmokamas, kaip prarastasis? *Tai prieštarautų visiems ekonominiams dėsniams*. Mes matėme, kaip šiuolaikinė pramonė sudėtingo, aukštesnio darbo vieton visada atneša paprastesnį, žemesnį.

Taigi, kaip gali darbininkų masė, mašinų iš vienos pramonės šakos išmesta, rasti prieglaudą kitoje šakoje kitomis sąlygomis, jei ne už *mažesnį, blogesnį užmokestį*?

Kaip išimtis buvo nurodyti darbininkai, dirbą pačių mašinų gamyboje. Mat, kadangi pramonėje reikalaujama ir sunaudojama daugiau mašinų, tad ir mašinų turi būtinai daugėti, taigi, turi augti ir mašinų gamyba, kartu su tuo ir mašinų gamyboje dirbančiųjų darbininkų skaičius; o juk šioje pramonės šakoje panaudojami darbininkai yra kvalifikuoti, dar daugiau — išmokslinti darbininkai.

Šis teigimas, jau ir anksčiau tebuvęs tik pusiau teisingas, nuo 1840 m. nustojo ir šešėlio teisingumo, nes mašinoms gaminti vis visapusiškiau, ne mažiau ir ne daugiau, kaip medvilnės verpalams gaminti, buvo pritaikomos mašinos, ir darbininkai, dirbą mašinų pramonėje, palyginus su tobuliausiomis mašinomis, gali vaidinti tik labai netobulų mašinų vaidmenį.

Bet vietoje vieno mašinos išstumto vyro fabrikas suteikia darbo, gal būt, *trims* vaikams ir *vienai* moteriai! O ar vyro darbo užmokesčio neturėtų užtekti trims vaikams ir žmonai išmaitinti? Ar darbo užmokesčio minimumo neturėtų užtekti pragyventi ir daugintis? Ką gi pagaliau įrodo tos buržuazijos mėgstamos frazės? Daugiau nieko, kaip tik tai, kad dabar *vienos* darbininko šeimos egzistencijai užtikrinti suvartojama *keturis kartus* daugiau darbininkų gyvybių, kaip anksčiau.

Reziumuojame: *Kuo labiau auga gamybinis kapitalas, tuo labiau plečiasi darbo pasidalijimas ir mašinų panaudojimas. Kuo labiau plečiasi darbo pasidalijimas ir mašinų panaudojimas, tuo labiau plečiasi darbininkų tarpe konkurencija, tuo labiau mažėja jų darbo užmokestis.*

Ir, be to, darbininkų klasė papildoma dar ir iš *aukštesnių visuomenės sluoksnių;* į proletariato eiles nusmunka masė smulkių pramonininkų ir smulkių rentininkų, kuriems nieko daugiau nebepalieka, kaip kelti greičiau savo rankas greta darbininkų rankų. Tuo būdu ištiestų, darbo ieškančių rankų miškas darosi vis tankesnis, o pačios rankos darosi vis liesesnės.

Savaime suprantama, kad smulkusis pramonininkas negali išlaikyti tokios kovos, kurios viena iš pirmųjų sąlygų yra gaminti vis didėjančiu mastu, t. y. būti kaip tik stambiu, bet anaiptol ne smulkiu pramonininku.

Žinoma, jokio tolesnio aiškinimo nereikalauja ir tai, kad kapitalo palūkanos mažėja tuo pačiu mastu, kuriuo kapitalo masė ir kiekis didėja, kuriuo kapitalas auga, kad dėl to smulkusis rentininkas nebegali daugiau iš savo rentos pragyventi ir turi veržtis pramonėn, t. y. papildyti smulkiųjų pramonininkų eiles, tuo pačiu padidindamas kandidatų į proletarus skaičių.

Pagaliau tuo pačiu mastu, kuriuo aukščiau atvaizduota vystymosi eiga verčia kapitalistus esamas milžiniškas gamybos priemones išnaudoti vis didėjančiu mastu ir tam tikslui išjudinti visas kredito spyruokles, tuo pačiu mastu dažnėja pramoniniai žemės drebėjimai, kurių metu prekybos pasaulis išsilaiko tik dėl to, kad požemio dievams paaukoja dalį savo turto, produktų ir netgi pačių gamybinių jėgų, — žodžiu: auga *krizės*. Jos dažnėja ir smarkėja jau dėl to, kad, augant produktų masei, taigi, augant rinkų praplėtimo būtinumui, pasaulinė rinka vis labiau siaurėja, eksploatacijai lieka vis mažiau naujų rinkų, nes kiekviena anksčiau buvusi krizė iki šiol neužkariautas arba prekybos tik paviršutiniškai išnaudotas rinkas įtraukdavo į pasaulinę prekybą. Bet kapitalas ne vien *gyvena* darbo sąskaita. Jis, kaip kilmingas barbaras-vergvaldys, traukia su savim į kapus savo vergų lavonus, ištisas krizių metu žūstančių darbininkų hekatombas. Taigi, matome: *jei kapitalas auga sparčiai, tai dar nepalyginti sparčiau auga konkurencija tarp darbininkų, t. y. kuo sparčiau kapitalas auga, tuo palyginti smarkiau mažėja darbininkų klasės uždarbio šaltiniai, pragyvenimo priemonės; ir vis dėlto spartus kapitalo augimas yra palankiausia sąlyga samdomajam darbui.*

Paskaitos, K. Markso skaitytos
1847 m. gruodžio 14—30 d.

Pirmą kartą paskelbtos laikraštyje „Neue Rheinische Zeitung" 1849 m. balandžio 5—8 ir 11 d.

Išėjo atskira brošiūra su F. Engelso įvadu ir jo suredaguotos Berlyne, 1891 m.

Spausdinama pagal brošiūros tekstą

Versta iš vokiečių kalbos

K. MARKSAS ir F. ENGELSAS

CENTRO KOMITETO KREIPIMASIS Į KOMUNISTŲ SĄJUNGĄ

CENTRO KOMITETAS — SĄJUNGAI

Broliai! Per dvejus 1848—1849 m. revoliucijos metus Sąjunga išlaikė dvigubą bandymą: pirmiausia, tuo, kad jos nariai visur energingai dalyvavo judėjime, kad jie spaudoje, ant barikadų ir kovos laukuose stovėjo pirmosiose vienintelės ryžtingai revoliucinės klasės, proletariato, eilėse. Toliau, Sąjunga išlaikė bandymą ir ta prasme, kad jos pažiūros į judėjimą, kaip jos buvo išdėstytos kongresų ir Centro Komiteto 1847 m. aplinkraščiuose ir „Komunistų Manifeste", pasirodė vienintelės teisingos ir kad tuose dokumentuose išreikštos viltys visiškai išsipildė, o šiuolaikinės visuomeninės būklės supratimas, kurį anksčiau Sąjunga tiktai slapčiomis tepropagavo, dabar yra visų lūpose ir atvirai visur skelbiamas. Tuo pat metu ankstesnioji tvirta Sąjungos organizacija žymiai susilpnėjo. Didelė dalis narių, betarpiškai dalyvavusių revoliuciniame judėjime, galvojo, kad slaptųjų draugijų laikas praėjo ir kad užtenka vienos viešosios veiklos. Pavienės apygardos ir bendruomenės liovėsi rūpinęsi savo ryšiais su Centro Komitetu ir pamažu visiškai juos nutraukė. Taigi, kai demokratinė partija, smulkiosios buržuazijos partija, vis labiau organizavosi Vokietijoje, darbininkų partija neteko savo vienintelės tvirtos atramos, pasiliko susiorganizavusi geriausiu atveju tik paskirose vietovėse vietiniams tikslams ir todėl bendrajame ju-

dėjime pateko visiškai į smulkiaburžuazinių demokratų valdžią ir vadovybę. Šiai būklei reikia padaryti galą — turi būti atstatytas darbininkų savarankiškumas. Centro Komitetas suprato šio dalyko būtinumą ir todėl jau 1848—1849 m. žiemą nusiuntė emisarą Jozefą Molį į Vokietiją Sąjungos reorganizuoti. Tačiau Molio misija neturėjo tvirtos įtakos iš dalies todėl, kad vokiečių darbininkai dar nebuvo tuomet įsigiję pakankamai patyrimo, iš dalies todėl, kad ją nutraukė praėjusių metų gegužės sukilimas. Pats Molis griebėsi šautuvo, įstojo į Badeno-Pfalco armiją ir liepos 19 d. žuvo per susirėmimą ties Murgu. Sąjunga jo asmenyje neteko vieno iš savo seniausių, veikliausių ir patikimiausių narių, kuris dalyvavo visuose kongresuose ir Centro Komitete ir kuris jau anksčiau buvo sėkmingai atlikęs eilę kelionių su tam tikromis užduotimis. Revoliucinėms Vokietijos ir Prancūzijos partijoms pralaimėjus, 1849 m. liepos mėn. beveik visi Centro Komiteto nariai vėl susirinko Londone ir, papildę naujomis revoliucinėmis jėgomis savo sudėtį, su atnaujinta energija ėmėsi reorganizuoti Sąjungą.

Sąjungą reorganizuoti gali tiktai emisaras, ir Centro Komitetas laiko didžiai svarbiu dalyku, kad emisaras išvyktų kaip tik šiuo momentu, kai prieš akis stovi nauja revoliucija, kai darbininkų partija, vadinasi, turi pasirodyti kaip galima organizuotesnė, kaip galima vieningesnė ir kaip galima savarankiškesnė, jeigu ji nenori vėl, kaip 1848 m., būti buržuazijos išnaudota ir vilktis paskui ją uodegoje.

Mes sakėme jums, broliai, jau 1848 m., kad liberalieji vokiečių buržua greit ateis į valdžią ir kad jie savo ką tik įsigytą galią tuoj nukreips prieš darbininkus. Jūs matėte, kaip tai išsipildė. Iš tikrųjų, kaip tik buržua tuojau pat po 1848 m. kovo mėn. judėjimo pagrobė valstybės valdžią ir šią valdžią panaudojo tam, kad priverstų darbininkus, savo kovos sąjungininkus, tučtuojau grįžti į ankstesnę priespaudos padėtį. Jeigu buržuazija negalėjo to įvykdyti, nesusidėjusi su kovo mėnesį nugalėtąja feodaline partija, net galų gale vėl neatidavusi šiai feodalinei absoliutistinei partijai valdžios, tai vis dėlto ji užsitikrino sąlygas, kurios pagaliau, turint galvoje finansinius vyriausybės sunkumus, atiduotų į jos rankas viešpatavimą ir garantuotų visus jos interesus tuo atveju, jeigu pasirodytų galima, kad revoliucinis judėjimas jau dabar stotų į vadinamojo taikingo vystymosi kelią. Savo viešpatavimui užtikrinti buržuazijai net nereikėtų griebtis prievartos priemonių ir tuo sukelti prieš save liaudies neapykantą, nes visas šias prievartos priemones jau yra įgyvendinusi feodalinė kontrrevoliucija. Bet vystymasis šiuo taikingu keliu neis. Priešingai,

arti yra revoliucija, kuri pagreitins šį vystymąsi, vis tiek ar ją sukels savarankiškas Prancūzijos proletariato sukilimas ar Šventosios sąjungos įsiveržimas į revoliucinį Babiloną[1].

Ir vaidmenį, kurį liberalieji vokiečių buržua 1848 m. suvaidino liaudies atžvilgiu, šį tokį išdavikišką vaidmenį būsimojoje revoliucijoje vaidins demokratiniai smulkieji buržua, kurie dabar opozicijoje užima tą pačią vietą, kurią prieš 1848 m. buvo užėmę liberalieji buržua. Ši partija, demokratinė partija, kuri darbininkams yra daug pavojingesnė, negu ankstesnieji liberalai, susideda iš trejopų elementų:

I. Iš pažangiausių stambiosios buržuazijos dalių, kurios turi tikslą tuojau pat galutinai nuversti feodalizmą ir absoliutizmą. Šiai frakcijai atstovauja buvę Berlyno susitaikėliai, kurie siūlė nemokėti mokesčių.

II. Iš konstitucinių-demokratinių smulkiųjų buržua, kurių pagrindinis tikslas buvusio judėjimo metu buvo sukurti tokią daugiau ar mažiau demokratinę federacinę valstybę, kokios siekė jų atstovai, Frankfurto Susirinkimo kairieji, o vėliau Štutgarto parlamentas ir jie patys imperinės konstitucijos kampanijoje.

III. Iš respublikoninių smulkiųjų buržua, kurių idealas yra Šveicarijos tipo federacinė Vokietijos respublika ir kurie dabar vadina save „raudonaisiais“ ir „socialiniais demokratais“, nes jie kupini gerų norų panaikinti tokią padėtį, kai stambusis kapitalas engia smulkųjį, stambusis buržua — smulkųjį. Šios frakcijos atstovai buvo demokratinių kongresų ir komitetų nariai, demokratinių sąjungų vadai, demokratinių laikraščių redaktoriai.

Visos šios frakcijos dabar, po savo pralaimėjimo, vadina save „respublikonais“ arba „raudonaisiais“, visiškai taip pat, kaip dabar Prancūzijoje smulkieji buržua respublikonai vadina save socialistais. Ten, kur jie, kaip Viurtemberge, Bavarijoje ir t. t., gali siekti savo tikslų konstituciniu keliu, jie naudojasi proga išlaikyti savo senosioms frazėms ir įrodyti darbais, kad jie nė trupučio nėsą pasikeitę. Beje, suprantama, kad šios partijos vardo pakeitimas nė kiek nepakeičia jos santykių su darbininkais; jis tiktai parodo, kad ji turi dabar stoti prieš susivienijusią su absoliutizmu buržuaziją ir remtis proletariatu.

Smulkiaburžuazinė-demokratinė partija Vokietijoje yra labai stipri; ji apima ne tiktai didžiulę daugumą buržuazinių miestų gyventojų, smulkiuosius prekybininkus ir pramonininkus bei meistrus amatininkus: paskui ją eina valstiečiai ir kaimo prole-

[1] *Revoliucinis Babilonas* — turima galvoje Prancūzijos sostinė Paryžius, kuris nuo XVIII amžiaus pabaigos Prancūzijos buržuazinės revoliucijos laikų buvo laikomas revoliucijos židiniu. *Red.*

tariatas, kol jis dar nėra radęs atramos savarankiškame miestų proletariate.

Revoliucinės darbininkų partijos santykis su smulkiaburžuazine demokratija yra toks: ji eina drauge su ja prieš tą frakciją, kurią darbininkų partija siekia nuversti; ji stoja prieš ją visur, kur smulkiaburžuazinė demokratija nori sutvirtinti savo padėtį savo naudai.

Visai nenorėdami revoliucinių proletarų naudai daryti perversmą visoje visuomenėje, demokratiniai smulkieji buržua siekia taip pakeisti visuomeninius santykius, kad esamoji visuomenė pasidarytų jiems kiek galima pakenčiamesnė ir patogesnė. Todėl jie reikalauja visų pirma sumažinti valstybės išlaidas, apribojant biurokratiją ir perkeliant pagrindinius mokesčius ant stambiųjų žemvaldžių ir buržua. Toliau, jie reikalauja pašalinti tokią padėtį, kai stambusis kapitalas slėgia smulkųjį, steigiant valstybines kredito įstaigas ir leidžiant įstatymus prieš lupikavimą, kad tuo būdu jiems ir valstiečiams būtų galima gauti paskolų ne iš kapitalistų, bet iš valstybės, ir, be to, palankiomis sąlygomis; kartu jie siekia įvesti buržuazinius nuosavybės santykius kaime, visiškai pašalinant feodalizmą. Visam tam įgyvendinti jiems yra reikalinga demokratinė, vis tiek ar konstitucinė ar respublikinė, valstybės santvarka, kuri jiems ir jų sąjungininkams — valstiečiams — suteiktų daugumą, ir demokratinė vietinė savivalda, kuri atiduotų į jų rankas tiesioginę bendruomeninės nuosavybės kontrolę ir eilę funkcijų, kurias šiuo metu atlieka biurokratai.

Toliau, jų nuomone, reikią priešintis kapitalo viešpatavimui ir greitam jo augimui, iš dalies apribojant paveldėjimo teises, o iš dalies pavedant kaip galima daugiau darbų valstybei. O dėl darbininkų, tai visų pirma aišku, kad jie kaip ir anksčiau turi pasilikti samdomaisiais darbininkais, tik demokratiniai smulkieji buržua nori, kad darbininkai gautų geresnį atlyginimą ir labiau užtikrintą pragyvenimą; jie tikisi tai pasiekti iš dalies valstybės teikiamu darbu, iš dalies labdarybės priemonėmis, — vienu žodžiu, jie tikisi papirkti darbininkus daugiau ar mažiau užmaskuotomis išmaldomis ir palaužti jų revoliucinę jėgą laikinu jų būklės pagerinimu. Toli gražu ne visos smulkiaburžuazinės demokratijos frakcijos gina visus čia pateiktus jos reikalavimus, ir tiktai nedaugelis smulkiaburžuazinių demokratų laiko savo uždaviniu siekti šių reikalavimų visa jų apimtimi. Kuo toliau eina atskiri asmenys arba frakcijos iš smulkiaburžuazinės demokratijos tarpo, tuo didesnį šių reikalavimų kiekį jie daro savais, o tie — jų nedaug, — kurie tai, kas buvo aukščiau išdėstyta, laiko savo pačių programa, tikriausiai galvoja, kad tai yra maksimumas to,

ko aplamai galima iš revoliucijos tikėtis. Bet šie reikalavimai jokiu būdu negali patenkinti proletariato partijos. Tuo metu, kai demokratiniai smulkieji buržua nori kaip galima greičiau užbaigti revoliuciją, geriausiu atveju įgyvendinę aukščiau išdėstytuosius reikalavimus, mūsų interesai ir mūsų uždaviniai yra padaryti revoliuciją nenutrūkstamą tol, kol visos daugiau ar mažiau turtingos klasės bus pašalintos nuo viešpatavimo, kol proletariatas iškovos valstybinę valdžią, kol proletarų asociacija ne tik vienoje šalyje, bet ir visose viešpataujančiose pasaulio šalyse išsivystys tiek, kad konkurencija šių šalių proletarų tarpe išnyks ir bent lemiamosios gamybinės jėgos bus sukoncentruotos proletarų rankose. Mums svarbu ne pakeisti privatinę nuosavybę, bet ją panaikinti, ne užtušuoti klasinius prieštaravimus, bet panaikinti klases, ne pagerinti esamą visuomenę, bet sukurti naują. Nėra jokios abejonės, kad smulkiaburžuazinė demokratija, revoliucijai toliau besivystant, tam tikram laikui gaus Vokietijoje vyraujančią įtaką. Todėl kyla klausimas, kokia bus proletariato ir, atskirai paėmus, Sąjungos pozicija jos atžvilgiu:

1. kol tebeegzistuoja dabartiniai santykiai, kai smulkiaburžuaziniai demokratai taip pat yra prislėgti;

2. artimiausioje revoliucinėje kovoje, kuri suteiks jiems persvarą;

3. šiai kovai pasibaigus, kai jie turės persvarą nuverstųjų klasių ir proletariato atžvilgiu.

1. Šiuo momentu, kai demokratiniai smulkieji buržua yra visur prislėgti, jie aplamai moko proletariatą vienybės ir susitaikymo, jie tiesia jam ranką ir siekia sukurti vieną didelę opozicinę partiją, kuri apręptų visus atspalvius demokratinėje partijoje, t. y. jie siekia įtraukti darbininkus į partinę organizaciją, kur viešpatauja bendros socialinės-demokratinės frazės, už kurių slepiasi jų ypatingi interesai, ir kur, siekiant išsaugoti taip didžiai geidžiamą taiką, neturi būti keliami ypatingi proletariato reikalavimai. Šitoks susivienijimas būtinai padarytų žalos proletariatui ir būtų naudingas išimtinai jiems. Proletariatas visiškai netektų savo savarankiškos, taip sunkiai išsikovotos pozicijos ir vėl nusmuktų iki oficialiosios buržuazinės demokratijos priedėlio vaidmens. Vadinasi, nuo tokio susivienijimo reikia ryžtingiausiai atsisakyti. Užuot dar kartą nusmukę iki pritariamai plojančio buržuaziniams demokratams choro vaidmens, darbininkai ir visų pirma Sąjunga turi dirbti ta kryptimi, kad greta oficialiųjų demokratų sukurtų savarankišką slaptą ir viešą darbininkų partijos organizaciją ir kiekvieną savo bendruomenę paverstų darbininkų sąjungų centru ir branduoliu, kur proletariato pozicija ir interesai galėtų būti

svarstomi nepriklausomai nuo buržuazinių įtakų. Kaip nerimtai buržuaziniai demokratai žiūri į tokią sąjungą su proletarais, kurioje šie pastarieji turėtų lygią su jais galią ir lygias teises, matyti iš Breslavlio demokratų pavyzdžio: savo organe „Neue Oder-Zeitung“[1] jie įnirtingiausiai persekioja savarankiškai susiorganizavusius darbininkus, kuriuos jie vadina socialistais. Kovos prieš bendrąjį priešą atveju nereikia jokio atskiro susivienijimo. Kadangi prieš tokį priešininką reikia tiesiogiai kovoti, tai abiejų partijų interesai laikinai sutampa, ir kaip būdavo iki šiol, taip ir ateityje savaime atsiranda tokia sąjunga, skirta tik tam momentui. Suprantama, kad būsimuosiuose kruvinuose konfliktuose, kaip ir visuose ankstesniuose, daugiausia darbininkams teks iškovoti pergalę savo drąsumu, ryžtingumu ir pasiaukojimu. Šioje kovoje smulkiųjų buržua masė, kaip ir anksčiau, kiek galint ilgiau gaiš, laikysis neryžtingai ir pasyviai, kad vėliau, kai pergalė bus iškovota, pasinaudotų ja sau, darbininkus pašauktų nurimti ir grįžti prie savo darbo, užkirstų kelią vadinamiesiems ekscesams ir atimtų iš proletariato pergalės vaisius. Darbininkai neturi galios sutrukdyti smulkiaburžuaziniams demokratams tai padaryti, bet jie turi galios pasunkinti jiems iškilti ginkluotojo proletariato atžvilgiu ir padiktuoti jiems tokias sąlygas, kuriomis buržuazinių demokratų viešpatavimas iš pat pradžių nešios savyje žlugimo daigus ir vėliau proletariato valdžiai bus žymiai lengviau jį išstumti. Konflikto metu ir tuoj kovai pasibaigus, darbininkai visų pirma turi, kiek tai bus galima, priešintis buržuazijos mėginimams atstatyti rimtį, jie turi priversti demokratus įgyvendinti jų dabartines teroristines frazes. Jie turi veikti ta kryptimi, kad betarpiškas revoliucinis pakilimas nebūtų tuoj po pergalės vėl nuslopintas. Priešingai, jie turi jį kiek galėdami palaikyti. Jie ne tiktai neturi stoti prieš vadinamuosius ekscesus, prieš liaudies kerštą neapkenčiamiems asmenims ar viešiems pastatams, su kuriais tiktai susiję neapkenčiami atsiminimai, jie turi ne tiktai pakęsti šiuos veiksmus, bet ir patys imtis jiems vadovauti. Kovos metu ir po jos darbininkai turi kiekvienu atveju greta buržuazinių demokratų reikalavimų kelti savo pačių reikalavimus. Jie turi pareikalauti garantijų darbininkams, vos tiktai demokratiniai buržua bus pasirengę paimti valdžią į savo rankas. Jeigu reikės, jie turi šias garantijas išsikovoti jėga ir, aplamai, pasirūpinti tuo, kad naujieji valdovai įsipareigotų daryti visų galimų nuolaidų ir viską pažadėtų; tai tikriausia priemonė jiems sukompromituoti. Jie, aplamai, turi visais būdais ir kiek galima

---

[1] *„Neue Oder-Zeitung“* (*„Naujasis Oderio Laikraštis“*) — ėjo kasdien Breslavlyje nuo 1849 m. iki 1855 m.

tramdyti džiūgavimą dėl naujos padėties ir apsvaigimą pergale, kuris ateina po kiekvienos pergalingos gatvių kovos, visam tam priešpastatydami ramų ir šaltakraujišką įvykių supratimą ir neslepiamą nepasitikėjimą naująja vyriausybe. Jie turi šalia naujųjų oficialių vyriausybių tuoj kurti savas, revoliucines darbininkų vyriausybes, vis tiek ar vietos savivaldos organų, ar municipalinių tarybų pavidalu, ar darbininkų klubų arba darbininkų komitetų pavidalu, kad buržuazinės-demokratinės vyriausybės ne tiktai tuoj netektų darbininkų paramos, bet ir pamatytų save nuo pat pradžių sekamas ir grasinamas valdžios įstaigų, už kurių stovi visa darbininkų masė. Žodžiu sakant, nuo paties pirmojo pergalės momento reikia kreipti nepasitikėjimą jau nebe prieš nugalėtąją reakcinę partiją, bet prieš senuosius savo sąjungininkus, prieš tą partiją, kuri nori bendrąją pergalę panaudoti išimtinai sau.

2. Bet kad galėtų energingai ir grėsmingai stoti prieš šią partiją, kuri pradės išdavinėti darbininkus nuo pat pirmosios pergalės valandos, darbininkai turi būti apsiginklavę ir susiorganizavę. Tuojau reikia visą proletariatą apginkluoti šautuvais, karabinais, patrankomis ir šaudmenimis; reikia priešintis senosios, prieš darbininkus nukreiptos pilietinės gvardijos atgaivinimui. O ten, kur to negalima bus padaryti, darbininkai turi pamėginti organizuotis kaip savarankė proletarų gvardija su savo pačių išsirinktais vadais ir generaliniu štabu; ji turi klausyti ne valstybinės valdžios, bet darbininkų sukurtų revoliucinių municipalinių tarybų. Ten, kur darbininkai dirba valstybės įmonėse, jie turi apsiginkluoti ir susiorganizuoti į atskirą korpą su savo pačių išsirinktais vadais arba susiorganizuoti kaip proletarinės gvardijos dalis. Ginklų ir šaudmenų jokiu pretekstu jie neturi atiduoti; kiekvienam mėginimui nuginkluoti, prireikus, pasipriešinti ginklo jėga. Panaikinti buržuazinių demokratų įtaką darbininkams, nedelsiant sukurti savarankišką ir ginkluotą darbininkų organizaciją ir sudaryti kiek galima sunkesnes ir kompromituojančias sąlygas neišvengiamam laikinam buržuazinės demokratijos viešpatavimui, — štai pagrindiniai reikalavimai, kuriuos proletariatas, o drauge su juo ir Sąjunga turi turėti galvoje būsimojo sukilimo metu ir po jo.

3. Kai tik naujosios vyriausybės šiek tiek įsitvirtins, jos tuojau pradės kovą prieš darbininkus. Kad čia būtų galima energingai stoti prieš demokratinius smulkiuosius buržua, visų pirma reikia, kad darbininkai būtų savarankiškai susiorganizavę ir susicentralizavę savo klubuose. Nuvertus esamąsias vyriausybes, kai tik bus galima, Centro Komitetas nedelsdamas persikels

į Vokietiją, tuoj sušauks kongresą ir pateiks jam reikiamus pasiūlymus dėl darbininkų klubų centralizavimo vadovaujant organui, esančiam svarbiausiame judėjimo centre. Skubus bent srities darbininkų klubų susivienijimų suorganizavimas yra viena iš svarbiausių priemonių darbininkų partijai sustiprinti ir išvystyti. Tolesnis esamųjų vyriausybių nuvertimo padarinys bus nacionalinės atstovybės išrinkimas. Čia proletariatui teks pasirūpinti:

I. Kad jokiu pretekstu didelė darbininkų dalis nebūtų dėl kurių nors vietos valdžios įstaigų ar vyriausybės komisarų suktybių atstumta nuo rinkimų.

II. Kad greta buržuazinių-demokratinių kandidatų visur būtų išstatyti darbininkų kandidatai, kiek bus galima iš Sąjungos narių tarpo, ir kad būtų panaudotos visos galimos priemonės jiems išrinkti. Net ten, kur nėra jokios vilties juos išrinkti, darbininkai turi statyti savo pačių kandidatus, kad išlaikytų savo savarankiškumą, apskaičiuotų savo jėgas ir visiems viešai parodytų savo revoliucinę poziciją ir savo partinį požiūrį. Čia darbininkai neturi leistis apgaunami demokratų frazių apie tai, pavyzdžiui, kad tai skaldo demokratinę partiją ir įgalina reakciją laimėti. Visos šios frazės turi galutinį tikslą apmulkinti proletariatą. Laimėjimai, kuriuos proletarinė partija turi pasiekti tokia nepriklausoma laikysena, yra neišmatuojamai svarbesni, negu toji žala, kurią gali padaryti keleto reakcionierių dalyvavimas atstovybėje. Jeigu demokratija iš pat pradžių stos ryžtingai ir teroristiškai prieš reakciją, tai pastarosios įtaka rinkimų metu bus iš anksto sunaikinta.

Pirmasis klausimas, dėl kurio kils konfliktas tarp buržuazinių demokratų ir darbininkų, bus feodalizmo panaikinimas; kaip ir pirmosios Prancūzijos revoliucijos metu, smulkieji buržua atiduos feodalines žemes valstiečiams laisvos nuosavybės pavidalu, t. y. norės išlaikyti kaimo proletariatą ir sukurti smulkiaburžuazinę valstiečių klasę, kuri turės apsukti tą patį nuskurdimo ir didėjančio įsiskolinimo ratą, kuriame dabar yra Prancūzijos valstietis.

Darbininkai turi šiam planui pasipriešinti kaimo proletariato interesais ir savo pačių interesais. Jie turi reikalauti, kad konfiskuotoji feodalinė nuosavybė paliktų valstybės turtu ir būtų paversta darbininkų kolonijomis, kurias apdirbtų susivienijęs į asociacijas kaimo proletariatas, panaudodamas visus stambiosios žemdirbystės pranašumus. Tuo pačiu irstančių buržuazinių nuosavybės santykių aplinkoje bendrosios nuosavybės principas tuoj įsigis tvirtą pagrindą. Kaip demokratai jungiasi su valstie-

čiais, taip ir darbininkai turi jungtis su kaimo proletariatu. Toliau, demokratai arba tiesiog sieks įvesti federacinę respubliką arba, jeigu jiems nepasiseks išvengti vieningos ir nedalomos respublikos, bent pasistengs centrinę vyriausybę padaryti bejėgę, suteikdami kaip galima daugiau savarankiškumo ir nepriklausomybės bendruomenėms[1] ir sritims. Priešingai šiam planui darbininkai turi ne tiktai ginti vieningą ir nedalomą Vokietijos respubliką, bet taip pat siekti šioje respublikoje griežčiausio jėgos centralizavimo valstybinės valdžios rankose. Jie neturi leisti savęs suklaidinti demokratiniais plepalais apie bendruomenių laisvę, apie savivaldą ir t. t. Tokioje šalyje, kaip Vokietija, kur dar reikia pašalinti tiek daug viduramžio liekanų, kur reikia palaužti tiek daug vietinio ir sritinio užsispyrimo, jokiomis aplinkybėmis negalima pakęsti, kad kiekvienas kaimas, kiekvienas miestas, kiekviena sritis statytų naujas kliūtis revoliucinei veiklai, kuri visą savo jėgą tegali išvystyti tik centralizacijos dėka. — Negalima leisti, kad atgimtų dabartinė būklė, kai vokiečiai dėl vieno ir to paties žingsnio į priekį turi atskirai kovoti kiekviename mieste, kiekvienoje srityje. Mažiausiai galima pakęsti, kad su vadinamosios laisvos vietinės savivaldos pagalba būtų įamžinta bendruomeninė nuosavybė, — nuosavybės forma, kuri dar stovi šiuolaikinės privatinės nuosavybės užpakalyje ir irdama visur neišvengiamai ja pavirsta, — o kartu su ja būtų įamžinti iš šios bendruomeninės nuosavybės kylą ginčai tarp neturtingų ir turtingų bendruomenių, lygiai kaip ir greta valstybinės civilinės teisės egzistuojanti bendruomeninė civilinė teisė su savo prieš darbininkus nukreiptomis suktybėmis. Kaip 1793 m. Prancūzijoje, taip ir dabar Vokietijoje griežčiausios centralizacijos įvedimas yra tikrai revoliucinės partijos uždavinys[2].

---

[1] *Bendruomenės* terminas čia vartojamas plačia prasme, taikant jį tiek miestų municipalitetams, tiek ir kaimo bendruomenei. *Red.*

[2] Šiuo metu reikia priminti, kad ši vieta pagrįsta nesusipratimu. Bonapartistinių ir liberalinių istorijos falsifikatorių dėka tada buvo laikoma išspręstu dalyku, kad prancūziškoji centralizuotoji valdymo mašina buvusi didžiosios revoliucijos įvesta ir kad Konventas ja naudojęsis, kaip būtinu ir lemiamu ginklu rojalistinei ir federalistinei reakcijai ir užsienio priešams nugalėti. Bet dabar jau yra visiems žinomas tas faktas, kad visa departamentų, apygardų ir bendruomenių valdžia per visą revoliuciją, iki pat briumero aštuonioliktosios, susidėjo iš pačių valdomųjų išrinktų organų, kurie naudojosi visiška laisve bendravalstybinių įstatymų ribose; kad ši sritinė ir vietinė savivalda, panaši į amerikinę, tapo kaip tiktai stipriausiu revoliucijos įrankiu, ir būtent tokiu mastu, kad Napoleonas tuoj po briumero aštuonioliktosios valstybės perversmo paskubėjo šią savivaldą pakeisti prefektų šeimininkavimu, kuris išliko ir iki šiol ir kuris tuo būdu iš pat pradžių buvo gryniausias reakcijos įrankis. Bet kiek vietinė ir sritinė savivalda neprieštarauja politi-

Mes matėme, kad demokratai per artimiausią judėjimą ateis į valdžią ir kad jie bus priversti pasiūlyti daugiau ar mažiau socialistines priemones. Kyla klausimas, o kurias gi priemones turi prieš tai pasiūlyti darbininkai? Žinoma, judėjimo pradžioje darbininkai negali dar siūlyti grynai komunistiškų priemonių. Bet jie gali:

1. Priversti demokratus brautis į kaip galima didesnį esamosios visuomeninės santvarkos sričių kiekį, ardyti jos normalią eigą ir pačius susikompromituoti, taip pat sukoncentruoti valstybės rankose kaip galima daugiau gamybinių jėgų, transporto priemonių, fabrikų, geležinkelių ir t. t.

2. Jie turi privesti iki kraštutinių ribų demokratų pasiūlymus, kurie, žinoma, veiks ne revoliuciniu, bet tik reformistiniu būdu; jie turi paversti tuos reikalavimus tiesioginiais puolimais prieš privatinę nuosavybę. Taip, pavyzdžiui, jeigu smulkieji buržua siūlo geležinkelius ir fabrikus išpirkti, tai darbininkai turi reikalauti, kad tie geležinkeliai ir fabrikai, kaip reakcionierių nuosavybė, turi būti valstybės tiesiog ir be jokio atlyginimo konfiskuoti. Jeigu demokratai siūlo proporcingus mokesčius, tai darbininkai reikalauja progresyvių; jeigu patys demokratai siūlo saikingai progresyvius mokesčius, darbininkai reikalauja tokių mokesčių, kurie taip sparčiai kiltų, kad stambusis kapitalas dėl to turėtų žlugti; jeigu demokratai reikalauja sureguliuoti valstybines skolas, darbininkai reikalauja paskelbti valstybės bankrotą. Vadinasi, darbininkų reikalavimai turi būti visur keliami atsižvelgiant į demokratų nuolaidas ir priemones.

Jeigu Vokietijos darbininkai ir negalės pasiekti viešpatavimo ir įgyvendinti savo klasinių interesų, neišėję ištisai ilgesnio revoliucinio vystymosi kelio, tai šiuo kartu jie bent yra tikri, kad pirmasis šios artėjančios revoliucinės dramos veiksmas sutaps su tiesiogine jų pačių klasės pergale Prancūzijoje ir tuo pačiu bus žymiai pagreitintas.

Bet prie galutinės savo pergalės jie patys daugiausia prisidės tuo, kad jie įsisąmonins savo klasinius interesus, užims kaip galima greičiau savo savarankišką partinę poziciją ir nė vienam akimirksniui neleis, kad demokratiniai smulkieji buržua savo

---

nei ir nacionalinei centralizacijai, lygiai tiek pat ji nėra būtinai susijusi su tuo ribotu kantoniniu arba komunaliniu egoizmu, kuris pasireiškia tokiu šlykščiu pavidalu Šveicarijoje ir kurį 1849 m. visi Pietų Vokietijos federaciniai respublikonai norėjo įvesti Vokietijoje. *(Engelso pastaba 1885 m. leidime.)*

veidmainiškomis frazėmis nukreiptų juos nuo nepriklausomos proletariato partijos organizavimo kelio. Jų kovos lozungas turi būti: „Nenutrūkstamoji revoliucija“.

Londonas, 1850 m. kovo mėn.

Parašė K. Marksas ir F. Engelsas
F. Engelso paskelbta K. Markso knygoje „Demaskavimai apie Kelno komunistų bylą“, išėjusioje Ciuriche 1885 m.

Spausdinama pagal knygos tekstą
Versta iš vokiečių kalbos

K. MARKSAS

KLASIŲ KOVA PRANCŪZIJOJE 1848—1850 m.

F. ENGELSO ĮVADAS

Čia naujai leidžiamas veikalas buvo pirmasis Markso mėginimas pagal savo materialistines pažiūras išaiškinti tam tikrą istorijos laikotarpį, remiantis esamąja ekonomine padėtimi. „Komunistų Manifeste“ ši teorija buvo bendrais bruožais pritaikyta visai naujajai istorijai; savo straipsniuose „Naujajame Reino Laikraštyje“ Marksas ir aš nuolat ja naudojomės einamiesiems politiniams įvykiams aiškinti. O čia reikėjo kritiškoje ir kartu tipiškoje visai Europai ilgametėje istorinėje raidoje atskleisti vidinį priežastinį ryšį ir, vadinasi, pagal autoriaus koncepciją, suvesti politinius įvykius į veikimą priežasčių, kurios visų pirmiausia yra ekonominės.

Svarstant einamosios istorijos įvykius bei įvykių eiles, niekados nepasiseka prieiti *paskutiniųjų* ekonominių priežasčių. Dar ir šiandien, kai atitinkami specialūs spaudos organai teikia tiek gausios medžiagos, netgi Anglijoje neįmanoma taip diena po dienos sekti pramonės ir prekybos išsivystymo eigą pasaulio rinkoje ir vykstančius gamybos metoduose pasikeitimus, kad bet kuriuo momentu būtų galima padaryti bendrą išvadą iš tų taip sudėtingų ir nuolat besikeičiančių veiksnių, kurių svarbiausieji, prieš staiga galingai išsiverždami paviršiun, dažniausiai ilgą laiką veikia nematomi. Kurio nors laikotarpio ekonominės istorijos aiškaus vaizdo niekuomet negalima gauti kartu su

pačiais įvykiais, jį galima gauti tik vėliau, po to, kai surinkta ir patikrinta medžiaga. Čia būtina pagalbinė priemonė yra statistika, o ji visuomet atsilieka. Todėl svarstant einamuosius įvykius, labai dažnai tenka šį lemiamą veiksnį laikyti pastoviu, to laikotarpio pradžioje susidariusią ekonominę padėtį priimti kaip visam tam laikotarpiui nustatytą bei nesikeičiančią, arba atsižvelgti tik į tuos šios padėties pasikeitimus, kurie patys išplaukia iš akivaizdoje esamų įvykių ir todėl taip pat yra visiškai akivaizdūs. Dėl to materialistiniam metodui čia labai dažnai tenka apsiriboti politinių konfliktų suvedimu į ekonominio vystymosi sukurtų esamųjų visuomenės klasių ir klasinių tarpsluoksnių interesų kovą ir parodymu to, kad atskiros politinės partijos yra tų pačių klasių ir klasinių tarpsluoksnių daugiau ar mažiau adekvatinė politinė išraiška.

Savaime suprantama, kad šitoks neišvengiamas tuo pačiu laiku vykstančių ekonominės padėties, to tikrojo visų tiriamųjų procesų pagrindo, pasikeitimų ignoravimas turi būti klaidų šaltinis. Tačiau visose apibendrinančio dabartinę istoriją atvaizdavimo sąlygose neišvengiamai glūdi klaidų šaltiniai; tai betgi niekam netrukdo rašyti dabartinių įvykių istorijos.

Kai Marksas ėmėsi šito darbo, minėtasis klaidų šaltinis buvo dar labiau neišvengiamas. 1848—1849 m. revoliucijos laikais sekti tuo metu vykusius ekonominius pasikeitimus arba net tik neišleisti jų iš akių buvo tiesiog neįmanoma. Taip pat tatai nebuvo įmanoma ir pirmaisiais ištremties mėnesiais Londone, 1849—1850 metų rudenį ir žiemą. Bet kaip tik tuo metu Marksas ir pradėjo šį darbą. Ir nepaisant šių nepalankių aplinkybių, gilus pažinimas tiek Prancūzijos ekonominės padėties prieš vasario revoliuciją, tiek ir tos šalies politinės istorijos po vasario revoliucijos įgalino Marksą pateikti tokį įvykių atvaizdavimą, kuris su ligi šiol nepasiektu tobulumu atskleidžia vidinį jų ryšį ir kuris vėliau du kartu puikiai išlaikė bandymą, atliktą paties Markso.

Pirmasis bandymas buvo atliktas ryšium su tuo, kad Marksas nuo 1850 m. pavasario vėl rado laiko ekonominėms studijoms ir visų pirma ėmėsi paskutinių dešimties metų ekonominės istorijos. Tuo būdu jam iš pačių faktų visiškai paaiškėjo tai, ką jis ligi šiol buvo išvedęs iš nepakankamos medžiagos pusiau aprioriškai, būtent, kad 1847 m. pasaulinė prekybos krizė iš tikrųjų ir pagimdė vasario bei kovo revoliucijas ir kad pramonės suklestėjimas, pamažu vėl prasidėjęs nuo 1848 metų pusės ir pasiekęs aukščiausią laipsnį 1849 ir 1850 metais, buvo naujai sustiprėjusios europinės reakcijos varomoji jėga. Tai turėjo lemiamą reikšmę. Jeigu pirmuosiuose trijuose straipsniuose (pasirodžiusiuose žurnalo

„Naujasis Reino Laikraštis. Politinė-ekonominė Apžvalga", Hamburgas, 1850 metų sausio, vasario ir kovo numeriuose[1]) dar pastebimas greito naujo revoliucinės energijos pakilimo laukimas, tai Markso ir mano parašytoji istorinė apžvalga (gegužė—spalis), pasirodžiusi 1850 m. rudenį paskutiniajame dvigubame numeryje, galutinai panaikino šias iliuzijas: „Nauja revoliucija yra galima tik po naujos krizės. Bet ji yra lygiai taip pat neišvengiama, kaip ir ši pastaroji". Tačiau tai ir buvo vienintelis esminis pakeitimas, kurį mums teko padaryti. Pateiktame ankstyvesniuose straipsniuose įvykių aiškinime, ten nustatytuose priežastiniuose ryšiuose visiškai nebuvo ko keisti, tai rodo toje apžvalgoje nuo 1850 m. kovo 10 d. ligi rudens duotas aprašymo tęsinys. Tą tęsinį aš dėl to ir įdėjau į šį leidinį ketvirtuoju straipsniu.

Antrasis bandymas buvo dar sunkesnis. Tuojau po valstybės perversmo, Luji Bonaparto įvykdyto 1851 m. gruodžio 2 d., Marksas iš naujo išgvildeno Prancūzijos istoriją nuo 1848 m. vasario ligi šio įvykio, laikinai užbaigiančio revoliucinį laikotarpį („Luji Bonaparto briumero aštuonioliktoji", trečias leidimas, Hamburgas, Meisneris, 1885 m.). Šioje brošiūroje, nors ir trumpiau, vėl nagrinėjamas laikotarpis, nušviestas šiame mūsų veikale. Palyginkit šį antrąjį išdėstymą, parašytą daugiau kaip po metų įvykusio lemiamo įvykio šviesoje, su šiuo mūsų išdėstymu, ir jūs įsitikinsite, kad autoriui tik labai nedaug ką tereikėjo pakeisti.

Mūsų veikalui ypatingos reikšmės teikia dar toji aplinkybė, kad jame pirmą kartą duodama formulė, kuria visų pasaulio šalių darbininkų partijos vienbalsiai trumpai reziumuoja savo ekonominių pertvarkymų reikalavimą: visuomenės nusavinimas gamybos priemonių. Antrajame skyriuje, dėl „teisės į darbą", kuri ten pavadinta „pirmąja nerangia formule, kurioje reziumuojami revoliuciniai proletariato reikalavimai", sakoma: „Bet už teisės į darbą slypi valdžia ant kapitalo, o už valdžios ant kapitalo — *gamybos priemonių nusavinimas,* jų pajungimas asocijuotajai darbininkų klasei, taigi, samdomojo darbo, kapitalo ir jų tarpusavio santykių panaikinimas". Tuo būdu čia pirmą kartą suformuluotas teiginys, kuriuo šiuolaikinis darbininkų socializmas griežtai skiriasi tiek nuo įvairių feodalinio, buržuazinio, smulkiaburžuazinio ir t. t. socializmo rūšių, tiek ir nuo miglotojo „turtų bendrumo", kurį skelbė utopinis ir gaivališkas darbininkų komunizmas. Jeigu vėliau Marksas tą formulę išplėtė ir į mainų priemonių nusavinimą,

[1] *„Neue Rheinische Zeitung. Politisch-Ökonomische Revue"* — žurnalas, Markso ir Engelso leistas nuo 1850 m. sausio iki tų pat metų spalio; buvo spausdinamas Hamburge. *Red.*

tai toks formulės išplėtimas, tarp kitko, savaime suprantamas iš „Komunistų Manifesto“, buvo tik pagrindinio teiginio papildymas. Neseniai kai kurie Anglijos išminčiai dar pridėjo, kad visuomenei turi būti perduotos taip pat ir „paskirstymo priemonės“. Vargu, ar tie ponai galėtų pasakyti, kas yra tos ekonominės paskirstymo priemonės, skirtingos nuo gamybos ir mainų priemonių; ar tik jie neturi galvoje *politinių* paskirstymo priemonių: mokesčių, pavargėlių šelpimo, jų tarpe Saksenvaldo[1] ir kitų dotacijų? Bet, pirma, juk tos paskirstymo priemonės jau ir dabar yra visuomenės žinioje, priklauso valstybei arba bendruomenei, ir, antra, mes kaip tik jas ir norime panaikinti.

* * *

Kai kilo vasario revoliucija, mūsų visų supratimas apie revoliucinių judėjimų sąlygas ir eigą buvo ligšiolinio istorinio patyrimo įtakoje, ypač Prancūzijos patyrimo įtakoje. Juk kaip tik Prancūzija nuo 1789 metų vaidino svarbiausiąjį vaidmenį visoje Europos istorijoje, kaip tik ji ir dabar vėl buvo davusi signalą visuotiniam perversmui. Dėl to buvo savaime aišku ir neišvengiama, kad mūsų supratimas apie 1848 m. vasario mėnesį Paryžiuje paskelbtosios „socialinės“ revoliucijos, proletariato revoliucijos, pobūdį ir eigą buvo ryškiai 1789—1830 metų pavyzdžių prisiminimų nudažytas. O kai pagaliau Paryžiaus sukilimas rado atgarsį Vienos, Milano, Berlyno pergalinguose sukilimuose; kai visa Europa iki pat Rusijos sienos buvo įtraukta į judėjimą; kai po to birželio mėnesį Paryžiuje įvyko pirmasis didysis mūšis tarp proletariato ir buržuazijos dėl viešpatavimo; kai net buržuazijos klasės pergalė tiek sukrėtė visų šalių buržuaziją, kad ji vėl puolė į tik ką nuverstosios monarchinės-feodalinės reakcijos glėbį, — tada jau tuometinėmis aplinkybėmis mums negalėjo kilti jokio abejojimo, kad prasidėjo didžioji lemiamoji kova, kad ji turi būti privesta iki galo per vieną ilgai trunkantį, permainingą revoliucinį laikotarpį, kad ji tegali baigtis tik galutine proletariato pergale.

Po 1849 m. pralaimėjimų mes jokiu būdu nepritarėme susispietusios aplink būsimas laikinąsias vyriausybes in partibus[2] vulgariosios demokratijos iliuzijoms. Ji tikėjosi greitos ir galutinės „liaudies“ pergalės prieš „engėjus“, o mes — ilgai trunkančios

---

[1] *Saksenvaldas* — didelis dvaras, Vilhelmo I dovanotas Bismarkui 1871 m. *Red.*

[2] *In partibus infidelium* — pažodžiui — netikinčiųjų šalyje, t. y. už savo šalies ribų, emigracijoje. *Red.*

kovos, po „engėjų“ pašalinimo, tarp toje pačioje „liaudyje“ slypinčių priešingų elementų. Vulgarioji demokratija kasdien laukė naujo prasiveržimo; mes jau 1850 m. rudenį paskelbėme, kad, šiaip ar taip, *pirmasis* revoliucinio laikotarpio etapas yra baigtas ir kad ligi naujos pasaulinės ekonominės krizės pradžios nieko negalima laukti. Dėl to mes ir buvome pasmerkti ir atstumti kaip revoliucijos išdavikai tų pačių žmonių, kurie vėliau beveik visi be išimties susitaikė su Bismarku, — kiek Bismarkas teikėsi atkreipti į juos dėmesį.

Tačiau istorija parodė, kad ir mes buvome neteisūs, kad mūsų tuometinė pažiūra buvo iliuzija. Istorija nuėjo dar toliau: ji ne tik sugriovė mūsų tuometinę paklaidą, bet ir visiškai pakeitė tas sąlygas, kuriomis proletariatui tenka kovoti. Kovos būdas, vartotas 1848 metais, dabar visais atžvilgiais yra pasenęs, ir tą punktą šia proga verta smulkiau panagrinėti.

Visos ligšiolinės revoliucijos buvo suvedamos į vienos tam tikros klasės viešpatavimo pakeitimą kitos klasės viešpatavimu; tačiau visos ligi šiol viešpatavusios klasės tesudarė nežymią mažumą, palyginus su pajungtąja liaudies mase. Tuo būdu viena viešpataujanti mažuma būdavo nuverčiama, vietoj jos kita mažuma paimdavo valstybės vairą į savo rankas ir pertvarkydavo valstybės santvarką pagal savo interesus. Kiekvieną kartą tai būdavo toji mažumos grupė, kuri tuometiniame ekonominio išsivystymo lygyje būdavo pajėgi ir pašaukta viešpatauti, ir kaip tik dėl to — ir vien tik dėl to — atsitikdavo taip, kad pajungtoji dauguma perversmo metu arba dalyvaudavo perversme anos grupės naudai, arba ramiai susitaikindavo su perversmu. Bet palikus nuošaly konkretų kiekvieno atskiro atvejo turinį, visų šių revoliucijų bendra forma buvo ta, kad jos buvo mažumos revoliucijos. Jeigu dauguma ir dalyvaudavo jose, ji veikdavo — sąmoningai ar nesąmoningai — tik mažumos naudai; o kaip tik dėl to arba ir dėl pasyvaus daugumos laikymosi, dėl jos nesipriešinimo, ši mažuma atrodė esanti visos tautos atstovė.

Po pirmojo didelio pasisekimo pergalingoji mažuma paprastai suskildavo: viena jos dalis pasitenkindavo tuo, ką pasiekė, antra norėdavo eiti dar toliau, keldavo naujus reikalavimus, kurie bent iš dalies atitikdavo tikrus ar tariamus plačiųjų liaudies masių interesus. Atskirais atvejais šie radikalesnieji reikalavimai būdavo ir įgyvendinami, tačiau dažniausiai tik labai trumpam laikui: saikingesnioji partija vėl paimdavo viršų, ir pastarieji laimėjimai visiškai arba iš dalies vėl nueidavo niekais; tada pralaimėjusieji imdavo šaukti apie išdavystę arba pralaimėjimą aiškindavo atsitiktinumu. O iš tikrųjų reikalas dažniausiai būdavo toks: pir-

mosios pergalės pasiekimai būdavo užtikrinami tik antrąja radikalesnės partijos pergale; kai tik tai būdavo pasiekta, o tuo pačiu atlikta tai, kas tuo momentu buvo būtina, radikalai ir jų pasiekimai iš scenos vėl išnykdavo.

Visose naujesniųjų laikų revoliucijose, pradedant didžiąja Anglijos XVII amžiaus revoliucija, reiškėsi šie bruožai, kurie atrodė esą neatskiriami nuo bet kurios revoliucinės kovos. Atrodė, kad jie būdingi ir proletariato kovai dėl savo išsivadavimo, juo labiau, kad kaip tik 1848 m. galima buvo ant pirštų suskaičiuoti žmones, kurie nors kiek būtų supratę, kuria linkme reikėtų šio išsivadavimo ieškoti. Net Paryžiuje pačioms proletariato masėms ir po pergalės buvo visiškai neaišku, kuriuo keliu joms reikia eiti. Ir vis dėlto judėjimas vyko — instinktyvus, gaivališkas, nenuslopinamas. Argi tai nebuvo kaip tik tokia padėtis, kuriai esant turėjo pavykti revoliucija, vadovaujama, tiesa, mažumos, tačiau šį kartą ne mažumos interesais, bet tikriausiais daugumos interesais? Jeigu visais bent kiek ilgesniais revoliuciniais laikotarpiais plačiosios liaudies masės taip lengvai leisdavosi suviliojamos tuščiais, melagingais pirmyn besiveržiančių mažumų pažadais, tad ar galėjo jos būti mažiau jautrios idėjoms, kurios buvo tiksliausias jų ekonominės būklės atspindys, idėjoms, kurios buvo ne kas kita, kaip aiškus, protingas išreiškimas jų reikmių, dar jų pačių nesuprastų, bet jau neaiškiai nujaučiamų? Tiesa, ši revoliucinė masių nuotaika beveik visados ir dažniausiai labai greit pasikeisdavo nuovargiu arba net posūkiu į priešingą pusę, kai tik išsisklaidydavo iliuzijos ir prasidėdavo nusivylimas. Bet čia reikalas lietė ne melagingus pažadus, o pačių tikrųjų didžiulės daugumos interesų įgyvendinimą, interesų, kurie, tiesa, tada tai didžiulei daugumai dar toli gražu nebuvo aiškūs, tačiau gana greitai praktinio įgyvendinimo eigoje, įtikinančio akivaizdumo dėka, turėjo jai pakankamai paaiškėti. Ir dargi, kaip įrodyta Markso trečiajame straipsnyje, iš 1848 m. „socialinės“ revoliucijos kilusios buržuazinės respublikos išsivystymas 1850 m. pavasarį tikrąją valdžią sukoncentravo į stambiosios — be to dar monarchistiškai nusiteikusios — buržuazijos rankas, o visos kitos visuomeninės klasės, valstiečiai ir smulkioji buržuazija, priešingai, susispietė aplink proletariatą, ir bendros pergalės metu ir po jos sprendžiamuoju veiksniu turėjo tapti ne jos, o prityrimo įsigijęs proletariatas. Argi nebuvo tokiomis aplinkybėmis visiško pagrindo tikėtis, kad mažumos revoliucija pavirs daugumos revoliucija?

Istorija parodė, kad mes ir visi kiti, kurie panašiai galvojo, buvome neteisūs. Ji aiškiai parodė, kad Europos kontinento ekonominio vystymosi būklė tuo metu dar toli gražu nebuvo tiek pri-

brendusi, kad galima būtų pašalinti kapitalistinį gamybos būdą; ji tai įrodė ekonominė revoliucija, kuri nuo 1848 m. apėmė visą kontinentą ir iš tikrųjų pirmąkart įtvirtino stambiąją pramonę Prancūzijoje, Austrijoje, Vengrijoje, Lenkijoje, pastaruoju metu ir Rusijoje, o Vokietiją pavertė tikrai pirmaeile pramonės šalimi, — ir visa tai kapitalistiniu pagrindu, kuris, vadinasi, 1848 m. dar buvo labai pajėgus plėstis. Bet kaip tik ši pramonės revoliucija ir įnešė visur aiškumo į klasinius santykius, pašalino daugybę tarpinių formų, užsilikusių iš manufaktūros laikotarpio, o Rytų Europoje net iš cechų amato, pagimdė tikrąją buržuaziją ir tikrąjį stambiosios pramonės proletariatą ir išstūmė juos į visuomeninio vystymosi avansceną. O to dėka šių dviejų didžiųjų klasių kova, vykusi 1848 m., neskaitant Anglijos, tik Paryžiuje ir nebent dar keliuose stambiuose pramonės centruose, dabar išsiplėtė po visą Europą ir pasiekė tokį intensyvumą, koks 1848 m. dar buvo neįmanomas. Tada — daugybė neaiškių sektantiškų evangelijų su jų panacėjomis, šiandien — *viena* visų pripažinta, aiškių aiškiausia Markso teorija, ryškiai formuluojanti galutinius kovos tikslus; tada — išskaidytos ir susiskirsčiusios pagal vietines ir nacionalines ypatybes masės, tik bendrų vargų jausmo susietos, neišsivysčiusios, bejėgiškai besiblaškančios tarp dvasios pakilimo ir beviltiškumo, šiandien — *vieninga* didi internacionalinė socialistų armija, nesulaikomai žygiuojanti į priekį, kas dieną stiprėjanti savo skaičiumi, organizuotumu, drausmingumu, susipratimu ir įsitikinimu pergale. Jei net ir ši galinga proletariato armija vis dar nepasiekė tikslo, jeigu ji, toli gražu nepajėgdama *vienu* stipriu smūgiu laimėti pergalės, yra priversta iš lėto stumtis į priekį, užkariaudama žiaurioje, atkaklioje kovoje vieną poziciją po kitos, tai tas galutinai įrodo, kaip neįmanoma buvo 1848 m. pasiekti socialinio pertvarkymo paprastu netikėtu užpuolimu.

Suskilusi į dvi dinastines-monarchines dalis buržuazija[1], kuri betgi pirmiausia reikalavo ramybės ir saugumo savo piniginiams reikalams; prieš ją — nors ir nugalėtas, bet vis dar grėsmingas proletariatas, aplink kurį vis labiau ir labiau grupavosi smulkieji buržua ir valstiečiai; nuolat gresiąs prievartinis išsiveržimas, kuris, be to, neteikė jokios vilties galutinai išspręsti klausimo, — tokia buvo padėtis, lyg tyčia sukurta valstybiniam trečiojo, pseudodemokratinio pretendento Luji Bonaparto perversmui. 1851 m.

[1] Turima galvoje *legitimistai,* šalininkai „legitiminės“ („teisėtos“) Burbonų monarchijos, kuri Prancūzijoje buvo valdžioje iki 1792 m. ir taip pat restauracijos metu (1815—1830), ir *orleanistai,* šalininkai Orleano dinastijos, kuri 1830 m. liepos revoliucijos metu paėmė valdžią į savo rankas, ir 1848 m. revoliucijos buvo nuversta. *Red.*

gruodžio 2 d. jis, armijos padedamas, padarė galą įtemptai padėčiai ir užtikrino Europai vidinę ramybę, bet užtat nudžiugino ją nauja karų era[1]. Revoliucijų iš apačios laikotarpis buvo kuriam laikui baigtas; prasidėjo revoliucijų iš viršaus laikotarpis.

Sugrįžimas 1851 m. prie imperijos davė naują įrodymą, kiek to meto proletariniai siekimai buvo nesubrendę. Tačiau imperija pati buvo priversta sukurti sąlygas, kuriomis jie turėjo subręsti. Vidinė ramybė užtikrino pilnutinį naujo pramonės pakilimo išsivystymą; reikalas duoti armijai darbo ir nukreipti revoliucinius siekimus užsienio politikos klausimų linkme sukėlė karus, su kurių pagalba Bonapartas „tautybių principo" gynimo priedanga stengėsi visokiomis suktybėmis išgauti Prancūzijai aneksijų. Jo mėgdžiotojas Bismarkas įsisavino tą pačią politiką Prūsijai; 1866 m. jis padarė savo valstybės perversmą, savo revoliuciją iš viršaus prieš Vokietijos sąjungą ir Austriją, taip pat ir prieš Prūsijos parlamentą, suėjusį į konfliktą su vyriausybe. Bet Europa buvo per maža dviem Bonapartams, ir štai istorijos ironijos dėka įvyko tai, kad Bismarkas nuvertė Bonapartą ir kad Prūsijos karalius Vilhelmas atkūrė ne tik Mažosios Vokietijos imperiją, bet ir Prancūzijos respubliką. O bendras rezultatas buvo tas, kad išskyrus tik vieną Lenkiją, Europos didžiųjų nacijų savarankiškumas ir vidaus vieningumas tapo tikrove. Tiesa, palyginti kukliose ribose, bet vis dėlto tokiose, kad darbininkų klasės vystymosi procesas daugiau nebebuvo nacionalinių komplikacijų esmingai trukdomas. 1848 metų revoliucijos duobkasiai tapo jos testamento vykdytojais. O šalia jų jau grėsmingai kėlėsi 1848 m. įpėdinis, proletariatas *Internacionalo* asmenyje.

Po 1870—1871 m. karo Bonapartas išnyksta iš scenos, ir Bismarko misija atlikta, — jis dabar gali vėl nusmukti ligi paprasto junkerio. Bet tą laikotarpį užbaigia Paryžiaus Komuna. Klastingas Tjero pasikėsinimas išvogti Paryžiaus Nacionalinės gvardijos patrankas sukėlė pergalingą sukilimą. Vėl pasirodė, kad Paryžiuje nebegalima jokia kita revoliucija, kaip tik proletarinė. Po pergalės valdžia atiteko darbininkų klasei savaime, be jokių ginčų. Ir vėl pasirodė, kiek šis darbininkų klasės viešpatavimas buvo negalimas net ir tuomet, praslinkus dvidešimčiai metų po šiame veikale nagrinėjamojo laikotarpio. Iš vienos pusės, Prancūzija paliko Paryžių likimo valiai, abejingai stebėdama,

---

1 Napoleono III laikais Prancūzija dalyvavo Krymo kare (1854—1855), kariavo su Austrija dėl Italijos (1859), dalyvavo kartu su Anglija kare prieš Kiniją (1856—1858 ir 1860), pradėjo Indokinijos užkariavimą, suorganizavo ekspediciją į Siriją (1860—1861) ir į Meksiką (1862—1867), pagaliau 1870—1871 m. kariavo su Prūsija. *Red.*

kaip jis plūdo kraujais Mak Mahono patrankų apšaudomas; iš antros pusės, Komuna eikvojo savo jėgas bergždžioje kovoje abiejų ją skaldančių partijų: blankistų (daugumos) ir prudonistų (mažumos), iš kurių nė viena nežinojo, ką reikėjo daryti. Lengva 1871 m. pergalė pasirodė tokia pat nevaisinga, kaip ir netikėtas užpuolimas 1848 m.

Buvo tikėtasi kartu su Paryžiaus Komuna galutinai palaidoti kovingąjį proletariatą. Tačiau kaip tik atvirkščiai, nuo Komunos ir prancūzų-prūsų karo prasideda jo smarkiausias pakilimas. Pašaukimas visų galinčių nešioti ginklą gyventojų į armijas, turėjusias jau milijonus karių, vartojimas ligi šiol negirdėtos jėgos šaunamųjų ginklų, artilerijos sviedinių ir sprogstamosios medžiagos, — visa tai padarė visoje karyboje visuotinį perversmą, kuris, iš vienos pusės, staiga padarė galą bonapartistiniam karų laikotarpiui ir užtikrino taikų pramonės vystymąsi, padaręs neįmanomą jokį kitą karą, išskyrus savo baisumais negirdėtą pasaulinį karą, kurio baigties visiškai negalima numatyti. Iš antros pusės, tasai perversmas, sukėlęs karo išlaidų didėjimą geometrine progresija, privertė pakelti mokesčius ligi neįmanomo laipsnio ir tuo pastūmėjo neturtingąsias gyventojų klases į socializmo glėbį. Elzaso-Lotaringijos aneksija, artimiausia pašėlusių karinio ginklavimosi lenktynių priežastis, tegalėjo kurstyti prancūzų ir vokiečių buržuazijos savitarpio šovinizmą, bet abiejų šalių darbininkams ji tapo tik nauja jungiamąja grandimi. Ir Paryžiaus Komunos metinių diena tapo pirmąja bendra viso proletariato švente.

1870—1871 m. karas ir Komunos pralaimėjimas, kaip Marksas buvo išpranašavęs, laikinai perkėlė Europos darbininkų judėjimo svorio centrą iš Prancūzijos į Vokietiją. Prancūzijoje, žinoma, reikėjo daugelio metų atsigauti nuo 1871 m. gegužės kraujo nuleidimo. Atvirkščiai, Vokietijoje, kur vis sparčiau vystėsi pramonė, kuri, be to, dėl palaimą nešančių prancūzų milijardų pateko tiesiog į šiltadaržio sąlygas, socialdemokratija augo dar greičiau ir nenukrypstamiau. Dėka to, kad Vokietijos darbininkai sumaniai panaudojo 1866 m. įvestąją visuotinę rinkimų teisę, nuostabus partijos augimas aiškiai matomas visam pasauliui iš neginčijamų skaitmenų: 1871 m. — 102 000, 1874 m. — 352 000, 1877 m. — 493 000 socialdemokratų balsų. Po to atėjo šių pasiekimų pripažinimas iš valdžios pusės, pasireiškęs įstatymo prieš socialistus pavidalu; partija buvo laikinai sudaužyta, balsų skaičius 1881 m. nukrito ligi 312 000. Bet ji tai greit įveikė, ir štai, ypatingojo įstatymo priespaudoje, be spaudos, be legalios organizacijos, be sąjungų ir susirinkimų teisės, kaip tik

ir prasidėjo jos spartus augimas: 1884 m. — 550 000, 1887 m. — 763 000, 1890 m. — 1 427 000 balsų. Čia valstybės ranka nusilpo. Įstatymas prieš socialistus išnyko, socialistų balsų skaičius išaugo ligi 1 787 000, — tai sudarė daugiau kaip ketvirtadalį visų paduotųjų balsų. Vyriausybė ir viešpataujančiosios klasės buvo išsėmusios visas savo priemones — be naudos, be prasmės, be sėkmės. Valdžiai, pradedant panaktiniu ir baigiant reichskancleriu, teko patirti — ir tai nuo niekinamųjų darbininkų! — aiškius savo bejėgiškumo įrodymus, ir tų įrodymų buvo milijonai. Valstybė priėjo liepto galą, o darbininkai savo kelią tik tepradėjo.

Bet kartu su šia pirma paslauga, kurią Vokietijos darbininkai padarė darbininkų klasės reikalui vien tik savo, kaip stipriausios, drausmingiausios ir sparčiausiai augančios socialistinės partijos egzistavimu, jie didžiai jai pasitarnavo ir kitu atžvilgiu: jie suteikė savo draugams visose šalyse naują, vieną iš aštriausių ginklą, parodydami jiems, kaip reikia naudotis visuotine rinkimų teise.

Visuotinė rinkimų teisė Prancūzijoje jau seniai egzistavo, bet ji ten buvo įsigijusi blogą vardą dėl to, kad ją piktam išnaudojo bonapartistinė vyriausybė. Po Komunos nebebuvo jokios darbininkų partijos, kuri ją galėtų panaudoti. Ispanijoje ji taip pat buvo įvesta nuo respublikos laikų, bet Ispanijoje visų rimtų opozicinių partijų nedalyvavimas rinkimuose buvo iš seniau bendra taisyklė. Taip pat ir Šveicarijoje įgytas visuotinės rinkimų teisės patyrimas visų mažiausia galėjo pakelti darbininkų partijos nuotaiką. Romanų šalių revoliuciniai darbininkai buvo įpratę laikyti rinkimų teisę spąstais, vyriausybinės apgaulės įrankiu. Vokietijoje buvo kitaip. Jau „Komunistų Manifestas“ buvo paskelbęs visuotinės rinkimų teisės ir demokratijos iškovojimą vienu iš pirmųjų ir svarbiausiųjų kovojančio proletariato uždavinių, ir Lasalis buvo šį reikalavimą vėl iškėlęs. O kai Bismarkas pasijuto priverstas įvesti šią visuotinę rinkimų teisę kaip vienintelę priemonę liaudies masėms sudominti savo planais, mūsų darbininkai šį reikalą tuojau rimtai įvertino ir pasiuntė Augustą Bebelį į pirmąjį steigiamąjį reichstagą. Ir nuo tos dienos jie naudojosi rinkimų teise tokiu būdu, kuris jiems tūkstanteriopai apsimokėjo ir tapo pavyzdžiu visų šalių darbininkams. Rinkimų teisę jie, prancūzų marksistų partijos programos žodžiais tariant, ont transformé de moyen de duperie qu'il a été jusqu'ici en instrument d'émancipation — iš apgaulės priemonės, kuo ji ligi šiol buvo, pavertė išsivadavimo įrankiu[1]. Ir jeigu visuotinė rinkimų teisė

[1] Ši frazė paimta iš Markso parašytos Prancūzijos Darbininkų partijos programos įžanginės dalies. Programa buvo priimta suvažiavime Havre 1880 m. *Red.*

neduotų jokios kitos naudos, kaip tik tai, kad ji leido mums kas treji metai suskaičiuoti savo jėgas; kad dėka reguliariai konstatuojamo nelauktai spartaus balsų augimo ji lygiu mastu didino tiek darbininkų įsitikinimą pergale, tiek ir priešininkų baimę, tuo būdu tapdama geriausia mūsų propagandos priemone; kad ji teikė mums tikslių žinių apie mūsų pačių jėgas, o taip pat apie visų priešiškų partijų jėgas, ir tuo pačiu mums teikė niekuo nepamainomą mastą mūsų veiksmams apskaičiuoti, apsaugodama mus ir nuo nelaiku pasireiškiančio bailumo ir nuo nelaiku atsirandančio perdidelio drąsumo, — jeigu rinkimų teisė teduotų mums tik tokios naudos, ir tai jau būtų daugiau, negu gana. Bet ji davė daug daugiau. Rinkiminėje agitacijoje ji teikė mums nepakeičiamą priemonę prieiti prie liaudies masių ten, kur jos dar toli nuo mūsų, priversti visas partijas visos liaudies akivaizdoje ginti nuo mūsų kritikos savo pažiūras ir veiksmus; ir, be to, reichstage ji suteikė mūsų atstovams tribūną, iš kurios jie savo priešams parlamente ir masėms už jo sienų galėjo daug autoritetingiau ir laisviau kalbėti, negu spaudoje ir susirinkimuose. Kokia nauda buvo vyriausybei ir buržuazijai iš jų įstatymo prieš socialistus, jeigu rinkiminė agitacija ir socialistinės kalbos reichstage nuolat pramušdavo jame spragų?

Bet kartu su šiuo sėkmingu visuotinės rinkimų teisės panaudojimu buvo pradėtas vartoti visiškai naujas proletariato kovos būdas, kuris greit tobulėjo. Pasirodė, kad valstybės institucijos, su kurių pagalba buržuazija organizuoja savo viešpatavimą, turi savyje nemaža ir kitų galimumų, kuriais pasinaudodama darbininkų klasė gali kovoti prieš tas pačias institucijas. Darbininkai pradėjo dalyvauti atskirų valstybių landtagų, municipalinių tarybų, versloviniu teismų rinkimuose, pradėjo ginčyti buržuazijai kiekvieną renkamąją vietą, jei dėl jos užėmimo balsavime dalyvaudavo pakankamas darbininkų balsų skaičius. Ir įvyko taip, kad buržuazija ir vyriausybė ėmė kur kas labiau bijotis darbininkų partijos legalios veiklos, negu nelegalios, pasisekimų rinkimuose — kur kas labiau, negu pasisekimų sukilime.

Nes ir čia kovos sąlygos iš esmės pasikeitė. Senojo tipo sukilimai, gatvių kova su barikadomis, kuri ligi 1848 m. visur vaidino lemiamą vaidmenį, buvo gerokai pasenusi.

Nesusidarykime šiuo atžvilgiu iliuzijų: tikra sukilimo pergalė gatvių kovoje prieš kariuomenę, tokia pergalė, kokia esti tarp dviejų kovojančių armijų, yra didžiausia retenybė. Bet sukilėliai taip pat retai ir tesitikėdavo tokios pergalės. Jiems būdavo svarbu tik palaužti kariuomenės dvasią moraline įtaka, kuri kovoje tarp dviejų kariaujančių šalių armijų nevaidina jokio vaidmens arba

vaidina tik žymiai mažesnį vaidmenį. Jeigu tai pavyksta, kariuomenė atsisako šaudyti, arba vadai netenka galvos, ir sukilimas laimi. Jeigu tai nepavyksta, tad kariuomenės pusėje, net jei jos ir mažiau būtų, lieka persvara dėl jos geresnio apginklavimo ir apmokymo, vieningo vadovavimo, planingo karinių jėgų panaudojimo ir drausmingumo. Daugiausia, ką gali pasiekti sukilimas grynai taktine prasme, — tai taisyklingas kurios nors atskiros barikados įrengimas ir jos gynimas. Savitarpio parama, rezervų išdėstymas ir jų panaudojimas, žodžiu — suderintas ir koordinuotas atskirų būrių veikimas, būtinas net kurio nors vieno miesto rajono gynimui, nebekalbant jau apie viso didelio miesto gynimą, — visa tai tepasiekiama labai nežymiu laipsniu, o dažniausiai ir iš viso nepasiekiama; kovinių pajėgų sutelkimas vienoje lemiamojoje vietoje čia savaime atkrinta. Dėl to vyraujanti kovos forma yra pasyvus gynimasis; jeigu puolimas kur ir daromas, tai tik kaip išimtis, atsitiktiniais išpuoliais arba sparno atakomis; puolimas, kaip taisyklė, apsiriboja tik pasitraukiančios kariuomenės paliktų pozicijų užėmimu. Be to, kariuomenė turi artileriją ir gerai techniškai aprūpintas ir apmokytas inžinierines dalis, o sukilėliai tų kovos priemonių beveik visuomet visiškai neturi. Todėl nenuostabu, kad net tie barikadų mūšiai, kuriuose buvo parodytas didžiausias didvyriškumas — 1848 m. birželio mėn. Paryžiuje, 1848 m. spalio mėn. Vienoje, 1849 m. gegužės mėn. Drezdene — baigdavosi sukilimo pralaimėjimu, kai tik puolančios kariuomenės vadovai, atmetę politinius sumetimus, pradėdavo veikti, vadovaudamiesi grynai kariniu požiūriu, ir galėdavo pasitikėti savo kareiviais.

Gausūs sukilėlių laimėjimai ligi 1848 m. paaiškinami įvairiausiomis priežastimis. Paryžiuje 1830 m. liepos mėn. ir 1848 m. vasario mėn., taip pat daugelyje gatvių mūšių Ispanijoje, tarp sukilėlių ir kariuomenės stovėjo Nacionalinė gvardija, kuri arba tiesiog pereidavo į sukilėlių pusę, arba savo abejingu ir neryžtingu laikymusi sukeldavo svyravimą taip pat ir kariuomenės dalyse ir, be to, suteikdavo sukilėliams ginklų. Ten, kur ši Nacionalinė gvardija iš pat pradžių stodavo prieš sukilimą, kaip 1848 m. birželio mėn. Paryžiuje, sukilimas pralaimėdavo. Berlyne 1848 m. liaudis laimėjo iš dalies dėl to, kad kovo 19 d. naktį ir rytą prie jos prisidėjo daug naujų kovinių pajėgų, iš dalies dėl kariuomenės nuovargio ir blogo aprūpinimo, iš dalies pagaliau dėl paralyžiuojančių jos veiksmus įsakymų. Visais atvejais laimėjimas būdavo iškovojamas dėl to, kad kariuomenė atsisakydavo šaudyti, kad vadai netekdavo ryžtumo arba jų rankos būdavo surištos.

Taigi net klasikinėje gatvių mūšių epochoje barikada veikė daugiau moraliai, negu materialiai. Ji buvo priemonė kariuomenės ištvermei palaužti. Jeigu ji pajėgdavo išsilaikyti, ligi tas tikslas būdavo pasiektas, — kova būdavo laimėta; o jeigu ne, — kova baigdavosi pralaimėjimu. Tai yra svarbiausias dalykas, kurio nereikia išleisti iš akių, tiriant ir galimų ateityje gatvių mūšių šansus.

Tie šansai jau 1849 m. buvo gana blogi. Buržuazija visur persimetė į vyriausybių pusę; „švietimo ir nuosavybės" atstovai sveikino ir vaišino kariuomenę, išstojusią prieš sukilimus. Barikada neteko savo žavumo: kareiviai už jos matė jau nebe „liaudį", bet maištininkus, riaušininkus, plėšikus, dalybų šalininkus, visuomenės atmatas; karininkai ilgainiui apsiprato su gatvių kovos taktika: jie jau nebepuolė improvizuotos užtvaros stačiai ir be priedangos, bet apeidavo ją per sodus, kiemus ir namus. Ir apsukriai veikiant, dabar jiems tai pavykdavo devynis kartus iš dešimties.

Bet nuo to laiko įvyko dar daug ir kitų pakitimų, ir vis kariuomenės naudai. Jeigu žymiai išaugo didmiesčiai, tai dar žymiau padidėjo kariuomenės. Paryžiaus ir Berlyno gyventojų skaičius nuo 1848 m. nepadidėjo keturis kartus, o jų įgulos padidėjo daugiau, negu keturis kartus. Geležinkelių dėka šios įgulos gali būti per 24 valandas daugiau negu padvigubintos, o per 48 valandas jos gali tapti didžiulėmis armijomis. Šios nepaprastai sustiprėjusios armijos apginklavimas tapo nepalyginamai veiksmingesnis. 1848 m. — lygiavamzdis šautuvas, užtaisomas iš vamzdžio galo; dabar — mažo kalibro magazininis šautuvas, užtaisomas iš magazino, šautuvas, kuris šaudo keturis kartus toliau, dešimt kartų taikliau ir dešimt kartų greičiau kaip senasis. Tada — artilerija su palyginti silpnai veikiančiais sviediniais ir kartečėmis; dabar — sprogstamosios granatos, kurių vienos užtenka geriausiai barikadai sugriauti. Tada — pionieriaus kirstuvas mūro sienai išlaužti; dabar — dinamito patronas.

Sukilėlių pusėje, atvirkščiai, visos sąlygos pablogėjo. Sukilimas, kuriam pritartų visi tautos sluoksniai, vargu ar bepasikartos; klasių kovoje viduriniejí sluoksniai, reikia manyti, niekuomet nesusiburs visi be išimties aplink proletariatą, kad tuo būdu beveik išnyktų aplink buržuaziją besispiečianti reakcinė partija. „Tauta" tuo būdu visuomet pasirodys susiskaldžiusi, ir, vadinasi, nebus to galingo sverto, kuris pasirodė toks veiksmingas 1848 metais. Jeigu sukilusiųjų pusėje ir atsiras daugiau atitarnavusių kareivių, tai juos apginkluoti bus sunkiau. Medžiokliniai ir mėgėjų šautuvai iš ginklų krautuvių, net tuo atveju, jeigu jie policijos įsakymu

prieš tai nebus sugadinti, išimant iš jų tą ar kitą spynos dalį, toli gražu negali net nedidelių nuotolių mūšyje prilygti kareivio magazininiam šautuvui. Ligi 1848 m. galima buvo pačiam iš parako ir švino pasigaminti reikalingą užtaisą, o dabar kiekvienam šautuvui reikalingi skirtingi šoviniai, kuriems bendra yra tik tai, kad visi jie yra sudėtingas stambiosios pramonės gaminys, taigi, prireikus negali būti tuojau pagaminti; didesnioji šautuvų dalis, kol nėra jiems specialiai pritaikytų kovos šovinių, negali būti naudojama. Pagaliau nuo 1848 metų naujai pastatytuose didmiesčių kvartaluose ilgos, tiesios ir plačios gatvės lyg tyčia yra pritaikytos naujųjų patrankų ir šautuvų veikimui. Beprotis būtų tas revoliucionierius, kuris pats pasirinktų barikadų kovai naujuosius darbininkų kvartalus šiaurinėje ir rytinėje Berlyno dalyse.

Ar tai reiškia, kad ateityje gatvių mūšiai nebevaidins jokio vaidmens? Anaiptol ne. Tai tik reiškia, kad sąlygos nuo 1848 m. pasidarė daug nepalankesnės civiliniams kovotojams ir daug palankesnės kariuomenei. Tuo būdu, būsimoji gatvių kova gali baigtis pergale tik tuo atveju, jeigu tą padėties nepalankumą atsvers kiti momentai. Dėl to gatvių kova bus retesnis dalykas didelės revoliucijos pradžioje, negu jos tolimesnėje eigoje, ir jos reikės imtis su didesnėmis pajėgomis. O šios pajėgos, kaip ir visos didžiosios Prancūzijos revoliucijos metu, kaip ir 1870 metų rugsėjo 4 d. ir spalio 31 d. Paryžiuje[1], pirmenybę teiks atviram puolimui, o ne pasyviai barikadų taktikai.

Ar supranta dabar skaitytojas, kodėl viešpataujančios valdžios nori mus būtinai išvilioti ten, kur šaudo šautuvas ir kapoja kardas? Kodėl mums dabar primeta bailumą už tai, kad mes be atodairos nenorime eiti į gatvę, jei iš anksto žinome, kad ten pralaimėsime? Kodėl mus taip atkakliai kalbina tapti pagaliau patrankų mėsa?

Tų ponų prašymai ir provokacijos nepasiekia savo tikslo. Mes nesame tiek kvaili. Jie lygiai taip pat galėtų sekančiame kare iš savo priešo pareikalauti, kad jis išrikiuotų savo kariuomenę į eilę, kaip senojo Frico laikais[2], arba ištisų divizijų kolonomis, kaip Vagramo ir Vaterloo[3] dienomis, ir dar su titnaginiais šautuvais ran-

---

[1] Turima galvoje 1870 m. rugsėjo 4 d., kai buvo nuversta Luji Bonaparto vyriausybė ir paskelbta respublika, ir nepasisekęs blankistų mėginimas suruošti sukilimą prieš „nacionalinės gynybos" vyriausybę tų pačių metų spalio 31 d. *Red.*

[2] *Fridrichas II* — Prūsijos karalius (1740—1786). *Red.*

[3] *Vagramas* (1809) ir *Vaterloo* (1815) — du dideli Napoleono karų mūšiai. *Red.*

kose. Jeigu pasikeitė sąlygos karui tarp tautų, tai nemažiau pasikeitė jos ir klasių kovai. Praėjo laikas staigių antpuolių, revoliucijų, vykdomų nedidelės susipratusios mažumos, stovinčios nesąmoningų masių priešakyje. Ten, kur reikalas liečia visišką visuomenės santvarkos pertvarkymą, masės pačios turi dalyvauti, jos pačios turi suprasti, dėl ko vyksta kova, dėl ko jos lieja kraują ir aukoja gyvybę. To mus išmokė pastarųjų penkiasdešimt metų istorija. Bet kad masės suprastų, ką reikia daryti, yra reikalingas ilgalaikis, atkaklus darbas, ir šį būtent darbą mes dabar ir dirbame, ir dirbame su tokiu pasisekimu, kuris mūsų priešininkus stumia į nusiminimą.

Romanų šalyse taip pat pradedama vis daugiau ir daugiau suprasti, kad senąją taktiką reikia pakeisti. Visur sekamas vokiečių pavyzdys išnaudoti rinkimines teises, užkariauti visas mums prieinamas pozicijas; visur neparuoštos atakos yra nustumtos į paskutinę vietą. Prancūzijoje, kur per šimtą su viršum metų dirva yra eilės revoliucijų vis dėlto išpurenta, kur nėra nė vienos partijos, kuri nebūtų atidavusi savo duoklės sąmokslams, sukilimams ir visokiems kitokiems revoliuciniams veiksmams; Prancūzijoje, kur dėl to vyriausybė jokiu būdu negali pasitikėti kariuomene ir kur iš viso aplinkybės daug palankesnės sukilimams, negu Vokietijoje, — net Prancūzijoje socialistai vis daugiau ir daugiau įsitikina, kad jie gali tikėtis pastovios pergalės tik tuo atveju, jeigu jie prieš tai bus patraukę į savo pusę plačiąsias liaudies mases, t. y. šiuo atveju valstiečius. Ir ten artimiausiu partijos uždaviniu pripažįstamas lėtas propagandos darbas ir parlamentinė veikla. Pasisekimo ilgai laukti neteko. Užkariauta ne tik visa eilė municipalitetų; abejuose rūmuose yra 50 socialistų, ir jie jau nuvertė tris vyriausybes ir vieną respublikos prezidentą. Belgijoje pereitais metais darbininkai iškovojo rinkimų teisę ir laimėjo ketvirtadalyje visų rinkiminių apygardų. Šveicarijoje, Italijoje, Danijoje, net Bulgarijoje ir Rumunijoje socialistai turi savo atstovus parlamentuose. Austrijoje visos partijos yra vienos nuomonės, kad mums kelias į reichsratą ilgiau nebegali būti užkirstas. Mes ten pateksime, tai yra tikra, tik dar ginčijamasi, pro kurias duris. Ir net jeigu Rusijoje susirinktų garsusis Zemskinis soboras, — tas Nacionalinis susirinkimas, kurio sušaukimui taip veltui priešinasi jaunasis Nikolajus, — galima tikrai tikėtis, kad net ir ten mes turėsime savo atstovus.

Savaime suprantama, kad mūsų užsienio draugai dėl to jokiu būdu neatsisako nuo savo teisės į revoliuciją. Juk teisė į revoliuciją iš viso yra vienintelė *tikrai* „istorinė teisė", — vienintelė, kuria pagrįstos visos be išimties šiuolaikinės valstybės, jų tarpe

ir Meklenburgas, kur bajorų revoliucija baigėsi 1755 m. „paveldėjimo sutartimi“ („Erbvergleich“), šiuo dar ligi šiol tebegaliojančiu garsiuoju feodalizmo dokumentu. Teisė į revoliuciją taip stipriai visur įsisąmoninta, kad net generolas fon Boguslavskis vien tik iš šitos tautai priklausančios teisės išveda savo imperatoriui teisę į valstybės perversmą.

Tačiau, kas bevyktų kitose šalyse, Vokietijos socialdemokratija yra ypatingoje padėtyje, vadinasi, ji turi, bent artimiausiu laiku, ir ypatingą uždavinį. Du milijonai rinkėjų, kuriuos ji siunčia prie urnų, o taip pat jaunimas ir moterys, kurie, nebūdami rinkėjais, juos remia, sudaro gausingiausią ir kompaktiškiausią masę, lemiamąjį internacionalinės proletarinės armijos „smogiamąjį būrį“. Šita masė jau ir dabar sudaro daugiau kaip ketvirtadalį visų paduotųjų balsų, ir, kaip rodo papildomieji reichstago rinkimai, atskirų valstybių landtagų, municipalitetų ir versloviniu teismų rinkimai, ji be paliovos auga. Jos augimas vyksta taip spontaniškai, taip pastoviai, taip nesulaikomai ir kartu taip ramiai, kaip koks gamtos procesas. Visi vyriausybės mėginimai jį sutrukdyti pasirodė bejėgiški. Mes jau dabar galime tikėtis $2^{1}/_{4}$ milijono rinkėjų. Jei taip eis ir toliau, mes iki šio šimtmečio pabaigos užkariausime viduriniųjų visuomenės sluoksnių, smulkiosios buržuazijos ir smulkiųjų valstiečių daugumą ir tapsime šalyje lemiamąja jėga, prieš kurią noroms nenoroms turės nusilenkti visos kitos jėgos. Nepaliaujamai remti šitą augimą, kol jis peraugs viešpataujančią vyriausybinę sistemą, nesunaikinti šio kasdien stiprėjančio smogiamojo būrio avangardiniais susirėmimais, bet išsaugoti jį nepaliestą ligi sprendžiamosios dienos — štai mūsų svarbiausias uždavinys. Ir tik viena priemonė galėtų laikinai sustabdyti ir net kuriam laikui atgal atblokšti nuolatinį socialistinių kovinių pajėgų augimą Vokietijoje: stambus susirėmimas su kariuomene, toks kraujo nuleidimas, koks buvo 1871 m. Paryžiuje. Ilgainiui mes ir tai nugalėtume. Negalima nuo žemės paviršiaus nušluoti partijos, susidedančios iš milijonų, tam neužtektų visų Europos ir Amerikos magazininių šautuvų. Bet tai sustabdytų normalią vystymosi eigą, mes paliktume, gal būt, kritiškuoju momentu be smogiamojo būrio, sprendžiamoji kova būtų atidėta, ji tęstųsi ilgesnį laiką ir pareikalautų sunkesnių aukų.

Pasaulio istorijos ironija viską verčia aukštyn kojomis. Mes, „revoliucionieriai“, „perversmininkai“, daug daugiau laimime legaliomis priemonėmis, negu nelegaliomis ir perversmu. Partijos, vadinančios save tvarkos partijomis, žūsta nuo jų pačių sukurtosios legalios būklės. Jos kartu su Odilonu Baro beviltiškai šaukia: la légalité nous tue, teisėtumas — mūsų mirtis, o tuo tarpu mes

to teisėtumo dėka auginame stangrius raumenis ir raudonus skruostus ir žydime, kaip amžinas gyvenimas. Ir jeigu *mes* nebūsime tiek pamišę, kad, įsiteikdami toms partijoms, leistume save išvilioti į gatvių kovą, tad joms pagaliau nieko kito nebeliks daryti, kaip tik pačioms sulaužyti šį joms taip fatališką teisėtumą.

Tuo tarpu jie ruošia naujus įstatymus prieš perversmą. Ir čia vėl viskas apversta aukštyn kojomis. Argi šiandieniniai fanatiški perversmo priešininkai vakar patys nebuvo perversmininkai? Argi *mes* sukėlėme 1866 m. pilietinį karą? Argi *mes* išvarėme Hanoverio karalių, Heseno kurfiurstą, Nasau hercogą iš jų gimininių, teisėtų, paveldimų žemių ir tas žemes aneksavome? Ir šitie Vokietijos sąjungos ir trijų iš dievo malonės sostų sugriovėjai skundžiasi dabar perversmu? Quis tulerit Gracchos de seditione querentes?[1] Kas gali leisti Bismarko gerbėjams plūsti perversmą?

Bet tegul jie praveda savo įstatymų projektus prieš perversmą, tegul juos dar labiau pablogina, tegul visą baudžiamąjį kodeksą paverčia į kaučuką, — jie nieko kito nepasieks, kaip tik pateiks naują savo bejėgiškumo įrodymą. Norėdami socialdemokratiją skaudžiai prispausti, jie turės imtis dar visai kitokių priemonių. Prieš socialdemokratų perversmą, kuriam šiuo momentu yra naudinga laikytis įstatymų, jie gali pavartoti tik tvarkos partijų perversmą, kuris negali įvykti nesulaužius įstatymų. Ponas Resleris, prūsų biurokratas, ir ponas fon Boguslavskis, prūsų generolas, parodė jiems vienintelį būdą, kurį, gal būt, dar būtų galima pavartoti prieš darbininkus, nesiduodančius išvilioti į gatvių kovą. Konstitucijos sulaužymas, diktatūra, grįžimas į absoliutizmą, regis voluntas suprema lex![2] Drąsiau tad, ponai, čia nėra ko plepėti, čia reikia veikti!

Bet neužmirškite, kad Vokietijos imperija, kaip ir visos smulkiosios valstybės ir aplamai visos šiuolaikinės valstybės, yra *sutarties produktas:* pirma, sutarties tarp valdovų, ir, antra, sutarties tarp valdovų ir tautos. Jeigu viena šalis sulaužo sutartį, tai visa sutartis nustoja galios, antroji šalis tada irgi tampa laisva nuo įsipareigojimų. Tai puikiai mums pademonstravo Bismarkas 1866 m. Jeigu jūs, vadinasi, sulaužysite imperijos konstituciją, tai socialdemokratija taip pat bus laisva nuo savo įsipareigojimų ir jūsų atžvilgiu galės elgtis, kaip jai patiks. Bet ką ji tada darys, — tą paslaptį ji dabar jums vargu ar išduos!

Beveik lygiai prieš 1600 metų Romos imperijoje taip pat šeimininkavo pavojinga perversmo partija. Ji griovė religiją ir visus

[1] Kas leistų Grakchams skųstis maištu? *Red.*
[2] — monarcho valia — aukščiausias įstatymas! *Red.*

valstybės pamatus; ji tiesiog neigė, kad imperatoriaus valia yra aukščiausias įstatymas, ji neturėjo tėvynės, buvo internacionali; ji išsiplėtė po visas imperijos provincijas, nuo Galijos ligi Azijos, ir už jos ribų. Ilgą laiką ji veikė pogrindyje, slaptai, bet jau ilgesnį laiką ji jautėsi pakankamai stipri išeiti į dienos šviesą. Ši perversmo partija, žinoma krikščionių vardu, turėjo daug savo šalininkų ir kariuomenėje; ištisi legionai buvo krikščioniški. Kai juos siųsdavo kariškai pagerbti viešpataujančios stabmeldžių bažnyčios aukojimo iškilmių, tai kareiviai, priklausą perversmo partijai, būdavo tiek įžūlūs, kad protestui pareikšti pritvirtindavo prie savo šalmų ypatingus ženklus — kryžius. Net įprastos kareivinėse viršininkų vartojamos represijos neduodavo rezultatų. Imperatorius Diokletijonas nebegalėjo ilgiau ramiai žiūrėti, kaip jo kariuomenėje buvo griaunama tvarka, paklusnumas ir drausmė. Jis griebėsi energingų priemonių, kol dar nebuvo vėlu. Jis išleido įstatymą prieš socialistus, norėjau pasakyti, — prieš krikščionis. Perversmininkų susirinkimai buvo uždrausti, jų susirinkimų vietos uždarytos arba net išgriautos, krikščionių emblemos — kryžiai ir pan. — buvo uždrausti, kaip Saksonijoje buvo uždraustos raudonos nosinės. Krikščionims buvo atimtos teisės užimti valstybines vietas, jie negalėjo net jefreitoriais tapti. Kadangi tada dar nebuvo taip gerai išdresiruotų „šališkumo" srityje teisėjų, kuriuos numato pono fon Kelerio įstatymo prieš perversmus projektas[1], tad krikščionims buvo tiesiog uždrausta ieškoti teisybės teisme. Bet ir šis ypatingasis įstatymas nieko nepadėjo. Krikščionys pasityčiodami draskė jį nuo sienų; jie net padegę Nikomedijoje imperatoriaus rūmus, kuriuose jis tuo metu buvo. Tada jis atsikeršijo masiniu krikščionių persekiojimu 303-siais metais. Tai buvo paskutinis tos rūšies persekiojimas. Ir jis taip smarkiai paveikė, kad po 17 metų didžiąją armijos daugumą sudarė krikščionys, o sekantis visos Romos imperijos patvaldys, Konstantinas, kunigų pavadintas didžiuoju, krikščionybę paskelbė valstybine religija.

Londonas, 1895 m. kovo 6 d.

Parašė F. Engelsas

Išspausdinta (su sutrumpinimais) atskirame K. Markso veikalo „Klasių kova Prancūzijoje 1848—1850 m." leidime, išėjusiame Berlyne 1895 m.

Spausdinama pagal išlikusias F. Engelso pirminio teksto skiltis.

Versta iš vokiečių kalbos

[1] 1894 m. gruodžio 5 d. Vokietijos reichstagui buvo įteiktas naujas įstatymo prieš socialistus projektas. Šis projektas buvo perduotas komisijai, kuri svarstė jį ligi 1895 m. balandžio 25 d. *Red.*

KLASIŲ KOVA PRANCŪZIJOJE 1848—1850 m.

Išskyrus tik vieną kitą skyrių, kiekvienas reikšmingesnis revoliucijos metraščio nuo 1848 iki 1849 m. skirsnis turi antraštę: *revoliucijos pralaimėjimas!*

Tačiau tuose pralaimėjimuose ne revoliucija žūdavo. Žūdavo ikirevoliucinių tradicijų liekanos, rezultatai visuomeninių santykių, dar nepaaštrėjusių iki griežtų klasinių priešingumų, žūdavo asmenys, iliuzijos, sąvokos, projektai, nuo kurių revoliucinė partija nebuvo laisva ligi vasario revoliucijos, nuo kurių ją galėjo išlaisvinti ne *vasario pergalė*, o tik visa eilė *pralaimėjimų*.

Žodžiu tariant, revoliucija žengė pirmyn, skindama sau kelią ne savo betarpiškais tragikomiškais užkariavimais, bet priešingai, tuo, kad ji kūrė vieningą ir stiprią kontrrevoliuciją, gimdė priešą, su kuriuo kovodama perversmo partija tik ir galėjo subręsti į tikrą revoliucinę partiją.

Tatai įrodyti ir yra žemiau pateikiamųjų straipsnių uždavinys.

I

1848 m. BIRŽELIO PRALAIMĖJIMAS[1]

Po liepos revoliucijos liberalas bankininkas Lafitas, lydėdamas savo „kūmą"[2], Orleano hercogą[3], jo triumfalinėje kelionėje į rotušę, prasitarė: *„Nuo šiandien viešpataus bankininkai"*. Lafitas išdavė revoliucijos paslaptį.

Luji Filypo laikais viešpatavo ne Prancūzijos buržuazija, o tik *viena* jos *frakcija:* bankininkai, biržos ir geležinkelių karaliai, anglies ir geležies kasyklų bei miškų savininkai, dalis prisidėjusių prie jų stambiųjų žemvaldžių — vadinamoji *finansinė aristokratija*. Ji sėdėjo soste, ji diktavo rūmuose įstatymus, ji dalijo

---

[1] Pirmojo, antrojo ir trečiojo skyrių pavadinimai duoti pagal pirmykštį šio veikalo tekstą, kurį išleido pats Marksas. *Red.*

[2] Originale — prancūziškas žodis „compère", turįs dvi prasmes. 1) kūmas ir 2) avantiūros, intrigos bendrininkas. *Red.*

[3] Orleano hercogas užėmė Prancūzijos sostą Luji Filypo vardu. *Red.*

valstybines tarnybas, pradedant ministerija ir baigiant patentu tabako prekybai.

Tikroji *pramoninė buržuazija* sudarė dalį oficialiosios opozicijos, t. y. ji buvo atstovaujama rūmuose tik kaip mažuma. Jos opozicija darėsi tuo ryžtingesnė, kuo aiškesnę formą įgaudavo finansinės aristokratijos patvaldystės vystymasis ir kuo labiau ji pati įsivaizdavo, kad po nuslopintų kraujuose 1832, 1834 ir 1839 metų sukilimų jos viešpatavimas ant darbininkų klasės yra užtikrintas. Ruano fabrikantas *Grandenas,* atkakliausias buržuazinės reakcijos fanatikas tiek Steigiamajame, tiek ir Įstatymų leidžiamajame nacionaliniame susirinkime, buvo pats karščiausias Gizo priešininkas atstovų rūmuose. *Leonas Fošė,* ilgainiui išgarsėjęs savo bejėgiškomis pastangomis pakilti iki Gizo vaidmens Prancūzijos kontrrevoliucijoje, Luji Filypo viešpatavimo pabaigoje kariavo plunksnos karą pramonei apginti prieš spekuliaciją ir jos pakaliką — vyriausybę. *Bastia* agitavo Bordo ir visos Prancūzijos vyndarių vardu prieš viešpataujančią sistemą.

Visų rūšių *smulkioji buržuazija,* o taip pat *valstiečiai* buvo nuo politinės valdžios visiškai atstumti. Pagaliau oficialiosios opozicijos eilėse arba visiškai už pays légal[1] ribų stovėjo minėtųjų klasių *ideologiniai* atstovai ir gynėjai, jų mokslininkai, advokatai, gydytojai ir t. t., — žodžiu, jų vadinamieji *„talentai"*.

Dėl finansinių sunkumų liepos monarchija iš pat pradžių buvo priklausoma nuo buržuazijos viršūnės, o jos priklausomybė nuo buržuazijos viršūnės savo ruožtu tapo neišsemiamu vis augančių finansinių sunkumų šaltiniu. Negalima valstybės valdymo pajungti nacionalinės gamybos interesams, kol neatstatyta biudžeto pusiausvyra, valstybės išlaidų ir pajamų pusiausvyra. O kaip atstatyti šią pusiausvyrą, nemažinant valstybės išlaidų, t. y. nepažeidžiant viešpataujančios sistemos šulų interesų ir nepakeičiant mokestinės sistemos, t. y. neperkeliant žymios dalies mokesčių naštos ant buržuazijos viršūnės pečių?

Priešingai, *valstybės įsiskolinimu* buvo *tiesiogiai suinteresuota* toji buržuazijos frakcija, kuri su rūmų pagalba viešpatavo ir leido įstatymus. *Valstybės deficitas* buvo kaip tik svarbiausias jos spekuliacijos objektas ir žymiausias jos praturtėjimo šaltinis. Kiekvienų metų pabaigoje — naujas deficitas. Kas ketveri ar penkeri metai — nauja paskola. O kiekviena nauja paskola teikė finansinei aristokratijai naują progą apiplėšti valstybę, dirbtinai laikomą ant bankroto slenksčio, — ji buvo priversta skolintis iš bankininkų nepalankiausiomis sąlygomis. Be to, kiekviena nauja

[1] — už turėjusių rinkimų teisę asmenų rato ribų. *Red.*

paskola dar kartą duodavo progos apiplėšti visuomenę, kuri savo kapitalus dėdavo į valstybės procentinius popierius, per biržos operacijas, kurių paslaptis žinojo vyriausybė ir parlamento dauguma. Aplamai, nepastovi valstybinio kredito būklė ir valstybinių paslapčių žinojimas teikė bankininkams ir jų bendrininkams rūmuose ir soste galimybę sukelti staigius, nepaprastus valstybinių popierių kurso svyravimus, kuriuos kiekvieną kartą neišvengiamai lydėjo daugybės smulkesniųjų kapitalistų nuskurdimas ir pasakiškai greitas stambiųjų lošėjų pralobimas. Tuo, kad valstybės deficitu buvo betarpiškai suinteresuota viešpataujanti buržuazijos frakcija, paaiškinama, dėl ko *nepaprastosios* valstybės išlaidos paskutiniaisiais Luji Filypo viešpatavimo metais daugiau negu dvigubai prašokdavo nepaprastąsias valstybės išlaidas Napoleono laikais; jos pasiekdavo kasmet beveik 400 milijonų frankų sumą, o tuo tarpu visas Prancūzijos eksportas vidutiniškai retai kada tesiekdavo 750 milijonų frankų per metus. Didžiulės sumos, pereidamos tuo būdu per valstybės rankas, sudarydavo, be to, dar patogią progą suktoms parangų sutartims sudaryti, papirkimams, grobimams ir visokiems sukčiavimams. Valstybės apvogimai, kurie paskolų metu įvykdavo urmu, kartojosi mažmenomis, imant valdines parangas. Tai, kas vykdavo santykiuose tarp atstovų rūmų ir vyriausybės, daug kartų kartojosi santykiuose tarp atskirų vadybų ir atskirų įmonininkų.

Lygiai kaip viešpataujančioji klasė išnaudodavo valstybės išlaidas apskritai ir valstybės paskolas, taip ji išnaudodavo ir *geležinkelių statybą.* Rūmai suversdavo didžiąją išlaidų naštą valstybei, o spekuliavusiai finansinei aristokratijai jie užtikrindavo aukso vaisius. Visi atsimena skandalus atstovų rūmuose, kai atsitiktinai paaiškėjo, jog visi daugumos nariai, įskaitant ir dalį ministrų, buvo suinteresuoti kaip akcininkai tose pačiose geležinkelių statybose, kurias jie paskui kaip įstatymų leidėjai pavesdavo atlikti valstybės lėšomis.

Priešingai, menkiausia finansinė reforma sudužd avo į bankininkų priešinimąsi. Pavyzdžiui, *pašto reforma.* Rotšildas užprotestavo. Ar galėjo išdrįsti valstybė sumažinti tuos savo pajamų šaltinius, iš kurių turėjo būti mokamos palūkanos už jos vis didėjančias skolas?

Liepos monarchija buvo ne kas kita, kaip akcinė bendrovė Prancūzijos nacionaliniam turtui eksploatuoti; jos dividendai buvo paskirstomi tarp ministrų, rūmų, 240 000 rinkėjų ir jų draugų. Luji Filypas buvo tos bendrovės direktorius — Roberas Makeras[1]

[1] *Roberas Makeras* — apsukraus klasčiaus-vertelgos tipas, sukurtas garsaus prancūzų aktoriaus Frederiko Lemetro ir įamžintas Onorės Dom-

soste. Ši sistema nuolat grėsė pavojais ir kenkė prekybai, pramonei, žemės ūkiui, laivininkystei, pramonės buržuazijos interesams, kuri liepos dienomis savo vėliavoje buvo įrašiusi gouvernement à bon marché — pigi vyriausybė.

Kadangi finansinė aristokratija leido įstatymus, vadovavo valstybės valdymui, turėjo savo žinioje visą organizuotą valstybinės valdžios aparatą ir, pasinaudodama tokia padėtimi, su spaudos pagalba valdė visuomenės nuomonę, tai visose sferose, pradedant nuo karaliaus rūmų ir baigiant žemiausios rūšies landynėmis, buvo įsigalėjusi ta pati prostitucija, tas pats begėdiškas apgaudinėjimas, tas pats aistringas siekimas pralobti ne gamybos keliu, bet gudriai pasiglemžiant jau esamą svetimą turtą; ir ypač buržuazinės visuomenės viršūnėse pasireikšdavo nepažaboti, kiekviename žingsnyje net su buržuaziniais įstatymais susiduria nesveiki ir paleistuvingi geiduliai, kuriuose spekuliacijos keliu įgytasis turtas natūraliai ieško pasitenkinimo, kur pasismaginimas virsta ištvirkimu, kur susimaišo pinigai, purvas ir kraujas. Finansinė aristokratija tiek savo pralobimo, tiek ir pasismaginimo būdu yra ne kas kita, kaip *liumpenproletariato atgimimas buržuazinės visuomenės viršūnėse.*

Kai 1847 metais aukščiausiose buržuazinės visuomenės sferose viešai vyko tos pačios scenos, kurios liumpenproletariatą paprastai veda į paleistuvybės, elgetų ir pamišėlių namus, į teismo suolą, katorgą ir ešafotą, nedalyvavusios valdžioje Prancūzijos buržuazijos frakcijos šaukė: *„Korupcija!"* Liaudis šaukė: *„Šalin stambius vagis! Šalin žudikus!"* Pramonės buržuazija pamatė pavojų savo interesams, smulkioji buržuazija buvo morališkai pasipiktinusi, liaudies vaizduotė buvo suerzinta. Paryžius buvo užtvindytas pamfletų: „Rotšildų dinastija", „Palūkininkai — mūsų epochos karaliai" ir t. t., kurie su didesniu ar mažesniu sąmojumi kėlė aikštėn ir smerkė finansinės aristokratijos viešpatavimą.

Šlovei — nė grašio! Šlovė neduoda jokio pelno! Taika visur ir visada! Karas numuša trijų procentų ir keturių procentų lakštų kursą! — štai ką užrašė savo vėliavoje biržos vertelgų Prancūzija. Jos užsienio politika įžeidinėjo prancūzų nacionalinį jausmą, kuris buvo ypač stipriai užgautas Krokuvos prijungimo prie Austrijos, kada buvo baigtas Lenkijos išgrobstymas, ir Gizo aktingo stojimo Šventosios sąjungos pusėje Šveicarijos Zonderbundo kare. Šveicarijos liberalų pergalė šiame operetiniame kare pakėlė Prancūzijoje buržuazinės opozicijos savigarbos jausmą, o kruvinasis liaudies sukilimas Palermoje paveikė paralyžiuotą

jės karikatūrose. Robero Makero paveikslas buvo kandi satyra finansinės aristokratijos viešpatavimui liepos monarchijos laikotarpiu. *Red.*

liaudies masę, kaip elektros srovė, ir pažadino jos didžius revoliucinius atsiminimus ir aistras[1].

Pagaliau visuotinio nepasitenkinimo išsiveržimas buvo pagreitintas, murmėjimas virto sukilimu *dviejų pasaulinės reikšmės ekonominių įvykių* dėka.

Bulvių liga ir nederliai 1845 ir 1846 metais sustiprino visuotinį bruzdėjimą liaudyje. 1847 metais brangumas sukėlė Prancūzijoje, kaip ir visame kontinente, kruvinus susirėmimus. Šalia begėdiškų finansinės aristokratijos orgijų — liaudies kova dėl būtiniausių gyvenimo priemonių! Biuzanse vykdomi mirties nuosprendžiai bado sukilimų dalyviams, o Paryžiuje karaliaus šeima išplėšia iš teismo rankų persisotinusius sukčius!

Antras stambus ekonominis įvykis, pagreitinęs revoliucijos išsiveržimą, buvo *visuotinė prekybos ir pramonės krizė* Anglijoje. Jos pirmieji požymiai pasirodė jau 1845 metų rudenį masinio geležinkelių akcijų spekuliantų kracho metu, 1846 metais ją sulaikė eilė atsitiktinių aplinkybių, pavyzdžiui, būsimas grūdų muitų panaikinimas, pagaliau, 1847 m. rudenį ji įsiliepsnojo stambių Londono kolonijinių prekių pirklių bankrotais, po kurių netrukus ėjo žemės bankų krachai ir fabrikų uždarymas pramoninėse Anglijos apygardose. Dar nespėjo kontinente pasireikšti ligi galo visi tos krizės padariniai, kaip suliepsnojo vasario revoliucija.

Ekonominė epidemija, nuniokojusi prekybą ir pramonę, padarė finansinės aristokratijos patvaldystę dar nepakenčiamesnę. Opozicinė buržuazija sukėlė visoje Prancūzijoje *banketų kampaniją* už *rinkimų reformą,* kuri turėjo suteikti jai daugumą rūmuose ir nuversti biržos vyriausybę. Paryžiuje pramonės krizė turėjo dar vieną ypatingą išdavą: ji privertė persimesti į vidaus prekybą daugybę fabrikantų ir stambiųjų pirklių, kurie susidariusiomis aplinkybėmis nebepajėgė verstis užsienio rinkoje. Jie pristeigė stambių firmų, kurių konkurencija masiškai žlugdė smulkiuosius prekiautojus ir krautuvininkus. Dėl to — gausūs bankrotai toje Paryžiaus buržuazijos dalyje, dėl to — jos revoliucinis laikymasis vasario dienomis. Yra žinoma, kad Gizo ir rūmai į reformų pasiūlymus atsakė nedviprasmišku iššaukimu, kad Luji Filypas ryžosi paskirti Baro vyriausybę, kai jau buvo per vėlu, kad tarp liaudies ir armijos įvyko susirėmimas, kad armija buvo nugink-

---

[1] Austrijos įvykdyta Krokuvos aneksija, Rusijai ir Prūsijai pritarus, 1846 m. lapkričio 11 d.; Šveicarijos Zonderbundo karas 1847 m. lapkričio 4—28 d.; Palermos sukilimas 1848 m. sausio 12 d.; sausio pabaigoje devynias dienas miestą bombardavo neapoliečiai. *(Engelso pastaba 1895 m. leidime.)*

luota dėl pasyvaus Nacionalinės gvardijos laikymosi, o liepos monarchija turėjo užleisti vietą laikinajai vyriausybei.

Laikinoji vyriausybė, iškilusi vasario barikadose, savo sudėtimi neišvengiamai buvo atspindys tų įvairių partijų, kurios pasidalijo tarpusavy pergalės vaisius. Ji negalėjo būti kas kita, kaip tik *kompromisas tarp įvairių klasių,* kurios bendromis jėgomis nuvertė liepos monarchiją, bet kurių interesai buvo vienas kitam priešiški. *Didelę* jos *daugumą* sudarė buržuazijos atstovai. Respublikoniškajai smulkiajai buržuazijai atstovavo Ledriu-Rolenas ir Flokonas, respublikoniškajai buržuazijai — „National'io"[1] žmonės, dinastinei opozicijai — Kremjė, Diupon de l'Eras ir kt. Darbininkų klasė turėjo tik du atstovu: Luji Blaną ir Alberą. Pagaliau Lamartinas laikinojoje vyriausybėje nebuvo iš tikrųjų kurio nors realaus intereso ar tam tikros klasės reiškėjas; jis buvo įkūnijimas pačios vasario revoliucijos, visuotinio sukilimo su jo iliuzijomis, jo poezija, jo įsivaizduotu turiniu ir jo frazėmis. Beje, šis vasario revoliucijos atstovas savo padėtimi ir savo pažiūromis priklausė *buržuazijai.*

Jeigu Paryžius politinės centralizacijos dėka viešpatauja Prancūzijoje, tai darbininkai revoliucinių sukrėtimų metu viešpatauja Paryžiuje. Pirmasis laikinosios vyriausybės žingsnis buvo mėginimas atsipalaiduoti nuo tos vyraujančios įtakos, apeliuojant apsvaigusio Paryžiaus vardu į blaiviąją Prancūziją. Lamartinas ginčijo barikadų kovotojams teisę paskelbti respubliką; tai galinti padaryti tik prancūzų tautos dauguma; reikią palaukti jos balsavimo, Paryžiaus proletariatas neturįs uzurpacija sutepti savo pergalės. Buržuazija leidžia proletariatui tik *vieną* uzurpaciją — kovos uzurpaciją.

Vasario 25 d. vidudienį respublika dar nebuvo paskelbta, tačiau visi ministrų portfeliai jau buvo paskirstyti tarp buržuazinių laikinosios vyriausybės elementų ir tarp generolų, bankininkų ir advokatų, kurie spietėsi aplink „National". Bet darbininkai buvo pasiryžę šį kartą nepakęsti tokios apgaulės, kaip 1830 m. liepos mėnesį. Jie buvo pasiryžę atnaujinti kovą ir išsikovoti respubliką ginklu. To pranešti *Raspajis* nuvyko į rotušę. Paryžiaus proletariato vardu jis *įsakė* laikinajai vyriausybei paskelbti respubliką; jeigu tasai liaudies įsakymas per dvi valandas nebūsiąs įvykdytas, jis grįšiąs atgal 200 000 žmonių priešakyje. Žuvusiųjų kovotojų lavonai dar nebuvo spėję atšalti, barikados dar nebuvo išardytos, darbininkai dar nebuvo nuginkluoti, ir vienintelė jėga,

[1] *„National"* — buržuazinių respublikonų laikraštis, ėjęs Paryžiuje 1830—1851 metais; buržuazinių respublikonų partijos organas. *Red.*

kurią buvo galima prieš juos išstatyti, buvo Nacionalinė gvardija. Tokiomis aplinkybėmis staiga dingo laikinosios vyriausybės valstybinės išminties kupini samprotavimai ir teisinis skrupulingumas. Dar nepasibaigus dviejų valandų terminui, ant visų Paryžiaus mūrų jau spindėjo milžiniški istoriniai žodžiai:

Prancūzijos respublika! Laisvė, Lygybė, Brolybė!

Paskelbus respubliką visuotinės rinkimų teisės pagrindais, išnyko ir pats atsiminimas tų ribotų tikslų ir motyvų, kurie įstūmė buržuaziją į vasario revoliuciją. Vietoj nedaugelio atskirų buržuazijos frakcijų, staiga visos Prancūzijos visuomenės klasės buvo įtrauktos į politinės valdžios sritį, buvo priverstos palikti ložes, parterį bei galeriją ir pačios išeiti į revoliucijos sceną vaidinti! Kartu su konstitucine monarchija išnyko ir tariamasis valstybinės valdžios nepriklausomumas nuo buržuazinės visuomenės ir visa eilė antraeilių kovų, kurias ši fikcija sukelia!

Proletariatas, privertęs laikinąją vyriausybę, o per ją ir visą Prancūziją, paskelbti respubliką, pats tuojau stojo į pirmą vietą kaip savarankiška partija, tačiau kartu sukėlė į kovą prieš save visą buržuazinę Prancūziją. Jis laimėjo tiktai dirvą kovai dėl savo revoliucinio išsivadavimo, anaiptol ne patį išsivadavimą.

Priešingai, vasario respublika visų pirma turėjo *praplėsti buržuazijos viešpatavimą,* šalia finansinės aristokratijos į politinės valdžios sritį įleisdama *visas turtingąsias klases.* Stambiųjų žemvaldžių dauguma, legitimistai buvo respublikos išvaduoti iš tos politinės menkybės, kuriai juos buvo pasmerkusi liepos monarchija. Neveltui „Gazette de France"[1] buvo agitavusi išvien su opozicijos laikraščiais, neveltui Laroš-Žaklenas atstovų rūmų vasario 24 dienos posėdyje buvo stojęs į revoliucijos pusę. Visuotinės rinkimų teisės dėka Prancūzijos likimo sprendėjais tapo nominaliniai savininkai, sudarą didelę prancūzų tautos daugumą, — *valstiečiai.* Pagaliau vasario respublika sudaužė sostą, už kurio slėpėsi kapitalas, ir buržuazijos viešpatavimas pasireiškė dabar atvirai.

Kaip liepos dienomis darbininkai iškovojo *buržuazinę monarchiją,* taip vasario dienomis jie iškovojo *buržuazinę respubliką.* Kaip liepos monarchija buvo priversta pasiskelbti *monarchija, apstatyta respublikoniškomis institucijomis,* lygiai taip pat vasario respublika buvo priversta pasiskelbti *respublika, apstatyta socialinėmis institucijomis.* Paryžiaus proletariatas *išplėšė* ir šią nuolaidą.

---

[1] *„Gazette de France"* („*Prancūzijos Laikraštis"*) — vienas seniausių Prancūzijos monarchistinės krypties laikraščių, buvo leidžiamas Paryžiuje nuo XVII amžiaus. *Red.*

Maršas, darbininkas, padiktavo dekretą, kuriuo ką tik sudarytoji laikinoji vyriausybė įsipareigojo užtikrinti darbininkų egzistenciją darbu, suteikti darbo visiems piliečiams ir t. t. Ir kai ji po keleto dienų užmiršo savo pažadus ir, atrodė, visiškai nebepaisė proletariato, 20 000 darbininkų minia atžygiavo prie rotušės šaukdama: *Darbo organizavimas! Savos darbo ministerijos įsteigimas!* Priešindamasi, po ilgų ginčų laikinoji vyriausybė paskyrė specialią nuolatinę komisiją, pavesdama jai *surasti* priemonių darbininkų klasės būklei pagerinti! Ši komisija buvo sudaryta iš Paryžiaus amatininkų korporacijų delegatų, pirmininkaujant Luji Blanui ir Alberui. Jos posėdžiams buvo pavesti Liuksemburgo rūmai. Taip darbininkų klasės atstovai buvo išvaryti iš rūmų, kur posėdžiavo laikinoji vyriausybė, kurios buržuazinė dalis išlaikė išimtinai savo rankose tikrąją valstybinę valdžią ir valdymo vadžias, o *šalia* finansų, prekybos ir viešųjų darbų ministerijų, *šalia* banko ir biržos iškilo *socialistinė sinagoga,* kurios vyriausieji dvasininkai, Luji Blanas ir Alberas, turėjo uždavinį atrasti pažadėtąją žemę, paskelbti naują evangeliją ir suteikti darbo Paryžiaus proletariatui. Skirtingai nuo bet kurios pasaulietiškos valstybinės valdžios, jie neturėjo jokio biudžeto, jokios vykdomosios galios. Jie turėjo buržuazinės visuomenės ramsčius sudaužyti savo kakta. Kai Liuksemburgo rūmai buvo užsiėmę filosofinio akmens ieškojimu, rotušėje buvo kalami kursuoją pinigai.

Ir vis dėlto tenka pasakyti, kad Paryžiaus proletariato reikalavimai, kiek jie išeidavo už buržuazinės respublikos ribų, iš tikrųjų negalėjo būti realizuojami kitaip, kaip tik miglotu Liuksemburgo komisijos pavidalu.

Darbininkai bendrai su buržuazija įvykdė vasario revoliuciją, *greta* buržuazijos jie stengėsi apginti savus interesus, pasodindami pačioje laikinojoje vyriausybėje greta buržuazinės daugumos vieną darbininką. *Darbo organizavimas!* Betgi samdomasis darbas — tai ir yra esamasis buržuazinis darbo organizavimas. Be jo nėra kapitalo, nėra buržuazijos, nėra buržuazinės visuomenės. *Savoji darbo ministerija!* Bet argi finansų, prekybos, viešųjų darbų ministerijos nėra *buržuazinės* darbo ministerijos? *Greta jų proletarinė* darbo ministerija galėjo būti tik bejėgiškumo ministerija, gerų norų ministerija, Liuksemburgo komisija. Tikėdamiesi galį išsivaduoti greta buržuazijos, darbininkai taip pat tikėjosi įvykdysią proletarinę revoliuciją nacionalinėse Prancūzijos sienose, greta kitų buržuazinių nacijų. Tačiau Prancūzijos gamybiniai santykiai yra sąlygojami jos užsienio prekybos, jos padėties pasaulinėje rinkoje ir tos rinkos dėsnių. Argi Prancūzija

galėtų juos sulaužyti, nesukėlusi europinio revoliucinio karo, kuris rastų atgarsį Anglijoje, šioje pasaulinės rinkos valdovėje?

Kai tik sukyla klasė, kurioje koncentruojasi revoliuciniai visuomenės interesai, ji betarpiškai savo pačios padėtyje suranda turinį ir medžiagą savo revoliucinei veiklai: naikinti priešus, imtis kovos poreikių diktuojamų priemonių, o jos pačios žygių padariniai stumia ją toliau. Ji neužsiima jokiais savųjų uždavinių teoriniais tyrinėjimais. Prancūzijos darbininkų klasė nebuvo tokioje būklėje, ji dar nepajėgė savosios revoliucijos įvykdyti.

Pramonės proletariato išsivystymas aplamai yra sąlygojamas pramonės buržuazijos išsivystymo. Tik jai viešpataujant jis įgyja plačią nacionalinę egzistenciją, galinčią pakelti jo revoliuciją ligi nacionalinės revoliucijos, tik jai viešpataujant jis sukuria šiuolaikines gamybos priemones, kurios kartu yra ir jo revoliucinio išsivadavimo priemonės. Tik jos viešpatavimas išrauna materialines feodalinės santvarkos šaknis ir paruošia dirvą, kurioje tėra įmanoma proletarinė revoliucija. Prancūzijos pramonė yra tobuliausia, o Prancūzijos buržuazija yra revoliucingiausia visame kontinente. Bet argi vasario revoliucija nebuvo nukreipta betarpiškai prieš finansinę aristokratiją? Šis faktas įrodė, kad pramonės buržuazija neviešpatavo Prancūzijoje. Pramonės buržuazija gali viešpatauti tik ten, kur šiuolaikinė pramonė saviškai sutvarkė visus nuosavybės santykius; o tą galybės laipsnį ji gali pasiekti tik užkariavus pasaulinę rinką, nes nacionalinių sienų jos plėtojimuisi neužtenka. O Prancūzijos pramonė daugiausia net vidaus rinką išlaiko savo rankose tik daugiau ar mažiau modifikuotos draudžiamųjų muitų sistemos dėka. Jeigu dėl to Prancūzijos proletariatas revoliucijos momentu Paryžiuje įgauna faktinę galią ir įtaką, stumiančias jį toliau, negu leidžia jo jėgos, tai likusioje Prancūzijos dalyje jis yra susibūręs tik atskiruose, išsimėčiusiuose pramonės centruose, beveik dingdamas jį nustelbiančioje valstiečių ir smulkiosios buržuazijos daugumoje. Kova prieš kapitalą jos išsivysčiusia, šiuolaikine forma, jos kulminacinėje fazėje, samdomojo pramonės darbininko kova prieš pramonės buržua Prancūzijoje yra tik dalinis faktas, kuris po vasario revoliucijos dienų juo mažiau galėjo duoti revoliucijai nacionalinio turinio, kadangi kova su antraeiliais kapitalistinio išnaudojimo būdais — valstiečio kova prieš palūkininkavimą ir ipoteką, smulkiojo buržua kova prieš stambųjį pirklį, bankininką ir fabrikantą, žodžiu, prieš bankrotą — dar buvo pridengta visuotinio sukilimo prieš finansinę aristokratiją. Todėl nenuostabu, kad Paryžiaus proletariatas stengėsi apginti savo interesus *greta* buržuazijos interesų, užuot juos iškėlęs kaip pačios visuomenės

revoliucinį interesą; nenuostabu, kad jis nulenkė *raudonąją* vėliavą prieš *trispalvę*. Prancūzijos darbininkai negalėjo žengti nė žingsnio pirmyn, nė per plauką pakreipti buržuazinės santvarkos, kol revoliucijos eiga nebuvo sukėlusi prieš šią santvarką, prieš kapitalo viešpatavimą, tarp proletariato ir buržuazijos esančios nacijos masės — valstiečių ir smulkiosios buržuazijos — ir nebuvo privertusi jų prisijungti prie proletariato, pripažinus jį savo priešakiniu kovotoju. Tiktai baisaus birželio pralaimėjimo kaina darbininkai galėjo pirktis šią pergalę.

Liuksemburgo komisijai, tam Paryžiaus darbininkų kūriniui, atitenka nuopelnas, kad ji iš Europos tribūnos aukštumos atskleidė XIX amžiaus revoliucijos paslaptį: *proletariato išsivadavimą*. Laikraštis „Moniteur"[1] siuto, turėdamas oficialiai propaguoti „laukinius svaičiojimus", kurie ligi šiol buvo palaidoti apokrifiniuose socialistų raštuose ir tik retkarčiais pasiekdavo buržuazijos ausis kaip tolimos, pusiau pasibaisėtinos, pusiau juokingos legendos. Nustebusi Europa staiga pašoko iš savo buržuazinio snaudulio. Taigi, tiek galvosenoje proletarų, kurie aplamai painiojo finansinę aristokratiją su buržuazija, tiek vaizduotėje naivių respublikonų, kurie neigė patį klasių buvimą arba daugių daugiausia laikė jas konstitucinės monarchijos padariniu, tiek ligi šiol nuo valdžios atstumtųjų buržuazijos sluoksnių veidmainiškose frazėse — *buržuazijos viešpatavimas* buvo pašalintas įvedus respubliką. Visi rojalistai tada virto respublikonais, visi Paryžiaus milijonieriai — darbininkais. Frazė, kuri atitiko šį tariamąjį klasinių santykių panaikinimą, buvo *fraternité* — visuotinis susibroliavimas ir brolybė. Šis idiliškas atitrūkimas nuo klasinių prieštaravimų, šis sentimentalus priešingų klasinių interesų sutaikinimas, šis fantazieriškas iškilimas viršum klasių kovos, žodžiu, brolybė — štai kas buvo tikrasis vasario revoliucijos lozungas. Tik paprastas *nesusipratimas* suskaldė visuomenę į klases, ir vasario 24 d. Lamartinas pakrikštijo laikinąją vyriausybę „vyriausybe, kuri pašalina *baisų nesusipratimą, viešpataujantį tarp įvairių klasių*". Paryžiaus proletariatas skendėjo šitame kilniaširdiškame visuotinės brolybės svaigulyje.

Laikinoji vyriausybė, prispirta paskelbti respubliką, iš savo pusės darė visa, kad ji būtų priimtina buržuazijai ir provincijoms. Ji išsižadėjo kruvinų pirmosios Prancūzijos revoliucijos baisybių, panaikindama mirties bausmę už politinius nusikaltimus; spaudoje buvo leista laisvai reikšti visas pažiūras; armija, teismas,

---

[1] *„Moniteur Universel"* (*„Visuotinis Žinynas"*) — oficialus Prancūzijos vyriausybės organas. *Red.*

administracija su mažomis išimtimis pasiliko senųjų aukštųjų luomų rankose; nė vienas iš svarbiųjų liepos monarchijos nusikaltėlių nebuvo patrauktas atsakomybėn. Buržuaziniai „National'io" respublikonai žaisdami keitė monarchistinius vardus ir kostiumus senaisiais respublikoniškais. Jiems respublika buvo ne kas kita, kaip naujas baliaus kostiumas senajai buržuazinei visuomenei. Savo svarbiausiu nuopelnu jaunoji respublika laikė nieko neatbaidyti, o priešingai, visa ko bijotis ir švelniu nuolaidumu bei nesipriešinimu ginti savo egzistenciją ir nuginkluoti priešus. Privilegijuotoms klasėms viduje ir despotinėms valdžioms anapus sienos buvo garsiai paskelbta, kad respublika yra taikingo pobūdžio. Jos lozungas — gyventi ir leisti kitiems gyventi. Kaip tik tuo metu, tuoj po vasario revoliucijos, sukilo vokiečiai, lenkai, austrai, vengrai, italai — kiekviena tauta pagal ypatingas savo padėties sąlygas. Rusija ir Anglija — pastaroji pati buvo apimta judėjimo, o pirmoji jo įbauginta — nebuvo pasiruošusios įsikišti. Taigi, respublika neturėjo prieš save jokio *nacionalinio* priešo. Vadinasi, nebuvo jokių stambių išorinių komplikacijų, kurios būtų galėjusios uždegti energiją, pagreitinti revoliucinį procesą, pastūmėti laikinąją vyriausybę pirmyn arba ją nušluoti. Paryžiaus proletariatas, įžiūrėdamas respublikoje savo paties kūrinį, žinoma, sveikino kiekvieną laikinosios vyriausybės veiksmą, kuris lengvino jai sutvirtinti savo padėtį buržuazinėje visuomenėje. Jis noromis leidosi Kosidjero panaudojamas policinei tarnybai nuosavybei Paryžiuje apsaugoti ir leido Luji Blanui taikinti ginčus dėl darbo užmokesčio tarp darbininkų ir samdytojų. Europos akyse išlaikyti nesuteptą buržuazinę respublikos garbę buvo jo garbės reikalas.

Respublika nesutiko jokio pasipriešinimo nei iš išorės, nei iš vidaus. Tatai ją nuginklavo. Jos uždavinys dabar buvo nebe revoliucinis pasaulio pertvarkymas, o tik pačiai prisitaikyti buržuazinės visuomenės sąlygoms. Su kokiu fanatizmu laikinoji vyriausybė ėmėsi to uždavinio, apie tai iškalbingiausiai liudija jos *finansinės priemonės.*

Valstybinis ir privatinis kreditas, žinoma, buvo sukrėstas. *Valstybinis kreditas* remiasi įsitikinimu, kad valstybė leidžia save išnaudoti palūkininkams-finansininkams. Tačiau senoji valstybė buvo žlugusi, o revoliucija buvo nukreipta visų pirma prieš finansinę aristokratiją. Europos prekybos paskutiniosios krizės konvulsijos dar nebuvo praėjusios. Dar ėjo bankrotas po bankroto.

Taigi, *privatinis kreditas* buvo paralyžiuotas, prekių apyvarta sutrikusi, gamyba sustingusi dar prieš prasidedant vasario revoliucijai. Revoliucinė krizė padidino komercinę krizę. Ir jeigu pri-

vatinis kreditas remiasi įsitikinimu, kad visas buržuazinės gamybos santykių kompleksas, visa buržuazinė santvarka yra nepaliesta ir neliestina, tad kaip gi turėjo paveikti jį revoliucija, kuri grėsė pačiam buržuazinės gamybos pagrindui, ekonominei proletariato vergijai, revoliucija, kuri biržai priešpastatė Liuksemburgo sfinksą? Proletariato išsivadavimas — tai buržuazinio kredito panaikinimas, nes tatai yra buržuazinės gamybos ir buržuazinės santvarkos panaikinimas. Valstybinis kreditas ir privatinis kreditas yra ekonominis termometras, kuris rodo revoliucijos intensyvumą. *Kiek nukrinta kreditas, tiek pakyla revoliucijos temperatūra ir jos kūrybinė jėga.*

Laikinoji vyriausybė norėjo nuplėšti nuo respublikos jos antiburžuazinę kaukę. Tad visų pirma ji turėjo stengtis užtikrinti šios naujos valstybinės formos *mainomąją vertę,* jos biržos *kursą.* Kartu su respublikos kotiravimu biržoje būtinai turėjo vėl pakilti privatinis kreditas.

Kad būtų pašalintas net *įtarimas,* jog respublika nenorinti ar negalinti tesėti pasižadėjimų, jos paveldėtų iš monarchijos, kad būtų sudarytas pasitikėjimas respublikos buržuaziniu sąžiningumu ir moklumu, laikinoji vyriausybė stvėrėsi tiek pat negarbingų, kiek ir vaikiškų pasigyrimų. Dar *nesuėjus* įstatyminiam terminui, ji išmokėjo valstybės kreditoriams palūkanas už 5%, 4,5% ir 4% lakštus. Kapitalistai iš karto atgavo visą savo buržuazinį aplombą ir pasitikėjimą savimi, kai tik pastebėjo tą bailų skubotumą, kuriuo buvo stengiamasi nupirkti jų pasitikėjimą.

Žinoma, laikinosios vyriausybės finansiniai sunkumai dėl to teatrališko išsišokimo, atsiėjusio jai visų grynųjų pinigų atsargos, nesumažėjo. Ilgiau slėpti pinigų stokos nebebuvo galima, ir *smulkioji buržuazija, tarnai ir darbininkai* turėjo apmokėti malonią staigmeną, padarytą valstybės kreditoriams.

Buvo paskelbta, kad pagal *taupomųjų kasų* knygutes, kurių indėlis didesnis kaip 100 frankų, pinigai nebebus išmokami. Visos įdėtos taupomosiose kasose sumos buvo konfiskuotos ir vyriausybės dekretu paverstos negrąžintina valstybės paskola. Tai sukėlė ir be to jau esančios sunkioje būklėje *smulkiosios buržuazijos* pyktį prieš respubliką. Vietoje taupomųjų kasų knygučių gavusi valstybės paskolos lakštus, ji buvo priversta pardavinėti juos biržoje, atiduodama save tuo būdu į tų pačių biržos vertelgų-lupikų rankas, prieš kuriuos buvo nukreipta vasario revoliucija.

Viešpatavusios liepos monarchijos metu finansinės aristokratijos šventykla buvo *bankas.* Kaip birža savo rankose laiko valstybinį kreditą, taip bankas valdo *prekybinį kreditą.*

Vasario revoliucija tiesiogiai grėsė ne tik banko viešpatavimui, bet ir jo gyvavimui; dėl to jis iš pat pradžių stengėsi diskredituoti respubliką, padarydamas nekreditingumą visuotinį. Jis staigiai nutraukė kreditus bankininkams, fabrikantams ir pirkliams. Šis manevras, tuojau pat nesukeldamas kontrrevoliucijos, neišvengiamai sudavė smūgį pačiam bankui. Kapitalistai atsiėmė savo pinigus, kuriuos jie laikė banko rūsiuose. Banknotų laikytojai puolė į banko kasą mainyti jų į auksą ir sidabrą.

Laikinoji vyriausybė galėjo be prievartinio įsikišimo, visiškai teisėtu būdu, priversti banką *bankrutuoti;* ji tik turėjo pasyviai laikytis, palikus banką jo paties likimui. *Banko bankrutavimas* būtų buvęs potvynis, kuris vienu akimirksniu būtų nušlavęs nuo Prancūzijos žemės finansinę aristokratiją, galingiausią ir pavojingiausią respublikos priešą, auksinį liepos monarchijos pjedestalą. O bankui bankrutavus, pati buržuazija būtų turėjusi žiūrėti į tai, kad vyriausybė įsteigia nacionalinį banką ir atiduoda nacionalinį kreditą nacijos kontrolei, kaip į paskutinį žūtbūtinį mėginimą išsigelbėti.

Tačiau vietoj to laikinoji vyriausybė nustatė banknotams *priverstinį kursą*. Maža to. Ji pavertė visus provincijos bankus Prancūzijos banko filialiniais skyriais ir tuo būdu leido jam išplėsti savo tinklą po visą Prancūziją. Vėliau ji įkeitė bankui *valstybinius miškus,* kaip garantiją už paimtą iš jo paskolą. Tuo būdu vasario revoliucija betarpiškai sustiprino ir išplėtė tą pačią bankokratiją, kurią ji turėjo nuversti.

Tuo tarpu laikinoji vyriausybė vis labiau linko po didėjančio deficito našta. Veltui ji kaulijo patriotinių aukų. Tiktai darbininkai metė jai išmaldą. Teko griebtis didvyriškos priemonės — *naujo mokesčio* uždėjimo. Bet ką apdėti? Biržos vilkus, bankų karalius, valstybės kreditorius, rentininkus, pramonininkus? Bet tai nebuvo tinkama priemonė buržuazijai palenkti respublikos pusėn. Tai reiškė viena ranka pakirsti valstybinį ir prekybinį kreditą, tuo tarpu kai kita ranka su tokiomis didelėmis aukomis ir nusižeminimu buvo stengiamasi jį nupirkti. Bet kas nors turėjo savo kapšį pakratyti. Kas gi buvo paaukotas buržuaziniam kreditui? Jacques le bonhomme[1], *valstietis.*

Laikinoji vyriausybė kiekvienam visų keturių tiesioginių mokesčių frankui uždėjo papildomą 45 santimų mokestį. Vyriausybinė spauda melavo Paryžiaus proletariatui, kad tas mokestis liesiąs daugiausia stambiąją žemės nuosavybę, restauracijos suteiktojo

[1] *Žakas prastuolis* — paniekinama pravardė, kuria Prancūzijos dvarininkai vadino valstiečius. *Red.*

milijardo savininkus[1]. O iš tikrųjų jis palietė visų pirma *valstiečius,* t. y. didžiulę prancūzų tautos daugumą. *Valstiečiai turėjo apmokėti vasario revoliucijos išlaidas,* — ir jie sudarė svarbiausią kontrrevoliucijos armiją. Naujas 45 santimų mokestis buvo gyvybinis klausimas Prancūzijos valstiečiui, kuris savo ruožtu padarė jį gyvybės ir mirties klausimu respublikai. Nuo to laiko Prancūzijos valstiečiui *respubliką* reiškė papildomas *45 santimų mokestis,* o Paryžiaus proletariate jis matė veltkleidį, patogiai įsitaisiusį jo sąskaita.

Tuo tarpu kai 1789 m. revoliucija pradėjo nuo to, jog išlaisvino valstiečius nuo feodalinių prievolių naštos, 1848 m. revoliucija, kad nepakenktų kapitalui ir užtikrintų jo valstybinės mašinos funkcionavimą, visų pirma kaimo gyventojams atnešė naują mokestį.

Tik *vienu* būdu laikinoji vyriausybė begalėjo pašalinti tuos visus sunkumus ir išmušti valstybę iš jos senųjų vėžių, būtent, *valstybės bankroto paskelbimu.* Visi atsimena, kaip Ledriu-Rolenas vėliau gyrėsi Nacionaliniame susirinkime, kad jis su dorovingu pasipiktinimu atmetęs šį biržos vertelgos, palūkininko Fuldo, dabartinio Prancūzijos finansų ministro, pasiūlymą. Tuo tarpu Fuldas buvo pasiūlęs jam obuolį nuo pažinimo medžio.

Pripažinusi vekselius, kuriuos užkorė valstybei senoji buržuazinė visuomenė, laikinoji vyriausybė pateko jos valdžion. Ji pateko į nusigyvenusio buržuazinės visuomenės skolininko padėtį, užuot atsistojus prieš ją rūsčiu kreditoriumi, reikalaujančiu apmokėti senąsias revoliucines skolas. Ji turėjo stiprinti pašlijusius buržuazinius santykius, kad ištesėtų įsipareigojimus, įvykdomus tik tų santykių rėmuose. Kreditas tapo būtina jos egzistavimo sąlyga, o nuolaidos proletariatui, jam duotieji pažadai — *pančiais,* kurie *turėjo* būti sutraukyti. Darbininkų išsivadavimas — net viena tik *frazė* apie tai — tapo nepakeliamu pavojumi naujajai respublikai, nes šis reikalavimas buvo nuolatinis protestas prieš atstatymą kredito, kuris remiasi tvirtu ir nepajudinamu esamų ekonominių klasinių santykių pripažinimu. Todėl reikėjo *baigti su darbininkais.*

Vasario revoliucija išmetė armiją iš Paryžiaus. Nacionalinė gvardija, t. y. įvairių rūšių buržuazija, sudarė vienintelę karinę jėgą. Tačiau ji nesijautė pakankamai tvirta, kad galėtų susidoroti su proletariatu. Be to, ji buvo priversta nors ir po atkakliausio pasipriešinimo, iškeldama šimtus įvairiausių kliūčių, pa-

[1] Suma, 1825 m. asignuota kompensuoti aristokratams, kurių turtas buvo konfiskuotas XVIII amžiaus pabaigos buržuazinės revoliucijos metu. *Red.*

mažu ir dalimis atverti savo eiles ir įsileisti ginkluotus proletarus. Tuo būdu beliko tik viena išeitis — *vieną proletarų dalį pastatyti priešpriešiais kitai.*

Tam tikslui laikinoji vyriausybė sudarė 24 *mobilinės gvardijos* batalijonus, iš jaunų 15—20 metų vyrų, po tūkstantį žmonių kiekviename batalijone. Jie daugiausia priklausė *liumpenproletariatui,* kuris visuose didmiesčiuose sudaro griežtai skirtingą nuo pramonės proletariato masę. Šį sluoksnį, iš kurio verbuojami visokiausi vagys ir nusikaltėliai, sudaro gaivalai, gyveną trupiniais nuo visuomenės stalo, žmonės be aiškaus užsiėmimo, valkatos — gens sans feu et sans aveu; jie skiriasi pagal kultūros lygį nacijos, kuriai jie priklauso, bet visada išlaiko lazzaroni[1] būdingus bruožus. Būdami labai nepastovūs tokiame jaunuoliškame amžiuje, kokiame juos verbavo laikinoji vyriausybė, jie buvo pasiruošę didžiausiam didvyriškumui ir beatodairiškiausiam pasiaukojimui, bet taip pat ir žemiausiems plėšikiškiems žygiams bei biauriausiam parsidavėliškumui. Laikinoji vyriausybė mokėjo jiems po 1 franką 50 santimų dienai, t. y. ji juos nupirko. Ji aprengė juos tam tikra uniforma, t. y. išorine išvaizda ji atskyrė juos nuo bliuzininkų. Jų vadais buvo paskirti iš dalies reguliarios armijos karininkai, iš dalies jie patys pasirinko jaunus buržua sūnelius, sužavėjusius juos skambiais žodžiais apie mirtį už tėvynę ir atsidavimą respublikai.

Tuo būdu prieš Paryžiaus proletariatą atsistojo iš jo paties tarpo sudaryta 24 000 jaunų, stiprių pramuštgalvių armija. Proletariatas sveikino mobilinę gvardiją, žygiuojančią Paryžiaus gatvėmis, triukšmingais šūkiais *„vivat"*. Jis pažino joje savo priešakinius kovotojus barikadose. Jis laikė ją *proletarine* gvardija, skirtinga nuo buržuazinės Nacionalinės gvardijos. Jo klaida buvo dovanotina.

Šalia mobilinės gvardijos vyriausybė nutarė suburti aplink save dar pramonės darbininkų armiją. Šimtui tūkstančių darbininkų, krizės ir revoliucijos išmestų į gatvę, ministras Maris davė darbo vadinamosiose Nacionalinėse dirbtuvėse. Tuo skambiu vardu pridengta buvo ne kas kita, kaip darbininkų panaudojimas nuobodiems, vienodiems ir neproduktyviems *žemės darbams* už 23 sū darbo užmokestį. *Anglijos „darbo namai"*[2] *atvirame ore* —

[1] *Lazzaroni* — taip buvo vadinami Italijoje deklasuoti, liumpenproletariniai gyventojų elementai. Šie elementai buvo ne kartą absoliutistinių vyriausybių panaudojami kontrrevoliuciniams tikslams. *Red.*

[2] 1834 m. priimtas Anglijoje naujas neturtėlių įstatymas numatė vietoje piniginės pašalpos arba paramos natūra darbo namų statymą neturtėliams. Tie namai buvo vadinami „neturtėlių Bastilijomis", ir jie buvo neturtėliams tikras baubas. *Red.*

štai kas buvo tos Nacionalinės dirbtuvės. Laikinoji vyriausybė tarėsi suformavusi iš jų *antrą proletarinę armiją prieš pačius darbininkus*. Šį kartą buržuazija apsiriko dėl Nacionalinių dirbtuvių taip pat, kaip darbininkai apsiriko dėl mobilinės gvardijos. Ji sukūrė *maišto armiją*.

Tačiau *vienas* tikslas buvo pasiektas.

Nacionalinės dirbtuvės — taip buvo vadinamos liaudinės dirbtuvės, kurias propagavo Luji Blanas Liuksemburge. Mario dirbtuvės buvo įkurtos tiesiog *priešingais* Liuksemburgo planui pagrindais, tačiau savo vienoda etikete jos duodavo progos klaidų intrigoms, vertoms ispanų komedijos su šelmiškomis tarnų išdaigomis. Laikinoji vyriausybė pati slaptai paleido gandą, kad šitos Nacionalinės dirbtuvės esančios Luji Blano išradimas, ir tatai atrodė juo labiau įtikima, kad Luji Blanas, Nacionalinių dirbtuvių apaštalas, buvo laikinosios vyriausybės narys. Paryžiaus buržuazijai, pusiau naiviai, pusiau sąmoningai supainiojusiai du dalykus, dirbtinai sudarytajai Prancūzijos ir Europos viešajai nuomonei tie darbo namai buvo pirmasis žingsnis į socializmo įgyvendinimą, kuris tuo būdu buvo pastatytas prie gėdos stulpo.

Jei ne savo turiniu, tai savo pavadinimu *Nacionalinės dirbtuvės* buvo įkūnytas proletariato protestas prieš buržuazinę pramonę, buržuazinį kreditą ir buržuazinę respubliką. Ir jas užgriuvo visa buržuazijos neapykanta. Jose ji įžiūrėjo taikinį, prieš kurį ji galėjo nukreipti savo puolimą, kai tik ji buvo pakankamai sustiprėjusi, kad atvirai nutrauktų ryšius su vasario iliuzijomis. Visas *smulkiosios buržuazijos* nepasitenkinimas, visas jos apmaudas taip pat nukrypo prieš Nacionalines dirbtuves, tapusias visų bendru taikiniu. Su tikru pasipiktinimu skaičiavo ji sumas, kurias per dieną prarydavo veltėdžiai darbininkai, tuo tarpu kai jos pačios padėtis kasdien darėsi vis nepakenčiamesnė. Valstybinė pensija už tariamą darbą — tai yra socializmas! — murmėjo ji pati sau. Nacionalinėse dirbtuvėse, Liuksemburgo deklamacijose, darbininkų demonstracijose Paryžiuje — štai kur ji ieškojo savo vargingos padėties priežasties. Ir niekas taip nesikarščiavo prieš tariamąsias komunistų machinacijas, kaip smulkusis buržua, be jokios išsigelbėjimo vilties pakibęs ties bankroto praraja.

Tuo būdu būsimajame buržuazijos ir proletariato susirėmime visi pranašumai, visos lemiamosios pozicijos, visi viduriniai visuomenės sluoksniai buvo buržuazijos rankose. Tuo pačiu metu vasario revoliucijos bangos aukštai kilo visame kontinente ir kiekvienas naujas paštas atnešdavo naujų revoliucinių žinių tai iš Italijos, tai iš Vokietijos, tai iš tolimiausių Europos pietryčių

ir palaikė visuotinį liaudies svaigulį, be pertraukos atnešdamas jai įrodymų pergalės, kurios vaisiai jau buvo išslydę iš jos rankų. *Kovo 17 d.* ir *balandžio 16 d.* įvyko pirmieji susirėmimai didžiojoje klasių kovoje, kuri glūdėjo buržuazinės respublikos gelmėse.

Kovo 17-toji atskleidė dviprasmišką proletariato padėtį, neleidusią jam imtis jokių sprendžiamų žygių. Iš pradžių jo demonstracijos tikslas buvo grąžinti laikinąją vyriausybę į revoliucijos kelią, prireikus priversti ją pašalinti iš savo tarpo buržuazinius narius ir atidėti Nacionalinio susirinkimo ir Nacionalinės gvardijos rinkimų dieną. Tačiau kovo 16 d. Nacionalinėje gvardijoje atstovaujama buržuazija suruošė laikinajai vyriausybei priešišką demonstraciją. Šaukdama „Šalin Ledriu-Roleną!" ji nužygiavo prie rotušės. Tai privertė liaudį kovo 17 d. šaukti: „Tegyvuoja Ledriu-Rolenas! Tegyvuoja laikinoji vyriausybė!" Kad galėtų *atsispirti* buržuazijai, liaudis buvo priversta paremti buržuazinę respubliką, kuriai, kaip jai atrodė, grėsė pavojus. Ji sustiprino laikinąją vyriausybę, užuot ją sau pajungus. Kovo 17 d. baigėsi melodramatiška scena. Tiesa, tą dieną Paryžiaus proletariatas dar kartą parodė savo milžinišką galią, bet tai tik sustiprino buržuazijos — laikinosios vyriausybės viduje ir už jos — pasiryžimą jį palaužti.

Balandžio 16-toji buvo laikinosios vyriausybės kartu su buržuazija suruoštas *nesusipratimas*. Marso lauke ir hipodrome susirinko daugybė darbininkų pasitarti dėl būsimųjų Nacionalinės gvardijos generalinio štabo rinkimų. Staiga pasklido gandas, žaibo greitumu aplėkęs visą Paryžių, nuo vieno krašto iki kito, kad Marso lauke susirinkę ginkluoti darbininkai ir, Luji Blano, Blankio, Kabės ir Raspajo vadovaujami, ruošiąsi iš ten žygiuoti į rotušę nuversti laikinosios vyriausybės ir paskelbti komunistinės vyriausybės. Tuojau trimituojamas generalinis žygis — Ledriu-Rolenas, Marastas ir Lamartinas vėliau ginčijosi dėl tos iniciatyvos garbės — ir po valandos jau stovi su ginklu rankose 100 000 vyrų, rotušė užimta Nacionalinės gvardijos, po visą Paryžių griaudžia šauksmai: „Šalin komunistus! Šalin Luji Blaną, Blankį, Raspajį, Kabę!" Laikinajai vyriausybei pareiškia ištikimybę daugybė deputacijų, pasiryžusių gelbėti tėvynę ir visuomenę. Kai darbininkai pagaliau pasirodo prie rotušės, kad įteiktų laikinajai vyriausybei patriotinę rinkliavą, surinktą Marso lauke, jie savo nustebimui sužino, kad buržuazinis Paryžius ką tik tariamoje, su visu atsargumu paruoštoje kovoje nugalėjo jų šešėlį. Baisus balandžio 16 d. pasikėsinimas buvo pretekstas *armijai grąžinti į Paryžių* — tatai iš tikrųjų ir buvo visos

šios grubios komedijos tikslas — ir reakcinėms federalistų demonstracijoms provincijoje.

Gegužės 4 d. susirinko iš *tiesioginių ir visuotinių rinkimų* atsiradęs *Nacionalinis susirinkimas*. Visuotinė rinkimų teisė neturėjo tos magiškos jėgos, kurią jai priskirdavo senojo plauko respublikonai. Visoje Prancūzijoje, ar bent daugumoje prancūzų, jie matė *„piliečius"* su tais pačiais interesais, su tomis pačiomis pažiūromis ir t. t. Tai buvo jų *liaudies kultas*. Bet rinkimai vietoje jų *įsivaizduotos* liaudies iškėlė dienos švieson *tikrąją* liaudį, t. y. atstovus įvairių klasių, į kurias ji suskyla. Mes jau žinome, kodėl valstiečiai ir smulkioji buržuazija rinkimuose ėjo paskui karingai nusiteikusią buržuaziją ir restauracijos trokštančius stambiuosius žemvaldžius. Tačiau, jei visuotinė rinkimų teisė nebuvo toji stebuklingoji lazdelė, kuria ją laikė naivūs respublikonai, tai ji turėjo kitą, daug didesnį nuopelną: ji atpalaidavo klasių kovą, privertė įvairius buržuazinės visuomenės viduriniuosius sluoksnius greit atsikratyti savo iliuzijomis ir nusivylimais; ji vienu mostu iškėlė į valstybės viršūnę visas išnaudojančiosios klasės frakcijas, nuplėšdama tuo būdu nuo jų veidmainingą kaukę, tuo tarpu kai monarchija su savo cenzu tik kompromituodavo tam tikras buržuazijos frakcijas, kitoms leisdama slėptis už kulisų ir apsigaubti bendros opozicijos aureole.

Steigiamajame nacionaliniame susirinkime, atidarytame gegužės 4 d., vyravo *buržuaziniai respublikonai*, „National'io" respublikonai. Net legitimistai ir orleanistai iš pradžių tedrįsdavo rodytis tik prisidengę buržuazinio respublikonizmo kauke. Tik respublikos vardu galėjo būti pradėta kova prieš proletariatą.

Respublika, t. y. prancūzų tautos pripažintoji respublika *prasideda nuo gegužės 4 d., o ne nuo vasario 25 d.;* tai ne ta respublika, kurią Paryžiaus proletariatas primetė laikinajai vyriausybei, ne respublika su socialinėmis institucijomis, ne ta svajonė, kuri buvo iškilusi prieš barikadų kovotojų akis. Nacionalinio susirinkimo paskelbtoji, vienintelė teisėta respublika buvo ne revoliucinis ginklas prieš buržuazinę santvarką, o priešingai, jos politinė rekonstrukcija, iš naujo politiškai sustiprinanti buržuazinę visuomenę, — žodžiu, *buržuazinė respublika*. Šis teigimas nuskambėjo iš Nacionalinio susirinkimo tribūnos ir rado atgarsį visoje buržuazinėje respublikonų ir antirespublikonų spaudoje.

Ir mes matėme, kad vasario respublika iš tikrųjų nebuvo ir negalėjo būti kas kita, kaip *buržuazinė* respublika, bet kad laikinoji vyriausybė, proletariato betarpiškai spaudžiama, buvo priversta paskelbti *ją respublika su socialinėmis institucijomis;* kad Paryžiaus proletariatas dar neįstengė atsipalaiduoti nuo buržua-

zinės respublikos kitaip, kaip savo *vaizduotėje*, savo *svajonėse*, — o iš tikrųjų jis visa savo veikla jai visur tarnavo; kad jam duoti pažadai pasidarė nepakenčiamu pavojumi naujajai respublikai ir visas laikinosios vyriausybės gyvavimas buvo suvestas į nepaliaujamą kovą su proletariato reikalavimais.

Nacionalinio susirinkimo asmenyje visa Prancūzija buvo Paryžiaus proletariato teisėju. Susirinkimas tuojau pat nutraukė ryšius su visomis vasario revoliucijos socialinėmis iliuzijomis, jis tiesiog paskelbė *buržuazinę respubliką*, ir tik buržuazinę respubliką. Jis tuojau pat pašalino iš savo išrinktosios Vykdomosios komisijos proletariato atstovus — Luji Blaną ir Alberą; jis atmetė pasiūlymą įsteigti atskirą darbo ministeriją ir triukšmingais pritarimo šauksmais priėmė ministro Trelos pareiškimą: „Dabar svarbu tik tai — *grąžinti darbą į jo senąsias sąlygas*".

Tačiau viso to dar neužteko. Vasario revoliucija buvo iškovota darbininkų, pasyviai palaikant buržuazijai. Proletarai teisėtai laikė save vasario laimėtojais ir statė išdidžius nugalėtojo reikalavimus. Jie turėjo būti gatvėje nugalėti, turėjo būti jiems parodyta, kad jie pasmerkti pralaimėti, kai jie kovoja ne *bendrai* su buržuazija, o *prieš* ją. Jei vasario respublikai su jos nuolaidomis socializmui buvo reikalinga susivienijusio su buržuazija proletariato kova prieš monarchiją, tai dabar buvo reikalinga antra kova, norint atpalaiduoti respubliką nuo jos padarytųjų socializmui nuolaidų, norint oficialiai įtvirtinti *buržuazinės respublikos* viešpatavimą. Proletariato reikalavimus buržuazija turėjo atremti su ginklu rankose. Ir tikrasis buržuazinės respublikos lopšys yra ne *vasario pergalė*, o *birželio pralaimėjimas*.

Proletariatas paskubino sprendimą, įsiverždamas gegužės 15 d. į Nacionalinį susirinkimą, nesėkmingai mėgindamas atgauti savo revoliucinę įtaką, — jis pasiekė tik tai, kad jo energingi vadai pateko į buržuazijos kalėjimų prižiūrėtojų rankas[1]. *Il faut en finir!* Tam reikia padaryti galą! Šitame šūksme pasireiškė tvirtas Nacionalinio susirinkimo pasiryžimas priversti proletariatą stoti į sprendžiamąjį mūšį. Vykdomoji komisija išleido visą eilę iššaukiančių dekretų, kaip, pavyzdžiui, uždraudimas liaudžiai rinktis ir t. t. Iš Steigiamojo nacionalinio susirinkimo tribūnos darbininkai buvo tiesiog provokuojami, plūstami, išjuokiami. Tačiau svarbiausias puolimų objektas, kaip mes matėme, buvo *Nacionalinės dirbtuvės*. Į jas Steigiamasis susirinkimas įsakmiai kreipė

---

[1] Ryšium su 1848 m. gegužės 15 d. įvykiais buvo suimti ir įmesti į Venseno kalėjimą Barbesas, Alberas, Raspajis, Sobrijė, o keliomis dienomis vėliau ir Blankis. *Red.*

Vykdomosios komisijos dėmesį, kuri tik ir laukė, kad Nacionalinis susirinkimas paskelbtų jos pačios planą kaip įsakymą.

Vykdomoji komisija pradėjo nuo to, kad apsunkino įstojimą į Nacionalines dirbtuves, pakeitė padienį apmokėjimą vienetiniu ir iškėlė visus ne Paryžiuje gimusius darbininkus į Solonę, tariamai žemės darbų dirbti. Šie žemės darbai, kaip papasakojo savo draugams grįžusieji iš ten nusivylę darbininkai, buvo tik retorinė formulė, kuria buvo pagražinamas jų ištrėmimas. Pagaliau birželio 21 d. „Moniteur'e" pasirodė dekretas, kuriuo buvo įsakoma prievarta pašalinti iš Nacionalinių dirbtuvių visus viengungius darbininkus arba paimti juos į armiją.

Darbininkai neturėjo pasirinkimo: jie turėjo arba mirti badu arba pradėti kovą. Jie atsakė birželio 22 d. milžinišku sukilimu — pirmu didžiu mūšiu tarp abiejų klasių, į kurias suskyla šiuolaikinė visuomenė. Tai buvo kova dėl *buržuazinės* santvarkos išsaugojimo arba panaikinimo. Uždangalas, gaubęs respubliką, buvo sudraskytas.

Yra žinoma, su kokiu sau pavyzdžio neturinčiu narsumu ir genialumu, be vadų, be bendro plano, be lėšų ir dažniausiai stokodami ginklų, darbininkai ištisas penkias dienas laikėsi prieš armiją, prieš mobilinę gvardiją, prieš Paryžiaus Nacionalinę gvardiją ir atvykusius iš provincijos nacionalinius gvardiečius. Yra žinoma, kad buržuazija už jos išgyventą mirštamą baimę atkeršijo negirdėtais žiaurumais ir išžudė daugiau kaip 3 000 belaisvių.

Oficialieji Prancūzijos demokratijos atstovai buvo taip stipriai paveikti respublikoninės ideologijos, kad jie birželio kovos reikšmę pradėjo suvokti tik po kelių savaičių. Jie buvo lyg apstulbę nuo parako dūmų, kuriuose išsisklaidė jų fantastinė respublika.

Betarpišką įspūdį, kurį mums padarė žinia apie birželio pralaimėjimą, skaitytojas leis mums atvaizduoti „Naujojo Reino Laikraščio" žodžiais:

„Paskutinė oficiali vasario revoliucijos liekana — Vykdomoji komisija — išsisklaidė prieš įvykio rimtumą, kaip rūkas. Lamartino fejerverkas virto Kavenjako artilerijos kanonada. Štai ji — fraternité, brolybė dviejų priešingų klasių, kurių viena išnaudoja kitą, šita brolybė, vasario mėnesį proklamuota, didelėmis raidėmis užrašyta ant Paryžiaus kaktos, ant kiekvieno kalėjimo, ant kiekvienos kareivinės. Jos tikra, nesuklastota, prozaiška išraiška yra *pilietinis karas,* pilietinis karas savo baisiausiu pavidalu, — darbo ir kapitalo karas. Šita brolybė birželio 25 d. vakarą liepsnojo prieš viso Paryžiaus langus, kai buržuazijos Paryžius surengė iliuminaciją, o proletariato Paryžius degė ugnyje, plūdo

kraujuose, dejavo. Brolybė truko tik tol, kol buržuazijos interesai sutapo su proletariato interesais.

Senosios revoliucinės 1793 metų tradicijos pedantai, socialistiniai doktrinieriai, kurie prašė iš buržuazijos išmaldos liaudžiai ir kuriems buvo leista sakyti ilgus pamokslus ir save tol kompromituoti, kol pavyks užliūliuoti proletarinį liūtą; respublikonai, reikalavusieji visos senosios buržuazinės santvarkos, tik be karūnuotos galvos; dinastiniai opozicionieriai, kuriems atsitiktinumas vietoje vyriausybės pasikeitimo pakišo dinastijos žlugimą; legitimistai, kurie norėjo ne numesti livrėją, bet tik pakeisti jos sukirpimą, — štai tie sąjungininkai, su kuriais liaudis iškovojo savo vasarį...

Vasario revoliucija buvo *graži* revoliucija, visuotinės simpatijos revoliucija, nes prieštaravimai, aiškiai pasireiškę joje prieš karaliaus valdžią, dar snaudė greta vienas kito ramiai, *neišsivystę*, nes socialinė kova, sudariusi jų foną, tik iliuziškai teegzistavo, teegzistavo fraze, žodžiu. *Birželio revoliucija*, priešingai, yra *biauri* revoliucija, atstumianti revoliucija, nes į frazės vietą atsistojo veiksmas, nes respublika atidengė paties slibino galvą, numušdama nuo jo jį dengusią ir slėpusią karūną. *Tvarka!* — toks buvo Gizo kovos šūkis. *Tvarka!* — šaukė Sebastianis, Gizo šalininkas, kai Varšuva buvo rusų paimta. *Tvarka!* — šaukia Kavenjakas, tas grubusis Prancūzijos Nacionalinio susirinkimo ir respublikoniškosios buržuazijos aidas. *Tvarka!* — griaudė jo kartečės, draskydamos proletariato kūną. Nė viena iš gausių Prancūzijos buržuazijos revoliucijų nuo 1789 metų nesikėsino prieš tvarką, nes visos jos palikdavo neliestą klasinį viešpatavimą, darbininkų vergiją ir *buržuazinę tvarką*, kad ir kaip dažnai bekistų to viešpatavimo ir tos vergijos politinė forma. Birželis pasikėsino prieš šitą tvarką. Vargas Birželiui!“ („Naujasis Reino Laikraštis“, 1848 m. birželio 29 d.)

Vargas Birželiui! — atsiliepia Europos aidas.

Buržuazija *privertė* Paryžiaus proletariatą sukilti birželyje. Jau ta viena aplinkybė pasmerkė sukilimą nepasisekti. Ne betarpiška, įsisąmoninta reikmė stūmė proletariatą siekti prievartos keliu nuversti buržuaziją; jis dar nebuvo šiam uždaviniui priaugęs. „*Moniteur*“ turėjo jam oficialiai pareikšti, jog praėjo tie laikai, kada respublika matė reikalą nusilenkti jo iliuzijoms, ir tik jo pralaimėjimas atskleidė jam tą tiesą, kad mažiausias jo būklės pagerinimas buržuazinės respublikos *rėmuose* tebėra *utopija* ir kad ta utopija tampa nusikaltimu, kai tik bandoma ją įgyvendinti. Tuomet vieton formos atžvilgiu perdėtų, turinio atžvilgiu smulkmeniškų ir iš esmės net buržuazinių proletariato reikala-

vimų, kurių patenkinimą jis norėjo išplėšti iš vasario respublikos, stojo drąsus revoliucinis kovos lozungas: *Buržuazijos nuvertimas! Darbininkų klasės diktatūra!*

Savo kapą padaręs *buržuazinės respublikos* lopšiu, proletariatas privertė ją tuo pat laiku pasirodyti savo grynu pavidalu, kaip valstybė, kurios pripažintas uždavinys — įamžinti kapitalo viešpatavimą ir darbo vergiją. Turėdamas visados prieš akis randais paženklintą, nesutaikomą, nenugalimą priešą, — nenugalimą, nes jo egzistavimas yra pačios buržuazijos gyvavimo sąlyga, — išlaisvintas iš visų varžtų buržuazijos viešpatavimas turėjo tuoj pavirsti *buržuazijos terorizmu*. Po to, kai proletariatas buvo laikinai nuo scenos nustumtas ir buržuazijos diktatūra buvo oficialiai pripažinta, vidurinieji buržuazinės visuomenės sluoksniai — smulkioji buržuazija ir valstiečiai — jų būklei besidarant vis labiau nepakenčiamai, aštrėjant jų antagonizmui buržuazijai, turėjo vis labiau ir labiau jungtis prie proletariato. Jei anksčiau jie visų savo vargų priežastį rasdavo proletariato stiprėjime, tai dabar jie turėjo ją rasti jo pralaimėjime.

Jeigu birželio sukilimas visur kontinente pakėlė buržuazijos savo vertės pajautimą ir paskatino ją atvirai sueiti į sąjungą su feodaline monarchija prieš liaudį, tai kas buvo pirmoji šios sąjungos auka? Pati kontinento buržuazija. Birželio pralaimėjimas sutrukdė jai sustiprinti savo viešpatavimą ir sustabdyti pusiau patenkintą, pusiau nusivylusią liaudį žemiausioje buržuazinės revoliucijos pakopoje.

Pagaliau birželio pralaimėjimas atskleidė Europos despotinėms valstybėms tą paslaptį, kad Prancūzija bet kuriomis sąlygomis turi palaikyti taiką su kaimynais, kad galėtų vesti šalies viduje pilietinį karą. Tuo būdu tautos, pradėjusios kovą dėl savo nacionalinės nepriklausomybės, buvo paliktos Rusijos, Austrijos ir Prūsijos valdžiai, bet tuo pačiu metu šių nacionalinių revoliucijų likimas tapo priklausomas nuo proletarinės revoliucijos likimo, dingo jų tariamas savarankiškumas, jų nepriklausomumas nuo didžiojo socialinio perversmo. Nei vengras, nei lenkas, nei italas nebus laisvi, kol darbininkas lieka vergu!

Pagaliau Šventosios sąjungos pergalių dėka Europa įgijo tokį pavidalą, kad kiekvienas naujas proletarinis sukilimas Prancūzijoje neišvengiamai sukels *pasaulinį karą*. Nauja Prancūzijos revoliucija bus priversta tučtuojau apleisti nacionalinę dirvą ir *užkariauti sau Europos areną*, ant kurios tik ir gali būti įgyvendinta XIX šimtmečio socialinė revoliucija.

Taigi, tik birželio pralaimėjimas sudarė visas sąlygas, kuriomis Prancūzija gali imtis Europos revoliucijos *iniciatyvos*. Tik

ir apgulos stovis Paryžiuje leido jai tik labai nedrąsiai ir atsargiai savo čiuptuvėlius išleisti.

Nuo 1830 m. *buržuazinių respublikonų* frakcija savo rašytojų, oratorių ir talentų, savo garbėtroškų, atstovų, generolų, bankininkų ir advokatų asmenyje spietėsi aplink Paryžiaus laikraštį „*National*". Provincijose „National" turėjo savo filialinius laikraščius. „National'io" klika — tai buvo *trispalvės respublikos dinastija*. Ji tuojau užvaldė visas valstybines tarnybas, ministerijas, policijos prefektūrą, paštų valdybą, prefektų vietas, laisvas aukštesniųjų karininkų vietas armijoje. Vykdomosios valdžios priešakyje stovėjo jos generolas *Kavenjakas;* jos vyriausiasis redaktorius Marastas tapo nuolatiniu Steigiamojo nacionalinio susirinkimo pirmininku. Kartu su tuo jis savo priėmimuose, kaip ceremonmeistris, ėjo vaišingo „padoriosios" respublikos šeimininko pareigas.

Net revoliuciniai prancūzų rašytojai savotiško respublikinės tradicijos gerbimo įtakoje sustiprino klaidingą nuomonę, kad Steigiamajame nacionaliniame susirinkime viešpatavę rojalistai. Steigiamasis susirinkimas, priešingai, nuo birželio dienų pasiliko *vien tik buržuazinio respublikonizmo atstovas*, ir kuo labiau mažėjo trispalvių respublikonų įtaka už Susirinkimo sienų, tuo ryžtingiau jis reiškė savo respublikonizmą. Kai buvo svarbu išlaikyti buržuazinės respublikos *formą,* jis disponuodavo demokratinių respublikonų balsais, o kai buvo svarbu išlaikyti jos *turinį,* tai jis net savo kalbos stiliumi nebesiskyrė nuo rojalistinių buržuazijos frakcijų, nes buržuazinės respublikos turinį sudaro kaip tik buržuazijos interesai, jos klasinio viešpatavimo ir klasinio išnaudojimo materialinės sąlygos.

Taigi, ne rojalizmas, o buržuazinis respublikonizmas įsikūnijo gyvenime ir veikloje šio Steigiamojo susirinkimo, kuris pagaliau nemirė ir nebuvo nužudytas, — jis tiesiog supuvo.

Visą Steigiamojo susirinkimo viešpatavimo laiką, kol jis avanscenoje vaidino spektaklį gerbiamajai publikai, scenos gilumoje vyko nenutrūkstamas aukojimas — nesibaigią karo lauko teismų sprendimai paimtiems į nelaisvę birželio sukilėliams arba jų ištrėmimas be teismo. Steigiamasis susirinkimas turėjo takto prisipažinti, kad jis birželio sukilėlius ne teisia kaip nusikaltėlius, bet sunaikina kaip priešus.

Pirmuoju Steigiamojo nacionalinio susirinkimo darbu buvo *tardomosios komisijos* įsteigimas birželio ir gegužės 15 dienos įvykiams ištirti ir socialistų bei demokratų partijų vadų dalyvavimui juose išaiškinti. Tardymas buvo nukreiptas tiesiog prieš Luji Blaną, Ledriu-Roleną ir Kosidjerą. Buržuaziniai respubliko-

nai degė nekantrumu nusikratyti šiais konkurentais. Savo kerštui įvykdyti jie negalėjo susirasti tinkamesnio subjekto, kaip poną *Odiloną Baro,* buvusį dinastinės opozicijos vadą, liberalizmo įsikūnijimą, pasipūtusią menkystą, tuščiakalbį liurbį, kuris turėjo ne tik atkeršyti už dinastiją, bet dar ir nubausti revoliucionierius už jam išslydusį ministro pirmininko postą. Patikima jo negailestingumo garantija! Taigi šis Baro buvo paskirtas tardomosios komisijos pirmininku, ir jis sukūrė vasario revoliucijai ištisą bylą, kurią sudarė: kovo 17 d. — *manifestacija,* balandžio 16 d. — *sąmokslas,* gegužės 15 d. — *pasikėsinimas,* birželio 23 d. — *pilietinis karas!* Kodėl jis neišplėtė savo mokslinių kriminalinių tyrinėjimų ligi vasario 24 d.? „Journal des Débats"[1] atsakė į tai: vasario 24 d. — tai savo rūšies *Romos įkūrimas.* Valstybių atsiradimas susijęs su mitais, kuriais reikia tikėti, kurių nereikia svarstyti. Luji Blanas ir Kosidjeras buvo atiduoti teismui. Nacionalinis susirinkimas užbaigė savo paties apsivalymo darbą, kurį jis buvo pradėjęs gegužės 15 d.

Laikinosios vyriausybės paruoštasis ir Gudšo vėl iškeltasis planas apdėti kapitalą mokesčiu — ipotekos mokesčio pavidalu — Steigiamojo susirinkimo buvo atmestas; įstatymas, apribojąs darbo dieną ligi 10 valandų, panaikintas; vėl įvestas kalinimas už skolų nemokėjimą; neraštingieji, kurie sudarė žymią Prancūzijos gyventojų dalį, buvo pašalinti nuo dalyvavimo prisiekusiųjų teisme. Kodėl kartu neatimti jiems ir rinkimų teisės? Vėl buvo įvestas laidas laikraščiams, sąjungų teisė buvo apribota.

Tačiau beskubėdami grąžinti seniesiems buržuaziniams santykiams jų senąsias garantijas ir panaikinti visus revoliucijos bangų paliktus pėdsakus, buržuaziniai respublikonai sutiko pasipriešinimą, kuris grėsė jiems netikėtu pavojumi.

Birželio dienomis niekas taip fanatiškai nekovojo dėl nuosavybės išgelbėjimo ir kredito atstatymo, kaip Paryžiaus smulkioji buržuazija — kavinių ir restoranų laikytojai, vyno prekiautojai, smulkieji prekybininkai, krautuvininkai, amatininkai ir kt. Krautuvėlė subruzdo ir kilo prieš barikadą, norėdama atstatyti judėjimą, vedantį iš gatvės į krautuvėlę. Bet už barikados stovėjo krautuvininko pirkėjai ir skolininkai, o priešais — jo kreditoriai. Ir kai barikados buvo sugriautos, o darbininkai sutriuškinti, kai apsvaigę nuo pergalės krautuvininkai puolė atgal prie savo krautuvių, jų duris rado užbarikaduotas nuosavybės gelbėtojo, oficialaus kredito agento, kuris sutiko juos grasinančiais raš-

[1] *„Journal des Débats" („Debatų Laikraštis")* — konservatyvinis dienraštis, ėjo Paryžiuje nuo 1789 metų. *Red.*

birželio sukilėlių kraujuje pamirkyta trispalvė vėliava tapo Europos revoliucijos vėliava — *raudona vėliava.*

Ir mes sušunkame: *Revoliucija mirė, tegyvuoja revoliucija!*

II

1849 m. BIRŽELIO 13 d.

1848 m. vasario 25 d. davė Prancūzijai *respubliką,* birželio 25 d. primetė jai *revoliuciją.* O po birželio revoliucija reiškė: *buržuazinės visuomenės nuvertimą,* tuo tarpu kai iki vasario ji reiškė: *valstybinės formos nuvertimą.*

Birželio kovai vadovavo buržuazijos *respublikoninė* frakcija, ir pergalė, savaime aišku, atidavė valstybės valdžią į jos rankas. Apgulos stovis paklupdė jai po kojų supančiotą, nepajėgiantį pasipriešinti Paryžių, o provincijose viešpatavo moralinė apgulos stovio atmosfera, grėsmingas, brutalus nugalėjusios buržuazijos išdidumas ir nepažabotas savininkiškas valstiečių fanatizmas. Taigi, iš *apačios* nebuvo jokio pavojaus!

Kartu su revoliucine darbininkų galia sudužo politinė įtaka *demokratinių,* t. y. *smulkiaburžuazinių, respublikonų,* atstovaujamų Vykdomojoje komisijoje Ledriu-Roleno, Steigiamajame nacionaliniame susirinkime — Kalno partijos, spaudoje — laikraščio „Réforme". Kartu su buržuaziniais respublikonais jie balandžio 16 d. buvo suorganizavę sąmokslą prieš proletariatą, o birželio dienomis kartu su jais kovojo prieš jį. Tuo būdu jie patys susprogdino pamatą, kuriuo buvo pagrįsta jų partijos galia, nes smulkioji buržuazija gali prieš buržuaziją išlaikyti revoliucinę poziciją tik tol, kol ji remiasi proletariatu. Jie buvo atstatyti. Buržuaziniai respublikonai atvirai nutraukė fiktyvią sąjungą, sudarytą su jais nenoromis ir su užpakalinėmis mintimis laikinosios vyriausybės ir Vykdomosios komisijos laikotarpiu. Paniekinti ir atstumti kaip sąjungininkai, demokratiniai respublikonai nusmuko ligi trispalvių respublikonų pakalikų vaidmens, negalėdami gauti iš jų jokių nuolaidų, bet turėdami remti jų viešpatavimą kiekvieną kartą, kai tik jam, o kartu su juo ir respublikai, atrodė gresiąs pavojus iš antirespublikinių buržuazijos frakcijų pusės. Pagaliau šios frakcijos, orleanistai ir legitimistai, nuo pat pradžios Steigiamajame nacionaliniame susirinkime sudarė mažumą. Ligi birželio dienų jie išdrįsdavo išstoti tik su buržuazinio respublikonizmo kauke; birželio pergalė akimirksniui sujungė visą buržuazinę Prancūziją aplink Kavenjaką, kurio asmenyje ji sveikino savo išgelbėtoją, o kai tuojau po birželio dienų antirespublikinė partija vėl tapo savarankiška, karinė diktatūra

tais: Neapmokėtas vekselis! Neapmokėta buto nuoma! Neapmokėtas skolos raštelis!.. Žuvusi krautuvė! Žuvęs krautuvininkas!

Nuosavybės gelbėjimas! Tačiau namas, kuriame jie gyveno, buvo ne jų nuosavybė; krautuvė, kurią jie laikė, buvo ne jų nuosavybė; prekės, kurias jie pardavinėjo, buvo ne jų nuosavybė. Jiems jau nebepriklausė nei jų krautuvė, nei lėkštė, iš kurios jie valgė, nei lova, kurioje miegojo. Kaip tik prieš juos pačius reikėjo *gelbėti šią nuosavybę* — namų savininkui, kuris jiems nuomojo namą, bankininkui, kuris diskontavo jų vekselius, kapitalistui, kuris skolino jiems grynais pinigais, fabrikantui, kuris patikėjo krautuvininkams savo prekės pardavimą, urmininkui, kuris davė tiems amatininkams žaliavos kreditan. *Kredito atstatymas!* Bet vėl sustiprėjęs kreditas pasireiškė kaip gyva ir kerštinga dievybė visų pirma tuo, kad išmetė nemoklų skolininką su žmona ir vaikais iš jo buto, atidavė jo iliuzorinį turtą kapitalui, o jį patį įkišo į skolininkų kalėjimą, kuris vėl grėsmingai iškilo ant birželio sukilėlių lavonų.

Smulkioji buržuazija pasibaisėdama suprato, kad, sumušdama darbininkus, ji be pasipriešinimo išdavė save į savo kreditorių rankas. Jos bankrotas, kuris chroniškai tęsėsi nuo vasario mėnesio ir kuriam, atrodė, nebuvo teikiama reikšmės, dabar, po birželio įvykių, buvo viešai paskelbtas.

Nominalioji smulkiosios buržuazijos *nuosavybė* buvo neliečiama tol, kol reikėjo siųsti ją į kovos lauką *nuosavybės vardan.* Dabar, kai didysis reikalas su proletariatu buvo sutvarkytas, buvo galima vėl suvesti ir smulkias sąskaitas su krautuvininku. Paryžiuje laiku neapmokėtų vekselių buvo daugiau kaip už 21 milijoną frankų, provincijoje — daugiau kaip už 11 milijonų frankų. Daugiau kaip 7 000 Paryžiaus prekybininkų nebuvo sumokėję butų nuomos nuo vasario mėnesio.

Jei Nacionalinis susirinkimas paskyrė ištirti klausimą apie *politinį nusikaltimą* pradedant vasariu, tai smulkioji buržuazija iš savo pusės pareikalavo ištirti klausimą apie *civilines skolas* ligi vasario 24 d. Ji gausingai susirinko biržos salėje ir grasindama pareiškė savo reikalavimus: kiekvienas prekybininkas, įrodęs, kad jis subankrutavo tik dėl revoliucijos sukeltos stagnacijos ir kad ligi vasario 24 d. jo prekybiniai reikalai buvo geri, turi gauti per komercinį teismą savo skolos mokėjimo prailginimą, o kreditorius turi, sumokėjus jam nedidelius procentus, likviduoti savo ieškinį. Šis klausimas buvo svarstomas Nacionaliniame susirinkime kaip *bičiuliškų sandėrių* įstatymo projektas. Susirinkimas svyravo; staiga jis sužinojo, kad tuo pačiu metu prie Sen Deni

vartų tūkstančiai sukilėlių žmonų ir vaikų ruošia amnestijos peticiją.

Prisikėlusios birželio šmėklos akivaizdoje smulkioji buržuazija sudrebėjo, ir Susirinkimas vėl pasidarė nepermaldaujamas. Bičiuliški sandėriai — concordats à l'amiable — tarp kreditorių ir skolininkų esmingiausiuose punktuose buvo atmesti.

Taigi, po to, kai respublikoniškieji buržuazijos atstovai Nacionaliniame susirinkime jau seniai buvo atstūmę nuo savęs demokratinius smulkiosios buržuazijos atstovus, šis parlamentinis skilimas įgavo savo buržuazinę, realią-ekonominę prasmę: smulkieji buržua-skolininkai buvo atiduoti buržua-kreditorių valiai. Žymi tų skolininkų dalis visiškai nusigyveno, kitiems buvo leista tęsti savo veiklą tokiomis sąlygomis, kurios paversdavo juos visiškais kapitalo vergais. 1848 m. rugpiūčio 22 d. Nacionalinis susirinkimas atmetė bičiuliškus sandėrius, o 1848 m. rugsėjo mėn. 19 d., apgulos stovio metu, princas Luji Bonapartas ir Venseno kalinys, komunistas Raspajis, buvo išrinkti Paryžiaus atstovais. O buržuazija išrinko palūkininką-bankininką ir orleanistą Fuldą. Taigi, iš visų pusių vienu metu buvo paskelbtas atviras karas Steigiamajam nacionaliniam susirinkimui, buržuaziniam respublikonizmui ir Kavenjakui.

Savaime suprantama, kad masiniai Paryžiaus smulkiųjų buržua bankrutavimai savo padariniais turėjo paliesti daug platesnį asmenų ratą, negu betarpiškai nukentėjusius, ir dar kartą sukrėsti buržuazinę prekių apyvartą, tuo tarpu kai birželio sukilimo išlaidos dar labiau padidino valstybės deficitą, o valstybinės pajamos vis mažėjo dėl gamybos sustingimo, sumažėjusio vartojimo ir įvežimo. Kavenjakas ir Nacionalinis susirinkimas nerado kitos išeities, kaip tik užtraukti naują paskolą, kuri juos dar tvirčiau įkinkė į finansinės aristokratijos jungą.

Jei smulkioji buržuazija birželio pergale laimėjo tik bankrotą ir išpardavimą iš varžytynių, tai *mobilinė gvardija* — tie Kavenjako janičarai — priešingai, gavo sau atlyginimą švelniuose lorečių glėbiuose ir visokiausiuose sveikinimuose, kurių šie „jaunieji visuomenės išgelbėtojai“ susilaukė salonuose Marasto, to trispalvės vėliavos riterio, tuo pačiu metu vaidinusio ir „padoriosios“ respublikos amfitriono ir trubadūro vaidmenį. Tačiau toks mobilinių gvardiečių išaukštinimas visuomenėje ir jų gaunama pernelyg didelė alga pykdė *armiją;* tuo pačiu metu dingo visos nacionalinės iliuzijos, kuriomis buržuazinis respublikonizmas per savo laikraštį *„National“* Luji Filypo laikais mokėjo prisivilioti armijos ir valstietijos dalį. Tarpininkavimo vaidmuo, kurį suvaidino Kavenjakas ir Nacionalinis susirinkimas *Šiaurės Ita-*

lijoje, bendrai su Anglija išdavę ją Austrijai, — ši viena viešpatavimo diena sunaikino „National'io" opozicijos 18 metų rezultatus. Nė viena vyriausybė nebuvo mažiau nacionališka, kaip „National'io" vyriausybė, nė viena vyriausybė nebuvo labiau priklausoma nuo Anglijos, o juk Luji Filypo laikais „National" gyveno, kasdien parafrazuodamas Katono posakį: Carthaginem esse delendam[1], nė viena vyriausybė taip nešliaužiojo prieš Šventąją sąjungą, o tuo tarpu „National" reikalavo iš tokio Gizo nutraukti Vienos traktatus. Istorijos ironija padarė Bastidą, buvusį „National'io" užsienio skyriaus redaktorių, Prancūzijos užsienio reikalų ministru, kad jis kiekvieną savo straipsnį paneigtų kiekviena savo telegrama.

Kurį laiką armija ir valstiečiai tikėjo, kad karinė diktatūra įrašys į Prancūzijos dienotvarkę karą su užsieniu ir „šlovę". Tačiau Kavenjakas buvo ne kardo diktatūra ant buržuazinės visuomenės, o buržuazijos diktatūra su kardo pagalba. Kareivis dabar buvo reikalingas tik kaip žandaras. Po griežta senovinio respublikoninio kuklumo kauke Kavenjakas slėpė nuvalkiotą paklusnumą žeminančioms savo buržuazinės tarnybos sąlygoms. L'argent n'a pas de maître! Pinigai neturi pono! Kavenjakas ir Steigiamasis susirinkimas idealizavo šį seną trečiojo luomo devizą, išversdami jį į politinę kalbą: buržuazija neturi karaliaus, tikroji jos viešpatavimo forma yra respublika.

Ir šią *formą* sudaryti, respublikinę *konstituciją* paruošti — tai buvo Steigiamojo nacionalinio susirinkimo „didysis organiškasis darbas". Perkrikštijus krikščioniškąjį kalendorių respublikoniniu, šventąjį Baltramiejų — šventuoju Robespjeru, oras nuo to tiek mažai tepasikeistų, kiek mažai ši konstitucija tepakeitė ar turėjo pakeisti buržuazinę visuomenę. Ten, kur reikalas lietė daugiau negu *kostiumo pakeitimą,* ji tik protokolavo *įvykusius* faktus. Taip ji iškilmingai užregistravo respublikos įsteigimo faktą, visuotinės rinkimų teisės faktą, vieno suverenaus Nacionalinio susirinkimo vietoje dviejų aprėžtų konstitucinių rūmų faktą. Taip ji užregistravo ir įteisino Kavenjako diktatūros faktą, pakeisdama pastovią, neatsakingą, paveldimą karaliaus valdžią pakeičiama, atsakinga ir renkama karaliaus valdžia — keturmetiniu prezidentavimu. Toliau, ji neužmiršo paversti konstituciniu įstatymu tą ypatingą valdžią, kurią po gegužės 15 d. ir birželio 25 d. baisumų Nacionalinis susirinkimas savo paties saugumo sumetimais apdairiai buvo suteikęs savo pirmininkui. Visa kita konstitucijoje buvo terminologijos dalykas. Nuo senosios monarchijos mecha-

[1] Kartagina turi būti sugriauta. *Red.*

nizmo buvo nuplėštos rojalistinės etiketės ir jų vieton priklijuotos respublikoninės. Marastas, buvęs „National'io" vyriausias redaktorius, o dabar vyriausias konstitucijos redaktorius, ne be talento atliko šį akademinį uždavinį.

Steigiamasis susirinkimas priminė tą čilietį valdininką, kuris, norėdamas tiksliau nustatyti žemės nuosavybės ribas, ruošėsi matuoti žemę tuo momentu, kai požemio dundesys jau buvo paskelbęs ugnikalnio išsiveržimą, kuris turėjo išplėšti pačią tą žemę iš po jo kojų. Tuo metu, kai Steigiamasis susirinkimas teorijoje ieškojo tikslių formų, kuriomis būtų respublikoniškai išreikštas buržuazijos viešpatavimas, iš tikrųjų jis laikėsi tik visokių formulių atmetimu, nepridengta jėga, *apgulos stoviu.* Dviem dienomis anksčiau, prieš pradėdamas ruošti konstituciją, jis pratęsė apgulos stovio terminą. Seniau konstitucijos buvo ruošiamos ir priimamos tuomet, kai visuomeninio perversmo procesas pasiekdavo pusiausvyrą, kai įsitvirtindavo naujai susidariusieji klasiniai santykiai ir besigrumiančiosios viešpataujančios klasės frakcijos griebdavosi kompromiso, kuris leisdavo joms tęsti tarpusavio kovą ir kartu pašalinti iš jos išvargusią liaudies masę. O ši konstitucija nesankcionavo jokios socialinės revoliucijos, ji sankcionavo laikiną senosios visuomenės pergalę prieš revoliuciją.

Pirmajame konstitucijos projekte, sudarytame iki birželio dienų, dar buvo minima *„droit au travail",* teisė į darbą, pirmoji nerangi formulė, kurioje reziumuojami revoliuciniai proletariato reikalavimai. Dabar ji buvo paversta *„droit à l'assistance"*, teise į viešąją labdarybę, — o kuri gi šiuolaikinė valstybė nemaitina viena ar kita forma savo neturtėlių? Teisė į darbą buržuazine prasme yra nesąmonė, pasigailėjimo vertas dievobaimingas pageidavimas, bet už teisės į darbą slypi valdžia ant kapitalo, o už valdžios ant kapitalo — gamybos priemonių nusavinimas, jų pajungimas asocijuotajai darbininkų klasei, taigi, samdomojo darbo, kapitalo ir jų tarpusavio santykių panaikinimas. Už *„teisės į darbą"* slypėjo birželio sukilimas. Steigiamasis susirinkimas, faktiškai pastatęs revoliucinį proletariatą hors la loi, už įstatymo ribų, turėjo iš principo išmesti *jo* formulę iš konstitucijos, to įstatymų įstatymo, ir prakeikti „teisę į darbą". Bet čia jis nesustojo. Kaip Platonas iš savo respublikos išvarė poetus, taip Steigiamasis susirinkimas visiems amžiams išvarė iš savo respublikos *progresyvinį pajamų mokestį.* Tuo tarpu šis mokestis yra ne tik buržuazinė priemonė, didesniu ar mažesniu mastu įvykdoma esamų gamybinių santykių rėmuose, — jis buvo vienintelė priemonė pririšti viduriniams buržuazinės visuomenės sluoksniams prie

„padoriosios“ respublikos, sumažinti valstybės skolai ir duoti atosmūgiui antirespublikinei buržuazijos daugumai.

Atmesdami bičiuliškus sandėrius, trispalviai respublikonai faktiškai paaukojo smulkiąją buržuaziją stambiajai. Tą pavienį faktą jie, įstatymo keliu uždrausdami progresyvinį pajamų mokestį, pavertė principu. Jie buržuazinę reformą pastatė ant vienos pakopos su proletarine revoliucija. Kuri tad klasė po to beliko jų respublikos atrama? Stambioji buržuazija. Bet jos dauguma buvo antirespublikinė. Jeigu ji naudojosi „National'io“ respublikonais, norėdama iš naujo sustiprinti senus ekonominius santykius, tai, iš antros pusės, ji ruošėsi pasinaudoti sustiprėjusiais senais visuomeniniais santykiais, norėdama atstatyti juos atitinkančias politines formas. Jau spalio pradžioje Kavenjakas pasijuto priverstas paskirti respublikos ministrais Diuforą ir Vivjeną, buvusius Lui Filypo ministrus, nepaisant viso triukšmo ir riksmo, kurį sukėlė tuščiagalviai jo paties partijos puritonai.

Atmetusi bet kurį kompromisą su smulkiąja buržuazija ir nesugebėjusi pririšti prie naujosios valstybinės formos jokio naujo visuomeninio elemento, trispalvė konstitucija užtat pasiskubino grąžinti tradicinę neliečiamybę tai korporacijai, kuri buvo labiausiai užkietėjusi ir fanatiškiausia senosios santvarkos gynėja. Ji įrašė į konstitucinį įstatymą *teisėjų nepakeičiamumą,* į kurį buvo pasikėsinusi laikinoji vyriausybė. Vienas karalius, kurį ji nuvertė, atgimė daugeriopai šiuose nepakeičiamuose teisėtumo inkvizitoriuose.

Prancūzų spauda išaiškino daugybę pono Marasto konstitucijos prieštaravimų, pavyzdžiui, dviejų suverenų buvimą vienu metu — Nacionalinio susirinkimo ir prezidento ir pan.

Tačiau didžiausias tos konstitucijos prieštaravimas yra šis: visuotine rinkimų teise ji atiduoda politinę valdžią toms klasėms, kurių socialinę vergiją ji turi įamžinti — proletariatui, valstietijai ir smulkiajai buržuazijai. O iš tos klasės, kurios senąją socialinę valdžią ji sankcionuoja, — buržuazijos — ji atima politines tos valdžios garantijas. Ji įspraudžia politinį buržuazijos viešpatavimą į demokratinius rėmus, kurie kiekvienu momentu veda į buržuazijai priešiškų klasių pergalę ir gresia patiems buržuazinės santvarkos pagrindams. Iš vienų ji reikalauja, kad nuo politinio išsivadavimo jie neitų toliau pirmyn į socialinį, iš kitų — kad jie nuo socialinės restauracijos neitų atgal į politinę.

Šitie prieštaravimai mažai terūpėjo buržuaziniams respublikonams. Nustoję būti *reikalingi,* — o reikalingi jie buvo tik kaip senosios visuomenės avangardas jos kovoje prieš revoliucinį proletariatą, — jie, kelioms savaitėms praslinkus po savo pergalės,

nusmuko nuo *partijos* lygio ligi *klikos* lygio. Į konstituciją jie žiūrėjo kaip į didelę *intrigą*. Visų pirma joje turėjo būti įtvirtintas jų klikos viešpatavimas. Prezidentu turėjo pasilikti Kavenjakas. Įstatymų leidžiamasis susirinkimas turėjo būti Steigiamojo susirinkimo tęsinys. Politinę liaudies masių galią jie tikėjosi sumažinsią ligi fikcijos ir net galėsią kiek norėdami žaisti su ta fikcija, nuolat laikydami baimėje buržuazijos daugumą, pastatę prieš ją birželio dienų dilemą: *„National'io" viešpatija* arba *anarchijos viešpatija*.

Rugsėjo 4 d. pradėtasis konstitucijos ruošimo darbas buvo baigtas spalio 23 d. Rugsėjo 2 d. Konstituanta[1] nutarė neišsiskirstyti, kol bus išleisti organiniai, konstituciją papildą įstatymai. Vis dėlto ji dabar ryžosi pašaukti gyveniman savo pačios kūrinį, prezidentą, jau nuo gruodžio 10 dienos, dar toli prieš savo pačios gyvenimo pabaigą. Tokia tikra ji buvo konstitucijos homunkulo asmenyje pasveikinsianti jo motinos sūnų. Atsargumo dėlei buvo nutarta, kad, nė vienam kandidatui negavus dviejų milijonų balsų, rinkimų teisė nuo nacijos pereis Konstituantai.

Bergždžias atsargumas! Pirmoji konstitucijos įgyvendinimo diena buvo paskutinė Konstituantos viešpatavimo diena. Rinkimų urnos dugne gulėjo jos mirties nuosprendis. Ji ieškojo „savo motinos sūnaus", o rado „savo dėdės sūnėną". Sauliui-Kavenjakui pasisekė gauti *vieną* milijoną balsų, Dovydui-Napoleonui — *šešis* milijonus. Saulius-Kavenjakas patyrė šešiagubą pralaimėjimą.

1848 m. gruodžio 10 d. buvo *valstiečių sukilimo* diena. Tik nuo šios dienos prasidėjo vasaris prancūzų valstiečiams. Simbolis, išreiškęs jų įstojimą į revoliucinį judėjimą, buvo neapsukriai gudrus, suktai naivus, keverziškai kilnus, praktiškas prietaringumas, patetiškas farsas, geniališkai beprasmiškas anachronizmas, pasaulio istorijos išdaiga, civilizuotam protui nesuprantamas hieroglifas, — šis simbolis turėjo aiškią antspaudą tos klasės, kuri civilizacijoje atstovauja barbariškumui. Respublika pranešė jai apie savo gyvavimą *mokesčių rinkėjo* asmenybe, o ji respublikai pranešė apie savo gyvavimą *imperatoriaus* asmenybe. Napoleonas buvo vienintelis žmogus, kuris išsamiai atstovavo 1789 m. naujai susidariusios valstiečių klasės interesams ir fantazijai. Užrašydami jo vardą ant respublikos frontono, valstiečiai tuo pačiu paskelbė karą užsieniui ir kovą dėl savo klasinių interesų šalies viduje. Napoleonas buvo valstiečiams ne asmenybė, bet programa. Su vėliavomis, su muzika traukė jie prie rinkiminių urnų,

---

[1] Turima galvoje Steigiamasis susirinkimas. *Red.*

šaukdami: „Plus d'impôts, à bas les riches, à bas la république, vive l'Empereur!" — „Šalin mokesčius, šalin turtuolius, šalin respubliką, tegyvuoja imperatorius!" Už imperatoriaus pečių slėpėsi valstiečių karas. Respublika, kurią jie balsuodami atmetė, buvo *turtuolių respublika.*

Gruodžio 10 d. buvo valstiečių valstybės perversmas, nuvertęs esamą vyriausybę. Ir nuo tos dienos, kai jie atėmė iš Prancūzijos vieną vyriausybę ir davė jai kitą, jų akys buvo nuolat nukreiptos į Paryžių. Akimirksnį pabuvę aktyviais revoliucinės dramos veikėjais, jie nebegalėjo būti nustumti į pasyvų ir neveiklų choro vaidmenį.

Visos kitos klasės padėjo užbaigti rinkiminę valstiečių pergalę. *Proletariatui* Napoleono išrinkimas buvo Kavenjako ir Konstituantos galas, buržuazinio respublikonizmo likvidavimas, birželio pergalės kasacija. *Smulkiajai buržuazijai* Napoleono išrinkimas buvo skolininko viešpatavimas ant kreditoriaus. *Stambiosios buržuazijos* daugumai Napoleono išrinkimas buvo viešas ryšių nutraukimas su ta frakcija, kuria jai tam tikrą momentą teko pasinaudoti prieš revoliuciją, bet kuri tapo nebepakenčiama šiai daugumai, kai tik pastaroji panorėjo savo laikiną padėtį paversti konstitucine padėtimi. Napoleonas vietoje Kavenjako, — tai stambiosios buržuazijos daugumai reiškė monarchiją vietoje respublikos, rojalistinės restauracijos pradžią, nedrąsų linkterėjimą į Orleano hercogo pusę, tarp žibuoklių paslėptą leliją[1]. Pagaliau *armija,* rinkdama Napoleoną, balsavo prieš mobilinę gvardiją, prieš taikos idiliją, už karą.

Tuo būdu, kaip išsireiškė „Naujasis Reino Laikraštis", paikiausias Prancūzijos žmogus įgijo visapusiškiausios reikšmės. Kaip tik dėl to, kad jis buvo niekas, jis galėjo reikšti viską, — tik ne patį save. Tačiau, nors Napoleono vardas turėjo įvairiausią reikšmę įvairių klasių žmonių lūposе, visi jie kartu su tuo vardu savo rinkimų biuletenyje įrašė: „Šalin „National'io" partiją, šalin Kavenjaką, šalin Konstituantą, šalin buržuazinę respubliką!" Ministras Diuforas tai atvirai pareiškė Steigiamajame susirinkime: „Gruodžio 10-ji d. yra antroji vasario 24-ji".

Smulkioji buržuazija ir proletariatas en bloc[2] balsavo *už* Napoleoną, norėdami nubalsuoti *prieš* Kavenjaką ir, sukoncentravus balsus, atimti iš Konstituantos galutinio sprendimo galimybę. Tačiau pažangiausioji abiejų šitų klasių dalis išstatė savo kandidatus. Napoleonas buvo *bendrinis vardas* visų partijų, susivieni-

[1] *Lelija* — Burbonų legitiminės monarchijos emblema. *Red.*
[2] — visi kartu. *Red.*

jusių prieš buržuazinę respubliką, *Ledriu-Rolenas* ir *Raspajis* buvo *tikriniai vardai,* pirmasis — demokratinės smulkiosios buržuazijos, antrasis — revoliucinio proletariato. Balsavimas už Raspajį — taip viešai pareiškė darbininkai ir jų socialistiniai vadai — turėjo būti tik demonstracija, taip pat ir masinis protestas prieš bet kokį prezidentavimą, t. y. prieš pačią konstituciją; jis turėjo taip pat reikšti balsavimą prieš Ledriu-Roleną; tai buvo pirmasis aktas, kuriuo proletariatas, kaip savarankiška politinė partija, atsiskyrė nuo demokratinės partijos. Priešingai, pastaroji partija — demokratinė smulkioji buržuazija ir jos atstovas parlamente, Kalnas — traktavo Ledriu-Roleno kandidatūrą su visišku rimtumu, su kokiu ji yra iškilmingai pripratusi pati save mulkinti. Tai buvo, beje, jos paskutinis mėginimas išstoti šalia proletariato kaip savarankiška partija. Gruodžio 10 d. buvo sumušta ne tiktai respublikoninės buržuazijos partija, bet ir demokratinė smulkioji buržuazija su savo Kalnu.

Prancūzija šalia *Kalno* dabar turėjo *Napoleoną* — įrodymas, kad jiedu abu buvo tik negyvos karikatūros didžiųjų tikrovės reiškinių, kurių vardais jie vadinosi. Luji Napoleonas su savo imperatoriška trikampe ir ereliu buvo tokia pat apgailėtina senojo Napoleono parodija, kaip Kalnas su savo demokratiškomis pozomis ir iš 1793 metų pasiskolintomis frazėmis buvo senojo Kalno parodija. Tuo būdu tradicinis prietaras 1793 metų atžvilgiu buvo sugriautas kartu su žlugimu tradicinio prietaro Napoleono atžvilgiu. Revoliucija tapo pati savimi tik tuomet, kai įgavo *savą, originalų* vardą, o tatai galėjo įvykti tik tuomet, kai pirmą vietą užėmė šiuolaikinė revoliucinė klasė — pramonės proletariatas. Galima sakyti, kad gruodžio 10-ji jau vien dėl to Kalną apstulbino ir išmušė iš vėžių, kad šiurkštus valstiečių pokštas nutraukė klasikinę analogiją su senąja revoliucija.

Gruodžio 20 d. Kavenjakas atsistatydino, ir Steigiamasis susirinkimas paskelbė Luji Napoleoną respublikos prezidentu. Gruodžio 19 d., paskutinę savo vienvaldystės dieną, jis atmetė amnestijos birželio sukilėliams pasiūlymą. Anuliuoti birželio 27 d. dekretą, kuriuo jis buvo be teismo nuosprendžio pasmerkęs ištremti 15 000 sukilėlių, ar tai nereiškė atsižadėti pačių birželio skerdynių?

Odilonas Baro, paskutinis Luji Filypo ministras, tapo Luji Napoleono pirmuoju ministru. Kaip Luji Napoleonas savo valdžios pradžia laikė ne gruodžio 10 d., bet 1804 m. Senato nutarimą, taip jis rado sau ministrą pirmininką, kuris savo vyriausybės pradžia laikė ne gruodžio 20 d., bet vasario 24 d. karaliaus dekretą. Luji Napoleonas, kaip Luji Filypo teisėtasis įpėdinis,

sušvelnino vyriausybės pasikeitimą, palikdamas senąjį ministrų kabinetą, kuris, be to, neturėjo laiko susidėvėti, nes jis dar nespėjo išvysti pasaulio.

Tokį pasirinkimą patarė jam rojalistinių buržuazijos frakcijų vadai. Senosios dinastinės opozicijos galva, nesąmoningai sudaręs tiltą į „National'io" respublikonus, dar labiau tiko visiškai sąmoningai sudaryti tiltą iš buržuazinės respublikos į monarchiją.

Odilonas Baro buvo vadas vienintelės senos opozicinės partijos, kuri, visą laiką veltui kovojusi dėl ministro portfelio, dar nebuvo suspėjusi galutinai susikompromituoti. Revoliucija greit iškeldavo į valstybės viršūnes vieną po kitos visas senąsias opozicines partijas, kad jos ne tik darbais, bet ir žodžiais turėtų atsisakyti, išsižadėti savo senųjų frazių ir pagaliau visos drauge būtų liaudies išmestos, kaip šlykštus jovalas, į istorijos šiukšlyną. Ir Baro, šis buržuazinio liberalizmo įkūnijimas, ištisus aštuoniolika metų slėpęs savo vidinį niekšingą tuštumą po tariamuoju išoriniu rimtumu, turėjo pereiti visas išdavystės pakopas. Jeigu kartais jį patį gąsdindavo jau pernelyg ryškus kontrastas tarp dabarties erškėčių ir praeities laurų, jam tereikėdavo pažvelgti į veidrodį — ir vėl grįždavo jo ministriškas susivaldymas ir žmogiškasis savimi pasididžiavimas. Veidrodyje atsispindėdavo Gizo veidas, Gizo, kuriam jis visuomet pavydėdavo, kuris nuolat jį tretiruodavo kaip mokinį, — paties Gizo, bet su olimpiška Odilono kakta. Vieno tik jis nematė ant savęs, — tai Mido ausų[1].

Vasario 24 dienos Baro išryškėjo tiktai gruodžio 20 dienos Baro asmenyje. Prie jo, orleanisto ir volterininko, prisidėjo, kaip kulto ministras, legitimistas ir jėzuitas Falu.

Keletui dienų praslinkus, vidaus reikalų ministerija buvo atiduota maltusininkui Leonui Fošei. Teisė, religija, politinė ekonomija! Baro vyriausybėje visa tai buvo, ir, be to, ji suvienijo orleanistus su legitimistais. Trūko tik bonapartisto. Bonapartas dar slėpė savo pretenzijas į Napoleono vaidmenį, nes *Sulukas* dar nevaidino Tuseno Luvertiuro.

„National'io" partija tučtuojau buvo pašalinta iš visų aukštesniųjų postų, kur ji buvo įlindusi. Policijos prefektūra, paštų valdyba, generalinė prokuratūra, Paryžiaus merija, — viskas atiteko seniesiems monarchijos statytiniams. Legitimistas Šangarnjė tapo bendru Senos departamento Nacionalinės gvardijos, mobilinės

---

[1] *Midas* — legendinis Frigijos karalius. Senovės padavimu, muzikinėse Apolono ir Pano varžybose Midas pripažino pirmenybę Panui, už tai supykęs Apolonas apdovanojo jį asilo ausimis; iš to ir kilo „Mido ausys". *Red.*

gvardijos ir reguliarios kariuomenės pirmosios divizijos vyriausiuoju vadu; orleanistas Biužo buvo paskirtas Alpių armijos vyriausiuoju vadu. Tasai pareigūnų keitimas Baro vyriausybės metu vyko visą laiką. Pirmasis jo vyriausybės darbas buvo restauruoti senąją rojalistinę administraciją. Vienu akimirksniu pasikeitė visa oficialioji scena — kulisai, kostiumai, kalba, aktoriai, figūrantai, statistai, sufleriai, partijų pozicija, dramos varomosios jėgos, kolizijos turinys, visa situacija. Tik prieš pasaulio įkūrimą atsiradęs Steigiamasis susirinkimas tebebuvo savo vietoje. Tačiau nuo tos valandos, kai Nacionalinis susirinkimas paskyrė į aukštą postą Bonapartą, Bonapartas — Baro, o Baro — Šangarnję, Prancūzija perėjo iš respublikos steigimo laikotarpio į įsteigtosios respublikos laikotarpį. Ir ką gi beturėjo veikti jau įsteigtoje respublikoje Steigiamasis susirinkimas? Žemę sukūrus, jos kūrėjui nebeliko nieko kita, kaip pabėgti į dangų. Steigiamasis susirinkimas buvo pasiryžęs nesekti jo pavyzdžiu; Nacionalinis susirinkimas buvo paskutinis buržuazinių respublikonų partijos prieglobstis. Jei visos vykdomosios valdžios priemonės buvo jai atimtos, tai ar neliko jos rankose dar visa steigiamosios valdžios galia? Jos pirmoji mintis buvo žūt būt išlaikyti savo rankose suvereninį postą ir su jo pagalba atgauti prarastąsias pozicijas. Pakanka tik nuversti Baro vyriausybę, pakeičiant ją „National'io" vyriausybe, ir rojalistai valdininkai tuojau turės užleisti administracijos rūmus, o trispalvis personalas triumfuodamas grįš atgal. Nacionalinis susirinkimas nutarė nuversti vyriausybę, ir pati vyriausybė suteikė jam tokią progą užpulti, kad Konstituanta tinkamesnės nė išrasti negalėjo.

Atsimename, kad Luji Bonaparto vardas valstiečiams reiškė: šalin mokesčius! Šešias dienas sėdėjo jis prezidento kėdėje, o septintąją, gruodžio 27 d., jo vyriausybė pasiūlė *palikti druskos mokestį,* panaikintą laikinosios vyriausybės dekretu. Druskos mokesčiui ir vyno mokesčiui tenka privilegija būti Prancūzijos senosios finansų sistemos atpirkimo ožiu, ypač kaimo žmonių akyse. Valstiečių išrinktajam Baro vyriausybė negalėjo pakišti kartesnės epigramos prieš jo rinkėjus, kaip žodžiai: *druskos mokesčio grąžinimas.* Su druskos mokesčiu Bonapartas prarado savo revoliucinę druską, — valstiečių sukilimo Napoleonas išsisklaidė, kaip rūkas, beliko mįslinga rojalistinės buržuazijos intrigos figūra. Ir ne be tikslo Baro vyriausybė šį netaktišką storžieviško iliuzijos sugriovimo aktą padarė pirmuoju prezidento valstybiniu aktu.

Konstituanta savo ruožtu godžiai stvėrėsi dvigubos progos — nuversti vyriausybę ir išstoti prieš valstiečių išrinktąjį kaip vals-

tiečių interesų gynėja. Ji atmetė finansų ministro pasiūlymą, sumažino druskos mokestį ligi vieno trečdalio jo buvusio dydžio, padidindama tuo būdu 560 milijonų valstybės deficitą 60 milijonų ir po šito *nepasitikėjimo votumo* ramiai laukė vyriausybės atsistatydinimo. Štai kaip menkai ji tesuprato ją supantį naująjį pasaulį ir savo pasikeitusią padėtį. Už vyriausybės stovėjo prezidentas, o už prezidento — šeši milijonai rinkėjų, kurių kiekvienas įmetė į urną nepasitikėjimo votumą Konstituantai. Konstituanta grąžino nacijai jos nepasitikėjimo votumą. Juokingi mainai! Konstituanta užmiršo, kad jos votumai netekо priverstinio kurso. Druskos mokesčio atmetimas tik sustiprino Bonaparto ir jo vyriausybės pasiryžimą „*baigti*“ su Steigiamuoju susirinkimu. Prasidėjo ilgai trukusi dvikova, kuri užpildo visą paskutinę jo gyvenimo pusę. *Sausio 29 d.*, kovo 21 d., gegužės 8 d. buvo didžiosios tos krizės dienos, o taip pat *birželio 13-sios* pirmtakai.

Prancūzai, — pavyzdžiui, Luji Blanas, — sausio 29 dieną laikė pasireiškimu konstitucinio prieštaravimo tarp suvereninio, nepaleistino, visuotinės rinkimų teisės pagimdyto Nacionalinio susirinkimo ir prezidento, kuris popieriuje atsakingas prieš Susirinkimą, o iš tikrųjų, kaip ir Susirinkimas, yra sankcionuotas visuotinės rinkimų teisės, — net daugiau: savo asmenyje vienija visus balsus, kurie yra pasiskirstę ir šimtą kartų išsisklaidę tarp atskirų Nacionalinio susirinkimo narių; be to, prezidentas turi savo rankose visą vykdomąją valdžią, virš kurios Nacionalinis susirinkimas laikosi tik kaip moralinė jėga. Toks sausio 29 d. įvykių aiškinimas supainioja žodinę kovos formą parlamente, spaudoje, klubuose su jos tikruoju turiniu. Luji Bonapartas ir Steigiamasis nacionalinis susirinkimas visai nebuvo vienapusiški tos pačios konstitucinės valdžios atskiri organai, stovį priešpriešiais vienas kitam; Bonapartas nebuvo vykdomoji valdžia, stovinti priešpriešiais įstatymų leidžiamajai valdžiai; Bonapartas — tai buvo pati jau įsteigtoji buržuazinė respublika, atsistojusi priešpriešiais jos įsteigimo įrankiams, priešpriešiais garbėtroškiškoms intrigoms ir ideologiniams reikalavimams buržuazijos revoliucinės frakcijos, kuri buvo įsteigusi respubliką, o dabar nustebusi pamatė, kad jos įsteigtoji respublika atrodo kaip restauruotoji monarchija, ir kuri dabar panorėjo prievartos keliu pratęsti steigiamąjį laikotarpį su jo ypatingomis sąlygomis, jo iliuzijomis, jo kalba ir jo personažais ir sutrukdyti jau subrendusiai buržuazinei respublikai pasireikšti savo visiškai užbaigtu, savitu pavidalu. Kaip Steigiamasis nacionalinis susirinkimas atstovavo nuvirtusiam atgal į jo tarpą Kavenjakui, taip Bonapartas atstovavo dar neatsiskyrusiam nuo jo Įstatymų leidžiamajam naciona-

liniam susirinkimui, t. y. jau įsteigtosios buržuazinės respublikos Nacionaliniam susirinkimui.

Bonaparto išrinkimą galima buvo išaiškinti tik *vieno* vardo vietoje pastačius jo daugiaprasmes reikšmes, tik pakartojus šį išrinkimą naujo Nacionalinio susirinkimo rinkimuose. Senojo mandatas buvo kasuotas gruodžio 10 d. Tuo būdu sausio 29 d. susidūrė ne *vienos ir tos pačios* respublikos prezidentas ir Nacionalinis susirinkimas, o, iš vienos pusės, besikuriančios respublikos Nacionalinis susirinkimas, iš antros — jau įsteigtosios respublikos prezidentas, dvi valdžios, įkūnijusios du visiškai skirtingus respublikos gyvenimo proceso laikotarpius. Vienoje pusėje stovėjo nežymi respublikoninės buržuazijos frakcija, — tik ji galėjo paskelbti respubliką, su gatvių kovos ir teroro pagalba išplėšti ją iš revoliucinio proletariato rankų ir apmesti konstitucijoje idealius tos respublikos bruožus; antroje — visa rojalistinė buržuazijos masė, — tik ji pajėgė viešpatauti šioje jau įsteigtoje buržuazinėje respublikoje, nuplėšti nuo konstitucijos jos ideologinį apdarą ir su savo įstatymų leidimo bei savo administracijos pagalba įgyvendinti būtinas sąlygas proletariatui pavergti.

Audra, prasiveržusi sausio 29 d., kaupė savo elementus visą sausio mėnesį. Konstituanta, reikšdama nepasitikėjimo votumą Baro vyriausybei, norėjo priversti ją atsistatydinti. Tačiau Baro vyriausybė, atsakydama į tai, iš savo pusės pasiūlė Konstituantai pareikšti pačiai sau galutinį nepasitikėjimo votumą, pasmerkti save savižudybei, dekretuoti savo *pačios paleidimą*. Rato, vienas nežymiausių deputatų, vyriausybės pakurstytas, sausio 6 d. tai pasiūlė Konstituantai, tai pačiai Konstituantai, kuri jau rugpiūčio mėnesį buvo nutarusi nesiskirstyti, kol išleis visą eilę organinių, konstituciją papildančių įstatymų. Vyriausybės šalininkas Fuldas jai tiesiai pareiškė, kad jos paleidimas reikalingas *„pašlijusiam kreditui atstatyti"*. Ir iš tikrųjų, argi ji nekenkė kreditui, užtęsdama laikinąją būklę ir vėl sukeldama abejonių Baro asmenyje — dėl Bonaparto ir Bonaparto asmenyje — dėl jau įsteigtosios respublikos? Olimpietis Baro, virtęs pašėlusiu Orlandu iš baimės, kad jam neišplėštų pagaliau pasiekto ministro pirmininko posto, tegavus juo vos dvi savaites pasidžiaugti, posto, kurio laukti jį kartą respublikonai jau buvo privertę ištisą „deceniumą", t. y. dešimtį mėnesių, Baro elgėsi su vargšu Susirinkimu pikčiau kaip tironas. Švelniausi jo žodžiai buvo: „su juo neįmanoma jokia ateitis". Ir iš tikrųjų, jis beatstovavo dabar tik praeičiai. „Jis nepajėgia, — ironiškai pridūrė jis, — aprūpinti respubliką tokiomis institucijomis, kurios yra reikalingos jai sustiprinti". Ir iš

tikrųjų! Kartu su nepaprastu Susirinkimo antagonizmu proletariato atžvilgiu sugniužo ir jo buržuazinė energija, o su jo antagonizmu rojalistų atžvilgiu vėl atgijo jo respublikoniškas patosas. Tuo būdu jis buvo dvigubai nepajėgus sustiprinti atitinkamomis institucijomis buržuazinę respubliką, kurios jis nebesuprato.

Kartu su Rato pasiūlymu vyriausybė sukėlė visoje šalyje ištisą *peticijų audrą;* kasdien iš visų Prancūzijos kampų lėkė Konstituantai ant galvos krūvos billets-doux[1], kuriuose ji didesniu ar mažesniu griežtumu buvo prašoma *paleisti* save ir surašyti savo testamentą. Konstituanta, iš savo pusės, sukėlė kontrpeticijas, kuriomis iš jos buvo reikalaujama pasilikti gyvai. Rinkiminė kova tarp Napoleono ir Kavenjako atsinaujino kaip kova peticijomis už ir prieš Nacionalinio susirinkimo paleidimą. Peticijos turėjo būti papildomieji gruodžio 10 d. komentarai. Ši agitacija truko visą sausio mėnesį.

Savo konflikte su prezidentu Konstituanta negalėjo pasiremti tuo, kad ji yra kilusi iš visuotinių rinkimų, nes priešininkai apeliavo prieš ją kaip tik į visuotinę rinkimų teisę. Ji negalėjo pasiremti jokia teisine valdžia, nes reikalas lietė kovą prieš teisėtąją valdžią. Ji negalėjo nuversti vyriausybės nepasitikėjimo votumais, kaip ji mėgino tai daryti dar sausio 6 d. ir 26 d., nes vyriausybė nebuvo jos pasitikėjimo reikalinga. Jai beliko *viena* išeitis — *sukilimas*. Sukilimo kovos pajėgas sudarė *respublikoninė Nacionalinės gvardijos dalis, mobilinė gvardija* ir revoliucinio proletariato centrai — *klubai.* Mobiliai, šitie birželio dienų didvyriai, ir gruodžio mėnesį tebesudarė organizuotą respublikoninių buržuazijos frakcijų kovos jėgą, lygiai kaip prieš birželį *Nacionalinės dirbtuvės* sudarė revoliucinio proletariato organizuotą kovos jėgą. Lygiai kaip Vykdomoji Konstituantos komisija, nusprendusi baigti su tapusiais jai nebepakenčiamais proletariato reikalavimais, brutaliai puolė Nacionalines dirbtuves, taip Bonaparto vyriausybė, nusprendusi baigti su tapusiais nebepakenčiamais respublikoninių buržuazijos frakcijų reikalavimais, puolė mobilinę gvardiją. Ji nutarė *mobilinę gvardiją paleisti.* Viena jos dalis buvo atleista ir išmesta į gatvę, kita — gavo naują organizaciją, monarchistinę, vietoje demokratinės, ir jos alga buvo sumažinta ligi paprastos reguliarios kariuomenės algos. Mobilinė gvardija atsidūrė birželio sukilėlių padėtyje, ir spaudoje kas dieną ėmė rodytis mobilių *viešos atgailos,* kuriose jie pripažindavo savo kaltę birželio mėn. ir maldaudavo proletariatą atleisti.

[1] — meilės laiškų. *Red.*

O *klubai?* Nuo to momento, kai Steigiamasis susirinkimas Baro asmenyje sukėlė abejonių dėl prezidento, prezidento asmenyje — dėl įsteigtosios buržuazinės respublikos, o jos asmenyje — iš viso dėl buržuazinės respublikos, — aplink jį neišvengiamai susispietė visi vasario respubliką steigusieji elementai, visos partijos, norėjusios nuversti esamą respubliką ir prievarta grąžinti ją į buvusią būklę, paversti ją respublika, išreiškiančia jų klasinius interesus ir principus. Tai, kas buvo įvykę, buvo iš gyvenimo išbraukta; kas buvo susikristalizavę iš revoliucinio judėjimo, vėl išskydo; respublika, dėl kurios buvo kovojama, vėl tapo neaiškia vasario dienų respublika, kurios paskirtį kiekviena partija suprato savaip. Valandėlei partijos vėl užėmė savo senąsias vasario pozicijas, nepritardamos betgi vasario iliuzijoms. Trispalviai „National'io" respublikonai ėmė vėl remtis demokratiniais „Réforme" respublikonais, išstumdami juos kaip priešakinius kovotojus į parlamentinės kovos avansceną. Demokratiniai respublikonai vėl ėmė remtis socialistiniais respublikonais — sausio 27 d. viešas manifestas paskelbė jų susitaikymą ir susivienijimą — ir klubuose ruošė dirvą sukilimui. Vyriausybinė spauda teisingai įžiūrėjo „National'io" trispalviuose respublikonuose atgimusius birželio sukilėlius. Kad išsilaikytų buržuazinės respublikos priešakyje, jie buvo pasiryžę aukoti pačią buržuazinę respubliką. Sausio 26 d. ministras Fošė pasiūlė įstatymą apie sąjungų teisę, kurio pirmasis paragrafas skelbė: *„Klubai draudžiami".* Jis siūlė tą įstatymo projektą kaip neatidėliotiną tuojau pat svarstyti. Konstituanta atmetė skubotumo klausimą, o sausio 27 d. Ledriu-Rolenas įteikė 230 atstovų pasirašytą pasiūlymą iškelti vyriausybei teismo bylą dėl konstitucijos pažeidimo. Kėlimas vyriausybei bylos tokiu momentu, kada tai reiškė arba netaktišką teisėjo, t. y. rūmų daugumos, bejėgiškumo atskleidimą arba bejėgišką kaltintojo protestą prieš pačią tą daugumą, — štai tas didysis revoliucinis kozyris, kuriuo Kalnas-pagrandukas nuo to laiko ėmė lošti kiekvieną lemiamąjį krizės momentą. Vargšas Kalnas, prislėgtas savo paties vardo svorio!

Blankis, Barbesas, Raspajis ir kiti gegužės 15 d. mėgino išvaikyti Steigiamąjį susirinkimą, įsiverždami Paryžiaus proletariato priešakyje į jo posėdžių salę. Baro ruošė tam pačiam Susirinkimui moralinį gegužės 15 d. pakartojimą, norėdamas padiktuoti jam dekretą apie išsiskirstymą ir uždaryti jo posėdžių salę. Tas pats Susirinkimas buvo pavedęs Baro pradėti tardymą prieš gegužės įvykių kaltininkus; o dabar, kai Baro stojo prieš jį kaip rojalistinis Blankis, o Susirinkimas ėmė ieškoti prieš Baro sąjungininkų klubuose, revoliucinio proletariato tarpe, Blankio partijo-

je, — dabar neatlaidusis Baro kankino jį savo pasiūlymu išimti gegužės suimtuosius iš prisiekusiųjų posėdininkų teismo ir perduoti juos „National'io" partijos išgalvotam aukščiausiajam teismui — haute-cour. Nuostabu, kaip baimė dėl ministro portfelio sugebėjo išgauti iš mūsų Baro galvos sąmojo perlus, vertus Bomaršės! Nacionalinis susirinkimas po ilgų svyravimų priėmė jo pasiūlymą. Gegužės sukilėlių atžvilgiu jis vėl įgavo normalų pobūdį.

Jeigu prezidentas ir ministrai stūmė Konstituantą į *sukilimo* kelią, tai Konstituanta savo ruožtu stūmė prezidentą ir vyriausybę į valstybės perversmo kelią, nes jie neturėjo jokios teisėtos priemonės ją paleisti. Tačiau Konstituanta buvo konstitucijos motina, o konstitucija buvo prezidento motina. Stojęs į valstybės perversmo kelią, prezidentas naikino konstituciją, o kartu su ja savo respublikinį teisinį pagrindą. Tada jis būtų priverstas iškelti savo imperatorines teises, bet imperatorinės teisės atgaivintų orleanistines, o jos abi nubluktų prieš legitimistines teises. Teisėtosios respublikos žlugimas galėjo sukelti tik jo antipodo, legitiminės monarchijos, triumfą, nes tuo momentu orleanistai tik buvo vasario nugalėtieji, o Bonapartas buvo tik gruodžio 10 d. nugalėtojas, ir abi partijos galėjo priešpriešiais respublikinei uzurpacijai pastatyti tik savo taip pat uzurpuotas iš monarchijos teises. Legitimistai suprato momento palankumą ir visiškai atvirai konspiravo. Jie galėjo tikėtis generolo Šangarnjės asmenyje susirasią savo *Monką*[1]. Apie *baltosios monarchijos* artėjimą buvo taip atvirai skelbiama jų klubuose, kaip proletarų klubuose — apie *raudonosios respublikos* artėjimą.

Sėkmingai nuslopintas sukilimas būtų išgelbėjęs vyriausybę nuo visų sunkumų. „Teisėtumas mus žudo" — sušuko Odilonas Baro. Sukilimas būtų leidęs paleisti Konstituantą visuomenės labo pretekstu, pažeisti konstituciją pačios konstitucijos dėlei. Brutali Odilono Baro kalba Nacionaliniame susirinkime, pasiūlymas uždaryti klubus, triukšmingas 50 trispalvių prefektų atleidimas nuo pareigų ir jų pakeitimas rojalistais, mobilinės gvardijos paleidimas, Šangarnjės paniekinamas elgimasis su jos vadais, katedros grąžinimas profesoriui Lerminjei, kuris jau Gizo laikais buvo tapęs nebepakenčiamas, nereagavimas į legitimistų išsišokimus — visa tai turėjo sukelti sukilimą. Tačiau sukilimas tylėjo. Jis laukė signalo iš Konstituantos, o ne iš vyriausybės.

Pagaliau atėjo sausio 29 diena, kada turėjo būti svarstomas Matjės de la Dromo pasiūlymas besąlygiškai atmesti Rato pa-

[1] Anglų generolas, panaudojęs savo vadovybei pavestą kariuomenę Stiuartų dinastijai restauruoti 1660 m. *Red.*

siūlymą. Legitimistai, orleanistai, bonapartistai, mobilinė gvardija, Kalnas, klubai, — visi tą dieną konspiravo, kiekvienas tiek prieš savo tariamąjį priešą, tiek ir prieš tariamąjį sąjungininką. Bonapartas Konkordijos aikštėje raitas priiminėjo kariuomenės dalies paradą, Šangarnjė vaidino savo efektingus strategiškus manevrus, Konstituanta rado savo posėdžių rūmus užimtus kariuomenės. Visų besikryžiuojančių vilčių, būkštavimų, lūkesčių, nerimasčių, įtempimų, sąmokslų centras, Steigiamasis susirinkimas, drąsus kaip liūtas, šiuo jam rimtesniu negu bet kada pasauliniu-istoriniu momentu nesusvyravo nė valandėlės. Jis buvo panašus į tą kovotoją, kuris ne tik bijojo pavartoti savo paties ginklą, bet ir jautėsi privaląs palikti nesužalotą savo priešo ginklą. Su panieka mirčiai jis pasirašė sau mirties nuosprendį ir atsisakė besąlygiškai atmesti Rato pasiūlymą. Pats atsiradęs apgulos stovyje, jis nubrėžė ribą savo steigiamajai veiklai, kurios būtini rėmai buvo Paryžiaus apgulos stovis. Jo kerštas buvo jo vertas: kitą dieną jis paskyrė tardymą dėl baimės, kurią jam įvarė vyriausybė sausio 29 d. Kalnas parodė revoliucinės energijos ir politinio susipratimo trūkumą, leisdamas „National'io" partijai išnaudoti save kaip kovos šauklį šioje didelėje intrigų komedijoje. „National'io" partija padarė paskutinį mėginimą išlaikyti toliau savo rankose jau įsteigtosios buržuazinės respublikos valdžios monopolį, kurį ji turėjo respublikos atsiradimo laikotarpiu. Tatai baigėsi fiasko.

Jeigu sausio krizės metu reikalas lietė Konstituantos egzistenciją, tai kovo 21 d. krizės metu reikalas lietė konstitucijos egzistenciją; pirmuoju atveju tatai lietė „National'io" partijos personalą, antruoju — jos idealą. Savaime suprantama, kad „padorieji" respublikonai pigiau pardavė dangišką savo ideologiją, negu naudojimąsi vyriausybine valdžia žemėje.

Kovo 21 d. Nacionalinio susirinkimo dienotvarkėje buvo pastatytas Fošės įstatymo projektas, nukreiptas prieš sąjungų teisę: *klubų uždarymas*. Konstitucijos 8 str. laiduoja visiems prancūzams sąjungų teisę. Vadinasi, klubų uždarymas buvo aiškus konstitucijos pažeidimas, ir pati Konstituanta turėjo sankcionuoti savo šventenybės išniekinimą. Tačiau klubai juk buvo revoliucinio proletariato susirinkimų vieta, jo konspiracinės būstinės. Pats Nacionalinis susirinkimas buvo uždraudęs darbininkų koalicijas prieš savuosius buržua. O kas gi buvo klubai, jei ne visos darbininkų klasės koalicija prieš visą buržuazijos klasę, jei ne atskiros darbininkų valstybės prieš buržuazinę valstybę sukūrimas? Argi tai nebuvo eilė proletariato steigiamųjų susirinkimų ir tiek pat mūšiui pasiruošusių sukilimo armijos dalinių? Konstitu-

cija visų pirma turėjo konstituoti buržuazijos viešpatavimą. Tad suprantama, kad sąjungų teise ji vadino buvimą tik tų sąjungų, kurios suderinamos su buržuazijos viešpatavimu, t. y. su buržuazine santvarka. Jeigu konstitucija iš teorinio mandagumo kalbėjo bendrais posakiais, tai argi nebuvo vyriausybės ir Nacionalinio susirinkimo, kurie ją turėjo atskirais atvejais aiškinti ir pritaikyti? Ir jeigu pirminiame respublikos laikotarpyje klubai faktiškai buvo uždrausti dėl apgulos stovio, tai argi negalima buvo jų uždrausti įstatymu jau sutvarkytoje, įsteigtoje respublikoje? Trispalviai respublikonai tokiam prozaiškam konstitucijos aiškinimui tegalėjo priešpastatyti tik išpūstą konstitucijos frazeologiją. Dalis jų, Panjeras, Diukleras ir kt., balsavo už vyriausybę ir tuo būdu sudarė jai daugumą. Kita dalis su arkangelu Kavenjaku ir bažnyčios tėvu Marastu priešakyje, priėmus straipsnį apie klubų uždraudimą, pasitraukė kartu su Ledriu-Rolenu ir Kalnu į vienos iš komisijų salę — ir „surengė pasitarimą". — Nacionalinis susirinkimas buvo paralyžiuotas, jam jau trūko nutarimams daryti reikalingo kvorumo. Čia kaip tik laiku komisijos patalpoje ponas Kremjė priminė, kad iš čia kelias eina tiesiog į gatvę ir kad dabar jau ne 1848 m. vasaris, o 1849 m. kovas. „National'io" partija, staiga praregėjusi, grįžo į Nacionalinio susirinkimo posėdžių salę, o paskui ją dar kartą apmulkintas Kalnas, kuris, nuolatos revoliucinių geismų kankinamas, taip pat nuolatos ieškojo konstitucinės išeities; ir vis dėlto jis geriau jausdavosi savo vietoje už buržuazinių respublikonų nugaros, negu revoliucinio proletariato priešaky. Taip buvo suvaidinta ši komedija. Pati Konstituanta nutarė, kad konstitucijos teksto pažeidimas yra vienintelis teisingas jos prasmės išaiškinimas.

Liko sureguliuoti dar vieną punktą: įsteigtosios respublikos santykį su Europos revoliucija, jos *užsienio politiką*. 1849 m. gegužės 8 d. Steigiamajame susirinkime, kuris baigė savo paskutines dienas, viešpatavo neįprastas susijaudinimas. Prancūzijos armijos puolimas prieš Romą, jos atrėmimas iš romiečių pusės, jos politinė gėda ir karinis fiasko, Prancūzijos respublikos įvykdytas klastingas Romos respublikos nužudymas, antrojo Bonaparto pirmasis žygis prieš Italiją — štai kas buvo Steigiamojo susirinkimo dienotvarkėje. Kalnas dar kartą griebėsi savo svariausios kortos: Ledriu-Rolenas vėl padėjo ant pirmininko stalo nuolatinį kaltinamąjį aktą prieš vyriausybę, šį kartą nukreiptą ir prieš Bonapartą, dėl konstitucijos pažeidimo.

Gegužės 8 d. motyvas vėliau pasikartojo birželio 13 d. motyve. Išsiaiškinkime, kas gi buvo toji ekspedicija prieš Romą.

Kavenjakas jau 1848 m. lapkričio viduryje buvo išsiuntęs karo laivyną į Čivitą Vekiją, norėdamas apsaugoti popiežių, paimti jį į laivą ir pervežti į Prancūziją. Popiežius turėjo palaiminti „padoriąją“ respubliką ir užtikrinti Kavenjako išrinkimą prezidentu. Su popiežium Kavenjakas norėjo pagauti ant meškerės kunigus, su kunigais — valstiečius, o su valstiečiais — prezidento postą. Savo artimiausiu tikslu būdama rinkiminė reklama, Kavenjako ekspedicija tuo pačiu metu buvo protestas ir grasinimas Romos revoliucijai. Jos užuomazgoje glūdėjo Prancūzijos intervencija popiežiaus naudai.

Šita intervencija bendrai su Austrija ir Neapoliu popiežiaus naudai prieš Romos respubliką buvo nuspręsta gruodžio 23 d. pirmajame Bonaparto ministrų tarybos posėdyje. Falu yra vyriausybėje — reiškia popiežius yra Romoje ir, be to, popiežiaus Romoje. Bonapartui tapti valstiečių prezidentu nebereikėjo popiežiaus, tačiau jam reikėjo išsaugoti popiežiaus valdžią, kad jis galėtų užtikrinti sau valstiečius. Jų lengvatikiškumas padarė jį prezidentu. Kartu su tikėjimu jie neteko lengvatikiškumo, o su popiežium — tikėjimo. O dėl susivienijusių orleanistų ir legitimistų, viešpatavusių Bonaparto vardu, tai juk pirma, negu grąžinti karalių, reikėjo grąžinti valdžią, kuri šventina karalius. Tačiau, nekalbant jau apie jų rojalizmą, — be senos Romos, esančios pasaulietiškoje popiežiaus valdžioje, nėra popiežiaus, be popiežiaus nėra katalikybės, be katalikybės nėra prancūzų tikybos, o be tikybos kas pasidarytų iš senosios prancūzų visuomenės? Ipoteka dangiškoms gėrybėms, kurią duoda valstiečiui tikyba, laiduoja ipoteką, kurią turi buržua valstiečių žemei. Vadinasi, Romos revoliucija buvo toks pat baisus pasikėsinimas į nuosavybę, į buržuazinę tvarką, kaip ir birželio revoliucija. Atstatytas buržuazijos viešpatavimas Prancūzijoje reikalavo popiežiaus valdžios restauravimo Romoje. Pagaliau Romos revoliucionierių asmenyje buvo mušami Prancūzijos revoliucionierių sąjungininkai; kontrrevoliucinių klasių sąjunga įsteigtoje Prancūzijos respublikoje buvo natūraliai papildyta Prancūzijos respublikos sąjunga su Šventąja sąjunga, Neapoliu ir Austrija. Ministrų tarybos gruodžio 23 d. nutarimas Konstituantai nebuvo paslaptis. Jau sausio 8 d. Ledriu-Rolenas interpeliavo dėl to vyriausybę, vyriausybė paneigė, ir Nacionalinis susirinkimas perėjo prie kito dienotvarkės punkto. Ar jis patikėjo vyriausybės žodžiais? Mes žinome, kad jis visą sausį nieko kita nedarė, kaip tik votavo jai nepasitikėjimą. Bet jeigu vyriausybės vaidmuo buvo meluoti, tai Susirinkimo vaidmeniui atiteko tariamai patikėti jos melu ir tuo gelbėti respublikoninį dekorumą.

Tuo tarpu Pjemontas buvo sumuštas. Karolis Albertas atsisakė nuo sosto, Austrijos armija beldėsi į Prancūzijos vartus, Ledriu-Rolenas griežtai interpeliavo. Tačiau vyriausybė įrodė, kad ji Šiaurės Italijoje tik tęsė Kavenjako politiką, o Kavenjakas savo ruožtu tik tęsė laikinosios vyriausybės, t. y. Ledriu-Roleno politiką. Šį kartą ji net gavo iš Nacionalinio susirinkimo pasitikėjimo votumą ir buvo įgaliota laikinai užimti patogų punktą Šiaurės Italijoje, — tai turėjo sustiprinti taikos derybas su Austrija dėl Sardinijos žemių integralumo ir Romos klausimo. Kaip žinoma, Italijos likimas yra sprendžiamas Šiaurės Italijos mūšių laukuose. Tad Prancūzijai reikėjo arba sutikti, kad po Lombardijos ir Pjemonto pasiduotų ir Roma, arba paskelbti karą Austrijai, o kartu su ja ir Europos kontrrevoliucijai. Nejaugi Nacionalinis susirinkimas staiga Baro vyriausybę palaikė senuoju Visuomenės gelbėjimo komitetu? Arba save patį — Konventu? Kam tad turėjo Prancūzijos kariuomenė užimti kažkokį punktą Šiaurės Italijoje? Po tokiu permatomu šydu buvo slepiama ekspedicija prieš Romą.

Balandžio 14 d. 14 000 kareivių, Udino vadovaujami, išplaukė į Čivitą Vekiją; balandžio 16 d. Nacionalinis susirinkimas suteikė vyriausybei 1 200 000 frankų kreditą, kad ji galėtų tris mėnesius laikyti Viduržemio jūroje paruoštą intervencinę eskadrą. Tuo būdu jis suteikė vyriausybei visas priemones intervencijai prieš Romą, dėdamasis verčiąs ją veikti prieš Austriją. Jis nematė, ką vyriausybė darė, o tik klausėsi, ką ji kalbėjo. Tokio tikėjimo nerastum nė Izraelyje. Steigiamasis susirinkimas buvo patekęs į tokią padėtį, kad jis nedrįso žinoti, ką turi daryti įsteigtoji respublika.

Pagaliau gegužės 8 d. buvo suvaidinta paskutinė komedijos scena. Konstituanta iš vyriausybės pareikalavo skubių priemonių, kad ekspedicija prieš Italiją būtų nukreipta į jai skirtą tikslą. Bonapartas tą patį vakarą įdėjo „Moniteur'e“ laišką, kuriame išreiškė Udino savo didžiausią dėkingumą. Gegužės 11 d. Nacionalinis susirinkimas atmetė kaltinamąjį aktą prieš tą patį Bonapartą ir jo ministrus. Ir Kalnas, užuot sutraukęs tą melo tinklą, iš parlamentinės komedijos padarė tragediją ir pats suvaidino joje Fukjės-Tenvilio vaidmenį, tačiau po skolintuoju iš Konvento liūto kailiu jis teparodė įgimtą savo smulkiaburžuazinį veršiuko kailį!

Antrąją Konstituantos gyvenimo pusę galima reziumuoti taip: sausio 29 d. ji sutiko su tuo, kad rojalistinės buržuazijos frakcijos yra natūralūs jos įsteigtosios respublikos šeimininkai, kovo 21 d., — kad konstitucijos pažeidimas yra jos įgyvendinimas, ir

gegužės 11 d.,* — kad pompastiškai paskelbtoji pasyvi Prancūzijos respublikos sąjunga su kovojančiomis dėl savo laisvės Europos tautomis reiškia jos aktyvią sąjungą su Europos kontrrevoliucija.

Prieš palikdamas sceną, šis pasigailėjimo vertas Susirinkimas dvi dienas prieš savo gimimo metines, gegužės 4 d., dar suteikė sau malonumą atmesti pasiūlymą amnestuoti birželio sukilėlius. Visiškai netekusi savo valdžios, liaudies mirtinai nekenčiama, grubiai atstumta, išniekinta ir su panieka pamesta buržuazijos, kurios įrankiu ji buvo, priversta savo gyvenimo antrojoje pusėje išsižadėti pirmosios, netekusi savo respublikoniškų iliuzijų, be didelių darbų praeityje, be vilčių ateityje, pradėjusi atskiromis kūno dalimis gyva pūti, Konstituanta sugebėjo tik galvanizuoti savo paties lavoną, nuolat išsišaukdama birželio pergalės viziją, iš naujo ją pergyvendama, vis iš naujo pasmerkdama pasmerktuosius ir tuo būdu įsitikindama, kad ji tebeegzistuoja. Vampiras, gyvenęs birželio sukilėlių krauju!

Ji paliko po savęs buvusį valstybės deficitą, padidėjusį dėl birželio sukilimo išlaidų, dėl druskos mokesčio panaikinimo, dėl atlyginimų, išmokėtų plantacijų savininkams už negrų vergijos panaikinimą, dėl ekspedicijos prieš Romą išlaidų, pagaliau dėl vyno mokesčio panaikinimo; šį mokestį ji panaikino prieš pat savo mirtį, kaip piktdžiugis senis, patenkintas galįs užkarti savo laimingajam įpėdiniui kompromituojančią garbės skolą.

Pirmomis kovo mėnesio dienomis prasidėjo rinkiminė agitacija rinkimams į *Įstatymų leidžiamąjį nacionalinį susirinkimą*. Dvi pagrindinės grupės varžėsi tarpusavyje: *tvarkos partija* ir *demokratinė-socialistinė,* arba *raudonoji, partija;* tarp judviejų stovėjo *„konstitucijos draugai“*, — tuo vardu trispalviai „National'io“ respublikonai stengėsi dėtis atskira partija. *Tvarkos partija* susikūrė tuojau po birželio įvykių, bet tik po gruodžio 10 d., kai ji galėjo atsikratyti buržuaziniais respublikonais, „National'io“ klika, paaiškėjo jos egzistavimo paslaptis: *orleanistų ir legitimistų koalicija vienoje partijoje*. Buržuazinė klasė buvo suskilusi į dvi dideles frakcijas, kurios iš eilės turėjo valdžios monopolį: *stambūs žemvaldžiai* — *restauruotos monarchijos* laikais, *finansinė aristokratija* ir *pramonės buržuazija* — *liepos monarchijos* laikais. *Burbonas* buvo karališkas vardas vyraujančiai vienos frakcijos interesų įtakai, *Orleanas* — karališkas vardas vyraujančiai antros frakcijos interesų įtakai; tik *bevardėje respublikos viešpatijoje* abi frakcijos, greta būdamos valdžioje, vienodai galėjo ginti savo bendrus klasinius interesus, nenutraukdamos tuo pačiu laiku savitarpio varžybų. Jeigu buržuazinė respublika ne-

galėjo būti kas nors kita, kaip tik visos buržuazinės klasės viešpatavimas gryna ir išbaigta forma, tad ar galėjo ji būti kas kita, kaip legitimistais papildytų orleanistų viešpatavimas ir orleanistais papildytų legitimistų viešpatavimas, *restauracijos ir liepos monarchijos sintezė*? Buržuaziniai „National'io" respublikonai neatstovavo jokiai ekonominiu pagrindu besiremiančiai stambiai jų klasės frakcijai. Jų reikšmė ir istorinė prasmė buvo ta, kad monarchijos laikais, priešingai abiem buržuazinėms frakcijoms, kurių kiekviena žinojo tik savo *atskirą* režimą, jie siekė įgyvendinti bendrą buržuazinės klasės režimą, *bevardę respublikos viešpatiją*, suidealizuodami ją ir puošdami antikinėmis arabeskomis, bet visų pirma sveikindami joje savo klikos viešpatavimą. Jeigu „National'io" partija buvo apstulbinta, pamačiusi savo įsteigtosios respublikos viršūnėje susivienijusius rojalistus, tai ir rojalistai nemažiau klydo dėl savo bendro viešpatavimo fakto. Jie nesuprato, kad jeigu kiekviena jų frakcija, atskirai paėmus, buvo rojalistinė, tai jų cheminio junginio produktas būtinai turi būti *respublikoninis*; jie nesuprato, kad baltoji ir mėlynoji monarchija turi neutralizuotis trispalvėje respublikoje. Antagonizmas revoliuciniam proletariatui ir vis labiau ir labiau prie jo, kaip centro, linkstančioms pereinamosioms klasėms privertė abi tvarkos partijos frakcijas įtempti visą savo suvienytą jėgą ir išlaikyti tos suvienytosios jėgos organizaciją; kiekviena frakcija priešpriešiais restauraciniams ir ypatingiems kitos frakcijos siekimams turėjo iškelti bendrą viešpatavimą, t. y. *respublikinę buržuazijos* viešpatavimo *formą*. Ir štai mes matome, kad šitie rojalistai, pradžioje dar tikėję greita restauracija, vėliau stengėsi išlaikyti respublikinę formą, pagaliau su baisiais keiksmais ir pykčio putomis ant lūpų pripažino galį sugyventi tik respublikoje ir atidėjo restauraciją neribotam laikui. Bendras viešpatavimas stiprino kiekvieną iš abiejų frakcijų ir darė ją dar mažiau tinkamą ir linkusią pasiduoti kitai, t. y. restauruoti monarchiją.

Tvarkos partija savo rinkiminėje programoje atvirai paskelbė buržuazinės klasės viešpatavimą, t. y. išlaikymą gyvybinių jos viešpatavimo sąlygų: *nuosavybės, šeimos, religijos, tvarkos!* Suprantama, savo klasinį viešpatavimą ir to viešpatavimo sąlygas ji vaizdavo kaip civilizacijos viešpatavimą ir kaip būtinas materialinės gamybos ir iš jos kylančių visuomeninių mainų santykių sąlygas. Tvarkos partija turėjo didžiulių piniginių lėšų, ji organizavo visoje Prancūzijoje savo skyrius, ji buvo nusisamdžiusi visus senosios santvarkos ideologus, naudojosi visa esamosios vyriausybinės valdžios įtaka, turėjo nemokamų vasalų armiją visoje masėje smulkiosios buržuazijos ir valstiečių, kurie

dar stovėjo toli nuo revoliucinio judėjimo ir laikė aukštai iškilusius nuosavybės atstovus natūraliais savo smulkiosios nuosavybės ir savo smulkių prietarų gynėjais. Atstovaujama visoje šalyje nesuskaitomos daugybės mažų karalių, tvarkos partija galėjo bausti kaip maištininką kiekvieną, kas nepripažintų jos kandidatų, atleidinėti maištaujančius darbininkus, nepaklusnius bernus, tarnus, agentus, geležinkelių valdininkus, raštininkus, visus civiliniame gyvenime jai priklausančius tarnautojus. Pagaliau kai kur ji galėjo palaikyti prasimanymą, kad respublikoninė Konstituanta sutrukdžiusi gruodžio 10 d. išrinktajam Bonapartui apreikšti savo stebuklingąsias jėgas. Kalbėdami apie tvarkos partiją, mes nepaminėjome bonapartistų. Tai buvo ne rimta buržuazinės klasės frakcija, bet rinkinys senų, prietaringų invalidų ir jaunų, netikinčių avantiūristų. — Tvarkos partija laimėjo rinkimus ir pasiuntė į Įstatymų leidžiamąjį susirinkimą didžiulę daugumą.

Akivaizdoje susivienijusios kontrrevoliucinės buržuazijos visi jau revoliucionizuoti smulkiosios buržuazijos ir valstiečių klasės elementai, žinoma, turėjo jungtis su svarbiausiuoju revoliucinių interesų reiškėju — revoliuciniu proletariatu. Jau matėme, kaip parlamentiniai pralaimėjimai stūmė demokratinius smulkiosios buržuazijos vadus parlamente, t. y. Kalną, į sąjungą su socialistiniais proletariato vadais ir kaip už parlamento sienų bičiuliškų sandėrių atmetimas, brutalus buržuazinių interesų gynimas ir bankrotai stūmė tikrąją smulkiąją buržuaziją suartėti su tikruoju proletariatu. Sausio 27 d. Kalnas ir socialistai atšventė savo susitaikymą; 1849 m. vasario mėn. dideliame bankete jie iš naujo patvirtino savo susivienijimo aktą. Socialinė ir demokratinė partijos, darbininkų partija ir smulkiosios buržuazijos partija, susivienijo į *socialinę-demokratinę* partiją, t. y. į *raudonąją partiją*.

Akimirksniui paralyžiuota po birželio dienų vykusios agonijos Prancūzijos respublika pergyveno nuo apgulos stovio panaikinimo, nuo spalio 19 d., nenutrūkstamą eilę karštligiškų sukrėtimų. Pirma, kova dėl prezidento posto; paskui prezidento kova su Konstituanta; kova dėl klubų; byla Burže[1], kurioje palyginti su smulkiomis prezidento, susivienijusių rojalistų, „padoriųjų“ res-

[1] Byla, iškelta 1848 gegužės 15 d. įvykių dalyviams, kaltinamiems sąmokslu prieš vyriausybę. Prieš teismą, vykusį Buržo mieste, stojo proletariato vadai (Blankis, Barbesas), o taip pat ir Kalno partijos dalis. Blankis buvo nuteistas dešimčiai metų vienutės kalėjimo. B. Flotas, Sobrijė ir Raspajis — įvairų laiką kalėti. Barbesas, Alberas, Luji Blanas, Kosidjeras, Lavisonas ir Giuberas buvo nuteisti ištremti. *Red.*

publikonų, demokratinio Kalno ir socialistinių proletariato doktrinierių asmenybėmis — tikrieji proletariato revoliucionieriai iškilo tokiais senųjų laikų galiūnais, kokius tik pasaulinis tvanas palieka visuomenės paviršiuje arba kokie gali pasirodyti tik prieš visuomeninį tvaną; rinkiminė agitacija; mirties bausmės Brėa[1] užmušėjams įvykdymas; nuolatinės spaudos bylos; smurtiški policiniai vyriausybės įsikišimai į banketus; akiplėšiškos rojalistų provokacijos; Luji Blano ir Kosidjero atvaizdų išstatymas prie gėdos stulpo; nesiliaujanti kova tarp įsteigtosios respublikos ir Konstituantos, kova, kuri kaskart stūmė revoliuciją atgal į jos išeities tašką, kuri kaskart nugalėtoją darė nugalėtuoju, o nugalėtąjį — nugalėtoju, per vieną akimirksnį pakeisdavo partijų ir klasių padėtį, jų savitarpio ryšių nutraukimus ir susivienijimus; spartus Europos kontrrevoliucijos eigos vykimas; šlovinga vengrų kova; vokiečių sukilimai; ekspedicija prieš Romą; gėdingas Prancūzijos armijos pralaimėjimas ties Romos vartais, — šitame judėjimo sūkuryje, šitose istorinių neramumų kančiose, šitame dramatiškame revoliucinių aistrų, vilčių ir nusivylimų potvynyje ir atoslūgyje įvairios Prancūzijos visuomenės klasės turėjo skaičiuoti savaitėmis savo vystymosi laikotarpius, kurie anksčiau buvo jų skaičiuojami pusšimtmečiais. Žymi dalis valstiečių ir provincijų buvo revoliucionizuota. Jie ne tik buvo nusivylę Napoleonu, — raudonųjų partija siūlė jiems vietoj vardo turinį, vietoj tariamosios laisvės nuo mokesčių — legitimistams sumokėtojo milijardo grąžinimą, ipotekų sutvarkymą ir palūkininkavimo panaikinimą.

Net armija buvo užkrėsta revoliucine karštlige. Balsuodama už Bonapartą, ji balsavo už pergalę, o jis suteikė jai pralaimėjimą. Ji balsavo jo asmenyje už mažąjį kapralą, už kurio slepiasi didis revoliucijos karvedys, o jis grąžino jai išdidžius generolus, už kurių slepiasi paprasčiausias kapralas. Nebuvo abejonės, kad raudonoji partija, t. y. jungtinė demokratinė partija, turėjo pasiekti jei ne pergalę, tai bent stambų laimėjimą: Paryžius, armija, didelė provincijų dalis turėjo balsuoti už ją. *Ledriu-Rolenas,* Kalno vadas, buvo išrinktas nuo penkių departamentų; nė vienas tvarkos partijos vadas neturėjo tokio laimėjimo, nė viena tikrosios proletarinės partijos įžymybė. Šis išrinkimas atskleidžia mums demokratinės-socialistinės partijos paslaptį. Iš vienos pu-

[1] Generolas Brėa, vadovavęs vienam kariuomenės daliniui, slopinusiam Paryžiaus proletariato birželio sukilimą, buvo sukilėlių užmuštas 1848 m. birželio 25 d. Fonteneblo rajone. Ryšium su tuo dviem sukilėliams buvo įvykdyta mirties bausmė. *Red.*

sės, Kalnas, tas parlamentinis demokratinės smulkiosios buržuazijos avangardas, buvo priverstas jungtis su socialistiniais proletariato doktrinieriais, o proletariatas, birželio mėnesį patyręs baisų materialinį pralaimėjimą, buvo priverstas ieškoti būdų vėl atsitiesti intelektualiniais laimėjimais; kadangi kitų klasių išsivystymas dar neleido proletariatui užgrobti revoliucinės diktatūros, jis turėjo pulti į savo išsivadavimo doktrinierių, socialistinių sektų steigėjų glėbį. Iš antros pusės, revoliuciniai valstiečiai, armija, provincijos palaikė Kalną, kuris tuo būdu perėmė jungtinių revoliucinių jėgų vadovavimą ir, susitardamas su socialistais, pašalino bet kurį susiskaldymą revoliucinėje stovykloje. Paskutinėje Konstituantos gyvavimo pusėje Kalnas reiškė jos respublikoniškąjį patosą ir privertė užmiršti savo nuodėmes, padarytas laikinosios vyriausybės, Vykdomosios komisijos ir birželio įvykių laikais. Tiek pat, kiek „National'io" partija dėl savo pusinės prigimties leidosi rojalistinės vyriausybės slopinama, tiek pat Kalno partija, „National'io" partijos viešpatavimo metu nustumta nuo scenos, dabar iškilo ir tapo revoliucijos atstove parlamente. Iš tikrųjų „National'io" partija nieko negalėjo pastatyti priešpriešiais kitoms rojalistinėms frakcijoms, kaip tik garbėtroškas asmenybes ir idealistinius plepalus. Priešingai, Kalno partija atstovavo svyruojančiai tarp buržuazijos ir proletariato masei, kurios materialiniai interesai reikalavo demokratinių institucijų. Šalia Kavenjako ir Marasto Ledriu-Rolenas ir Kalnas atrodė tikra revoliucija, ir jie, suprasdami šį svarbų vaidmenį, įgavo tuo didesnės drąsos, kuo labiau revoliucinės energijos pasireiškimas apsiribodavo parlamentiniais išpuoliais, kaltinamųjų aktų sudarymais, grasinimais, balso pakėlimais, griausmingomis kalbomis ir kraštutinumais, kurie toliau frazių nėjo. Valstiečiai buvo beveik tokioje pat būklėje, kaip ir smulkioji buržuazija, jų socialiniai reikalavimai buvo maždaug tie patys. Todėl visi viduriniai visuomenės sluoksniai, kiek jie buvo pagauti revoliucinio judėjimo, turėjo matyti Ledriu-Rolene savo didvyrį. Ledriu-Rolenas buvo svarbiausias demokratinės smulkiosios buržuazijos personažas. Kovoje su tvarkos partija turėjo iškilti į pirmą vietą visų pirma pusiau konservatyvūs, pusiau revoliuciniai ir visiškai utopiniai tos santvarkos reformatoriai.

„National'io" partija, „beatodairiniai konstitucijos draugai", grynieji respublikonai visiškai pralaimėjo rinkimuose. Visai nežymi jų mažuma pateko į Įstatymų leidžiamuosius rūmus, jų žinomiausi vadai išnyko nuo scenos, jų tarpe net Marastas, vyriausias „padoriosios" respublikos redaktorius ir Orfėjus.

Gegužės 28 d.[1] susirinko Įstatymų leidžiamasis susirinkimas, birželio 11 d. atsinaujino gegužės 8 d. susidūrimas. Ledriu-Rolenas Kalno vardu pateikė kaltinamąjį aktą prieš prezidentą ir vyriausybę, kurie buvo kaltinami pažeidę konstituciją, bombardavę Romą. Birželio 12 d. Įstatymų leidžiamasis susirinkimas atmetė tą kaltinamąjį aktą, kaip gegužės 11 d. jį buvo atmetęs Steigiamasis susirinkimas, bet šį kartą proletariatas privertė Kalną išeiti į gatvę, — tiesa, ne gatvių kovai, bet tik gatvių procesijai. Užtenka pasakyti, kad Kalnas stovėjo to judėjimo priešakyje, ir mes žinosime, kad šis judėjimas buvo nuslopintas ir kad 1849 m. birželis buvo tiek pat juokinga, kiek ir niekinga 1848 m. birželio karikatūra. Didįjį birželio 13 dienos pasitraukimą užtemdė nebent dar didesnis pranešimas apie mūšį, pateiktas Šangarnjės, kurį tvarkos partija iškėlė didžiu vyru. Kiekviena visuomenės epocha reikalinga savo didžių vyrų, ir jeigu jų nėra, tai ji juos išranda, kaip sako Helvecijus.

Gruodžio 20 d. egzistavo tik viena įsteigtosios buržuazinės respublikos pusė — *prezidentas*, gegužės 28 d. ji buvo papildyta antrąja puse — *Įstatymų leidžiamuoju susirinkimu*. Besisteigiančioji buržuazinė respublika 1848 m. birželio mėn. atžymėjo save istorijos metrikų knygoje negirdėtu mūšiu prieš proletariatą; įsteigtoji buržuazinė respublika 1849 m. birželio mėn. ten pat atžymėjo save neapsakoma komedija, jos suvaidinta su smulkiąja buržuazija. 1849 m. birželis buvo kerštas už 1848 m. birželį. 1849 m. birželio mėn. buvo nugalėti ne darbininkai, o nuslopinti smulkieji buržua, stovėję tarp darbininkų ir revoliucijos. 1849 m. birželis buvo ne kruvina tragedija tarp samdomojo darbo ir kapitalo, bet liūdnas spektaklis su kalėjimo scenomis, suvaidintas skolininko ir kreditoriaus. Tvarkos partija nugalėjo, ji tapo visagalė, — ji turėjo dabar parodyti, kas ji yra.

III
1849 m. BIRŽELIO 13 d. PADARINIAI

Gruodžio 20 d. *konstitucinės respublikos* Januso galva parodė tiktai *vieną* savo veidą, vykdomąjį veidą, su neryškiais, plokščiais Luji Bonaparto bruožais. Gegužės 28 d. ji parodė antrą savo veidą, *įstatymų leidžiamąjį*, nusėtą randais, paliktais restauracijos ir liepos monarchijos orgijų. Susirinkus Įstatymų leidžiamajam nacionaliniam susirinkimui, galutinai susikūrė *konstitucinė*

[1] Pirmajame ir visuose vėlesniuose „Klasių kovos Prancūzijoje" ir „Luji Bonaparto briumero aštuonioliktosios" leidimuose klaidingai pažymėta gegužės 29 d. Iš tikrųjų Įstatymų leidžiamasis susirinkimas buvo atidarytas 1849 m. gegužės 28 d. *Red.*

respublika, t. y. respublikinė valstybės forma, kurioje buvo konstituotas buržuazinės klasės viešpatavimas, taigi, bendras abiejų didžiųjų rojalistinių frakcijų, sudarančių Prancūzijos buržuaziją, susivienijusių legitimistų ir orleanistų, *tvarkos partijos* viešpatavimas. Tuo metu, kai Prancūzijos respublika tuo būdu pasidarė rojalistinių partijų koalicijos nuosavybė, Europos kontrrevoliucinių valstybių koalicija pradėjo visuotinį kryžiaus žygį prieš paskutinius kovo revoliucijų židinius. Rusija įsiveržė į Vengriją, prūsų kariuomenė išžygiavo prieš imperinės konstitucijos šalininkų armiją, o Udino bombardavo Romą. Europos krizė aiškiai artėjo prie sprendžiamojo posūkio, visos Europos akys buvo nukreiptos į Paryžių, o viso Paryžiaus akys — į *Įstatymų leidžiamąjį susirinkimą*.

Birželio 11 d. Ledriu-Rolenas pakilo į jo tribūną. Jis nepasakė kalbos, jis tik suformulavo kaltinimą prieš ministrus, pliką, be pagražinimų, faktišką, suglaustą, sunkų kaltinimą.

Puolimas prieš Romą yra puolimas prieš konstituciją, puolimas prieš Romos respubliką yra puolimas prieš Prancūzijos respubliką. Konstitucijos V straipsnis skelbia: „Prancūzijos respublika niekados nenaudoja savo karinių jėgų prieš bet kurios tautos laisvę“, — o prezidentas siunčia Prancūzijos kariuomenę prieš Romos laisvę. Konstitucijos 54 straipsnis draudžia vykdomajai valdžiai skelbti bet kokį karą be Nacionalinio susirinkimo sutikimo. Konstituantos gegužės 8 d. nutarimas įsakmiai liepia ministrams kuo greičiausiai ekspediciją prieš Romą vėl nukreipti į jos pirminį uždavinį, taigi, jis taip pat įsakmiai draudžia jiems karą prieš Romą, — o Udino bombarduoja Romą. Tuo būdu Ledriu-Rolenas pašaukė pačią konstituciją kaltinimo liudytoja prieš Bonapartą ir jo ministrus. Nacionalinio susirinkimo rojalistinei daugumai jis, konstitucijos tribūnas, metė į akis grasinamą pareiškimą: „Respublikonai sugebės priversti gerbti konstituciją visomis priemonėmis, net ir ginklo jėga!“ — *„Ginklo jėga!“* — pakartojo šimtabalsis Kalno aidas. Dauguma atsakė baisiu triukšmu; Nacionalinio susirinkimo pirmininkas pašaukė Ledriu-Roleną prie tvarkos; Ledriu-Rolenas pakartojo savo iššaukiamą pareiškimą ir pagaliau padėjo ant pirmininko stalo pasiūlymą patraukti teisman Bonapartą ir jo ministrus. Nacionalinis susirinkimas 361 balso dauguma prieš 203 balsus nutarė, apsvarsčius Romos bombardavimo klausimą, pereiti prie eilinių dienotvarkės klausimų.

Nejaugi Ledriu-Rolenas tikėjosi galėsiąs sumušti Nacionalinį susirinkimą su konstitucijos pagalba, o prezidentą — su Nacionalinio susirinkimo pagalba?

Konstitucija, žinoma, draudė bet kokį užpuolimą prieš svetimų tautų laisvę, bet, vyriausybės manymu, Prancūzijos armija puolė Romoje ne „laisvę“, o „anarchijos despotizmą“. Argi Kalnas, priešingai visam savo patyrimui Steigiamajame susirinkime, vis dar nesuprato, kad konstitucijos aiškinimas priklauso ne tiems, kurie ją sudarė, o tik tiems, kurie ją priėmė? Kad jos tekstą reikia aiškinti gyvybinga prasme ir kad buržuazinė prasmė yra jos vienintelė gyvybinga prasmė? Kad Bonapartas ir rojalistinė Nacionalinio susirinkimo dauguma buvo tikrieji konstitucijos aiškintojai, kaip kunigas yra tikrasis biblijos aiškintojas, o teisėjas — tikrasis įstatymo aiškintojas? Argi Nacionalinis susirinkimas, ką tik visuotinių rinkimų pagimdytas, turėjo save laikyti suvaržytą mirusios Konstituantos testamento, kai jai dar gyvai tebesant toks žmogus, kaip Odilonas Baro, laužė jos valią? Argi Ledriu-Rolenas, remdamasis Konstituantos gegužės 8 d. nutarimu, užmiršo, kad ta pati Konstituanta gegužės 11 d. atmetė jo pirmąjį pasiūlymą patraukti Bonapartą ir jo ministrus atsakomybėn, kad ji išteisino prezidentą ir ministrus ir tuo būdu sankcionavo puolimą prieš Romą kaip „konstitucinį“, kad iš esmės jis tik apeliavo dėl jau padarytojo sprendimo ir apeliavo respublikoninės Konstituantos vardu rojalistinei Legislatyvai[1]? Konstitucija pati kviečiasi sukilimą į pagalbą, atskiru straipsniu šaukdama kiekvieną pilietį ginti ją. Ledriu-Rolenas rėmėsi tuo straipsniu. Bet, antra vertus, argi ne konstitucijai ginti yra įsteigtos viešosios valdžios ir argi neprasideda konstitucijos pažeidimas tik nuo to momento, kai viena iš konstitucinių valdžių sukyla prieš kitą? Tuo tarpu respublikos prezidentas, respublikos ministrai, respublikos Nacionalinis susirinkimas buvo darnioje santaikoje.

Tai, ką Kalnas mėgino įvykdyti birželio 11 d., buvo *„sukilimas grynojo proto ribose“*, t. y. grynai *parlamentinis sukilimas*. Susirinkimo dauguma, įbauginta liaudies masių ginkluoto sukilimo perspektyvos, turėjo Bonaparto ir jo ministrų asmenyje panaikinti savo paties valdžią ir savo paties išrinkimo reikšmę. Argi Konstituanta nemėgino panašiu būdu kasuoti Bonaparto išrinkimo, taip atkakliai reikalaudama Baro-Falu vyriausybės atsistatydinimo?

Argi nebuvo pavyzdžių iš Konvento laikų, kada parlamentiniai sukilimai staiga padarydavo griežtą perversmą daugumos ir mažumos santykiuose, — kodėl tad turėtų nepasisekti jaunajam Kalnui tai, kas pavykdavo senajam? — juk ir momento aplinky-

[1] Turima galvoje Įstatymų leidžiamasis susirinkimas. *Red.*

bės atrodė palankios tokiam žygiui. Liaudies pasipiktinimas Paryžiuje pasiekė susirūpinimą keliantį laipsnį; sprendžiant iš balsavimų rinkimuose, armija nebuvo palanki vyriausybei, Įstatymų leidžiamojo susirinkimo dauguma buvo dar perdaug jauna, kad būtų susikonsolidavusi, be to, ją sudarė seni žmonės. Jeigu Kalnui būtų pavykęs parlamentinis sukilimas, valdžios vairas būtų tiesiog atitekęs į jo rankas. Demokratinė smulkioji buržuazija iš savo pusės, kaip visados, nieko taip karštai netroško, kaip kovos viršum jos galvos, debesyse, tarp parlamento narių šešėlių. Pagaliau abu, demokratinė smulkioji buržuazija ir jos atstovas, Kalnas, parlamentinio sukilimo keliu siekė savo didžiojo tikslo: sutriuškinti buržuazijos galią, neatpalaiduojant proletariatui rankų arba leidžiant jam rodytis tik perspektyvoje; proletariatas būtų buvęs panaudotas, netapdamas pavojingu.

Po Nacionalinio susirinkimo birželio 11 d. votumo įvyko keleto Kalno narių pasimatymas su darbininkų slaptųjų organizacijų delegatais. Pastarieji primygtinai reikalavo pradėti sukilimą dar tą patį vakarą. Kalnas šį planą griežtai atmetė. Jis jokiu būdu nenorėjo paleisti iš savo rankų vadovavimo judėjimui; savo sąjungininkais jis taip pat mažai pasitikėjo, kaip ir savo priešininkais, ir jis buvo teisus. 1848 m. birželio prisiminimas niekados dar taip gyvai nejaudino Paryžiaus proletariato eilių. Ir vis dėlto jį rišo sąjunga su Kalnu. Kalnas atstovavo parlamente daugumai departamentų, jis perdėjo savo įtaką armijoje, jis turėjo savo žinioje demokratinę Nacionalinės gvardijos dalį, pagaliau jo pusėje buvo moralinė krautuvės galia. Šiuo momentu pradėti sukilimą prieš Kalno valią, — tai reiškė proletariatui, kurio eilės, be to, buvo praretintos choleros ir nedarbo, išvaikiusio iš Paryžiaus žymią jo dalį, be naudos pakartoti 1848 m. birželio dienas, tačiau nebe tomis sąlygomis, kurios tada stūmė jį į žūtbūtinę kovą. Darbininkų delegatai padarė tai, kas buvo vienintelai išmintinga. Jie įpareigojo Kalną *susikompromituoti,* t. y. išeiti iš parlamentinės kovos ribų, jeigu jo kaltinamasis aktas bus Susirinkimo atmestas. Visą birželio 13 d. proletariatas laikėsi tos pačios skeptiško stebėtojo pozicijos ir laukė rimtų, lemiamų grumtynių tarp demokratinės Nacionalinės gvardijos ir armijos, norėdamas tada pulti į kovą ir pastūmėti revoliuciją toliau už jai primestą smulkiaburžuazinį tikslą. Pergalės atvejui jau buvo sudaryta proletarinė komuna, turėjusi veikti šalia oficialiosios vyriausybės. Paryžiaus darbininkai jau buvo pamokyti 1848 m. birželio kruvinos mokyklos.

Birželio 12 d. ministras Lakrosas pats pasiūlė Įstatymų leidžiamajam susirinkimui tuojau pat pradėti kaltinamojo akto

svarstymą. Per naktį vyriausybė visapusiškai pasiruošė gintis ir pulti; Nacionalinio susirinkimo dauguma buvo pasiryžusi priversti maištingąją mažumą išeiti į gatvę, o pati mažuma nebegalėjo trauktis, burtas buvo mestas; 377 balsais prieš 8 kaltinamasis aktas buvo atmestas; Kalnas, susilaikęs nuo balsavimo, pasipiktinęs puolė į „taikingosios demokratijos“ propagandos sales, į „Démocratie pacifique“ laikraščio redakciją[1].

Pasišalinimas iš parlamento rūmų palaužė Kalno jėgą, kaip atitraukimas nuo žemės palaužė jos sūnaus, milžino Antėjaus, jėgas. Samsonai Įstatymų leidžiamojo susirinkimo rūmuose, montanjarai[2] tapo tik paprastais filisteriais „taikingosios demokratijos“ rūmuose. Kilo ilgi, triukšmingi ir tušti ginčai. Kalnas buvo tvirtai pasiryžęs priversti gerbti konstituciją, nesivaržydamas jokiomis priemonėmis, *„tik ne ginklo jėga“*. Tą jo nusistatymą palaikė „konstitucijos draugų“ manifestas ir deputacija. „Konstitucijos draugais“ vadino save „National'io“ klikos, buržuazinių respublikonų partijos, likučiai. Tuo metu, kai iš jos išlikusių atstovų parlamente šeši balsavo *prieš*, visi kiti *už* kaltinamojo akto atmetimą, tuo metu, kai *Kavenjakas* atidavė savo kardą tvarkos partijos dispozicijai, žymesnioji neparlamentinė klikos dalis godžiai įsikibo pasitaikiusios progos išeiti iš savo politinių parijų padėties ir įsiskverbti į demokratinė partijos eiles. Argi jie nebuvo natūralūs skydnešiai tos partijos, kuri pasislėpė už jų skydo, už jų *principo*, už *konstitucijos?*

Ligi pat ryto „Kalnas“ kankinosi gimdymo kančiomis. Jis pagimdė *„Proklamaciją į tautą“*, kuri pasirodė birželio 13 d. rytą nuošalesniuose dviejų socialistinių laikraščių kampeliuose. Ta proklamacija paskelbė *„už konstitucijos ribų“* (hors la constitution) prezidentą, ministrus, Įstatymų leidžiamojo susirinkimo daugumą ir šaukė Nacionalinę gvardiją, armiją ir pagaliau liaudį „sukilti“. *„Tegyvuoja konstitucija!“* — buvo jos iškeltasis parolis, parolis, kuris reiškė ne ką kita, kaip *„Šalin revoliuciją!“*

Kalno konstitucinę proklamaciją atitiko vadinamoji *taikinga demonstracija*, suruošta smulkiųjų buržua birželio 13 d. Tai buvo gatvių procesija nuo Šato d'O bulvarais; 30 000 žmonių, daugiausia nacionalinių gvardiečių, neapsiginklavusių, susimaišiusių su darbininkų slaptųjų sekcijų nariais, ėjo bulvarais šaukdami *„Tegyvuoja konstitucija!“* Pačių demonstrantų lūpose šis lozun-

---

[1] *„Démocratie pacifique“* (*„Taikingoji Demokratija“*) — furjeristų organas, buvo leidžiamas Konsiderano Paryžiuje 1843—1851 m. *Red.*

[2] *Montanjaras* — Kalno šalininkas (nuo žodžio montagne, prancūziškai — kalnas). *Red.*

gas skambėjo mechaniškai, šaltai, nenuoširdžiai, o šaligatvyje stovėjusi minia, užuot griausmingai pritarusi, atsiliepė ironišku atgarsiu. Daugiabalsei dainai trūko jėgos. O kai procesija prisiartino prie „konstitucijos draugų" posėdžių būstinės ir jos frontone pasirodė samdytasis konstitucijos heroldas, kuris, mojuodamas iš visų jėgų savo klakerio skrybėle, iš savo galingų plaučių bėrė ant piligrimų krušą šauksmų *„Tegyvuoja konstitucija!"*, — atrodė, lyg patys procesijos dalyviai vieną momentą pajuto visą padėties komizmą. Yra žinoma, kaip visiškai neparlamentiškai bulvarų ir de la Pė gatvės sankryžoje procesiją sutiko Šangarnjės dragūnai ir šauliai; kaip jos dalyviai akies mirksniu išsisklaidė į visas puses ir tik bebėgdami palaidai šaukė „prie ginklo!", kad tuo birželio 11 d. parlamentinis šaukimas imtis ginklo būtų tesėtas.

Dauguma Kalno narių, susirinkusių diu Hazar gatvėje, išsibėgiojo tuo momentu, kai šis prievartinis taikingos procesijos išvaikymas, neaiškūs gandai apie beginklių žmonių užmušimus bulvaruose, didėjąs sumišimas gatvėje — viskas, atrodė, skelbė sukilimo artėjimą. *Ledriu-Rolenas,* nedidelės deputatų grupės priešakyje, išgelbėjo Kalno garbę. Paryžiaus artilerijos, užėmusios Palė Nacional, apsaugoje jie nuvyko prie Meno ir amatų muziejaus, kur turėjo atvykti Nacionalinės gvardijos 5 ir 6 legionai. Bet montanjarai veltui laukė 5 ir 6 legionų; tie atsargūs nacionaliniai gvardiečiai paliko savo atstovus likimo valiai, Paryžiaus artilerija pati sukliudė liaudžiai pastatyti barikadas, chaosas ir maišatis darė negalima priimti bet kurį sprendimą, atžygiavo, atkišusi durtuvus, reguliari kariuomenė, dalis deputatų buvo suimta, kiti išsislapstė. Taip baigėsi birželio 13 d.

Jeigu 1848 m. birželio 23 d. buvo revoliucinio proletariato sukilimo diena, tai 1849 m. birželio 13 d. buvo demokratinių smulkiųjų buržua sukilimo diena; kiekvienas tų sukilimų buvo *klasiškai gryna* išraiška tos klasės, kuri jį sukėlė.

Tiktai Lijone prieita prie atkaklaus, kruvino susirėmimo. Čia, kur pramonės buržuazija ir pramonės proletariatas stovi betarpiškai priešpriešiais vienas antram, kur darbininkų judėjimas neįjungtas, kaip Paryžiuje, į visuotinio judėjimo rėmus ir jo nelemiamas, čia birželio 13 d. atgarsis nustojo savo pradinio pobūdžio. Šiaip provincijoje birželio 13-ji trenkė, bet nieko neuždegė, — tai buvo *šaltas žaibas.*

Birželio 13 d. pasibaigė *pirmasis konstitucinės respublikos gyvenimo laikotarpis.* Ši respublika pradėjo normalų gyvenimą 1849 m. gegužės 28 d., susirinkus Įstatymų leidžiamajam susirinkimui. Visas šis prologas yra kupinas triukšmingos kovos tarp

tvarkos partijos ir Kalno, tarp stambiosios ir smulkiosios buržuazijos; smulkioji buržuazija veltui priešinosi buržuazinės respublikos steigimui, kurios naudai ji pati be paliovos konspiravo laikinojoje vyriausybėje ir Vykdomojoje komisijoje, už kurią birželio dienomis fanatiškai kovėsi prieš proletariatą. Birželio 13 diena palaužė jos priešinimąsi ir suvienytųjų rojalistų *įstatymų leidžiamąją diktatūrą* padarė įvykusiu faktu. Nuo šio momento Nacionalinis susirinkimas tampa tik *tvarkos partijos Visuomenės gelbėjimo komitetu.*

Paryžius paskelbė prezidentui, ministrams ir Nacionalinio susirinkimo daugumai *„kaltinamųjų būklę"*, jie paskelbė Paryžiui *„apgulos stovį"*. Kalnas paskelbė Įstatymų leidžiamojo susirinkimo daugumą *„už konstitucijos ribų"*, dauguma savo ruožtu atidavė Kalną aukščiausiajam teismui dėl konstitucijos pažeidimo ir įtraukė į proskripciją visa, kas dar šioje partijoje buvo gyvybinga. Iš Kalno beliko vienas liemuo, be galvos ir širdies. Mažuma buvo nuėjusi ligi *parlamentinio sukilimo* mėginimo, dauguma savo *parlamentinį despotizmą* padarė įstatymu. Ji išleido naują parlamento *reglamentą,* kuris panaikino tribūnos laisvę ir suteikė Nacionalinio susirinkimo pirmininkui teisę bausti deputatus už tvarkos nesilaikymą drausmės nuobaudomis, piniginėmis baudomis, algos sulaikymu, laikinu pašalinimu iš posėdžių, areštu. Viršum Kalno liemens kardo vietoje ji pakabino rykštę. Garbės pareiga reikalavo iš likusiųjų Kalno deputatų demonstratyviai iš Susirinkimo išeiti. Tas žygis būtų pagreitinęs tvarkos partijos suirimą. Ji būtų turėjusi suskilti į savo pradines sudėtines dalis nuo to momento, kai nors šešėlis pasipriešinimo būtų liovęsis ją jungęs.

Kartu su jos *parlamentine* jėga iš demokratinės smulkiosios buržuazijos buvo atimta ir jos *ginkluotoji* jėga; buvo paleista Paryžiaus artilerija ir Nacionalinės gvardijos 8, 9 ir 12 legionai. Priešingai, finansinės aristokratijos legionas, birželio 13 d. užpuolęs Bulės ir Ru spaustuves, sunaikinęs spaustuvės įrengimus, sudaužęs respublikoninių laikraščių redakcijas ir savavališkai suėmęs jų redaktorius, rinkėjus, spaustuvininkus, ekspeditorius, pasiuntinius, gavo iš Nacionalinio susirinkimo tribūnos paskatinantį pritarimą. Visoje Prancūzijoje pasikartojo įtartųjų respublikonizmu nacionalinės gvardijos dalių paleidimas.

Naujas *spaudos įstatymas,* naujas *sąjungų įstatymas,* naujas *apgulos stovio įstatymas,* Paryžiaus kalėjimų perpildymas, politinių emigrantų ištrėmimas, visų peržengiančių „National'io" rėmus laikraščių sustabdymas, Lijono ir penkių kaimyninių departamentų pajungimas šiurkščiam kariniam despotizmui, visur

veikią teismai, naujas valymas jau tiek kartų išvalytosios valdininkų armijos — štai neišvengiamos, nuolat pasikartojančios pergalingosios reakcijos *banalybės,* minėtinos po birželio žudynių ir ištrėmimų tiktai dėl to, kad jos šį kartą buvo nukreiptos ne tik prieš Paryžių, bet ir prieš departamentus, ne tik prieš proletariatą, bet visų pirma prieš vidurines klases.

Visą Nacionalinio susirinkimo įstatymų leidžiamąją veiklą birželio, liepos ir rugpiūčio mėnesiais sudarė baudžiamieji įstatymai, kurie suteikė vyriausybei teisę skelbti apgulos stovį, dar stipriau suvaržė spaudą ir panaikino sąjungų teisę.

Tačiau tam laikotarpiui būdinga ne *faktiškas,* bet *principinis* pergalės išnaudojimas, ne Nacionalinio susirinkimo nutarimai, bet tų nutarimų motyvavimas, ne veiksmas, bet frazė, netgi ne frazė, bet tą frazę pagyvinantieji gestai ir akcentas. Beatodairiškai įžūli *rojalistinių nusiteikimų* demonstracija, paniekinamai aristokratiški respublikos įžeidimai, koketiškai lengvabūdiškas restauracinių tikslų išplepėjimas, — žodžiu, pagyrūniškas *respublikoninio padorumo* pažeidimas, — štai kas teikia tam laikotarpiui ypatingą toną ir atspalvį. „Tegyvuoja konstitucija!“ — buvo birželio 13 d. *nugalėtųjų* kovos šūkis. Tai atpalaidavo *nugalėtojus* nuo veidmainiškos konstitucinės, t. y. respublikoniškos, kalbos. Kontrrevoliucija nugalėjo Vengriją, Italiją, Vokietiją, ir jie matė restauraciją jau ties Prancūzijos vartais. Tarp tvarkos frakcijų vadų prasidėjo tikros varžybos; jie viens už kito stengėsi „Moniteur'e“ dokumentuoti savo rojalizmą, išpažindami ir atgailaudami kai kurias savo liberalines nuodėmes, padarytas monarchijos laikais, norėdami gauti jų išrišimą dievo ir žmonių akyse. Nebuvo dienos, kad iš Nacionalinio susirinkimo tribūnos vasario respublika nebūtų buvusi skelbiama visuomenės nelaime, kad koks nors legitimistinis užkampio dvarininkas iškilmingai nebūtų pareiškęs, jog jis niekados nepripažinęs respublikos, kad kas nors iš bailių liepos monarchijos perbėgėlių ir išdavikų nebūtų papasakojęs apie savo pavėluotus žygdarbius, kurių įvykdymą sutrukdę tik Luji Filypo humaniškumas ar kiti nesusipratimai. Atseit, vasario dienomis stebėtis reikėję ne pergalingos liaudies didžiadvasiškumu, bet pasiaukojimu ir nuosaikumu rojalistų, kurie jai leidę nugalėti. Vienas tautos atstovas pasiūlė dalį pinigų, skirtų sužeistiesiems vasario dienomis šelpti, išduoti *municipaliniams gvardiečiams,* kurie vieni tomis dienomis pasitarnavę tėvynei. Kitas siūlė Karuselės aikštėje pastatyti raitą Orleano hercogo statulą. Tjeras pavadino konstituciją purvinu popiergaliu. Tribūnoje iš eilės pasirodydavo orleanistai, atgailavę dėl savo intrigų prieš legitiminę monarchiją, legitimistai, priekaištavę sau, kad jų

priešinimasis nelegitiminei monarchijai pagreitino monarchijos žlugimą apskritai; Tjeras atgailavo intrigavęs prieš Molę, Molė atgailavo intrigavęs prieš Gizo, Baro atgailavo intrigavęs prieš visus tris. Šūkis: „Tegyvuoja socialinė-demokratinė respublika!“ buvo paskelbtas antikonstituciniu; šūkis „Tegyvuoja respublika!“ buvo persekiojamas kaip socialistinis-demokratinis. Vaterloo mūšio metinių dieną vienas deputatas pareiškė: „Aš ne tiek bijau prūsų įsiveržimo, kiek revoliucinių emigrantų įžengimo į Prancūziją“. Atsakydamas į skundus dėl Lijone ir kaimyniniuose departamentuose suorganizuoto teroro, Baragė d'Iljė pareiškė: „Man labiau patinka baltasis teroras negu raudonasis“ („J'aime mieux la terreur blanche, que la terreur rouge“). Ir Susirinkimas kiekvieną kartą smarkiai plodavo, kai iš jo kalbėtojų lūpų išsiverždavo epigrama prieš respubliką, prieš revoliuciją, prieš konstituciją, už monarchiją, už Šventąją sąjungą. Kiekvienas pažeidimas net menkiausių respublikoniškų formalumų, pavyzdžiui, kreipimosi į deputatus žodžiu „piliečiai“, sukeldavo tvarkos riterių džiūgavimą.

Papildomieji liepos 8 d. Paryžiaus rinkimai, įvykdyti apgulos stovio įtakoje ir žymiai proletariato daliai susilaikius nuo balsavimo, prancūzų armijos užėmimas Romos, įžengimas į Romą raudonųjų eminencijų, o jų palydovų tarpe — inkvizicijos ir vienuolių teroro, visa tai prie birželio pergalės pridėjo naujas pergales ir padidino tvarkos partijos apsvaigimą.

Pagaliau rugpiūčio vidury rojalistai, iš dalies norėdami dalyvauti ką tik susirinkusiose departamentų tarybose, iš dalies būdami nuvarginti kelis mėnesius trukusių rojalistinių orgijų, nutarė Nacionalinio susirinkimo posėdžius nutraukti dviem mėnesiams. Su neslepiama ironija jie paliko Nacionalinio susirinkimo pavaduotojais, *respublikos sargais,* dvidešimt penkių deputatų komisiją — legitimistinės ir orleanistinės partijų žiedą, kaip Molė, Šangarnjė ir kt. Ironija buvo gilesnė, negu jie spėjo. Būdami istorijos pasmerkti padėti žlugti monarchijai, kurią jie mylėjo, jie buvo jos paskirti saugoti respubliką, kurios jie neapkentė.

Įstatymų leidžiamojo susirinkimo posėdžių *pertrauka baigiamas antrasis konstitucinės respublikos gyvenimo laikotarpis, jos rojalistinio siautėjimo laikotarpis.*

Paryžiaus apgulos stovis buvo vėl panaikintas, spauda vėl pradėjo veikti. Socialistinių-demokratinių laikraščių sustabdymo, represinių įstatymų leidimo ir rojalistinio siautėjimo metu „Siècle“, senas literatūrinis *monarchinės-konstitucinės smulkiosios buržuazijos* atstovas, tapo *respublikoninis;* „Presse“, senas literatūrinis *buržuazinių reformatorių* organas, tapo labiau *demo-*

kratinis[1], o „National", senas klasikinis *buržuazinių respublikonų* organas, *nusidažė socialistine spalva.*

Kuo labiau darėsi negalimi *viešieji klubai,* tuo labiau ėmė plėstis ir stiprėti *slaptosios draugijos.* Gamybinės *darbininkų asociacijos,* toleruojamos kaip grynai komercinės draugijos, ekonominiu atžvilgiu neturėjusios jokios reikšmės, politiniu atžvilgiu virto jungiamosiomis proletariato grandimis. Birželio 13 d. nušlavė įvairioms pusiau revoliucinėms partijoms jų oficialiąsias viršūnes, užtat išlikusioms masėms išaugo ant pečių sava galva. Tvarkos riteriai gąsdino pranašaujamais raudonosios respublikos baisumais, bet pergalingosios kontrrevoliucijos niekšiški ekscesai ir hiperborėjiški žiaurumai Vengrijoje, Badene ir Romoje visai baltai nuplovė *„raudonąją respubliką".* Ir nepatenkintosios prancūzų visuomenės tarpinės klasės pradėjo aukščiau statyti raudonosios respublikos pažadus su jos problematiškais baisumais, negu raudonosios monarchijos baisumus su jos faktišku beviltiškumu. Nė vienas socialistas tiek nepatarnavo Prancūzijoje revoliucinei propagandai, kaip *Hainau.* Kiekvienam talentui pagal jo darbus!

Tuo tarpu Luji Bonapartas išnaudojo Nacionalinio susirinkimo atostogas karališkoms išvykoms į provinciją, karščiausieji legitimistai keliavo į Emsą nusilenkti šventojo Liudviko palikuoniui[2], o tvarkos partijos atstovų masė ėmėsi intrigų ką tik susirinkusiose departamentų tarybose. Reikėjo priversti tarybas pasakyti tai, ko nedrįso dar ištarti Nacionalinio susirinkimo dauguma, — *iškelti pasiūlymą skubiai pakeisti konstituciją.* Pagal konstituciją šis pakeitimas galėjo įvykti tik 1852 m. tam tikslui specialiai sušauktame Nacionaliniame susirinkime. Bet jeigu departamentų tarybų dauguma pasisakytų už pakeitimą, nejaugi Prancūzijos balsas nepriverstų Nacionalinio susirinkimo paaukoti konstitucijos nekaltybę? Nacionalinis susirinkimas tikėjosi iš tų provincijos susirinkimų to pat, ko tikėjosi vienuolės iš pandurų Voltero „Henriadoje". Bet Nacionalinio susirinkimo Potifarams teko turėti reikalą, išskyrus kelias išimtis, su tokiu pat skaičium Juozapų provincijoje. Didžiulė dauguma nenorėjo suprasti įkyrių įtaigų. Konstitucijos pakeitimą sutrukdė tas pats įrankis, kuris turėjo jam suteikti gyvybę: departamentų tarybų balsavimas. Prancūzija, ir, be to, buržuazinė Prancūzija, pasisakė, ir pasisakė prieš pakeitimą.

---

1 *„Siècle"* (*„Amžius"*) ir *„Presse"* (*„Spauda"*) — dienraščiai, ėję Paryžiuje nuo 1836 m. *Red.*

2 Emse gyveno Prancūzijos sosto pretendentas iš Burbonų dinastijos grafas Šamboras (vėliau Henrikas V). *Red.*

Spalio pradžioje Įstatymų leidžiamasis nacionalinis susirinkimas vėl susirinko — tantum mutatus ab illo[1]! Jo fizionomija buvo visiškai pasikeitusi. Netikėtas konstitucijos pakeitimo atmetimas iš departamentų tarybų pusės grąžino jį į konstitucijos ribas ir nurodė jo gyvenimo ribas. Orleanistams pasirodė įtartinos legitimistų kelionės į Emsą, legitimistams kėlė nerimo orleanistų ryšiai su Londonu[2], abiejų frakcijų laikraščiai kurstė ugnį ir svarstė abipuses savo pretendentų pretenzijas. Orleanistai kartu su legitimistais pyko dėl bonapartistų intrigų, pasireiškusių prezidento karališkose išvykose, jo mažiau ar daugiau aiškiuose mėginimuose išsivaduoti iš konstitucijos varžtų, arogantiškame bonapartistinių laikraščių tone; o Luji Bonapartas niršo ant Nacionalinio susirinkimo, kuris pripažino konspiracijos teisę tik legitimistams ir orleanistams, ir ant vyriausybės, kuri nuolatos apgaudinėdavo jį to Nacionalinio susirinkimo naudai. Pagaliau pačioje vyriausybėje įvyko skilimas dėl Romos politikos ir dėl ministro *Pasio* pasiūlyto *pajamų mokesčio,* kurį konservatoriai apšaukė socialistiniu.

Vienas iš pirmųjų Baro vyriausybės pasiūlymų naujai susirinkusiam Įstatymų leidžiamajam susirinkimui buvo 300 000 frankų kredito reikalavimas našlės pensijai mokėti *Orleano hercogienei.* Nacionalinis susirinkimas su tuo sutiko ir pridėjo prancūzų nacijos skolų sąskaitai septynių milijonų frankų sumą. Tuo tarpu kai Luji Filypas tokiu būdu su pasisekimu vaidino „pauvre honteux", drovaus elgetos, vaidmenį, vyriausybė nedrįso pasiūlyti Susirinkimui pakelti Bonapartui algą, — o Susirinkimas neatrodė linkęs sutikti su tuo algos pakėlimu. Ir Luji Bonapartas, kaip visados, stovėjo prieš dilemą: *Aut Caesar aut Clichy!*[3]

Antrasis reikalavimas suteikti devynių milijonų frankų kreditą *ekspedicijos prieš Romą išlaidoms* padengti dar labiau padidino santykių įtempimą tarp Bonaparto, iš vienos pusės, ir tarp ministrų ir Nacionalinio susirinkimo — iš antros. Luji Bonapartas laikraštyje „Moniteur" paskelbė laišką savo adjutantui Edgarui Nėjui, kuriame jis varžė popiežiaus vyriausybę konstitucinėmis garantijomis. Popiežius savo ruožtu išleido encikliką „motu proprio"[4], kurioje jis atmetė bet kurį savo restauruotosios valdžios apribojimą. Bonaparto laiškas su sąmoningu begėdiškumu pakėlė uždangą ties jo kabinetu, norėdamas parodyti jį patį prieš

---

[1] — bet kaip jis nuo to laiko pasikeitė! *Red.*

[2] Luji Filypas, pabėgęs po vasario revoliucijos į Angliją, gyveno netoli Londono. *Red.*

[3] Arba Cezaris, arba skolininkų kalėjimas! *Red.*

[4] — savo iniciatyva. *Red.*

galerijos akis gerų norų, tačiau net savo namuose nepripažintu ir sukaustytu genijumi. Jis ne pirmą kartą koketavo „slaptingais laisvos sielos sparnų plasnojimais“. *Tjeras,* komisijos pranešėjas, visiškai ignoravo Bonaparto sparnų plasnojimą ir pasitenkino išvertęs popiežiaus encikliką į prancūzų kalbą. Ne vyriausybė, o *Viktoras Hugo* mėgino gelbėti prezidentą, siūlydamas Nacionaliniam susirinkimui pareikšti savo pritarimą Napoleono laiškui. *Gana jau, gana!* — tokiais nepagarbiai lengvabūdiškais šūksniais dauguma atmetė Hugo pasiūlymą. Prezidento politika? Prezidento laiškas? Pats prezidentas? *Gana jau, gana!* Kas gi rimtai skaitosi su monsieur Bonapartu? Ar jūs manote, monsieur Viktorai Hugo, kad mes tikime jus tikint prezidentu? *Gana jau, gana!*

Pagaliau santykių nutraukimą tarp Bonaparto ir Nacionalinio susirinkimo pagreitino svarstymas projekto apie *Orleanų ir Burbonų grąžinimą.* Prezidento pusbrolis, Vestfalijos ekskaraliaus sūnus, nesant vyriausybei, pateikė rūmams šį pasiūlymą, kurio tikslas buvo ne kas kita, kaip nustumti legitimistų ir orleanistų pretendentus į vieną pakopą su bonapartistų pretendentu, arba, tiksliau, *žemiau* už jį, nes jis bent faktiškai stovėjo valstybinės valdžios viršūnėje.

Napoleonas Bonapartas buvo tiek nepagarbus, kad sujungė į vieną pasiūlymą *ištremtųjų karališkųjų šeimų grąžinimą* ir *birželio sukilėlių amnestiją.* Daugumos pasipiktinimas tuojau privertė jį atsiimti atgal šį nusikalstamąjį sujungimą to, kas šventa, su tuo, kas prakeikta, karališkos giminės su proletariška paderme, nejudančių visuomenės žvaigždžių su jos klajojančiomis pelkių ugnelėmis ir kiekvienam iš tų pasiūlymų duoti atitinkamą vietą. Dauguma energingai atmetė karališkųjų šeimų grąžinimo projektą, ir *Berjė,* legitimistų Demostenas, išblaškė bet kurias abejones dėl to votumo prasmės. Pretendentų degradavimas į paprastus piliečius — štai Bonaparto tikslas! Jiems norima atimti šventumo aureolę, paskutinę jiems likusią didybę, *ištrėmimo didybę!* Ką pagalvotų apie tą pretendentą, — sušuko Berjė, — kuris, užmiršdamas savo karališką kilmę, grįžtų į Prancūziją gyventi paprastu piliečiu! Aiškiau Bonapartui nebuvo galima pasakyti, kad jis nieko nelaimėjo savo buvimu šalyje, kad jeigu jis buvo reikalingas suvienytiems rojalistams čia, Prancūzijoje, prezidento kėdėje kaip *neutralus asmuo,* tai tikrieji sosto pretendentai turėjo pasilikti paslėpti nuo profanų akių ištrėmimo rūku.

Lapkričio 1 d. Luji Bonapartas atsakė Įstatymų leidžiamajam susirinkimui raštu, kuriame gana aštriais posakiais pranešė apie Baro vyriausybės atstatymą ir naujos vyriausybės sudarymą. Baro-Falu vyriausybė buvo rojalistinės koalicijos vyriausybė,

d'Opulio vyriausybė buvo Bonaparto vyriausybė, prezidento įrankis prieš Įstatymų leidžiamąjį susirinkimą, *patarnautojų vyriausybė.*

Bonapartas dabar jau nebebuvo tik 1848 m. gruodžio 10 d. *neutralus asmuo.* Turėdamas savo rankose vykdomąją valdžią, jis tapo daugelio interesų centru, kova su anarchija privertė pačią tvarkos partiją sustiprinti jo įtaką, ir jeigu jis nebebuvo populiarus, tai partija buvo nepopuliari. Ar negalėjo jis tikėtis, kad orleanistų ir legitimistų varžybos, iš vienos pusės, ir bet kurios monarchinės restauracijos reikalingumas — iš antros, privers abi tas frakcijas pripažinti *neutralų pretendentą?*

Nuo 1849 m. lapkričio 1 d. prasideda trečiasis konstitucinės respublikos gyvenimo laikotarpis, pasibaigiąs 1850 m. kovo 10 d. Prasideda normalus konstitucinių institucijų žaidimas, kuriuo taip gėrisi Gizo, t. y. kivirčai tarp vykdomosios ir įstatymų leidžiamosios valdžios. *Mažà* to. Prieš restauracinius susivienijusių orleanistų ir legitimistų kėslus Bonapartas gina teisinį savo faktiškosios galios pagrindą — respubliką; prieš restauracinius Bonaparto kėslus tvarkos partija gina teisinį savo bendrojo viešpatavimo pagrindą — respubliką; legitimistai prieš orleanistus, orleanistai prieš legitimistus gina status quo — respubliką. Visos šitos tvarkos partijos frakcijos, kurių kiekviena svajonėse turi savąjį karalių ir savąją restauraciją, kiekviena uzurpatoriškiems ir maištingiems savo priešininkų kėslams stato priešpriešiais bendrą buržuazijos viešpatavimą, formą, kurioje jų visos atskiros pretenzijos tarpusavyje neutralizuojasi ir išsaugomos, — *respubliką.*

Kaip Kantas respubliką pripažįsta vienintele racionalia valstybės forma, praktinio proto postulatu, kuris niekados neįgyvendinamas, bet kurio siekimas turi visados būti mūsų tikslas ir mūsų minties polėkių objektas, — taip šiems rojalistams toks postulatas yra *monarchija.*

Tuo būdu konstitucinė respublika, kuri išėjo iš buržuazinių respublikonų rankų kaip tuščia ideologinė formulė, susivienijusių rojalistų rankose tapo turininga, gyva valstybės forma. Tjeras nė nenumanė, kiek tiesos pasakė savo žodžiais: „Mes, rojalistai, esame tikrieji konstitucinės respublikos ramsčiai".

Koalicijos vyriausybės nuvertimas, patarnautojų vyriausybės atsiradimas turi dar antrą reikšmę. Naujos vyriausybės finansų ministru paskirtas *Fuldas.* Fuldas — finansų ministras, tai oficialus Prancūzijos nacionalinio turto perdavimas į biržos rankas, valstybės turto valdymas per biržą ir biržos interesais. Paskyrus Fuldą, finansinė aristokratija laikraštyje „Moniteur" paskelbė savo restauraciją. Ši restauracija neišvengiamai papildė visas kitas

restauracijas, kartu su jomis sudarydama grandį konstitucinės respublikos grandinėje.

Luji Filypas niekados neišdrįso padaryti finansų ministru tikro biržos vilko (loup-cervier). Kaip jo monarchija buvo idealus vardas buržuazijos viršūnės viešpatavimui, taip ir jo ministerijose privilegijuotieji interesai turėjo būti vadinami vardais, reiškiančiais ideologišką nesuinteresuotumą. Buržuazinėje respublikoje visur į priešakį iškilo tai, ką įvairios monarchijos, tiek legitimistinė, tiek ir orleanistinė, slėpė už kulisų. Ji nukėlė ant žemės tai, ką anos buvo iškėlusios į padanges. Šventųjų vardus ji pakeitė viešpataujančių klasinių interesų buržuaziniais tikriniais vardais.

Visas mūsų išdėstymas parodė, kaip respublika nuo pat pirmos savo gyvenimo dienos ne tik nepanaikino finansinės aristokratijos viešpatavimo, bet, priešingai, jį stiprino. Tačiau ji darė jai šias nuolaidas prieš savo valią, pasiduodama likimui. Paskyrus ministru Fuldą, vyriausybės iniciatyva grįžo į finansinės aristokratijos rankas.

Kai kas paklaus, kaip galėjo visa susivienijusi buržuazija pakelti ir pakęsti finansinės aristokratijos viešpatavimą, kuris Luji Filypo laikais rėmėsi kitų buržuazijos sluoksnių pašalinimu nuo valdžios arba jų pajungimu?

Atsakymas paprastas.

Visų pirma finansinė aristokratija pati sudaro žymią vadovaujančią grupę rojalistinėje koalicijoje, kurios bendra vyriausybinė valdžia vadinama respublika. Argi orleanistų oratoriai ir vadai nėra seni finansinės aristokratijos sąjungininkai ir bendrininkai? Ar ji pati nėra orleanistų auksinė falanga? O dėl legitimistų, tai jie jau Luji Filypo laikais faktiškai dalyvavo visose biržos, kasyklų ir geležinkelio spekuliacijų orgijose. Apskritai, stambiosios žemės nuosavybės ir finansinės aristokratijos sąjunga yra *normalus reiškinys*. Įrodymas — *Anglija*. Įrodymas — netgi *Austrija*.

Tokioje šalyje, kaip Prancūzija, kur nacionalinė gamyba yra neproporcingai žemo lygio, palyginus su valstybinės skolos didumu, kur valstybinė renta yra reikšmingiausias spekuliacijos objektas ir birža yra pagrindinė rinka investuoti kapitalui, norinčiam negamybiniu būdu augti, — tokioje šalyje daugybė žmonių iš visų buržuazinių ir pusiau buržuazinių klasių būtinai turi būti suinteresuoti valstybės skola, biržos žaidimu ir finansais. Argi tie visi antraeiliai biržos žaidimo dalyviai nemato savo natūralaus ramsčio ir vado frakcijoje, kuri tiems interesams milžinišku mastu, ištisai ir pilnutinai atstovauja?

Dėl kurios priežasties valstybės turtas pereina į finansinės aristokratijos rankas? Dėl nuolat augančio valstybės įsiskolinimo. O

kur glūdi valstybės įsiskolinimo priežastis? Nuolatinėje jos išlaidų persvaroje prieš jos pajamas, kuri tuo pat metu yra valstybinių paskolų sistemos priežastis ir padarinys.

Tam įsiskolinimui išvengti valstybė turi arba apriboti savo išlaidas, t. y. suprastinti, sumažinti vyriausybinį organizmą, kiek galima mažiau valdyti, laikyti kiek galima mažesnį valdininkų personalą, kiek galima mažiau kištis į civilinės visuomenės reikalus. Šis kelias tvarkos partijai buvo negalimas; ji turėjo vis labiau stiprinti savo represines priemones, savo oficialųjį kišimąsi valstybės vardu, savo visur buvimą valstybinių organų asmenyje, iš visų pusių gresiant pavojui jos viešpatavimui ir jos klasės egzistavimo sąlygoms. Negalima mažinti žandarmerijos sudėties tuo metu, kai daugėja nusikaltimai prieš asmenį ir nuosavybę.

Arba valstybė turi mėginti verstis be skolų ir nustatyti tam momentui nors ir trumpai tetrunkančią pusiausvyrą biudžete, apdėdama turtingiausias klases *nepaprastais mokesčiais*. Bet ar turėjo tvarkos partija, gelbėdama nacionalinį turtą iš biržos išnaudojimo, aukoti savo pačios turtą ant tėvynės aukuro? Pas si bête![1]

Žodžiu, be pagrindinio Prancūzijos valstybės perversmo neįmanomas Prancūzijos valstybės ūkio perversmas. Su šituo valstybės ūkiu yra neišvengiamai susijęs valstybės įsiskolinimas, o su valstybės įsiskolinimu — spekuliacijos valstybės paskolomis, valstybės kreditorių, bankininkų, pinigų pirklių, biržos vilkų viešpatavimas. Tiktai viena tvarkos partijos frakcija buvo tiesiogiai suinteresuota finansinės aristokratijos žlugimu, tai — *fabrikantai*. Mes kalbame ne apie vidutinius, ne apie smulkesniuosius pramonininkus, mes kalbame apie pramonės magnatus, kurie Lujį Filypo laikais buvo sudarę plačią dinastinės opozicijos bazę. Jų interesai, be abejonės, reikalavo sumažinti gamybos išlaidas, vadinasi, sumažinti mokesčius, kurie sudaro gamybos išlaidų dalį, sumažinti valstybės skolas, kurių procentai sudaro tų mokesčių dalį, — kitaip sakant, jų interesai reikalavo nuversti finansinę aristokratiją.

Anglijoje — o stambiausieji Prancūzijos fabrikantai palyginti su savo angliškaisiais varžovais tėra smulkūs buržua — mes iš tikrųjų matome fabrikantus, kokį nors Kobdeną ar Braitą, kryžiaus žygio prieš banką ir biržos aristokratiją priešakyje. Kodėl to nėra Prancūzijoje? Anglijoje vyrauja pramonė, Prancūzijoje — žemės ūkis. Anglijoje pramonė reikalinga *prekybos laisvės*, Prancūzijoje — apsauginių muitų, nacionalinio monopolio šalia kitų

[1] Ji netokia kvaila! *Red.*

monopolių. Prancūzijos pramonė neviešpatauja ant Prancūzijos gamybos, todėl Prancūzijos fabrikantai neviešpatauja ant Prancūzijos buržuazijos. Savo interesams apginti nuo kitų buržuazijos frakcijų jie negali, kaip anglai, stoti judėjimo priešakyje ir tuo pačiu iškelti į pirmą vietą savo klasinius interesus; jie turi vilktis revoliucijos uodegoje ir tarnauti interesams, kurie yra priešingi bendriesiems jų klasės interesams. Vasario mėnesį jie nesuprato savo padėties, bet vasaris juos pamokė. Ir kam betarpiškiau gresia pavojus iš darbininkų pusės, jei ne darbdaviui, pramoniniam kapitalistui? Dėl to Prancūzijoje fabrikantas neišvengiamai tapo fanatiškiausiu tvarkos partijos nariu. Tiesa, finansiniai šulai mažina jo pelną, *bet ką tai reiškia, palyginus su visišku pelno panaikinimu iš proletariato pusės?*

Prancūzijoje smulkusis buržua atlieka tai, ką normaliai turėtų atlikti pramonės buržua; darbininkas atlieka tai, kas normaliai turėtų būti smulkaus buržua uždavinys; o kas išspręs darbininko uždavinį? Niekas. Jis neišsprendžiamas Prancūzijoje, jis čia tik paskelbiamas. Jis niekur negali būti išspręstas nacionaliniuose rėmuose; klasių karas Prancūzijos visuomenėje pavirs pasauliniu karu, kuriame nacija stos prieš naciją. Išsprendimas prasidės tik tada, kai pasaulinis karas pastatys proletariatą priešakyje tautos, kuri viešpatauja pasaulio rinkoje, priešakyje Anglijos. Tačiau revoliucija, radusi čia ne savo pabaigą, o tik savo organizacinę pradžią, nebus trumpalaikė revoliucija. Dabartinė karta primena žydus, kuriuos Mozė vedė per tyrus. Ji ne tik turi užkariauti naują pasaulį, bet ir išnykti, užleisdama vietą žmonėms, subrendusiems naujam pasauliui.

Grįžkime prie Fuldo.

1849 m. lapkričio 14 d. Fuldas, įlipęs į Nacionalinio susirinkimo tribūną, išdėstė savo finansinę sistemą: senosios mokesčių sistemos apologija! vyno mokesčio palikimas! atsisakymas nuo Pasio pajamų mokesčio!

Pasis irgi nebuvo revoliucionierius, jis buvo senas Luji Filypo ministras. Jis priklausė Diuforo tipo puritonams ir artimiausiems Testo[1], to liepos monarchijos atpirkimo ožio, draugams. Pasis irgi gyrė senąją mokesčių sistemą, jis taip pat siūlė palikti vyno mokestį, bet tuo pačiu metu jis nutraukė uždangalą nuo valstybės

---

[1] 1847 m. liepos 8 d. perų rūmuose Paryžiuje prasidėjo byla, iškelta Parmantjei ir generolui Kiubjerui — juos kaltino valdininkų papirkimu druskos koncesijai gauti — ir tuometiniam viešųjų darbų ministrui Testui, kaltinamam ėmus iš jų kyšius. Pastarasis proceso metu mėgino nusižudyti. Visi buvo nuteisti didelėmis piniginėmis baudomis, o Testas, be to, — dar trimis metais kalėjimo. *(Engelso pastaba 1895 m. leidime.)*

deficito. Jis pareiškė, kad valstybės bankrutavimo galima išvengti tik su naujo mokesčio, pelno mokesčio, pagalba. Fuldas, kitados siūlęs Ledriu-Rolenui valstybės bankrotą, pasiūlė Įstatymų leidžiamajam susirinkimui valstybės deficitą. Jis žadėjo santaupų, kurių paslaptis paaiškėjo vėliau: pavyzdžiui, išlaidos sumažėjo 60 milijonų, o einamoji skola padidėjo 200 milijonų, — įtartini fokusai, grupuojant skaitmenis, suvedant sąskaitas, o tai galų gale vedė į naujas paskolas.

Fuldo laikais finansinė aristokratija, šalia kitų besivaržančių buržuazijos frakcijų, žinoma, nesirodė tokia begėdiškai korupcinė, kaip Luji Filypo laikais. Bet sistema liko ta pati: nuolatinis valstybės skolų augimas, užmaskuotas deficitas. O ilgainiui senasis biržos sukčiavimas iškilo atviriau. Įrodymas: Avinjono geležinkelio įstatymas, paslaptingi valstybinių lakštų kurso svyravimai, apie kuriuos tam tikrą laiką kalbėjo visas Paryžius, pagaliau nepavykusios Fuldo ir Bonaparto spekuliacijos per kovo 10 d. rinkimus.

Po finansinės aristokratijos oficialios restauracijos prancūzų tauta turėjo greit vėl prieiti vasario 24 dieną.

Konstituanta, norėdama padaryti nemalonumą savo įpėdiniui, panaikino 1850 metams vyno mokestį. Senųjų mokesčių panaikinimu negalima buvo apmokėti naujų skolų. *Kretonas,* vienas iš tvarkos partijos kretinų, dar prieš Įstatymų leidžiamojo susirinkimo posėdžių pertrauką buvo pasiūlęs palikti vyno mokestį. Fuldas priėmė tą pasiūlymą bonapartistinės vyriausybės vardu, ir 1849 m. gruodžio 20 d., Bonaparto paskelbimo prezidentu metinių dieną, Nacionalinis susirinkimas nutarė *grąžinti vyno mokestį.*

To grąžinimo gynėjas buvo ne finansininkas, bet jėzuitų vadas *Montalamberas.* Jo argumentacija buvo nuostabiai paprasta. Mokesčiai yra motinos krūtis, kuri peni vyriausybę. Vyriausybė — tai represijų įrankis, tai autoriteto organai, tai armija, tai policija, tai valdininkai, teisėjai, ministrai, tai *kunigai.* Puolimas prieš mokesčius yra anarchistų puolimas prieš tvarkos saugotojus, saugojančius materialinę ir dvasinę buržuazinės visuomenės gamybą nuo proletarinių vandalų pasikėsinimų. Mokesčiai — tai penktasis dievas šalia nuosavybės, šeimos, tvarkos ir religijos. O vyno mokestis neginčijamai yra mokestis, ir, be to, ne paprastas, bet senoviškas, prisisunkęs monarchizmo, garbingas mokestis. Tegyvuoja vyno mokestis! Tris kartus valio ir dar kartą valio!

Prancūzijos valstietis, norėdamas įsivaizduoti velnią, vaizduojasi jį mokesčių rinkėjo pavidalu. Nuo to momento, kai Monta-

lamberas paskelbė mokesčius dievu, valstietis tapo bedieviu, ateistu ir puolė į glėbį velniui — *socializmui*. Tvarkos religija jį lengvabūdiškai prarado, jėzuitai jį lengvabūdiškai prarado, Bonapartas jį lengvabūdiškai prarado. 1849 m. gruodžio 20 d. nepataisomai sukompromitavo 1848 m. gruodžio 20 d. „Savo dėdės sūnėnas“ buvo savo šeimoje ne pirmasis, kurį pražudė vyno mokestis, mokestis, kuris, Montalambero žodžiais, dvelkia revoliucine audra. Tikrasis, didysis Napoleonas šv. Elenos saloje išsireiškė, kad vyno mokesčio grąžinimas daugiau negu visa kita paveikė jo žlugimą, nes atstūmė nuo jo pietų Prancūzijos valstiečius. Jau Liudviko XIV laikais tas mokestis buvo svarbiausias liaudies neapykantos objektas (žr. Buagilbero ir Vobano veikalus). Pirmoji revoliucija jį panaikino, o Napoleonas 1808 m. jį vėl įvedė kiek pakeista forma. Burbonai grįžo į Prancūziją ne tik jų avangarde jojant kazokams, bet ir iš anksto davus pažadus panaikinti vyno mokestį. Bajorija, žinoma, neprivalėjo tesėti žodžio, duoto mokesčius mokančiai ir beteisei masei. 1830 metai žadėjo panaikinti vyno mokestį. Tie metai nebuvo linkę daryti tai, ką kalbėjo, ir kalbėti tai, ką darė. 1848 metai žadėjo panaikinti vyno mokestį, kaip kad jie viską žadėjo. Pagaliau, Konstituanta, kuri nieko nežadėjo, paliko, kaip jau minėta, testamentą, kuriuo vyno mokestis nuo 1850 m. sausio 1 d. turėjo būti panaikintas. Ir kaip tik dešimt dienų prieš 1850 m. sausio 1 d. Įstatymų leidžiamasis susirinkimas jį vėl įvedė. Tuo būdu Prancūzijos liaudis veltui mėgino jį išvyti: išmetusi jį pro duris, ji matė jį vėl įeinantį pro langą.

Liaudies neapykanta vyno mokesčiui paaiškinama tuo, kad jame sujungti visi Prancūzijos mokesčių sistemos nekenčiami bruožai. Jo rinkimo būdas yra nepakenčiamas, jo paskirstymo būdas yra aristokratiškas, nes mokesčio procentinės normos yra vienodos tiek paprasčiausiajam, tiek ir brangiausiajam vynui. Vadinasi, jis didėja geometrine progresija, mažėjant vartotojų turtui; tai — atvirkštinis progresyvinis mokestis. Jis yra lyg premija už vyno falsifikavimą ir jo padirbinėjimą, jis tiesiog skatina dirbančiųjų klasių nuodijimą. Jis mažina vartojimą, prie kiekvieno turinčio daugiau kaip 4 000 gyventojų miesto vartų įsteigdamas akcizo užtvarą (octrois) ir tuo paversdamas kiekvieną tokį miestą svetima šalimi su apsauginiais muitais prieš prancūzišką vyną. Stambieji vyno pirkliai, o juo labiau smulkieji, marchands de vin, smuklininkai, kurių pajamos betarpiškai priklauso nuo vyno suvartojimo, visi jie — užkietėję vyno mokesčio priešininkai. Ir pagaliau, mažindamas vartojimą, vyno mokestis siaurina produkcijos pardavimo rinką. Atimdamas miesto darbininkams galimybę pirkti vyną, jis atima valstiečiams-vyndariams galimybę jį

parduoti. O Prancūzija turi maždaug 12 milijonų vyndarių. Todėl suprantama visos liaudies neapykanta vyno mokesčiui, todėl ypač suprantamas fanatiškas valstiečių nusistatymas prieš vyno mokestį. Ir, be to, jie vyno mokesčio grąžinimą laikė ne atskiru, daugiau ar mažiau atsitiktiniu įvykiu. Valstiečiai turi savo ypatingas istorines tradicijas, perduodamas iš tėvų vaikams, ir šitoje istorinėje mokykloje įsigalėjo įsitikinimas, kad kiekviena vyriausybė, kai ji nori apgauti valstiečius, pažada vyno mokesčio panaikinimą, o kai ji juos jau apgavo, tai palieka jį galioti arba iš naujo įveda. Pagal vyno mokestį valstietis sprendžia apie vyriausybės veidą, jos tendenciją. Vyno mokesčio grąžinimas gruodžio 20 d. reiškė: *Luji Bonapartas — toks pat, kaip ir kiti.* Bet jis nebuvo toks pat, kaip kiti, jis buvo *valstiečių išradimas,* ir milijonais parašų išmargintomis peticijomis prieš vyno mokestį valstiečiai atsiėmė atgal savo balsus, kuriuos jie prieš metus buvo atidavę „jo dėdės sūnėnui“.

Kaimo gyventojus, daugiau kaip du trečdaliu visų Prancūzijos gyventojų, sudaro daugiausia vadinamieji laisvieji *žemės savininkai.* Pirmoji jų karta, 1789 m. revoliucijos išvaduota be atlyginimo nuo feodalinių prievolių, savo žemę gavo nemokamai. Bet paskesnės kartos *žemės kainos* pavidalu mokėjo tai, ką jų pusiau baudžiauninkai pirmtakai mokėjo rentos, dešimtinės, lažo ir t. t. pavidalu. Kuo labiau, iš vienos pusės, augo gyventojų skaičius, o iš antros — didėjo žemės susiskaldymas, tuo labiau kilo smulkaus žemės sklypo kaina, nes smulkėjant šiems sklypams, augo jų paklausa. Tačiau, bekylant valstiečių sklypų kainai, neišvengiamai augo *valstiečio įsiskolinimas,* t. y. *ipoteka* — vis tiek, ar jis tiesiog pirkdavo sklypą, ar šis buvo jam įskaitomas bendrų įpėdinių kaip kapitalas. Skola, paimta įkeičiant žemę, ir vadinama *ipoteka,* žemės įkeitimo aktu. Kaip aplink viduramžių žemės sklypus kaupėsi *privilegijos,* taip aplink šiuolaikinius sklypus kaupiasi *ipotekos.* — Iš antros pusės, esant smulkių sklypų sistemai, žemė valstiečiui yra paprastas *gamybos įrankis.* Bet tuo pačiu mastu, kiek didėja žemės susiskaldymas, mažėja jos derlingumas. Mašinų panaudojimas žemei įdirbti, darbo pasidalijimas, stambūs melioracijos darbai, pvz., sausinamųjų ir drėkinamųjų griovių ir t. t. įrengimas, — darosi vis labiau ir labiau neprieinami, o *neproduktyvios* žemei įdirbti *išlaidos* auga tokia pat proporcija, kaip ir paties gamybos įrankio susiskaldymas. Visa tai vyksta nepriklausomai nuo to, ar sklypo savininkas turi kapitalą, ar ne. Bet kuo toliau eina žemės susiskaldymo procesas, tuo labiau vienintelis smulkiojo valstiečio kapitalas darosi žemės sklypas su skurdžiausiu inventoriumi, tuo sunkiau yra investuoti ka-

pitalą į žemę, tuo labiau trūksta smulkiajam valstiečiui žemės, pinigų ir išsimokslinimo, reikalingo agronomijos pasiekimams panaudoti, tuo labiau regresuoja žemės įdirbimas. Pagaliau *grynos pajamos* mažėja ta pačia proporcija, kuria didėja *brutto suvartojimas,* kuria visai valstiečio šeimai jos nuosavybė atima galimybę verstis kitu darbu, tačiau neužtikrina jai pragyvenimo.

Taigi, tuo pat mastu, kiek didėja gyventojų skaičius ir žemės susiskaldymas, tiek *brangsta gamybos įrankis,* žemė, ir mažėja jos *derlingumas, smunka žemės ūkis ir didėja valstiečio įsiskolinimas.* Ir tai, kas buvo padarinys, savo ruožtu tampa priežastimi. Kiekviena karta palieka kitai vis daugiau skolų, kiekviena nauja karta pradeda savo gyvenimą vis sunkesnėmis ir nepalankesnėmis sąlygomis, įsiskolinimas gimdo įsiskolinimą, ir kai valstietis jau nebegali naujai įkeisti savo žemės sklypo už *naujas skolas,* t. y. apsunkinti jo naujomis ipotekomis, jis tiesiog patenka į *palūkininko* rankas, o *lupikiški procentai* eina vis didyn.

Tuo būdu Prancūzijos valstietis *procentais* už žemę slegiančias *ipotekas,* procentais už *neipotekuotas palūkininko paskolas* atiduoda kapitalistams ne tik žemės rentą, ne tik pramoninį pelną, žodžiu, ne tik *visas grynąsias pajamas,* bet netgi *savo darbo užmokesčio dalį;* tokiu būdu jis nusmuko ligi *airio nuomininko* lygio — vis manydamas esąs *privatinis savininkas.*

Šis procesas Prancūzijoje buvo pagreitintas vis augančios *mokesčių naštos* ir *teismo išlaidų,* iš dalies atsirandančių tiesiog dėl pačių formalumų, kuriais Prancūzijos įstatymai apipina žemės nuosavybę, iš dalies dėl begalinių konfliktų tarp visur besiribojančių ir besikryžiuojančių sklypų savininkų, iš dalies dėl būdingo valstiečiams pamėgimo bylinėtis, kai visas jų nuosavybės malonumas apsiriboja fanatišku tariamos nuosavybės, *nuosavybės teisės* gynimu.

1840 m. statistikos duomenimis Prancūzijos žemės ūkio brutto produktas sudarė 5 237 178 000 frankų. Iš šios sumos 3 552 000 000 frankų atitenka įdirbimo išlaidoms, įskaitant čia ir žemdirbių suvartojimą. Lieka netto produkto 1 685 178 000 frankų, iš kurių 550 milijonų reikia atmesti ipotekos procentams, 100 milijonų teismo valdininkams, 350 milijonų mokesčiams ir 107 milijonus notariniam mokesčiui, žyminiam mokesčiui, ipotekos mokesčiams ir t. t. Lieka trečioji netto produkto dalis — 538 milijonai; skirstant jį tarp visų gyventojų, vienam žmogui netenka nė 25 frankų grynų pajamų[1]. Į šitą apskaičiavimą, žinoma, nėra

[1] Markso pateiktame apskaičiavime yra netikslumas. Greičiausia čia įsibrovė klaida ir vietoje 538 milijonų turi būti 578. Tačiau tai nekeičia bendros Markso išvados: ir vienu ir antru atveju vienam žmogui tenka mažiau kaip 25 frankai grynų pajamų. *Red.*

įtrauktas nei neipotekinis palūkininkavimas, nei išlaidos advokatams ir t. t.

Dabar yra suprantama Prancūzijos valstiečių padėtis, kai respublika prie jų senosios naštos pridėjo dar naują. Aišku, kad valstiečių išnaudojimas skiriasi nuo pramonės proletariato išnaudojimo tik savo *forma*. Išnaudotojas tas pats: *kapitalas*. Atskiri kapitalistai išnaudoja atskirus valstiečius *ipotekomis* ir *palūkininkavimu*; kapitalistų klasė išnaudoja valstiečių klasę *valstybiniais mokesčiais*. Valstiečių nuosavybės teisė yra talismanas, su kurio pagalba kapitalas ligi šiol laikė valstiečius savo valdžioje; šios nuosavybės vardan kapitalas kurstė juos prieš pramonės proletariatą. Tiktai kapitalo žlugimas gali pakelti valstietį, tiktai antikapitalistinė, proletarinė vyriausybė gali padaryti galą jo ekonominiam skurdui ir visuomeninei degradacijai. *Konstitucinė respublika* yra jo susivienijusiųjų išnaudotojų diktatūra; *socialinė-demokratinė, raudonoji* respublika yra jo sąjungininkų diktatūra. Ir svarstyklių lėkštės krinta ar kyla pagal balsus, kuriuos valstietis įmeta į rinkiminę urną. Jis pats turi spręsti savo likimą. — Taip kalbėjo socialistai pamfletuose, almanachuose, kalendoriuose, įvairiausiose brošiūrose. Šios idėjos valstiečiui pasidarė dar suprantamesnės iš poleminių tvarkos partijos raštų, kuri savo ruožtu kreipdavosi į jį ir savo grubiais perdėjimais, savo nesąžiningais socialistų siekimų ir idėjų iškraipymais pataikydavo į tikrąjį valstiečių toną ir sužadindavo jų godumą uždraustajam vaisiui. Tačiau suprantamiausiai bylojo pats patyrimas, valstiečių klasės įgytas besinaudojant rinkimų teise, ir tie nusivylimai, kurie kaip smūgiai vienas po kito krito ant jos, revoliucijai smarkiai besivystant. *Revoliucijos yra istorijos lokomotyvai.*

Laipsniškas valstiečių nuotaikos kitėjimas pasireiškė įvairiais simptomais. Jis pasireiškė jau rinkimuose į Įstatymų leidžiamąjį susirinkimą, jis pasireiškė penkių Lijono kaimyninių departamentų apgulos stovyje, jis pasireiškė keliems mėnesiams praslinkus po birželio 13 d. išrenkant Žirondos departamente montanjarą vietoje buvusio „neprilygstamųjų rūmų“ („chambre introuvable“)[1] pirmininko, jis pasireiškė 1849 m. gruodžio 20 d., išrenkant raudonąjį vietoje mirusio legitimistų atstovo Garo departamente, toje palaimintoje legitimistų šalyje, baisiausio respublikonų persekiojimo arenoje 1794 ir 1795 m., 1815 m. baltojo teroro židinyje, kur atvirai buvo užmušinėjami liberalai ir protestantai. Šis konservatyviškiausios klasės revoliucionėjimas aiškiausiai pasi-

[1] Taip istorijoje vadinami fanatiškai ultrarojalistiniai ir reakciniai atstovų rūmai, išrinkti 1815 m. tuojau po to, kai buvo antrą kartą nuverstas Napoleonas. *(Engelso pastaba 1895 m. leidime.)*

reiškė, grąžinus vyno mokestį. Vyriausybės priemonės ir įstatymai, išleisti 1850 m. sausio ir vasario mėnesiais, yra nukreipti beveik vien tik prieš *departamentus* ir *valstiečius*. Tai yra labiausiai įtikinąs jų pažangos įrodymas.

D'Opulio aplinkraštis, pastatęs žandarą inkvizitoriumi prie prefekto, subprefekto ir visų pirma prie mero, organizavęs šnipinėjimo sistemą ligi pat tolimiausių kaimų užkampių; *įstatymas prieš mokytojus*, pajungęs juos, valstiečių klasės dvasinius vadovus, auklėtojus ir ideologus, prefekto savivalei, gainiojęs juos, mokslininkų klasės proletarus, lyg kokius ujamus žvėris, iš vieno kaimo į kitą; *įstatymo projektas prieš merus*, pakabinęs viršum jų galvų Damoklo kardą, kuris grėsė jiems pašalinimu iš tarnybos ir kas kartą statė juos, valstiečių bendruomenių prezidentus, priešpriešiais respublikos prezidentui ir tvarkos partijai; *įsakas*, kuris 17 Prancūzijos karo apygardų pavertė keturiais pašalykais ir kareivines bei bivuaką paskelbė prancūzų nacionaliniu salonu; *mokyklų įstatymas*, kuriuo tvarkos partija paskelbė Prancūzijos nemokšiškumą ir prievartinį sukvailinimą savo būtina gyvenimo sąlyga esant visuotinės rinkimų teisės režimui, — kas buvo visi tie įstatymai ir priemonės? Tai buvo beviltiški mėginimai vėl pajungti tvarkos partijai departamentus ir departamentų valstiečius.

Žiūrint į jas kaip į *represijas*, tai buvo pasigailėjimo vertos priemonės, nepasiekiančios tikslo. Stambios priemonės, kaip vyno mokesčio palikimas, 45 santimų mokestis, pasityčiojamas valstiečių peticijų dėl milijardo grąžinimo atmetimas ir t. t., — visi šie įstatyminiai perkūnai trenkė valstiečių klasę tik vieną kartą, urmu, iš centro. O minėtieji įstatymai ir priemonės teikė puolimui ir pasipriešinimui *visuotinį* pobūdį, darė juos pasikalbėjimo tema kiekvienoje trobelėje, jie skiepijo revoliuciją kiekvienam kaimui, jie *perkeldavo revoliuciją į vietas ir ją valstietino*.

Iš antros pusės, ar tie Bonaparto projektai ir jų priėmimas Nacionaliniame susirinkime neįrodo abiejų konstitucinės respublikos valdžių sutarimo ten, kur reikalas liečia anarchijos nuslopinimą, t. y. nuslopinimą visų tų klasių, kurios sukilo prieš buržuazijos diktatūrą? Argi *Sulukas* tuojau po savo šiurkštaus rašto[1] neįtikino Įstatymų leidžiamojo susirinkimo savo ištikimybe tvarkos reikalui betarpiškai po to sekusiu raštu *Karljės*, tos

[1] Turima galvoje Napoleono III raštas Nacionaliniam susirinkimui, kuriame jis pranešė, kad jis atstatydino Baro vyriausybę ir sudarė naują vyriausybę. *Red.*

nešvarios ir šlykščios Fušės karikatūros, kaip kad pats Luji Bonapartas buvo lėkšta Napoleono karikatūra?

Mokyklų įstatymas parodo mums jaunųjų katalikų ir senųjų volterininkų sąjungą. Argi suvienytosios buržuazijos viešpatavimas galėjo būti kas kita, jei ne jėzuitams draugingos restauracijos ir laisvamanybe spekuliavusios liepos monarchijos jungtinis despotizmas? Ginklai, kuriuos suteikė liaudžiai viena buržuazijos frakcija prieš kitą jų tarpusavio rungtynėse dėl aukščiausios valdžios, — argi neturėjo jie būti vėl atimti iš liaudies, jei ji pasipriešino jų jungtinei diktatūrai? Niekas, net bičiuliškų sandėrių įstatymo atmetimas, taip nesuerzino Paryžiaus krautuvininko, kaip tas koketavimas su *jėzuitizmu*.

Tuo tarpu susidūrimai tarp įvairių tvarkos partijos frakcijų, kaip ir tarp Nacionalinio susirinkimo ir Bonaparto, vyko toliau. Nacionaliniam susirinkimui nepatiko, kad Bonapartas, tuoj po savo valstybinio perversmo, po savos bonapartistinės vyriausybės sudarymo, pasikvietė pas save naujai iškeltuosius į prefektus monarchijos invalidus ir pareiškė paliksiąs juos tarnyboje ta sąlyga, kad jie, priešingai konstitucijai, agituotų už jo išrinkimą antrą kartą prezidentu; nepatiko, kad Karljė savo paskyrimą atžymėjo, uždarydamas vieną legitimistų klubą; nepatiko, kad Bonapartas įsteigė savą laikraštį „Le Napoléon", kuris supažindindavo visuomenę su slaptaisiais prezidento troškimais, tuo tarpu kai ministrai Įstatymų leidžiamojo susirinkimo tribūnoje turėdavo juos paneigti; nepatiko Susirinkimui, kad Bonapartas, nepaisydamas visų nepasitikėjimo votumų, užsispyręs nešalino savo ministrų; nepatiko mėginimas palenkti savo pusėn puskarininkius, pridedant jiems keturius sū prie dienos algos, ir palenkti savo pusėn proletariatą plagiatu iš Eženo Siu „Paryžiaus paslapčių", steigiant „garbės paskolos banką"; pagaliau nepatiko begėdiškumas, su kuriuo per ministrus buvo įneštas pasiūlymas ištremti į Alžyrą išlikusius birželio sukilėlius, norint Įstatymų leidžiamąjį susirinkimą padaryti urmu nepopuliarų, tuo tarpu kai sau prezidentas užsitikrindavo populiarumą mažmenomis, atskirais amnestijos aktais. *Tjeras* ištarė grasinamus žodžius apie „valstybės perversmus" („coups d'état") ir „neapgalvotus veiksmus" („coups de tête"), o Įstatymų leidžiamasis susirinkimas keršijo Bonapartui, atmesdamas kiekvieną įstatymo projektą, kurį jis pasiūlydavo savo interesais, ir su triukšmingu nepasitikėjimu nagrinėdavo kiekvieną projektą, kurį jis pasiūlydavo bendraisiais interesais, ar tas projektas po vykdomosios valdžios stiprinimo priedanga nesiekia padidinti asmeninės Bonaparto valdžios. Žodžiu, jis *keršijo paniekos sąmokslu*.

Legitimistų partijai savo ruožtu kėlė apmaudą tai, kad apsukresni orleanistai vėl užgrobė į savo rankas beveik visas valstybines tarnybas, kad didėjo *centralizacija*, tuo tarpu kai jie iš principo savo išganymo ieškojo *decentralizacijoje*. Ir tikrai, kontrrevoliucija *prievarta vykdė centralizaciją*, t. y. ruošė revoliucijos mechanizmą. Nustatydama privalomą kursą banknotams, ji *centralizavo* net Prancūzijos auksą ir sidabrą Paryžiaus banke ir tuo būdu sukūrė *paruoštą* revoliucijos *karinį iždą*.

Pagaliau orleanistams kėlė apmaudą tai, kad jų šalutinės dinastijos principui priešpastatomas naujai išplaukęs legitimizmo principas ir kad jie patys nuolat niekinami ir tretiruojami, kaip bajoro tretiruojama buržuazinės kilmės žmona.

Mes žingsnis po žingsnio matėme, kaip valstiečiai, smulkieji buržua, apskritai viduriniai visuomenės sluoksniai stojo proletariato pusėn, pateko į atvirą antagonizmą su oficialiąja respublika, buvo jos tretiruojami kaip priešininkai. *Pasipiktinimas buržuazijos diktatūra, visuomenės pertvarkymo reikalingumas, demokratinių-respublikinių institucijų, kaip to pertvarkymo įrankių, išlaikymas, susitelkimas aplink proletariatą kaip sprendžiamąją revoliucinę jėgą*, — štai bendrieji būdingieji *vadinamosios socialinės demokratijos partijos, raudonosios respublikos partijos* bruožai. Ši *„anarchijos partija“*, kaip ją priešininkai pakrikštijo, ne mažiau yra įvairių interesų koalicija, kaip ir *tvarkos partija*. Nuo senosios visuomeninės netvarkos mažiausios reformos ligi senosios visuomeninės tvarkos nuvertimo, nuo buržuazinio liberalizmo ligi revoliucinio terorizmo, — štai kiek toli siekia kraštutinumai, sudarą „anarchijos partijos“ išeities ir baigmės tašką.

Apsauginių muitų panaikinimas — socializmas! nes šis panaikinimas kėsinasi į tvarkos partijos *pramonės* frakcijos monopolį. Valstybinio ūkio sutvarkymas — socializmas! nes šis sutvarkymas paliečia tvarkos partijos *finansinės* frakcijos monopolį. Laisvas mėsos ir grūdų įvežimas iš užsienio — socializmas! nes šis įvežimas pažeidžia tvarkos partijos trečiosios frakcijos, *stambiųjų žemvaldžių*, monopolį. Fritrederių partijos, t. y. anglų pažangiausios buržuazinės partijos reikalavimai Prancūzijoje perdėm traktuojami kaip socialistiniai reikalavimai. Volterizmas — socializmas! nes jis puola ketvirtąją tvarkos partijos frakciją, *katalikų* frakciją! Spaudos laisvė, sąjungų laisvė, visuotinis liaudies švietimas — socializmas, socializmas! Visa tai yra kėsinimasis į bendrąjį tvarkos partijos monopolį!

Revoliucijos eiga taip greit pribrendino įvykius, kad visų atspalvių reformos šalininkai, kad kukliausieji vidurinių klasių

reikalavimai turėjo spiestis aplink kraštutiniausios perversmo partijos vėliavą, aplink *raudonąją vėliavą*.

Bet kad ir kažin koks įvairus buvo svarbiausių „anarchijos partijos" elementų *socializmas*, pagal tos ar kitos klasės arba klasės frakcijos ekonomines sąlygas ir iš jų išplaukiančias bendras revoliucines reikmes, — *vienu* atžvilgiu jis likdavo tas pats: jis skelbėsi *proletariato išsivadavimo priemone* ir šį išsivadavimą darė savo *tikslu*. Sąmoningas apgavimas vienų, savęs apgavimas kitų, kurie skelbia, kad pasaulis, pertvarkytas pagal jų reikmes, yra geriausias pasaulis visiems, kad jis įgyvendina visus revoliucinius reikalavimus ir pašalina visus revoliucinius konfliktus. Už beveik vienodai skambančių *bendrų* socialistinių *„anarchijos partijos"* frazių slepiasi laikraščių *„National"*, *„Presse"* ir *„Siècle"* *socializmas*, kuris daugiau ar mažiau nuosekliai stengiasi nuversti finansinės aristokratijos viešpatavimą ir išlaisvinti pramonę bei prekybą iš jų ligšiolinių pančių. Tai — pramonės, prekybos ir žemės ūkio socializmas, kurių interesus jų šulai, būdami tvarkos partijoje, paneigia, nes tie interesai jau nebesutampa su jų privatiniais monopoliais. Nuo šito *buržuazinio socializmo*, kuris natūraliai, kaip ir kiekviena kita socializmo atmaina, patraukia į save tam tikrą darbininkų ir smulkiųjų buržua dalį, skiriasi tikrasis *smulkiaburžuazinis socializmas*, socializmas par excellence[1]. Kapitalas apiplėšia šitą klasę daugiausia kaip *kreditorius*, todėl ji reikalauja *kredito įstaigų;* kapitalas smaugia ją savo *konkurencija*, todėl ji reikalauja valstybės remiamų *asociacijų;* kapitalas nugali ją *koncentracija*, todėl ji reikalauja *progresyvinių mokesčių*, paveldėjimo teisių apribojimo, stambiųjų darbų perdavimo į valstybės rankas ir kitų priemonių, kurios *prievarta stabdo kapitalo augimą*. Kadangi ši klasė svajoja apie taikingą savojo socializmo įgyvendinimą, — išskyrus nebent kokią nors trumpalaikę antrąją vasario revoliuciją, — tad jai, savaime aišku, būsimasis istorijos procesas atrodo, kaip *pritaikymas sistemų*, kurias išgalvoja ar jau yra išgalvoję socialiniai teoretikai tiek bendromis jėgomis, tiek ir pavieniui. Tuo būdu šitie socialistai tampa eklektikais arba šalininkais esamų socialistinių *sistemų*, *doktrinieriško socializmo*, kuris buvo teorinis proletariato išreiškimas tiktai tol, kol proletariatas dar nebuvo priaugęs ligi savo laisvo istorinio judėjimo.

Toji *utopija*, tas *doktrinieriškas socializmas*, visą judėjimą pajungiąs vienam jo momentui, kolektyvinę, visuomeninę gamybą pakeičiąs atskiro pedanto smegenų darbu ir, svarbiausia, mažy-

[1] — tikra žodžio prasme. *Red.*

čių gudrybių arba didelių sentimentalumų pagalba atmetąs savo fantazijoje klasių revoliucinę kovą su visais būtinais jos pasireiškimais, tas doktrinieriškas socializmas iš esmės tik idealizuoja dabartinę visuomenę, teikia jos vaizdą be temdančių šešėlių ir stengiasi įgyvendinti savo idealą priešingai tos visuomenės tikrovei. Tuo laiku, kai proletariatas perleidžia šį socializmą smulkiajai buržuazijai, o kova tarp įvairių socialistinių vadų parodo, kad kiekviena vadinamoji sistema tėra pretenciozinis vieno iš pereinamųjų socialinio perversmo momentų pabrėžimas priešingai kitiems, — *proletariatas* vis labiau vienijasi aplink *revoliucinį socializmą,* aplink *komunizmą,* kurį pati buržuazija pavadino *Blankio* vardu. Šis socializmas yra *nenutrūkstamosios revoliucijos paskelbimas, klasinė* proletariato *diktatūra* kaip būtina pereinamoji pakopa į *klasinių skirtingumų panaikinimą apskritai,* į visų tuos skirtingumus sąlygojančių gamybinių santykių panaikinimą, į visų tuos gamybinius santykius atitinkančių visuomeninių santykių panaikinimą, į visų iš tų visuomeninių santykių kylančių idėjų perversmą.

Šio rašinio rėmai neleidžia mums smulkiau sustoti ties šiuo klausimu.

Mes matėme: kaip *tvarkos* partijoje neišvengiamai atsistojo priešakyje *finansinė aristokratija,* taip *„anarchijos* partijoje" — *proletariatas.* Tuo metu kai įvairios klasės, susivienijusios į revoliucinę lygą, grupavosi aplink proletariatą, tuo metu kai departamentai darėsi vis mažiau patikimi ir pats Įstatymų leidžiamasis susirinkimas vis pikčiau urzgė prieš prancūziškojo Suluko pretenzijas, — artinosi ilgai atidėlioti ir stabdyti papildomieji rinkimai išvarytiems birželio 13 d. montanjarams pakeisti.

Vyriausybė, niekinama savo priešų, kiekviename žingsnyje įžeidžiama ir žeminama savo tariamųjų draugų, matė tik *vieną* priemonę išeiti iš tos nepakenčiamos ir netikros padėties — *maištą.* Maištas Paryžiuje būtų leidęs paskelbti apgulos stovį Paryžiuje ir departamentuose ir tuo būdu šeimininkauti rinkimuose. Iš antros pusės, tvarkos draugai būtų turėję nusileisti vyriausybei, kuri nugalėjo anarchiją, antraip jie patys būtų pasirodę anarchistais.

Vyriausybė ėmėsi darbo. 1850 m. vasario pradžioje ji provokuoja liaudį, iškirsdama laisvės medžius. Veltui! Jei laisvės medžiai neteko savo vietos, tai ji pati neteko galvos ir išsigandusi pasitraukė nuo savo pačios provokacijos. Nacionalinis susirinkimas šitą nevykusį Bonaparto mėginimą išsilaisvinti sutiko šaltu nepasitikėjimu. Negeriau pavyko ir imortelių vainikų nuo liepos kolonos pašalinimas. Daliai armijos tai davė progą su-

ruošti revoliucines demonstracijas, o Nacionaliniam susirinkimui — daugiau ar mažiau užmaskuotu būdu pareikšti vyriausybei nepasitikėjimo votumą. Veltui vyriausybinė spauda grasino visuotinės rinkimų teisės panaikinimu bei kazokų invazija. Veltui d'Opulio mestas Įstatymų leidžiamajame susirinkime tiesioginis iššaukimas kairiesiems išeiti į gatvę ir jo pareiškimas, kad vyriausybė pasiruošusi juos tinkamai sutikti. D'Opulis nieko nepasiekė, išskyrus pirmininko šaukimą prie tvarkos, ir tvarkos partija, širdyje piktai džiaugdamasi, leido vienam kairiųjų atstovui išjuokti Bonaparto uzurpatoriškus kėslus. Veltui pagaliau vyriausybė pranašavo revoliuciją *vasario 24 d.* Vyriausybė pasiekė tai, kad liaudis vasario 24 d. ignoravo.

Proletariatas neleido savęs išprovokuoti *maištui,* nes jis ketino įvykdyti *revoliuciją.*

Vyriausybės provokacijos, tik padidinusios visuotinį nepasitenkinimą esama tvarka, nesutrukdė rinkimų komitetui, kuris buvo visiškai darbininkų įtakoje, išstatyti Paryžiui šiuos tris kandidatus: *Deflotą, Vidalį* ir *Karno. Deflotas* buvo ištremtas birželio mėnesį ir amnestuotas vieno Bonaparto manevro besivaikant populiarumo dėka; jis buvo Blankio draugas ir dalyvavo gegužės 15 d. žygyje. *Vidalis,* žinomas kaip komunistinis rašytojas, knygos „Apie turtų paskirstymą" autorius, buvęs Luji Blano sekretorius Liuksemburgo komisijoje. *Karno,* Konvento nario, pergalės organizatoriaus, sūnus, mažiausiai susikompromitavęs „National'io" partijos narys, laikinosios vyriausybės ir Vykdomosios komisijos švietimo ministras, savo demokratiško mokyklų įstatymo projekto dėka buvo gyvas protestas prieš jėzuitų mokyklų įstatymą. Šie trys kandidatai atstovavo trims susivienijusioms klasėms: priešakyje — birželio sukilėlis, revoliucinio proletariato atstovas; šalia jo — socialistas-doktrinierius, socialistinės smulkiosios buržuazijos atstovas; pagaliau trečiasis kandidatas — atstovas buržuazinių respublikonų partijos, kurios demokratinės formulės susidūrimuose su tvarkos partija buvo įgijusios socialistinę prasmę ir seniai nustojo savos prasmės. Tai buvo *visuotinė koalicija prieš buržuaziją ir vyriausybę, kaip ir vasario mėnesį.* Bet šį kartą *proletariatas buvo revoliucinės lygos priešakyje.*

Priešingai visoms priešininkų pastangoms laimėjo socialistiniai kandidatai. Net armija balsavo už birželio sukilėlį ir prieš savąjį karo ministrą Lahitą. Tvarkos partija buvo kaip perkūno trenkta. Departamentų rinkimai jos nenuramino: jie davė daugumą montanjarams.

1850 m. kovo mėn. 10 d. rinkimai! Tai buvo 1848 m. birželio kasacija: birželio sukilėlių žudikai ir trėmėjai grįžo į Nacionalinį

susirinkimą, tačiau sulinkę, ištremtųjų lydimi ir su jų principais lūpose. *Tai buvo 1849 m. birželio 13 d. kasacija:* Kalnas, kurį Nacionalinis susirinkimas buvo išvijęs, grįžo į Nacionalinį susirinkimą, bet grįžo jau ne kaip revoliucijos vadas, o kaip jos priešakinis trimitininkas. *Tai buvo gruodžio 10 d. kasacija:* Napoleonas pralaimėjo savo ministro Lahito asmenyje. Prancūzijos parlamento istorija žino tik vieną analogiją: Karolio X ministro d'Osės pralaimėjimą 1830 m. Pagaliau 1850 m. kovo 10 d. rinkimai buvo gegužės 13 d. rinkimų, suteikusių tvarkos partijai daugumą, kasacija. Kovo 10 d. rinkimai buvo protestas prieš gegužės 13 d. daugumą. Kovo 10 d. buvo revoliucija. Už rinkiminių biuletenių slepiasi grindinio akmenys.

„Kovo 10 d. balsavimas skelbia mums karą", — sušuko Segiur d'Ageso, vienas iš pažangiausiųjų tvarkos partijos narių.

Nuo 1850 m. kovo 10 d. konstitucinė respublika įžengė į naują fazę, į *savo irimo fazę*. Daugumos įvairios frakcijos vėl suvienytos tarpusavyje ir su Bonapartu; jos vėl yra tvarkos gelbėtojos; Bonapartas vėl jų *neutralus asmuo*. Jeigu jos prisimena savo rojalizmą, tai tik dėl to, kad nusivylė buržuazinės respublikos galimumu; jeigu jis prisimena, kad jis — pretendentas, tai tik dėl to, kad nebeturi vilties pasilikti prezidentu.

Į birželio sukilėlio *Defloto* išrinkimą Bonapartas pagal tvarkos partijos komandą atsakė, paskirdamas vidaus reikalų ministru *Barošą* — Barošą, kuris buvo Blankio ir Barbeso, Ledriu-Roleno ir Ginaro kaltintojas. Į *Karno* išrinkimą Įstatymų leidžiamasis susirinkimas atsakė mokyklų įstatymo priėmimu, į *Vidalio* išrinkimą — socialistinės spaudos uždraudimu. Savo spaudos trimitų garsais tvarkos partija mėgina nuslopinti savo pačios baimę. „Kardas yra šventas!" — sušunka vienas jos organas. „Tvarkos gynėjai turi pradėti puolimą prieš raudonųjų partiją!" — pareiškia kitas jos organas. „Tarp socializmo ir visuomenės vyksta žūtbūtinė dvikova, nuolatinis, negailestingas karas; šitoje įnirtingoje dvikovoje turi žūti vienas ar antras; jeigu visuomenė nesunaikins socializmo, socializmas sunaikins visuomenę!" — gieda trečias tvarkos gaidys. Statykite tvarkos barikadas, religijos barikadas, šeimos barikadas! Reikia baigti su 127 000 Paryžiaus rinkėjų! Baltramiejaus naktis socialistams! Ir tvarkos partija trumpą laiką tiki laimėsianti.

Pasiučiausiai jos organai puola *„Paryžiaus krautuvininkus"*. Paryžiaus krautuvininkai išrinko savo atstovu birželio sukilėlį! Tai reiškia: antrasis 1848 m. birželis negalimas; tai reiškia: antroji 1849 m. birželio 13 d. negalima; tai reiškia: moralinė kapitalo įtaka palaužta; tai reiškia: buržuazinis parlamentas beat-

stovauja tiktai buržuazijai; tai reiškia: stambioji nuosavybė žlugo, nes jos vasalas — smulkioji nuosavybė — ieško savo išsigelbėjimo nuosavybės neturinčiųjų stovykloje.

Tvarkos partija grįžta, žinoma, prie savo neišvengiamos *banalybės: „Daugiau represijų!“* — šaukia ji. — *„Dešimt kartų daugiau represijų!“* Bet jos represijų jėga sumažėjo dešimteriopai, o tuo tarpu pasipriešinimas padidėjo šimteriopai. Argi svarbiausias represijos įrankis, armija, pati nereikalinga represijų? Ir tvarkos partija taria savo paskutinį žodį: „Reikia sulaužyti geležinį mus smaugiančio legalumo žiedą. *Konstitucinė respublika negalima.* Mes turime kovoti savo tikruoju ginklu; nuo 1848 m. vasario mes kovojome su revoliucija *jos pačios* ginklu ir *jos pačios* dirvoje, mes priėmėme *jos* institucijas; konstitucija yra tvirtovė, kuri apsaugo tik apgulėjus, o ne apgultuosius! Trojos arklio pilve įslinkę į šventąjį Ilioną, mes, ne taip kaip mūsų proseniai *graikai*[1], priešų miesto neužkariavome, o patys patekome į nelaisvę“.

Konstitucijos pagrindas yra *visuotinė rinkimų teisė. Visuotinės rinkimų teisės panaikinimas* — štai paskutinis tvarkos partijos žodis, paskutinis buržuazinės diktatūros žodis.

Visuotinė rinkimų teisė pripažino buržuazijos teisę į šią diktatūrą 1848 m. gegužės mėn. 4 d., 1848 m. gruodžio 20 d., 1849 m. gegužės 13 d., 1849 m. liepos 8 d. Visuotinė rinkimų teisė pati pasmerkė save 1850 m. kovo 10 d. Buržuazijos viešpatavimas kaip visuotinės rinkimų teisės išvada ir rezultatas, kaip kategoriškas tautos suvereninės valios aktas — štai buržuazinės konstitucijos prasmė. Bet kokią prasmę beturi konstitucija nuo to momento, kai tos rinkimų teisės, tos suvereninės valios turinys nebėra buržuazijos viešpatavimas? Argi ne buržuazijos pareiga taip reguliuoti rinkimų teisę, kad ji norėtų to, kas protinga, t. y. jos viešpatavimo? Argi visuotinė rinkimų teisė, nuolatos naikindama esamą valstybės valdžią ir vėl iš naujo atkurdama ją iš savęs, nenaikina tuo pačiu bet kurio pastovumo, nestato kiekvieną akimirką pavojun visų esamų valdžių, negriauna autoriteto, negresia pakelti į autoritetus pačią anarchiją? Kas begali tuo abejoti po 1850 m. kovo 10 dienos?

Atmesdama visuotinę rinkimų teisę, kuria ji ligi šiol drapiravosi, iš kurios ji sėmėsi savo galybę, buržuazija atvirai prisipažįsta: *„Mūsų diktatūra ligi šiol gyvavo tautos valia, dabar ji turi būti sutvirtinta prieš tautos valią“*. Ir visiškai nuosekliai ji dabar

[1] Žodžių žaismas: *grecs* — graikai, o taip pat — šuleriai. *(Engelso pastaba 1895 m. leidime.)*

ieško sau atramos ne *Prancūzijoje,* bet už jos ribų, užsienyje, *invazijoje.*

Kartu su šaukimu į invaziją, šis antrasis Koblencas, įsisteigęs savo rezidenciją pačioje Prancūzijoje, sukelia prieš save visas nacionalines aistras. Puldamas visuotinę rinkimų teisę, jis duoda *visuotinį pretekstą* naujai revoliucijai, o revoliucijai kaip tik toks pretekstas reikalingas. Kiekvienas *atskiras* pretekstas išskirtų revoliucinės lygos frakcijas ir leistų iškilti aikštėn jų skirtingumams. Bet *visuotinis* pretekstas pritrenkia pusiau revoliucines klases, jis leidžia joms pačioms klaidinti save dėl *apibrėžto* būsimosios revoliucijos *pobūdžio,* dėl jų pačių veiksmo padarinių. Kiekviena revoliucija reikalinga banketinio klausimo. Visuotinė rinkimų teisė — tai naujosios revoliucijos banketinis klausimas.

Tačiau, atsisakydamos nuo vienintelės galimos savo *jungtinės* valdžios formos, nuo galingiausios ir tobuliausios savo *klasinio viešpatavimo* formos, nuo *konstitucinės respublikos,* ir puldamos atgal prie žemesnės, netobulos ir silpnesnės formos — *monarchijos,* suvienytosios buržuazinės frakcijos pasmerkė pačios save. Jos primena tą senį, kuris, norėdamas atgauti savo jaunatvės jėgas, susirado savo vaikystės dienų drabužėlį ir stengėsi užvilkti jį ant savo išglebusių sąnarių. Jų respublika turėjo tik tą nuopelną, kad *ji buvo šiltadaržis revoliucijai.*

1850 m. kovo 10 d. turi užrašą:

Après moi le déluge! Po manęs nors tvanas!

IV

VISUOTINĖS RINKIMŲ TEISĖS PANAIKINIMAS 1850 m.

(Trijų pirmųjų skyrių tęsinys įdėtas „Naujojo Reino Laikraščio" paskutinio, dvigubo, 5—6 numerio „Apžvalgoje". Pradžioje ten aprašoma didelė prekybos krizė, kilusi 1847 m. Anglijoje; jos poveikiu į Europos kontinentą paaiškinamas tenykščių politinių komplikacijų paaštrėjimas, virtęs 1848 m. vasario ir kovo revoliucijomis, o paskui parodoma, kaip 1848 m. prasidėjęs ir 1849 m. dar labiau išsivystęs prekybos ir pramonės suklestėjimas paralyžiavo revoliucinį pakilimą ir tuo pačiu metu padarė galimas reakcijos pergales. Specialiai apie Prancūziją sakoma taip:)[1]

Tokie pat simptomai ėmė reikštis *Prancūzijoje* nuo 1849 m. ir ypač nuo 1850 m. pradžios. Paryžiaus pramonė ėmė dirbti pilnu tempu, medvilnės fabrikai Ruane ir Miulhauzene taip pat dirba

[1] Ši įžanginė pastraipa parašyta Engelso 1895 m. leidimui. *Red.*

gana gerai, nors čia, kaip ir Anglijoje, stabdančiai veikė aukštos žaliavos kainos. Be to, šito suklestėjimo išsivystymą Prancūzijoje itin paskatino plati muitų reforma Ispanijoje ir muitų sumažinimas įvairiems prabangos dalykams Meksikoje; Prancūzijos prekių išvežimas į abi tas rinkas žymiai padidėjo. Kapitalų augimas sukėlė Prancūzijoje visą eilę spekuliacijų, kurioms pretekstu pasitarnavo plataus masto Kalifornijos aukso kasyklų eksploatacija. Atsirado daugybė bendrovių, kurios savo pigiomis akcijomis ir socialistiškai dažytais prospektais kreipiasi tiesiog į smulkiųjų buržua ir darbininkų kišenes, bet iš tikrųjų tai yra gryniausias sukčiavimas, būdingas tik prancūzams ir kinams. Viena iš tų bendrovių buvo net tiesiog vyriausybės globojama. Įvežamieji muitai Prancūzijoje 1848 m. per pirmus devynis mėnesius sudarė 63 milijonus frankų, 1849 m. per pirmus devynis mėnesius — 95 milijonus frankų ir 1850 m. per pirmus devynis mėnesius — 93 milijonus frankų. Be to, 1850 m. rugsėjo mėnesį jie vėl pakilo daugiau kaip vienu milijonu, palyginus su 1849 m. atitinkamu mėnesiu. Išvežimas taip pat padidėjo 1849 m. ir dar daugiau 1850 m.

Labiausiai įtikinąs naujai prasidėjusio suklestėjimo įrodymas buvo tai, kad 1850 m. rugpiūčio mėn. 6 d. įstatymu Prancūzijos Bankas vėl pradėjo mokėti grynais pinigais[1]. 1848 m. kovo 15 d. bankas buvo gavęs teisę sustabdyti mokėjimus grynais pinigais. Buvusių apyvartoje banknotų kiekis, įskaitant ir provincijos bankus, tada sudarė 373 milijonus frankų (14 920 000 svarų sterlingų). 1849 m. lapkričio 2 d. apyvartoje buvo 482 milijonai frankų arba 19 280 000 svarų sterlingų, vadinasi, padidėjo 4 360 000 svarų sterlingų, o 1850 m. rugsėjo mėn. 2 d. — 496 milijonai frankų, arba 19 840 000 svarų sterlingų, t. y. padidėjo maždaug 5 mln. svarų sterlingų. Tačiau banknotų kursas nenukrito; atvirkščiai, banknotų apyvartos didėjimą lydėjo bankų rūsiuose nuolatos augančios aukso ir sidabro sankaupos, ir 1850 m. vasarą metalo atsarga pasiekė maždaug 14 milijonų svarų sterlingų, negirdėtą ligi tol Prancūzijoje sumą. Tai, kad bankas įstengė pakelti banknotų apyvartą ir kartu savo aktyvų kapitalą 123 milijonais frankų arba 5 milijonais svarų sterlingų, puikiai įrodo, koks teisingas buvo mūsų teigimas viename iš pirmesniųjų žurnalo numerių, kad finansinė aristokratija ne tik nebuvo revoliucijos parblokšta, bet, atvirkščiai, net dar sustiprinta. Šis rezultatas tampa dar akivaizdesnis iš šios Prancūzijos bankų įstatymų apžvalgos per pastaruosius metus. 1847 m. birželio 10 d.

---

[1] — t. y. keisti banknotus į metalinius pinigus. *Red.*

bankui suteikta teisė leisti 200 frankų banknotus. Ligi tol mažiausios vertės banknotai buvo 500 frankų. 1848 m. kovo 15 d. dekretu Prancūzijos banko banknotai buvo pripažinti teisėta mokėjimo priemone, ir bankas buvo atleistas nuo prievolės keisti juos metaliniais pinigais. Jo teisė leisti banknotus buvo apribota 350 milijonų frankų. Kartu su tuo jam buvo suteikta teisė leisti 100 frankų banknotus. Balandžio 27 d. dekretu įsakyta departamentų bankams susilieti su Prancūzijos Banku; kitu dekretu, 1848 m. gegužės 2 d., jo teisė leisti banknotus padidinta iki 442 milijonų frankų. 1849 m. gruodžio 22 d. dekretu išleidžiamųjų banknotų maksimumas pakeltas iki 525 milijonų frankų. Pagaliau 1850 m. rugpiūčio 6 d. įstatymu vėl įvesta teisė keisti banknotus į pinigus. Tie faktai — nepaliaująs banknotų apyvartos didėjimas, viso Prancūzijos kredito koncentracija banko rankose ir viso Prancūzijos aukso bei sidabro sukaupimas jo rūsiuose, — iš viso to p. Prudonas padarė išvadą, kad bankas privalo dabar išsinerti iš savo senos gyvatės odos ir virsti prudonišku Liaudies banku. O iš tikrųjų Prudonui net nereikėjo pažinti Anglijos banko restrikcijos istorijos nuo 1797 iki 1819 m.[1], jam tik reikėjo žvilgterėti anapus kanalo, kad pamatytų, jog šis jam negirdėtas buržuazinės visuomenės istorijoje faktas buvo ne kas kita, kaip visiškai normalus buržuazinis reiškinys, kuris tik Prancūzijoje dabar pirmą kartą iškilo. Mes matome, kad tariamieji revoliuciniai teoretikai, kurie po laikinosios vyriausybės duodavo Paryžiuje toną, buvo tokie pat nemokšos klausimais dėl pavartotų priemonių pobūdžio ir rezultatų, kaip ir patys ponai iš laikinosios vyriausybės.

Nepaisant pramonės ir prekybos suklestėjimo, kuriuo Prancūzija dabar džiaugiasi, gyventojų masės, 25 milijonai valstiečių, gyvena didelę depresiją. Geri pastarųjų metų derliai numušė grūdų kainas Prancūzijoje dar labiau, negu Anglijoje, ir įsiskolinusių, nuvargintų lupikiškais procentais ir apsunkintų mokesčiais valstiečių būklė toli gražu nėra puiki. Bet, kaip paskutinių trejų metų istorija pakankamai aiškiai įrodė, toji gyventojų klasė visiškai nepajėgi revoliucinei iniciatyvai.

Tiek krizės periodas, tiek ir suklestėjimo periodas kontinente prasideda vėliau, kaip Anglijoje. Pradinis procesas visados vyksta Anglijoje; ji yra buržuazinio kosmoso demiurgas. Įvairios ciklo fazės, kurį buržuazinė visuomenė vis iš naujo pergyvena,

[1] Anglijos bankui išgelbėti nuo bankroto vyriausybė išleido 1797 m. specialų aktą, kuriuo nustatomas priverstinis banknotų kursas ir leidžiama bankui sustabdyti banknotų iškeitimą į auksą. 1819 m. aktu banknotų iškeitimas į auksą buvo atnaujintas. *Red.*

kontinente reiškiasi antrine ir tretine forma. Pirma, kontinentas išveža į Angliją žymiai daugiau, kaip į kurią kitą šalį. Bet šitas išvežimas į Angliją savo ruožtu priklauso nuo Anglijos padėties, ypač užjūrio rinkose. Toliau, Anglija išveža į užjūrio šalis žymiai daugiau, kaip visas kontinentas, ir kontinentinio eksporto į tas šalis dydis visados priklauso nuo Anglijos užjūrio eksporto. Tad jeigu krizės sukelia revoliucijas pirmiausia kontinente, tai jų priežastis vis dėlto visada glūdi Anglijoje. Buržuazinio organizmo galūnėse prievartinės katastrofos, aišku, turi įvykti greičiau, kaip jo širdyje, nes čia yra daugiau kompensavimo galimybių. Iš antros pusės, kontinentinių revoliucijų poveikio Anglijai laipsnis yra kartu ir barometras, kuris parodo, kiek tos revoliucijos iš tikrųjų gresia buržuazinės santvarkos pagrindams arba kiek jos liečia tik jos politinės formacijas.

Viešpataujant tokiam visuotiniam suklestėjimui, kai buržuazinės visuomenės gamybinės jėgos tiek puikiai išsivysto, kiek tai iš viso įmanoma buržuazinių santykių rėmuose, negali būti nė kalbos apie tikrą revoliuciją. Tokia revoliucija yra galima tik tais laikotarpiais, kai *šie abu veiksniai, šiuolaikinės gamybinės jėgos ir buržuazinės gamybos formos,* ima *prieštarauti* vienas kitam. Įvairūs kivirčai, kuriais užsiima, kompromituodami vienas kitą, atskirų kontinento tvarkos partijos frakcijų atstovai, anaiptol neduos akstino naujoms revoliucijoms; atvirkščiai, jie tik ir galimi dėl to, kad visuomeninių santykių pagrindas šiuo momentu yra toks tvirtas ir — ko reakcija nežino — toks *buržuazinis.* Visi reakcijos mėginimai stabdyti buržuazinį vystymąsi taip pat neabejotinai suduš į tą pagrindą, kaip ir visas demokratų moralinis pasipiktinimas bei visos jų ugningos proklamacijos. *Nauja revoliucija yra galima tik po naujos krizės. Bet ji yra lygiai taip pat neišvengiama, kaip ir ši pastaroji.*

Pereisime dabar prie *Prancūzijos.*

Privertusi įvykdyti naujus rinkimus balandžio 28 d., pati liaudis pavertė niekais savo pergalę, iškovotą kartu su smulkiąja buržuazija kovo 10 d. rinkimuose. Vidalis buvo išrinktas ne tik Paryžiuje, bet ir Žemutiniame Reine. Paryžiaus komitetas, kuriame buvo stipriai atstovaujami Kalnas ir smulkioji buržuazija, paskatino jį priimti Žemutinio Reino mandatą. Kovo 10 d. pergalė nustojo savo lemiamos reikšmės; galutinis sprendimas buvo vėl atidėtas; liaudies įtempimas silpnėjo, ji ėmė priprasti prie legalių triumfų vietoje revoliucinių. Pagaliau Eženo Siu, sentimentaliai miesčioniško socialfantasto, kandidatūra visiškai panaikino kovo 10 d. revoliucinę prasmę, birželio sukilimo reabilitaciją; proletariatas geriausiu atveju galėjo priimti šią kandida-

tūrą, kaip pokštą grizetėms palinksminti. Prieš šitą padorią kandidatūrą tvarkos partija, įsidrąsinusi neryžtingos priešininkų politikos akivaizdoje, išstatė kandidatą, kuris turėjo įasmeninti birželio *pergalę*. Tuo komiškuoju kandidatu buvo spartietiškas šeimos tėvas Lekleras, kurio karžygiškus šarvus spauda betgi nudraskė gabalą po gabalo ir kuris rinkimuose taip pat puikiausiai pralaimėjo. Nauja pergalė balandžio 28 d. rinkimuose padrąsino Kalną ir smulkiąją buržuaziją. Kalnas širdyje jau džiūgavo galėsiąs pasiekti savo tikslą grynai legaliu keliu, nesukeldamas naujos revoliucijos, kuri vėl iškeltų proletariatą į priešakį; jis buvo tikras, kad per naujus 1852 m. rinkimus su visuotinės rinkimų teisės pagalba pasodins poną Ledriu-Roleną į prezidento kėdę ir užtikrins montanjarų daugumą Susirinkime. Tvarkos partija, kurią nauji rinkimai, Siu kandidatūra ir Kalno bei smulkiosios buržuazijos nuotaika visiškai įtikino, kad pastarieji bet kuriomis aplinkybėmis pasiryžę pasilikti ramūs, atsakė į abi rinkimų pergales *rinkimų įstatymu,* kuris panaikino visuotinę rinkimų teisę.

Vyriausybė buvo tiek atsargi, kad nesiėmė savo atsakomybe pasiūlyti tą įstatymo projektą. Ji padarė tariamą nuolaidą daugumai, pavesdama tą projektą paruošti šios daugumos šulams — septyniolikai burggrafų[1]. Tuo būdu ne vyriausybė pasiūlė Nacionaliniam susirinkimui, o Susirinkimo dauguma sau pačiai pasiūlė panaikinti visuotinę rinkimų teisę.

Gegužės 8 d. projektas buvo įteiktas rūmams. Visa socialistinė-demokratinė spauda vieningai ėmė įtikinėti liaudį, kad ji laikytųsi kilnaus išdidumo, išlaikytų didingą ramumą, būtų pasyvi ir pasitikėtų savo atstovais. Kiekvienas tų laikraščių straipsnis buvo pripažinimas, kad revoliucija visų pirma panaikinsianti vadinamąją revoliucinę spaudą ir kad, vadinasi, dabar yra svarbu jai išsilaikyti. Tariamai revoliucinė spauda atskleidė visą savo paslaptį. Ji pati sau pasirašė mirties nuosprendį.

Gegužės 21 d. Kalnas iškėlė klausimą preliminariai svarstyti ir pasiūlė atmesti visą projektą, nes jis pažeidžia konstituciją. Tvarkos partija atsakė, kad konstitucija būsianti pažeista, jei reikėsią, o dabar tai nereikalinga, nes konstituciją galima visaip aiškinti ir tik dauguma esanti kompetentinga spręsti, kuris aiškinimas teisingas. Nesuvaldomai įniršusius Tjero ir Montalambero puolimus Kalnas sutiko padoriu ir kultūringu humaniškumu. Jis

---

1 Turima galvoje tvarkos partijos deputatų biuras Įstatymų leidžiamajame susirinkime. Jo narius juokais vadindavo burggrafais monarchistų bejėgiškam valdžios troškimui ir feodaliniams siekimams pažymėti; pravardė paimta iš V. Hugo tokio pat pavadinimo dramos. *Red.*

rėmėsi teisės pagrindu; tvarkos partija nurodė jam pagrindą, ant kurio išsivysto teisė — buržuazinę nuosavybę. Kalnas sudejavo: nejaugi tikrai norima žūt būt sukelti revoliuciją? Tvarkos partija atsakė: ji mūsų neužklups.

Gegužės 22 d. preliminarinis klausimo svarstymas buvo baigtas 462 balsų dauguma prieš 227. Tie patys žmonės, kurie taip iškilmingai ir taip nuodugniai įrodinėjo, kad Nacionalinis susirinkimas ir kiekvienas deputatas, atskirai paėmus, išsižada savo mandatų, kai tik jie išsižada jiems tuos mandatus pavedusios tautos, ramiai paliko sėdėti savo vietose ir, užuot patys veikę, staiga ėmė siūlyti šaliai, kad ji veiktų, būtent, peticijų keliu; o jie patys nepajudėjo nė tada, kai gegužės 31 d. įstatymas buvo puikiausiai priimtas. Jie mėgino atsikeršyti protestu, kuriuo jie užprotokolavo savo nedalyvavimą konstitucijos išniekinime, bet net ir to protesto jie viešai nepareiškė, tik slaptai įkišo į pirmininko kišenę.

150 000 karių armija Paryžiuje, ilgas galutinio sprendimo atidėliojimas, spaudos raminimai, Kalno ir naujai išrinktųjų deputatų dvasios silpnumas, didinga smulkiosios buržuazijos rimtis, o visų pirma prekybos ir pramonės suklestėjimas sutrukdė bet kuriuos revoliucijos mėginimus iš proletariato pusės.

Visuotinė rinkimų teisė savo misiją atliko. Tautos dauguma išėjo jos lavinamąją mokyklą, kurios vaidmenį ši teisė tik ir gali vaidinti revoliucinėje epochoje. Visuotinę rinkimų teisę turėjo pašalinti arba revoliucija arba reakcija.

Dar daugiau energijos parodė Kalnas netrukus po to įvykusio incidento metu. Karo ministras d'Opulis iš Susirinkimo tribūnos pavadino vasario revoliuciją pražūtinga katastrofa. Kalno oratoriams, kurie kaip visados triukšmingai reikšdavo savo dorovinį pasipiktinimą, pirmininkas Diupenas nedavė žodžio. Žirardenas pasiūlė Kalnui tuojau pat visiems išeiti. Rezultatas: Kalnas paliko vietoje, o Žirardenas, kaip jo nevertas, buvo išmestas iš jo tarpo.

Rinkimų įstatymas buvo reikalingas dar vieno papildymo, naujo *spaudos įstatymo.* Ilgai jo laukti neteko. Vyriausybės projektas, tvarkos partijos pataisų daugelyje vietų dar labiau pagriežtintas, padidino užstatus, nustatė specialų mokestį feljetoniniams romanams (atsakymas į Eženo Siu išrinkimą), apdėjo mokesčiu visus veikalus, spausdinamus savaitiniais ir mėnesiniais leidiniais ligi tam tikro lankų skaičiaus, ir pagaliau nustatė, kad kiekvienas laikraščio straipsnis būtų pasirašytas autoriaus pavarde. Užstatų nuostatai pražudė vadinamąją revoliucinę spaudą; liaudis jos žlugimą laikė atpildu už visuotinės rinkimų teisės panaikinimą. Tačiau nei naujo įstatymo tendencija, nei jo veikimas ne-

apsiribojo vien šia spaudos dalimi. Kol laikraštinė spauda buvo anoniminė, ji buvo plačios, bevardės viešosios nuomonės organas; ji buvo trečioji valdžia valstybėje. Kiekvieno straipsnio pasirašymas darė laikraštį paprastu daugiau ar mažiau žinomų asmenų literatūrinių kūrinių rinkiniu. Kiekvienas straipsnis nusmuko ligi laikraštinio skelbimo. Ligi šiol laikraščiai kursavo, kaip viešosios nuomonės popieriniai pinigai, dabar jie tapo daugiau ar mažiau abejotinais solo vekseliais, kurių kokybė ir paklausa priklausė ne tik nuo vekselio davėjo kredito, bet taip pat ir nuo indosanto kredito. Tvarkos partijos spauda agitavo ne tik už visuotinės rinkimų teisės panaikinimą, bet ir už kraštutiniausias priemones prieš „blogąją" spaudą. Tačiau ir „geroji" spauda su savo bauginamu anonimiškumu nebuvo patogi tvarkos partijai, ypač jos atskiriems provincijos atstovams. Ji norėjo turėti reikalą tik su apmokamu rašytoju, norėjo žinoti jo vardą, gyvenamąją vietą ir žymes. Veltui „geroji" spauda skundėsi nedėkingumu, kuriuo atsimokėta už jos paslaugas. Įstatymas buvo priimtas, ir straipsnių pasirašymo reikalavimas ją pirmiausia palietė. Respublikonų publicistų vardai buvo pakankamai žinomi, bet garbingos firmos „Journal des Débats", „Assemblée Nationale"[1], „Constitutionnel"[2] ir t. t. ir t. t. su savo plačiai reklamuojama valstybine išmintimi atsidūrė kvailiausioje padėtyje, kai visa ta paslaptinga kompanija staiga pasirodė parsiduodančiais ir patyrusiais „penny-a-liners"[3] — kaip Granjė de Kasanjakas, pripratusiais už grynus pinigus ginti bet ką, arba senomis mazgotėmis, kaip Kapfigas, vadinusiomis save valstybės vyrais, arba koketuojančiais spraktukais, kaip p. Lemuanas iš „Débats".

Svarstant spaudos įstatymą, Kalnas jau buvo nusmukęs iki tokio moralinio sugedimo laipsnio, kad turėjo apsiriboti vien plojimais puikioms senos Luji Filypo laikų garsenybės, Viktoro Hugo, tiradoms.

Priėmus rinkimų įstatymą ir spaudos įstatymą, revoliucinė ir demokratinė partija pasišalino iš oficialios scenos. Prieš išsiskirstydamos į namus, netrukus po sesijos uždarymo abi Kalno frakcijos — socialistiniai demokratai ir demokratiniai socialistai — išleido du manifestus, du testimonia paupertatis[4], kuriuose jie įrodinėjo, kad nors jėga ir sėkmė niekada nebuvusios jų pu-

[1] *„Assemblée Nationale"* (*„Nacionalinis Susirinkimas"*) — monarchistinės krypties dienraštis, ėjo Paryžiuje 1848—1857 m. *Red.*

[2] *„Constitutionnel"* (*„Konstitucionalistas"*) — konstuticinių monarchistų dienraštis, ėjo Paryžiuje 1815—1870 m. *Red.*

[3] — eilučių medžiotojas. *Red.*

[4] — neturtingumo liudijimus. *Red.*

sėje, užtat jie visados stovėję amžinosios teisės ir visų kitų amžinųjų tiesų pusėje.

Pažiūrėkime dabar į tvarkos partiją. „Naujasis Reino Laikraštis“ 3 nr. 16 psl. rašė: „Prieš restauracinius susivienijusių orleanistų ir legitimistų kėslus Bonapartas gina teisinį savo faktiškosios galios pagrindą — respubliką; prieš restauracinius Bonaparto kėslus tvarkos partija gina teisinį savo bendrojo viešpatavimo pagrindą — respubliką; legitimistai prieš orleanistus, orleanistai prieš legitimistus gina status quo — respubliką. Visos šitos tvarkos partijos frakcijos, kurių kiekviena svajonėse turi savąjį karalių ir savąją restauraciją, kiekviena uzurpatoriškiems ir maištingiems savo priešininkų kėslams stato priešpriešiais bendrą buržuazijos viešpatavimą, formą, kurioje jų visos atskiros pretenzijos tarpusavyje neutralizuojasi ir išsaugomos, — *respubliką*... Tjeras nė nenumanė, kiek tiesos pasakė savo žodžiais: „Mes, rojalistai, esame tikrieji konstitucinės respublikos ramsčiai“ “.

Ši respublikonų iš prievartos komedija, neapykanta status quo ir jo nuolatinis stiprinimas; nesiliaują Bonaparto susikirtimai su Nacionaliniu susirinkimu; vis naujai iškylanti tvarkos partijai grėsmė subyrėti į savo sudėtines dalis ir nuolatos pasikartojąs jos frakcijų susiliejimas; kiekvienos frakcijos mėginimas kiekvieną laimėjimą prieš savo bendrą priešą paversti savo laikinų sąjungininkų pralaimėjimu; savitarpio pavydas, klasta ir siundymai, nuolatinis kardų žvanginimas, kuris visados baigiasi Lamureto bučkiu[1], — ši visa nemaloni klaidų komedija niekados taip klasikiškai nesivystė, kaip per pastaruosius šešis mėnesius.

Tvarkos partija rinkimų įstatymą laikė kartu ir laimėjimu prieš Bonapartą. Argi Bonaparto vyriausybė, perdavusi savo įstatymo projekto redakciją ir atsakomybę už jį septyniolikos komisijai, tuo pačiu neatsisakė nuo valdžios? Argi didžiausią Bonaparto jėgą prieš Susirinkimą nesudarė tai, kad jis buvo šešių milijonų išrinktasis? — Bonapartas savo ruožtu rinkimų įstatymą laikė nuolaida Susirinkimui, kuria jis pirko harmoniją tarp vykdomosios ir įstatymų leidžiamosios valdžios. Atlyginimo už tai niekingas avantiūristas pareikalavo padidinti jo algą trimis milijonais. Argi galėjo Nacionalinis susirinkimas eiti į konfliktą su vykdomąja valdžia tuo metu, kai jis skelbė už įstatymų ribų esant didžiulę prancūzų tautos daugumą? Jis užsirūstino; atrodė, kad

[1] *Lamuretas* — Įstatymų leidžiamojo susirinkimo deputatas XVIII amžiaus Prancūzijos revoliucijos metu. Pagarsėjo savo padarytu 1792 m. liepos 7 d. pasiūlymu baigti visus partinius ginčus brolišku bučkiu. Jo pasiūlymo paveikti priešiškų partijų atstovai puolė viens kitam į glėbį, bet ant rytojaus, kaip ir reikėjo laukti, šis veidmainingas „broliškas bučkis“ buvo užmirštas. *Red.*

jis pasiryžęs imtis kraštutiniausių priemonių; jo komisija atmetė pasiūlymą; bonapartistinė spauda savo ruožtu baugino, nurodydama į apiplėštąją, savo rinkimų teisės netekusią liaudį; įvyko daug triukšmingų susitarimo mėginimų; pagaliau Susirinkimas iš esmės nusileido, bet tuo pat metu atsikeršijo iš principo. Vietoje kasmetinio principinio algos padidinimo trimis milijonais, jis votavo Bonapartui tik vienkartinę 2 160 000 frankų pašalpą. Nepasitenkinęs tuo, jis ir tą nuolaidą padarė tik tada, kai jai pritarė Šangarnjė, tvarkos partijos generolas ir neprašytasis Bonaparto globėjas. Tuo būdu tie du milijonai iš tikrųjų buvo votuoti ne Bonapartui, o Šangarnjei.

Ši nenoromis numesta dovana Bonaparto buvo priimta visiškai taip, kaip ji buvo duota. Bonapartistinė spauda atnaujino savo puolimus prieš Nacionalinį susirinkimą. O kai svarstant spaudos įstatymą buvo pasiūlyta pataisa dėl pavardžių pasirašymo, nukreipta visų pirma prieš antraeilius laikraščius, privačių Bonaparto interesų atstovus, svarbiausias bonapartistų organas „Pouvoir" su neslepiamu įniršimu puolė Nacionalinį susirinkimą. Ministrai turėjo Susirinkime išsižadėti to laikraščio; atsakingasis „Pouvoir" redaktorius buvo Nacionalinio susirinkimo patrauktas atsakomybėn ir nubaustas aukščiausia pinigine 5 000 frankų bauda. Kitą dieną „Pouvoir" išspausdino dar įžūlesnį straipsnį prieš Susirinkimą, o vyriausybė atsikeršydama iškėlė bylą keliems legitimistiniams laikraščiams dėl konstitucijos pažeidimo.

Pagaliau buvo iškeltas klausimas dėl rūmų posėdžių atidėjimo. Bonapartas to atidėjimo pageidavo, kad galėtų veikti Susirinkimo nekliudomas. Tvarkos partija jo pageidavo iš dalies savo frakcinėms intrigoms, iš dalies asmeniniams atskirų deputatų reikalams. O abiem šalim jis buvo reikalingas reakcijos laimėjimams provincijoje sustiprinti ir toliau išplėsti. Susirinkimas todėl nutraukė savo posėdžius nuo rugpiūčio 11 d. ligi lapkričio 11 d. Tačiau, kadangi Bonapartas visiškai neslėpė, kad jis siekia atsikratyti įkyria Nacionalinio susirinkimo priežiūra, tai Susirinkimas pačiam savo pasitikėjimo votumui suteikė nepasitikėjimo prezidentu pobūdį. Nė vienas bonapartistas nebuvo įleistas į nuolatinę dvidešimt aštuonių narių komisiją, kuri Susirinkimo atostogų metu turėjo stovėti respublikos dorybės sargyboje. Vietoje bonapartistų buvo išrinkta net keletas respublikonų iš „Siècle" ir „National", kad būtų prezidentui pademonstruota daugumos ištikimybė konstitucinei respublikai.

Prieš pat atidedant Susirinkimo posėdžius, o ypač tuojau po to, atrodė, kad abi tvarkos partijos didžiosios frakcijos, orleanistai ir legitimistai, yra linkusios susitaikinti, suliejant abi karališ-

kąsias šeimas, po kurių vėliavomis jos kovojo. Laikraščiai buvo pilni susitaikinimo projektų, kurie buvę svarstomi prie sergančio Luji Filypo lovos Sent Leonardse; bet Luji Filypo mirtis staiga padėtį suprastino. Luji Filypas buvo uzurpatorius, Henrikas V buvo apiplėštasis, o Paryžiaus grafas dėl Henriko V bevaikiškumo tapo jo teisėtu sosto įpėdiniu. Dabar išnyko bet koks pretekstas prieštarauti abiejų dinastijų interesų suliejimui. Bet kaip tik dabar abi buržuazijos frakcijos pagaliau suprato, kad jas skiria ne sentimentalus prisirišimas prie tos ar kitos karališkos šeimos, bet, priešingai, skirtingi jų klasiniai interesai skyrė abi dinastijas. Legitimistai, atvykę nusilenkti Henrikui V į Visbadeną, taip pat kaip ir jų orleanistiniai konkurentai — į Sent Leonardsą, gavo ten žinią apie Luji Filypo mirtį. Jie tuojau pat sudarė vyriausybę in partibus infidelium, į kurią įėjo daugiausia jau minėtos respublikos dorybės gynėjų komisijos nariai ir kuri vieno konflikto partijoje proga ėmė visiškai atvirai proklamuoti teisę iš dievo malonės. Orleanistai džiūgavo dėl kompromituojančio skandalo, kurį šis manifestas sukėlė spaudoje, ir nė kiek neslėpė savo atviro priešiškumo legitimistams.

Nacionalinio susirinkimo atostogų metu pradėjo posėdžiauti departamentų atstovybės. Jų dauguma pasisakė už daugiau ar mažiau apribotą išlygomis konstitucijos pakeitimą, t. y. pasisakė už monarchijos restauraciją, neduodama jos tikslesnio apibūdinimo, už *„klausimo išsprendimą"*, kartu prisipažindama, kad ji perdaug nekompetentinga ir baili išspręsti šį klausimą. Bonapartistų frakcija pasiskubino šį konstitucijos pakeitimo pageidavimą išaiškinti Bonaparto prezidentinių įgaliojimų pratęsimo prasme.

Viešpataujančiai klasei buvo visiškai nepriimtinas teisėtas konstitucinis klausimo išsprendimas — Bonaparto atsistatydinimas 1852 m. gegužės mėnesį, naujo prezidento tuo pat laiku išrinkimas visų šalies rinkėjų balsais, konstitucijos pakeitimas, kurį turi padaryti specialiai tam reikalui išrinkti rūmai pirmaisiais naujojo prezidentavimo mėnesiais. Naujų prezidento rinkimų diena būtų visų priešiškų partijų: legitimistų, orleanistų, buržuazinių respublikonų, revoliucionierių susitikimo diena. Tai turėtų neišvengiamai sukelti smurto veiksmus tarp įvairių frakcijų. Net jeigu tvarkos partijai ir pavyktų susitarti dėl kurio nors neutralaus kandidato ne iš dinastinės šeimos, tai prieš jį stotų Bonapartas. Savo kovoje prieš liaudį tvarkos partija priversta nuolat didinti vykdomosios valdžios galią. Kiekvienas vykdomosios valdžios sustiprinimas stiprina jos turėtoją — Bonapartą. Dėl to tvarkos partija, stiprindama savo bendrąją galią,

tiek pat stiprina Bonaparto dinastinių pretenzijų kovos priemones, stiprina jo šansus lemiamąją dieną jėga sutrukdyti konstitucinį išsprendimą. Tada Bonapartas savo kovoje su tvarkos partija taip pat nesivaržys pažeisti vieną konstitucijos pagrindą, kaip ir tvarkos partija savo kovoje su liaudimi nesivaržė pažeisti kitą konstitucijos pagrindą, panaikindama visuotinę rinkimų teisę. Greičiausia, jis net apeliuotų prieš Susirinkimą į visuotinę rinkimų teisę. Žodžiu, konstitucinis sprendimas pastato į pavojų visą politinį status quo, o susvyravus status quo, buržua ima vaidentis chaosas, anarchija, pilietinis karas. Jam vaidenasi, kad 1852 m. gegužės mėnesio pirmąjį sekmadienį atsidurs pavojuje jo pirkimai ir pardavimai, jo vekseliai, jo sutuoktuvės, jo notariniai aktai, jo ipotekos, jo žemės renta, buto nuoma, pelnas, visos jo sutartys ir pajamų šaltiniai, o tokiai rizikai jis negali ryžtis. Už politinio status quo svyravimo slepiasi visos buržuazinės visuomenės žlugimo pavojus. Vienintelis priimtinas buržuazijai išsprendimas, — tai išsprendimo atidėjimas. Ji gali išgelbėti konstitucinę respubliką tik pažeisdama konstituciją, pratęsdama prezidento valdžią. Tai ir yra paskutinis tvarkos partijos spaudos žodis po ilgai trukusių ir giliamintiškų debatų apie „klausimo išsprendimus“, kurių ji ėmėsi po generalinių tarybų sesijos. Tuo būdu galinga tvarkos partija savo gėdai pasijuto priversta rimtai skaitytis su juokinga, trivialia ir jos nekenčiama pseudo-Bonaparto asmenybe.

Šita nešvari asmenybė savo ruožtu klydo dėl priežasčių, dėl kurių jai vis dažniau ir dažniau atitekdavo reikalingo žmogaus vaidmuo. Tuo tarpu kai jo partija buvo pakankamai įžvalgi, kad Bonaparto kylančią reikšmę priskirtų susidariusioms aplinkybėms, jis pats tikėjo, kad tai priklauso tik nuo jo vardo magiškos galios ir nuo jo nuolatinių pastangų parodijuoti Napoleoną. Jo veiklumas augo kas dieną. Į legitimistų ir orleanistų piligrimavimą į Visbadeną ir St. Leonardsą jis atsakė savo kelionėmis po Prancūziją. Bonapartistai taip mažai tepasitikėjo magišku jo asmens poveikiu, kad masiškai kartu su juo visur siųsdavo, kaip klakerius, Gruodžio 10 d. draugijos, tos Paryžiaus liumpenproletariato organizacijos, narius, prikimšdami jais geležinkelio traukinius ir pašto diližanus. Jie įdėdavo savo marionetei į lūpas įvairias kalbas, kuriose pagal prezidento atitinkamą priėmimą viename ar kitame mieste prezidento politikos devizu buvo skelbiama tai respublikinė rezignacija, tai ištvermingas atkaklumas. Nežiūrint visų manevrų, tos kelionės visų mažiausia buvo panašios į triumfališkas keliones.

Manydamas, kad jam pavyko tokiu būdu sukelti liaudžiai entuziazmo, Bonapartas ėmėsi agituoti armiją. Jo įsakymu Satorio

lygumoje, ties Versaliu, buvo suruošti didžiuliai kariuomenės paradai, kuriuose jis stengėsi papirkti kareivius česnakinėmis dešromis, šampanu ir cigarais. Jeigu tikrasis Napoleonas sunkiausiais savo užkariaujamųjų žygių momentais mokėjo pakelti nuvargusių karių dvasią trumpais patriarchališko familiarumo pasireiškimais, tai pseudo-Napoleonas manė, kad kariuomenė dėkojo jam šaukdama: „Tegyvuoja Napoleonas, tegyvuoja dešra!", t. y. „Tegyvuoja dešra (Wurst), tegyvuoja juokdarys (Hanswurst)!".

Tie paradai baigėsi tuo, kad prasiveržė ilgai slepiamas nesutarimas tarp Bonaparto bei jo karo ministro d'Opulio, iš vienos pusės, ir Šangarnjės — iš antros. Šangarnjės asmenyje tvarkos partija rado savo tikrai neutralų žmogų, kuris pats negalėjo turėti jokių dinastinių pretenzijų. Tvarkos partija buvo numačiusi jį Bonaparto įpėdiniu. Be to, dėl savo laikymosi 1849 m. sausio 29 ir birželio 13 d. Šangarnjė tapo dideliu tvarkos partijos karvedžiu, naujuoju Aleksandru, kurio brutalus įsikišimas, bailaus buržua manymu, perkirto revoliucijos Gordijaus mazgą. Būdamas iš tikrųjų tokia pat menkysta, kaip ir Bonapartas, jis perdaug pigiu būdu tapo jėga, ir Nacionalinis susirinkimas pavedė jam prezidento priežiūrą. Jis pats koketavo, — pavyzdžiui, debatuose dėl prezidento algos, — dėdamasis Bonaparto užtarėju ir vis išdidžiau laikydamasis jo ir jo ministrų atžvilgiu. Kai naujojo rinkimų įstatymo proga buvo laukiama sukilimo, jis uždraudė savo karininkams priimti bet kuriuos įsakymus iš karo ministro ar prezidento. Spauda savo ruožtu padėjo iškelti Šangarnjės asmenį. Nesant bent kiek žymesnių asmenybių, tvarkos partijai, žinoma, teko vienam asmeniui priskirti jėgą, kurios trūko visai jos klasei, ir tuo būdu išpūsti jį kažkokiu milžinu. Taip susidarė mitas apie Šangarnję, apie tą *„visuomenės ramstį"*. Begėdiškas suktumas, paslaptingas puikavimas, kuriais Šangarnjė teikėsi nešti ant savo pečių visą pasaulį, sudaro juokingiausią kontrastą su įvykiais Satorio parade ir po jo. Tie įvykiai neginčijamai įrodė, kad užtenka Bonaparto, to be galo mažo žmogučio, vieno plunksnos brūkštelėjimo šiam buržuazinės baimės fantastiniam padarui, milžinui Šangarnjei, degraduoti į paprasčiausią būtybę ir paversti jį, visuomenę gelbintį didvyrį, generolu pensininku.

Bonapartas jau kurį laiką keršijo Šangarnjei, provokuodamas savo karo ministrą disciplinariniams susidūrimams su nepatogiu globėju. Pastarasis paradas Satorio laukuose privertė pagaliau prasiveržti senąją neapykantą. Konstitucinis Šangarnjės pasipiktinimas peržengė visas ribas, kai kavalerijos pulkai pražygiavo

pro Bonapartą su antikonstituciniais šūkiais: „Tegyvuoja imperatorius“. Išvengti nemaloniems ginčams dėl tų šūkių būsimojoje rūmų sesijoje, Bonapartas nušalino karo ministrą d'Opulį, paskirdamas jį Alžyro gubernatorium. Jo vieton jis paskyrė ištikimą seną imperijos laikų generolą, kuris savo brutalumu visiškai prilygo Šangarnjei. Tačiau, kad d'Opulio atleidimas neatrodytų nuolaida Šangarnjei, Bonapartas tuo pačiu metu perkėlė generolą Neimejerį, dešiniąją didžiojo visuomenės gelbėtojo ranką, iš Paryžiaus į Nantą. Neimejeris buvo kaltas, kad paskutiniame parade pėstininkai pražygiavo pro Napoleono įpėdinį visiškoje tyloje. Šangarnjė, asmeniškai paliestas Neimejerio perkėlimo, ėmė protestuoti ir grasinti. Veltui! Po dviejų dienų derybų įsakymas apie Neimejerio perkėlimą į Nantą pasirodė laikraštyje „Moniteur“, ir tvarkos karžygiui neliko nieko kita, kaip pasiduoti disciplinai arba atsistatydinti.

Bonaparto kova su Šangarnje yra jo kovos su tvarkos partija tęsinys. Nauja Nacionalinio susirinkimo sesija lapkričio 11 d. prasideda todėl po bloga lemiančiu ženklu. Bet tai bus tik audra vandens stiklinėje. Aplamai pasikartos senasis žaidimas. Tvarkos partijos dauguma, nepaisant jos įvairių frakcijų principų gynėjų šauksmų, bus priversta pratęsti prezidento įgaliojimus. Savo ruožtu Bonapartas, nepaisant savo visų ankstyvesniųjų protestų, aprimęs jau vien dėl pinigų trūkumo, priims iš Nacionalinio susirinkimo rankų šitą valdžios pratęsimą kaip paprastą įgaliojimą. Tuo būdu klausimo išsprendimas nukeliamas, status quo pasilieka, kaip buvęs; kiekviena tvarkos partijos frakcija kompromituoja ir silpnina, daro neįmanomą kitą; plečiasi ir galų gale išsenka represijos prieš bendrąjį priešą, prieš nacijos masę, kol pagaliau patys ekonominiai santykiai vėl pasieks tokią išsivystymo pakopą, kada nuo naujo sprogimo išlėks į orą visos tos besivaržančios partijos su savo konstitucine respublika.

Buržua nuraminti reikia, beje, pasakyti, kad kovos tarp Bonaparto ir tvarkos partijos rezultatas yra tas, jog ji susmukdė biržoje daugybę smulkių kapitalistų, kurių kapitalai perėjo į stambiųjų biržos vilkų kišenes.

Parašė K. Marksas 1850 m.

Pirmą kartą išspausdinta žurnale „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue“, 1850 m. Nr. Nr. 1, 2, 3, 5—6.

Atskira brošiūra su F. Engelso įvadu ir jo suredaguota pasirodė Berlyne 1895 m.

Spausdinama pagal žurnalo tekstą, sutikrintą su 1895 m. leidimo tekstu

Versta iš vokiečių kalbos

K. MARKSAS

LUJI BONAPARTO BRIUMERO AŠTUONIOLIKTOJI

K. MARKSO PRATARMĖ ANTRAJAM LEIDIMUI

Mano per anksti miręs bičiulis *Jozefas Veidemejeris*[1] ketino nuo 1852 m. sausio 1 d. leisti Niujorke politinį savaitraštį. Jis paprašė mane parašyti tam savaitraščiui valstybės perversmo istoriją. Todėl rašinėjau jam kas savaitė iki vasario vidurio straipsnius antrašte „Luji Bonaparto briumero aštuonioliktoji". Tuo tarpu pirmutinis Veidemejerio planas sužlugo. Užtat 1852 m. pavasarį jis pradėjo leisti mėnesinį žurnalą „Die Revoliution", kurio pirmąjį sąsiuvinį ir sudaro mano „Briumero aštuonioliktoji" Keletas šimtų šio rašinio egzempliorių tada pateko į Vokietiją, tačiau nepasirodė tikroje knygų rinkoje. Vienas kraštutiniu radikalu dėjęsis vokietis knygų prekybininkas, kuriam aš pasiūliau pardavinėti mano rašinį, atmetė šį pasiūlymą, tiesiog morališkai pasibaisėjęs tokiu „nesavalaikiu pasiūlymu".

Iš šių duomenų matyti, kad šis rašinys atsirado, įvykių sukeltam įspūdžiui tiesiogiai veikiant, ir kad jo istorinė medžiaga siekia ne toliau 1852 m. vasario mėnesio. Dabartinio jo antrojo leidimo ėmiaus iš dalies dėl jo paklausos knygų rinkoje, iš dalies skatinamas savo bičiulių Vokietijoje.

Iš tą pačią temą svarstančių rašinių, pasirodžiusių maždaug *tuo pačiu laiku* kaip ir manasis, pažymėtini tik du: *Viktoro Hugo* „Napoleonas Mažasis" ir *Prudono* „Valstybės perversmas".

---

[1] Amerikos pilietinio karo metu buvo Sen Luji apygardos karo viršininkas. *(Markso pastaba.)*

Viktoras Hugo apsiriboja karčiais ir sąmojingais puolimais prieš atsakingąjį valstybės perversmo leidėją. Patį įvykį jis vaizduoja kaip perkūną iš giedro dangaus. Jis mato jame tik vieno žmogaus smurtą. Jis nepastebi, kad jis šį žmogų ne pažemina, bet išaukština, priskirdamas jam tokią asmeninę iniciatyvos galią, kokios pavyzdžio nežino pasaulio istorija. Prudonas savo ruožtu stengiasi pavaizduoti valstybės perversmą, kaip prieš tai vykusio istorinio vystymosi išdavą. Tačiau jo pateikiama istorinė valstybės perversmo konstrukcija, jam pačiam nepastebint, virsta istorine šio perversmo didvyrio apologija. Tuo būdu jis daro mūsų vadinamųjų *objektyviųjų* istorikų klaidą. Aš, priešingai, parodau, kuriuo būdu *klasių kova* Prancūzijoje sudarė tokias sąlygas ir aplinkybes, kurios vidutinį ir juokingą personažą įgalino suvaidinti didvyrio vaidmenį.

Perdirbamas šis rašinys prarastų savo specifinį atspalvį. Todėl aš apsiribojau tik korektūros klaidų atitaisymu ir dabar jau nebesuprantamų užuominų išbraukimu.

Baigiamasis mano rašinio sakinys: „Bet jeigu imperatoriaus mantija pagaliau nukris ant Luji Bonaparto pečių, tai žalvarinė Napoleono statula nuvirs nuo Vandomo kolonos aukštybių" — jau išsipildė.

Puolimą prieš Napoleono kultą pradėjo pulkininkas Šarasas savo veikale apie 1815 metų karo žygį. Nuo to laiko, o ypač pastaraisiais metais, prancūzų literatūra istorijos tyrinėjimo, kritikos, satyros ir sąmojo ginklais Napoleono legendą galutinai pribaigė. Už Prancūzijos sienų šis griežtas santykių nutraukimas su tradiciniu liaudies tikėjimu, ši milžiniška dvasinė revoliucija mažai tebuvo pastebėta ir dar mažiau suprasta.

Pagaliau aš tikiuosi, kad mano rašinys padės pašalinti dabar ypač Vokietijoje paplitusią mokyklinę frazę apie vadinamąjį *cezarizmą*. Darant šią paviršutinišką istorinę analogiją, pamirštamas svarbiausias dalykas, būtent, kad senovės Romoje klasių kova vyko tik privilegijuotosios mažumos viduje, tarp laisvų turtuolių ir laisvų beturčių, kai didžiulė gaminančioji gyventojų masė, vergai, sudarė tik pasyvų pjedestalą tiems kovotojams. Pamirštamas reikšmingas *Sismondžio* posakis: Romos proletariatas gyveno visuomenės lėšomis, tuo tarpu šių laikų visuomenė gyvena proletariato lėšomis. Kai taip iš pagrindų skiriasi materialinės, ekonominės antikinės ir šių laikų klasių kovos sąlygos, ir jos pagimdytos politinės figūros negali turėti viena su antra

daugiau bendra, kaip Kenterberio arkivyskupas su vyriausiuoju dvasininku Samueliu.

Karlas Marksas

Londonas, 1869 m. birželio 23 d.

Parašė K. Marksas antrajam savo veikalo „Luji Bonaparto briumero aštuonioliktoji" leidimui, išėjusiam Hamburge 1869 m.

Spausdinama pagal antrojo leidimo tekstą

Versta iš vokiečių kalbos

F. ENGELSO PRATARMĖ TREČIAJAM VOKIŠKAJAM LEIDIMUI

Naujo „Briumero aštuonioliktosios" leidimo reikalingumas, praslinkus trisdešimt trejiems metams nuo pirmojo jos pasirodymo, įrodo, kad šis rašinys dar ir šiandien nė kiek nėra nustojęs savo vertės.

Ir iš tikrųjų tai buvo genialus veikalas. Tuojau po to įvykio, kuris visą politinį pasaulį pritrenkė, kaip perkūnas iš giedro dangaus, kurį vieni keikė garsiu moralinio pasipiktinimo šauksmu, kiti sutiko kaip išsigelbėjimą iš revoliucijos ir bausmę už jos paklydimus, tačiau kuriuo visi tik stebėjosi ir kurio niekas nesuprato, — tuojau po šio įvykio Marksas pasirodė su trumpu, epigramos stiliumi parašytu veikalu, kuriame išdėstė visą Prancūzijos istorijos eigą nuo vasario dienų pagal jos vidinį sąryšį ir išaiškino gruodžio 2 dienos stebuklą esant natūralią, būtiną šito sąryšio išdavą, ir tai neturėdamas jokio reikalo valstybės perversmo didvyrį traktuoti kitaip, kaip su visiškai pelnyta panieka. Ir paveikslas buvo Markso nupieštas taip meistriškai, kad kiekvienas naujas tolesnis demaskavimas pateikdavo tik naujų įrodymų, kaip teisingai tame paveiksle atsispindi tikrovė. Toks puikus gyvosios dienos istorijos supratimas, toks aiškus įvykių permatymas tuo momentu, kai jie vyksta, iš tikrųjų neturi sau pavyzdžio.

Bet tam reikėjo taip giliai žinoti Prancūzijos istoriją, kaip kad Marksas ją žinojo. Prancūzija yra tokia šalis, kur istorinė klasių kova labiau negu kur kitur kiekvieną kartą būdavo privedama iki lemiamosios pabaigos, kur ryškiausiais kontūrais buvo kalamos tos kintančios politinės formos, kuriose ta klasių kova vyko ir kuriomis reiškėsi jos rezultatai. Būdama feodalizmo centras viduramžiais, vieningos luominės monarchijos pavyzdys nuo Renesanso laikų, Prancūzija didžiosios revoliucijos metu sutriuškino feodalizmą ir įkūrė gryną buržuazijos viešpatavimą tokio klasikinio aišku-

mo, kaip jokia kita Europos šalis. Taip pat ir kylančio proletariato kova prieš viešpataujančiąją buržuaziją čia reiškiasi niekur kitur nepažįstama, aštria forma. Tai ir buvo ta priežastis, dėl kurios Marksas su ypatingu pamėgimu studijavo ne tik praeitą Prancūzijos istoriją, bet kuo smulkiausiai sekė ir einamąją jos istoriją, rinko medžiagą panaudoti ateityje. Todėl įvykiai jo niekada neužklupdavo netikėtai.

Prie to prisidėjo dar viena aplinkybė. Kaip tik Marksas pirmutinis rado didįjį istorijos judėjimo dėsnį, kad visa istorinė kova — ar ji vyktų politinėje, religinėje, filosofinėje ar kurioje nors kitoje ideologinėje srityje — iš tikrųjų tėra daugiau ar mažiau aiški visuomenės klasių kovos išraiška ir kad šių klasių egzistavimas, o tuo pačiu ir jų susirėmimai savo ruožtu sąlygojami jų ekonominės būklės išsivystymo laipsnio, jų gamybos ir nuo jos priklausančių mainų būdo ir pobūdžio. Šis dėsnis, turįs istorijai tokią pat reikšmę, kaip energijos kitimo dėsnis gamtos mokslui, buvo ir čia Marksui raktas Prancūzijos antrosios respublikos istorijai suprasti. Šia istorija jis čia išbandė savo dėsnį, ir net po trisdešimt trejų metų vis dar tenka pripažinti, kad šis bandymas puikiai pavyko.

Fridrichas Engelsas

Parašė F. Engelsas trečiajam K. Markso veikalo „Luji Bonaparto briumero aštuonioliktoji" leidimui, išėjusiam Hamburge 1885 m.

Spausdinama pagal trečiojo leidimo tekstą

Versta iš vokiečių kalbos

LUJI BONAPARTO BRIUMERO AŠTUONIOLIKTOJI

I

Hegelis kažkur pastebi, kad visi didieji pasauliniai-istoriniai įvykiai ir asmenys pasirodo, taip sakant, du kartus. Jis pamiršo pridurti: pirmą kartą kaip tragedija, antrą kartą kaip farsas. Kosidjeras vietoje Dantono, Luji Blanas vietoje Robespjero, 1848—1851 metų Kalnas vietoje 1793—1795 metų Kalno, sūnėnas vietoje dėdės. Ir tą pačią karikatūrą matome aplinkybėse, kuriomis pasirodo antrasis briumero aštuonioliktosios leidimas!

Žmonės patys kuria savo istoriją, bet jie kuria ją ne taip, kaip užsimano, ne pačių pasirinktomis, o betarpiškai esamomis, duotomis ir paveldėtomis aplinkybėmis. Visų mirusiųjų kartų tradicijos, kaip slogutis, slėgia gyvųjų protus. Ir kaip tik tada, kai žmonės tarytum tik ir tesirūpina pakeisti save ir aplinką, sukurti kažką ligi to laiko nebūtą, kaip tik tomis revoliucinių krizių epochomis jie baimingai šaukiasi į pagalbą praeities dvasias, skolinasi jų vardus, kovos lozungus, kostiumus, norėdami šiais senovės pašventintais apdarais apsirengę ir šiais skolintais žodžiais suvaidinti naują pasaulinės istorijos aktą. Antai, Liuteris persirengdavo apaštalu Povilu, 1789—1814 metų revoliucija pakaitomis puošdavosi tai kaip Romos respublika, tai kaip Romos imperija, o 1848 metų revoliucija nesugalvojo nieko geresnio, kaip parodijuoti tai 1789 metus, tai 1793—1795 metų revoliucines tradicijas. Taip kiekvienas pradedantysis, pramokęs naujos kalbos, visados mintimis ją išverčia į savo gimtąją kalbą, o naujosios kalbos dvasią jis teįsisavina ir šia kalba laisvai tegali išsireikšti tik tada, kai ją vartodamas jis apsieina be mintinio vertimo ir nebeprisimena gimtosios kalbos.

Įsižiūrėjus į tuos pasaulinius-istorinius mirusiųjų iššaukimus, tuojau pasirodo griežtas skirtumas tarp jų. Kamilis Demulenas, Dantonas, Robespjeras, Sen Žiustas, Napoleonas, — tiek senosios Prancūzijos revoliucijos didvyriai, tiek ir jos partijos bei liaudies masės, — romėnų kostiumais apsirengę ir su romėnų frazėmis lūpose vykdė savo laiko uždavinį: išlaisvinti iš pančių ir

išugdyti šiuolaikinę *buržuazinę* visuomenę. Vieni sutrupino feodalizmo pamatus ir nukirto jo dirvoje išaugusias feodalines galvas; antras Prancūzijos viduje sukūrė tokias sąlygas, kuriomis tik ir galėjo būti išvystyta laisvoji konkurencija, išnaudota išparceliuotoji žemės nuosavybė, pritaikyta išlaisvintoji iš pančių nacijos pramoninė gamybinė jėga, o už Prancūzijos sienų jis visur nušlavė feodalines formas, kiek tai buvo reikalinga Prancūzijos buržuazinei visuomenei sudaryti tinkamą, laiko reikalavimus atitinkančią aplinką Europos kontinente. Bet vos tik spėjo susidaryti nauja visuomenės formacija, — išnyko prieštvaniniai milžinai, o kartu su jais ir prisikėlusioji iš mirusiųjų Romos senovė — Brutai, Grakchai, Publikolos, tribūnai, senatoriai ir pats Cezaris. Blaiviai praktiška buržuazinė visuomenė susirado sau tikruosius aiškintojus ir atstovus Sėjų, Kuzenų, Ruajė-Kolarų, Benžamenų Konstanų ir Gizo asmenyse; jos tikrieji karvedžiai sėdėjo komercinėse kontorose, o riebiagalvis Liudvikas XVIII buvo jos politinis vadovas. Visiškai paskendusi turtų krovime ir taikioje konkurencijos kovoje, buržuazinė visuomenė užmiršo, kad jos lopšį saugojo senovės Romos laikų šmėklos. Tačiau, kad ir kaip nedidvyriška yra buržuazinė visuomenė, vis dėlto jai pasaulyje atsirasti reikėjo didvyriškumo, pasiaukojimo, teroro, pilietinio karo ir tautų kautynių. Klasikiškai rūsčiuose Romos respublikos padavimuose buržuazinės visuomenės gladiatoriai surado idealus ir meno formas, iliuzijas, reikalingas jiems tam, kad pridengtų nuo pačių savęs buržuaziškai ribotą savo kovos turinį, kad išlaikytų savo dvasios pakilimą didžios istorinės tragedijos aukštumoje. Taip, vienu šimtmečiu anksčiau, kitoje išsivystymo pakopoje, Kromvelis ir anglų tauta savo buržuazinei revoliucijai skolinosi Senojo testamento kalbą, aistras ir iliuzijas. O kai tikrasis tikslas buvo pasiektas, kai Anglijos visuomenė buvo pertvarkyta buržuaziniais pagrindais, pranašą Abakuką išstūmė Lokas.

Tuo būdu, anose revoliucijose mirusiųjų prikėlimas buvo panaudojamas naujajai kovai išaukštinti, o ne senajai parodijuoti, duotojo uždavinio reikšmei vaizduotėje padidinti, o ne išsisukti nuo jo sprendimo tikrovėje, — revoliucijos dvasiai atgaivinti, o ne priversti jos šmėklą vėl klaidžioti.

1848—1851 metais klaidžiojo tik senosios revoliucijos šmėkla, pradedant nuo Marasto, šio respublikono baltomis pirštinaitėmis, persirengusio senojo Bajo kostiumu, ir baigiant avantiūristu, slepiančiu savo trivialų ir šlykštų veidą po geležine mirusiojo Napoleono kauke. Ištisa tauta, tikėjusi, kad ji revoliucija pagreitino savo istorinį vystymąsi, staiga pasijunta grąžinta atgal, į

mirusią epochą; o kad dėl to nekiltų jokių abejonių, vėl prisikelia iš mirusiųjų senosios datos, senasis laiko skaičiavimas, senieji vardai, senieji ediktai, kurie, rodos, jau seniai buvo tapę antikvarinio mokslingumo dalyku, ir senieji žandarai, kurie, rodos, jau seniai buvo sudūlėję. Nacija jaučiasi, kaip tas pamišęs anglas Bedlame[1], kuris tariasi gyvenąs senųjų faraonų laikais ir kasdien graudžiai skundžiasi sunkiu darbu, kurį jis turi dirbti kaip auksakasys Etiopijos kasyklose, tame požeminiame kalėjime, silpnai šviečiant lempai, pritvirtintai prie jo paties galvos, už nugaros stovint vergų prižiūrėtojui su ilgu botagu, o prie išėjimų besibūriuojant barbarams kareiviams, kurie nesupranta nei kasyklų katorgininkų, nei vienas kito, nes jie kalba įvairiomis kalbomis. „Ir visa tai tenka pakelti man, laisvai gimusiam britui“, — dūsauja pamišęs anglas, — „kad kasčiau auksą senovės faraonams“. „Kad mokėčiau Bonaparto šeimos skolas“, — dūsauja prancūzų nacija. Anglas, kol jis tebebuvo sveiko proto, vis negalėjo atsikratyti aukso kasimo manija. Prancūzai, kol jie tebedarė revoliuciją, negalėjo atsikratyti atsiminimais apie Napoleoną, kaip tai įrodė 1848 metų gruodžio 10 dienos rinkimai. Nuo revoliucijos pavojų juos traukė atgal prie egiptiškų mėsos puodų, ir 1851 metų gruodžio 2 diena buvo atsakymas į tai. Jie gavo ne tik senojo Napoleono karikatūrą, — jie gavo patį senąjį Napoleoną taip sukarikatūrintą, kaip jis turi atrodyti XIX amžiaus viduryje.

XIX amžiaus socialinė revoliucija gali semtis savo poezijos ne iš praeities, bet tik iš ateities. Ji negali prasidėti, neatsikračiusi visokiu prietaringu senovės garbinimu. Ankstesnėms revoliucijoms, norėjusioms save apgauti savo pačių turinio atžvilgiu, reikėjo pasaulinių-istorinių praeities prisiminimų. XIX amžiaus revoliucija, norėdama išsiaiškinti savo pačios turinį, turi palikti mirusiems laidoti savo mirusiuosius. Ten frazė buvo aukštesnė už turinį, čia turinys yra aukštesnis už frazę.

Vasario revoliucija buvo netikėtumas, *staigmena* senajai visuomenei, ir liaudis šį drąsų *smūgį* paskelbė pasauliniu-istoriniu žygdarbiu, kuriuo prasidedanti nauja epocha. Gruodžio 2 dieną vasario revoliucija išnyksta miklaus sukčiaus rankose, ir pasirodė, kad ne monarchija yra nuversta, bet kad panaikintos liberalinės nuolaidos, kurios iš monarchijos buvo iškovotos šimtmečius trukusia kova. Ne *visuomenė* išsikovojo naują turinį, o tik *valstybė* grįžo į savo seniausią formą, į begėdiškai primityvų kalavijo ir sutanos viešpatavimą. Į 1848 metų vasario staigų smūgį (coup de main) atsako 1851 metų gruodžio neapgalvotas veiksmas (coup

---

[1] — bepročių namai Anglijoje. *Red.*

de tête). Kaip įgyta, taip ir prašvilpta. Tačiau tas laiko tarpas nepraėjo be naudos. 1848—1851 metais Prancūzijos visuomenė sutrumpintu būdu, nes tai buvo revoliucinis būdas, įgijo tas pamokas ir patirtį, kurios normalioje, taip sakant, metodingoje raidos eigoje būtų turėjusios eiti anksčiau už vasario revoliuciją, kad padarytų iš jos kažką rimtesnį už paprastą paviršiaus sukrėtimą. Visuomenė, atrodo, dabar atsidūrė už savo išeities taško; iš tikrųjų jai tenka dar tik susidaryti savo revoliucijos prielaidas, būseną, santykius, sąlygas, kuriomis šių laikų revoliucija tik ir gali įgyti rimtą pobūdį.

Buržuazinės revoliucijos, kaip, pavyzdžiui, XVIII amžiaus revoliucijos, sparčiai veržiasi nuo laimėjimo į laimėjimą, jų dramatiški efektai pralenkia vieni kitus, žmonės ir daiktai tarytum bengalinės ugnies nušviesti, kiekviena diena dvelkia ekstaze; bet jos yra trumpaamžės, greit pasiekia savo apogėjų, ir visuomenę apima ilgos pagirios pirmiau, negu ji suskumba blaiviai įsisavinti savo audros ir veržimosi laikotarpio rezultatus. Atvirkščiai, proletarinės revoliucijos, o tokios yra XIX amžiaus revoliucijos, nuolat kritikuoja pačios save, tolydžio sustoja, grįžta prie to, kas atrodo jau įvykdyta, kad vėl iš naujo pradėtų, žiauriai iš pagrindų išjuokia savo pirmųjų mėginimų pusinumą, silpnybes ir netinkamumą, parbloškia savo priešą tarytum tik tam, kad jis prisisiurbtų iš žemės naujų jėgų ir vėl atsistotų prieš jas dar galingesnis, vis iš naujo traukiasi atgal nuo neapibrėžto savo tikslų milžiniškumo, kol susidaro tokia būklė, kuri bet kokį grįžimą atgal padaro nebegalimą, ir kol pačios aplinkybės sušunka:

Hic Rhodus, hic salta![1]
Čia rožė, čia eik šokti!

Beje, kiekvienas bent kiek pastabus žmogus, net ir nesekęs žingsnis po žingsnio įvykių vystymosi eigos Prancūzijoje, turėjo nujausti, kad šios revoliucijos laukia negirdėta gėda. Užteko tik pasiklausyti savim patenkinto pergalės lojimo, kuriuo ponai demokratai sveikino vienas kitą su laukiamomis palaimintomis 1852 metų gegužės antrojo sekmadienio[2] pasekmėmis. 1852 metų gegužės antrasis sekmadienis jų galvose tapo įkyria idėja, dogma, panašiai kaip chiliastų galvoje toji diena, kurią antrą kartą atei-

[1] Šis posakis paimtas iš Ezopo pasakėčios apie pagyrūną, kuris nurodydamas liudininkus sakėsi kartą nušokęs nuostabų šuolį Rodose. Į tai jam buvo atsakyta: „Kam mums liudininkai, jei tai tiesa. Čia Rodosas, čia daryk šuolį!" Kitais žodžiais tariant: parodyk darbu, ką tu sugebi. *Red.*

[2] Tą dieną baigėsi respublikos prezidento įgaliojimai, be to, pagal konstituciją negalima buvo perrinkti antrą kartą tą patį asmenį respublikos prezidentu. *Red.*

siąs Kristus ir prasidėsianti tūkstantmetinė karalystė. Silpnybė, kaip visada, gelbėjosi tikėjimu stebuklais, laikydavo priešą nugalėtu, jei jai pavykdavo kuriais nors kerais įveikti jį savo vaizduotėje, ir dėl neveiksmingo kėlimo į padanges jos laukiančios ateities bei žygių, kuriuos ji ketina įvykdyti, bet apie kuriuos pranešti kol kas laiko esant per anksti, netekdavo bet kurio realybės supratimo. Šie didvyriai, kurie faktais įrodytą savo nesugebėjimą stengiasi nuneigti, reikšdami vieni kitiems užuojautą ir burdamiesi į vieną kupetą, jau susidėliojo savo mantą ir, avansu pasigrobę savo laurų vainikus, kaip tik rengėsi diskontuoti biržoje savąsias vaizduotėje tesančias respublikas, kurioms valdžios personalą patylomis, su sau įprastu nepretencioziškumu jau buvo iš anksto suorganizavę. Gruodžio 2-ji trenkė juos, kaip perkūnas iš giedro dangaus. Ir tautos, kurios nusiminimo epochose mielai klausosi didžiausių rėksnių, kad užslopintų savo vidinę baimę, šį kartą, gal būt, įsitikino, kad praėjo tie laikai, kai žąsų gagenimas galėjo išgelbėti Kapitolį.

Konstitucija, Nacionalinis susirinkimas, dinastinės partijos, mėlynieji ir raudonieji respublikonai, Afrikos didvyriai, tribūnos griausmas, spaudos žaibai, visa literatūra, politiniai vardai ir mokslo autoritetai, civilinis įstatymas ir baudžiamoji teisė, laisvė, lygybė, brolybė ir 1852 metų gegužės antrasis sekmadienis — visa tai dingo kaip miražas prieš magišką formulę žmogaus, kurio net jo priešai nelaiko burtininku. Visuotinė rinkimų teisė išsilaikė dar vieną akimirksnį tartum tik tam, kad viso pasaulio akyse savo pačios ranka parašytų savo testamentą ir pačios tautos vardu pareikštų: „Visa, kas atsiranda, yra verta, kad žūtų“[1].

Nepakanka pasakyti, kaip tat daro prancūzai, kad jų nacija buvusi netikėtai užklupta. Nacijai ir moteriai nedovanojama už neapdairumo valandėlę, kai pirmas pasitaikęs avantiūristas gali pavartoti prieš jas prievartą. Tokie posakiai neįspėja mįslės, o tik kitaip ją suformuluoja. Dar reikėtų išaiškinti, kaip gali trys perėjūnai netikėtai užklupti ir be pasipriešinimo paimti į nelaisvę 36 milijonų naciją.

Reziumuojame bendrais bruožais tas fazes, kurias Prancūzijos revoliucija perėjo nuo 1848 m. vasario 24 d. iki 1851 m. gruodžio mėnesio.

Trys neabejotinai svarbiausi laikotarpiai yra: *vasario laikotarpis;* nuo 1848 m. gegužės 4 d. iki 1849 m. gegužės 28 d. — *respublikos steigimo* arba *Steigiamojo nacionalinio susirinkimo lai-*

---

[1] Mefistofelio žodžiai Gėtės „Fauste“. *Red.*

kotarpis; nuo 1849 m. gegužės 28 d. iki 1851 m. gruodžio 2 d. — *konstitucinės respublikos* arba *Įstatymų leidžiamojo nacionalinio susirinkimo laikotarpis.*

Pirmąjį laikotarpį, nuo 1848 m. vasario 24 d., arba nuo Lujī Filypo nuvertimo, iki 1848 m. gegužės 4 d., t. y. iki Steigiamojo susirinkimo sušaukimo, — tikrąja žodžio prasme *vasario laikotarpį,* — galima pavadinti revoliucijos *prologu.* Šio laikotarpio pobūdis oficialiai pasireiškė tuo, kad jo improvizuotoji vyriausybė pati pasiskelbė *laikinąja.* Kaip pati vyriausybė, taip ir visa, kas šiame laikotarpyje buvo pradėta, mėginta, pareikšta, skelbėsi tik *laikinu* dalyku. Niekas nedrįso pretenduoti į egzistavimo ir tikro veikimo teisę. Visi elementai, kurie parengė ar nulėmė revoliuciją — dinastinė opozicija, respublikoninė buržuazija, demokratinė-respublikoninė smulkioji buržuazija, socialistinė-demokratinė darbininkija, — visi šie elementai laikinai užėmė savo vietą vasario *vyriausybėje.*

Kitaip ir negalėjo būti. Vasario dienos iš pradžių siekė rinkimų reformos, turėjusios praplėsti politiškai privilegijuotųjų sluoksnį pačių turtingųjų klasių viduje ir nuversti išimtinį finansinės aristokratijos viešpatavimą. Bet kai buvo prieita ligi tikro susirėmimo, kai liaudis puolė prie barikadų, kai Nacionalinė gvardija atsisakė veikti, armija neparodė jokio rimtesnio pasipriešinimo ir karalius pabėgo, tai respublikos steigimas atrodė savaime suprantamas dalykas. Kiekviena partija ją aiškino savaip. Proletariatas, iškovojęs respubliką su ginklu rankose, uždėjo jai savo antspaudą ir paskelbė ją *socialine respublika.* Taip buvo nužymėtas bendras šiuolaikinės revoliucijos turinys, kuris keisčiausiu būdu prieštaravo visam tam, ką galima buvo tuojau pat, betarpiškai įvykdyti su esama medžiaga, su masės pasiektu išsilavinimo laipsniu, esamomis aplinkybėmis ir santykiais. Antra vertus, visų kitų prie vasario revoliucijos pasisekimo prisidėjusių elementų pretenzijos buvo patenkintos, duodant jiems liūto dalį vyriausybėje. Štai dėl ko jokiu kitu laikotarpiu nerandame margesnio mišinio, sudaryto iš išpūstų frazių ir faktinio netikrumo bei bejėgiškumo, iš entuziastingų novatorinių ieškojimų ir tvirto senosios rutinos viešpatavimo, iš tariamos visos visuomenės harmonijos ir iš gilesnio jos elementų tarpusavio nutolimo. Tuo metu, kai Paryžiaus proletariatas dar tebesigėrėjo jam atsiskleidusiu didžiosios perspektyvos reginiu ir rimčiausiai diskutavo socialines problemas, senosios visuomenės jėgos susigrupavo, susibūrė, atsipeikėjo ir nelauktai rado paramos tautos masėje — valstiečiuose ir smulkiuosiuose buržua, kurie, liepos monarchijos užtvaroms sugriuvus, iš karto puolė į politinę sceną.

Antrasis laikotarpis — nuo 1848 m. gegužės 4 d. iki 1849 m. gegužės pabaigos — *buržuazinės respublikos steigimo, jos kūrimo* laikotarpis. Tuojau po vasario dienų ne tik dinastinė opozicija buvo netikėtai užklupta respublikonų, o respublikonai — socialistų, bet ir visa Prancūzija — Paryžiaus. 1848 m. gegužės 4 d. susirinkęs Nacionalinis susirinkimas, išrinktas visos nacijos, atstovavo nacijai. Jis buvo gyvas protestas prieš vasario dienų reikalavimus ir turėjo revoliucijos rezultatus įsprausti į buržuazinius rėmus. Veltui mėgino Paryžiaus proletariatas, iš karto supratęs šio Nacionalinio susirinkimo pobūdį, kelioms dienoms praslinkus po jo atidarymo, gegužės 15 d., jėga nutraukti jo egzistavimą, išvaikyti jį, vėl suskaidyti į atskiras sudėtines dalis tą organinį pavidalą, kuriuo jam grėsė reakcinė nacijos dvasia. Gegužės 15 dienos rezultatas, kaip žinome, tebuvo tik pašalinimas iš visuomenės arenos visam nagrinėjamojo ciklo laikui Blankio ir jo bendraminčių, t. y. tikrųjų proletarinės partijos vadų.

Po Luji Filypo *buržuazinės monarchijos* gali eiti tik *buržuazinė respublika,* t. y. jei karaliaus vardu viešpatavo nežymi buržuazijos dalis, tai dabar tautos vardu viešpataus visa buržuazija ištisai. Paryžiaus proletariato reikalavimai esą utopiški svaičiojimai, kuriems reikią padaryti galą. Į šį Steigiamojo nacionalinio susirinkimo pareiškimą Paryžiaus proletariatas atsakė *birželio sukilimu,* tuo didžiausiu įvykiu Europos pilietinių karų istorijoje. Buržuazinė respublika nugalėjo. Jos pusėje buvo finansinė aristokratija, pramoninė buržuazija, vidurinysis luomas, smulkieji buržua, armija, į mobilinę gvardiją suorganizuotas liumpenproletariatas, inteligentija, kunigai ir kaimo gyventojai. Paryžiaus proletariatas savo pusėje turėjo tik pats save. Po pergalės daugiau kaip trys tūkstančiai sukilėlių buvo nužudyti, penkiolika tūkstančių ištremti be teismo. Su šiuo pralaimėjimu proletariatas pasitraukia į revoliucinės scenos *užpakalį.* Jis kaskart mėgina vėl prasimušti į priekį, kai tik atrodo, kad judėjimas stiprėja, bet šie mėginimai darosi vis silpnesni ir vis nesėkmingesni. Kai tik kuriame nors aukštesniame už jį visuomenės sluoksnyje pasireiškia revoliucinis sąjūdis, proletariatas jungiasi su šiuo sluoksniu ir tuo būdu patiria visus pralaimėjimus, kurie ištinka įvairias partijas vieną po kitos. Bet šie vėlesnieji smūgiai vis labiau silpnėja, kuo labiau jie išsisklaido visame visuomenės paviršiuje. Žymesnieji proletariato vadai Susirinkime ir spaudoje vienas po kito tampa teismo aukomis, o į jų vietas atsistoja vis labiau įtartinos asmenybės. Proletariato dalis puola į *doktrinieriškus eksperimentus, į mainų bankus ir darbininkų asociacijas, taigi, į*

tokias judėjimo formas, kuriose jis atsisako nuversti senąjį pasaulį, pasinaudojant galingomis to pasaulio priemonėmis, o mėgina įgyvendinti savo išvadavimą už visuomenės pečių, privatiniu būdu, savo apréžtų egzistencijos sąlygų ribose, t. y. tokiu keliu, kuris neišvengiamai veda į žlugimą. Proletariatas, matyti, nebepajėgia nei pats savyje atgaivinti revoliucinės didybės, nei pasisemti naujos energijos iš naujai sudarytų sąjungų, kol pagaliau *visos klasės,* su kuriomis jis išvien kovojo birželio mėnesį, bus taip pat parblokštos, kaip ir jis pats. Tačiau proletariatas bent krinta su garbe, atitinkančia didžiąją pasaulinę-istorinę kovą; ne tik Prancūzija, bet ir visa Europa virpa nuo birželio žemės drebėjimo, tuo tarpu kai vėlesni aukštesniųjų klasių pralaimėjimai taip pigiai perkami, kad nugalinčiai partijai tenka imtis įžūlių perdėjimų, norint aplamai padaryti juos įvykiais; ir kuo labiau nugalėtoji partija yra nutolusi nuo proletarinės, tuo gėdingesni darosi šie pralaimėjimai.

Birželio sukilėlių pralaimėjimas, tiesą sakant, parengė, išlygino dirvą buržuazinei respublikai įkurti; bet kartu jis parodė, kad Europai svarbu kiti klausimai, o ne tai, kas geriau — „respublika ar monarchija". Šis pralaimėjimas parodė, kad *buržuazinė respublika* čia reiškia vienos klasės neapréžtą despotiją kitoms klasėms. Jis įrodė, kad senos civilizacijos šalyse su išsivysčiusia klasine santvarka, su šiuolaikinėmis gamybos sąlygomis ir su tokia dvasine sąmone, kurioje šimtmetinio darbo dėka sutirpo visos paveldėtos idėjos, kad tokiose šalyse *respublika apskritai tėra tik politinė buržuazinės visuomenės perversmo forma,* o ne *ją išsauganti jos gyvenimo forma,* kaip, pavyzdžiui, Jungtinėse Šiaurės Amerikos Valstybėse, kur nors jau ir yra klasės, bet jos dar nenusistojo, o nuolat judėdamos tolydžio keičia ir viena kitai perleidinėja savo sudėtines dalis, kur šiuolaikinės gamybos priemonės ne tik nesutampa su chronišku gyventojų pertekliumi, bet, atvirkščiai, atstoja reliatyvią galvų ir rankų stoką, ir kur pagaliau karštligiškai jaunatviškas materialinės gamybos judėjimas, kuris turi įsisavinti naująjį pasaulį, nedavė nei laiko, nei progos atsikratyti senuoju šmėklų pasauliu.

Visos klasės ir partijos birželio dienomis susibūrė į *tvarkos partiją* prieš darbininkų klasę, kaip *anarchijos,* socializmo, komunizmo *partiją.* Jos „išgelbėjo" visuomenę nuo *„visuomenės priešų".* Jos savo kariuomenei slaptažodžiu parinko senosios visuomenės devizą: *„Nuosavybė, šeima, religija, tvarka",* o kontrrevoliuciniams kryžeiviams šaukė: „Šiuo ženklu nugalėsi!" Nuo šio momento, kai tik kuri nors iš daugelio partijų, susibūrusių po šia vėliava prieš birželio sukilėlius, mėgina, savo klasės inte-

resų vedama, išsilaikyti revoliuciniame kovos lauke, ji yra nugalima šūkiu: „Nuosavybė, šeima, religija, tvarka!" Visuomenė gelbstima kiekvieną kartą, kai jos viešpačių ratas susiaurėja, kai siauresni interesai laimi prieš bendresnius. Kiekvienas reikalavimas paprasčiausios buržuazinės finansų reformos, šabloniškiausio liberalizmo, formališkiausio respublikonizmo, lėkščiausio demokratizmo kartu baudžiamas kaip „pasikėsinimas prieš visuomenę" ir pavadinamas „socializmu". Pagaliau ir patys „religijos ir tvarkos" vyriausieji žyniai kojomis nuspardomi nuo savo pitiškųjų trikojų, vidurnaktyje išplėšiami iš savo guolių, grūdami į vežimus suimtiesiems, kišami į kalėjimus ar siunčiami į ištrėmimą, o jų šventykla sulyginama su žeme, jų burna užčiaupiama, jų plunksnos sulaužomos, jų įstatymas sudraskomas — religijos, nuosavybės, šeimos, tvarkos vardan. Girtos kareivių gaujos šaudo stovinčius savo balkonuose buržua — tvarkos fanatikus, biauroja jų šeimos šventyklą, pramogai bombarduoja jų namus — nuosavybės, šeimos, religijos ir tvarkos vardan. Pagaliau buržuazinės visuomenės padugnės sudaro *šventąją tvarkos falangą*, ir herojus Krapiulinskis[1] įžengia į Tiuilrio rūmus kaip *„visuomenės išgelbėtojas"*.

II

Grįžkime prie nutraukto įvykių dėstymo.

Steigiamojo nacionalinio susirinkimo istorija nuo birželio dienų yra *respublikoninės buržuazijos frakcijos viešpatavimo ir irimo istorija,* tos frakcijos, kuri yra žinoma trispalvių respublikonų, grynųjų respublikonų, politinių respublikonų, formaliųjų respublikonų ir t. t. vardu.

Ši frakcija buržuazinėje Luji Filypo monarchijoje buvo *oficiali* respublikoninė *opozicija* ir todėl sudarė pripažintą tuometinio politinio pasaulio sudėtinę dalį. Ji turėjo savo atstovus rūmuose ir buvo įtakinga spaudoje. Jos paryžiškis organas „National" tam tikra prasme buvo respektuojamas tiek pat, kaip ir „Journal des Débats". Šią jos padėtį konstitucinėje monarchijoje atitiko ir jos pobūdis. Tai nebuvo kurių nors stambių bendrų interesų susieta ir specifinių gamybos sąlygų apribota buržuazijos frakcija. Tai buvo respublikoniškai nusiteikusių buržua, rašytojų, advokatų, karininkų ir valdininkų klika, kurios įtaka rėmėsi ša-

[1] *Heinės* eilėraščio „Du riteriai" herojus. Jo asmenyje Heinė išjuokia nusmukusį dvarininką, šlėktelę (Krapiulinskis iš prancūzų žodžio crapule — lėbautojas, ištvirkėlis). Čia Krapiulinskiu Marksas vadina Luji Bonapartą. *Red.*

lies antipatija Luji Filypo asmeniui, senosios respublikos atsiminimais, tam tikro svajotojų skaičiaus respublikonišku tikėjimu, o svarbiausia — *prancūziškuoju nacionalizmu,* kurio neapykantą Vienos sutartims ir sąjungai su Anglija ši klika nuolat žadino. Laikraštis „National" didelę dalį savo šalininkų, kuriuos jis turėjo Luji Filypo laikais, įsigijo šiuo paslėptu bonapartizmu, kuris paskiau, respublikos laikais, Luji Bonaparto asmenyje stojo prieš patį „National" kaip pergalingas konkurentas. „National", kaip ir visa kita buržuazinė opozicija, kovojo prieš finansinę aristokratiją. Priešbiudžetinė polemika, kuri Prancūzijoje būdavo visiškai sutapusi su kova prieš finansinę aristokratiją, teikė perdaug pigaus populiarumo ir perdaug gausios medžiagos puritoniškiems vedamiesiems straipsniams, kad ji būtų neišnaudojama. Pramoninė buržuazija buvo dėkinga laikraščiui „National" už tai, kad jis vergiškai gynė Prancūzijos protekcinių muitų sistemą, kurią jis, beje, palaikė daugiau nacionaliniais, negu politiniais-ekonominiais sumetimais; o visa buržuazija buvo jam dėkinga už jo piktus komunizmo ir socializmo šmeižtus. Šiaip jau „National" partija buvo *grynai respublikoninė,* t. y. vietoje buržuazijos viešpatavimo monarchinės formos ji reikalavo respublikinės ir, visų pirma, sau liūto dalies šitame viešpatavime. Šios politinės permainos sąlygos jai buvo visiškai neaiškios. Užtat jai buvo aišku kaip diena, — ir Luji Filypo viešpatavimo pabaigoje banketuose reformų naudai tai buvo viešai pareiškiama, — kad ji nepopuliari smulkiųjų demokratinių buržua ir ypač revoliucinio proletariato tarpe. Šie grynieji respublikonai, kaip ir dera gryniesiems respublikonams, jau buvo visiškai pasirengę kol kas pasitenkinti Orleano hercogienės regentyste, kai kilo vasario revoliucija, suteikusi žymiausiems jų atstovams vietas laikinojoje vyriausybėje. Žinoma, jie iš pat pradžių turėjo buržuazijos pasitikėjimą ir Steigiamojo nacionalinio susirinkimo daugumą. *Socialistiniai* laikinosios vyriausybės elementai tuojau buvo pašalinti iš Vykdomosios komisijos, kurią Nacionalinis susirinkimas sudarė atidarymo metu, o birželio sukilimą „National" partija panaudojo ir *Vykdomajai komisijai* atstatydinti ir tuo būdu nusikratyti savo artimiausiais varžovais — *smulkiaburžuaziniais* arba *demokratiniais respublikonais* (Ledriu-Rolenu ir kt.). Kavenjakas, buržuazinės respublikonų partijos generolas, vadovavęs birželio skerdynėms, užėmė Vykdomosios komisijos vietą tam tikros rūšies diktatoriaus teisėmis. Marastas, buvęs laikraščio „National" vyriausias redaktorius, tapo nuolatiniu Steigiamojo nacionalinio susirinkimo pirmininku; ministrų portfeliai, kaip ir visos kitos svarbiausios vietos, teko gryniesiems respublikonams.

Tuo būdu tikrovė pralenkė buržuazinių respublikonų frakcijos idealą, tos frakcijos, kuri jau iš seno laikė save teisėta liepos monarchijos įpėdine. Bet ji pasiekė valdžią ne taip, kaip ji buvo svajojusi Luji Filypo viešpatavimo laikais, — ne liberalinių buržuazijos maištu prieš sostą, o patrankomis nuslopinus proletariato sukilimą prieš kapitalą. Tai, ką ji vaizdavosi *revoliucingiausiu* įvykiu, tikrovėje pasirodė besąs *kontrrevoliucingiausias* įvykis. Vaisius nukrito jai į sterblę, bet jis nukrito nuo pažinimo medžio, o ne nuo gyvybės medžio.

Išimtinis *buržuazinių respublikonų viešpatavimas* truko tik nuo 1848 m. birželio 24 d. iki gruodžio 10 d. Jo rezultatas yra *respublikoninės konstitucijos sudarymas* ir *apgulos stovio Paryžiuje paskelbimas*.

Naujoji *konstitucija* iš esmės buvo tik surespublikintas 1830 metų konstitucinės chartijos leidimas. Aukštas liepos monarchijos rinkimų cenzas, kuris atstūmė nuo politinės valdžios net didelę pačios buržuazijos dalį, buvo nesuderinamas su buržuazinės respublikos gyvavimu. Vasario revoliucija vietoje šio cenzo tuojau paskelbė tiesioginę visuotinę rinkimų teisę. Buržuaziniai respublikonai šio įvykio išbraukti negalėjo. Jie turėjo pasitenkinti, pridėdami varžantį nuostatą, reikalaujantį išgyventi rinkimų vietoje šešis mėnesius. Senoji administracijos, municipalitetų, teismo, armijos ir t. t. organizacija liko nepaliesta; ten, kur konstitucija ją pakeitė, šis pakeitimas lietė antraštę, o ne turinį, pavadinimą, o ne dalyką.

Asmens, spaudos, žodžio, draugijų, susirinkimų, mokymo, sąžinės ir t. t. laisvė — neišvengiamas 1848 metų laisvių generalinis štabas — buvo apvilkta konstitucine uniforma, kuri šias laisves darė nepažeidžiamas. Kiekviena iš šių laisvių paskelbiama *besąlygine* Prancūzijos piliečio teise, bet būtinai su pastaba, kad ji yra neribota tiek, kiek jos neapriboja *„tokios pat kitų teisės* ir *viešasis saugumas"* arba „įstatymai", kurie kaip tik ir turi įgyvendinti šią harmoniją tarp individualinių laisvių ir tarp jų ir viešojo saugumo. Pavyzdžiui: „Piliečiai turi teisę jungtis į sąjungas, taikiai ir be ginklų daryti susirinkimus, įteikti peticijas ir reikšti savo nuomonę per spaudą ar kaip nors kitaip. *Naudojimasis šiomis teisėmis neturi jokio kito apribojimo, išskyrus tokias pat kitų teises* ir *viešąjį saugumą"*. (Prancūzijos konstitucijos II skyrius, 8 str.) — „Mokymas yra laisvas. Mokymo laisve turi būti *naudojamasi* įstatymo nustatytomis sąlygomis ir vyriausioje valstybės priežiūroje". (Ten pat, 9 str.) — „Kiekvieno piliečio butas yra neliečiamas, *išskyrus* įstatymo nustatytus atvejus". (II skyrius, 3 str.) Ir taip toliau. — Todėl konstitucija visur nurodo į

būsimus *organinius* įstatymus, kurie turi plačiau išvystyti tas pastabas ir taip sureguliuoti naudojimąsi visomis šiomis neaprėžtomis laisvėmis, kad jos nesusidurtų nei viena su kita, nei su viešuoju saugumu. Vėliau tvarkos bičiuliai sukūrė šiuos organinius įstatymus ir visas tas laisves sureguliavo taip, kad buržuazija gali jomis naudotis, niekur nesusidurdama su tokiomis pat kitų klasių teisėmis. Ten, kur ji „kitiems" visiškai uždraudė tas laisves arba leido jomis naudotis tokiomis sąlygomis, kurios yra tolygios policiniams spąstams, tai visada buvo daroma tik *„viešojo saugumo"* interesais, t. y. buržuazijos saugumo interesais, kaip konstitucija ir nustato. Todėl vėliau visiškai teisėtai konstitucija rėmėsi abi šalys: tiek tvarkos bičiuliai, kurie visas tas laisves panaikino, tiek ir demokratai, kurie reikalavo jas visas grąžinti. Kiekvienas konstitucijos straipsnis pats savyje turi savo paties priešybę, savo paties aukštuosius ir žemuosius rūmus, būtent: bendrojoje frazėje — laisvę, pastaboje — laisvės panaikinimą. Taigi, kol laisvės *vardas* buvo gerbiamas ir tik buvo kliudoma, — žinoma, remiantis įstatymais, — realiai ją vykdyti, tol konstitucinis laisvės buvimas liko nepažeistas, nepaliestas, nors jos tikrasis egzistavimas galėjo būti ir visiškai niekais paverstas.

Ši konstitucija, taip gudriai padaryta nepažeidžiama, vis dėlto, kaip Achilas, turėjo vieną pažeidžiamą vietą, tik toji vieta buvo ne kulnis, o galva arba, geriau pasakius, dvi galvos, kurios ją vainikavo: *Įstatymų leidžiamasis susirinkimas,* iš vienos pusės, *prezidentas* — iš antros. Pakanka tik permesti akimis konstituciją, kad pamatytume, jog tik tie paragrafai, kurie nustato prezidento santykius su Įstatymų leidžiamuoju susirinkimu, yra besąlyginiai, pozityvūs, be prieštaravimų ir negali būti iškraipomi. Mat, čia buržuaziniams respublikonams reikėjo patiems apsidrausti. Konstitucijos 45—70 straipsniai taip suredaguoti, kad Nacionalinis susirinkimas prezidentą gali pašalinti konstituciniu keliu, o prezidentas Nacionalinį susirinkimą — tik nekonstituciniu keliu, tik pašalindamas pačią konstituciją. Tuo būdu čia konstitucija reikalauja prievarta sunaikinti pačią save. Ji ne tik kanonizuoja, kaip 1830 metų chartija, valdžios organų padalijimą, bet išplečia šį padalijimą iki nepakenčiamo prieštaravimo. *Konstitucinių jėgų žaidimas,* kaip Gizo pavadino parlamentines rietenas tarp įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžios, pagal 1848 metų konstituciją visada vyksta va banque. Iš vienos pusės — 750 tautos atstovų, išrinktų visuotiniu balsavimu ir turinčių teisę būti vėl išrinktais, sudaro nekontroliuojamą, nepaleidžiamą, nedalomą Nacionalinį susirinkimą, kuris turi neaprėžtą įstatymų leidžiamąją galią, galutinai sprendžia karo, taikos ir

prekybos sutarčių klausimus, turi išimtinę amnestijos teisę ir, be pertraukos posėdžiaudamas, nuolat stovi politinės scenos priešakyje. Iš antros pusės — prezidentas su visais karališkosios valdžios atributais, su teise nepriklausomai nuo Nacionalinio susirinkimo skirti ir atleidinėti savo ministrus, turįs savo rankose visas vykdomosios valdžios priemones, skirstąs visas tarnybas ir tuo būdu Prancūzijoje sprendžiąs mažiausia pusantro milijono žmonių likimą, nes tiek žmonių yra susiję su 500 000 valdininkų ir įvairių laipsnių karininkų. Jo klauso visos ginkluotosios pajėgos. Jis turi privilegiją pasigailėti atskirų nusikaltėlių, išformuoti Nacionalinės gvardijos dalis ir, Valstybės tarybai sutikus, paleisti pačių piliečių išrinktas generalines, kantonines ir komunalines tarybas. Jam priklauso iniciatyva ir vadovaujamas vaidmuo, sudarant visas sutartis su užsienio valstybėmis. Tuo tarpu kai Susirinkimas visą laiką veikia viešai ir yra prieinamas kasdienei kritikai, prezidentas gyvena užsidaręs Eliziejaus laukuose, tačiau turėdamas prieš akis ir širdyje konstitucijos 45 straipsnį, kuris kasdien jam primena: „Broli, ruoškis mirti!" Tavo valdžia baigiasi ketvirtaisiais tavo prezidentavimo metais gražiojo gegužės mėnesio antrąjį sekmadienį! Tuomet galas tavo didybei: ši pjesė dukart nebus vaidinama, ir jei turi skolų, tai pasistenk jas laiku sumokėti iš konstitucijos tau paskirtų 600 000 frankų algos, jeigu tik nenori antrąjį gražiojo gegužės mėnesio pirmadienį keliauti į Klišį[1]! — Taigi, jei konstitucija prezidentui suteikia faktinę valdžią, tai Nacionaliniam susirinkimui ji stengiasi užtikrinti moralinę jėgą. Nekalbant apie tai, kad įstatymų straipsniais negalima sukurti moralinės jėgos, konstitucija ir čia pati save paneigia, nustatydama, kad prezidentas turi būti renkamas tiesioginiu visų prancūzų balsavimu. Prancūzijos balsai, susiskaldą tarp 750 Nacionalinio susirinkimo narių, šiuo atveju susikoncentruoja į vieną asmenį. Tuo metu, kai kiekvienas atskiras deputatas atstovauja tik tai ar kitai partijai, tam ar kitam miestui, tai ar kitai vietovei arba net tik reikalui išrinkti bet kurį iš šių 750 deputatų, nekreipiant ypatingo dėmesio nei į pačius rinkimus, nei į asmenį, — prezidentas yra nacijos išrinktasis, ir jo rinkimai — didžioji korta, kuria suvereninė tauta eina tik vieną kartą per ketverius metus. Išrinktasis Nacionalinis susirinkimas yra susijęs su nacija metafiziškai, o išrinktasis prezidentas — asmeniškai. Tiesa, Nacionalinis susirinkimas savo pavieniais nariais išreiškia įvairias nacionalinės dvasios puses, tačiau prezidente nacionalinė dvasia įsikūnija. Palyginus su Nacionaliniu susirinkimu, prezidentas turi tarytum dievišką teisę: jis — valdovas iš tautos malonės.

[1] — skolininkų kalėjimas Paryžiuje. *Red.*

Jūrų deivė Tetidė buvo išpranašavusi Achilui, kad jis mirs pačioje savo jaunystėje. Konstitucija, turinti, kaip ir Achilas, savo pažeidžiamą vietą, taip pat, kaip ir Achilas, nujautė savo ankstybą mirtį. Tetidei nereikėjo palikti jūros, kad išduotų šią paslaptį respublikos steigėjams, gryniesiems respublikonams: jiems pakako pažvelgti iš savo idealinės respublikos aukštybių į nuodėmingąją žemę, kad pamatytų, kaip rojalistų, bonapartistų, demokratų, komunistų drąsumas ir jų pačių nepopuliarumas diena į dieną augo, artėjant jiems prie savo didžiojo įstatymų leidžiamojo meno kūrinio užbaigimo. Jie stengėsi lemtį apgauti konstituciniu suktumu, konstitucijos 111 straipsniu, pagal kurį kiekvienas pasiūlymas *pakeisti konstituciją* turi būti tris kartus apsvarstytas taip, kad nuo vieno svarstymo iki kito praeitų ištisas mėnuo ir kad kiekvieną kartą pasiūlymas būtų priimtas ne mažiau kaip 3/4 balsų, būtinai balsuojant ne mažiau kaip 500 Nacionalinio susirinkimo narių. Bet visa tai buvo tik bejėgiškas mėginimas užtikrinti sau jėgą tam jų pranašiškai jau numatomam atvejui, kai jie taps parlamentine mažuma, — užtikrinti jėgą, kuri jau tuo momentu, kai jie dar tebebuvo parlamentinė dauguma ir tebeturėjo savo žinioje visas vyriausybines valdžios priemones, kasdien vis labiau slydo iš jų silpnų rankų.

Pagaliau konstitucija vienu melodraminiu straipsniu paveda save „visos prancūzų tautos ir kiekvieno atskiro prancūzo budrumui ir patriotizmui", jau prieš tai kitame straipsnyje „budriuosius" ir „patriotiškuosius" patikėjusi tuo tikslu jos išrasto aukščiausiojo teismo („haute cour") švelniai baudžiamajai globai.

Tokia buvo 1848 metų konstitucija, kurią 1851 m. gruodžio 2 d. nuvertė ne žmogaus galva, o vien tik skrybėlės prisilietimas; tiesa, ši skrybėlė buvo Napoleono trikampė.

Tuo metu, kai buržuaziniai respublikonai Susirinkime kombinavo, svarstė ir balsavo šią konstituciją, Kavenjakas už Susirinkimo sienų laikė *Paryžių apgulos stovyje*. Paryžiaus apgulos stovis buvo Steigiamojo susirinkimo pribuvėja, jam gimdant respubliką. Jei vėliau konstitucija buvo durtuvų panaikinta, tai nereikia pamiršti, kad taip pat durtuvai, tiesa, nukreipti prieš liaudį, saugojo ją dar motinos įsčiose ir kad ji gimė durtuvų padedama. „Padoriųjų respublikonų" pirmatakai su savo simboliu — trispalve vėliava — perėjo visą Europą. „Padorieji respublikonai" savo ruožtu padarė išradimą, kuris pats prasiskynė sau kelią visame kontinente, bet kuris su vis atnaujinama meile grįždavo į Prancūziją, kol pagaliau įgijo pilietines teises pusėje Prancūzijos departamentų. Šis išradimas — *apgulos stovis*. Puikus išradimas, Prancūzijos revoliucijos metu periodiškai taikomas kiekvienoje

paskesnėje krizėje! Bet kareivinėms ir stovykloms, kurių našta buvo periodiškai kraunama ant Prancūzijos visuomenės galvos, kad suspaustų jai smegenis ir ją nuramintų; kardui ir mušketui, kuriems buvo periodiškai pavedama teisti ir valdyti, globoti ir cenzūruoti, eiti policininko ir naktinio sargo pareigas; kariškiems ūsams ir mundurui, kurie buvo periodiškai skelbiami aukščiausia visuomenės išmintimi ir jos valdytojais, — kaip galėjo kareivinėms ir stovykloms, kardui ir mušketui, kariškiems ūsams ir mundurui neateiti pagaliau mintis, kad geriau kartą visiems laikams išgelbėti visuomenę, paskelbiant savo pačių režimą aukščiausiu ir visiškai atpalaiduojant civilinę visuomenę nuo rūpesčio pačiai valdytis? Kareivinėms ir stovykloms, kardui ir mušketui, kariškiems ūsams ir mundurui juo labiau turėjo ateiti tokia mintis, nes jie tuo atveju galėjo tikėtis ir geresnio užmokesčio grynais už rimtesnius savo nuopelnus, tuo tarpu kai esant periodiniam apgulos stoviui ir laikiniems visuomenės gelbėjimams, tai ar kitai buržuazijos frakcijai įsakius, jų daliai, išskyrus keletą sužeistų ir užmuštų ir keletą draugiškų buržua šypsnių, maža kas reikšmingo tekdavo. Kodėl gi kariuomenei nepamėginti pagaliau kartą savo pačios interesais ir savo pačios naudai suvaidinti apgulos stovį ir tuo pačiu metu apgulti ir piliečių pinigines? Be to, nereikia pamiršti, tarp kita ko, kad *pulkininkas Bernaras,* tas pats karo komisijų pirmininkas, kuris Kavenjako laikais be teismo ištrėmė 15 000 sukilėlių, šiuo momentu vėl yra Paryžiuje veikiančių karinių komisijų priešakyje.

Jei „padorieji“, grynieji respublikonai, įvesdami Paryžiuje apgulos stovį, tuo pačiu įsteigė daigyną, kuriame vėliau išaugo 1851 metų gruodžio 2 dienos pretorionai, tai negalima nepripažinti, kad jie, užuot kurstę nacionalinį jausmą, kaip Luji Filypo laikais, dabar, kai jų rankose atsidūrė visa nacijos jėga, keliaklupsčiauja prieš užsienį ir, užuot išlaisvinę Italiją, padeda austrams ir neapoliečiams vėl ją pavergti. Luji Bonaparto išrinkimas prezidentu 1848 m. gruodžio 10 d. padarė galą Kavenjako diktatūrai ir Steigiamajam susirinkimui.

Konstitucijos 44 straipsnis sako: „Prancūzijos respublikos prezidentu negali būti tas, kas buvo kada nors nustojęs Prancūzijos piliečio vardo“. Pirmasis Prancūzijos respublikos prezidentas, Luji Napoleonas Bonapartas, ne tik buvo nustojęs Prancūzijos piliečio vardo, ne tik yra buvęs specialus Anglijos policijos valdininkas, — jis buvo net natūralizavęsis šveicaras.

Gruodžio 10 dienos rinkimų reikšmę aš išdėsčiau kitoje vietoje. Čia nebenoriu grįžti prie to. Pakaks čia pastebėti, kad šie rinkimai buvo turėjusių apmokėti vasario revoliucijos išlaidas *vals-*

tiečių reakcija prieš kitas nacijos klases, — *kaimo reakcija prieš miestą*. Juos labai palankiai sutiko armija, kuriai „National'io" partijos respublikonai nesuteikė nei šlovės, nei algos priedų, stambioji buržuazija, kuri sveikino Bonapartą kaip tiltą į monarchiją, proletarai ir smulkieji buržua, kurie sveikino jį kaip bausmę už Kavenjaką. Vėliau aš turėsiu progą valstiečių pažiūrą į Prancūzijos revoliuciją smulkiau panagrinėti.

Laikotarpis nuo 1848 m. gruodžio 20 d. iki Steigiamojo susirinkimo paleidimo 1849 m. gegužės mėnesį apima buržuazinių respublikonų žlugimo istoriją. Įkūrę buržuazijai respubliką, išvaikę iš kovos lauko revoliucingąjį proletariatą ir laikinai užčiaupę burną demokratinei smulkiajai buržuazijai, jie patys buvo pašalinami buržuazijos masės, kuri teisėtai užvaldė šią respubliką kaip *savo nuosavybę*. Tačiau ši buržuazijos masė buvo *rojalistinė*. Viena jos dalis — stambieji žemvaldžiai — viešpatavo *restauracijos* metu ir todėl buvo *legitimistinė*. Antroji dalis — finansiniai šulai ir stambieji pramonininkai — viešpatavo liepos monarchijos metu ir todėl buvo *orleanistinė*. Armijos, universitetų, bažnyčios, advokatūros, akademijos ir spaudos aukštuomenė susiskaidė, nors ir nelygia proporcija, tarp abiejų dalių. Čia, buržuazinėje respublikoje, turėjusioje ne *Burbonų*, ne *Orleanų*, bet *Kapitalo* vardą, abi buržuazijos dalys surado tokią valstybės formą, kuriai esant jos galėjo *bendrai* viešpatauti. Jau birželio sukilimas sujungė jas į „tvarkos partiją". Dabar atėjo laikas pašalinti buržuazinių respublikonų kliką, kuri dar tebeviešpatavo Nacionaliniame susirinkime. Kiek brutaliai šie grynieji respublikonai piktnaudžiavo fizine jėga liaudies atžvilgiu, tiek bailiai, tyliai, bukščiai, silpnadvasiškai, bejėgiškai atsisakė jie nuo kovos dabar, kai reikėjo apginti savo respublikoniškumą ir savo įstatymų leidimo teisę prieš vykdomąją valdžią ir rojalistus. Man čia nėra reikalo pasakoti gėdingą jų irimo istoriją. Tai buvo išnykimas, o ne žuvimas. Jų istorija pasibaigė visiems laikams. Vėlesniu laikotarpiu jie tiek Susirinkime, tiek ir už jo sienų dar reiškiasi tik kaip prisiminimai, kurie tarytum atgyja, kai tik reikalas vėl paliečia vien respublikos vardą ir kiekvieną kartą, kai revoliucinis konfliktas gresia nusmukti iki žemiausio lygio. Tarp kita ko pastebėsiu, kad laikraštis „National", davęs šiai partijai vardą, vėlesniu laikotarpiu pereina į socializmo pusę.

Prieš baigdami kalbėti apie šį laikotarpį, turime dar mesti žvilgsnį atgal į abi tas jėgas, kurių viena 1851 m. gruodžio 2 d. sunaikino antrąją, nors jos nuo 1848 m. gruodžio 20 d. iki Steigiamojo susirinkimo galo gyveno santuokoje. Aš turiu galvoje Luji Bonapartą, iš vienos pusės, ir susivienijusių rojalistų parti-

ją, tvarkos partiją, stambiosios buržuazijos partiją, iš antros pusės. Pradėdamas prezidentauti, Bonapartas tuojau sudarė tvarkos partijos vyriausybę, kurios priešakyje pastatė Odiloną Baro, — reikia pastebėti, seną parlamentinės buržuazijos liberališkiausiosios frakcijos vadą. Ponas Baro pagaliau susimedžiojo ministro portfelį, kurio šmėkla persekiojo jį nuo 1830 metų, ir dar daugiau — ministro pirmininko portfelį. Tačiau jis tai pasiekė ne taip, kaip svajojo Luji Filypo laikais, — ne kaip pažangiausias parlamentinės opozicijos lyderis, bet kaip visų savo amžinų priešų, jėzuitų ir legitimistų, sąjungininkas, — ir tai turėdamas uždavinį sužlugdyti parlamentą. Pagaliau jis parsivedė nuotaką, bet tik po to, kai ši jau buvo išniekinta. Pats Bonapartas tarytum visiškai pranyko. Už jį veikė tvarkos partija.

Jau pirmajame ministrų tarybos posėdyje buvo nutarta nusiųsti ekspediciją į Romą, tai įvykdant už Nacionalinio susirinkimo nugaros, ir lėšų tam reikalui išplėšti iš Susirinkimo melagingu pretekstu. Taigi, buvo pradėta Nacionalinio susirinkimo apgaudinėjimu ir slaptu sąmokslu su absoliutistinėmis užsienio valstybėmis prieš revoliucinę Romos respubliką. Tokiu pat būdu ir tuo pačiu metodu Bonapartas parengė savo gruodžio 2 dienos perversmą prieš rojalistinį Įstatymų leidžiamąjį susirinkimą ir jo konstitucinę respubliką. Nepamirškime, kad ta pati partija, kuri 1848 m. gruodžio 20 d. sudarė bonapartinę vyriausybę, 1851 m. gruodžio 2 d. turėjo daugumą Įstatymų leidžiamajame nacionaliniame susirinkime.

Rugpiūčio mėnesį Steigiamasis susirinkimas nutarė išsiskirstyti tik tada, kai bus parengęs ir paskelbęs visą eilę organinių įstatymų, papildančių konstituciją. 1849 m. sausio 6 d. tvarkos partija deputato Rato lūpomis pasiūlė Susirinkimui palikti ramybėje organinius įstatymus ir geriau nutarti *paleisti patį save*. Ne tik vyriausybė su ponu Odilonu Baro priešakyje, bet ir visi rojalistiniai Nacionalinio susirinkimo nariai dabar liepiamai kalbėjo Susirinkimui, kad jo paleidimas esąs būtinas kreditui atstatyti, tvarkai sustiprinti, tam, kad būtų padarytas galas neaiškiai laikinajai padėčiai ir būtų nustatyta pastovi būklė; kad Susirinkimas kliudąs produktyviam naujosios vyriausybės darbui ir norįs gyvuoti tik dėl užsispyrimo, kad jis įkyrėjęs šaliai. Visus šiuos priekaištus įstatymų leidžiamajai valdžiai Bonapartas įsidėjo į galvą, išmoko juos atmintinai ir 1851 m. gruodžio 2 d. įrodė parlamento rojalistams, kad jis iš jų pasimokė. Jis pakartojo jų šūkius prieš juos pačius.

Baro vyriausybė ir tvarkos partija ėjo toliau. Jos visoje Prancūzijoje ragino siųsti *peticijas Nacionaliniam susirinkimui*, ku-

riose pastarasis buvo maloniausiai prašomas išnykti. Tuo būdu, jos išvedė į kovą prieš Nacionalinį susirinkimą, prieš konstituciniu būdu organizuotą tautos valios išraišką, neorganizuotas tautos mases. Jos išmokė Bonapartą apeliuoti prieš parlamentinius susirinkimus į tautą. Pagaliau atėjo 1849 metų sausio 29 diena, kurią Steigiamasis susirinkimas turėjo išspręsti savo paties paleidimo klausimą. Nacionalinis susirinkimas rado savo posėdžių rūmus užimtus kariuomenės; tvarkos partijos generolas Šangarnjė, vyriausias Nacionalinės gvardijos ir kartu reguliariosios kariuomenės vadas, darė didelę kariuomenės apžiūrą Paryžiuje, tarytum prieš mūšį, o susivieniję rojalistai grasino Steigiamajam susirinkimui, kad būsianti pavartota jėga, jei jis pasirodytų esąs nesukalbamas. Susirinkimas pasirodė esąs sukalbamas, tik išsiderėjo sau visai trumpą laiką dar pagyventi. Kas gi kita buvo sausio 29 diena, jei ne 1851 metų gruodžio 2 dienos valstybės perversmas, tik įvykdytas rojalistų išvien su Bonapartu prieš respublikoninį Nacionalinį susirinkimą? Rojalistai nepastebėjo ar nenorėjo pastebėti, jog Bonapartas pasinaudojo 1849 metų sausio 29 diena tam, kad priverstų kariuomenės dalį pradefiliuoti pro save palei Tiuilrio rūmus, ir kad jis godžiai griebėsi kaip tik šio pirmojo viešo šaukimosi kariuomenės prieš parlamentą, norėdamas priminti Kaligulą. Jie, žinoma, tematė tik savo Šangarnję.

Motyvu, itin skatinusiu tvarkos partiją jėga sutrumpinti Steigiamojo susirinkimo gyvenimą, buvo konstituciją papildą *organiniai* įstatymai — mokyklų, kulto ir t. t. įstatymai. Susivienijusiems rojalistams buvo labai svarbu patiems sudaryti šiuos įstatymus ir neleisti to padaryti nepasitikinčiais tapusiems respublikonams. Tačiau šių organinių įstatymų tarpe buvo taip pat ir respublikos prezidento atsakomybės įstatymas. 1851 metais Įstatymų leidžiamasis susirinkimas kaip tik ruošė tą įstatymą, kai Bonapartas šiam smūgiui užbėgo už akių gruodžio 2 dienos smūgiu. Nieko nebūtų pagailėję susivieniję rojalistai savo 1851 metų parlamentinės žiemos kampanijos metu už tai, kad turėtų priimtą prezidento atsakomybės įstatymą ir, be to, dar paruoštą nepasitikinčio, nekenčiamo respublikoninio Susirinkimo!

Po to, kai Steigiamasis susirinkimas 1849 m. sausio 29 d. pats sulaužė paskutinį savo ginklą, Baro vyriausybė ir tvarkos bičiuliai ėmė negailestingai piudyti jį, jie darė visa, kad tik jį pažemintų, ir išspaudė iš savo jėgomis nusivylusio Susirinkimo tokius įstatymus, dėl kurių jis neteko visuomenėje paskutinių pagarbos likučių. Bonapartui, atsidavusiam savo napoleoninei įkyriai idėjai, pakako įžūlumo viešai pasinaudoti šiuo parlamento valdžios nužeminimu. Iš tikrųjų, kai Nacionalinis susirinkimas

1849 m. gegužės 8 d. išreiškė vyriausybei papeikimą už tai, kad generolas Udino užėmė Civitą Vekiją, ir įsakė Romos ekspediciją grąžinti tariamam pirmykščiam jos tikslui, — Bonapartas tą patį vakarą paskelbė laikraštyje „Moniteur" generolui Udino laišką, kuriame sveikino jį su jo didvyriškais žygiais ir, priešingai popierių gadinantiems parlamentarams, jau vaidino kilniaširdį armijos globėją. Rojalistai dėl to tik juokėsi: jie buvo įsitikinę jį apmulkinsią. Pagaliau, kai Marastas, Steigiamojo susirinkimo pirmininkas, valandėlei suabejojęs Nacionalinio susirinkimo saugumu, remdamasis konstitucija, iššaukė vieną pulkininką su jo pulku, tas pulkininkas atsisakė atvykti, teisindamasis drausme, ir pasiūlė Marastui kreiptis į Šangarnję, kuris Marastui atsakė neigiamai, pašiepiamai pastebėjęs, kad jis nemėgstąs baïonnetes intelligentes[1]. 1851 m. lapkričio mėnesį susivienijusieji rojalistai, rengdamiesi pradėti lemiamą kovą prieš Bonapartą, stengėsi savo pagarsėjusiame *kvestorių įstatyme* pravesti principą, kad Nacionalinio susirinkimo pirmininkas gali tiesiogiai iššaukti kariuomenę. Vienas iš jų generolų, Leflo, pasirašė įstatymo projektą. Veltui Šangarnjė balsavo už projektą, veltui Tjeras kėlė į padanges apdairią buvusio Steigiamojo susirinkimo išmintį. *Karo ministras Sent Arno* atsakė jam taip, kaip Šangarnjė buvo atsakęs Marastui, ir jo atsakymą Kalnas sutiko plojimais!

Taip *tvarkos partija,* būdama dar tik vyriausybe, o ne Nacionaliniu susirinkimu, pati pasmerkė *parlamentinį režimą.* Ir ji kelia triukšmą, kai 1851 metų gruodžio 2 dienos perversmas išveja jį iš Prancūzijos!

Laimingos kelionės jam!

III

1849 m. gegužės 28 d. susirinko Įstatymų leidžiamasis nacionalinis susirinkimas; 1851 m. gruodžio 2 d. jis buvo išvaikytas. Tai ir yra *konstitucinės, arba parlamentinės, respublikos* laikotarpis.

Per pirmąją Prancūzijos revoliuciją po *konstitucionalistų* viešpatavimo eina *žirondistų* viešpatavimas, o po *žirondistų* viešpatavimo — *jakobinų* viešpatavimas. Kiekviena iš šių partijų remiasi pažangesne už save partija. Kai tik ji revoliuciją nuveda tiek toli, kad jau nebepajėgia sekti paskui ją, o dar labiau jai vadovauti, stovįs už jos pečių drąsesnis sąjungininkas ją nustumia šalin ir pasiunčia į giljotiną. Tuo būdu revoliucija vyksta kylančia linija.

[1] — mąstančių durtuvų. *Red.*

Atvirkščiai vyksta 1848 metų revoliucija. Proletarinė partija pasirodo kaip smulkiaburžuazinės demokratinės partijos priedas. Pastaroji išdavinėja ir skandina ją balandžio 16, gegužės 15 ir birželio dienomis. Demokratinė partija savo ruožtu remiasi buržuazinės-respublikoninės partijos pečiais. Buržuaziniai respublikonai, vos spėję pasijusti tvirtai ant kojų, nusipurto nuo savęs įkyrius draugus ir patys skuba pasiremti tvarkos partijos pečiais. Tvarkos partija gūžteli pečiais, nubloškia buržuazinius respublikonus ir pati metasi ant ginkluotosios jėgos pečių. Ji dar tebemano sėdinti ant pastarosios pečių, kai vieną gražų rytą pajunta, kad šie pečiai pavirto durtuvais. Kiekviena partija iš užpakalio spardo besibraunančią priekin partiją ir iš priešakio atsiremia į atgal besigrūdančią partiją. Nenuostabu, kad ji šioje juokingoje pozoje netenka pusiausvyros ir griūva, darydama neišvengiamas grimasas ir nuostabiai vartydamasi kūliais. Tuo būdu revoliucija eina krintančia linija. Ji taip atbula eina, dar prieš pašalinant paskutines vasario barikadas ir prieš sudarant pirmąją revoliucinę valdžią.

Mūsų nagrinėjamas laikotarpis apima nepaprastai margą rėžiančių prieštaravimų mišinį: čia konstitucionalistai, kurie atvirai organizuoja sąmokslus prieš konstituciją; revoliucionieriai, kurie nuoširdžiai palaiko konstituciją; Nacionalinis susirinkimas, kuris nori būti visagalis ir amžinai veikia kaip parlamentas; Kalnas, kuris savo paskirtį mato kantrybėje ir nuo dabarties pralaimėjimų ginasi ateities laimėjimų pranašavimu; rojalistai, respublikos patres conscripti[1] vaidmenyje, kurie yra savo padėties verčiami palaikyti užsienyje kovojančias tarpusavyje karališkas dinastijas, kurių šalininkai jie yra, o Prancūzijoje — respubliką, kurios jie neapkenčia; vykdomoji valdžia, kuri savo pačios silpnybę laiko savo jėga, o savo sukeliamą panieką — savo pagarbumu; respublika, kuri yra ne kas kita, kaip dviejų monarchijų, restauracijos ir liepos monarchijos, jungtinė gėda su imperijos etikete; sąjungos, kurių pagrindas — susiskaidymas; kova, kurios pagrindinis dėsnis — nekovoti ligi galo; ramybės vardu — nežabota, tuščia agitacija; revoliucijos vardu — iškilmingiausias ramybės skelbimas; aistros be tiesos; tiesos be aistros; didvyriai be žygdarbių; istorija be įvykių; raida, kurios vienintelė varomoji jėga, atrodo, yra kalendorius, varginąs amžinu tų pačių įtempimų ir atslūgimų kartojimu; priešingumai, kurie periodiškai pasiekia aukščiausią tašką tarytum tik tam, kad atbuktų ir išbluktų, nepajėgdami išsispręsti; pretencioziškai demonstruojamos pa-

[1] — senatorių. *Red.*

stangos ir miesčioniška artėjančios pasaulio pabaigos baimė tuo pačiu metu, kai pasaulio gelbėtojai verčiasi smulkmeniškiausiomis intrigomis ir rūmų komedijomis, kurios savo nerūpestingumu primena ne tiek paskutinio teismo dieną, kiek frondos laikus; oficialus visos Prancūzijos genijus, pasiduodąs vieno žmogaus klastingam kvailumui; bendroji nacijos valia, ieškanti kiekvieną kartą, kai ji pasireiškia visuotine rinkimų teise, atitinkamos savo išraiškos užkietėjusiuose masių interesų priešuose, kol pagaliau suranda ją vieno sukčiaus savivalėje. Jei kuris nors istorijos lapas yra nupieštas perdėm pilkomis spalvomis, tai kaip tik šis. Žmonės ir įvykiai atrodo, kaip išvirkšti Šlemiliai, kaip šešėliai, netekę kūnų. Revoliucija pati paralyžiuoja savo vykdytojus ir tik savo priešams suteikia aistringą smurto energiją. Jei kontrrevoliucionierių nuolat šaukiama ir užkeikiama „raudonoji šmėkla“ pagaliau pasirodo, tai ji pasirodo ne su anarchine frigine kepuraite ant galvos, bet tvarkos uniforma, *raudonomis kelnėmis*.

Mes matėme, kad vyriausybė, kurią sudarė Bonapartas savo dangun žengimo dieną, 1848 m. gruodžio 20 d., buvo tvarkos partijos vyriausybė, legitimistų ir orleanistų koalicijos vyriausybė. Ši Baro—Falu vyriausybė, daugiau ar mažiau prievartos būdu sutrumpinusi respublikoninio Steigiamojo susirinkimo gyvenimą, pergyveno jį ir vis dar tebebuvo prie vairo. Šangarnjė, susivienijusių rojalistų generolas, vis dar tebejungė savo asmenyje armijos pirmosios divizijos ir Paryžiaus Nacionalinės gvardijos vyriausiojo vado postą. Pagaliau visuotiniai rinkimai užtikrino tvarkos partijai didelę daugumą Nacionaliniame susirinkime. Čia Luji Filypo deputatai ir perai susitiko su šventąja falanga legitimistų, kuriems gausūs rinkiminiai nacijos biuleteniai virto įėjimo bilietais į politinę sceną. Bonapartistinių deputatų buvo per maža, kad jie galėtų sudaryti savarankišką parlamentinę partiją. Jie sudarė tik tvarkos partijos mauvaise queue[1]. Tuo būdu tvarkos partija savo rankose turėjo vyriausybinę valdžią, kariuomenę ir įstatymų leidžiamąjį organą, — trumpai sakant, visą valstybės valdžią, kurią morališkai sustiprino visuotiniai rinkimai, davę progą jos viešpatavimą laikyti tautos valios išraiška, ir tuo pačiu laiku įvykusi kontrrevoliucijos pergalė visame Europos kontinente.

Dar niekuomet jokia partija nepradėjo kovos galingesnėmis priemonėmis ir palankesniems ateities ženklams esant.

Iš katastrofos ištiktų *grynųjų respublikonų* Nacionaliniame įstatymų leidžiamajame susirinkime išliko apie 50 žmonių klika

[1] — pasturlakus. *Red.*

su afrikiniais generolais Kavenjaku, Lamorisjeru ir Bedo priešakyje. Didelę opozicinę partiją sudarė *Kalnas* — šiuo parlamentiniu vardu pasikrikštijo *socialinė-demokratinė* partija. Iš 750 Nacionalinio susirinkimo balsų ji turėjo per du šimtu ir todėl buvo mažiausiai tokia pat galinga, kaip bet kuri iš trijų tvarkos partijos frakcijų, atskirai paimta. Jos reliatyvią mažumą, palyginus su visa rojalistine koalicija, tarytum atsvėrė ypatingos aplinkybės. Ne tik departamentiniai rinkimai rodė, kad ji įgijo žymią įtaką kaimo gyventojų tarpe: beveik visi Paryžiaus deputatai buvo jos eilėse; armija, išrinkdama tris puskarininkius, pareiškė savo demokratinius įsitikinimus, o Kalno vadas Ledriu-Rolenas, skirtingai nuo visų tvarkos partijos atstovų, išrinkimo penkiuose vieningai už jį balsavusiuose departamentuose buvo pakeltas į parlamentinę aristokratiją. Taigi, esant neišvengiamiems susidūrimams tarp pačių rojalistų ir tarp visos tvarkos partijos ir Bonaparto, 1849 m. gegužės 28 d. Kalnas atrodė turįs savo pusėje visus pasisekimo elementus. Po dviejų savaičių jis nustojo visko, neišskiriant nė garbės.

Prieš dėstydami toliau parlamento istoriją, turime padaryti keletą pastabų, kad, vertindami bendrą mūsų nagrinėjamosios epochos pobūdį, išvengtume įprastų klaidų. Demokratų požiūriu, Įstatymų leidžiamojo nacionalinio susirinkimo laikotarpiu vyksta tas pats, kas vyko ir Steigiamojo susirinkimo laikotarpiu: paprasta kova tarp respublikonų ir rojalistų. O patį judėjimą jie reziumuoja vienu žodžiu: „reakcija", naktis, kada visos katės pilkos ir kada jiems leista pliaukšti savąsias naktinio sargo vertas banalybes. Tiesa, iš pirmo žvilgsnio tvarkos partija atrodo kamuolys įvairių rojalistinių frakcijų, kurios ne tik intriguoja viena prieš kitą, kiekviena norėdama pasodinti į sostą savąjį pretendentą ir pašalinti priešingos pusės pretendentą, bet kurias visas dar sujungia bendra neapykanta „respublikai" ir bendra kova prieš ją. Kalnas savo ruožtu, priešingai šiems rojalistiniams sąmokslininkams, pasirodo lyg ir „respublikos" gynėju. Tvarkos partija, atrodo, nuolat užimta „reakcija", kuri, lygiai taip pat kaip ir Prūsijoje, yra nukreipta prieš spaudą, draugijas ir pan. ir vykdoma, taip pat kaip ir Prūsijoje, brutaliu policiniu biurokratijos, žandarmerijos ir teismo įsikišimu. Kalnas savo ruožtu taip pat visą laiką užimtas šių puolimų atrėmimu ir „amžinų žmogaus teisių" gynimu, kaip tat daugiau ar mažiau darydavo kiekviena vadinamoji liaudies partija per paskutiniuosius pusantro šimto metų. Tačiau atidžiau analizuojant situaciją ir partijas, išnyksta šis apgaulingas šydas, slepiąs šio laikotarpio *klasių kovą* ir būdingą jo fizionomiją.

Legitimistai ir orleanistai sudarė, kaip sakyta, dvi stambias tvarkos partijos frakcijas. Kas gi siejo šias frakcijas su jų pretendentais ir skyrė jas vieną nuo antros? Argi tik lelija ir trispalvė, Burbonų ir Orleanų dinastijos, skirtingi rojalizmo atspalviai ir, apskritai, jų rojalistinio tikėjimo išpažinimas? Burbonų laikais valdė *stambieji žemės savininkai* su savo kunigais ir liokajais, Orleanų laikais — finansinė aristokratija, stambioji pramonė ir stambioji prekyba, t. y. *kapitalas* su savo advokatų, profesorių ir gražbylių palyda. Legitiminė monarchija buvo tik politinė žemės savininkų paveldimos valdžios išraiška, o liepos monarchija — tik politinė buržuazinių išsišokėlių uzurpacinės valdžios išraiška. Taigi, šias frakcijas skyrė ne vadinamieji principai, bet materialinės jų egzistencijos sąlygos, dvi skirtingos nuosavybės rūšys: senasis priešingumas tarp miesto ir kaimo, varžybos tarp kapitalo ir žemės nuosavybės. Kas gali neigti tai, kad tuo pačiu metu jas su viena ar antra dinastija siejo senieji prisiminimai, asmeninės nesantaikos, baimė ir lūkesčiai, prietarai ir iliuzijos, simpatijos ir antipatijos, įsitikinimai, tikėjimo simboliai ir principai? Ant įvairių nuosavybės formų, ant socialinių egzistencijos sąlygų iškyla ištisas įvairių ir savotiškų jausmų, iliuzijų, sąvokų ir pasaulėžiūrų antstatas. Visa klasė kuria ir formuoja visa tai, remdamasi savo materialinėmis sąlygomis ir atitinkamais visuomeniniais santykiais. Atskiras individas, kuris savo jausmus ir pažiūras įgyja tradicijų ir auklėjimo keliu, gali įsivaizduoti, kad tai ir sudaro tikruosius jo veiklos motyvus ir jos pagrindą. Jei orleanistai, legitimistai, kiekviena frakcija stengėsi save ir kitus įtikinti, kad juos skiria prisirišimas prie dviejų skirtingų karališkųjų dinastijų, tai vėliau faktai įrodė, kad veikiau jų interesų priešingumas neleido toms dviem karališkoms dinastijoms susivienyti. Ir kaip kasdieniniame gyvenime daromas skirtumas tarp to, ką žmogus apie save mano ir kalba, ir to, kas jis iš tikrųjų yra ir ką daro, taip dar labiau reikia daryti skirtumą istorinėse kovose tarp partijų frazių bei iliuzijų ir jų tikrosios organizacijos bei jų tikrųjų interesų, tarp jų manymo apie save ir to, kokios jos iš tikrųjų yra. Orleanistai ir legitimistai atsidūrė respublikoje greta vieni antrų su vienodomis pretenzijomis. Jei kiekviena pusė, priešingai antrajai, siekė *restauruoti savąją* dinastiją, tai tas tik reiškė, kad kiekvienas iš *dviejų stambiųjų interesų,* skaldančių *buržuaziją,* — žemės nuosavybė ir kapitalas, — siekė restauruoti savo viešpatavimą ir antrojo pajungimą. Mes kalbame apie du buržuazijos interesus, nes stambioji žemės nuosavybė, nepaisant savo koketavimo feodalizmu ir didžiavimosi savo aukšta kilme, buvo šiuolaikinės visuomenės vystymosi įtakoje visiškai suburžuazėjusi.

Antai, Anglijos toriai ilgą laiką įsivaizdavo esą įsimylėję karaliaus valdžią, bažnyčią ir senosios Anglijos konstitucijos grožybes, kol pavojaus valanda ištraukė iš jų prisipažinimą, kad jie yra įsimylėję tik *žemės rentą*.

Susivieniję rojalistai intrigavo vieni prieš kitus spaudoje, Emse, Klermonte, už parlamento ribų. Už kulisų jie vėl užsivilkdavo savo senovines orleanistines ir legitimistines livrėjas ir atnaujindavo savo senovinius turnyrus. Bet viešojoje scenoje, vaidinimuose, skirtuose gerbiamajai publikai, stambios parlamentinės partijos vaidmenyje, jie pasitenkindavo vien reveransais gerbiamosioms dinastijoms, o monarchijos restauravimą atidėdavo in infinitum[1]. Realiuosius savo reikalus jie vykdė kaip *tvarkos partija,* t. y. su *socialine,* o ne *politine* vėliava, kaip buržuazinės santvarkos atstovai, o ne kaip keliaujančių princesių riteriai, kaip buržuazinė klasė, priešingai kitoms klasėms, o ne kaip rojalistai, priešingai respublikonams. Ir, kaip tvarkos partija, jie vykdė labiau neaprėžtą ir kietesnę valdžią kitų visuomenės klasių atžvilgiu, kaip kada nors anksčiau, restauracijos arba liepos monarchijos laikais; tokia valdžia iš viso tebuvo galima tik parlamentinėje respublikoje, nes tik šiai valstybės formai esant galėjo susijungti abi Prancūzijos buržuazijos stambiosios frakcijos ir tuo pačiu įtraukti į darbotvarkę savo klasės viešpatavimą vietoj vienos privilegijuotos šios klasės frakcijos viešpatavimo. Jei jie vis dėlto ir kaip tvarkos partija šmeižia respubliką ir neslepia savo pasibiaurėjimo ja, tai tą daro ne vien tik dėl rojalistinių atsiminimų. Instinktas juos mokė, kad respublika, apvainikavusi jų politinį viešpatavimą, kartu griauna jo visuomeninį pagrindą, nes dabar jie turi akis į akį, nesislėpdami už sosto, negalėdami nukreipti nacijos dėmesio antraeilėmis tarpusavio kovomis ir kovomis su monarchija, stoti prieš pavergtąsias klases ir grumtis su jomis. Silpnumo jausmas versdavo juos baimingai trauktis nuo grynųjų savo pačių klasinio viešpatavimo sąlygų ir geisti grįžti prie mažiau tobulų, mažiau išsivysčiusių ir kaip tik todėl mažiau pavojingų klasinio viešpatavimo formų. Atvirkščiai, kiekvieną kartą, kai susivieniję rojalistai susiduria su sau priešingu pretendentu, su Bonapartu, kiekvieną kartą, kai jie mano, kad vykdomoji valdžia sudaranti grėsmę jų parlamentinei galybei, taigi, kiekvieną kartą, kai jiems tenka pabrėžti politinį savo viešpatavimo pagrindą, — jie pasirodo kaip *respublikonai,* o ne kaip *rojalistai,* — pradedant nuo orleanisto Tjero, įspėjančio Nacionalinį susirinkimą, kad respublikos klausimu jų nuomonės

[1] — neribotam laikui. *Red.*

mažiausiai tesiskiriančios, ir baigiant legitimistu Berje, kuris 1851 m. gruodžio 2 d., apsijuosęs trispalve juosta, tribūno vaidmenyje respublikos vardu kreipiasi į prie dešimtosios apygardos merijos rūmų susirinkusią liaudį. Tiesa, jam atsako pašaipus aidas: Henrikas V! Henrikas V!

Prieš buržuazijos koaliciją susidarė smulkiųjų buržua ir darbininkų koalicija, vadinamoji *socialinė-demokratinė* partija. Po 1848 m. birželio dienų smulkioji buržuazija pasijuto apgauta: jos materialiniai interesai atsidūrė pavojuje, ir demokratinėms garantijoms, turėjusioms užtikrinti jai galimybę ginti šiuos interesus, buvo grasoma iš kontrrevoliucijos pusės. Todėl ji suartėjo su darbininkais. Antra vertus, jos parlamentinė atstovybė, *Kalnas,* buržuazinių respublikonų diktatūros laikais nustumta į šalį, antrojoje Steigiamojo susirinkimo gyvavimo pusėje kovos su Bonapartu ir rojalistiniais ministrais dėka vėl atgavo savo prarastąjį populiarumą. *Kalnas* sudarė sąjungą su socialistų vadais. 1849 m. vasario mėnesį buvo ruošiami susitaikinimo banketai. Buvo nustatyta bendra programa, įkurti bendri rinkimų komitetai ir išstatyti bendri kandidatai. Socialiniams proletariato reikalavimams buvo nulaužtas jų revoliucinis smailagalys ir duota demokratinė kryptis, o demokratiniams smulkiosios buržuazijos reikalavimams buvo atimta jų ankstyvesnioji grynai politinė forma ir suteiktas socialistinis atspalvis. Taip atsirado *socialinė demokratija.* Naujasis *Kalnas,* šios kombinacijos išdava, apėmė, neskaitant keleto statistų iš darbininkų klasės ir keleto socialistinių sektantų, tuos pačius elementus, kaip ir senasis Kalnas, tik gausesnius skaičiumi. Bet ilgainiui jis pasikeitė kartu su savo atstovaujama klase. Savotiškas socialinės demokratijos pobūdis reiškiasi tuo, kad ji reikalauja demokratinių-respublikinių institucijų ne tam, kad panaikintų abu kraštutinumus — kapitalą ir samdomąjį darbą, o tam, kad esantį tarp jų antagonizmą susilpnintų ir paverstų harmonija. Kad ir kokios įvairios priemonės bebūtų siūlomos šiam tikslui pasiekti, kad ir kažin kaip pats tikslas bebūtų puošiamas daugiau ar mažiau revoliucingai, — turinys lieka tas pats. Šis turinys yra visuomenės pertvarkymas demokratiniu keliu, bet pertvarkymas smulkiosios buržuazijos ribose. Tik nereikia lėkštai vaizduotis, kad smulkioji buržuazija esą iš principo siekia įgyvendinti savo egoistinius klasinius interesus. Atvirkščiai, ji tiki, kad *specialiosios* jos išvadavimo sąlygos kartu yra tos *bendrosios* sąlygos, kurioms esant tik ir tegali būti išgelbėta šiuolaikinė visuomenė ir pašalinta klasių kova. Taip pat nereikia manyti, kad visi demokratijos atstovai yra krautuvininkai arba krautuvininkų garbintojai. Savo išsilavi-

nimu ir individualine padėtimi jie gali būti taip toli nuo jų, kaip dangus nuo žemės. Smulkiojo buržua atstovais juos daro ta aplinkybė, kad jų mintis negali peržengti tų ribų, kurių neperžengia smulkiųjų buržua gyvenimas, ir todėl jie teoriškai prieina tuos pačius uždavinius ir sprendimus, į kuriuos smulkusis buržua prieina praktiškai, savo materialinių interesų ir savo visuomeninės padėties dėka. Toks yra, aplamai imant, santykis tarp bet kurios klasės *politinių ir literatūrinių atstovų* ir tos klasės, kuriai jie atstovauja.

Po šio paaiškinimo darosi savaime suprantama, kad nors Kalnas nuolat kovoja su tvarkos partija dėl respublikos ir vadinamųjų žmogaus teisių, tačiau nei respublika, nei žmogaus teisės nėra jo galutinis tikslas, panašiai kaip ir armija, kurią norima nuginkluoti, priešinasi ir išeina į kovos lauką ne tik tam, kad išsaugotų savo ginklus.

Tvarkos partija ėmė provokuoti Kalną, kai tik susirinko Nacionalinis susirinkimas. Buržuazija dabar pajuto reikalą baigti su demokratine smulkiąja buržuazija lygiai taip pat, kaip prieš metus ji buvo supratusi reikalą baigti su revoliuciniu proletariatu. Tik priešininko padėtis šį kartą buvo kitokia. Proletarinės partijos jėga buvo gatvėje, smulkiosios buržuazijos jėga — pačiame Nacionaliniame susirinkime. Vadinasi, reikėjo išvilioti ją iš Nacionalinio susirinkimo į gatvę ir priversti ją pačią sulaužyti savo parlamentinę jėgą, kol laikas ir aplinkybės dar jos nesustiprino. Kalnas galvotrūkčiais puolė į šiuos spąstus.

Prancūzijos kariuomenės bombardavimas Romos buvo tas jaukas, kuris buvo numestas Kalnui. Šiuo bombardavimu buvo peržengtas konstitucijos V straipsnis, kuris draudžia Prancūzijos respublikai naudoti savo karines pajėgas prieš kitos tautos laisvę. Be to, ir 54-tas straipsnis draudė vykdomajai valdžiai paskelbti karą be Nacionalinio susirinkimo sutikimo, o Steigiamasis susirinkimas savo gegužės 8 dienos sprendimu pasisakė prieš Romos ekspediciją. Tuo remdamasis, Ledriu-Rolenas 1849 m. birželio 11 d. pateikė kaltinamąjį aktą prieš Bonapartą ir jo ministrus. Suerzintas Tjero įgėlimu, jis net pagrasino ginsiąs konstituciją visomis priemonėmis, net ginklu rankose. Visas Kalnas pakilo, kaip vienas žmogus, ir pakartojo tą šaukimą prie ginklo. Birželio 12 d. Nacionalinis susirinkimas atmetė kaltinamąjį aktą, ir Kalnas išėjo iš parlamento. Birželio 13 dienos įvykiai yra žinomi: Kalno dalies proklamacija, paskelbusi Bonapartą ir jo ministrus „už konstitucijos ribų“; gatvės procesija demokratinių nacionalinių gvardiečių, atvykusių be ginklo ir išbėgiojusių, susitikus su Šangarnjės kariuomene, ir taip toliau. Kalno dalis pabėgo į užsienį,

kita dalis buvo atiduota aukščiausiajam teismui Burže, o jo likučiai parlamento reglamentu buvo lyg mokiniai pavesti Nacionalinio susirinkimo pirmininko priežiūrai. Paryžiuje vėl buvo paskelbtas apgulos stovis, o demokratinė jo Nacionalinės gvardijos dalis buvo išformuota. Taip buvo palaužta Kalno įtaka parlamente ir smulkiosios buržuazijos jėga Paryžiuje.

Lijone, kur birželio 13 dienos įvykiai davė ženklą kruvinam darbininkų sukilimui, kartu su penkiais aplinkiniais departamentais taip pat buvo paskelbtas apgulos stovis, kuris tebesitęsia iki šio momento.

Didžiulė Kalno dauguma išdavė savo avangardą, atsisakydama pasirašyti proklamaciją. Dezertyravo ir spauda; tik du laikraščiai išdrįso paskelbti šį pronunciamento. Smulkieji buržua apgavo savo atstovus: nacionaliniai gvardiečiai nesirodė, arba, jei ir pasirodydavo, tai kliudydavo statyti barikadas. Atstovai apgavo smulkiuosius buržua: tariamųjų sąjungininkų iš armijos tarpo niekur nebuvo matyti. Pagaliau demokratinė partija, užuot pasisėmusi naujų jėgų iš proletariato, užkrėtė jį savo pačios silpnumu ir, kaip tat paprastai esti demokratų žygdarbiuose, vadai galėjo savo pasitenkinimui kaltinti savo „liaudį" išdavimu, o liaudis savo pasitenkinimui galėjo kaltinti savo vadus apgaule.

Vargu, ar kuris nors kitas veiksmas buvo paskelbtas su didesniu triukšmu, kaip ruošiamasis Kalno žygis; vargu, ar apie kurį nors kitą įvykį buvo trimituota su didesniu įsitikinimu ir taip prieš laiką, kaip apie neišvengiamą demokratijos pergalę. Be abejonės, demokratai tiki trimitų garsais, nuo kurių sugriuvo Jerichono sienos. Ir kiekvieną kartą, kai jie atsiduria prieš despotizmo pylimus, jie stengiasi pakartoti šį stebuklą. Jei Kalnas norėjo nugalėti parlamente, jis neturėjo šaukti prie ginklų. Jei jis parlamente šaukė prie ginklų, jis neturėjo gatvėse elgtis parlamentiškai. Jei jis rimtai galvojo apie taikią demonstraciją, tai kvaila buvo nenumatyti, kad ji bus sutikta kariškai. Jei jis galvojo apie tikrą kovą, tai keista buvo padėti ginklus, reikalingus tai kovai. Bet revoliuciniai smulkiųjų buržua ir jų demokratinių atstovų grasinimai tėra tik pastangos priešininkui nugąsdinti. Ir jei jie patenka į aklagatvį, jei jie taip toli nueina, kad yra priversti vykdyti savo grasinimus, tai jie tat daro dviprasmiškai, labiausiai vengdami vedančių į tikslą priemonių, ir ieško pretekstų būti nugalėti. Triukšminga uvertiūra, paskelbusi kovą, virsta bailiu urzgimu, kai tik kova turi prasidėti; aktoriai nustoja rimtai laikytis, ir veiksmas supliūkšta, kaip adata pradurta oro pripūsta puslė.

Jokia kita partija labiau neperdeda savo priemonių, lengvapėdiškiau neapsigauna esamąja situacija, kaip demokratų partija.

Jei armijos dalis balsavo už Kalną, tai jis buvo įsitikinęs, kad armija ir maištą kels jo naudai. Bet kuria proga? Ta proga, kuri armijos požiūriu teturėjo vieną prasmę, — būtent, kad revoliucionieriai stojo į Romos kareivių pusę prieš Prancūzijos kareivius. Antra vertus, 1848 metų birželio atsiminimai buvo dar perdaug gyvi, kad proletariatas nebūtų jautęs gilaus pasibiaurėjimo Nacionaline gvardija ir kad slaptųjų draugijų vadai nebūtų apimti stipraus nepasitikėjimo demokratijos vadais. Šiems priešingumams išlyginti reikėjo didelių bendrų interesų, kuriems grėstų pavojus. Abstraktaus konstitucijos straipsnio pažeidimas negalėjo sudaryti tokio intereso. Argi konstitucija nebuvo, pačių demokratų teigimu, jau ne kartą pažeista? Argi populiariausieji laikraščiai nepasmerkė jos, kaip kontrrevoliucionierių rankų darbo? Bet demokratas, atstovaudamas smulkiajai buržuazijai, t. y. *pereinamajai klasei,* kurioje dviejų klasių interesai tarpusavyje atbunka, vaizduojasi stovįs virš klasinio antagonizmo apskritai. Demokratai pripažįsta, kad prieš juos stovi privilegijuotoji klasė, bet jie kartu su visa kita nacijos dalimi sudarą *liaudį.* Tai, ką jie gina, esančios *liaudies teisės;* tai, kas juos domina, esą *liaudies interesai.* Todėl jiems nesą reikalo kovos išvakarėse tyrinėti įvairių klasių interesus ir padėtį. Jiems nesą reikalo perdaug griežtai svarstyti savo pačių priemones. Jiems pakanka tik duoti ženklą, ir *liaudis* visomis savo neišsemiamomis priemonėmis pulsianti *engėjus.* O jei tikrovėje pasirodo, kad jų interesais niekas nesidomi, kad jų jėga yra bejėgiškumas, tai čia arba esą kalti nedorėliai sofistai, kurie suskaldo *vieningą liaudį* į įvairias priešiškas stovyklas, arba armija buvusi per daug sužvėrėjusi ir per daug apakinta, kad grynuosius demokratijos tikslus palaikytų savo pačios gerove, arba kokia nors vykdymo detalė viską niekais pavertusi, arba pagaliau nenumatytas atsitiktinumas šį kartą buvo nesėkmės priežastis. Šiaip ar taip, demokratas išeina iš gėdingiausio pralaimėjimo toks pat švarus, koks nekaltas jis ten pakliuvo, išeina su sutvirtėjusiu įsitikinimu, kad jis turi laimėti, kad ne jis pats ir jo partija turi atsisakyti nuo senojo požiūrio, o, atvirkščiai, aplinkybės turi priaugti iki jo.

Todėl nereikia vaizduotis praretėjusį, palaužtą ir naujo parlamento reglamento pažemintą Kalną esant perdaug nelaimingą. Jei birželio 13 diena pašalino jo vadus, tai ta pati diena, antra vertus, praskynė kelią antraeiliams „talentams", kuriuos ši naujoji būklė viliojo. Jei nebegalima buvo abejoti jų bejėgiškumu parlamente, tai dabar jie turėjo teisę aprėžti savo veiklą moralinio pasipiktinimo papliūpomis ir tarškia deklamacija. Jei tvarkos partija vaizdavo juos kaip paskutinius oficialius revoliucijos at-

stovus, visų anarchijos baisenybių įsikūnijimu, tai tikrovėje jie galėjo būti tuo banalesni ir kuklesni. O dėl birželio 13 dienos pralaimėjimo jie guodėsi gilios prasmės posakiu: „Tegu tik drįsta paliesti visuotinę rinkimų teisę, tegu tik! Tuomet mes parodysime, kas mes esame!" Pamatysime!

O dėl pabėgusių į užsienį montanjarų pakanka čia pastebėti, kad Ledriu-Rolenas, sugebėjęs per kokias dvi savaites beviltiškai sužlugdyti galingą partiją, kurios priešakyje jis stovėjo, dabar laikė save pašauktu sudaryti Prancūzijos vyriausybę in partibus; kad jo figūra tarytum padidėjo tolumoje, nuošaliai nuo kovos lauko, atslūgstant revoliucijos lygiui ir menkėjant oficialioms oficialiosios Prancūzijos garsenybėms; kad 1852 metais numatytuose rinkimuose jis galėjo pasirodyti kaip respublikoninis pretendentas; kad jis periodiškai siuntinėjo valachams ir kitoms tautoms aplinkraščius, kuriuose grasino kontinento despotams savo ir savo sąjungininkų žygiais. Argi Prudonas buvo visiškai neteisus, sušukdamas šiems ponams: „Jūs esate plepiai — ir daugiau nieko!"

Birželio 13 dieną tvarkos partija ne tik palaužė Kalną, — ji taip pat *pajungė konstituciją Nacionalinio susirinkimo daugumos sprendimams*. Respubliką ji taip suprato: buržuazija čia viešpatauja parlamentinėmis formomis, nebūdama aprėžta, kaip esti monarchijoje, nei vykdomosios valdžios veto teise, nei pastarosios teise paleisti parlamentą. Tokia, Tjero apibrėžimu, yra *parlamentinė respublika*. Bet jei birželio 13 dieną buržuazija užtikrino sau visagalybę parlamento sienose, tai ar ji, pašalindama iš parlamento populiariausius deputatus, nesudavė pačiam parlamentui triuškinamo smūgio, nusilpnindama jį vykdomosios valdžios ir liaudies atžvilgiu? Be jokių ceremonijų išduodama teismui daugelį deputatų, ji panaikino savo pačios parlamentinę neliečiamybę. Pažeminąs reglamentas, kuriam ji pajungė Kalno deputatus, tiek iškelia respublikos prezidentą, kiek pažemina kiekvieną atskirą liaudies atstovą. Pasmerkusi sukilimą veikiančiajai konstitucijai ginti kaip anarchinį žygį, siekiantį visuomenės perversmo, ji pati sau atkirto kelią apeliuoti į sukilimą tuo atveju, jei vykdomoji valdžia pažeistų konstituciją jos atžvilgiu. Ir istorijos ironija nori, kad tas generolas, kuris Bonaparto pavedimu bombardavo Romą ir tuo būdu sudarė tiesioginę progą birželio 13 dienos konstituciniam maištui, generolas *Udino*, 1851 m. gruodžio 2 dieną būtų tvarkos partijos maldaujamai, bet veltui siūlomas tautai kaip konstitucijos gynimo generolas prieš Bonapartą. Antras birželio 13 dienos didvyris, *Vijeira*, skynęs sau laurus iš Nacionalinio susirinkimo tribūnos už žiaurumus, kuriuos jis įvykdė demokra-

tinių laikraščių patalpose, vadovaudamas nacionalinių gvardiečių iš finansinės aristokratijos gaujai, — tas pats Vijeira buvo Bonaparto sąmokslo dalyvis ir žymia dalimi prisidėjo prie to, kad atkirstų Nacionalinį susirinkimą paskutinėmis jo gyvavimo dienomis nuo Nacionalinės gvardijos bet kurios pagalbos.

Birželio 13 diena turėjo dar ir kitą prasmę. Kalnas siekė, kad Bonapartas būtų atiduotas teismui. Taigi Kalno pralaimėjimas buvo tiesioginė Bonaparto pergalė, jo asmeninis triumfas prieš demokratinius savo priešus. Tvarkos partija iškovojo šią pergalę — Bonapartui beliko tik įrašyti ją į savo sąskaitą. Jis tai ir padarė. Birželio 14 dieną pasirodė ant Paryžiaus sienų proklamacija, kurioje prezidentas, tarytum nenoromis, vien įvykių spiriamas, išeina iš savo vienuolyniškos vienumos, nepripažintos dorybės tonu skundžiasi savo priešininkų šmeižtais ir, tariamai sutapatindamas savo asmenį su tvarkos reikalu, iš tikrųjų sutapatina tvarkos reikalą su savo asmeniu. Be to, juk Romos ekspedicijos iniciatorius buvo Bonapartas, nors paskui Nacionalinis susirinkimas ir sankcionavo ją. Grąžinęs vyriausiojo dvasininko Samuelio valdžią Vatikane, Bonapartas galėjo tikėtis patekti karalium Dovydu į Tiuilrį. Jis patraukė į savo pusę kunigus.

Birželio 13 dienos maištas apsiribojo, kaip matėme, taikia gatvės procesija. Vadinasi, apie karinių laurų laimėjimą kovoje prieš jį negalėjo būti nė kalbos. Vis dėlto tais neturtingais didvyrių ir įvykių laikais tvarkos partija pavertė šį be kraujo praliejimo praėjusį mūšį antruoju Austerlicu. Tribūna ir spauda garbino armiją kaip tvarkos jėgą, priešingai liaudies masėms, atstovaujančioms anarchijos bejėgiškumui, o Šangarnję garbino kaip „visuomenės ramstį" — mistifikacija, kuria pagaliau ir jis pats patikėjo. Tuo tarpu kariuomenės dalys, kurios atrodė įtartinos, slapta buvo išvestos iš Paryžiaus; pulkai, kurie per rinkimus stipriausiai pareiškė demokratines simpatijas, buvo išsiųsti iš Prancūzijos į Alžyrą; neramūs gaivalai kareivių tarpe buvo atiduoti į drausmės batalijonus; pagaliau spauda buvo sistemingai atitveriama nuo kareivinių, o kareivinės — nuo civilinės visuomenės.

Čia mes priėjome lemiamą posūkį Prancūzijos Nacionalinės gvardijos istorijoje. 1830 m. Nacionalinė gvardija nulėmė restauracijos žlugimą. Luji Filypo laikais nepavykdavo nė vienas maištas, kai Nacionalinė gvardija veikdavo išvien su kariuomene. Kai ji 1848 metų vasario dienomis laikėsi pasyviai sukilimo atžvilgiu ir dviprasmiškai — Luji Filypo atžvilgiu, pastarasis laikė save žuvusiu ir iš tikrųjų žuvo. Taip įsivyravo įsitikinimas, kad revo-

liucija negali laimėti *be* Nacionalinės gvardijos, o armija negali laimėti, turėdama Nacionalinę gvardiją *prieš* save. Toks buvo prietaringas armijos įsitikinimas dėl civilinių gyventojų visagalybės (bürgerliche Allmacht). 1848 metų birželio dienos, kai visa Nacionalinė gvardija su reguliaria kariuomene nuslopino sukilimą, sustiprino šį prietarą. Bonapartui ėmus prezidentauti, Nacionalinės gvardijos reikšmė šiek tiek sumažėjo dėl jos viršininko ir kariuomenės pirmosios divizijos viršininko pareigų prieškonstitucinio sujungimo Šangarnjės rankose.

Kaip vadovavimas Nacionalinei gvardijai šiuo atveju virto tarytum vyriausio karo vado atributu, taip ir pati Nacionalinė gvardija tapo tik priedu prie reguliarios kariuomenės. Pagaliau birželio 13 dieną Nacionalinė gvardija buvo visiškai palaužta — ne tik todėl, kad nuo šio laiko imta periodiškai paleidinėti ją dalimis visuose Prancūzijos kampuose, kol iš jos beliko vien nuotrupos. Birželio 13 dienos demonstracija visų pirma buvo demokratinės Nacionalinės gvardijos dalies demonstracija. Tiesa, ji nukreipė prieš armiją ne savo ginklus, o tik savo uniformą, bet kaip tik ši uniforma ir buvo talismanas. Armija įsitikino, kad ši uniforma yra toks pat vilnonis skuduras, kaip ir bet kuri kita uniforma. Burtai išnyko. 1848 metų birželio dienomis buržuazija ir smulkioji buržuazija Nacionalinės gvardijos asmenyje buvo susijungusi su armija prieš proletariatą. 1849 m. birželio 13 d. buržuazija, armijos padedama, išvaikė smulkiaburžuazinę Nacionalinę gvardiją, 1851 m. gruodžio 2 dieną buržuazinė Nacionalinė gvardija jau nebeegzistavo, ir Bonapartas, vėliau pasirašydamas jos paleidimo dekretą, tik konstatavo šį faktą. Taip pati buržuazija sulaužė paskutinį savo ginklą prieš armiją, ir ji turėjo jį sulaužyti nuo to momento, kai smulkioji buržuazija iš paklusnaus jos vasalo virto maištininku. Ir, aplamai, buržuazija turėjo savomis rankomis sunaikinti visas savo gynimosi prieš autokratiją priemones, kai tik ji pati tapo autokratinė.

Tuo tarpu tvarkos partija, įžeidinėdama respubliką ir konstituciją, prakeikdama visas būsimas, esamas ir buvusias revoliucijas, jų tarpe ir tą, kurią buvo įvykdę jos pačios vadai, ir leisdama įstatymus, sukaustančius spaudą, panaikinančius draugijų laisvę ir padarančius apgulos stovį normalia institucija, šventė atkariavimą valdžios, kurią ji 1848 metais buvo praradusi tarytum tik tam, kad 1849 m. vėl atgautų ją laisvą nuo bet kurių varžtų. Paskui Nacionalinis susirinkimas, paskyręs savo atostogų metui nuolatinę komisiją, išsiskirstė atostogų nuo rugpiūčio vidurio iki spalio vidurio. Šių atostogų metu legitimistai intrigavo su Emsu, orleanistai — su Klermontu, Bonapartas — darydamas karališkai pra-

šmatnias keliones, o departamentų tarybos — pasitarimuose dėl konstitucijos keitimo, — tai faktai, kurie reguliariai kartojasi periodiškų Nacionalinio susirinkimo atostogų metu. Smulkiau apie juos kalbėsiu tik tada, kai jie įgaus įvykių pobūdį. Čia tereikia tik pažymėti, kad Nacionalinis susirinkimas elgėsi nepolitiškai, išnykdamas ilgesniam laikui iš scenos ir palikdamas respublikos priešakyje visų akivaizdoje tik vieną, nors ir pasigailėjimo vertą Luji Bonaparto figūrą, tuo tarpu kai tvarkos partija publikos apmaudui suskilo į savo rojalistines sudėtines dalis, puoselėjusias savo vienas kitam priešingus restauracinius troškimus. Kiekvieną kartą, kai tų atostogų metu nutildavo kurtinąs *parlamento* triukšmas ir jo kūnas ištirpdavo nacijoje, būdavo visiškai aišku, jog tam, kad ši respublika pasirodytų tikruoju savo pavidalu, jai tetrūksta vieno dalyko — parlamento atostogas padaryti nuolatines ir *savo* devizą: Laisvė, Lygybė, Brolybė pakeisti nedviprasmiškais žodžiais: Infanterija, Kavalerija, Artilerija!

IV

1849 m. spalio viduryje Nacionalinis susirinkimas vėl susirinko. Lapkričio 1 d. Bonapartas pritrenkė jį pranešimu apie Baro—Falu vyriausybės atstatydinimą ir naujos vyriausybės sudarymą. Liokajai nevejami taip be ceremonijų iš tarnybos, kaip Bonapartas išvijo savo ministrus. Nacionaliniam susirinkimui skirtus kojos paspyrimus tuo tarpu gavo Baro ir kompanija.

Baro vyriausybė buvo sudaryta, kaip matėme, iš legitimistų ir orleanistų. Tai buvo tvarkos partijos vyriausybė. Bonapartui reikėjo tokios vyriausybės, kad jis galėtų paleisti respublikoninį Steigiamąjį susirinkimą, surengti ekspediciją prieš Romą ir palaužti demokratinę partiją. Tada jis tarytum pasislėpė už šios vyriausybės, perleidęs vyriausybinę valdžią tvarkos partijai ir užsidėjęs kuklią kaukę, kokią Luji Filypo laikais Paryžiuje nešiodavo atsakingieji laikraščių redaktoriai, tipišką manekeno kaukę. Dabar jis nusiėmė kaukę, kuri buvo jau nebe lengvas šydas, po kuriuo jis galėjo paslėpti savo fizionomiją, bet geležinė kaukė, kliudžiusi jam parodyti savo tikrąjį veidą. Jis buvo sudaręs Baro vyriausybę, norėdamas tvarkos partijos vardu išvaikyti respublikoninį Nacionalinį susirinkimą; jis paleido šią vyriausybę, norėdamas savo paties vardą paskelbti nepriklausomą nuo šios tvarkos partijos Nacionalinio susirinkimo.

Tinkamų pretekstų šiam atstatymui netrūko. Baro vyriausybė nepaisė net mandagumo formų, privalomų santykiuose su respublikos prezidentu kaip su valdžia, egzistuojančia greta

Nacionalinio susirinkimo. Nacionalinio susirinkimo atostogų metu Bonapartas paskelbė laišką Edgarui Nėjui, kuriame jis, atrodė, neigiamai atsiliepė apie neliberalų popiežiaus poelgį, panašiai kaip kad jis, priešingai Steigiamajam susirinkimui, buvo paskelbęs laišką, kuriame pagyrė Udino už Romos respublikos užpuolimą. Nacionaliniam susirinkimui svarstant Romos ekspedicijos biudžetą, Viktoras Hugo iš tariamo liberalizmo prabilo apie tą laišką. Tvarkos partija paniekinamais nepasitikėjimo šauksmais užslopino mintį, kad Bonaparto išsišokimai galį turėti bet kurią politinę reikšmę. Ir niekas iš ministrų nepakėlė Bonapartui mestos pirštinės. Kita proga Baro išdrįso su jam įprastu tuščiu patosu iš tribūnos su pasipiktinimu kalbėti apie „biaurias intrigas", vykusias, pasak jo, artimiausiuose prezidentui sluoksniuose. Pagaliau vyriausybė, išrūpinusi Nacionaliniame susirinkime Orleano hercogienei našlės pensiją, griežtai atsisakė pasiūlyti Susirinkimui padidinti prezidento algą. O Bonaparto asmenyje pretendentas į imperatoriaus karūną taip glaudžiai suaugo su nusigyvenusiu avantiūristu, kad viena didžioji idėja, jog jis esąs pašauktas atkurti imperiją, visada buvo papildoma antrąja didžiąja idėja, būtent, kad prancūzų tauta esanti pašaukta mokėti jo skolas.

Baro—Falu vyriausybė buvo pirma ir paskutinė Bonaparto sudaryta *parlamentinė vyriausybė*. Todėl jos atstatydinimas yra lemiamas posūkis. Kartu su ja tvarkos partija nebegrįžtamai neteko šio būtino ramsčio parlamentiniam režimui išlaikyti — vadovavimo vykdomajai valdžiai. Savaime aišku, kad tokioje šalyje, kaip Prancūzija, kur vykdomoji valdžia turi savo žinioje daugiau kaip pusės milijono valdininkų armiją, taigi, kur nuo vykdomosios valdžios nuolat ir absoliutiškai priklauso milžiniška masė interesų ir žmonių gyvenimų, kur valstybė apraizgo, kontroliuoja, reguliuoja, prižiūri ir globoja civilinę visuomenę, pradedant nuo stambiausiųjų jos gyvenimo pasireiškimų ir baigiant menkiausiais krustelėjimais, pradedant nuo bendriausiųjų jos būvio formų ir baigiant atskirų individų privatiniu gyvenimu, kur šis parazitinis organizmas dėl nepaprastos centralizacijos yra tiek pat visur esąs, visa žinąs, padidintai judrus ir elastingas, kiek tikrasis visuomenės organizmas yra bejėgiškai nesavarankiškas, pakrikusiai beformiškas, — savaime aišku, kad tokioje šalyje Nacionalinis susirinkimas, netekdamas teisės disponuoti ministrų portfeliais, netenka ir bet kurios realios įtakos, jei jis tuo pačiu metu nesuprastina valstybės administracijos, nesumažina, kiek galima, valdininkų armijos, jeigu pagaliau jis neleidžia civilinei visuomenei ir viešajai nuomonei sudaryti savų, nuo

vyriausybinės valdžios nepriklausomų organų. Bet *materialinis* Prancūzijos buržuazijos *interesas* kaip tik glaudžiausiai susipina su tos didžiulės ir plačiai išsišakojusios valstybinės mašinos išlaikymu. Čia buržuazija sutalpina savo gyventojų perteklių ir valstybinių algų pavidalu papildo tai, ko ji neįstengė gauti pelno, palūkanų, rentos ir honorarų pavidalu. Antra vertus, *politiniai* buržuazijos *interesai* vertė ją diena į dieną didinti represijas, t. y. valstybės valdžios priemones ir personalą, kai tuo pačiu metu ji turėjo nepaliaujamai kariauti su viešąja nuomone ir dėl nepasitikėjimo persekioti, žaloti, paralyžiuoti savarankiškus visuomeninio judėjimo organus, kur jai nepavykdavo jų visiškai amputuoti. Tuo būdu Prancūzijos buržuazija savo klasinės padėties buvo verčiama, iš vienos pusės, pakirsti šaknis bet kuriai, taigi ir savo pačios, parlamentinei valdžiai, iš antros pusės, padaryti neįveikiamą jai nedraugišką vykdomąją valdžią.

Naujoji vyriausybė vadinosi d'Opulio vyriausybe. Tai nereiškia, kad generolas d'Opulis gavo ministro pirmininko titulą. Bonapartas, atstatydamas Baro, kartu net panaikino šį postą, faktiškai pasmerkiantį respublikos prezidentą įteisintai menkam konstitucinio karaliaus vaidmeniui, konstitucinio karaliaus, bet be sosto ir karūnos, be skeptro ir kardo, be neliečiamumo privilegijos, be paveldimo aukščiausio valstybės titulo ir, — tai blogiausia, — be civilinio lakšto. D'Opulio vyriausybė turėjo tik vieną žmogų su parlamentiniu vardu, palūkininką *Fuldą*, vieną iš labiausiai susiteršusių finansinės aristokratijos narių. Jam atiteko finansų ministro portfelis. Pakanka žvilgterėti į Paryžiaus biržos kursų biuletenius, kad įsitikintume, jog nuo 1849 m. lapkričio 1 d. Prancūzijos fondai kyla ir krinta, kylant ir krintant bonapartinėms akcijoms. Surasdamas sau sąjungininką biržoje, Bonapartas kartu paėmė į savo rankas ir policiją, paskyręs Paryžiaus policijos prefektu Karlję.

Tačiau vyriausybės pakeitimo pasekmės galėjo išryškėti tik įvykiams besivystant. Kol kas Bonapartas padarė tik vieną žingsnį pirmyn, kad tuo akivaizdžiau būtų atstumtas atgal. Po jo šiurkštaus rašto sekė vergiškiausias paklusnumo pareiškimas Nacionaliniam susirinkimui. Kiekvieną kartą, kai ministrai išdrįsdavo bukščiai pamėginti jo asmeninėms užgaidoms suteikti įstatymų projektų formą, jie, atrodė, nenoromis, tik savo padėties verčiami, vykdė komiškus pavedimus, kurių nepasisekimu jie jau iš anksto būdavo įsitikinę. Kiekvieną kartą, kai Bonapartas už ministrų pečių išplepėdavo savo ketinimus ir imdavo žaisti savo „napoleoniškomis idėjomis“, jo paties ministrai išsižadėdavo jo iš Nacionalinio susirinkimo tribūnos. Atrodė, kad jo uzurpaciniai

troškimai būdavo išreiškiami tik tam, kad nenutiltų piktas jo priešininkų juokas. Jis pozavo nepripažintą genijų, kurį visas pasaulis laiko mulkiu. Niekada jis nebuvo visų klasių labiau niekinamas, kaip tuo metu. Buržuazija niekada neviešpatavo besąlygiškiau, niekada ji su didesniu pasipūtimu nedemonstravo savo viešpatavimo ženklų.

Man netenka čia rašyti istorijos jos veiklos leidžiant įstatymus. Tą veiklą šiuo laikotarpiu sudaro du įstatymai: *vyno mokestį* atstatąs įstatymas ir *mokyklų įstatymas,* pašalinąs netikėjimą. Jei prancūzams pasunkinama gerti vyną, tai užtat tuo gausiau jiems pilstomas teisaus gyvenimo vanduo. Jei buržuazija vyno mokesčio įstatymu buvo paskelbusi senąją, neapkenčiamąją Prancūzijos mokesčių sistemą neliečiamą, tai mokyklų įstatymu ji stengėsi išlaikyti senąją masių galvoseną, kuri pakenčia šią sistemą. Stebimasi, kad orleanistai, liberaliniai buržua — šie seni volterizmo ir eklektinės filosofijos apaštalai — patiki prancūzų dvasinį vadovavimą savo amžiniems priešams jėzuitams. Stebėtis nėra ko: orleanistai ir legitimistai galėjo nesutarti pretendento į karūną klausimu, bet jie suprato, kad jų bendram viešpatavimui reikėjo sujungti dviejų epochų priespaudos priemones, kad liepos monarchijos pavergimo priemones reikėjo papildyti ir sustiprinti restauracijos pavergimo priemonėmis.

Valstiečiai, nusivylę visu tuo, ko jie tikėjosi, prispausti labiau negu bet kada žemų grūdų kainų, iš vienos pusės, ir augančios mokesčių bei ipotekinių skolų naštos, iš antros pusės, pradėjo bruzdėti departamentuose. Jiems buvo atsakyta piudymu prieš mokytojus, kurie buvo atiduoti dvasininkų žinion, piudymu prieš merus, kurie buvo atiduoti prefektų žinion, ir, pagaliau, šnipinėjimo sistema, kurios žinion buvo atiduoti visi. Paryžiuje ir didmiesčiuose pati reakcija dėvi savo epochos kaukę ir labiau provokuoja, negu slopina. Kaime ji yra banali, vulgari, smulkmeniška, varginanti, įkyri, žodžiu, — žandaras. Suprantama, kaip trejus metus trukęs žandaro režimas, kurį palaimino ilgaskvernio režimas, turėjo demoralizuoti nesubrendusias mases.

Nepaisant visų aistrų ir deklamacijų, tvarkos partijos švaistomų iš Nacionalinio susirinkimo tribūnos prieš mažumą, jos kalba būdavo vienskiemenė, kaip krikščionies, kurio žodžiai turi būti: taip — taip, ne — ne! Vienskiemenė tiek iš tribūnos, tiek ir spaudoje. Lėkšta kaip mįslė, kurios atspėjimas iš anksto žinomas. Ar reikalas liesdavo peticijos teisę ar vyno mokestį, spaudos laisvę ar laisvąją prekybą, klubus ar municipalinį statutą, asmens laisvės apsaugą ar valstybės biudžeto sureguliavimą, — slaptažodis kartodavosi vis tas pats, tema likdavo vis ta pati, nuosprendis visa-

da būdavo paruoštas ir nekintamai skambėdavo: *„Socializmas!"* *Socializmu* buvo skelbiamas net buržuazinis liberalizmas, socializmu — buržuazinis švietimas, socializmu — buržuazinė finansų reforma. Socializmas — statyti geležinkelį ten, kur jau yra kanalas, socializmas — gintis lazda nuo užpuolimo kardu.

Tai nebuvo tik tuščia frazė, mada, partinės kovos priemonė. Buržuazija teisingai suprato, kad visi ginklai, kuriuos ji buvo nukalusi prieš feodalizmą, nukrypo prieš ją pačią, kad visos jos sukurtos švietimo priemonės kėlė maištą prieš jos pačios civilizaciją, kad visi jos sutverti dievai atsimetė nuo jos. Ji suprato, kad visos vadinamosios pilietinės laisvės ir visi pažangos organai užpuolė jos *klasinį viešpatavimą* ir grėsė kartu ir jo socialiniam pagrindui ir jo politinei viršūnei, taigi tapo *„socialistiniai"*. Šioje grėsmėje ir šiame užpuolime ji teisingai įžiūrėjo socializmo paslaptį, vertindama tuo būdu jo prasmę ir tendenciją tikriau, negu įvertina pats save vadinamasis socializmas, kuris todėl vis negali suprasti, kodėl buržuazija atkakliai nusigręžia nuo jo, — vis tiek, ar jis sentimentališkai verkšlena apie žmonijos kančias, ar krikščioniškai skelbia tūkstantmetinę karalystę ir visuotinę brolišką meilę, ar humanistiškai pliauškia apie dvasią, švietimą, laisvę, ar doktrinieriškai išgalvoja visų klasių sutaikymo ir gerovės sistemą. Bet buržuazija nesuprato vieno dalyko, — kad, nuosekliai galvojant, jos *pačios parlamentinis režimas,* jos *politinis viešpatavimas* taip pat turi būti aplamai pasmerktas, kaip kažkas *socialistiška.* Kol buržuazijos viešpatavimas dar nebuvo visiškai susiorganizavęs, dar nebuvo įgavęs savo grynos politinės išraiškos, tol ir kitų klasių antagonizmas prieš buržuaziją taip pat negalėjo pasireikšti grynu pavidalu, o ten kur jis pasireikšdavo, negalėjo pasukti ta pavojinga linkme, kuri kiekvieną kovą prieš valstybės valdžią paverčia kova prieš kapitalą. Jei buržuazija kiekviename visuomenės gyvenimo krustelėjime įžiūrėdavo pavojų „ramybei", — tai kaip gi ji galėjo norėti visuomenės priešakyje turėti *neramumo režimą,* savo pačios režimą, *parlamentinį režimą,* tokį režimą, kuris, pasak vieno jos oratoriaus, gyvena kovoje ir kova? Kaip gi gali parlamentinis režimas, kuris gyvena diskusijomis, uždrausti diskusijas? Čia kiekvienas interesas, kiekviena visuomeninė institucija reiškiasi bendromis idėjomis, yra traktuojami kaip idėjos, — kaip gi gali koks nors interesas, kokia nors institucija iškilti virš galvojimo ir imponuoti kaip tikėjimo simbolis? Oratorių kova tribūnoje sukelia laikraštinių rašeivų kovą, parlamento diskusinis klubas būtinai papildomas salonų ir smuklių diskusinių klubų; deputatai, nuolat apeliuodami į tautos nuomonę, tuo pačiu suteikia tautos nuomonei teisę peticijomis pasakyti

tikrąją savo nuomonę. Parlamentinis režimas viską paveda spręsti daugumai, — kaip gi nepanorės didžioji dauguma už parlamento sienų taip pat spręsti? Jei jūs valstybės viršūnėje griežiate smuiku, tai ar galite stebėtis, kad apačioje esantieji šoka?

Tuo būdu buržuazija, smerkdama kaip *„socializmą"* tai, ką ji seniau garbino kaip *„liberalizmą"*, prisipažįsta, kad jos pačios interesai reikalauja atsikratyti *savivaldos* pavojumi; kad, norint grąžinti šalyje ramybę, pirmiausia reikia nuraminti jos buržuazinį parlamentą; kad, norint išsaugoti jos visuomeninę galią, turi būti sulaužyta jos politinė galia; kad atskiri buržua gali ir toliau išnaudoti kitas klases ir nedrumsčiami džiaugtis nuosavybe, šeima, religija ir tvarka tik ta sąlyga, jei jų klasė bus pasmerkta tapti tokiu pat politiniu nuliu, kaip ir kitos klasės; kad jos piniginei išgelbėti turi būti nuplėšta nuo jos karūna, o ją saugojąs kardas kartu turi būti pakabintas virš jos pačios galvos kaip Damoklo kardas.

Bendrųjų pilietinių interesų srityje Nacionalinis susirinkimas pasirodė toks neveiklus, kad, pavyzdžiui, diskusijos apie Paryžiaus—Avinjono geležinkelio tiesimą, pradėtos 1850 metų žiemą, 1851 m. gruodžio 2 d. dar nebuvo baigtos. Ten, kur Susirinkimas neengdavo, reakcingai neveikdavo, — jis sirgo nepagydomu nevaisingumu.

Tuo metu, kai Bonaparto vyriausybė iš dalies buvo tvarkos partijos dvasią atitinkančių įstatymų iniciatorius, iš dalies dar padidindavo tų įstatymų vykdymo ir priemonių kietumą, — Bonapartas, iš savo pusės, vaikiškai kvailais pasiūlymais stengėsi įsigyti populiarumo, pabrėžti savo priešingumą Nacionaliniam susirinkimui ir daryti užuominų į kažin kokį paslaptingą lobyną, kuriam tik aplinkybės tuo tarpu kliudančios atidengti prancūzų tautai savo paslėptus lobius. Štai pasiūlymas pakelti puskarininkiams algą keturiais sū dienai. Štai „garbės paskolų banko" darbininkams projektas. Piniginės dovanos ir piniginės paskolos — tokia buvo perspektyva, kuria jis tikėjosi suviliosiąs mases. Dovanoti ir skolintis — štai visas liumpenproletariato — kilmingojo ir nekilmingojo — finansinis menas. Tik šias spyruokles Bonapartas ir mokėjo paleisti į darbą. Dar niekada pretendentas taip kvailai nespekuliavo minios kvailumu.

Nacionalinis susirinkimas ne kartą kėlė triukšmą dėl šių neabejotinų Bonaparto mėginimų įsigyti populiarumo jo sąskaita, vis didėjant pavojui, kad šis avantiūristas, skatinamas savo kreditorių ir neturėdamas jokio užsitarnauto garbingo vardo, kuris jį sulaikytų, išdrįs griebtis kokios nors beviltiškos išdaigos. Nesutarimai tarp tvarkos partijos ir prezidento jau buvo įgiję grės-

mingą pobūdį, kai netikėtas įvykis privertė jį atgailaujamai vėl pulti į jos glėbį. Turime galvoje *1850 metų kovo 10 dienos papildomuosius rinkimus*. Šie rinkimai įvyko pakeisti tiems deputatams, kurie po birželio 13 dienos pakliuvo į kalėjimą arba buvo ištremti. Paryžius išrinko tik socialistinius-demokratinius kandidatus. O didžiausią balsų skaičių jis net atidavė 1848 metų birželio sukilėliui Deflotui. Taip keršijo susivienijusi su proletariatu Paryžiaus smulkioji buržuazija už 1849 metų birželio 13 dienos pralaimėjimą. Atrodė, kad ji pavojaus valandą išnyko iš kovos lauko tik tam, kad palankesnėmis aplinkybėmis vėl pasirodytų jame su gausesnėmis kovos jėgomis ir drąsesniu kovos šūkiu. Atrodė, kad viena aplinkybė didino šios rinkiminės pergalės pavojų: armija Paryžiuje balsavo už birželio sukilėlį prieš Bonaparto ministrą, Lahitą, o departamentuose — daugiausia už montanjarus, kurie ir čia, nors ir ne taip tvirtai kaip Paryžiuje, gavo persvarą prieš savo priešininkus.

Bonapartas staiga vėl pasijuto stovįs akis į akį su revoliucija. Kaip 1849 m. sausio 29 d., kaip 1849 m. birželio 13 d., taip ir 1850 m. kovo 10 d. jis pasislėpė už tvarkos partijos pečių. Jis lankstėsi, silpnabūdiškai atsiprašinėjo, siūlėsi sudaryti bet kokią vyriausybę, parlamento daugumai paliepus, — net maldavo orleanistinius ir legitimistinius vadus Tjerus, Berjes, Broljus, Moles, trumpai tariant, vadinamuosius burggrafus — pačius asmeniškai paimti valstybės vairą. Tvarkos partija nesugebėjo pasinaudoti šia nepasikartojančia akimirka. Užuot drąsiai paėmusi siūlomą valdžią, ji net nepriverte Bonaparto grąžinti lapkričio 1 d. pašalintą vyriausybę; ji pasitenkino pažemindama jį dovanojimu ir įvesdama į d'Opulio vyriausybę p. *Barošą*. Šis Barošas, būdamas aukščiausiojo teismo Burže prokuroru, šėlo prieš gegužės 15 dienos revoliucionierius ir prieš birželio 13 dienos demokratus, abu kartus kaltindamas juos pasikėsinus prieš Nacionalinį susirinkimą. Nė vienas iš Bonaparto ministrų paskiau tiek neprisidėjo prie Nacionalinio susirinkimo pažeminimo, kiek Barošas, o po 1851 m. gruodžio 2 d. jį sutinkame kaip galingą ir brangiai apmokamą senato vicepirmininką. Jis prispiovė revoliucionieriams sriubą, kad Bonapartas galėtų ją išvalgyti.

Socialistinė-demokratinė partija, iš savo pusės, tarytum tik ieškojo progų, kad vėl pastatytų ant kortos savo laimėjimą ir susilpnintų jo reikšmę. Vidalis, vienas iš naujai išrinktųjų Paryžiaus deputatų, kartu buvo išrinktas ir Strasburge. Partija prispyrė jį atsisakyti nuo Paryžiaus mandato ir priimti Strasburgo mandatą. Taigi, užuot pabrėžusi galutinį savo rinkiminės pergalės

pobūdį ir tuo privertusi tvarkos partiją parlamente tuojau stoti į kovą, užuot privertusi priešininką kovoti liaudies entuziazmo ir armijos palankios nuotaikos valandą, — demokratinė partija kovo ir balandžio mėnesius vargino Paryžių nauja rinkimų agitacija, leido įaudrintoms liaudies aistroms sunykti šiame naujame laikiname rinkimų žaidime, leido revoliucinei energijai pasisotinti konstituciniais laimėjimais, išsieikvoti smulkiose intrigose, tuščiose deklamacijose ir tariamame judėjime, leido buržuazijai atsipeikėti ir imtis savo priemonių, silpnindama pagaliau kovo rinkimų reikšmę sentimentaliu papildomųjų balandžio rinkimų komentaru — Eženo Siu išrinkimu. Trumpai tariant, kovo 10 dienai ji iškirto balandžio pirmosios pokštą.

Parlamento dauguma suprato savo priešininko silpnumą. Septyniolika tvarkos partijos burggrafų, — Bonapartas jai buvo pavedęs vadovauti atakai ir atsakyti už ją, — paruošė naują rinkimų įstatymą, kurį referuoti buvo patikėta ponui Fošei, išsiprašiusiam sau šią garbę. Gegužės 8 dieną Fošė pasiūlė įstatymą, kuris panaikino visuotinę rinkimų teisę, nustatė rinkėjams sąlygą išgyventi trejus metus rinkimų vietoje, be to, darbininkams šio išgyvenimo įrodymą padarė priklausomą nuo jų darbdavių paliudijimo.

Kaip revoliucingai demokratai nerimavo ir šėlo konstitucinės rinkimų kovos metu, taip konstitucingai jie dabar, kai reikėjo su ginklu rankoje įrodyti tos rinkiminės pergalės svarbumą, skelbė tvarką, didingą ramybę (calme majestueux), teisėtą veikimo būdą, t. y. aklą pasidavimą kontrrevoliucijos valiai, kuri skelbėsi esanti įstatymas. Debatų metu Kalnas stengėsi tvarkos partiją sugėdinti, prieš jos revoliucinį aistringumą iškeldamas neišeinančio iš teisėtumo ribų filisterio šaltumą, ir parblokšdamas ją baisiu priekaištu, kad ji veikianti revoliuciniu būdu. Net naujai išrinktieji deputatai padoria ir rimta elgsena stengėsi įrodyti, koks apsirikimas buvo apšaukti juos anarchistais ir jų išrinkimą aiškinti kaip revoliucijos laimėjimą. Gegužės 31 dieną buvo priimtas naujas rinkimų įstatymas. Kalnas pasitenkino, įkišdamas prezidentui į kišenę protestą. Po rinkimų įstatymo buvo išleistas naujas spaudos įstatymas, galutinai pribaigęs revoliucinę laikraštinę spaudą. Ji buvo užsitarnavusi savo likimą. Po šio sutriuškinimo kraštutiniausiais revoliucijos forpostais liko du buržuaziniai organai: „National“ ir „La Presse“.

Mes matėme, kad demokratijos vadai kovo ir balandžio mėnesiais darė viską, kad įtrauktų Paryžiaus liaudį į tariamą kovą, kaip kad jie po gegužės 8 d. darė viską, kad sulaikytų ją nuo tikrosios kovos. Be to, nereikia pamiršti, kad 1850 metai buvo vieni

iš puikiausių pramonės ir prekybos klestėjimo metų, taigi, Paryžiaus proletariatas turėjo pakankamai darbo. Bet 1850 metų gegužės 31 dienos rinkimų įstatymas pašalino proletariatą nuo bet kurio dalyvavimo politinėje valdžioje, atkirto jam net kelią į kovos lauką. Šis įstatymas grąžino darbininkus į parijų būklę, kurioje jie buvo prieš vasario revoliuciją. Šio įvykio akivaizdoje patikėdami savo likimą demokratų vadams ir dėl gerovės valandėlės pamiršdami revoliucinius savo klasės interesus, jie atsisakė nuo garbės būti užkariaujančia jėga, pasidavė savo likimui, įrodė, kad 1848 metų birželio pralaimėjimas ilgam atėmė jiems jėgas ir kad istorinis procesas artimiausiu laiku vėl turės vykti, jiems stovint *nuošalyje*. O dėl smulkiaburžuazinės demokratijos, birželio 13 dieną šaukusios: „Tegu tik drįsta paliesti visuotinę rinkimų teisę, tegu tik!", tai ji dabar guodėsi tuo, kad kontrrevoliucionierių jai suduotas smūgis esąs ne smūgis, o gegužės 31 dienos įstatymas — ne įstatymas. 1852 m. gegužės mėnesio antrąjį sekmadienį kiekvienas prancūzas ateisiąs į rinkimų vietą su balsavimo biuleteniu vienoje rankoje ir su kardu antroje. Šiuo pranašavimu ji guodė pati save. Pagaliau armija savo viršininkų taip pat buvo nubausta už 1850 metų kovo bei balandžio rinkimus, kaip ir už 1849 metų gegužės 28 dienos rinkimus. Bet šį kartą ji griežtai pasakė sau: „Trečią kartą revoliucija mūsų nebeapgaus!"

1850 metų gegužės 31 dienos įstatymas buvo buržuazijos valstybės perversmas. Visi ligšioliniai jos laimėjimai prieš revoliuciją buvo tik laikino pobūdžio. Jie tapdavo abejotini, kai tik tuometinis Nacionalinis susirinkimas nueidavo nuo scenos. Jie priklausydavo nuo naujųjų visuotinių rinkimų atsitiktinumų, o rinkimų istorija nuo 1848 metų nenuginčijamai įrodė, kad moralinis buržuazijos viešpatavimas liaudies masėms silpnėjo tiek, kiek stiprėjo jos faktinis viešpatavimas. Visuotinė rinkimų teisė kovo 10 dieną griežtai pasisakė prieš buržuazijos viešpatavimą, — buržuazija į tai atsakė visuotinės rinkimų teisės panaikinimu. Taigi, gegužės 31 dienos įstatymas buvo viena iš klasinės kovos būtinybių. Antra vertus, kad respublikos prezidento išrinkimas būtų pripažintas galiojančiu, konstitucija reikalavo dviejų milijonų balsų minimumo. Niekam iš kandidatų į prezidentus negavus šio minimumo, Nacionalinis susirinkimas turėjo išrinkti prezidentą iš trijų kandidatų, gavusių daugiausia balsų. Tuo metu, kai Steigiamasis susirinkimas ruošė šį įstatymą, rinkėjų sąrašuose buvo 10 milijonų rinkėjų. Vadinasi, šio įstatymo prasme, prezidento išrinkimui pripažinti galiojančiu pakako penktadalio visų turinčiųjų rinkimų teisę. Gegužės 31 dienos įstatymas išbraukė iš rinkėjų sąrašų mažiausia 3 milijonus balsų, sumažino

rinkėjų skaičių iki 7 milijonų ir vis dėlto paliko galioti įstatyminį 2 milijonų balsų minimumą prezidentui išrinkti. Taigi, jis padidino įstatyminį minimumą nuo penktadalio beveik iki trečdalio visų rinkėjų balsų, t. y. šis įstatymas padarė viską, kad prezidento rinkimus peršmugeliuotų iš liaudies rankų į Nacionalinio susirinkimo rankas. Tuo būdu tvarkos partija gegužės 31 dienos rinkimų įstatymu, tarytum, dvigubai sustiprino savo viešpatavimą, atiduodama Nacionalinį susirinkimą ir respublikos prezidentą rinkti konservatyviajai visuomenės daliai.

V

Kova tarp Nacionalinio susirinkimo ir Bonaparto tuojau vėl suliepsnojo, kai tik praėjo revoliucinė krizė ir buvo panaikinta visuotinė rinkimų teisė.

Konstitucija buvo nustačiusi Bonapartui 600 000 frankų algą. Vos pusei metų tepraėjus nuo jo prezidentavimo pradžios, jam pavyko šią sumą padidinti dvigubai — Odilonas Baro išrūpino iš Nacionalinio steigiamojo susirinkimo 600 000 frankų metinio priedo vadinamosioms reprezentacijos išlaidoms. Po birželio 13 d. Bonapartas buvo pareiškęs panašias pretenzijas, į kurias tą kartą Baro neatsiliepė. Dabar, po gegužės 31 dienos, Bonapartas tučtuojau pasinaudojo patogiu momentu ir per savo ministrus pareikalavo iš Nacionalinio susirinkimo trijų milijonų frankų metinio atlyginimo. Ilgas avantiūristiškas valkatos gyvenimas buvo išugdęs jame nepaprastai jautrią uoslę suuosti tiems kritiškiems momentams, kada buvo galima iš savo buržua išlupti pinigų. Jis buvo tikras šantažistas. Nacionalinis susirinkimas, Bonaparto padedamas ir su jo žinia, buvo išniekinęs tautos suverenumą. Bonapartas grasino pranešiąs apie šį nusikaltimą tautai, jei Susirinkimas neištrauksiąs pinigines ir nenupirksiąs jo tylėjimo už 3 milijonus frankų kasmet. Nacionalinis susirinkimas atėmė 3 milijonams prancūzų teisę balsuoti. Bonapartas reikalavo už kiekvieną nuvertintą prancūzą po pilnavertį franką, lygiai trijų milijonų frankų. Jis, 6 milijonų išrinktasis, reikalauja nuostolių atlyginimo už balsus, atimtus iš jo paskiau. Nacionalinio susirinkimo komisija atmetė akiplėšos reikalavimą. Bonapartistinė spauda ėmė grasinti. Argi galėjo Nacionalinis susirinkimas, iš principo ir galutinai nutraukęs santykius su nacijos mase, nutraukti santykius ir su respublikos prezidentu? Nors jis atmetė kasmetinį atlyginimą, bet užtat sutiko duoti 2 160 000 frankų vienkartinio priedo. Susirinkimas, sutikdamas duoti pinigų ir kartu savo apmaudu parodydamas, kad jis tik nenoromis sutinka, parodė savo dvigubą silpnumą. Kam Bona-

partui buvo reikalingi šie pinigai, mes pamatysime paskiau. Po šio apmaudingo epilogo, kuris ėjo tuojau po visuotinės rinkimų teisės panaikinimo ir kuriame Bonapartas savo nužemintą kovo ir balandžio krizės meto laikymąsi uzurpacinio parlamento atžvilgiu pakeitė provokuojančiu begėdiškumu, Nacionalinis susirinkimas savo posėdžius nutraukė trims mėnesiams, nuo rugpiūčio 11 iki lapkričio 11 d. Jis savo vietoje paliko 28 narių nuolatinę komisiją, kurioje buvo keletas nuosaikiųjų respublikonų, bet nebuvo nė vieno bonapartisto. 1849 metų nuolatinė komisija susidėjo tik iš tvarkos partijos žmonių ir bonapartistų. Bet tada tvarkos partija pasiskelbė nuolatine revoliucijos priešininke, o dabar parlamentinė respublika pasiskelbė nuolatine prezidento priešininke. Po gegužės 31 dienos įstatymo prieš tvarkos partiją bebuvo tik šis varžovas.

Kai Nacionalinis susirinkimas 1850 m. lapkričio mėn. vėl susirinko, tai atrodė, kad vietoje ligšiolinių smulkių susirėmimų su prezidentu pasidarė nebeišvengiama didelė, negailestinga kova, žūtbūtinė abiejų valdžių kova.

Tiek 1849 metų, tiek ir šių 1850 metų parlamento atostogų metu tvarkos partija suskilo į atskiras frakcijas, iš kurių kiekviena tesirūpino savomis restauracinėmis intrigomis, kurioms naujo maisto buvo davusi Luji Filypo mirtis. Legitimistų karalius Henrikas V buvo paskyręs net tikrą vyriausybę, kuri rezidavo Paryžiuje ir kurioje sėdėjo kai kurie nuolatinės komisijos nariai. Taigi, Bonapartas, iš savo pusės, turėjo teisę važinėti po Prancūzijos departamentus ir pagal jo apsilankymo nudžiuginto miesto nuotaiką tai slapčiau, tai atviriau išplepėti savo restauracinius planus ir verbuoti sau balsus. Šiose kelionėse, kurias didysis oficiozas „Moniteur“ ir mažieji privatūs Bonaparto „moniteurai“, žinoma, išgarsino kaip triumfo žygius, Bonapartą visur lydėjo *Gruodžio 10 dienos draugijos* nariai. Ši draugija atsirado dar 1849 m. Labdarybės draugijos įsteigimo priedanga Paryžiaus liumpenproletariatas buvo suorganizuotas į slaptas sekcijas, vadovaujamas bonapartistinių agentų, o visos draugijos priešakyje stovėjo bonapartistinis generolas. Greta nusmukusių įtartinos kilmės ir su neaiškiais pragyvenimo šaltiniais lėbautojų, greta nusigyvenusių avantiūristų iš buržuazijos tarpo šioje draugijoje susitikdavo valkatos, paleisti kareiviai, paleist kriminaliniai nusikaltėliai, pabėgę katorgininkai, sukčiai, klastotojai, dykaduoniai, kišenvagiai, fokusininkai, lošikai, sąvadautojai, paleistuvybės namų laikytojai, nešikai, raševos, rylininkai, skudurninkai, galąstojai, alavuotojai, elgetos, — žodžiu sakant, visa neaiški, įvairiaspalvė šen ir ten blaškoma masė, kurią prancūzai vadina bo-

hema; iš šių sau giminingų elementų Bonapartas sudarė Gruodžio 10 dienos draugijos, „labdarybės draugijos“, branduolį — mat visi jos nariai, panašiai kaip Bonapartas, jautė reikalą šelpti save nacijos dirbančios dalies sąskaita. Šis Bonapartas, stojąs *liumpenproletariato priešakyje,* vien čia randąs savo asmeninių interesų masinį atsispindėjimą, šiose visų klasių atmatose, liekanose, nuotrupose matąs vienintelę klasę, kuria jis besąlygiškai gali remtis, yra tikrasis Bonapartas, Bonapartas sans phrase. Jis, senas, vėtytas ir mėtytas lėbautojas, žiūri į tautų istorinį gyvenimą ir į visas jų vaidinamas dramas kaip į komediją vulgariškiausia prasme, kaip į maskaradą, kuriame prašmatnūs kostiumai, žodžiai ir pozos yra tik kaukė smulkmeniškiausiam niekšiškumui užmaskuoti. Antai, jo žygyje prieš Strasburgą[1] dresiruotas Šveicarijos peslys vaizdavo Napoleono erelį. Įsibraudamas į Bulonę jis užtempė ant keleto Londono liokajų prancūzų uniformas: jie reprezentavo armiją. Jo Gruodžio 10 dienos draugijoje 10 000 dykūnų turėjo vaizduoti liaudį, kaip Šekspyro komedijoje audėjas vaizduoja liūtą[2]. Tokiu momentu, kai pati buržuazija kuo rimčiausiai, nepažeisdama nė vienos prancūzų dramos etiketo pedantinės taisyklės, vaidino gryniausią komediją, kai ji, pusiau apmulkinta, pusiau įsitikinusi, pati patikėjo savo vaidinimo iškilmingumu, tokiu momentu avantiūristas, žiūrėjęs į komediją paprastai kaip į komediją, turėjo laimėti. Tik po to, kai jis susidorojo su savo puošniu priešininku ir kai pats rimtai pažiūrėjo į savo vaidinamą imperatoriaus vaidmenį, įsivaizduodamas save po Napoleono kauke tikruoju Napoleonu, tik tada jis tapo savo paties pasaulėžiūros auka, virto rimtu juokdariu, kuris jau ne pasaulinę istoriją laiko komedija, o savo komediją laiko pasauline istorija. Kuo socialistams darbininkams buvo Nacionalinės dirbtuvės, o buržuaziniams respublikonams mobilinė gvardija, tuo Bonapartui buvo Gruodžio 10 dienos draugija, ši jam būdinga partinė kovos jėga. Jo kelionių metu paskirstyti po geležinkelio stotis šios draugijos nariai turėjo būti jam improvizuota publika, reikšti visuomenės entuziazmą, bliauti „Tegyvuoja imperatorius!“, įžeidinėti ir kumščiuoti respublikonus — ir visa tai, žinoma, proteguojant policijai. Grįžtant jam į Paryžių, jie turėjo sudaryti avangardą, įspėti arba išvaikyti priešiškas demonstracijas. Gruodžio 10 dienos draugija priklausė jam, buvo *jo* kūrinys, tikra jo paties idėja. Visa kita, ką jis priskiria sau, duoda jam aplinkybės; visuose kituose jo veiksmuose už jį veikia aplinkybės arba jis pasitenkina, kopi-

[1] Pirmas nepavykęs Luji Bonaparto mėginimas padaryti valstybės perversmą 1836 m. Strasburge. Išsilaipinimas Bulonėje 1840 m. — antras nepavykęs Luji Bonaparto mėginimas pasiskelbti imperatoriumi. *Red.*

[2] Šekspyro komedijoje „Vasaros nakties sapnas“. *Red.*

juodamas kitų veiksmus; bet viešai prieš buržua švaistytis oficialiomis frazėmis apie tvarką, religiją, šeimą, nuosavybę, o slaptai remtis Šufterlių ir Špygelbergų draugija[1], netvarkos, prostitucijos ir vagystės draugija, — čia Bonapartas yra originalus, o Gruodžio 10 dienos draugijos istorija — jo paties istorija.

Kartą atsitiktinai po draugijos narių lazdomis pakliuvo keletas tvarkos partijai priklausančių deputatų. Dar daugiau. Policijos komisaras Jonas, kurio žinioje buvo Nacionalinio susirinkimo apsauga, remdamasis kažkokio Alės parodymais, pranešė nuolatinei komisijai, kad viena iš draugijos sekcijų nutarė nužudyti generolą Šangarnję ir Nacionalinio susirinkimo pirmininką Diupeną ir jau paskyrė žudikus. Galima įsivaizduoti p. Diupeno išgąstį. Parlamentinis Gruodžio 10 dienos draugijos ištyrimas, t. y. Bonaparto paslapčių iškėlimas, atrodė esąs neišvengiamas. Ir štai, prieš pat sušaukiant Nacionalinį susirinkimą, Bonapartas apdairiai paleido savo draugiją, suprantama, tik popieriuje, nes dar 1851 metų gale policijos prefektas Karljė smulkiame raporte veltui stengėsi palenkti jį iš tikrųjų išvaikyti draugijos narius.

Gruodžio 10 dienos draugija turėjo likti privatine Bonaparto armija tol, kol jam pavyks valstybinę armiją paversti Gruodžio 10 dienos draugija. Pirmąjį mėginimą šia linkme Bonapartas padarė tuojau Nacionaliniam susirinkimui pertraukus posėdžius ir, be to, iš jo išplėštais pinigais. Būdamas fatalistas, jis yra įsitikinęs, kad esama kažkokių aukštesnių jėgų, kurioms žmogus, o ypač kareivis, negalįs atsispirti. Prie šių jėgų jis visų pirma priskiria cigarus ir šampaną, šaltą paukštieną ir česnakinę dešrą. Todėl jis pradėjo nuo to, kad Eliziejaus rūmuose pavaišino karininkus ir puskarininkius cigarais ir šampanu, šalta paukštiena ir česnakine dešra. Spalio 3 dieną jis pakartojo šį manevrą kareiviams per apžiūrą Sen More, o spalio 10 dieną tą patį manevrą pakartojo dar platesniu mastu Satorio visuotiniame parade. Dėdė prisimindavo Aleksandro karo žygius Azijoje, o sūnėnas — Bakcho užkariaujamuosius žygius toje pačioje šalyje. Tiesa, Aleksandras buvo pusdievis, bet juk Bakchas buvo tikras dievas ir, be to, Gruodžio 10 dienos draugijos dievas-globėjas.

Po spalio 3 dienos apžiūros nuolatinė komisija pakvietė karo ministrą d'Opulį pasiaiškinti. Šis prižadėjo, kad panašūs drausmės laužymai daugiau nebepasikartos. Yra žinoma, kaip Bonapartas spalio 10 dieną išlaikė d'Opulio žodį. Abiem paradams vadovavo Šangarnjė kaip vyriausias Paryžiaus įgulos vadas. Šis Šangarnjė, kartu nuolatinės komisijos narys, Nacionalinės gvar-

[1] *Šufterlė* ir *Špygelbergas* — Šilerio dramos „Plėšikai" personažai. *Red.*

dijos viršininkas, sausio 29 dienos ir birželio 13 dienos „gelbėtojas“, „visuomenės ramstis“, tvarkos partijos kandidatas į prezidentus, spėjamasis dviejų monarchijų Monkas, iki tol niekada nebuvo pripažinęs savęs pavaldžiu karo ministrui, visada viešai niekindavo respublikos konstituciją, persekiodavo Bonapartą savo dviprasmiškai išdidžia globa. O dabar jis ėmė karštai ginti drausmę prieš karo ministrą, konstituciją — prieš Bonapartą. Tuo metu, kai spalio 10 dieną kavalerijos dalis šaukė: „Tegyvuoja Napoleonas! Tegyvuoja dešra!“, Šangarnjė pasirūpino, kad bent jo draugo Neimejerio vadovybėje defiliavę pėstininkai tylėtų kaip žemė. Bausmei karo ministras, Bonaparto skatinamas, atleido generolą Neimejerį iš jo posto Paryžiuje, prisidengdamas tuo, kad jis skiriamas 14-ios ir 15-ios divizijų vadu. Neimejeris nesutiko pakeisti vietos ir tuo būdu turėjo išeiti į atsargą. Šangarnjė savo ruožtu lapkričio 2 dieną paskelbė įsakymą, kuriuo jis uždraudė kariuomenei bet kuriuos politinius šūkius ir demonstracijas rikiuotėje. Eliziejiniai laikraščiai[1] puolė Šangarnjė, tvarkos partijos laikraščiai — Bonapartą, nuolatinė k misija skyrė slaptus posėdžius vieną po kito, kuriuose pakartotinai buvo siūloma paskelbti tėvynę esant pavojuje; armija atrodė suskilusi į dvi priešiškas stovyklas su dviem priešiškais generaliniais štabais, iš kurių vienas buvo Eliziejuje, kur sėdėjo Bonapartas, o antras Tiuilryje, Šangarnjės būstinėje. Atrodė, bereikia tik susirinkti Nacionaliniam susirinkimui, kad suskambėtų signalas kovai. Prancūzijos publika apie šiuos Bonaparto ir Šangarnjės susidūrimus galvojo taip pat, kaip tas anglų žurnalistas, kuris padėtį apibūdino šiais žodžiais: „Prancūzijos politinės kambarinės senomis šluotomis šluoja žėruojančią revoliucijos lavą ir šluodamos riejasi tarp savęs“.

Tuo tarpu Bonapartas paskubėjo atstatydinti karo ministrą d'Opulį, galvotrūkčiais išsiųsti jį į Alžirą ir jo vietoje karo ministru paskirti generolą Šramą. Lapkričio 12 dieną jis kreipėsi į Nacionalinį susirinkimą amerikoniškai plačiu raštu, prigrūstu smulkmenų, prisisunkusiu tvarkos kvapsnio, trokštančiu susitaikinimo, dvelkiančiu nuolaidumu konstitucijai, svarstančiu viską, tik ne opiuosius momento klausimus. Tarytum tarp kitko jis prasitarė, kad pagal aiškius konstitucijos nuostatus armija disponuoja išimtinai prezidentas. Raštas baigėsi šiais didžiai iškilmingais žodžiais:

„Prancūzija visų pirma trokšta ramybės... Tačiau, būdamas surištas priesaikos, aš laikysiuosi siaurose jos man nubrėžtose ri-

---

[1] *Eliziejiniai laikraščiai* — bonapartistinės linkmės laikraščiai. *Red.*

bose... O dėl manęs, tautos išrinkto ir už savo valdžią tik jai vienai dėkingo, tai aš visuomet klausysiu jos teisėtu būdu pareikštos valios. Jei jūs šioje sesijoje nuspręsite, kad reikia keisti konstituciją, tai šiam reikalui sušauktas steigiamasis susirinkimas sureguliuos vykdomosios valdžios padėtį. Jeigu ne, tai tauta 1852 metais iškilmingai pareikš savo sprendimą. Tačiau, kokius sprendimus beslėptų ateitis, mes turime pasiekti susitarimą, kad aistra, netikėtumas ar smurtas niekada nelemtų didžios nacijos likimo... Mano dėmesys visų pirma yra nukreiptas ne į tai, kas valdys Prancūziją 1852 metais, o į tai, kad savo žinioje turimą laiką taip sunaudočiau, jog tarpinis laikotarpis praeitų be bruzdėjimų ir neramumų. Aš atvirai atidengiau jums savo širdį. Jūs į mano atvirumą atsakysite savo pasitikėjimu, į mano dorus siekimus — savo parama, o dievas pasirūpins viskuo kitu".

Mandagi, veidmainiškai nuosaiki, doroviškai banali buržuazijos kalba Gruodžio 10 dienos draugijos viešpaties ir Sen Moro bei Satorio piknikų didvyrio lūpomis atskleidžia savo giliausią prasmę.

Tvarkos partijos burggrafai nė minutę neabejojo dėl to, kokio pasitikėjimo vertas šis širdies atvėrimas. Priesaikos jiems jau seniai įgriso, — savo tarpe jie turėjo veteranų, priesaikų laužymo virtuozų, bet pastabų apie armiją jie nenuleido negirdomis. Su apmaudu jie pastebėjo, kad raštas, smulkiai išskaičiuodamas neseniai išleistus įstatymus, tyčia nutylėjo svarbiausią įstatymą, rinkimų įstatymą; ir dar daugiau: senosios konstitucijos palikimo atveju 1852 metų prezidento rinkimus jis pavedė tautai. Rinkimų įstatymas buvo tas švino pasvaras ant tvarkos partijos kojų, kuris kliudė jai judėti, juoba pulti! Be to, Bonapartas, oficialiai paleisdamas Gruodžio 10 dienos draugiją ir atstatydindamas karo ministrą d'Opulį, savomis rankomis paaukojo ant tėvynės aukuro atpirkimo ožius. Jis pašalino aštriausią laukiamo susirėmimo punktą. Pagaliau pati tvarkos partija bailiai stengėsi apeiti, sušvelninti, užtušuoti kiekvieną lemiamą konfliktą su vykdomąja valdžia. Iš baimės nustoti to, kas buvo laimėta kovoje su revoliucija, ji leido savo varžovui pasisavinti šių laimėjimų vaisius. „Prancūzija visų pirma trokšta ramybės", — taip šaukė tvarkos partija revoliucijai nuo vasario mėnesio[1]; taip šaukė dabar Bonaparto raštas tvarkos partijai: „Prancūzija visų pirma trokšta ramybės". Bonapartas veikė, siekdamas uzurpacijos, bet tvarkos partija buvo „neramumo" kaltininkė, pakeldama triukšmą dėl tų veiksmų ir ipochondriškai juos aiškindama. Satorio dešros ty-

[1] — 1848 m. *Red.*

lėjo kaip žuvys, jei tik niekas apie jas nekalbėjo. „Prancūzija visų pirma trokšta ramybės“; todėl Bonapartas troško, kad jam leistų ramiai daryti savo darbą, o parlamento partija buvo paralyžiuota dvigubos baimės — baimės vėl sukelti revoliucinius neramumus ir baimės savo klasės akyse, buržuazijos akyse, pasirodyti neramumų kaltininke. Kadangi Prancūzija visų pirma troško ramybės, tai tvarkos partija neišdrįso į Bonaparto rašto „taiką“ atsakyti „karu“. Publika, kuri, atidarant Nacionalinį susirinkimą, laukė stambių skandalų, buvo apvilta. Opozicijos deputatų reikalavimas, kad nuolatinė komisija pateiktų savo protokolus apie spalio įvykius, buvo daugumos atmestas. Susirinkimas iš principo vengė bet kurių debatų, kurie būtų galėję sukelti sambrūzdį. Nacionalinio susirinkimo darbai 1850 metų lapkričio ir gruodžio mėnesiais buvo neįdomūs.

Tik prieš gruodžio pabaigą prasidėjo eilė smulkių susirėmimų dėl atskirų parlamento prerogatyvų. Nuo to laiko, kai buržuazija visuotinės rinkimų teisės panaikinimu kol kas atsikratė klasių kova, judėjimas virto menkais kivirčais dėl abiejų valdžių prerogatyvų.

Vienas deputatas, Mogenas, buvo teismo nuteistas už skolas. Į teismo pirmininko užklausimą teisingumo ministras Rueras pareiškė, kad, neatsižvelgiant į jokias aplinkybes, reikia duoti įsakymą skolininką suimti, ir Mogenas buvo uždarytas į skolininkų kalėjimą. Sužinojęs apie šį pasikėsinimą į deputatų neliečiamybę, Nacionalinis susirinkimas įpyko. Jis ne tik nutarė tuojau paleisti suimtąjį, bet dar tą patį vakarą jo antstolis jėga išvedė jį iš Klišio. Tačiau, norėdamas įrodyti savo tikėjimą privatinės nuosavybės šventumu, be to, vadovaudamasis slapta mintimi, prireikus turėti paruoštą prieglaudą įkyriems montanjarams, Susirinkimas paskelbė tautos atstovų suėmimą už skolas esant leistiną, prieš tai gavus jo sutikimą. Jis užmiršo dekretuoti, kad ir prezidentas už skolas gali būti uždarytas į kalėjimą. Susirinkimas galutinai sunaikino paskutinę užuominą į savo paties narių neliečiamybę.

Atsimename, kad policijos komisaras Jonas, remdamasis kažkokio Alės parodymais, buvo pranešęs apie vienos Gruodžio 10 d. draugijos sekcijos planuojamą Diupeno ir Šangarnjės nužudymą. Tuojau kvestoriai tuo remdamiesi per pirmąjį posėdį pasiūlė sudaryti savą parlamentinę policiją, išlaikomą iš Nacionalinio susirinkimo atskiro biudžeto ir visiškai nepriklausomą nuo policijos prefekto. Vidaus reikalų ministras Barošas protestavo prieš šį kišimąsi į jo vadybą. Tuomet buvo prieitas pasigailėtinas kompromisas, pagal kurį parlamento policijos komisaras, kad ir turėjo

būti išlaikomas iš parlamento biudžeto, skiriamas ir šalinamas parlamento kvestorių, tačiau prieš tai susitarus su vidaus reikalų ministru. Tuo tarpu Alė buvo vyriausybės atiduotas teismui, o čia buvo lengva paskelbti jo parodymus mistifikacija ir prokuroro lūpomis pastatyti Diupeną, Šangarnję, Joną ir visą Nacionalinį susirinkimą į juokingą padėtį. Po to, gruodžio 29 dieną, ministras Barošas rašo Diupenui raštą, kuriame reikalauja atleisti Joną. Nacionalinio susirinkimo biuras nutaria palikti Joną savo vietoje, bet Nacionalinis susirinkimas, išsigandęs savo prievartos veiksmo Mogeno byloje ir įpratęs už kiekvieną smūgį, jo suduotą vykdomajai valdžiai, gauti iš jos du smūgius grąžos, nepatvirtina šio nutarimo. Atsilygindamas už uolią tarnybą, Susirinkimas atstato Joną ir tuo netenka parlamentinės prerogatyvos, būtinai reikalingos turint reikalą su žmogumi, kuris ne naktį nusprendžia, ką darys dieną, bet dieną nusprendžia, o naktį vykdo savo planus.

Matėme, kaip Nacionalinis susirinkimas lapkričio ir gruodžio mėnesiais vengė kovos su vykdomąja valdžia stambiais, lemiamais klausimais. Dabar matome, kad jis yra priverstas pradėti kovą menkiausiais pretekstais. Mogeno byloje jis iš principo leido suimti deputatus už skolas, rezervuodamas sau teisę taikyti šį principą tik neapkenčiamiems deputatams ir dėl šios gėdingos privilegijos pradėjo kivirčytis su teisingumo ministru. Užuot panaudojęs pranešimą apie tariamai ruošiamą Diupeno ir Šangarnjės nužudymo planą Gruodžio 10 dienos draugijos tardymui pradėti ir Bonapartui galutinai demaskuoti Prancūzijos ir Europos akyse, parodant jį tikroje šviesoje kaip Paryžiaus liumpenproletariato vadą, Susirinkimas konfliktą suvedė į ginčą su vidaus reikalų ministru dėl klausimo, kas turi teisę skirti ir atleisti policijos komisarą. Taigi matome, kad tvarkos partija per visą šį laikotarpį dėl savo dviprasmiškos būklės buvo priversta savo kovą su vykdomąja valdžia paversti smulkmeniškais vaidais dėl kompetencijos, priekabėmis, teisiniais gudragalviavimais, ginčais dėl ribų ir tuščios formalistikos klausimus padaryti visos savo veiklos turiniu. Ji nedrįsta pradėti kovos tokiu momentu, kai kova turi principinę reikšmę, kai vykdomoji valdžia yra tikrai susikompromitavusi ir Nacionalinio susirinkimo reikalas būtų nacionalinis reikalas: juk tuo tvarkos partija duotų nacijai ženklą reaguoti, o ji nieko taip nebijo, kaip nacijos judėjimo. Todėl tokiais atvejais ji atmeta Kalno pasiūlymus ir pereina prie eilinių reikalų. Tvarkos partijai atsisakius nuo stambaus masto kovos, vykdomoji valdžia ramiai laukia momento, kai ji vėl galės ją pradėti, menkai, nereikšmingai progai pasitaikius, kai klausimas sudarys, taip sakant, tik parlamentinį, vietinį interesą. Tuomet

išsiveržia sulaikytas tvarkos partijos pyktis, tuomet ji nuplėšia kulisų uždangą, nuplėšia kaukę nuo prezidento, paskelbia respubliką esant pavojuje, bet tuomet jos patosas atrodo nuvalkiotas, kovos pretekstas — veidmainiška priedanga arba, aplamai, nevertas kovos. Parlamento audra virsta audra vandens stiklinėje, kova — intriga, konfliktas — skandalu. Tuomet, kai revoliucinės klasės su piktu džiaugsmu seka Nacionalinio susirinkimo pažeminimą, nes joms tiek terūpi jo parlamentinės prerogatyvos, kiek tam Susirinkimui — viešosios laisvės, buržuazija už parlamento ribų nesupranta, kuriems galams buržuazija parlamente gali gaišti laiką tokiems smulkiems kivirčams ir kompromituoti ramybę tokiomis niekingomis varžybomis su prezidentu. Ji sumišusi dėl tokios strategijos, kada taika sudaroma tuo metu, kai visi laukia karo, ir pradedamas puolimas, kai visi mano taiką esant sudarytą.

Gruodžio 20 dieną Paskalis Diupra interpeliavo vidaus reikalų ministrą dėl aukso lydinių loterijos. Ši loterija buvo „Eliziejaus laukų duktė". Bonapartas su savo bendrais ją pagimdė, o policijos prefektas Karljė paėmė ją į savo oficialią globą, nors Prancūzijos įstatymai draudžia bet kurias loterijas, išskyrus loterijas labdarybės tikslams. Buvo išleista septyni milijonai bilietų po vieną franką, o pelnas buvo tariamai skiriamas Paryžiaus valkatoms išgabenti į Kaliforniją. Iš vienos pusės, auksinės svajonės turėjo išstumti Paryžiaus proletariato socialistines svajones, gundanti perspektyva išlošti pirmąjį laimėjimą turėjo išstumti doktrinieriškąteisę į darbą. Aišku, Paryžiaus darbininkai Kalifornijos aukso lydinių blizgesyje neatpažino savo kuklių frankų, kuriuos išviliojo jiems iš kišenės. Bet, svarbiausia, ši loterija buvo paprasta apgavystė. Valkatos, kurie norėjo surasti aukso kasyklas Kalifornijoje, nepalikdami Paryžiaus, buvo pats Bonapartas ir jo prasiskolinusi palyda. Nacionalinio susirinkimo duotieji trys milijonai buvo jau praūžti, kasa turėjo būti šiokiu ar tokiu būdu vėl pripildyta. Veltui Bonapartas buvo paskelbęs vadinamosioms darbininkų kolonijoms statyti nacionalinę rinkliavą, kurios pradžioje jis pats pasirašė žymią sumą. Kietaširdžiai buržua nepasitikėdami laukė jo pasirašytosios sumos apmokėjimo, ir kadangi, žinoma, ji nebuvo apmokėta, tai spekuliavimas socialistinėmis oro pilimis sprogo kaip muilo burbulas. Aukso lydiniai turėjo daugiau pasisekimo. Bonapartas ir kompanija nepasitenkino tuo, kad įsikišo į savo kišenę grynojo loterijos pelno dalį: jie fabrikavo netikrus loterijos bilietus, išleisdami tam pačiam numeriui dešimtį, penkiolika ir iki dvidešimties bilietų — Gruodžio 10 dienos draugijos stiliaus finansinė operacija! Čia Nacionalinis susirinkimas turėjo prieš

save ne fiktyvų respublikos prezidentą, o tikrąjį, gyvąjį Bonapartą. Čia jis galėjo sugauti jį nusikaltimo vietoje, nusikaltimo ne prieš konstituciją, bet prieš baudžiamąjį kodeksą. Jei Susirinkimas atsakė į Diupros interpeliaciją tuo, kad perėjo prie eilinio darbotvarkės klausimo, tai šitai atsitiko ne tik dėl to, kad Žirardeno pasiūlymas paskelbti save „patenkintu" priminė tvarkos partijai jos pačios sistemingą kyšininkavimą. Buržua, o ypač pakeltas valstybės vyru buržua, savo praktišką niekšybę papildo teoriniu pasipūtimu. Kaip valstybės vyras, jis, lygiai kaip ir jam priešpriešiais stovinti valstybės valdžia, tampa aukštesne būtybe, su kuria galima kovoti tik aukštesniu, iškilmingu būdu.

Bonapartas, kuris, būdamas bohemos žmogus, karališkas liumpenproletaras, palyginus su niekšiškais buržua, turėjo tą pirmenybę, kad galėjo kovoti žemomis priemonėmis, pamatė dabar, — kai pats Susirinkimas savo rankomis buvo pervedęs jį per slidų karinių banketų, paradų, Gruodžio 10 dienos draugijos ir pagaliau baudžiamojo kodekso kelią, — jog atėjo momentas, kada jis gali pereiti iš tariamo apsigynimo į puolimą. Jam maža tekliudė tuo laiku buvę smulkūs teisingumo, karo, jūrų, finansų ministrų pralaimėjimai, kai Nacionalinis susirinkimas išreiškė savo urzgiantį nepasitenkinimą. Jis ne tik sukliudė ministrams atsistatydinti ir tuo pačiu pripažinti vykdomosios valdžios subordinavimą parlamentui. Jis galėjo dabar įvykdyti tai, ką jis buvo pradėjęs Nacionalinio susirinkimo atostogų metu, — atskirti karinę valdžią nuo parlamento: jis *atleido Šangarnję.*

Vienas eliziejinis laikraštis paskelbė įsakymą pirmajai kariuomenės divizijai, tariamai išleistą gegužės mėnesį, — vadinasi, Šangarnjės išleistą įsakymą, — kuriame karininkams buvo pasiūlyta sukilimo atveju nesigailėti išdavikų savo eilėse, tuojau juos sušaudyti ir nesiųsti kariuomenės Nacionaliniam susirinkimui pareikalavus. 1851 m. sausio 3 d. ministrų kabinetui buvo įteikta dėl šio įsakymo interpeliacija. Ministrų kabinetas iš pradžių pareikalauja tam dalykui ištirti trijų mėnesių, paskui savaitės, pagaliau tik dvidešimt keturių valandų laiko. Susirinkimas primygtinai reikalauja tuojau pasiaiškinti. Šangarnjė pakyla ir pareiškia, kad tokio įsakymo niekada nebuvo. Jis priduria, kad visada pasirengęs vykdyti Nacionalinio susirinkimo reikalavimus ir kad Susirinkimas konflikto atveju galįs juo pasitikėti. Susirinkimas šį pareiškimą sutinka ilgai užtrukusiais plojimais ir dekretuoja Šangarnjei pasitikėjimo votumą. Parlamentas, atsiduodamas privatinei generolo globai, atsižada valdžios, dekretuoja savo paties bejėgiškumą ir armijos visagalybę; bet generolas klysta, pavesdamas parlamento dispozicijai prieš Bo-

napartą jėgą, kurią jis gavo iš to paties Bonaparto tik leno teisėmis, ir savo ruožtu laukdamas apsaugos iš šio parlamento, iš savo globotinio, reikalingo apsaugos. Tačiau Šangarnjė tiki ta mistine jėga, kurią buržuazija jam suteikė nuo 1849 m. sausio 29 d. Jis laiko save trečiąja valdžia greta kitų dviejų valstybės valdžių. Jo likimas yra toks pat, kaip ir kitų šios epochos didvyrių arba, teisingiau sakant, šventųjų, kurių didybę sudaro tendencingai aukšta nuomonė, sudaroma apie juos jų partijos, ir kurie virsta eilinėmis figūromis, kai tik aplinkybės pareikalauja iš jų stebuklų. Netikėjimas aplamai yra mirtinis šių tariamų didvyrių ir tikrų šventųjų priešas. Štai iš kur kyla jų tauriai morališkas pasipiktinimas neturinčiais entuziazmo aštrialiežuviais ir pašaipininkais.

Tą patį vakarą ministrai sukviečiami į Eliziejaus rūmus. Bonapartas primygtinai reikalauja atleisti Šangarnję. Penki ministrai atsisako tam duoti savo parašus. „Moniteur" paskelbia apie vyriausybės krizę, o tvarkos partijos spauda grasina sudaryti Šangarnjės vadovaujamą parlamento armiją. Tvarkos partija turėjo konstitucinę teisę taip pasielgti. Jai tik reikėjo išrinkti Šangarnję Nacionalinio susirinkimo pirmininku ir iškviesti savo apsaugai bet kurį kariuomenės kiekį. Ji tatai galėjo padaryti tuo labiau, kad Šangarnjė dar tikrai tebebuvo armijos ir Paryžiaus Nacionalinės gvardijos priešakyje ir tik laukė, kad būtų pašauktas kartu su armija į pagalbą Nacionaliniam susirinkimui. Bonapartistinė spauda dar nedrįso net ginčyti Nacionalinio susirinkimo teisės tiesiogiai iššaukti kariuomenę — juridinis skrupulas, kuris esamomis sąlygomis nežadėjo nieko gera. Kad armija būtų paklausiusi Nacionalinio susirinkimo įsakymo, buvo labai galimas dalykas, atsimenant, jog Bonapartas ištisą savaitę turėjo ieškoti visame Paryžiuje, kol pagaliau surado du generolus — Baragė d'Ilję ir Sen Žan d'Anželį, — kurie sutiko pasirašyti įsakymą dėl Šangarnjės atleidimo. Bet kad tvarkos partija būtų galėjusi surasti savo pačios eilėse ir parlamente reikalingą tokiam nutarimui balsų skaičių, — yra daugiau negu abejotina, prisiminus, kad po savaitės nuo jos atsiskyrė 286 deputatai ir kad Kalnas panašų pasiūlymą atmetė dar 1851 m. gruodžio mėn., paskutinę lemiamą valandą. Tačiau dabar, gal būt, burggrafams dar būtų pasisekę sukelti savo partijos masę didvyriškam žygiui, t. y. pasislėpti už durtuvų miško ir pasinaudoti į jos stovyklą dezertyravusios armijos patarnavimais. Bet vietoje to ponai burggrafai sausio 6 dienos vakarą nuvyko į Eliziejaus rūmus, tikėdamiesi diplomatinėmis priemonėmis ir argumentais atkalbėti Bonapartą nuo sprendimo atleisti Šangarnję. Kas įkalbinėjamas, tas

pripažįstamas padėties viešpačiu. Bonapartas, padrąsintas šio burggrafų žygio, sausio 12 d. paskiria naują vyriausybę, kurioje pasilieka senosios vyriausybės vadai — Fuldas ir Barošas. Sen Žan d'Anželis tampa karo ministru, „Moniteur" skelbia Šangarnjės atleidimo dekretą, jo pareigos paskirstomos tarp Baragė d'Iljės, kuriam pavedama pirmoji armijos divizija, ir Pero, kuriam tenka Nacionalinė gvardija. Visuomenės ramstis pašalinamas, ir jei dėl to nė vienas akmuo nenukrinta nuo stogo, tai užtat biržoje pakyla kursai.

Tvarkos partija, atstumdama nuo savęs armiją, kuri Šangarnjės asmenyje buvo atsidavusi jos dispozicijai, ir tuo būdu negrąžinamai perleisdama ją prezidentui, tuo pačiu įrodė, kad buržuazija neteko sugebėjimo viešpatauti. Jau nebebuvo parlamentinės vyriausybės. O dabar, kai tvarkos partija dar neteko vadovavimo armijai ir Nacionalinei gvardijai, — kokia jėga beliko jai, kad kartu išsaugotų ir uzurpacinę parlamento valdžią ant liaudies ir konstitucinę parlamento valdžią nuo prezidento pasikėsinimų? Jokios. Jai liko tik šauktis tų bejėgių principų, kuriuos ji pati visada traktuodavo tik kaip bendras taisykles, nustatomas tretiesiems asmenims, kad pati juo laisviau galėtų veikti. Šangarnjės atstatydinimu, karinės valdžios perėjimu į Bonaparto rankas baigiasi mūsų nagrinėjamojo laikotarpio, kovos tarp tvarkos partijos ir vykdomosios valdžios laikotarpio, pirmoji dalis. Dabar karas tarp abiejų valdžių viešai paskelbtas, viešai kariaujamas, bet tik po to, kai tvarkos partija neteko ir ginklų ir kareivių. Be vyriausybės, be armijos, be liaudies, be viešosios nuomonės, nuo gegužės 31 dienos rinkimų įstatymo priėmimo nustojęs būti suvereninės nacijos reprezentantu, be akių, ausų, dantų, be nieko, Nacionalinis susirinkimas pamažėle virto *senovišku Prancūzijos parlamentu,* kuris veikti palieka vyriausybei, o pats tenkinasi urzgiančiais protestais post festum[1].

Tvarkos partija naują vyriausybę sutinka pasipiktinimo audra. Generolas Bedo primena nuolatinės komisijos švelnumą Susirinkimo atostogų metu ir per didelį jos delikatiškumą, atsisakant paskelbti savo protokolus. Čia vidaus reikalų ministras pats reikalauja paskelbti šiuos protokolus, kurie dabar, žinoma, yra nustoję bet kurio skonio, kaip per ilgai stovėjęs vanduo, neiškelia aikštėn nė vieno naujo fakto ir nedaro persisotinusiai publikai nė mažiausio įspūdžio. Remiuzos pasiūlymu Nacionalinis susirinkimas pasitraukia į savo kanceliarijas ir paskiria „nepaprastų priemonių komitetą". Paryžius tuo labiau neišeina iš savo

[1] — po šventės, t. y. pavėluotai. *Red.*

įprastinės tvarkos vėžių, kadangi tuo metu klesti prekyba, dirba pramonės įmonės, javų kainos žemos, maisto produktų yra pakankamai, į taupomąsias kasas kasdien plaukia nauji indėliai. „Nepaprastosios priemonės", kurias taip triukšmingai buvo paskelbęs parlamentas, išsisemia sausio 18 dieną nubalsuotu nepasitikėjimu ministrais, generolo Šangarnjės netgi nepaminint. Tvarkos partija buvo priversta šį savo votumą suredaguoti taip, kad užtikrintų sau balsus respublikonų, kurie iš visų vyriausybės priemonių kaip tik pritarė vien Šangarnjės atleidimui, tuo tarpu kai tvarkos partija iš tikrųjų negalėjo peikti visų kitų vyriausybės veiksmų, kuriuos ji pati jai buvo padiktavusi.

Sausio 18 dienos nepasitikėjimo votumas buvo priimtas 415 balsų prieš 286, — vadinasi, tik kraštutiniųjų legitimistų ir orleanistų *koalicijos* su grynaisiais respublikonais ir Kalnu dėka. Taigi, tuo buvo įrodyta, kad tvarkos partija neteko ne tik vyriausybės, ne tik armijos, bet, besikivirčydama su Bonapartu, nustojo ir savo savarankiškos parlamentinės daugumos; kad deputatų dalis dėl fanatiško palinkimo į kompromisus, dėl kovos baimės, dėl nuovargio, dėl šeimyniško prisirišimo prie mielųjų valstybinių algų, dėl vilties gauti laisvąsias ministrų vietas (Odilonas Baro), dėl banalaus egoizmo, visada paskatinančio eilinį buržua paaukoti bendrąjį savo klasės interesą tam ar kitam asmeniniam motyvui, buvo dezertyravusi iš jos stovyklos. Bonapartistiniai deputatai jau iš pat pradžių ėjo išvien su tvarkos partija tik kovoje prieš revoliuciją. Katalikų partijos vadas Montalamberas jau tuomet metė savo įtaką į Bonaparto svarstyklių lėkštę, nes jis nebetikėjo parlamento partijos gajumu. Pagaliau šitos partijos vadai, orleanistas Tjeras ir legitimistas Berjė, buvo priversti atvirai pasiskelbti respublikonais, pripažinti, kad nors jų širdis esanti monarchistinė, bet galva — respublikoninė, kad jų parlamentinė respublika — vienintelė galima visos buržuazijos viešpatavimo forma. Taigi, jie buvo priversti pačios buržuazijos akyse pasmerkti restauracinius planus, kurių jie nenuilstamai tebesiekė už parlamento pečių, kaip intrigą, tiek pat pavojingą, kiek ir absurdišką.

Sausio 18 dienos nepasitikėjimo votumas buvo smūgis ministrams, bet ne prezidentui. Bet juk Šangarnję atleido ne vyriausybė, o prezidentas. Ar nereikėjo tvarkos partijai patraukti atsakomybėn patį Bonapartą už jo restauracinius potroškius? Bet pastarieji tik papildė jos pačios restauracinius potroškius. Už jo sąmokslus kariuomenės paraduose ir Gruodžio 10 dienos draugijoje? Bet ji seniai palaidojo šiuos klausimus po krūva eilinių

dienos reikalų. Už atleidimą sausio 29 ir birželio 13 dienos didvyrio, žmogaus, kuris 1850 m. gegužės mėn. grasino, kilus maištui, padegsiąs Paryžių iš visų keturių pusių? Bet jos sąjungininkai iš Kalno ir Kavenjakas neleido jai net paremti kritusio „visuomenės ramsčio" oficialiu užuojautos pareiškimu. Ji pati negalėjo ginčyti konstitucijos suteiktos prezidentui teisės atleisti generolą. Ji šėlo tik dėl to, kad prezidentas savo konstitucinę teisę pavartojo prieš parlamentą. Bet ar ji nuolat nevartojo savo parlamentinių prerogatyvų prieš konstituciją, ypač panaikindama visuotinę rinkimų teisę? Vadinasi, jai nieko kito nebeliko, kaip tik griežtai laikytis parlamento ribų. Ir tik ta savotiška liga, siautusia nuo 1848 metų visame kontinente — *parlamentiniu kretinizmu,* kuris juo užsikrėtusiuosius laiko įsivaizduojamame pasaulyje ir atima jiems bet kurią nuovoką, bet kurią atmintį, bet kurį supratimą apie šiurkštųjį išorinį pasaulį, — tik šiuo parlamentiniu kretinizmu tenka aiškinti tai, kad tvarkos partija, savo pačios rankomis sunaikinusi ir savo kovoje su kitomis klasėmis turėjusi sunaikinti visas parlamento galios sąlygas, vis dar tebelaikė savo parlamentinius laimėjimus laimėjimais ir manė pataikanti į prezidentą, kirsdama smūgius jo ministrams. Tuo ji tik davė prezidentui progą iš naujo nacijos akyse pažeminti Nacionalinį susirinkimą. Sausio 20 dieną „Moniteur" pranešė, kad visos vyriausybės atsistatydinimas priimtas. Tuo pretekstu, kad nė viena parlamento partija nebeturi daugumos, kaip tat įrodė sausio 18 dienos balsavimas, — šis Kalno koalicijos su rojalistais vaisius, — ir reikia palaukti naujos daugumos susidarymo, Bonapartas paskyrė vadinamąją pereinamąją vyriausybę, kurioje nebuvo nė vieno parlamento nario ir kuri ištisai buvo sudaryta iš nežinomų ir bereikšmių asmenybių, — vyriausybę iš įsakytinių ir raštininkų. Dabar tvarkos partija galėjo nusikamuoti, bežaisdama su šiomis marionetėmis, — vykdomoji valdžia nebeteikė jokios reikšmės tam, ar bus rimtai atstovaujama Nacionaliniame susirinkime. Bonapartas tuo aiškiau galėjo koncentruoti visą vykdomąją valdžią savo rankose, tuo laisviau išnaudoti ją savo tikslams, kuo labiau jo ministrai tapdavo paprastais statistais.

Tvarkos partija išvien su Kalnu atkeršijo, atmesdama 1 800 000 frankų dotaciją prezidentui, kurią pasiūlyti buvo privertęs savo ministrinius įsakytinius Gruodžio 10 dienos draugijos galva. Šį kartą klausimas buvo išspręstas tik 102 balsų dauguma, taigi, nuo sausio 18 dienos tvarkos partija vėl nustojo 27 balsų: jos irimas vyko toliau. Kad nekiltų jokių abejonių dėl jos koalicijos su Kalnu prasmės, tuo pačiu metu ji nepanorėjo net pradėti diskusijų dėl 189 Kalno atstovų pasirašyto visuotinės amnestijos

politiniams nusikaltėliams pasiūlymo. Pakako vidaus reikalų ministrui, kažkokiam Vesei, pareikšti, kad ramybė esanti tik tariama, kad slaptai esanti varoma smarki agitacija, kad visur organizuojąsi slaptos draugijos, kad demokratiniai laikraščiai vėl ruošiąsi pasirodyti, kad iš departamentų gaunamos žinios esančios nepalankios, kad Ženevos emigrantai vadovaują sąmokslui, apimančiam per Lijoną visą pietinę Prancūziją, kad Prancūzija esanti pramonės ir prekybos krizės išvakarėse, kad Rubės miesto fabrikantai sutrumpinę darbo laiką, kad Bel Ilyje[1] kaliniai sukėlę maištą, — pakako tiktai kažin kokiam Vesei iššaukti raudonąją šmėklą, ir tvarkos partija be debatų atmetė pasiūlymą, kurio priėmimas būtų suteikęs Nacionaliniam susirinkimui milžinišką populiarumą ir privertęs Bonapartą vėl pulti į jo glėbį. Tvarkos partija, užuot leidusis vykdomosios valdžios įbauginama naujų neramumų perspektyva, verčiau turėjo duoti bent kiek erdvės klasių kovai ir tuo būdu išlaikyti vykdomąją valdžią savo priklausomybėje. Bet ji nesijautė priaugusi susidoroti su šiuo uždaviniu — žaisti su ugnimi.

Tuo tarpu vadinamoji pereinamoji vyriausybė tebevegetavo iki balandžio vidurio. Bonapartas vargino, mulkino Nacionalinį susirinkimą vis naujomis ministrinėmis kombinacijomis. Jis, atrodė, linko sudaryti tai respublikoninę vyriausybę su Lamartinu ir Bijo, tai parlamentinę su nepakeičiamuoju Odilonu Baro, kurio vardas niekados negali būti praleistas ten, kur reikia turėti žioplį, kurį lengva apgauti, tai legitimistinę su Vatimeniliu ir Benua d'Aziu, tai orleanistinę su Malviliu. Taip kiršindamas įvairias tvarkos partijos frakcijas vieną prieš kitą ir baugindamas visą tvarkos partiją respublikoninės vyriausybės ir su tuo neišvengiamai susijusio visuotinės rinkimų teisės grąžinimo perspektyva, Bonapartas tuo pačiu metu įtikinėja buržuaziją, kad jo nuoširdžios pastangos sudaryti parlamentinę vyriausybę sudūžta į rojalistinių frakcijų nesutaikomumą. O buržuazija tuo garsiau reikalavo „stiprios vyriausybės", tuo labiau laikė nedovanotinu dalyku palikti Prancūziją „be administracijos", kuo labiau artėjusi, kaip atrodė, visuotinė prekybos krizė verbavo socializmui šalininkus miestuose, o pragaištingai žemos javų kainos — šalininkus kaime. Prekyba diena į dieną menkėjo, bedarbių skaičius pastebimai augo, Paryžiuje buvo be duonos mažiausia 10 000 darbininkų, Ruane, Miulhauzene, Lijone, Rubėje, Turkuene, Sent Etjene, Elbefe ir t. t. stovėjo be darbo daugybė fabrikų. Tokiomis aplinkybėmis Bonapartas

[1] *Bel Ilis* — sala Prancūzijos vakarų pakrantėje, nuteistų po 1848 m. revoliucionierių kalinimo vieta. *Red.*

galėjo išdrįsti balandžio 11 d. restauruoti sausio 18 dienos vyriausybę, ponus Ruerą, Fuldą, Barošą ir t. t. sustiprindamas ponu Leonu Foše, kurį Steigiamasis susirinkimas viename iš paskutinių savo posėdžių visais balsais, išskyrus penkis ministrų balsus, buvo pasmerkęs nepasitikėjimo votumu už melagingų depešų skleidimą. Taigi, Nacionalinis susirinkimas sausio 18 dieną nugalėjo vyriausybę ir tris mėnesius kovojo su Bonapartu tik tam, kad balandžio 11 dieną Fuldas ir Barošas galėtų priimti į savo ministrinę sąjungą trečiuoju puritoną Fošę.

1849 m. lapkričio mėnesį Bonapartas pasitenkino *neparlamentine* vyriausybe, 1851 m. sausio mėnesį — *užparlamentine,* o balandžio 11 dieną jis jautėsi pakankamai stiprus, kad sudarytų *antiparlamentinę* vyriausybę, harmoningai sujungusią savyje abiejų Susirinkimų — Steigiamojo ir Įstatymų leidžiamojo, respublikoninio ir rojalistinio — nepasitikėjimo votumus. Ši vyriausybių gradacija buvo tas termometras, kuriuo parlamentas galėjo matuoti savo gyvybinės temperatūros kritimą. Pastaroji balandžio pabaigoje buvo taip žemai nukritusi, kad Persinjis viename asmeniškame pasikalbėjime galėjo pasiūlyti Šangarnjei pereiti į prezidento pusę. Jis įtikinėjo Šangarnję, kad Bonapartas laikąs Nacionalinio susirinkimo įtaką galutinai sunaikinta ir jau esanti parengta proklamacija, kuri būsianti paskelbta po tvirtai sumanyto, bet atsitiktinai vėl atidėto valstybės perversmo. Šangarnjė apie šį mirties nuosprendį pranešė tvarkos partijos vadams. Bet kas gi patikės, kad blakės įkandimas yra mirštamas? Ir parlamentas, galutinai sumuštas, visiškai pakrikęs, merdėjąs, vis dar negalėjo matyti savo dvikovoje su juokingu Gruodžio 10 dienos draugijos šefu ką nors kita, kaip dvikovą su blake. Bet Bonapartas atsakė tvarkos partijai, kaip Agesilajus karaliui Agisui:

„Aš tau atrodau skruzde, bet ateis laikas, kai aš būsiu liūtas“.

VI

Koalicija su Kalnu ir grynaisiais respublikonais, kurios teko griebtis tvarkos partijai, bergždžiai stengiantis išlaikyti savo rankose karinę valdžią ir vėl atgauti vadovavimą vykdomajai valdžiai, — ši koalicija neginčijamai įrodė, kad tvarkos partija buvo nustojusi savarankiškos *parlamentinės daugumos.* Paprasta kalendoriaus jėga, laikrodžio rodyklė gegužės 28 dieną davė ženklą jai galutinai suirti. Gegužės 28 dieną prasidėjo paskutiniai Nacionalinio susirinkimo gyvenimo metai. Dabar jam teko spręsti klausimą, ar palikti konstituciją nepakeistą ar pakeisti ją. Bet

pakeisti konstituciją reiškė ne tik pasirinkti buržuazijos ar smulkiaburžuazinės demokratijos viešpatavimą, demokratiją ar proletarinę anarchiją, parlamentinę respubliką ar Bonapartą, tai kartu reiškė pasirinkti Orleaną ar Burboną! Taip įkrito į parlamentą nesantaikos obuolys, kuris turėjo uždegti atvirą konfliktą tarp tų interesų, kurie skirstė tvarkos partiją priešiškomis frakcijomis. Tvarkos partija buvo įvairiarūšių visuomenės elementų junginys. Konstitucijos keitimo klausimas sudarė tokią politinę temperatūrą, kurioje šis junginys vėl suskilo į savo pirmines sudėtines dalis.

Bonapartistų suinteresuotumas pakeisti konstituciją išaiškinamas paprastai. Pirmiausia jie norėjo panaikinti 45 straipsnį, draudusį perrinkti Bonapartą ir pratęsti jo valdžią. Ne mažiau paprasta atrodė ir respublikonų pozicija. Jie besąlygiškai atmetė bet kokį konstitucijos keitimą, matydami jame visuotinį sąmokslą prieš respubliką. Kadangi jie turėjo *daugiau kaip ketvirtį balsų* Nacionaliniame susirinkime, o pagal konstituciją teisėtam nutarimui iš naujo svarstyti konstituciją ir sušaukti atitinkamam susirinkimui buvo reikalingi trys ketvirčiai visų balsų, tai jiems reikėjo tik suskaityti savo balsus, kad būtų tikri laimėsią. Ir jie buvo tikri laimėsią.

Priešingai šioms aiškioms pozicijoms, tvarkos partijos pozicija buvo kupina neišsprendžiamų prieštaravimų. Jei ji atmestų konstitucijos keitimą, tai sudarytų pavojų esamajai tvarkai, bepalikdama Bonapartui tik vieną išeitį — smurto išeitį ir lemiamu momentu, 1852 m. gegužės antrąjį sekmadienį, atiduodama Prancūziją revoliucinei anarchijai, su prezidentu, nustojusiu savo valdžios, su parlamentu, jau seniai jos nebeturinčiu, ir su liaudimi, galvojančia ją vėl atgauti. Jei ji balsuotų už konstitucijos pakeitimą pagal konstituciją, tai ji žinojo, kad veltui balsuotų ir jos balsavimas sudužtų, sutinkamai su konstitucija, į respublikonų veto. Jei ji, peržengdama konstituciją, paskelbtų paprastą balsų daugumą esant pakankamą, tai galėtų tikėtis įveikti revoliuciją, tik visiškai pasiduodama vykdomajai valdžiai; tuo pačiu ji atiduotų Bonaparto valdžion konstituciją, jos pakeitimą ir pačią save. Dalinis konstitucijos pakeitimas, kuris pratęstų prezidento valdžią, nutiestų kelią bonapartistinei uzurpacijai. Bendras pakeitimas, kuris sutrumpintų respublikos gyvavimą, neišvengiamai sukeltų dinastinių pretenzijų susidūrimą, nes ir burboninės ir orleaninės restauracijų sąlygos buvo ne tik skirtingos, bet ir viena antrą atmetančios.

Parlamentinė respublika buvo kažin kas daugiau, negu neutrali dirva, kurioje galėjo lygiomis teisėmis viena greta antros šei-

mininkauti abi Prancūzijos buržuazijos frakcijos, legitimistai ir orleanistai, stambioji žemės nuosavybė ir pramonė. Ji buvo būtina jų *bendro* viešpatavimo sąlyga, vienintelė valstybės forma, kurioje jų bendrieji klasiniai interesai kartu nustelbė atskirų buržuazijos frakcijų pretenzijas, kaip ir visas kitas visuomenės klases. Kaip rojalistai, jie vėl įklimpo į savo senąjį antagonizmą, į kovą dėl pirmenybės tarp žemės nuosavybės ir pinigų, o aukščiausia šio antagonizmo išraiška, jo įkūnijimas, buvo jų karaliai, jų dinastijos. Štai kodėl tvarkos partija priešinosi *Burbonų grąžinimui*.

Orleanistas ir tautos atstovas Kretonas 1849, 1850 ir 1851 metais periodiškai siūlydavo panaikinti dekretą apie karališkųjų šeimų ištrėmimą. Parlamentas taip pat periodiškai teikė vaizdą rojalistų susirinkimo, atkakliai uždarančio savo ištremtiesiems karaliams vartus, pro kuriuos jie galėtų sugrįžti į tėvynę. Ričardas III nužudė Henriką VI, pareiškęs jam, kad jis esąs perdaug geras šiam pasauliui ir jo vieta esanti danguje. Rojalistai apskelbė Prancūziją perdaug blogą, kad ji atgautų savo karalius. Aplinkybių verčiami, jie tapo respublikonais ir pakartotinai sankcionuodavo liaudies sprendimą, kuris buvo ištrėmęs jų karalius iš Prancūzijos.

Konstitucijos pakeitimas — o šį klausimą spręsti vertė aplinkybės — statė į pavojų kartu su respublika ir bendrą abiejų buržuazijos frakcijų viešpatavimą, o su monarchijos galimumu atgaivino antagonizmą interesų, kuriems monarchija pakaitomis daugiausia atstovaudavo, atgaivino kovą tarp abiejų buržuazijos frakcijų dėl pirmavimo. Tvarkos partijos diplomatai tikėjosi galėsią baigti kovą abiejų dinastijų sujungimu (Verschmelzung), vadinamuoju rojalistinių partijų ir jų karališkųjų dinastijų „susiliejimu" (fusion). Tikrasis restauracijos ir liepos monarchijos susiliejimas buvo parlamentinė respublika, kurioje nubluko orleanistinės ir legitimistinės spalvos ir kurioje skirtingos buržua rūšys išnyko aplamajame buržua, buržua kaip padermėje. Bet dabar orleanistą norėta paversti legitimistu, legitimistą — orleanistu. Monarchija, įasmeninusi jų antagonizmą, turėjo tapti jų vienybės įsikūnijimu; jų antagonistinių frakcinių interesų išraiška turėjo tapti jų bendrų klasinių interesų išraiška; monarchija turėjo įvykdyti tai, ką galėjo įvykdyti ir įvykdė tik pašalinusi abi monarchijas respublika. Tai ir buvo tas išminties akmuo, dėl kurio pagaminimo tvarkos partijos alchemikai laužė sau galvas. Tarytum legitiminė monarchija galėtų kada nors tapti pramonės buržua monarchija arba buržuazinė monarchija — paveldimosios žemės aristokratijos monarchija. Tarytum žemės

nuosavybė ir pramonė galėtų susibroliauti po *viena* karūna, tuo tarpu kai karūna tegali apvainikuoti tik vieną galvą — vyresniojo ar jaunesniojo brolio galvą. Tarytum pramonė apskritai galėtų susitaikyti su žemės nuosavybe, žemės nuosavybei nepasiryžus pačiai tapti pramonine. Jei rytoj mirtų Henrikas V, Paryžiaus grafas vis dėlto netaptų legitimistų karaliumi, nebent jis nustotų buvęs orleanistų karaliumi. Tačiau susiliejimo filosofai, kurie kėlė balsą tuo pat mastu, kaip aktualėjo konstitucijos pakeitimo klausimas, kurie laikraštį „Assemblée Nationale" padarė oficialiu kasdieniniu savo organu, kurie net ir šiuo momentu (1852 m. vasario mėn.) vėl veikia, — visus sunkumus aiškino abiejų dinastijų užsispyrimu ir jų tarpusavio varžybomis. Mėginimai sutaikyti Orleanų šeimą su Henriku V, pradėti dar tuomet, kai mirė Lujі Filypas, bet, kaip ir visos kitos dinastinės intrigos, daromi tik Nacionalinio susirinkimo atostogų metu, antraktuose, už kulisų, sudarę daugiau sentimentalinį koketavimą su senais prietarais negu rimtą darbą, — dabar virto iškilmingais vaidinimais, tvarkos partijos atliekamais ne mėgėjų teatre, kaip iki šiol, o viešojoje scenoje. Kurjeriai lakstė iš Paryžiaus į Veneciją, iš Venecijos į Klermontą, iš Klermonto į Paryžių. Grafas Šamboras išleidžia manifestą, kuriame jis, „visų savo šeimos narių remiamas", paskelbia ne savo, bet „nacionalinę" restauraciją. Orleanistas Salvandis puola Henrikui V po kojų. Legitimistų vadai Berjė, Benua d'Azis, Sen Pristas keliauja į Klermontą, norėdami perkalbėti Orleanus, bet tai jiems nepavyksta. Susiliejimo šalininkai per vėlai pamato, kad abiejų buržuazijos frakcijų interesai, aštrėdami šeimyninių interesų, dviejų karališkųjų dinastijų interesų pavidalu, nenustoja dėl to savo antagonizmo ir nepasidaro nuolaidesni. Jei Henrikas V pripažintų Paryžiaus grafą savo įpėdiniu, — o tai vienintelis pasisekimas, kurio geriausiu atveju galėjo tikėtis susiliejimo šalininkai, — tai Orleanų dinastija nelaimėtų nieko nauja be to, ką jai ir šiaip jau buvo užtikrinusi Henriko V bevaikystė, bet užtat ji nustotų visų teisių, kurias ji buvo įgijusi liepos revoliucijos dėka. Ji atsisakytų nuo savo senų pretenzijų, nuo visų teisių, jos atkovotų iš vyresniosios Burbonų linijos per beveik šimtmetinę kovą, atsisakytų nuo savo istorinės prerogatyvos, šiuolaikinės monarchijos prerogatyvos, dėl savo genealoginio medžio prerogatyvos. Vadinasi, susiliejimas būtų ne kas kita, kaip savanoriškas Orleanų dinastijos atsisakymas nuo sosto, jos pasidavimas legitimizmui, atgailaująs grįžimas iš politinio protestantizmo į politinę katalikybę, — grįžimas, kuris duotų Orleanams ne prarastąjį sostą, bet tik sosto pakopą, ant kurios jie buvo gimę. Senieji orleanistiniai ministrai Gizo, Diušatelis ir kt., kurie taip pat nuskubėjo į

Klermontą susiliejimo reikalų ginti, iš tikrųjų atstovavo tik liepos revoliucijos pagirioms, nusivylimui buržuazine monarchija ir buržua monarchija, prietaringam tikėjimui legitimizmu kaip paskutiniu talismanu, apsaugančiu nuo anarchijos. Vaizduodamiesi esą tarpininkai tarp Orleanų ir Burbonų, jie iš tikrųjų tebuvo tik atskalūnai orleanistai, ir kaip tokius juos priėmė princas Žuanvilis. Užtat gajoji, karingoji orleanistų dalis: Tjeras, Bazas ir kt. juo lengviau įtikino Luji Filypo šeimą tuo, kad, — jei kiekviena tiesioginė monarchinė restauracija reikalauja abiejų dinastijų susiliejimo, o kiekvienas toks susiliejimas reikalauja, kad Orleanų dinastija atsisakytų nuo savo teisių, — tai jai reikia, visiškai sutinkamai su jos protėvių tradicijomis, laikinai pripažinti respubliką ir palaukti, kol įvykiai leis prezidento kėdę paversti sostu. Iš pradžių buvo paskleistas gandas apie Žuanvilio kandidatūrą į respublikos prezidentus ir sukeltas publikos smalsumas, o po kelių mėnesių, atmetus konstitucijos pakeitimą, rugsėjo mėnesį ši kandidatūra buvo paskelbta viešai.

Rojalistinio orleanistų ir legitimistų susiliejimo mėginimas ne tik kad nuėjo niekais, jis sugriovė jų *parlamentinį susiliejimą*, juos vienijusią respublikinę formą, ir vėl suskaldė tvarkos partiją į pirmines jos sudedamąsias dalis. Bet kuo labiau augo atšalimas tarp Klermonto ir Venecijos, kuo labiau iro jų santaika ir stiprėjo agitacija Žuanvilio naudai, tuo uolesnės, rimtesnės darėsi derybos tarp Fošės, Bonaparto ministro, ir legitimistų.

Tvarkos partijos irimas nesustojo ties jos pagrindiniais elementais. Kiekviena iš abiejų didžiųjų frakcijų savo ruožtu vėl iro. Atrodė, tarytum visi senieji atspalviai, kurie pirmiau kovojo ir varžėsi kiekvienos šių abiejų stovyklų — legitimistų ir orleanistų — viduje, vėl atgijo, kaip sudžiūvusios infuzorijos, paliestos vandens, jie tarytum vėl įgijo pakankamai gyvybinės energijos atskiroms grupėms su savarankiškais prieštaraujančiais interesais sudaryti. Legitimistai savo vaizduotėje grįžo prie ginčų tarp Tiuilrio rūmų ir Marsano paviljono, tarp Vilelio ir Polinjako. Orleanistai iš naujo pergyveno auksinius turnyrų tarp Gizo, Molės, Broljo, Tjero ir Odilono Baro laikus.

Tvarkos partijos dalis, linkusi keisti konstituciją, bet nevieninga dėl keitimo ribų, susidedanti iš legitimistų, vadovaujamų, iš vienos pusės, Berjės ir Falu, iš antros pusės — Laroššakleno, ir iš kovos nuvargintų orleanistų, vadovaujamų Molės, Broljo, Montalambero ir Odilono Baro, susitarė su bonapartistiniais atstovais dėl šio neapibrėžto ir labai plataus pasiūlymo: „Žemiau pasirašę deputatai, siekdami grąžinti nacijai galimybę pilnutinai vykdyti savo suverenitetą, pateikia pasiūlymą pakeisti konstituciją“. Bet

tuo pačiu metu jie per savo pranešėją Tokvilį vienbalsiai pareiškė, kad Nacionalinis susirinkimas neturi teisės pasiūlyti *panaikinti respubliką,* kad ši teisė priklauso tik rūmams, sušauktiems konstitucijai pakeisti. Be to, konstitucija tegalinti būti pakeista tik *„teisėtu" būdu,* t. y. tik tuo atveju, jei ją pakeisti bus nuspręsta konstitucijos numatytais trimis ketvirtadaliais visų balsų. Po šešias dienas trukusių audringų debatų liepos 19 dieną pakeitimas, kaip ir reikėjo laukti, buvo atmestas. Už pakeitimą balsavo 446, prieš — 278 deputatai. Kraštutiniai orleanistai, Tjeras, Šangarnjė ir kt., balsavo kartu su respublikonais ir Kalnu.

Tuo būdu parlamento dauguma pasisakė prieš konstituciją, bet pati ši konstitucija pasisakė už mažumą ir jos sprendimo privalomumą. Tačiau argi tvarkos partija 1850 m. gegužės 31 dieną ir 1849 m. birželio 13 dieną nepastatė parlamento daugumos aukščiau už konstituciją? Argi visa jos ligšiolinė politika nesirėmė konstitucijos straipsnių subordinavimu parlamento daugumos sprendimams? Argi ji neperleido demokratams šventraštiško prietaringo tikėjimo įstatymo raide ir argi ji nebaudė demokratų už šiuos prietarus? Bet šiuo momentu konstitucijos pakeitimas reiškė ne ką kita, kaip prezidento valdžios pratęsimą, o konstitucijos pratęsimas reiškė ne ką kita, kaip Bonaparto nuvertimą. Parlamentas pasisakė už Bonapartą, bet konstitucija pasisakė prieš parlamentą. Taigi, Bonapartas veikė parlamento dvasia, suplėšydamas konstituciją, ir jis veikė konstitucijos dvasia, išvaikydamas parlamentą.

Parlamentas paskelbė konstituciją, o kartu su ja ir savo paties viešpatavimą „už daugumos ribų"; savo nutarimu jis panaikino konstituciją, pratęsė prezidento valdžią ir kartu pareiškė, kad nei konstitucija gali mirti, nei prezidento valdžia gali gyventi, kol jis pats tebeegzistuoja. Būsimieji jo duobkasiai stovėjo prie durų. Parlamentui debatuojant konstitucijos pakeitimo klausimą, Bonapartas pašalino generolą Baragė d'Ilję, kuris pasirodė neryžtingas, iš pirmosios divizijos vado pareigų ir paskyrė į jo vietą generolą Manjaną, Lijono nugalėtoją, gruodžio dienų didvyrį, vieną iš savo statytinių, kuris jau Luji Filypo laikais ryšium su Bulonės ekspedicija daugiau ar mažiau buvo susikompromitavęs savo bonapartizmu.

Savo nutarimu dėl konstitucijos pakeitimo tvarkos partija parodė, kad ji nepajėgia nei viešpatauti, nei tarnauti, nei gyventi, nei mirti, nei išsaugoti respublikos, nei nuversti jos, nei palikti konstitucijos, nei pašalinti jos, nei bendradarbiauti su prezidentu, nei nutraukti santykių su juo. Iš ko gi ji laukė visų prieštaravimų išsprendimo? Iš kalendoriaus, iš įvykių eigos. Ji liovėsi ma-

niusi, kad įvykiai yra jos valdžioje. Taigi, ji atsidavė įvykių valdžiai, t. y. valdžiai tos jėgos, kuriai ji savo kovoje su liaudimi užleisdavo vieną valdžios atributą po kito, kol ji pati pasijuto bejėgė prieš ją. Kad vykdomosios valdžios galva galėtų ramiau apgalvoti kovos planą prieš ją, sustiprinti savo puolimo priemones, pasirinkti įrankius, sutvirtinti savo pozicijas, — tvarkos partija šiuo kritiškuoju momentu nutarė pasišalinti nuo scenos ir rūmų posėdžius pertraukti trims mėnesiams, nuo rugpiūčio 10 iki lapkričio 4 dienos.

Parlamentinė partija ne tik buvo suskilusi į dvi didžiąsias savo frakcijas, kiekviena iš šių frakcijų ne tik buvo suirusi savo pačios viduje, — tvarkos partija parlamente ėmė nesutarti su tvarkos partija *už* parlamento. Buržuazijos kalbėtojai ir rašytojai, jos tribūna ir spauda, — žodžiu, buržuazijos ideologai ir pati buržuazija, atstovai ir atstovaujamieji, tapo vieni antriems svetimi ir nebesuprato vieni antrų.

Provincijos legitimistai su savo ribotu akiračiu ir beribiu entuziazmu kaltino savo parlamentinius vadus, Berję ir Falu, dezertyravimu į bonapartistinę stovyklą ir Henriko V išdavimu. Jų protas, pripratęs lenktis Burbonų lelijoms, tikėjo nusidėjimu, bet ne diplomatija.

Kur kas lemtingesnis ir griežtesnis buvo nutrūkimas santykių tarp prekybinės buržuazijos ir jos politikų. Tuo tarpu kai legitimistai prikaišiojo savo politikams atsisakymą nuo principo, prekybinė buržuazija, atvirkščiai, prikaišiojo savo politikams prisirišimą prie nebenaudingais tapusių principų.

Aš jau pirmiau esu pažymėjęs, kad nuo Fuldo įėjimo į vyriausybę laikų ta prekybinės buržuazijos dalis, kuri Luji Filypo viešpatavimo metu turėjo valdžios liūto dalį, *finansinė aristokratija*, tapo bonapartistinė. Fuldas ne tik atstovavo Bonaparto interesams biržoje, bet kartu atstovavo ir biržos interesams prieš Bonapartą. Finansinės aristokratijos poziciją tiksliausiai apibūdina citata iš jos europinio organo, Londono žurnalo „Economist". 1851 metų vasario 1 dienos numeryje šis žurnalas išspausdina tokią korespondenciją iš Paryžiaus: „Dabar iš visų pusių konstatuojama, kad Prancūzija pirmiausia trokšta ramybės. Prezidentas tai pareiškia savo rašte Įstatymų leidžiamajam susirinkimui, tai aidu atsiliepia iš nacionalinės kalbėtojų tribūnos, tai tvirtina laikraščiai, tai skelbiama iš sakyklos, *tai įrodo valstybės popierių jautrumas, kai gresia net menkiausias pavojus ramybei, jų pastovumas kiekvieną kartą, kai laimi vykdomoji valdžia*".

1851 metų lapkričio m. 29 dienos numeryje „Economist" savo paties vardu pareiškia: *„Visose Europos biržose prezidentas da-*

bar pripažintas tvarkos sargybiniu". Vadinasi, finansinė aristokratija smerkė parlamentinę tvarkos partijos kovą su vykdomąja valdžia kaip *tvarkos drumstimą* ir sveikino kiekvieną prezidento laimėjimą prieš jos pačios tariamus atstovus kaip *tvarkos laimėjimą*. Finansine aristokratija čia vadinami ne tik stambūs finansistai, besiverčiantieji valstybės paskolomis, ir valstybės popierių 'spekuliantai, kurių interesai, kaip lengva suprasti, sutampa su valstybės valdžios interesais. Visas šiuolaikinis piniginis biznis, visas bankinis ūkis yra tampriausiai susijęs su valstybiniu kreditu. Bankinio kapitalo dalis būtinai dedama į lengvai realizuojamus procentinius valstybės popierius. Bankiniai indėliai, bankams patikėtas ir jų paskirstomas prekybininkams bei pramonininkams kapitalas iš dalies susidaro iš valstybės kreditorių dividendų. Jei visais laikais valstybės valdžios pastovumas visai piniginei rinkai ir jos žyniams buvo šventas dalykas, tai kaip gi kitaip galėjo būti dabar, kai kiekvienas naujas tvanas gresia nuplauti nuo žemės paviršiaus kartu su senosiomis valstybėmis ir senąsias valstybės skolas?

Pramoninė buržuazija, fanatiškai trokštanti tvarkos, taip pat piktinosi parlamentinės tvarkos partijos rietenomis su vykdomąja valdžia. Tjeras, Anglesas, Sent Bevas ir kt. po sausio 18 dienos balsavimo, ryšium su Šangarnjės atstatydinimu, gavo iš savo rinkėjų kaip tik pramoninėse apygardose viešą papeikimą, kuriame ypač buvo plakama jų koalicija su Kalnu kaip tvarkos reikalų išdavimas. Jei, kaip mes matėme, pagyrūniškos pašaipos, smulkmeniškos intrigos, kuriomis reiškėsi tvarkos partijos kova su prezidentu, ir neužsitarnavo geresnio priėmimo, tai, antra vertus, ši buržuazijos dalis, reikalaujanti iš savo atstovų be pasipriešinimo perduoti karinę jėgą iš savo pačios parlamento rankų į avantiūristinio pretendento rankas, nebuvo verta net ir tų intrigų, kurios buvo pinamos jos interesais. Ji įrodė, kad kova dėl jos *visuomeninių* interesų, dėl jos pačios *klasinių interesų,* dėl jos *politinės valdžios,* kliudydama privatiniams jos reikalėliams, tik vargina ir erzina ją.

Įtakingieji departamentinių miestų buržua, municipaliniai tarėjai, prekybinių teismų nariai ir t. t. beveik be išimties visur sutikdavo Bonapartą jo kelionių metu vergiškiausiu būdu, — net Dižone, kur jis be gailesčio puolė Nacionalinį susirinkimą ir ypač tvarkos partiją.

Kai prekyba ėjo gerai, — kaip tat dar buvo 1851 m. pradžioje, — prekybinė buržuazija šėlo dėl kiekvienos parlamentinės kovos, baimindamasi, kad dėl to nenukentėtų prekyba. Kai prekyba ėjo blogai, — kaip tat tapo nuolatiniu reiškiniu nuo 1851 m.

vasario pabaigos, — prekybinė buržuazija kaltino parlamentinę kovą kaip stagnacijos priežastį, ir reikalavo baigti tą kovą, kad prekyba vėl atgytų. Konstitucijos keitimo klausimu debatai vyko kaip tik šiuo bloguoju laiku. Kadangi čia buvo kalbama apie esamosios valstybinės santvarkos gyvybę ar mirtį, tai buržuazija juoba jautėsi turinti teisę reikalauti iš savo atstovų baigti šią kankinamą pereinamąją padėtį ir kartu išlaikyti status quo. Čia nebuvo jokio prieštaravimo. Pereinamosios padėties baigimu ji vadino kaip tik jos pratęsimą, lemiamojo momento atidėjimą neribotam laikui. Status quo galėjo būti išlaikytas tik dviem keliais: pratęsiant Bonaparto valdžią arba jam konstituciniu būdu pasitraukiant ir išrenkant Kavenjaką. Buržuazijos dalis pageidavo pastarojo sprendimo ir nemokėjo patarti savo atstovams nieko geresnio kaip tylėti, neliesti opiausio klausimo. Ji vaizdavosi, kad jei jos atstovai nekalbės, tai Bonapartas neveiks. Ji norėjo turėti parlamentą, sudarytą iš stručių, kurie, norėdami likti nepastebėti, slepia savo galvą. Kita buržuazijos dalis norėjo Bonapartą palikti prezidento kėdėje, kurioje jis jau sėdėjo, kad viskas liktų senosiose vėžėse. Ji piktinosi tuo, kad jos parlamentas nenori atvirai laužyti konstitucijos ir be ceremonijų išsižadėti valdžios.

Departamentų generalinės tarybos, — ši stambiosios buržuazijos provincijos atstovybė, — posėdžiavusios Nacionalinio susirinkimo atostogų metu, nuo rugpiūčio 25 d., beveik visais balsais pasisakė už konstitucijos pakeitimą, t. y. prieš parlamentą ir už Bonapartą.

Dar aiškesnis, negu nesutarimas su savo *parlamentiniais atstovais,* buvo buržuazijos pasipiktinimas savo literatūriniais atstovais, savo pačios spauda. Ne tik Prancūziją, — visą Europą stebino nepakeliamos piniginės baudos ir begėdiškai ilgos kalėjimo bausmės, kuriomis buržuaziniai teismai bausdavo buržuazinius žurnalistus už kiekvieną Bonaparto uzurpacinių troškimų puolimą, už kiekvieną spaudos mėginimą ginti politines buržuazijos teises nuo vykdomosios valdžios.

Jei, kaip aš parodžiau, *parlamentinė tvarkos partija* savo šauksmais apie ramybės reikalingumą pati save pasmerkė neveikti, jei ji, kovoje su kitomis visuomenės klasėmis savomis rankomis naikindama visas savo pačios režimo, parlamentinio režimo, sąlygas, skelbė politinį buržuazijos viešpatavimą esant nesuderinamą su buržuazijos saugumu ir jos egzistencija, tai už *parlamento ribų esanti buržuazijos masė,* keliaklupsčiaudama prieš prezidentą, plūsdama parlamentą, brutaliai elgdamasi su savąja spauda, skatino Bonapartą slopinti ir naikinti jos kalban-

čiąją ir rašančiąją dalį, jos politikus ir literatus, jos kalbėtojų tribūną ir spaudą, — kad tik ji galėtų ramiai rūpintis savo privatiniais reikalais, stiprios ir neaprėžtos vyriausybės globojama. Ji nedviprasmiškai pareikšdavo trokštanti atsikratyti savo pačios politiniu viešpatavimu, kad atsikratytų viešpatavimo rūpesčiais ir pavojais.

Ir ši už parlamento ribų esanti buržuazija, kuri piktinosi net vien tik parlamentine ir literatūrine kova dėl savo pačios klasės viešpatavimo ir kuri išdavė šios kovos vadus, — ši buržuazija drįsta dabar po laiko kaltinti proletariatą, kad jis nestojo už ją į kruviną kovą, į žūtbūtinę kovą! Ši buržuazija, kuri kas minutę aukojo savo bendraklasinius, t. y. savo politinius, interesus siauriausiems, nešvariausiems asmeniniams interesams ir reikalavo tokios pat aukos iš savo atstovų, — ji dabar aimanuoja, kad proletariatas paaukojo jos idealinius politinius interesus savo materialiniams interesams. Ji dedasi tauria būtybe, kurios socialistų suklaidintas proletariatas nesuprato ir kurią lemiamą minutę jis paliko. Ir ji randa visuotinį pritarimą buržuaziniame pasaulyje. Žinoma, aš čia nekalbu apie vokiečių šunpolitikius ir protinius nesubrendėlius. Aš turiu galvoje, pavyzdžiui, tą patį žurnalą „Economist“, kuris dar 1851 m. lapkričio 29 d., t. y. keturios dienos prieš valstybės perversmą, buvo paskelbęs Bonapartą „tvarkos sargybiniu“, o Tjerus ir Berjes — „anarchistais“, o jau 1851 m. gruodžio 27 d., po to, kai Bonapartas susidorojo su tais „anarchistais“, šaukia, kad „tamsios, neišauklėtos, kvailos proletariato masės išdavė viduriniųjų ir aukštesniųjų visuomenės sluoksnių gabumus, žinias, drausmę, dvasinę įtaką, protinius resursus ir moralinį autoritetą“. Kvaila, tamsi ir niekšinga masė buvo ne kas kita, kaip pati buržuazijos masė.

Tiesa, 1851 metais Prancūzija pergyveno tam tikros rūšies mažą prekybos krizę. Vasario pabaigoje pasireiškė eksporto sumažėjimas palyginus su 1850 metais, kovo mėnesį nusmuko prekyba ir pradėjo užsidarinėti fabrikai, balandžio mėnesį pramonės departamentai tarytum atsidūrė tokioje pat beviltiškoje būklėje, kaip po vasario dienų, gegužės mėnesį reikalai vis dar nesitaisė, dar birželio 28 dieną Prancūzijos bankas milžinišku indėlių augimu ir tokiu pat milžinišku diskonto operacijų kritimu rodė gamybos stagnaciją, ir tik spalio viduryje reikalai ėmė palaipsniui taisytis. Prancūzijos buržuazija šią prekybos stagnaciją aiškinosi grynai politinėmis priežastimis, kova tarp parlamento ir vykdomosios valdžios, valstybinės laikinos formos netikrumu, baisia 1852 metų gegužės antrojo sekmadienio perspektyva. Aš neneigsiu, kad visos šios aplinkybės nusmukdė kai kurias pramonės šakas

Paryžiuje ir departamentuose. Bet šiaip ar taip ši politinių aplinkybių įtaka teturėjo tik vietinę ir nežymią reikšmę. Geriausias tam įrodymas yra tai, jog prekyba ėmė taisytis spalio viduryje, t. y. kaip tik tuo momentu, kai politinė būklė pablogėjo, kai politinis horizontas apsiniaukė ir kas minutę buvo laukiama perkūno iš Eliziejaus rūmų. Be to, Prancūzijos buržua, kurio „gabumai, žinios, įžvalgumas ir protiniai resursai“ nesiekia toliau jo nosies, galėjo per visą Londono pramonės parodos laiką akivaizdžiausiai įsitikinti, kur glūdi jo prekybinių vargų priežastis. Tuo metu, kai Prancūzijoje užsidarinėjo fabrikai, Anglijoje prasidėjo prekybiniai bankrotai. Jei Prancūzijoje balandžio ir gegužės mėnesiais pasiekė aukščiausią laipsnį pramonės panika, tai Anglijoje balandžio ir gegužės mėnesiais aukščiausią laipsnį pasiekė prekybos panika. Vilnų pramonė, šilko manufaktūra gyveno krizę tiek Prancūzijoje, tiek ir Anglijoje. Anglijos medvilnės fabrikai tebedirbo, bet jie gaudavo jau nebe tuos pelnus, kaip 1849 ir 1850 metais. Skirtumas buvo tik tas, kad Prancūzijoje buvo pramonės krizė, o Anglijoje — prekybos, kad Prancūzijoje užsidarinėjo fabrikai, o Anglijoje jie plėtė savo gamybą, bet nepalankesnėmis sąlygomis, negu ankstyvesniais metais, kad Prancūzijoje daugiausia nukentėjo eksportas, o Anglijoje — importas. Bendroji priežastis, kurios, žinoma, nereikia ieškoti Prancūzijos politinio horizonto ribose, buvo aiški. 1849 ir 1850 metai buvo metai aukščiausio materialinio suklestėjimo ir perprodukcijos, kurios išdavos pasireiškė tik 1851 metais. Tų metų pradžioje perprodukcija dar labiau sustiprėjo dėl numatytos pramonės parodos. Čia prisidėjo dar ir šios ypatingos aplinkybės: iš pradžių 1850 ir 1851 metų medvilnės nederlius, paskui įsitikinimas, kad medvilnės derlius bus didesnis, negu buvo laukta, iš pradžių pakilimas, paskui staigus kritimas, — žodžiu, medvilnės kainų svyravimai. Šilko žaliavos derlius, bent Prancūzijoje, buvo žemesnis už vidutinį. Pagaliau vilnų pramonė nuo 1848 metų taip išsiplėtė, kad vilnų gamyba nebespėjo jos sekti, ir vilnų žaliavos kainos pakilo neproporcingai aukštai, palyginus su vilnonių fabrikatų kainomis. Taigi, trijų pasaulinių pramonės šakų žaliavoje jau randame trigubą pagrindą prekybos stagnacijai. Neminint šių ypatingų aplinkybių, tariamoji 1851 metų krizė buvo ne kas kita, kaip sustojimas, kurį perprodukcija ir per didelė spekuliacija daro pramonės ciklo eigoje kiekvieną kartą, prieš įtempdamos visas savo jėgas, kad karštligiškai perbėgtų likusią ciklo dalį ir vėl pasiektų savo išeities tašką — *visuotinę prekybos krizę*. Tokiais prekybos istorijos intervalais Anglijoje vyksta prekybiniai bankrotai, tuo tarpu kai Prancūzijoje sustoja pati pramonė — iš da-

lies todėl, kad ją išstumia iš visų rinkų anglų konkurencija, kurios ji tada nebegali išlaikyti, iš dalies todėl, kad ją, kaip prabangos pramonę, kiekviena prekybos stagnacija labiausiai paliečia. Taigi, Prancūzija, be visuotinių krizių, pergyvena dar savąsias nacionalines prekybos krizes, kurias tačiau daug daugiau nulemia ir sąlygoja bendroji pasaulinės rinkos būklė, negu Prancūzijos vietinės aplinkybės. Įdomu palyginti Prancūzijos buržua prietarus su Anglijos buržua nuomone. Viena iš stambiausių Liverpulio firmų savo 1851 metų prekybos apyskaitoje rašo: „Nedaugelis metų yra labiau apvylę jų pradžioje dėtas viltis, kaip pereitieji metai. Vietoje visų laukto didelio suklestėjimo šie metai pasirodė vieni iš sunkiausių depresijos metų per pastaruosius dvidešimt penkerius metus. Tai, žinoma, liečia tik prekybines, o ne pramonines klases. Ir vis dėlto šių metų pradžioje neabejotinai buvo duomenų laukti priešingo: prekių atsargų buvo maža, kapitalo apstu, maisto produktai pigūs, tikėtasi gausaus derliaus; nedrumsčiama taika kontinente ir jokių politinių ar finansinių sunkumų namie, — iš tikrųjų, prekybos sparnai niekada nebuvo laisvesni... Kam priskirti šias nepalankias išdavas? Mes manome — *hipertrofinei prekybai* tiek importo, tiek eksporto dalykais. Jei mūsų pirkliai patys nesusiaurins savo veiklos, tai niekas kitas negalės išlaikyti mūsų pusiausvyroje, kaip tik periodinės panikos kas treji metai".

Dabar įsivaizduokime Prancūzijos buržua, kurio komercija tesergančias smegenis šioje prekybos panikoje nuolat kankina, jaudina, svaigina gandai apie valstybės perversmus ir visuotinės rinkimų teisės grąžinimą, kova tarp parlamento ir vykdomosios valdžios, orleanistų ir legitimistų intrigos, komunistiniai samokslai pietinėje Prancūzijoje, tariamieji valstiečių sukilimai Njevro ir Šero departamentuose, įvairių kandidatų į prezidentus reklamos, išpūsti laikraščių šūkiai, respublikonų grasinimai ginklu rankose ginti konstituciją ir visuotinę rinkimų teise, emigravusių svetur didvyrių laiškai, pranašavę pasaulio pabaigą 1852 m. gegužės antrąjį sekmadienį, — ir suprasime, kodėl buržuazija šioje neapsakomoje, triukšmingoje susiliejimo, konstitucijos pakeitimo, pratęsimo, konspiracijos, koalicijos, emigracijos, uzurpacijos ir revoliucijos painiavoje netekusi proto bliauna savo parlamentinei respublikai: *„Geriau baisus galas, negu baisumas be galo!"*.

Bonapartas suprato šį riksmą. Jo sugebėjimas suprasti aštrėjo, didėjant nekantrumui kreditorių, kuriems kiekvienas saulės nusileidimas atrodė artinąs paskutinę prezidentavimo dieną, 1852 metų gegužės antrąjį sekmadienį, kuriems žvaigždžių judėjimas dan-

gaus skliaute reiškė jų žemiškų vekselių suprotestavimą. Jie tapo tikrais astrologais. Nacionalinis susirinkimas atėmė Bonapartui viltį konstituciniu būdu pratęsti savo valdžią; princo Žuanvilio kandidatūra nebeleido toliau svyruoti.

Jei kada nors įvykis yra metęs savo šešėlį į priekį dar žymiai anksčiau prieš savo pasirodymą, tai tatai buvo kaip tik Bonaparto valstybinis perversmas. Jau 1849 m. sausio 29 d., vos po mėnesio jį išrinkus, Bonapartas padarė ta prasme pasiūlymą Šangarnjei. Jo paties ministras pirmininkas Odilonas Baro 1849 metų vasarą pridengta forma, o Tjeras 1850 metų žiemą atvirai prabilo apie valstybės perversmo politiką. 1851 metų gegužės mėn. Persinjis dar kartą mėgino prikalbėti Šangarnję paremti perversmą, o „Messager de l'Assemblée"[1] paskelbė jų pasikalbėjimą. Bonapartistiniai laikraščiai kiekvienos parlamentinės audros proga grasino valstybės perversmu; ir kuo labiau artėjo krizė, tuo drąsesnis darėsi jų tonas. Orgijose, kurias Bonapartas kasnakt rengdavo su abiejų lyčių aristokratiškais sukčiais, vidurnakčiui atėjus ir vynui atrišus liežuvius bei įkaitinus fantaziją, vis būdavo nutariama valstybės perversmą daryti ateinantį rytą. Kardai būdavo traukomi iš makščių, stiklinės skambėdavo, tautos atstovai būdavo mėtomi pro langus, imperatoriaus mantija krisdavo ant Bonaparto pečių, kol auštąs rytas išvaikydavo šmėklas ir nustebęs Paryžius sužinodavo iš nepratusių slėpti tiesą vestalių ir nekuklių paladinų apie pavojų, kurio jis dar kartą yra išvengęs. Rugsėjo ir spalio mėnesiais gandai apie valstybės perversmą nenutildavo nė minutei. Jo šešėlis jau nusidažė spalvomis kaip dagerotipas. Pakanka atskleisti rugsėjo ir spalio mėnesių Europos laikraščius, ir rasime juose tokio turinio pranešimus: „Gandų apie valstybės perversmą pilnas Paryžius. Sostinė naktį būsianti užimta kariuomenės, o ateinantį rytą pasirodysią dekretai, kuriais paleidžiamas Nacionalinis susirinkimas, Senos departamente paskelbiamas apgulos stovis, grąžinama visuotinė rinkimų teisė, apeliuojama į tautą. Bonapartas ieškąs ministrų, kurie įvykdytų šiuos neteisėtus dekretus". Šias žinias pateikiančios korespondencijos visada baigiasi lemtingu *„atidėta"*. Valstybės perversmas visada buvo Bonaparto įkyri idėja. Su šia idėja jis grįžo į Prancūziją. Jis buvo jos taip apsėstas, kad nuolatos ją išduodavo ir išplepėdavo. Jis buvo toks silpnas, kad taip pat nuolatos atsisakinėdavo nuo jos. Paryžiečiai tiek susigyveno su būsimojo valstybės perversmo šešėliu, kad nebenorėjo juo tikėti, kai jis pagaliau

[1] *„Messager de l'Assemblée"* (*„Susirinkimo Žinianešys"*) — antibonapartistinės krypties dienraštis, ėjęs Paryžiuje 1851 m. *Red.*

tapo kūnu ir krauju. Vadinasi, valstybės perversmas pavyko visai ne dėl to, kad Gruodžio 10 dienos draugijos šefas laikėsi griežtos konspiracijos, ir ne dėl to, kad Nacionalinis susirinkimas buvo netikėtai užkluptas. Jei jis pavyko, tai pavyko nepaisant *Bonaparto* plepumo ir *Nacionaliniam susirinkimui* žinant, kaip būtina, neišvengiama ankstyvesnės įvykių raidos išdava.

Spalio 10 dieną Bonapartas pranešė ministrams savo pasiryžimą grąžinti visuotinę rinkimų teisę, spalio 16 d. ministrai atsistatydino, o spalio 26 d. Paryžius sužinojo apie Torinjo vyriausybės sudarymą. Tuo pačiu metu policijos prefektas Karljė buvo pakeistas Mopa, o pirmosios divizijos vadas Manjanas sutraukė į sostinę patikimiausius pulkus. Lapkričio 4 d. Nacionalinis susirinkimas vėl pradėjo savo posėdžius. Jam nieko kita nebeliko daryti, kaip tik pakartoti išeitą kursą pagal trumpą, suglaustą konspektą ir konstatuoti, kad jis buvo palaidotas tik po to, kai mirė.

Pirmoji pozicija, kurią Susirinkimas prarado kovoje su vykdomąja valdžia, buvo vyriausybė. Jam teko iškilmingai pasirašyti patyrus šį nuostolį, pilnai pripažįstant grynai fiktyvinę Torinjo vyriausybę. Nuolatinė komisija juokais sutiko poną Žiro, kai jis prisistatė jai naujojo kabineto vardu. Tokia silpna vyriausybė tokiam smarkiam žygiui, kaip visuotinės rinkimų teisės grąžinimas! Bet kaip tik ir buvo norima nieko nedaryti *per* parlamentą, o viską daryti *prieš* parlamentą.

Pačią pirmąją savo atidarymo dieną Nacionalinis susirinkimas gavo Bonaparto raštą, kuriame tas reikalavo grąžinti visuotinę rinkimų teisę ir panaikinti 1850 metų gegužės 31 dienos įstatymą. Tą pačią dieną jo ministrai pasiūlė šia prasme dekretą. Ministrų pasiūlymą dėl dekreto skubotumo Susirinkimas atmetė tuojau, o patį įstatymą lapkričio 13 d. atmetė 355 balsais prieš 348. Tuo būdu jis dar kartą sudraskė savo mandatą, dar kartą patvirtino, kad jis iš laisvai išrinktos tautos atstovybės virto uzurpaciniu vienos klasės parlamentu, jis dar kartą prisipažino pats perpiovęs tuos raumenis, kurie jungė parlamentinę galvą su nacijos kūnu.

Jei vykdomoji valdžia savo pasiūlymu grąžinti visuotinę rinkimų teisę nuo Nacionalinio susirinkimo apeliavo į tautą, tai įstatymų leidžiamoji valdžia savo kvestorių įstatymo projektu apeliavo nuo tautos į armiją. Šiuo kvestorių įstatymu Nacionalinis susirinkimas norėjo tvirtai nustatyti savo teisę tiesiogiai iššaukti kariuomenę, sudaryti parlamento armiją. Skirdamas tuo būdu armiją arbitru tarp savęs ir tautos, tarp savęs ir Bonaparto, pripažindamas armiją lemiamąja jėga valstybėje, Nacionalinis susirinkimas, antra vertus, turėjo patvirtinti, kad jis jau seniai

atsisakė nuo teisės jai viešpatauti. Debatuodamas savo teisę iššaukti kariuomenę, užuot tuojau ją iššaukęs, Nacionalinis susirinkimas parodė abejojąs savo paties jėga. Atmesdamas kvestorių įstatymo projektą, jis atvirai pripažino savo bejėgiškumą. Šis įstatymas nepraėjo, tesurinkęs 108 balsų mažumą: Kalnas nulėmė jo likimą. Kalnas buvo Buridano asilo padėtyje, tik su tuo skirtumu, kad jam teko rinktis ne tarp dviejų šieno kupetų, kuri iš jų patrauklesnė, bet tarp dviejų lazdos smūgių, kuris iš jų skaudesnis. Iš vienos pusės, baimė Šangarnjės, iš antros — baimė Bonaparto. Reikia pripažinti, kad padėtis anaiptol nebuvo didvyriška.

Lapkričio 18 dieną buvo pateikta tvarkos partijos pasiūlytam komunalinių rinkimų įstatymui pataisa, pagal kurią iš komunalinių rinkėjų buvo reikalaujama vietoj trejų metų išgyventi rinkimų vietoje vienerius metus. Ši pataisa buvo atmesta tik vieno balso dauguma, bet ir šis vienintelis balsas, kaip tuojau paaiškėjo, buvo klaidingai įskaitytas. Suskildama į priešiškas frakcijas, tvarkos partija jau seniai buvo nustojusi savo savarankiškos parlamentinės daugumos. Dabar pasirodė, kad parlamente apskritai nebebuvo jokios daugumos. Nacionalinis susirinkimas *tapo nepajėgus priimti nutarimams*. Jo sudėtinių atomų neberišo jokia sankabumo jėga, jis iškvėpė paskutinį atodūsį, virto lavonu.

Už parlamento ribų esanti buržuazijos masė keletą dienų prieš katastrofą turėjo pagaliau dar kartą iškilmingai patvirtinti nutraukusi savo ryšius su parlamento buržuazija. Tjeras, kuris, kaip parlamento didvyris, ypač smarkiai sirgo nepagydoma parlamentinio kretinizmo liga, po parlamento mirties sugalvojo kartu su Valstybės taryba naują parlamentinę intrigą — atsakomybės įstatymą, turėjusį išlaikyti prezidentą konstitucijos ribose. Kaip Bonapartas rugsėjo 15 dieną, dedant pamatus naujoms Paryžiaus rinkos halėms, sužavėjo rinkos damas, žuvų pardavėjas, tarytum antrasis Mazanielo, — tiesa, vienos žuvų pardavėjos reali jėga atsvėrė 17 burggrafų, — kaip jis, įnešus kvestorių įstatymo projektą, sukėlė entuziazmą Eliziejaus rūmuose vaišinamiems leitenantams, taip jis dabar, lapkričio 25 dieną, patraukė į savo pusę pramonės buržuaziją, susirinkusią į cirką priimti iš jo rankų medalių už Londono pramonės parodą. Pateikiu būdingą jo kalbos dalį iš „Journal des Débats": „Tokie netikėti laimėjimai duoda man teisę pakartoti, kokia didi būtų Prancūzijos respublika, jei jai būtų leista rūpintis savo realiais interesais ir reformuoti savo institucijas, užuot nuolat kentėjus nuo neramumų, kuriuos kelia, iš vienos pusės, demagogai, o iš antros — monarchinės haliucinacijos. (Garsūs, audringi ir ilgai trunką plojimai iš visų am-

fiteatro pusių.) Monarchinės haliucinacijos trukdo bet kurią pažangą ir visas rimtas pramonės šakas. Vietoj pažangos — tik kova. Mes matome žmones, kurie seniau buvo uoliausi karaliaus valdžios ir jo prerogatyvų gynėjai, einančius Konvento keliais vien tik dėl to, kad susilpnintų valdžią, kilusią iš visuotinės rinkimų teisės. (Triukšmingi ir ilgai trunką plojimai.) Mes matome žmones, kurie daugiausia nukentėjo nuo revoliucijos ir daugiausia skundėsi ja, provokuojančius naują revoliuciją ir tik todėl, kad sukaustytų nacijos valią... Aš jums prižadu ramybę ateityje... ir t. t., ir t. t. (Bravo, bravo, audringas bravo.)" — Taip pramonės buržuazija vergiškai ploja gruodžio 2 dienos valstybiniam perversmui, parlamento panaikinimui, savo pačios viešpatavimo žlugimui, Bonaparto diktatūrai. Lapkričio 25 dienos plojimų griausmui atsakė gruodžio 4 dienos patrankų griausmas, o uoliausiai plojusio pono Salandruzo namas buvo suplotas didžiausio bombų kiekio.

Kromvelis, paleisdamas Ilgąjį parlamentą, vienas atvyko į posėdžių salę, išsitraukė laikrodį, norėdamas neduoti parlamentui pagyventi nė vienos minutės ilgiau už jo nustatytą laiką, ir išlydėjo kiekvieną parlamento narį linksmomis sąmojingomis pašaipomis. Napoleonas, nors ir menkesnis už savo prototipą, vis dėlto briumero 18 d. nuvyko į Įstatymų leidžiamąjį susirinkimą ir perskaitė jam, tiesa, prislopintu balsu, mirties nuosprendį. Antrasis Bonapartas, kuris, be to, turėjo savo žinioje visiškai kitoniško pobūdžio vykdomąją valdžią, negu Kromvelis ar Napoleonas, ieškojo sau prototipo ne pasaulinės istorijos metraščiuose, bet Gruodžio 10 dienos draugijos metraščiuose, baudžiamojo teismo metraščiuose. Jis pavagia iš Prancūzijos banko 25 milijonus frankų, paperka generolą Manjaną už vieną milijoną, kareivius — po 15 frankų su degtinės priedu už vienetą, slaptai, kaip vagis naktį, susitinka su savo bendrais, įsako įsibrauti į pavojingiausiųjų parlamento vadų butus ir Kavenjaką, Lamorisjerą, Leflo, Šangarnję, Šarasą, Tjerą, Bazą ir kt. išvilkti iš lovų ir nugabenti į kalėjimą, kariuomenei užimti svarbiausius Paryžiaus punktus ir parlamento rūmus, o anksti rytą ant visų sienų išlipinti rėkiančius plakatus, skelbiančius Nacionalinio susirinkimo ir Valstybės tarybos paleidimą, visuotinės rinkimų teisės grąžinimą ir apgulos stovio įvedimą Senos departamente. Netrukus po to jis išspausdina laikraštyje „Moniteur" suklastotą dokumentą, pagal kurį įtakingi parlamento veikėjai esą susibūrę apie jį, sudarydami ypatingą Valstybės tarybą.

Parlamento likučiai, daugiausia legitimistai ir orleanistai, susirinkę dešimtosios apygardos merijos patalpose, šūkaudami

„tegyvuoja respublika!“, nutaria atstatydinti Bonapartą, veltui šaukiasi į žiopsančią priešais namus minią, kol juos pagaliau, afrikiečių šaulių lydimus, pirma nutempia į d'Orsės kareivines, o paskiau susodina į vežimus suimtiesiems ir išveža į Mazaso, Hamo ir Venseno kalėjimus. Toks buvo tvarkos partijos, Įstatymų leidžiamojo susirinkimo ir vasario revoliucijos galas.

Prieš pereidami prie išvadų, duodame trumpą vasario revoliucijos istorijos schemą:

I. *Pirmasis laikotarpis.* Nuo 1848 m. vasario 24 d. iki gegužės 4 d. Vasario laikotarpis. Prologas. Visuotinio broliavimosi komedija.

II. *Antrasis laikotarpis.* Respublikos kūrimo ir Steigiamojo nacionalinio susirinkimo laikotarpis.

1. Nuo 1848 m. gegužės 4 d. iki birželio 25 d. Visų klasių kova prieš proletariatą. Proletariato pralaimėjimas birželio dienomis.

2. Nuo 1848 m. birželio 25 d. iki gruodžio 10 d. Grynųjų buržuazinių respublikonų diktatūra. Konstitucijos paruošimas. Apgulos stovio Paryžiuje paskelbimas. Buržuazinės diktatūros likvidavimas gruodžio 10 dieną, išrenkant Bonapartą prezidentu.

3. Nuo 1848 m. gruodžio 20 iki 1849 m. gegužės 28 d. Steigiamojo susirinkimo kova su Bonapartu ir susivienijusia su juo tvarkos partija. Steigiamojo susirinkimo žlugimas. Respublikoninės buržuazijos pralaimėjimas.

III. *Trečiasis laikotarpis. Konstitucinės respublikos* ir *Įstatymų leidžiamojo nacionalinio susirinkimo* laikotarpis.

1. Nuo 1849 m. gegužės 28 d. iki 1849 m. birželio 13 d. Smulkiosios buržuazijos kova su buržuazija ir Bonapartu. Smulkiaburžuazinės demokratijos pralaimėjimas.

2. Nuo 1849 m. birželio 13 d. iki 1850 m. gegužės 31 d. Parlamentinė tvarkos partijos diktatūra. Ši partija savo viešpatavimo viršūnę pasiekia visuotinės rinkimų teisės panaikinimu, bet nustoja parlamentinės vyriausybės.

3. Nuo 1850 m. gegužės 31 d. iki 1851 m. gruodžio 2 d. Kova tarp parlamentinės buržuazijos ir Bonaparto.

a) Nuo 1850 m. gegužės 31 d. iki 1851 m. sausio 12 d. Parlamentas netenka vyriausiojo vadovavimo armijai.

b) Nuo 1851 m. sausio 12 d. iki balandžio 11 d. Parlamentas pralaimi, mėgindamas vėl pajungti sau administracinę valdžią. Tvarkos partija nustoja savarankiškos parlamentinės daugumos. Jos koalicija su respublikonais ir Kalnu.

c) Nuo 1851 m. balandžio 11 d. iki spalio 9 d. Pakeitimo, suliejimo, pratęsimo mėginimai. Tvarkos partija suyra į savo atskiras sudėtines dalis. Galutinis buržuazinio parlamento ir buržuazinės spaudos santykių su buržuazijos mase nutrūkimas.

d) Nuo 1851 m. spalio 9 d. iki gruodžio 2 d. Atviras parlamento santykių su vykdomąja valdžia nutrūkimas. Parlamentas miršta, jis žuvo savo paties klasės, armijos, visų kitų klasių apleistas. Parlamentinio režimo ir buržuazijos viešpatavimo žlugimas. Bonaparto pergalė. Imperijos restauracijos parodija.

VII

Socialinė respublika pasirodė kaip frazė, kaip pranašystė ant vasario revoliucijos slenksčio. 1848 metų birželio dienomis ji buvo nuslopinta *Paryžiaus proletariato* kraujuose, bet kaip šmėkla ji vaidenasi paskesniuose dramos veiksmuose. Pasirodo *demokratinė respublika.* Ji dingsta 1849 m. birželio 13 d. kartu su savo išbėgiojusiais *smulkiaisiais buržua*, bet pabėgdama barsto paskui save itin rėksmingas reklamas. *Parlamentinė respublika* su buržuazija užvaldo visą sceną, ima gyventi pilnakrauju gyvenimu, bet 1851 metų gruodžio 2 diena palaidoja ją, siaubo apimtiems susivienijusiems rojalistams šaukiant: „Tegyvuoja respublika!".

Prancūzijos buržuazija stojo piestu prieš dirbančiojo proletariato viešpatavimą — ji valdžią atidavė liumpenproletariatui su Gruodžio 10 dienos draugijos šefu priešakyje. Buržuazija neleido Prancūzijai atsipeikėti iš baimės dėl būsiančių ateityje raudonosios anarchijos baisumų — Bonapartas diskontavo jai šią ateitį, įsakydamas degtinės įkvėptai tvarkos armijai gruodžio 4 d. šaudyti įžymius buržua pro jų langus Monmartro ir Italijos bulvaruose. Ji dievino kardą — kardas valdo ją. Ji sunaikino revoliucinę spaudą — dabar jos pačios spauda sunaikinta. Ji atidavė policijos priežiūrai liaudies susirinkimus — jos salionai yra policijos priežiūroje. Ji paleido demokratinę Nacionalinę gvardiją — jos pačios Nacionalinė gvardija paleista. Ji įvedė apgulos stovį — apgulos stovis įvestas jai pačiai. Ji pakeitė prisiekusiųjų teismą karinėmis komisijomis — jos prisiekusiųjų teismas pakeistas karinėmis komisijomis. Ji atidavė liaudies švietimą kunigams — kunigai valdo jos pačios švietimą. Ji trėmė be teismo — ją tremia be teismo. Ji slopino bet kurį visuomenės judėjimą valstybine jėga — valstybinė jėga slopina kiekvieną jos visuo-

menės judėjimą. Iš meilės savo piniginei ji kėlė maištą prieš savo pačios politikus ir rašytojus — jos politikai ir rašytojai pašalinti, bet jos piniginė apiplėšiama, pirma užkimšus jai burną ir sulaužius jos plunksną. Buržuazija nenuilstamai šaukė revoliucijai, kaip šventasis Arsenijus krikščionims: „Fuge, tace, quiesce! — bėk, tylėk, nurimk!" — Bonapartas šaukia buržuazijai: „Fuge, tace, quiesce! — bėk, tylėk, nurimk!".

Prancūzijos buržuazija seniai išsprendė Napoleono dilemą: „Po penkiasdešimt metų Europa bus respublikinė arba kazokinė". Ji išsprendė ją „kazokinės respublikos" prasme. Ne kokia nors Circėja piktais burtais pavertė buržuazinės respublikos šedevrą biauria pabaisa. Toji respublika nieko, be išorinio respektabilumo, nenustojo. Dabartinė Prancūzija išbaigtu pavidalu jau buvo parlamentinėje respublikoje. Pakako tik bakstelėti durtuvu, kad burbulas sprogtų ir pasirodytų pabaisa.

Kodėl Paryžiaus proletariatas nesukilo po gruodžio 2 dienos? Buržuazijos nuvertimas buvo tik dekretuotas, pats dekretas dar nebuvo įvykdytas. Kiekvienas rimtesnis proletariato sukilimas būtų tuojau vėl atgaivinęs buržuaziją, sutaikęs ją su armija ir užtikrinęs darbininkams antrąjį birželio pralaimėjimą.

Gruodžio 4 dieną buržua ir krautuvininkai kurstė proletariatą į kovą. Tos dienos vakarą keletas Nacionalinės gvardijos legionų prižadėjo ginkluoti ir uniformuoti atvykti į kovos lauką. Mat, buržua ir krautuvininkai sužinojo, kad Bonapartas vienu savo gruodžio 2 dienos dekretu panaikino slaptą balsavimą ir įsakė jiems oficialiuose rinkėjų sąrašuose greta savo pavardžių rašyti savo „taip" arba „ne". Gruodžio 4 dienos pasipriešinimas įbaugino Bonapartą. Naktį, jam įsakius, visuose Paryžiaus gatvių kampuose buvo išlipinti plakatai, kurie skelbė slapto balsavimo grąžinimą. Buržua ir krautuvininkai manė, kad jie pasiekė savo tikslą. Kitą rytą neatėjo kaip tik krautuvininkai ir buržua.

Naktį iš gruodžio 1 į 2 dieną Bonapartas staigiu puolimu išplėšė iš Paryžiaus proletariato jo vadus, barikadų vadovus. Būdamas armija be karininkų, dėl 1848 bei 1849 metų birželio dienų ir 1850 metų gegužės dienų įvykių nelinkdamas kovoti po Kalno vėliava, proletariatas paliko savo avangardui, slaptosioms draugijoms, gelbėti sukilėlišką Paryžiaus garbę, kurią buržuazija taip be pasipriešinimo pametė karinės klikos savivalei, kad Bonapartas vėliau galėjo nuginkluoti Nacionalinę gvardiją pašiepiančiu motyvu: jis bijąs, kad anarchistai nepanaudotų piktam jos ginklų prieš ją pačią!

„Tai visiškas ir galutinis socializmo triumfas!" — taip Gizo apibūdino gruodžio 2 dienos perversmą. Bet jei parlamentinės

respublikos nuvertime glūdi užuomazgoje proletarinės revoliucijos triumfas, tai jo artimiausia apčiuopiama išdava buvo *Bonaparto laimėjimas prieš parlamentą, vykdomosios valdžios — prieš įstatymų leidžiamąją valdžią, jėgos be frazių — prieš frazės jėgą*. Parlamente nacija paversdavo įstatymu savo visuotinę valią, t. y. viešpataujančios klasės įstatymą paversdavo savo visuotine valia. Vykdomosios valdžios naudai ji atsisako nuo bet kurios savo valios ir pasiduoda svetimos valios liepimui, autoritetui. Vykdomoji valdžia, priešingai įstatymų leidžiamajai valdžiai, išreiškia nacijos heteronomiją, priešingai jos autonomijai. Tuo būdu Prancūzija išsprūdo iš vienos klasės despotizmo tarytum tik tam, kad pasiduotų vieno individo despotizmui, ir, be to, autoritetui individo, neturinčio jokio autoriteto. Kova tarytum baigėsi tuo, kad visos klasės lygiai bejėgiškai ir lygiai be žado suklupo prieš šautuvo buožę.

Bet revoliucija yra nuodugni. Ji dar tebekeliauja per skaistyklą. Ji dirba savo darbą metodiškai. Iki 1851 m. gruodžio 2 dienos ji baigė pusę savo parengiamojo darbo, dabar ji baigia antrąją pusę. Pirma ji ištobulino parlamentinę valdžią, kad galėtų ją nuversti. Dabar, kai ji tai pasiekė, ji ištobulina *vykdomąją valdžią*, suveda ją iki gryniausios jos išraiškos, izoliuoja ją, pastato ją prieš save, kaip vienintelį objektą, kad sukoncentruotų prieš ją visas savo griaunamąsias jėgas. Ir kai revoliucija baigs šią antrąją savo parengiamojo darbo pusę, tuomet Europa pašoks iš savo vietos ir džiūgaudama sušuks: tu puikiai rausi, senasis kurmi!

Ši vykdomoji valdžia su savo milžiniška biurokratine ir karine organizacija, su savo sudėtinga ir dirbtine valstybės mašina, su pusės milijono valdininkų armija šalia dar pusės milijono kariuomenės, — šis baisus parazitinis organizmas, kaip tinklas apraizgąs Prancūzijos visuomenės kūną ir užkemšąs visus jo porus, — atsirado absoliutinės monarchijos laikais, žlungant feodalizmui, kurio žlugimą jis padėjo pagreitinti. Senjorinės žemės savininkų ir miestų privilegijos pavirto į tiek pat gausius valstybės valdžios atributus, feodaliniai didikai — į apmokamus valdininkus, o margas, kaip prekių pavyzdžių rinkinys, prieštaringų viduramžinių suvereninių teisių žemėlapis pavirto į taisyklingą valstybės valdžios planą, kur darbas yra taip padalytas ir centralizuotas, kaip fabrike. Pirmoji Prancūzijos revoliucija, užsibrėžusi uždavinį panaikinti visas vietines, teritorines, miestų ir provincijų separatines valdžias, kad sudarytų pilietinę nacijos vienybę, turėjo toliau vystyti tai, ką buvo pradėjusi absoliutinė monarchija: centralizaciją, o kartu su tuo ir vyriausybinės valdžios apimtį, atributus

ir jos pagalbininkų skaičių. Napoleonas išbaigė šią valstybės mašiną. Legitiminė ir liepos monarchijos nebepridėjo jai nieko naujo, išskyrus didesnį darbo pasidalijimą, didėjantį tuo pačiu mastu, kuriuo darbo pasidalijimas buržuazinės visuomenės viduje kuria naujas interesų grupes, vadinasi, naujus valstybinio valdymo objektus. Kiekvienas *bendras (gemeinsame)* interesas tuojau būdavo atsiejamas nuo visuomenės, pastatomas prieš ją kaip aukštesnis, *visuotinis (allgemeines)* interesas, išimamas iš visuomenės narių saviveiklos srities ir padaromas vyriausybinės veiklos objektu, — pradedant nuo tilto, mokyklos trobesio bei kaimo bendruomenės komunalinio turto ir baigiant Prancūzijos geležinkeliais, nacionaliniu turtu ir valstybiniais universitetais. Pagaliau parlamentinė respublika buvo priversta savo kovoje prieš revoliuciją, kartu su represinėmis priemonėmis, stiprinti vyriausybinės valdžios priemones bei centralizaciją. Visi perversmai, užuot šią mašiną sulaužę, ją patobulindavo. Partijos, kurios pakaitomis grūmėsi dėl viešpatavimo, šio milžiniško valstybės pastato užgrobimą laikė svarbiausiu nugalėtojo grobiu.

Bet absoliutinėje monarchijoje, pirmosios revoliucijos metu, Napoleono laikais, biurokratija buvo tik priemonė buržuazijos klasiniam viešpatavimui parengti. Restauracijos metu, Luji Filypo laikais, parlamentinės respublikos laikais, biurokratija buvo viešpataujančios klasės įrankis, kad ir kažin kaip ji siekė savarankiškos valdžios.

Tik antrojo Bonaparto laikais valstybė tarytum tapo visiškai savarankiška. Valstybės mašina civilinės visuomenės atžvilgiu taip sustiprėjo, kad ji gali turėti savo priešakyje Gruodžio 10 dienos draugijos šefą, iš svetur atsibasčiusį perėjūną, pakeltą ant skydo girtos karinės klikos, kurią jis nupirko degtine ir dešra ir kuriai jis vis iš naujo turi mėtyti dešrą. Iš čia kyla bailus nusivylimas, begalinio nužeminimo, paniekinimo jausmas, kuris slėgia Prancūzijos krūtinę ir neleidžia jai laisvai atsikvėpti. Ji jaučiasi lyg išniekinta.

Ir vis dėlto valstybės valdžia nekabo ore. Bonapartas atstovauja klasei ir, be to, gausingiausiai prancūzų visuomenės klasei — *smulkiesiems valstiečiams.*

Kaip Burbonai buvo stambiosios žemės nuosavybės dinastija, o Orleanai — pinigų dinastija, taip Bonapartai yra valstiečių, t. y. Prancūzijos liaudies masės dinastija. Valstiečių rinktinis yra ne tas Bonapartas, kuris pasiduodavo buržuaziniam parlamentui, bet tas, kuris išvaikė buržuazinį parlamentą. Miestams pavyko trejus metus falsifikuoti gruodžio 10 dienos rinkimų prasmę ir apgaudinėti valstiečių viltį atstatyti imperiją. 1848 metų gruodžio

10 dienos rinkimus įgyvendino tik 1851 m. gruodžio 2 dienos perversmas.

Smulkieji valstiečiai (Parzellenbauern) sudaro milžinišką masę, kurios nariai gyvena vienodose sąlygose, tačiau nesueidami į įvairius tarpusavio santykius. Jų gamybos būdas, užuot juos su siejęs tarpusavio santykiais, izoliuoja juos vieną nuo kito. Šią izoliaciją dar labiau didina blogas Prancūzijos susisiekimas ir valstiečių neturtingumas. Jų dirbamame žemės sklype, parcelėje, negalimas joks darbo pasidalijimas, joks mokslo pritaikymas, taigi, ir joks išsivystymo įvairumas, joks talentų įvairumas, joks visuomeninių santykių gausumas. Kiekviena atskira valstiečių šeima beveik visiškai aptarnauja pati save, tiesiogiai pati pasigamina daugumą savo vartojamų dalykų ir tuo būdu apsirūpina gyvenimo priemonėmis daugiau mainais su gamta, negu santykiaudama su visuomene. Parcelė, valstietis ir šeima; greta kita parcelė, kitas valstietis ir kita šeima. Grupė tokių vienetų sudaro kaimą, o grupė kaimų — departamentą. Vadinasi, milžinišką prancūzų nacijos masę sudaro paprasta bendravardžių dydžių suma, kaip maišą bulvių sudaro atskiros supiltos į maišą bulvės. Jei milijonai šeimų gyvena tokiose ekonominėse gyvenimo sąlygose, kurios jų gyvenimo būdą, interesus ir švietimą daro skirtingus nuo kitų klasių gyvenimo būdo, interesų bei švietimo ir priešingus pastariesiems, jos sudaro klasę. Jei tarp smulkiųjų valstiečių tėra vietinis ryšys, jeigu jų interesų tapatumas nesudaro tarp jų jokio bendrumo, jokios nacionalinės sąsajos ir jokios politinės organizacijos, jie nesudaro klasės. Todėl jie nepajėgia savo vardu apginti savo klasinių interesų nei per parlamentą, nei per Konventą. Jie negali sau atstovauti, jie turi būti kitų atstovaujami. Jų atstovas kartu turi būti ir jų ponas, turi būti jiems autoritetas, kaip neaprėžta vyriausybinė valdžia, kuri gina juos nuo kitų klasių ir iš aukštybių siunčia jiems lietų ir saulės šviesą. Taigi, politinė smulkiųjų valstiečių įtaka galų gale pasireiškia tuo, kad vykdomoji valdžia pajungia sau visuomenę.

Istorinė tradicija pagimdė mistinį Prancūzijos valstiečių tikėjimą tuo, kad Napoleonu vadinamas žmogus grąžins jiems visas prarastas gėrybes. Ir štai atsirado individas, kuris, turėdamas Napoleono vardą, dedasi šiuo žmogumi, remdamasis Napoleono kodeksu, sakančiu: „Draudžiama tyrinėti, kas yra kūdikio tėvas". Po dvidešimt valkatavimo metų ir ištisos juokingų avantiūrų eilės išsipildo pranašavimas, ir šis žmogus tampa Prancūzijos imperatoriumi. Sūnėno įkyrioji idėja įsikūnijo, nes ji sutapo su gausiausios Prancūzijos klasės įkyriąja idėja.

Bet čia man gali prikišti: o valstiečių maištai pusėje Prancūzijos, o armijos rengiamos valstiečių medžioklės, o masiniai valstiečių suėmimai ir ištrėmimai?

Nuo Liudviko XIV laikų Prancūzija nepergyveno panašių valstiečių persekiojimų „už demagogines intrigas".

Bet prašau mane suprasti. Bonaparto dinastija atstovauja ne revoliuciniam, bet konservatyviam valstiečiui, ne tam valstiečiui, kuris stengiasi išsprūsti iš savo socialinių egzistencijos sąlygų, kurias nustato parcelė, bet tam, kuris nori sustiprinti šias sąlygas ir šią parcelę; ne tiems kaimo gyventojams, kurie nori išvien su miestais savo pačių jėgomis nuversti senąją santvarką, bet, atvirkščiai, tiems, kurie, aklai užsidarę šioje senojoje santvarkoje, laukia išgelbėjimo ir privilegijų sau ir savo parcelei iš imperijos šmėklos. Bonaparto dinastija atstovauja ne valstiečio apšvietai, bet jo tamsumui, ne jo protui, bet jo prietarams, ne jo ateičiai, bet jo praeičiai, ne jo šiuolaikiniams Sevenams, bet jo šiuolaikinei Vandėjai[1].

Žiaurus trejus metus trukęs parlamentinės respublikos viešpatavimas dalį Prancūzijos valstiečių išvadavo iš napoleoninės iliuzijos ir — kad ir paviršutiniškai — revoliucionizavo juos; bet kiekvieną kartą, kai tik jie sujudėdavo, buržuazija jėga juos atmesdavo atgal. Parlamentinės respublikos laikais Prancūzijos valstiečio sąmonėje vyko kova tarp naujų idėjų ir tradicijos. Šis procesas reiškėsi nepaliaujamos kaimo mokytojų kovos su kunigais forma, — buržuazija tramdė mokytojus. Valstiečiai pirmą kartą stengėsi savarankiškai laikytis vyriausybinės veiklos atžvilgiu. Tai reiškėsi nuolatiniais merų konfliktais su prefektais, — buržuazija šalino merus. Pagaliau įvairiose Prancūzijos vietose parlamentinės respublikos metu valstiečiai sukildavo prieš savo pačių išperą, prieš armiją, — buržuazija bausdavo juos apgulos stoviu ir egzekucijomis. Ir dabar ši buržuazija rėkauja apie masių bukaprotiškumą, apie „niekingą minią", kuri ją išdavusi Bonapartui. Ji pati prievartos būdu stiprino valstiečių klasės palankumą imperijai, palaikydama tą būklę, kuri sudaro dirvą šiai valstiečių religijai atsirasti. Tiesa, buržuazijai tenka vienodai bijotis masių

[1] *Sevenai* — kalnuotas Prancūzijos rajonas, kur XVIII amžiaus pradžioje įvyko stambus valstiečių-protestantų (vadinamųjų kamizarų) sukilimas su lozungais „Šalin mokesčius", „Sąžinės laisvė". Sukilėliai užiminėjo feodalų pilis. Slapstydamiesi kalnuose, jie vedė partizanišką karą ir kovojo beveik trejus metus. *Vandėja* — Prancūzijos sritis, kontrrevoliucijos židinys XVIII amžiaus pabaigos buržuazinės Prancūzijos revoliucijos metu. Kontrrevoliucija kovoje prieš revoliucinę Prancūziją panaudojo atsilikusią Vandėjos valstietiją, kuri buvo didelėje katalikų dvasininkijos įtakoje. *Red.*

kvailumo, kol jos būna konservatyvios, ir masių susipratimo, kai tik jos tampa revoliucinės.

Po valstybės perversmo Prancūzijos valstiečių dalis sukilimuose su ginklu rankose protestavo prieš 1848 metų gruodžio 10 dienos savo pačių balsavimą. Jų išeita nuo 1848 metų mokykla davė jiems proto. Bet jie buvo pardavę savo sielą požeminiams istorijos dievams, istorija vertė juos laikytis žodžio: dauguma jų buvo dar taip nesusipratę, kad kaip tik raudoniausiuose departamentuose valstiečiai atvirai balsavo už Bonapartą. Jų nuomone, Nacionalinis susirinkimas kliudė Bonapartui veikti. Bonapartas tik dabar sutraukęs pančius, miestų uždėtus kaimo valiai. Vietomis valstiečiai net kėlė juokingą idėją — greta Napoleono pastatyti ir Konventą.

Po to, kai pirmoji revoliucija pusiau baudžiauninkus valstiečius pavertė laisvais žemės savininkais, Napoleonas sustiprino ir sureguliavo tas sąlygas, kuriomis valstiečiai be kliūčių galėjo naudotis tik ką atitekusia jiems Prancūzijos žeme ir patenkinti savo jaunuolišką nuosavybės aistrą. Bet dabartinio Prancūzijos valstiečio nuskurdimo priežastis yra kaip tik pati jo parcelė, žemės valdymo susmulkinimas, nuosavybės forma, kurią Napoleonas konsolidavo Prancūzijoje. Tai ir yra kaip tik tos materialinės sąlygos, kurios feodalinį Prancūzijos valstietį padarė laisvu valstiečiu, parcelės savininku, o Napoleoną — imperatoriumi. Pakako dviejų kartų, kad pasireikštų neišvengiamos išdavos: progresyvinis žemdirbystės blogėjimas ir progresyvinis žemdirbio įsiskolinimo didėjimas. „Napoleoninė“ nuosavybės forma, kuri XIX šimtmečio pradžioje sudarė Prancūzijos kaimo gyventojų išsivadavimo ir praturtėjimo sąlygą, šio šimtmečio eigoje virto jų vergijos ir skurdo dėsniu. Ir kaip tik šis dėsnis ir yra pirmoji iš „napoleoninių idėjų“, kurią tenka ginti antrajam Bonapartui. Jei jis kartu su valstiečiais dar gyvena iliuzija, kad valstiečių nusmukimo priežasties tenka ieškoti ne pačioje parcelinėje nuosavybėje, bet už jos, antraeilių aplinkybių įtakoje, tai jo eksperimentai, kaip muilo burbulai, suduš į gamybinius santykius.

Ekonominis parcelinės nuosavybės išsivystymas iš pagrindų pakeitė valstiečių santykius su kitomis visuomenės klasėmis. Napoleono laikais žemės nuosavybės susmulkėjimas kaime papildė laisvą konkurenciją ir atsirandančią stambią pramonę miestuose. Valstiečių klasė buvo visur esąs protestas prieš ką tik nuverstą žemvaldžių aristokratiją. Šaknys, kurias į Prancūzijos žemę įleido parcelinė žemės nuosavybė, atėmė iš feodalizmo visus maistingus syvus. Šios žemės nuosavybės ežiaženkliai sudarė natūralią buržuazijos tvirtovę prieš bet kurį senųjų jos valdovų

kėsinimąsi. Bet XIX šimtmečio eigoje feodalo vietą užėmė miesto lupikautojas, feodalinių žemės prievolių vietą — ipoteka, aristokratinės žemės nuosavybės vietą — buržuazinis kapitalas. Valstiečio parcelė tėra pretekstas, leidžiantis kapitalistui čiulpti iš žemės pelną, palūkanas ir rentą, paliekant žemdirbiui pačiam pasirūpinti atlyginimu už savo darbą. Prancūzijos žemę slėgianti ipotekinė skola užkrauna Prancūzijos valstiečiams tokias palūkanas, kurios yra lygios visų Anglijos valstybės skolų metinių palūkanų sumai. Smulkioji žemės nuosavybė, būdama taip pavergta kapitalo, — o jos vystymasis neišvengiamai veda į šią vergiją, — pavertė prancūzų tautos masę trogloditais. Šešiolika milijonų valstiečių (įskaitant moteris ir vaikus) gyvena landynėse, kurių didesnioji dalis teturi vieną langelį, kita dalis — du, o geriausioji dalis — tris langelius. O langai namui yra tas pats, kas jutimo organai galvai. Buržuazinė santvarka, kuri šio šimtmečio pradžioje pastatė valstybę sargybiniu prie naujai atsiradusios parcelės ir patręšė ją laurais, tapo vampiru, išsiurbiančiu jai širdies kraują ir galvos smegenis ir sviedžiančiu ją į alcheminį kapitalo katilą. Napoleono kodeksas dabar bėra tik teismo sprendimų vykdymo, turto aprašymo ir pardavimo iš varžytynių kodeksas. Be keturių milijonų (įskaitant vaikus ir t. t.) oficialiai priskaitomų elgetų, valkatų, nusikaltėlių ir prostitučių, Prancūzijoje dar yra penki milijonai žmonių, kurie stovi ant pražūties krašto ir gyvena arba pačiame kaime arba nuolat bastosi su savo skarmalais ir vaikais iš kaimo į miestą ir iš miesto į kaimą. Taigi, valstiečių interesai nebesiderina su buržuazijos interesais, su kapitalu, kaip kad Napoleono laikais, bet yra jiems priešingi. Todėl valstiečiai randa sau natūralų sąjungininką ir vadą *miesto proletariato asmenyje,* kuris yra pašauktas nuversti buržuazinę santvarką. Bet *tvirta ir neaprėžta vyriausybė* — ir tai yra antroji „napoleoninė idėja“, kurią ėmėsi vykdyti antrasis Napoleonas, — yra pašaukta ginti jėga šią „materialinę“ tvarką. Ir iš tikrųjų ši „materialinė tvarka“ yra pagrindinė mintis visuose Bonaparto atsišaukimuose prieš maištaujančius valstiečius.

Greta ipotekinės skolos, kurią parcelei užkrauna kapitalas, ją slėgia ir *mokesčiai.* Mokesčiai yra biurokratijos, armijos, kunigų ir rūmų, trumpai tariant, viso vykdomosios valdžios aparato pragyvenimo šaltinis. Tvirta vyriausybė ir dideli mokesčiai yra tapačios sąvokos. Parcelinė žemės nuosavybė iš savo prigimties sudaro tinkamą dirvą visagalinčiai ir gausiai biurokratijai. Ji sukuria visoje šalyje vienodą santykių ir asmenų lygį. Taigi, ji daro galimą ir vienodą poveikį į visus šios vienodos masės taškus iš vieno aukščiausio centro. Ji panaikina aristokratines tarpines

pakopas tarp liaudies masės ir valstybės valdžios. Taigi, ji sukelia visapusišką betarpišką šios valstybės valdžios ir jos tiesioginių organų kišimąsi. Pagaliau ji sukuria neturinčių darbo gyventojų perteklių, kuris neranda sau vietos nei kaime, nei mieste ir todėl griebiasi valstybinių tarnybų, kaip tam tikros rūšies garbingos išmaldos, ir verčia didinti valstybinių tarnybų skaičių. Napoleonas naujomis rinkomis, kurias jis atidarė durtuvu, ir kontinento apiplėšimu grąžino su palūkanomis jo užkraunamus privalomuosius mokesčius. Napoleono mokesčiai buvo akstinas valstiečių verslui skatinti, tuo tarpu kai dabar jie išplėšia iš valstiečių paskutinius jų verslo resursus, pribaigia jų pasipriešinimą skurdui. O gausi, galionuota ir nusipenėjusi biurokratija yra ta „napoleoninė idėja“, kuri labiausiai artima antrojo Bonaparto širdžiai. Bet ar galėjo kitaip ir būti, kai jis yra priverstas, greta tikrųjų visuomenės klasių, sudaryti dirbtinę kastą, kuriai jo režimo išlaikymas — kasdieninės duonos klausimas? Todėl viena iš pirmųjų jo finansinių operacijų buvo valdininkų algų pakėlimas iki senosios jų normos ir naujų sinekūrų sukūrimas.

Kita „napoleoninė idėja“ yra *dvasininkų* kaip vyriausybės įrankio viešpatavimas. Bet jei naujai atsiradusioji parcelė, harmonizuodama su visuomene, priklausydama nuo gamtos jėgų ir būdama nuolanki gynusiai ją valdžiai, žinoma, buvo religinga, tai skolų suėstoji, susipykusioji su visuomene ir valdžia, iš savo pačios aprėžtumo išstumiama parcelė, žinoma, tampa antireliginė. Dangus buvo gana gražus priedas prie ką tik gauto siauro žemės rėžio, juo labiau kad nuo dangaus priklauso oras; bet dangus tampa pasityčiojimu, kai jis yra brukamas kaip parcelės pakaitalas. Tuomet dvasininkas jau tampa tik dievo pateptuoju žemiškos policijos sekliu — kita „napoleoninė idėja“. Ekspedicija prieš Romą antrą kartą įvyks pačioje Prancūzijoje, tik atvirkščia prasme, negu mano ponas Montalamberas.

Pagaliau kulminacinis „napoleoninių idėjų“ taškas — vyraujanti *armijos* reikšmė. Armija buvo smulkiųjų valstiečių point d'honneur[1]: ji juos pačius darė didvyriais, ginančiais nuo išorinių priešų savo naująją nuosavybę, išaukštinančiais jų ką tik iškovotą nacionalinę vienybę, plėšiančiais ir revoliucionizuojančiais pasaulį. Uniforma buvo jų pačių išeiginis kostiumas, karas — jų poezija, vaizduotėje pratęsta ir padidinta parcelė — tėvynė, o patriotizmas — ideali nuosavybės jausmo forma. Bet priešai, nuo kurių Prancūzijos valstiečiui dabar tenka ginti savo nuosavybę, yra ne kazokai, o teismo antstoliai ir mokesčių rinkėjai. Parcelė

[1] — garbės dalykas, ypatingo pasididžiavimo objektas. *Red.*

yra jau nebe vadinamojoje tėvynėje, o ipotekos knygoje. Pati armija jau nebe valstiečių jaunimo žiedas, o valstietiško liumpenproletariato pelkių gėlė. Ji didele dalimi susideda iš netikrųjų rekrutų, pakaitalų, kaip ir pats antrasis Bonapartas tėra tik netikras asmuo, pakaitalas. Didvyriškus žygius ji dabar atlieka valstiečių medžioklių metu, eidama žandarų pareigas; ir jei vidiniai Gruodžio 10 dienos draugijos šefo sistemos prieštaravimai išguis ją už Prancūzijos ribų, tai armija po keleto banditinių išdaigų susilauks ne laurų, o lazdų.

Matome, kad *visos* „napoleoninės idėjos" yra *neišsivysčiusios, jaunuoliškai žvalios parcelės idėjos;* jos yra nesąmonė persenusiai parcelei. Šios idėjos tėra tik parcelės merdėjimo haliucinacijos, žodžiai, virtę frazėmis, dvasios, virtusios šmėklomis. Bet imperijos parodija buvo reikalinga prancūzų nacijos masei išlaisvinti nuo tradicijų naštos ir priešingumui tarp valstybės valdžios ir visuomenės išryškinti. Kartu su didėjančiu smulkiosios žemės nuosavybės irimu irsta ir ja pagrįstas valstybės rūmas. Valstybinė centralizacija, reikalinga šiuolaikinei visuomenei, gali iškilti tik ant griuvėsių karinio-biurokratinio vyriausybės mechanizmo, nukalto kovoje su feodalizmu[1].

Prancūzų valstiečių būklė išsprendžia mums mįslę *visuotinių gruodžio 20 ir 21 d. rinkimų,* kurie antrąjį Bonapartą užkėlė ant Sinajaus kalno ne įstatymų gauti, bet jų leisti.

Buržuazija dabar, matyti, neturėjo kito pasirinkimo, kaip balsuoti už Bonapartą. Kai puritonai Konstancos susirinkime skundėsi nuodėmingu popiežių gyvenimu ir šaukte šaukė apie reikalingumą reformuoti papročius, kardinolas Pjeras d'Ajis griausmingai sušuko jiems: „Tik pats velnias begali išgelbėti katalikų bažnyčią, o jūs reikalaujate angelų!". Taip ir Prancūzijos buržuazija šaukė po valstybės perversmo: tik Gruodžio 10 dienos draugijos šefas begali išgelbėti buržuazinę visuomenę! Tik vagystė begali išgelbėti nuosavybę, priesaikos laužymas — religiją, mergvaikystė — šeimą, netvarka — tvarką!

Bonapartas, būdamas vykdomoji valdžia, kuri tapo savarankiška jėga, jaučiasi esąs pašauktas užtikrinti „buržuazinę tvarką". Bet šios buržuazinės tvarkos jėga — vidurinė klasė. Todėl jis

[1] 1852 m. leidime ši pastraipa baigiasi šiomis eilutėmis, kurias Marksas 1869 m. leidime praleido: „Valstybės mašinos sulaužymas visiškai nėra pavojingas centralizacijai. Biurokratija tėra tik žemiausia ir grubi centralizacijos forma, kuri dar tebėra savo priešybės — feodalizmo — prislėgta. Nusivylęs napoleonine restauracija, Prancūzijos valstietis atsisakys ir nuo tikėjimo į savo parcelę; visas šia parcele pagrįstas valstybės rūmas sugrius, ir *proletarinė revoliucija gaus tą chorą, be kurio jos solo visose valstietiškose šalyse pavirs gulbės giesme*". *Red.*

laiko save vidurinės klasės atstovu ir leidžia atitinkamus dekretus. Tačiau jis šiuo tuo tapo tik todėl, kad sutriuškino ir kasdien tebetriuškina politinę šios vidurinės klasės galią. Todėl jis laiko save vidurinės klasės politinės ir literatūrinės jėgos priešu. Bet, saugodamas jos materialinę jėgą, jis tuo pačiu atgaivina jos politinę galią. Todėl reikia puoselėti priežastį ir nušluoti nuo žemės paviršiaus jos padarinį, kur tik jis bepasirodytų. Bet negalima apsieiti be tam tikro priežasties supainiojimo su padariniu, kadangi abu, vienas antrą veikdami, nustoja savo skirtingumo žymių. Eina nauji dekretai, kurie užtrina ribą tarp jų. Kartu Bonapartas laiko save valstiečių ir aplamai liaudies atstovu prieš buržuaziją, trokštančiu žemesnes tautos klases padaryti laimingas buržuazinės visuomenės ribose. Eina nauji dekretai, kurie, užbėgdami už akių „tikriesiems socialistams", išvagia jų vyriausybinę išmintį. Bet Bonapartas visų pirma laiko save Gruodžio 10 dienos draugijos šefu, atstovu liumpenproletariato, kuriam priklauso jis pats, jo artimieji, jo vyriausybė ir jo armija ir kuriam rūpi svarbiausia smagiai pagyventi ir traukti iš valstybės iždo Kalifornijos laimikius. Ir jis pateisina savo Gruodžio 10 dienos draugijos šefo vardą dekretais, be dekretų ir nepaisydamas dekretų.

Tokia kupina prieštaravimų šito žmogaus misija paaiškina prieštaringus veiksmus jo vyriausybės, kuri, judėdama neryžtingai, apgraibomis, stengiasi čia patraukti, čia pažeminti tai vieną, tai kitą klasę ir kuri vienodai sukelia prieš save visas klases, — vyriausybės, kurios praktiškas netikrumas sudaro nepaprastai komišką kontrastą su įsakomu, kategorišku jos aktų stiliumi, vergiškai nukopijuotu nuo dėdės aktų.

Pramonė ir prekyba, t. y. vidurinės klasės verslai, valdant stipriai vyriausybei, turi suklestėti kaip augalai šiltadaržy. Išdalijama begalinė daugybė geležinkelių koncesijų. Bet bonapartistinis liumpenproletariatas turi pralobti. Asmenys, žiną iš anksto geležinkelių koncesijų paslaptis, pradeda spekuliuoti jomis biržoje. Tačiau kapitalų geležinkeliams neatsiranda. Bankas įpareigojamas skolinti pinigus, įkeičiant geležinkelių akcijas. Bet bankas tuo pačiu metu turi būti išnaudojamas paties Bonaparto, vadinasi, reikia bankui įsiteikti. Panaikinama banko prievolė skelbti savaitines apyskaitas. Bankas sudaro liūtišką sutartį su vyriausybe. Liaudis turi gauti darbo. Rengiamos valstybinės statybos. Bet valstybinės statybos padidina liaudžiai mokesčių naštą. Taigi, mokesčiai sumažinami rentininkų sąskaita, konvertuojant 5 procentų rentą į $4^1/_2$ procentų rentą. Bet vidurinis luomas vėl turi gauti malonę. Taigi, padvigubinami vyno mokes-

čiai liaudžiai, perkančiai vyną mažmenomis, ir dvigubai sumažinami viduriniam luomui, geriančiam jį urmu. Esamos darbininkų asociacijos paleidžiamos, bet užtat pažadami asociacijos stebuklai ateityje. Reikia padėti valstiečiams. Steigiami ipotekiniai bankai, kurie pagreitina valstiečių prasiskolinimą ir nuosavybės koncentraciją. Bet šie bankai turi būti panaudoti pinigams iš konfiskuotų Orleanų šeimos dvarų išspausti. Tačiau nė vienas kapitalistas nesutinka su šia sąlyga, nenurodyta dekrete, ir ipotekinis bankas lieka tik dekretu, ir t. t., ir t. t.

Bonapartui norėtųsi vaidinti patriarchalinį visų klasių geradarį. Bet jis negali duoti nė vienai klasei, neatimdamas iš kitos. Kaip frondos laikais sakydavo apie hercogą Gizą, kad jis esąs obligacingiausias Prancūzijos žmogus, nes jis visus savo dvarus buvo pavertęs sau adresuotomis savo šalininkų obligacijomis, taip ir Bonapartas norėtų tapti obligacingiausiu Prancūzijos žmogumi ir visą Prancūzijos nuosavybę, visą jos triūsą paversti asmenine sau adresuota obligacija. Jis norėtų pavogti visą Prancūziją, kad galėtų ją padovanoti Prancūzijai, arba, teisingiau, kad galėtų paskui nupirkti Prancūziją prancūzų pinigais, nes, kaip Gruodžio 10 dienos draugijos šefui, jam tenka pirkti tai, kas jam turi priklausyti. Ir papirkimo įrankiu tampa visos valstybinės institucijos: senatas, Valstybės taryba, Įstatymų leidžiamasis susirinkimas, garbės legiono ordinas, kareivio medalis, skalbyklos, valstybinės statybos, geležinkeliai, Nacionalinės gvardijos generalinis štabas be eilinių, konfiskuoti Orleanų šeimos dvarai. Papirkimo priemone tampa kiekviena vieta armijoje ir vyriausybės mašinoje. Bet svarbiausias dalykas tame procese, kurio esmę sudaro tai, kad Prancūzijai dovanojamas anksčiau iš jos pačios prisiplėštasis turtas, yra procentai, kuriuos transakcijos metu gauna Gruodžio 10 dienos draugijos šefas ir nariai. Grafienės L., pono de Mornio meilužės, sąmojis, kuriuo ji apibūdino Orleanų dvarų konfiskaciją: „Tai yra pirmas erelio skridimas“ („C'est le premier vol de l'aigle“)[1], tinka kiekvienam šio *erelio,* daugiau panašaus į *varną,* skridimui. Jis pats ir jo šalininkai kasdien prisimena žodžius, kuriuos pasakė vienas italas vienuolis-kartezietis šykštuoliui, su pasididžiavimu skaičiavusiam savo turtus, kurių jam pakaksią pragyventi dar daugelį metų: „Tu skaičiuoji savo turtus, bet pirma tu turėtum suskaičiuoti savo metus“. Kad neapsiriktų, skaičiuodami metus, jie skaičiuoja minutes. Į rūmus, į ministerijas, į administracijos ir armijos viršūnę skverbiasi gauja vyrukų, apie geriausią iš kurių tenka pasakyti, kad nežinia, iš kur jis at-

---

[1] Žodis „vol“ reiškia skridimą ir vagystę. *(Markso pastaba.)*

sirado — triukšminga, įtartina, grobuoniška bohema, kuri apsivelka galionuotais mundieriais su juokingu Suluko didikų išdidumu. Galima susidaryti aiškų šio aukštesniojo Gruodžio 10 dienos draugijos sluoksnio vaizdą, prisiminus, kad Veron-Krevelis[1] yra jo papročių saugotojas, o *Granjė de Kasanjakas* — jo mąstytojas. Kai Gizo savo vyriausybės laikais naudojo šį Granję viename laikraštpalaikyje kaip įrankį prieš dinastinę opoziciją, jis mėgdavo jį pagirti šiuo posakiu: „C'est le roi des drôles", „Tai juokdarių karalius". Būtų neteisinga Luji Bonaparto rūmus ir kliką lyginti su regentūros ar Liudviko XV laikais, nes „jau ne kartą Prancūzija pergyveno meilužių valdymą, bet dar niekada nepergyveno alfonsų valdymo"[2].

Prieštaringų savo padėties reikalavimų spiriamas, kartu būdamas priverstas, tarytum fokusininkas, vis naujomis staigmenomis prikaustyti prie savęs, kaip Napoleono pavaduotojo, publikos dėmesį, taigi, kiekvieną dieną daryti valstybės perversmą miniatiūroje, Bonapartas nugramzdina visą buržuazinį ūkį į chaosą, griebia viską, kas 1848 metų revoliucijai atrodė neliečiama, vienus įpratina abejingai žiūrėti į revoliuciją, kitus kursto revoliucijai, tvarkos vardu sukuria tikrą anarchiją ir tuo pačiu metu nuplėšia nuo visos valstybės mašinos šventumo aureolę, ją suprofanuoja, padaro ją kartu šlykščią ir juokingą. Tryro šventojo chitono kultą[3] jis pakartoja Paryžiuje napoleoninės imperatoriaus mantijos kultu. Bet jeigu imperatoriaus mantija pagaliau nukris ant Luji Bonaparto pečių, tai žalvarinė Napoleono statula nuvirs nuo Vandomo kolonos aukštybių.

Parašė K. Marksas 1851 m. gruodžio—1852 m. kovo mėn.

Išspausdinta žurnale „Die Revolution", Niujorkas, 1852 m.

Antras leidimas, K. Markso ištaisytas, išėjo atskira knyga Hamburge 1869 m.

Spausdinama pagal antrojo leidimo tekstą

Versta iš vokiečių kalbos

---

[1] Balzakas savo romane „Cousine Bette" atvaizduoja Krevelį, kurį jis nupiešia pagal laikraščio „Constitutionnel" savininko dr. Verono asmenį, kaip visiškai ištvirkusį Paryžiaus filisterį. *(Markso pastaba.)*

[2] Ponios Žirarden žodžiai. *(Markso pastaba.)*

[3] Viena iš „šventųjų" relikvijų („viešpaties chitonas"), 1844 m. reakcinės katalikų dvasininkijos išstatyta Tryro katedroje. *Red.*

K. MARKSAS

BRITŲ VIEŠPATAVIMAS INDIJOJE

Londonas, 1853 m. birželio 10 d.

Indostanas — tai Azijos masto Italija. Himalajų kalnai atitinka Alpes, Bengalijos lygumos — Lombardijos lygumas, Dekano kalnai — Apeninus, o Ceilono sala — Sicilijos salą. Tas pats žemės dovanų turtingumas ir įvairumas ir tas pats susiskaldymas politinės struktūros atžvilgiu. Ir panašiai kaip Italijoje užkariautojo kardas kartkarčiais tiktai prievarta sujungdavo skirtingas nacionalines mases, tą patį mes matome ir Indostane, — tais laikotarpiais, kai jis nėra mahometonų, ar mogolų, ar britų pajungtas, mes matome jį susiskirsčiusį į tiek pat nepriklausomų ir tarpusavyje besivaidijančių valstybių, kiek jame yra miestų ar net kaimų. Tačiau socialiniu požiūriu Indostanas yra ne Italija, bet Rytų Airija. Ir šis keistas Italijos ir Airijos junginys, gašlumo pasaulio ir liūdesio pasaulio junginys glūdėjo jau senosiose Indostano religijos tradicijose. Ši religija tuo pat metu yra perdėto geidulingumo religija ir kūną marinančio asketizmo religija, Lingamo[1] religija ir Džagernauto[2] religija, vienuolio religija ir bajaderės religija.

Aš nepritariu nuomonei tų, kurie tiki, kad buvo auksinis Indostano amžius, nors savo pažiūroms patvirtinti ir nesiremsiu, kaip

[1] *Lingamo religija* — dievo Šivos kultas, ypač paplitęs pietų Indijos lingajitų sektos tarpe. *Red.*

[2] *Džagernautas* — vienas iš dievo Višnu atvaizdų, kurio šventykla buvo Purio mieste, rytinėje Indijos dalyje. *Red.*

tai daro seras Čarlzas Vudas, Chuli-chano viešpatavimo laikotarpiu. Bet paimkite, pavyzdžiui, Aurangzebo laikus; arba epochą, kai mogolai pasirodė šiaurėje, o portugalai — pietuose; arba mahometonų įsiveržimo laikotarpį ir heptarchijos[1] laikotarpį pietų Indijoje; arba, jeigu jūs norite eiti atgal, į dar gilesnę senovę, paimkite mitologinę pačių braminų chronologiją, kuri Indijos vargų pradžią nukelia į dar tolesnę epochą, negu net ta, į kurią krikščionys nukelia pasaulio sutvėrimą.

Bet nėra jokios abejonės, kad britų atnešti Indostanui vargai iš esmės yra kitos rūšies ir neišmatuojamai sunkesni už visus anksčiau Indostano iškentėtus vargus. Aš čia nekalbu apie europinį despotizmą, britų Ostindijos kompanijos[2] išugdytą azijinio despotizmo dirvoje, — šis junginys yra baisesnis už bet kurią iš tų šventųjų pabaisų, kuriomis mus gąsdina Salsetės šventykloje[3]. Tai nėra specifinis angliškosios kolonijų valdymo sistemos bruožas, bet tiktai olandiškosios sistemos sekimas, ir tai yra tiek teisinga, kad britų Ostindijos kompanijos veikimui apibūdinti pakanka pažodžiui pakartoti tai, ką seras Stamfordas Raflsas, *angliškasis* Javos gubernatorius, pasakė apie senąją olandų Ostindijos kompaniją:

„Olandų kompanija, išimtinai pasipelnymo dvasios skatinama ir mažiau tesigailinti savo valdinių, negu kadaise Vakarų Indijos plantatorius gailėjosi minios vergų, dirbusių jo plantacijoje, nes pastarasis buvo sumokėjęs pinigus už žmones, kuriuos jis buvo įsigijęs nuosavybėn, tuo tarpu kai pirmoji nieko nemokėjo, — ši kompanija pavartojo visą esamą despotizmo aparatą, kad išspaustų iš gyventojų paskutinį skatiką įvairiomis rinkliavomis ir priverstų juos dirbti iš paskutinių jėgų. Tuo būdu ji padidino kaprizingos ir pusiau barbariškos vyriausybės daromas šaliai blogybes, sujungdama savo veikloje visą praktinį politiko meną su visu monopolistiniu pirklio egoizmu“.

Pilietiniai karai, įsiveržimai, perversmai, užkariavimai, badmečiai — šios viena kitą pakeičiančios nelaimės, nors jų veikimas

[1] *Heptarchija (septynvaldystė)* — terminas, priimtas Anglijos istorijoje septynioms saksų karalystėms (VI—VIII amžiuje) pažymėti; Marksas pagal analogiją šį terminą taiko čia feodaliniam Dekano susiskaldymui, prieš užkariaujant jį mahometonams, pažymėti. *Red.*

[2] *Britų Ostindijos kompanija* buvo suorganizuota 1600 m. monopolinei prekybai su Indija. Prisidengdami „prekybinėmis“ kompanijos operacijomis, Anglijos kapitalistai užkariavo Indiją ir daugelį dešimčių metų ją valdė. Po 1857 m. Indijos sukilimo kompanija buvo likviduota ir Anglijos vyriausybė paėmė Indijos valdymą tiesiog į savo rankas. *Red.*

[3] *Salsetės olų šventykla,* kuri yra to paties vardo saloje Bombėjaus prezidentijoje Indijoje, yra pilna atvaizdų, iškaltų, kaip ir pati šventykla, iš akmens. *Red.*

Indostane ir atrodė be galo sudėtingas, audringas ir niokojąs, tepaliesdavo tik jo paviršių. O Anglija pakirto pačius Indijos visuomenės pagrindus, neparodžiusi iki šiol jokių mėginimų ją pertvarkyti. Senojo pasaulio netekimas neįsigijant naujo suteikia šiuolaikiniams Indijos gyventojo vargams ypatingai liūdną pobūdį ir nutraukia Britanijos valdomo Indostano ryšius su visomis jo senosiomis tradicijomis, su visa jo buvusia istorija.

Azijoje nuo neatmenamų laikų paprastai tebūdavo tik trys valdymo šakos: finansų, arba savo pačios tautos plėšimo, žinyba, karo, arba kitų tautų plėšimo, žinyba, ir pagaliau viešųjų darbų žinyba. Klimato sąlygos ir dirvos savotiškumas, ypač didžiuliuose tyrų plotuose, kurie tęsiasi nuo Sacharos per Arabiją, Persiją, Indiją ir Totoriją iki pat aukščiausių Azijos plokščiakalnių, dirbtinio drėkinimo su kanalų ir irigacinių įrengimų pagalba sistemą padarė Rytų žemdirbystės pagrindu. Tiek Egipte ir Indijoje, tiek ir Mesopotamijoje, Persijoje ir kitose šalyse potvyniai panaudojami laukams tręšti; aukštas vandens lygis panaudojamas drėkinimo kanalams pripildyti. Ši elementari būtinybė ekonomiškai ir kolektyviai naudotis vandeniu, kuri Vakaruose privertė privačius įmonininkus susijungti į savanoriškas asociacijas, kaip kad Flandrijoje ir Italijoje, Rytuose, — kur civilizacija buvo perdaug žemo lygio ir žemės plotai perdaug erdvūs, kad galėtų pagimdyti savanoriškas asociacijas, — griežtai reikalavo centralizuojančios vyriausybės valdžios įsikišimo. Iš čia kyla ta ekonominė funkcija, kurią buvo priverstos vykdyti visos Azijos vyriausybės, būtent, viešųjų darbų organizavimo funkcija. Ši dirbtinio dirvos derlingumo pakėlimo sistema, kuri priklausė nuo centrinės vyriausybės ir kuri tuoj susmukdavo, kai vyriausybė nustodavo rūpinusis irigacija ir drenažu, išaiškina šiaip neišaiškinamą faktą, kad mes dabar randame nederlingas ir tuščias ištisas teritorijas, kurios kadaise buvo puikiai įdirbamos, pavyzdžiui, Palmyra, Petra, Jemeno griuvėsiai ir didžiulės Egipto, Persijos ir Indostano provincijos. Tuo taip pat paaiškinamas tas faktas, kad vienas naikinamas karas galėjo šimtmečiams palikti šalį be gyventojų ir atimti iš jos visą jos civilizaciją.

Ir štai britai Ostindijoje perėmė iš savo pirmtakų finansų ir karo žinybas, bet jie visai nesirūpino viešųjų darbų žinyba. Todėl žemdirbystė nusmuko, nes ji negalėjo vystytis sutinkamai su britiškuoju laisvos konkurencijos principu — laissez faire, laissez aller[1] principu. Tačiau, kaip tai paprastai esti, Azijos valstybėse

[1] „Leiskite laisvai veikti" — formulė buržuazinių ekonomistų, liberalizmo atstovų, kurie gynė prekybos laisvę ir valstybės nesikišimą į ekonominių santykių sritį. *Red*

žemdirbystė nusmunka valdant vienai vyriausybei ir vėl atgimsta valdant kuriai nors kitai vyriausybei. Čia derlius tiek priklauso nuo geros ar blogos vyriausybės, kiek Europoje nuo gero ar blogo oro. Todėl, kad ir kokią žalą darytų žemdirbystei nesirūpinimas ją ja, vis dėlto negalima būtų manyti, kad kaip tik tuo būdu britiškasis užkariautojas sudavė galutinį smūgį Indijos visuomenei, jeigu viso to nebūtų lydėjusios daug svarbesnės aplinkybės, nauji reiškiniai viso Azijos pasaulio metraščiuose. Kad ir kaip žymios būdavo politinės permainos Indijos praeityje, jos socialinės sąlygos paliko nepakitusios nuo giliausios senovės iki XIX amžiaus pirmojo dešimtmečio. Rankinės audžiamosios staklės ir rankinis verptuvas, kurie pagimdė milžinišką verpėjų ir audėjų armiją, buvo svarbiausi Indijos visuomenės struktūros ramsčiai. Nuo neatmenamų laikų Europa gaudavo puikiausius audinius — indų darbo gaminius — ir mainais siųsdavo savo brangiuosius metalus, tuo būdu aprūpindama medžiaga vietos auksakalį, šį būtiną narį Indijos visuomenės, kurios papuošalų pamėgimas yra toks didelis, kad net žemiausios klasės atstovai, kurie vaikšto beveik nuogi, paprastai turi porą auksinių auskarų ir kokį nors auksinį papuošalą ant kaklo. Taip pat visi nešiojo žiedus ant rankų ir kojų pirštų. Moterys, kaip ir vaikai, dažnai nešiojo masyvias auksines ar sidabrines apyrankes ir antkojus, o auksinės ar sidabrinės dievų statulėlės buvo sutinkamos gyventojų butuose. Britų užkariautojas sulaužė indų rankines audžiamąsias stakles ir sunaikino rankinį verptuvą. Anglija pirma išstūmė Indijos medvilninius dirbinius iš Europos rinkų, po to ji ėmėsi vežti į Indiją suktus siūlus ir baigė tuo, kad medvilninių dirbinių tėvynę užtvindė medvilninėmis prekėmis. Nuo 1818 iki 1836 m. verpalų eksportas iš Didžiosios Britanijos į Indiją išaugo santykiu 1:5 200. 1824 m. angliškojo muslino importas į Indiją vos siekė 1 000 000 jardų, tuo tarpu 1837 m. jis jau viršijo 64 000 000 jardų. Bet tuo pačiu laikotarpiu Dakos gyventojų skaičius sumažėjo nuo 150 000 iki 20 000. Šio garsėjusių seniau savo pramone Indijos miestų sunykimo jokiu būdu negalima laikyti blogiausiu Anglijos viešpatavimo rezultatu. Britų garas ir britų mokslas visoje Indostano teritorijoje galutinai sunaikino ryšį tarp žemės ūkio ir amatininkų gamybos.

Abi šios aplinkybės, — iš vienos pusės, tai, kad Indijos gyventojai, panašiai kaip visos Rytų tautos, palieka centrinei vyriausybei rūpintis stambiausiais viešaisiais darbais, kurie sudaro pagrindinį jų žemdirbystės ir prekybos pagrindą, iš antros — tai, kad Indijos gyventojai, išsisklaidę po visą šalies teritoriją, patriarchalinio ryšio tarp žemės ūkio ir amatų darbo dėka yra susitelkę

mažuose centruose, — šios dvi aplinkybės seniausiais laikais pašaukė į gyvenimą savotišką socialinę sistemą — vadinamąją *kaimo bendruomenių sistemą* (village system), — kuri teikdavo kiekvienai iš šių mažučių sąjungų nepriklausomą pobūdį ir vertė ją gyventi atsiskyrus. Su savotiškais šios sistemos bruožais supažindina mus šis aprašymas, paimtas iš vienos senos oficialios Anglijos žemųjų rūmų ataskaitos apie Indijos reikalus:

„Kaimas geografiniu atžvilgiu yra kelių šimtų arba tūkstančių dirbamos ar nedirbamos žemės akrų plotas; politiniu atžvilgiu jis yra panašus į miestinę korporaciją. Paprastai jis turi tokius pareigūnus ir tarnautojus: *potelis,* arba seniūnas, prižiūri bendruosius kaimo reikalus, taiko ginčus tarp jo gyventojų, tvarko policiją ir renka kaime mokesčius, — pareiga, kuriai atlikti jis yra tinkamiausias asmuo, nes pats yra įtakingas ir smulkiai pažįsta gyventojų būklę ir jų reikalus. *Karnumas* seka žemės ūkio būklę ir registruoja viską, kas su juo susiję. Toliau eina *taljaris* ir *totis:* pirmojo pareiga yra rinkti žinias apie nusikaltimus ir prasižengimus ir lydėti ir ginti asmenis, keliaujančius iš vieno kaimo į kitą; o antrojo pareigų ratas yra, matyti, labiau apribotas kaimu; jis, be kita ko, turi saugoti derlių ir padėti jį apskaičiuoti. *Pasienio sargybinis* saugo kaimo sienas arba esti liudininku kilus ginčams dėl jų. Asmuo, prižiūrįs vandens rezervuarus ir vandens nuotakus, skirsto vandenį žemdirbystės reikalams. Atskiras braminas tvarko kaime kulto reikalus. Toliau eina mokytojas, kurį galima matyti kaime mokant vaikus rašyti ir skaityti smėlyje; braminas, tvarkąs kalendorių, arba astrologas, ir kiti. Šie aukštesnieji ir žemesnieji pareigūnai paprastai sudaro kaimo administraciją, bet kai kuriose šalies dalyse jų skaičius mažėja, nes kai kurios aukščiau aprašytos pareigos ir funkcijos esti sujungiamos ir atliekamos vieno ir to paties asmens, o kitose vietose, atvirkščiai, jų kiekis viršija aukščiau nurodytųjų asmenų skaičių. Esant tokiai primityviai bendruomeninio valdymo formai, gyventojai gyveno nuo neatmenamų laikų. Kaimų sienos retai buvo keičiamos ir nors pačius kaimus kartais karas, badas ir ligos smarkiai nuniokodavo ir net sunaikindavo, — tie patys vardai, tos pačios sienos, tie patys interesai ir net tos pačios šeimos ir toliau gyvendavo ištisus amžius. Šių kaimų gyventojai nė kiek nesirūpino, kad sužlugdomos ir perdalijamos monarchijos; kol jų kaimas likdavo sveikas ir nepaliestas, juos mažai tedomino, į kurios valstybės valdžią jis patekdavo ir nuo kurio valdovo jis priklauso, nes jų vidinis ūkinis gyvenimas likdavo nepakitęs. Potelis ir toliau likdavo bendruomenės seniūnu ir veikė kaime kaip taikos teisėjas ir mokesčių rinkėjas“.

Šios mažutės stereotipinės socialinio organizmo formos didžiąja dalimi yra sugriautos ir amžinai išnyksta ne tiek dėl grubaus britų mokesčių rinkėjų ir britų kareivių įsikišimo, kiek dėl angliškųjų garo mašinų ir angliškosios prekybos laisvės veikimo. Šios šeimyniškai suorganizuotos bendruomenės buvo pagrįstos namų pramone, savotiška rankinio audimo, rankinio verpimo ir rankinio žemės dirbimo būdo kombinacija, kuri teikė joms autarkišką pobūdį. Anglų įsikišimas, perkėlęs verpėjus į Lankaširą, o audėjus į Bengaliją, arba, apskritai, nušlavęs ir indų verpėją ir indų audėją nuo žemės paviršiaus, — sugriovė šias mažas pusiau barbariškas, pusiau civilizuotas bendruomenes, sunaikinęs jų ekonominį pagrindą, ir tuo būdu padarė didžiausią, ir reikia pasakyti tiesą, vienintelę *socialinę* revoliuciją, kurią kada nors išgyveno Azija.

Tačiau kad ir kaip liūdnas grynai žmogiškųjų jausmų požiūriu yra šių dešimčių tūkstančių darbščių, patriarchalinių, taikių socialinių organizacijų irimo ir žlugimo vaizdas, kad ir kaip skaudu matyti jas įmestas į vargo prarają, o kiekvieną iš jų narių tuo pat metu netekusį tiek savo senųjų civilizacijos formų, tiek ir savo paveldėtų pragyvenimo šaltinių, mes vis dėlto neturime užmiršti, kad šios idiliškos kaimo bendruomenės, kad ir kaip nepavojingos jos atrodytų pirmu pažvelgimu, visados buvo tvirtas Rytų despotizmo pagrindas, kad jos apribodavo žmogaus protą siauriausiais rėmais, darydamos iš jo paklusnų prietarų įrankį, pavergdamos jį tradicinėmis taisyklėmis, atimdamos iš jo bet kurį išdidumą, bet kurią istorinę iniciatyvą. Mes neturime užmiršti egoizmo barbarų, kurie, sutelkę visus savo interesus menkame žemės sklypelyje, ramiai stebėjo, kaip griuvo didžiulės imperijos, kaip buvo vykdomos neapsakomos žiaurybės, kaip buvo naikinami didelių miestų gyventojai, — ramiai stebėjo visa tai, neskirdami tam daugiau dėmesio, negu gamtos reiškiniams, ir patys tapdavo bejėgiu grobiu bet kurio užpuoliko, kuris teikdavosi atkreipti į juos savo dėmesį. Mes neturime užmiršti, kad šis negarbingas, sustingęs ir vegetatyvinis gyvenimas, ši pasyvi egzistencijos forma sukeldavo iš antros pusės, kaip atsvarą, laukines, aklas ir nežabotas griovimo jėgas ir pačią žmogžudystę padarė Indostane religine apeiga. Mes neturime užmiršti, kad šios mažutės bendruomenės nešiojo kastinių skirtumų ir vergijos antspaudą, kad jos pajungdavo žmogų išorinėms aplinkybėms, užuot kėlusios jį šių aplinkybių ponu, kad jos pavertė jo savaime besivystančią visuomeninę būklę nekintamu, iš anksto gamtos nulemtu likimu ir tuo būdu sukūrė šiurkštų gamtos kultą, kurio negarbingumą ypatingai iškelia tas

faktas, kad žmogus, šisai gamtos valdovas, nusižeminęs puola ant kelių prieš beždžionę Hanumaną ir prieš karvę Sabalą.

Sukeldama socialinę revoliuciją Indostane, Anglija, tiesa, vadovavosi žemiausiais interesais ir vykdė ją perdėm neprotingomis priemonėmis. Bet svarbu ne tai. Dalykas tas, ar gali žmonija atlikti savo paskirtį be pagrindinės revoliucijos socialinėje Azijos būklėje. Jeigu ne, tai Anglija, kad ir kokie bebūtų buvę jos nusikaltimai, darydama šią revoliuciją, buvo nesąmoningas istorijos įrankis.

O jeigu taip, tai kad ir kaip būtų skaudus mūsų asmeniniams jausmams senojo pasaulio sugriuvimo vaizdas, istorijos požiūriu mes turime teisę sušukti drauge su Gėte:

Kam gi reik save kankinti,
Jei kančia — džiaugsmai žmonių? —
Tamerlano sunaikinti
Miriadai valdinių.[1]

Parašė K. Marksas 1853 m. birželio 10 d.
Išspausdinta laikraštyje „New-York Daily Tribune" 1853 m. birželio 25 d.

Spausdinama pagal laikraščio tekstą
Versta iš anglų kalbos

[1] Iš Gėtės eilėraščio „Zuleikai" („Vakarų-Rytų Divanas"). *Red.*

K. MARKSAS

BŪSIMIEJI BRITŲ VIEŠPATAVIMO INDIJOJE REZULTATAI

Londonas, 1853 m. liepos 22 d.

...Kuriuo būdu anglai įsiviešpatavo Indijoje? Neribota didžiojo mogolo[1] valdžia buvo nuversta jo vietininkų, vietininkų galia buvo palaužta maratų[2], maratų galia buvo palaužta afganų, ir, kol visi kariavo prieš visus, staiga įsiveržė britas ir sugebėjo visus juos pavergti. Šalis, kur yra nesantaika ne tik tarp musulmonų ir indų, bet ir gentis yra atsiskyrusi nuo genties ir kasta nuo kastos; visuomenė, kurios tvirtumas glūdi tam tikros rūšies pusiausvyroje, kurią sąlygoja visuotinis tarpusavio atstūmimas ir patvarus visų jos narių atskirumas, — argi tokia šalis ir tokia visuomenė nebuvo pasmerktos tapti užkariautojo grobiu? Jeigu mes net nieko nežinotume apie praėjusią Indostano istoriją, tai argi mums neužtektų to stambaus ir neginčijamo fakto, kad net šiuo metu Anglija laiko Indiją vergijoje, padedama indų armijos, kuri išlaikoma Indijos sąskaita? Tuo būdu Indija negalėjo išvengti likimo būti užkariauta, ir visa jos praėjusi istorija, kiek ji aplamai turėjo istoriją, yra vienas po kito sekusių jos patirtų užkariavimų istorija. Indijos visuomenė neturi jokios istorijos, bent jokios žinomos istorijos. Tai, ką mes vadiname jos istorija, tėra tiktai

[1] *Didysis mogolas* — Indijos musulmoniškųjų imperatorių iš tiurkų Baburų dinastijos titulas; jie valdė nuo 1526 m. *Red.*

[2] *Maratai* — Centrinės Indijos tautų grupė, kuri sukilo prieš musulmonus ir XVIII amž. pradžioje sukūrė feodalinių kunigaikštysčių konfederaciją. *Red.*

istorija viens po kito sekusių užkariautojų, kurie sukurdavo savas imperijas ant pasyvaus šios nė kiek nesipriešinančios ir sustingusios visuomenės pagrindo. Todėl klausimas yra ne tas, ar Anglija turėjo teisę užkariauti Indiją, bet tas, ar mums būtų geriau, jeigu Indiją būtų užkariavę turkai, persai, rusai, bet ne britai.

Anglijai reikia atlikti Indijoje dvejopą misiją: griaunamąją ir kuriamąją, — iš vienos pusės, sugriauti senąją Azijos visuomenę, o iš antros pusės, padėti materialinius Vakarų visuomenės pagrindus Azijoje.

Arabai, turkai, totoriai, mogolai, vieni po kitų užkariaudavę Indiją, greitai *asimiliavosi* su pagrindiniais gyventojais, nes, sutinkamai su amžinu istorijos dėsniu, barbarai užkariautojai turi būti užkariauti aukštesnės jų nugalėtų tautų civilizacijos. Britai buvo pirmieji užkariautojai su aukštesne civilizacija negu indų, ir todėl jie pasirodė neprieinami pastarosios poveikiui. Jie sugriovė ją, suardę vietines bendruomenes, sužlugdę vietinę pramonę ir suniveliavę viską, kas indų visuomenėje buvo pakilę aukščiau bendro lygio. Anglų viešpatavimo Indijoje istorijos puslapiai vargu ar kalba apie ką nors kita, išskyrus griovimą; jų kuriamasis darbas vos pastebimas už griuvėsių krūvos. Ir vis dėlto šis kuriamasis darbas prasidėjo.

Politinė Indijos vienybė, pasižyminti didesne konsolidacija ir apimanti platesnę sferą, negu kada nors didžiųjų mogolų laikais, buvo pirmoji jos atgimimo prielaida. Ši vienybė, Anglijos kardo atnešta, bus dabar elektrinio telegrafo sutvirtinta ir įamžinta. Be indų kariuomenės, britų puskarininkių suorganizuotos ir išmankštintos, — tos būtinos sąlygos Indijai išsikovoti nepriklausomybę, — ji nesiliautų buvusi pirmojo pasitaikiusio svetimo pavergėjo grobis. Laisva spauda, pirmą kartą įvesta Azijos visuomenėje ir vadovaujama daugiausia bendrųjų europiečių ir indų palikuonių, yra naujas ir galingas jos persitvarkymo veiksnys. Net zemindarystė[1] ir rajotvari[2], kad ir kaip jie yra šlykštūs, yra dvi įvairios formos privatinės žemės nuosavybės, t. y. to, ko taip trokšta Azijos visuomenė. Iš Indijos čiabuvių, kurie nenoromis ir labai šykščiai mokomi, anglams prižiūrint, Kalkutoje, išauga nauja klasė, apsiginklavusi būtinomis šaliai valdyti žiniomis ir

[1] *Zemindarai* — anglų sukurti, eksproprijuojant indų valstiečius, naujieji dvarininkai iš ankstyvesniųjų mokesčių rinkėjų ir pirklių palūkininkų tarpo. Zemindarystė buvo paplitusi Indijos šiaurės rytų dalyje. *Red.*

[2] *Rajotvari* — neterminuoto žemės nuomojimo valstiečiams sistema, anglų įvesta pietų Indijoje (Madraso ir Bombėjaus prezidentijose). Anglijos valdžia atiduodavo žemes naudotis atskiriems nuomininkams valstiečiams be galo sunkiomis sąlygomis. *Red.*

susipažinusi su Europos mokslu. Garas padarė galimą reguliarų ir greitą susisiekimą tarp Indijos ir Europos, sujungė visus jos svarbiausius uostus su visais pietinių ir rytinių jūrų uostais ir tuo būdu išvedė Indiją iš tos izoliuotos padėties, kuri buvo svarbiausia viešpatavusio joje sustingimo priežastis. Nebetoli jau ta diena, kai, suderinus geležinkelių ir garlaivių reisų sistemą, laiku matuojamas atstumas tarp Anglijos ir Indijos sutrumpės iki savaitės kelio ir ši kadaise legendarinė šalis bus iš tikrųjų prijungta prie Vakarų pasaulio.

Didžiosios Britanijos viešpataujančios klasės iki šiol tiktai atsitiktinai, laikinai ir išimtinais atvejais domėdavosi Indijos išsivystymu. Aristokratija norėjo ją pavergti, finansinė plutokratija norėjo ją plėšti, o pramoninė buržuazija siekė pajungti ją savo prekių pigumu. Bet dabar padėtis pakitėjo. Pramoninė buržuazija pamatė, kad jos gyvybiniai interesai reikalauja paversti Indiją gaminančia šalimi ir kad šiam tikslui visų pirma reikia aprūpinti ją irigaciniais įrengimais ir vidaus susisiekimo keliais. Pramonininkai dabar ketina padengti Indiją geležinkelių tinklu. Jie tai padarys, ir tai turi duoti neįkainojamų rezultatų.

Yra žinoma, kad gamybines Indijos jėgas paralyžiuoja nepaprasta stoka transporto priemonių jos įvairiems gaminiams pervežti ir išmainyti. Niekur pasaulyje negalima sutikti tokio skurdo visuomenėje greta gamtos turtingumo, koks yra Indijoje; ir šį skurdą sukelia pakankamų mainų priemonių stoka. 1848 m. Anglijos žemųjų rūmų komisijoje buvo nustatyta, kad „tuo metu, kai Kandešyje kviečiai buvo pardavinėjami nuo 6 iki 8 šilingų už kvarterį, Punoje jie buvo pardavinėjami nuo 64 iki 70 šilingų už kvarterį, ir žmonės ten mirė gatvėse badu, negalėdami gauti maisto iš Kandešio, nes molėti keliai buvo neišvažiuojami“.

Geležinkelių nutiesimas gali būti lengvai panaudotas žemės ūkio tikslams, būtent, vandens rezervuarams įtaisyti ten, kur reikia išimti žemes darant geležinkelio pylimus, o taip pat aprūpinti vandeniu palei geležinkelio linijas esančias vietoves. Tuo būdu galima smarkiai išplėsti dirbtinio drėkinimo sistemą, šią būtiną žemdirbystės sąlygą Rytuose, ir išvengti dažno kylančių dėl vandens stokos vietinių nederlių pasikartojimo. Didžiulė geležinkelių reikšmė taps šiuo požiūriu akivaizdi, jeigu atsiminsime, kad net rajonuose, esančiuose arti kalnų, už drėkinamas žemes mokama tris kartus daugiau mokesčių, kad jose dirba dešimt ir dvylika kartų daugiau žmonių ir kad jos duoda dvylika ar penkiolika kartų daugiau pelno, negu toks pat nedrėkinamos žemės plotas.

Geležinkeliai įgalins sumažinti karinį aparatą ir išlaidas jam išlaikyti. Pulkininkas Uorenas, Sent Uiljamo forto viršininkas, taip pasisakė žemųjų rūmų išrinktojoje komisijoje:

„Galimybė gauti žinias iš tolimiausių šalies kampų per tiek pat valandų, kiek dabar tam reikalinga dienų ir net savaičių, galimybė trumpiausiu laiku nusiųsti instrukcijas drauge su kariuomenės daliniais ir maistu — šių svarbių aplinkybių reikšmė vargu ar gali būti pervertinta. Įgulas galima būtų išdėstyti toliau vieną nuo kitos ir sveikesnėse vietovėse, negu šiuo metu, ir tai išsaugotų gyvybę daugeliui žmonių, kurie dabar žūsta nuo ligų. Nereikėtų taip pat krauti tiek daug maisto atsargų įvairiuose sandėliuose, ir tuo galima būtų išvengti nuostolių, kylančių maistui gendant dėl vietos klimato sąlygų. O kariuomenės skaičių galima būtų sumažinti tokia pat proporcija, kuria padidėtų jos veiksmingumas“.

Yra žinoma, kad kaimo bendruomenių municipalinė organizacija ir ekonominė bazė buvo sugriautos, bet jų blogiausias bruožas, būtent, visuomenės susiskaldymas į vienalyčius, tarpusavyje nesusijusius atomus, jas pergyveno. Kaimo bendruomenių izoliuotumas pagimdė kelių nebuvimą Indijoje, o kelių nebuvimas įamžino bendruomenių izoliuotumą. Dėl to tad bendruomenė egzistavo esamajame žemame pragyvenimo lygyje, beveik nesueidama į santykius su kitomis bendruomenėmis, nesiekdama jokios socialinės pažangos ir nedėdama jokių tam reikalingų pastangų. Dabar, kai britai sulaužė savaiminę kaimo bendruomenių *inerciją*, geležinkeliai padės patenkinti naujai atsiradusį reikalą santykiauti ir mainytis. Be to, „viena geležinkelių sistemos pasekmė bus tai, kad ji atneš į kiekvieną kaimą, pro kurį ji eina, tokį vartojamų kitose šalyse patobulinimų ir praktiškų įrengimų žinojimą ir taip palengvins jų įsisavinimą, kad tai įgalins paveldimųjų ir samdomųjų kaimo amatininkų klasę Indijoje, pirmiausia, pilnutinai išvystyti savo gabumus, o, antra, papildyti jų spragas“. (*Čepmenas*, „Indijos medvilnė ir prekyba“)[1].

Aš žinau, kad anglų pramoninė buržuazija, siekdama išraizgyti Indiją geležinkeliais, vadovaujasi išimtinai noru atpiginti medvilnės ir kitos jos fabrikams reikalingos žaliavos pristatymą. Bet jeigu jūs kartą įvedėte mašiną kaip susisiekimo priemonę šalyje, kuri turi geležies ir anglies, jūs negalėsite sukliudyti šiai šaliai pačiai gamintis tokias mašinas. Jūs negalite išlaikyti geležinkelio tinklo didžiulėje šalyje, neorganizuodami joje tų gamybinių procesų, kurie reikalingi patenkinti tiesioginiams ir einamiesiems

[1] *Chapman J.*, Cotton and Commerce of India. London, 1851. *Red.*

geležinkelių judėjimo poreikiams, o tai paskatins pritaikyti mašinas ir tose pramonės šakose, kurios nėra tiesiogiai susijusios su geležinkelių transportu. Todėl geležinkeliai taps Indijoje tikruoju šiuolaikinės pramonės pranašu. Tai juo labiau tikra, kad Indijos gyventojai, kaip pripažįsta pati anglų valdžia, turi ypatingą gabumą prisitaikyti prie visiškai naujų darbo sąlygų ir įsisavinti žinias, reikalingas mašinoms valdyti. Įtikinamas šio fakto patvirtinimas yra gabumai ir dalyko pažinimas, kurį parodė indų mechanikai, daug metų aptarnaują garo mašinas pinigų kalykloje Kalkutoje, o taip pat darbas vietinių gyventojų, kurie dirba prie įvairių garo mašinų Hardvaro anglies rajonuose, ir kiti pavyzdžiai. Pats p. Kampbelas, kad ir kaip jis yra užsikrėtęs Ost-Indijos kompanijos prietarais, yra priverstas pripažinti, kad „plačiosios indų tautos masės turi didelę *pramoninę energiją*, labai sugeba kaupti kapitalą, pasižymi matematiniu protavimo būdu, turi nepaprastų gabumų apskaičiavimams ir tiksliesiems mokslams". „Jų intelektas, — sako jis, — yra puikus". Šiuolaikinė pramonė, kuri plinta Indijoje tiesiant geležinkelius, ardo paveldėtąją darbo pasidalijimo sistemą, kuria pagrįstos Indijos kastos — pagrindinė kliūtis Indijos pažangos ir galybės kelyje.

Visa, ką Anglijos buržuazija bus priversta įgyvendinti Indijoje, neišvaduos liaudies masių ir iš esmės nepagerins jų socialinės būklės, nes ir viena ir antra priklauso ne tiktai nuo gamybinių jėgų išsivystymo, bet ir nuo to, ar tai įsisavins liaudis. Bet ką ji būtinai darys, — tai kurs materialines prielaidas tiek vienam, tiek ir antram uždaviniui įgyvendinti. Argi buržuazija kada nors darė daugiau? Argi ji kada nors siekė pažangos, neversdama tiek atskirų žmonių, tiek ir ištisų tautų eiti sunkiu kraujo ir purvo, skurdo ir pažeminimo keliu?

Indijos gyventojai negalės pasinaudoti tais naujų visuomenės elementų subrendimo vaisiais, kuriuos jų tarpe pasėjo Britanijos buržuazija, kol pačioje Didžiojoje Britanijoje dabar viešpataujančios klasės bus pramonės proletariato išstumtos arba kol patys indai sustiprės tiek, kad galutinai nusimestų nuo savęs anglų jungą. Šiaip ar taip, mes tikrai galime laukti anksčiau ar vėliau šios didelės ir įdomios šalies atgimimo, kurios taurūs gyventojai, net pačių žemiausių klasių, anot kunigaikščio Saltykovo, yra „subtilesni ir gabesni už italus"[1], — šalies, kurios gyventojai net savo paklusnumą atsveria kažkokiu ramiu taurumu ir, nors iš prigimties yra kantrūs, nustebino anglų karininkus savo narsu-

[1] Marksas cituoja iš A. D. Saltykovo knygos „Laiškai apie Indiją", išėjusios Paryžiuje 1848 m. prancūzų kalba. *Red.*

mu, — šalies, kuri yra mūsų kalbų, mūsų religijų lopšys ir kuri džate[1] pateikia mums senovės germano tipą, o bramine — senovės graiko tipą.

Aš negaliu baigti temos apie Indiją be kai kurių baigiamųjų pastabų.

Gilus veidmainiškumas ir buržuazinei civilizacijai būdingas barbariškumas atsiskleidžia prieš mūsų akis, kai mes šią civilizaciją stebime ne savo namuose; kur ji įgauna respektabilias formas, bet kolonijose, kur ji parodo visą savo tikrąją prigimtį. Buržuazija dedasi nuosavybės gynėja, bet argi kuri nors revoliucinė partija kada nors sukėlė tokias agrarines revoliucijas, kaip tos, kurios buvo padarytos Bengalijoje, Madrase ir Bombėjuje? Argi Indijoje ji nesigriebė — kalbant paties lordo Klaivo, šio didžio plėšiko, žodžiais — negailestingo šantažo ten, kur paprastas papirkimas pasirodydavo nepakankamas jos plėšikiškiems tikslams pasiekti? Argi tuo metu, kai ji Europoje plepėjo apie nesulaužomą nacionalinės skolos šventumą, ji nekonfiskavo įdėjusių savo asmenines santaupas į pačios kompanijos akcijas radžų dividendų? Argi tuo metu, kai ji kovojo prieš Prancūzijos revoliuciją, prisidengusi „mūsų šventosios religijos" gynimu, ji neuždraudė propaguoti Indijoje krikščionybės, ir argi ji, norėdama gauti pelno iš piligrimų kelionių į Orisos ir Bengalijos šventyklas, nepavertė bizniu žmogžudystės ir prostitucijos, nuo amžių praktikuojamų Džagernauto šventykloje? Štai kokie tie „nuosavybės, tvarkos, šeimos ir religijos" gynėjai!

Naikinamasis Anglijos pramonės veikimas į Indiją — šalį, kuri savo mastu nemažesnė už Europą ir turi 150 milijonų akrų teritoriją, — yra visiškai akivaizdus, ir jis baisus. Bet mes neturime užmiršti, kad šis veikimas tėra tiktai organinis visos dabar viešpataujančios gamybos sistemos rezultatas. Ši gamyba pagrįsta visagaliu kapitalo viešpatavimu. Kapitalo centralizacija yra neatskiriamai susijusi su kapitalo kaip nepriklausomos jėgos egzistencija. Griaunamoji šios centralizacijos įtaka visų šalių rinkoms tiktai milžinišku mastu išryškina vidinius organinius politinės ekonomijos dėsnius, kurie dabar veikia bet kuriame civilizuotame mieste. Buržuazinis istorijos laikotarpis yra pašauktas sukurti materialinei naujo pasaulio bazei: iš vienos pusės — išvystyti pasaulinius santykius, pagrįstus visų žmonijos atstovų priklausomybe nuo vienas kito, o taip pat ir šių santykių priemones; iš antros pusės — išvystyti gamybines žmogaus jėgas ir ma-

[1] *Džatas* — šiaurės vakarų Indijos giminė. *Red.*

terialinę gamybą paversti į mokslu pagrįstą viešpatavimą gamtos jėgoms. Buržuazinė pramonė ir prekyba sukuria šias materialines naujojo pasaulio sąlygas taip, kaip geologinės revoliucijos sukūrė žemės paviršių. Tik kai didžioji socialinė revoliucija apvaldys buržuazinės epochos pasiekimus, pasaulinę rinką ir šiuolaikines gamybines jėgas ir atiduos jas bendrai pažangiausiųjų tautų kontrolei, — tik tuomet žmonijos pažanga nustos buvusi panaši į tą šlykštų pagonių stabą, kuris nenorėjo gerti nektaro kitaip, kaip iš užmuštojo kaukolės.

Parašė K. Marksas 1853 m. liepos 22 d.

Išspausdinta laikraštyje „New-York Daily Tribune" 1853 m. rugpiūčio 8 d.

Spausdinama pagal laikraščio tekstą

Versta iš anglų kalbos

K. MARKSAS

KALBA MININT „LIAUDIES LAIKRAŠČIO“ SUKAKTĮ

Vadinamosios 1848 m. revoliucijos tebuvo tiktai smulkūs epizodai, menkučiai plyšiai bei įskilimai kietoje Europos visuomenės žievėje. Bet jos atidengė po ja bedugnę. Po, atrodė, tvirtu paviršiumi pasirodė neaprėpiamas vandenynas, kuriam užtenka sujudėti, kad sudaužytų į dalis ištisus kietų uolų kontinentus. Triukšmingai ir netvarkingai jos paskelbė proletariato išsivadavimą — šią XIX amžiaus ir jo revoliucijos paslaptį.

Tiesa, ši socialinė revoliucija nebuvo 1848 metų išrasta naujenybė. Garas, elektra ir automatinės staklės buvo nepalyginti pavojingesni revoliucionieriai, negu piliečiai Barbesas, Raspajis ir Blankis. Bet, nors atmosfera, kurioje mes gyvename, slėgia kiekvieną iš mūsų 20 000 svarų svoriu, ar jūs ją jaučiate? Tiek pat mažai, kaip mažai jautė Europos visuomenė prieš 1848 metus revoliucinę atmosferą, kurios ji buvo apgaubta ir kuri ją slėgė iš visų pusių.

Tai yra didis, būdingas XIX amžiui faktas, kurio nedrįs paneigti nė viena partija. Iš vienos pusės, atėjo į gyvenimą tokios pramonės ir mokslo jėgos, apie kurias negalėjo net įtarti nė viena iš ankstesniųjų žmonijos istorijos epochų. O iš antros pusės, pasirodo smukimo žymių, smukimo, toli pralenkiančio visus įrašytus į metraščius paskutinių Romos imperijos laikų baisumus.

Mūsų laikais kiekviename daikte tartum slypi jo priešybė. Mes matome, kad mašina, turinti nuostabią jėgą sutrumpinti ir padaryti vaisingesnį žmogaus darbą, atveda į badą ir išsekimą. Naujai atrasti turtų šaltiniai dėl kažkokių nelemtų burtų virsta vargų šaltiniais. Meno laimėjimai, atrodo, pirkti moralės smukimo kaina. Žmonija vis labiau apvaldo gamtą, tuo metu kai atskiras žmogus virsta kitų žmonių arba savo paties niekšiškumo vergu. Atrodo, kad net skaidri mokslo šviesa negali šviesti kitaip, kaip tiktai tamsiame nemokšiškumo fone. Visi mūsų išradimai ir visas mūsų progresas, atrodo, atveda į tai, kad materialinėms jėgoms suteikiamas intelektualinis gyvenimas, o žmogaus gyvenimas nusmukdomas iki bukos materialinės jėgos lygio. Šis antagonizmas tarp šių laikų pramonės ir mokslo, iš vienos pusės, ir skurdo bei nusmukimo — iš antros, šis antagonizmas tarp gamybinių jėgų ir mūsų epochos visuomeninių santykių yra apčiuopiamas, slėgiąs ir neginčijamas faktas. Tegu vienos partijos tai apverkia, o antros trokšta atsikratyti šių laikų technikos laimėjimais, kad tiktai drauge su tuo išsivaduotų nuo šiuolaikinių konfliktų; trečios tegul įsivaizduoja, kad toks žymus pramonės progresas būtinai turi būti papildytas tiek pat žymaus regreso politikoje. Mes, iš savo pusės, neklystame dėl prigimties tos apgaulingos dvasios, kuri nuolat pasireiškia visuose šiuose prieštaravimuose. Mes žinome, jog naujosios visuomenės jėgos, kad tinkamai dirbtų, tėra reikalingos vieno: jas turi apvaldyti nauji žmonės, ir šie nauji žmonės yra darbininkai.

Darbininkai — toks pat dabarties išradimas, kaip ir pačios mašinos. Tuose reiškiniuose, kurie verčia sunerimti buržuaziją, aristokratiją ir vargšus regreso pranašus, mes atpažįstame mūsų gerojo bičiulio, mūsų Robino Gudfelou[1], senojo kurmio, kuris moka taip sparčiai raustis po žeme, šauniojo pionieriaus darbą — revoliuciją. Anglijos darbininkai — šiuolaikinės pramonės pirmagimiai. Ir jie, žinoma, ne paskutiniai ateis į pagalbą socialinei revoliucijai, kurią sukelia ši pramonė, — revoliucijai, kuri reiškia jų pačių klasės išsivadavimą visame pasaulyje ir kuri yra tiek pat tarptautinė, kaip kapitalo ir samdomosios vergijos viešpatavimas. Aš pažįstu didvyrišką kovą, kurią vedė Anglijos darbininkai nuo praėjusio amžiaus pusės, kovą, kuri nėra tiek garsi tik todėl, kad buržuaziniai istorikai palikdavo ją šešėlyje ir nutylėdavo. Atkeršyti už valdančiųjų klasių piktadarybes viduriniais amžiais Vokietijoje buvo slaptas teismas, vadinamasis „Femės teismas“. Jeigu

[1] Fantastinė būtybė, pasak XVI ir XVII amžiaus Anglijos liaudies padavimų, vaidinusi gerojo bičiulio vaidmenį žmonių darbuose; vienas iš svarbiausių Šekspyro komedijos „Vasaros nakties sapnas“ personažų. *Red.*

ant kurio nors namo būdavo išbrėžtas raudonas kryžius, visi suprasdavo, kad jo savininkas yra „Femės“ pasmerktas. Dabar ant visų Europos namų yra išbrėžtas paslaptingas raudonas kryžius. Dabar pati istorija yra teisėjas, o nuosprendžio vykdytojas — proletariatas.

K. Markso 1856 m. balandžio 14 d. pasakyta kalba

Išspausdinta laikraštyje „The People's Paper“ 1856 m. balandžio 19 d.

Spausdinama pagal laikraščio tekstą

Versta iš anglų kalbos

K. MARKSAS

„DĖL POLITINĖS EKONOMIJOS KRITIKOS“ PRATARMĖ

Aš nagrinėju buržuazinės ekonomijos sistemą šia tvarka: *kapitalas, žemės nuosavybė, samdomasis darbas; valstybė, užsienio prekyba, pasaulinė rinka.* Pagal pirmąsias tris rubrikas aš tyrinėju ekonomines gyvenimo sąlygas trijų didelių klasių, į kurias yra susiskirsčiusi šių laikų buržuazinė visuomenė; kitų trijų rubrikų tarpusavio ryšys pats krinta į akis. Pirmąją dalį pirmosios knygos, kurioje kalbama apie kapitalą, sudaro šie skyriai: 1) prekė; 2) pinigai, arba paprasta apyvarta; 3) kapitalas aplamai. Šis sąsiuvinis apima du pirmuosius skyrius. Visa medžiaga guli prieš mane monografijų pavidalu, kurios parašytos su didelėmis pertraukomis įvairiais laikotarpiais ne spaudai, bet pačiam sau klausimams išsiaiškinti. Sisteminis šių monografijų paruošimas pagal pateiktąjį planą priklausys nuo išorinių aplinkybių.

Bendrą įvadą, kurį aš buvau apmetęs, praleidžiu, nes giliau įsigalvojus man atrodo, kad bet koks užbėgimas už akių toms išvadoms, kurias dar reikia įrodyti, tik kliudytų; skaitytojas, kuris iš viso nori mane sekti, turi pasiryžti kopti nuo atskiro prie bendro. Tačiau kai kurie nurodymai apie mano paties politinės ekonomijos studijų eigą, atrodo, čia būtų vietoje.

Mano specialybė buvo teisė, kurią betgi aš studijavau tik kaip šalutinę discipliną greta filosofijos ir istorijos. 1842—43 metais

man, kaip „Reino Laikraščio“[1] redaktoriui, teko pirmą kartą pasisakyti apie vadinamuosius materialinius interesus, ir tai pastatė mane į keblią padėtį. Reino landtago diskusijos apie miško vogimą ir žemės nuosavybės smulkinimą, oficiali polemika, kurią p. fon Šaperis, tuometinis Reino provincijos oberprezidentas, pradėjo su „Reino Laikraščiu“ dėl Mozelio valstiečių padėties, pagaliau diskusijos apie laisvąją prekybą ir apsauginius muitus buvo man pirmas akstinas nagrinėti ekonominius klausimus. Iš kitos pusės, tuo metu, kai geri norai „eiti pirmyn“ kelis kartus viršijo dalyko žinojimą, „Reino Laikraštyje“ pasigirdo prancūziškojo socializmo ir komunizmo atgarsis su silpnu filosofiniu atspalviu. Aš pasisakiau prieš tą diletantizmą, bet kartu atvirai prisipažinau polemikoje su Augsburgo „Allgemeine Zeitung“[2], kad mano tuometinės žinios man neleido nė mėginti šiaip ar taip įvertinti patį prancūziškųjų pakraipų turinį. Juo noriau aš pasinaudojau iliuzija „Reino Laikraščio“ vadovų, kurie tikėjosi nuosaikesne to laikraščio linija galėsią atšaukti jam padarytą mirties nuosprendį, ir iš viešosios arenos pasitraukiau į studijų kambarį.

Pirmasis darbas, kurio aš ėmiausi mane apnikusioms abejonėms išspręsti, buvo kritiškas Hegelio teisės filosofijos peržiūrėjimas, darbas, kurio įvadas pasirodė 1844 m. Paryžiuje leistuose „Vokiečių-Prancūzų Metraščiuose“[3]. Mano tyrinėjimai pasibaigė išvada, kad teisiniai santykiai, kaip ir valstybių formos, negali būti suprasti nei patys iš savęs, nei iš vadinamojo žmogaus dvasios visuotinio vystymosi, kad, priešingai, jų šaknys slypi tose materialinėse gyvenimo sąlygose, kurių visumą Hegelis, XVIII amžiaus anglų ir prancūzų pavyzdžiu, sujungia „civilinės visuomenės“ sąvokoje, o civilinės visuomenės anatomijos reikia ieškoti politinėje ekonomijoje. Pastarosios tyrinėjimus, kuriuos aš pradėjau Paryžiuje, tęsiau toliau Briuselyje, kur aš persikėliau, p. Gizo išleidus įsakymą ištremti mane iš Paryžiaus. Bendras rezultatas, kurį aš priėjau ir kuris po to buvo tolesnių mano studijų vedamoji gija, trumpai gali būti suformuluotas šitaip. Visuomeninėje savo gyvenimo gamyboje žmonės sueina į tam tikrus, būtinus, nuo jų valios nepriklausančius santykius — gamybinius

---

1 *„Rheinische Zeitung“* — radikalus dienraštis, buvo leidžiamas Kelne 1842—1843 m.; jo redaktorius nuo 1842 m. spalio 15 d. iki 1843 m. kovo 18 d. buvo Marksas. *Red.*

2 Marksas turi galvoje savo straipsnį „Komunizmas ir „Visuotinis Augsburgo Laikraštis““ *Žr. K. Marksas* ir *F. Engelsas,* Raštai, I t., 217—220 psl., rus. leid. *Red.*

3 *„Deutsch-Französische Jahrbücher“,* — revoliucinės ir komunistinės propagandos organas, kurį Marksas leido Paryžiuje 1844 m. *Red.*

santykius, kurie atitinka tam tikrą jų materialinių gamybinių jėgų išsivystymo pakopą. Tų gamybinių santykių visuma sudaro ekonominę visuomenės struktūrą, realiąją bazę, ant kurios stūkso juridinis ir politinis antstatas ir kurią atitinka visuomeninės sąmonės tam tikros formos. Materialinio gyvenimo gamybos būdas sąlygoja socialinį, politinį ir dvasinį gyvenimo procesus apskritai. Ne žmonių sąmonė nulemia jų būtį, bet, atvirkščiai, jų visuomeninė būtis nulemia jų sąmonę. Tam tikroje savo išsivystymo pakopoje visuomenės materialinės gamybinės jėgos ima prieštarauti esamiems gamybiniams santykiams, arba — tai yra tik juridinė to išraiška — nuosavybės santykiams, kurių viduje jos ligi tol vystėsi. Iš gamybinių jėgų vystymosi formų tie santykiai virsta jų pančiais. Tuomet ateina socialinės revoliucijos epocha. Ekonominiam pagrindui pasikeitus, greičiau ar lėčiau vyksta perversmas visame milžiniškame antstate. Nagrinėjant tokius perversmus, reikia visuomet skirti materialinį, su gamtos mokslų tikslumu konstatuojamą perversmą ekonominėse gamybos sąlygose nuo juridinių, politinių, religinių, meninių ar filosofinių, trumpiau: nuo ideologinių formų, kuriomis žmonės įsisąmonina tą konfliktą ir kovoja su juo. Kaip apie atskirą žmogų negalima spręsti remiantis tuo, ką jisai pats apie save mano, lygiai taip pat negalima spręsti apie tokią perversmo epochą pagal jos sąmonę. Atvirkščiai, tą sąmonę reikia aiškinti iš materialinio gyvenimo prieštaravimų, iš esančio konflikto tarp visuomeninių gamybinių jėgų ir gamybinių santykių. Nė viena visuomeninė formacija nežlunga anksčiau, negu išsivysto visos gamybinės jėgos, kurioms ji duoda pakankamai erdvės, ir nauji, aukštesni gamybiniai santykiai niekuomet neatsiranda anksčiau, negu subręsta materialinės jų gyvavimo sąlygos pačios senosios visuomenės gelmėse. Dėl to žmonija visuomet tesiima sau tik tokius uždavinius, kuriuos ji gali išspręsti, nes, arčiau įsižiūrėjus, visuomet pasirodo, kad pats uždavinys atsiranda tik tuomet, kada jau yra materialinės jo išsprendimo sąlygos arba jos yra bent susidarymo procese. Azijinis, antikinis, feodalinis ir šių laikų buržuazinis gamybos būdai bendrais bruožais gali būti pavadinti pažangiomis ekonominės visuomeninės formacijos epochomis. Buržuaziniai gamybiniai santykiai, tai — paskutinė antagonistinė visuomeninio gamybos proceso forma, antagonistinė ne individualinio antagonizmo prasme, bet iš individų visuomeninių gyvenimo sąlygų kylančio antagonizmo prasme; tačiau buržuazinės visuomenės gelmėse besivystančios gamybinės jėgos drauge sukuria materialines sąlygas šiam antagonizmui išspręsti. Todėl

šia visuomenės formacija pasibaigia žmonių visuomenės priešistorija.

Fridrichas Engelsas, su kuriuo aš nuo to laiko, kai pasirodė geniali jo ekonominių kategorijų kritikos apybraiža („Vokiečių-Prancūzų Metraščiuose“), nuolat susirašinėdavau, pasikeisdamas mintimis, priėjo tą patį rezultatą, kaip ir aš, kitu keliu (palygink jo „Darbininkų klasės padėtį Anglijoje“); ir kai jis 1845 metų pavasarį taip pat apsigyveno Briuselyje, mes nusprendėme abu bendrai išvystyti savo pažiūras, priešingas ideologinėms vokiškosios filosofijos pažiūroms, o iš tikrųjų — atsiskaityti su savo ankstesniąja filosofine sąžine. Šis sumanymas buvo įvykdytas pohegelinės filosofijos kritikos pavidalu. Rankraštis — du stori tomai aštuntadalio lapo formato — jau seniai buvo pasiekęs savo leidimo vietą Vestfalijoje, kai mes gavome žinią, kad pasikeitusios aplinkybės neleidžia jo spausdinti. Mes palikome rankraštį graužiančiai pelių kritikai juo noriau, kad pagrindinį savo tikslą — patiems išsiaiškinti dalyką — mes buvome pasiekę. Iš atskirų darbų, kuriuose mes tuomet iš vienos ar kitos pusės dėstėme savo pažiūras publikai, paminėsiu tik Engelso ir mano bendrai parašytą „Komunistų Partijos Manifestą“ ir mano paskelbtą „Kalbą apie prekybos laisvę“. Lemiamieji mūsų pažiūrų punktai buvo pirmą kartą moksliškai, nors tik polemikos forma, išdėstyti 1847 metais išleistame, prieš Prudoną nukreiptame mano veikale „Filosofijos skurdas“. Spausdinimą vokiškai parašyto veikalo apie „Samdomąjį darbą“, kuriame aš surinkau Briuselio vokiečių darbininkų sąjungoje šia tema mano skaitytas paskaitas, pertraukė vasario mėnesio revoliucija ir tai, kad ryšium su ja aš buvau prievarta pašalintas iš Belgijos.

„Naujojo Reino Laikraščio“ leidimas 1848 ir 1849 metais ir vėliau sekę įvykiai nutraukė mano ekonomines studijas, ir aš vėl galėjau jų imtis tik 1850 metais Londone. Milžiniška politinės ekonomijos istorijos medžiaga, sukaupta Britų Muziejuje, toji aplinkybė, kad Londonas yra patogi vieta buržuazinei visuomenei stebėti, pagaliau nauja išsivystymo stadija, į kurią, atradus Kalifornijos ir Australijos auksą, pastaroji, atrodė, įžengė, — visa tai paskatino mane vėl pradėti viską iš naujo ir kritiškai peržiūrėti bei sudoroti naują medžiagą. Šitos studijos iš dalies savaime vedė į iš pažiūros gana nuošaliai esančias disciplinas, ties kuriomis būdavau priverstas ilgiau ar trumpiau sustoti. Laiką, kurį aš galėdavau tam skirti, ypač trumpino būtinas reikalas dirbti uždarbiui. Jau devintus metus trunkąs mano bendradarbiavimas

pirmajame anglų-amerikiečių laikraštyje „New-York Tribune"[1] (tikras laikraštinės korespondencijas aš rašau tik išimtiniais atvejais) vertė mane nepaprastai išskaidyti studijas. Tačiau straipsniai apie įžymius ekonominius įvykius Anglijoje ir kontinente sudarė tokią didelę mano darbo laikraščiui dalį, kad aš buvau priverstas nuodugniau susipažinti su praktinėmis smulkmenomis, neįeinančiomis į tikrojo politinės ekonomijos mokslo sritį.

Ši mano studijų politinės ekonomijos srityje eigos apžvalga turi tik parodyti, kad mano pažiūros, kad ir kaip jos bebūtų vertinamos ir kad ir kaip mažai jos tesiderintų su egoistiškais viešpataujančių klasių prietarais, yra sąžiningo ir ilgamečio tyrinėjimo rezultatas. O prie įėjimo į mokslą, kaip ir prie įėjimo į pragarą, turi būti parašytas reikalavimas:

Qui si convien lasciare ogni sospetto;
Ogni viltà convien che qui sia morta[2].

Karlas Marksas

Londonas, 1859 m. sausio mėn.

Išspausdinta K. Markso knygoje „Dėl politinės ekonomijos kritikos", išėjusioje Berlyne 1859 m.

Spausdinama pagal knygos tekstą

Versta iš vokiečių kalbos

---

[1] *„New-York Daily Tribune"* — demokratinis dienraštis, ėjo Niujorke nuo 1841 iki 1924 m.; Marksas jame bendradarbiavo nuo 1851 m. iki 1862 m. *Red.*

[2] „Tebūnie siela čia tvirta;
Čia baimė lai išnyksta".
(*Dantė,* Dieviškoji komedija.) *Red.*

F. ENGELSAS

KARLAS MARKSAS. „DĖL POLITINĖS EKONOMIJOS KRITIKOS“

I

Vokiečiai jau seniai įrodė, kad visose mokslo srityse jie prilygsta kitoms civilizuotoms tautoms, o daugumoje sričių net jas pralenkia. Tik vienas mokslas — politinė ekonomija — neturėjo nė vieno vokiško vardo savo korifėjų tarpe. Priežastis aiški. Politinė ekonomija yra teorinė šiuolaikinės buržuazinės visuomenės analizė ir todėl taria egzistuojant išsivysčiusius buržuazinius santykius, santykius, kurie Vokietijoje negalėjo susidaryti per ištisus šimtmečius, nuo reformacijos karų ir valstiečių karų, o ypač nuo Trisdešimties metų karo laikų. Olandijos atsiskyrimas nuo imperijos atstūmė Vokietiją nuo pasaulinės prekybos ir jos pramoninį išsivystymą iš karto numušė ligi menkiausio masto; ir tuo metu kai vokiečiai taip sunkiai ir lėtai kėlėsi po pilietinių karų nuniokojimų, kai jie visą savo pilietinę energiją, kurios jie niekad perdaug neturėjo, eikvojo bergždžioje kovoje su muitų sienomis ir beprotiškomis prekybos taisyklėmis, kurias kiekvienas menkiausias kunigaikštukas ir imperijos baronas užkraudavo savo pavaldinių pramonei, kai imperijos miestai skurdo cechų smulkmeniškume ir patriciniame išdidume, — tuo metu Olandija, Anglija ir Prancūzija užkariavo pirmąsias vietas pasaulinėje prekyboje, steigė koloniją po kolonijos ir išvystė manufaktūrinę pramonę ligi aukščiausio suklestėjimo, ligi pagaliau Anglija garo dėka, kuris tik ir suteikė vertę jos anglies ir geležies klodams, atsistojo

šių laikų buržuazinio vystymosi priešakyje. Tačiau, kol reikėjo kovoti prieš taip juokingai pasenusias viduramžio liekanas, kurios ligi 1830 m. varžė materialinį buržuazinį Vokietijos vystymąsi, tol nebuvo įmanoma vokiška politinė ekonomija. Tik įsteigus muitų sąjungą[1], vokiečiai pasiekė tokią padėtį, kad jie politinę ekonomiją iš viso galėjo tik *suprasti*. Nuo to laiko iš tikrųjų prasidėjo angliškosios ir prancūziškosios ekonomijos importas vokiečių buržuazijos reikalams. Netrukus mokslininkai ir biurokratija įsisavino įvežtąją medžiagą ir taip ją perdirbo, kad tatai nedaro didelės garbės „vokiškajai dvasiai". Iš margos rašinėjančių aferistų, pirklių, mokytojų ir biurokratų kompanijos kilo tuomet vokiečių ekonominė literatūra, kuriai savo trivialumu, paviršutiniškumu, beidėjiškumu, tuščiažodžiavimu ir svetimų minčių vogimu prilygsta tik vokiškasis romanas. Praktiškosios krypties žmonių tarpe pirmiausia susidarė pramonininkų-protekcionistų mokykla, kurios stambiausias autoritetas Listas vis dar tebėra geriausias iš viso to, ką sukūrė vokiečių buržuazinė ekonominė literatūra, nors visas išgarbintasis jo veikalas yra nusirašytas iš prancūzo Ferjės, teorinio kontinentinės sistemos[2] pradininko. Prieš šią pakraipą apie keturiasdešimtuosius metus Pabaltijo provincijų pirklių tarpe atsirado laisvosios prekybos mokykla, kuri su vaikiškai naiviu, bet savanaudišku įsitikinimu kartojo anglų fritrederių argumentus. Pagaliau tarp mokytojų ir biurokratų, kurie tyrinėjo teorinę mokslo pusę, buvo sausų, nesugebančių kritiškai galvoti kolekcionierių, kaip p. Rau, gudragalvių spekuliatyvių filosofų, kurie svetimšalių autorių teiginius versdavo į nesuvirškinamą hegelinę kalbą, kaip p. Šteinas, arba palinkusių į beletristiką trupingraužių „kultūros ir istorijos" srityje, kaip p. Rylis. Iš viso to galų gale išėjo kameralistika[3], eklektiniu-ekonominiu padažu apipilta košė iš įvairių įvairenybių — tai, ką naudinga žinoti per valstybinius egzaminus valdininko vietai gauti.

Tuo metu, kai Vokietijoje buržuazija, mokytojai ir biurokratija dar vargo, besimokydami atmintinai ir besistengdami bent šiek tiek suprasti angliškosios-prancūziškosios politinės ekonomijos pradmenis, žiūrėdami į juos kaip į neliečiamas dogmas, atsirado

[1] *Vokietijos muitų sąjunga* buvo sudaryta 1834 m. sausio 1 d. tarp Prūsijos ir eilės vokiškųjų valstybių. Austrija paliko už šios sąjungos ribų. *Red.*

[2] *Kontinentinė sistema* — Napoleono I politika, draudusi Anglijos prekes įvežti į Europos kontinentą, įvesta 1806 m. dekretu. Vykdant kontinentinę sistemą dalyvavo Ispanija, Neapolis, Olandija, vėliau Prūsija, Danija, Rusija, Austrija ir kitos šalys. *Red.*

[3] *Kameralistika* — administracijos, ūkio ir ekonomijos mokslų ciklas, kuris buvo dėstomas buržuaziniuose universitetuose. *Red.*

vokiečių proletarinė partija. Visas jos teorijos turinys kilo iš politinės ekonomijos studijavimo, ir jos pasirodymo momentas yra taip pat ir mokslinės, savarankiškos *vokiečių politinės ekonomijos* pradžios data. Ši vokiečių politinė ekonomija iš esmės remiasi *materialistiniu istorijos supratimu,* kurio pagrindiniai bruožai yra trumpai išdėstyti nagrinėjamojo veikalo pratarmėje. Pagrindinė šios pratarmės[1] dalis jau buvo išspausdinta laikraštyje „Das Volk“[2], todėl mes jį ir nurodome skaitytojui. Ne vien tik politinei ekonomijai, bet visiems istorijos mokslams (o istorijos mokslai yra tie, kurie nėra gamtos mokslai) revoliucinis atradimas buvo dėsnis, kad „materialinio gyvenimo gamybos būdas sąlygoja socialinį, politinį ir dvasinį gyvenimo procesus apskritai“, kad visi visuomeniniai ir valstybiniai santykiai, visos religinės ir teisinės sistemos, visos teorinės pažiūros, kurios pasirodo istorijoje, gali būti suprastos tik tuomet, jeigu yra suprastos kiekvienos atitinkamos epochos materialinės gyvenimo sąlygos ir iš šių materialinių sąlygų išvedama visa kita. „Ne žmonių sąmonė nulemia jų būtį, bet, atvirkščiai, jų visuomeninė būtis nulemia jų sąmonę“. Šis dėsnis yra toks paprastas, kad jis turėtų būti savaime suprantamas kiekvienam, kas nėra užkietėjęs idealizmo vyliuose. Šis dalykas turi betgi labai revoliucingų pasekmių ne tik teorijai, bet ir praktikai. „Tam tikroje savo išsivystymo pakopoje visuomenės materialinės gamybinės jėgos ima prieštarauti esamiems gamybiniams santykiams, arba — tai yra tik juridinė to išraiška — nuosavybės santykiams, kurių viduje jos ligi tol vystėsi. Iš gamybinių jėgų vystymosi formų tie santykiai virsta jų pančiais. Tuomet ateina *socialinės revoliucijos* epocha. Ekonominiam pagrindui pasikeitus, greičiau ar lėčiau vyksta perversmas visame milžiniškame antstate... Buržuaziniai gamybiniai santykiai, tai — paskutinė antagonistinė visuomeninio gamybos proceso forma, antagonistinė ne individualinio antagonizmo prasme, bet iš individų visuomeninių gyvenimo sąlygų kylančio antagonizmo prasme; tačiau buržuazinės visuomenės gelmėse besivystančios gamybinės jėgos drauge sukuria materialines sąlygas šiam antagonizmui išspręsti“. Taigi, toliau vystant materialistinę mūsų tezę ir taikant ją dabarčiai, mums tuojau pat atsiveria didžiulės, didžiausios iš visų laikų revoliucijos perspektyva.

Tačiau arčiau pasižiūrėjus, tuojau pasirodo, kad iš pažiūros toks paprastas teiginys, jog žmogaus sąmonė priklauso nuo jo

---

[1] Žr. šio tomo 302—306 psl.

[2] Vokiečių laikraštis *„Das Volk“* (*„Liaudis“*) ėjo Londone, Marksui aktyviausiai bendradarbiaujant, nuo 1859 m. gegužės mėn. iki rugpiūčio mėn. *Red.*

būties, o ne atvirkščiai, jau artimiausiomis savo išvadomis smogia mirtiną smūgį visokiam, net ir labiausiai paslėptam idealizmui. Šis teiginys paneigia visas paveldėtąsias ir įprastines pažiūras į visa tai, kas liečia istoriją. Griūva visas tradicinis politinio galvojimo būdas; patriotinis kilniadvasiškumas su pasipiktinimu šiaušiasi prieš tokią šiurkščią pažiūrą. Todėl naujoji pasaulėžiūra neišvengiamai sutinka pasipriešinimą ne vien buržuazijos atstovų, bet ir masės prancūzų socialistų, kurie nori apversti pasaulį magiška formule: *laisvė, lygybė, brolybė*. Tačiau ypatingai didelį pyktį ji sukėlė vokiečių vulgariosios demokratijos rėksnių tarpe. Ir vis dėlto jie uoliausiai mėgino pasinaudoti naujosiomis idėjomis jas plagijuodami, nors ir visiškai jų nesuprato.

Materialistinio supratimo išvystymas, kad ir vienu vieninteliu istoriniu pavyzdžiu, buvo mokslo darbas, kuriam būtų reikėję daugelio metų ramių studijų, nes savaime aišku, kad tuščiomis frazėmis čia nieko nepadarysi, kad tokį uždavinį išspręsti įgalina tik masinė, kritiškai peržiūrėta ir visiškai įsisąmoninta istorinė medžiaga. Tačiau vasario revoliucija nubloškė mūsų partiją į politinę areną ir tuo būdu neleido jai siekti grynai mokslinių tikslų. Ir vis dėlto toji pagrindinė pažiūra raudona gija eina per visus literatūrinius partijos kūrinius. Visuose juose kiekvienu atskiru atveju nurodoma, kaip veiksmas kiekvieną kartą kildavo iš tiesioginių materialinių paskatų, bet ne iš juos lydinčių frazių, ir, atvirkščiai, kaip politinės ir teisinės frazės taip pat kildavo iš materialinių paskatų, kaip ir politinis veiksmas bei jo rezultatai.

Kada, 1848—1849 m. revoliucijai pralaimėjus, atėjo laikas, kai daryti įtakos Vokietijai iš užsienio buvo vis labiau ir labiau neįmanoma, mūsų partija suteikė emigrantiškų rietenų areną vulgariajai demokratijai, nes tik toks veikimas ir tebuvo galimas. Tuo metu, kai vulgarioji demokratija riejosi lig soties, šiandien draskėsi, kaip katės, rytoj broliavosi, o poryt vėl skalbė savo nešvarius baltinius viso pasaulio akivaizdoje; kai ši vulgarioji demokratija ėjo elgetauti per visą Ameriką, o paskui, vos gavusi porą talerių, vėl keldavo triukšmą dėl jų padalijimo, — mūsų partija džiaugėsi vėl radusi šiek tiek ramybės studijoms. Ji turėjo tą didelį pranašumą, kad josios teorinis pagrindas buvo nauja mokslinė pasaulėžiūra, kurios išvystymas jai teikė pakankamai darbo; jau vien dėl to ji negalėjo pulti taip žemai, kaip emigracijos „didieji vyrai“.

Pirmas šių studijų vaisius yra prieš mus gulinti knyga.

II

Tokiame veikale, kaip kad gulįs prieš mus, negali būti nė kalbos apie paprastą atskirų, vienas nuo kito atitrūkusių politinės ekonomijos skyrių kritiką, apie tų ar kitų ginčijamų ekonominių klausimų nagrinėjimą atskirai. Atvirkščiai, šitame veikale iš pat pradžių siekiama sistemingai apimti visą ekonominių mokslų kompleksą, nuosekliai išdėstant buržuazinės gamybos ir buržuazinių mainų dėsnius. O kadangi ekonomistai tėra tų dėsnių aiškintojai ir apologetai, tai šis išdėstymas yra drauge visos ekonominės literatūros kritika.

Nuo Hegelio mirties vargu ar bebuvo mėginta išvystyti kurį nors mokslą, remiantis jo savitais, vidiniais ryšiais. Oficialioji Hegelio mokykla iš savo mokytojo dialektikos išmoko tik vartoti paprasčiausius triukus, kuriuos ji taikė visur ir visuomet, dažnai net su juokingu nerangumu. Tai mokyklai visas Hegelio palikimas apsiribojo paprastu šablonu, pagal kurį buvo konstruojama kiekviena tema, ir sąrašu žodžių bei posakių, tinkančių tik tam, kad tinkamu laiku būtų įstatyti ten, kur pritrūko minčių ir pozityvių žinių. Tuo būdu prieita tai, kad, kaip pasakė vienas Bonos profesorius, tie hegelininkai išmanė šį tą apie „nieką“, bet rašyti galėjo apie viską. Iš tikrųjų taip ir buvo. Tie ponai, kad ir būdami labai patenkinti savimi, vis dėlto taip gerai nuvokė savo silpnumą, kad nuo didžiųjų uždavinių laikėsi kiek galėdami atokiau; senasis rutininis mokslas laikėsi savo pozicijose pranašumo pozityviųjų žinių srityje dėka. Ir tik tuomet, kai Feuerbachas atsisakė nuo spekuliatyvinės sąvokos, hegelizmas pamažu užgeso, ir atrodė, kad moksle vėl prasidėjo senosios metafizikos viešpatija su jos pastoviomis kategorijomis.

Tas dalykas turėjo natūralią savo priežastį. Po Hegelio diadochų[1] režimo, kurio metu viešpatavo tuščios frazės, natūraliai sekė tokia epocha, kurioje pozityvus mokslo turinys vėl persvėrė formaliąją jo pusę. Tuo pačiu metu Vokietija su nepaprasta energija puolėsi į gamtos mokslus; tai atitiko galingą buržuazinį jos išsivystymą nuo 1848 metų; o kai pasidarė madingi gamtos mokslai, kuriuose spekuliatyvinė kryptis niekad nebuvo pasiekusi bent kiek didesnės reikšmės, vėl prasimušė ir senasis metafizinis galvojimo būdas ligi pat kraštutiniausio Volfo lėkštumo. Hegelis buvo užmirštas, išsivystė naujasis gamtos mokslais pagrįs-

---

[1] *Diadochai* — Aleksandro Makedoniečio įpėdiniai, po jo mirties pradėję tarpusavio kovą, kuri buvo imperijos iširimo priežastis. Engelsas ironiškai taiko šį išsireiškimą oficialiesiems Hegelio mokyklos atstovams Vokietijos universitetuose. *Red.*

tas materializmas, kuris teoriškai beveik niekuo nesiskiria nuo XVIII amžiaus materializmo ir dažniausiai pranašesnis tik tuo, kad disponuoja turtingesne medžiaga gamtos mokslų, ypač chemijos ir fiziologijos, srityje. Ligi didžiausio lėkštumo privestą tą siaurą filisterinį ikikantinių laikų galvojimo būdą mes užtinkame Biuchnerio ir Fogto raštuose; net ir Molešotas, kuris prisiekinėja Feuerbachu, kiekvieną akimirksnį juokingiausiu būdu susipainioja tarp paprasčiausių kategorijų. Nejudrus eilinio buržuazinio protavimo sunkiavežis arklys, žinoma, sustoja sumišęs prieš griovį, skiriantį esmę nuo reiškinio, priežastį nuo pasekmės; tačiau, kai rengiamasi medžioti su skalikais labai griovių išraižytoje abstraktaus galvojimo vietovėje, kaip tik nereikia joti sunkiavežiu arkliu.

Tuo būdu, čia turėjo būti išspręstas kitas klausimas, kuris neturi nieko bendro su pačia politine ekonomija, būtent, kaip vystyti mokslą? Iš vienos pusės, buvo Hegelio dialektika, visai abstrakčiu, „spekuliatyviniu" pavidalu, kuriuo ją buvo palikęs Hegelis; iš antros pusės, — paprastas, dabar vėl pasidaręs madingas, iš esmės volfinis metafizinis metodas, kuriuo sekdami ir buržuaziniai ekonomistai rašė savo storas, jokio vidinio sąryšio neturinčias knygas. Šis pastarasis metodas Kanto, o ypač Hegelio teoriškai buvo taip sumaltas, kad tik tingumas ir kito *paprasto* metodo trūkumas įgalino jį praktiškai toliau egzistuoti. Antra vertus, Hegelio metodas jo *tuometiniu* pavidalu buvo absoliučiai netinkamas. Iš esmės jis buvo idealistinis, o čia reikėjo išvystyti tokią pasaulėžiūrą, kuri būtų materialistiškesnė už visas ankstesniąsias. Jis rėmėsi grynu protavimu, o čia reikėjo remtis atkakliausiais faktais. Metodas, kuris savo paties prisipažinimu „iš nieko per nieką atėjo į nieką", šiuo pavidalu čia visiškai netiko. Vis dėlto iš visos turimos loginės medžiagos jis buvo vienintelis, kuriuo bent buvo galima pasinaudoti. Šis metodas nebuvo kritikuojamas, niekas nebuvo jo pralenkęs; nė vienas iš didžiojo dialektiko priešų negalėjo pramušti spragos didingame to metodo rūme; jis buvo užmirštas, nes Hegelio mokykla nežinojo, ką su juo daryti. Todėl visų pirma reikėjo Hegelio metodą nuodugniai iškritikuoti.

Hegelio mąstymo būdą išskyrė iš visų kitų filosofų mąstymo būdo ta didžiulė istorinė nuovoka, kuri glūdėjo jo pagrinde. Nors forma buvo labai abstrakti ir idealistinė, bet jo minčių vystymas vis dėlto visuomet vyko lygiagrečiai su pasaulinės istorijos vystymusi, o pastarasis, tikrai sakant, turėjo būti tik pirmojo patvirtinimas. Nors tuo tikrasis santykis ir buvo apverstas bei pastatytas aukštyn kojomis, vis dėlto į filosofiją visur skverbėsi realus turi-

nys, juo labiau, kad Hegelis skyrėsi nuo savo mokinių tuo, kad nesididžiavo, kaip jie, nemokšiškumu, bet buvo vienas iš mokyčiausių visų laikų vyrų. Jis pirmas mėgino parodyti istorijos vystymąsi ir jos vidinį sąryšį, ir kaip keistai beatrodytų mums šiandien daug kas jo istorijos filosofijoje, vis dėlto pagrindinių jo pažiūrų didingumas dar ir šiandien vertas nuostabos, ypač palyginus su juo jo pirmtakus arba net ir tuos, kurie po jo drįso leistis į bendrus samprotavimus apie istoriją. „Fenomenologijoje“, „Estetikoje“, „Filosofijos istorijoje“ — visur raudona gija eina šis didingas istorijos supratimas, ir visur medžiaga nagrinėjama istoriškai, tam tikrame, kad ir iškreiptame, abstrakčiame sąryšyje su istorija.

Šisai epochinės reikšmės istorijos supratimas buvo tiesioginė teorinė prielaida naujai materialistinei pažiūrai, ir jau vien jo dėka atsirado išeities taškas ir loginiam metodui. Jeigu ši užmirštoji dialektika, net „grynojo mąstymo“ požiūriu, atvedė į tokius rezultatus, jeigu ji, be to, tarytum žaisdama susidorojo su visa ankstesniąja logika ir metafizika, tai, vadinasi, joje buvo kažko daugiau, negu vien sofistika ir scholastinis gudragalviavimas. Tačiau šio metodo kritika, kurios vengė ir tebevengia visa oficialioji filosofija, buvo nelengvas uždavinys.

Marksas buvo ir paliko vienintelis žmogus, kuris galėjo imtis darbo išlukštenti iš Hegelio logikos tą branduolį, kuris apima tikrus Hegelio atradimus šioje srityje, ir atstatyti dialektinį metodą, apvalytą nuo jo idealistinių lukštų, tokiu paprastu pavidalu, kuriuo jis tampa vienintele teisinga minčių vystymo forma. Parengimą to metodo, kuriuo pagrįsta Markso politinės ekonomijos kritika, mes laikome tokiu rezultatu, kuris savo reikšme vargu ar yra mažiau svarbus, nei materialistinė pagrindinė pažiūra.

Politinės ekonomijos kritika, net ir pagal įsisavintąjį metodą, galėjo būti atlikta dvejopu būdu: istoriškai arba logiškai. Kadangi istorijoje, kaip ir jos atspindyje literatūroje, vystymasis aplamai ir ištisai imant eina taip pat nuo paprasčiausių į sudėtingesnius santykius, tai istorinis politinės ekonomijos literatūros vystymasis buvo natūrali vedamoji gija, kuria kritika galėjo sekti, ir tuo atveju ekonominės kategorijos aplamai ir ištisai imant būtų pasireiškusios tokia pat eilės tvarka, kaip ir loginiame vystymesi. Ši forma iš pažiūros yra tuo pranašesnė, kad ji aiškesnė, nes čia juk sekamas *tikrasis* vystymasis, tačiau iš tikrųjų ji dėl to geriausiu atveju būtų tik populiaresnė. Istorija dažnai eina šuoliais ir vingiais, ir jei reikėtų visur ja sekti, tai dėl to ne tik tektų turėti galvoje daug nelabai svarbios medžiagos, bet ir dažnai tektų nutraukti minčių eigą; be to, juk neįmanoma rašyti po-

litinės ekonomijos istorijos be buržuazinės visuomenės istorijos, o tai padarytų darbą begalinį, nes trūksta bet kurių paruošiamųjų darbų. Tuo būdu tinkamas buvo tik loginis nagrinėjimo metodas. Tačiau iš tikrųjų jis yra ne kas kita, kaip tas pats istorinis metodas, tik atpalaiduotas nuo jo istorinės formos ir nuo jį trukdančių atsitiktinumų. Nuo ko istorija pradeda, nuo to turi pradėti ir minčių eiga, ir tolesnė jų eiga bus ne kas kita, kaip istorinio proceso atspindys abstrakčia ir teoriškai nuoseklia forma; atspindys ištaisytas, bet ištaisytas pagal dėsnius, kuriuos pateikia pats tikrasis istorinis procesas, kai kiekvienas momentas gali būti nagrinėjamas tokiame jo išsivystymo taške, kada procesas yra visiškai subrendęs ir turi klasikinę formą.

Pagal šį metodą mes remiamės pirmuoju ir paprasčiausiuoju santykiu, kurį mes istoriškai, faktiškai turime prieš save, — pirmuoju ekonominiu santykiu, kurį mes randame. Šį santykį mes analizuojame. Jau pats tas faktas, kad tai yra *santykis*, reiškia, kad jis turi dvi puses, kurios *tarpusavyje santykiauja*. Kiekvieną pusę tiriame atskirai; iš to paaiškėja jų tarpusavio santykio pobūdis, jų sąveika. Čia pasireiškia prieštaravimai, kurie reikalauja išsprendimo. Bet kadangi čia mes svarstome ne abstraktų mąstymo procesą, kuris vyksta vien mūsų galvose, bet tikrą procesą, kuris kada nors iš tikrųjų vyko ar dar tebevyksta, tai ir tie prieštaravimai vystosi praktikoje ir, tur būt, buvo išspręsti. Mes seksime, kuriuo būdu jie buvo sprendžiami, ir rasime, kad tatai pasiekta sudarant naują santykį, kurio abi prieštaraujančias puses mes vėl turėsime vystyti ir t. t.

Politinė ekonomija pradeda nuo *prekės*, nuo to momento, kai gaminiai mainomi vieni į kitus — pavienių žmonių ar pirmykščių bendruomenių. Gaminys, kuris eina į mainus, yra prekė. Tačiau jis yra prekė tik todėl, kad su tuo *daiktu*, su tuo gaminiu yra susijęs *santykis* tarp dviejų asmenų, arba bendruomenių, santykis tarp gamintojo ir vartotojo, kurie čia jau nebėra sujungti tame pat asmenyje. Čia mes kaip tik turime pavyzdį savotiško fakto, kuris eina per visą politinę ekonomiją ir buržuazinių ekonomistų galvose yra sukėlęs baisią painiavą: politinė ekonomija turi reikalą ne su daiktais, bet su santykiais tarp žmonių ir galų gale tarp klasių, bet šie santykiai visuomet *susiję su daiktais* ir *pasireiškia daiktų pavidalu*. Šį ryšį, kuris, tiesa, atskirais atvejais šmėkštelėdavo vieno ar kito ekonomisto galvoje, Marksas pirmas atskleidė ir nurodė jo reikšmę visai politinei ekonomijai, tuo būdu sunkiausius klausimus padarydamas tokius paprastus ir aiškius, kad dabar juos galės suprasti net ir buržuaziniai ekonomistai.

Jeigu mes nagrinėjame prekę iš įvairių jos pusių, ir, be to, visiškai išsivysčiusią prekę, o ne tokiame būvyje, kai ji dar tik su dideliu vargu vystosi primityvioje mainų prekyboje tarp dviejų pirmykščių bendruomenių, tad ji mums pasirodo dviem požiūriais: kaip vartojamoji vertė ir kaip mainomoji vertė. Ir čia mes tuoj įžengiame į ekonominių ginčų sritį. Kas nori turėti ryškų pavyzdį, kad vokiškasis dialektinis metodas dabartiniame jo išsivystymo laipsnyje tiek pat yra pranašesnis už senąjį, lėkštą ir vulgarų metafizinį metodą, kiek geležinkeliai yra pranašesni už viduramžio transporto priemones, tas tegul pasiskaito pas Adomą Smitą arba kurį nors kitą garsaus vardo oficialųjį ekonomistą, kiek prikankino tuos ponus mainomoji vertė ir vartojamoji vertė, kaip sunku jiems ryškiai atskirti vieną nuo antros ir suvokti savitą kiekvienos apibrėžtumą, o paskui palygina tai su tuo, kaip aiškiai ir paprastai išdėsto šį klausimą Marksas.

Išaiškinus vartojamąją ir mainomąją vertę, prekė pavaizduojama kaip tiesioginė abiejų vienybė, tokiu pavidalu, kokiu ji įeina *į mainų procesą.* Kokie prieštaravimai čia iškyla, galima pasiskaityti 20—21 psl.[1]. Pastebėsime tik, kad šie prieštaravimai turi ne vien teorinę, abstrakčią reikšmę, bet juose kartu atsispindi ir kylantieji iš tiesioginio mainų santykio prigimties, iš paprastos mainų prekybos sunkumai, atsispindi tie negalimumai, su kuriais neišvengiamai susiduria ši pirmoji grubi mainų forma. Tie negalimumai išsprendžiami taip, kad ypatybė atstovauti visų kitų prekių mainomajai vertei būtų perkeliama į specialią prekę, *į pinigus.* Pinigai arba paprastoji apyvarta nagrinėjami antrajame skyriuje, būtent: 1) pinigai kaip *vertės matas;* čia pat tiksliau apibrėžiama pinigais matuojamoji vertė — *kaina;* 2) kaip *apyvartos priemonė* ir 3) kaip abiejų apibrėžčių vienybė, kaip *realūs pinigai,* kaip viso materialinio buržuazinio turto atstovas. Šiuo baigiamas dėstymas pirmajame sąsiuvinyje, paliekant antrajam pinigų pavirtimą kapitalu.

Kaip matome, pagal šį metodą loginis išvystymas visai nėra priverstas laikytis grynai abstraktinės srities. Priešingai, jam reikalingos istorinės iliustracijos, nuolatinis kontaktas su tikrove. Todėl tokių įvairių iliustracijų čia duota labai gausiai, tiek nurodant tikrąją istorinę raidos eigą įvairiose visuomenės išsivystymo pakopose, tiek ir remiantis ekonomine literatūra, nuo pat pradžios pasekant aiškų ekonominių santykių apibrėžimų sukūri-

[1] Žr. *K. Marksas* ir *F. Engelsas,* Raštai, XII t., I d., 29—30 psl., rus. leid. *Red.*

mo procesą. Atskirų, daugiau ar mažiau vienašališkų arba painių pažiūrų kritika iš esmės pateikta jau pačiame loginiame išvystyme ir gali būti išdėstyta trumpai.

Trečiajame straipsnyje mes paliesime ekonominį pačios knygos turinį[1].

Parašė F. Engelsas 1859 m. pirmojoje rugpiūčio mėn. pusėje
Išspausdinta laikraštyje „Das Volk" 1859 m. rugpiūčio 6 ir 20 d.
Be parašo

Spausdinama pagal laikraščio tekstą
Versta iš vokiečių kalbos

[1] Šis trečiasis straipsnis spaudoje nepasirodė; jo rankraštis nerastas. *Red.*

K. MARKSAS

TARPTAUTINĖS DARBININKŲ ASOCIACIJOS STEIGIAMASIS MANIFESTAS

ASOCIACIJA ĮSTEIGTA 1864 M. RUGSĖJO 28 D. VIEŠAME SUSIRINKIME SENT MARTINS HOLE LONG EIKRE, LONDONE

Darbininkai!

Kad darbo masių skurdas nuo 1848 m. iki 1864 m. nesumažėjo, — tai neginčijamas faktas, nors tuo tarpu pramonės išsivystymo ir prekybos išaugimo atžvilgiu šis laikotarpis neturi sau lygaus istorijoje. 1850 m. vienas saikingas, gerai informuotas britų buržuazijos organas pranašavo, kad jeigu Anglijos importas ir eksportas išaugs 50%, tai pauperizmui šioje šalyje ateis galas. Deja! 1864 m. balandžio 7 d. iždo kancleris nudžiugino savo parlamentinę auditoriją, pareikšdamas, kad bendroji Anglijos importo ir eksporto suma 1863 m. padidėjo „iki 443 955 000 svarų sterlingų. Ši nuostabi suma yra beveik tris kartus didesnė už palyginti neseniai praėjusios 1843 metų epochos prekybos apyvartos sumą“. Tuo pat laiku kancleris iškalbingai kalbėjo apie „skurdą“. „Pagalvokite, — šaukė jis, — apie tuos, kurie yra ant skurdo slenksčio“, apie „darbo užmokestį, kuris. . . nepakilo“, apie „žmonių gyvenimą. . . kuris devyniuose atvejuose iš dešimties tėra kova dėl būvio!“ Bet jis nutylėjo apie airių tautą, kurią šiaurėje palaipsniui išstumia mašinos, o pietuose — avių bandos; beje, net avių skaičius šioje nelaimingoje šalyje mažėja, tiesa, ne taip sparčiai, kaip žmonių skaičius. Jis nepakartojo to, apie ką buvo tik ką prasitarę aukštieji aristokratijos atstovai staigios juos apė-

musios baimės priepuolyje. Kai panika, kurią sukėlė „smaugėjai“[1], pasiekė tam tikrą dydį, lordų rūmai nutarė ištirti katorgas ir ištremties vietas ir paskelbti rezultatus ataskaitos pavidalu. Tiesa išėjo aikštėn storos 1863 m. Mėlynosios knygos puslapiuose, ir oficialiai patvirtintais faktais ir skaičiais buvo įrodyta, kad Anglijoje ir Škotijoje blogiausi kriminaliniai nusikaltėliai — katorgininkai — dirba žymiai mažiau ir valgo daug geriau, negu Anglijos ir Škotijos žemės ūkio darbininkai. Bet tai dar ne viskas. Kai dėl pilietinio karo Amerikoje Lankaširo ir Češiro darbininkai buvo išmesti į gatvę, tie patys lordų rūmai nusiuntė į pramonės rajonus gydytoją nustatyti to minimalinio grynanglio ir azoto kiekio, kuris, pateiktas pigiausia kaina ir paprasčiausiu pavidalu, vidutiniškai būtų pakankamas „apsisaugoti nuo ligų, kurias sukelia badas“. Dr. Smitas, medicinos įgaliotinis, nustatė, kad 28 000 granų grynanglio ir 1 330 granų azoto per savaitę sudaro tą minimumą, kuris gali palaikyti vidutinio suaugusio žmogaus gyvybę... kaip tik tame lygyje, žemiau kurio prasideda bado sukeliami susirgimai; jis, be to, surado, kad šis kiekis beveik tiksliai atitinka tą skurdų maistą, kuriuo, kraštutinio vargo prislėgti, faktiškai turi pasitenkinti medvilnės fabrikų darbininkai[2]. Bet paklausykite toliau. Tas pats mokytasis daktaras, kuriam laikui praslinkus, buvo Slaptosios tarybos medicinos skyriaus vėl nusiųstas ištirti darbininkų klasės neturtingiausios dalies maitinimosi. Jo tyrinėjimo rezultatai išdėstyti „Šeštojoje sanitarinėje ataskaitoje“, šiais metais išleistoje parlamentui įsakius. Ką gi surado šis daktaras? Kad šilko audinių audėjai, siuvėjos, pirštinių dirbėjai, kojinių mezgėjai ir kiti darbininkai metai po metų neturi net to minimalaus maisto, kuris išduodamas bedarbiams medvilnės pramonės darbininkams, to grynanglio ir azoto kiekio, kuris „kaip tik pakankamas apsisaugoti nuo ligų, kurias sukelia badas“.

„Be to, — skaitome mes ataskaitoje, — ištyrus žemės ūkyje dirbančių gyventojų šeimas, pasirodė, kad daugiau kaip penktoji šių šeimų dalis negauna būtino grynanglio minimumo, kad daugiau kaip trečioji šių šeimų dalis negauna būtino azoto minimu-

---

[1] *Smaugėjai (garroters)* — taip vadino plėšikus, griebusius savo auką už gerklės. Šios rūšies užpuolimai ėmė dažnai kartotis Londone 60-jų metų pradžioje ir buvo svarstymo objektas parlamente. *Red.*

[2] Vargu ar reikia priminti skaitytojui, kad grynanglis ir azotas, greta vandens ir kai kurių neorganinių medžiagų, sudaro žmogaus maisto žaliavą. Tačiau, kad galėtų maitinti žmogaus organizmą, šios paprastos cheminės sudedamosios dalys turi būti pateikiamos augalinių arba gyvulinių medžiagų pavidalu; bulvės, pavyzdžiui, susideda daugiausia iš grynanglio, tuo tarpu kvietinė duona turi grynanglio ir azoto reikiamą proporciją. *(Markso pastaba.)*

mo ir kad trijose grafystėse (Berkšire, Oksfordšire ir Somersetšire) azotinių medžiagų stoka maiste yra įprastas reiškinys". „Reikia atsiminti, — prideda oficiali ataskaita, — kad maisto stoka yra ypatingai sunkiai pakeliama ir kad paprastai maitinimosi pablogėjimas pastebimas tiktai po kitų įvairios rūšies trūkumų... Net švaros palaikymas pasirodo besąs brangus arba sunkus, ir jeigu savigarbos jausmas vis dėlto paskatina būti švariam, tai kiekviena tokia pastanga reiškia papildomas bado kančias". „Tai verčia liūdnai susimąstyti, ypač atsiminus, kad skurdas, apie kurį kalbama, visai nėra užsitarnauta bausmė už tingėjimą; visais nurodytais atvejais tai yra dirbančių gyventojų skurdas. Iš tikrųjų, darbas, už kurį darbininkai gauna šį skurdų maistą, dauguma atvejų pasirodo nepaprastai ilgas". Ataskaita pateikia keistą ir visai nelauktą faktą, kad „iš visų Jungtinės karalystės dalių" — Anglijos, Uelso, Škotijos ir Airijos — „kaip tik Anglijoje", turtingiausioje karalystės dalyje, „žemės ūkio gyventojai maitinasi blogiausiai"; bet net Berkširo, Oksfordširo ir Somersetširo žemės ūkio darbininkai maitinasi geriau, negu didžiulis skaičius kvalifikuotų naminės pramonės darbininkų rytinėje Londono dalyje.

Tokie yra oficialūs duomenys, paskelbti parlamentui įsakius 1864 m., auksiniame laisvosios prekybos amžiuje, tuo pačiu metu, kai iždo kancleris pranešė žemiesiems rūmams, kad „vidutinio darbininko būklė Didžiojoje Britanijoje pagerėjo tokiu laipsniu, kurį reikia pripažinti išimtiniu ir neturėjusiu sau lygaus nė vienoje šalyje ir nė vienoje epochoje". Šiai oficialiai gražbylystei griežtai prieštarauja sausa oficialios sanitarinės ataskaitos pastaba: „Kalbant apie visuomeninę šalies sveikatą, turima galvoje jos gyventojų masių sveikata, o šios masės vargu ar bus sveikos, jeigu joms iki pat jų apačios nebus užtikrinta nors šiokia tokia gerovė".

Apakintas liudijančių apie „nacijos progresą" statistinių skaitmenų žaismo, nepaprasto susižavėjimo pagautas, iždo kancleris sušunka: „Nuo 1842 m. iki 1852 m. apdedamos mokesčiais krašto pajamos pakilo 6%... Per aštuonerius metus, nuo 1853 m. iki 1861 m., jos pakilo 20%, jeigu pagrindu laikysime 1853 m. pajamas! Faktas tiek nuostabus, kad jis atrodo beveik neįtikimas!.. Šis svaiginąs turto ir galios augimas, — prideda p. Gladstonas, — visiškai apsiriboja turtingosiomis klasėmis!"

Jeigu jūs norite sužinoti, kuriomis sąlygomis, sukeliančiomis sveikatos netekimą, demoralizaciją ir protinį išsigimimą, darbininkų klasė kurdavo ir tebekuria šį „svaiginantį turto ir galios augimą, kuris visiškai apsiriboja turtingosiomis klasėmis", tai pa-

žvelkite į spaustuvių ir vyrų bei moterų drabužių siuvyklų aprašymą paskutinėje oficialioje sanitarinėje ataskaitoje. Sugretinkite su aukščiau pateiktuoju teiginiu 1863 m. išleistą „Vaikų darbo komisijos ataskaitą“, kurioje, pavyzdžiui, pranešama, kad „puodžiai, tiek vyrai, tiek ir moterys, fiziniu ir protiniu atžvilgiu yra labiausiai išsigimstanti gyventojų grupė“, kad „nesveikas kūdikis savo ruožtu tampa nesveiku tėvu“, kad „progresuojąs rasės blogėjimas yra neišvengiamas“ ir kad „Stafordširo gyventojų išsigimimas būtų dar žymesnis, jeigu nuolat neatvyktų žmonių iš kaimyninių vietovių ir nebūtų santuokų su sveikesnėmis gyventojų grupėmis“. Peržiūrėkite Mėlynąją knygą su Trimenhiro pranešimu apie kepėjų pameistrių skundus! O kas nesudrebėjo, išgirdęs paradoksalų fabrikų inspektorių pareiškimą, oficialios gimimų ir mirimų statistikos patvirtintą, kad Lankaširo darbininkai, kai jie dėl medvilnės stokos laikinai nutraukė darbą medvilnės fabrikuose ir turėjo pasitenkinti bado daviniu, — iš tikrųjų tapo sveikesni, vaikų mirtingumas šiuo laikotarpiu sumažėjo, nes motinos pagaliau galėjo juos maitinti krūtimi, o ne opijaus mikstūra?

Bet pažvelkime dar kartą į kitą medalio pusę! Pajamų ir turto mokesčių apyskaita, pateikta žemiesiems rūmams 1864 m. liepos 20 d., parodo mums, kad, mokesčių inspektoriaus įvertinimu, asmenų, turinčių metinių pajamų 50 000 svarų sterlingų ir daugiau, skaičius nuo 1862 m. balandžio 5 d. iki 1863 m. balandžio 5 d. padidėjo 13, t. y. šių asmenų skaičius per vienerius metus nuo 67 išaugo iki 80. Iš tos pačios apyskaitos paaiškėja, kad maždaug 3 000 žmonių kasmet pasidalija tarp savęs 25 000 000 svarų sterlingų pajamų, t. y. sumą, šiek tiek net viršijančią metines visos žemės ūkio darbininkų masės Anglijoje ir Uelse pajamas. Peržiūrėkite 1861 m. gyventojų surašymo duomenis ir pamatysite, kad žemės savininkų skaičius Anglijoje ir Uelse sumažėjo nuo 16 934 1851 metais iki 15 066 1861 metais; tai reiškia žemės nuosavybės koncentracijos padidėjimą per 10 metų 11%. Jeigu Anglijoje žemės nuosavybės koncentravimas nedaugelio rankose ir toliau vyks tokiu pat spartumu, tai žemės klausimas nepaprastai suprastės, kaip kad buvo Romos imperijoje, kai Neronas nusišypsojo, išgirdęs, kad pusė Afrikos provincijos priklauso šešiems savininkams.

Mes taip smulkiai sustojome ties šiais „faktais, kurie yra tiek nuostabūs, kad atrodo beveik neįtikimi“, todėl, kad Anglija užima pirmą vietą Europos prekyboje ir pramonėje. Atsiminkite, kad prieš keletą mėnesių vienas iš emigravusių Luji Filypo sūnų viešai sveikino Anglijos žemės ūkio darbininkus, nes jų likimas esąs geresnis negu ne tiek laimingų jų draugų, esančių anapus Laman-

šo. Iš tikrųjų, kiek kitokiomis vietos sąlygomis ir mažesniu mastu tie patys faktai, kaip ir Anglijoje, kartojasi visose pramoninėse ir priešakinėse kontinento šalyse. Visose šiose šalyse nuo 1848 m. negirdėtai išsivystė pramonė ir išsiplėtė importas ir eksportas. Visose šiose šalyse „turto ir galios augimas, kuris visiškai apsiriboja turtingosiomis klasėmis", iš tikrųjų buvo „svaiginantis". Visose šiose šalyse, taip pat kaip ir Anglijoje, realus darbo užmokestis darbininkų klasės mažumai kiek pakilo, tuo tarpu daugumai nominalaus darbo užmokesčio pakilimas tiek pat mažai reiškė realų gerovės pakilimą, kaip, pavyzdžiui, Londono beturčių namų arba našlaičių prieglaudos gyventojams — tas faktas, kad jiems išlaikyti reikalingi produktai 1861 m. atsiėjo 9 svarus sterlingų 15 šilingų 8 pensus vietoje 7 svarų sterlingų 7 šilingų 4 pensų 1852 metais. Visur plačiosios darbininkų klasės masės smuko vis žemiau ir žemiau, mažiausia bent tokiu pat laipsniu, kuriuo virš jų esančios klasės kilo aukštyn visuomeninėmis kopėčiomis. Visose Europos šalyse dabar tapo aiškia tiesa kiekvienam nešališkam protui, kad nei mašinų tobulinimas, nei mokslo taikymas gamybai, nei susisiekimo priemonių gerinimas, nei naujos kolonijos, nei emigracija, nei rinkų plėtimas, nei prekybos laisvė, nei visa tai, paimta drauge, nepašalins darbo masių skurdo; esant ydingam šiuolaikiniam pagrindui, kiekvienas naujas gamybinių darbo jėgų išvystymas neišvengiamai pagilina visuomeninius prieštaravimus ir paaštrina visuomeninius antagonizmus. Neigia tai tiktai žmonės, kurie yra suinteresuoti užliūliuoti kitus melagingomis viltimis. Šios „svaiginančios" ekonominio progreso epochos metu bado mirtis Britų imperijos sostinėje beveik įgijo nuolatinio visuomeninio reiškinio pobūdį. Šis laikotarpis pasaulio metraščiuose pažymėtas vis dažniau pasikartojančiu, vis platesnio masto ir vis pražūtingiau veikiančiu socialiniu maru, kuris vadinamas prekybos ir pramonės krize.

Nepavykus 1848 m. revoliucijoms, visos darbininkų klasės partinės organizacijos ir visi partinės spaudos organai kontinente buvo šiurkščios prievartos sunaikinti, labiausiai priešakiniai darbininkų klasės sūnūs nusiminę pabėgo į užatlantinę respubliką, ir neilgaamžės išsivadavimo svajonės išnyko, atėjus pramoninei karštligei, moraliniam supuvimui ir politinei reakcijai. Kontinento darbininkų klasės pralaimėjimas, įvykęs iš dalies dėl veikusios tada, kaip ir dabar, broliškoje sąjungoje su Sankt-Peterburgo kabinetu Anglijos vyriausybės diplomatijos, greitai išplėtė savo užkrečiamą įtaką ir Anglijai. Klasės brolių pralaimėjimas kontinente Anglijos darbininkų klasę atvedė į nusiminimą ir pakirto joje tikėjimą savo pačios reikalu, o žemės ir pinigų magnatams jis

grąžino jų kiek susvyravusį pasitikėjimą savimi. Jie įžūliai atsiėmė atgal nuolaidas, kurios jau buvo paskelbtos. Naujų auksingų žemės plotų atradimas sukėlė didžiulę emigraciją, dėl kurios Britanijos proletariatas turėjo neatlyginamų nuostolių. Kiti, anksčiau buvę aktyvūs jo atstovai, sugundyti laikinai padaugėjusio darbo ir darbo užmokesčio kiekio, virto „politiniais streiklaužiais". Visi mėginimai palaikyti arba pertvarkyti čartistų judėjimą susilaukė aiškios nesėkmės; darbininkų klasės spaudos organai vienas po kito užsidarė dėl masių abejingumo; iš tikrųjų, niekados anksčiau Anglijos darbininkų klasė nebuvo taip susitaiksčiusi su politinės menkystos padėtimi. Jei anksčiau tarp Anglijos darbininkų klasės ir kontinento darbininkų klasės nebuvo veiksmų solidarumo, tai dabar bent buvo pastebimas pralaimėjimo solidarumas.

Ir vis dėlto nuo 1848 m. revoliucijų praėjęs laikotarpis turėjo ir teigiamų bruožų. Čia pažymėsime tik du stambius faktus.

Po trijų dešimčių metų kovos, kurią Anglijos darbininkų klasė kovojo nuostabiai atkakliai, ji pasinaudojo laikinu skilimu tarp žemvaldinės ir piniginės aristokratijos, kad išgautų dešimties valandų darbo dienos įstatymą. Nepaprastai palankios šio įstatymo pasekmės fabrikų darbininkams fiziniu, moraliniu ir protiniu atžvilgiu, kurios kas pusė metų buvo pažymimos fabrikų inspektorių ataskaitose, yra dabar visuotinai pripažintos. Europos vyriausybių dauguma turėjo priimti, su didesniais ar mažesniais pakeitimais, Anglijos fabrikų įstatymą, ir pats Anglijos parlamentas yra priverstas kasmet plėsti šio įstatymo veikimo sritį. Bet ši darbininkams naudinga priemonė, be savo praktinės reikšmės, turėjo dar kažką kitą, kas padėjo jos nuostabiai sėkmei. Žinomiausių savo mokslininkų, kaip kad dr. Juras, profesorius Senioras ir kiti tos pat rūšies išminčiai, lūpomis buržuazija pranašavo ir be perstojo tvirtino, kad bet kuris įstatyminis darbo laiko apribojimas turi nuskambėti kaip laidotuvių varpas britų pramonei, kuri, kaip vampiras, tegali gyventi tik misdama krauju ir, be to dar, vaikų krauju. Senovėje vaikų žudymas buvo mistinė Molocho religijos apeiga, bet ji buvo praktikuojama tiktai kai kuriais nepaprastai iškilmingais atvejais, ne dažniau, tur būt, kaip vieną kartą per metus; be to, Molochas nebuvo išimtinai linkęs į beturčių vaikus. Kova dėl įstatyminio darbo laiko apribojimo siautėjo dar audringiau, nes, neminint godžios buržuazijos baimės, čia reikalas lietė didelį ginčą, kuris ėjo tarp sudarančio buržuazijos politinę ekonomiją, pasiūlos ir paklausos dėsnio aklo viešpatavimo ir visuomeninės gamybos, tvarkomos visuomeninio numatymo, o tai sudaro darbininkų klasės politinės ekonomijos esmę.

Todėl dešimties valandų darbo dienos įstatymas buvo ne tiktai svarbus praktinis laimėjimas, bet ir principo pergalė; buržuazijos politinė ekonomija pirmą kartą atvirai kapituliavo prieš darbininkų klasės politinę ekonomiją.

Bet ateityje turėjo įvykti dar žymesnė darbo politinės ekonomijos pergalė prieš nuosavybės politinę ekonomiją. Mes kalbame apie kooperatinį judėjimą, ypatingai apie kooperatinius fabrikus, kuriuos be jokios paramos įkūrė nedaugelio drąsių „rankų" („hands")[1] pastangos. Šių didžių socialinių eksperimentų reikšmė negali būti pervertinta. Ne žodžiais, bet darbais darbininkai įrodė, kad stambaus masto gamyba, atliekama, be to, sutinkamai su šių laikų mokslo reikalavimais, yra įmanoma be šeimininkų klasės, kuri naudojasi samdomų darbininkų klasės darbu; jie įrodė, kad sėkmingai gamybai darbo įrankiai visai neturi būti monopolizuoti kaip įrankiai viešpatauti ant darbininko ir jam apiplėšti ir kad, panašiai kaip vergų ir baudžiauninkų darbas, samdomasis darbas tėra tik pereinama ir žemiausioji forma, kuri turi užleisti vietą asocijuotajam darbui, atliekamam savanoriškai, su užsidegimu ir džiaugsmu. Anglijoje kooperatinės sistemos daigai buvo pasėti Roberto Oueno; eksperimentai, kuriuos padarė darbininkai kontinente, yra praktinė išvada iš teorijų, kurios 1848 metais buvo ne išrastos, bet garsiai paskelbtos.

Tuo pat metu 1848—1864 m. patyrimas neabejotinai įrodė, jog, kad ir kaip kooperatinis darbas bebūtų puikus iš principo ir naudingas praktikoje, jis niekados nepajėgs nei sulaikyti geometrine progresija vykstančio monopolijų augimo, nei išvaduoti masių, nei net pastebimai palengvinti jų skurdo naštos, kol jis neišeina iš siauro atskirų darbininkų atsitiktinių pastangų rato. Kaip tik todėl tikriausiai geranoriai aristokratai, buržuaziniai plepiai-filantropai ir net pedantai-ekonomistai — visi kaip vienas staiga ėmė pasibiaurėjimą sukeliančiu būdu girti tą pačią kooperatinio darbo sistemą, kurią jie veltui stengėsi pražudyti užuomazgoje, kurią jie buvo išjuokę kaip svajotojų utopiją arba pasmerkę kaip socialistų šventvagystę. Kad išvaduotų darbo mases, kooperatinis darbas turi vystytis visos nacijos mastu ir, vadinasi, visos nacijos lėšomis. Bet žemės magnatai ir kapitalo magnatai visados naudosis savo politinėmis privilegijomis, kad apgintų ir įamžintų savo ekonomines monopolijas. Jie ne tiktai nepadės darbo išvadavimo reikalui, bet, priešingai, ir toliau statys įvairiausias kliūtis jo kelyje. Atsiminkite apie pasityčiojimus,

[1] *Hands* — rankos, vartojamos taip pat darbininkams pažymėti. *Red.*

su kuriais lordas Palmerstonas pastarosios parlamento sesijos metu užsipuolė Airijos fermerių teisių įstatymo projekto gynėjus. „Žemieji rūmai, — sušuko jis, — yra žemvaldžių rūmai“.

Todėl politinės valdžios išsikovojimas tapo didžiu darbininkų klasės uždaviniu. Darbininkai, matyti, tai suprato, nes Anglijoje, Vokietijoje, Italijoje ir Prancūzijoje vienu metu prasidėjo pagyvėjimas ir vienu metu buvo imtasi žygių darbininkų partijai politiškai reorganizuoti.

Vieną iš pasisekimo elementų — gausingumą — darbininkai jau turi; bet gausingumas tiktai tada nulemia dalyką, kai masė yra organizacijos suvienyta ir mokslo vadovaujama. Praeities patyrimas parodė, kad nepaisymas broliškos sąjungos, kuri turi rišti įvairių šalių darbininkus ir skatinti juos tvirtai laikytis išvien jų kovoje dėl išsivadavimo, yra baudžiamas bendru jų išskaidytų pastangų pralaimėjimu. Ši mintis paskatino įvairių šalių darbininkus, susirinkusius 1864 m. rugsėjo 28 d. viešame posėdyje Sent Martins Hole, įsteigti Tarptautinę Asociaciją.

Dar vienas įsitikinimas įkvėpė šio susirinkimo dalyvius.

Jeigu darbininkų klasės išvadavimas reikalauja darbininkų broliškos vienybės ir bendradarbiavimo, tai kaipgi jie gali atlikti šį didį uždavinį, kai užsienio politika, siekdama nusikalstamų tikslų, kursto nacionalinius prietarus ir grobiamuosiuose karuose lieja liaudies kraują ir eikvoja jos turtą? Ne viešpataujančių klasių išmintis, bet didvyriškas Anglijos darbininkų klasės pasipriešinimas jų nusikalstamai beprotybei išgelbėjo Vakarų Europą nuo gėdingo avantiūristiško kryžiaus žygio vergijai įamžinti ir išplėsti anoje Atlanto vandenyno pusėje. Begėdiškas pritarimas, apsimestinė užuojauta arba idiotiškas abejingumas, su kuriuo aukštosios Europos klasės žiūrėjo, kaip Rusija užiminėja Kaukazo kalnų tvirtoves ir žudo didvyriškąją Lenkiją, didžiuliai ir jokio pasipriešinimo nesutinką užgrobimai šios barbariškos valstybės, kurios galva yra Sankt-Peterburge, o rankos visuose Europos kabinetuose, parodė darbininkų klasei jos pareigą — pačiai įsisavinti tarptautinės politikos paslaptis, sekti diplomatinę savo vyriausybių veiklą ir prireikus priešintis jai visomis priemonėmis, kurios yra jos žinioje; o jeigu negalima sukliudyti šios veiklos — jungtis jai vienu metu demaskuoti ir siekti, kad paprasti dorovės ir teisingumo dėsniai, kuriais turi vadovautis tarpusavio santykiuose at-

skiri asmenys, taptų aukščiausiais įstatymais ir tautų tarpusavio santykiuose.

Kova dėl tokios užsienio politikos sudaro dalį bendros kovos dėl darbininkų klasės išsivadavimo.

Visų šalių proletarai, vienykitės!

Parašė K. Marksas 1864 m. spalio 21—27 d.

Išspausdinta atskira brošiūra anglų kalba Londone 1864 m. lapkričio mėn. Tuo pat laiku išspausdinta vokiečių kalba laikraštyje „Social-Demokrat" 1864 m. gruodžio 21 ir 30 d.

Spausdinama pagal brošiūros tekstą

Versta iš anglų kalbos

K. MARKSAS

BENDRIEJI TARPTAUTINĖS DARBININKŲ ASOCIACIJOS ĮSTATAI[1]

Turint galvoje:

kad darbininkų klasės išvadavimas turi būti pačios darbininkų klasės iškovotas; kad kova dėl darbininkų klasės išsivadavimo reiškia kovą ne dėl klasinių privilegijų ir monopolijų, bet dėl lygių teisių ir pareigų ir dėl bet kurio klasinio viešpatavimo panaikinimo;

kad ekonominis darbo žmogaus pajungimas darbo priemonių, t. y. pragyvenimo šaltinių, monopolistui sudaro visų vergijos formų pagrindą, bet kurio socialinio skurdo, protinio atsilikimo ir politinės priklausomybės pagrindą;

kad, vadinasi, ekonominis darbininkų klasės išsivadavimas yra didysis tikslas, kuriam kaip priemonė turi būti pajungtas kiekvienas politinis judėjimas;

kad visos pastangos, nukreiptos šiam didžiajam tikslui, iki šiol pasirodė nesėkmingos, nes trūko solidarumo tarp įvairių darbo šakų darbininkų kiekvienoje šalyje ir nebuvo broliškos sąjungos tarp įvairių šalių darbininkų;

kad darbo išsivadavimas yra ne vietinė ir ne nacionalinė, bet socialinė problema, apimanti visas šalis, kuriose egzistuoja šiuo-

[1] Šie įstatai buvo priimti 1871 m. rugsėjo mėn. Tarptautinės Darbininkų Asociacijos Londono konferencijoje. Į jų pagrindą buvo padėti „Laikinieji įstatai", Markso parašyti 1864 m. steigiant I Internacionalą. *Red.*

laikinė visuomenė, ir kad jos išsprendimas priklauso nuo praktinio ir teorinio pažangiausiųjų šalių bendradarbiavimo;

kad dabartinis naujas darbininkų klasės judėjimo pakilimas priešakinėse pramoninėse Europos šalyse, sukeldamas naujas viltis, drauge su tuo yra rimtas įspėjimas nekartoti ankstesniųjų klaidų ir reikalauja negaištant sujungti visus dar išsiskaidžiusius judėjimus; —

Turint galvoje nurodytuosius sumetimus, buvo įkurta Tarptautinė Darbininkų Asociacija.

Asociacija pareiškia, kad visos įstojančios į ją draugijos ir atskiri asmenys pripažįsta tiesą, teisingumą ir dorą savo tarpusavio elgesio ir savo elgesio su visais kitais žmonėmis pagrindu, nepriklausomai nuo jų odos spalvos, tikybos arba tautybės;

Asociacija pripažįsta, kad *nėra teisių be pareigų, nėra pareigų be teisių.*

Šių principų dvasia ir buvo sudaryti šie įstatai:

1. Asociacija įsteigta tam, kad būtų santykių ir bendradarbiavimo centras tarp darbininkų draugijų, esančių įvairiose šalyse ir siekiančių to paties tikslo, būtent — darbininkų klasės gynimo, išvystymo ir visiško išvadavimo.

2. Draugijos pavadinimas — „Tarptautinė Darbininkų Asociacija".

3. Kas metai šaukiamas visuotinis darbininkų kongresas iš Asociacijos sekcijų delegatų. Kongresas paskelbia bendruosius darbininkų klasės siekimus, imasi priemonių, būtinų sėkmingai Tarptautinės Asociacijos veiklai, ir skiria Asociacijos Generalinę Tarybą.

4. Kiekvienas kongresas paskiria laiką ir vietą sekančiam kongresui sušaukti. Delegatai susirenka paskirtuoju metu paskirtoje vietoje be specialaus kvietimo. Generalinė Taryba turi teisę prireikus pakeisti kongreso sušaukimo vietą, bet ji neturi teisės atidėti jo sušaukimo laiko. Kongresas kasmet nustato Generalinės Tarybos buveinę ir išrenka jos narius. Išrinkta tuo būdu Generalinė Taryba turi teisę papildyti savo sudėtį naujais nariais.

Savo kasmetiniuose posėdžiuose visuotinis kongresas išklauso viešą Generalinės Tarybos ataskaitą apie jos veikimą praėjusiais metais. Būtinam reikalui iškilus, Generalinė Taryba gali sušaukti visuotinį kongresą prieš nustatytą metinį terminą.

5. Į Generalinės Tarybos sudėtį įeina įvairių atstovaujamų Tarptautinėje Asociacijoje šalių darbininkai. Ji iš savo tarpo išrenka pareigūnus reikalams tvarkyti, būtent: iždininką, generalinį sekretorių, sekretorius-korespondentus įvairioms šalims ir t. t.

6. Generalinė Taryba veikia kaip tarptautinė įvairių nacionalinių ir vietinių Asociacijos grupių atstovybė, siekdama, kad vienos šalies darbininkai būtų nuolat painformuoti apie savo klasės judėjimą visose kitose šalyse; kad vienu metu ir esant bendrai vadovybei būtų ištirtos socialinės sąlygos įvairiose Europos šalyse; kad klausimai, iškelti vienoje draugijoje, bet turį visuotinės reikšmės, būtų visų svarstomi ir kad tada, kai yra reikalingi skubūs praktiniai žingsniai, pavyzdžiui, tarptautinių konfliktų atveju, draugijos, įeinančios į Asociaciją, veiktų vienu metu ir vieningai. Visais reikiamais atvejais Generalinė Taryba turi imtis iniciatyvos pateikti pasiūlymų įvairioms nacionalinėms arba vietinėms draugijoms. Ryšiams palengvinti Generalinė Taryba leidžia periodines ataskaitas.

7. Kadangi darbininkų judėjimo pasisekimas kiekvienoje šalyje gali būti užtikrintas tiktai vienybės ir organizuotumo galia, o iš antros pusės, Tarptautinės Generalinės Tarybos naudingumas žymiu laipsniu priklauso nuo to, ar ji turės reikalą su nedaugeliu darbininkų susivienijimų nacionalinių centrų arba su daugybe smulkių ir išsiskaidžiusių vietinių draugijų, tai Tarptautinės Asociacijos nariai turi, kiekvienas savo šalyje, padėti visas pastangas, kad suvienytų išsiskaidžiusias darbininkų draugijas į nacionalines organizacijas, atstovaujamas nacionalinių centrinių organų. Tačiau savaime suprantama, kad šio įstatų straipsnio pritaikymas priklauso nuo atskirų kiekvienos šalies įstatymų ir kad, išskyrus įstatymų daromas kliūtis, jokiai savarankiškai vietinei draugijai nedraudžiama betarpiškai susižinoti su Generaline Taryba.

7a. Bekovodamas prieš jungtinę turtingųjų klasių valdžią, proletariatas gali veikti kaip klasė, tiktai pats susiorganizavęs į atskirą politinę partiją, stovinčią prieš visas senąsias partijas, kurias sukūrė turtingosios klasės.

Šis proletariato susiorganizavimas į politinę partiją yra būtinas tam, kad užtikrintų socialinės revoliucijos pergalę ir jos galutinį tikslą — klasių panaikinimą.

Darbininkų klasės jėgų sujungimas, kurį ji jau pasiekė ekonominėse kovose, turi taip pat būti jai svertas jos kovoje prieš politinę jos išnaudotojų valdžią.

Kadangi žemės ir kapitalo magnatai visados naudojasi savo politinėmis privilegijomis, kad apgintų ir įamžintų savo ekonomines monopolijas ir pavergtų darbą, politinės valdžios išsikovojimas tapo didžia proletariato pareiga[1].

---

[1] Straipsnis 7a, kuris yra sutrumpintas 1871 m. Londono konferencijoje priimtosios rezoliucijos išdėstymas, buvo papildomai įjungtas į įstatus, I Internacionalo Hagos kongresui nutarus (1872 m. rugsėjo mėn.). *Red.*

8. Kiekviena sekcija turi teisę paskirti savą sekretorių-korespondentą susižinoti su Generaline Taryba.

9. Tarptautinės Darbininkų Asociacijos nariu gali būti kiekvienas, kas pripažįsta ir gina jos principus. Kiekviena sekcija atsakinga už jos priimamų narių dorumą.

10. Kiekvienam Tarptautinės Asociacijos nariui,' persikeliančiam gyventi iš vienos šalies į kitą, turi būti suteikta broliška į Asociaciją susiorganizavusių darbininkų parama.

11. Susijungdamos į neperskiriamą broliško bendradarbiavimo sąjungą, darbininkų draugijos, įeinančios į Tarptautinę Asociaciją, išlaiko betgi nepaliestas savo jau egzistuojančias organizacijas.

12. Šie įstatai gali būti pakeisti kiekviename kongrese su sąlyga, jeigu už pakeitimą pasisakys $^2/_3$ dalyvaujančių delegatų.

13. Visa, kas šiuose įstatuose nėra numatyta, bus papildyta atskirame reglamente, kuris turi būti peržiūrėtas kiekviename kongrese.

Pirminį įstatų tekstą parašė K. Marksas 1864 m. tarp spalio 21 ir 27 d.

Galutinis tekstas išspausdintas Londone 1871 m. atskira brošiūra

Spausdinama pagal 1871 m. brošiūros tekstą

Versta iš anglų kalbos. 7a paragrafas išverstas iš prancūzų kalbos

K. MARKSAS

APIE PRUDONĄ

(*LAIŠKAS J. B. ŠVEICERIUI*)

Londonas, 1865 m. sausio 24 d.

Gerbiamasis!

Aš vakar gavau laišką, kur Jūs reikalaujate iš manęs smulkiai įvertinti *Prudoną*. Laiko stoka neleidžia man patenkinti Jūsų pageidavimo. Be to, aš neturiu po ranka *nė vieno* jo kūrinio. Tačiau, kad parodyčiau Jums savo gerus norus, aš greitomis parašiau trumpą apybraižą. Jūs galite ją paskui papildyti, išplėsti, sutrumpinti, — trumpai sakant, daryti su ja viską, kas Jums patiks.

Pirmųjų Prudono mėginimų aš jau nebeatsimenu. Jo mokyklinis darbas apie *„Pasaulinę kalbą"* parodo, kaip nesivaržydamas jis imdavosi klausimų, kuriems išspręsti jam trūkdavo pačių elementariausių žinių.

Jo pirmasis veikalas *„Kas yra nuosavybė?"* neabejotinai yra geriausias jo veikalas. Jis sudarė epochą, jeigu ne savo turinio naujumu, tai nors nauju ir drąsiu būdu kalbėti senus dalykus. Jam žinomų prancūzų socialistų ir komunistų veikaluose *„nuosavybė"*, žinoma, buvo ne tiktai iš visų pusių kritikuojama, bet ir utopiškai *„pašalinta"*. Su šia knyga Prudonas užėmė Sen Simono ir Furjė atžvilgiu tokią maždaug vietą, kaip Feuerbachas Hegelio atžvilgiu. Palyginus su Hegeliu, Feuerbachas yra labai skurdus. Tačiau *po* Hegelio jis padarė epochą, nes *į pirmą vietą* iškėlė kai kuriuos krikščioniškajai sąmonei nemalonius ir kritikos pažangai svarbius punktus, kuriuos Hegelis buvo palikęs mistinėje prieblandoje.

Jeigu galima taip išsireikšti, šiame Prudono veikale vyrauja dar stipri stiliaus muskulatūra. Ir šį stilių aš laikau svarbiausiu jo nuopelnu. Matyti, kad net ten, kur Prudonas tiktai pakartoja senus dalykus, tai jam yra savarankiškas atradimas; tai, ką jis sako, jam pačiam buvo nauja ir jis tai vertina kaip nauja. Iššaukiantis drąsumas, kuriuo jis užsipuola politinės ekonomijos „šventovę“, sąmojingi paradoksai, su kurių pagalba jis išjuokia banalų buržuazinį protą, naikinama kritika, kandi ironija, šen ir ten prasiveržiąs gilus ir nuoširdus pasipiktinimo esamosios santvarkos šlykštumu jausmas, revoliucinis įsitikinimas — visomis šiomis ypatybėmis knyga *„Kas yra nuosavybė?“* elektrizavo skaitytojus ir pasirodžiusi pasaulyje padarė didelį įspūdį. Griežtai mokslinėje politinės ekonomijos istorijoje ši knyga vargu ar būtų verta paminėti. Bet tokios rūšies sensaciniai veikalai moksle vaidina savo vaidmenį lygiai taip, kaip ir grožinėje literatūroje. Paimkite, pavyzdžiui, *Maltuso* knygą *„Apie gyventojus“*. Pirmajame leidime tai buvo ne kas kita, kaip *„sensacinis pamfletas“* ir, be to, — *plagiatas* nuo pradžios iki galo. Ir vis dėlto kokį stiprų įspūdį padarė šis *paskvilis prieš žmonių giminę!*

Jeigu Prudono knyga būtų po mano ranka, lengva būtų keliais pavyzdžiais parodyti jo *pirmykštį būdą* rašyti. Tuose paragrafuose, kuriuos jis pats laikė svarbiausiais, jis traktuodamas *antinomijas* seka *Kantu* — tai vienintelis vokiečių filosofas, su kuriuo jis buvo tada susipažinęs iš vertimų, — ir susidaro tvirtas įspūdis, kad jam, kaip ir Kantui, antinomijų išsprendimas yra kažkas, kas yra *„anapus“* žmogaus proto, t. y., kas jo paties protui palieka neaišku.

Nežiūrint viso tariamo ultrarevoliucingumo, jau knygoje „Kas yra nuosavybė?“ susiduriame su prieštaravimu: iš vienos pusės, Prudonas kritikuoja visuomenę, žiūrėdamas prancūziškojo smulkiojo valstiečio (vėliau — *smulkiojo buržua*) akimis, o iš antros pusės, taiko jai iš socialistų pasiskolintą mastą.

Jau pati antraštė parodo knygos trūkumus. Klausimas buvo taip neteisingai pastatytas, kad į jį negalima buvo teisingai atsakyti. *Antikinius nuosavybės santykius* buvo panaikinę *feodaliniai santykiai,* o feodalinius — *buržuaziniai.* Pati istorija tuo būdu sukritikavo praeities *nuosavybės santykius.* Tai, apie ką iš esmės kalbėjo Prudonas, buvo esamoji *šių laikų buržuazinė nuosavybė.* Į klausimą: kas ji yra? — galima buvo atsakyti tiktai kritiškai išanalizavus *politinę ekonomiją,* apimančią šių *nuosavybės santykių* visumą ne jų *teisine* išraiška, kaip *valios santykių,* bet jų realiu, t. y. kaip *gamybinių santykių,* pavidalu.

Bet kadangi Prudonas visą šių ekonominių santykių visumą siejo su bendra teisine „nuosavybės“, *„la propriété“* sąvoka, tai jis nė negalėjo išeiti už ribų to atsakymo, kurį dar prieš 1789 m. davė Briso tais pačiais žodžiais ir panašiame kūrinyje: „Nuosavybė — tai vagystė“.

Geriausiu atveju iš to išplaukia tik tai, kad buržuazinis teisinis *„vagystės“* supratimas tinka taip pat ir *„doram“* paties buržua pelnui. Iš antros pusės, atsimenant, kad *„vagystė“* kaip prievartinis nuosavybės pažeidimas *numato nuosavybę,* Prudonas susipainiojo įvairiausiuose jam pačiam neaiškiuose išvadžiojimuose apie *tikrąją buržuazinę nuosavybę.*

Kai aš 1844 m. gyvenau Paryžiuje, aš užmezgiau asmeninius santykius su Prudonu. Aš todėl čia tai paminiu, kad tam tikru laipsniu ir aš esu kaltas dėl jo „sofistikos“ („sophistication“, kaip vadina anglai prekių falsifikavimą). Ilgų, dažnai visą naktį trukusių ginčų metu aš užkrėčiau jį, didelei žalai jam pačiam, hegelizmu, kurio jis betgi, nemokėdamas vokiškai, negalėjo kaip reikiant išstudijuoti. Tai, ką aš buvau pradėjęs, tęsė toliau, mane iš Paryžiaus ištrėmus, p. *Karlas Griunas.* Kaip vokiečių filosofijos mokytojas jis turėjo prieš mane dar tą pranašumą, kad pats nieko apie ją nesuprato.

Kurį laiką prieš pasirodant antrajam stambiam jo veikalui — *„Skurdo filosofija* ir t. t.“, — Prudonas pats pranešė man apie jį labai plačiame laiške, kuriame tarp kitko yra šie žodžiai: *„Laukiu Jūsų griežtos kritikos“.* Iš tikrųjų, ši kritika greitai užgriuvo jį (mano knygoje *„Filosofijos skurdas* ir t. t.“, *Paryžius,* 1847 m.) tokiu pavidalu, kad visiems laikams padarė galą mūsų draugystei.

Iš to, kas čia pasakyta, Jūs matote, kad Prudono knygoje *„Skurdo filosofija, arba ekonominių prieštaravimų sistema“,* buvo jo iš smės pirmąsyk atsakyta į klausimą: *„Kas yra nuosavybė?“.* Iš tikrųjų, tiktai po to, kai pasirodė jo pirmoji knyga, Prudonas pradėjo savo ekonomines studijas; jis atrado, kad į jo iškeltą klausimą galima atsakyti ne *plūdimais,* bet tiktai šiuolaikinės *politinės ekonomijos analize.* Tuo pat metu jis pamėgino dialektiškai išdėstyti ekonominių kategorijų sistemą. Vietoje neišsprendžiamų *Kanto „antinomijų“* dabar kaip išsivystymo priemonė turėjo stoti *Hegelio „prieštaravimas“.*

Jo dvitomio, storo veikalo kritiką Jūs rasite mano atsakomajame veikale. Aš ten parodžiau, tarp kitko, kaip mažai tesuvokė Prudonas mokslinės dialektikos paslaptis ir kiek, iš antros pusės, jis pritaria spekuliatyvinės filosofijos iliuzijoms, kai, užuot matęs *ekonominėse kategorijose istorinių, tam tikrą materialinės*

gamybos išsivystymo laipsnį atitinkančių gamybinių santykių teorinius išreiškimus, jis nusiplepa iki to, kad paverčia juos nuo amžių egzistuojančiomis, *amžinomis idėjomis,* ir kaip tokiu aplinkiniu keliu jis vėl grįžta į buržuazinės ekonomijos požiūrį[1].

Toliau aš dar parodau, kiek visiškai nepakankamai ir kartais tiesiog mokiniškai jis yra susipažinęs su *politine ekonomija,* kurią jis ėmėsi kritikuoti, ir kaip jis drauge su utopistais vaikosi vadinamojo *„mokslo"*, kuriam padedant būtų galima a priori[2] išrasti formulę „socialiniam klausimui išspręsti", užuot mokslo šaltiniu padaręs kritišką istorinio judėjimo pažinimą, judėjimo, kuris pats sukuria *materialines išsivadavimo sąlygas.* O ypatingai ten parodoma, kokios neaiškios, neteisingos ir pusinės yra Prudono pažiūros į tai, kas sudaro visko pagrindą — *į mainomąją vertę;* dar daugiau, jis utopiniame *Rikardo* vertės teorijos aiškinime mato naujojo mokslo pagrindą. Savo nuomonę apie jo bendrąjį požiūrį aš sutrauktai išreiškiu šiais žodžiais:

„Kiekvienas ekonominis santykis turi savo gerą ir savo blogą pusę — štai vienintelis punktas, kur p. Prudonas pats savęs nesugriauna. Gerąją pusę, jo nuomone, iškelia ekonomistai; o blogąją demaskuoja socialistai. Jis iš ekonomistų pasiskolina įsitikinimą amžinųjų santykių būtinumu; o iš socialistų jis pasiskolina tą iliuziją, dėl kurios jie skurde temato tiktai skurdą (užuot matę jame revoliucinę griaunamąją pusę, kuri nuvers senąją visuomenę). Jis sutinka ir su vienais ir su antrais, kartu mėgindamas pasiremti mokslo autoritetu. Mokslas jo suvedamas į nykštukišką mokslinės formulės mastą; tai žmogus, besivaikąs formulių. Tuo būdu p. Prudonas džiaugiasi sukritikavęs ir politinę ekonomiją ir komunizmą, o iš tikrųjų jis stovi žemiau už juos abu. Jis stovi žemiau už ekonomistus, nes įsivaizduoja, kad jam kaip filosofui, turinčiam rankose magišką formulę, galima nesileisti į grynai ekonomines smulkmenas; jis stovi žemiau už socialistus, nes neturi nei pakankamai vyriškumo, nei pakankamai įžvalgumo, kad galėtų pakilti, bent spekuliatyviškai, aukščiau už buržuazinį akiratį... Kaip mokslo vyras jis nori iškilti aukščiau už buržua ir proletarus, bet *jis tėra tiktai smulkusis buržua,*

[1] „Sakydami, kad esamieji santykiai — buržuazinės gamybos santykiai — yra *natūralūs,* ekonomistai tuo leidžia suprasti, kad tai yra kaip tik tie santykiai, kuriems esant turtas sukuriamas ir gamybinės jėgos vystosi sutinkamai su gamtos dėsniais. Vadinasi, patys šie santykiai yra nepriklausomi nuo laiko įtakos *gamtos dėsniai.* Tai — *amžini dėsniai,* kurie visados turi valdyti visuomenę. Tuo būdu iki šiol buvo istorija, o dabar jos nebėra" (mano veikalo 113 psl.). *(Markso pastaba.)* — Žr. *K. Marksas* ir *F. Engelsas,* Raštai, V t., 373—374 psl., rus. leid. *Red.*

[2] — iš anksto. *Red.*

amžinai besiblaškąs tarp kapitalo ir darbo, tarp politinės ekonomijos ir komunizmo"[1].

Kad ir kaip rūsčiai skamba šis sprendimas, aš ir dabar pasirašau po kiekvienu jo žodžiu. Tačiau kartu reikia atsiminti, kad tuo metu, kai aš paskelbiau Prudono knygą smulkiaburžuazinio socializmo kodeksu ir tai teoriškai įrodžiau, ekonomistai ir socialistai keikė Prudoną kaip ultrarevoliucionierių. Štai kodėl aš ir vėliau niekados neprijungdavau savo balso prie tų, kurie šaukė, kad jis *„išdavė"* revoliuciją. Ne jo kaltė, jeigu iš pat pradžių neteisingai suprastas tiek kitų, tiek ir savo paties, jis nepateisino nepagrįstų vilčių.

„Skurdo filosofijoje", priešingai knygai *„Kas yra nuosavybė?"*, visi Prudono dėstymo būdo trūkumai labai nepalankiai krinta į akis. Stilius dažnai yra *ampoulé* (išpūstas), kaip sako prancūzai. Pompastiškas spekuliatyvinis žodžių rezginys, tariamai būdingas vokiškajai filosofijai, visuomet pasirodo ten, kur jam pritrūksta gališko proto aštrumo. Taip ir rėžia ausį pagyrūniškas, turgiškai rėksmingas, reklaminis tonas, ypač tuščias didžiavimasis tariamuoju *„mokslu"* ir bergždžias pliauškimas apie jį. Nuoširdi šiluma, kurios yra kupinas pirmasis jo kūrinys, čionai tam tikrose vietose sistemingai pakeičiama karštligiška deklamacija. Be to, tasai bejėgiškas ir pasibiaurėtinas savamokslio stengimasis pasirodyti mokslininku, savamokslio, kurio įgimtas pasididžiavimas savo galvosenos originalumu ir savarankiškumu yra jau palaužtas ir kuris, kaip mokslo iššišokėlis, įsivaizduoja, kad turi girtis tuo, kuo jis nėra ir ko jis neturi. Ir, be to, ši psichologija smulkiojo buržua, kuris nešvankiai, grubiai, nesąmojingai, negiliai ir tiesiog neteisingai užsipuola tokį žmogų, kaip *Kabė,* vertą pagarbos už tą vaidmenį, kurį jis suvaidino Prancūzijos proletariato judėjime; užtat jis labai mandagus, pavyzdžiui, su *Diunuaje* (vis dėlto — „valstybės patarėjas"), nors visa šio Diunuajės reikšmė tėra ta, kad jis su komišku rimtumu per tris storus ir nepakenčiamai nuobodžius tomus skelbia rigorizmą, kurį Helvecijus taip apibūdino: *„Iš nelaimingųjų reikalaujama tobulumo"*.

Vasario revoliucija Prudonui iš tikrųjų atėjo visai netinkamu momentu, nes jis buvo tik prieš kelias savaites nesugriaunamai įrodęs, kad *„revoliucijų era"* praėjusi visiems laikams. Jo kalba Nacionaliniame susirinkime, nors ir parodė, kiek mažai jis suprato esamą padėtį, yra verta visokiausio pagyrimo. Po birželio sukilimo tai buvo didžiai drąsus žygis. Be to, jo kalba turėjo tą

---

1 Ten pat, 119, 120 psl. *(Markso pastaba.)* — Žr. *K. Marksas* ir *F. Engelsas,* Raštai, V t., 378 psl., rus. leid. *Red.*

teigiamą pasekmę, kad p. *Tjeras* prieš Prudono pasiūlymus pasakytoje kalboje, kuri vėliau buvo išleista atskira brošiūra, įrodė visai Europai, koks pasigailėtinai vaikiškas katekizmas tarnavo pjedestalu šiam dvasiniam Prancūzijos buržuazijos šului. Palyginus su p. Tjeru, Prudonas ir iš tikrųjų išaugo iki prieštvaninio milžino didumo.

„Beprocentinio kredito" ir juo pagrįsto *„liaudies banko"* išradimas buvo paskutiniai ekonominiai p. Prudono „žygdarbiai". Mano knygoje *„Dėl politinės ekonomijos kritikos", 1-sis sąsiuvinis, Berlynas,* 1859 m. (59—64 psl.)[1], įrodoma, kad teorinis jo pažiūrų pagrindas yra kilęs iš to, kad jis nežinojo pagrindinių buržuazinės politinės ekonomijos elementų, būtent — *prekių* santykio *su pinigais,* tuo tarpu kai praktinis pagrindas buvo paprasta senesnių ir žymiai geriau paruoštų projektų reprodukcija. Kad kreditas, kaip buvo, pavyzdžiui, Anglijoje XVIII amžiaus pradžioje, o po to vėl XIX amžiaus pradžioje, padėjo turtui pereiti iš vienos klasės rankų į kitos klasės rankas, kad tam tikromis ekonominėmis ir politinėmis sąlygomis jis gali pagreitinti proletariato išsivadavimą, dėl to nekyla nė mažiausios abejonės, tai yra savaime suprantama. Bet laikyti *kapitalą, duodantį procentų, svarbiausia kapitalo forma,* mėginti ypatingą kredito pritaikymą, tariamą procentų panaikinimą padaryti visuomeninio pertvarkymo pagrindu — yra perdėm *miesčioniška fantazija.* Ir iš tikrųjų mes matome, kad ši fantazija buvo smulkiai išvystyta jau *XVII amžiaus Anglijos smulkiosios buržuazijos ekonominių ideologų.* Prudono polemika su Bastia (1850 m.) apie kapitalą, duodantį procentų, stovi daug žemiau už *„Skurdo filosofiją".* Jis prieina iki to, kad net Bastia jį nugali, ir jis komiškai šūkauja kiekvieną kartą, kai priešininkas suduoda jam smūgį.

Prieš keletą metų Prudonas parašė veikalą apie *„Mokesčius",* skirtą konkursui, kurį buvo paskelbusi, rodos, Lozanos vyriausybė. Čia išnyksta ir paskutiniai geniališkumo pėdsakai, ir pasilieka *gryniausias smulkusis buržua.*

O dėl politinių ir filosofinių Prudono raštų, tai visuose juose iškyla tas pats prieštaringas, dvejopas pobūdis, kaip ir ekonominiuose veikaluose. Be to, jie teturi tik grynai vietinę reikšmę — tik Prancūzijai. Tačiau jo užsipuolimai prieš religiją, bažnyčią ir t. t. buvo didelis nuopelnas Prancūzijos sąlygomis tuo metu, kai Prancūzijos socialistai laikė tinkamu dalyku religingume matyti savo pranašumo ženklą prieš buržuazinį XVIII a. volterizmą ir prieš vokiškąjį XIX amžiaus bedieviškumą. Jeigu

[1] Žr. *K. Marksas* ir *F. Engelsas,* Raštai, XII t., I d., 67—72 psl., rus. leid. *Red.*

Petras Didysis rusų barbariškumą nugalėjo barbariškumu, tai Prudonas padarė visa, kas nuo jo priklauso, kad prancūzų fraziėriškumą nugalėtų fraze.

Į jo knygą apie *„Valstybės perversmą"* reikia žiūrėti ne tik kaip į blogą veikalą, bet kaip į niekšiškumą, kuris betgi visiškai atitinka jo smulkiaburžuazinį požiūrį; čia jis koketuoja su Luji Bonapartu ir stengiasi jį padaryti priimtiną Prancūzijos darbininkams; toks pat yra jo pastarasis veikalas prieš *Lenkiją,* kur jis, pataikaudamas carui, parodo kretino cinizmą.

Prudonas buvo dažnai lyginamas su *Ruso.* Nieko nėra klaidingesnio už šį palyginimą. Jis greičiau panašus į *Nik. Lengę,* kurio knyga *„Civilinių įstatymų teorija"*, beje, yra genialus veikalas.

Prudonas iš prigimties buvo linkęs į dialektiką. Bet kadangi jis niekados nesuprato tikrosios mokslinės dialektikos, tai jis nenuėjo toliau už sofistiką. Iš tikrųjų tai buvo susiję su jo smulkiaburžuaziniu požiūriu. Smulkusis buržua, taip pat kaip ir istorikas *Raumeris,* yra sudėtas iš „iš vienos pusės" ir „iš antros pusės". Toks jis yra savo ekonominiuose interesuose, o *todėl* ir savo politikoje, savo religinėse, mokslinėse ir meninėse pažiūrose. Toks jis savo moralėje, toks visur. Jis yra įsikūnijęs prieštaravimas. O jeigu, be to, jis, kaip Prudonas, yra sąmojingas žmogus, tai jis greitai įpranta žonglieruoti savo paties prieštaravimais ir juos paversti, atsižvelgdamas į aplinkybes, nelauktais, triukšmingais, kartais skandalingais, kartais puikiais paradoksais. Mokslinis šarlataniškumas ir politinis prisitaikėliškumas yra neišskiriamai susiję su tokiu požiūriu. Tokiems subjektams palieka tiktai vienas skatinamas motyvas — jų *garbės troškimas;* kaip visi garbėtroškos, jie tesirūpina tiktai momento pasisekimais, sensacija. Kartu neišvengiamai išnyksta tas paprastas moralinis taktas, kuris visados saugojo, pavyzdžiui, Ruso nuo bet kurio, kad ir tik tariamo, kompromiso su esamąja valdžia.

Gal būt, palikuonys, apibūdindami šį neseną Prancūzijos istorijos laikotarpį, pasakys, kad Luji Bonapartas buvo jo Napoleonas, o Prudonas — jo Ruso-Volteras.

O dabar aš ištisai uždedu Jums atsakomybę už tai, kad Jūs taip greit po šio žmogaus mirties užkorėte man jo pomirtinio teisėjo vaidmenį.

Jus gerbiąs *Karlas Marksas*

Parašė K. Marksas 1865 m. sausio 24 d.

Išspausdinta laikraštyje „Social-Demokrat" 1865 m. vasario 1, 3 ir 5 d.

Spausdinama pagal laikraščio tekstą

Versta iš vokiečių kalbos

K. MARKSAS

DARBO UŽMOKESTIS, KAINA IR PELNAS

[ĮŽANGINĖS PASTABOS]

Piliečiai,

Prieš pradedant dėstyti patį dalyką, leiskite man padaryti keletą įžanginių pastabų.

Dabar kontinente siaučia tikra streikų epidemija, ir reikalavimas pakelti darbo užmokestį tapo visuotinis. Šis klausimas bus svarstomas mūsų kongrese. Jūs, Tarptautinės Asociacijos vadovai, privalote šiuo svarbiu klausimu turėti tvirtą nusistatymą. Todėl laikau savo pareiga šį klausimą nuodugniai išnagrinėti, rizikuodamas net tuo, kad jūsų kantrybei teks patirti rūstų bandymą.

Antrą įžanginę pastabą aš turiu padaryti dėl piliečio Uestono. Jis, vadovaudamasis, jo nuomone, darbininkų klasės interesais, ne tik jums išdėstė, bet ir viešai gynė pažiūras, kurios, kaip jam yra žinoma, darbininkų klasės tarpe yra labai nepopuliarios[1]. Tokį moralinės drąsos pasireiškimą kiekvienas iš mūsų turi didžiai gerbti. Nors mano pranešimo stilius ir yra griežtas, tikiuosi, kad šį pranešimą pabaigus, pilietis Uestonas pamatys, jog aš sutinku su teisinga, kaip man atrodo, jo tezių pagrindan

[1] Anglų darbininkas Džonas Uestonas gynė Tarptautinės Darbininkų Asociacijos Generalinėje Taryboje tezę, kad darbo užmokesčio pakėlimas negali pagerinti darbininkų būklės ir kad tredjunionų veiklą tenka pripažinti žalinga. *Red.*

padėta mintimi, bet kad jo tezes dabartine jų forma aš laikau teoriškai klaidingomis ir praktiškai pavojingomis.

Dabar imuosi paties mus dominančio klausimo.

1. [GAMYBA IR DARBO UŽMOKESTIS]

Piliečio Uestono argumentacija faktiškai remiasi dviem prielaidomis:

1) kad *nacionalinės produkcijos kiekis* esąs *kažkas nekintama*, esąs *pastovus* kiekis arba dydis, kaip pasakytų matematikas;

2) kad *suma realaus darbo užmokesčio*, t. y. darbo užmokesčio, matuojamo tuo prekių kiekiu, kurį už jį galima nupirkti, yra *nekintama* suma, *pastovus* dydis.

Tačiau jo pirmasis teigimas yra aiškiai klaidingas. Jūs galite įsitikinti, kad produkcijos vertė ir kiekis kyla metai į metus, kad nacionalinio darbo gamybinės jėgos auga ir kad šiai augančios gamybos apyvartai reikalingas pinigų kiekis nuolat kinta. Kas teisinga vieneriems ištisiems metams ir įvairiems vieniems su kitais lyginamiems metams, teisinga ir kiekvienai vidutinei metų dienai. Nacionalinės produkcijos kiekis, arba dydis, nuolat kinta. Tai yra ne *pastovus*, bet *kintamas* dydis, ir net ir nepaisant gyventojų skaičiaus kitimo, jis toks turi būti, *kapitalo kaupimui* ir *darbo gamybinėms jėgoms* nuolat kintant. Visai teisinga, kad jei vieną gražią dieną *pakiltų bendras darbo užmokesčio lygis*, tai *savaime* tas pakilimas *tiesiogiai* produkcijos kiekio nepakeistų, nors ir kažin kokie būtų to pakilimo tolesni padariniai. Jis remtųsi pirmiausia esama dalykų padėtimi. Bet jei nacionalinė produkcija *ligi* darbo užmokesčio pakilimo buvo *kintamas*, o ne *pastovus* dydis, tai ji ir *po* darbo užmokesčio pakilimo pasiliks kintama, o ne pastovi.

Tarkime tačiau, kad nacionalinės produkcijos kiekis yra *pastovus*, o ne *kintamas* dydis. Net ir šiuo atveju tai, ką mūsų bičiulis Uestonas laiko logiška išvada, pasiliktų tik nepagrįstas teigimas. Jei aš turiu tam tikrą skaičių, sakysime 8, tai *absoliutinės* to skaičiaus ribos nekliudo jo dalims keisti *reliatyvių* savo ribų. Jei pelnas būtų lygus 6, o darbo užmokestis būtų lygus 2, tai darbo užmokestis galėtų pakilti iki 6, o pelnas nukristi iki 2, ir vis dėlto bendra suma liktų 8. Tuo būdu tas faktas, kad produkcijos kiekis nekinta, jokiu būdu negali įrodyti darbo užmokesčio sumos nekintamumo. Tai kaip gi mūsų bičiulis Uestonas įrodo šį nekintamumą? Jis tai tiesiog teigia.

Bet jei mes net ir laikytume jo teigimą teisingu, jis turėtų galioti abiem kryptim, tuo tarpu pil. Uestonas taiko jį tik viena

kryptimi. Jei darbo užmokesčio suma yra pastovus dydis, tai jis negali būti nei pakeltas, nei sumažintas. Vadinasi, jei darbininkai, kovodami dėl darbo užmokesčio laikino pakėlimo, elgiasi neprotingai, tai nemažiau neprotingai elgiasi ir kapitalistai, siekdami darbo užmokesčio laikino sumažinimo. Mūsų bičiulis Uestonas neneigia, kad tam tikromis aplinkybėmis darbininkai *gali* priversti kapitalistus pakelti darbo užmokestį, bet, kadangi darbo užmokesčio suma esanti nekintama kaip gamtos dėsnis, tai po to turinti įvykti reakcija. Antra vertus, jis taip pat žino, kad kapitalistai *gali* jėga sumažinti darbo užmokestį ir iš tikrųjų jie nuolat ir siekia tai padaryti. Pagal darbo užmokesčio nekintamumo dėsnį ir šiuo atveju reakcija turėtų pasireikšti ne mažiau kaip anuo. Todėl darbininkai teisingai daro, priešindamiesi mėginimams sumažinti darbo užmokestį arba jau įvykdytam darbo užmokesčio sumažinimui. Vadinasi, jie teisingai daro ir tada, kai kovoja dėl *darbo užmokesčio pakėlimo,* nes kiekviena *reakcija* prieš darbo užmokesčio sumažinimą yra *akcija* dėl darbo užmokesčio pakėlimo. Taigi, darbininkai, pagal paties piliečio Uestono *darbo užmokesčio nekintamumo* dėsnį, tam tikromis aplinkybėmis turėtų vienytis ir kovoti dėl darbo užmokesčio pakėlimo.

Jei pilietis Uestonas neigia šią išvadą, jis turi atsisakyti ir nuo prielaidos, iš kurios ji išplaukia. Jis turėtų sakyti ne tai, kad darbo užmokesčio suma esanti *pastovus dydis,* bet kad, nors ji negali ir neturi *kilti,* ji gali ir turi *kristi* kiekvieną kartą, kai tik kapitalas panorės ją sumažinti. Jei kapitalistas panorės jus maitinti bulvėmis vietoj mėsos ir avižomis vietoj kviečių, jūs turite priimti jo valią kaip politinės ekonomijos dėsnį ir jai pasiduoti. Jei vienoje šalyje, pvz., Jungtinėse Valstybėse, darbo užmokesčio lygis aukštesnis, negu kitoje šalyje, pvz., Anglijoje, tai šį darbo užmokesčio lygių įvairumą jūs turite aiškinti skirtingais Amerikos ir Anglijos kapitalistų norais, — metodas, kuris, žinoma, labai suprastintų ne tik ekonominių, bet ir visų kitų reiškinių studijavimą.

Bet net ir tuomet mes galėtume paklausti: *kodėl* Amerikos kapitalisto noras skiriasi nuo Anglijos kapitalisto noro? O norėdami atsakyti į šį klausimą, jūs turėtumėte išeiti už *norų* srities ribų. Kunigas gali man pasakyti, jog dievas Prancūzijoje, esą, nori vieno dalyko, o Anglijoje kito. Jei aš pareikalaučiau, kad jis paaiškintų man šį norų dvejopumą, tad jam galėtų užtekti begėdiškumo atsakyti man, kad dievas galįs turėti vieną norą Prancūzijoje, o kitą Anglijoje. Bet mūsų bičiulis Uestonas, suprantama, nesinaudos tokia argumentacija, visiškai neigiančia bet kokį protingą galvojimą.

Žinoma, kapitalistas *nori* imti kiek galima daugiau. Tačiau mūsų uždavinys yra ne samprotauti apie jo *norus*, bet ištirti jo *jėgą, tos jėgos ribas ir tų ribų pobūdį*.

2. [GAMYBA, DARBO UŽMOKESTIS, PELNAS]

Pranešimas, kurį mums paskaitė pilietis Uestonas, galėtų būti sutalpintas riešuto kevale.

Visas jo samprotavimas buvo toks: jei darbininkų klasė privers kapitalistų klasę mokėti jai piniginio darbo užmokesčio pavidalu 5 šilingus vietoj 4 šilingų, tai kapitalistas grąžins darbininkams prekių pavidalu vietoj 5 šilingų 4 šilingų vertę. Darbininkų klasė tada turėtų mokėti 5 šilingus už tai, ką ji ligi darbo užmokesčio pakėlimo pirkdavo už 4 šilingus. Bet kodėl tai turi įvykti? Kodėl kapitalistas už 5 šilingus duoda tik 4 šilingų vertę? Todėl, kad darbo užmokesčio suma yra pastovi. Bet kodėl ji yra apibrėžta 4 šilingų prekių verte? Kodėl ne 3 ir ne 2 arba kuria nors kita suma? Jei darbo užmokesčio sumos riba nustatyta kurio nors ekonominio dėsnio, nepriklausomo nei nuo kapitalisto, nei nuo darbininko valios, tai pilietis Uestonas visų pirma turėtų išdėstyti šį dėsnį ir jį įrodyti. Jis, be to, turėtų dar įrodyti, kad faktiškai išmokėta darbo užmokesčio suma kiekvienu momentu visada tiksliai atitinka būtiną darbo užmokesčio sumą ir niekados nuo jos nenukrypsta. Jei, iš antros pusės, tam tikra darbo užmokesčio sumos riba priklauso *vien* nuo kapitalisto *noro* arba nuo jo godumo ribų, tad tai — savavališka riba. Joje nėra nieko būtina. Ji gali būti pakeista *pagal* kapitalisto norą, o dėl to ji gali būti pakeista ir *prieš* jo norą.

Pilietis Uestonas pailiustravo savo teoriją tokiu pavyzdžiu: jeigu, esą, dubenyje yra tam tikras sriubos kiekis, skirtas tam tikram asmenų skaičiui, tai šaukštų padidėjimas nepadaugintų sriubos kiekio. Jis turi man atleisti, kad šis pavyzdys atrodo man truputį nuvalkiotas[1]. Jis man kiek priminė palyginimą, kurį panaudojo Menenijus Agripa. Kai Romos plebėjai sustreikavo prieš Romos patricijus, patricijus Agripa jiems pasakė, kad patricinis pilvas maitina plebėjinius valstybės kūno sąnarius. Agripai betgi nepasisekė įrodyti, kad vieno žmogaus sąnarius galima maitinti, pripildant kito žmogaus pilvą. Pilietis Uestonas savo ruožtu užmiršo, kad dubenyje, iš kurio valgo darbininkai, yra supiltas visas nacionalinio darbo produktas, ir tai, kas jiems kliudo iš jo

[1] Originale neišverčiamas žodžių žaismas: spoon — šaukštas ir mulkis, neišmanėlis, spoony — kvailas, nuvalkiotas. *Red.*

daugiau pasisemti, nėra nei dubens mažumas, nei menkas esamo jame maisto kiekis, o tik jų šaukštų mažumas.

Kokios gudrybės dėka kapitalistas gali už 5 šilingus atiduoti 4 šilingų vertę? Pakeldamas savo parduodamųjų prekių kainą. Bet ar priklauso kainų pakėlimas arba, bendriau pasakius, prekių kainų kitimas ir pagaliau pačios prekių kainos vien nuo kapitalisto noro? Ar, priešingai, šiam norui įvykdyti būtinos tam tikros sąlygos? Jei tokios sąlygos nereikalingos, tai rinkos kainų kilimas ir kritimas, nuolatiniai jų kitimai virsta neišsprendžiama mįsle.

Kadangi mes tariame, jog nė kiek nepakito nei darbo gamybinės jėgos, nei panaudotas kapitalo ir darbo kiekis, nei pinigų vertė, kuria išreiškiama produktų vertė, o kad *pakito tik darbo užmokesčio lygis,* tad kuriuo gi būdu tas *darbo užmokesčio pakilimas* gali veikti *prekių kainas?* Jis gali daryti joms įtaką tik dėl to, kad veikia faktišką santykį tarp šių prekių paklausos ir pasiūlos.

Visiškai teisinga, kad darbininkų klasė, paimta kaip visuma, savo pajamas išleidžia ir turi išleisti *pirmojo būtinumo daiktams.* Todėl visuotinis darbo užmokesčio lygio pakilimas sukeltų *pirmojo būtinumo daiktų* paklausos pakilimą, vadinasi, ir jų *rinkos kainų* pakilimą. Kapitalistams, gaminantiems šiuos daiktus, už darbo užmokesčio pakėlimą būtų kompensuota kylančiomis jų prekių rinkos kainomis. Bet kokia gi būtų padėtis kitų kapitalistų, kurie *ne*gamina pirmojo būtinumo daiktų? Ir nemanykite, kad tokių yra maža. Jei jūs atkreipsite dėmesį į tai, kad dvi trečiąsias nacionalinės produkcijos suvartoja vienas gyventojų penktadalis, — vienas žemųjų rūmų narys neseniai net teigė, kad vienas septintadalis, — tai jūs suprasite, kokia milžiniška nacionalinės produkcijos dalis tenka prabangos prekėms arba turi būti *išmainoma* už jas ir koks milžiniškas pirmojo būtinumo daiktų kiekis yra iššvaistomas liokajams, arkliams, katėms ir t. t. Šis išlaidumas, kaip žinome iš patyrimo, kylant pirmojo būtinumo daiktų kainoms, visuomet žymiai sumažėja.

Taigi, kokia būtų padėtis tų kapitalistų, kurie *ne*gamina pirmojo būtinumo daiktų? Jie negalėtų *sumažėjusios* dėl bendro darbo užmokesčio pakilimo *pelno normos* kompensuoti, *pakeldami savo prekių kainas,* nes šių prekių paklausa nepadidėtų. Jų pajamos sumažėtų, ir iš šitų sumažėjusių pajamų už tą patį pabrangusių pirmojo būtinumo daiktų kiekį jie turėtų mokėti daugiau. Bet tai būtų dar ne viskas. Kadangi jų pajamos sumažėtų, jie galėtų mažiau išleisti prabangos dalykams, ir tuo būdu sumažėtų jų pačių prekių tarpusavio paklausa. Dėl šios paklausos sumažėjimo kristų jų prekių kainos. Taigi, šiose pramonės šakose

pelno norma kristų ne tik dėl to, kad pakilo visuotinis darbo užmokesčio lygis, bet ir dėl visuotinio darbo užmokesčio pakilimo, pirmojo būtinumo daiktų kainų pakilimo ir prabangos dalykų kainų kritimo sąveikos.

Kokios gi būtų šio įvairiose pramonės šakose įdėtų kapitalų *pelno normų skirtingumo* pasekmės? Žinoma, tokios pat pasekmės, kaip ir visais atvejais, kai dėl kurios nors priežasties atsiranda įvairių gamybos sričių *vidutinių pelno normų* skirtingumai. Kapitalas ir darbas iš mažiau pelningų šakų būtų perkeliami į pelningesnes šakas, ir šitas kapitalo ir darbo perkėlimo procesas tęstųsi tol, kol pasiūla vienoje pramonės šakoje pakiltų sutinkamai su padidėjusia paklausa, o kitose pramonės šakose nukristų sutinkamai su sumažėjusia paklausa. *Įvykus šiam pakitimui, bendra pelno norma* įvairiose gamybos šakose vėl išsilygintų. Kadangi visi šie pasikeitimai pradžioje įvyko vien dėl įvairių prekių paklausos ir pasiūlos santykio pakitimo, tai, išnykus priežasčiai, nutrūktų ir jos veikimas, ir *kainos* sugrįžtų į savo ankstyvesnį lygį ir savo ankstyvesnę pusiausvyrą. *Pelno normos kritimas* dėl darbo užmokesčio pakilimo neapsiribotų atskiromis pramonės šakomis, o pasidarytų *visuotinis*. Sutinkamai su mūsų prielaida jokio pakitimo neįvyktų nei darbo gamybinėse jėgose, nei bendrame produkcijos kiekyje, *tik šis kalbamasis produkcijos kiekis pakeistų savo formą*. Didesnę produkcijos dalį sudarytų pirmojo būtinumo daiktai, mažesniąją dalį — prabangos dalykai, arba, kas būtų tas pat, mažesnė dalis būtų išmainoma į užsieninius prabangos dalykus ir suvartojama savo pirminiu pavidalu, arba, kas ir vėl būtų tas pat, — didesnė vietinės produkcijos dalis būtų išmainoma į užsieninius pirmojo būtinumo daiktus, o ne į prabangos dalykus. Dėl to visuotinis darbo užmokesčio pakilimas, laikinai sutrikdęs rinkos kainas, sukeltų tik visuotinį pelno normos kritimą, bet nesukeltų bent kiek ilgiau trunkančio prekių kainų pakitimo.

Jei man kas pasakytų, kad aukščiau pateiktoje argumentacijoje aš remiuosi prielaida, jog visas darbo užmokesčio prieauglis bus išleidžiamas pirmojo būtinumo daiktams, aš atsakyčiau, kad mano prielaida yra palankiausia piliečio Uestono pažiūroms. Jei darbo užmokesčio prieauglis būtų išleidžiamas dalykams, kurių darbininkai pirmiau nevartojo, tai realus jų perkamosios galios pakilimas nereikalautų jokio įrodymo. Bet kadangi jų perkamosios galios pakilimas yra tiktai darbo užmokesčio pakilimo padarinys, tai jis turi tiksliai atitikti kapitalistų perkamosios galios sumažėjimą. Todėl *ne padidėtų bendras* prekių *paklausos dydis*, bet *pasikeistų* sudėtinės šios paklausos dalys. Paklausos kilimą vienoje

pusėje išlygintų paklausos kritimas antroje pusėje. Kadangi bendroji paklausos suma tuo būdu liktų nepakitusi, tai negalėtų nė kiek pakisti ir prekių rinkos kainos.

Tuo būdu mes atsiduriame prieš tokią dilemą: arba darbo užmokesčio prieauglis vienodai lygiai išleidžiamas visiems vartojamiems daiktams, — tuo atveju darbininkų klasės paklausos padidėjimą turi išlyginti kapitalistų klasės paklausos mažėjimas, — arba darbo užmokesčio prieauglis išleidžiamas tik kai kuriems daiktams, kurių rinkos kainos laikinai pakils, — tuo atveju atsiradęs dėl to pelno normos pakilimas kai kuriose pramonės šakose ir atitinkamas pelno normos kritimas kitose sukels kapitalo ir darbo pasiskirstymo kitimą, kuris tęsis tol, kol pasiūla atitiks vienoje pramonės šakoje pakilusią paklausą, o kitoje — sumažėjusią paklausą.

Pirmuoju atveju neįvyks jokio prekių kainų pakitimo. Antruoju atveju — po kai kurio rinkos kainų svyravimo prekių mainomosios vertės nukris į pirmykštį lygį. Abiem atvejais visuotinis darbo užmokesčio pakilimas pagaliau nieko kito nesukels, kaip tik visuotinį pelno normos kritimą.

Norėdamas sujaudinti jūsų vaizduotę, pilietis Uestonas pasiūlė jums pagalvoti apie tuos sunkumus, kuriuos sukeltų visuotinis Anglijos žemės ūkio darbininkų darbo užmokesčio pakilimas nuo 9 šilingų iki 18 šilingų. Pagalvokite tiktai, sušuko jis, apie milžinišką pirmojo būtinumo daiktų paklausos augimą ir dėl to įvyksiantį baisų jų kainų pakilimą! Bet jūs visi žinote, kad vidutinis Amerikos žemės ūkio darbininko darbo užmokestis daugiau negu dvigubai didesnis už Anglijos žemės ūkio darbininko darbo užmokestį, nors žemės ūkio produktų kainos Jungtinėse Valstybėse yra žemesnės negu Anglijoje, nors Jungtinėse Valstybėse viešpatauja tie patys bendrieji santykiai tarp darbo ir kapitalo, kaip ir Anglijoje, ir nors metinės produkcijos kiekis Jungtinėse Valstybėse yra daug mažesnis negu Anglijoje. Kam gi mūsų bičiulis kelia tokį aliarmą? Tik tam, kad nusikratytų tikruoju prieš mus stovinčiu klausimu. Staigus darbo užmokesčio pakilimas nuo 9 šilingų iki 18 šilingų reikštų staigų jo dydžio pakilimą 100%. Bet mes visiškai nesvarstome klausimo, ar bendras darbo užmokesčio lygis Anglijoje galėtų būti staiga pakeltas 100%. Mes iš viso jokio reikalo neturime su to pakilimo *dydžiu,* kuris visais praktikos atvejais turi priklausyti nuo esamų aplinkybių ir jas atitikti. Mums reikia tik ištirti, kokius padarinius turės visuotinis darbo užmokesčio lygio pakilimas net tuo atveju, kai jis tesudarys tik vieną procentą.

Atmesdamas mūsų bičiulio Uestono išgalvotą fantastišką darbo užmokesčio pakilimą 100%, aš noriu atkreipti jūsų dėmesį į tikrąjį darbo užmokesčio pakilimą, kuris vyko Didžiojoje Britanijoje nuo 1849 iki 1859 m.

Jūs visi pažįstate 10-ties valandų, arba, teisingiau pasakius, 10½ valandos darbo dienos įstatymą, kuris buvo įvestas 1848 m. Tai — viena iš didžiausių ekonominių permainų, kurių liudininkais mes buvome. Tai buvo staigus ir privalomas darbo užmokesčio pakėlimas ne kuriuose nors vietinį pobūdį turinčiuose versluose, bet vyraujančiose pramonės šakose, kuriomis remdamasi Anglija viešpatauja pasaulinėse rinkose. Tai buvo darbo užmokesčio pakėlimas, įvestas ypatingai nepalankiomis sąlygomis. Dr. Juras, profesorius Senioras ir visi kiti ekonomistai, oficialūs buržuazijos interesų reiškėjai, *įrodinėjo,* — ir, turiu pasakyti, labiau pagrįstais įrodymais negu mūsų bičiulis Uestonas, — kad šis įstatymas reiškiąs mirtį Anglijos pramonei. Jie įrodinėjo, kad čia kalbama ne vien apie paprastą darbo užmokesčio pakėlimą, bet apie tokį darbo užmokesčio pakėlimą, kuris sukeltas naudojamo darbo kiekio sumažinimo ir juo remiasi. Jie teigė, kad 12-ji valanda, kurią norima atimti iš kapitalisto, esanti kaip tik toji vienintelė valanda, iš kurios jis gaunąs savo pelną. Jie gąsdino kaupimo sumažėjimu, kainų pakilimu, rinkų praradimu, gamybos sumažėjimu, susijusiu su tuo nauju darbo užmokesčio sumažėjimu, galutiniu nuskurdimu. Jie net buvo pareiškę, kad Maksimiliano Robespjero maksimalinių kainų įstatymas[1], palyginus su šiuo įstatymu, yra niekis, ir tam tikra prasme jie buvo teisūs. Na, o kokie buvo tikrieji padariniai? Fabrikų darbininkų piniginio darbo užmokesčio pakilimas, nežiūrint į darbo dienos sutrumpinimą; žymus dirbančiųjų fabrikuose darbininkų skaičiaus padidėjimas; nuolatinis fabrikinių gaminių kainų kritimas; puikus fabrikų darbininkų darbo gamybinių jėgų išsivystymas; negirdėtas, vis progresuojąs rinkų fabrikinėms prekėms išsiplėtimas. Aš pats Mančesteryje Mokslams remti draugijos susirinkime 1860 metais girdėjau poną *Njumaną* pripažįstant, kad ir jis, ir daktaras Juras, ir Senioras, ir visi kiti oficialieji ekonomikos mokslo atstovai klydo, tuo tarpu liaudies instinktas pasirodė esąs teisingas. Aš kalbu ne apie profesorių Frensisą Njumaną, bet apie p. V. Njumaną[2], kuris ekonomikos moksle užima įžymią vietą

[1] Maksimalinių kainų įstatymas buvo išleistas jakobinų Konvento 1793 m. Prancūzijos buržuazinės revoliucijos metu. Jis buvo nustatęs tvirtas aukščiausias kainas prekėms ir darbo užmokesčio maksimumą. *Red.*

[2] Čia Markso apsirikta. Markso minimo ekonomisto pavardė yra ne Njumanas, bet Njumarčas. *Red.*

kaip bendradarbis ir leidėjas p. *Tomo Tuko „Kainų istorijos“*, to puikaus veikalo, kuriame kainų istorija tiriama nuo 1793 iki 1856 m. Jei mūsų bičiulio Uestono įkyrios idėjos[1] apie pastovią darbo užmokesčio sumą, apie pastovų produkcijos kiekį, apie pastovų darbo gamybinės jėgos lygį, apie pastovią ir nekintamą kapitalistų valią bei visos kitos pastovybės bei baigtybės, kuriomis operuoja pilietis Uestonas, būtų teisingos, tai liūdni profesoriaus Senioro pranašavimai būtų buvę teisingi, o Robertas Ouenas, — dar 1816 metais reikalavęs visuotinio darbo dienos sutrumpinimo kaip pirmojo parengiamojo žingsnio darbininkų klasei išvaduoti ir, nepaisydamas bendrų prietarų, savo paties iniciatyva ir rizika tikrai tą sutrumpinimą įgyvendinęs savo tekstilės fabrike Nju-Lenarke, — būtų buvęs neteisus.

Tuo pačiu metu, kai buvo įvedamas dešimties darbo valandų įstatymas ir vyko jo sukeltas darbo užmokesčio kilimas, Didžiojoje Britanijoje dėl priežasčių, kurias čia aiškinti ne vieta, prasidėjo taip pat *visuotinis žemės ūkio darbininkų darbo užmokesčio kilimas*.

Nors tai ir nereikalinga tiesioginiam mano tikslui, vis dėlto, kad jūs mane teisingai suprastumėt, noriu padaryti kelias paaiškinamąsias pastabas.

Jei kas nors gaudavo 2 šilingus savaitinio darbo užmokesčio ir jei jo darbo užmokestis pakilo iki 4 šilingų, tai *darbo užmokesčio lygis* pakilo 100%. Jeigu į šį darbo užmokesčio pakilimą žiūrėtume *jo lygio pakilimo* požiūriu, tai jis mums atrodys grandiozinis, nors *tikrasis darbo užmokesčio dydis*, 4 šilingai per savaitę, vis dar tebėra menkas ir žemas pusbadžiu gyvenančio darbininko darbo užmokestis. Dėl to nesiduokite apakinami gražiai skambančiais darbo užmokesčio *lygio* pakilimo procentais. Jūs visados turite klausti, koks buvo *pirminis* jo dydis?

Toliau, nesunku suprasti, kad jei 10 darbininkų gauna po 2 šilingus per savaitę, 5 darbininkai — po 5 šilingus, o kiti penki darbininkai — po 11 šilingų, tai visi 20 žmonių drauge gauna per savaitę 100 šilingų, arba 5 svarus sterlingų. Jei po to *bendra* savaitinio jų darbo užmokesčio suma padidėtų, sakysim, 20%, tai nuo 5 svarų sterlingų ji pakiltų iki 6. Paėmę vidurkį, galėtume pasakyti, kad *bendras darbo užmokesčio lygis* pakilo 20%, nors iš tikrųjų dešimties darbininkų darbo užmokestis paliko tas pats, vienos 5 darbininkų grupės darbo užmokestis pakilo tik nuo 5 šilingų iki 6 šilingų kiekvienam iš jų, o kitos 5 darbininkų grupės darbo užmokesčio suma pakilo nuo 55 šilingų iki 70 ši-

[1] Tekste neišverčiamas žodžių žaismas: įkyrios idėjos — fixed ideas, pastovus — fixed. *Red.*

lingų. Pusės darbininkų būklė iš viso nepagerėjo, ketvirtadalio — pagerėjo labai nežymiu laipsniu, ir tik likusio ketvirtadalio būklė iš tikrųjų pagerėjo. Tačiau, imant *vidurkį*, bendra šių 29 darbininkų darbo užmokesčio suma pakilo 20%, o kiek tai liečia visą kapitalą, kuriam jie dirba, ir kainas tų prekių, kurias jie gamina, tai čia viskas bus visiškai taip, kaip ir tuo atveju, jei vidutinis darbo užmokesčio pakilimas būtų vienodai palietęs visus darbininkus. Minėtu atsitikimu su žemės ūkio darbininkais, kurių darbo užmokesčio lygis įvairiose Anglijos ir Škotijos grafystėse yra labai įvairus, jo pakilimas reiškėsi labai nevienodai.

Pagaliau tuo metu, kai vyko šis darbo užmokesčio pakilimas, eilė veiksnių, kaip nauji mokesčiai dėl karo su Rusija, masinis žemės ūkio darbininkų namų griovimas ir t. t., veikė priešinga kryptimi.

Po tokios ilgos įžangos einu toliau konstatuodamas, kad laikotarpiu nuo 1849 iki 1859 m. Didžiojoje Britanijoje žemės ūkio darbininkų darbo užmokesčio lygio vidurkis *pakilo apytikriai 40%*. Tam įrodyti galėčiau jums pateikti plačią ir smulkią medžiagą, bet manau, kad mano užsibrėžtam tikslui pakanka nurodyti jums sąžiningą ir kritišką pranešimą, kurį velionis *p. Džonas C. Mortonas* 1860 metais skaitė Londono Meno draugijoje apie *„Žemės ūkyje naudojamas jėgas"*. Ponas Mortonas pateikia statistinių duomenų, kuriuos jis surinko iš gyvenančių 12 Škotijos ir 35 Anglijos grafystėse beveik šimto fermerių sąskaitų ir kitų autentiškų dokumentų.

Sutinkamai su mūsų bičiulio Uestono pažiūromis, ypač turint galvoje vienu metu vykusį fabrikų darbininkų darbo užmokesčio pakilimą, 1849—1859 m. būtų turėjusios milžiniškai pakilti žemės ūkio produktų kainos. Bet kaip buvo iš tikrųjų? Nors vyko karas su Rusija ir po to sekė 1854—1856 metų nederlius, kviečių, pagrindinio Anglijos žemės ūkio produkto, vidutinė kaina nuo 3 svarų sterlingų už kvarterį 1838—1848 metais nukrito apytikriai ligi 2 svarų 10 šilingų už kvarterį 1849—1859 m. Tai reiškia, kad kviečių kaina nukrito daugiau kaip 16% tuo pačiu metu, kai žemės ūkio darbininkų vidutinis darbo užmokestis pakilo 40%. Tuo pačiu laikotarpiu, lyginant jo pabaigą su jo pradžia, vadinasi, 1859 metus su 1849 metais, oficialiai užregistruotas pauperizmas sumažėjo nuo 934 419 žmonių iki 860 470, vadinasi, 73 949 žmonėmis. Sutinku, kad tai labai menkas sumažėjimas, kuris vėlesniais metais vėl išnyko, bet vis dėlto tai — sumažėjimas.

Kai kas galėtų pasakyti, kad, panaikinus grūdų įstatymus, grūdų importas iš užsienio nuo 1849 iki 1859 m., palyginus jį su

1838—1848 m. laikotarpiu, padidėjo daugiau negu dvigubai. Bet kas iš to? Piliečio Uestono požiūriu reikėjo tikėtis, kad ši staigi, milžiniška ir nuolat didėjanti paklausa užsienio rinkose būtų turėjusi pakelti žemės ūkio produktų kainas ligi pasibaisėtino aukščio, kadangi padidėjusios paklausos poveikis pasilieka tas pats, nepriklausomai nuo to, ar ši paklausa kyla iš išorės, ar iš vidaus. Bet kaip buvo iš tikrųjų? Išskyrus keletą nederlingų metų, per visą tą laiką Prancūzijoje buvo nuolat nusiskundžiama pražūtingu grūdų kainų kritimu; amerikiečiai ne kartą buvo priversti deginti savo produkcijos perteklių, o Rusija, jei patikėsime p. Urkartu, kurstė pilietinį karą Jungtinėse Valstybėse, nes jankių konkurencija paralyžiavo jos žemės ūkio produktų išvežimą į Europos rinkas.

Piliečio Uestono argumentaciją *išreiškus jos abstrakčia forma,* išeitų štai kas: kiekvienas paklausos padidėjimas visuomet vyksta esamo produkcijos kiekio pagrindu. Todėl tas padidėjimas *niekados negali padidinti reikalaujamų prekių pasiūlos,* o gali *tik pakelti piniginę jų kainą.* Tačiau net paprastas stebėjimas rodo, kad paklausos padidėjimas kai kuriais atvejais prekių rinkos kainų visiškai nepakeičia, o kitais atvejais sukelia tik laikiną rinkos kainų pakilimą, po kurio seka pasiūlos padidėjimas. Tai sukelia naują kainų kritimą *ligi* pirmykščio jų lygio, o kai kuriais atvejais ir *žemiau* už pirmykštį jų lygį. Ar paklausos padidėjimas atsiranda dėl darbo užmokesčio pakilimo ar dėl kurios kitos priežasties, tai nė kiek nepakeičia problemos sąlygų. Piliečio Uestono požiūriu šitą bendrąjį reiškinį būtų lygiai taip pat sunku išaiškinti, kaip ir tą reiškinį, kuris vyksta, susidėjus nepaprastoms aplinkybėms, pakilus darbo užmokesčiui. Todėl jo argumentacija tuo klausimu, kurį mes svarstome, visiškai nieko neįrodo. Ji parodo tik piliečio Uestono nesugebėjimą išsiaiškinti tuos dėsnius, kuriais padidėjusi paklausa sukelia didėjančią pasiūlą, o visai ne galutinį rinkos kainų pakilimą.

3. [DARBO UŽMOKESTIS IR PINIGAI]

Antrąją debatų dieną mūsų bičiulis Uestonas seną savo tezę įvilko į naują formą. Jis pasakė: pakilus bendram piniginiam darbo užmokesčiui, reikės daugiau grynų pinigų tam pačiam darbo užmokesčiui išmokėti. Kadangi apyvartoje esančių pinigų kiekis yra *pastovus,* tai kaip gi jūs šituo apyvartoje esančių pinigų kiekiu galėsite apmokėti didesnę piniginio darbo užmokesčio sumą? Anksčiau sunkumą sudarė tas faktas, kad, nors piniginis darbininkų darbo užmokestis ir pakyla, tačiau darbininkui tenkąs

prekių kiekis lieka pastovus; dabar sunkumas susidaro dėl piniginio darbo užmokesčio pakilimo, nors prekių kiekis palieka pastovus. Žinoma, jei jūs atmesite pradinę piliečio Uestono dogmą, atkris ir išvestiniai sunkumai.

Aš vis dėlto jums parodysiu, kad šis pinigų klausimas neturi visiškai nieko bendra su mūsų nagrinėjamu dalyku.

Jūsų šalyje mokėjimų mechanizmas daug tobulesnis, negu bet kurioje kitoje Europos šalyje. Dėl bankų sistemos išsiplėtimo ir koncentravimo tereikia daug mažesnio grynų pinigų kiekio, kad būtų galima paleisti apyvarton tokią pat verčių sumą arba sudaryti tokį pat ir net didesnį sandėrių skaičių. O, pvz., dėl darbo užmokesčio, tai Anglijos fabriko darbininkas savo darbo užmokestį kas savaitę atiduoda krautuvininkui, kuris kas savaitę siunčia jį bankininkui; šis kas savaitę grąžina jį fabrikantui, kuris jį vėl išmoka savo darbininkams ir t. t. Dėl šitokio mechanizmo metinis, sakysime, 52 svarų sterlingų darbininko darbo užmokestis gali būti apmokėtas vienu tik soverenu, kuris kas savaitę padaro tą patį ratą. Net ir Anglijoje šis mechanizmas yra mažiau tobulas, negu Škotijoje; tačiau jis ne visur vienodai tobulas ir todėl mes matome, pvz., kad kai kuriose žemės ūkio apygardose, palyginus jas su išimtinai fabrikinėmis apygardomis, reikia daug daugiau grynų pinigų daug mažesnei verčių sumai apyvarton paleisti.

Jei jūs persikelsite anapus sąsiaurio, tai pamatysite, kad *piniginis darbo užmokestis* ten daug žemesnis negu Anglijoje, o tuo tarpu Vokietijoje, Italijoje, Šveicarijoje ir Prancūzijoje jis apsiverčia su *daug didesnės grynų pinigų sumos* pagalba. Tas pats soverenas ten ne taip greitai bankininko sugaunamas ir ne taip greitai grįžta pas pramoninį kapitalistą; todėl vieton vieno sovereno, kuris reikalingas Anglijoje aptarnauti 52 svarų metinei apyvartai, kontinente reikia, gal būt, 3 soverenų metinio 25 svarų sterlingų darbo užmokesčio apyvartai. Tuo būdu, jei jūs Europos kontinento šalis palyginsite su Anglija, jūs tuoj pastebėsite, kad žemas piniginis darbo užmokestis gali pareikalauti daug daugiau grynų pinigų apyvartoje, negu aukštas darbo užmokestis, ir kad faktiškai tai grynai techniškas klausimas, kuris visiškai nėra susijęs su mūsų nagrinėjamu dalyku.

Pagal geriausius man žinomus apskaičiavimus metinės Anglijos darbininkų klasės pajamos gali būti vertinamos apie 250 milijonų svarų sterlingų. Ši milžiniška suma apsiverčia su maždaug 3 milijonų svarų sterlingų pagalba. Tarkime, kad darbo užmokestis pakeliamas 50%. Tuomet vietoj 3 milijonų būtų reikalinga apyvartoje esančių pinigų $4^1/_2$ milijono svarų sterlingų. Kadangi

žymi kasdieninių darbininko išlaidų dalis padengiama sidabru ir variu, t. y. paprastomis monetomis, kurių reliatyvią vertę lyginant su auksu įstatymas nustato taip pat savavališkai, kaip ir nekeičiamų popierinių pinigų vertę, — piniginio darbo užmokesčio pakėlimas 50% kraštutiniu atveju pareikalautų papildomos, sakysime, vieno milijono soverenų sumos apyvartos. Vienas milijonas, kuris dabar aukso lydiniais ar monetomis guli Anglijos banko arba privačių bankininkų rūsiuose, įsilies apyvarton. Bet galima sutaupyti net ir tas nežymias išlaidas, kurios yra susijusios su šito papildomo milijono iškaldinimu į monetas arba su monetų sudilimu, ir iš tikrųjų jų išvengiama tais atvejais, kada apyvartos lėšų trūkumas sukelia kuriuos nors sunkumus. Jūs visi žinote, kad Anglijoje apyvartoje esantieji pinigai dalijami į dvi dideles grupes. Vieną jų sudaro įvairiausių rūšių banknotai, kurie vartojami prekybininkų tarpe, o taip pat ir stambesniems mokėjimams tarp vartotojų ir prekybininkų atlikti; antra grupė, metalinės monetos, vartojamos mažmenų prekyboje. Nors ir būdamos skirtingos, abidvi šios apyvartoje esančių pinigų rūšys yra viena su kita susipynusios. Taip, pavyzdžiui, aukso monetos yra gana plačiai vartojamos ir palyginti stambiuose mokėjimuose visiems sumų likučiams, mažesniems už 5 svarus sterlingų, apmokėti. Jei rytoj būtų atspausdinti 4, 3 ar 2 svarų banknotai, tai aukso monetos, užpildančios šiuos apyvartos kanalus, tuojau būtų iš ten išstumtos ir nukryptų į tuos kanalus, kur jos būtų reikalingos dėl piniginio darbo užmokesčio pakilimo. Tuo būdu papildomas milijonas, kuris būtų reikalingas piniginiam darbo užmokesčiui pakilus 50%, galėtų būti parūpintas, nepridedant nė vieno sovereno. To paties rezultato būtų galima pasiekti ir be banknotų kiekio padidinimo, padidinus vekselių apyvartą, kaip tai ilgą laiką buvo praktikuojama Lankašire.

Jei visuotinis darbo užmokesčio lygio pakilimas, pvz., 100%, kaip pilietis Uestonas numatė žemės ūkio darbininkų darbo užmokesčio atžvilgiu, — sukelia didelį pirmojo būtinumo daiktų kainų pakilimą ir pareikalauja, Uestono požiūriu, papildomosios pinigų sumos, kurios negalima būtų parūpinti, tai *visuotinis darbo užmokesčio kritimas* turėtų sukelti tokio pat masto padarinius, tik priešinga kryptimi. Gerai! Jūs visi žinote, kad laikotarpis nuo 1858 iki 1860 metų buvo palankiausias medvilnės pramonei ir kad ypač 1860 metai šiuo atžvilgiu buvo geriausieji metai prekybos metraščiuose, tuo pačiu metu klestint ir visoms kitoms pramonės šakoms. Medvilnės pramonės ir visų kitų su ja susijusių pramonės šakų darbininkų darbo užmokestis 1860 metais buvo aukštesnis negu bet kada anksčiau. Tačiau atėjo Ame-

rikos krizė, ir šių visų darbininkų darbo užmokestis staiga buvo sumažintas apytikriai ligi vieno ketvirtadalio jo ankstyvesnės sumos. Priešinga kryptimi tai reikštų pakilimą 300%. Jei darbo užmokestis pakyla nuo 5 iki 20, sakome, kad jis pakilo 300%. Jei jis nuo 20 sumažėjo iki 5, sakome, kad jis nukrito 75%. Bet pirmu atveju pakilimo ir antru atveju kritimo suma čia būtų ta pati, būtent, 15 šilingų. Taigi tuomet įvyko staigus, negirdėtas darbo užmokesčio lygio pakitimas, palietęs, be to, tokį darbininkų skaičių, kuris, — jei imsime ne tik tiesiogiai medvilnės pramonėje dirbančius darbininkus, bet ir netiesiogiai nuo jos priklausančius, — pusantro karto viršijo žemės ūkio darbininkų skaičių. O ar kviečių kaina nukrito? Ne, nuo vidutinės metinės 47 šilingų 8 pensų kainos už kvarterį 1858—1860 metų trimetyje ji *pakilo* ligi vidutinės metinės 55 šilingų 10 pensų kainos už kvarterį 1861—1863 metų trimetyje. O dėl pinigų apyvartos, tai 1861 metais buvo iškalta monetų 8 673 232 svarų sterlingų sumai, o 1860 metais — 3 378 102 svarų sterlingų sumai. Vadinasi, 1861 metais pinigų buvo nukalta 5 295 130 svarų sterlingų daugiau negu 1860 metais. Tiesa, 1861 m. banknotų apyvartoje buvo 1 319 000 svarų sterlingų mažiau negu 1860 metais. Atimkite šią sumą, ir 1861 metais, palyginus su palankiaisiais 1860 metais, vis dar lieka 3 976 130 svarų sterlingų, arba apytikriai 4 milijonų svarų sterlingų apyvartoje esančių pinigų perteklius; o Anglijos banko aukso atsarga tuo pačiu metu sumažėjo kad ir ne visai ta pačia, bet apytikriai artima jai proporcija.

Palyginkime 1862 metus su 1842 metais. Be milžiniško apyvartoje esančių prekių vertės ir kiekio padidėjimo, vien tik kapitalas, kuris buvo reguliariai mokamas už akcijas, obligacijas ir pan., už geležinkelių vertybės popierius, Anglijoje ir Uelse 1862 metais siekė 320 milijonų svarų sterlingų, t. y. tokios sumos, kuri 1842 m. būtų atrodžiusi pasakiška. O vis dėlto bendras pinigų kiekis, buvęs apyvartoje 1862 ir 1842 metais, apytikriai buvo tas pats. Ir apskritai jūs pastebėsite, kad milžiniškai didėjant ne tik prekių vertei, bet ir aplamai piniginiams sandėriams, apyvartoje esančių pinigų kiekis turi tendenciją progresyviai mažėti. Mūsų bičiulio Uestono požiūriu tai yra neatspėjama mįslė.

Jei jis būtų kiek labiau įsigilinęs į šį dalyką, jis būtų pastebėjęs, kad aplamai apyvartoje esančių prekių vertė bei kiekis ir sudarytų piniginių sandėrių suma kasdien keičiasi, net jeigu paliksime nuošaly darbo užmokestį ir tarsime, kad jis yra pastovus; kad kasdien keičiasi išleistų banknotų kiekis; kad kasdien kinta suma tų mokėjimų, kurie atliekami be pinigų pagalbos, t. y. vekseliais, čekiais, žiro kreditu, per atsiskaitomuosius rūmus; kad,

kiek yra reikalingi tikrieji metaliniai pinigai, kasdien keičiasi santykis tarp apyvartoje esančių monetų, iš vienos pusės, ir atsargoje esančių bei bankų rūsiuose gulinčių monetų ir lydinių — iš antros; kad kasdien keičiasi aukso kiekis, suvartojamas nacionalinei apyvartai ir išsiunčiamas į užsienį tarptautinei apyvartai. Jis būtų supratęs, kad jo dogma apie pastovų apyvartoje esančių pinigų kiekį yra baisi klaida, kuri griežtai prieštarauja kasdieniniam mūsų patyrimui. Užuot panaudojęs savo klaidingą pinigų apyvartos dėsnių supratimą kaip argumentą prieš darbo užmokesčio pakėlimą, pilietis Uestonas turėtų ištirti dėsnius, kurie įgalina pinigų apyvartą prisitaikyti prie nuolat kintančių sąlygų.

4. [PASIŪLA IR PAKLAUSA]

Mūsų bičiulis Uestonas laikosi lotynų patarlės: „repetitio est mater studiorum" — kartojimas yra mokymosi motina — ir todėl pirminę savo dogmą jis vėl pakartojo nauja forma, tvirtindamas, kad dėl darbo užmokesčio pakilimo sumažėjęs apyvartoje esančių pinigų kiekis turėtų sukelti kapitalo mažėjimą ir t. t. Kadangi nevykusią jo pinigų apyvartos teoriją aš jau esu išnagrinėjęs, manau, kad visiškai nėra reikalo nagrinėti tas įsivaizduojamas išvadas, kurios, kaip jis mano, išplaukia iš jo išsigalvoto pinigų apyvartos sukrėtimo. Todėl aš iš karto pamėginsiu jo *vieną ir tą pačią dogmą,* kurią jis tiek daug kartų kartoja įvairiausiomis formomis, išreikšti *paprasčiausia teorine jos forma.*

Nekritiškas būdas, kuriuo jis išnagrinėjo savo temą, paaiškės iš vienos vienintelės pastabos. Jis priešinasi darbo užmokesčio pakėlimui arba aukštam darbo užmokesčiui, kaip šio pakėlimo padariniui. O aš klausiu jį: kas yra aukštas darbo užmokestis ir kas yra žemas darbo užmokestis? Kodėl, pavyzdžiui, manoma, kad 5 šilingai per savaitę yra žemas, o 20 šilingų per savaitę yra aukštas darbo užmokestis? Jei 5 yra maža, palyginus su 20, tai 20 yra dar mažiau, palyginus su 200. Jei kas nors, darydamas pranešimą apie termometrą, pradėtų pasakoti apie aukštą ir žemą temperatūrą, tai tuo jis niekam nesuteiktų jokių žinių. Jis turi visų pirma paaiškinti, kaip surandamas užšalimo ir virimo taškas ir kaip tie pagrindiniai taškai yra nustatomi gamtos dėsnių, o ne termometrų pardavėjų ar gamintojų fantazijos. O dėl darbo užmokesčio ir pelno, tai pilietis Uestonas ne tik nesiteikė išvesti iš ekonominių dėsnių tokių pagrindinių taškų, bet net nejautė būtinumo jų paieškoti. Jis pasitenkino tuo, kad priėmė plačiai vartojamus išsireiškimus — žemas ir aukštas, lyg jie turėtų tam tik-

rą pastovią reikšmę, nors visiškai aišku, kad darbo užmokestį galima pavadinti aukštu ar žemu, tik palyginus jį su tam tikru mastu, kuriuo matuojamas jo dydis.

Jis negalės man pasakyti, kodėl tam tikra pinigų suma mokama už tam tikrą darbo kiekį. Jei jis man atsakytų: tai yra reguliuojama pasiūlos ir paklausos dėsnio, aš tuoj jį paklausčiau, kurio dėsnio yra reguliuojamos pasiūla ir paklausa pačios? — toks atsakymas tuojau išmuštų jį iš vagos. Darbo pasiūlos ir paklausos santykiai nuolat kinta, o kartu su jais kinta ir darbo rinkos kainos. Kai paklausa viršija pasiūlą, tai darbo užmokestis kyla; kai pasiūla viršija paklausą, darbo užmokestis krinta, nors panašiomis sąlygomis gali būti reikalinga *ištirti* paklausos ir pasiūlos tikrąją padėtį, pvz., streikų arba kuriuo nors kitu metodu. Bet jei jūs pasiūlą ir paklausą pripažįstate darbo užmokestį reguliuojančiu dėsniu, tai iš jūsų pusės vaikiška ir beprasmiška būtų kovoti prieš darbo užmokesčio pakėlimą, nes pagal tą aukščiausiąjį dėsnį, kuriuo jūs remiatės, periodinis darbo užmokesčio pakilimas yra taip pat būtinas ir pateisinamas, kaip ir periodinis darbo užmokesčio kritimas. Bet jei jūs *ne*pripažįstate pasiūlos ir paklausos darbo užmokestį reguliuojančiu dėsniu, tai aš dar kartą pakartosiu savo klausimą: kodėl tam tikra pinigų suma mokama už tam tikrą darbo kiekį?

Bet pažiūrėkime į dalyką plačiau. Jūs labai suklystumėte, jei įsivaizduotumėte, kad darbo ar bet kurios kitos prekės vertę galų gale nustato pasiūla ir paklausa. Pasiūla ir paklausa reguliuoja tik laikinus rinkos kainos *svyravimus*. Jos jums paaiškins, kodėl prekės rinkos kaina pakyla aukščiau savo *vertės* arba nukrinta žemiau savo *vertės*, bet jos niekados negali paaiškinti pačios tos *vertės*. Tarkime, kad tarp pasiūlos ir paklausos yra pusiausvyra arba, kaip sako ekonomistai, jos padengia viena antrą. Taigi, tuo pačiu momentu, kuriuo tos priešingos jėgos tampa lygios, jos paralyžiuoja viena antrą ir nustoja veikusios viena ar kita linkme. Tuo momentu, kai tarp pasiūlos ir paklausos yra pusiausvyra ir dėl to jos nustoja veikusios, prekės *rinkos kaina* sutampa su jos *tikrąja verte*, su normalia kaina, apie kurią svyruoja jos rinkos kainos. Todėl tyrinėjant šios *vertės* prigimtį, mums visai nerūpi laikina pasiūlos bei paklausos įtaka rinkos kainoms. Tas pat tinka tiek darbo užmokesčiui, tiek visų kitų prekių kainoms.

5. [DARBO UŽMOKESTIS IR KAINOS]

Visus mūsų bičiulio argumentus, suglaustus ligi paprasčiausio teorinio formulavimo, galima suvesti į šią vienintelę dogmą: *„Prekių kainos nustatomos arba reguliuojamos darbo užmokesčio"*. Ši-

tai pasenusiai ir subankrutavusiai klaidai sugriauti galėčiau nurodyti į praktinį patyrimą.

Aš galėčiau jums nurodyti į tai, kad Anglijos fabrikų darbininkai, kasyklų darbininkai, laivų statybos darbininkai ir kt., kurių darbas yra, palyginti, gerai apmokamas, nukonkuruoja visas kitas tautas savo dirbinių pigumu, tuo tarpu, pvz., Anglijos žemės ūkio darbininkas, kurio darbas yra, palyginti, menkai apmokamas, yra nukonkuruojamas beveik visų kitų tautų dėl jo dirbinių brangumo. Lygindamas vieną tos pačios šalies gaminį su kitu ir vienas įvairių šalių prekes su kitomis, galėčiau įrodyti, kad, išskyrus kelias daugiau tariamas negu tikras išimtis, aplamai paėmus, gerai apmokamas darbas gamina pigias prekes, o blogai apmokamas — brangias prekes. Tai, žinoma, dar neįrodo, kad aukšta darbo kaina pirmuoju atveju ir žema jo kaina antruoju atveju yra visada šių diametraliai priešingų rezultatų priežastys, bet tai vis dėlto įrodo, kad prekių kainos nėra nustatomos darbo kainų. Bet mums visiškai nėra reikalo naudotis šiuo empiriniu metodu.

Bet, gal būt, kas nors ims neigti, kad pilietis Uestonas iškėlė teiginį: *„Prekių kainos nustatomos arba reguliuojamos darbo užmokesčio"*. Iš tikrųjų, tokio formulavimo jis niekad nepateikė. Priešingai, jis yra pasakęs, kad pelnas ir renta taip pat yra sudedamosios prekių kainų dalys, nes iš prekių kainų tenka apmokėti ne tik darbininkų darbo užmokestį, bet ir kapitalistų pelną bei žemės savininkų rentą. Bet kaip gi, jo manymu, susidaro kainos? Pirmiausia, iš darbo užmokesčio. Po to pridedamas procentinis priedas prie kainos kapitalisto naudai ir kitas procentinis priedas žemės savininko naudai. Tarkime, kad užmokestis už darbą, kuris sunaudojamas kuriai nors prekei pagaminti, sudaro 10. Jei pelno norma sudaro 100 procentų, tai kapitalistas prie išmokėto darbo užmokesčio pridės 10, o jei ir žemės rentos norma sudaro 100 procentų darbo užmokesčio, tai pridės dar 10, ir bendra prekės kaina tuomet pasiektų 30. Bet toks kainos nustatymas reikštų tiesiog tai, jog ji nustatoma darbo užmokesčio. Jei darbo užmokestis minėtame pavyzdyje pakiltų iki 20, tai prekės kaina pakiltų iki 60 ir t. t. Dėl to visi pasenę rašytojai politinės ekonomijos klausimais, tvirtinę, kad kainas reguliuoja darbo užmokestis, mėgino tai įrodyti, laikydami pelną ir žemės rentą *tik procentiniais priedais prie darbo užmokesčio*. Niekas iš jų, žinoma, nepajėgė šių procentinių priedų ribų išreikšti kuriuo nors ekonominiu dėsniu. Priešingai, jie, kaip atrodo, buvo linkę manyti, kad *pelnas* yra nustatomas tradicijos, įpročio, kapitalisto valios arba kuriuo nors kitu tokiu pat savavališku ir neišaiškinamu būdu. Tvirtindami, kad pelnas nustatomas kapitalistų konkurencijos, jie tuo

visiškai nieko nepasako. Tiesa, ši konkurencija gali išlyginti skirtingas pelno normas įvairiose gamybos šakose, t. y. privesti jas iki tam tikro vidutinio lygio, bet ji niekad negali nustatyti paties šio lygio arba bendrosios pelno normos.

Ką mes suprantame, sakydami, kad prekių kainos yra nustatomos darbo užmokesčio? Kadangi darbo užmokestis yra tik darbo kainos pavadinimas, tai tuo pasakome, kad prekių kainos yra reguliuojamos darbo kainos. Kadangi *„kaina"* yra mainomoji vertė, — o kalbėdamas apie vertę, aš visuomet turiu galvoje mainomąją vertę, — t. y. mainomoji *vertė, išreikšta pinigais,* tai to teiginio prasmė bus ši: *„prekės vertė yra nustatoma darbo vertės"* arba *„darbo vertė yra bendras verčių matas"*.

Bet kaip tuomet nustatoma pati *„darbo vertė"*? Čia mes prieiname aklavietę. Žinoma, prieisime aklavietę tik tuo atveju, jei mėginsime galvoti logiškai. Tuo tarpu šios doktrinos gynėjams nelabai terūpi logika. Paimkite, pavyzdžiui, mūsų bičiulį Uestoną. Iš pradžių jis mums pasakė, kad prekių kainas reguliuoja darbo užmokestis ir kad dėl to kainos turi kilti, jei pakilo darbo užmokestis. Paskui jis ėmė mums įrodinėti, kad, atvirkščiai, iš darbo užmokesčio kilimo nebūsią jokios naudos, kadangi pakilsiančios ir prekių kainos ir kadangi darbo užmokestis iš tikrųjų esąs matuojamas kainomis tų prekių, kurioms jis yra išleidžiamas. Vadinasi, pradedame teigimu, kad darbo vertė nustato prekių vertę, o baigiame teigimu, kad prekių vertė nustato darbo vertę. Tuo būdu mes sukamės ydingame rate ir neprieiname jokios išvados.

Aplamai, savaime aišku, kad jei bet kurios prekės vertę, pvz., darbo, javų arba kurios kitos prekės vertę padarome bendru vertės matu ir reguliatorium, tai sunkumą tik atidedame, nes vieną vertę nusakome kita, kurią savo ruožtu reikia nusakyti.

Dogma, kad „darbo užmokestis nustato prekių kainas", būdama išreikšta savo abstrakčiausia forma, reiškia, kad „vertė yra nustatoma vertės", o šita tautologija reiškia, kad iš tikrųjų mes nič-nieko apie vertę nežinome. Jei mes šią prielaidą pripažintume, tai kiekviena diskusija apie bendrus politinės ekonomijos dėsnius virstų vien plepalais. Todėl tai buvo didelis Rikardo nuopelnas, kad jis savo 1817 metais išleistame kūrinyje *„Politinės ekonomijos pagrindai"* visiškai sugriovė seną, nuvalkiotą ir atgyvenusią klaidingą teoriją, kad „darbo užmokestis nustato kainas", tą klaidingą teoriją, kurią Adamas Smitas ir jo prancūziškieji pirmtakai buvo atmetę tikrai moksliškoje savo tyrimų dalyje, nors jie vis dėlto jos laikėsi kai kuriuose paviršutiniškuose ir vulgarizuojančiuose savo veikalų skyriuose.

6. [VERTĖ IR DARBAS]

Piliečiai, dabar aš priėjau tą tašką, kai turiu pradėti tikrąjį kalbamojo klausimo nagrinėjimą. Aš negaliu prižadėti, kad atliksiu tai visiškai patenkinamai, nes tuomet būčiau priverstas išnagrinėti visą politinės ekonomijos sritį. Aš galiu, kaip sako prancūzai, tik „effleurer la question", t. y. paliesti tik svarbiausius klausimus.

Pirmas klausimas, kurį mums tenka iškelti, tai: kas yra prekės *vertė*? Kaip ji nustatoma?

Iš pirmo žvilgsnio atrodytų, kad prekės vertė yra visiškai *reliatyvus* dalykas ir kad jos negalima nustatyti, nenagrinėjant vienos prekės santykio su visomis kitomis prekėmis. Iš tikrųjų, kalbėdami apie prekės vertę, apie jos mainomąją vertę, turime galvoje kiekybinius santykius, kuriais ji yra išmainoma į visas kitas prekes. Bet dabar kyla klausimas: kaip reguliuojami tie santykiai, kuriais prekės yra išmainomos viena į kitą?

Iš patyrimo žinome, kad šie santykiai yra be galo įvairūs. Paėmę kurią nors prekę, pavyzdžiui, kviečius, pamatysime, kad kvarteris kviečių beveik nesuskaitomomis proporcijomis mainomas į įvairias kitas prekes. Bet *kadangi jų vertė visuomet palieka ta pati,* nors ji ir būtų išreikšta šilku, auksu ar kuria kita preke, ši vertė turi būti kažkas nepriklausoma ir skirtinga nuo tų *įvairių proporcijų,* kuriomis ji yra išmainoma į kitas prekes. Turi būti galimybė išreikšti ją tokia forma, kuri būtų skirtinga nuo šių įvairių lygybių tarp įvairių prekių.

Toliau, jei aš sakau, kad kvarteris kviečių gali būti tam tikru santykiu išmainytas į geležį arba kad kvarterio kviečių vertė yra išreiškiama tam tikru geležies kiekiu, tai tuo pačiu sakau, kad kviečių vertė ir ją atitinkanti geležies vertė yra lygios *kažkokiam trečiam daiktui,* kuris nėra nei kviečiai, nei geležis, nes aš tariu, kad tą patį dydį jie išreiškia dviem skirtingomis formomis. Todėl kiekviena šių prekių, tiek kviečiai, tiek ir geležis, viena nuo antros nepriklausomai, turi būti išreiškiama šiuo trečiuoju daiktu, kuris yra bendras jų matas.

Šiam teiginiui paaiškinti pasinaudosiu visai paprastu geometrijos pavyzdžiu. Kaip mes elgiamės, lygindami įvairių formų ir dydžių trikampių plotus arba lygindami trikampių plotus su stačiakampių plotais ar su bet kuria kita tiesiųjų linijų figūra? Bet kurio trikampio plotą mes išreiškiame tokia formule, kuri yra visiškai skirtinga nuo matomosios jo formos. Kadangi iš trikampio ypatybių žinome, kad jo plotas yra lygus pusei jo pagrindo ir aukštinės sandaugos, tai įvairiausius visų trikampių rūšių ir

visų tiesiųjų linijų figūrų dydžius galime lyginti vieną su kitu, nes visos tos figūros gali būti paverstos tam tikru trikampių skaičiumi.

Toks pat metodas turi būti taikomas ir prekių verčių atžvilgiu. Mes turime sugebėti išreikšti jas visas viena bendra formule, skirdami jas tik pagal tą proporciją, kuria jos turi vieną ir tą patį matą.

Kadangi prekių *mainomosios vertės* yra tik *visuomeninės* šių daiktų *funkcijos* ir jokio ryšio neturi su *natūraliomis* jų ypatybėmis, tai mes turime pirmiausia paklausti: kas yra bendra *visuomeninė* visų prekių *substancija?* Tai yra *darbas.* Prekei pagaminti turi būti panaudotas arba įdėtas tam tikras darbo kiekis. Ir aš čia kalbu ne aplamai apie *darbą,* bet apie *visuomeninį* darbą. Žmogus, kuris pagamina daiktą tiesiog savo paties reikalams, sau pačiam vartoti, pagamina *produktą,* o ne *prekę.* Kaip pats save išlaikąs gamintojas, jis niekuo nėra susijęs su visuomene. Tuo tarpu *prekei* pagaminti žmogus turi ne tik pagaminti kurį nors daiktą, kuris patenkina vieną ar kitą *visuomeninę* reikmę, bet ir pats jo darbas turi būti neatskiriama viso visuomenės dirbamo darbo dalis. Jo darbas turi būti pajungtas *darbo pasidalijimui visuomenės viduje.* Jis yra niekas be kitų darbo rūšių ir savo ruožtu reikalingas joms *papildyti.*

Nagrinėdami *prekes kaip vertes,* mes nagrinėjame jas vien tik kaip *įkūnytą, fiksuotą* arba, jei norite, *kristalizuotą visuomeninį darbą.* Šituo požiūriu jos viena nuo kitos gali *skirtis* tik tuo, kad jos išreiškia mažesnį arba didesnį darbo kiekį. Pvz., šilkinei nosinei pagaminti gali būti panaudotas didesnis darbo kiekis, negu plytai pagaminti. Bet kuo matuojamas *darbo kiekis? Laiku, kurį trunka darbas,* — valandomis, dienomis ir t. t. Kad galėtume šį matą panaudoti darbui matuoti, reikalinga, žinoma, kad visos darbo rūšys būtų išreiškiamos vidutiniu, arba paprastu, darbu, kaip jų vienybe.

Tuo būdu prieiname tokią išvadą: prekė turi *vertę,* nes ji yra *visuomeninio darbo kristalizacija.* Jos vertės *dydis,* arba jos *reliatyvi* vertė priklauso nuo mažesnio ar didesnio joje esamos visuomeninės substancijos kiekio, t. y. ji priklauso nuo darbo reliatyvaus kiekio, kuris yra reikalingas prekei pagaminti. Todėl *reliatyvios prekių vertės* nustatomos *atitinkamų darbo kiekių* arba *sumų, sunaudotų, įkūnytų, fiksuotų šiose prekėse. Atitinkami* prekių kiekiai, kuriems pagaminti reikalingas *tas pats darbo laikas, yra lygūs.* Arba: vienos prekės vertė santykiauja su kitos prekės verte taip, kaip vienoje prekėje fiksuotas darbo kiekis santykiauja su kitoje prekėje fiksuotu darbo kiekiu.

Aš spėju, kad daugelis iš jūsų paklaus: ar iš tikrųjų yra toks didelis ir ar iš viso yra skirtumas tarp teiginio, kad prekių vertės nustatomos *darbo užmokesčio,* ir teiginio, kad jos nustatomos *reliatyvių darbo kiekių,* reikalingų joms pagaminti? Bet jūs turite žinoti, kad *atlyginimas* už darbą ir darbo *kiekis* yra visiškai skirtingi dalykai. Tarkime, pvz., kad įdėti *lygūs darbo kiekiai* kviečių kvarteryje ir uncijoje aukso. Aš pasinaudoju šiuo pavyzdžiu, nes jis buvo panaudotas *Bendžamino Franklino* pirmame jo kūrinyje, išleistame 1729 metais ir pavadintame: *„Kuklus popierinių pinigų prigimties ir reikalingumo tyrinėjimas"*, kur jis vienas iš pirmųjų pažino tikrąją vertės prigimtį. Taigi, mes tariame, kad kvarteris kviečių ir uncija aukso yra *lygios vertės* arba *ekvivalentai,* nes jie yra *lygių vidutinio darbo kiekių kristalizacija,* tiek ir tiek dienų ar savaičių fiksuoto juose darbo kristalizacija. Ar mes, taip nustatydami reliatyvias aukso ir grūdų vertes, kuriuo nors būdu liečiame žemės ūkio darbininkų ir kasyklų darbininkų *darbo užmokestį?* Nė kiek. Mes paliekame visiškai *nenustatytą* klausimą, kaip buvo apmokamas jų dienos ar savaitės darbas, arba net, ar čia iš viso buvo panaudojamas samdomasis darbas. Jei taip, tai tų dviejų darbininkų darbo užmokestis galėjo būti labai nelygus. Darbininkas, kurio darbas yra įkūnytas kvarteryje kviečių, galėjo už tai gauti tik du bušeliu, o kasyklų darbininkas galėjo gauti pusę uncijos aukso. Arba, net tarus, kad jų darbo užmokestis yra lygus, jis gali nukrypti įvairiausiomis proporcijomis nuo jų pagamintų prekių verčių. Jie gali sudaryti pusę, trečdalį, ketvirtadalį, penktadalį arba kurią kitą trupmeninę vieno kvarterio kviečių arba vienos uncijos aukso dalį. Jų *darbo užmokestis,* žinoma, negali *viršyti* jų pagamintų prekių vertės, negali būti *didesnis* už ją, bet jis gali būti bet kuriuo laipsniu *mažesnis* už ją. Jų *darbo užmokestis* bus *apribotas* gaminių *verčių,* bet *jų gaminių vertės* anaiptol nėra darbo užmokesčio apribotos. O svarbiausia — vertės, pvz., reliatyvios grūdų ir aukso vertės nustatomos visiškai neatsižvelgiant į panaudoto darbo vertę, t. y. į *darbo užmokestį.* Todėl prekių vertės nustatymas *reliatyviais jose fiksuoto darbo kiekiais* yra visiškai kas kita, negu tautologinis metodas prekių vertei nustatyti darbo verte ar darbo užmokesčiu. Tačiau šis dalykas mūsų tyrinėjimų eigoje dar bus plačiau nušviestas.

Apskaičiuodami prekės mainomąją vertę, prie *paskutinėje* gamybos stadijoje panaudoto darbo kiekio mes turime pridėti dar ir tą darbo kiekį, kuris *anksčiau* buvo įdėtas į prekės žaliavą, ir darbą, kuris buvo sunaudotas įrengimams, įrankiams, mašinoms

ir pastatams, kuriais buvo pasinaudota atliekant *darbą*. Pavyzdžiui, tam tikro medvilnės verpalų kiekio vertė yra kristalizacija darbo kiekio, kuris buvo pridėtas prie medvilnės verpimo proceso metu, į pačią medvilnę anksčiau įdėto darbo kiekio, darbo kiekio, įdėto į anglis, tepalus ir kitas panaudotas pagalbines medžiagas, darbo kiekio, įdėto į garo mašiną, verpstes, fabriko patalpas ir t. t. Gamybos įrankiai tikrąja to žodžio prasme, kaip antai: instrumentai, mašinos, pastatai, nuolatos naudojami per ilgesnį ar trumpesnį laiką pasikartojančiuose gamybos procesuose. Jei jie būtų sunaudoti iš karto, kaip žaliava, tai visa jų vertė būtų tuojau pat perkelta į tas prekes, kurioms pagaminti jais buvo naudojamasi. Bet kadangi verpstė, pvz., sudyla tik pamažu, tai sudaromas vidutinis apskaičiavimas, kurio pagrindu imamas vidutinis verpstės naudojimo laikas ir vidutinis jos nusidėvėjimas ar sudilimas per tam tikrą laiką, pavyzdžiui, per vieną dieną. Tuo būdu mes apskaičiuojame, kuri verpstės vertės dalis kasdien pereina į pagaminamus verpalus ir, vadinasi, kuri dalis viso darbo kiekio, įdėto, pvz., į vieną svarą verpalų, tenka tam darbui, kuris anksčiau buvo įdėtas verpstei padirbti. Mūsų užsibrėžtasis tikslas nereikalauja iš mūsų smulkiau nagrinėti šio klausimo.

Galėtų atrodyti, kad jei prekės vertė yra nustatoma *darbo kiekio, kuris yra įdėtas jai pagaminti,* tai kuo tingiau ir blogiau žmogus dirba, tuo jo pagaminta prekė yra vertingesnė, nes jai pagaminti reikalingas darbo laikas yra atitinkamai ilgesnis. Tačiau tokia išvada būtų apgailėtina klaida. Priminsiu, kad aš panaudojau „*visuomeninio* darbo" terminą, o šis terminas „*visuomeninis*" daug ką reiškia. Sakydami, kad prekės vertė nustatoma joje įdėto arba kristalizuoto *darbo kiekio,* mes turime galvoje *darbo kiekį, reikalingą* jai pagaminti esant tam tikrai visuomenės būklei, esant tam tikroms vidutinėms visuomeninėms gamybos sąlygoms, esant tam tikram vidutiniam visuomeniniam panaudojamo darbo intensyvumo bei meistriškumo lygiui. Kai Anglijoje audžiamosios garo staklės pradėjo konkuruoti su rankinėmis staklėmis, reikėjo tik pusės ankstyvesnio darbo laiko tam tikram verpalų kiekiui paversti vienu jardu kartūno ar gelumbės. Vargšas rankinis audėjas dabar turėjo dirbti 17 ar 18 valandų per dieną, užuot, kaip anksčiau, dirbęs 9 ar 10 valandų. Tačiau jo 20 darbo valandų produktas tesudarė dabar tik 10 visuomeninio darbo valandų arba 10 valandų darbo, kuris visuomeniškai yra būtinas tam tikram verpalų kiekiui paversti audiniais. Todėl jo 20 darbo valandų produktas nebuvo vertingesnis už jo anksčiau per 10 valandų pagaminamą produktą.

Taigi, jei prekėse įkūnytas visuomeniškai būtinas darbo kiekis nustato prekių mainomąsias vertes, tai kiekvienai prekei pagaminti reikalingo darbo kiekio padidėjimas turi pakelti jos vertę, o kiekvienas sumažėjimas turi ją sumažinti.

Jei tam tikroms prekėms pagaminti reikalingas darbo kiekis būtų pastovus, tai būtų pastovios ir jų reliatyvios vertės. Bet taip nebūna. Prekei pagaminti reikalingas darbo kiekis nuolat kinta kartu su naudojamo darbo gamybinių jėgų pakitimais. Kuo didesnės yra gamybinės darbo jėgos, tuo daugiau gaminių pagaminama per tam tikrą darbo laiką; ir kuo mažesnės yra gamybinės darbo jėgos, tuo mažiau pagaminama per tą patį laiką. Jei, pvz., dėl gyventojų padaugėjimo reikėtų dirbti ir mažiau derlingas dirvas, tai tą patį produktų kiekį būtų galima gauti tik įdedant daugiau darbo, ir dėl to kiltų žemės ūkio produktų vertė. Antra vertus, jei vienas verpėjas su modernių gamybos priemonių pagalba per vieną darbo dieną paverčia daug tūkstančių kartų daugiau medvilnės į verpalus, negu anksčiau per tą patį laiką galėdavo suverpti su rankinės verpstės pagalba, tai aišku, kad kiekvienam medvilnės svarui reikalinga daug tūkstančių kartų mažiau verpėjo darbo negu anksčiau, ir, vadinasi, prie kiekvieno medvilnės svaro beverpiant pridedama vertė bus daug tūkstančių kartų mažesnė negu anksčiau. Verpalų vertė atitinkamai kris.

Nekreipiant dėmesio į skirtingas įvairių tautų įgimtas ypatybes ir įgytus gamybinius įgūdžius, gamybinės darbo jėgos, svarbiausia, turėtų priklausyti:

1) nuo *gamtinių* darbo sąlygų: žemės derlingumo, kasyklų turtingumo ir t. t.;

2) nuo progresuojančio *visuomeninių darbo jėgų* tobulėjimo, kuris atsiranda dėl stambaus masto gamybos, dėl kapitalo koncentracijos ir darbo kombinavimo, dėl darbo pasidalijimo, dėl mašinų, patobulintų gamybos metodų, cheminių ir kitų gamtos jėgų pritaikymo, dėl laiko ir atstumų sutrumpinimo su susisiekimo ir transporto priemonių pagalba ir dėl visų kitų išradimų, kuriais mokslas priverčia gamtos jėgas tarnauti darbui ir kurių dėka vystosi visuomeninis arba kooperatinis darbo pobūdis. Kuo didesnės yra gamybinės darbo jėgos, tuo mažiau darbo sunaudojama tam tikram gaminių kiekiui ir, vadinasi, tuo mažesnė gaminio vertė. Kuo mažesnės gamybinės darbo jėgos, tuo daugiau darbo yra sunaudojama tam pačiam gaminių kiekiui, ir, vadinasi, tuo aukštesnė yra gaminio vertė. Dėl to mes galime nustatyti tokį bendrą dėsnį:

Prekių vertės yra tiesiog proporcingos joms pagaminti įdėtam darbo laikui ir atvirkščiai proporcingos įdėtojo darbo gamybinėms jėgoms.

Iki šiol kalbėjome tik apie *vertę*, o dabar pridursiu keletą žodžių apie *kainą*, t. y. apie ypatingą formą, kurią įgauna vertė.

Kaina pati savaime yra ne kas kita, kaip *piniginė vertės išraiška*. Pavyzdžiui, Anglijoje visų prekių vertės yra išreiškiamos aukso kainomis, o kontinente jos daugiausia išreiškiamos sidabro kainomis. Aukso arba sidabro vertę, kaip ir visų kitų prekių vertę, nustato reikalingo joms pagaminti darbo kiekis. Jūs mainote tam tikrą savo krašto gaminių sumą, kurioje yra kristalizuotas tam tikras jūsų nacionalinio darbo kiekis, į auksą ir sidabrą gaminančių šalių gaminius, kuriuose yra kristalizuotas tam tikras *jų* darbo kiekis. Kaip tik šituo keliu, t. y. faktiškai mainų keliu, žmonės išmoksta auksu ir sidabru išreikšti visų prekių vertes, t. y. joms pagaminti įdėtus darbo kiekius. Įsigilinkite geriau į tą *piniginę vertės išraišką* arba, kas yra tolygu, į *vertės pavirtimą kaina*, ir jūs pamatysite, kad čia turime reikalą su procesu, kuriame visų prekių *vertės* įgauna *savarankišką* ir *vienalytę formą*, arba kuriame jos išreiškiamos kaip *lygaus visuomeninio darbo* kiekiai. Kadangi kaina yra tik piniginė vertės išraiška, tai Adamas Smitas ją pavadino *natūralia kaina*, o prancūzų fiziokratai — *būtina kaina (prix nécessaire)*.

Koks gi yra santykis tarp *vertės* ir *rinkos kainų* arba tarp *natūralių kainų* ir *rinkos kainų*? Jums visiems žinoma, kad *rinkos kaina* yra *vienoda* visoms tos pačios rūšies prekėms, nors ir kažin kaip skirtingos būtų paskirų gamintojų gamybos sąlygos. Rinkos kaina išreiškia tik *vidutinį visuomeninio darbo kiekį*, kuris vidutinėmis gamybos sąlygomis reikalingas rinkai aprūpinti tam tikrų gaminių tam tikru kiekiu. Ji apskaičiuojama visai tam tikros rūšies prekių masei.

Tai tiek prekės *rinkos kaina* atitinka jos *vertę*. Iš antros pusės, svyravimai rinkos kainų, kurios kartais viršija vertę, arba natūralią kainą, o kartais esti mažesnės už ją, priklauso nuo pasiūlos ir paklausos svyravimų. Rinkos kainos nuo verčių nukrypsta nuolat, bet, kaip sako *Adamas Smitas:*

„Natūrali kaina yra centrinė kaina, į kurią gravituoja visų prekių kainos. Įvairios atsitiktinės aplinkybės gali laikyti jas kartais žymiai aukščiau už ją, o kartais nuspausti jas net kiek žemiau už ją. Tačiau kokios bebūtų kliūtys, trukdančios kainoms sustoti šiame pastoviame centre, jos vis dėlto nuolat gravituoja į jį“[1].

---

[1] Žr. *A. Smitas,* „Tautų turtų prigimties ir priežasčių tyrinėjimas“, I t., VII sk., 55 psl., rus. leid., Maskva—Leningradas, 1935 m. *Red.*

Aš negaliu dabar smulkiau nagrinėti šio klausimo. Užtenka pasakyti, kad *jeigu* pasiūla ir paklausa yra pusiausvyroje, prekių rinkos kainos atitiks jų natūralias kainas, t. y. jų vertes, kurios yra nustatomos šioms prekėms pagaminti reikalingo darbo kiekio. Bet pasiūla ir paklausa *turi* nuolat stengtis išlaikyti pusiausvyrą, nors jos tai pasiekia tik išlygindamos vieną svyravimą kitu, kilimą — kritimu ir atvirkščiai. Jeigu, užuot stebėję tik kasdieninius svyravimus, jūs ištirsite ilgesnio laikotarpio rinkos kainų judėjimą, kaip, pvz., savo *„Kainų istorijoje"* padarė p. Tukas, tai jūs pamatysite, kad rinkos kainų svyravimai, jų nukrypimai nuo verčių, jų kritimas ir pakilimas paralyžiuoja ir išlygina vienas antrą; taigi, jeigu išskirsime monopolių įtaką ir kai kurias kitas modifikacijas, ties kuriomis šiuo tarpu negaliu sustoti, visos prekių rūšys, imant vidurkį, yra parduodamos už atitinkamas savo *vertes,* arba natūraliomis kainomis. Vidutiniai laikotarpiai, per kuriuos išsilygina rinkos kainų svyravimai, yra įvairūs įvairioms prekių rūšims, nes vienos prekių rūšies pasiūlą esti lengviau pritaikyti paklausai, o kitos — sunkiau.

Taigi, jei, aplamai paėmus, per ilgesnį laikotarpį visų rūšių prekės yra parduodamos pagal atitinkamas savo vertes, tai beprasmiška būtų sakyti, kad pelnas — ne atskirais atvejais, bet pastovus ir įprastinis pelnas įvairiose pramonės šakose — atsiranda iš prekių kainų išpūtimo arba dėl to, kad jos parduodamos kainomis, žymiai viršijančiomis jų *vertę.* Tokios pažiūros absurdiškumas bus visai akivaizdus, jei tik pamėginsime ją apibendrinti. Tai, ką kas nors nuolat pelnytų kaip pardavėjas, jis nuolat turėtų prarasti kaip pirkėjas. Nieko nepadės pasakius, kad yra žmonių, kurie yra tik pirkėjai, nebūdami tuo pačiu metu pardavėjai, arba tik vartotojai, nebūdami tuo pačiu metu gamintojai. Ką šitie žmonės sumoka gamintojams, jie turėtų būti pirmiau gavę iš jų dykai. Jei koks nors žmogus pirmiau paima jūsų pinigus, o vėliau juos sugrąžina, pirkdamas jūsų prekes, tai jūs niekuomet nepraturtėsite, parduodami šiam asmeniui savo prekes per aukštą kainą. Toks prekiavimo būdas gali sumažinti nuostolį, bet niekad negali duoti pelno.

Todėl, norėdami išaiškinti *bendrą pelno prigimtį,* jūs turite remtis teigimu, jog prekės vidutiniškai *yra parduodamos už savo tikrąsias vertes* ir kad *pelnas gaunamas parduodant prekes už jų vertes,* t. y. proporcingai jose įkūnytam darbo kiekiui. Jeigu negalėsite išaiškinti pelno šito teigimo pagrindu, tai jūs iš viso negalėsite jo išaiškinti. Tai atrodo paradoksas ir lyg prieštarauja kasdieniniam patyrimui. Bet nemažesnis paradoksas yra ir tai, kad žemė sukasi aplink saulę ir kad vanduo sudarytas iš dviejų

lengvai užsidegančių dujų. Mokslinės tiesos yra visuomet paradoksiškos, sprendžiant apie jas pagal kasdieninį patyrimą, kuris pagauna tik apgaulingą daiktų matomybę.

7. DARBO JĖGA

Ištyrę, kiek tat buvo įmanoma tokioje probėgomis padarytoje apžvalgoje, *vertės, bet kurios prekės vertės,* prigimtį, savo dėmesį turime nukreipti į specifinę *darbo vertę.* Ir čia aš turiu vėl jus nustebinti teigimu, kuris jums pasirodys paradoksas. Jūs visi esate įsitikinę, kad jūs kasdien parduodate kaip tik savo darbą, kad, vadinasi, darbas turi kainą ir kad, — kadangi prekės kaina tėra tik piniginė jos vertės išraiška, — tikriausiai turi būti ir toks dalykas, kaip *darbo vertė.* Tačiau tokio dalyko, kaip *darbo vertė,* paprasta šio žodžio prasme, iš tikrųjų nėra. Mes matėme, kad prekėje kristalizuoto būtino darbo kiekis sudaro jos vertę. Norėdami pritaikyti šią vertės sąvoką, kaip gi mes galėtume nustatyti, pvz., dešimties valandų darbo dienos vertę? Kiek darbo yra šitoje dienoje? Dešimt darbo valandų. Jei mes pasakytume, kad dešimties valandų darbo dienos vertė yra lygi dešimčiai darbo valandų arba šioje darbo dienoje esamam darbo kiekiui, tai būtų tautologija ir net dar daugiau — nesąmonė. Žinoma, kai surasime tikrą, bet paslėptą *„darbo vertės"* sąvokos prasmę, mes galėsime išaiškinti šį irracionalų ir, iš pažiūros, negalimą vertės pritaikymą lygiai taip pat, kaip mes galime išaiškinti matomus dangaus kūnų judesius, kokie jie mums atrodo, tik pažinę tikruosius jų judesius.

Tai, ką parduoda darbininkas, nėra tiesiogiai jo *darbas,* bet jo *darbo jėga,* kurią jis perduoda kapitalistui laikinai naudotis. Tai yra tiek aišku, jog — nežinau, kaip anglų įstatymai, bet kai kurių kontinento šalių įstatymai tikriausiai nustato *maksimalinį laiką,* kuriam leidžiama parduoti savo darbo jėgą. Jei būtų leista darbo jėgą parduoti bet kuriam laikui, tai tuojau būtų atgaivinta vergija. Toks pardavimas, jei jis būtų sudarytas, pvz., visam darbininko gyvenimui, tuojau paverstų jį amžinu jo samdytojo vergu.

Jau *Tomas Hobsas,* vienas iš seniausių Anglijos ekonomistų ir originaliausių filosofų, savo veikale *„Leviatanas"* instinktyviai užčiuopė šį faktą, kurio nepastebėjo nė vienas jo pasekėjas. Jis sako: *„Žmogaus,* kaip ir visų kitų dalykų, *vertė,* arba *vertingumas,* yra jo *kaina,* t. y. tai, kas duodama už *naudojimąsi jo jėga".*

Remdamiesi šiuo pagrindu, galėsime apibrėžti *darbo,* kaip ir kiekvienos kitos prekės, *vertę.*

Bet pirma negu tai padarysime, mes turime paklausti, iš kur kilo tas keistas reiškinys, kad mes rinkoje randame, iš vienos pusės, grupę pirkėjų, kurie turi žemės, mašinų, žaliavos ir lėšų pragyventi, t. y. daiktus, kurie visi, išskyrus neįdirbtą žemę, yra *darbo produktai,* o iš kitos pusės, — grupę pardavėjų, kurie n - turi nieko kito parduoti, kaip tik savo darbo jėgą, savo dirbančias rankas ir smegenis; kad viena grupė nuolat perka tam, kad gautų pelno ir praturtėtų, o kita grupė nuolat parduoda tam, kad uždirbtų pragyvenimui? Šito klausimo tyrimas būtų tyrimas to, ką ekonomistai vadina *pirminiu,* arba *pradiniu kaupimu*", nors teisingiau tai reikėtų pavadinti *pradine ekspropriacija.* Mes pamatytume, kad šis vadinamasis *pradinis kaupimas* yra ne kas kita, kaip eilė istorinių procesų, pasibaigusių *anksčiau* buvusios *vienybės* tarp dirbančiojo žmogaus ir jo darbo priemonių *suirimu.* Tačiau toks tyrimas yra už mano pasiimtos temos ribų. Toksai dirbančiojo žmogaus *atskyrimas* nuo darbo priemonių, kartą jau įvykęs, tęsiasi ir reprodukuojasi vis platesniu mastu tol, kol nauja ir radikali gamybos būdo revoliucija vėl jį panaikins ir atstatys pirminę vienybę nauja istorine forma.

Taigi, kas yra *darbo jėgos vertė?*

Kaip ir bet kurios kitos prekės vertė, darbo jėgos vertė nustatoma jai pagaminti reikalingo darbo kiekio. Žmogaus darbo jėga yra tik gyvoje jo asmenybėje. Kad žmogus galėtų augti ir palaikyti savo gyvybę, jis turi suvartoti tam tikrą pragyvenimo priemonių kiekį. Bet žmogus, kaip ir mašina, susidėvi ir turi būti pakeistas kitu. Be to pragyvenimui būtinų priemonių kiekio, kuris yra reikalingas *jo paties* gyvenimui palaikyti, jam reikia dar tam tikro jų kiekio užauginti vaikams, kurie turės jį pakeisti darbo rinkoje ir įamžinti darbininkų padermę. Be to, turi būti išleista tam tikra verčių suma darbininko darbo jėgai išvystyti ir tam tikroms kvalifikacijoms įgyti. Mūsų tikslui užtenka paimti tik *vidutinį* darbą, kuriam auklėjimo ir apmokymo išlaidos sudaro visiškai menkus dydžius. Bet, pasinaudodamas šia proga, norėčiau pažymėti štai ką: kadangi išlaidos įvairios kokybės darbo jėgoms gaminti yra skirtingos, tai turi būti skirtingos ir panaudojamų atskirose gamybos šakose darbo jėgų vertės. Todėl *darbo užmokesčio lygybės* reikalavimas yra pagrįstas klaida, tėra beprasmis noras, kuriam niekuomet nelemta išsipildyti. Tas reikalavimas kyla iš to klaidingo ir paviršutiniško radikalizmo, kuris priima prielaidas ir mėgina išvengti išvadų. Samdomojo darbo sistemos pagrindu darbo jėgos vertė nustatoma taip pat, kaip ir kiekvienos kitos prekės vertė, o kadangi įvairios darbo jėgos rūšys turi įvairias vertes, t. y. joms pagaminti reikia įvairių darbo kiekių,

tai ir darbo rinkoje jos *privalo* turėti įvairias kainas. Reikalauti *lygaus arba bent teisingo atlyginimo* samdomojo darbo sistemos pagrindu — tai tas pat, kaip reikalauti *laisvės* vergijos sistemos pagrindu. Tai, ką jūs laikote teisinga ir teisėta, neliečia mūsų nagrinėjamo klausimo. Klausimas toks: kas yra būtina ir neišvengiama, esant tam tikrai gamybos sistemai?

Iš to, kas pasakyta, matyti, kad *darbo jėgos vertė* nustatoma reikalingų darbo jėgai pagaminti, išugdyti, išlaikyti ir įamžinti *pragyvenimo priemonių vertės.*

8. ANTVERTĖS GAMYBA

Tarkime dabar, kad darbininkui kasdien reikalingų pragyvenimo priemonių vidutiniam kiekiui pagaminti reikia *6 vidutinio darbo valandų.* Be to, tarkime, kad šias 6 vidutinio darbo valandas išreiškia aukso kiekis, lygus 3 šilingams. Tada 3 šilingai būtų šio žmogaus *darbo jėgos dienos vertės kaina,* arba piniginė išraiška. Jei jis dirbtų kasdien po 6 valandas, jis pagamintų kasdien vertę, kurios jam užtektų vidutiniam kasdien reikalingų pragyvenimo priemonių kiekiui pirkti, t. y. save kaip darbininką išlaikyti.

Bet šis žmogus — samdomasis darbininkas. Todėl savo darbo jėgą jis turi parduoti kapitalistui. Ją parduodamas už 3 šilingus per dieną, arba už 18 šilingų per savaitę, jis ją parduoda jos verte. Tarkime, kad darbininkas yra verpėjas. Jei jis dirba kasdien po 6 valandas, jis prideda medvilnei kasdien 3 šilingų vertę. Toji jo kasdien pridedama prie medvilnės vertė sudaro tikslų jo darbo užmokesčio, arba jo kasdien gaunamos darbo jėgos kainos, ekvivalentą. Bet tuo atveju kapitalistas negautų *jokios antvertės* arba *antprodukčio.* Čia mes tuo būdu susiduriame su tikruoju sunkumu.

Pirkdamas darbininko darbo jėgą ir apmokėdamas jos vertę, kapitalistas, kaip ir visi kiti pirkėjai, įgijo teisę vartoti pirktąją prekę, naudotis ąja. Panašiai, kaip mašina yra vartojama arba išnaudojama, paleidžiant ją į darbą, taip ir žmogaus darbo jėga yra vartojama ir išnaudojama, priverčiant jį dirbti. Kapitalistas, apmokėjęs darbininko darbo jėgos dienos arba savaitės vertę, tuo pačiu įgijo teisę šią darbo jėgą išnaudoti arba versti ją dirbti per *visą dieną arba* per *visą savaitę.* Darbo diena arba darbo savaitė, žinoma, turi savo ribas, bet tai mes smulkiau panagrinėsime vėliau. O dabar noriu atkreipti jūsų dėmesį į vieną lemiamą dalyką.

Darbo jėgos *vertė* yra nustatoma jai išlaikyti arba reprodukuoti reikalingo darbo kiekio, bet šios darbo jėgos *naudojimas* yra apribojamas vien darbininko darbingumo ir fizinės jėgos. Darbo jėgos dienos arba savaitės *vertė* labai skiriasi nuo tos pačios jėgos *suvartojimo* per dieną arba per savaitę, lygiai kaip pašaras, kuris reikalingas arkliui, ir laikas, kurį arklys gali panešti raitelį, yra du visiškai skirtingi dalykai. Darbo kiekis, kuriuo yra apribota darbininko darbo jėgos *vertė,* anaiptol neapriboja to darbo kiekio, kurį gali atlikti jo darbo jėga. Paimkime, pavyzdžiui, mūsų verpėją. Mes matėme, kad kasdieninei savo darbo jėgos reprodukcijai jis turi pagaminti kasdien 3 šilingų vertę, ir tai jis pasiekia dirbdamas kasdien 6 valandas. Bet tai nekliudo jam dirbti kasdien 10, 12 ar daugiau valandų. Bet kapitalistas, apmokėjęs verpėjo darbo jėgos dienos ar savaitės *vertę,* gavo teisę panaudoti šią darbo jėgą per *visą dieną arba* per *visą savaitę.* Taigi, kapitalistas privers verpėją dirbti, sakysime, *12* valandų per dieną. *Be* 6 valandų, kurių reikia darbininko darbo užmokesčiui, arba jo darbo jėgos vertei, padengti, jis turės dirbti *dar 6 valandas,* kurias aš pavadinsiu *antdarbio* valandomis, ir šis antdarbis realizuosis *antverte* ir *antprodukčiu.* Jei, pvz., mūsų verpėjas, dirbdamas kasdien 6 valandas, prideda medvilnei 3 šilingų vertę, sudarančią tikslų jo darbo užmokesčio ekvivalentą, tai per 12 valandų jis pridės medvilnei 6 šilingų vertę ir pagamins *atitinkamą papildomą verpalų kiekį.* Kadangi jis pardavė savo darbo jėgą kapitalistui, tai visa jo sukurta vertė, arba visas jo sukurtas produktas, priklauso kapitalistui, kuris tam tikrą laiką yra jo darbo jėgos savininkas. Tuo būdu kapitalistas, avansuodamas 3 šilingus, gaus 6 šilingų vertę, nes avansuodamas vertę, kurioje yra kristalizuotos 6 darbo valandos, jis gauna už tai vertę, kurioje yra kristalizuota 12 darbo valandų. Pakartodamas šį procesą kasdien, kapitalistas kasdien avansuos 3 šilingus ir kasdien gaus 6 šilingus, kurių pusė vėl yra suvartojama darbo užmokesčiui apmokėti, o antroji pusė sudaro *antvertę,* už kurią kapitalistas nesumoka jokio ekvivalento. Kaip tik *šiuo mainų tarp kapitalo ir darbo būdu* yra pagrįsta kapitalistinė gamyba, arba samdomojo darbo sistema, ir kaip tik *toksai mainų būdas* turi nuolat vesti į tai, jog darbininkas reprodukuojasi kaip darbininkas, o kapitalistas — kaip kapitalistas

Antvertės norma, visoms kitoms sąlygoms esant toms pačioms, priklauso nuo santykio tarp tos darbo dienos dalies, kuri reikalinga darbo jėgos vertei atgaminti, ir *antlaikio* arba *antdarbio,* kuris tenka kapitalistui. Vadinasi, ji priklauso nuo to, *kiek darbo diena bus ilgesnė už tą laiką,* per kurį darbininkas savo darbu

atgamina savo darbo jėgos vertę arba padengia savo darbo užmokestį.

9. DARBO VERTĖ

Dabar turime grįžti prie išsireiškimo „*darbo vertė, arba kaina*". Mes matėme, kad iš tikrųjų tai yra tik darbo jėgos vertė, matuojama jai išlaikyti reikalingų prekių verte. Bet kadangi darbininkas savo darbo užmokestį gauna tik darbą *pabaigęs*, ir kadangi jis žino, kad jis faktiškai duoda kapitalistui kaip tik savo darbą, tai jam neišvengiamai atrodo, kad jo darbo jėgos vertė, arba kaina, esanti *paties jo darbo kaina,* arba *vertė*. Jei jo darbo jėgos kaina yra 3 šilingai, kuriuose yra įkūnyta 6 darbo valandos, ir jeigu jis dirba 12 valandų, tai jis neišvengiamai laiko tuos 3 šilingus 12 darbo valandų verte, arba kaina, nors šios 12 darbo valandų įsikūnija 6 šilingų vertėje. Iš to išplaukia dvi išvados:

Pirma: darbo jėgos vertė, arba kaina, įgauna išorinį *paties darbo kainos, arba vertės,* pavidalą, nors, tiksliai kalbant, darbo vertė, arba kaina, yra beprasmiai terminai.

Antra: nors darbininko darbo dienos tėra *apmokama* tik dalis, o antra dalis lieka *neapmokėta,* nors kaip tik šis neapmokėtas darbas, arba antdarbis, ir sudaro tą fondą, iš kurio susidaro *antvertė,* arba *pelnas,* vis dėlto atrodo, lyg visas darbas esąs apmokamas darbas.

Ši apgaulinga matomybė skiria *samdomąjį darbą* nuo kitų *istorinių* darbo formų. Samdomojo darbo sistemoje net *neapmokamas* darbas atrodo *apmokamu* darbu. Priešingai, *vergui* net toji darbo dalis, kuri yra apmokama, atrodo neapmokama. Suprantama, kad galėtų dirbti, vergas turi gyventi, ir jo darbo dienos dalis eina jo paties išlaikymo vertei padengti. Bet, kadangi tarp jo ir jo pono jokių sutarčių nesudaroma ir tarp abiejų šalių jokie pardavimo ar pirkimo aktai neveikia, visas jo darbas atrodo dirbamas dykai.

Paimkime, iš kitos pusės, baudžiauninką, kuris, galima sakyti, dar vakar tebebuvo visoje Rytų Europoje. Šis valstietis dirbdavo, pavyzdžiui, 3 dienas sau, nuosavame ar jam išskirtame sklype, o kitas 3 dienas jis dirbdavo priverstinį ir neapmokamą darbą savo pono dvare. Tuo būdu čia apmokamos ir neapmokamos darbo dalys buvo aiškiai atskirtos, atskirtos laiko ir vietos atžvilgiu, ir mūsų liberalai buvo kupini moralinio pasipiktinimo, laikydami biauria net pačią mintį, kad žmogus verčiamas dirbti dykai.

O iš tikrųjų yra tas pat, ar žmogus dirba 3 dienas per savaitę sau nuosavame lauke ir 3 dienas be atlyginimo savo pono dvare,

ar jis dirba fabrike ar dirbtuvėje 6 valandas sau pačiam ir 6 valandas savo samdytojui, nors pastaruoju atveju apmokamos ir neapmokamos darbo dalys yra neatskiriamai viena su kita susijusios, ir viso šio proceso prigimtis yra visiškai užmaskuota tuo, kad *yra sutartis* ir savaitės gale išmokamas *atlyginimas*. Vienu atveju neapmokamas darbas atrodo savanoriškas, o antruoju — priverstinis. Tai ir yra visas skirtumas.

Jeigu aš vartosiu žodžius *„darbo vertė"*, tai tik kaip įprastinį posakį, reiškiantį *„darbo jėgos vertę"*.

10. PELNAS GAUNAMAS PARDUODANT PREKĘ JOS VERTE

Tarkime, kad viena vidutinio darbo valanda įkūnija 6 pensų vertę, arba 12 vidutinio darbo valandų įkūnija 6 šilingų vertę. Tarkime toliau, kad darbo vertė yra lygi 3 šilingams arba 6 darbo valandų produktui. Jei, toliau, tam tikrai prekei pagaminti sunaudotoje žaliavoje, sudėvėtose mašinose ir t. t. yra įkūnyta 24 vidutinės darbo valandos, tai šių gamybos priemonių vertė yra lygi 12 šilingų. Jei, be to, kapitalistui dirbąs darbininkas prie šių gamybos priemonių prideda savo darbo 12 valandų, tai šios 12 valandų sukurs papildomą 6 šilingų vertę. Taigi, *bendra gaminio vertė* bus lygi 36 valandoms sudaiktinto darbo, o tai lygu 18 šilingų. Bet kadangi darbo vertė, arba darbininkui išmokamas darbo užmokestis, sudaro tik 3 šilingus, tai už 6 valandas antdarbio, kurį dirbo darbininkas ir kuris yra įkūnytas prekės vertėje, kapitalistas nesumoka jokio ekvivalento. Parduodamas šią prekę pagal jos vertę už 18 šilingų, kapitalistas tuo būdu realizuoja ir 3 šilingų vertę, už kurią jis nesumokėjo jokio ekvivalento. Šitie 3 šilingai yra jo gaunama antvertė, arba pelnas, kurį jis ir įsideda į kišenę. Vadinasi, kapitalistas gauna 3 šilingus pelno ne todėl, kad jis parduoda savo prekę kaina, *aukštesne* kaip jos vertė, bet todėl, kad jis ją parduoda *jos tikrąja verte*.

Prekės vertė nustatoma *bendro* joje esamo *darbo kiekio*. Bet šio darbo kiekio dalis įkūnyta vertėje, už kurią buvo sumokėtas ekvivalentas darbo užmokesčio pavidalu; antra dalis įkūnyta vertėje, už kurią *ne*buvo sumokėta *jokio* ekvivalento. Prekėje esamo darbo dalis yra *apmokėtas* darbas; antra dalis yra *neapmokėtas* darbas. Vadinasi, kapitalistas, parduodamas prekę *jos verte*, t. y. kaip *bendro* prekei pagaminti sunaudoto *darbo kiekio* kristalizaciją, būtinai ją parduos su pelnu. Jis parduoda ne tik tai, už ką jis sumokėjo tam tikrą ekvivalentą, bet ir tai, kas jam nieko neatsiėjo, nors tai ir pareikalavo jo darbininko darbo. Pre-

kės vertė kapitalistui ir tikroji prekės vertė — du skirtingi dalykai. Taigi, kartoju — normalus ir vidutinis pelnas yra gaunamas ne prekes parduodant *brangiau* už jų tikrąją vertę, bet jas parduodant *tikrąja jų verte.*

II. ĮVAIRIOS DALYS, Į KURIAS SUSISKAIDO ANTVERTĖ

Antvertę, arba tą visos prekės vertės dalį, kurioje yra įkūnytas darbininko *antdarbis* — arba *neapmokėtas darbas,* — aš vadinu *pelnu.* Nevisas šis pelnas atitenka kapitalistui įmonininkui. Žemės monopolis įgalina žemės savininką pasisavinti dalį šios *antvertės* žemės *rentos* pavidalu, vis tiek, ar žemė naudojama žemės ūkio reikalams, pastatams, geležinkeliams ar kuriam nors kitam gamybos tikslui. Iš kitos pusės, *darbo priemonių* turėjimas įgalina kapitalistą įmonininką gaminti *antvertę* arba, kas yra tas pat, *pasisavinti tam tikrą neapmokėto darbo kiekį;* tas pats faktas įgalina darbo priemonių savininką, kuris jas visas arba jų dalį skolina kapitalistui įmonininkui, žodžiu, įgalina *kapitalistą, skolinantį pinigus,* reikalauti sau kitos antvertės dalies *palūkanų* pavidalu. Tuo būdu *pačiam* kapitalistui įmonininkui lieka tik vadinamasis *pramoninis,* arba *komercinis,* pelnas.

Klausimas, kuriais dėsniais visa antvertės suma pasiskirsto tarp šių trijų kategorijų žmonių, visai neliečia mūsų temos. Bet iš to, kas pasakyta, aišku, kad:

Renta, palūkanos ir pramoninis pelnas — tai tik *įvairūs* prekės *antvertės* arba *joje įkūnyto neapmokėto darbo įvairių dalių vardai,* ir visi šie dalykai vienodu būdu *imami iš šito šaltinio, ir tik iš šito šaltinio.* Jie nekyla betarpiškai iš pačios *žemės* arba iš paties *kapitalo,* bet žemė ir kapitalas įgalina jų savininkus gauti atitinkamas dalis antvertės, kurią kapitalistas įmonininkas išspaudžia iš darbininko. Pačiam darbininkui teturi antraeilės reikšmės, ar visą šią antvertę — jo antdarbio arba neapmokėto darbo rezultatą — įsideda į kišenę vien tik kapitalistas įmonininkas, ar pastarasis yra priverstas išmokėti tam tikrą jos dalį kitiems žemės rentos ir palūkanų pavidalu. Tarkime, kad kapitalistas įmonininkas naudoja tik savo nuosavą kapitalą ir pats yra žemės savininkas. Šiuo atveju visa antvertė patektų į jo kišenę.

Kaip tik kapitalistas įmonininkas betarpiškai išspaudžia iš darbininko šią antvertę, nepriklausomai nuo to, kurią jos dalį jis galų gale galės sau pasilikti. Tuo būdu šis santykis tarp kapitalisto įmonininko ir samdomojo darbininko yra visos samdomojo darbo sistemos, visos šiuolaikinės gamybos sistemos pagrindas.

Todėl kai kurie piliečiai, dalyvavę mūsų diskusijoje, buvo neteisūs, mėgindami sušvelninti dalyką ir šį pagrindinį santykį tarp darbininko ir kapitalisto įmonininko laikyti antraeiliu klausimu; nors, iš kitos pusės, jie buvo teisūs, tvirtindami, kad kalbamomis aplinkybėmis kainų pakilimas gali labai nevienodai paliesti kapitalistą įmonininką, žemės savininką, piniginį kapitalistą, ir, jei norite, mokesčių rinkėją.

Iš to, kas pasakyta, išplaukia dar viena išvada.

Ta prekės vertės dalis, kuri sudaro tik žaliavų, mašinų vertę, vienu žodžiu, sunaudotų gamybos priemonių vertę, *ne*duoda jokių *pajamų*, — ji *tik* padengia *kapitalą*. Tačiau net neliečiant šio klausimo, būtų neteisinga tvirtinti, kad kita prekės vertės dalis, *kuri sudaro pajamas,* arba gali būti išleidžiama darbo užmokesčio, pelno, rentos, palūkanų pavidalu, *susideda* iš darbo užmokesčio vertės, rentos vertės, pelno vertės ir t. t. Tuo tarpu neliesime darbo užmokesčio ir nagrinėsime tik pramoninį pelną, palūkanas ir rentą. Mes ką tik matėme, kad prekėje esanti *antvertė* arba toji jos vertės dalis, kurioje yra įkūnytas *neapmokėtas darbas,* pati *susiskaido* į įvairias dalis, vadinamas trimis skirtingais vardais. Bet būtų visiškai neteisinga tvirtinti, kad šios prekės dalies vertė *susideda,* arba *susidaro, sudedant į krūvą savarankiškas šių trijų sudėtinių dalių vertes.*

Jei darbo valanda įsikūnija 6 pensų vertėje, jei darbininko darbo diena yra lygi 12 valandų ir jei pusė šio laiko yra neapmokėtas darbas, tai šis antdarbis prideda prekei 3 šilingų *antvertę,* t. y. tokią vertę, už kurią nebuvo sumokėta jokio ekvivalento. Ši 3 šilingų antvertė sudaro *visą fondą,* kurį kapitalistas įmonininkas gali pasidalyti, vis tiek kuria proporcija, su žemės savininku ir pinigų skolintoju. Ši 3 šilingų vertė sudaro ribą tos vertės, kurią jiems tenka tarp savęs dalytis. Bet iš tikrųjų nėra taip, kad pats kapitalistas įmonininkas savavališkai prideda prie prekių vertės vertę savo pelnui, toliau prie šios pridedama tolesnė vertė žemės savininkui ir t. t., ir šių laisvai nustatytų verčių suma sudaro bendrą vertę. Tuo būdu jūs matote visą klaidingumą tos paplitusios nuomonės, kuri painioja *kalbamosios vertės susiskaidymą* i tris dalis su šios vertės *susidarymu,* sudedant tris *savarankiškas* vertes, ir tuo būdu jungtinę vertę, iš kurios kyla renta, pelnas ir palūkanos, paverčia savavališku dydžiu.

Jei visas kapitalisto gaunamas pelnas yra lygus 100 svarų sterlingų, mes, žiūrėdami į šią sumą kaip į *absoliutų* dydį, vadiname ją *pelno mase.* Bet jei mes apskaičiuojame šių 100 svarų santykį su avansuotu kapitalu, tai šį *reliatyvų* dydį mes vadiname *pelno norma.* Aišku, kad ši pelno norma gali būti išreikšta dviem būdais.

Tarkime, kad *avansuotas darbo užmokesčiui* apmokėti kapitalas sudaro 100 svarų sterlingų. Jei sukurta antvertė irgi yra lygi 100 svarų sterlingų, tas mums rodo, jog pusė darbininko darbo dienos susideda iš *neapmokėto* darbo, ir — jei šį pelną matuotume darbo užmokesčiui avansuoto kapitalo verte — mes pasakytume, kad *pelno norma* sudaro 100%, nes avansuotoji vertė lygi 100, o realizuotoji vertė — 200.

Jei, iš kitos pusės, atsižvelgtume ne tik *į darbo užmokesčiui avansuotą kapitalą,* bet į *visą* avansuotą *kapitalą,* sakysime, 500 svarų sterlingų, iš kurių 400 svarų sudaro žaliavų, mašinų ir t. t. vertę, tai pasakytume, kad *pelno norma* sudaro tik 20%, nes 100 svarų sterlingų pelnas tėra tik penktoji *viso* avansuoto kapitalo dalis.

Pirmasis pelno normos išreiškimo būdas yra vienintelis, kuris parodo tikrąjį apmokėto ir neapmokėto darbo santykį, tikrąjį *darbo eksploatacijos* (leiskite man pasinaudoti šiuo prancūzišku žodžiu) laipsnį. Paprastai yra vartojamas antrasis išreiškimo būdas, ir iš tikrųjų jis tinka tam tikriems tikslams. Šiaip ar taip, jis yra labai patogus paslėpti tam laipsniui, kuriuo kapitalistas išspaudžia iš darbininko neapmokėtą darbą.

Pastabose, kurias man dar teks padaryti, aš vartosiu žodį *pelnas* visai kapitalisto išspaudžiamai antvertės masei išreikšti, visiškai neatsižvelgdamas į šios antvertės pasiskirstymą tarp įvairių kategorijų asmenų, o vartodamas žodžius *pelno norma,* visuomet matuosiu pelną jo santykiu su darbo užmokesčiui avansuoto kapitalo verte.

12. BENDRAS PELNO, DARBO UŽMOKESČIO IR KAINŲ SANTYKIS

Jei iš prekės vertės atimsime tai prekei sunaudotų žaliavų ir kitų gamybos priemonių vertę, t. y. atimsime vertę, kurią sudaro joje įdėtas *būtasis* darbas, tai likusiąją prekės vertės dalį sudarys tas darbo kiekis, kuris buvo įdėtas darbininko *paskutiniame* gamybos proceso etape. Jei šis darbininkas dirba 12 valandų per dieną, o 12 vidutinio darbo valandų kristalizuojasi aukso kiekyje, lygiame 6 šilingams, tai ši pridedamoji 6 šilingų vertė bus *vienintelė* vertė, kurią sukūrė jo darbas. Ši darbo laiko nustatoma vertė yra vienintelis fondas, iš kurio tiek darbininkas, tiek ir kapitalistas turi gauti atitinkamas savo dalis, arba dividendus, vienintelė vertė, kurią galima padalyti į darbo užmokestį ir pelną. Aišku, kad pati ši vertė nepasikeis, kintant santykiui, kuriuo ji gali būti dalijama tarp šių dviejų šalių. Taip pat čia niekas ne-

pasikeis, jei vietoj vieno darbininko paimsime visus dirbančiuosius gyventojus, arba vietoj vienos darbo dienos paimsime, pvz., 12 milijonų darbo dienų.

Kadangi kapitalistas ir darbininkas gali pasidalyti tik šią ribotą vertę, t. y. vertę, matuojamą visu darbininko darbu, tai kuo vienas iš jų gaus daugiau, tuo mažiau teks antram, ir atvirkščiai. Jeigu yra duotas tam tikras kiekis, tai visada viena jo dalis didės tuo pačiu santykiu, kuriuo mažės antra. Jei darbo užmokestis kinta, tai pelnas kis priešinga kryptimi. Jei darbo užmokestis krinta, tai pelnas kils, o jei darbo užmokestis kyla, tai pelnas kris. Jei darbininkas, kaip mes sakėme anksčiau, gauna 3 šilingus, t. y. pusę jo sukurtos vertės, arba, kitais žodžiais tariant, jei visa jo darbo diena susidaro iš pusės apmokamo ir pusės neapmokamo darbo, tai *pelno norma* bus lygi 100%, nes kapitalistas irgi gaus 3 šilingus. Jei darbininkas gauna tik 2 šilingus, arba dirba tik trečdalį visos dienos sau, tai kapitalistas gaus 4 šilingus, ir pelno norma tada bus lygi 200%. Jei darbininkas gauna 4 šilingus, tai kapitalistas gaus tik 2 šilingu, ir pelno norma tuomet kris iki 50%. Bet visi šie kitimai neturės įtakos prekės vertei. Vadinasi, visuotinis darbo užmokesčio pakilimas sukeltų bendros pelno normos kritimą, bet nepaveiktų prekių vertės.

Bet nors prekių vertės, kurios galų gale turi reguliuoti jų rinkos kainas, ir yra nustatomos vien tik viso jose fiksuoto darbo kiekio ir nepriklauso nuo šio kiekio padalijimo į apmokėtą ir neapmokėtą darbą, vis dėlto iš to dar neišplaukia, jog, pvz., pagaminamų per 12 valandų atskirų prekių arba prekių grupės vertės liks pastovios. Tam tikru darbo laiku arba su tam tikro darbo kiekio pagalba pagamintas prekių *skaičius*, arba masė, priklauso nuo panaudoto darbo *gamybinės jėgos*, o ne nuo jo *trukmės*, arba ilgumo. Esant tam tikram verpėjo gamybinės jėgos lygiui, per vieną 12 valandų darbo dieną galima pagaminti, pvz., 12 svarų verpalų, o esant žemesniam gamybinės jėgos lygiui — tik 2 svarus. Taigi, jei 12 valandų vidutinis darbas įsikūnija 6 šilingų vertėje, tai pirmuoju atveju 12 svarų verpalų atsieitų 6 šilingus, o antruoju atveju — 2 svarai verpalų taip pat atsieitų 6 šilingus. Tuo būdu pirmuoju atveju verpalų svaras atsieitų 6 pensus, o antruoju atveju — 3 šilingus. Tasai kainos skirtumas būtų panaudoto darbo gamybinių jėgų skirtumo padarinys. Didesnės gamybinės jėgos atveju viename verpalų svare būtų įkūnytas vienos valandos darbas, o mažesnės gamybinės jėgos atveju viename verpalų svare būtų įkūnytos šešios darbo valandos. Verpalų svaro kaina būtų lygi pirmuoju atveju tik 6 pensams, nors darbo užmokestis būtų palyginti aukštas, o pelno norma žema. Antruoju at-

veju ji būtų lygi 3 šilingams, nors darbo užmokestis būtų žemas, o pelno norma aukšta. Taip būtų todėl, kad verpalų svaro kaina nustatoma *viso* jame *įdėto darbo kiekio,* o ne pagal tą *santykį, kuriuo visas tas kiekis dalijamas į apmokėtą ir neapmokėtą darbą.* Mano anksčiau minėtas faktas, kad brangiai apmokamas darbas gali gaminti pigią prekę, o pigiai apmokamas darbas — brangią prekę, tuo būdu netenka savo paradoksalinio pobūdžio. Tas faktas yra tik išraiška to visuotinio dėsnio, jog prekės vertė nustatoma joje įdėto darbo kiekio ir kad joje įdėtas darbo kiekis visiškai priklauso nuo panaudoto darbo gamybinių jėgų ir todėl kinta su kiekvienu darbo našumo pakitimu.

13. KOVOS DĖL DARBO UŽMOKESČIO PAKĖLIMO ARBA PRIEŠ JO SUMAŽINIMĄ SVARBIAUSIEJI ATVEJAI

Dabar rimtai panagrinėkime svarbiausius kovos dėl darbo užmokesčio pakėlimo arba prieš jo sumažinimą atvejus.

1) Mes matėme, kad *darbo jėgos vertė,* arba, populiariau kalbant, *darbo vertė,* nustatoma būtinų pragyvenimo priemonių vertės arba joms pagaminti reikalingo darbo kiekio. Taigi, jei kurioje nors šalyje darbininko per dieną vidutiniškai suvartojamų būtinų pragyvenimo priemonių vertė sudaro 6 darbo valandas ir išreiškiama 3 šilingais, tai darbininkas turėtų dirbti kasdien 6 valandas, kad pagamintų savo kasdieninio pragyvenimo ekvivalentą. Jei visa darbo diena yra lygi 12 valandų, tai kapitalistas, mokėdamas darbininkui 3 šilingus, apmokėtų jam jo darbo vertę. Pusę darbo dienos sudaro neapmokėtas darbas, ir pelno norma yra lygi 100%. Bet tarkime dabar, kad dėl našumo sumažėjimo yra reikalingas didesnis darbo kiekis, sakysime, tam pačiam žemės ūkio produktų kiekiui pagaminti, ir tuo būdu darbininko vidutinio kasdien suvartojamų pragyvenimo priemonių kiekio kaina pakyla nuo 3 iki 4 šilingų. Šiuo atveju darbo *vertė* pakiltų trečdaliu, arba $33^1/_3$%. Darbininko kasdieninio pragyvenimo ekvivalentui pagal ankstyvesnį jo gyvenimo lygį pagaminti tada reikėtų 8 darbo valandų. Vadinasi, antdarbis sutrumpėtų nuo 6 iki 4 valandų, o pelno norma sumažėtų nuo 100% iki 50%. Bet darbininkas, reikalaudamas pakelti darbo užmokestį, reikalauja apmokėti tik *pakilusią savo darbo vertę,* kaip ir kiekvienas kitas prekės pardavėjas, kuris stengiasi, kai tik pakyla jo prekės išlaidos, kad ši pakilusi jo prekės vertė būtų apmokėta. Jei darbo užmokestis nepakyla arba pakyla nepakankamai, kad atlygintų pakilusią būtinų pragyvenimo priemonių vertę, tai darbo *kaina* krinta *žemiau darbo vertės* ir darbininko pragyvenimo lygis smunka.

Bet permaina gali įvykti ir priešinga kryptimi. Dėl pakilusio darbo našumo to paties vidutinio kasdien būtinų pragyvenimo priemonių kiekio kaina gali sumažėti nuo 3 iki 2 šilingų, kitaip sakant, vietoj 6 darbo dienos valandų reikės tik 4 valandų šių darbininko kasdien suvartojamų daiktų vertės ekvivalentui pagaminti. Dabar darbininkas galėtų už 2 šilingus nupirkti tiek pat pragyvenimo priemonių, kiek jis anksčiau galėjo nupirkti už 3 šilingus. Faktiškai *darbo vertė* sumažėtų, bet šiai darbo vertei sumažėjus, darbininkas disponuotų tuo pačiu prekių kiekiu, kaip ir anksčiau. Pelnas šiuo atveju pakiltų nuo 3 iki 4 šilingų, o pelno norma — nuo 100% iki 200%. Nors absoliutus darbininko pragyvenimo lygis ir pasiliktų toks pat, vis dėlto jo *reliatyvus* darbo užmokestis, o kartu su tuo ir jo *reliatyvi visuomeninė padėtis*, palyginus su kapitalisto padėtimi, pablogėtų. Darbininkas, priešindamasis šiam reliatyvaus darbo užmokesčio sumažinimui, reikalautų tik tam tikros dalies iš to, ką duoda jo paties darbo pakilusios gamybinės jėgos, ir stengtųsi tik išlaikyti savo ankstyvesnę reliatyvią padėtį visuomeninėse kopėčiose. Antai, Anglijos fabrikų viešpačiai, panaikinus grūdų įstatymą, sumažino darbo užmokestį, bendrai paėmus, 10%, tuo pačiu niekšiškai sulaužydami iškilmingus savo pažadus, kuriuos jie buvo davę propagandos prieš grūdų įstatymą metu. Iš pradžių darbininkų pasipriešinimas buvo nuslopintas, bet vėliau, dėl aplinkybių, kurių negaliu dabar smulkiau nagrinėti, prarastieji 10% vėl buvo atkovoti.

2) Pragyvenimo priemonių *vertė*, vadinasi, ir *darbo vertė*, gali pasilikti ta pati, bet dėl pirmesniojo *pinigų vertės pakitimo* gali pakitėti jų *piniginė kaina*.

Dėl turtingesnių kasyklų atradimo ir panašių priežasčių gali atsitikti, jog, pavyzdžiui, dviejų aukso uncijų gamyba pareikalaus ne daugiau darbo kaip anksčiau kad reikalaudavo vienos aukso uncijos pagaminimas. Šiuo atveju aukso *vertė* sumažės perpus, arba 50%. *Darbo vertė*, kaip ir visų kitų prekių *vertės*, dabar bus išreiškiama dvigubai didesnėmis *piniginėmis kainomis*, negu anksčiau. Dvylika darbo valandų, anksčiau išreikštų 6 šilingais, dabar bus išreiškiamos 12 šilingų. Jei darbininko darbo užmokestis pasiliktų ir toliau lygus 3 šilingams, užuot pakilęs iki 6 šilingų, tai *piniginė jo darbo kaina* dabar būtų lygi tik *pusei jo darbo vertės*, ir darbininko pragyvenimo lygis baisiai pablogėtų. Tai įvyks taip pat didesniu ar mažesniu mastu ir tuomet, jei jo darbo užmokestis pakils, bet neproporcingai aukso vertės kritimui. Tokiu atveju niekas nepakitėtų nei gamybinėse darbo jėgose, nei pasiūloje bei paklausoje, nei prekių vertėse. Niekas nepakitėtų, išskyrus piniginius šių verčių *pavadinimus*. Sakyti, kad tokiu

atveju darbininkas neturi reikalauti atitinkamo darbo užmokesčio pakėlimo, reiškia sakyti, kad darbininkas turi pasitenkinti apmokamas pavadinimais, o ne daiktais. Visa praėjusi istorija rodo, kad visuomet, kai įvyksta toks pinigų nuvertinimas, kapitalistai skuba išnaudoti šią progą, kad apgautų darbininkus. Viena labai gausi ekonomistų mokykla tvirtina, kad dėl naujų aukso klodų atradimo, dėl geresnio sidabro kasyklų eksploatavimo ir dėl pigesnio gyvsidabrio tiekimo, tauriųjų metalų vertė vėl sumažėjo. Tai galėtų paaiškinti visuotinį ir vienu laiku kontinente keliamą reikalavimą pakelti darbo užmokestį.

3) Lig šiol tarėme *darbo dieną* turint tam tikras ribas. Tačiau pati darbo diena neturi jokių pastovių ribų. Nuolatinė kapitalo tendencija yra ištęsti darbo dieną iki kraštutinio, fiziškai įmanomo jos ilgumo, nes tuo pačiu mastu padidės antdarbis ir, vadinasi, iš jo kyląs pelnas. Kuo daugiau kapitalui pasiseka prailginti darbo dieną, tuo didesnis yra tas svetimo darbo kiekis, kurį jis pasisavina. XVII šimtmetyje ir net pirmuose dviejuose XVIII šimtmečio trečdaliuose dešimties valandų darbo diena buvo normali darbo diena visoje Anglijoje. Antijakobininio karo metu, kuris iš tikrųjų buvo Britanijos baronų kova prieš Britanijos darbo žmonių mases, kapitalas kėlė orgijas ir prailgino darbo dieną nuo 10 iki 12, 14, 18 valandų. *Maltusas,* kurio jokiu būdu negalima įtarti verkšlenančiu sentimentalumu, apie 1815 metus išspausdintame pamflete paskelbė, jog jei ateityje reikalai nepasikeis, tautos gyvenimo pagrindai atsidurs pavojuje. Keletą metų prieš plačiai įvedant naujai išrastas mašinas, apie 1765 metus, Anglijoje pasirodė pamfletas antrašte: „*Traktatas apie pramonę*". Anoniminis autorius, aiškus darbininkų klasės priešas, plačiai rašo apie reikalingumą išplėsti darbo dienos ribas. Tarp kitų priemonių, jis siūlo šiam tikslui įsteigti *darbo namus,* kurie, kaip jis išsireiškia, turi būti „*siaubo namais*". Ir kokio gi ilgumo darbo dieną jis siūlo šiems „*siaubo namams*"? *Dvylika valandų* — lygiai tą patį laiką, kurį 1832 metais kapitalistai, ekonomistai ir ministrai paskelbė ne tik faktiškai esantį, bet ir būtiną darbo laiką vaikams, jaunesniems kaip 12 metų.

Parduodamas savo darbo jėgą, — o esant dabartinei sistemai jis yra priverstas tai daryti, — darbininkas perduoda kapitalistui šios jėgos naudojimą, bet tam tikrose įmanomose ribose. Jis parduoda savo darbo jėgą tam, kad ją išsaugotų, — mes čia nekalbame apie natūralų jos susidėvėjimą, — o ne sugriautų. Kai darbo jėga parduodama jos dienos arba savaitės verte, turima galvoje, kad ši darbo jėga negali būti išeikvota, sudėvėta per vieną dieną arba per vieną savaitę tiek, kiek per 2 dienas arba

per 2 savaites. Paimkime 1 000 svarų sterlingų vertės mašiną. Jei ji dirba 10 metų, tai ji kasmet prideda vertei tų prekių, kurioms pagaminti ji vartojama, 100 svarų sterlingų. Jei ji dirba 5 metus, ji prideda šių prekių vertei kasmet po 200 svarų sterlingų. Kitaip sakant, kasmetinio jos susidėvėjimo vertė yra atvirkščiai proporcinga laikui, per kurį ji susidėvi. Bet kaip tik šiuo atžvilgiu darbininkas skiriasi nuo mašinos. Mašina susivartoja ne visiškai tokiu pat santykiu, kokiu ji yra naudojama. O žmogus, atvirkščiai, suirsta daug didesniu laipsniu, negu tai galima spręsti vien iš skaitmeninių duomenų apie jo darbo ilginimą.

Kai darbininkai kovoja dėl darbo dienos sutrumpinimo iki ankstyvesnio jos įmanomo ilgumo, arba, — nepajėgdami iškovoti normalios darbo dienos nustatymo įstatymo keliu, — stengiasi užkirsti kelią besaikiam darbui, reikalaudami pakelti darbo užmokestį ir pakelti taip, kad jis būtų ne tik proporcingas išspaustam iš jų papildomam laikui, bet ir viršytų jį, — darbininkai tik atlieka pareigą savo pačių ir savo padermės atžvilgiu. Jie tiktai nustato tam tikras ribas tironiškoms kapitalo uzurpacijoms. Laikas yra erdvė žmogui vystytis. Žmogus, kuris neturi nė valandėlės laisvo laiko, žmogus, kurio visą gyvenimą, be grynai fizinių poreikių sukeliamų pertraukų miegui, valgiui ir t. t., paglemžia darbas kapitalistui, — toks žmogus yra žemesnis už darbinį gyvulį. Išsekinto kūno ir sugyvulėjusios dvasios jis tėra tik mašina svetimam turtui gaminti. Tuo tarpu visa šiuolaikinės pramonės istorija rodo, kad kapitalas, jei jis nebus pažabotas, negailestingai ir į nieką neatsižvelgdamas sieks to, kad visą darbininkų klasę nuvestų į šį žemiausios degradacijos laipsnį.

Ilgindamas darbo dieną, kapitalistas gali mokėti *aukštesnį darbo užmokestį* ir vis dėlto mažinti *darbo vertę*. Tai atsitinka tuomet, kai darbo užmokesčio pakilimas neatitinka išspausto iš darbininko darbo kiekio padidėjimo ir dėl to įvykstančio greitesnio darbo jėgos išsekimo. Kapitalistas gali tai pasiekti ir kitu būdu. Pavyzdžiui, buržuaziniai Anglijos statistikai jums pasakys, kad vidutinis Lankaširo fabrikuose dirbančių šeimų darbo užmokestis pakilo. Jie užmiršta, kad dabar po kapitalo Džagernauto[1] ratais metamas jau ne tik suaugęs vyras, šeimos galva, bet ir jo žmona ir trys ar keturi vaikai ir kad jų bendro darbo užmokesčio pakilimas neatitinka iš darbininko šeimos išspausto viso antdarbio kiekio.

---

[1] Marksas primena čia vežimą, kuriuo iškilmingomis dienomis po Purio miesto gatves buvo vežiojamas indų dievo Višnu atvaizdas — Džagernautas; tikintieji puldavo po vežimo ratais ir žūdavo. *Red.*

Net ir esant nustatytoms darbo dienos riboms, kaip dabar yra visose fabrikų įstatymų tvarkomose pramonės šakose, gali atsirasti reikalas pakelti darbo užmokestį nors tik tam, kad *darbo vertė* būtų išlaikyta ankstyvesniame lygyje. Pakeliant darbo *intensyvumą*, darbininkas gali būti priverstas per vieną darbo valandą išeikvoti tiek gyvybinės jėgos, kiek anksčiau išeikvodavo per 2 valandas. Tai tam tikru laipsniu įgyvendinta fabrikų įstatymų tvarkomose pramonės šakose, pagreitinant mašinų veikimą ir padidinant darbo mašinų skaičių, kurį dabar turi prižiūrėti vienas žmogus. Jei darbo intensyvumo, arba per vieną valandą išeikvoto darbo kiekio, pakėlimas vyksta lygia greta su darbo dienos sutrumpinimu, tai darbininkas vis dėlto laimi iš to. Bet jei ši riba yra peržengiama, jis vienur praranda tai, ką jis laimi kitur, ir tada 10 valandų darbas veiks jį lygiai taip pat naikinamai, kaip anksčiau 12 valandų. Pažabodamas šią kapitalo tendenciją kova dėl tokio darbo užmokesčio pakėlimo, kuris atitiktų kylantį darbo intensyvumą, darbininkas tik kovoja prieš darbo nuvertinimą ir savo padermės išsigimimą.

4) Jums visiems yra žinoma, kad dėl priežasčių, kurių čia nėra reikalo aiškinti, kapitalistinė gamyba vyksta tam tikrais periodiniais ciklais. Ji pereina ramybės, augančio pagyvėjimo, klestėjimo, perprodukcijos, krizės ir sustingimo stadijas. Prekių rinkos kainos ir pelno rinkos normos seka paskui šias fazes, jos tai nukrinta žemiau už savo vidutinį lygį, tai vėl pakyla aukščiau už jį. Jei jūs panagrinėsite visą šį ciklą, jūs pastebėsite, kad vienas rinkos kainos nukrypimas yra išlyginamas kito ir kad, paėmus vidurkį, prekių rinkos kainos viso ciklo ribose reguliuojamos tų prekių verčių. Ir štai krintančių rinkos kainų fazėje ir krizės bei sustingimo fazėse darbininkas gali būti tikras, kad jei jis nebus visai išmestas iš darbo, tai jam tikrai sumažins darbo užmokestį. Kad nebūtų apgautas, jis turi, net ir rinkos kainoms krintant, kovoti su kapitalistu dėl to, kuriuo, būtent, mastu tapo būtinas darbo užmokesčio sumažinimas. Jei darbininkas nekovotų dėl darbo užmokesčio pakėlimo klestėjimo fazių metu, kai kapitalistai gauna antpelnius, tai vidutiniškai už visą pramonės ciklą jis negautų net ir *vidutinio* savo *darbo užmokesčio*, arba savo darbo *vertės*. Būtų visiška beprotybė reikalauti, kad darbininkas, kurio darbo užmokestis yra neišvengiamai mažinamas nepalankių ciklo fazių metu, atsisakytų nuo atitinkamo savo nuostolių išlyginimo palankiųjų fazių metu. Aplamai, visų prekių *vertės* realizuojasi tik dėl nuolat kintančių rinkos kainų išsilyginimo, kuris įvyksta dėl nuolatinių pasiūlos ir paklausos santykio svyravimų. Šiuolaikinės santvarkos sistemoje darbas yra tik

prekė, kaip ir bet kuri kita prekė. Vadinasi, ir darbas turi būti veikiamas tų pačių svyravimų, kad tuo būdu gautume vidutinę kainą, atitinkančią jo vertę. Būtų absurdas, iš vienos pusės, žiūrėti į darbą kaip į prekę, o, iš antros pusės, daryti jį nepriklausomą nuo tų dėsnių, kurie reguliuoja prekių kainas. Vergas gauna nuolatinį ir nustatytą pragyvenimo priemonių kiekį, o samdomasis darbininkas to negauna. Jis turi kovoti vienu atveju dėl darbo užmokesčio pakėlimo, kad ir tik tam, kad išlygintų darbo užmokesčio kritimą kitu atveju. Jei darbininkas nužemintai sutiktų priimti kapitalisto valią, kapitalisto įsakymą, kaip aukščiausią ekonominį dėsnį, jis turėtų pakelti visus vergo vargus, neturėdamas to užtikrinto pragyvenimo, kuriuo naudojasi vergas.

5) Visais atvejais, kuriuos aš išnagrinėjau, — o jie sudaro 99 iš 100, — jūs matėte, kad kova dėl darbo užmokesčio pakėlimo vyksta tik kaip *ankstesnių* pakitimų pasekmė, ir kad ji yra neišvengiamas rezultatas ankstesnių pakitimų, kurie įvyksta gamybos apimtyje, darbo gamybinėse jėgose, darbo vertėje, pinigų vertėje, išspaudžiamo darbo ilgume arba intensyvume, rinkos kainų svyravimuose, kurie priklauso nuo pasiūlos ir paklausos svyravimų ir atitinka įvairias pramoninio ciklo fazes; žodžiu, ši kova yra darbo reakcija prieš ankstesnius kapitalo veiksmus. Nagrinėdami kovą dėl darbo užmokesčio pakėlimo nepriklausomai nuo visų šitų aplinkybių, atsižvelgdami tik į darbo užmokesčio pakitimus ir nepaisydami kitų juos sąlygojančių pakitimų, jūs remiatės klaidinga prielaida tam, kad prieitumėte klaidingas išvadas.

14. KOVA TARP KAPITALO IR DARBO IR JOS REZULTATAI

1) Aš parodžiau, kad periodinis darbininkų pasipriešinimas darbo užmokesčio sumažinimui ir jų periodiniai mėginimai iškovoti darbo užmokesčio pakėlimą yra neatskiriamai susiję su samdomojo darbo sistema ir diktuojami kaip tik to fakto, kad darbas yra prilyginamas prekei ir, vadinasi, jis pajungtas tiems dėsniams, kurie reguliuoja visuotinį kainų judėjimą; aš parodžiau toliau, kad visuotinis darbo užmokesčio pakėlimas sukeltų bendros pelno normos sumažėjimą, nedarydamas įtakos nei vidutinėms prekių kainoms, nei jų vertėms; dabar pagaliau kyla klausimas: kokios yra šioje nuolatinėje kovoje tarp kapitalo ir darbo perspektyvos pastarajam laimėti?

Aš galėčiau atsakyti apibendrinimu ir pasakyti, kad darbo *rinkos kaina,* kaip ir visų kitų prekių kainos, ilgainiui prisitaikys prie jo *vertės;* kad, vadinasi, nežiūrint į visus kilimus ir kritimus,

kad ir kažin ką darbininkas bedarytų, — jis vidutiniškai gaus tik savo darbo vertę, kuri yra jo darbo jėgos vertė, nustatoma būtinų jai išlaikyti ir reprodukuoti pragyvenimo priemonių vertės; o ši pragyvenimo priemonių vertė savo ruožtu nustatoma joms pagaminti reikalingo darbo kiekio.

Bet yra kai kurių ypatingų bruožų, skiriančių *darbo jėgos vertę*, arba *darbo vertę*, nuo visų kitų prekių vertės. Darbo jėgos vertė susideda iš dviejų elementų, iš kurių vienas yra grynai fizinis, o antras — istorinis arba visuomeninis. *Žemutinė* darbo jėgos vertės *riba* yra nustatoma *fizinio* elemento. Tai reiškia, jog darbininkų klasė tam, kad galėtų save išlaikyti ir reprodukuoti, tęsti savo fizinę egzistenciją, turi gauti savo pragyvenimui ir dauginimuisi absoliučiai būtinų pragyvenimo priemonių. Vadinasi, šių absoliučiai būtinų pragyvenimo priemonių *vertė* sudaro žemutinę *darbo vertės* ribą. Iš antros pusės, ir darbo dienos ilgumas turi savo kraštutines, nors ir labai elastiškas ribas. Kraštutinę jos ribą sudaro fizinė darbininko jėga. Jei kasdieninis jo gyvybinių jėgų išsekimas peržengia tam tikrą ribą, tai darbininkas neįstengia kartoti tokio įtempimo diena po dienos. Tačiau ši riba, kaip jau minėjau, yra labai elastiška. Greitai pasikeičiančios silpnos ir trumpai gyvenančios kartos gali darbo rinką nebloglau aprūpinti, kaip ir eilė stiprių ir ilgai gyvenančių kartų.

Be šito grynai fizinio elemento, darbo vertė nustatoma kiekvienoje šalyje pagal *tradicinį gyvenimo lygį*. Šį lygį sudaro ne tik fizinio gyvenimo reikmių patenkinimas, bet ir patenkinimas tam tikrų reikmių, kylančių iš tų visuomeninių sąlygų, kuriomis žmonės gyvena ir kuriomis jie auklėjami. Anglo gyvenimo lygis gali būti numuštas ligi airio gyvenimo lygio, vokiečių valstiečio — lygi latvio valstiečio gyvenimo lygio. Apie tą svarbų vaidmenį, kurį šiuo atžvilgiu vaidina istorinės tradicijos ir visuomeniniai įpročiai, jūs galite sužinoti iš p. *Tornlono* veikalo „*Gyventojų perteklius*", kur autorius parodo, jog vidutinis darbo užmokestis įvairiose Anglijos žemės ūkio apygardose yra skirtingas dar ir šiandieną priklausomai nuo daugiau ar mažiau palankių sąlygų, kuriomis tos apygardos atsipalaidavo iš baudžiavos.

Šitas istorinis, arba socialinis, elementas, kuris įeina į darbo vertę, gali didėti, mažėti arba net visai išnykti, ir tuo būdu nieko nepaliks, išskyrus *fizinę ribą*. *Antijakobininio* karo metu, kuris buvo pradėtas, — kaip sakydavo nepataisomas mokesčių rijikas ir sinekūrų mėgėjas senis Džordžas Rozas, — mūsų šventojo tikėjimo palaimoms nuo netikėlių prancūzų puolimo išgelbėti, gerieji anglų fermeriai, apie kuriuos mes taip švelniai kalbėjome viename iš praėjusių posėdžių, sumažino žemės ūkio

darbininkų darbo užmokestį net žemiau *to grynai fizinio minimumo,* o trūkumą pragyvenimo priemonių, būtinų fiziniam darbininkų ir jų padermės išlaikymui, jie papildė *mokesčiais vargšų naudai.* Tai buvo puikiausias būdas paversti samdomąjį darbininką vergu, o išdidųjį šekspyrinį jomeną — pauperu.

Jei jūs palyginsite darbo užmokesčio arba darbo vertės lygį įvairiose šalyse arba toje pačioje šalyje įvairiomis istorinėmis epochomis — pamatysite, kad pati *darbo vertė* yra ne pastovus, bet kintamas dydis, net ir tuo atveju, kai visų kitų prekių vertės palieka tos pačios.

Panašus palyginimas parodytų taip pat, kad kinta ne tik *pelno rinkos normos,* bet ir jo *vidutinės normos.*

Tačiau pelnui nėra jokio dėsnio, kuris nustatytų jo *minimumą.* Mes negalime pasakyti, kokia yra žemutinė jo kritimo riba. Kodėl gi mes negalime nustatyti šios ribos? Todėl, kad, nors mes galime nustatyti darbo užmokesčio *minimumą,* mes negalime nustatyti jo *maksimumo.* Mes tegalime pasakyti, kad, jei yra duotos darbo dienos ribos, *pelno maksimumas* atitinka *fizinį darbo užmokesčio minimumą,* o esant tam tikram darbo užmokesčiui *pelno maksimumas* atitinka tokį darbo dienos ištęsimą, kokį tik gali leisti fizinės darbininko jėgos. Tuo būdu pelno maksimumas yra apribojamas darbo užmokesčio fizinio minimumo ir darbo dienos fizinio maksimumo. Aišku, kad tarp šių dviejų *maksimalinės pelno normos* ribų yra galima didžiulė variacijų skalė. Faktiškas jos aukštis nustatomas vien nuolatinės kovos, vykstančios tarp kapitalo ir darbo: kapitalistas nuolat siekia sumažinti darbo užmokestį iki jo fizinio minimumo ir ištęsti darbo dieną iki jos fizinio maksimumo, tuo tarpu darbininkas nuolat spaudžia priešinga kryptimi.

Dalykas virsta kovojančių pusių jėgų santykio klausimu.

2) O dėl *darbo dienos apribojimo* tiek Anglijoje, tiek ir visose kitose šalyse, tai toks apribojimas niekada neįvyko be *įstatymų įsikišimo,* o to įsikišimo niekada nebūtų buvę be nuolatinio spaudimo iš darbininkų pusės. Šiaip ar taip, darbo dienos apribojimo nebūtų buvę galima pasiekti privačiais darbininkų ir kapitalistų susitarimais. Pats šis *bendro politinio veikimo* būtinumas įrodo, kad grynai ekonominėje kovoje kapitalas yra stipresnioji pusė.

O dėl *darbo vertės ribų,* tai faktiškas jų nustatymas visuomet priklauso nuo pasiūlos ir paklausos. Čia turiu galvoje darbo paklausą iš kapitalo pusės ir darbo pasiūlą iš darbininkų pusės. Kolonijinėse šalyse pasiūlos ir paklausos dėsnis yra palankus

darbininkams. Tuo išaiškinamas palyginti aukštas darbo užmokesčio lygis Jungtinėse Valstybėse. Kapitalas ten atsiduria labai keblioje padėtyje. Jis negali sukliudyti darbo rinkai nuolat tuštėti dėl nuolatinio samdomųjų darbininkų virtimo nepriklausomais, savarankiškais valstiečiais. Samdomojo darbininko padėtis labai žymiai amerikiečių daliai yra tik pereinamoji stadija, iš kurios darbininkas tikisi tikrai išeisiąs per trumpesnį ar ilgesnį laiką[1]. Šiai padėčiai kolonijose pataisyti tėviškai rūpestinga Britanijos vyriausybė jau kurį laiką laikosi vadinamosios šiuolaikinės kolonizacijos teorijos, kurios esmė yra ta, jog kolonijose nustatoma dirbtinai aukšta kaina žemei, siekiant sustabdyti per greitą samdomųjų darbininkų virtimą nepriklausomais valstiečiais.

Bet pereisime prie senų civilizuotų šalių, kuriose kapitalas valdo visą gamybos procesą. Paimsime, pvz., Anglijos žemės ūkio darbininkų darbo užmokesčio pakilimą nuo 1849 iki 1859 m. Kurie buvo jo padariniai? Fermeriai negalėjo, kaip kad jiems būtų pataręs mūsų bičiulis Uestonas, pakelti kviečių vertės; jie net negalėjo pakelti jų rinkos kainų. Atvirkščiai, jie turėjo susitaikinti su jų kritimu. Bet per šiuos vienuolika metų jie įsivedė įvairiausias mašinas, įsisavino naujus mokslinius metodus, pavertė dalį ariamos žemės ganyklomis, padidino fermų dydį, o tuo pačiu ir gamybos mastą, ir, šiais bei kitais būdais sumažinę darbo paklausą, padidindami darbo gamybinę jėgą, vėl pasiekė to, kad susidarė reliatyvus kaimo gyventojų perteklius. Tai ir yra, apla- mai, tas metodas, kuriuo senose šalyse su apgyventomis žemėmis kapitalas greičiau ar lėčiau reaguoja į darbo užmokesčio pakilimą. Rikardo teisingai pažymėjo, kad mašina nuolat konkuruoja su darbu ir dažnai gali būti įvesta tik tuomet, kai darbo kaina pasiekia tam tikrą aukštį; bet mašinų panaudojimas tėra tik vienas iš daugelio metodų darbo gamybinėms jėgoms padidinti. Tas pats vystymasis, kuris, iš vienos pusės, padaro reliatyvų paprasto darbo perteklių, iš antros pusės, suprastina kvalifikuotą darbą ir tuo būdu jį nuvertina.

Tas pats dėsnis veikia ir kita forma. Besivystant darbo gamybinėms jėgoms, kapitalo kaupimas pagreitėja, nežiūrint net palyginti aukšto darbo užmokesčio lygio. Iš to būtų galima spręsti, — kaip tat ir padarė *A. Smitas,* kurio laikais šiuolaikinė

[1] Žr. „Kapitalo" I t., 25 sk., 253 išnašą: „Čia kalbama apie tikrąsias kolonijas, apie žmonių nepaliestas žemes, kurias kolonizuoja laisvi imigrantai. Jungtinės Valstybės ekonomine prasme vis dar tebėra Europos kolonija. Beje, čia priklauso ir tokios senosios nausėdijos, kuriose vergijos panaikinimas iš pagrindų pakeitė visus santykius". Nuo to laiko, kai žemė visur kolonijose buvo užgrobta privačion nuosavybėn, užkirstas kelias samdomiesiems darbininkams virsti savarankiškais gamintojais. *Red.*

pramonė tik pradėjo vystytis, — kad šis pagreitintas kapitalo kaupimas turi nusverti svarstykles darbininko naudai, nes jis užtikrina vis augančią paklausą jo darbui. Būdami tos pačios nuomonės, daugelis tų laikų rašytojų stebėjosi, kad, nors anglų kapitalas per pastaruosius 20 metų augo daug greičiau, negu Anglijos gyventojai, darbo užmokestis pakilo ne tokiu pat mastu. Bet kartu su kaupimo proceso pažanga vyksta *progresuojąs kapitalo sudėties kitimas*. Toji viso kapitalo dalis, kuri yra sudaryta iš pastovaus kapitalo, mašinų, žaliavų, visokiausių gamybos priemonių, progresyviai auga, palyginus su antrąja kapitalo dalimi, kuri yra išleidžiama darbo užmokesčiui, arba darbui pirkti. Šis dėsnis daugiau ar mažiau tikslia forma buvo nustatytas p. Bartono, Rikardo, Sismondžio, profesoriaus Ričardo Džonso, profesoriaus Ramsėjaus, Šerbiuljės ir kitų.

Jei šių abiejų sudėtinių kapitalo dalių santykis buvo iš pradžių 1 : 1, tai pramonei augant jis pasidarys lygus 5 : 1 ir t. t. Jei iš 600 viso kapitalo 300 išleidžiami įrankiams, žaliavoms ir t. t. ir 300 darbo užmokesčiui, tai visas kapitalas turi būti padvigubintas, kad sudarytų paklausą 600 darbininkų vietoje 300 darbininkų. Bet jei iš 600 viso kapitalo 500 yra išleidžiami mašinoms, medžiagoms ir t. t. ir tik 100 darbo užmokesčiui, tai tas pats kapitalas turi pakilti nuo 600 iki 3 600, kad sudarytų paklausą 600 darbininkų vietoje 300. Todėl vystantis pramonei darbo paklausa atsilieka nuo kapitalo kaupimo. Ji, tiesa, didėja, bet nuolat mažėjančia proporcija, palyginus su viso kapitalo augimu.

Šių negausių nurodymų užteks parodyti, kad pats šiuolaikinės pramonės vystymasis turi vis labiau nusverti svarstykles kapitalisto naudai, o darbininko nenaudai ir kad, vadinasi, bendra kapitalistinės gamybos tendencija yra nukreipta ne į darbo užmokesčio vidutinio lygio pakėlimą, bet į jo sumažinimą, t. y. ji didesniu arba mažesniu laipsniu veda į *darbo vertės* sumažinimą iki *minimalios* jos *ribos*. Bet jeigu *dalykai* šioje sistemoje turi tokią tendenciją, tai argi tai reiškia, kad darbininkų klasė turi nustoti kovojusi prieš šiuos plėšikiškus kapitalo kėslus ir nutraukti savo pastangas išnaudoti atsitiktines palankias aplinkybes bent laikinai savo būklei pagerinti? Jei darbininkai taip padarytų, jie išsigimtų į bespalvę masę nusmukusių badmirių, kuriems jau nebebūtų išsigelbėjimo. Aš manau, kad išaiškinau, jog darbininkų kova dėl darbo užmokesčio lygio yra neatskiriamai susijusi su visa samdomojo darbo sistema, jog jų pastangos pakelti darbo užmokestį 99 atvejais iš 100 atvejų tėra tik pastangos išlaikyti esamą darbo vertę ir kad būtinumas kovoti su kapitalistais dėl darbo kainos glūdi darbininkų padėtyje, kuri juos verčia pardavi-

nėti save kaip prekę. Jei darbininkai kasdieniniuose savo susirėmimuose su kapitalu bailiai nusileistų, tai tikrai patys atimtų sau galimybę pradėti bet kurį platesnį judėjimą.

Tuo pačiu metu, net ir visiškai neatsižvelgiant į visuotinį darbininkų pavergimą, susijusį su samdomojo darbo sistema, darbininkų klasė neturi perdėti galutinių šios kasdieninės kovos rezultatų. Ji neturi užmiršti, kad čia ji kovoja tik prieš pasekmes, bet ne prieš šių pasekmių priežastis; kad ji tik sulaiko tendenciją, bloginančią jos padėtį, bet nekeičia šios tendencijos krypties; kad ji panaudoja tik paliatyvus, bet negydo ligos. Todėl darbininkai neturi apsiriboti vien tik šiais neišvengiamais partizaniškais susirėmimais, kurie nuolat kyla dėl nepaliaujamų grobikiškų kapitalo kėslų arba dėl pakitimų rinkoje. Jie turi suprasti, kad šiuolaikinė sistema, nežiūrint viso to vargo, kurį ji jiems neša, tuo pačiu metu kuria tas *materialines sąlygas* ir *visuomenines formas,* kurios yra būtinos ekonominiam visuomenės pertvarkymui. Vietoje konservatyvaus devizo: *„Teisingas darbo užmokestis už teisingą darbo dieną"* darbininkai savo vėliavoje turi įrašyti *revoliucinį* šūkį: *„Samdomojo darbo sistemos panaikinimas!"*.

Po šio labai ilgo, ir, bijau, varginančio dėstymo, be kurio negalėjau išsiversti, norėdamas nušviesti pagrindinį klausimą, aš baigsiu savo pranešimą, siūlydamas tokią rezoliuciją:

1) Visuotinis darbo užmokesčio lygio pakilimas veda į visuotinį pelno normos kritimą, bet aplamai prekių kainų neveikia.

2) Bendra kapitalistinės gamybos tendencija yra ne kelti vidutinį darbo užmokesčio lygį, bet jį mažinti.

3) Tredjunionai gerai veikia kaip pasipriešinimo prieš kapitalo kėslus centrai. Daugeliu atvejų jie pralaimi todėl, kad neteisingai naudoja savo jėgas. O aplamai, jie nepasiekia savo tikslo, nes apsiriboja partizaniška kova prieš esamos sistemos pasekmes, užuot stengęsi tuo pačiu metu ją pakeisti ir savo organizuotas jėgas panaudoti kaip priemonę darbininkų klasei galutinai išvaduoti, t. y. samdomojo darbo sistemai galutinai panaikinti.

Pranešimas, K. Markso skaitytas 1865 m. birželio 20 ir 27 d. Tarptautinės Darbininkų Asociacijos Generalinės Tarybos posėdžiuose

Pirmą kartą išspausdintas atskira brošiūra antrašte „Darbo užmokestis, kaina ir pelnas" Londone 1898 m.

Spausdinama pagal rankraštį

Versta iš anglų kalbos

K. MARKSAS

PRATARMĖ „KAPITALO“ PIRMOJO TOMO PIRMAJAM VOKIŠKAJAM LEIDIMUI

Veikalas, kurio pirmąjį tomą aš pateikiu publikos dėmesiui, sudaro mano 1859 m. paskelbtojo veikalo „Dėl politinės ekonomijos kritikos“ tęsinį. Ilga pertrauka tarp veikalo pradžios ir jo tęsinio kilo dėl ilgametės ligos, kuri ne kartą nutraukdavo mano darbą.

Aukščiau minėtojo ankstesniojo kūrinio turinys yra reziumuotas *pirmajame* šio tomo *skyriuje*[1]. Aš tai padariau ne tiktai didesnio dėstymo nuoseklumo ir pilnumo sumetimais. Pats dėstymas yra pagerintas. Kiek leido pats dalykas, daugelis punktų, kurie anksčiau tebuvo vos nužymėti, čia buvo toliau išvystyti, ir, atvirkščiai, teiginiai, kurie buvo ten išsamiai išnagrinėti, čia tik trumpai tepaliesti. Poskyriai, paskirti *vertės* ir *pinigų teorijos istorijai,* dabar, žinoma, visai praleisti. Tačiau skaitytojas, pažįstąs ankstesnį veikalą, pirmojo skyriaus pastabose ras naujų šaltinių šios teorijos istorijai.

Kiekviena pradžia sunki — tai tinka kiekvienam mokslui. Todėl sunkiausias suprasti bus *pirmasis skyrius,* ypač tas jo poskyris, kur pateikiama *prekės analizė.* O kai dėl *vertės substancijos*

[1] „Kapitalo“ I tomo pirmajame leidime dalys buvo pažymėtos kaip skyriai; tuo būdu, šiuo atveju čia suprantami trys pirmieji skyriai. *Red.*

ir *vertės dydžio analizės,* aš ją, kiek tai buvo galima, supopuliarinau[1].

Vertės forma, kurios galutinis pavidalas yra *piniginė forma,* yra labai neturininga ir paprasta. Ir vis dėlto daugiau kaip 2 000 metų žmogaus protas veltui mėgino ją suprasti, tuo tarpu kai, iš antros pusės, jam bent apytikriai pavyko daug turiningesnių ir sudėtingesnių formų analizė. Kodėl taip? Todėl, kad išsivysčiusį kūną lengviau studijuoti negu *kūno ląstelę.* Be to, analizuojant ekonomines formas, negalima naudotis nei mikroskopu, nei cheminiais reaktyvais. Ir viena ir antra turi pakeisti abstrahavimo galia. Bet buržuazinei visuomenei darbo produkto *prekinė forma,* arba prekės *vertinė forma,* yra *ekonominės ląstelės* forma. Nepašvęstajam jos analizė pasirodys tiesiog *įmantrių smulkmenų* eilė. Ir tai iš tikrųjų *smulkmenos,* bet tokios smulkmenos, su kuriomis, pavyzdžiui, turi reikalą *mikroanatomija.*

Taigi, išskyrus skyrių apie *vertės formą,* šioje knygoje nebus sunkių suprasti vietų. Aš, žinoma, turiu galvoje skaitytojus, kurie nori išmokti šį tą *nauja* ir, vadinasi, patys nori pagalvoti.

Fizikas arba stebi gamtos procesus ten, kur jie pasireiškia ryškiausiu pavidalu ir yra mažiausiai juos pažeidžiančių įtakų užtemdomi, arba, jeigu tai yra galima, daro eksperimentus tomis sąlygomis, kurios laiduoja proceso eigą grynu pavidalu. Mano tyrinėjimo objektas šiame veikale yra *kapitalistinis gamybos būdas* ir jį atitinką *gamybos ir mainų santykiai.* Klasikinė šio gamybos būdo šalis iki šiol tebėra *Anglija.* Štai kodėl ji yra pagrindinė mano teorinių išvadų iliustracija. Bet jeigu vokietis skaitytojas ims fariziejiškai traukyti pečius dėl tų sąlygų, kuriose yra Anglijos pramonės ir žemės ūkio darbininkai, arba optimistiškai guosis tuo, kad Vokietijoje reikalai yra toli gražu ne taip blogi, tai aš turėsiu jam pastebėti: *De te fabula narratur!*[2].

Savaime čia svarbu ne didesnis ar mažesnis išsivystymo laipsnis tų visuomeninių antagonizmų, kurie išplaukia iš gamtinių

[1] Tai atrodė juo labiau reikalinga, kad esminių nesusipratimų yra net tame *F. Lasalio* veikalo prieš *Šulcę-Deličą* skyriuje, kur, kaip pareiškia autorius, pateikiama *mano* tyrinėjimo šiuo klausimu „dvasinė kvintesencija". Prie progos pasakysiu — jei *F. Lasalis visus bendruosius teorinius* savo ekonominių veikalų *teiginius,* pavyzdžiui, apie *istorinį* kapitalo pobūdį, apie *ryšį tarp gamybinių santykių ir gamybos būdo* ir t. t. ir t. t., beveik pažodžiui, net ir mano sukurtąją *terminologiją,* pasiskolino iš *mano* kūrinių ir, be to, *nenurodydamas šaltinio, tai,* žinoma, tat buvo propagandos sumetimų padiktuota. Aš, aišku, nekalbu apie smulkmenas, į kurias jis įsileidžia, o taip pat apie praktinį teorijos taikymą, su kuriuo aš neturiu nieko bendro. *(Markso pastaba.)*

[2] Čia apie tave kalbama! *Red.*

kapitalistinės gamybos dėsnių. Čia svarbu *patys šie dėsniai, pačios šios tendencijos,* kurios veikia ir yra įgyvendinamos su geležiniu būtinumu. Šalis, kurios pramonė yra labiau išsivysčiusi, mažiau išsivysčiusiai šaliai parodo tiktai jos pačios ateities paveikslą.

Bet to maža. Ten, kur pas mus yra visiškai įsigalėjusi kapitalistinė gamyba, pavyzdžiui, fabrikuose tiesiogine šio žodžio prasme, mūsų sąlygos yra *žymiai blogesnės* už Anglijos, nes pas mus nėra atsvaro fabrikų įstatymų pavidalu. Visose kitose srityse mes, kaip ir kitos kontinentinės Vakarų Europos šalys, kenčiame ne tiktai dėl kapitalistinės gamybos išsivystymo, bet taip pat ir dėl nepakankamo jos išsivystymo. Greta šiuolaikinių vargų mus engia visa eilė paveldėtų vargų, kurie atsiranda todėl, kad pas mus ir toliau tebegyvalioja senieji, atgyvenę gamybos būdai su visa virtine juos lydinčių *pasenusių* visuomeninių ir politinių santykių. Mes kenčiame ne tiktai nuo gyvųjų, bet ir nuo mirusiųjų. *Mirusis griebia gyvąjį.*

Palyginus su angliškąja, socialinė Vokietijos ir visų kitų kontinentinių Vakarų Europos šalių statistika yra skurdi. Tačiau ji atidengia uždangą kaip tik tiek, kad leistų įtarti, jog po ja yra medūzos galva. Mūsų pačių būklė *sukeltų mums siaubą,* jeigu mūsų vyriausybės ir parlamentai periodiškai skirtų komisijas, kaip tat daroma Anglijoje, ekonominėms sąlygoms ištirti, jeigu šios komisijos turėtų tokius pat įgaliojimus tiesai atskleisti, kaip Anglijoje, jeigu pavyktų šiam tikslui surasti tokius pat kompetentingus, nešališkus ir ryžtingus žmones, kaip Anglijos fabrikų inspektoriai, Anglijos gydytojai, kurie sudaro ataskaitas apie „Public Health" (visuomenės sveikatą), kaip tyrinėjusių moterų ir vaikų išnaudojimo sąlygas, butų, mitybos ir t. t. būklę Anglijos komisijų nariai. Persėjui reikėjo kepurės, kuri žmogų padaro nematomą, kad galėtų persekioti pabaisas, — mes iki ausų įlendame į tokią kepurę, kad galėtume neigti patį pabaisų buvimą.

Nėra ko pasiduoti iliuzijoms. Panašiai, kaip Amerikos nepriklausomybės karas XVIII amžiuje nuskambėjo kaip aliarmo varpas Europos vidurinei klasei, taip Amerikos pilietinis karas XIX amžiuje nuskambėjo kaip aliarmas Europos darbininkų klasei. Anglijoje perversmo procesas yra jau visiškai apčiuopiamas. Pasiekęs tam tikrą pakopą, jis turi persimesti į kontinentą. Jis ten įgaus žiauresnes ar humaniškesnes formas, priklausomai nuo pačios darbininkų klasės išsivystymo laipsnio. Tuo būdu nepriklausomai nuo bet kurių aukštesnės rūšies motyvų, pats opiausias dabar viešpataujančių klasių interesas įsako pašalinti visas darbininkų klasės išsivystymą varžančias kliūtis, kurios gali būti

įstatymų kontroliuojamos. Todėl, tarp kitko, aš ir paskyriau šiame tome tokią žymią vietą Anglijos fabrikų įstatymų leidimo istorijai, turiniui ir rezultatams. Kiekviena nacija gali ir turi mokytis iš kitų. Tiesa, visuomenė, net suradusi *savo judėjimo gamtinio dėsnio* pėdsaką, — *o galutinis mano veikalo tikslas yra atskleisti ekonominį šiuolaikinės visuomenės judėjimo dėsnį,* — negali nei peršokti per natūralias vystymosi fazes, nei jų panaikinti dekretais. Bet ji gali sutrumpinti ir palengvinti gimdymo kančias.

Keletas žodžių galimiems nesusipratimams išvengti. Kapitalisto ir žemvaldžio figūras aš piešiu toli gražu ne šviesiomis spalvomis. Bet čia apie *asmenis* kalbama tik tiek, kiek jie *yra ekonominių kategorijų įasmenintmas, tam tikrų klasinių santykių ir interesų atstovai.* Mano požiūris yra tas, kad į *ekonominės visuomeninės formacijos vystymąsi* aš žiūriu kaip į *gamtinį-istorinį procesą;* todėl mano požiūriu, mažiau negu kuriuo nors kitu požiūriu, galima atskirą asmenį laikyti atsakingu už tas sąlygas, kurių padaru socialine prasme jis lieka, kad ir kaip jis būtų iškilęs virš jų subjektyviai.

Politinės ekonomijos srityje *laisvas mokslinis tyrinėjimas* susiduria ne tiktai su tais priešais, su kuriais jis turi reikalą kitose srityse. Savotiška politinės ekonomijos nagrinėjamos medžiagos prigimtis pašaukia į kovos prieš laisvą mokslinį tyrinėjimą areną pačias įnirtingiausias, pačias žemiausias ir pačias šlykščiausias žmogaus sielos aistras, — pašaukia privatinių interesų furijas. Pavyzdžiui, aukštoji anglikonų bažnyčia greičiau atleis pasikėsinimą į 38 iš 39 jos tikėjimo simbolio straipsnių, negu pasikėsinimą į $^{1}/_{39}$ jos piniginių pajamų. Mūsų dienomis pats ateizmas yra culpa levis[1], palyginus su tradicinių nuosavybės santykių kritika. Tačiau ir čia matyti neabejotinas progresas. Aš, pavyzdžiui, nurodysiu pastarosiomis savaitėmis paskelbtą Mėlynąją knygą: „Susirašinėjimas su karalienės atstovais užsienyje pramonės ir tredjunionų klausimais". Anglijos karūnos atstovai užsienyje čia nedviprasmiškiausiu būdu pareiškia, kad Vokietijoje, Prancūzijoje, — žodžiu, visose kultūringose Europos kontinento valstybėse, — pagrindinis esamųjų kapitalo ir darbo tarpusavio santykių pasikeitimas yra tiek pat juntamas ir tiek pat neišvengiamas, kaip ir Anglijoje. Tuo pat metu anapus Atlanto vandenyno p. *Ueidas,* Jungtinių Šiaurės Amerikos Valstybių viceprezidentas, pareiškė viešame mitinge: pašalinus vergovę, į dienotvarkę iškyla pagrindinis kapitalo ir žemės nuosavybės santykių pakeitimas.

[1] — lengva nuodėmė. *Red.*

Tokie yra laiko ženklai. Jų nepaslėpsi nuo akių nei po purpuro mantija, nei po juoda sutana. Šie ženklai, žinoma, nereiškia, kad rytoj įvyks stebuklas. Bet jie parodo, kad net tarp viešpataujančių klasių pradeda prasiveržti neaiškus supratimas to, kad dabartinė visuomenė — ne kietas kristalas, bet organizmas, galįs keistis ir nuolat besikeičiąs.

Antrasis šio veikalo *tomas* bus paskirtas *kapitalo apyvartos procesui* (II knyga) ir *viso proceso formoms* (III knyga), paskutinis, *trečiasis tomas* (IV knyga) — *teorijos istorijai.*

Aš džiaugsiuosi kiekvienu mokslinės kritikos nurodymu. O dėl prietarų vadinamosios *viešosios nuomonės,* kuriai aš niekuomet nedariau nuolaidų, tai mano devizu, kaip ir anksčiau, palieka didžiojo florentiečio žodžiai:

„Segui il tuo corso, e lascia dir le genti!“[1]

Karlas Marksas

Londonas, 1867 m. liepos 25 d.

Išspausdinta K. Markso knygoje „Kapitalas“, išėjusioje Hamburge 1867 m.

Spausdinama pagal knygos tekstą

Versta iš vokiečių kalbos

[1] „Eik savo keliu, ir tegu žmonės kalba, ką nori!“ *(Dantė.) Red.*

K. MARKSAS

IŠ PABAIGOS ŽODŽIO „KAPITALO" PIRMOJO TOMO ANTRAJAM VOKIŠKAJAM LEIDIMUI

Metodas, kuris buvo pritaikytas „Kapitale", buvo blogai suprastas; tai matyti kad ir iš vienas kitam prieštaraujančių jo įvertinimų.

Taip, pavyzdžiui, Paryžiaus „Revue Positiviste" prikiša man, iš vienos pusės, tai, kad aš politinę ekonomiją nagrinėju metafiziškai, o iš antros pusės, — atspėkite, ką? — tai, kad aš apsiriboju viena tiktai kritine dabarties analize, bet nekuriu receptų (kontinių?) ateities virtuvei. Dėl kaltinimo metafiziškumu profesorius Ziberas pastebi: „Kiek kalbama apie pačią *teoriją*, Markso metodas yra deduktyvinis visos anglų mokyklos metodas ir tiek jo trūkumai, tiek ir pranašumai yra bendri geriausiems ekonomistams teoretikams"[1]. Ponas M. Blokas „Journal des Economistes" (1872 m. liepos ir rugpiūčio mėn.) straipsnyje antrašte „Socializmo teoretikai Vokietijoje" randa, kad mano metodas yra analitinis, ir tarp kitko sako: „Šiuo veikalu p. Marksas įrodė, kad jis yra vienas iš įžymiausių analitinių protų". Vokiečių recenzentai, žinoma, šaukia apie hegelinę sofistiką. Peterburgo „Vestnik Jevropy" straipsnyje, paskirtame išimtinai „Kapitalo"

[1] *Ziberas N.*, D. Rikardo vertės ir kapitalo teorija. Kijevas, 1871 m., 170 psl. *Red.*

metodui (1872 m. gegužės mėn. numeris, 427—436 psl.)[1], randa, kad mano tyrinėjimo metodas yra griežtai realistinis, o dėstymo metodas, deja, vokiškai dialektinis. Autorius rašo: „Iš pažiūros, sprendžiant iš išviršinės dėstymo formos, Marksas yra didelis filosofas idealistas ir būtent „vokiškąja“, tai yra bloga šio žodžio prasme. O iš tikrųjų jis yra neišmatuojamai didesnis realistas, negu visi jo pirmatakai ekonominės kritikos srityje... Idealistu jo jau jokiu būdu negalima pavadinti“. Aš negaliu geriau atsakyti autoriui, kaip keliomis ištraukomis iš jo paties kritikos; be to, šios ištraukos gali būti įdomios kai kuriems mano skaitytojams, kuriems neprieinamas rusiškas originalas.

Pateikęs citatą iš mano pratarmės veikalui „Dėl politinės ekonomijos kritikos“, Berlynas, 1859 m., IV—VII psl.[2], kur aš esu išdėstęs materialistinį savojo metodo pagrindą, autorius rašo toliau:

„Marksui svarbus tik vienas dalykas: susekti dėsnį tų reiškinių, kuriuos jis tyrinėja. Ir, be to, jam svarbus ne vienas dėsnis, kuris valdo juos, kol jie turi tam tikrą formą ir kol jie taip santykiauja tarpusavyje, kaip kad matome šiuo metu. Jam, be to, dar svarbus jų kintamumo, jų vystymosi, tai yra perėjimo iš vienos formos į kitą, iš vienos tarpusavio santykių santvarkos į kitą, dėsnis. Suradęs šį dėsnį, jis smulkiau nagrinėja padarinius, kuriais šis dėsnis pasireiškia visuomenės gyvenime... Sutinkamai su tuo Marksui rūpi tik viena: tiksliu moksliniu tyrinėjimu įrodyti tam tikrų visuomeninių santykių santvarkų būtinumą ir kaip galima teisingiau konstatuoti faktus, kurie tarnauja jam išeities taškais ir atrama. Jam visiškai pakanka, jeigu jis, įrodęs šiuolaikinės santvarkos būtinumą, įrodė ir būtinumą kitos santvarkos, į kurią neišvengiamai turi būti pereita iš pirmosios, vis tiek, ar žmonės apie tai galvoja ar negalvoja, ar tai supranta ar nesupranta. Marksas į visuomenės judėjimą žiūri kaip į gamtinį-istorinį procesą, kurį tvarko dėsniai, ne tiktai nepriklausantieji nuo žmogaus valios, sąmonės ir ketinimų, bet dar ir patys nulemiantieji jo valią, sąmonę ir ketinimus... Jeigu sąmoningasis elementas kultūros istorijoje vaidina tokį priklausomą vaidmenį, tai suprantama, kad kritika, kurios objektas yra pati kultūra, savo pagrindu visų mažiausiai gali turėti kurią nors sąmonės formą arba kurį nors jos rezultatą. T. y. ne idėja, o vienas tiktai išorinis reiškinys gali jai būti išeities taškas. Kritikos dalykas bus lyginti, gretinti ir tik-

---

[1] Kalbama apie Peterburgo universiteto profesoriaus I. I. Kaufmano straipsnį „Politinės ekonomijos kritikos požiūris K. Markso raštuose“. *Red.*

[2] Žr. šio tomo 302—306 psl. *Red.*

rinti faktą ne su idėja, bet su kitu faktu. Jai svarbu tiktai, kad abu faktai būtų kaip galima tiksliau ištirti ir iš tikrųjų atstovautų įvairiems išsivystymo laipsniams, be to, dar svarbu, kad ne mažiau tiksliai būtų ištirti tvarka, nuoseklumas ir sąryšis, kuriais šie išsivystymo laipsniai pasireiškia...

Kitam skaitytojui gali čia ateiti į galvą ir toks klausimas... juk bendrieji ekonominio gyvenimo dėsniai yra vieni ir tie patys, vis tiek, ar jie taikomi dabarties ar praeities gyvenimui? Bet Marksas to kaip tik ir nepripažįsta. Jam tokių bendrų dėsnių nėra... Jo nuomone, priešingai, kiekvienas stambus istorijos laikotarpis turi savo dėsnius... Bet kai tiktai gyvenimas išgyveno kalbamąjį išsivystymo laikotarpį, išėjo iš kalbamosios stadijos ir įžengė į kitą, jį pradeda tvarkyti jau kiti dėsniai. Žodžiu, ekonominis gyvenimas šiuo atveju mums pateikia reiškinį, visiškai panašų į tą, kurį mes pastebime kitose biologinių reiškinių srityse... Atidi šio ekonominio gyvenimo reiškinių vidinės santvarkos ir veiksmingos būklės ypatybių analizė ne kartą įtikino daugelį tyrinėtojų, jau keturiasdešimtaisiais metais, kad ta senųjų ekonomistų pažiūra į ekonominio dėsnio prigimtį, pažiūra, pasak kurios pastarasis yra tos pačios rūšies kaip fizikos ir chemijos dėsniai, yra neteisinga... Gilesnė reiškinių analizė parodė, kad socialiniai organizmai vienas nuo kito skiriasi ne mažiau, kaip botaniniai ir zoologiniai organizmai... Todėl vienas ir tas pats reiškinys, dėl šių organizmų struktūros skirtingumo, jų organų įvairiarūšiškumo, skirtingų sąlygų, kuriose šiems organams tenka funkcionuoti ir t. t., gali įvairiose išsivystymo pakopose... priklausyti nuo visiškai skirtingų dėsnių. Marksas, pavyzdžiui, atsisako pripažinti, kad gyventojų daugėjimo dėsnis yra tas pats visur ir visada, visiems laikams ir visoms vietoms. Jis, priešingai, tvirtina, kad kiekvienas išsivystymo laipsnis turi savąjį daugėjimo dėsnį... Tai, kas vyksta ekonominiame gyvenime, priklauso nuo ekonominių jėgų našumo laipsnio... Skiriantis našumui, ir jo padariniai bus skirtingi, o su jais kartu ir dėsniai, kurie juos valdo. Pasiėmęs tuo būdu uždavinį — ištirti ir išaiškinti kapitalistinę ūkio santvarką, Marksas tiktai griežtai moksliškai suformulavo tikslą, kurį gali turėti tikslus ekonominio gyvenimo tyrinėjimas... Jo mokslinę vertę sudaro išaiškinimas tų atskirų dėsnių, kurie valdo kalbamojo socialinio organizmo atsiradimą, gyvavimą, vystymąsi, mirtį ir jo pasikeitimą kitu, aukštesniu. Ir šią vertę Markso knyga iš tikrųjų turi“.

Autorius, taip vykusiai apibrėžęs tai, ką jis vadina mano tikruoju metodu, ir taip palankiai pažvelgęs į mano paties šio me-

todo taikymo būdus, tuo pačiu apibrėžė ne ką kitą, kaip dialektinį metodą.

Žinoma, dėstymo būdas formaliai negali nesiskirti nuo tyrinėjimo būdo. Tyrinėjimas turi detaliai įsisavinti medžiagą, išanalizuoti įvairias jos vystymosi formas, ištirti jų vidinį ryšį. Tiktai po to, kai šis darbas baigtas, gali būti reikiamu būdu pavaizduotas tikrasis judėjimas. Jeigu tai pavyko ir medžiagos gyvenimas buvo idealiai atvaizduotas, gali atrodyti, kad prieš mus yra apriorinė konstrukcija.

Mano dialektinis metodas savo esme ne tik skiriasi nuo hegelinio, bet yra tiesioginė jo priešybė. Hegeliui mąstymo procesas, kurį jis, pavadinęs idėja, paverčia net į savarankišką subjektą, esąs demiurgas (kūrėjas) tikrovės, kuri esanti vien jo išviršinis pasireiškimas. Man, atvirkščiai, idealybė yra ne kas kita, kaip materialybė, perkelta į žmogaus galvą ir joje perpavidalinta.

Mistifikuojančią hegelinės dialektikos pusę aš sukritikavau beveik prieš 30 metų, tuo metu kai ji dar tebebuvo madoje. Bet kaip tik, kai aš rašiau pirmąjį „Kapitalo" tomą, nuolat visa kuo nepatenkinti, pasipūtę ir visais atžvilgiais vidutiniški epigonai, kurie duoda toną šių laikų išmokslintoje Vokietijoje, įprato tretiruoti Hegelį, kaip kadaise, Lesingo laikais, šaunusis Mozė Mendelsonas tretiravo Spinozą, būtent — kaip „negyvą šunį". Aš todėl atvirai pasisakiau esąs šio didžiojo mąstytojo mokinys ir skyriuje apie vertės teoriją vietomis net koketavau Hegeliui būdinga išsireiškimo maniera. Mistifikacija, kurią iškentė dialektika Hegelio rankose, anaiptol nesukliudė tam, kad kaip tik Hegelis pirmasis pateikė visa apimantį ir sąmoningą jos visuotinių judėjimo formų atvaizdą. Hegelio raštuose dialektika stovi ant galvos. Reikia ją pastatyti ant kojų, kad po mistiniu lukštu surastume racionalųjį grūdą.

Savo mistifikuota forma dialektika tapo vokiška mada, nes rodėsi, kad ji garbinanti esamąją dalykų padėtį. Savo racionaliniu pavidalu dialektika sukelia buržuazijai ir jos ideologams doktrinieriams pyktį ir siaubą, nes į teigiamą esamybės supratimą ji kartu įjungia jos neigimo, jos būtino žlugimo supratimą; kiekvieną įgyvendintą formą ji nagrinėja judėjimo srovėje, vadinasi, taip pat ir iš jos praeinamosios pusės, ji niekam nesilenkia ir pačia savo esme yra kritinis ir revoliucinis mokslas.

Pilną prieštaravimų kapitalistinės visuomenės judėjimą praktiškas buržua apčiuopiamiausiai pajunta svyravimuose, kuriuos praeina periodinis šių laikų pramonės ciklas, svyravimuose, kurių apogėjus yra visuotinė krizė. Krizė vėl artėja, nors ji tebėra

dar savo parengiamosiose stadijose, ir dėl savo apimties visapusiškumo ir savo veikimo intensyvumo ji įkals dialektiką net į naujosios šventosios prūsiškosios Vokietijos imperijos iškilėlių galvas.

Karlas Marksas

Londonas, 1873 m. sausio 24 d.

Pirmą kartą išspausdinta K. Markso knygos „Kapitalas" antrajame leidime, išėjusiame Hamburge 1872 m.

Spausdinama pagal knygos tekstą
Versta iš vokiečių kalbos

K. MARKSAS

ISTORINĖ KAPITALISTINIO KAUPIMO TENDENCIJA

IŠ „KAPITALO“ PIRMOJO TOMO XXIV SKYRIAUS

Taigi, į ką suvedamas pradinis kapitalo kaupimas, t. y. jo istorinė genezė? Kiek jis nėra tiesioginis vergų ir baudžiauninkų pavertimas samdomaisiais darbininkais, vadinasi, vien formos pakeitimas, jis reiškia tik tiesioginių gamintojų eksproprijavimą, t. y. savo darbu paremtos privatinės nuosavybės panaikinimą.

Privatinė nuosavybė, kaip visuomeninės, kolektyvinės nuosavybės priešybė, esti tik tenai, kur darbo priemonės ir išorinės darbo sąlygos priklauso privatiems žmonėms. Bet pagal tai, ar šie privatūs žmonės yra darbininkai ar nedarbininkai, kinta privatinės nuosavybės pobūdis. Nesuskaitomi atspalviai, kuriais ji pirmu pamatymu pasireiškia, atspindi tik tarp šių dviejų kraštutinumų esančius tarpinius būvius.

Darbo žmogaus privatinė savo gamybos priemonių nuosavybė yra smulkiosios gamybos pagrindas, o smulkioji gamyba yra būtina visuomeninės gamybos ir laisvos paties darbo žmogaus individualybės vystymosi sąlyga. Tiesa, šis gamybos būdas egzistuoja ir vergovinėje ir baudžiavinėje santvarkoje ir kitiems asmeninės

priklausomybės santykiams esant. Tačiau jis klesti, parodo visą savo energiją, įgauna adekvatinę klasikinę formą tik tenai, kur darbo žmogus yra laisvas privatus savo paties taikomų darbo sąlygų savininkas, kur valstietis turi nuosavą lauką, kurį jis dirba, amatininkas — įrankį, kurį jis virtuoziškai valdo.

Šio gamybos būdo prielaida yra žemės ir kitų gamybos priemonių suskaidymas. Jis atmeta tiek šių pastarųjų koncentraciją, tiek ir kooperaciją, darbo pasidalijimą vieno ir to paties gamybos proceso viduje, visuomeninį gamtos valdymą ir tvarkymą, laisvą visuomeninių gamybinių jėgų vystymąsi. Jis suderinamas tik su siauromis tradicinėmis gamybos ir visuomenės ribomis. Norėti jį įamžinti reikštų, kaip teisingai sako Pekeras, „dekretuoti visuotinį vidutiniškumą". Bet pasiekęs tam tikrą išsivystymo lygį, jis pats sukuria materialines priemones sau pačiam sunaikinti. Nuo to momento visuomenės gelmėse sujuda jėgos ir aistros, kurios jaučiasi to gamybos būdo sukaustytos. Jis turi būti sunaikintas ir jis sunaikinamas. Jo sunaikinimas, individualinių ir suskaidytų gamybos priemonių pavertimas visuomeniškai koncentruotomis, vadinasi, nykštukiškos daugelio nuosavybės pavertimas milžiniška nedaugelio nuosavybe, žemės, pragyvenimo priemonių ir darbo įrankių eksproprijavimas iš plačiųjų liaudies masių, — šis baisus ir sunkus liaudies masės eksproprijavimas sudaro kapitalo priešistorę. Jis apima ištisą eilę prievartos metodų, iš kurių mes peržvelgėme tik tuos pradinio kaupimo metodus, kurie turėjo epochinę reikšmę. Tiesioginių gamintojų eksproprijavimas vykdomas su beatodairiškiausiu vandalizmu, skatinamas niekšiškiausių, nešvariausių, smulkmeniškiausių ir pasiučiausių aistrų. Savininko savo darbu užsidirbta, besiremianti, taip sakant, atskiro, nepriklausomo dirbančiojo suaugimu su savo darbo įrankiais ir priemonėmis privatinė nuosavybė išstumiama kapitalistinės privatinės nuosavybės, kuri remiasi svetimos, bet formaliai laisvos darbo jėgos išnaudojimu[1].

Kai šis kitimo procesas pakankamai suskaldė senąją visuomenę ir gilyn ir platyn, kai darbininkai jau paversti proletarais, o jų darbo sąlygos — kapitalu, kai kapitalistinis gamybos būdas atsistoja ant savo kojų, tuomet tolesnis darbo suvisuomeninimas,

---

[1] „Mes įžengėme į visiškai naują visuomeninę santvarką... mes siekiame kiekvieną nuosavybės rūšį atskirti nuo kiekvienos darbo rūšies" (*Sismondis*, Naujieji politinės ekonomijos principai, II t., 434 psl.).(*Markso pastaba.*) — Marksas čia nurodo antrąjį leidimą knygos: *Sismondi S.*, Nouveaux principes d'économie politique, ou de la richesse dans ses rapports avec la population. T. I—II. Paris, 1827. *Red.*

tolesnis žemės ir kitų gamybos priemonių pavertimas visuomeniškai eksploatuojamomis ir, vadinasi, bendromis gamybos priemonėmis, o dėl to ir tolesnis privatinių savininkų ekspropriijavimas įgauna naują formą. Dabar tenka ekspropriijuoti jau ne savarankiškai šeimininkaujantį darbo žmogų, bet daugelį darbininkų išnaudojantį kapitalistą.

Ši ekspropriacija atliekama pačios kapitalistinės gamybos imanentinių dėsnių žaidimo, kapitalų centralizacijos keliu. Vienas kapitalistas sunaikina daugelį kapitalistų. Ranka rankon su šia centralizacija, arba daugelio kapitalistų ekspropriacija iš nedaugelio pusės, vis didėjančiu mastu išsivysto kooperatinė darbo proceso forma, išsivysto sąmoningas technikinis mokslo pritaikymas, planinga žemės eksploatacija, darbo priemonių pavertimas tokiomis darbo priemonėmis, kuriomis galima naudotis tik kolektyviškai, visų gamybos priemonių taupymas, naudojant jas kaip kombinuoto, visuomeniško darbo gamybos priemones, visų tautų įsipynimas į pasaulinės rinkos tinklą, o tuo pačiu ir tarptautinis kapitalistinio režimo pobūdis. Vis mažėjant kapitalo magnatų skaičiui, kurie paglemžia ir monopolizuoja visą šio kitimo proceso naudą, vis auga skurdo, priespaudos, pavergimo, išsigimimo, išnaudojimo masė, bet drauge auga ir pasipiktinimas vis gausėjančios darbininkų klasės, kurią moko, vienija ir organizuoja paties kapitalistinės gamybos proceso mechanizmas. Kapitalo monopolis virsta pančiais tam pačiam gamybos būdui, kuris drauge su juo ir jo valdžioje suklestėjo. Gamybos priemonių centralizacija ir darbo suvisuomeninimas pasiekia tokį tašką, kai jie tampa nebesuderinami su savo kapitalistiniu kevalu. Jis sprogsta. Išmuša kapitalistinės privatinės nuosavybės valanda. Ekspropriatoriai ekspropriijuojami.

Iš kapitalistinės gamybos būdo išplaukiantis kapitalistinis pasisavinimo būdas, taigi ir kapitalistinė privatinė nuosavybė yra pirmutinis individualinės, savo darbu paremtos privatinės nuosavybės paneigimas. Bet kapitalistinė gamyba pagimdo savo pačios paneigimą gamtinio-istorinio proceso būtinumu. Tai yra neigimo neigimas. Jis atstato ne privatinę nuosavybę, bet individualinę nuosavybę kapitalistinės eros atsiekimų — kooperacijos, bendro žemės valdymo ir paties darbo pagamintų gamybos priemonių — pagrindu.

Savu atskirų individų darbu paremtos susmulkintos privatinės nuosavybės pavertimas kapitalistine, žinoma, yra nepalyginti ilgesnis, kietesnis ir sunkesnis procesas, kaip faktiškai jau visuomeniniu gamybos procesu besiremiančios kapitalistinės privatinės nuosavybės pavertimas visuomenine nuosavybe. Ten

nedaugelis uzurpatorių ekspropri̇javo liaudies masę, o čia liaudies masei tenka ekspropri̇juoti nedaugelį uzurpatorių[1].

Išspausdinta K. Markso knygoje „Kapitalas", išėjusioje Hamburge 1867 m.

Spausdinama pagal knygos tekstą
Versta iš vokiečių kalbos

[1] „Pramonės pažanga, kurios priverstinis nešėjas yra nepajėgianti jai priešintis buržuazija, į vietą darbininkų susiskaldymo dėl konkurencijos stato jų revoliucinį susivienijimą su asociacijos pagalba. Tuo būdu, stambiajai pramonei besivystant, iš po buržuazijos kojų išmušamas pats pagrindas, kuriuo ji gamina ir pasisavina gaminius. Pirmiausia ji gamina savo pačios duobkasius. Jos žlugimas ir proletariato pergalė yra lygiai neišvengiami... Iš visų klasių, kurios šiandien stovi prieš buržuaziją, tik proletariatas tėra tikrai revoliucinė klasė. Visos kitos klasės smunka ir nyksta stambiajai pramonei besivystant, o proletariatas yra jos pačios produktas. Viduriniai luomai: smulkusis pramonininkas, smulkusis pirklys, amatininkas ir valstietis — visi jie kovoja prieš buržuaziją, norėdami išgelbėti nuo žlugimo savo, kaip vidurinių luomų, egzistavimą. Taigi, jie nėra revoliuciniai, bet konservatyvūs. Dar daugiau, jie yra reakciniai: jie stengiasi pasukti atgal istorijos ratą". *(Markso pastaba.)* — Ši citata Markso paimta iš „Komunistų Partijos Manifesto", žr. šio tomo 19 ir 17—18 psl. *Red.*

F. ENGELSAS

MARKSO „KAPITALAS“

I

Per tą laiką, kai pasaulyje egzistuoja kapitalistai ir darbininkai, dar nėra pasirodžiusi nė viena knyga, kuri būtų darbininkams tokia svarbi, kaip ši. Čia yra pirmą kartą moksliškai išnagrinėtas kapitalo ir darbo santykis, — ta ašis, apie kurią sukasi visa mūsų šiandieninė visuomenės sistema, — ir išnagrinėtas taip nuodugniai ir aštriai, kaip tatai galėjo padaryti tik vokietis. Kad ir kaip būtų ir liktų vertingi Oueno, Sen Simono ir Furjės veikalai, tik vokiečiui pavyko įkopti į tas aukštumas, iš kurių aiškiai ir pilnai atsiskleidžia visa šiuolaikinių socialinių santykių sritis, kaip kad žemesniųjų kalnų vaizdai atsiskleidžia žiūrovui, stovinčiam aukščiausioje viršūnėje.

Senoji politinė ekonomija mus moko, kad darbas yra visų turtų šaltinis ir visų verčių matas; vadinasi, du daiktai, kuriems pagaminti reikėjo vienodo darbo laiko, turi taip pat vienodą vertę ir turi būti išmainomi vienas į antrą, nes, aplamai, tik lygios vertės gali būti tarpusavy išmainomos. Tačiau greta to šioji politinė ekonomija moko, kad yra tam tikra sukauptojo darbo rūšis, kurią ji vadina kapitalu; kad šitas kapitalas į jį įeinančių pagalbinių šaltinių dėka šimteriopai ir tūkstanteriopai padidina gyvojo darbo našumą ir už tai reikalauja tam tikro atlyginimo, kuris vadinamas pelnu. Kaip mes visi žinome, tikrovėje tai pa-

sireiškia tuo, kad šie sukauptojo, negyvojo darbo pelnai darosi vis didesni, kapitalistų kapitalai — vis milžiniškesni, o tuo pačiu metu gyvas darbas gauna vis mažesnį darbo užmokestį, gyvenančių tik iš darbo užmokesčio darbininkų masė darosi vis gausesnė ir vargingesnė. Kaipgi išspręsti šį prieštaravimą? Kaip gali likti pelno kapitalistui, jeigu darbininkui atlyginama visa darbo vertė, kurią jis suteikia savo gaminiui? Juk jeigu mainomos tik lygios vertės, tai taip turėtų būti ir šiuo atveju. Antra vertus, kaip gali būti išmainomos lygios vertės, kaip gali darbininkas gauti visą savo gaminio vertę, jei, kaip daugelis ekonomistų pripažįsta, tasai gaminys yra dalijamas tarp jo ir kapitalisto? Senoji politinė ekonomija šio prieštaravimo akivaizdoje yra bejėgė, ji rašo arba sumišusi vapalioja tik nedrąsias, nieko nesakančias frazes. Net socialistiniai politinės ekonomijos kritikai lig šiol nesugebėjo nieko daugiau padaryti, kaip tik iškelti šį prieštaravimą; niekas jo neišsprendė, kol pagaliau Marksas ištyrė šio pelno atsiradimo procesą iki pat jo gimimo vietos ir tuo būdu viską išaiškino.

Tyrinėdamas kapitalą, Marksas pradeda nuo to paprasto ir visiems žinomo fakto, kad kapitalistai padidina savo kapitalo vertę su mainų pagalba; jie perka už savo pinigus prekes, o paskui parduoda jas už didesnę pinigų sumą, negu jos jiems kainavo. Pvz., kapitalistas perka už 1 000 talerių medvilnės, o paskui parduoda ją už 1 100 talerių ir tuo būdu „uždirba" 100 talerių. Šitą 100 talerių perviršį, palyginus su pradiniu kapitalu, Marksas vadina *antverte*. Iš kur atsiranda ši antvertė? Ekonomistų nuomone, mainomos tik lygios vertės, ir abstrakčios teorijos srityje taip ir yra. Vadinasi, medvilnės pirkimas ir jos perpardavimas taip pat negali duoti antvertės, kaip ir sidabrinio talerio išmainymas į trisdešimt zilbergrošų ir šių smulkių pinigų išmainymas vėl į sidabrinį talerį: nuo tokių mainų niekas netampa nei turtingesnis nei neturtingesnis. Bet antvertė taip pat negali atsirasti ir iš to, kad pardavėjai parduoda prekes brangiau už jų vertę arba pirkėjai jas nuperka pigiau už jų vertę, nes kiekvienas paeiliui esti tai pirkėjas, tai pardavėjas, ir tuo būdu vienu atveju nustoja to, ką laimi kitu atveju. Ji negali atsirasti taip pat ir iš to, kad pirkėjai ir pardavėjai vieni antrus apgauna, nes tatai nesukurtų jokios naujos vertės, ar antvertės, bet tik jau esantį kapitalą kitaip padalytų tarp kapitalistų. Nepaisant to, kad kapitalistas ir perka ir parduoda prekes jų verte, jis vis dėlto gauna daugiau vertės, negu įdeda. Kaip tai atsitinka?

Esant šiuolaikiniams visuomeniniams santykiams kapitalistas randa prekių rinkoje *prekę*, kuri turi tą savotišką ypatybę, kad

jos *vartojimas yra naujos vertės šaltinis, yra naujos vertės sukūrimas,* ir ši prekė — *darbo jėga.*

Kokia yra darbo jėgos vertė? Kiekvienos prekės vertė matuojama jai pagaminti reikalingu darbu. Darbo jėga egzistuoja kaip gyvas darbininkas, kuriam reikia tam tikro pragyvenimo priemonių kiekio tiek pačiam sau, tiek ir savo šeimai išlaikyti, kuri užtikrina darbo jėgos išlikimą ir po jo mirties. Taigi, šioms pragyvenimo priemonėms pagaminti reikalingas darbo laikas ir sudaro darbo jėgos vertę. Kapitalistas kas savaitę ją apmoka ir tuo būdu nuperka teisę naudotis darbininko savaitės darbu. Iki čia ponai ekonomistai apie darbo jėgos vertę bus su mumis beveik vienos nuomonės.

Ir štai kapitalistas stato savo darbininką prie darbo. Per tam tikrą laiką darbininkas bus jau padaręs tokį darbo kiekį, kokį atitinka jo savaitinis darbo užmokestis. Jei, sakysim, darbininko savaitinis darbo užmokestis atitinka tris darbo dienas, tai darbininkas, pradėjęs dirbti pirmadienį, trečiadienio vakare jau bus *padengęs* kapitalistui *visą sumokėto darbo užmokesčio vertę.* Bet ar tuomet jis jau liaujasi dirbęs? Nieku būdu. Kapitalistas nupirko jo *savaitės* darbą, tat darbininkas turi dirbti ir tris likusias savaitės dienas. Šis darbininko *antdarbis,* darbas, dirbtas ilgiau už reikalingą jo darbo užmokesčiui padengti laiką, yra *antvertės,* pelno, nuolat didėjančio kapitalo kaupimosi *šaltinis.*

Tegu mums neprikaišioja, kad prielaida, jog darbininkas per tris dienas atidirba už jo gautą darbo užmokestį, o likusias tris dienas dirba kapitalistui, yra savavališka. Ar jam atidirbti už darbo užmokestį reikia kaip tik trijų, ar dviejų, ar keturių dienų, čia, be abejonės, vis viena ir priklauso nuo aplinkybių; tačiau svarbiausia yra tai, kad kapitalistas greta darbo, kurį jis apmoka, dar išspaudžia ir darbą, kurio jis *neapmoka,* ir tai toli gražu nėra savavališka prielaida, nes tą pačią dieną, kai kapitalistas pradėtų pastoviai gauti iš darbininko tik tiek darbo, kiek jis jam apmoka darbo užmokesčiu, tą pačią dieną jis uždarytų savo dirbtuvę, nes visas jo pelnas nueitų vėjais.

Čia yra visų minėtų prieštaravimų išsprendimas. Antvertės (kurios žymią dalį sudaro kapitalisto pelnas) kilmė dabar visai aiški ir natūrali. Darbo jėgos vertė apmokama, bet ši vertė yra žymiai mažesnė už tą, kurią kapitalistas sugeba išspausti iš darbo jėgos; ir tas skirtumas, *neapmokėtas darbas,* kaip tik ir sudaro kapitalisto arba, tiksliau sakant, kapitalistų klasės dalį. Nes net ir tas pelnas, kurį aukščiau minėtame pavyzdyje medvilnės pirklys gavo už medvilnę, jei tik nepakilo medvilnės kainos, turi būti susidaręs iš neapmokėto darbo. Pirklys pardavė

savo prekę medvilnės fabrikantui, kuris gali gauti iš savo produkcijos, be tų 100 talerių, dar ir sau pelno ir kuris, vadinasi, dalijasi pasisavintą neapmokėtą darbą su pirkliu. Šis neapmokėtas darbas kaip tik ir išlaiko visus nedirbančiuosius visuomenės narius. Iš jo sumokami tie valstybiniai ir komunaliniai mokesčiai, kurie uždedami kapitalistų klasei, žemės savininkų žemės rentos ir t. t. Juo remiasi visa esamoji visuomeninė santvarka.

Antra vertus, būtų neišmaninga tarti, kad neapmokėtas darbas atsirado tik esant šiuolaikiniams santykiams, kai gamyba užsiima, iš vienos pusės, kapitalistai, o iš antros pusės, samdomieji darbininkai. Priešingai. Engiamoji klasė visais laikais turėjo dirbti neapmokamą darbą. Per visą tą ilgą laikotarpį, kai vyraujanti darbo organizacijos forma buvo vergija, vergai turėjo dirbti daug daugiau, negu jiems buvo už tai atlyginama pragyvenimo priemonių pavidalu. Baudžiavos viešpatavimo metu iki pat valstiečių lažo prievolės panaikinimo buvo tas pats; čia net visiškai vaizdžiai išryškėja skirtumas tarp to laiko, kurį valstietis dirba savo paties egzistencijai palaikyti, ir antdarbio dvarininkui, nes pastarasis atidirbamas atskirai nuo pirmojo. Dabar forma pasikeitė, bet esmė liko ta pati, ir kol „visuomenės dalis turi gamybos priemonių monopolį, darbininkas, vis tiek, ar jis yra laisvas ar nelaisvas, prie savo egzistencijai palaikyti būtino darbo laiko turi pridėti perviršinį darbo laiką pragyvenimo priemonėms gamybos priemonių savininkams pagaminti“ (*Marksas,* 202 psl.)[1].

II

Pirmesniajame straipsnyje mes matėme, kad kiekvienas kapitalisto pasamdytas darbininkas atlieka dvejopą darbą. Per vieną savo darbo laiko dalį jis padengia kapitalisto jam avansuotą darbo užmokestį, ir šią darbo dalį Marksas vadina *būtinuoju darbu.* Tačiau po to jis turi dar dirbti toliau, ir per tą laiką jis gamina kapitalistui *antvertę,* kurios žymią dalį sudaro pelnas. Šita darbo dalis vadinama *antdarbiu.*

Mes tariame, kad darbininkas tris dienas per savaitę dirba savo darbo užmokesčiui padengti ir tris dienas antvertei pagaminti kapitalistui. Kitaip sakant, tai reiškia, kad dirbdamas kasdien dvylika valandų, šešias valandas jis dirba už savo darbo užmokestį ir šešias valandas, gamindamas antvertę. Iš savaitės galima išspausti tik šešias, o įskaičius ir sekmadienį, septynias

---

[1] Žr. *K. Marksas* ir *F. Engelsas,* Raštai, XVII t., 257—258 psl., rus. leid. *Red.*

darbo dienas, bet iš kiekvienos atskiros dienos galima išspausti šešias, aštuonias, dešimt, dvylika, penkiolika ir net daugiau darbo valandų. Darbininkas parduoda kapitalistui už vienos dienos darbo užmokestį vieną darbo dieną. Bet *kas yra darbo diena?* Aštuonios valandos ar aštuoniolika?

Kapitalistas suinteresuotas darbo dieną padaryti kiek galint ilgesnę. Kuo ji ilgesnė, tuo daugiau pagaminama antvertės. Darbininkas teisingai jaučia, kad kiekviena darbo valanda, kurią jis dirba po to, kai yra padengęs darbo užmokestį, iš jo atimama neteisėtai; savo paties kailiu jam tenka patirti, ką reiškia dirbti pernelyg ilgą laiką. Kapitalistas kovoja dėl savo pelno, darbininkas — dėl savo sveikatos, dėl kelių valandų kasdieninio poilsio, dėl to, kad be darbo, miego ir valgymo, dar ir šiaip kuo nors galėtų pasireikšti kaip žmogus. Tarp kitko pastebėsime, kad visai nepriklauso nuo atskirų kapitalistų geros valios, ar jie nori įsileisti į šią kovą ar ne, nes konkurencija net filantropiškiausiąjį iš jų priverčia prisidėti prie savo kolegų ir nustatyti tokio pat ilgumo darbo laiką, kaip ir jie.

Kova dėl darbo dienos nustatymo tęsiasi nuo pirmo laisvų darbininkų išėjimo į istorijos areną ligi šios dienos. Įvairiose pramonės šakose viešpatauja tradicijos nustatytos įvairaus ilgumo darbo dienos, bet iš tikrųjų jų retai tesilaikoma. Tik tenai, kur įstatymas nustato darbo dieną ir prižiūri, kad jos būtų laikomasi, tik tenai iš tikrųjų galima pasakyti, kad yra normali darbo diena. Bet tai iki šiol praktikuojama beveik tik Anglijos fabrikų apygardose. Čia visoms moterims ir paaugliams nuo 13 ligi 18 metų amžiaus yra nustatyta dešimties valandų darbo diena (penkias dienas po 10½ valandų, šeštadienį — 7½ valandos), o kadangi vyrai be jų negali dirbti, tai ir juos paliečia dešimties valandų darbo diena. Šitą įstatymą Anglijos fabrikų darbininkai išsikovojo ilgamete ištverme ir atkakliausia, ryžtingiausia kova su fabrikantais, su spaudos laisvės, sąjungų ir susirinkimų teisės pagalba, o taip pat sumaniai pasinaudodami skilimais pačioje viešpataujančioje klasėje. Tas įstatymas tapo Anglijos darbininkų gynėju. Jis palaipsniui buvo išplėstas visoms svarbiausioms pramonės šakoms, o praėjusiais metais[1] *beveik visoms pramonės šakoms,* bent visoms toms iš jų, kuriose dirba moterys ir vaikai. Kalbamajame veikale yra visiškai išsamios medžiagos iš to įstatyminio darbo dienos sutvarkymo Anglijoje istorijos. Būsimajam *Šiaurės Vokietijos reichstagui* taip pat teks svarstyti pramonės įstatymą, o tuo pačiu ir fabri-

[1] — t. y. 1867 m. *Red.*

kinio darbo reguliavimą. Mes tikimės, kad nė vienas iš tų atstovų, kurie bus vokiečių darbininkų išrinkti, nepradės svarstyti šio įstatymo, prieš tai nuodugniai nesusipažinęs su *Markso* knyga. *Čia galima bus daug ką pasiekti.* Skilimai viešpataujančiųjų klasių tarpe darbininkams yra palankesni, negu tai yra bet kada buvę Anglijoje, *nes visuotinė balsavimo teisė verčia viešpataujančias klases meilintis darbininkams.* Keturi ar penki proletariato atstovai tokiomis aplinkybėmis yra *jėga,* jei tik jie moka išnaudoti savo padėtį, visų pirma, jei jie supranta, apie ką čia kalbama, o buržua to nesupranta. O šiam tikslui Markso knyga jiems duoda visą medžiagą visiškai paruoštu pavidalu.

Palikę nuošalyje visą eilę puikių studijų, įdomių daugiausia teoriniu požiūriu, pereiname prie baigiamojo skyriaus, kur kalbama apie kapitalo akumuliavimą, arba kaupimą. Čia visų pirma įrodoma, kad kapitalistinis gamybos būdas, t. y. gamybos būdas, kuris numato, iš vienos pusės, kapitalistų, o iš antros pusės, samdomųjų darbininkų buvimą, ne tik vis iš naujo gamina kapitalistui kapitalą, bet tuo pat metu be paliovos gamina ir darbininkų skurdą; tuo būdu užtikrinama tokia tvarka, kad vienoje pusėje visuomet egzistuoja kapitalistai, kurie yra visų pragyvenimo priemonių, visų žaliavų ir visų darbo įrankių savininkai, o kitoje pusėje — didžiulė darbininkų masė, kuri yra priversta pardavinėti tiems kapitalistams savo darbo jėgą už tam tikrą pragyvenimo priemonių kiekį, kurio geriausiu atveju teužtenka jų darbingumui palaikyti ir naujai darbingų proletarų kartai išauginti. Tačiau kapitalas ne šiaip sau reprodukuojasi, jis vis daugėja ir didėja, ir kartu didėja ir jo valdžia nuosavybės netekusiai darbininkų klasei. Ir lygiai taip pat kaip jis pats reprodukuojasi vis didesniu mastu, taip šiuolaikinis kapitalistinis gamybos būdas vis didesniu mastu, vis didėjančiu skaičiumi reprodukuoja ir neturinčių nuosavybės darbininkų klasę. „...kapitalo kaupimas reprodukuoja praplėstu mastu kapitalistinį santykį: daugiau kapitalistų arba stambesnių kapitalistų viename ašigalyje, daugiau samdomųjų darbininkų antrajame... Taigi, *kapitalo kaupimas yra proletariato dauginimas*“ (600 psl.)[1]. Tačiau vystantis mašininei gamybai, tobulėjant žemdirbystės metodams ir t. t., reikalinga vis mažiau darbininkų tam pačiam gaminių kiekiui pagaminti, ir tasai tobulėjimas, reiškiąs darbininkų pertekliaus susidarymą, eina net greičiau, negu auga kapitalas. Kas gi bus su šiuo nuolat didėjančiu darbininkų skaičiumi? Jie sudaro pramoninę atsargos armiją, kuri, reikalams blogai ar vidutiniškai

[1] Žr. *K. Marksas* ir *F. Engelsas,* Raštai, XVII t., 674—675 psl., rus. leid. *Red.*

einant, yra apmokama *žemiau* savo darbo vertės ir gauna darbo nereguliariai arba patenka viešosios labdarybės globon, bet kuri ypatingai gyvos apyvartos metu kapitalistų klasei yra būtinai reikalinga; tatai labai akivaizdžiai pasireiškia Anglijoje. O *visais atvejais* ji tarnauja tam, kad palaužtų nuolat dirbančių darbininkų atsparumą ir laikytų žemą jų darbo užmokestį. „Kuo didesnis visuomenės turtas... tuo didesnis santykinis gyventojų perteklius, arba pramoninė atsargos armija... Bet kuo didesnė ši atsargos armija, palyginus su aktyviąja (nuolat dirbančiąja) darbininkų armija, tuo masiškesnis nuolatinis gyventojų perteklius, arba tie darbininkų sluoksniai, kurių skurdas yra atvirkščiai proporcingas jų darbo kančioms. Pagaliau, kuo didesni darbininkų klasės elgetiški sluoksniai ir pramoninė atsargos armija, tuo didesnis oficialusis pauperizmas. *Tai yra absoliutus, visuotinis kapitalistinio kaupimo dėsnis*" (631 psl.)[1].

Tokie yra kai kurie griežtai moksliškai įrodyti šiuolaikinės kapitalistinės visuomeninės sistemos pagrindiniai dėsniai, ir oficialieji ekonomistai, žinoma, vengia net pamėginti juos nuneigti. Bet ar viskas tuo pasakyta? Jokiu būdu Kaip aštriai Marksas iškelia blogąsias kapitalistinės gamybos puses, lygiai taip aiškiai jis įrodo, kad ši visuomeninė forma buvo būtina visuomenės gamybinėms jėgoms išvystyti ligi tokio laipsnio, kuris *visiems* visuomenės nariams padarys vienodai galimą žmogaus vertą išsivystymą. Visos ankstesnės visuomenės formos tam buvo perdaug skurdžios. Tik kapitalistinė gamyba sukuria tam reikalingus turtus ir gamybines jėgas ir engiamųjų darbininkų masės asmenyje ji tuo pat metu sukuria tą visuomenės klasę, kuri vis labiau ir labiau būtinumo verčiama paimti tuos turtus ir gamybines jėgas į savo rankas ir panaudoti juos ne vienos monopolinės klasės naudai, kaip šiandien, o visos visuomenės naudai.

Parašė F. Engelsas 1868 m. kovo 1—13 d.

Išspausdinta žurnale „Demokratisches Wochenblatt", 1868 m. kovo 21 ir 28 d.

Be parašo

Spausdinama pagal žurnalo tekstą

Versta iš vokiečių kalbos

---

[1] Žr. *K. Marksas* ir *F. Engelsas,* Raštai, XVII t., 708 psl., rus. leid. *Red.*

F. ENGELSAS

IŠ PRATARMĖS ANTRAJAM „KAPITALO“ TOMUI

...Ką gi Marksas pasakė naujo apie antvertę? Kaip tat atsitiko, kad Markso antvertės teorija trenkė kaip žaibas iš giedro dangaus ir tai visose civilizuotose šalyse, kai visų jo socialistinių pirmatakų, įskaitant ir Rodbertuso, teorijos blykstelėjo be pasekmių?

Chemijos istorija gali mums tatai paaiškinti pavyzdžiu.

Kaip yra žinoma, dar XVIII amžiaus pabaigoje vyravo flogistinė teorija, pagal kurią bet kokio degimo esmė yra tai, kad iš degančio kūno atsiskiria kitas, hipotetinis kūnas, absoliuti degimo medžiaga, kuri buvo pavadinta flogistono vardu. Šios teorijos pakakdavo paaiškinti daugumai tuomet žinomų cheminių reiškinių, nors kai kuriais atvejais ir ne be sunkumų. Bet štai 1774 m. Pristlis surado tokią oro rūšį, „kurią jis rado taip gryną arba taip laisvą nuo flogistono, kad su juo palygintas paprastas oras atrodė jau sugadintas“. Jis pavadino ją deflogistuotu oru. Netrukus po to Švedijoje Šelė rado tokią pat oro rūšį ir įrodė ją esant atmosferoje. Jis taip pat surado, kad ji pranyksta, jei joje arba paprastame ore sudeginamas koks nors kūnas, ir todėl ją pavadino ugnies oru (Feuerluft). „Iš šitų duomenų jis padarė išvadą, kad junginys, kuris atsiranda susijungiant flogistonui su viena iš sudėtinių oro dalių“ (vadinasi, degant) „yra ne kas kita kaip ugnis arba šiluma, kuri išeina pro stiklą“[1].

Pristlis ir Šelė surado deguonį, bet nežinojo, ką jiedu turėjo savo rankose. Jiedu „pasiliko nelaisvėje“ flogistinių „kategorijų, kurias jiedu buvo radę iš anksčiau“. Elementas, kuriam buvo

[1] *Rosko-Šorlemeris,* Pilnas chemijos vadovėlis. I t., 13, 18 psl. Braunšveigas. 1877 m. *(Engelso pastaba.)*

lemta sugriauti visą flogistinę pažiūrą ir revoliucionizuoti chemiją, jų rankose žuvo be vaisių. Tačiau Pristlis tuoj po to pranešė apie savo atradimą į Paryžių Lavuazjei, ir Lavuazjė, remdamasis tuo nauju faktu, ištyrė visą flogistinę chemiją ir pirmas atrado, kad ta nauja oro rūšis buvo naujas cheminis elementas, kad degant *ne* paslaptingasis flogistonas *išsiskiria* iš degančio kūno, o šis naujasis elementas *susijungia* su kūnu; tuo būdu jis pirmas visą chemiją, kuri savo flogistine forma stovėjo ant galvos, dabar pastatė ant kojų. Ir jeigu net Lavuazjė ir nesusekė deguonies vienu laiku su kitais ir nuo jų nepriklausomai, kaip jis vėliau tvirtino, vis dėlto jis pasilieka tikrasis deguonies *atradėjas,* o ne tie, kurie jį tik susekė, net nenujausdami, *ką* būtent jie susekė.

Antvertės teorijoje Markso santykis su savo pirmatakais toks pats, kaip Lavuazjės su Pristliu ir Šele. Produkto vertės dalies, kurią mes dabar vadiname antverte, *egzistavimas* buvo nustatytas dar seniai prieš Marksą; lygiai taip pat su didesniu ar mažesniu aiškumu buvo nusakyta, iš ko ji susideda, būtent: iš to darbo produkto, už kurį tas, kuris jį pasisavino, nesumokėjo jokio ekvivalento. Bet toliau nebuvo nueita. Vieni — klasikiniai buržuaziniai ekonomistai — nenuėjo toliau tyrinėjimo to kiekybinio santykio, kuriuo darbo produktas padalijamas tarp darbininko ir gamybos priemonių savininko. Kiti — socialistai — šį padalijimą pripažino neteisingu ir ieškojo utopinių priemonių tam neteisingumui pašalinti. Ir vieni ir antri pasiliko nelaisvėje tų ekonominių kategorijų, kurias jie buvo radę iš anksčiau.

Bet štai prabilo Marksas. Ir tai tiesiog priešingai visiems savo pirmatakams. Tenai, kur jie matė *išsprendimą,* jis matė tik *problemą.* Jis matė, kad čia nebuvo nei deflogistuotas oras, nei ugnies oras, bet deguonis, — kad čia reikalas liečia ne paprastą ekonominio fakto konstatavimą, ne šio fakto prieštaravimą amžinajam teisingumui ir tikrajai moralei, bet tokį faktą, kuriam buvo lemta padaryti perversmą visoje politinėje ekonomijoje ir kuris davė raktą visai kapitalistinei gamybai suprasti — tam, kas mokės juo pasinaudoti. Remdamasis šiuo faktu, jis ištyrė visas iš anksčiau rastas kategorijas, kaip Lavuazjė, remdamasis deguoniu, buvo ištyręs ankstesnes flogistinės chemijos kategorijas. Norėdamas sužinoti, kas yra antvertė, jis turėjo žinoti, kas yra vertė. Visų pirma reikėjo kritiškai išnagrinėti pačią Rikardo vertės teoriją. Taigi, Marksas ištyrė darbą jo ypatybės sukurti vertę atžvilgiu ir pirmą kartą nustatė, *koks* darbas, kodėl ir kaip sukuria vertę, nustatė, kad vertė aplamai yra ne kas kita, kaip kristalizuotas *šios* rūšies darbas, — punktas, kurio Rodbertusas iki paskutiniųjų savo dienų nesuprato. Po to Marksas ištyrė santykį

tarp prekės ir pinigų ir parodė, kaip ir kodėl dėl jai savybingos ypatybės būti verte — prekė ir prekių mainai turi pagimdyti priešingumą tarp prekės ir pinigų. Tuo paremta jo pinigų teorija yra pirmoji išsami ir dabar patylomis visuotinai pripažinta pinigų teorija. Jis ištyrė pinigų pavirtimą kapitalu ir įrodė, kad tas pavirtimas remiasi darbo jėgos pirkimu ir pardavimu. Pastatydamas darbo vietoje darbo jėgą, vertę kuriančią ypatybę, jis vienu smūgiu išsprendė vieną iš tų sunkumų, į kurį sudužo Rikardo mokykla: negalėjimą kapitalo ir darbo savitarpio mainus suderinti su Rikardo dėsniu, kad darbas nustato vertę. Nustatęs, kad kapitalas skirstomas į pastovų ir kintamą, jis pirmasis iki smulkmenų pavaizdavo tikrąją antvertės susidarymo proceso eigą ir tuo būdu ją išaiškino, o to nepadarė nė vienas iš jo pirmatakų; taigi, jis nustatė paties kapitalo skirtybes, su kuriomis nė iš tolo nepajėgė susidoroti nei Rodbertusas, nei buržuaziniai ekonomistai, o tačiau jos duoda raktą painiausioms ekonominėms problemoms išspręsti; tam įtikinamiausias įrodymas yra vėl II tomas, o dar labiau, kaip matysime, III tomas. Toliau, jis ištyrė pačią antvertę, atskleidė abi jos formas: absoliutinę ir reliatyvinę antvertę, ir įrodė, kokį skirtingą, bet abiem atvejais lemiamą vaidmenį ji suvaidino istoriniame kapitalistinės gamybos išsivystyme. Remdamasis antvertės teorija, jis išvystė pirmą mūsų turimą racionalią darbo užmokesčio teoriją ir pirmą kartą nubrėžė pagrindinius kapitalistinio kaupimo istorijos bruožus bei išdėstė istorinę jo tendenciją...

Parašė F. Engelsas 1885 m. gegužės 5 d. antrajam „Kapitalo" tomui, išėjusiam Hamburge 1885 m.

Spausdinama pagal knygos tekstą
Versta iš vokiečių kalbos

K. MARKSAS

PILIETINIS KARAS PRANCŪZIJOJE

F. ENGELSO ĮVADAS

Pasiūlymas naujai išleisti Internacionalo Generalinės Tarybos atsišaukimą apie „Pilietinį karą Prancūzijoje" ir parašyti jam įvadą buvo man nelauktas. Todėl aš čia galiu tik trumpai paliesti svarbiausius punktus.

Prieš aukščiau minėtąjį ilgesnį veikalą aš įdedu abu trumpesniuosius Generalinės Tarybos atsišaukimus apie Prancūzijos-Prūsijos karą. Pirmiausia todėl, kad „Pilietiniame kare" yra nurodymų į antrąjį atsišaukimą, kuris pats vienas, be pirmojo, ne visur suprantamas. O taip pat ir todėl, kad abu šie atsišaukimai, kurie taip pat yra Markso parašyti, yra ne mažiau kaip „Pilietinis karas" įžymūs pavyzdžiai nuostabaus, pirmą sykį „Luji Bonaparto briumero aštuonioliktojoje" pasireiškusio autoriaus talento teisingai suvokti stambių istorinių įvykių pobūdį, reikšmę ir būtinas pasekmes tuo metu, kai šie įvykiai dar tiktai vyksta prieš mūsų akis arba ką tik yra įvykę. Ir pagaliau todėl, kad mes Vokietijoje turime dar ir šiandien kentėti nuo Markso išpranašautų šių įvykių pasekmių.

Argi neatsitiko taip, kaip sakoma pirmajame atsišaukime, kad jeigu apsiginamasis Vokietijos karas prieš Luji Bonapartą išsi-

gims į užkariaujamąjį karą prieš prancūzų tautą, tai Vokietijai teks vėl ir dar didesniu mastu išgyventi visas nelaimes, kurios ją ištiko po vadinamojo išsivadavimo karo? Argi neviešpatavo mums dar ištisus dvidešimt metų Bismarkas, argi vietoje demagogų persekiojimų, neturėjome mes ypatingojo įstatymo ir socialistų siundymo, su tokiu pat policijos savavaliavimu, su visiškai tokiu pat šiurpą keliančiu įstatymų aiškinimu?

Ir argi ne pažodžiui išsipildė pranašavimas, kad Elzaso-Lotaringijos aneksija įstums Prancūziją į Rusijos glėbį ir kad po šios aneksijos Vokietija turės arba atvirai tapti Rusijos liokajum arba po trumpo atsikvėpimo ruoštis naujam karui, būtent „rasiniam karui prieš susijungusias slavų ir romanų rases?" Argi Prancūzijos provincijų aneksija neįstūmė Prancūzijos į Rusijos glėbį? Argi Bismarkas ištisus dvidešimt metų nemaldavo veltui caro malonės, nemaldavo, jam tarnaudamas ir puldamas po „šventosios Rusijos" kojų dar vergiškiau, negu buvo įpratusi mažoji Prūsija, kol ji dar netapo „pirmąja didžiąja Europos valstybe"? Ir argi nekabo nuolat virš mūsų galvų karo Damoklo kardas, karo, kuris pirmąją dieną paleis dulkėmis visas popierines valdovų sąjungas, apie kurį nieko nežinoma, išskyrus tai, kad absoliučiai nežinoma, kuo jis baigsis, rasinio karo, kuris visą Europą atiduos niokoti penkiolikai ar dvidešimčiai milijonų ginkluotų kareivių ir kuris tik todėl dar nekilo, kad visiškas negalimumas numatyti jo galutinį rezultatą įvaro baimę net stipriausiai iš didžiųjų militarinių valstybių?

Tai tuo labiau mus įpareigoja padaryti vokiečių darbininkams vėl prieinamus šiuos pusiau užmirštus dokumentus, kurie puikiausiai liudija apie 1870 metų internacionalinės darbininkų politikos tolregiškumą.

Ką aš pasakiau apie šiuodu atsišaukimus, tinka ir „Pilietiniam karui Prancūzijoje". Gegužės 28 d. Belvilio šlaituose žuvo paskutiniai Komunos kovotojai, kovoje su pranašesnėmis priešo jėgomis, o jau po dviejų dienų, gegužės 30 d., Marksas perskaitė Generalinei Tarybai savo veikalą, kur istorinė Paryžiaus Komunos reikšmė buvo pavaizduota trumpais, stipriais, bet tokiais taikliais ir — svarbiausia — tokiais teisingais bruožais, kaip niekados vėliau to nebuvo pasiekta visoje gausioje literatūroje šiuo klausimu.

Dėl ekonominio ir politinio Prancūzijos išsivystymo nuo 1789 m. Paryžiuje per pastaruosius 50 metų susidarė tokia padėtis, kad ten negalėjo kilti nė viena revoliucija, kuri nebūtų įgijusi proletarinės revoliucijos pobūdžio; tuo būdu proletariatas, nupirkęs pergalę savo krauju, pareikšdavo po jos savo reikalavimus.

Šie reikalavimai būdavo daugiau ar mažiau neaiškūs ir net painūs, kiekvieną kartą priklausomai nuo Paryžiaus darbininkų išsivystymo laipsnio, bet visi jie galų gale pasireikšdavo reikalavimu panaikinti klasinį priešingumą tarp kapitalistų ir darbininkų. Kaip tai turi įvykti, to, tiesą sakant, nežinota. Bet jau pats reikalavimas, kad ir kaip jis buvo neapibrėžtas, slėpė savyje pavojų esamajai visuomenės santvarkai; darbininkai, kurie jį kėlė, tebebuvo dar apginkluoti; dėl to buržua, buvusiems prie valstybės vairo, pirmasis uždavinys buvo nuginkluoti darbininkus. Iš čia — po kiekvienos darbininkų iškovotos revoliucijos — nauja kova, kuri baigiasi darbininkų pralaimėjimu.

Pirmą kartą tai įvyko 1848 metais. Liberalieji parlamentinės opozicijos buržua rengė banketus, siekdami įvykdyti rinkimų reformą, kuri turėjo užtikrinti jų partijai viešpatavimą. Kova su vyriausybe vis daugiau ir daugiau vertė juos apeliuoti į tautą, ir jie palaipsniui turėjo pirmąją vietą užleisti radikaliesiems ir respublikoniniams buržuazijos ir smulkiosios buržuazijos sluoksniams. Bet už pastarųjų stovėjo revoliuciniai darbininkai, kurie nuo 1830 m. buvo įsigiję daug daugiau politinio savarankiškumo, negu buržua ir net respublikonai manė. Krizės tarp vyriausybės ir opozicijos momentu darbininkai pradėjo gatvių kovą; Luji Filypas išnyko, su juo kartu išnyko ir rinkimų reforma; jos vietoje atsirado respublika, ir būtent tokia, kurią nugalėjusieji darbininkai net buvo paskelbę „socialine“ respublika. Kaip šią socialinę respubliką reikia suprasti, niekam nebuvo aišku, net ir patiems darbininkams. Bet jie dabar buvo ginkluoti ir tapo jėga valstybėje. Todėl vos tiktai stovėję prie valdžios vairo buržuaziniai respublikonai pajuto po kojomis kiek tvirtesnį pagrindą, pirmas jų rūpestis buvo nuginkluoti darbininkus. Tai ir įvyko per 1848 m. birželio mėn. sukilimą, kurį darbininkus privertė padaryti, tiesiog sulaužant duotąjį jiems žodį, atvirai iš jų tyčiojantis ir mėginant ištremti bedarbius į tolimą provinciją. Vyriausybė buvo iš anksto pasirūpinusi nulemiančia jėgų persvara. Po penkių didvyriškos kovos dienų darbininkai buvo nugalėti. Ir dabar prasidėjo kruvinas atsiskaitymas su beginkliais belaisviais, skerdynės, kokių nematyta nuo pilietinių karų, atvedusių į Romos respublikos žlugimą. Buržuazija pirmą kartą parodė, kaip beprotiškai žiauriai ji keršija proletariatui, kai jis išdrįsta prieš ją stoti kaip atskira klasė su savo interesais ir reikalavimais. Ir vis dėlto 1848 m. buvo tik vaikų žaidimas, palyginus su buržuazijos siautėjimu 1871 m.

Bausmė sekė įkandin. Jeigu proletariatas *dar* negalėjo, tai buržuazija *jau* negalėjo valdyti Prancūzijos. Negalėjo bent tuo metu:

jos dauguma buvo dar monarchistiškai nusiteikusi ir ji pati buvo suskilusi į tris dinastines partijas ir ketvirtąją — respublikinę. Jos vidinės rietenos leido avantiūristui Luji Bonapartui užgrobti visus vadovaujamus postus — armiją, policiją, administracijos mašiną — ir 1851 m. gruodžio 2 d. išsprogdinti paskutinę buržuazijos tvirtovę, Nacionalinį susirinkimą. Prasidėjo Antroji imperija — Prancūziją ėmė išnaudoti politinių ir finansinių avantiūristų gauja, bet kartu prasidėjo ir toks pramonės išsivystymas, koks buvo visiškai negalimas, esant smulkmeniškai ir bailiai Luji Filypo sistemai, išimtinai viešpataujant tiktai nedidelei stambiosios buržuazijos daliai. Luji Bonapartas atėmė iš kapitalistų politinę valdžią, dėdamasis ginąs buržuaziją nuo darbininkų ir, antra vertus, darbininkus nuo buržuazijos; bet užtat jo viešpatavimas buvo palankus spekuliacijai ir pramonės veiklai, trumpiau tariant — iki šiol negirdėtam visos buržuazijos ekonominiam pakilimui ir pralobimui. Dar didesniu mastu išsivystė korupcija ir masinis vogimas, kurių centras pasidarė imperatoriaus rūmai, iš šio pralobimo gaudavę stambių procentą.

Bet Antroji imperija buvo kreipimasis į prancūziškąjį šovinizmą; tai buvo reikalavimas grąžinti atgal 1814 m. netektąsias pirmosios imperijos sienas, mažiausia — pirmosios respublikos sienas. Prancūzijos imperija senosios monarchijos sienose ir net dar labiau apkarpytose 1815 m. sienose — tokia padėtis negalėjo ilgai tęstis. Iš čia būtinybė kartkartėmis kariauti ir plėsti sienas. Bet joks sienų išplėtimas taip nežavėjo prancūzų šovinistų vaizduotės, kaip jų išplėtimas vokiškojo kairiojo Reino kranto sąskaita. Viena kvadratinė mylia prie Reino reiškė jiems daugiau, negu dešimt mylių Alpėse ar kur kitur. Kol egzistavo Antroji imperija, reikalavimas grąžinti kairįjį Reino krantą — iš karto ar dalimis — buvo tik laiko klausimas. Šis laikas atėjo kartu su 1866 metų Prūsijos—Austrijos karu. Bismarko ir savo paties pernelyg suktos delsimo politikos apgautas, negavęs lauktojo „teritorinio atlyginimo“, Napoleonas neturėjo kitos išeities, išskyrus karą, kuris prasidėjo 1870 m. ir atvedė jį į Sedaną, o iš ten į nelaisvę Vilhelmshehėje.

Neišvengiama pasekmė buvo 1870 m. rugsėjo 4 d. revoliucija Paryžiuje. Imperija sugriuvo kaip kortų namelis; vėl buvo paskelbta respublika. Bet prie vartų stovėjo priešas; imperijos kariuomenė iš dalies buvo beviltiškai apgulta Mece, iš dalies buvo nelaisvėje Vokietijoje. Šiuo kritiniu metu liaudis leido buvusio Įstatymų leidžiamojo organo Paryžiaus deputatams sudaryti iš savo tarpo „nacionalinės gynybos vyriausybę“. Su tuo juo greičiau buvo sutikta, kad dabar visi paryžiečiai, galį nešioti ginklą,

buvo gynimo tikslais įstoję į Nacionalinę gvardiją ir apginkluoti, ir darbininkai dabar sudarė joje didžiulę daugumą. Bet jau greit išsiveržė aikštėn antagonizmas tarp vyriausybės, sudarytos beveik tik iš vienų buržua, ir ginkluoto proletariato. Spalio 31 d. darbininkų batalijonai paėmė šturmu rotušę ir suėmė žymią vyriausybės narių dalį. Išdavimas, tiesioginis vyriausybės duotojo žodžio sulaužymas ir kelių smulkiaburžuazinių batalijonų įsikišimas vėl išvadavo suimtuosius; ir kad pilietinis karas neįsiliepsnotų priešo karo pajėgų apgultame mieste, senoji vyriausybė buvo palikta valdžioje.

Pagaliau 1871 m. sausio 28 d. bado iškankintas Paryžius kapituliavo, bet kapituliavo iki šiol karo istorijoje negirdėtai garbingomis sąlygomis. Fortai buvo atiduoti, nuo tvirtovės pylimo buvo nuimtos patrankos, reguliarioji kariuomenė ir mobiliai atidavė ginklus, jie patys buvo paskelbti karo belaisviais. Bet Nacionalinė gvardija pasiliko savo ginklus ir patrankas ir su nugalėtojais sudarė tik paliaubas. Ir patys nugalėtojai nedrįso triumfališkai įžengti į Paryžių. Jie išdrįso užimti tik nedidelį, be to, iš dalies iš viešųjų parkų susidedantį Paryžiaus kampelį, bet ir šį kampelį jie laikė užėmę tik kelias dienas! Ir per šį laiką nugalėtojai, kurie laikė apgulę Paryžių 131 dieną, patys buvo apgulti ginkluotų Paryžiaus darbininkų, kurie rūpestingai saugojo, kad nė vienas „prūsas" neperžengtų siaurų svetimajam užkariautojui suteiktojo kampelio sienų. Tokią pagarbą sau Paryžiaus darbininkai įkvėpė kariuomenei, prieš kurią padėjo ginklus visos imperijos armijos. Prūsų junkeriai, kurie buvo čia atvykę atkeršyti revoliucijos židiniui, buvo priversti pagarbiai sustoti ir saliutuoti kaip tiktai šiai ginkluotai revoliucijai!

Karo metu Paryžiaus darbininkai apsiribodavo reikalavimu energingai tęsti kovą. Bet dabar, kai Paryžiui kapituliavus buvo sudaryta taika, naujosios vyriausybės galva Tjeras turėjo įsitikinti, kad, kol Paryžiaus darbininkai tebeturi rankoje ginklus, turtingųjų klasių — stambiųjų žemvaldžių ir kapitalistų — viešpatavimas yra nuolatiniame pavojuje. Pirmas jo darbas buvo mėginimas juos nuginkluoti. Kovo 18 d. jis nusiuntė reguliariąją kariuomenę su įsakymu užgrobti artileriją, kuri priklausė Nacionalinei gvardijai ir buvo Paryžiaus apgulimo metu pagaminta visuomenės lėšomis, surinktomis pasirašymo būdu. Šis mėginimas nepavyko; visas Paryžius kaip vienas žmogus griebėsi ginklo apsiginti, ir karas tarp Paryžiaus ir Versalyje posėdžiavusios Prancūzijos vyriausybės buvo paskelbtas. Kovo 26 d. buvo išrinkta Paryžiaus Komuna, o kovo 28 d. ji buvo paskelbta. Nacionalinės gvardijos Centro Komitetas, kuris iki šiol turėjo valdžią savo

rankose ir spėjo jau išleisti dekretą apie skandalingosios Paryžiaus „doros policijos“ panaikinimą, perdavė savo įgaliojimus Komunai. Kovo 30 d. Komuna panaikino naujokų šaukimą ir nuolatinę kariuomenę ir vienintele ginkluota jėga paskelbė Nacionalinę gvardiją, sudarytą iš visų tinkamų kariuomenei piliečių. Komuna anuliavo visas butų nuomos sąskaitas nuo 1870 m. spalio mėn. iki 1871 m. balandžio mėn., jau įmokėtas sumas įskaitydama į būsimąją butų nuomą ir sustabdė miesto lombarde įkeistų daiktų pardavimą. Tą pačią dieną buvo patvirtinti į Komuną išrinktieji užsieniečiai, nes „Komunos vėliava yra pasaulinės respublikos vėliava“. — Balandžio 1 d. buvo nutarta, kad Komunos tarnautojų, vadinasi, ir jos narių, atlyginimas neturi viršyti 6 000 frankų (4 800 markių). Sekančią dieną buvo išleistas dekretas atskirti bažnyčią nuo valstybės ir panaikinti visas valstybės išlaidas religiniams tikslams, taip pat nacionalizuoti visus bažnytinius turtus; balandžio 8 d. sutinkamai su tuo buvo išleistas potvarkis, kuris palaipsniui buvo įgyvendinamas, — išmesti iš mokyklų visus religinius simbolius, šventųjų paveikslus, dogmas, maldas, žodžiu „visa tai, kas liečia kiekvieno atskiro žmogaus sąžinę“. — Balandžio 5 d., turint galvoje, kad versaliečių kariuomenė resiliovė šaudžiusi paimtuosius nelaisvėn Komunos kovotojus, buvo išleistas dekretas suimti įkaitus, kuris niekados nebuvo ištisai įvykdytas. — Balandžio 6 d. Nacionalinės gvardijos 137 batalijonas ištraukė giljotiną ir visai liaudžiai garsiai džiūgaujant ją viešai sudegino. — Balandžio 12 d. Komuna nutarė nuversti Vandomo aikštėje Pergalės koloną, kurią Napoleonas buvo po 1809 m. karo nuliedinęs iš užgrobtų patrankų ir kuri buvo šovinizmo ir tautų kiršinimo simbolis. — Gegužės 16 d. šis nutarimas buvo įvykdytas. — Balandžio 16 d. Komuna įsakė padaryti fabrikantų sustabdytų fabrikų statistinį sąrašą ir paruošti planą šiems fabrikams paleisti į darbą pačių juose dirbančių darbininkų jėgomis, kurie turėjo susijungti į kooperatines draugijas, taip pat paruošti planą šioms draugijoms susijungti į vieną didelę sąjungą. — Balandžio 20 d. ji panaikino kepėjų nakties darbą ir darbo ieškojimo kontoras, kurios nuo Antrosios imperijos laikų buvo policijos skiriamų, žiauriai išnaudojančių darbininkus subjektų monopolis. Šios kontoros buvo perduotos dviejų dešimčių Paryžiaus rajonų merijų žinion. — Balandžio 30 d. ji įsakė panaikinti skolinamąsias kasas, kurios buvo privatinio darbininkų išnaudojimo priemonė ir prieštaravo pastarųjų teisei į savo darbo įrankius ir į kreditą. — Gegužės 5 d. ji nutarė nugriauti koplyčią, pastatytą įvykdytai Liudvikui XVI mirties bausmei išpirkti.

Taip, pradedant nuo kovo 18 d., ėmė griežtai ir ryžtingai reikštis grynai klasinis Paryžiaus judėjimo pobūdis, kurį iki šiol buvo nustūmusi į užpakalį kova su priešų įsiveržimu. Kadangi Komunoje posėdžiavo beveik vien darbininkai arba pripažinti darbininkų atstovai, tai jos nutarimai pasižymėjo griežtai proletariniu pobūdžiu. Arba tie nutarimai dekretavo tokias reformas, nuo kurių respublikoninė buržuazija atsisakė tik iš niekšiško bailumo ir kurios sudaro būtiną pagrindą laisvam darbininkų klasės veikimui. — Toksai yra įgyvendinimas principo, kad *valstybės atžvilgiu* religija yra grynai privatus reikalas. Arba Komuna leido nutarimus, kurie buvo stačiai naudingi darbininkų klasės interesams ir kurie iš dalies giliai pakirsdavo senąją visuomeninę santvarką. Bet apgultame mieste galėjo būti padaryti tik pirmieji žingsniai. O jau nuo gegužės pradžios visas jėgas reikėjo skirti kovai su vis gausėjančia Versalio vyriausybės kariuomene.

Balandžio 7 d. versaliečiai užėmė perėją per Seną ties Neji, Paryžiaus vakarų fronte; bet balandžio 11 d. jų puolimas pietų fronte buvo generolo Ėdo atmuštas su dideliais jiems nuostoliais. Tie žmonės, kurie Paryžiaus bombardavimą iš prūsų pusės smerkė kaip šventvagystę, dabar patys be paliovos jį bombardavo. Tie patys žmonės dabar maldavo Prūsijos vyriausybę greičiau grąžinti paimtuosius į nelaisvę ties Sedanu ir Mecu prancūzų kareivius, kurie turėjo jiems atkariauti Paryžių. Ši palaipsniui atvykstanti kariuomenė gegužės pradžioje suteikė versaliečiams lemiamą persvarą. Tai paaiškėjo jau balandžio 23 d., kai Tjeras nutraukė pradėtas, Komunai pasiūlius, derybas dėl Paryžiaus arkivyskupo ir visos eilės kitų Paryžiuje įkaitais sulaikytų kunigų iškeitimo į vieną Blankį, kuris du sykius buvo išrinktas į Komuną, bet kalėjo Klervo. Dar aiškiau tai pasirodė iš pasikeitusio Tjero kalbų tono; iki šiol santūrus ir veidmainingas, dabar staiga jis tapo įžūlus, grąsinąs, šiurkštus. Pietų fronte versaliečiai gegužės 3 d. paėmė Mulen Sakės redutą, 9 d. — Isio fortą, kuris bombardavimo buvo visiškai sugriautas, 14 d. — Vanvo fortą. Vakarų fronte, užimdami gausius kaimus ir pastatus, kurie siekė iki pat miesto sienų, jie palaipsniui priėjo prie pagrindinės sutvirtinimų linijos; gegužės 21 d., dėl išdavimo ir čia stovėjusios Nacionalinės gvardijos apsileidimo, jiems pavyko įsiveržti į miestą. Prūsai, kurie buvo užėmę šiaurinius ir rytinius fortus, leido versaliečiams pereiti per miesto šiaurėje esantį rajoną, kuris pagal paliaubų sąlygas buvo jiems uždarytas, ir tuo būdu padaryti puolimą plačiu frontu, kurį paryžiečiai pagal paliaubų sąlygas turėjo tarti esant saugų nuo puolimo ir todėl palyginti silpnai gynė. Štai kodėl vakarinėje Paryžiaus dalyje, turtinguosiuose miesto kvartaluose,

pasipriešinimas buvo palyginti silpnas; jis darėsi tuo smarkesnis ir atkaklesnis, kuo labiau puolanti kariuomenė artėjo į rytinę sostinės dalį, į darbininkiškąjį miesto rajoną. Tik po aštuonių dienų kovos žuvo paskutiniai Komunos gynėjai Belvilio ir Menilmontano aukštumose, ir tuomet beginklių vyrų, moterų ir vaikų žudymas, kuris visą savaitę siautėjo vis didėjančiu žiaurumu, pasiekė savo viršūnę. Patobulintas šautuvas žudė nepakankamai greitai, ir nugalėtuosius ištisais šimtais šaudė iš mitraljezų. „Komunarų siena" Per Lašezo kapinėse, kur įvyko paskutinės masinės žudynės, tebestovi ir šiandien, kaip nebylys, bet iškalbingas liudininkas to, kaip gali įsiusti viešpataujanti klasė, kai proletariatas išdrįsta stoti ginti savo teisių. Po to, kai pasirodė, kad visų išskersti negalima, prasidėjo masiniai suėmimai ir šaudymai aukų, kaip pakliuvo parinktų iš belaisvių tarpo; likusiuosius nugabeno į didelę stovyklą, kur jie turėjo laukti karo teismo. Prūsų kariuomenei, kuri buvo apgulusi Paryžiaus šiaurės rytų dalį, buvo įsakyta nepraleisti nė vieno bėglio, bet karininkai dažnai užmerkdavo akis, kai kareiviai labiau klausydavo žmoniškumo negu vyresnybės įsakymo. Ypač pagarsėjo savo humanišku elgesiu Saksonijos armijos korpusas, praleidęs daug neabejotinų Komunos kovotojų.

* * *

Jeigu mes dabar, praslinkus dviem dešimtims metų, pažvelgsime į 1871 m. Paryžiaus Komunos veiklą ir istorinę reikšmę, tai pamatysime, kad prie to, kas išdėstyta „Pilietiniame kare Prancūzijoje", reikia dar šį tą pridėti.

Komunos nariai buvo suskilę į daugumą, susidariusią iš blankistų, kurie buvo viešpatavę ir Nacionalinės gvardijos Centro Komitete, ir mažumą, susidariusią iš Tarptautinės Darbininkų Asociacijos narių, daugiausia socialistinės Prudono mokyklos šalininkų. Blankistai savo pagrindine mase buvo tada socialistai tik iš revoliucinio proletarinio instinkto; tik nedaugelis jų vokiškąjį mokslinį socializmą pažinusio Vajano dėka buvo pakilę iki aiškesnio principinių teiginių supratimo. Todėl suprantama, kodėl ekonominėje srityje Komuna daug ko nepadarė, ką dabartiniu mūsų požiūriu ji turėjo padaryti. Žinoma, sunkiausiai suprantama šventa pagarba, su kuria Komuna pagarbiai sustojo ties Prancūzijos Banko durimis. Tai buvo taip pat ir stambi politinė klaida. Bankas Komunos rankose — tai būtų daugiau reiškę, negu dešimt tūkstančių įkaitų. Tai būtų privertę visą Prancūzijos buržuaziją paspausti Versalio vyriausybę, kad toji sudarytų taiką su Komu-

na. Bet dar įstabiau yra tai, kaip dažnai Komuna elgėsi teisingai, nors ir buvo sudaryta iš blankistų ir prudonistų. Savaime suprantama, už ekonominius Komunos dekretus — tiek už jų girtinąsias, tiek ir už peiktinąsias puses — pirmiausia yra atsakingi prudonistai, o už jos politinius veiksmus ir apsirikimus — blankistai. Ir abiem atvejais istorijos ironija panorėjo, kad ir vieni ir antri — kaip kad paprastai esti, kai valdžia patenka į doktrinierių rankas — veiktų priešingai tam, ką jiems liepė jų mokyklos doktrina.

Prudonas, šis smulkiųjų valstiečių ir amatininkų socialistas, tiesiog nekentė asociacijos. Jis sakė, kad joje esą daugiau blogo negu gero, kad ji iš prigimties esanti nevaisinga, net žalinga, kad tai viena iš grandinių, sukaustančių darbininko laisvę; ji esanti tuščia dogma, nenaudinga ir varginanti, prieštaraujanti ne tik darbininko laisvei, bet ir darbo ekonomijai; jos trūkumai augą sparčiau, kaip jos pranašumai; palyginus su ja, konkurencija, darbo pasidalijimas, privatinė nuosavybė esančios naudingos ekonominės jėgos. Darbininkų asociacija tinkanti tik išimtiniais atvejais, — o tokiais Prudonas paskelbia stambiąją pramonę ir stambiąsias įmones, pavyzdžiui geležinkelius (žr. „Bendroji revoliucijos idėja“, 3-čioji apybraiža).

Bet 1871 m. stambioji pramonė jau tiek liovėsi buvusi išimtis net Paryžiuje, šiame dailės amatų centre, kad svarbiausias Komunos dekretas liepė organizuoti stambiąją pramonę ir net manufaktūrą, remiantis darbininkų asociacijomis, kurios ne tiktai turėjo būti sukurtos kiekviename paskirame fabrike, bet ir sujungtos į vieną didelę sąjungą. Tokia organizacija, kaip visiškai teisingai pastebi Marksas „Pilietiniame kare“, galiausiai turėjo nuvesti į komunizmą, t. y. į tiesioginę Prudono mokslo priešybę. Štai kodėl Komuna buvo prudoninės socializmo mokyklos kapas. Ši mokykla šiandien yra išnykusi iš Prancūzijos darbininkų tarpo; čia dabar negincijamai viešpatauja Markso teorija, „posibilistų“ tarpe ne mažiau kaip „marksistų“ tarpe. Tik „radikaliosios“ buržuazijos tarpe pasitaiko dar prudonistų.

Ne geriau sekėsi ir blankistams. Išauklėti sąmokslų mokykloje, suvienyti šią mokyklą atitinkančios griežtos drausmės, jie manė, kad palyginti nedidelis ryžtingų, gerai susiorganizavusių žmonių skaičius palankiu momentu galįs ne tiktai užgrobti valdžią, bet ir išlaikyti ją savo rankose, vartojant energingiausias ir ryžtingiausias priemones, tol, kol pavyks įtraukti liaudį į revoliuciją ir sugrupuoti ją aplink nedidelį vadovų būrelį. Tam visų pirma buvo reikalingas griežčiausias diktatoriškas visos valdžios sucentralizavimas naujos revoliucinės vyriausybės rankose. O ką padarė

Komuna, kurios daugumą sudarė kaip tik šie blankistai? Visuose savo atsišaukimuose į Prancūzijos provincijos gyventojus ji kvietė juos visas Prancūzijos Komunas sujungti su Paryžiumi į vieną laisvą federaciją, į vieną nacionalinę organizaciją, kuri pirmą sykį turėjo būti iš tikrųjų pačios nacijos sukurta. Kaip tik ta engiančioji pirmesnės centralizuotos vyriausybės valdžia, armija, politinė policija, biurokratija, kurią Napoleonas sukūrė 1798 m. ir kurią nuo to laiko kiekviena nauja vyriausybė perimdavo kaip pageidaujamą įrankį ir ją naudodavo prieš savo priešininkus, kaip tik toji valdžia turėjo sugriūti visur Prancūzijoje, kaip ji kad sugriuvo Paryžiuje.

Komuna turėjo iš pat pradžių pripažinti, kad darbininkų klasė, pasiekusi viešpatavimą, negali toliau bešeimininkauti su senąja valstybės mašina; kad darbininkų klasė, nenorėdama iš naujo netekti savo ką tik iškovoto viešpatavimo, turi, iš vienos pusės, pašalinti visą senąją ligi šiol prieš ją vartotą engimo mašiną, o iš antros pusės, turi apsidrausti prieš savuosius deputatus ir valdininkus, skelbdama juos visus, be jokios išimties, esant atšaukiamus bet kuriuo laiku. Kas buvo būdinga ligšiolinės valstybės ypatybė? Visuomenė iš pat pradžių paprastu darbo pasidalijimu susikūrė ypatingus organus savo bendriesiems interesams ginti. Bet ilgainiui šie organai, ir svarbiausias iš jų — valstybės valdžia, tarnaudami atskiriems savo pačių interesams, iš visuomenės tarnų pavirto jos viešpačiais. Tai galima matyti, pavyzdžiui, ne tiktai paveldimojoje monarchijoje, bet lygiai taip pat ir demokratinėje respublikoje. Niekur „politikai“ nėra tokia atsiskyrusi ir įtakinga nacijos dalis, kaip būtent Šiaurės Amerikoje. Ten kiekviena iš dviejų didžiųjų partijų, kurios pakeičia viena antrą valdžioje, yra savo ruožtu valdomos žmonių, kurie politiką paverčia bizniu, spekuliavimu deputatų vietomis sąjungos ir atskirų valstijų įstatymų leidžiamuosiuose susirinkimuose arba gyvena iš agitacijos už savo partiją ir po jos pergalės esti atlyginami tarnybomis. Yra žinoma, kiek pastangų yra padėję amerikiečiai per paskutiniuosius 30 metų, mėgindami nusimesti šį nebepakeliamą jungą, ir kaip jie nepaisant viso to vis giliau klimpsta į šią korupcijos balą. Kaip tiktai Amerikoje geriausiai matyti, kaip vystosi šis valstybės valdžios atsiskyrimas nuo visuomenės, kuriai ji iš pradžių turėjo tarnauti tik įrankiu. Ten nėra nei dinastijos, nei bajorijos, nei nuolatinės kariuomenės, išskyrus saujelę kareivių indėnams sekti, nėra biurokratijos su nuolatiniais etatais ir teise gauti pensiją. Ir vis dėlto mes matome ten dvi dideles politinių spekuliantų gaujas, kurios pakaitomis užgrobia į savo rankas valstybės valdžią ir išnaudoja ją nešvariausiu būdu ir nešvariau-

siems tikslams, o nacija yra bejėgė prieš šias dvi dideles sąjungas politikų, kurie tariamai jai tarnauja, o iš tikrųjų ją valdo ir plėšia.

Prieš šį neišvengiamą visose lig šiol egzistavusiose valstybėse valstybės ir valstybės organų pavirtima iš visuomenės tarnų visuomenės viešpačiais Komuna panaudojo dvi neklaidingas priemones. Pirma, ji skirdavo į visas pareigas, administracijos, teismo, liaudies švietimo srityje, asmenis, išrinktus visuotine rinkimų teise, ir kartu įvedė teisę atšaukti tuos išrinktuosius bet kuriuo laiku jų rinkėjų sprendimu. O antra, ji mokėjo visiems pareigūnams, tiek aukštiesiems, tiek žemiesiems, tik tokį atlyginimą, kokį gaudavo kiti darbininkai. Didžiausia alga, kurią Komuna iš viso mokėjo, buvo 6 000 frankų. Tuo būdu buvo sudaryta patikima kliūtis šiltoms vietelėms vaikytis ir karjerizmui, net nepriklausomai nuo imperatyvinių mandatų deputatams į atstovaujamąsias institucijas, dar be to Komunos įvestų.

Tasai senosios valstybinės valdžios susprogdinimas ir jos pakeitimas nauja, tikrai demokratine, smulkiai aprašyti trečiajame „Pilietinio karo“ skyriuje. Bet čia reikėjo dar sykį trumpai sustoti ties kai kuriais šio pakeitimo bruožais, nes kaip tik Vokietijoje prietaringas tikėjimas valstybe yra iš filosofijos perėjęs į bendrąją buržuazijos ir net daugelio darbininkų sąmonę. Pasak filosofų teorijos, valstybė yra „idėjos įgyvendinimas“, arba į filosofijos kalbą išversta dievo karalystė žemėje; valstybė yra tokia arena, kur įgyvendinama arba turi būti įgyvendinta amžina tiesa ir teisingumas. O iš čia išplaukia prietaringa pagarba valstybei ir visam tam, kas yra susiję su valstybe, prietaringa pagarba, kuri tuo labiau įsišaknija, kad žmonės iš mažens įpranta manyti, kad visai visuomenei bendri reikalai ir interesai negali būti kitaip vykdomi ir saugomi, kaip ligšioliniu būdu, t. y. su valstybės ir jos apdovanotų pelningomis vietelėmis valdininkų pagalba. Žmonės įsivaizduoja padarę nepaprastai drąsų žingsnį priekin, išsivaduodami iš tikėjimo paveldimąja monarchija ir tapdami demokratinės respublikos šalininkais. O iš tikrųjų valstybė yra ne kas kita, kaip mašina vienai klasei slopinti kitą, ir demokratinėje respublikoje nė kiek ne mažiau negu monarchijoje. Ir geriausiu atveju valstybė yra blogis, kurį paveldi proletariatas, nugalėjęs kovoje dėl klasinio viešpatavimo; nugalėjusis proletariatas, kaip ir Komuna, bus priverstas tučtuojau atkirsti blogiausias to blogio puses, kol karta, išaugusi naujose, laisvose visuomeninėse sąlygose, įstengs išmesti laukan visą tą valstybingumo šlamštą.

Pastaruoju metu socialdemokratinis filisteris vėl pradeda jausti išganingąjį siaubą, ištarus žodžius: proletariato diktatūra. Ar norite žinoti, gerbiamieji ponai, kas tai yra ši diktatūra? Pažiūrėkite į Paryžiaus Komuną. Tai buvo proletariato diktatūra.

Londonas,
Paryžiaus Komunos
dvidešimties metų sukakties dieną,
1891 m. kovo 18 d.

Parašė F. Engelsas atskiram K. Markso veikalo „Pilietinis karas Prancūzijoje" leidimui, išėjusiam Berlyne 1891 m.

Spausdinama pagal knygos tekstą
Versta iš vokiečių kalbos

PIRMASIS TARPTAUTINĖS DARBININKŲ ASOCIACIJOS GENERALINĖS TARYBOS ATSIŠAUKIMAS APIE PRANCŪZIJOS—PRŪSIJOS KARĄ

TARPTAUTINĖS DARBININKŲ ASOCIACIJOS NARIAMS EUROPOJE IR JUNGTINĖSE VALSTYBĖSE

1864 m. lapkričio mėn. „Tarptautinės Darbininkų Asociacijos Steigiamajame Manifeste" mes sakėme: „Jeigu darbininkų klasės išvadavimas reikalauja darbininkų broliškos vienybės ir bendradarbiavimo, tai kaipgi jie gali atlikti šį didį uždavinį, kai užsienio politika, siekdama nusikalstamų tikslų, kursto nacionalinius prietarus ir grobiamuosiuose karuose lieja liaudies kraują ir eikvoja jos turtą?" Ir mes apibūdinome užsienio politiką, kurios siekia Internacionalas, šiais žodžiais: „...kad paprasti dorovės ir teisingumo dėsniai, kuriais turi vadovautis tarpusavio santykiuose atskiri asmenys, taptų aukščiausiais įstatymais ir tautų tarpusavio santykiuose".

Nenuostabu, kad Luji Bonapartas, kuris uzurpavo savo valdžią, pasinaudojęs klasių kova Prancūzijoje, ir išlaikė ją padedamas eilės užsienio karų, iš pat pradžių žiūrėjo į Internacionalą kaip į pavojingą priešą. Plebiscito[1] išvakarėse jis suruošia žygį prieš Tarptautinės Darbininkų Asociacijos tvarkomųjų komisijų narius Paryžiuje, Lijone, Ruane, Marselyje, Breste — žodžiu, visoje Prancūzijoje, prisidengdamas tuo, kad Internacionalas esąs slapta draugija ir rengiąs sąmokslą jį užmušti; šio prasimanymo absurdiškumas buvo greitai jo paties teisėjų nustatytas. Kokia buvo tikroji Internacionalo Prancūzijos sekcijų kaltė? Tai, kad jos atvirai ir atkakliai tvirtino Prancūzijos liaudžiai, kad daly-

[1] *Plebiscitas (visuotinis tautos balsavimas)* buvo Napoleono III įvykdytas 1870 m. gegužės mėn. neva liaudies masių pažiūrai į imperiją išaiškinti. Klausimai buvo taip suformuluoti, kad negalima buvo išreikšti nepritarimo Napoleono III politikai, tuo pačiu nepasisakant prieš bet kurias demokratines reformas. I Internacionalo sekcijos Prancūzijoje demaskavo šį demagoginį manevrą ir siūlė savo nariams susilaikyti nuo balsavimo. *Red.*

vauti plebiscite reiškia balsuoti už vidaus despotizmą ir užsienio karą. Ir tikrai, jų darbas buvo tai, kad visuose didžiuosiuose miestuose, visuose Prancūzijos pramonės centruose darbininkų klasė stojo kaip vienas žmogus atmesti plebiscito. Deja, darbininkų balsus persvėrė gilus kaimo rajonų tamsumas. Europos biržos, vyriausybės, viešpataujančios klasės ir spauda sveikino plebiscitą kaip puikią Prancūzijos imperatoriaus pergalę prieš Prancūzijos darbininkų klasę; o iš tikrųjų tai buvo ženklas žudyti ne vieną asmenį, bet ištisas tautas.

Karinis 1870 m. liepos mėn. sąmokslas[1] tėra tiktai pataisytas 1851 metų gruodžio mėn. valstybės perversmo leidimas. Iš pirmo žvilgsnio dalykas atrodė toks absurdiškas, kad Prancūzija nenorėjo tikėti karo gandų rimtumu. Daug noriau ji tikėjo deputatui, kuris karingose ministrų kalbose matė paprastą biržos manevrą. Kai pagaliau liepos 15 d. Įstatymų leidžiamajam organui buvo oficialiai pranešta apie karą, visa opozicija atsisakė patvirtinti preliminarines išlaidas; net Tjeras pasmerkė karą kaip kažką „šlykštų"; visi nepriklausomi Paryžiaus laikraščiai pasmerkė jį, ir, nuostabus dalykas, beveik visa provincijos spauda jiems vieningai pritarė.

Tuo tarpu Internacionalo Paryžiaus nariai vėl ėmėsi darbo. Liepos 12 d. laikraštyje „Réveil"[2] jie paskelbė manifestą: „Visų nacijų darbininkams", iš kurio mes pateikiame šias ištraukas:

„Politinės ambicijos, prisidengdamos Europos pusiausvyra ir nacionalinės garbės gynimu, vėl grasina visuotinei taikai. Prancūzijos, Vokietijos, Ispanijos darbininkai! Sujunkime savo balsus į vieną bendrą pasipiktinimo karu šauksmą!.. Karas dėl klausimo, kam vyrauti, arba karas vienos kurios dinastijos interesais darbininkų akyse negali būti kuo kitu kaip tik nusikalstama beprotybe. Mes, — tie, kurie trokšta taikos, darbo ir laisvės, — mes garsiai protestuojame prieš karingus riksmus tų, kurie nuo „kraujo duoklės" gali atsipirkti ir kuriems visuomenės nelaimė tėra naujų spekuliacijų šaltinis!.. Broliai Vokietijoje! Vienintelis mūsų nesantaikos rezultatas būtų visiška despotizmo pergalė abiejose Reino pusėse... Visų šalių darbininkai! Kokie bebūtų šiuo momentu mūsų bendrų pastangų rezultatai, mes, Tarptautinės Darbininkų Asociacijos nariai, kurie nepripažįstame jokių valstybės sienų, mes siunčiame jums, kaip nesuardomo solidarumo laidą, Prancūzijos darbininkų linkėjimus ir sveikinimus".

[1] 1870 m. liepos 19 d. prasidėjo Prancūzijos—Prūsijos karas. *Red.*

[2] *„Réveil"* (*„Atbudimas"*) — kairiųjų respublikonų laikraštis, įsteigtas Šarlio Delekliuzo; ėjo Paryžiuje nuo 1868 m. iki 1871 m. sausio mėn. *Red.*

Paskui šį mūsų Paryžiaus sekcijų manifestą sekė daugybė panašių prancūziškų atsišaukimų, iš kurių mes čia galime pacituoti tiktai vieną Neji prie Senos sekcijos deklaraciją, paskelbtą liepos 22 d. laikraštyje „Marseillaise“[1]. „Ar šis karas teisingas? Ne! Ar šis karas nacionalinis? Ne! Tai grynai dinastinis karas. Vardan teisingumo, demokratijos, vardan tikrųjų Prancūzijos interesų mes ištisai ir energingai prisijungiame prie Internacionalo protestų prieš karą“.

Šie protestai išreiškė tikruosius Prancūzijos darbininkų jausmus, kaip netrukus aiškiai parodė vienas įdomus įvykis. Kai „Gruodžio 10 dienos“ gaują, pirmą sykį suorganizuotą Luji Bonaparto prezidentavimo metu, apvilko darbininkų palaidinėmis ir išleido į Paryžiaus gatves su indėnų karo šokių pagalba sukurstyti karo karštligės, tikrieji priemiesčių darbininkai atsakė tokiomis įspūdingomis taikos demonstracijomis, kad policijos prefektas Pjetris nusprendė iš karto padaryti galą visoms tolesnėms gatvinėms demonstracijoms tuo pretekstu, kad ištikimoji Paryžiaus liaudis pakankamai parodžiusi savo ilgai tramdytą patriotizmą ir savo neišsenkamą karo entuziazmą.

Kad ir kuo baigtųsi Luji Bonaparto karas su Prūsija, — Antrosios imperijos laidotuvių varpas jau nuskambėjo Paryžiuje. Antroji imperija baigsis tuo pačiu, kuo ji prasidėjo: pasigailėtina parodija. Bet nereikia užmiršti, kad kaip tik Europos vyriausybės ir viešpataujančiosios klasės įgalino Luji Bonapartą aštuoniolika metų vaidinti žiaurų *restauruotosios imperijos* farsą.

Iš Vokietijos pusės šis karas yra apsigynimo karas. Bet kas sudarė tokią padėtį, kad Vokietija turėjo gintis? Kas įgalino Luji Bonapartą kariauti prieš Vokietiją? *Prūsija!* Ne kas kitas kaip Bismarkas konspiravo su tuo pačiu Luji Bonapartu, turėdamas tikslą nuslopinti Prūsijos viduje demokratinę opoziciją ir Vokietiją atiduoti Hohencolernų dinastijai. Jeigu mūšis ties Sadova[2] būtų buvęs pralaimėtas, o ne laimėtas, Prancūzijos batalijonai būtų užplūdę Vokietiją kaip Prūsijos sąjungininkai. Argi po pergalės Prūsija nors akimirksnį pagalvojo priešais pavergtą Prancūziją pastatyti laisvą Vokietiją? Kaip tik atvirkščiai! Ji rūpestingai saugojo visas įgimtąsias savo senosios sistemos grožybes

---

[1] *„Marseillaise“* (*„Marseljetė“*) — kairiųjų respublikonų laikraštis; buvo Anrio Rošforo leidžiamas Paryžiuje nuo 1869 m. gruodžio mėn. iki 1870 m. rugsėjo 9 d. *Red.*

[2] *Mūšis ties Sadova* (Bohemijoje) buvo lemiamos kautynės Austrijos—Prūsijos 1866 m. kare; šis karas baigėsi Prūsijos pergale prieš Austriją. *Red.*

ir priedo dar pasiskolino iš Antrosios imperijos visas jos suktybes: jos faktinį despotizmą ir melagingą demokratiškumą, jos politinius fokusus ir finansines apgavystes, jos pompastiškas frazes ir žemiausią sukčiavimą. Bonapartistinis režimas, kuris iki šiol klestėjo tiktai vienoje Reino pusėje, tuo būdu surado savo gyvavaizdį antroje jo pusėje. O iš tokios dalykų padėties ko galima susilaukti, išskyrus *karą?*

Jeigu Vokietijos darbininkų klasė leis šiam karui netekti savo grynai gynybinio pobūdžio ir išsigimti į karą prieš Prancūzijos tautą, — tada ir pergalė ir pralaimėjimas bus vienodai pražūtingi. Visos tos nelaimės, kurios ištiko Vokietiją po vadinamojo išsivadavimo karo[1], vėl užgrius ją su dar didesniu žiaurumu.

Tačiau Internacionalo principai perdaug plačiai paplito ir įleido pernelyg gilias šaknis Vokietijos darbininkų klasėje, kad mums reikėtų bijotis tokios liūdnos pabaigos. Prancūzijos darbininkų balsas rado atgarsį Vokietijoje. Didžiulis darbininkų susirinkimas Braunšveige liepos 16 d. išreiškė savo visišką solidarumą su Paryžiaus manifestu, ryžtingai atmetė bet kurią mintį apie nacionalinę neapykantą Prancūzijai ir priėmė rezoliuciją, kur pasakyta: „Mes esame bet kurių karų priešai, bet visų pirma dinastinių karų priešai... Su giliu liūdesiu ir skausmu mes esame priversti dalyvauti gynybiniame kare, kaip neišvengiamoje blogybėje; bet tuo pat metu mes kviečiame visą Vokietijos darbininkų klasę, kad ji padarytų negalimą tokios baisios socialinės nelaimės pasikartojimą, siekdama iškovoti tautoms galią pačioms spręsti taikos ir karo klausimą ir tuo būdu padaryti tautas savo pačių likimo viešpačiais".

Chemnice 50 000 Saksonijos darbininkų atstovavusių įgaliotinių susirinkimas vienbalsiai priėmė šią rezoliuciją: „Vokietijos demokratijos aplamai ir, atskirai imant, įeinančių į socialdemokratų partiją darbininkų vardu mes pareiškiame, kad šis karas yra išimtinai dinastinis... Mes su džiaugsmu spaudžiame brolišką ranką, mums Prancūzijos darbininkų ištiestą. Atsimindami Tarptautinės Darbininkų Asociacijos lozungą: *„Visų šalių proletarai, vienykitės!"*, mes niekados neužmiršime, kad *visų* šalių darbininkai yra mūsų *bičiuliai*, o *visų* šalių despotai — mūsų *priešai"*.

Internacionalo Berlyno sekcija taip pat atsakė į Paryžiaus manifestą: „Mes iš visos širdies pritariame jūsų protestui... Mes iškilmingai pasižadame, kad nei trimitų garsas, nei patrankų

---

[1] Karas prieš Napoleoną I 1813—1815 m., kurio rezultatas buvo senosios tvarkos restauravimas ir feodalinio Vokietijos susiskaldymo išlikimas. *Red.*

griaudimas, nei pergalė, nei pralaimėjimas nenukreips mūsų nuo bendrojo mūsų reikalo suvienyti visų šalių darbininkus".

Tebūnie taip!

Šios savižudinės kovos užpakalyje tykoja grėsminga Rusijos figūra. Blogas ženklas yra taï, kad šiam karui signalas buvo duotas kaip tik tuo momentu, kai Rusijos vyriausybė buvo užbaigusi statyti svarbius strateginiu požiūriu geležinkelius ir jau sukoncentravo kariuomenę Pruto kryptimi. Nors vokiečiai ir turi teisę tikėtis simpatijų savo gynybiniame kare prieš bonapartistinį užpuolimą, — jie tučtuojau neteks šių simpatijų, kai tiktai leis Prūsijos vyriausybei pasikviesti į pagalbą kazokus ar bent priimti jų pagalbą. Tegu jie atsimins, kad Vokietija po savo išsivadavimo karo prieš Napoleoną I ištisus dešimtmečius gulėjo bejėgė po caro kojomis.

Anglijos darbininkų klasė tiesia brolišką ranką Prancūzijos ir Vokietijos darbininkams. Ji giliai įsitikinusi, kad, kaip bepasibaigtų būsimasis biaurus karas, visų šalių darbininkų sąjunga pagaliau išraus su šaknimis visus karus. Tuo metu, kai oficialioji Prancūzija ir oficialioji Vokietija puola į brolžudišką karą, Prancūzijos ir Vokietijos darbininkai siunčia vieni antriems taikos ir draugiškumo linkėjimus. Jau vienas šis didysis faktas, neturįs sau lygaus istorijoje, atskleidžia šviesesnės ateities viltį. Jis parodo, kad, priešingai senajai visuomenei su jos ekonominiu skurdu ir politiniu beprotiškumu, gimsta nauja visuomenė, kurios tarptautinis principas bus *taika*, nes kiekviena tauta turės tą patį valdovą — *darbą!*

Šios naujosios visuomenės skelbėjas yra Tarptautinė Darbininkų Asociacija.

Londonas, 1870 m. liepos 23 d.

Parašė K. Marksas; patvirtinta Tarptautinės Darbininkų Asociacijos Generalinės Tarybos posėdyje 1870 m. liepos 23 d.

Išspausdinta tuo pat laiku lapelių pavidalu anglų, vokiečių ir prancūzų kalbomis

Spausdinama pagal lapelio tekstą

Versta iš anglų kalbos

ANTRASIS TARPTAUTINĖS DARBININKŲ ASOCIACIJOS GENERALINĖS TARYBOS ATSIŠAUKIMAS APIE PRANCŪZIJOS—PRŪSIJOS KARĄ

TARPTAUTINĖS DARBININKŲ ASOCIACIJOS NARIAMS EUROPOJE IR JUNGTINĖSE VALSTYBĖSE

Savo pirmajame liepos 23 d. atsišaukime mes sakėme: „Antrosios imperijos laidotuvių varpas jau nuskambėjo Paryžiuje. Antroji imperija baigsis tuo pačiu, kuo ji prasidėjo: pasigailėtina parodija. Bet nereikia užmiršti, kad kaip tik Europos vyriausybės ir viešpataujančiosios klasės įgalino Luji Bonapartą aštuoniolika metų vaidinti žiaurų *restauruotosios imperijos* farsą".

Tuo būdu, dar prieš prasidedant karo operacijoms, mes į bonapartistinį muilo burbulą jau žiūrėjome, kaip į praeities dalyką.

Mes nesuklydome dėl Antrosios imperijos gyvybingumo. Mes taip pat nebuvome neteisūs bijodamiesi, kad Vokietijai „karas neteks savo grynai gynybinio pobūdžio ir išsigims į karą prieš Prancūzijos tautą". Gynybinis karas tikrai pasibaigė Luji Bonaparto pasidavimu, Sedano kapituliacija ir respublikos paskelbimu Paryžiuje[1]. Bet dar žymiai anksčiau prieš šiuos įvykius, jau tuo pačiu momentu, kai visiškas bonapartistinio militarizmo supuvimas iškilo aikštėn, karinė Prūsijos kamarilė nusprendė karą paversti užkariaujamuoju. Tiesa, šiame kelyje buvo gana nemaloni kliūtis — *paties karaliaus Vilhelmo pareiškimas karo pradžioje.* Savo sosto kalboje Šiaurės Vokietijos reichstage Vilhelmas iškilmingai pareiškė, kad jis kariaująs prieš Prancūzijos imperatorių, bet ne prieš Prancūzijos tautą. Rugpiūčio 11 d. jis išleido manifestą prancūzų nacijai, kuriame sakė: „Kadangi imperatorius Napoleonas jūroje ir sausumoje puolė vokiečių naciją, kuri norėjo ir dabar nori gyventi taikoje su prancūzų tauta, aš

[1] Rugsėjo 2 d. Prancūzijos kariuomenė buvo sumušta prie Sedano ir drauge su imperatorium paimta į nelaisvę. Rugsėjo 4 d. Prancūzijoje buvo paskelbta respublika ir suformuota nauja vyriausybė, vadinamoji „nacionalinės gynybos vyriausybė". *Red.*

pats ėmiausi vadovauti Vokietijos kariuomenei, kad *atmuščiau šį puolimą,* ir aš buvau *karo įvykių eigos* priverstas *peržengti Prancūzijos sienas*". Nesitenkindamas pareiškimu, kad jis ėmėsi vadovauti Vokietijos kariuomenei, „kad *atmuštų puolimą*", Vilhelmas grynai gynybiniam karo pobūdžiui patvirtinti pridėjo, kad tiktai karo įvykių eiga privertė jį peržengti Prancūzijos sienas. Gynybinis karas, žinoma, visai neneigia puolamųjų operacijų, kurias padiktuoja „karo įvykių eiga".

Tuo būdu šis dievobaimingas karalius iškilmingai pažadėjo Prancūzijos ir viso pasaulio akivaizdoje kariauti grynai gynybinį karą. Kaip gi atleisti jį nuo šio iškilmingo pažado? Visos šios komedijos režisieriai turėjo dalyką pavaizduoti taip, tartum jis prieš savo valią pasiduoda primygtiniams vokiečių tautos reikalavimams. Jie tuoj davė ženklą Vokietijos liberalinei buržuazijai su jos profesoriais ir kapitalistais, su jos deputatais ir žurnalistais. Ši buržuazija, kuri savo kovoje dėl pilietinės laisvės nuo 1846 m. iki 1870 m. parodė nematytą neryžtingumą, nesugebėjimą ir bailumą, žinoma, susižavėjo tuo vokiškojo patriotizmo staugiančio liūto vaidmeniu, kurį ji turėjo vaidinti Europos scenoje. Ji užsidėjo pilietinės nepriklausomybės kaukę, apsimesdama, kad ji priverčianti Prūsijos vyriausybę vykdyti — ką? — slaptus pačios vyriausybės planus. Ji gailėjosi dėl savo ilgamečio ir beveik religinio tikėjimo Luji Bonaparto neklaidingumu ir todėl garsiai reikalavo suskaldyti Prancūzijos respubliką. Sustokime akimirksnį ties tais padoriais pažiūrėti argumentais, kuriuos vartojo šie patriotizmo riteriai.

Jie neišdrįsta tvirtinti, kad Elzaso-Lotaringijos gyventojai ilgisi Vokietijos glėbio. Kaip tik priešingai. Strasburgas, norint jį nubausti už jo prancūziškąjį patriotizmą, buvo beprasmiškai ir barbariškai, — nes kariniu požiūriu svarbus ne miestas, o jo atskirai stovinti ir jį valdanti citadelė, — bombarduojamas šešias dienas „vokiškais" sprogstamaisiais sviediniais, miestas padegamas ir daugybė beginklių gyventojų užmušama! Kur gi ne! Šių provincijų teritorija kadaise priklausė seniai mirusiai Vokietijos imperijai. Todėl ši teritorija su savo gyventojais turi būti konfiskuota kaip Vokietijos nuosavybė, kuriai dar nėra nustota įsisenėjimo teisės. Jeigu norima atstatyti senąjį Europos žemėlapį sutinkamai su senovės mėgėjų įgeidžiais, tai jokiu atveju nereikia užmiršti, kad Brandenburgo kurfiurstas kaip Prūsijos žemių valdovas kadaise buvo Lenkijos respublikos vasalas.

Bet apsukrūs patriotai reikalauja Elzaso ir tos Lotaringijos dalies, kurios gyventojai kalba vokiškai, kaip „materialinės garantijos" prieš Prancūzijos agresiją. Kadangi ši šlykšti priedanga

suklaidino daugelį neišmintingų žmonių, mes laikome savo pareiga ties ja smulkiau sustoti.

Nėra abejonės, kad bendra Elzaso ir priešais esančio Reino kranto padėtis, kai drauge beveik pusiaukelėje tarp Bazelio ir Germersheimo yra tokia didelė tvirtovė, kaip Strasburgas, labai palengvina Prancūzijai įsiveržti į pietų Vokietiją, tuo tarpu kai, priešingai, žymiai apsunkinamas įsiveržimas į Prancūziją iš pietų Vokietijos. Toliau, nėra abejonės, kad Elzaso ir Lotaringijos dalies prijungimas didžiai sustiprintų pietų Vokietijos sienas: ji tada būtų Vogezų kalnagūbrio valdovas per visą jo ilgumą ir taip pat įsiviešpatautų tvirtovėse, pridengiančiose jo šiaurinius praėjimus. Jeigu taip pat būtų prijungtas ir Mecas, tai Prancūzija tikrai šiuo metu būtų netekusi dviejų svarbiausių operacinių bazių prieš Vokietiją, bet tai nekliudytų jai pasistatyti naujas ties Nansi arba Verdenu. Vokietija turi Koblencą, Maincą, Germersheimą, Raštatą ir Ulmą — visas operacines bazes, nukreiptas specialiai prieš Prancūziją. Vokietija puikiai pasinaudojo jomis šiame kare. Kokį teisės šešėlį ji turi pavydėti Prancūzijai, kuri šiame krašte teturi tik dvi reikšmingas tvirtoves — Mecą ir Strasburgą? Be to, Strasburgas pavojingas pietų Vokietijai tik tol, kol ji yra atsiskyrusi nuo Šiaurės Vokietijos. Nuo 1792 m. iki 1795 m. pietų Vokietija nė karto nebuvo iš šios pusės užpulta, nes Prūsija dalyvavo kare prieš Prancūzijos revoliuciją; bet vos tik Prūsija 1795 m. sudarė separatinę taiką ir pietus paliko likimo valiai, prasidėjo įsiveržimai į pietų Vokietiją, kurie tęsėsi iki 1809 m., ir Strasburgas tada buvo operacinė bazė. Iš tikrųjų *suvienytoji* Vokietija visada gali Strasburgą ir bet kurią Prancūzijos kariuomenę Elzase padaryti nekenksmingus, sukoncentravusi visą savo kariuomenę tarp Saarluji ir Landau, kaip buvo šiame kare, ir pastūmusi ją priekin arba stojusi į mūšį pakeliui iš Mainco į Mecą. Kol pagrindinė Vokietijos kariuomenės dalis tebėra ten, kiekvienai Prancūzijos armijai, iš Strasburgo žygiuojančiai į pietų Vokietiją, gresia pavojus būti apeitai ir atkirstai nuo savo bazės. Jeigu pastaroji kampanija ką nors įrodė, tai būtent tai, kad iš Vokietijos lengva įsiveržti į Prancūziją.

Bet, sąžiningai kalbant, argi aplamai nėra absurdas ir anachronizmas karinius sumetimus kelti principu, kuriuo remiantis būtų nustatomos nacionalinės sienos? Vadovaujantis šia taisykle, Austrija vis dar galėtų pretenduoti į Veneciją, į Minčio upės liniją, o Prancūzija — į Reino liniją Paryžiui apginti, kuriam neabejotinai labiau gresia puolimo pavojus iš šiaurės rytų, negu Berlynui iš pietvakarių. Jeigu sienos turėtų būti nustatomos pagal karo interesus, tai pretenzijoms nebūtų galo, nes kiekviena karo

linija neišvengiamai turi savo trūkumų ir gali būti pagerinta prijungus naujas gretimas sritis; dar daugiau, šių sienų niekados negalima būtų galutinai ir teisingai nustatyti, nes kiekvieną kartą nugalėtojas diktuoja sąlygas nugalėtajam, ir, vadinasi, čia jau glūdi naujų karų užuomazga.

Su ištisomis nacijomis esti tas pat, kas ir su pavieniais žmonėmis, — to mus moko visa istorija. Norint iš jų atimti galimybę užpulti, reikia iš jų atimti visas gynybos priemones. Reikia juos ne tiktai paimti už gerklės, bet ir nužudyti. Jei kada nors nugalėtojas siekė „materialinių garantijų", kad sulaužytų nacijos jėgas, tai tatai darė Napoleonas I savo Tilžės sutartimi[1] ir tuo, kaip jis ją taikė Prūsijai ir likusiai Vokietijai. Ir vis dėlto po kelerių metų visa jo milžiniška galybė išsisklaidė prieš vokiečių liaudį kaip dūmai. Bet ar gali „materialinės garantijos", kurių Prūsija savo pasiučiausiose svajonėse tikisi pasiekti iš Prancūzijos, susilyginti su tomis, kurias Napoleonas I išplėšė iš pačios Vokietijos? Rezultatai ir šiuo atveju bus ne mažiau pražūtingi. Istorija savo bausmę matuos ne nuo Prancūzijos atplėštomis kvadratinėmis myliomis, bet didumu nusikaltimo, kuris pasireiškia tuo, kad antrojoje XIX amžiaus pusėje buvo atgaivinta *užkariavimų politika*.

Teutoniškojo patriotizmo gynėjai sako: bet jūs neturite maišyti vokiečių su prancūzais. *Mes* n rime ne garbės, bet tiktai saugumo. Vokiečiai iš esmės yra taikinga tauta. Prisidengdami kilnaus apsigynimo vėliava, jie net užkariavimus paverčia iš būsimojo karo priežasties į amžinos taikos laidą. Žinoma, ne Vokietija 1792 m. įsiveržė į Prancūziją, turėdama kilnų tikslą nuslopinti XVIII amžiaus revoliuciją su durtuvų pagalba! Ir ne Vokietija sutepė savo rankas pavergiant Italiją, numalšinant Vengriją ir padalijant Lenkiją! Jos dabartinė militaristinė sistema, kuri visus sveikus gyventojus vyrus dalija į dvi dalis — į nuolatinę armiją tarnyboje ir į antrą nuolatinę armiją atsargoje, kai, be to, abi lygiai turi neprieštaraudamos klausyti savosios iš dievo malonės vyriausybės, — ši sistema, žinoma, yra „materialinė" taikos „garantija" ir, be to, aukščiausias civilizacijos tikslas! Vokietijoje, kaip ir visur kitur, esamosios valdžios pataikūnai nuodija visuomenės nuomonę melagingos savigyros smilkalais.

Juos, šiuos vokiškuosius patriotus, labai erzina Prancūzijos tvirtovės Mecas ir Strasburgas, bet jie nemato nieko neteisingo plačioje Rusijos sustiprinimų sistemoje Varšuvoje, Modline ir Ivangorode. Drebėdami prieš bonapartistinių puolimų baisumus, jie užmerkią akis prieš visą carinės globos gėdą.

---

[1] *Tilžės taika* buvo sudaryta 1807 m. tarp Prancūzijos ir Rusijos po to, kai Napoleono I kariuomenė sutriuškino Prūsiją. *Red.*

Lygiai taip pat, kaip 1865 m. Luji Bonapartas pasikeitė pažadais su Bismarku, — taip 1870 m. pasikeitė pažadais Gorčakovas su Bismarku. Lygiai taip pat, kaip Luji Napoleonas tikėjosi, kad 1866 m. karas, nualinęs abi puses — Austriją ir Prūsiją, padarys jį vyriausiu Vokietijos likimo lėmėju, — taip Aleksandras tikėjosi, kad 1870 m. karas, nualinęs Vokietiją ir Prancūziją, įgalins jį tapti visos Vakarų Europos likimo lėmėju. Lygiai taip pat, kaip Antroji imperija manė, kad negali kartu egzistuoti ji ir Šiaurės Vokietijos sąjunga, — taip autokratinė Rusija turi jausti sau pavojų iš Prūsijos vadovaujamos Vokietijos imperijos pusės. Toks yra senosios politinės sistemos dėsnis. Šios sistemos ribose vienos valstybės laimėjimas yra kitos pralaimėjimas. Vyraujanti caro įtaka Europoje turi šaknis jo tradicinėje viršenybėje Vokietijai. Tuo momentu, kai vulkaninės socialinės jėgos grasina pačioje Rusijoje sukrėsti giliausius patvaldystės pagrindus, ar gali caras leisti taip susilpnėti savo prestižui užsienyje? Maskvos laikraščiai jau ėmė kalbėti ta kalba, kuria kalbėjo bonapartistiniai laikraščiai po 1866 metų karo. Nejaugi teutonų patriotai iš tikrųjų mano, kad Vokietijai bus laiduota laisvė ir taika, jeigu jie privers Prancūziją pulti į Rusijos glėbį? Jeigu karo laimė, apsvaigimas savo laimėjimais ir dinastinės intrigos pastums Vokietiją grobti Prancūzijos žemes, tai jai paliks tik du keliai: arba ji turės, neatsižvelgdama į nieką, tapti *aiškiu* Rusijos užkariaujamosios politikos įrankiu, arba ji turės po neilgo poilsio pradėti rengtis antram „gynybiniam“ karui, bet ne vienam iš tų naujai išrastų „lokalizuotų“ karų, o *rasiniam karui,* karui prieš susijungusias slavų ir romanų rases.

Vokiečių darbininkų klasė, negalėdama sukliudyti kilti šiam karui, energingai rėmė jį kaip karą dėl Vokietijos nepriklausomybės, dėl Prancūzijos ir visos Europos išvadavimo iš slegiančio Antrosios imperijos jungo. Vokietijos pramonės darbininkai drauge su žemės ūkio darbininkais sudarė didvyriškosios kariuomenės branduolį, tuo tarpu kai namie liko jų pusalkanės šeimos. Be aukų, patirtų karo lauke užsienyje, jų laukia nemažesnės aukos namie nuo skurdo. Ir jie dabar savo ruožtu reikalauja „garantijų“, kad jų begalinės aukos nebuvo bergždžios, kad jie iš tikrųjų išsikovojo laisvę, kad pergalės, kurias jie laimėjo prieš Bonaparto armijas, nevirs, kaip 1815 m., Vokietijos liaudies pralaimėjimu. Ir kaip pirmosios tokios garantijos jie reikalauja *garbingos taikos su Prancūzija ir Prancūzijos respublikos pripažinimo.*

Vokietijos socialdemokratų darbininkų partijos Centro Komitetas rugsėjo mėn. 5 d. paskelbė manifestą, kuriame jis energingai

reikalavo šių garantijų. „Mes, — sakė jis, — protestuojame prieš Elzaso-Lotaringijos aneksiją. Ir mes žinome, kad kalbame Vokietijos darbininkų klasės vardu. Bendrais Prancūzijos ir Vokietijos interesais, taikos ir laisvės interesais, Vakarų Europos civilizacijos kovos prieš Rytų barbariškumą interesais Vokietijos darbininkai jokiu būdu nepakęs Elzaso-Lotaringijos aneksijos... Drauge su savo draugais, visų šalių darbininkais, mes tvirtai ir ištikimai kovosime dėl proletariato bendrojo tarptautinio reikalo!“

Deja, mes negalime tikėtis jų betarpiško pasisekimo. Jeigu Prancūzijos darbininkai negalėjo sustabdyti agresoriaus taikos metu, tai ar Vokietijos darbininkai turi daugiau šansų sulaikyti nugalėtoją karo karštligės metu? Vokietijos darbininkų manifestas reikalauja išduoti Luji Bonapartą kaip paprastą nusikaltėlį į Prancūzijos respublikos rankas. O jų valdovai visomis jėgomis stengiasi vėl pasodinti jį į Tiuilrio sostą kaip tinkamiausią žmogų Prancūzijai pražudyti. Kaip ten bebūtų, istorija parodys, kad Vokietijos darbininkai padaryti ne iš tokios minkštos medžiagos kaip Vokietijos buržuazija. Jie atliks savo pareigą.

Mes drauge su jais sveikiname respublikos įsteigimą Prancūzijoje, bet tuo pat metu mus kankina baimė, kuri, tikimės, pasirodys neturinti pagrindo. Ši respublika nenuvertė sosto, ji tik užėmė jo paliktą tuščią vietą. Ji buvo paskelbta ne kaip socialinis laimėjimas, bet kaip nacionalinė gynybos priemonė. Ji yra laikinosios vyriausybės rankose, kuri susideda iš dalies iš užkietėjusių orleanistų, iš dalies iš buržuazinių respublikonų, o kai kuriems iš šių pastarųjų 1848 m. birželio sukilimas paliko nenuplaunamą dėmę. Funkcijų pasidalijimas tarp šios vyriausybės narių žada labai maža gero. Orleanistai užėmė stipriausias pozicijas — armiją ir policiją, tuo tarpu kai tariamiesiems respublikonams palikta plepėjimo funkcija. Kai kurie iš pirmųjų šios vyriausybės žingsnių gan aiškiai parodo, kad ji paveldėjo iš imperijos ne tiktai griuvėsių krūvą, bet taip pat ir jos baimę prieš darbininkų klasę. Jeigu jie dabar respublikos vardu besaikėmis frazėmis žada negalimus dalykus, tai ar tik nedaroma tai tam, kad kiltų riksmas, reikalaująs „galimos“ vyriausybės? Ar respublika neturi tik būti, kai kurių buržuazinių jos vadeivų nuomone, pereinamąja pakopa ir tiltu į Orleanų restauraciją?

Tuo būdu Prancūzijos darbininkų klasė yra sunkiausioje padėtyje. Bet kuris mėginimas nuversti naująją vyriausybę, kai priešas jau beveik beldžiasi į Paryžiaus vartus, būtų beviltiška beprotybė. Prancūzijos darbininkai turi atlikti savo pilietinę pareigą, bet jie neturi leisti savęs sužavėti nacionalinėms 1792 m.

tradicijoms, kaip Prancūzijos valstiečiai davėsi apgaunami nacionalinių pirmosios imperijos *tradicijų.* Jie turi ne kartoti praeitį, bet statyti ateitį. Tegu jie ramiai ir ryžtingai naudojasi visomis priemonėmis, kurias teikia jiems respublikinė laisvė, kad pagrindiniau sustiprintų savo pačių klasės organizaciją. Tai duos jiems naujų Herkulio jėgų kovoti dėl Prancūzijos atgimimo ir dėl mūsų bendrojo reikalo — proletariato išvadavimo. Nuo jų jėgos ir išminties priklauso respublikos likimas.

Anglijos darbininkai jau ėmėsi priemonių, kad su gaivinamai veikiančio spaudimo iš išorės pagalba sulaužytų jų vyriausybės nenorą pripažinti Prancūzijos respubliką[1]. Dabartiniu delsimu Anglijos vyriausybė, tur būt, nori atitaisyti antijakobininį 1792 m. karą ir tą nepadorų skubotumą, su kuriuo ji pripažino valstybės perversmą. Be to, Anglijos darbininkai reikalauja iš savo vyriausybės, kad ji visomis jėgomis priešintųsi Prancūzijos suskaldymui, kurio begėdiškai reikalauja dalis Anglijos spaudos. Tai ta pati spauda, kuri ištisus dvidešimt metų dievino Luji Bonapartą kaip Europos apvaizdą ir kuri entuziastiškai plojo Amerikos vergvaldžių maištui[2]. Dabar, kaip ir tada, ji kovoja už vergvaldžius.

Tegu *Tarptautinės Darbininkų Asociacijos* sekcijos kviečia darbininkų klasę visose šalyse aktyviai veikti. Jeigu darbininkai užmirš savo pareigą, jeigu jie liks pasyvūs, dabartinis baisus karas taps naujų dar baisesnių tarptautinių karų pirmtaku ir atves kiekvienoje šalyje į naujas kardo, žemėvaldos ir kapitalo riterių pergales prieš darbininkus.

Tegyvuoja respublika!

Parašė K. Marksas; patvirtinta Tarptautinės Darbininkų Asociacijos Generalinės Tarybos posėdyje 1870 m. rugsėjo 9 d.

Išspausdinta tuo pat metu lapelių pavidalu anglų, vokiečių ir prancūzų kalbomis

Spausdinama pagal lapelio tekstą

Versta iš anglų kalbos

---

[1] Kalbama apie plačią reikalavusių pripažinti Prancūzijos respubliką mitingų kampaniją, kuri išsivystė Anglijoje darbininkų tarpe Markso ir I Internacionalo Generalinės Tarybos iniciatyva. *Red.*

[2] Amerikos pilietinio karo metu (1861—1865 m.), kuris vyko tarp pramoninės Šiaurės ir plantatorinių vergvaldžių Pietų, Anglijos buržuazinė spauda rėmė Pietus, t. y. vergovinę santvarką. *Red.*

TARPTAUTINĖS DARBININKŲ ASOCIACIJOS GENERALINĖS TARYBOS ATSIŠAUKIMAS APIE PILIETINĮ KARĄ PRANCŪZIJOJE 1871 m.

VISIEMS ASOCIACIJOS NARIAMS EUROPOJE IR JUNGTINĖSE VALSTYBĖSE

I

1870 m. rugsėjo 4 d., kai Paryžiaus darbininkai paskelbė respubliką, kurią tuojau pat vieningai pasveikino visa Prancūzija, garbėtroškų advokatų gauja — jos valstybės vyras buvo Tjeras, o generolas buvo Trošiu — užėmė miesto rotušę. Šie žmonės buvo tuomet taip kupini fanatiško tikėjimo, kad Paryžius yra pašauktas atstovauti Prancūzijai visais istorinių krizių laikais, kad jėga užgrobtiems savo Prancūzijos valdytojų titulams pateisinti jie laikė visai pakankamu dalyku pateikti savo jau nebegaliojančius Paryžiaus deputatų mandatus. Antrajame savo atsišaukime apie pastarąjį karą, penkioms dienoms praslinkus po to, kai šie žmonės buvo judėjimo iškelti, mes jums pasakėme, kas jie yra. Bet Paryžius, užkluptas netikėtai, kai tikrieji darbininkų vadai dar tebesėdėjo Bonaparto kalėjimuose, o prūsai sparčiai žygiavo į jį, leido šiems žmonėms pasisavinti valdžią, bet su būtina sąlyga, kad jie šia valdžia naudotųsi išimtinai nacionalinės gynybos tikslams. Paryžių apginti galima buvo tiktai apginklavus jo darbininkus, sudarius iš jų tikrą karinę jėgą ir išmokius juos karo meno pačiame kare. Bet apginkluoti Paryžių reiškė apginkluoti revoliuciją. Paryžiaus pergalė prieš prūsišką agresorių būtų buvusi Prancūzijos darbininkų pergalė prieš Prancūzijos kapitalistą ir jo valstybinius parazitus. Priversta pasirinkti tarp nacionalinės pareigos ir klasinių interesų, nacionalinės gynybos vyriausybė nė akimirksnio nesvyravo — ji virto nacionalinio išdavimo vyriausybe.

Visų pirma ji pasiuntė Tjerą keliauti po visus Europos valdovų rūmus prašyti iš jų kaip išmaldos tarpininkauti, siūlydama už tai respubliką išmainyti į karalių. Keturiems mėnesiams praslinkus po Paryžiaus apgulimo pradžios, ji laikė reikalinga pradėti kalbą apie kapituliaciją; Trošiu, dalyvaujant Žiuliui Favrui ir kitiems

jo kolegoms, kreipėsi į susirinkusius Paryžiaus merus šiais žodžiais:

„Pirmasis klausimas, iškeltas man mano kolegų dar tą patį rugsėjo 4 d. vakarą, buvo klausimas, ar Paryžius turi kokių nors šansų sėkmingai išlaikyti prūsų armijos apgulą. Aš nesvyruodamas į šį klausimą atsakiau neigiamai. Kai kurie iš čia esančių mano kolegų gali jums patvirtinti, kad aš sakau tiesą ir kad aš visados buvau tos pačios nuomonės. Aš jiems pasakiau tą pat, ką dabar sakau jums: dabartinėmis sąlygomis mėginimas apginti Paryžių nuo prūsų kariuomenės yra beprotybė, — žinoma, didvyriška beprotybė, — pridėjau aš, — bet vis dėlto ne daugiau kaip beprotybė... Įvykiai (jis pats juos tvarkė) pateisino mano pranašavimą“.

Ši žavi trumputė Trošiu kalba buvo vėliau vieno iš dalyvavusių merų, Korbono, paskelbta.

Taigi, jau tą vakarą, kai buvo paskelbta respublika, Trošiu kolegos žinojo, kad jo „planas“ yra Paryžiaus kapituliacija. Jeigu nacionalinė gynyba nebūtų buvusi tiktai pretekstas Tjerui, Favrui ir K° asmeniškai viešpatauti, tai rugsėjo 4 dienos iššišokėliai jau rugsėjo 5 d. būtų atsistatydinę, būtų pranešę apie Trošiu „planą“ Paryžiaus gyventojams ir būtų pasiūlę jiems arba tuoj kapituliuoti arba paimti savo likimą į savo pačių rankas. Bet šie begarbiai apgavikai nusprendė išgydyti Paryžių nuo didvyriškos beprotybės badu ir žudynėmis, o kol kas vedžiojo jį už nosies savo pompastiškais manifestais. Trošiu, „Paryžiaus gubernatorius, niekuomet nekapituliuos“, — buvo rašoma viename iš tų manifestų, „Užsienio reikalų ministras Žiulis Favras neatiduos nė vienos pėdos mūsų žemės, nė vieno mūsų tvirtovių akmens“. O Gambetai tas pats Žiulis Favras prisipažino laiške, kad jie „ginasi“ ne nuo prūsų kareivių, bet nuo Paryžiaus darbininkų. Bonapartistiniai galvažudžiai, kuriems įžvalgusis Trošiu pavedė vadovauti Paryžiaus armijai, visą apgulos laiką akiplėšiškai tyčiojosi savo privačiuose laiškuose iš šio tariamojo gynimosi, kurio paslaptį jie žinojo. (Įrodymų nereikia toli ieškoti: užtenka pažvelgti į Komunos „Journal Officiel“[1] paskelbtą vyriausiojo Paryžiaus armijos artilerijos vado, garbės legiono didžiojo kryžiaus ordino kavalieriaus Alfonso Simono Gijo susirašinėjimą su Siuzanu, artilerijos divizijos generolu.) Pagaliau 1871 m. sausio 28 d. apgavikai nusimetė kaukę. Nacionalinės gynybos vyriausybė Paryžiaus kapituliacijos reikale pasirodė su tikru že-

---

[1] *„Journal Officiel de la République Française“* (*„Oficialus Prancūzijos Respublikos Laikraštis“*) — Paryžiaus Komunos vyriausybės organas, ėjo Paryžiuje nuo 1871 m. kovo 19 d. iki gegužės 24 d. *Red.*

miausio nusižeminimo didvyriškumu, ji pasirodė kaip Prancūzijos vyriausybė, sudaryta iš Bismarko belaisvių, — toks biaurus vaidmuo, kad jo nedrįso imtis net pats Luji Bonapartas Sedane. Po kovo 18 d. įvykių paniškai bėgdami į Versalį, kapituliantai paliko Paryžiaus rankose liudijančius apie jų išdavimą dokumentus, kuriuos norėdami sunaikinti, kaip rašė Komuna manifeste provincijai, „šie žmonės nepabijotų paversti Paryžių griuvėsių krūva, kraujo jūros užlieta".

Dalykui taip užbaigti daugelis įtakingiausių nacionalinės gynybos vyriausybės narių turėjo, be to, ir savų, visiškai asmeninių sumetimų.

Netrukus po paliaubų Nacionalinio susirinkimo Paryžiaus deputatas Miljeras, vėliau specialiu Žiulio Favro įsakymu sušaudytas, paskelbė visą eilę autentiškų teisinių dokumentų, įrodančių, kad Žiulis Favras, gyvendamas su vieno prasigėrusio Alžiro avantiūristo žmona, akiplėšiškiausiais suklastojimais, kuriuos jis darė keletą metų, užgrobė savo nesantuokinių vaikų vardu didžiulį palikimą, kuris padarė jį turtingu žmogumi, ir kad bylos metu, kurią jam buvo iškėlę teisėti įpėdiniai, jis tik todėl nebuvo sugautas suklastojęs, kad naudojosi ypatinga bonapartistinių teismų globa. Kadangi prieš šiuos sausus teisinius aktus buvo bejėgis bet kuris iškalbingumas, tai Žiulis Favras pirmą sykį savo gyvenime rado reikalinga ne kalbėti, bet laukti, kol įsiliepsnos pilietinis karas, kad pasiutusiai išplūstų Paryžiaus gyventojus pabėgusiais katorgininkais, įžūliai sukilusiais prieš šeimą, religiją, tvarką ir nuosavybę. Tuo pat metu šis dokumentų klastotojas tuoj po rugsėjo 4 d., vos tik užgrobęs valdžią, paleido iš solidarumo jausmo Piką ir Tajeferą, kurie net imperijos laikais buvo nuteisti už klastojimą skandalingoje laikraščio „Étendard" byloje. Vienas iš šių ponų, Tajeferas, buvo tiek įžūlus, kad Komunos metu grįžo į Paryžių, bet Komuna tuoj uždarė jį į kalėjimą. Ir po to Žiulis Favras šaukė iš Nacionalinio susirinkimo tribūnos visam pasauliui, kad paryžiečiai paleidę visus katorgininkus!

Ernestas Pikaras, šis nacionalinės gynybos vyriausybės Džo Mileris[1], kuris, nepavykus mėginimams patekti į imperijos vidaus reikalų ministrus, pats save paskyrė respublikos finansų ministru, yra brolis kažkokio Arturo Pikaro, subjekto, išvaryto iš Paryžiaus biržos už sukčiavimą (žr. Paryžiaus prefektūros 1867 m. liepos 13 d. pranešimą) ir nuteisto, remiantis jo paties prisipažinimu,

[1] Vokiškajame leidime — Karlas Fogtas, prancūziškajame — Falstafas. *Džo Mileris* — žinomas XVIII amžiaus anglų aktorius. *Karlas Fogtas* — vokiečių buržuazinis demokratas, tapęs Napoleono III agentu. *Falstafas* — Šekspyro dramos kūriniuose pagyrūno ir avantiūristo tipas. *Red.*

už 300 000 frankų pavogimą, kai jis buvo Visuotinės prekybos bendrovės vieno filialo, Palestro g. 5, direktorius (žr. Paryžiaus prefektūros 1868 m. gruodžio 11 d. pranešimą). Ir štai šį Arturą Pikarą Ernestas Pikaras paskyrė savo laikraščio „Électeur Libre" redaktorium. Oficialus šio ministerijos laikraščio melas klaidino eilinius biržos spekuliantus, tuo tarpu kai Arturas Pikaras be paliovos bėgiojo iš biržos į ministeriją, iš ministerijos į biržą ir uždirbdavo iš kiekvieno Prancūzijos kariuomenės pralaimėjimo. Visa finansinė šios garbingų brolių porelės korespondencija pateko į Komunos rankas.

Žiulis Feris, kuris iki rugsėjo 4 d. buvo nuskurdęs advokatas, apgulos metu, būdamas Paryžiaus meru, suktybėmis susikrovė turtą iš sostinės bado. Ta diena, kai jis turės duoti savo šeimininkavimo ataskaitą, bus jo nuteisimo diena.

Tokie žmonės galėjo gauti tickets-of-leave[1] tiktai Paryžiaus griuvėsiuose; jie kaip tik tiko Bismarko tikslams. Tereikėjo vikriai pamaišyti kortas, ir Tjeras, kuris iki šiol slaptai vadovavo vyriausybei, dabar tapo jos galva, o ticket-of-leave men pasidarė ministrais.

Tjeras, šis išsigimėlis nykštukas, daugiau kaip pusę šimtmečio žavėjo Prancūzijos buržuaziją, nes jis yra tobuliausia idėjinė jos klasinio supuvimo išraiška. Prieš tapdamas valstybės vyru, jis jau parodė savo, kaip istoriko, talentą meluoti. Jo visuomeninės veiklos metraštis yra Prancūzijos nelaimių istorija. Iki 1830 m. susijęs su respublikonais, jis Luji Filypo laikais įsigavo į ministrus, išdavęs savo globėją Lafitą. Karaliui jis įsiteikė, kurstydamas minią prieš dvasininkus, — dėl tų kurstymų buvo išplėšta Sen Žermen Lokserua bažnyčia ir arkivyskupo rūmai, — ir tuo, kad santykiuose su Berio hercogiene jis vaidino ministro-šnipo ir kalėjimo akušerio vaidmenį. Respublikonų skerdynės Transnoneno gatvėje, po to sekę šlykštūs rugsėjo įstatymai prieš spaudą ir susirinkimų bei sąjungų teisę buvo jo darbas. 1840 m. kovo mėn. jis išėjo į sceną jau kaip premjeras ir nustebino visą Prancūziją savuoju Paryžiaus sutvirtinimo projektu. Respublikonams, kurie šį projektą laikė piktu sąmokslu prieš Paryžiaus laisvę, jis deputatų rūmuose atsakė:

„Kaip? Jūs įsivaizduojate, kad sutvirtinimai kada nors gali tapti pavojingi laisvei? Visų pirma, jūs šmeižiate, tardami, kad

[1] Anglijoje nusikaltėliams, jau atsėdėjusiems didesnę bausmės dalį, kartais duodami atleidžiamieji bilietai, su kuriais jie gali gyventi laisvėje, bet policijos prižiūrimi. Šie bilietai vadinami tickets-of-leave (atleidžiamieji bilietai), o jų savininkai — ticket-of-leave men. *(Pastaba vokiškajame 1871 m. leidime.)*

kuri nors vyriausybė kada nors ryšis bombarduoti Paryžių, kad išlaikytų savo rankose valdžią... Tokia vyriausybė po pergalės taptų šimtą kartų labiau negalima negu prieš ją". Taip, jokia vyriausybė būtų nesiryžusi bombarduoti Paryžiaus iš fortų, išskyrus vyriausybę, kuri šiuos fortus anksčiau atidavė prūsams.

Kai 1848 m. sausio mėn. Karalius-bomba išmėgino savo jėgą Palerme, Tjeras, kuris tuo metu jau seniai nebebuvo ministras, vėl pasakė deputatų rūmuose tokią kalbą: „Jūs žinote, ponai, kas dedasi Palerme. Jūs visi drebate iš pasipiktinimo (parlamentine prasme) sužinoję, kad didelis miestas buvo 48 valandas bombarduojamas. Ir kieno bombarduojamas? Svetimšalio priešo, taikančio karo teisę? Ne, mano ponai, savo pačių vyriausybės. Ir kodėl? Todėl, kad šis nelaimingasis miestas reikalavo savo teisių. Už reikalavimą savo teisių jis buvo 48 valandas bombarduojamas... Aš apeliuoju į Europos viešąją nuomonę. Aš manau, kad pasmerkti pasipiktinimo žodžiais (taip, iš tikrųjų žodžiais) iš didžiausios Europos tribūnos tokius veiksmus reikš patarnauti žmonijai. Kai regentas Espartero, kuris buvo nusipelnęs savo tėvynei (o Tjeras niekados nebuvo), ketino bombarduoti Barseloną, kad numalšintų ten kilusį sukilimą, iš visų pasaulio kraštų pakilo bendras pasipiktinimo riksmas".

Po pusantrų metų Tjeras jau karščiausiai gynė Prancūzijos kariuomenę, bombardavusią Romą[1]. Iš tikrųjų Karaliaus-bombos klaida, matyti, buvo tik ta, kad jis apsiribojo tik 48 valandų bombardavimu.

Kelios dienos prieš vasario revoliuciją, Tjeras, susierzinęs, kad Gizo ilgam jį pašalino nuo valdžios ir pelno, ir užuodęs ore liaudies audros artėjimą, pareiškė deputatų rūmuose savo pseudoherojiniu stiliumi, dėl kurio jis buvo pramintas „Mirabeau-mouche"[2]: „Aš priklausau revoliucijos — ne tiktai Prancūzijoje, bet ir visoje Europoje — partijai. Aš norėčiau, kad revoliucinė vyriausybė paliktų nuosaikių žmonių rankose... bet jeigu ji patektų į karštų žmonių rankas, net į radikalų rankas, aš dėl to neatsisakyčiau nuo savo reikalo. Aš visuomet priklausysiu revoliucijos partijai".

Prasidėjo vasario revoliucija. Užuot į Gizo vyriausybės vietą pastačiusi Tjero vyriausybę, o šis menkutis žmogelis apie tai sva-

[1] Prancūzijos kariuomenė 1849 m. balandžio mėn. buvo nusiųsta į Italiją malšinti italų revoliucijos. Ji bombardavo revoliucinę Romą, nors tai buvo pikčiausias Prancūzijos konstitucijos pažeidimas, kuri skelbė, kad respublika niekuomet nevartoja savo jėgos kurios nors tautos laisvei slopinti. *Red.*

[2] — „Mirabo-musė". *Red.*

jojo, revoliucija Luji Filypą pakeitė respublika. Pirmąją liaudies pergalės dieną jis labai rūpestingai slėpėsi, užmiršdamas, kad nuo darbininkų neapykantos jį išgelbėtų jų panieka jam. Jis, išgarsėjęs narsuolis, vengė visuomeninės arenos, kol birželio skerdynės[1] nuvalė vietą tokios rūšies žmonėms, kaip jis. Jis tuomet tapo idėjiniu „tvarkos partijos“ ir jos parlamentinės respublikos vadu — to anoniminio tarpuvaldžio, kurio metu visos konkuruojančios viešpataujančios klasės frakcijos slaptai tarėsi tarpusavyje, kad nuslopintų liaudį, ir intrigavo viena prieš kitą, kad kiekviena atstatytų savo pačios monarchiją. Tjeras tada, kaip ir dabar, kaltino respublikonus, kad jie — vienintelė kliūtis respublikai sutvirtinti; tada, kaip ir dabar, jis sakė respublikai, kaip budelis Don Karlosui: „Aš nužudysiu tave tavo paties labui“. Ir dabar, kaip ir tada, jam antrą dieną po savo pergalės teks sušukti: L'Empire est fait — Imperija įsteigta. Tjeras užmiršo savo veidmainiškas kalbas apie būtinąsias laisves, savo asmeninį apmaudą Luji Bonapartui, kuris jį apgavo ir išmetė į šiukšlyną parlamentarizmą (o be dirbtinės parlamentarizmo atmosferos šis žmogelis virsta nieku, ir jis tai gerai žino); jis dalyvavo visuose gėdinguose Antrosios imperijos darbuose — pradedant Prancūzijos kariuomenės užėmimu Romos ir baigiant karu prieš Prūsiją; jis kurstė į šį karą savo įnirtingais užsipuolimais prieš Vokietijos vienybę, kurioje jis matė ne Prūsijos despotizmo kaukę, bet paveldėtos Prancūzijos teisės į Vokietijos susiskaldymą pažeidimą. Šis nykštukas mėgo Europos akivaizdoje mojuoti Napoleono I kardu. Savo istorijos veikaluose jis tik ir valė Napoleono batus. O iš tikrųjų jo užsienio politika visuomet, pradedant nuo 1841 m. Londono konvencijos iki Paryžiaus kapituliacijos 1871 m., pasibaigdavo didžiausiu Prancūzijos pažeminimu ir pagaliau atvedė į pilietinį karą, kurio metu jis, Bismarkui maloningai leidus, ant Paryžiaus užsiundė Sedano ir Meco belaisvius. Nepaisant savo lanksčių gabumų ir savo siekimų nepastovumo, jis visą savo gyvenimą buvo labiausiai užkietėjęs rutinierius. Nėra ko nė kalbėti, kad gilesni sąjūdžiai, vykstą šių laikų visuomenėje, jam visados palikdavo nesuprantama paslaptis; jo smegenys, kurių visa galia suėjo į liežuvį, negalėjo suprasti net pačių apčiuopiamiausių pakitimų, vykstančių visuomenės paviršiuje. Jis, pavyzdžiui, nenuilsdamas smerkė kaip šventvagystę bet kurį nukrypimą nuo pasenusios prancūziškosios protekcionizmo sistemos. Kai jis buvo Luji Filypo ministru, jis tyčiojosi iš geležinkelių kaip iš kvailos

[1] Turima galvoje Paryžiaus proletariato 1848 m. birželio sukilimo numalšinimas. *Red.*

fantazijos, o Luji Bonaparto laikais, būdamas opozicijoje, jis laikė šventvagyste bet kurį mėginimą reformuoti supuvusią Prancūzijos karinę sistemą. Nė karto per visą savo ilgą politinę veiklą jis neįvykdė nė vienos, kad ir menkiausios, bet nors šiek tiek praktiškai naudingos priemonės. Tjeras buvo ištikimas tiktai savo nepasotinamam turtų troškimui ir neapykantai šiuos turtus gaminantiems žmonėms. Jis buvo neturtingas kaip Jobas, tapdamas pirmą sykį Luji Filypo ministru, o paliko jis šią ministeriją milijonierium. Kai jis paskutinį kartą buvo ministru to paties karaliaus laikais (nuo 1840 m. kovo 1 d.), jis buvo viešai deputatų rūmuose apkaltintas išeikvojęs valstybės pinigus. Jis pasitenkino atsakęs į tai ašaromis — pigus atsakymas, kuriuo jis taip pat vikriai moka naudotis, kaip ir Žiulis Favras ir bet kuris kitas krokodilas. 1871 m. Bordo mieste jo pirmoji priemonė Prancūzijai nuo gresiančio bankroto išgelbėti buvo paskyrimas sau trijų milijonų metinės algos; tai buvo pirmas ir paskutinis „taupiosios respublikos“ žodis, respublikos, kurios idealą jis 1869 metais nupiešė savo Paryžiaus rinkėjams. Vienas iš jo buvusių kolegų atstovų rūmuose 1830 m., pats kapitalistas, bet vis dėlto ištikimas Paryžiaus Komunos narys, Belė, neseniai vienoje iš savo viešų proklamacijų kreipėsi į Tjerą šiais žodžiais: „Darbo pavergimas iš kapitalo pusės visuomet buvo kertinis jūsų politikos akmuo. Nuo to laiko, kai Paryžiaus miesto rotušėje įsitvirtino darbo respublika, jūs be paliovos šaukiate Prancūzijai: štai jie, nusikaltėliai!“ Smulkių valstybinių apgavysčių meistras, neištikimybės ir išdavimo virtuozas, išsimiklinęs visų banalių klastų, žemų apgaulių ir šlykščių parlamentinės partijų kovos gudrybių žinovas; visados pasirengęs sukurstyti revoliuciją, kai esti pašalintas iš tarnybos, ir paskandinti ją kraujuje, kai tiktai užgrobia valdžią į savo rankas; vietoje idėjų kupinas klasinių prietarų, o vietoje širdies — garbės troškimo; jo privatus gyvenimas toks pat nešvarus, kaip kad šlykštus jo visuomeninis gyvenimas; net ir dabar, vaidindamas prancūziškojo Sulos vaidmenį, Tjeras negali susilaikyti nepabrėžęs savųjų darbų biaurumo savo juokingu didžiavimusi.

Paryžiaus kapituliacija, kuri atidavė prūsams ne tik Paryžių, bet ir visą Prancūziją, užbaigė ilgą eilę išdavikiškų intrigų su priešu, intrigų, kurias uzurpatoriai pradėjo rugsėjo 4 d., kaip sakė pats Trošiu, dar tą pačią dieną, kai jie užgrobė valdžią. Iš antros pusės, ši kapituliacija buvo pradžia pilietinio karo, kurį jie dabar, Prūsijos padedami, kariavo prieš respubliką ir Paryžių. Spąstai buvo jau pačiose kapituliacijos sąlygose. Tuo momentu daugiau kaip trečdalis šalies buvo priešo rankose; sostinė buvo

atkirsta nuo provincijos, susisiekimo keliai buvo perkirsti. Tokiomis aplinkybėmis išrinkti asmenis, kurie būtų tikri Prancūzijos atstovai, buvo negalima, neturint pakankamai laiko pasirengti. Kaip tik todėl kapituliacijos tekste rinkimams į Nacionalinį susirinkimą ir buvo nustatytas savaitės terminas; tuo būdu kai kuriose Prancūzijos dalyse žinia apie būsimuosius rinkimus buvo gauta tiktai pačių rinkimų išvakarėse. Toliau, sutinkamai su tam tikru kapituliacijos punktu, susirinkimas turėjo būti išrinktas vien tiktai išspręsti taikos ir karo klausimui, o prireikus — ir taikos sutarčiai sudaryti. Gyventojai negalėjo nepajusti, kad paliaubų sąlygos tolesnį karą darė negalimą ir kad Bismarko padiktuotai taikai patvirtinti blogiausi Prancūzijos žmonės pasirodys esą tam tinkamiausi. Bet nesitenkindamas šiomis atsargumo priemonėmis, Tjeras dar prieš tai, kaip paliaubų paslaptis buvo pranešta Paryžiui, pradėjo rinkiminę kelionę po visą šalį, kad atgaivintų legitimistų partijos lavoną; ši partija drauge su orleanistais turėjo pakeisti bonapartistus, kurie tuo momentu buvo visai nepriimtini šaliai. Legitimistų jis nebijojo. Kaip šiuolaikinės Prancūzijos vyriausybė jie buvo neįmanomi, o todėl nebuvo nė pavojingi kaip varžovai; visa šios partijos veikla, anot paties Tjero žodžių (deputatų rūmuose 1833 m. sausio 5 d.), „visuomet rėmėsi trimis dalykais: svetimšalių įsiveržimu, pilietiniu karu ir anarchija". Ši partija todėl buvo patogiausias kontrrevoliucijos įrankis. Bet legitimistai rimtai patikėjo, kad galima atstatyti savo tūkstantmetinę karalystę. Ir iš tikrųjų, Prancūziją vėl mindžiojo svetimšalių priešų kojos, imperija vėl buvo sugriauta; Bonapartas vėl pateko į nelaisvę, ir legitimistai vėl prisikėlė. Istorijos ratas, matyti, pasuko atgal, iki 1816 metų „neprilygstamųjų rūmų". Respublikos laikų nacionaliniuose susirinkimuose 1848—1851 m. legitimistams atstovavo išsilavinę ir parlamentinėje kovoje prityrę žmonės; dabar į priešakį išlindo jų partijos eiliniai žmonės — visi Prancūzijos Pursonjakai[1].

Kai tik Bordo mieste šie „dvarininkų deputatų"[2] rūmai buvo atidaryti, Tjeras neleido jiems net pradėti parlamentinių debatų, o tiesiog paskelbė, kad jie nedelsdami turi priimti preliminarines taikos sąlygas, nes tai vienintelė sąlyga, su kuria Prūsija leis pradėti karą prieš respubliką ir jos tvirtovę — Paryžių. Ir iš tik-

---

[1] Pursonjakas — Moljero komedijos veikėjas, kvailo ir riboto smulkaus dvarininkėlio tipas. *Red.*

[2] 1871 m. vasario 12 d. Bordo mieste atidarytas Nacionalinis susirinkimas didžiąja dauguma susidėjo iš monarchistų (iš 750 deputatų — 450 monarchistų) — dvarininkų ir reakcinių miesto ir kaimo sluoksnių atstovų. Iš čia pavadinimas „kaimiečių susirinkimas" arba „dvarininkų rūmai", *Red.*

rųjų, kontrrevoliucijai nebuvo kada galvoti. Antroji imperija dvigubai padidino valstybės skolas, visi didieji miestai buvo sunkių vietinių skolų prislėgti. Karas be galo padidino skolas ir baisiai išsekino nacijos resursus. Maža to: prūsiškasis Šeilokas[1] stovėjo Prancūzijos žemėje su savo kvitais 500 tūkstančių kariuomenės proviantui, su reikalavimu užmokėti 5 milijardus kontribucijos ir 5 procentus delspinigių už pavėluotą laiką. Kas už visa tai turėjo mokėti? Tik prievarta nuvertę respubliką, turtų savininkai galėjo savo pačių sukelto karo sunkumus užkrauti ant šių turtų gamintojų pečių. Tuo būdu iki šiol negirdėtas Prancūzijos nualinimas paskatino šiuos patriotus — žemės nuosavybės ir kapitalo atstovus — svetimšalių grobikų akivaizdoje ir jiems maloningai globojant, užsienio karą baigti pilietiniu karu, vergvaldžių maištu.

Šio sąmokslo kelyje stovėjo viena didžiulė kliūtis — Paryžius. Paryžiaus nuginklavimas buvo pirmoji pasisekimo sąlyga. Todėl Tjeras ir kreipėsi į Paryžių, reikalaudamas padėti ginklus. Visa buvo padaryta Paryžiui iš kantrybės išvesti: dvarininkų rūmai įžūliausiu būdu demonstravo savo antirespublikoniškumą; Tjeras pats dviprasmiškai juokėsi iš respublikos teisės egzistuoti; Paryžiui buvo grasinama nukirsti galvą ir atimti iš jo sostinės vardą (décapiter et décapitaliser); orleanistai buvo skiriami pasiuntiniais; Diuforas leido savo įstatymus apie laiku neapmokėtus vekselius ir butų nuomą, įstatymus, kurie grasino iš pašaknų pakirsti Paryžiaus prekybą ir pramonę; Pujė-Kertjės reikalavimu buvo įvestas dviejų santimų mokestis už kiekvieną bet kurio leidinio egzempliorių; Blankis ir Fluransas buvo pasmerkti mirti, respublikonų laikraščiai uždrausti; Nacionalinis susirinkimas buvo perkeltas į Versalį; apgulos stovis, Palikao paskelbtas ir rugsėjo 4 d. panaikintas, vėl buvo grąžintas; Vinua, gruodžio 2 d. didvyris, buvo paskirtas Paryžiaus gubernatorium, bonapartistinis žandaras Valantenas — policijos prefektu ir jėzuitas generolas Orel de Paladinas — vyriausiuoju Paryžiaus Nacionalinės gvardijos vadu.

O dabar mes turime kreiptis į p. Tjerą ir į jo patarnautojus, nacionalinės gynybos vyriausybės narius, su klausimu. Yra žinoma, kad Tjeras, savo finansų ministro Pujė-Kertjės tarpininkaujamas, užtraukė dviejų milijardų paskolą, kurią reikėjo nedelsiant įmokėti. Taigi, tiesa ar ne:

1) kad reikalas buvo sutvarkytas tuo būdu, kad keletas šimtų milijonų „komisinių“ atsidūrė Tjero, Žiulio Favro, Ernesto Pikaro, Pujė-Kertjės ir Žiulio Simono kišenėse?

---

[1] *Šeilokas* — palūkininko tipas Šekspyro dramoje „Venecijos pirklys“. *Red.*

2) kad mokėti buvo įsipareigota tiktai „pacifikavus“ Paryžių? Šiaip ar taip, kažkas vertė juos labai skubėti su šiuo reikalu, nes Tjeras ir Žiulis Favras Bordo susirinkimo daugumos vardu begėdiškiausiu būdu reikalavo, kad Prūsijos kariuomenė nedelsiant užimtų Paryžių. Bet toks žingsnis neatitiko Bismarko politikos, kaip jis, grįžęs į Vokietiją, su ironija viešai pareiškė nustebusiems Frankfurto filisteriams.

II

Ginkluotas Paryžius buvo vienintelė rimta kliūtis kontrrevoliucinio sąmokslo kelyje. Vadinasi, Paryžių reikėjo nuginkluoti. Šiuo klausimu Bordo susirinkimas pasisakė visiškai atvirai. Net jeigu įnirtingas „dvarininkų rūmų“ deputatų staugimas ir nebūtų buvęs toks aiškus, tai tas dalykas, kad Tjeras Paryžių valdyti atidavė triumviratui, sudarytam iš gruodžio žudiko Vinua, bonapartistinio žandaro Valanteno ir jėzuito generolo Orel de Paladino, neleido nė trupučio abejoti. Akiplėšiškai skelbdami tikrąją Paryžiaus nuginklavimo prasmę, sąmokslininkai reikalavo iš Paryžiaus atiduoti ginklus tokiu pretekstu, kuris buvo šlykščiausias ir begėdiškiausias melas. Paryžiaus Nacionalinės gvardijos artilerija, sakė Tjeras, yra valstybės nuosavybė, todėl turi būti grąžinta valstybei. O iš tikrųjų faktai buvo tokie: Paryžius stovėjo sargyboje nuo pat kapituliacijos dienos, kada Bismarko belaisviai išdavė jam Prancūziją, išsiderėję sau žymią asmeninę apsaugą aiškiam tikslui — Paryžiui nuramdyti. Nacionalinė gvardija reorganizavosi ir vyriausią vadovybę perdavė Centro Komitetui, išrinktam visos nacionalinių gvardiečių masės, išskyrus kai kuriuos senųjų bonapartistinių formuočių likučius. Prūsų įžengimo į Paryžių išvakarėse Centro Komitetas ėmėsi žygių pervežti į Monmartrą, į Belvilį ir La Viletą patrankas ir mitraljezas, kurias kapituliantai išdavikiškai buvo palikę kaip tik tuose kvartaluose, kuriuos turėjo užimti prūsai, arba arti tų kvartalų. Ši artilerija buvo įsitaisyta iš pačios Nacionalinės gvardijos surinktų sumų. Sausio 28 d. kapituliacijos tekste ji buvo oficialiai pripažinta privatine Nacionalinės gvardijos nuosavybe ir todėl nebuvo įjungta į bendrąją valstybei priklausiusių ginklų masę, kurią reikėjo atiduoti nugalėtojui. Tjeras neturėjo nė mažiausio preteksto pradėti karą prieš Paryžių ir todėl turėjo griebtis ižūlaus melo, kad Nacionalinės gvardijos artilerija esanti valstybės nuosavybė!

Artilerijos užgrobimas, matyti, turėjo būti tik signalas visuotiniam Paryžiaus nuginklavimui, vadinasi, ir rugsėjo 4 d. revoliucijos nuginklavimui. Bet ši revoliucija buvo tapusi teisėta

Prancūzijos padėtimi. Respubliką, šios revoliucijos pasekmę, buvo pripažinęs nugalėtojas kapituliacijos tekste. Po kapituliacijos ją pripažino visos užsienio valstybės; jos vardu buvo sušauktas Nacionalinis susirinkimas. Vienintelis teisinis Bordo Nacionalinio susirinkimo ir jo vykdomosios valdžios pagrindas buvo rugsėjo 4 d. Paryžiaus darbininkų revoliucija. Jeigu ne rugsėjo 4 d. revoliucija, tai šis Nacionalinis susirinkimas būtų turėjęs nedelsdamas užleisti savo vietą Įstatymų leidžiamiesiems rūmams, kurie buvo išrinkti 1869 m. visuotinio balsavimo, valdant prancūzams, o ne prūsams, ir kurie vėliau buvo prievarta revoliucijos išvaikyti. Tjeras ir jo gauja būtų turėję kapituliuoti, kad gautų Luji Bonaparto pasirašytus apsauginius raštus, kurie juos išgelbėtų nuo kelionės į Kajeną[1]. Nacionalinis susirinkimas su savo įgaliojimais sudaryti taiką su Prūsija buvo tiktai vienas iš revoliucijos epizodų, o tikrasis jos įkūnijimas vis dėlto buvo ginkluotasis Paryžius, tas Paryžius, kuris padarė šią revoliuciją, kuris dėl jos išlaikė penkių mėnesių apgulą su visomis bado baisybėmis, Paryžius, kuris, nepaisydamas Trošiu plano, savo ilgu pasipriešinimu įgalino provincijas kariauti atkaklų gynybinį karą. Ir dabar šis Paryžius, įžeidžiamu maištingų Bordo vergvaldžių įsakymu, turėjo arba nusiginkluoti ir pripažinti, kad rugsėjo 4 d. revoliucija tebuvo paprastas valdžios perdavimas iš Luji Bonaparto rankų į jo varžovų rojalistų rankas, arba Paryžiui reikėjo pasiaukojamai kovoti dėl Prancūzijos reikalo, o Prancūziją galėjo išgelbėti nuo visiško žlugimo ir prikelti naujam gyvenimui tiktai revoliucija, sugriaudama tą politinę ir socialinę santvarką, kuri pagimdė Antrąją imperiją ir kuri, jos globojama, priėjo visišką suirimą. Paryžius, penkių mėnesių bado iškankintas, nesusvyravo nė vienos minutės. Jis buvo kupinas didvyriškos drąsos, jis pasirengė pakelti visus kovos su prancūzų sąmokslininkais sunkumus, nepaisydamas net to, kad prūsų patrankos grasino jam iš jo paties fortų. Bet biaurėdamasis pilietiniu karu, kurį buvo norima primesti Paryžiui, Centro Komitetas ir toliau laikėsi grynai gynimosi pozicijos, nekreipdamas dėmesio nei į provokacinius Nacionalinio susirinkimo išsišokimus, nei į neprašytą vykdomosios valdžios kišimąsi į jo reikalus, nei į grasinamą kariuomenės telkimą Paryžiuje ir jo apylinkėse.

Ir štai Tjeras pats pradėjo pilietinį karą: jis nusiuntė Vinua policininkų būrio ir kelių reguliarių pulkų priešakyje į plėšikišką nakties žygį prieš Monmartrą, kad jie, staiga užpuolę, užgrobtų Nacionalinės gvardijos artileriją. Visiems yra žinoma, kad šis

[1] *Kajena* — svarbiausias Prancūzijos Gvijanos miestas, Pietų Amerikoje, katorgos ir ištremties vieta. *Red.*

mėginimas nepavyko dėl energingo Nacionalinės gvardijos pasipriešinimo ir dėl kariuomenės broliavimosi su liaudimi. Orel de Paladinas jau buvo iš anksto atspausdinęs pranešimą apie pergalę, o Tjeras jau turėjo paruošęs skelbimus, pranešančius apie priemones, kurių jis ėmėsi valstybės perversmui padaryti. Šiuos skelbimus teko pakeisti manifestu, kuris pranešė apie kilnų Tjero pasiryžimą dovanoti Nacionalinei gvardijai jos pačios ginklus tikintis, kad jie bus pavartoti vyriausybei ginti nuo maištininkų. Iš 300 tūkstančių nacionalinių gvardiečių tiktai 300 žmonių atsiliepė į mažojo Tjero kvietimą prisijungti prie jo, ginti jį nuo savęs pačių. Šlovingoji kovo 18 d. darbininkų revoliucija neginčijamai valdė Paryžių. Jos laikinoji vyriausybė buvo Centro Komitetas. Europa, atrodė, vieną akimirksnį suabejojo jos akyse įvykusių nuostabių valstybinių ir karinių įvykių realumu: o gal tai seniai praėjusių laikų sapnas.

Nuo kovo 18 d. iki versaliečių kariuomenės įsiveržimo į Paryžių proletariato revoliucija išliko tiek laisva nuo prievartos aktų, panašių į tuos, kurių taip gausu revoliucijose ir ypač „aukštesniųjų klasių“ kontrrevoliucijose, kad jos priešai negalėjo rasti jokio preteksto pasipiktinti, išskyrus generolų Lekonto ir Klemano Toma sušaudymą ir susirėmimą Vandomo aikštėje.

Vienas iš bonapartinių karininkų, dalyvavusių nakties žygyje prieš Monmartrą, generolas Lekontas keturis kartus įsakė 81-jam reguliariam pulkui šaudyti į beginklę minią Pigalio aikštėje; o kai kareiviai atsisakė įvykdyti jo įsakymą, jis biauriai juos išplūdo. Užuot šaudę beginklius moteris ir vaikus, jo kareiviai sušaudė jį patį. Įsisenėję įpročiai, kareivių įsigyti darbo klasės priešų mokykloje, žinoma, negali be žymės išnykti tuo pat momentu, kai jie pereina į darbininkų pusę. Tie patys kareiviai sušaudė ir Klemaną Toma.

„Generolas“ Klemanas Toma, nepatenkintas savo karjera buvęs viršila, paskutiniais Lui Filypo viešpatavimo metais užverbuotas į respublikonų laikraščio „National“ redakciją, ėjo dvejas pareigas — fiktyvaus atsakingo redaktoriaus ir dvikovininko — prie šio labai karingo laikraščio. Kai po vasario revoliucijos „National“ laikraščio žmonės atėjo į valdžią, buvęs viršila buvo jų paverstas generolu. Tai buvo birželio skerdynių išvakarėse — jis, kaip ir Žiulis Favras, buvo vienas iš biauriausių jų rengėjų ir jų metu suvaidino šlykščiausią budelio vaidmenį. Po to jis su savo generolyste ilgam laikui išnyko iš akių, kad vėl išnirtų į paviršių 1870 metų lapkričio 1 d. Šios dienos išvakarėse gynybos vyriausybė, sučiupta rotušėje, iškilmingai pažadėjo Blankiui, Fluransui ir kitiems darbininkų atstovams perduoti savo užgrobtą valdžią

į laisvai Paryžiaus išrinktos komunos rankas. Užuot ištesėjusi pažadą, ji užsiundė ant Paryžiaus generolo Trošiu bretonus, kurie dabar užėmė Bonaparto korsikiečių vietą. Tiktai generolas Tamizjė nepanorėjo sutepti savo vardo, sulaužydamas duotąjį žodį, ir atsisakė nuo Nacionalinės gvardijos vyriausiojo vado vietos. Jį pakeitęs Klemanas Toma vėl virto generolu. Visą savo vadovavimo laiką jis kariavo ne prieš prūsus, bet prieš Paryžiaus Nacionalinę gvardiją. Jis visomis jėgomis priešinosi jos visuotiniam apginklavimui, kiršino buržuazinius batalijonus prieš darbininkų batalijonus, šalino karininkus, priešingus Trošiu „planui", išformuodavo proletarinius batalijonus, kaltindamas juos bailumu, ir tai tuos batalijonus, kurių narsumu dabar stebisi pikčiausi jų priešai. Klemanas Toma baisiai didžiavosi tuo, kad jam vėl pavyko darbais įrodyti savo asmeninę neapykantą Paryžiaus proletariatui, kuri taip vaizdžiai buvo pasireiškusi 1848 metų birželio skerdynėse. Kelios dienos prieš kovo 18 d. jis įteikė karo ministrui Leflo savo projektą „padaryti galą Paryžiaus niekšų žiedui". Po Vinua pralaimėjimo jis negalėjo atsisakyti nuo malonumo pasirodyti scenoje kaip šnipas mėgėjas. Centro Komitetas ir Paryžiaus darbininkai buvo tiek pat kalti dėl Klemano Toma ir Lekonto mirties, kiek Uelso princesė dėl mirtinai minios nuspaustų žmonių jai įvažiuojant į Londoną.

Beginklių piliečių skerdynės Vandomo aikštėje — pasaka, apie kurią neveltui atkakliai tylėjo Tjeras ir dvarininkų rūmų deputatai, pavedę ją platinti Europos žurnalistikos liokajams. „Tvarkos žmonės", Paryžiaus reakcionieriai, sudrebėjo, sužinoję apie kovo 18 d. pergalę. Jiems tai buvo ženklas, kad artėja liaudies kerštas. Prieš jų akis iškilo jų nuo 1848 m. birželio dienų iki 1871 m. sausio 22 d. nukankintųjų aukų šešėliai. Tačiau jų išgąstis buvo jų vienintelė bausmė. Policininkai ne tiktai nebuvo nuginkluoti ir suimti, kaip kad reikėjo padaryti, bet jiems buvo plačiai atidaryti Paryžiaus vartai, kad jie galėtų laimingai pasitraukti į Versalį. „Tvarkos žmonės" ne tiktai buvo palikti ramybėje, bet jie buvo įgalinti susivienyti ir užgrobti daug stiprių pozicijų pačiame Paryžiaus centre. Šis Centro Komiteto nuolaidumas, šis ginkluotų darbininkų didžiadvasiškumas, taip neįprasti tvarkos partijos papročiams, buvo jos klaidingai palaikyti pačių darbininkų jaučiamo silpnumo ženklu. Štai iš kur kilo jos beprasmis planas —pamėginti, prisidengus tariamai neginkluota demonstracija, pasiekti tai, ko nepasiekė Vinua su savo patrankomis ir mitraljezomis. Kovo 22 d. iš turtingiausių kvartalų pasirodė triukšminga „aukštų ponų" minia, kurios eilėse buvo visokie dabitos, o priešakyje žinomiausi imperijos peniukšliai Hekerenas, Koetlogonas, Anri de

Penas ir t. t. Bailiai prisidengusi taikios demonstracijos lozungais, bet slaptai apsiginklavusi samdomųjų žmogžudžių ginklais, ši gauja žygiavo, pakeliui nuginkluodama ir įžeidinėdama sutiktus Nacionalinės gvardijos postus ir patrulius. Išėję iš de la Pė gatvės, šūkaudami „Šalin Centro Komitetą! Šalin žmogžudžius! Tegyvuoja Nacionalinis susirinkimas!“, jie pamėgino pralaužti sargybinių postų liniją ir netikėtai užklupti Nacionalinės gvardijos Generalinį štabą Vandomo aikštėje. Į revolverių šūvius jiems buvo atsakyta įprastu reikalavimu išsiskirstyti, o kai šis reikalavimas nedavė vaisių, Nacionalinės gvardijos generolas sukomandavo šauti. Viena salvė privertė netvarkingai bėgti šiuos tuščiagalvius, kurie buvo įsivaizdavę, kad vienas „padorios visuomenės“ pasirodymas paveiks Paryžiaus revoliuciją, kaip Jozuės trimitai Jerichono sienas. „Demonstrantai“ užmušė du nacionalinius gvardiečius ir sunkiai sužeidė devynis (pastarųjų tarpe — vienas Centro Komiteto narys), visa vietovė, kur įvyko šis tvarkos partijos žygdarbis, buvo nusėta revolveriais, durklais, lazdomis su štiletais ir panašiais daiktiniais „neginkluoto“ jų „taikios“ demonstracijos pobūdžio įrodymais. Kai 1849 m. birželio 13 d. Nacionalinė gvardija, protestuodama prieš galvažudišką Prancūzijos kariuomenės užpuolimą prieš Romą, surengė tikrai taikią demonstraciją, tų laikų taikos partijos generolas Šangarnjė Nacionalinio susirinkimo ir ypač Tjero buvo paskelbtas tėvynės išgelbėtoju, kad jis iš visų pusių metė savo kariuomenę prieš beginklius žmones, kuriuos toji šaudė, kapojo kardais ir mindžiojo arkliais. Paryžiuje tada buvo paskelbtas apgulos stovis. Diuforas skubiai pravedė Nacionaliniame susirinkime visą eilę naujų drakoniškų įstatymų; prasidėjo nauji suėmimai, nauji trėmimai, naujas teroro viešpatavimas. Bet „žemosios klasės“ tokiais atvejais elgiasi kitaip. 1871 metų Centro Komitetas tiesiog nekreipė dėmesio į „taikios demonstracijos“ didvyrius, ir jie po dviejų dienų galėjo surengti jau *ginkluotą* demonstraciją, admirolo Sesės vadovaujamą, kuri pasibaigė garsiuoju panišku bėgimu į Versalį. Atkakliai nenorėdamas tęsti pilietinio karo, kurį pradėjo Tjeras nakties žygiu prieš Monmartrą, Centro Komitetas padarė lemiamą klaidą: reikėjo nedelsiant žygiuoti į Versalį, kuris tada neturėjo priemonių gintis, ir tuo būdu padaryti galą Tjero ir jo dvarininkų rūmų sąmokslams. Vietoje to tvarkos partijai vėl buvo leista išmėginti savo jėgas rinkimuose į Komuną kovo 26 d. Tą dieną „tvarkos žmonės“ Paryžiaus merijose pasikeitė maloniais susitaikymo žodžiais su savo perdaug kilniais nugalėtojais, tuo pat metu iškilmingai prisiekdami, žinoma, slaptai, atėjus laikui kruvinai jiems atkeršyti.

Pažvelkime dabar į atvirkščiąją medalio pusę. Tjeras pradėjo antrą žygį prieš Paryžių balandžio pradžioje. Su pirmąja atvestų į Versalį belaisvių paryžiečių partija buvo pasielgta nežmoniškai žiauriai. Ernestas Pikaras, susikišęs rankas į kelnių kišenes, šmižinėjo tarp jų eilių ir visaip iš jų tyčiojosi; o ponia Tjer ir ponia Favr, apsuptos jas lydinčių damų, plojo iš balkono, pritardamos niekšiškiems Versalio tamsuomenės ekscesams. Reguliariųjų pulkų belaisviai kareiviai buvo tiesiog sušaudomi. Mūsų narsusis draugas generolas Diuvalis, liejikas, buvo sušaudytas be jokio teismo ir tardymo. Galifė, „alfonsas" savosios žmonos, taip pagarsėjusios tuo, kad ji begėdiškai rodydavo savo kūną per Antrosios imperijos orgijas, šis Galifė didžiavosi savo proklamacijoje tuo, kad jis įsakęs išžudyti nedidelį netikėtai užkluptų ir jo raitelių nuginkluotų nacionalinių gvardiečių būrį drauge su jų kapitonu ir leitenantu. Vinua, pabėgęs iš Paryžiaus, gavo iš Tjero didįjį garbės legiono ordino kryžių už tai, kad išleido bendrą įsakymą sušaudyti kiekvieną reguliariosios kariuomenės kareivį, sugautą komunarų tarpe. Žandarą Demarę apdovanojo ordinu už tai, kad jis išdavikiškai, kaip mėsininkas, sukapojo į gabalus riteriškai kilniadvasį Fluransą, kuris 1870 m. spalio 31 d. buvo išgelbėjęs nacionalinės gynybos vyriausybės narių galvas. Apie šios žmogžudystės „padrąsinamas smulkmenas" Tjeras su tikru pasitenkinimu papasakojo viename Nacionalinio susirinkimo posėdyje. Su pasipūtusiu išdidumu parlamentinio nykštuko, kuriam leido vaidinti Tamerlano vaidmenį, jis atsisakė sukilusiems prieš jo nykštukišką didybę žmonėms pripažinti kariaujančios pusės teises ir nenorėjo laikytis neutraliteto net jų perrišimo punktų atžvilgiu. Nebuvo nieko šlykštesnio už šią beždžionę, kuriai buvo leista laisvai tenkinti savuosius tigro instinktus, — beždžionės-tigro, kurios paveikslą nupiešė Volteras (žr. priedus, 35 psl.)[1].

Po Komunos balandžio 7 d. dekreto, kur ji įsakė griebtis represijų, pareikšdama, kad jos pareiga yra „ginti Paryžių nuo Versalio banditų kanibalizmo ir reikalauti akies už akį ir danties už dantį", Tjeras nesiliovė barbariškai elgęsis su belaisviais; jis vis taip pat įžeidinėjo juos savo biuleteniuose, rašydamas, kad „niekuomet negarbingesnių negarbingos demokratijos atstovų dar nematė, nuliūdęs garbingų žmonių žvilgsnis", — garbingų, kaip pats Tjeras ir jo gauja ministrų rolėje. Vis dėlto belaisvių šaudymas laikinai liovėsi. Bet kai tiktai Tjeras ir jo generolai — gruodžio perversmo didvyriai — sužinojo, kad Komunos dekretas dėl represijų tebuvo paprastas grasinimas, kad buvo pasigailėta net žandarų šnipų, kurie buvo suimti Paryžiuje persirengę nacio-

[1] Žr. šio tomo 471 psl. *Red.*

naliniais gvardiečiais, ir policininkų, sugautų su padegamaisiais sviediniais — vėl iš naujo prasidėjo masinis belaisvių šaudymas, kuris tęsėsi be pertraukos iki galo. Namus, kuriuose slėpėsi nacionaliniai gvardiečiai, žandarai apsupdavo, apipildavo žibalu (čia jis buvo pirmą kartą pavartotas šiame kare) ir padegdavo; suanglėjusius lavonus vėliau ištraukė spaudos darbuotojų lauko ligoninė Terno kvartale. Keturi nacionaliniai gvardiečiai, kurie balandžio 25 d. buvo pasidavę ties Bel Epinu raitųjų šaulių būriui, buvo vienas po kito šių šaulių kapitono, verto Galifės tarno, sušaudyti. Vienas iš šitų gvardiečių, Šeferis, kurį buvo palaikę mirusiu, šiaip taip prišliaužė iki Paryžiaus fortų ir paliudijo šį faktą vienai iš Komunos komisijų. Kai Tolenas dėl šios komisijos apyskaitos paklausė karo ministrą Leflo, „dvarininkų deputatai“ nustelbė jo balsą savo riksmu ir neleido Leflo atsakyti: būtų buvęs jų „garbingosios“ armijos įžeidimas kalbėti apie jos žygdarbius. Nerūpestingas Tjero biuletenių tonas, kur buvo pranešama apie Mulen Sake durtuvais subadytus miegančius komunarus, apie masinį šaudymą Klamare suerzino net šiaip neperdaug jautraus londoniškio „Times“ nervus. Bet tuščios būtų pastangos išskaičiuoti visus žiaurumus tų žmonių, kurie bombardavo Paryžių ir, svetimo užkariautojo globojami, pradėjo vergvaldžių maištą. Tarp visų šių baisybių Tjeras, užmiršdamas savo parlamentines frazes apie baisią atsakomybę, slegiančią jo nykštukiškus pečius, giriasi savo biuleteniuose tuo, kad l'Assemblée siège paisiblement (Susirinkimas taikiai posėdžiauja), ir savo nuolatiniais iškilmingais pietumis, dalyvaujant čia generolams, gruodžio perversmo didvyriams, čia vokiečių princams, įrodo, kad jo virškinimo nepagadino net Lekonto ir Klemano Toma šmėklos.

III

1871 m. kovo 18 d. rytą Paryžius buvo prikeltas griausmingų riksmų: „Tegyvuoja Komuna!“ Kas gi yra Komuna, tas sfinksas, užminęs buržuaziniams protams tokią sunkią mįslę?

„Paryžiaus proletarai, — rašė Centro Komitetas savajame kovo 18 d. manifeste, — matydami viešpataujančių klasių pralaimėjimus ir išdavimą, suprato, kad jiems išmušė valanda, kada jie turi gelbėti padėtį, paimdami į savo rankas visuomeninių reikalų tvarkymą... Jie suprato, kad tai yra jų būtina pareiga, kad jiems priklauso neginčijama teisė pasidaryti savo pačių likimo viešpačiais ir paimti į savo rankas vyriausybinę valdžią“. Bet darbininkų klasė negali paprastai sau pasiimti esamos valstybinės mašinos ir paleisti jos veikti savo pačios tikslams.

Centralizuota valstybės valdžia su savo visur esančiais organais, sukurtais, vadovaujantis sistemingu ir hierarchiniu darbo pasidalijimu: nuolatine armija, policija, biurokratija, dvasininkais ir teisėjų luomu egzistuoja nuo absoliutinės monarchijos laikų, kai ji buvo stiprus begimstančios buržuazinės visuomenės ginklas kovoje prieš feodalizmą. Bet dvarininkų ir bajorų teisės, vietinės privilegijos, miestų ir cechų monopolijos ir provincijų statutai — visas šis viduramžinis šlamštas stabdė jos vystymąsi. Milžiniška XVIII amžiaus Prancūzijos revoliucijos šluota nušlavė visas šias atgyvenusias seniai praėjusių laikų liekanas ir tuo būdu nuvalė visuomeninę dirvą nuo paskutinių kliūčių šiuolaikinės valstybės rūmams pastatyti. Šie rūmai buvo pastatyti Pirmosios imperijos metu, kurią sukūrė koaliciniai senosios pusiau feodalinės Europos karai prieš naująją Prancūziją. Vėlesnių režimų metu vyriausybė buvo subordinuota parlamento kontrolei, t. y. tiesioginei turtingųjų klasių kontrolei. Iš vienos pusės, ji virto nesuskaičiuojamų valstybės skolų ir sunkių mokesčių daigynu, ji tapo nesantaikos obuoliu tarp konkuruojančių frakcijų ir viešpataujančiųjų klasių avantiūristų, kuriuos nesulaikomai traukė į ją jos administracinė jėga, jos pajamos ir pareigos, kurias ji skirstė; iš antros pusės, ekonominių visuomenės pasikeitimų įtakoje pasikeitė ir jos politinis pobūdis. Tuo pačiu mastu, kuriuo šiuolaikinės pramonės pažanga vystė, plėtė ir gilino klasinį priešingumą tarp kapitalo ir darbo, valstybės valdžia vis labiau ir labiau įgydavo nacionalinės kapitalo valdžios ant darbo pobūdį, darbininkų klasei socialiniu atžvilgiu pavergti suorganizuotos visuomeninės jėgos pobūdį, klasinio viešpatavimo mašinos pobūdį. Po kiekvienos revoliucijos, kuri reiškia tam tikrą klasinės kovos žingsnį priekin, grynai engiamasis valstybinės valdžios pobūdis vis atviriau ir atviriau iškyla aikštėn. 1830 m. revoliucija atėmė valdžią iš žemės savininkų ir atidavė ją kapitalistams, t. y. iš tolimesnių darbininkų klasės priešų rankų atidavė ją betarpiškesniems jos priešams. Buržuaziniai respublikonai vasario revoliucijos vardu užgrobė valstybinę valdžią ir panaudojo ją birželio skerdynėms surengti; šiomis skerdynėmis jie įrodė darbininkų klasei, jog „socialinė“ respublika yra ne kas kita, kaip socialinis darbininkų klasės pavergimas iš respublikos pusės, o monarchistiškai nusiteikusiai buržuazijos masei ir žemvaldžių klasei, — kad jie gali ramiai atiduoti buržuaziniams „respublikonams“ valdymo rūpesčius ir jo piniginę naudą. Bet po birželio žygdarbio buržuaziniai respublikonai turėjo iš priešakinių tvarkos partijos eilių pereiti į paskutines jos eiles, o ši partija buvo koalicija, susidariusi iš visų tarpusavyje besivaržančių turtingųjų klasių

frakcijų ir partijų, klasių, kurios dabar atvirai pasiskelbė esančios priešingos gaminančioms klasėms. Tinkamiausia jų bendro valdymo forma pasirodė *parlamentinė respublika* su Luji Bonapartu kaip prezidentu jos priešakyje; tai buvo nepridengto klasinio teroro ir sąmoningo „tamsios minios" įžeidinėjimo vyriausybė. Anot Tjero žodžių, parlamentinė respublika buvo tokia valdymo forma, kuri „mažiau negu bet kuri kita skaldė įvairias viešpataujančios klasės frakcijas", bet užtat ji atskleidė prarają tarp šios negausios klasės ir viso visuomeninio organizmo, esančio už jos ribų. Jeigu ankstesniųjų vyriausybių laikais šios klasės tarpusavio kivirčai tam tikru mastu apribodavo valstybinę valdžią, tai dabar jos susivienijimo dėka tie apribojimai išnyko. Gresiant proletariato sukilimui, susivienijusi turtingųjų klasė ėmė negailestingai ir įžūliai naudotis valstybine valdžia kaip nacionaline kapitalo kovos prieš darbą priemone. Bet jos nenutrūkstamas kryžiaus žygis prieš gamintojų masę privertė, iš vienos pusės, duoti vykdomajai valdžiai vis daugiau ir daugiau teisių pasipriešinimui malšinti, o iš antros — palaipsniui atimti iš savos parlamentinės tvirtovės — Nacionalinio susirinkimo — visas jo apsigynimo priemones prieš vykdomąją valdžią; ir Luji Bonapartas, atstovaująs šiai vykdomajai valdžiai, išvaikė turtingųjų klasės atstovus. Antroji imperija buvo tikra tvarkos partijos respublikos įpėdinė.

Imperija. kuriai valstybės perversmas buvo gimimo liudijimas, visuotinis balsavimas — sankcija, o kardas — skeptras, pareikšdavo, kad ji remiasi valstiečiais, šia plačiąja mase gamintojų, neįtrauktų tiesioginiu būdu į kapitalo ir darbo kovą. Imperija dėjosi gelbstinti darbininkų klasę, griaudama parlamentarizmą, o drauge su juo ir nepridengtą vyriausybės subordinaciją turtingųjų klasėms; ji dėjosi gelbstinti turtingųjų klases, paremdama jų ekonominį viešpatavimą ant darbininkų klasės. Ir pagaliau ji dėjosi jungianti visas klases aplink vėl atgijusią nacionalinės šlovės iliuziją. O iš tikrųjų imperija buvo vienintelė galima valdymo forma tuo metu, kai buržuazija jau nebepajėgė, o darbininkų klasė dar nepajėgė valdyti nacijos. Visas pasaulis sveikino imperiją kaip visuomenės išgelbėtoją. Jai viešpataujant buržuazinė visuomenė, išsivadavusi nuo politinių rūpesčių, pasiekė tokį aukštą išsivystymo laipsnį, apie kurį ji negalėjo nė svajoti. Pramonė ir prekyba išaugo milžinišku mastu; biržos spekuliacija šventė savo kosmopolitines orgijas; masių skurdas ryškiai išsiskyrė greta apgaudinėjimais ir nusikaltimais įsigytos ištvirkusios prabangos akiplėšiško spindėjimo. Valstybinė valdžia, kuri atrodė, yra aukštai iškilusi viršum visuomenės, iš tikrųjų buvo di-

džiausias šios visuomenės skandalas, viso jos ištvirkimo daigynas. Troškusios perkelti šios valdymo sistemos svorio centrą iš Paryžiaus į Berlyną Prūsijos durtuvai atskleidė visą šios valstybinės valdžios supuvimą ir tuo pat metu jos išgelbėtosios visuomenės supuvimą. Imperializmas yra labiausiai prostituota ir pati paskutinė forma tos valstybinės valdžios, kuri buvo sukurta begimstančios buržuazinės visuomenės kaip savo išsivadavimo iš feodalizmo įrankis ir kurią visiškai išsivysčiusi buržuazija pavertė kapitalo įrankiu darbui pavergti.

Tiesioginė imperijos priešybė buvo Komuna. „Socialinės respublikos“ lozungas, kuriuo Paryžiaus proletariatas sveikino vasario revoliuciją, išreiškė tiktai neaiškų siekimą tokios respublikos, kuri turėjo pašalinti ne tiktai monarchinę klasinio viešpatavimo formą, bet ir patį klasinį viešpatavimą. Komuna kaip tik ir buvo tikroji tokios respublikos forma.

Paryžius, senosios vyriausybinės valdžios rezidencija ir centras, o tuo pat metu ir visuomeninis Prancūzijos darbininkų klasės centras, sukilo su ginklu rankose prieš Tjero ir jo dvarininkų rūmų mėginimą atstatyti ir įamžinti šią senąją, iš imperijos paveldėtą vyriausybinę valdžią. Paryžius galėjo priešintis tik todėl, kad dėl apgulos jis atsikratė armija ir ją pakeitė Nacionaline gvardija, kurios pagrindinę masę sudarė darbininkai. Šį faktą reikėjo paversti pastovia institucija, ir todėl pirmas Komunos dekretas buvo nuolatinės kariuomenės panaikinimas ir jos pakeitimas ginkluota liaudimi.

Komuna buvo sudaryta iš miesto tarėjų, visuotiniu balsavimu išrinktų įvairiose Paryžiaus apygardose. Jie buvo atsakingi ir bet kuriuo metu atšaukiami. Jų dauguma, savaime suprantama, susidėjo iš darbininkų arba pripažintų darbininkų klasės atstovų. Komuna turėjo būti ne parlamentinė, bet dirbanti korporacija, tuo pat metu ir leidžianti įstatymus ir juos vykdanti. Iš policijos, kuri iki šiol buvo centrinės vyriausybės įrankis, buvo nedelsiant atimtos visos politinės funkcijos, ji buvo paversta atsakingu Komunos organu, bet kuriuo metu atšaukiamu. Tas pats likimas ištiko visų kitų valdymo šakų valdininkus. Pradedant nuo Komunos narių, iš viršaus iki apačios, visuomeninė tarnyba turėjo būti atliekama už *darbininko darbo užmokestį*. Visokios privilegijos ir reprezentacinių pinigų išmokėjimas aukštiesiems valstybės valdininkams išnyko kartu su šiais valdininkais. Visuomeninės tarnybos liovėsi buvusios privatinė centrinės vyriausybės statytinių nuosavybė. Ne tiktai miesto valdymas, bet ir visa iniciatyva, kuri iki šiol priklausė valstybei, perėjo į Komunos rankas.

Pašalinusi nuolatinę kariuomenę ir policiją, šiuos senosios vyriausybės materialinės valdžios įrankius, Komuna nedelsdama ėmėsi laužyti dvasinės priespaudos įrankį, „kunigų galią“, atskirdama bažnyčią nuo valstybės ir eksproprijuodama visas bažnyčias, kiek jos buvo turtą valdančios korporacijos. Kunigai turėjo grįžti į kuklų privačių žmonių gyvenimą ir, sekdami savo pirmatakais apaštalais, gyventi tikinčiųjų išmaldomis. Visos mokymo įstaigos tapo visiems nemokamos, ir iš jų buvo pašalinta bažnyčios ir valstybės įtaka. Tuo būdu ne tiktai švietimas tapo visiems prieinamas, bet ir buvo nuo mokslo nuimti pančiai, kuriuos buvo uždėję ant jo klasiniai prietarai ir vyriausybinė valdžia.

Teismo valdininkai neteko savo tariamos nepriklausomybės, kuri tebuvo kaukė pridengti jų žemam pataikavimui visoms vieną kitą pakeičiančioms vyriausybėms, kurioms jie paeiliui prisiekdavo ištikimybę ir po to savo priesaiką sulaužydavo. Kaip ir kiti visuomenės pareigūnai jie toliau turėjo būti atvirai renkami, būti atsakingi ir atšaukiami.

Paryžiaus Komuna, suprantama, turėjo būti pavyzdys visiems didiesiems Prancūzijos pramonės centrams. Jeigu komuninė santvarka būtų įsivyravusi Paryžiuje ir antraeiliuose centruose, senoji centralizuota vyriausybė ir provincijose būtų užleidusi vietą gamintojų savivaldai. Toje trumpoje nacionalinės organizacijos apybraižoje, kurios Komuna neturėjo laiko toliau išvystyti, sakoma visai aiškiai, kad Komuna turėjo tapti politine net mažiausio kaimelio forma ir kad nuolatinė kariuomenė visoje šalyje turi būti pakeista liaudies milicija su kaip galima trumpesniu tarnybos laiku. Posėdžiaujančių svarbiausiame apygardos mieste įgaliotinių susirinkimas turėjo tvarkyti bendruosius visų kiekvienos apygardos kaimo bendruomenių reikalus, o šie apygardiniai susirinkimai savo ruožtu turėjo siųsti įgaliotinius į nacionalinį susirinkimą, posėdžiaujantį Paryžiuje; įgaliotiniai turėjo griežtai laikytis savo rinkėjų instrukcijų (imperatyvinis mandatas) ir galėjo būti bet kuriuo metu atšaukti. Negausios, bet svarbios funkcijos, kurios tuomet dar būtų palikusios centrinei vyriausybei, neturėjo būti panaikintos, — toks tvirtinimas buvo sąmoninga apgaulė, — bet turėjo būti atiduotos komuniniams, tai yra griežtai atsakingiems, valdininkams. Nacijos vienybė turėjo būti ne panaikinta, bet, priešingai, suorganizuota komuninei santvarkai padedant. Nacijos vienybė turėjo tapti realybe, panaikinus tą valstybinę valdžią, kuri dėjosi esanti šios vienybės įkūnijimas, bet norėjo būti nepriklausoma nuo nacijos, būti už ją aukštesnė. Iš tikrųjų ši valstybės valdžia tebuvo tiktai parazitinė antauga nacijos kūne. Reikėjo nukirsti grynai engiamuosius senosios vy-

riausybinės valdžios organus, o jos pateisinamas funkcijas atimti iš tokios valdžios, kuri pretenduoja būti aukštesnė už pačią visuomenę, ir šias funkcijas atiduoti atsakingiems visuomenės tarnams. Užuot kartą per trejus arba šešerius metus sprendusi, kuris viešpataujančios klasės narys turi atstovauti ir slopinti liaudį parlamente, visuotinė rinkimų teisė turėjo tarnauti liaudžiai, susiorganizavusiai į komunas, — taip pat, kaip individualinė rinkimų teisė tarnauja bet kuriam darbdaviui pasirenkant darbininkus, prižiūrėtojus ir buhalterius savo įmonei. Juk yra gerai žinoma, kad draugijos, taip pat kaip ir atskiri žmonės, paprastai moka pastatyti savo tikslams tinkamą žmogų į tinkamą vietą, o jei kartais ir suklysta, tai moka labai greit savo klaidą atitaisyti. Iš antros pusės, Komuna visa savo dvasia buvo neabejotinai priešinga tam, kad visuotinis balsavimas būtų pakeistas hierarchine investitūra[1].

Įprastinis naujų istorijos kūrinių likimas yra, kad jie klaidingai laikomi kopijomis senųjų ir net atgyvenusių visuomeninio gyvenimo formų, į kurias naujosios įstaigos yra bent kiek panašios. Taip ir į šią naują Komuną, griaunančią šiuolaikinę valstybinę valdžią, buvo klaidingai žiūrima, kaip į atgijusias viduramžių komunas, kurios buvo prieš atsirandant šiai valstybinei valdžiai ir kurios vėliau sudarė jos pagrindą. — Komuninė santvarka buvo klaidingai laikoma mėginimu smulkių valstybių sąjunga (apie kurią svajojo Monteskjė ir žirondistai) pakeisti tą stambių nacijų vienybę, kuri nors iš pradžių ir buvo sukurta prievarta, dabar tapo galingu visuomeninės gamybos veiksniu. — Antagonizmas tarp Komunos ir valstybinės valdžios klaidingai buvo laikomas perdėta senosios kovos prieš per didelę centralizaciją forma. Ypatingos istorinės sąlygos galėjo sutrukdyti klasikiškai vystytis buržuazinei valdymo formai, kaip kad buvo Prancūzijoje, ir atvesti į tai, kaip kad buvo, pavyzdžiui, Anglijoje, kad svarbiausius centrinius valstybės organus papildo parsiduodantieji parapijiniai susirinkimai (vestries), savanaudžiai miestų tarybų nariai, žiaurūs vargšų globėjai miestuose ir faktiškai paveldimi taikos teisėjai kaimuose. Komuninė santvarka būtų visuomenės kūnui grąžinusi visas tas jėgas, kurias iki šiol prarydavo ši parazitinė antauga, „valstybė“, kuri minta visuomenės sąskaita ir varžo jos laisvą judėjimą. Jau vienas šis dalykas būtų davęs pradžią Prancūzijos atgimimui. — Provincijos miestų buržuazija Komunoje matė mėginimą atstatyti tą viešpatavimą ant kaimo, kuriuo ji naudojosi Luji Filypo laikais ir kurį Luji Bonaparto laikais buvo išstūmęs ta-

[1] *Investitūra* — pareigūnų skyrimo sistema. *Red.*

riamas kaimų viešpatavimas ant miestų. Iš tikrųjų komuninė santvarka būtų atidavusi kaimo gamintojus dvasinei svarbiausiųjų kiekvienos apygardos miestų vadovybei ir būtų užtikrinusi jiems ten, miesto darbininkų asmenyje, natūralius jų interesų atstovus. — Jau pats Komunos buvimas reiškė, kaip kažką savaime suprantamą, vietinę savivaldą, bet jau ne kaip atsvarą valstybinei valdžiai, kuri dabar tampa nebereikalinga. Tik kokiam nors Bismarkui, kuris visą laiką, laisvą nuo intrigų, pilnų kraujo ir geležies, skiria iš seno įprastam, jo proto gabumus labiausiai atitinkančiam bendradarbiavimui žurnale „Kladderadatsch" (Berlyno „Punch")[1], tik tokiam žmogui galėjo ateiti į galvą, kad Paryžiaus Komuna iš esmės siekė prūsiškosios miestų santvarkos — 1791 m. prancūziškosios miestų santvarkos karikatūros, — kuri miestų savivaldą nustumia į antraeilių Prūsijos valstybinio policinio mechanizmo ratų vaidmenį.

Komuna pavertė tiesa visų buržuazinių revoliucijų lozungą — pigią vyriausybę, — panaikindama dvi stambiausias išlaidų pozicijas: nuolatinę armiją ir valdininkiją. Pats jos buvimas buvo paneigimas monarchijos, kuri, bent Europoje, yra klasinio viešpatavimo įprastinis balastas ir neišvengiama kaukė. Komuna sukūrė respublikai tikrai demokratinių įstaigų pamatą. Bet nei pigi vyriausybė, nei „tikroji respublika" nebuvo galutinis jos tikslas; jos tebuvo tik ją lydį reiškiniai.

Įvairumas aiškinimų, kurių susilaukė Komuna, ir taip pat įvairumas interesų, kurie rado joje savo išraišką, įrodo, kad ji buvo nepaprastai lanksti politinė forma, tuo tarpu kai visos ankstesnės vyriausybės formos iš esmės buvo engiančiosios. Jos tikroji paslaptis buvo štai kas: ji iš esmės buvo *darbininkų klasės vyriausybė,* gamintojų klasės kovos prieš pasisavinančiąją klasę rezultatas; ji buvo pagaliau atrastoji politinė forma, kuriai esant buvo galimas ekonominis darbo išvadavimas.

Be šios pastarosios sąlygos komuninė santvarka būtų buvusi negalima ir apgaulinga. Politinis gamintojų viešpatavimas negali egzistuoti drauge su jų socialinės vergijos įamžinimu. Todėl Komuna turėjo būti įrankis nuversti tiems ekonominiams pagrindams, kuriais remiasi pats klasių buvimas, vadinasi, ir klasinis viešpatavimas. Išvadavus darbą visi taps darbininkais, ir gamybinis darbas liausis buvęs tam tikros klasės ypatybė.

Keistas dalykas: tereikia tiktai darbininkams kur nors ryžtingai paimti reikalą į savo rankas, ir tuojau pat, nepaisant viso,

[1] *„Kladderadatsch"* (*„Kladeradač"*) — vokiečių satyrinis žurnalas, ėjo Berlyne nuo 1848 m., *„Punch"* (*„Panč"*) — anglų satyrinis žurnalas, ėjo Londone nuo 1841 m. *Red.*

kas per pastaruosius 60 metų buvo plačiai rašyta ir kalbėta apie darbininkų išvadavimą, prieš juos pasigirsta šiuolaikinės visuomenės su jos dviem priešingais poliais: kapitalu ir samdomojo darbo vergija (žemės savininkai dabar tėra tik bebalsiai kapitalistų partneriai) gynėjų apologetinė frazeologija. Tartum kapitalistinė visuomenė tebebūtų dar visai nekalta ir nepaliesta! Tartum dar neišsivystė jos prieštaravimai, neatskleisti jos apsigaudinėjimai, nedemaskuota visa jos prostituota tikrovė! Komuna, šaukia jie, nori panaikinti nuosavybę, visos civilizacijos pagrindą! Taip, ponai, Komuna norėjo panaikinti šią klasinę nuosavybę, kuri daugelio darbą paverčia nedaugelio turtu. Ji norėjo eksproprijuoti ekspropriatorius. Ji norėjo individualinę nuosavybę padaryti realybe, gamybos priemones, žemę ir kapitalą, kurie dabar visų pirma yra įrankiai darbui pavergti ir išnaudoti, paversdama laisvo asocijuoto darbo įrankiais. — Bet juk tai komunizmas, „negalimas" komunizmas! Tačiau tie viešpataujančių klasių atstovai, — ir jų nemaža, — kurie yra pakankamai protingi ir supranta, kad dabartinė sistema negali ilgai egzistuoti, tapo įkyriais ir rėkiančiais kooperatinės gamybos apaštalais. O jeigu kooperatinė gamyba neturi palikti tuščias garsas arba apgaulė, jeigu ji turi išstumti kapitalistinę sistemą, jeigu asociacijos organizuos nacionalinę gamybą pagal bendrą planą, paims ją savo žinion ir tuo būdu padarys galą nuolatinei anarchijai ir periodinėms konvulsijoms, kurios yra neišvengiamos kapitalistinėje gamyboje, — ar tai nebus, klausiame mes jus, ponai, komunizmas, „galimas" komunizmas?

Darbininkų klasė nelaukė iš Komunos stebuklų. Ji neketina liaudies nutarimu įgyvendinti gatavas ir išbaigtas utopijas. Ji žino, kad, norint pasiekti savo išsivadavimą ir tą aukštesnę formą, į kurią nesulaikomai veržiasi savo pačios ekonominio vystymosi stumiama šiuolaikinė visuomenė, jai teks atkakliai kovoti, išgyventi visą eilę istorinių procesų, kurie visiškai pakeis ir aplinkybes ir žmones. Darbininkų klasei tenka ne įgyvendinti kuriuos nors idealus, o tiktai duoti laisvę naujosios visuomenės elementams, kurie jau yra išsivystę senosios griūvančios buržuazinės visuomenės gelmėse. Visiškai suprasdama savo istorinį pašaukimą, pilna didvyriško ryžtingumo būti jo verta, darbininkų klasė gali atsakyti nusišypsojimu į šlykščius liokajiškų žurnalistų plūdimus ir į pamokslus geranorių buržua-doktrinierių, kurie neklystančio orakulo tonu skelbia savo melagingas banalybes ir siūlo savo išperėtus receptus.

Kai Paryžiaus Komuna ėmėsi vadovauti revoliucijai, kai paprasti darbininkai pirmą kartą išdrįso pasikėsinti į savo „natūralios vyresnybės“ — turtingųjų klasių — privilegiją, būtent į privilegiją valdyti, jie ėmėsi darbo negirdėtai sunkiomis aplinkybėmis ir atliko jį kukliai, sąžiningai ir sėkmingai; aukščiausias jų atlyginimas neviršijo penktosios dalies tos algos, kurią, kaip sako žinomas mokslo autoritetas[1], gauna Londono mokyklų tarybos sekretorius. Senasis pasaulis raitėsi iš pasiutimo, matydamas darbo respublikos simbolį — raudoną vėliavą, plevėsuojančią ant miesto rotušės.

Ir vis dėlto tai buvo pirmoji revoliucija, kurioje darbininkų klasė buvo atvirai pripažinta vienintele klase, dar sugebančia imtis visuomeninės iniciatyvos; tai pripažino net platūs Paryžiaus vidurinės klasės sluoksniai: smulkieji krautuvininkai, amatininkai, pirkliai, — visi, išskyrus turtinguosius kapitalistus. Išmintingai išspręsdama klausimą, kuris visuomet buvo pačios vidurinės klasės tarpusavio ginčų priežastis, — skolininkų ir kreditorių klausimą, — Komuna išgelbėjo šią klasę[2]. Ši vidurinės klasės dalis dalyvavo malšinant 1848 m. birželio darbininkų sukilimą, ir tuoj po to Steigiamasis susirinkimas ją be ceremonijų paaukojo jos kreditoriams. Bet ji dabar ne tik dėl to prisidėjo prie darbininkų. Ji jautė, kad jai tenka rinktis tarp Komunos ir imperijos, vis tiek kokiu vardu ji būtų pasirodžiusi. Imperija susmukdė ekonominiu atžvilgiu šią vidurinės klasės dalį, grobdama visuomenės turtus, globodama biržos spekuliaciją, dirbtinai pagreitindama kapitalo centralizaciją ir jos sukeliamą šios vidurinės klasės žymios dalies ekspropriaciją. Imperija ją engė politiniu atžvilgiu ir piktino savo orgijomis moraliniu atžvilgiu; ji įžeidinėjo jos volterizmą, pavesdama jos vaikus auklėti „nemokšoms kunigams“, ji giliai įžeidė jos nacionalinį prancūzų jausmą, neapgalvotai įstūmusi ją į šį karą, kuris už visus padarytus suniokojimus atsilygino tiktai vienu dalyku — nuversdamas imperiją. Ir tikrai, pabėgus iš Paryžiaus gaujai aukštųjų bonapartinių valdininkų ir kapitalistų, tikroji vidurinės klasės tvarkos partija, pasirodžiusi Respublikinės sąjungos vardu, stojo po Komunos vėliava ir gynė ją nuo Tjero šmeižtų. Ar šios vidurinės klasės masės dėkingumas išlaikys dabartinius rūsčius išmėginimus — tai parodys ateitis.

[1] — profesorius Hekslis. *(Pastaba vokiškajame 1871 m. leidime.)*

[2] Balandžio 18 d. Komuna paskelbė dekretą atidėti trejiems metams skolų mokėjimą. *Red.*

Komuna turėjo visišką teisę paskelbti valstiečiams, kad „jos pergalė — vienintelė jų viltis!“ Pats įžūliausias melas, išperėtas Versalyje ir pagarsėjusių Europos spaudos rašeivų išnešiotas po visą pasaulį, buvo teigimas, kad „dvarininkų deputatai“ buvę Prancūzijos valstiečių atstovai. Ar ne tiesa, kokia tikėtina ši staigi Prancūzijos valstiečių meilė žmonėms, kuriems jie po 1815 m. turėjo užmokėti milijardą atlyginimo! Prancūzijos valstiečio akyse jau pats stambaus žemės savininko buvimas yra pasikėsinimas prieš jo 1789 metų laimėjimus. 1848 m. buržua apdėjo valstiečių žemę papildomu 45 santimų nuo franko mokesčiu, bet tat buvo padaryta revoliucijos vardu; dabar jie pradėjo pilietinį karą prieš revoliuciją, kad ant valstiečių pečių užkrautų pagrindinį sunkumą tos penkių milijardų kontribucijos, kurią jie įsipareigojo užmokėti prūsams. O Komuna, priešingai, jau vienoje iš pirmųjų savo proklamacijų pareiškė, kad karo naštą turi nešti jo tikrieji kaltininkai. Komuna būtų atleidusi valstietį nuo kraujo duoklės, būtų davusi jam pigią vyriausybę; notarą, advokatą, teismo antstolį ir kitus teismo vampirus, dabar siurbiančius valstiečių kraują, ji būtų pakeitusi samdomaisiais komuniniais valdininkais, jo paties renkamais ir jam atsakingais. Ji būtų išgelbėjusi jį nuo kaimo policijos, žandaro ir prefekto savivalės; ji būtų jį mulkinantį kunigą pakeitusi jį šviečiančiu mokytoju. O Prancūzijos valstietis visų pirma yra praktiškas. Jam būtų atrodęs visai protingas dalykas mokėti kunigams ne iš sumų, kurias surenka mokesčių rinkėjai, bet iš savanoriškų aukų, kurių didumas būtų priklausęs nuo parapijos dievobaimingumo. Štai kokias dideles geroves žadėjo betarpiškai Prancūzijos valstiečiams Komunos — ir tiktai Komunos — viešpatavimas. Todėl nėra reikalo čia sustoti ties tais sudėtingesniais ir tikrai opiais gyvybiniais klausimais, kuriuos tiktai viena Komuna galėjo ir būtinai turėjo išspręsti valstiečių naudai — tokie yra klausimai dėl ipotekinės skolos, kuri kaip slogutis slėgė valstiečio parcelę, dėl kaimo proletariato, augančio diena į dieną, dėl pačių valstiečių ekspropriacijos, kuri plėtėsi vis sparčiau ir sparčiau dėl modernaus žemės ūkio vystymosi ir kapitalistinės žemdirbystės konkurencijos.

Prancūzijos valstiečiai išrinko Luji Bonapartą respublikos prezidentu, bet Antrąją imperiją sukūrė tvarkos partija. 1849 m. ir 1850 m. Prancūzijos valstietis, savąjį merą priešpastatydamas vyriausybės prefektui, savąjį mokyklos mokytoją — vyriausybės kunigui, save patį — vyriausybės žandarui, pradėjo rodyti, ko jam iš tikrųjų reikia. Visi įstatymai, tvarkos partijos išleisti 1850 m. sausio ir vasario mėn., buvo, kaip ji pati prisipažino, nukreipti prieš valstiečius. Valstietis buvo bonapartistas, nes di-

džioji revoliucija su visomis savo jam atneštomis gėrybėmis, jo nuomone, buvo įsikūnijusi Napoleono asmenyje. Ši iliuzija Antrosios imperijos metu greitai išsisklaidė. Šis praeities prietaras (iš esmės jis buvo priešingas „dvarininkų deputatams") — kaip jis būtų galėjęs atsilaikyti prieš Komunos kreipimąsi į valstiečių gyvybinius interesus ir opiausius poreikius?

„Dvarininkų deputatai" puikiai suprato (ir to jie daugiausia bijojosi), kad jeigu komunarų Paryžius galės laisvai susižinoti su provincija, tai per kokius tris mėnesius įsiliepsnos visuotinis valstiečių sukilimas. Todėl jie taip bailiai skubėjo apsupti Paryžių policijos blokada, kad sukliudytų plėstis marui.

Jeigu tuo būdu Komuna buvo tikrasis visų sveikųjų Prancūzijos visuomenės elementų atstovas, vadinasi, ir tikroji nacionalinė vyriausybė, tai tuo pat metu būdama darbininkų vyriausybė, drąsi darbo išvadavimo kovotoja, ji buvo tikra šio žodžio prasme internacionali. Akivaizdoje Prūsijos kariuomenės, kuri prijungė prie Vokietijos dvi Prancūzijos provincijas, Komuna prijungė prie Prancūzijos viso pasaulio darbininkus.

Antroji imperija buvo kosmopolitinio sukčiavimo šventė. Jos šaukiami visų šalių sukčiai puolė dalyvauti jos orgijose ir Prancūzijos liaudies apiplėšime. Net šiuo metu dešinioji Tjero ranka yra Ganesko, valachų sukčius, o kairioji — Markovskis, rusų šnipas. Komuna visiems svetimtaučiams suteikė garbę mirti dėl nemirtingo reikalo. Buržuazija laikotarpiu tarp užsienio karo, pralaimėto dėl išdavikiškumo, ir pilietinio karo, sukelto jos sąmokslo su svetimšaliu užpuoliku, suspėjo parodyti savo patriotizmą, organizuodama visoje Prancūzijoje policijos medžiokles vokiečiams gaudyti. Komuna paskyrė vokietį darbininką savo darbo ministru. Ir Tjeras, ir buržuazija, ir Antroji imperija nuolat apgaudinėjo lenkus, garsiai pareikšdami jiems savo užuojautą, o iš tikrųjų išduodami juos Rusijai ir atlikdami jos nešvarų darbą. Komuna pagerbė didvyriškuosius Lenkijos sūnus, pastačiusi juos Paryžiaus gynėjų priešakyje. Kad ryškiau pažymėtų naują istorijos erą, kurią ji sąmoningai pradėjo, Komuna prieš nugalėtojų-prūsų akis, iš vienos pusės, ir prieš bonapartinę armiją su bonapartiniais generolais priešakyje, iš antros, nuvertė milžinišką karinės šlovės simbolį — Vandomo koloną.

Didi socialinė Komunos priemonė buvo jos pačios egzistavimas, jos darbas. Atskiros priemonės, kurių ji griebėsi, galėjo reikšti tiktai kryptį, kuria vystosi liaudies valdymas su pačios liaudies pagalba. Joms priklausė: naktinio kepėjų darbo uždraudimas, uždraudimas, grasinant bausme, mažinti darbo užmokestį uždedant įvairiais pretekstais darbininkams baudas — įprastinė priemonė

darbdavių, kurie, sujungdami savo asmenyje įstatymų leidžiamąją, teisiamąją ir vykdomąją valdžią, deda baudinius pinigus į savo kišenę. Tokia pat priemonė buvo ir perdavimas darbininkų draugijoms visų dirbtuvių ir fabrikų, kurių savininkai buvo pabėgę arba sustabdę darbus, suteikiant jiems teisę gauti kompensaciją.

Finansinės Komunos priemonės, įžymios savo apdairumu ir saikingumu, galėjo būti tiktai priemonės, kurios suderinamos su miesto apgulos padėtimi. Osmanui[1] valdant bankininkų kompanijos ir statybų rangovai taip apvaginėjo Paryžių, kad Komuna turėjo žymiai didesnes teises konfiskuoti jų turtą, negu Luji Bonapartas — Orleanų turtą. Hohencolernai ir Anglijos aristokratai, kurių turto didžiąją dalį sudaro prisiplėšti bažnyčios turtai, buvo, žinoma, smarkiai pasipiktinę Komuna, kuri iš konfiskuotų bažnyčios turtų gavo iš viso tik 8 000 frankų.

Versalio vyriausybė, kai tiktai ji šiek tiek padrąsėjo ir sustiprėjo, griebėsi prieš Komuną smarkiausių prievartos priemonių; ji užgniaužė visoje Prancūzijoje bet kurį laisvą nuomonių pareiškimą, uždraudė net didžiųjų miestų delegatų susirinkimus; ji įvedė Versalyje ir visoje Prancūzijoje šnipinėjimą, ir net platesniu mastu negu Antrosios imperijos laikais; jos inkvizitoriai-žandarai degino visus Paryžiuje leidžiamus laikraščius, atplėšdavo visus į Paryžių ir iš Paryžiaus siunčiamus laiškus; Nacionalinis susirinkimas į menkiausią mėginimą pasakyti žodį Paryžiui apginti atsakydavo pasiutusiu staugimu, negirdėtu net 1816 metų „neprilygstamuosiuose rūmuose". Versaliečiai ne tiktai kariavo kraugerišką karą prieš Paryžių, bet dar stengėsi veikti papirkimais ir sąmokslais Paryžiaus viduje. Ar Komuna tokiomis aplinkybėmis, nenusidėdama gėdingai savo pašaukimui, galėjo išsaugoti, kaip pačiu taikiausiu metu, visas konvencionalias liberalizmo formas? Jeigu Komunos vyriausybė būtų buvusi tokios pat dvasios, kaip ir Tjero vyriausybė, tai nebūtų buvę priežasčių uždrausti tvarkos partijos laikraščius Paryžiuje ir Komunos laikraščius Versalyje.

Natūralu, kad „dvarininkų rūmų" deputatai siuto, kad tuo metu, kai jie skelbė grįžimą į bažnyčios globą vienintele priemone Prancūzijai išgelbėti, netikinti Komuna atskleidė Pikpuso moterų vienuolyno ir šv. Lauryno bažnyčios paslaptis. Argi tai nebuvo kandi satyra prieš Tjerą, kuris apiberdavo garbės legiono kryžiais Bonaparto generolus už jų puikų sugebėjimą pralaimėti mūšius,

[1] *Baronas Osmanas (Haussmann)* buvo Antrosios imperijos metu Senos departamento, t. y. Paryžiaus miesto prefektas. Atliko eilę miesto perplanavimo darbų, turėdamas tikslą palengvinti kovą su darbininkų sukilimais. *(Pastaba rusiškajame V. I. Lenino redaguotame vertime.)*

pasirašinėti kapituliacijas ir dirbti papirosus Vilhelmshehėje, kad Komuna šalino ir suiminėjo savuosius generolus, kilus mažiausiam įtarimui, kad jie nerūpestingai atlieka savo pareigas? Argi tai nebuvo antausis netikrų dokumentų fabrikuotojui Žiuliui Favrui, kuris, vis dar tebebūdamas Prancūzijos užsienio reikalų ministru, pardavinėjo ją Bismarkui ir diktavo įsakymus nepalyginamajai Belgijos vyriausybei, kad Komuna išvarė iš savo tarpo ir suėmė vieną iš savo narių, kuris buvo įsiskverbęs į ją svetimu vardu po to, kai išsėdėjo Lijone šešias dienas už paprastą bankrotą? Bet Komuna nepretendavo į neklaidingumą, kaip kad darė visos senosios vyriausybės be išimties. Ji skelbdavo visas savo posėdžių ataskaitas, visus savo darbus, ji atskleisdavo publikai visas savo netobulybes.

Kiekvienoje revoliucijoje greta tikrųjų jos atstovų iškyla ir kitos rūšies žmonių. Tokie yra, iš vienos pusės, ankstesniųjų revoliucijų dalyviai ir prietaringi gerbėjai, kurie nesupranta šio judėjimo prasmės, bet kurie dar tebeturi įtakos liaudžiai dėl savo visiems žinomo taurumo ir drąsumo arba tiesiog dėl tradicijos; tokie yra, iš antros pusės, paprasti rėksniai, kurie metai į metus kartodami savas stereotipines deklamacijas prieš esamąsias vyriausybes, įsigijo pirmos rūšies revoliucionierių vardą. Tokių žmonių pasirodė ir po kovo 18 d., ir jiems kartais atsitikdavo vaidinti žymų vaidmenį. Kiek jie pajėgė, jie stabdė tikrąjį darbininkų klasės judėjimą, lygiai taip pat kaip anksčiau tokios rūšies žmonės kliudė pilnutinai išsivystyti visoms ankstesnėms revoliucijoms. Jie yra neišvengiama blogybė; jais galima atsikratyti tiktai per tam tikrą laiką, bet kaip tik to laiko Komuna neturėjo.

Komuna kažkokiu stebuklu pakeitė Paryžių! Ištvirkęs Antrosios imperijos Paryžius išnyko be pėdsakų. Prancūzijos sostinė liovėsi buvusi susitikimo vieta Anglijos stambiesiems žemvaldžiams, Airijos absenteistams[1], Amerikos eksvergvaldžiams ir iškilėliams, Rusijos eksbaudžiavininkams ir Valachijos bajorams. Morge — nė vieno lavono; nebėra naktinių apiplėšimų, beveik nė vienos vagystės. Nuo 1848 m. vasario mėn. Paryžiaus gatvės pirmą sykį tapo saugios, nors jose nebuvo nė vieno policininko. „Mes jau nebegirdime — sakė vienas Komunos narys — nei apie žmogžudystes, nei apie plėšimus, nei apie atskirų asmenų užpuolimus; galima manyti, kad policija su savim išsivežė į Versalį visus savo konservatyvius bičiulius“. Kokotės nusekė paskui savo globėjus, paskui šiuos pabėgusius šeimos, religijos ir svarbiausia

[1] *Absenteistas* nuo žodžio absent — nesąs. Turimi galvoje stambieji žemvaldžiai, kurie niekuomet nepasirodo savo dvaruose. *Red.*

nuosavybės šulus. Jų vietą vėl užėmė tikrosios paryžietės, tokios pat herojiškos, kilnios ir pasiaukojančios kaip klasikinės senovės moterys. Dirbąs, galvojąs, kovojąs, liejąs kraują, bet spindįs įkvėptu savo istorinės iniciatyvos supratimu Paryžius beveik užmiršdavo žmogėdras, stovinčius prieš jo sienas, entuziastiškai atsidavęs naujosios visuomenės statybai!

Veidas į veidą su šiuo naujuoju Paryžiaus pasauliu stovėjo senasis Versalio pasaulis — šis susibūrimas visų atgyvenusių režimų pasturlakų — legitimistų ir orleanistų, trokštančių sudraskyti liaudies lavoną — su uodega iš prieštvaninių respublikonų, rėmusių savo dalyvavimu Nacionaliniame susirinkime vergvaldžių maištą; jie tikėjosi, kad, padedant vyriausybės priešakyje esančio senojo juokdario garbės troškimui, jie apgins savo parlamentinę respubliką; jie parodijavo 1789 m., šaukdami savo vaiduokliškus susirinkimus Že de Pom[1] salėje. Susirinkimas, atstovaująs visai atgyvenusiai Prancūzijai, tebegyveno iliuzorinį gyvenimą tik išimtinai Luji Bonaparto generolų kardų dėka. Paryžius — viena tiesa; Versalis — vienas melas; ir šio melo skelbėjas buvo Tjeras.

Tjeras į Senos ir Uazos departamento merų delegaciją kreipėsi šiais žodžiais: „Jūs galite tikėti mano žodžiu; aš *niekuomet* jo nelaužiau". Jis sakė susirinkimui, kad „jis pats liberaliausias ir laisviausiai išrinktas iš visų susirinkimų, kurie kada nors buvo Prancūzijoje", savo margos kariuomenės gaujoms jis sakė, kad ji „pasaulio stebuklas ir geriausia iš armijų, kurią kada nors turėjo Prancūzija"; provincijoms — kad Paryžiaus bombardavimas jo įsakymu — tiktai pasaka: „Jeigu ir nukrito keletas bombų, tai jas paleido ne Versalio kariuomenė, o sukilėliai, kurie norėjo parodyti, kad jie kariauja, nors iš tikrųjų jie bijojo net nosį iškišti". Vėliau jis skelbė provincijoms: „Versalio artilerija ne bombarduoja Paryžių, bet tiktai šaudo į jį iš patrankų". Paryžiaus arkivyskupui jis sakė, kad visi sušaudymai ir represijos (!), kuriais kaltinami versaliečiai, — vienas melas. Jis paskelbė Paryžiui, kad norįs „tiktai išvaduoti jį iš jį engiančių šlykščių tironų" ir kad Komunos Paryžius esąs „nei daugiau, nei mažiau kaip nusikaltėlių saujelė".

Tjero Paryžius nebuvo tikrasis „niekingos minios" Paryžius, jis buvo iliuzorinis Paryžius, kapituliantų Paryžius, abiejų lyčių lėbautojų Paryžius, turtingas, kapitalistinis, paauksuotas, tinginiaująs Paryžius, tas Paryžius, kuris su savo liokajais, sukčiais,

[1] Sviedinio žaidimų salė, kur 1789 m. Nacionalinis susirinkimas priėmė savo garsųjį nutarimą. *(Pastaba vokiškajame 1871 m. leidime.)*

literatūrine bohema, kokotėmis dabar užtvino Versalį, Sen Denį, Riuėjį ir Sen Žermeną, kuris pilietinį karą laikė tiktai įdomia intermedija, kuris pro žiūroną gėrėjosi mūšiu, skaičiavo patrankų šūvius ir prisiekinėjo savo ir savo prostitučių garbe, kad spektaklis čia esąs daug geresnis, negu kada nors buvęs teatre prie Sen Marteno vartų. Juk užmuštieji tikrai buvo negyvi, sužeistųjų riksmai nebuvo dirbtiniai, ir, be to, drama, kuri vyko prieš jų akis, buvo pasaulinė-istorinė drama.

Toks buvo Tjero Paryžius, lygiai taip pat, kaip Koblenco emigracija[1] buvo p. de Kalono Prancūzija.

IV

Pirmasis vergvaldžių sąmokslo mėginimas pajungti Paryžių, leidus jį užimti Prūsijos kariuomenei, nepavyko tiktai todėl, kad Bismarkas atsisakė. Antrasis, kovo 18 d., mėginimas baigėsi armijos pralaimėjimu ir vyriausybės pabėgimu į Versalį, kur paskui ją nusekė ir visa administracija. Prisidengdamas taikos derybomis su Paryžium, Tjeras gavo laiko pasiruošti karui su juo. Bet kur gauti kariuomenės? Reguliariųjų pulkų liekanos buvo negausios, o jų nuotaika abejotina; į primygtinius Tjero šaukimus, kad provincijos padėtų Versaliui Nacionaline gvardija ir savanoriais, jam buvo atsakyta atviru atsisakymu. Tik Bretanė atsiuntė saujelę šuanų, kurie kariavo po balta vėliava, su išsiūta ant krūtinės Kristaus širdimi iš baltos drobės; jų kovos šūkis buvo: „Tegyvuoja karalius!“ Tuo būdu Tjeras galėjo ant greitųjų surinkti tiktai margą jūreivių, jūros pėstininkų, popiežiaus zuavų, Valanteno žandarų, Pjetrio policininkų ir šnipų minią. Šita kariuomenė būtų buvusi juokingai menka be nuolat atvykstančių bonapartinės kariuomenės belaisvių, kurių Bismarkas paleisdavo tokį kiekį, kad iš vienos pusės, užtektų pilietiniam karui toliau kariauti, o iš antros pusės, kad galima būtų Versalį laikyti vergiškai priklausomą nuo Prūsijos. Šio karo metu Versalio policija turėjo prižiūrėti Versalio kariuomenę, o žandarams visuomet tekdavo stoti į pavojingiausias vietas, kad patrauktų ją paskui save. Pasidavę fortai buvo ne užkariauti, bet nupirkti. Komunarų didvyriškumas parodė Tjerui, kad Paryžiaus pasipriešinimui nugalėti neužtenka nei jo strateginių gabumų, nei jo žinioje esamų durtuvų.

[1] *Koblencas* — Vokietijos miestas, Prancūzijos kontrrevoliucinės bajorų emigracijos centras XVIII amžiaus pabaigos Prancūzijos buržuazinės revoliucijos metu. *Red.*

Tuo tarpu jo santykiai su provincijomis vis blogėjo. Versalyje nebuvo gauta nė vieno pritariamo pareiškimo, kuris nors šiek tiek būtų galėjęs padrąsinti Tjerą ir jo „dvarininkų deputatus". Priešingai, iš visų pusių ateidavo deputacijos ir laiškai, kurie toli gražu ne pagarbiu tonu reikalavo susitaikinti su Paryžium, nedviprasmiškai pripažįstant respubliką, patvirtinant komunalines laisves ir paleidžiant Nacionalinį susirinkimą, kurio įgaliojimų laikas jau pasibaigė. Deputacijų ir laiškų buvo tiek, kad Diuforas, Tjero teisingumo ministras, įsakė balandžio 23 d. aplinkraščiu valstybės prokurorams „šaukimus taikintis" laikyti nusikaltimu! Matydamas žygio prieš Paryžių beviltiškumą, Tjeras nutarė pakeisti taktiką ir balandžio 30 d. paskyrė municipalinius rinkimus visoje šalyje pagal naują įstatymą, kurį jis primetė Nacionaliniam susirinkimui. Veikdamas vienur savo prefektų intrigomis, kitur savo policijos grasinimais, jis buvo įsitikinęs, kad rinkimai provincijose suteiks Nacionaliniam susirinkimui tą moralinę jėgą, kurios jis niekuomet neturėjo, ir kad jis, Tjeras, gaus iš provincijų materialinės jėgos Paryžiui nugalėti.

Savo banditišką karą prieš Paryžių, karą, kurį jis pats garbino savo biuleteniuose, ir savo ministrų mėginimus įvesti terorą visoje Prancūzijoje Tjeras iš pat pradžių stengėsi papildyti mažyte susitaikinimo komedija, kuri turėjo patarnauti keliems tikslams: ji turėjo apgauti provinciją, privilioti Paryžiaus vidurinės klasės elementus ir svarbiausia leisti tariamiesiems Nacionalinio susirinkimo respublikonams pasitikėjimu Tjeru pridengti savąjį Paryžiaus išdavimą. Kovo 21 d. Tjeras, dar neturėdamas kariuomenės, sakė Nacionaliniam susirinkimui: „Kas beatsitiktų, aš nesiųsiu į Paryžių kariuomenės". Kovo 27 d. jis vėl pareiškė: „Aš pradėjau eiti pareigas, kai respublika buvo jau įvykęs faktas, ir aš esu tvirtai pasiryžęs ją išsaugoti". O iš tikrųjų jis respublikos vardu užgniaužė revoliuciją Lijone ir Marselyje[1] tuo metu, kai jo „dvarininkų deputatai" Versalyje laukiniu staugimu sutikdavo patį žodį „respublika". Po šio žygdarbio jis „įvykusį faktą" pažemino iki spėjamo fakto lygio. Orleano princai, kuriuos jis iš atsargumo buvo iškrapštęs iš Bordo, dabar intrigavo Dre, atvirai pažeisdami įstatymą. Sąlygos, apie kurias Tjeras kalbėjo savo begaliniuose pasitarimuose su Paryžiaus ir provincijų deputatais, — kad ir kaip prieštaringi buvo jo pareiškimai tono ir atspalvio atžvilgiu, keisdamiesi priklausomai nuo laiko ir aplinkybių, — visuomet tesiekė vieno dalyko, kad reikia atkeršyti „tai

[1] Tuojau pat po 1871 m. kovo 18 d. Lijone ir Marselyje įvyko revoliuciniai išstojimai, turėję tikslą paskelbti Komuną. Judėjimas buvo Tjero vyriausybės nuslopintas. *Red.*

saujelei nusikaltėlių, kurie kalti nužudę Klemaną Toma ir Lekontą". Žinoma, čia buvo savaime suprantama, kad Paryžius ir Prancūzija laiką patį Tjerą geriausia respublika, kaip kad pats Tjeras 30-siais metais geriausia respublika pripažino Luji Filypą. Tačiau net ir šias nuolaidas jis stengėsi padaryti abejotinas, padedamas tų oficialių komentarų, kuriuos joms Nacionaliniame susirinkime suteikdavo jo ministrai. Bet nesitenkindamas tuo, jis veikė dar ir per Diuforą. Senas orleanistinis advokatas Diuforas visuomet vaidino aukščiausiojo teisėjo vaidmenį apgulos stovio metu tiek dabar, 1871 m., Tjerui esant valdžioje, tiek ir 1839 m., Luji Filypo laikais, ir 1849 m., prezidentaujant Luji Bonapartui. Kai jis nebūdavo ministru, jis pasipelnydavo, gindamas Paryžiaus kapitalistus, ir tuo pat metu susikraudavo politinį kapitalą, puldamas savo paties išleistus įstatymus. Nesitenkindamas tuo, kad Nacionalinis susirinkimas skubiai priėmė eilę represinių įstatymų, kurie Paryžiaus kritimo atveju turėjo panaikinti paskutines respublikinės laisvės liekanas Prancūzijoje, jis tartum parodė būsimąjį Paryžiaus likimą šia priemone: karo teismų procedūra jam atrodė pernelyg ilga — jis ją sutrumpino ir išleido naują drakonišką trėmimo įstatymą. 1848 m. revoliucija, panaikinusi mirties bausmę už politinius nusikaltimus, pakeitė ją ištrėmimu. Luji Bonapartas nesiryžo, bent atvirai, atstatyti giljotiną. „Dvarininkų susirinkimui", kuris dar nedrįso nė užsiminti, kad paryžiečiai jo akyse ne maištininkai, bet galvažudžiai, teko kol kas keršto Paryžiui ruošimą apriboti nauju Diuforo trėmimo įstatymu. Šiomis aplinkybėmis Tjeras būtų negalėjęs ilgai tęsti savosios susitaikinimo komedijos, o ir šiaip ši komedija — kaip kad jis iš tikrųjų norėjo — sukėlė pasiutusį pyktį „dvarininkų deputatų", kurie dėl savo bukaprotiškumo negalėjo suprasti nei jo vaidinimo, nei jo veidmainiavimo, klastingumo ir delsimo būtinumo.

Turėdamas galvoje būsimuosius balandžio 30 d. municipalinius rinkimus, Tjeras balandžio 27 d. suvaidino vieną iš savųjų susitaikinimo scenų. Tarp sentimentalių frazių potvynio jis tarp kitko sušuko iš Nacionalinio susirinkimo tribūnos: „Yra tik vienas sąmokslas prieš respubliką — Paryžiaus sąmokslas, kuris verčia mus lieti prancūzų kraują. Bet aš pakartoju dar ir dar kartą: tegu padeda savo nedorą ginklą tie, kurie jį pakėlė, ir mes, sulaikę teisingumo kardą, sudarysime taikos sutartį, iš kurios bus išskirta tik saujelė nusikaltėlių". Atsakydamas į įnirtingus „dvarininkų deputatų" riksmus, kurie pertraukinėjo jo kalbą, jis pasakė: „Pasakykite man, ponai, labai jus prašau, argi aš neteisus? Argi jūs iš tikrųjų gailitės, kad aš galėjau teisingai pasakyti, jog nusikaltėlių tėra tiktai saujelė? Argi tai nėra laimė mūsų nelaimėse, kad

žmonės, kurie galėjo pralieti generolų Lekonto ir Klemano Toma kraują, tėra tiktai retos išimtys?"

Tačiau Prancūzija pasiliko kurčia Tjero kalboms, kuris tikėjosi visus sužavėti parlamentinės sirenos giesme. Iš 700 000 municipalinių tarėjų, išrinktų pasilikusiose prancūziškomis 35 000 bendruomenių, legitimistai, orleanistai ir bonapartistai nepajėgė drauge išrinkti nė 8 000 savo šalininkų. Papildomieji rinkimai ir pakartotiniai balsavimai davė dar priešiškesnius Tjero vyriausybei rezultatus. Nacionalinis susirinkimas ne tiktai negavo reikalingos jam materialinės paramos iš provincijos, bet neteko paskutinės teisės į moralinės jėgos vaidmenį: teisės laikyti save bendrosios krašto valios išreiškėju. Visišką pralaimėjimą sudarė tai, kad naujai išrinktieji visų Prancūzijos miestų municipaliniai tarėjai atvirai grasino valdžią pagrobusiam Versalio susirinkimui sušauksią kontrsusirinkimą Bordo mieste.

Bismarkui tuomet atėjo ilgai lauktas ryžtingo įsikišimo momentas. Valdovo tonu jis įsakė Tjerui nedelsiant atsiųsti į Frankfurtą įgaliotinius taikai galutinai sudaryti. Nužemintai ir paklusniai vykdydamas savo šeimininko ir pono įsakymą, Tjeras paskubėjo nusiųsti į Frankfurtą savo ištikimąjį Žiulį Favrą, Pujė-Kertjės lydimą. Pujė-Kertjė — „įžymus" Ruano medvilnės fabrikantas, karštas, net vergiškas Antrosios imperijos šalininkas, kuris nematė joje nieko bloga, išskyrus prekybos sutartį su Anglija, sutartį, kenkusią jo kaip fabrikanto interesams. Kai tiktai Tjeras dar Bordo mieste paskyrė jį finansų ministru, jis ėmė pulti šią „nelemtą" sutartį, užsimindavo apie jos greitą panaikinimą ir net išdrįso pamėginti, nors ir nesėkmingai (nes nepasiklausė Bismarko leidimo), vėl įvesti senuosius protekcinius muitus prieš Elzasą, — tam, kaip jis sakė, tuomet nekliudė jokios ankstesnės tarptautinės sutartys. Šis žmogus žiūrėjo į kontrrevoliuciją kaip į priemonę darbo užmokesčiui sumažinti Ruane, o į Prancūzijos provincijų atidavimą — kaip į priemonę savųjų prekių kainoms pakelti Prancūzijoje. Argi šis žmogus nebuvo iš anksto skirtas tam, kad Tjeras išrinktų jį Žiulio Favro padėjėju paskutiniam, visus jo darbus apvainikuojančiam išdavimui?

Kai ši šauni įgaliotinių porelė atvažiavo į Frankfurtą, Bismarkas kareiviškai, kaip buvo įpratęs, sukomandavo: „Arba atstatyti imperiją, arba neprieštaraujant priimti manąsias taikos sąlygas!" Jo sąlygos buvo: sutrumpinti karo kontribucijos sumokėjimo terminus ir toliau Prūsijos kariuomenei laikyti užėmus Paryžiaus fortus tol, kol Bismarkas turės pagrindą būti patenkintas padėtimi Prancūzijoje. Tuo būdu Prūsija buvo pripažinta

aukščiausiu Prancūzijos vidaus reikalų teisėju. Užtat jis sutiko paleisti iš nelaisvės bonapartinę kariuomenę Paryžiui išnaikinti ir prireikus paremti ją imperatoriaus Vilhelmo kariuomene. Savo žodžiui paremti jis atidėjo pirmosios kontribucijos dalies sumokėjimą iki Paryžiaus „pacifikavimo". Tjeras ir jo įgaliotiniai, žinoma, godžiai puolė tokį jauką. Gegužės 10 d. jie pasirašė taikos sutartį, ir jau gegužės 21 d. ji buvo jų pastangų dėka Nacionalinio susirinkimo patvirtinta.

Per laikotarpį, praslinkusį nuo taikos sudarymo iki bonapartinės kariuomenės sugrįžimo iš nelaisvės, Tjeras, labiau negu bet kada, laikė reikalinga tęsti savąją taikinimosi komediją. Tai buvo juo labiau reikalinga, kad jo pakalikai respublikonai buvo be galo reikalingi tinkamo preteksto, kad galėtų pro pirštus žiūrėti į Paryžiui rengiamas kruvinas skerdynes. Dar gegužės 8 d. jis atsakė vidurinės klasės deputacijai, kuri buvo atėjusi jo prikalbinti taikintis: „Kai tiktai sukilėliai sutiks kapituliuoti, Paryžiaus vartai bus savaitei atidaryti visiems, išskyrus generolų Lekonto ir Klemano Toma žudikus".

Praslinkus keletui dienų, kai „dvarininkų deputatai" pareikalavo iš jo pasiaiškinti dėl šio pažado, jis išsisuko nuo atsakymo, bet reikšmingai pastebėjo: „Sakau jums, kad tarp jūsų yra nekantrių žmonių, kurie jau pernelyg skuba. Tegu jie dar savaitę pakenčia; savaitės gale jau nebebus jokio pavojaus, ir uždavinys kaip tik atitiks jų ryžtingumą ir gabumus". Kai tiktai Mak Mahonas galėjo užtikrinti jį, kad jis greitai įžengs į Paryžių, Tjeras paskelbė Nacionaliniam susirinkimui, kad jis „įžengs į Paryžių su *įstatymu* rankose ir privers niekšus, praliejusius kareivių kraują ir sugriovusius viešuosius paminklus, atsilyginti už savo nusikaltimus". Kai atėjo lemiamasis momentas, jis Nacionaliniam susirinkimui pareiškė, kad „nebūsią pasigailėjimo"; Paryžiui jis paskelbė, kad jam sprendimas jau ištartas, o saviesiems bonapartiniams galvažudžiams, — kad vyriausybė leidžia jiems keršyti Paryžiui, kiek jie nori. Pagaliau, kai gegužės 21 d. išdavimas atidarė generolui Duei Paryžiaus vartus, Tjeras gegužės 22 d. saviesiems „dvarininkų deputatams" atskleidė savosios taikinimosi komedijos „tikslą", kurio jie taip atkakliai nenorėjo suprasti: „Aš jums prieš keletą dienų sakiau, kad mes artėjame prie *savo tikslo;* šiandien aš atėjau pasakyti jums, kad *tikslas* pasiektas. Tvarka, teisingumas ir civilizacija pagaliau laimėjo!"

Taip, tai buvo laimėjimas. Buržuazinės santvarkos civilizacija ir teisingumas pasirodo savo tikrojoje, pikta lemiančioje šviesoje, kai vergai ir engiamieji sukyla prieš ponus. Tuomet ši civilizacija ir šis teisingumas pasirodo esą nieku nepridengtas barbarišku-

mas ir įstatymų nepaisąs kerštas. Kiekviena nauja krizė klasinėje gaminančiųjų turtus kovoje prieš juos pasisavinančiuosius parodo šį faktą vis aiškiau. Prieš nematytas 1871 m. niekšybes nublanksta net buržuazijos žvėriškumai 1848 m. birželio mėn. Pasiaukojąs didvyriškumas, su kuriuo visa Paryžiaus liaudis — vyrai, moterys ir vaikai — dar ištisą savaitę kovojo po to, kai versaliečiai buvo įsiveržę į miestą, atspindi jos reikalo didingumą taip pat ryškiai, kaip žvėriškas kareivių siautėjimas atspindi visą dvasią tos civilizacijos, kurios pasamdyti gynėjai ir keršytojai jie buvo. Iš tikrųjų puiki ta civilizacija, kuriai iškilo sunkus uždavinys, kur dėti krūvas lavonų tų žmonių, kurie jos buvo užmušti jau mūšiui pasibaigus!

Norint rasti ką nors panašaus į Tjero ir jo kruvinųjų šunų elgimąsi, reikia grįžti į Sulos ir abiejų Romos triumviratų laikus. Tas pats šaltakraujiškas masinis žmonių žudymas; ta pati abejinga budelių pažiūra į aukų lytį ir amžių; ta pati belaisvių kankinimo sistema; tie patys persekiojimai, tik šiuo kartu jau visos klasės; tokia pat žiauri pasislėpusių vadų medžioklė, kad niekas iš jų neišsigelbėtų; tie patys politinių ir asmeninių priešų įskundimai; tas pats abejingas visiškai nedalyvavusių kovoje žmonių žudymas. Skirtumas tiktai tas, kad romėnai neturėjo mitraljezų belaisviams būriais šaudyti, kad jie neturėjo „rankose įstatymo", o lūpose žodžio „civilizacija".

O po visų šių baisybių pažvelkite dabar į kitą, dar šlykštesnę šios buržuazinės civilizacijos pusę, kurią aprašė jos pačios spauda!

Vieno Londono konservatyvaus laikraščio Paryžiaus korespondentas rašo: „Tolumoje dar girdėti šūviai; sužeistieji, palikti likimo valiai, miršta tarp Per Lašezo kapinių paminklų; 6 000 sukilėlių priešmirtinėje nevilties kovoje klajoja paklydę katakombų labirintuose; gatvėmis varo minias nelaimingųjų, kad juos sušaudytų iš mitraljezų. Tokiu momentu skaudu matyti, kad kavinės perpildytos absento ir bilijardo bei domino mėgėjų, kokotės akiplėšiškai vaikštinėja po bulvarus, garsiems orgijų riksmams, sklindantiems iš atskirų turtingųjų restoranų kabinetų, ardant nakties tylą!" Ponas Eduaras Ervė rašo „Journal de Paris", versaliečių laikraštyje, Komunos uždraustame: „Forma, kuria Paryžiaus gyventojai(!) vakar reiškė savo džiaugsmą, iš tikrųjų yra daugiau negu lengvapėdiška, ir mes bijomės, kad toliau bus dar blogiau. Paryžius turi šventišką išvaizdą, o tai visiškai ne vietoje; jeigu mes nenorime užsitarnauti „dekadanso laikų" paryžiečių vardo, tai reikia tat sustabdyti". Po to jis pateikia ištrauką iš Tacito: „Ir štai kitą rytą po šios baisios kovos ir net anksčiau,

negu ji buvo visiškai baigta, Roma, niekšiška ir ištvirkusi, vėl nusileido į tą ištvirkimo balą, kuri griovė jos kūną ir biaurino jos sielą, — alibi proelia et vulnera, alibi balnea popinaeque"[1]. Ponas Ervė tiktai užmiršta, kad tie „Paryžiaus gyventojai", apie kuriuos jis kalba, tėra tiktai Tjero Paryžiaus gyventojai, kapituliantai, būriais grįžtą iš Versalio, Sen Denio, Riuėjo ir Sen Žermeno; tai iš tikrųjų „dekadanso laikų" Paryžius.

Ši nusikaltėliška civilizacija, pagrįsta darbo pavergimu, kiekvieno kruvino triumfo proga savųjų aukų, pasiaukojančių kovotojų dėl naujos, geresnės visuomenės, riksmus nustelbia siundymo ir šmeižtų staugimu, kuris atsiliepia aidu visuose pasaulio kampuose. Ramusis darbininkų Paryžius, Komunos Paryžius, staiga šių kraujo ištroškusių sarginių „tvarkos" šunų rankose pavirsta kažkokiu pragaru. Ką šis baisingas pavirtimas sako visų šalių buržuazijos protui? Tik tai, kad Komuna padarė sąmokslą prieš civilizaciją! Paryžiaus liaudis pakilusia dvasia aukojasi už Komuną: nė vienose iš iki šiol buvusių kautynių nebuvo tiek užmuštų. Ką tai įrodo? Tik tai, kad ši Komuna buvo ne liaudies vyriausybė, o prievartinis valdžios užgrobimas iš saujelės nusikaltėlių pusės! Paryžiaus moterys su džiaugsmu miršta ir ant barikadų ir mirties bausmės vykdymo vietoje. Ką tai įrodo? Tik tai, kad piktoji Komunos dvasia iš jų padarė Megeras ir Hekates! Komunos saikingumas per visą jos dviejų mėnesių visiško viešpatavimo laiką tegali tiktai prilygti didvyriškam jos gynybos narsumui. Ką tai įrodo? Tik tai, kad Komuna du mėnesius po saikingumo ir humaniškumo kauke slėpė savo velnišką kraugeriškumą, kad leistų jam laisvai išsilieti priešmirtinės agonijos metu!

Darbininkų Paryžius didvyriškai aukodamasis degino taip pat pastatus ir paminklus. Kai proletariato pavergėjai drasko į gabalus jo gyvą kūną, tegul jie nesitiki triumfuodami grįžti į savuosius nesužalotus butus. Versalio vyriausybė šaukia: „Padegimas!" ir šnabžda saviesiems pakalikams iki pačių tolimiausių kaimų tokį lozungą: „Gaudykite visus mano priešus, kaip paprastus padegėjus". Viso pasaulio buržuazija gėrisi masiniu žmonių žudymu po mūšio, ir ji piktinasi, kai „išniekinamos" plytos ir tinkas!

Kai vyriausybės savo karo laivynams oficialiai leidžia „mušti, *deginti* ir griauti", ar tai yra leidimas padeginėti? Kai Anglijos kariuomenė beprasmiškai sudegino Kapitolijų Vašingtone ir Kinijos imperatoriaus vasaros rūmus, — ar tai buvo padegimas? Kai prūsai ne karo sumetimais, bet tiesiog piktai keršydami, ap-

[1] — čia mūšiai ir žaizdos, ten pirtys ir pokyliai. *Red.*

lieję žibalu, degino tokius miestus, kaip Šatodenas, ir nesuskaitomus kaimus, — ar tai buvo padegimas? Kai Tjeras šešias savaites bombardavo Paryžių įtikinėdamas, kad norįs padegti tik tuos namus, kuriuose yra žmonių, ar tai buvo padegimas? — Kare ugnis — toks pat teisėtas ginklas, kaip ir bet kuris kitas. Priešo užimti pastatai bombarduojami norint juos sudeginti. Kai gynėjams tenka šiuos pastatus palikti, jie degina juos patys, kad puolėjai negalėtų juose įsitvirtinti. Visų bet kuriai reguliariai armijai trukdančių pastatų neišvengiamas likimas — būti sudegintiems. Bet vergų kare prieš savo engėjus, šiame vienintеliame teisėtame kare, kurį tiktai žino istorija, toks pasielgimas, kaip matote, laikomas nusikaltimu! Komuna ugnimi naudojosi kaip apsigynimo priemone pačia griežčiausia to žodžio prasme; ji pasinaudojo ja, kad neįleistų versaliečių kariuomenės į tas ilgas, tiesias gatves, kurias Osmanas apdairiai buvo pritaikęs artilerijos ugniai; ji pasinaudojo ugnimi pridengti savo pasitraukimui, kaip ir versaliečiai puldami naudojosi granatomis, kurios sugriovė nė mažiau namų, kaip Komunos ugnis. Dar iki šiol pasilieka ginčijamas klausimas, kuriuos pastatus padegė puolėjai, o kuriuos — gynėjai. O juk gynėjai tik tuomet ėmė naudotis ugnimi, kai versaliečių kariuomenė jau pradėjo masiškai šaudyti belaisvius. Be to, Komuna atvirai iš anksto paskelbė, kad jeigu ji bus atvesta iki kraštutinumo, tai ji palaidos save po Paryžiaus griuvėsiais ir iš Paryžiaus padarys antrąją Maskvą; tokį pat pažadą anksčiau buvo davusi nacionalinės gynybos vyriausybė, bet, žinoma, tiktai tam, kad užmaskuotų savo išdavimą. Tam Trošiu parengė ir žibalo atsargą. Komuna žinojo, kad jos priešai nė kiek nebrangina paryžiečių gyvybės, bet labai brangina savuosius namus Paryžiuje. O Tjeras savo ruožtu paskelbė, kad jis negailestingai keršys. Kai, iš vienos pusės, jo kariuomenė jau buvo pasirengusi mūšiui, o iš antros pusės — prūsai buvo uždarę visus išėjimus, jis sušuko: „Aš būsiu negailestingas! Atpildas turi būti visiškas, teismas — griežtas!“ Jeigu Paryžiaus darbininkai elgėsi vandališkai, tai tat buvo beviltiškos gynybos vandalizmas, o ne triumfuojančių nugalėtojų vandalizmas, koks buvo tas vandalizmas, dėl kurio kalti krikščionys, sunaikinę iš tikrųjų neįkainojamus senojo pagonių pasaulio meno paminklus; bet net šį vandalizmą istorikas pateisino, nes jis buvo neišvengiamas ir palyginti nežymus momentas titaniškoje naujos, gimstančios visuomenės kovoje prieš beirstančią senąją visuomenę. O jau visų mažiausiai Komunos elgimasis buvo panašus į Osmano vandalizmą, sunaikinusį istorinį Paryžių, kad nuvalytų vietą dykūnų Paryžiui!

O Komunos įvykdyta mirties bausmė šešiasdešimt keturiems įkaitams su Paryžiaus arkivyskupu priešakyje! 1848 m. birželio mėn. buržuazija ir jos kariuomenė atstatė jau seniai išnykusį karo paprotį šaudyti beginklius belaisvius. Po to šis žvėriškas paprotys buvo dažniau ar rečiau praktikuojamas, slopinant visus liaudies sukilimus Europoje ir Indijoje; tai aiškiai įrodo, kad jis yra tikroji „civilizacijos pažanga"! Antra vertus, prūsai Prancūzijoje vėl įvedė paprotį imti įkaitus — niekuo nekaltus žmones, kurie savo gyvybe turėjo atsakyti už kitų veiksmus. Kai Tjeras, kaip mes matėme, dar karo pradžioje įvedė humanišką paprotį šaudyti belaisvius komunarus, Komuna, kad išgelbėtų šių belaisvių gyvybę, buvo priversta griebtis prūsiškojo papročio imti įkaitus. Bet versaliečiai, ir toliau šaudydami belaisvius, patys pasmerkė savo įkaitus mirti. Kaip gi galima buvo dar ilgiau gailėtis jų gyvybės po tos kruvinos pirties, kuria Mak Mahono pretorionai[1] atšventė savo įžengimą į Paryžių? Nejaugi ir paskutinis apsigynimas nuo nieko nepaisančios buržuazinės vyriausybės žvėriškumo — įkaitų ėmimas — turėjo pasilikti tiktai juoku? Tikrasis arkivyskupo Darbua žudikas yra Tjeras. Komuna keletą kartų siūlė arkivyskupą ir daugelį kitų kunigų iškeisti į vieną tiktai Blankį, kurį savo rankose turėjo Tjeras. Bet pastarasis atkakliai atsisakinėjo nuo šių mainų. Jis žinojo, kad paleisdamas Blankį jis duos Komunai galvą, o arkivyskupas bus jam daug naudingesnis, būdamas lavonu. Šiuo atveju Tjeras sekė Kavenjaku. Kokiais pasipiktinimo riksmais Kavenjakas ir jo „tvarkos žmonės" 1848 m. birželio mėn. apkaltino sukilėlius nužudžius arkivyskupą Afrą! O iš tikrųjų jie puikiai žinojo, kad arkivyskupą buvo nušovę tvarkos partijos kareiviai. Žakmė, arkivyskupo generalvikaras, kuris viską matė savo akimis, tuojau pat po įvykio tai jiems viešai paliudijo.

Tai, kad tvarkos partija po visų savo kruvinų orgijų skleidė tiek šmeižtų apie savąsias aukas, įrodo tiktai, kad šiuolaikiniai buržua laiko save teisėtais ankstesniųjų feodalų įpėdiniais, feodalų, kurie pripažino sau teisę vartoti prieš plebėjus bet kuriuos ginklus, o bet kurio ginklo buvimas plebėjo rankose jau savaime buvo nusikaltimas.

Viešpataujančios klasės sąmokslas revoliucijai nuslopinti su pilietinio karo pagalba, globojant svetimšaliui užkariautojui, sąmokslas, kurį mes pasekėme nuo rugsėjo 4 d. iki Mak Mahono

---

[1] *Pretorionais* senovės Romoje buvo vadinama asmeninė karo vado arba imperatoriaus gvardija, kurią jis išlaikė ir kuri naudojosi įvairiomis privilegijomis. Čia pretorionų vardu suprantama versaliečių kariuomenė. *Red.*

pretorionų įžengimo pro Sen Klu vartus, šis sąmokslas pasibaigė kruvinomis skerdynėmis Paryžiuje. Bismarkas patenkintas žiūri į Paryžiaus griuvėsius ir tikriausiai mato juose pirmąjį žingsnį į visuotinį didžiųjų miestų sugriovimą, apie kurį jis svajojo dar būdamas tiktai paprastu dvarininku — Prūsijos 1849 m. „neprilygstamųjų rūmų" deputatu. Jis patenkintas gėrisi Paryžiaus proletarų lavonais. Jam tai ne tiktai revoliucijos išrovimas, bet ir Prancūzijos sunaikinimas, kuriai dabar iš tikrųjų nukirto galvą, ir, be to, dar pati Prancūzijos vyriausybė. Būdamas paviršutiniškas, kaip ir visi turį pasisekimo valstybės veikėjai, jis temato tiktai išorinę šio didžiulio istorinio įvykio pusę. Argi iki šiol istorijoje matė kas nugalėtoją, kuris būtų ryžęsis savo pergalę apvainikuoti, vaidindamas žandarą ir samdomąjį žmogžudį nugalėtosios vyriausybės rankose? Tarp Prūsijos ir Komunos nebuvo karo. Priešingai, Komuna sutiko su preliminarinėmis taikos sąlygomis, ir Prūsija paskelbė neutralitetą. Vadinasi, Prūsija nebuvo kariaujanti šalis. Ji veikė, kaip niekšiškas samdomasis žmogžudys, nes ėmėsi tokio darbo, kuris jai nė kiek nebuvo pavojingas, kaip samdomasis žmogžudys — nes buvo sutarta, kad Paryžiui žlugus jai bus sumokėta 500 milijonų — ši kruvina žmogžudystės kaina. Čia pagaliau ir pasireiškė tikrasis karo pobūdis, karo, kuris buvo apvaizdos atsiųstas bedieviškai ir ištvirkusiai Prancūzijai nubausti didžiai dorovingos ir pamaldžios Vokietijos ranka! Šis net senojo pasaulio teisininkų požiūriu negirdėtas tarptautinės teisės sulaužymas, užuot privertęs „civilizuotas" Europos vyriausybes paskelbti už įstatymo ribų nusikaltėlišką Prūsijos vyriausybę, kuri buvo paprastas įrankis Peterburgo kabineto rankose, buvo joms tiktai pretekstas svarstyti klausimui, — ar nereikia išduoti Versalio budeliui ir tas negausias karo aukas, kurioms pavyko prasmukti pro dvigubą grandinę, supančią Paryžių!

Po baisiausio naujausių laikų karo nugalėjusi kariuomenė ir nugalėtoji kariuomenė susijungia, kad drauge skerstų proletariatą. Toks negirdėtas įvykis neįrodo, kaip mano Bismarkas, kad naujoji, kylanti visuomenė galutinai pralaimėjo, — ne, jis įrodo visišką senosios buržuazinės visuomenės supuvimą. Didžiausias didvyriškas pakilimas, kuris dar buvo galimas senajai visuomenei, tai nacionalinis karas, ir jis dabar pasirodo gryniausia vyriausybės apgavystė; vienintelis šios apgavystės tikslas pasirodo — atidėti vėlesniam laikui klasių kovą, ir kai klasių kova suliepsnoja pilietinio karo liepsna, apgavystė išsisklaido. Klasinio viešpatavimo jau nebegalima daugiau pridengti nacionaline uniforma; prieš proletariatą nacionalinės vyriausybės yra *vieningos*.

Po 1871 m. sekminių tarp Prancūzijos darbininkų ir jų gaminių pasisavintojų jau nebegali būti nei taikos, nei paliaubų. Geležinė samdomųjų kareivių ranka gal būt laikinai ir prislėgs šias abi klases, bet jų kova vėl įsiliepsnos ir neišvengiamai vis labiau plėsis, ir negali būti jokios abejonės, kas galų gale bus nugalėtas: ar negausūs pasisavintojai, ar didžiulė dirbančiųjų dauguma. Prancūzijos darbininkai tėra viso šiuolaikinio proletariato avangardas.

Europos vyriausybės Paryžiui pademonstravo tarptautinį klasinio viešpatavimo pobūdį, o pačios šaukia visam pasauliui, kad svarbiausia visų nelaimių priežastis yra Tarptautinė Darbininkų Asociacija, t. y. tarptautinė darbo organizacija prieš pasaulinį kapitalo sąmokslą. Tjeras šią organizaciją kaltina tuo, kad ji — darbo despotas, o skelbiasi esanti darbo išvaduotoja. Pikaras uždraudė prancūziškiesiems Internacionalo nariams palaikyti santykius su jo nariais užsienyje; grafas Žoberas, virtęs mumija Tjero bendrininkas iš 1835 m., pareiškė, kad svarbiausias kiekvienos vyriausybės uždavinys turi būti Internacionalo sunaikinimas. „Dvarininkų deputatai“ kelia prieš jį riksmą, o Europos spauda choru jiems pritaria. Vienas gerbiamas prancūzų rašytojas, nieko bendro neturįs su mūsų Asociacija, pasakė apie ją: „Nacionalinės gvardijos Centro Komiteto nariai ir didžioji Komunos narių dalis — pačios veikliausios, protingiausios ir energingiausios Tarptautinės Darbininkų Asociacijos galvos. Tai neabejotinai garbingi, nuoširdūs, protingi, pasiaukoję, švarūs ir fanatiški *geriausia* šio žodžio prasme žmonės“. Buržuazinis protas, prisigėręs policijos raugo, žinoma, Tarptautinę Darbininkų Asociaciją įsivaizduoja kaip kažkokią slaptą sąmokslininkų draugiją, kurios centro vadovybė kartkartėmis paskiria sukilimus įvairiose šalyse. O iš tikrųjų mūsų Asociacija tėra tarptautinė sąjunga, jungianti priešakinius įvairių civilizuotojo pasaulio šalių darbininkus. Kur bepasireikštų klasių kova, kokias formas ji beįgautų, kuriomis sąlygomis ji betaptų juntama, — visur, savaime suprantama, pirmojoje vietoje stovi mūsų Asociacijos nariai. Toji dirva, kurioje išauga ši Asociacija, yra pati šiuolaikinė visuomenė. Šios Asociacijos negalima sunaikinti, kad ir kiek kraujo būtų pralieta. Norėdamos ją sunaikinti, vyriausybės visų pirma turėtų sunaikinti despotinį kapitalo viešpatavimą ant darbo, t. y. sunaikinti savo pačių parazitinės egzistencijos pagrindą.

Darbininkų Paryžius su savo Komuna visuomet bus gerbiamas kaip šlovingas naujosios visuomenės pranašas. Jo kankiniai am-

žiams liks didžioje darbininkų klasės širdyje. Jo budelius istorija jau dabar prikalė prie to gėdos stulpo, nuo kurio jų nepajėgs išvaduoti visos jų kunigų maldos.

Londonas, 1871 m. gegužės 30 d.

Priedai

I

„Areštuotųjų kolona sustojo Uriko aveniu ir po keturis arba po penkis žmones eilėje išsirikiavo šaligatvyje išilgai gatvės. Generolas markizas de Galifė ir jo štabas nulipo nuo arklių ir pradėjo apžiūrą nuo kairiojo sparno. Lėtai žengdamas ir apžiūrinėdamas eiles, generolas čia vienur, čia kitur sustodavo, tapšnodamas kurį nors žmogų per pečius arba galvos linktelėjimu pašaukdamas iš užpakalinių eilių. Dauguma atvejų taip išrinktas žmogus be tolesnių kalbų išeidavo į gatvės vidurį, kur netrukus susidarė atskira kolona... Aišku, kad čia buvo daug vietos klaidoms. Raitas karininkas nurodė generolui Galifei vyrą ir moterį, tariamai kaltus ypatinga piktadarybe. Moteris, išbėgusi iš eilių, ištiestomis į priekį rankomis puolė ant kelių ir karštais žodžiais įtikinėjo esanti nekalta. Generolas palaukė kiek laiko ir šaltu veidu bei abejinga išvaizda tarė: „Madam, aš esu buvęs visuose Paryžiaus teatruose, — nevarkite be reikalo ir nevaidinkite komedijos"... Tą dieną buvo bloga tam, kuris pasirodė pastebimai aukštesnis, purvinesnis, švaresnis, vyresnis arba negražesnis už savo kaimynus. Vienas žmogus ypatingai mane nustebino. Buvo aišku, kad jis greičiau už kitus paliko šią ašarų pakalnę savo sulaužytos nosies dėka. . . Kai daugiau kaip šimtas buvo tuo būdu išrinkti ir kai buvo paskirtas šaudytojų būrys, kolona pajudėjo priekin, palikdama juos užpakalyje. Praslinkus kelioms minutėms, mūsų užpakalyje pasigirdo salvė, ir ugnis užtruko maždaug ketvirtį valandos. Tai buvo vykdoma mirties bausmė tiems paskubomis nuteistiems vargšams". („Daily News" Paryžiaus korespondentas, birželio 8 d.)

Šis Galifė, „alfonsas savosios žmonos, taip pagarsėjusios tuo, kad ji begėdiškai rodydavo savo kūną per Antrosios imperijos orgijas", karo metu buvo žinomas prancūziškojo leitenanto Pistolio vardu.

„ „Temps"[1] — atsargus ir nemėgstąs sensacijų laikraštis —

[1] *„Temps"* (*„Laikas"*) — įtakingas prancūzų liberalinės krypties dienraštis; buvo leidžiamas Paryžiuje nuo 1861 m. iki 1943 m. *Red.*

pasakoja baisią istoriją apie žmones, nesušaudytus mirtinai ir palaidotus anksčiau, negu užgeso jų gyvybė. Didelis jų skaičius buvo užkastas skvere aplink Sen Žak-la-Bušjerą, daugelis iš jų labai negiliai. Dieną gatvės triukšmas kliudė tai girdėti, bet nakties tyloje kaimyninių namų gyventojai nubusdavo nuo tolimų vaitojimų, o rytą jie matė, kaip suspausta į kumštį ranka buvo išlindusi iš žemės. Todėl buvo įsakyta užkastuosius atkasti... Aš nė trupučio neabejoju, kad daugelis sužeistųjų buvo gyvi palaidoti. Vieną faktą aš galiu paliudyti. Kai Briunelis buvo drauge su savo mylimąja 24 d. sušaudytas vienų namų kieme prie Vandomo aikštės, jų kūnai ten gulėjo iki 27 d. vakaro. Kai laidotuvių būrys atvyko paimti kūnų, jis pamatė, kad moteris dar gyva, ir nuvežė ją į ligoninę. Nors į ją pataikė keturios kulkos, jai dabar nebėra pavojaus". („Evening Standard" Paryžiaus korespondentas, birželio 8 d.)

II

Šis laiškas pasirodė Londono „Times"[1] birželio 13 d.

Laikraščio „Times" redaktoriui.

Gerbiamasis!

1871 m. birželio 6 d. Žiulis Favras išsiuntinėjo visoms Europos valstybėms aplinkraštį, kuriame jis kvietė jas į kovą — į žūtbūtinę kovą — su Tarptautine Darbininkų Asociacija. Šiam dokumentui apibūdinti užtenka tiktai kelių pastabų.

Jau mūsų įstatų įvade buvo nurodyta, kad Internacionalas buvo įsteigtas 1864 m. rugsėjo 28 d. viešame susirinkime Sent Martinso Hole, Long Eikre, Londone. Žiulis Favras dėl jam pačiam geriausiai žinomų priežasčių jo atsiradimo datą perkelia prieš 1862 metus.

Mūsų principams pailiustruoti jis imasi cituoti „jo (Internacionalo) 1869 m. kovo 25 d. lapelį". Bet ką gi jis iš tikrųjų cituoja? Lapelį vienos draugijos, kuri visai nėra Internacionalas. Šios rūšies manevrų jis jau buvo griebęsis būdamas dar gana jaunas advokatas, gindamas Paryžiaus laikraštį „National" nuo kaltinimo šmeižtu, kurį jam iškėlė Kabė. Tuomet jis tvirtino skaitąs ištraukas iš Kabės brošiūrų, o iš tikrųjų skaitė savo paties įterptus sakinius. Ši apgaulė buvo susekta dar teismo posėdžio metu, ir jeigu ne Kabės nuolaidumas, Žiulis Favras būtų buvęs nubaus-

---

[2] *„Times" („Laikai")* — didelis įtakingas anglų laikraštis; įsteigtas 1788 m.; XIX amžiaus 70-siais metais buvo liberalinės krypties. *Red.*

tas pašalinimu iš Paryžiaus advokatų korporacijos. Iš visų dokumentų, kuriuos Žiulis Favras cituoja kaip Internacionalo dokumentus, nė vienas nepriklauso Internacionalui. Taip, pavyzdžiui, jis pareiškia: „Aljansas skelbiasi esąs ateistinis, kaip tat sako Generalinė Taryba, įsteigta Londone 1869 m. liepos mėn.“. Generalinė Taryba niekuomet neišleido tokio dokumento. Priešingai, ji paskelbė dokumentą, kuris skelbė negaliojančius tuos pačius Aljanso — Socialistinės Demokratijos Aljanso Ženevoje — įstatus, kuriuos kaip tiktai ir cituoja Žiulis Favras.

Visame šiame aplinkraštyje, tariamai nukreiptame tam tikra dalimi taip pat ir prieš imperiją, Žiulis Favras tiktai kartoja tuos policinius bonapartinių prokurorų prasimanymus, kurie buvo sugriauti net pačios imperijos teisme.

Yra žinoma, kad savo dviejuose atsišaukimuose (praėjusių metų liepos ir rugsėjo mėn.) apie pastarąjį karą Internacionalo Generalinė Taryba demaskavo grobiamuosius Prūsijos planus Prancūzijos atžvilgiu. Vėliau p. Reitlingeris, asmeninis Žiulio Favro sekretorius, kreipėsi, ir, žinoma, veltui, į kai kuriuos Generalinės Tarybos narius, prašydamas demonstratyviai pasisakyti prieš Bismarką nacionalinės gynybos vyriausybei paremti; kartu jie buvo ypatingai prašomi neminėti respublikos. Pasiruošimai demonstracijai, turint galvoje laukiamą Žiulio Favro atvykimą į Londoną, buvo padaryti, — be abejonės, turint geriausius norus, bet prieš pageidavimą Generalinės Tarybos, kuri savajame rugsėjo 9 d. atsišaukime aiškiai ir iš anksto įspėjo Paryžiaus darbininkus dėl Žiulio Favro ir jo kolegų.

Ką būtų pasakęs tas pats Žiulis Favras, jeigu Internacionalo Generalinė Taryba savu ruožtu būtų kreipusis aplinkraščiu apie Žiulį Favrą į visus Europos kabinetus, siūlydama jiems ypač susidomėti dokumentais, kuriuos paskelbė Paryžiuje velionis Miljeras?

Pasilieku jūsų, gerbiamasis pone, nuolankus tarnas

Tarptautinės Darbininkų Asociacijos
Generalinės Tarybos sekretorius

Džonas Heilzas

Londonas,
1871 m. birželio 12 d.

Straipsnyje apie „Tarptautinę Asociaciją ir jos tikslus“ Londono „Spectator“ (birželio 24 d.), kaip dievobaimingas įskundėjas, cituoja, gal būt, dar nuodugniau, negu tai padarė Žiulis Fav-

ras, drauge su kitomis panašiomis suktybėmis, aukščiau minėtąjį Aljanso dokumentą kaip Internacionalo kūrinį. Jis išspausdino tai praslinkus vienuolikai dienų po to, kai aukščiau pateiktasis paneigimas buvo paskelbtas laikraštyje „Times". Tai mūsų nestebina. Jau Fridrichas Didysis sakė, kad iš visų jėzuitų protestantiškieji yra blogiausi.

Parašė K. Marksas 1871 m. balandžio—gegužės mėn.; patvirtinta 1871 metų gegužės 30 d. Tarptautinės Darbininkų Asociacijos Generalinės Tarybos posėdyje

Pirmą kartą paskelbta atskiros brošiūros pavidalu 1871 m. Londone. Tuo pat metu paskelbta vokiečių ir prancūzų kalbomis. Vokiškasis tekstas, F. Engelso suredaguotas ir su jo įvadu, išėjo atskiru leidiniu 1891 m. Berlyne

Spausdinama pagal angliškosios 1871 m. brošiūros tekstą, sutikrintą su vokiškojo 1891 m. leidimo tekstu

Versta iš anglų kalbos

F. ENGELSAS

BUTŲ KLAUSIMU

ANTROJO LEIDIMO PRATARMĖ

Šis veikalas yra perspaudas trijų straipsnių, mano parašytų 1872 m. Leipcigo žurnale „Volksstaat"[1]. Kaip tik tuomet į Vokietiją pasipylė prancūziškųjų milijardų lietus[2]; buvo apmokėtos valstybės skolos, pastatytos tvirtovės ir kareivinės, papildytos ginklų ir aprangos atsargos. Tiek laisvasis kapitalas, tiek ir buvusi apyvartoje pinigų masė staiga nematytai išaugo, ir visa tai kaip tik tokiu metu, kai Vokietija išėjo į pasaulinę areną ne tiktai kaip „vieninga valstybė", bet ir kaip stambi pramonės šalis. Milijardai labai smarkiai pastūmėjo priekin jauną stambiąją pramonę; jie visų pirma sukėlė po karo trumpą, iliuzijų kupiną klestėjimo periodą, o greit po to, 1873—1874 m., didelį krachą, kuris parodė, kad Vokietija yra pramonės šalis, galinti dalyvauti pasaulinėje rinkoje.

Tas laikas, kai sena kultūringa šalis panašiu, o be to, dar tokių palankių aplinkybių pagreitintu būdu pereina nuo manufaktūros ir smulkiosios gamybos prie stambiosios pramonės, — tas laikas

---

[1] *„Volksstaat"* (*„Liaudies Valstybė"*) — Vokietijos socialdemokratų partijos (eizenachiečių) centro organas, buvo leidžiamas Leipcige nuo 1869 m. iki 1876 m. *Red.*

[2] Kalbama apie 1871 m. gegužės 10 d. Frankfurto taikos sutarties nustatytą 5 milijardų frankų kontribuciją, kurią Prancūzija sumokėjo Vokietijai. *Red.*

taip pat dažniausiai esti ir „butų stokos“ laikas. Iš vienos pusės, darbininkų masės iš kaimo staiga esti sutraukiamos į stambiuosius miestus, kurie išsivysto į pramonės centrus; iš antros pusės, šių senųjų miestų išplanavimas daugiau nebeatitinka naujosios stambios pramonės ir padidėjusio judėjimo sąlygų; gatvės esti platinamos, tiesiamos naujos, jomis tiesiami geležinkeliai. Kaip tik tuomet, kai darbininkai būriais ima plūsti į miestus, ten imama masiškai griauti darbininkų butus. Todėl staiga atsiranda butų stoka tiek darbininkams, tiek ir smulkiesiems krautuvininkams ir amatininkams, kurių klijentūrą sudaro darbininkai. Miestuose, kurie iš pat pradžių atsirado kaip pramonės centrai, ši butų stoka yra beveik nežinoma. Tokie miestai yra Mančesteris, Lidsas, Bredfordas, Barmenas, Elberfeldas. Priešingai, Londone, Paryžiuje, Berlyne, Vienoje butų stoka savo laiku buvo įgavusi labai aštrių formų ir dabar dažniausiai ji lieka chroniškas reiškinys.

Kaip tik ši aštri butų stoka, tasai Vokietijoje vykstančios pramonės revoliucijos simptomas, sukėlė tada spaudoje platų „butų klausimo“ nagrinėjimą ir buvo proga įvairios rūšies socialinei šarlatanybei. Eilė tokių straipsnių pasirodė ir žurnale „Volksstaat“. Anoniminis autorius, kuris vėliau pasisakė esąs medicinos daktaras Miulbergeris iš Viurtembergo, šią progą palaikė tinkama tam, kad, pasinaudodamas šiuo klausimu, išaiškintų vokiečių darbininkams stebuklingą Prudono socialinės panacėjos veikimą. Kai aš redakcijai pareiškiau savo nustebimą, kad ji spausdina šiuos keistus straipsnius, man buvo pasiūlyta į juos atsakyti; aš taip ir padariau (žr. I skyrių: „Kaip Prudonas sprendžia butų klausimą“). Po šios straipsnių serijos aš greit išspausdinau antrą, kurioje, remdamasis dr. Emilio Zakso knyga, išanalizavau filantropines-buržuazines pažiūras į šį klausimą (žr. II skyrių: „Kaip buržuazija sprendžia butų klausimą“). Po ilgos tylos dr. Miulbergeris teikėsi atsakyti į mano straipsnius, privertęs mane vėl atsakyti (žr. III skyrių: „Dar kartą apie Prudoną ir butų klausimą“); tuo ir baigėsi tiek polemika, tiek ir mano specialus susidomėjimas šiuo klausimu. Taip atsirado šios trys straipsnių serijos, išėjusios taip pat ir atskira brošiūra. Jeigu dabar prireikė naujo leidimo, tai už tai aš be abejonės vėl turiu būti dėkingas maloningai Vokietijos imperijos vyriausybės globai, kuri savo uždraudimu, kaip visada, sukėlė padidėjusią paklausą ir kuriai aš čia nuolankiausiai dėkoju.

Naujajam leidimui aš peržiūrėjau tekstą, kai ką papildžiau, pridėjau pastabų ir I skyriuje pataisiau mažą ekonominę klaidą, kurios, deja, mano priešininkas dr. Miulbergeris nepastebėjo.

Peržiūrint prieš mano akis ryškiai iškilo milžiniška pažanga, kurią padarė tarptautinis darbininkų judėjimas per pastaruosius 14 metų. Tai faktas, kad darbininkai, „kalbą romanų kalbomis, 20 metų neturėjo jokio dvasios peno, išskyrus Prudono kūrinius" ir tolesnį prudonizmo suprastinimą, kurį atliko „anarchizmo" tėvas Bakuninas, kurio akyse Prudonas buvo „mūsų bendras mokytojas" (notre maître à nous tous). Nors prudonistai Prancūzijoje tebuvo tiktai maža sekta darbininkų tarpe, vis dėlto tik jie vieni turėjo aiškiai suformuluotą programą ir Komunos metu galėjo imtis vadovauti ekonominėje srityje. Belgijoje prudonistai vieni viešpatavo valonų darbininkų tarpe, o Ispanijos ir Italijos darbininkų judėjime visi, be labai nežymių išimčių, buvo jeigu ne anarchistai, tai griežti prudonistai. O dabar? Prancūzijoje darbininkai visiškai nusigręžė nuo Prudono. Jis dar turi šalininkų tiktai tarp radikaliųjų buržua ir smulkiosios buržuazijos, kurie, būdami prudonistais, vadina save „socialistais", tačiau socialistiniai darbininkai su jais įnirtingiausiai kovoja. Belgijoje flamandai išveržė judėjimo vadovybę iš valonų rankų, atmetė prudonizmą ir labai smarkiai pakėlė judėjimą. Ispanijoje, kaip ir Italijoje, smarkus 70-tųjų metų anarchizmo potvynis nuslūgo ir drauge nusinešė prudonizmo likučius; jeigu Italijoje naujoji partija kol kas tebetikrina ir organizuoja savo eiles, tai Ispanijoje Naujoji Madrido federacija, kuri išliko ištikima Internacionalo Generalinei Tarybai, iš nedidelio branduolio išsivystė į stiprią partiją, kuri, kaip matyti iš pačios respublikonų spaudos, daug sėkmingiau griauna buržuazinių respublikonų įtaką darbininkams, negu tai kada nors pavykdavo jos triukšmingiems pirmatakams — anarchistams. Užmirštųjų Prudono kūrinių vietą tarp romanų darbininkų užėmė „Kapitalas", „Komunistų Manifestas" ir eilė kitų marksinės mokyklos veikalų; pagrindinis Markso reikalavimas, kad visas gamybos priemones visuomenės vardu užgrobtų proletariatas, pasiekęs politinės vienvaldystės, tapo dabar visos revoliucinės darbininkų klasės reikalavimu taip pat ir romanų šalyse.

Bet jeigu prudonizmą galutinai atmetė net romanų šalių darbininkai, jeigu jis dabar sutinkamai su savo tikrąja paskirtimi tėra tiktai Prancūzijos, Ispanijos, Italijos ir Belgijos buržuazinių radikalų buržuazinių ir smulkiaburžuazinių potroškių išraiška, tai kam gi dabar vėl grįžti prie jo? Kam vėl kovoti su mirusiu priešu ir perspausdinti šiuos straipsnius?

Pirmiausia, šie straipsniai neapsiriboja viena polemika su Prudonu ir jo vokiškaisiais atstovais. Turint galvoje darbo pasidalijimą, buvusį tarp manęs ir Markso, mano daliai teko atstovauti

mūsų pažiūroms periodinėje spaudoje, — konkrečiai paėmus, vadinasi, kovoti su priešingomis pažiūromis, kad Marksui liktų laiko jo didžiajam pagrindiniam veikalui paruošti. Todėl man tekdavo dėstyti mūsų pažiūras, priešpastatant jas kitoms pažiūroms, dažniausiai polemine forma. Taip buvo ir čia. I ir III skyriuose ne tiktai kritikuojamas prudoninis klausimo aiškinimas, bet taip pat išdėstoma ir mūsų pačių pažiūra.

Antra, Prudonas Europos darbininkų judėjimo istorijoje suvaidino perdaug žymų vaidmenį, kad jį galima būtų tiesiog užmiršti. Teoriškai sugriautas, praktiniame gyvenime nustumtas į šalį, jis ir toliau išlaiko savo istorinį įdomumą. Kas bent kiek nuodugniau studijuoja šiuolaikinį socializmą, tas taip pat turi išstudijuoti ir tuos judėjimo „požiūrius“, kurie buvo „nugalėti“. Markso veikalas „Filosofijos skurdas“ pasirodė keliais metais anksčiau, negu Prudonas pasiūlė savo praktinius projektus visuomenei reformuoti; Marksas tada tegalėjo atrasti ir iškritikuoti prudoninio mainų banko tik pačią užuomazgą. Šiuo atžvilgiu Markso veikalą papildo ši brošiūra, deja, visiškai nepakankamai. Marksas visa tai būtų padaręs daug geriau ir įtikinamiau.

Pagaliau, buržuazinis ir smulkiaburžuazinis socializmas iki šiol tebeturi gausių atstovų Vokietijoje. Iš vienos pusės, tai yra katedersocialistai ir visokios rūšies filantropai, kuriems vis dar tebeturi didelę reikšmę noras paversti darbininkus savo butų savininkais; vadinasi, mano veikalas jų atžvilgiu tebėra vis dar nepasenęs. Iš antros pusės, pačioje socialdemokratų partijoje, įskaitant čia ir reichstago frakciją, suranda sau vietą tam tikros rūšies smulkiaburžuazinis socializmas. Jis ten randa išraišką tokiu pavidalu, kad pagrindinės šiuolaikinio socializmo pažiūros ir reikalavimas visas gamybos priemones paversti visuomenine nuosavybe yra pripažįstami teisingais, bet šių dalykų įgyvendinimas pripažįstamas galimu tiktai tolimoje, praktiškai neapibrėžtoje ateityje. Tuo pačiu dabartyje jie apsiriboja vienu tik socialiniu lopymu ir, priklausomai nuo aplinkybių, gali net pritarti reakcingiausiems siekimams, nukreiptiems, kaip sakoma, „darbo klasėms pakelti“. Tokios krypties buvimas yra neišvengiamas Vokietijoje, kuri yra daugiausia smulkiaburžuazinė šalis, ypač tuo metu, kai pramonės vystymasis prievarta ir masiškai išrauna su šaknimis šią nuo amžių įsišaknijusią smulkiąją buržuaziją. Tai, beje, visiškai nepavojinga judėjimui, kadangi mūsų darbininkai turi nuostabiai sveiką nuovoką, kurią jie taip puikiai parodė kaip tik per pastaruosius aštuonerius metus kovos prieš įstatymą dėl socialistų, prieš policiją ir teisėjus. Tačiau reikia aiškiai įsisąmoninti, kad tokia kryptis yra. Ir jeigu ši kryptis vėliau įgaus patvaresnę

formą ir aiškesnius bruožus, o tai yra neišvengiama ir net pageidautina, tai ji savo programos suformuluoti turės grįžti prie savo pirmatakų, ir tada vargu ar išsivers be Prudono.

Pagrindinis „butų klausimo“ tiek buržuazinio, tiek ir smulkiaburžuazinio sprendimo momentas yra darbininko nuosavybė savo butui. Bet šis punktas, pramoninio Vokietijos išsivystymo per pastaruosius 20 metų dėka, buvo labai savotiškai nušviestas. Jokioje kitoje šalyje nėra tiek daug samdomųjų darbininkų, kurie yra ne tiktai savo buto, bet ir daržo arba žemės sklypo savininkai; greta jų yra dar daug kitų darbininkų, kurie turi namą, daržą arba žemės sklypą išsinuomoję, bet iš tikrųjų gana pastovaus valdymo sąlygomis. Kaimo namų pramonė, sujungta su daržininkyste arba smulkiąja laukininkyste, sudaro platų pagrindą jaunai stambiajai Vokietijos pramonei; vakaruose darbininkai — daugiausia savo butų savininkai, rytuose — daugiausia jų nuomininkai. Šis namų pramonės ryšys su daržininkyste bei laukininkyste, o kartu ir su užtikrintu butu sutinkamas visur ne tiktai ten, kur rankinis audimas dar tebekovoja su mechaninėmis audžiamosiomis staklėmis: žemutinėje Pareinėje ir Vestfalijoje, Saksonijos Rūdos kalnuose ir Silezijoje; mes šį ryšį sutinkame visur, kur kuri nors namų pramonės šaka įsivyravo kaip kaimo verslas, pavyzdžiui, Tiuringijos miške ir Reno kalnuose. Svarstant tabako monopolio klausimą paaiškėjo, kad net cigarų gaminimas jau įgijo kaimo namų pramonės pobūdį. Ir kai tarp smulkiųjų valstiečių atsiranda skurdas, kaip kad buvo, pavyzdžiui, prieš keletą metų Eifelyje, buržuazinė spauda tuoj pakelia triukšmą, kad reikia plėsti tinkamą namų pramonę kaip vienintelę pagalbos priemonę. Iš tikrųjų, augąs tarp Vokietijos smulkiųjų valstiečių skurdas, kaip ir bendroji Vokietijos pramonės padėtis, skatina kaimo namų pramonę ir toliau plėstis. Tai Vokietijos ypatybė. Kažką panašaus mes sutinkame Prancūzijoje tik kaip išimtį, pavyzdžiui, šilkininkystės rajonuose; Anglijoje, kur nėra smulkiųjų valstiečių, kaimo namų pramonė remiasi žemės ūkio darbininkų žmonų ir vaikų darbu; tiktai Airijoje, kaip ir Vokietijoje, mes randame tikras valstiečių šeimas, dirbančias gatavų drabužių namų pramonėje. Mes čia nekalbame, žinoma, apie Rusiją ir kitas šalis, kurios neatstovaujamos pasaulinėje pramonės rinkoje.

Taigi, plačioje Vokietijos teritorijoje pramonė šiuo metu yra tokioje padėtyje, kuri iš pirmo žvilgsnio atitinka padėtį, viešpatavusią visur prieš įvedant mašinas. Bet taip atrodo tik iš pirmo žvilgsnio. Senesniųjų laikų kaimo namų pramonė, kuri buvo susijusi su daržininkyste ir laukininkyste, bent pramonės atžvilgiu besivystančiose šalyse sudarė pagrindą pakenčiamai, vietomis net

visiškai aprūpintai materialinei darbininkų klasės padėčiai, bet kartu ji sudarė pagrindą ir jos protiniam ir politiniam atsilikimui. Rankinio darbo gaminys ir jo gaminimo išlaidos nustatydavo rinkos kainą; ir esant tuolaikiniam darbo našumui, menkam palyginus su dabartiniuoju, pardavimo rinkos paprastai augo greičiau už pasiūlą. Taip buvo praėjusio šimtmečio viduryje Anglijoje ir iš dalies Prancūzijoje, ypač tekstilės pramonėje. O Vokietijoje, kuri tada tiktai su vargu, nepalankiausiomis sąlygomis taisėsi iš nuniokojimų, kuriuos padarė Trisdešimties metų karas, reikalai buvo, žinoma, visiškai kitoki; vienintelė namų pramonė, kuri čia gamino pasaulinei rinkai — drobės audimas, — buvo taip apkrauta mokesčiais ir feodalinėmis prievolėmis, kad ji valstiečio-audėjo gyvenimo nekėlė virš visai žemo likusios valstietijos gyvenimo lygio. Vis dėlto namų pramonės darbininko gyvenimas buvo tada tam tikru laipsniu aprūpintas.

Įvedus mašininę gamybą, visa tai pasikeitė. Kainą dabar nustatydavo mašininės gamybos produktas, ir namų pramonės darbininko atlyginimas nukrito kartu su šia kaina. Bet darbininkas buvo priverstas arba imti šią kainą, arba ieškoti kito darbo, o to jis negalėjo padaryti netapdamas proletaru, tai yra nepalikęs savo namelio, daržo ir žemės sklypelio — nuosavo arba išsinuomoto. O tai jis darydavo tik labai retais atvejais. Tuo būdu senųjų kaimo rankinių audėjų daržininkystė ir laukininkystė tapo priežastimi, kuri visur taip labai užtęsė rankinių audžiamųjų staklių kovą su mechaninėmis, kovą, kuri dar ir iki šiol Vokietijoje nepasibaigė. Šioje kovoje pirmą kartą pasirodė, ypač Anglijoje, kad ta pati aplinkybė, kuri anksčiau buvo audėjo palyginamos gerovės pagrindas — savo paties gamybos priemonės, — dabar tapo jam kliūtimi ir nelaime. Pramonėje mechaninės audžiamosios staklės nugalėjo jo rankines stakles, žemės ūkyje stambioji žemdirbystė nugalėjo jo smulkiąją žemdirbystę. Bet tuo metu, kai abiejose gamybos srityse bendras daugelio darbas ir mašinų bei mokslo pritaikymas pasidarė visuomenine taisykle, — namelis, daržas, žemės sklypelis ir audžiamosios staklės tebelaikė pririšę audėją prie pasenusio individualinės gamybos ir rankinio darbo būdo. Namų ir daržo valdymas dabar turėjo daug mažiau vertės negu neribota kilnojimosi laisvė (vogelfreie Beweglichkeit). Nė vienas fabriko darbininkas nebūtų mainęsis su kaimo rankiniu audėju, lėtai, bet neišvengiamai mirštančiu badu.

Vokietija vėlai pasirodė pasaulinėje rinkoje; mūsų stambioji pramonė, atsiradusi keturiasdešimtaisiais metais, už savo pirmą pakilimą turi būti dėkinga 1848 m. revoliucijai ir galėjo visiškai išsiplėsti tiktai po 1866 m. ir 1870 m. revoliucijų, kurios iš jos

kelio pašalino bent rimčiausias politines kliūtis. Bet ji rado pasaulinę rinką didžiąja dalimi užimtą. Masinio vartojimo gaminius tiekė Anglija, rafinuotus prabangos dalykus — Prancūzija. Vokietija negalėjo nugalėti nei pirmųjų — kaina, nei antrųjų — kokybe. Tuo būdu jai neliko nieko kito, kaip einant ankstesniais Vokietijos pramonės keliais, visų pirma prasiskverbti į pasaulinę rinką su prekėmis, kurios Anglijai buvo pernelyg nežymios, o Prancūzijai — pernelyg prastos. Pamėgtoji vokiška apgaudinėjimo praktika — pirma nusiųsti gerų pavyzdžių, o po to blogų prekių, — žinoma, greitai buvo pasaulinėje rinkoje žiauriai nubausta ir daugiau beveik nebevartojama; iš antros pusės, konkurencija perprodukcijos sąlygomis net ir solidžiuosius anglus palengva stūmė į slidų kokybės bloginimo kelią ir tuo būdu padėjo vokiečiams, kurie čia neturi konkurentų. Taip mes pagaliau įsigijome stambiąją pramonę ir ėmėme vaidinti tam tikrą vaidmenį **pasaulinėje** rinkoje. Bet mūsų *stambioji* pramonė beveik išimtinai dirba vidaus rinkai (išskyrus geležies apdirbamąją pramonę, kurios gamyba žymiai viršija šalies vidaus poreikius), ir mūsų masinis eksportas susideda iš daugybės smulkių daiktų, kuriems pagaminti stambioji pramonė teikia nebent tik pusfabrikačius, o pačius daiktus daugiausia pateikia kaimo namų pramonė.

Čia ir pasireiškia puikiausiai ta „palaima", kurią teikia šių laikų darbininkui savas namelis ir žemės sklypelis. Niekur, — net Airijos namų pramonė vargu ar sudaro išimtį, — niekur nėra taip nepaprastai žemo darbo užmokesčio, kaip Vokietijos namų pramonėje. Tai, ką šeima uždirba savo darže arba žemės sklypelyje, kapitalistas, naudodamasis konkurencija, išskaito iš darbo jėgos kainos; darbininkai priversti sutikti su bet kuriuo vienetiniu atlyginimu, nes kitaip jie visiškai nieko negaus, o gyventi tiktai savo žemės ūkio produktais jie negali; be to, iš antros pusės, kaip tik šis žemės ūkis ir žemės nuosavybė pririša juos prie vienos vietos, kliudo jiems ieškoti kito darbo. Ši aplinkybė ir įgalina Vokietiją pasaulinėje rinkoje konkuruoti, realizuojant visą eilę smulkių prekių. *Visas pelnas gaunamas iš atskaitymo iš normalaus darbo užmokesčio, o visa antvertė gali būti dovanota pirkėjui.* Tokia yra nepaprasto didžiosios vokiečių eksportinių prekių dalies pigumo paslaptis.

Kaip tik ši aplinkybė daugiau negu bet kuri kita ir kitose pramonės šakose išlaiko vokiečių darbininkų darbo užmokestį ir pragyvenimo lygį žemiau už Vakarų Europos šalių darbininkų lygį. Švininis pasvaras tokių darbo kainų, kurios iš tradicijos yra žymiai žemesnės už darbo jėgos vertę, slėgia taip pat darbininkų darbo užmokestį miestuose, ir net stambiuose miestuose,

numušdamas jį žemiau už darbo jėgos vertę, — juo labiau, kad ir miestuose blogai apmokama namų pramonė užėmė senųjų amatų vietą, numušdama ir čia bendrąjį darbo užmokesčio lygį.

Mums čia paaiškėjo štai kas: tai, kas ankstesnėje istorinėje pakopoje buvo reliatyvios darbininko gerovės pagrindas — žemdirbystės ryšys su pramone, savi namai, daržas, žemės sklypelis, užtikrintas butas, — dabar, viešpataujant stambiajai pramonei, tampa ne tiktai be galo sunkiais darbininkui pančiais, bet ir didžiausia nelaime visai darbininkų klasei, pagrindu nematytai sumažinti darbo užmokestį, palyginus su jo normaliu lygiu, ir, be to, ne tiktai atskirose pramonės šakose ir atskiruose rajonuose, bet ir visoje šalyje. Nenuostabu, kad stambioji ir smulkioji buržuazija, kuri gyvena ir lobsta šių didžiulių atskaitymų iš darbo užmokesčio sąskaita, svajoja apie kaimo pramonę, apie darbininkus su nuosavais nameliais ir naujų namų pramonės šakų įvedime mato vienintelę išganingą priemonę nuo visų valstietiškų negandų!

Tai viena reikalo pusė; bet yra dar ir išvirkštinė pusė. Namų pramonė tapo plačiu Vokietijos eksporto, o kartu su tuo ir visos stambiosios pramonės pagrindu. Tai ir buvo priežastis, dėl kurios ji plačiai paplito daugelyje Vokietijos rajonų ir kasdien vis plačiau plinta. Smulkiųjų valstiečių nuskurdimas, neišvengiamas nuo to laiko, kai jų namų pramonės darbą savo pačių reikalams patenkinti panaikino konfekcinės ir mašininės gamybos pigumas, o jų gyvulininkystę ir, vadinasi, reikalingo mėšlo produkciją panaikino bendruomeninės santvarkos, bendruomeninės markos ir priverstinės sėjomainos sugriuvimas, — šis nuskurdimas į palūkininkų nagus patekusius smulkiuosius valstiečius priverstinai varo į šiuolaikinę namų pramonę. Kaip Airijoje žemvaldžių žemės renta, taip Vokietijoje lupikiškos ipotekos procentai gali būti sumokėti ne iš žemės ūkio pajamų, o tik iš namų pramonėje dirbančio valstiečio darbo užmokesčio. Bet plintant namų pramonei, kaimo vietovės viena po kitos įtraukiamos į šiuolaikinį pramonės judėjimą. Kaip tik šis kaimo vietovių revoliucionizavimas iš namų pramonės pusės ir išplėtė pramonės revoliuciją Vokietijoje daug didesnėje srityje, negu tai buvo Anglijoje ir Prancūzijoje; palyginti žemas mūsų pramonės lygis sukelia juo didesnį reikalą jai plačiai paplisti. Tuo paaiškinama, kodėl Vokietijoje, priešingai Anglijai ir Prancūzijai, revoliucinis darbininkų judėjimas taip plačiai išsiplėtė didžiojoje šalies dalyje ir nėra išimtinai susijęs su miestiniais centrais. Tuo pačiu paaiškinamas ramus, pastovus, nenutrūkstamas judėjimo pasisekimas. Todėl Vokietijoje, savaime suprantama, pergalingas sukilimas sostinėje ir kituose stambiuo-

se miestuose bus galimas tik tada, kai perversmui subręs taip pat ir dauguma smulkiųjų miestų ir didesnioji kaimo apygardų dalis. Daugiau ar mažiau normaliai vystantis, mes niekuomet negalėsime nugalėti tiktai darbininkų jėgomis, kaip nugalėjo paryžiečiai 1848 ir 1871 m., bet kaip tik todėl reakcinė provincija negalės taip pat nugalėti revoliucinės sostinės, kaip abiem atvejais atsitiko su Paryžium. Prancūzijoje judėjimas visuomet prasidėdavo nuo sostinės, o Vokietijoje — nuo stambiosios pramonės, manufaktūros ir namų pramonės rajonų; sostinė buvo tik vėliau užkariauta. Todėl, gal būt, ir ateityje iniciatyva priklausys prancūzams, bet lemiamoji pergalė gali būti laimėta tik Vokietijoje.

Bet ši kaimo namų pramonė ir manufaktūra, kurios dėl savo paplitimo tapo svarbiausia pramonės šaka Vokietijoje ir drauge su tuo vis daugiau ir daugiau revoliucionizuoja Vokietijos valstietiją, — pačios yra tiktai pirmoji tolesnio perversmo pakopa. Kaip parodė jau Marksas („Kapitalas", I t., 3-sis leid., 484—495 psl.[1]), ir joms tam tikroje išsivystymo pakopoje išmuš žuvimo valanda dėl mašinų ir fabrikinės gamybos. Ir ši valanda, rodosi, jau arti. Bet tai, kad mašininė ir fabrikinė gamyba panaikina kaimo namų pramonę ir manufaktūrą, reiškia Vokietijoje panaikinimą priemonių gyventi milijonams kaimo gamintojų, reiškia beveik pusės Vokietijos smulkiųjų valstiečių eksproprijavimą, ne tiktai namų pramonės pavertimą fabrikine, bet ir valstiečių ūkio pavertimą stambiąja kapitalistine žemdirbyste ir smulkiosios žemvaldystės pavertimą stambiais dvarininkų ūkiais, reiškia pramonės ir žemės ūkio revoliuciją kapitalo ir stambiosios žemvaldystės interesais valstiečių sąskaita. Jeigu Vokietijai lemta padaryti ir šį perversmą dar senomis visuomeninėmis sąlygomis, tai jis neabejotinai bus posūkio taškas. Jeigu iki to laiko jokioje kitoje šalyje darbininkų klasė nepaims iniciatyvos, tai antpuolį neabejotinai pradės Vokietija, ir „šauniosios karo armijos" valstiečių sūnūs narsiai čia padės.

Tuo būdu buržuazinė ir smulkiaburžuazinė utopija — kiekvienam darbininkui duoti į visišką nuosavybę namelius ir tuo būdu pririšti jį pusiau feodaliniais pagrindais prie kapitalisto — dabar įgauna visiškai kitą pavidalą. Jos įgyvendinimas reiškia visų smulkiųjų kaimo namų savininkų pavertimą pramonės naminiais darbininkais, senojo užsidarymo ir su tuo susijusio politinio dabar įtraukiamų į „socialinį sūkurį" smulkiųjų valstiečių atsilikimo panaikinimą, tai reiškia pramonės revoliucijos išsiplėtimą kaime ir pačios nejudriosios, pačios konservatyviosios gyventojų kla-

[1] Žr. *K. Marksas* ir *F. Engelsas,* Raštai, XVII t., 516—527 psl., rus. leid. *Red.*

sės pavertimą revoliucijos daigynu ir, be to, dar tai, kad namų pramonėje dirbančius valstiečius eksproprijuoja mašina, kuri prievarta stumia juos į sukilimo kelią.

Mes mielai galime palikti buržuaziniams-socialistiniams filantropams gėrėtis savo idealu, kol jie, atlikdami savąją visuomeninę kapitalistų funkciją, ir toliau įgyvendina jį išvirkščiai, socialinės revoliucijos naudai.

Fridrichas Engelsas

Londonas, 1887 m. sausio 10 d.

Parašė F. Engelsas antrajam savo veikalo „Butų klausimu" leidimui, išėjusiam Ciuriche 1887 m.

Spausdinama pagal knygos tekstą
Versta iš vokiečių kalbos

BUTŲ KLAUSIMU

I SKYRIUS

KAIP PRUDONAS SPRENDŽIA BUTŲ KLAUSIMĄ

10-jame ir sekančiuose žurnalo „Volksstaat" numeriuose yra įdėta šešių straipsnių serija butų klausimu, straipsnių, kurie verti dėmesio tik todėl, kad jie — neskaitant keleto seniai užmirštų pusiau beletristinių 40-tųjų metų rašinių — yra pirmas mėginimas persodinti Prudono mokyklą į Vokietiją. Tai toks didžiulis žingsnis atgal visos vokiškojo socializmo išsivystymo eigos atžvilgiu, socializmo, jau prieš 25 metus sudavusio kaip tiktai Prudono pažiūroms lemiamą smūgį[1], kad verta šį mėginimą tuojau pat atremti.

Vadinamoji butų stoka, kuriai šių dienų spauda skiria tokį didelį dėmesį, reiškia ne tai, kad darbininkų klasė gyvena, aplamai, bloguose, perpildytuose, nesveikuose butuose. *Ši* butų stoka nėra specifinė šių laikų ypatybė; ji net nėra viena iš kaip tik šiuolaikiniam proletariatui būdingų kančių, kuri jį išskirtų iš visų ankstesniųjų engiamųjų klasių; priešingai, ji gana vienodai slėgė visas visų laikų engiamąsias klases. *Šiai* butų stokai padaryti galą tėra tik *viena* priemonė: aplamai pašalinti dirbančiųjų klasių išnaudojimą ir engimą iš viešpataujančiosios klasės pusės. Tai, kaip butų stoka suprantama šiuo metu, yra ypatingas pablogėjimas ir be to biaurių darbininko buto sąlygų — pablogėjimas, kilęs dėl staigaus gyventojų antplūdžio į didžiuosius miestus; didžiulis butų nuomos pakilimas, dar labiau padidėjęs gyventojų susigrūdimas atskiruose namuose, kai kurių negalėjimas iš viso susirasti pastogę. Ir *ši* butų stoka tik todėl priverčia tiek daug apie save kalbėti, kad ji neapsiriboja darbininkų klase, bet kartu prislėgė ir smulkiąją buržuaziją.

Darbininkų ir dalies smulkiosios buržuazijos butų stoka mūsų šiuolaikiniuose didžiuosiuose miestuose tėra tiktai viena iš nesuskaitomų *smulkiųjų* antraeilių blogybių, kylančių iš šiuolaikinio kapitalistinio gamybos būdo. Ji visai nėra tiesioginė pasekmė to, kad kapitalistas išnaudoja darbininką *kaip* darbininką. Šis išnaudojimas yra pagrindinė blogybė, kurią siekia panaikinti socialinė

[1] Markso knygoje „Filosofijos skurdas", Briuselis ir Paryžius, 1847 m. *(Engelso pastaba.)*

revoliucija, panaikindama kapitalistinį gamybos būdą. Bet kertinis kapitalistinio gamybos būdo akmuo yra tas faktas, kad mūsų šiuolaikinė visuomeninė santvarka įgalina kapitalistą pirkti darbininko darbo jėgą jos verte, bet išgauti iš jos daug daugiau, negu jos vertę, priverčiant darbininką dirbti ilgiau, negu tai reikalinga už darbo jėgą užmokėtai kainai atgaminti. Tuo būdu pagaminta antvertė paskirstoma tarp visos kapitalistų ir žemvaldžių klasės drauge su jų apmokamais tarnais, pradedant nuo popiežiaus ir imperatoriaus ir baigiant naktiniais sargais ir kitais. Kaip vyksta šis pasiskirstymas, mūsų čia nedomina; neabejotinas vienas dalykas, kad visi, kurie nedirba, gali gyventi tik tuo, kas jiems tuo ar kitu būdu nukrinta nuo šios antvertės (plg. *Markso „Kapitalą"*, kur tai pirmą kartą išaiškinta).

Darbininkų klasės pagamintos ir iš jos be atlyginimo atimtos antvertės paskirstymas tarp nedirbančių klasių vyksta be galo pamokomų ginčų ir tarpusavio apgaudinėjimo aplinkybėmis: kadangi šis paskirstymas atliekamas pirkimo ir pardavimo keliu, vienas iš svarbiausių jo svertų yra tai, kad pardavėjas apgaudinėja pirkėją ir šis apgaudinėjimas tapo dabar smulkiojoje prekyboje, ypač didžiuosiuose miestuose, tikra pardavėjo gyvenimo sąlyga. Bet jeigu krautuvininkas arba kepėjas apgauna darbininką prekės kainos arba jos kokybės srityje, tai apgauna jį ne specifiškai kaip darbininką. Priešingai, jeigu kurioje nors vietoje tampa visuomenine taisykle tam tikras vidutinis apgaudinėjimo mastas, jis ilgainiui turi būti išlygintas, atitinkamai pakeliant darbo užmokestį. Darbininkas krautuvininko atžvilgiu stoja kaip pirkėjas, tai yra pinigų arba kredito savininkas, vadinasi, visai ne kaip darbininkas, tai yra darbo jėgos pardavėjas. Tegul apgaudinėjimas paliečia jį, kaip aplamai neturtingąją klasę, labiau negu turtingąsias visuomenės klases, bet jis nėra blogybė, paliečianti išimtinai darbininką, būdinga tiktai jo klasei.

Lygiai taip pat yra ir su butų stoka. Šiuolaikinių didžiųjų miestų augimas dirbtinai, dažnai milžiniškai pakelia kai kurių kvartalų žemės sklypų vertę, ypač miesto centre. Juose pastatyti pastatai, užuot pakėlę šią vertę, priešingai, ją pažemina, nes jie jau nebeatitinka pasikeitusių sąlygų; jie esti nugriaunami ir pakeičiami kitais. Toks visų pirma yra likimas centre esančių darbininkų butų, kurių nuoma net ir didžiausio perpildymo sąlygomis niekuomet negali arba, šiaip ar taip, gali tik labai lėtai išeiti už tam tikro maksimumo ribų. Juos nugriauna ir jų vietoje stato krautuves, sandėlius, visuomeninius pastatus. Bonapartizmas, savo Osmano asmenyje, milžinišku mastu išnaudojo Paryžiuje šią tendenciją suktybėms ir asmeniniam pralobimui. Bet Osmano

dvasia perėjo ir per Londoną, Mančesterį, Liverpulį ir, matyti, jaučiasi kaip namie ir Berlyne ir Vienoje. Rezultatas — darbininkai iš miesto centrų išstumiami į priemiesčius; butai darbininkams ir aplamai maži butai tampa reti ir brangūs; o dažnai jų ir visai negalima rasti, nes tokiomis sąlygomis statybos pramonė, kuriai brangūs butai teikia daug patogesnę dirvą spekuliacijai, stato butus darbininkams tiktai išimtiniais atvejais.

Tuo būdu ši butų stoka, be abejonės, daug žiauriau paliečia darbininką, negu labiau pasiturinčias klases; bet, panašiai kaip krautuvininkų apgaudinėjimas, ir ji taip pat nėra nelaimė, kuri slėgia išimtinai darbininkų klasę, ir turi, kiek ji paliečia darbininkų klasę, pasiekusi tam tikrą lygį ir užtrukusi tam tikrą laiką, rasti taip pat tam tikrą ekonominį atlygį.

Kaip tiktai šiomis kančiomis, kurios bendros darbininkų klasei ir kitoms klasėms, ypač smulkiajai buržuazijai, daugiausia ir rūpinasi smulkiaburžuazinis socializmas, kuriam priklauso ir Prudonas. Ir visai nėra atsitiktinė ta aplinkybė, kad mūsų vokiškasis prudonistas visų pirma imasi butų klausimo, kuris, kaip mes matėme, jokiu būdu nėra išimtinai darbininkų klausimas; nėra atsitiktinis ir tas dalykas, kad jis, priešingai, butų klausimą paskelbia tikruoju, išimtinai darbininkus liečiančiu klausimu.

„*Buto nuomininkas namų savininko* atžvilgiu — tas pat, kas *samdomasis darbininkas kapitalisto* atžvilgiu".

Tai visai netiesa.

Butų klausimas turi dvi viena prieš antrą stovinčias puses: nuomininką ir nuomotoją arba namų savininką. Pirmasis nori pirkti iš antrojo laikiną naudojimąsi butu; jis turi pinigų arba kredito, nors jis ir būtų priverstas šį kreditą pirkti iš to paties namų savininko lupikiška kaina, butų nuomos priedo pavidalu. Tai paprastas prekės pardavimas, tai ne sandėris tarp proletaro ir buržua, tarp darbininko ir kapitalisto. Nuomininkas — net jeigu jis yra darbininkas — čia pasirodo kaip *pasiturįs žmogus;* jis turi arba jau iš anksto parduoti sau būdingą prekę, darbo jėgą, kad už gautus iš šio pardavimo pinigus galėtų pirkti teisę naudotis butu, arba jis turi galėti pateikti garantijas, kad ši darbo jėga bus parduota. Čia visai trūksta tų savotiškų rezultatų, kuriuos duoda darbo jėgos pardavimas kapitalistui. Kapitalistas pirktąją darbo jėgą, pirma, priverčia atgaminti savo vertę, o antra, gaminti dar antvertę, kuri laikinai, kol ji bus paskirstyta kapitalistų klasės tarpe, palieka jo rankose. Čia tuo būdu gaminama perteklinė vertė; bendra esamosios vertės suma padidėja. Visiškai kitaip esti darant nuomos sandėrį. Kad ir kiek išplėštų

nuomotojas iš nuomininko, tai visuomet tėra tiktai jau *esamos*, anksčiau *pagamintos* vertės perdavimas, ir bendroji vertės suma, kurią turi nuomininkas ir nuomotojas *drauge*, palieka nepakitusi. Iš darbininko visada nusukama jo darbo produkto dalis, — vis tiek, ar kapitalistas jo darbą apmoka pigiau, brangiau ar pagal tikrąją jo vertę; o su nuomininku taip esti tiktai tuo atveju, kai jis esti priverstas apmokėti butą brangiau, negu jis vertas. Todėl mėginimas sutapatinti santykį tarp nuomininko ir nuomotojo su santykiu tarp darbininko ir kapitalisto yra tiesioginis šio santykio iškraipymas. Priešingai, mes čia turime reikalą su paprasčiausiu prekiniu sandėriu tarp dviejų piliečių, ir šis sandėris daromas sutinkamai su ekonominiais dėsniais, kurie reguliuoja prekių pardavimą aplamai ir prekės „žemės nuosavybė" — paskirai. Visų pirma atsižvelgiama į namų arba kalbamosios namų dalies statymo ir išlaikymo išlaidas; antroje vietoje eina žemės vertė, kurią nulemia daugiau ar mažiau palanki namų padėtis; pagaliau, dalyką nulemia santykis tarp paklausos ir pasiūlos kalbamuoju metu. Šis paprastas ekonominis santykis mūsų prudonisto galvoje atsispindi tokiu būdu:

„Kartą pastatyti namai yra *amžinas teisinis pagrindas* tam tikrai visuomeninio darbo daliai gauti, nors tikroji namų vertė būtų daugiau negu pakankamai jau seniai savininkui išmokėta butų nuomos pavidalu. Taip išeina, kad namai, pastatyti, pavyzdžiui, prieš 50 metų, per tą laiką padengia pirmines išlaidas 2, 3, 5, 10 ir t. t. kartų iš nuomos gautu pelnu".

Čia prieš mus visas Prudonas kaip ant delno. Pirma, išleidžiama iš akių, kad butų nuoma turi padengti ne tiktai namo statymo išlaidų procentus, bet taip pat ir remontą, vidutinę beviltiškų skolų ir neapmokėtos butų nuomos sumą, lygiai kaip ir nuostolius nuo kartais tuščių butų; pagaliau, kadangi namas ilgainiui tampa netinkamas gyventi ir nustoja vertės, butų nuoma turi kasmet amortizuoti atitinkamą šį namą statant įdėto kapitalo dalį. Antra, užmirštama, kad butų nuoma turi padengti ir procentus, susidariusius pakilus vertei žemės sklypo, kuriame stovi namas; kad, vadinasi, jos dalį sudaro žemės renta. Tiesa, mūsų prudonistas tuoj paaiškina, kad šis vertės priaugimas, įvykstąs žemės savininkui nedalyvaujant, pagal teisę priklauso ne jam, bet visuomenei; tačiau jis nepastebi, kad tuo pačiu jis iš esmės reikalauja panaikinti žemės nuosavybę; šiuo klausimu mes čia plačiau nekalbėsime, nes tai mus perdaug toli nuvestų. Pagaliau, jis nepastebi, kad visame šiame sandėryje kalbama ne apie namo pirkimą iš savininko, bet tiktai apie teisę naudotis juo tam tikrą laiką. Prudonas, kuris niekuomet nesirūpino tikrosiomis faktinėmis sąlygomis, kuriomis vyksta kuris nors ekonominis reiškinys, negali, žinoma,

išsiaiškinti, kuriuo būdu pirminė namo statymo išlaidų suma tam tikromis aplinkybėmis per 50 metų gali būti dešimteriopai apmokėta butų nuomos pavidalu. Užuot šį visai nesunkų klausimą ištyręs ekonomiškai ir tvirtai nustatęs, ar tikrai ir kuriuo būdu jis prieštarauja ekonominiams dėsniams, jis išsigelbsti drąsiai peršokdamas iš ekonomijos į jurisprudenciją: „Kartą pastatyti namai yra *amžinas teisinis pagrindas*" tam tikrai kasmetinei nuomai gauti. Kaip tat įvyksta, *kuriuo būdu* namas *tampa* teisiniu pagrindu, apie tai Prudonas nutyli. O juk kaip tik tat jis ir turėtų paaiškinti. Ištyręs tai, jis būtų radęs, kad visi teisiniai pagrindai pasaulyje, kad ir kaip amžini jie būtų, negalėtų suteikti namui tokios jėgos, kad per penkiasdešimt metų nuomos pavidalu būtų gauta dešimteriopai ta suma, kuri buvo išleista jam pastatyti, ir kad tokius rezultatus tegali duoti tiktai ekonominės sąlygos (kurios gali būti visuomenės pripažintos teisinių pagrindų pavidalu). O čia jam vėl tektų pradėti nuo pradžių.

Visas Prudono mokslas remiasi šiuo išganingu šuoliu iš ekonominės tikrovės į teisinę frazeologiją. Kai tiktai narsusis Prudonas pameta iš akių ekonominį reiškinių sąryšį — o tai jam atsitinka kiekvienu rimtu klausimu, — jis išsigelbsti, pabėgdamas į teisės sritį ir apeliuodamas į *amžinąjį teisingumą*.

„Prudonas iš pradžių semia savąjį amžinojo teisingumo, justice éternelle, idealą iš teisinių santykių, atitinkančių prekinę gamybą; tuo, prie progos pasakysime, jis duoda taip paguodžiamą visiems filisteriams įrodymą, kad prekinės gamybos forma yra tokia pat amžina, kaip ir teisingumas. Po to jis, priešingai, stengiasi sutinkamai su šiuo teisingumo idealu pertvarkyti tikrąją prekinę gamybą ir ją atitinkančią tikrąją teisę. Ką mes pasakytume apie chemiką, kuris, užuot tyrinėjęs tikruosius medžiagų apykaitos dėsnius ir jų pagrindu sprendęs tam tikrus uždavinius, panorėtų medžiagų apykaitą pertvarkyti sutinkamai su „natūralumo ir gimininguomo" „amžinomis idėjomis"? Kai mums sakoma, kad palūkininkavimas prieštarauja „amžinajam teisingumui", „amžinajai tiesai", „amžinajam savitarpiškumui" ir kitoms „amžinosioms tiesoms", tai argi mes sužinome apie palūkininkavimą nors truputį daugiau, negu žinojo dar bažnyčios tėvai, kai jie sakė, jog palūkininkavimas prieštarauja „amžinajam gailestingumui", „amžinajam tikėjimui", „amžinajai dievo valiai"?" (*Marksas*, Kapitalas, I t., 45 psl.)[1].

---

[1] Žr. *K. Marksas* ir *F. Engelsas*, Raštai, XVII t., 95—96 psl., rus. leid. *Red.*

Mūsų prudonistui sekasi ne geriau, kaip jo ponui ir mokytojui:

„Nuomos sutartis yra vienas iš tūkstančio mainų sandėrių, kurie šiuolaikinės visuomenės gyvenime yra taip reikalingi, kaip kraujo apytaka gyvulio kūne. Natūralu, kad ši visuomenė suinteresuota tuo, kad visi šie mainų sandėriai būtų prisisunkę *teisinės idėjos,* t. y., kad visur jie būtų atliekami sutinkamai su griežtais teisingumo reikalavimais. Vienu žodžiu, ekonominis visuomenės gyvenimas turi, kaip sako Prudonas, pakilti iki *ekonominės teisės* aukščio. O iš tikrųjų, kaip žinoma, esti kaip tik priešingai".

Ar galima buvo pagalvoti, kad po penkerių metų po to, kai Marksas taip trumpai ir taikliai pavaizdavo prudonizmą kaip tik iš šios lemiamosios pusės, bus galima spausdinti vokiečių kalba tokius niekus? Ką gi reiškia visa ši nesąmonė? Nieko kita, išskyrus tai, kad praktinės tvarkančių šiuolaikinę visuomenę ekonominių dėsnių pasekmės įžeidžia autoriaus teisingumo jausmą ir kad jis turi kilnų norą, kad šis dalykas būtų kaip nors pataisytas. — Taip, jeigu rupūžės turėtų uodegas, jos nebūtų rupūžės! Ir argi kapitalistinis gamybos būdas nėra „prisisunkęs teisinės idėjos", būtent idėjos, kad jis turi teisę išnaudoti darbininkus? O jeigu autorius pareiškia mums, kad tai nėra *jo* teisinė idėja, argi mes pasistumiame bent žingsnį priekin?

Tačiau grįžkime prie butų klausimo. Čia mūsų prudonistas duoda savo „teisinei idėjai" visišką valią ir pavaišina mus tokia jaudinama deklamacija:

„Mes nesvyruodami tvirtiname, kad nėra baisesnio pasityčiojimo iš visos mūsų pagarsėjusio šimtmečio kultūros, kaip tas faktas, jog didžiuosiuose miestuose 90 ir daugiau procentų gyventojų neturi pastogės, kurią jie galėtų pavadinti savąja. Tikrasis dorinio ir šeimos egzistavimo centras, namų židinys, nunešamas socialinio sūkurio... Mes šiuo atžvilgiu stovime daug žemiau už laukinius. Trogloditas turi savo urvą, australietis savo molinę lūšnelę, indėnas savo nuosavą židinį, — o šių laikų proletaras faktiškai kabo ore" ir t. t.

Šioje jeremijadoje prudonizmas pasireiškia visu savo reakcingumu. Šiuolaikinei revoliucinei klasei, proletariatui, sukurti buvo absoliučiai reikalinga, kad būtų perpiauta bambagyslė, rišanti buvusį darbininką prie žemės. Rankinis audėjas, kuris greta savo staklių turėjo savo namelį, daržėlį ir lauko sklypelį, nepaisant viso skurdo ir visos politinės priespaudos, buvo tylus, patenkintas žmogus, „kupinas pamaldumo ir pagarbumo", nusiimdavo kepurę prieš turtuolius, kunigus ir valdininkus ir buvo visas kiaurai prisigėręs vergo dvasios. Kaip tik šiuolaikinė stambioji pramonė, kuri pririštą prie žemės darbininką pavertė visiškai neturinčiu nuosavybės, išvaduotu nuo visų paveldėtų pančių, *beteisiu* proletaru, — kaip tik ši ekonominė revoliucija sukūrė sąlygas, kuriomis tiktai ir galima nuversti dirbančiosios klasės išnaudojimą pasku-

tiniu jo pavidalu, kapitalistinės gamybos pavidalu. Ir štai ateina šis verkšlenąs prudonistas ir verkia dėl to, kad darbininkai išvaromi iš savo namų, lyg tai būtų didelis žingsnis atgal, tuo tarpu, kai tai kaip tik ir buvo pirmiausioji jų dvasinio išsivadavimo sąlyga.

Prieš 27 metus (knygoje „Darbininkų klasės padėtis Anglijoje") aš bendrais bruožais aprašiau kaip tik šį darbininkų išvarymo iš savo namų procesą, kaip jis vyko XVIII amžiuje Anglijoje. Niekšybės, kurias tuomet darė žemvaldžiai ir fabrikantai, žalinga materialinė ir moralinė įtaka, kurią turėjo turėti šis išvarymas visų pirma jo paliestiems darbininkams, ten taip pat deramai pavaizduoti. Bet ar galėjo man ateiti į galvą įžiūrėti šiame kalbamomis aplinkybėmis būtiname istoriniame išsivystymo procese žingsnį atgal — „žemiau už laukinius"? Neįmanoma. 1872 m. Anglijos proletaras stovi neišmatuojamai aukščiau už 1772 m. kaimo audėją su jo „namų židiniu". Ir argi trogloditas savo urve, australietis savo molinėje lūšnoje, indėnas su savo židiniu kada nors padarys birželio sukilimą arba sukurs Paryžiaus Komuną?

Kad materialinė darbininkų būklė, įvedus kapitalistinę gamybą stambiu mastu, aplamai pablogėjo, — tuo abejoja tiktai buržua. Bet argi mes dėl to turime su ilgesiu žvalgytis atgal į (taip pat labai skurdžius) egiptiečių mėsos puodus, į smulkią kaimo pramonę, kuri auklėjo tiktai vergiškas sielas, arba į „laukinius"? Priešingai. Tiktai šiuolaikinės stambiosios pramonės sukurtasis, nuo visų paveldėtų pančių, tarp jų ir nuo tų, kurie rišo jį prie žemės, išvaduotasis ir į didelius miestus suvarytasis proletariatas gali padaryti didįjį socialinį perversmą, kuris padarys galą bet kuriam klasiniam išnaudojimui ir bet kuriam klasiniam viešpatavimui. Buvusieji kaimo rankiniai audėjai su namų židiniu niekuomet nebūtų įstengę to padaryti, jiems niekuomet nebūtų atėjusi tokia mintis, o dar mažiau jie būtų norėję ją įgyvendinti.

Prudonui, priešingai, visa pastarųjų šimto metų pramonės revoliucija, garo jėga, stambioji fabrikinė gamyba, kuri rankų darbą pakeičia mašinomis ir tūkstantį kartų padidina gamybinę darbo jėgą, — yra nepaprastai nemalonus įvykis, kažkas tokio, ko, tiesą sakant, neturėjo nė būti. Smulkusis buržua Prudonas siekia tokio pasaulio, kuriame kiekvienas gaminasi atskirą savarankišką produktą, tinkamą nedelsiant suvartoti ir išmainyti rinkoje; jeigu, be to, kiekvienam atlyginama visa jo darbo produkto vertė kito produkto pavidalu, tai esti patenkintas „amžinasis teisingumas" ir žemėje įgyvendintas geriausias pasaulis. Bet šį prudoninį geriausią pasaulį jau užuomazgoje sumindžiojo progresuojąs pramonės išsivystymas, kuris jau seniai sunaikino atskirą darbą

visose stambiosiose pramonės šakose ir kuris kiekvieną dieną vis labiau naikina jį smulkiose ir smulkiausiose šakose, pakeisdamas jį visuomeniniu darbu, besiremiančiu mašinomis ir pavergtomis gamtos jėgomis, darbu, kurio gatavas produktas, tinkamas nedelsiant išmainyti arba suvartoti, yra bendras kūrinys daugelio asmenų, per kurių rankas jis turėjo pereiti. Ir kaip tik šios pramonės revoliucijos dėka gamybinė žmogaus darbo jėga pasiekė tokį aukštį, kad tapo galima — pirmą kartą per visą žmonijos egzistavimo laiką — protingai padalijus darbą tarp visų, ne tiktai gaminti tokiu mastu, kuris būtų pakankamas gausiam visų visuomenės narių vartojimui ir turtingam atsargos fondui, bet ir palikti kiekvienam pakankamai laisvo laiko, kad galima būtų iš istoriškai paveldėtos kultūros — mokslo, meno, bendro gyvenimo formų ir t. t. — pasiimti visa tai, kas iš tikrųjų yra vertinga, ir ne tiktai pasiimti, bet ir iš viešpataujančios klasės monopolio paversti tai bendruoju visos visuomenės lobiu ir padėti jam toliau vystytis. Čia ir yra lemiamasis punktas. Kai tiktai žmogaus darbo gamybinė jėga išsivystė iki tokio aukščio, — išnyksta bet kuris pretekstas viešpataujančiai klasei egzistuoti. Juk paskutinis pagrindas, ginant klasinius skirtumus, buvo visuomet šis: turi egzistuoti klasė, kuriai nereikėtų kasdien varginti savęs užsidirbant kasdieninę duoną ir kuri turėtų laiko dirbti protinį darbą visuomenei. Šiems plepalams, kurie iki šiol turėjo nemažą istorinį pateisinimą, kartą visiems laikams pakirto šaknis pramoninė pastarojo šimtmečio revoliucija. Viešpataujančios klasės egzistavimas kiekvieną dieną tampa vis didesne kliūtimi pramonės gamybinei jėgai vystytis ir lygiai taip pat — mokslui, menui, o ypač kultūringoms bendro gyvenimo formoms vystytis. Didesnių nemokšų už mūsų šiuolaikinius buržua niekuomet nebuvo.

Bet visa tai bičiuliui Prudonui nė kiek nerūpi. Jis trokšta „amžinojo teisingumo“ ir nieko daugiau. Kiekvienas turi gauti mainais už savo produktą visas darbo pajamas, pilną savojo darbo vertę. Bet išskaičiuoti ją šiuolaikinės pramonės produkte yra nelengvas darbas. Šiuolaikinė pramonė užtemdo kaip tik tą kiekvieno atskiro žmogaus dalyvavimo bendrajame produkte dalį, kuri, esant ankstesniam atskiram rankų darbui, pati savaime pasireikšdavo pagamintame produkte. Toliau, šiuolaikinė pramonė vis labiau ir labiau pašalina pavienius mainus, kuriais paremta visa Prudono sistema, būtent — tiesioginius mainus tarp dviejų gamintojų, iš kurių kiekvienas išsimaino antrojo produktą, kad jį suvartotų. Todėl per visą prudonizmą eina reakcinis bruožas — pasišlykštėjimas pramonės revoliucija ir čia atviras, čia prideng-

tas siekimas išmesti lauk visą šiuolaikinę pramonę, garo mašinas, verpimo mašinas ir kitas negeroves ir grįžti į seną, garbingą rankų darbą. Kad kartu mes neteksime devynių šimtų devyniasdešimt devynių tūkstantųjų gamybinės jėgos, kad visa žmonija bus pasmerkta baisiausiai darbo vergijai, kad badas taps bendra taisykle, — ką visa tai reiškia, jeigu tiktai mums pavyks suorganizuoti mainus taip, kad kiekvienas gautų „visas darbo pajamas" ir kad būtų įgyvendintas „amžinasis teisingumas"?

Fiat justitia, pereat mundus!

Tegul žūsta pasaulis, bet tegul triumfuoja teisingumas!

Ir pasaulis dėl šios prudoninės kontrrevoliucijos pražūtų, jeigu ją aplamai galima būtų įgyvendinti.

Beje, savaime suprantama, kad ir esant šiuolaikinės stambiosios pramonės sąlygotai visuomeninei gamybai, kiekvienam gali būti užtikrintos „visos jo darbo pajamos", kiek ši frazė aplamai turi prasmės. O prasmės ši frazė teturi tik tuo atveju, jeigu ji suprantama plačiai, būtent, kad ne kiekvienas atskiras darbininkas tampa šių „visų savo darbo pajamų" savininku, bet kad visa visuomenė, susidedanti iš vienų tiktai darbininkų, yra savo darbo bendro produkto savininkas, produkto, kurį ji iš dalies paskirsto vartoti savųjų narių tarpe, iš dalies sunaudoja savo gamybos priemonėms atstatyti ir padidinti, o iš dalies sukaupia kaip rezervinį gamybos ir vartojimo fondą.

* * *

Po viso to, kas buvo aukščiau pasakyta, mes jau iš anksto galime žinoti, kaip mūsų prudonistas išspręs didį butų klausimą. Iš vienos pusės, jis reikalauja, kad kiekvienas darbininkas turėtų savo nuosavą, jam priklausantį butą, kad mes daugiau nebūtume *žemesni už laukinius*. Iš antros pusės, jis įtikinėja, kad dvigubas, trigubas, penkiagubas arba dešimčiagubas pirminių namo statymo išlaidų apmokėjimas butų nuomos pavidalu, kaip kad esti iš tikrųjų, remiasi *teisiniu pagrindu* ir kad šis teisinis pagrindas prieštarauja *„amžinajam teisingumui"*. Klausimas išsprendžiamas paprastai: mes panaikiname teisinį pagrindą ir, remdamiesi amžinuoju teisingumu, paskelbiame mokamą butų nuomą mokesčiu paties buto kainai padengti. Priėmus tokias prielaidas, kuriose jau glūdi galutinė išvada, žinoma, užtenka to vikrumo, kurį turi bet kuris šarlatanas, ištraukti iš kišenės iš anksto paruoštam rezultatui ir girtis nesugriaunama logika, kurios padarinys jis yra.

Taip ir čia. Butų nuomos panaikinimas paskelbiamas būtinybe, ir būtent tokia forma, kad kiekvienas nuomininkas būtų paverstas savojo buto savininku. Kaip gi tai padaryti? Labai paprastai:

„Nuomojamas butas išperkamas... Buvusiam namų savininkui išmokama jo namo vertė iki paskutinio skatiko. Vietoj to, kad mokama už butą nuoma būtų, kaip anksčiau, duoklė, kuria nuomininkas apmoka amžinąją kapitalo teisę, vietoj to, nuo tos dienos, kai paskelbtas nuomojamųjų butų išpirkimas, nuomininko mokama tiksliai nustatyta suma virsta kasmetiniu mokėjimu į jo nuosavybę perėjusiam butui apmokėti... Visuomenė... tuo būdu pavirsta nepriklausomų laisvų butų savininkų visuma".

Prudonistas laiko nusikaltimu prieš amžinąjį teisingumą tai, kad namų savininkas nedirbdamas gali gauti iš savo į namą įdėto kapitalo rentą ir procentus. Jis dekretuoja, kad tai reikia sustabdyti, kad į namus įdėtasis kapitalas neturi daugiau duoti procentų, o kadangi jis yra pirktas žemės sklypas, jis neturi duoti ir žemės rentos. Bet mes matėme, kad kapitalistinis gamybos būdas, šiuolaikinės visuomenės pagrindas, tuo visai nepaliečiamas. Mazginis taškas, apie kurį sukasi darbininko išnaudojimas, tai — darbo jėgos pardavimas kapitalistui ir tai, kaip kapitalistas išnaudoja šį sandėrį, priversdamas darbininką gaminti daug daugiau, negu sudaro apmokėta darbo jėgos vertė. Šis sandėris tarp kapitalisto ir darbininko ir sukuria visą tą antvertę, kuri po to paskirstoma tarp įvairių kapitalistų rūšių ir jų tarnų žemės rentos, prekybos pelno, kapitalo procentų, mokesčių ir kt. pavidalu. Ir štai ateina mūsų prudonistas ir pareiškia, kad jeigu *vienai vienintelei* kapitalistų *rūšiai,* — ir, be to, tokiems kapitalistams, kurie betarpiškai visai neperka darbo jėgos, vadinasi, ir neverčia gaminti antvertės, — būtų uždrausta gauti pelną, arba procentus, tai tat būtų žingsnis priekin! Iš darbininkų klasės atimto neapmokėto darbo kiekis nė kiek nepasikeistų, jeigu namų savininkai rytoj netektų galimybės priversti mokėti sau rentą ir procentus; tai betgi nekliudo mūsų prudonistui pareikšti:

„Butų nuomos panaikinimas tuo būdu yra vienas iš *vaisingiausių ir kilniausių siekimų,* kilusių revoliucinės idėjos gelmėse; socialinei demokratijai jis turi tapti *pirmaeiliu reikalavimu*".

Lygiai taip pat šūkauja pats maestro Prudonas, kurio kudakavimas taip pat visuomet yra atvirkščiai proporcingas padėtojo kiaušinio didumui.

Bet įsivaizduokite tokią puikią padėtį, kai kiekvienas darbininkas, smulkusis buržua ir buržua bus priverstas kasmetinių mokėjimų keliu iš pradžių tapti daliniu, o po to ir visišku savojo buto savininku! Pramoninėse Anglijos apygardose, kur yra stambi pramonė, bet maži darbininkų nameliai, ir kur kiekvienas vedęs darbininkas gyvena atskirame namelyje, — tai turėtų dar tam tikrą prasmę. Bet smulkioji Paryžiaus, kaip ir daugumos stambiųjų kontinento miestų, pramonė yra papildoma didelių namų, kur drauge gyvena dešimt, dvidešimt, trisdešimt šeimų. Išganingo,

nuomojamųjų butų išpirkimą skelbiančio dekreto paskelbimo dieną koks nors Peteris dirba, sakysime, mašinų fabrike Berlyne. Praslinkus vieneriems metams jis jau yra, tarkime, penkioliktosios savo buto dalies savininkas, buto, turinčio vieną kambarėlį penktajame aukšte kur nors prie Hamburgo vartų. Jis netenka darbo ir netrukus pasirodo panašiame bute trečiame aukšte su puikiu reginiu į kiemą Pothofe, Hanoveryje, kur jis, išgyvenęs penkis mėnesius, įsigyja lygiai $^{1}/_{36}$ dalį nuosavybės, kai staiga streikas perkelia jį į Miuncheną ir suteikia jam, išgyvenusiam mieste vienuolika mėnesių, nuosavybės teisę lygiai į $^{11}/_{180}$ gana tamsaus rūsio už Ober-Angergasės. Tolesni persikraustymai, kurie mūsų laikais taip dažnai atsitinka darbininkui, užkaria jam toliau: $^{7}/_{360}$ ne mažiau padoraus buto S. Galene, $^{23}/_{180}$ kito — Lidse ir $^{347}/_{56223}$ — tiksliai išskaičiuota, kad nebūtų pažeistas „amžinasis teisingumas" — dar trečio buto Serene. Ką gi daryti mūsų Peteriui su visomis šiomis butų dalelėmis? Kas jam duos jų tikrąją vertę? Kur jam ieškoti savo įvairių buvusių butų likusių dalių savininko arba savininkų? Ir kaip bus su nuosavybės santykiais bet kuriame dideliame name, kurio aukšte yra, sakysime, dvidešimt butų ir kuris — pasibaigus išpirkimo terminui ir panaikinus butų nuomą — priklauso gal būt trims šimtams dalinių savininkų, išblaškytų po visą pasaulį? Mūsų prudonistas atsakys, kad tuo laiku jau bus prudoninis mainų bankas, kuris kiekvienam bet kuriuo metu už bet kurį darbo produktą išmokės visas darbo pajamas, vadinasi, išmokės visą vertę ir už kiekvieną buto dalį. Bet, pirma, čia mums nerūpi prudoninis mainų bankas, nes straipsniuose butų klausimu jis niekur net neminimas; antra, jis remiasi keista paklaida, kad jeigu kas nori parduoti prekę, tai jis visuomet būtinai ras ir pirkėją, kuris užmokės visą vertę; ir, trečia, anksčiau negu Prudonas padarė šį atradimą, jis, tasai atradimas, jau spėjo ne kartą subankrutuoti Anglijoje darbininkų mainų prekyvietės vardu[1].

Visas šis įsivaizdavimas, kad darbininkas turi *pirktis* savo butą, taip pat remiasi jau mūsų pažymėtu reakciniu Prudono principu, kad šiuolaikinės stambiosios pramonės sukurtos sąlygos yra nesveikos antaugos ir kad reikia prievarta, — tai yra prieš tą srovę, kuria visuomenė eina jau šimtą metų, — grąžinti šią visuomenę į tokią padėtį, kuriai esant, bendra taisyklė yra senas, inertiškas rankinis atskiro gamintojo darbas ir kuri aplamai yra ne kas kita, kaip idealizuotas žuvusios ir dar tebežūstančios smulkiosios ama-

1 Engelsas turi galvoje Roberto Oueno mėginimą sukurti darbininkų prekyvietes produktams mainyti, naudojant darbo talonus, kurių vienetas buvo darbo laiko valanda. *Red.*

tinės gamybos atstatymas. Jeigu darbininkai būtų vėl atmesti atgal į šią inertišką būklę, jeigu „socialinis sūkurys" būtų laimingai pašalintas, tai darbininkas, žinoma, galėtų vėl naudotis „namų židinio" nuosavybe ir tuomet aukščiau pateiktoji išpirkimo teorija pasirodytų ne taip absurdiška. Bet Prudonas užmiršta, kad tam įgyvendinti jam tektų iš pradžių pasukti pasaulinės istorijos laikrodžio rodyklę šimtą metų atgal, o tuo pačiu šiuolaikinius darbininkus vėl padaryti tokiomis pat ribotomis, šliaužiojančiomis, pataikaujančiomis vergų sielomis, kaip kad buvo jų seneliai.

O kiek šiame prudoniniame butų klausimo sprendime yra racionalaus, praktiškai įgyvendinamo turinio, tiek jis jau dabar yra vykdomas, ir šis vykdymas kilo ne iš „revoliucinės idėjos gelmių", bet... iš pačių stambiųjų buržua. Paklausykime, ką apie tai 1872 m. kovo 16 d. rašo puikus Ispanijos laikraštis „Emancipacion"[1] Madride:

„Yra ir antras būdas butų klausimui išspręsti, kurį pasiūlė Prudonas, iš pirmo žvilgsnio puikus, bet arčiau įsižiūrėjus pasirodęs visiškai bejėgis. Prudonas pasiūlė nuomininkus paversti išsimokėtiniais pirkėjais, kad kasmet išmokama butų nuoma būtų įskaitoma kaip dalinis buto vertės padengimas, o nuomininkas, praėjus tam tikram laikui, taptų šio buto savininku. Šis būdas, kuris Prudonui atrodė labai revoliucinis, dabar vartojamas visose šalyse spekuliantų kompanijų, kurios, tuo būdu pakeldamos butų nuomą, priverčia išmokėti sau dvigubą ir trigubą namų vertę. Ponas Dolfusas ir kiti stambieji šiaurių-rytų Prancūzijos fabrikantai įgyvendino šią sistemą ne tiktai tam, kad uždirbtų pinigų, bet, be to, dar ir turėdami politinę užpakalinę mintį.

Protingesnieji viešpataujančiųjų klasių vadai visuomet stengėsi padidinti smulkiųjų savininkų skaičių, kad sukurtų sau armiją prieš proletariatą. Buržuazinės praėjusio šimtmečio revoliucijos suskaldė stambiąją bajorijos ir bažnyčios žemėvaldą į smulkią sklypinę nuosavybę, — tai dabar nori padaryti ir Ispanijos respublikonai su dar tebeesančia stambiąja žemėvalda, — ir tuo būdu sukūrė smulkiųjų žemės savininkų klasę, tapusią nuo to laiko pačiu reakcingiausiu visuomenės elementu ir nuolatine kliūtimi revoliuciniam miestų proletariato judėjimui. Napoleonas III, sumažindamas atskiras valstybės paskolų kupiūras, ketino sukurti tokią pat klasę miestuose, o p. Dolfusas su kompanija, parduodami savo darbininkams mažus butus su sąlyga kasmet mokėti, siekia nuslopinti darbininkų tarpe bet kurią revoliucinę dvasią ir tuo pat metu su šios žemės nuosavybės pagalba pririšti juos prie fabriko, kuriame jie jau pradėjo dirbti. Tuo būdu Prudono planas ne tiktai neatnešė darbininkų klasei jokio palengvinimo, bet net pakrypo tiesiog prieš ją"[2].

---

[1] *„Emancipacion" („Išsivadavimas")* — savaitraštis, I Internacionalo marksistinių sekcijų Ispanijoje organas; ėjo Madride nuo 1871 m. birželio mėn. iki 1873 m. imtinai. *Red.*

[2] Apie tai, kaip savaime iškyla toks butų klausimo sprendimas, pririšant darbininką prie nuosavo „namo" arti didžiųjų arba augančių Amerikos miestų, liudija ši vieta iš vieno Eleonoros Marks-Eveling laiško iš Indianopolio, rašyto 1886 m. lapkričio 28 d.: „Kanzas-Sityje, arba, tiksliau, arti jo,

Kaip gi išspręsti butų klausimą? Šių laikų visuomenėje jis sprendžiamas visai taip pat, kaip bet kuris kitas visuomeninis klausimas: laipsnišku ekonominiu paklausos ir pasiūlos išlyginimu, o tai yra toks sprendimas, kuris nuolat pats kelia klausimą iš naujo, t. y. neduoda jokio sprendimo. Kaip išspręs šį klausimą socialinė revoliucija, tai priklauso ne tik nuo laiko ir vietos aplinkybių, tai yra susiję taip pat su daug toliau siekiančiais klausimais, kurių tarpe vienas iš svarbiausių — miesto ir kaimo priešingumo panaikinimo klausimas. Kadangi mes neprasimanome utopinių būsimosios visuomenės santvarkos sistemų, tai būtų daugiau nei tuščias darbas ties šiuo dalyku sustoti. Neabejotina viena, būtent, kad jau dabar dideliuose miestuose yra pakankamai gyvenamųjų pastatų, kad būtų galima tuojau pašalinti tikrą „butų *stoką*", protingai naudojant šiuos pastatus. Tai yra įvykdoma, suprantama, tik eksproprijuojant dabartinius savininkus ir tuose namuose apgyvendinant benamius darbininkus arba darbininkus, dabar gyvenančius perdaug tirštai gyvenamuose namuose. Ir kai tik proletariatas išsikovos politinę valdžią, tokia priemonė, visuomenės gerovės interesų diktuojama, bus tiek pat lengvai įvykdoma, kaip kad ir kitos ekspropriacijos ir butų užėmimai, vykdomi šių laikų valstybės.

* * *

Bet mūsų prudonistas nepatenkintas savo pasiekimais butų klausimu. Jis turi šį klausimą iš nuodėmingos žemės iškelti į aukštesniojo socializmo sritį tam, kad parodytų, jog ir ten šis klausimas yra esminė „socialinio klausimo dalis".

„Tarkime, kad kapitalo produktyvumas, — o tai anksčiau ar vėliau turi įvykti, — iš tikrųjų yra paimtas už ragų, pavyzdžiui, priėmus pereinamąjį įstatymą, kuris *tvirtai nustato procentų dydį — iš visų kapitalų vieną procentą*, be to, siekia palaipsniui ir šį procentų dydį priartinti prie nulio; tuo būdu galų gale nieko daugiau nebus apmokama, išskyrus *darbą, reikalingą kapitalo apyvartai*. Suprantama, šis įstatymas apima ir namus, ir butą, kaip ir visus kitus produktus... Pats savininkas pirmas pasistengs parduoti namus, nes šiaip jo namai pasiliktų tušti, o įdėtasis į juos kapitalas tiesiog būtų be naudos".

---

mes matėme skurdžias mažytes medines lūšneles iš kokių trijų kambarių, dar visai tuščioje vietovėje; žemės sklypas kaštavo 600 dolerių ir buvo kaip tik tokio didumo, kad jame galėjo tilpti mažytis namelis; pastarasis pats kaštavo dar 600 dolerių, vadinasi, viso 4 800 markių už nelaimingą mažytę landynę, už valandos kelio nuo miesto, pelkėtoje dykynėje". Tuo būdu darbininkams tenka imti sunkias ipotekines skolas, kad tik įsigytų šiuos butus, ir tada jie iš tikrųjų tampa savo šeimininkų vergais; jie pririšti prie savo namų, jie negali pasitraukti ir yra priversti sutikti su bet kuriomis jiems siūlomomis darbo sąlygomis. *(Engelso pastaba 1887 m. leidime.)*

Šis teiginys yra vienas iš pagrindinių Prudono katekizmo tikėjimo simbolių ir yra ryškus jame viešpataujančios painiavos pavyzdys.

„Kapitalo produktyvumas" yra nesąmonė, kurią Prudonas neapsižiūrėjęs pasiskolino iš buržuazinių ekonomistų. Tiesa, buržuaziniai ekonomistai taip pat pradeda nuo teiginio, kad darbas yra bet kokio turto šaltinis ir visų prekių vertės mastas; bet jie taip pat turi išaiškinti, kuriuo būdu kapitalistas, įdedąs kapitalą į pramonės arba amatų įmonę, galų gale ne tiktai susigrąžina įdėtąjį kapitalą, bet gauna dar ir pelno. Jie todėl yra priversti susipainioti įvairiausių rūšių prieštaravimuose ir tam tikrą produktyvumą priskirti taip pat ir kapitalui. Nėra geresnio įrodymo, kaip giliai dar yra įklimpęs Prudonas buržuaziniame mąstymo būde, kaip ši jo pasisavinta maniera kalbėti apie kapitalo produktyvumą. Mes jau pradžioje matėme, kad vadinamasis „kapitalo produktyvumas" yra ne kas kita, kaip jam būdinga ypatybė (esant dabartiniams visuomeniniams santykiams, be kurių jis visai nebūtų kapitalas) pasisavinti neapmokėtą samdomųjų darbininkų darbą.

Bet nuo buržuazinių ekonomistų Prudonas skiriasi tuo, kad jis nepritaria šiam „kapitalo produktyvumui", bet, priešingai, randa, kad jis pažeidžia „amžinąjį teisingumą". Jis kaip tik ir kliudo darbininkui gauti visas savo darbo pajamas. Taigi, jį reikia panaikinti. O kuriuo gi būdu? — Tuo, kad *procentų norma* prievartinių įstatymų bus sumažinta ir galų gale paversta nuliu. Tuomet, mūsų prudonisto nuomone, kapitalas liausis buvęs produktyvus.

Paskolinto *piniginio* kapitalo procentai tėra tiktai pelno dalis; pelnas iš pramoninio ar prekybinio kapitalo tėra tiktai dalis antvertės, kurią kapitalistų klasė atėmė iš darbininkų klasės neapmokėto darbo pavidalu. Ekonominiai dėsniai, kurie reguliuoja procentų normą, yra tiek nepriklausomi nuo dėsnių, kurie nulemia antvertės normą, kiek tai aplamai yra galima vienos ir tos pačios visuomeninės formos dėsnių atžvilgiu. O dėl šios antvertės paskirstymo tarp atskirų kapitalistų, tai aišku, kad pramonininkams ir pirkliams, į kurių įmones yra įdėta daug kitų kapitalistų kapitalo, pelno norma, visoms kitoms aplinkybėms nepasikeitus, turi pakilti tuo pat mastu, kuriuo krinta procentų norma. Tuo būdu procentų normos sumažinimas ir pagaliau panaikinimas iš tikrųjų visai „nepaimtų už ragų" vadinamojo „kapitalo produktyvumo", bet tiktai kitaip paskirstytų tarp atskirų kapitalistų iš darbininkų klasės atimtą neapmokėtą antvertę ir užtikrintų ne darbininko pirmenybę pramoninio kapitalisto atžvilgiu, bet pramoninio kapitalisto pirmenybę rentininko atžvilgiu.

Prudonas savo teisiniu požiūriu procentų normą, kaip ir visus ekonominius reiškinius, aiškina ne visuomeninės gamybos sąlygomis, bet valstybės įstatymais, kuriais šios sąlygos yra aplamai išreiškiamos. Šiuo požiūriu, kuris nė trupučio neleidžia įsivaizduoti ryšio tarp valstybės įstatymų ir visuomeninių gamybos sąlygų, šie valstybės įstatymai neišvengiamai atrodo visiškai savavališki įsakymai, kurie bet kuriuo momentu su tokiu pat pasisekimu gali būti pakeisti visai priešingais. Todėl Prudonui nieko nėra lengviau, kaip išleisti dekretą — jeigu tiktai jis turėtų tam galios, — kuriuo procentų norma sumažinama iki vieno procento. Bet jeigu visos kitos visuomeninės sąlygos paliks kaip buvusios, tai šis prudoninis dekretas egzistuos tiktai popieriuje. Nepaisant jokių dekretų, procentų normą kaip ir anksčiau reguliuos ekonominiai dėsniai, nuo kurių ji priklauso ir šiuo metu. Kreditingi žmonės kaip ir anksčiau, priklausomai nuo aplinkybių, skolinsis pinigus iš 2, 3, 4 ir daugiau procentų, su tuo tiktai skirtumu, kad rentininkai taps labai apdairūs ir skolins pinigus tiktai tokiems žmonėms, iš kurių pusės nereikės bijotis teismo. Be to, šis didysis planas atimti iš kapitalo jo „produktyvumą" yra prieštvaninės kilmės; jis toks pat senas, kaip *įstatymai dėl palūkininkavimo*, kurie turi tikslą tik apriboti procentų normas ir kurie dabar yra visur panaikinti, nes praktikoje jie visuomet buvo laužomi arba apeinami, ir valstybė buvo priversta pripažinti savo bejėgiškumą visuomeninės gamybos dėsnių atžvilgiu. Ir štai šių neįvykdomų viduramžinių įstatymų atstatymas turi „paimti už ragų kapitalo produktyvumą"! Kaip skaitytojas mato, kuo labiau studijuoji prudonizmą, tuo reakcingesnis jis pasirodo.

Ir kai procentų norma tuo būdu yra sumažinta iki nulio, vadinasi, procentai iš kapitalo panaikinti, tuomet „nieko daugiau nebus apmokama, išskyrus darbą, reikalingą kapitalo apyvartai". Tai turi reikšti, kad palūkanų panaikinimas yra lygus pelno ir net antvertės panaikinimui. Bet jeigu ir būtų galima dekreto keliu *iš tikrųjų* panaikinti palūkanas, — koks būtų to rezultatas? — *Rentininkų* klasei nebūtų daugiau prasmės duoti savo kapitalus paskolos pavidalu, bet ji imtų juos savo pačios rizika investuoti į savas pramonės įmones arba į akcines bendroves. Kapitalistų klasės atimtosios iš darbininkų klasės antvertės kiekis pasiliktų nepakitęs, pasikeistų tiktai jo paskirstymas, bet ir tai nežymiai.

Iš tikrųjų mūsų prudonistas išleidžia iš akių, kad jau dabar buržuazinėje visuomenėje perkant prekes vidutiniškai niekas daugiau neapmokama, išskyrus „darbą, reikalingą kapitalo apyvartai" (tai turi reikšti: tam tikrai prekei pagaminti). Darbas yra visų prekių vertės mastas, ir šiuolaikinėje visuomenėje —

paliekant nuošaliai rinkos svyravimus — yra visai negalimas dalykas, kad, vidutiniškai ir aplamai paėmus, prekės būtų apmokamos brangiau negu joms pagaminti reikalingas darbas. Ne, ne, mielasis prudoniste, dalykas visai kitas: dalykas tas, kad „darbas, reikalingas kapitalo apyvartai" (vartojant Jūsų painią išsireiškimo manierą), tiesiog *nėra pilnai apmokamas!* Kaip tai įvyksta, Jūs galite pasiskaityti Markso raštuose („Kapitalas", I t., 128—160 psl.)[1].

Bet tai dar ne viskas. Jeigu panaikinami procentai *iš kapitalo* (*Kapital*zins), panaikinami taip pat ir *nuom*pinigiai (*Miet*zins)[2]. Nes „šis įstatymas apima ir namus, ir butą, kaip ir visus kitus produktus". Tai visiškai panašu į tą senąjį majorą, kuris įsakė pašaukti savo savanorį: „Klausykite! Jūs, girdėjau, esate daktaras, — užeikite retkarčiais pas mane; kada turi žmoną ir septynetą vaikų, visuomet atsiras ką gydyti".

Savanoris: „Dovanokite, pone majore, aš esu filosofijos daktaras!"

Majoras: „Man tai vis tiek, daktaras yra daktaras".

Taip ir su mūsų prudonistu: nuompinigiai (Mietzins) ar procentai iš kapitalo (Kapitalzins) — jam tai vis tiek, procentai yra procentai, daktaras yra daktaras. Mes aukščiau matėme, kad nuomos kainą (Mietpreis), kuri liaudies vadinama nuompinigiais (Mietzins), sudaro: 1) iš dalies žemės renta, 2) iš dalies procentai iš statybos kapitalo, įskaitant ir statybos rangovo pelną, 3) iš dalies remonto ir draudimo išlaidos, 4) iš dalies statybos kapitalo padengimas (amortizacija) kasmetiniais įmokėjimais, įskaitant ir pelną, pagal tai, kaip namai palaipsniui darosi nebetinkami.

Dabar jau net aklam turi būti aišku, kad „pats savininkas pirmas pasistengs parduoti namus, nes šiaip jo namai pasiliktų tušti, o įdėtasis į juos kapitalas tiesiog būtų be naudos". Aišku. Panaikinus procentus iš skolinamojo kapitalo, nė vienas namų savininkas negalės daugiau gauti nė vieno fenigo nuompinigių už savo namą tiesiog todėl, kad nuompinigius (Miete) galima taip pat pavadinti nuomos *procentu* (Miet*zins*), ir todėl, kad pastarajame yra dalis, kuri yra tikrasis procentas iš kapitalo. Daktaras yra daktaras. Jeigu paprastų kapitalo procentų atžvilgiu įstatymus dėl palūkininkavimo galima buvo padaryti neveiksmingus tiktai juos apeinant, tai butų nuomos dydžio jie niekuomet

---

[1] Žr. *K. Marksas* ir *F. Engelsas,* Raštai, XVII t., 183—215 psl., rus. leid. *Red.*

[2] Pažodžiui — „nuomos procentai". *Red.*

nė iš tolo nepalietė. Prudonui pirmajam buvo lemta įsivaizduoti, kad jo naujasis įstatymas dėl palūkininkavimo, nežiūrint nieko, reguliuos ir palaipsniui panaikins ne tiktai paprastus procentus iš kapitalo, bet ir sudėtingą butų nuomą (Mietzins). Bet kam gi tuomet pirkti už didelius pinigus iš namų savininko šiuos „tiesiog nenaudingus" namus ir kodėl gi namų savininkas tokiomis aplinkybėmis negalėtų dar primokėti pinigų, kad atsikratytų „tiesiog nenaudingais" namais ir kad jam daugiau nereikėtų daryti išlaidų remontui, — tai mums palieka paslaptis.

Po šio didelio žygio aukštesniojo socializmo (suprasocializmo, kaip sakė maestro Prudonas) srityje mūsų prudonistas tariasi turįs teisę suplasnoti dar aukščiau.

„Dabar telieka tiktai padaryti dar kai kurias išvadas, norint iš visų pusių pilnutinai nušviesti taip svarbų mūsų tyrinėjimo dalyką".

Kurios gi tos išvados? Šios išvados taip pat mažai išplaukia iš to, kas buvo pasakyta aukščiau, kaip gyvenamųjų namų nuvertinimas išplaukia iš procentų normos panaikinimo, ir reiškia, išvadavus jas nuo išpūstos ir iškilmingos mūsų autoriaus frazeologijos, tiktai tat, kad samdomųjų butų išpirkimo reikalui geriau užbaigti pageidaujama: 1) tiksli dalyko statistika, 2) gera sanitarinė policija ir 3) statybos darbininkų draugijos, kurios galėtų imtis pačios statyti naujus namus. Visa tai, žinoma, labai geri, puikūs dalykai, bet tiktai, nepaisant visos šios turgiškai rėksmingos frazeologijos, jie toli gražu negali „pilnutinai nušviesti" prudoninės idėjinės painiavos tamsos.

Kas atliko tokius žygius, tas turi teisę kreiptis į vokiečių darbininkus su rimtu pamokslu:

„Šie ir panašūs klausimai, kaip mums atrodo, yra visai verti socialinės demokratijos dėmesio... Tegu ji stengiasi su tokiu pat aiškumu, kaip čia buvo išnagrinėtas butų klausimas, išnagrinėti ir kitus nemažiau svarbius klausimus, kaip *kreditas, valstybinės skolos, privatinės skolos, mokesčiai ir kt.*" ir taip toliau.

Tuo būdu mūsų prudonistas žada mums visą eilę straipsnių „panašiais klausimais", ir jeigu jis visus šiuos klausimus išnagrinės taip pat išsamiai, kaip ir kalbamąjį „taip svarbų dalyką", tai „Volksstaat" bus aprūpintas rankraščiais visiems metams. Mes, beje, jau iš anksto galime atspėti atsakymus, — viskas baigsis tuo, kas jau buvo pasakyta: procentai iš kapitalo bus panaikinti, tuo pačiu išnyks procentai, mokami už valstybines ir privatines skolas, kreditas taps nemokamas ir taip toliau. Tas pats magiškas žodis pritaikomas ir bet kuriam kitam dalykui, ir kiekvienu atskiru atveju su nepermaldaujamu logiškumu gaunamas tas nuo-

stabus rezultatas, kad, panaikinus procentus iš kapitalo, daugiau nebereikia mokėti palūkanų už pasiskolintus pinigus.

Tiesa, puikūs ir klausimai, kuriais gąsdina mus mūsų prudonistas. *Kreditas!* Kokio kredito reikia darbininkui, išskyrus kreditą nuo algos iki algos arba lombardo kreditą? Ar jam šis kreditas bus teikiamas veltui, ar už procentus, net už lupikiškus lombardų procentus, — ar didelis bus jam skirtumas? Ir jeigu net darbininkui, aplamai kalbant, ir būtų iš to naudos, vadinasi, ir darbo jėgos gamybos išlaidos taptų pigesnės, — tai argi nesumažėtų ir darbo jėgos kaina? — Bet buržua, ir ypač smulkiajam buržua, kreditas yra svarbus klausimas, o smulkiajam buržua būtų ypatingai patogu, jeigu jis bet kuriuo metu galėtų gauti kredito, ir, be to, dar be procentų. „Valstybinės skolos"! Darbininkų klasė žino, kad ji jų nedarė, o kai ji paims valdžią, ji paliks jas mokėti tiems, kurie jų pridarė. „Privatinės skolos"! — žiūrėk kreditą. — „Mokesčiai"! Dalykas, kuris labai domina buržuaziją, bet darbininkus — labai mažai: tai, ką darbininkas išmoka mokesčių pavidalu, įeina galų gale į darbo jėgos gamybos išlaidas ir, vadinasi, turi būti kapitalisto atlyginta. Visi šie punktai, kurie čia mums buvo iškelti kaip be galo svarbūs darbininkų klasei klausimai, iš tikrųjų tėra esmingai svarbūs tik buržua ir dar labiau — smulkiajam buržua, o mes tvirtiname, priešingai Prudonui, kad darbininkų klasė visai nėra pašaukta rūpintis šių klasių interesais.

Apie didįjį, darbininkus iš tikrųjų liečiantį klausimą apie santykius tarp kapitalisto ir samdomojo darbininko, apie klausimą, kuriuo būdu kapitalistas gali lobti iš savųjų darbininkų darbo, apie tai mūsų prudonistas nekalba nė žodžio. Jo ponas ir mokytojas, tiesa, tyrinėjo šį klausimą, tačiau nė kiek jo neišaiškino ir net paskutiniuose savo veikaluose iš esmės nenuėjo šiuo atžvilgiu toliau už „Skurdo filosofiją", kurios visą niekingumą dar 1847 m. taip puikiai demaskavo Marksas.

Labai liūdna, kad darbininkai, kalbą romanų kalbomis, dvidešimt penkerius metus neturėjo beveik jokio kito socialistinio dvasios peno, išskyrus šio „Antrosios imperijos socialisto" rašinius. Būtų dvigubai liūdna, jeigu prudonistinė teorija užtvindytų dabar ir Vokietiją. Bet bijotis to nereikia. Teorinis Vokietijos darbininkų lygis penkiomis dešimtimis metų pralenkė prudonizmą, ir užtenka tai parodyti *vienu* tiktai butų klausimo pavyzdžiu, kad mums nebereikėtų toliau rūpintis šiuo atžvilgiu.

II SKYRIUS
KAIP BURŽUAZIJA SPRENDŽIA BUTŲ KLAUSIMĄ

I

Skyriuje, paskirtame *prudonistiniam* butų klausimo sprendimui, buvo parodyta, kaip labai šiuo klausimu yra betarpiškai suinteresuota smulkioji buržuazija. Bet ir stambiajai buržuazijai jis turi žymios, nors ir netiesioginės reikšmės. Šiuolaikinis gamtos mokslas parodė, kad vadinamieji „blogieji kvartalai", kuriuose yra susigrūdę darbininkai, yra visų periodiškai aplankančių mūsų miestus epidemijų židiniai. Cholera, šiltinė, karštligė, raupai ir kitos niokojamos ligos platina savo bakterijas šių darbininkų kvartalų užkrėstame ore ir užnuodytame vandenyje; ten jos beveik niekuomet neišnyksta, o tinkamomis sąlygomis išsivysto į visuotines epidemijas ir tuomet išeina už savųjų židinių ribų į sveikesnes miesto dalis su geresniu oru, kur gyvena ponai kapitalistai. Viešpataujanti kapitalistų klasė negali nebaudžiama leisti sau malonumą pasmerkti darbininkų klasę epideminėms ligoms; pasekmės krinta ant pačių kapitalistų, ir giltinė skinasi jų tarpe savo aukas taip pat negailestingai, kaip ir darbininkų tarpe.

Kaip tiktai tat buvo moksliškai nustatyta, meilės žmonijai kupini buržua užsidegė tauriu susirūpinimu savųjų darbininkų sveikata. Ėmė steigti draugijas, rašyti knygas, ruošti projektus, svarstyti ir leisti įstatymus, kad išnaikintų vis pasikartojančių epidemijų šaltinius. Imta tyrinėti darbininkų butų sąlygas, mėginta pataisyti opiausius trūkumus. Ypatingai energinga veikla buvo išvystyta Anglijoje, kur buvo daugiausia stambių miestų ir kur, vadinasi, stambiesiems buržua daugiausia grėsė pavojus; buvo paskirtos vyriausybinės komisijos sanitarinėms darbininkų klasės gyvenimo sąlygoms ištirti; jų ataskaitos, pagirtinai skirdamosi nuo visų kontinentinių šaltinių tikslumu, pilnumu ir bešališkumu, buvo pagrindas naujiems, daugiau ar mažiau radikaliems įstatymams. Kad ir kaip netobuli yra ir šie įstatymai, jie vis dėlto be galo pralenkia viską, kas iki šiol padaryta šia kryptimi kontinente. Nepaisant to, kapitalistinė visuomenės santvarka nuolat sukelia piktžaizdžių, apie kurių gydymą čia kalbama, taip neišvengiamai, kad net Anglijoje šis gydymas vargu ar pajudėjo nors žingsnį priekin.

Vokietijoje, kaip paprastai, prireikė daug ilgesnio laiko, kol nuolat esantieji ir čia antkryčio šaltiniai išsivystė iki tokio aštrumo, kokio reikėjo mieguistai stambiajai buržuazijai išjudinti. Beje, palengva važiuodamas, toliau nuvažiuosi, ir štai pagaliau ir pas mus atsirado buržuazinė literatūra visuomeninės sanitarijos ir butų klausimais, kuri yra vandeningos ištraukos iš svetimų, daugiausia anglų pirmatakų, ištraukos, kurioms garsiomis ir išpūstomis frazėmis apgaulingai suteikiama aukštesnio išmanymo išvaizda. Šiai literatūrai priklauso knyga: *Dr. Emilis Zaksas. „Dirbančiųjų klasių butų sąlygos ir jų reforma"*. Viena, 1869 m.[1] Aš šią knygą pasirinkau buržuazinėms pažiūroms į butų klausimą išdėstyti tiktai todėl, kad joje mėginama apimti kiek galima visą buržuazinę literatūrą šiuo klausimu. Bet gera gi ir ši literatūra, kuri yra mūsų autoriaus „šaltinis"! Iš Anglijos parlamento ataskaitų, kurios iš tikrųjų yra pagrindiniai šaltiniai, minimos tik trys pačios senosios; visa knyga parodo, kad autorius *niekuomet nematė nė vienos iš jų;* užtat jis pateikia visą eilę banaliai buržuazinių, tauramaniškai miesčioniškų ir veidmainiškai filantropiškų rašinių: Diukpesjo, Robertsas, Holas, Huberas, Anglijos socialinių mokslų (tiksliau, socialinių niekų) kongreso darbai, Prūsijos dirbančiųjų klasių globos sąjungos žurnalas, Austrijos oficiali Paryžiaus pasaulinės parodos ataskaita, oficialios bonapartistinės tos pačios parodos ataskaitos, „Illustrated London News"[2], „Über Land und Meer"[3] ir pagaliau „pripažintas autoritetas", „aštraus praktinio proto", „įtikinamo kalbos įtaigingumo" žmogus, — būtent... *Julius Faucheris*. Šiame šaltinių sąraše trūksta nebent „Gartenlaube", „Kladderadatsch" ir šaulio Kučkės[4].

Kad dėl p. Zakso pažiūrų nekiltų jokių nesusipratimų, jis 22 psl. pareiškia:

„Socialine ekonomija mes vadiname liaudies ūkio mokslą, taikomą socialiniams klausimams, tiksliau sakant, — sumą tų priemonių ir būdų, kuriuos šis mokslas mums siūlo *vadinamosioms(!) neturtingosioms klasėms pakelti iki turtingųjų klasių lygio, remiantis „geležiniais" šio mokslo dėsniais, dabar viešpataujančios visuomeninės santvarkos rėmuose"*.

[1] *Sax E.*, Die Wohnungszustände der arbeitenden Klassen und ihre Reform. Wien, 1869. *Red.*

[2] *„Illustrated London News"* (*„Iliustruotos Londono Naujienos"*) — paplitęs iliustruotas buržuazinis savaitraštis, įsteigtas 1842 m. *Red.*

[3] *„Über Land und Meer"* (*„Sausuma ir Jūromis"*) — iliustruotas beletristinis žurnalas, ėjęs nuo 1858 m. Štutgarte. *Red.*

[4] *„Gartenlaube"* (*„Palapinė"*) — miesčioniškas šeimos skaitymų žurnalas. „Šaulys Augustas Kučkė" — poetas Gothelfas Hofmanas, populiarių patriotinių dainų iš 1870—1871 m. Prancūzijos—Prūsijos karo laikų autorius. *Red.*

Mes nenagrinėsime painios sąvokos, kad „liaudies ūkio mokslas“, arba politinė ekonomija, aplamai rūpinasi kuriais nors kitais klausimais, išskyrus „socialinius“. Mes iš karto imsimės pagrindinio punkto. Dr. Zaksas reikalauja, kad buržuazinės ekonomijos „geležiniai dėsniai“, „dabar viešpataujančios visuomeninės santvarkos rėmai“, kitaip tariant — kapitalistinis gamybos būdas paliktų nepakeistas ir kad vis dėlto „vadinamųjų neturtingųjų klasių“ padėtis būtų pakelta „iki turtingųjų klasių lygio“. Bet juk neišvengiama kapitalistinio gamybos būdo prielaida yra ne vadinamosios, bet tikros neturtingosios klasės egzistavimas, kuri neturi nieko parduoti, išskyrus darbo jėgą, ir kuri todėl yra priversta pardavinėti šią darbo jėgą pramonės kapitalistams. P. Zakso atrastojo naujojo mokslo — „socialinės ekonomijos“ uždavinys, vadinasi, yra šis: rasti priemones ir būdus tam, kad viduje visuomeninės santvarkos, pagrįstos priešingumu tarp kapitalistų — visų žaliavų, gamybos įrankių ir pragyvenimo priemonių savininkų, iš vienos pusės, ir neturtingųjų samdomųjų darbininkų, teturinčių tiktai savo darbo jėgą ir daugiau nieko, iš antros pusės, — kad šios visuomeninės santvarkos rėmuose visi samdomieji darbininkai galėtų virsti kapitalistais, nenustodami būti samdomaisiais darbininkais. P. Zaksas tariasi išsprendęs šį klausimą. Ar jis nebus toks malonus nurodyti mums, kuriuo būdu visus Prancūzijos armijos kareivius, iš kurių juk kiekvienas nuo Napoleono I laikų nešiojasi savo kuprinėje maršalo lazdą, galima paversti feldmaršalais, kad jie nesiliautų buvę paprasti kareiviai. Arba kuriuo būdu visus 40 milijonų Vokietijos imperijos valdinių padaryti Vokietijos imperatoriais!

Buržuazinio socializmo esmė kaip tik ir yra noras išsaugoti visų šiuolaikinių visuomenės nelaimių pagrindą ir tuo pat metu pašalinti šias nelaimes. Buržuaziniai socialistai, kaip sakoma jau „Komunistų Manifeste“, nori „išgydyti visuomenės negeroves, kad tuo sutvirtintų buržuazinės visuomenės egzistavimą“; jie nori turėti *„buržuaziją be proletariato“*. Mes matėme, kad p. Zaksas lygiai taip pat formuluoja klausimą. Jo išsprendimą jis mato butų klausimo išsprendime; jis yra tos nuomonės, kad „pagerinant dirbančiųjų klasių butus, galima būtų sėkmingai palengvinti aprašytąjį fizinį ir dvasinį skurdą, o tuo pačiu — t. y. plačiai pagerinant *vienas tiktai* butų sąlygas — didesnioji šių klasių dalis galėtų būti pakelta iš savosios vargu ar žmogaus vertos egzistencijos balos į skaisčias materialinės ir dvasinės gerovės aukštybes“ (14 psl.). Prie progos pasakysime, kad buržuazijos interesai reikalauja užtušuoti faktą, kad egzistuoja proletariatas, kurį sukūrė buržuaziniai gamybiniai santykiai ir kuris yra jų tolesnio

buvimo sąlyga. Todėl p. Žaksas pasakoja mums 21 psl., kad kaip dirbančiąsias klases reikia suprasti, greta tikrųjų darbininkų, visas „neturtingąsias visuomenines klases", „aplamai smulkiuosius žmones — amatininkus, našles, pensininkus(!), žemuosius valdininkus ir t. t.". Buržuazinis socializmas paduoda ranką smulkiaburžuaziniam!

Iš kur gi kyla butų stoka? Kaip ji atsirado? Ponui Zaksui, kaip geram buržua, nedera žinoti, kad ji yra būtinas buržuazinės visuomenės formos produktas; kad be butų stokos negali egzistuoti tokia visuomenė, kur didžiulė dirbančiųjų masė turi gyventi išimtinai iš darbo užmokesčio, vadinasi, iš pragyvenimo priemonių sumos, būtinos gyvybei palaikyti ir giminei toliau išsaugoti; kur nauji mašininės technikos patobulinimai ir t. t. nuolat atima darbą iš daugybės darbininkų; kur smarkūs, reguliariai pasikartoją pramonės svyravimai, iš vienos pusės, sąlygoja gausios rezervinės nedirbančiųjų darbininkų armijos egzistavimą, o iš antros pusės, kartkartėmis išmeta į gatvę didelę bedarbių masę; kur darbininkai susitelkia masėmis didžiuosiuose miestuose, ir, be to, sparčiau, negu esamomis sąlygomis sukuriami jiems butai; kur, vadinasi, biauriausi kiauliatvarčiai visuomet susiras nuomininkus; kur pagaliau namų savininkas, būdamas kapitalistas, ne tiktai turi teisę, bet dėl konkurencijos tam tikru mastu net yra įpareigotas negailestingai spausti iš savosios namų nuosavybės didžiausią butų nuomą. Tokioje visuomenėje butų stoka yra visai ne atsitiktinybė, ji yra būtina institucija; su visomis savo įtakomis sveikatai ir t. t. ji gali būti pašalinta tiktai tuomet, kai visa visuomeninė santvarka, kuri ją pagimdo, bus iš pagrindų pertvarkyta. Bet apie tai buržuaziniam socializmui nedera žinoti. Jis *nedrįsta* butų stokos aiškinti esamomis sąlygomis. Jam, vadinasi, nelieka nieko kita, kaip pamokomomis frazėmis aiškinti ją žmonių sugedimu, taip sakant, pirmąja nuodėme.

„Ir čia reikia pripažinti, — vadinasi, negalima paneigti (kokia drąsi išvada!), — kad kaltė... iš dalies tenka *patiems darbininkams,* ieškantiems butų, o iš dalies, ir žymiai didesniu laipsniu — tiems, kurie imasi patenkinti šį poreikį, arba tiems, kurie, turėdami savo žinioje reikiamas priemones, net ir nesiima šios pareigos, — *turtingosioms, aukštesniosioms visuomenės klasėms.* Pastarųjų kaltė... yra ta, kad jos nesirūpina užtikrinti pakankamos gerų butų pasiūlos".

Kaip Prudonas iš ekonomijos mus perkelia į jurisprudenciją, taip čia mūsų buržuazinis socialistas iš ekonomijos tempia mus į moralės sritį. Ir tai visai natūralu. Kas kapitalistinį gamybos būdą, šiuolaikinės buržuazinės visuomenės „geležinius dėsnius" paskelbia esant nepaliečiamus ir vis dėlto nori pašalinti jų nemalonias,

bet būtinas pasekmes, tam nelieka nieko kita, kaip sakyti kapitalistams moralinius pamokslus, kurių jaudinamas poveikis tuoj vėl išgaruoja asmeninių interesų, o prireikus — ir konkurencijos įtakoje. Šie moraliniai pamokslai visiškai panašūs į vištos pamokslus tvenkinio pakraštyje, kur linksmai plaukioja jos išperėti ančiukai. Ančiukai vaikšto vandeniu, nors jame nėra rąstų, o kapitalistai siekia pelno, nors jame nėra širdies. „Piniginiuose reikaluose širdingumui nėra vietos" — sakė jau senis Hanzemanas, kuris tai geriau išmanė, negu p. Zaksas.

„Geri butai taip brangūs, kad didžioji darbininkų dalis *visiškai negali* jais naudotis. Stambusis kapitalas... bailiai vengia statyti butus dirbančiosioms klasėms.., todėl šios klasės, tenkindamos savo poreikį turėti butą, dažniausiai patenka į spekuliacijos pinkles".

Šlykšti spekuliacija! Stambusis kapitalas, žinoma, niekuomet nespekuliuoja! Bet ne pikta valia, o tiktai nežinojimas kliudo stambiajam kapitalui spekuliuoti darbininkų butais:

„Namų savininkai visai *nežino,* kokį didelį ir svarbų vaidmenį... vaidina normalus buto poreikio patenkinimas; *jie nežino, ką jie daro žmonėms,* taip neatsakingai siūlydami jiems, kaip paprastai esti, blogus, žalingus butus, ir pagaliau jie *nežino,* kaip jie tuo būdu kenkia sau patiems" (27 psl.).

Bet kad atsirastų butų stoka, kapitalisto nežinojimą turi papildyti darbininko nežinojimas. Pripažinęs, kad „žemiausi" darbininkų „sluoksniai", „kad nepaliktų visai be pastogės, yra nuolat priversti(!) ieškoti sau nakvynės kur pakliuvo ir šiuo atžvilgiu yra visai neapsaugoti ir bejėgiai", p. Zaksas pasakoja mums:

„Juk visiems yra žinomas faktas, kad daugelis iš jų (darbininkų) lengvapėdiškai, bet daugiausia dėl neišmanymo, kone virtuoziškai atima iš savo organizmo natūralaus vystymosi ir sveiko gyvenimo sąlygas, *visiškai nieko neišmanydami* apie racionalią higieną, o ypač apie tai, kokią didžiulę reikšmę turi šiuo atžvilgiu butas" (27 psl.).

Bet čia ir išlenda buržua asilo ausys. Tuo tarpu, kai kapitalistų „kaltė" išgaravo nežinojime, darbininkų nežinojimas tėra tiktai proga juos apkaltinti. Paklausykite:

„Tuo būdu (būtent, dėl nežinojimo) išeina, kad jie, norėdami sutaupyti nors truputį iš butpinigių, apsigyvena tamsiuose, drėgnuose, ankštuose butuose, trumpai tariant, butuose, kurie yra pasityčiojimas iš visų higienos reikalavimų... kad dažnai keletas šeimų nuomoja drauge vieną butą, net vieną tiktai kambarį, — vis tam, kad mažiau išleistų butui, tuo tarpu kai *girtavimui ir įvairiausioms tuščioms pramogoms* jie *tiesiog nuodėmingu būdu išeikvoja* savo pajamas".

Pinigai, kuriuos darbininkai „išeikvoja degtinei ir tabakui" (28 psl.), „smuklės gyvenimas su visomis savo liūdnomis pasekmėmis, kuris, lyg švino pasvaras, be paliovos traukia darbininkų

luomą į purvą", — štai kas, kaip tikras švino pasvaras, įstrigo p. Zakso gerklėje. Kad esamomis sąlygomis girtavimas darbininkų tarpe yra toks pat būtinas jų gyvenimo sąlygų produktas, kaip šiltinė, nusikaltimai, parazitai, teismo antstolis ir kitos visuomeninės ligos, toks būtinas, kad galima iš anksto apskaičiuoti vidutinį girtaujančių žmonių skaičių, — p. Zaksui taip pat nedera žinoti. Beje, dar mano senasis pradinės mokyklos mokytojas sakydavo: „Prasti žmonės eina į smuklę, o ponai — į klubą", o kadangi aš esu buvęs ir vienur ir kitur, tai galiu tat patvirtinti.

Visi šie plepalai apie abiejų pusių „nežinojimą" suvedami į nuvalkiotas frazes apie kapitalo ir darbo interesų harmoniją. Jeigu kapitalistai suprastų savo tikruosius interesus, jie duotų darbininkams gerus butus ir aplamai sudarytų jiems geresnes sąlygas; o jeigu darbininkai suprastų savo tikruosius interesus, jie nestreikuotų, nesižavėtų socialdemokratija, nepolitikuotų, o paklusniai sektų paskui savuosius viršininkus kapitalistus. Bet, deja, abi pusės savo interesais laiko visai ne tai, ką skelbia p. Zaksas ir jo nesuskaitomi pirmatakai. Kapitalo ir darbo harmonijos evangelija skelbiama štai jau 50 metų, buržuazinė filantropija jau paklojo krūvą pinigų, mėgindama pavyzdinėmis įstaigomis įrodyti šią harmoniją; o dalykai, kaip mes pamatysime žemiau, per šiuos penkiasdešimt metų nė trupučio nepasikeitė.

Mūsų autorius dabar imasi klausimą spręsti praktiškai. Kaip mažai revoliucingas buvo Prudono projektas padaryti darbininkus savo butų *savininkais,* matyti jau iš to, kad buržuazinis socializmas dar prieš jį mėgino, o ir šiandien dar tebemėgina praktiškai įgyvendinti šį projektą. Ponas Zaksas taip pat pareiškia, kad butų klausimą galima visiškai išspręsti, tik butų nuosavybei perėjus į darbininkų rankas (58 ir 59 psl.). Dar daugiau, tik pagalvojus apie tai, jį apima lyrinė ekstazė ir jis prapliumpa šia įkvėpta tirada:

„Kažką savotiško turi būdingas žmogui žemės nuosavybės ilgesys, — šis potraukis, kurio nepajėgė susilpninti net šiuolaikinis *karštligiškai pulsuojąs vertelgiškas gyvenimas.* Tai nesąmoningas jautimas to, koks svarbus ūkinis laimėjimas yra įsigyti žemės nuosavybę. Drauge su ja žmogus gauna tvirtą pagrindą, jis tartum įleidžia į žemę tvirtas šaknis, ir kiekvienas ūkis (!) turi joje patvariausią pagrindą. Bet palaiminga žemės nuosavybės jėga siekia toli už šios materialinės naudos ribų. Kas yra toks laimingas, kad gali pavadinti savu žemės sklypą, tas *yra pasiekęs aukščiausią iš įsivaizduojamų ūkinės nepriklausomybės pakopų;* jis turi sritį, kur gali *vienvaldiškai* kaip tinkamas tvarkytis; jis *pats sau ponas,* jis turi tam tikrą jėgą ir *užtikrintą prieglaudą* juodai dienai; jo sąmoningumas auga, o kartu su tuo auga ir jo moralinė jėga. Iš čia kyla didžiulė nuosavybės reikšmė šiam klausimui... Darbininkas, šiandien bejėgis prieš konjunktūros svyravimus, nuolat priklausomas nuo darbdavio, tuo pačiu tam tikru laipsniu išsivaduotų iš šios nepatvarios padėties; *jis taptų kapitalistu* ir būtų apsaugotas nuo

nedarbo arba nedarbingumo pavojaus ryšium su tuo atsiradusio jam kredito, įkeitus nekilnojamą turtą. *Tuo būdu jis iš neturtingosios klasės iškiltų į turtingąją*" (63 psl.).

Ponas Zaksas, matyti, taria, kad žmogus savo esme yra valstietis; šiaip jis nebūtų mūsų stambiųjų miestų darbininkams priskyręs žemės nuosavybės ilgesio, kurio niekas iki šiol pas juos nesurado. Mūsų miestų darbininkams pirmoji gyvenimo sąlyga yra kilnojimosi laisvė, ir žemės nuosavybė gali jiems tapti tik pančiais. Duokite jiems nuosavus namus, pririškite juos vėl prie žemės, ir jūs sulaužysite jų pasipriešinimo jėgą prieš fabrikantų siekimą sumažinti darbo užmokestį. Atskiras darbininkas prireikus gal ir galėtų parduoti savo namelį, bet kilus rimtam streikui ir visuotinei pramonės krizei, turėtų patekti į rinką pardavimui visi namai, kurie priklauso šio įvykio paliestiems darbininkams; vadinasi, šie namai arba visai nerastų pirkėjų, arba būtų pardavinėjami daug pigiau už savikainą. Jeigu net jie visi ir surastų pirkėjus, tai visa didžioji p. Zakso butų reforma ir vėl pasibaigtų niekais, ir jam tektų vėl iš naujo pradėti. Beje, poetai gyvena fantazijos pasaulyje; taip gyvena ir p. Zaksas, įsivaizduojąs, kad žemvaldys „yra pasiekęs aukščiausią ūkinės nepriklausomybės pakopą", kad jis turi „užtikrintą prieglaudą", kad jis „*tampa kapitalistu* ir yra apsaugotas nuo nedarbo arba nedarbingumo pavojaus ryšium su tuo atsiradusio jam kredito, įkeitus nekilnojamą turtą" ir taip toliau. Bet tegu p. Zaksas įsižiūri į smulkiuosius Prancūzijos ir mūsų Pareinės valstiečius; jų namai ir laukai be saiko apkrauti ipotekomis, jų derlius dar nenupiautas priklauso jų kreditoriams, o jų „srityje" vienvaldiškai, savo nuožiūra tvarkosi ne jie, bet palūkininkas, advokatas ir teismo antstolis. Tai iš tikrųjų aukščiausia iš įsivaizduojamų ekonominės nepriklausomybės pakopų... palūkininkui. O tam, kad darbininkai kaip galima greičiau atiduotų savuosius namelius taip vienvaldiškai tvarkyti palūkininkui, geranoris p. Zaksas rūpestingai nurodo jiems atsiradusį jiems *kreditą, įkeičiant nekilnojamą turtą,* kuriuo jie gali pasinaudoti nedarbo ir nedarbingumo atveju, užuot tapę našta vargšų globojimo įstaigoms.

Šiaip ar taip, dabar p. Zaksas išsprendė pradžioje iškeltą klausimą: darbininkas „*tampa kapitalistu*", įsigydamas savą namelį.

Kapitalas yra viešpatavimas neapmokėtam kitų darbui. Vadinasi, darbininko namelis tampa kapitalu tik tuomet, kai jis jį išnuomoja kitam asmeniui ir butų nuomos pavidalu pasisavina šio kito asmens darbo produkto dalį. Bet darbininkas, gyvendamas namuose pats, tuo pačiu kliudo namui virsti kapitalu, kaip švarkas liaujasi buvęs kapitalu tuo pat momentu, kai aš nusiperku

jį iš siuvėjo ir apsivelku. Darbininkas, turįs tūkstanties talerį į vertės namelį, tiesa, jau ne proletaras, bet reikia būti p. Zaksu jam kapitalistu pavadinti.

Tačiau kapitalistinis mūsų darbininko veidas turi dar ir antrą pusę. Tarkime, kad kurioje nors pramonės apylinkėje tapo taisykle, kad kiekvienas darbininkas turi savą namelį. Tokiu atveju *šios apylinkės darbininkų klasė naudojasi nemokamais butais;* buto išlaidos daugiau nebeįeina į jos darbo jėgos vertę. Bet kiekvienas darbo jėgos gamybos išlaidų sumažėjimas, t. y. kiekvienas ilgesnis darbininkui gyvybiškai būtinų produktų kainų sumažėjimas yra lygus, „remiantis geležiniais liaudies ūkio mokslo dėsniais", darbo jėgos vertės sumažėjimui, ir todėl galų gale jo pasekmė yra atitinkamas darbo užmokesčio sumažėjimas. Tuo būdu darbo užmokestis vidutiniškai nukristų vidutine sutaupyta butų nuomos suma, t. y. darbininkas mokėtų buto nuomą už savo paties namą, bet ne taip, kaip anksčiau, pinigais namų savininkui, bet neapmokėtu darbu fabrikantui, kuriam jis dirba. Tuo būdu įdėtosios į namelį darbininko santaupos iš tikrųjų taptų tam tikros rūšies kapitalu, bet kapitalu ne jam, o kapitalistui, kuris duoda jam darbo.

Tuo būdu ponui Zaksui net popieriuje nepavyksta savojo darbininko paversti kapitalistu.

Prie progos pastebėsime, kad tai, kas pasakyta aukščiau, liečia visas vadinamąsias socialines reformas, kurios suvedamos į santaupas arba į darbininko pragyvenimo priemonių atpiginimą. Šios reformos arba tampa visuotinės, ir tuomet paskui jas seka atitinkamas darbo užmokesčio sumažėjimas, arba jos palieka tiktai pavieniais eksperimentais, ir tuomet pats jų, kaip atskirų išimčių, buvimas įrodo, kad jų įgyvendinimas stambiu mastu yra nesuderinamas su esamu kapitalistiniu gamybos būdu. Tarkime, kad kurioje nors apylinkėje, visuotinai įsteigiant vartotojų sąjungas, pavyko atpiginti darbininkų pragyvenimo priemones 20%; tuomet darbo užmokestis ilgainiui turi ten nukristi apytikriai 20%, t. y. tokia pat proporcija, kuria atitinkamos pragyvenimo priemonės įeina į darbininkų biudžetą. Jeigu, pavyzdžiui, darbininkas išleidžia vidutiniškai tris ketvirčius savo savaitinio darbo užmokesčio šioms pragyvenimo priemonėms, tai darbo užmokestis galų gale nukris $^{3}/_{4}\times 20=15\%$. Trumpiau, kai tiktai tokia taupymo reforma tampa visuotinė, darbininkas ima gauti darbo užmokestį, sumažintą tokia pat proporcija, kokia jo santaupos leidžia jam atpiginti pragyvenimą. Duokite *kiekvienam* darbininkui sutaupytas, nepriklausomas 52 talerių pajamas, ir jo savaitinis darbo užmokestis galų gale turės nukristi vienu taleriu. Taigi, kuo daugiau jis

sutaupo, tuo mažiau jis gauna darbo užmokesčio. Vadinasi, jis sutaupo ne savo paties naudai, bet kapitalisto naudai. Ko gi dar reikia „pačiu ryžtingiausiu būdu paskatinti jo... taupumą, šią pirmąją ūkinę dorybę“? (64 psl.).

Beje, ir p. Zaksas po to sako mums, kad darbininkai turi tapti namų savininkais ne tiek savo pačių interesais, kiek kapitalistų interesais:

„Juk ne vienas darbininkų luomas, bet visa visuomenė yra didžiai suinteresuota, kad kaip galima daugiau jos narių būtų pririšta (!) prie žemės (norėčiau aš nors kartą pažvelgti į p. Zaksą šioje padėtyje)... Žemės nuosavybė... sumažina skaičių tų, kurie kovoja prieš turtingosios klasės viešpatavimą. Visos slaptosios jėgos, kurios uždega po mūsų kojomis liepsnojantį ugnikalnį, vadinamą socialiniu klausimu, — proletariato įnirtimas, neapykanta.., pavojingi proto paklydimai... — visos jos turi išnykti kaip rūkas saulei patekėjus, jeigu... darbininkai patys tuo būdu pereis į turtingųjų klasę“ (65 psl.).

Kitaip tariant, p. Zaksas tikisi, kad darbininkai, pasikeitus jų proletarinei padėčiai dėl to, kad jie įsigijo namus, neteks taip pat ir savo proletarinio būdo ir vėl taps paklusniais pastumdėliais, kokie buvo jų proseneliai, kurie taip pat turėjo savo namus. Prudonistams reikėtų dėl to susimąstyti.

Ponas Zaksas tariasi tuo būdu išsprendęs socialinį klausimą:

„*Teisingesnis gėrybių paskirstymas,* — sfinkso mįslė, kurią jau daugelis veltui mėgino išspręsti; — ar jis nėra dabar mums apčiuopiamas faktas, ar jis tuo pačiu neišeina iš idealų sferos ir ar neįžengia jis į tikrovės sritį? O jeigu tat realizuota, tai ar tuo pačiu nėra pasiektas vienas iš aukščiausių tikslų, kuriame net *pačios kraštutinės krypties socialistai mato savųjų teorijų viršūnę?*“ (66 psl.).

Tikra laimė, kad mes priėjome iki šios vietos. Šis džiūgavimo riksmas kaip tik ir yra p. Zakso knygos „pati viršūnė“, ir iš čia autorius tylomis vėl nusileidžia į pakalnę, iš „idealų sferos“ į banalią tikrovę; o kai mes nusileisime žemyn, mes rasime, kad ten tuo laiku, kai mūsų nebuvo, ničniekas nepasikeitė.

Pirmąjį žingsnį į pakalnę priverčia mus padaryti mūsų vadovas, mokydamas mus, kad yra dvi darbininkų butų sistemos; kotedžų sistema, kai kiekviena darbininko šeima turi nuosavą namelį, o jei galima ir sodelį, kaip Anglijoje, ir kazarminė didelių pastatų su dideliu darbininkų butų skaičiumi sistema, kaip Paryžiuje, Vienoje ir t. t. Tarpinė sistema yra šiaurės Vokietijos sistema. Tiesa, kotedžų sistema būtų vienintelė teisinga ir *vienintelė,* kuriai esant darbininkas galėtų įsigyti nuosavybės teisę į savo namus; kazarminė sistema, be to, turi labai stambių trūkumų sveikatos, dorovės ir namų ramybės požiūriu, — bet, deja, nelaimei kaip tik butų stokos centruose, stambiuosiuose miestuose,

kotedžų sistema yra neįvykdoma dėl žemės brangumo, ir reikia būti patenkintam, jeigu vietoje didelių kazarmių ten pavyksta pastatyti 4—6 butų namą arba su įvairių statybos gudrybių pagalba pašalinti svarbiausius kazarminės sistemos trūkumus (71—92 psl.).

Ar ne tiesa, mes jau geroką kelią nusileidome žemyn? Darbininkų pavertimas kapitalistais, socialinio klausimo išsprendimas, nuosavi namai kiekvienam darbininkui — visa tai paliko viršuje, „idealų sferoje"; mums tenka tiktai rūpintis įvesti kotedžų sistemą kaimuose, o miestuose kaip galima pakenčiamiau įrengti darbininkų kazarmes.

Taigi, buržuazinis butų klausimo sprendimas iš anksto sužlugo, susidūręs su *priešingumu tarp miesto ir kaimo*. Ir čia mes priėjome centrinį klausimo tašką. Butų klausimas gali būti išspręstas tik tuomet, kai visuomenė bus jau tiek pertvarkyta, kad galima būtų imtis naikinti priešingumą tarp miesto ir kaimo, priešingumą, priėjusį iki kraštutinybės šiuolaikinėje kapitalistinėje visuomenėje. Kapitalistinė visuomenė, toli gražu nepajėgdama panaikinti šio priešingumo, yra priversta, priešingai, jį kiekvieną dieną vis labiau aštrinti. Tai teisingai suprato jau pirmieji šių laikų utopiniai socialistai — Ouenas ir Furjė. Jų pavyzdiniuose pastatuose nėra daugiau priešingumo tarp miesto ir kaimo. Čia, vadinasi, dalykas yra kaip tik priešingas tam, ką tvirtina p. Zaksas: ne butų klausimo išsprendimas atveda drauge į socialinio klausimo išsprendimą, bet tiktai socialinio klausimo išsprendimo dėka, t. y. panaikinus kapitalistinį gamybos būdą, darosi drauge galimas butų klausimo išsprendimas. Siekti išspręsti butų klausimą, paliekant šiuolaikinius stambius miestus, yra nesąmonė. Bet šiuolaikiniai stambūs miestai bus pašalinti tiktai panaikinus kapitalistinį gamybos būdą, o kai tik tai prasidės, — kils klausimas jau ne apie tai, kad reikia kiekvienam darbininkui suteikti nuosavą namelį, bet apie visai kitokius dalykus.

Tačiau iš pradžių kiekviena socialinė revoliucija yra priversta imti dalykus tokius, kokius ji juos randa, ir kovoti su opiausia blogybe tomis priemonėmis, kurias ji turi savo žinioje. Ir mes jau aukščiau matėme, kad padėti pašalinti butų *stoką* galima nedelsiant eksproprijuojant dalį prabangių butų, priklausančių turtingosioms klasėms ir prievarta įkurdinant gyventojus kitoje butų dalyje.

O jeigu p. Zaksas toliau vėl pradeda nuo didelių miestų, plačiai ir ilgai kalbėdamas apie darbininkų kolonijas, kurios turi būti įkurtos *arti* miestų, jeigu jis aprašinėja visus tokių kolonijų žavingumus, su jų bendru „vandentiekiu, dujų šviesa, oro ar van-

dens šildymu, skalbyklomis, džiovyklomis, maudyklėmis ir pan.", su „vaikų lopšeliu, mokykla, maldykla (!), skaitykla, biblioteka..., vynine ir alude, šokių ir koncertų sale su visais patogumais", su garo varikliu, kurio jėga perduodama į visus namus ir gali „tam tikru mastu vėl perkelti gamybą iš fabrikų į namų dirbtuves", — tai visa tat dalyko nė kiek nepakeičia. Jo aprašomoji kolonija yra p. Huberio pasiskolinta tiesiog iš socialistų Oueno ir Furjės, ir tiesiog nubraukus visa, kas socialistiška, jai buvo suteiktas visai buržuazinis pobūdis. Bet kaip tik dėl to ji tampa grynai utopiška. Nė vienas kapitalistas nė kiek nesuinteresuotas kurti tokias kolonijas, ir niekur pasaulyje jų nėra, išskyrus koloniją Giujize Prancūzijoje; bet ir ta įkurta... furjeristo ne kaip pelninga spekuliacija, bet kaip socialistinis eksperimentas[1]. Su tokiu pat pasisekimu p. Zaksas galėtų savo buržuaziniams šunprojekčiams paremti pavyzdžiu pateikti 40-tųjų metų pradžioje Oueno Hempšire įkurtą ir seniai žlugusią komunistinę koloniją „Harmonija".

Visos šitos kalbos apie kolonijų kūrimą tėra betgi tiktai bejėgis mėginimas vėl pakilti į „idealų sferą", mėginimas, po kurio tuoj vėl seka kritimas žemyn. Mes vėl drąsiai leidžiamės į pakalnę. Paprasčiausias sprendimas yra tas, „kad darbdaviai, fabrikų savininkai, padėtų darbininkams gauti atitinkamus butus, arba statydami juos patys, arba skatindami ir remdami pačių darbininkų statybą, duodami jiems žemės sklypus, skolindami statybai kapitalo ir t. t." (106 psl.). Tuo pačiu mes vėl išeiname iš didelių miestų, kur apie tokius dalykus negali būti nė kalbos, ir vėl persikeliame į kaimą. Čia p. Zaksas įrodinėja, kad patys fabrikantai suinteresuoti padėti savo darbininkams įsigyti pakenčiamus butus, iš vienos pusės, todėl, kad tuo būdu pelningai investuojamas kapitalas, o iš antros pusės, todėl, kad neišvengiamai „iš čia išplaukiąs darbininkų pakilimas... turi pakelti jų fizinę ir dvasinę darbo jėgą, o tai, suprantama... ne mažiau... naudinga darbdaviams. O tuo pačiu yra duotas ir teisingas požiūris į pastarųjų dalyvavimą sprendžiant butų klausimą: šis dalyvavimas yra *latentinės asociacijos* rezultatas, dažniausiai po humaniškų siekimų šydu paslėpto darbdavių rūpinimosi fizine ir ekonomine, dvasine ir dorine savo darbininkų gerove rezultatas, rūpinimosi, kurį savaime piniginiu atžvilgiu atlygina jo padariniai, darbščių, sumanių, stropių, patenkintų ir *atsidavusių* darbininkų sluoksnio pritraukimas ir išsaugojimas" (108 psl.).

Frazė apie „latentinę asociaciją", kuria Huberis mėgino bur-

[1] Ir ji galų gale tapo paprasta darbininkų išnaudojimo vieta. Žr. Paryžiaus „Socialiste", 1886 m. *(Engelso pastaba 1887 m. leidime.)*

žuaziškai filosofiniams svaičiojimams suteikti „kilnesnę prasmę“, dalyko nė kiek nepakeičia. Stambieji kaimo vietovių fabrikantai, ypač Anglijoje, ir be šios frazės seniai įsitikino, kad darbininkų butų statymas ne tiktai yra būtinybė, pačios fabriko statybos dalis, bet ir duoda labai gerą pelną. Anglijoje tuo būdu atsirado ištisi kaimai, kurių dalis vėliau išsivystė į miestus. O darbininkai, užuot buvę dėkingi kapitalistams-filantropams, iš seno kėlė labai rimtus priekaištus prieš šią „kotedžų sistemą“. Ne tik todėl, kad jie už namus turi mokėti monopolines kainas, nes fabrikantas neturi konkurentų; kiekvieno streiko metu jie tuoj lieka be pastogės, nes fabrikantas, daug nekalbėdamas, išmeta juos į gatvę, o tai labai pasunkina bet kurį pasipriešinimą. Plačiau galima pasiskaityti mano „Darbininkų klasės padėtyje Anglijoje“ (224 ir 228 psl.)[1]. Tačiau p. Zaksas mano, kad tokie argumentai „vargu ar verti paneigti“ (111 psl.). Bet argi jis nenori darbininkui suteikti nuosavybės teisės į jo namelį? Žinoma. Bet kadangi ir „darbdaviai visuomet turi galėti disponuoti butu, kad atleidus vieną darbininką būtų patalpa tam, kuris jį pakeis“, tai... žinoma, reikia „tokiems atvejams numatyti *nuosavybės panaikinimą, atskirai susitarus*“[2] (113 psl.).

Šįkart mes nelauktai greit nusileidome iki pat žemės. Iš pradžių buvo sakoma: darbininko nuosavybės teisė į savo namelį; po to mes sužinojome, kad miestuose tai yra negalima, o gali būti įvykdyta tiktai kaime; o dabar mums pareiškiama, kad ir kaime ši nuosavybės teisė turi būti *„panaikinama,* atskirai susitarus“! Su šia p. Zakso atrasta nuosavybės darbininkams rūšimi, su šiuo jų pavertimu, „atskirai susitarus, panaikinamais“ kapitalistais, mes vėl laimingai grįžome į nuodėmingąją žemę ir čia galime ištirti, kas *iš tikrųjų* yra kapitalistų ir kitų filantropų padaryta butų klausimui išspręsti.

---

[1] Žr. *K. Marksas* ir *F. Engelsas,* Raštai, III t., 530 ir 534—535 psl., rus. leid. *Red.*

[2] Ir šiuo atžvilgiu Anglijos kapitalistai jau seniai ne tik įvykdė, bet ir žymiai pralenkė visus slapčiausius p. Zakso pageidavimus. 1872 m. spalio 14 d., pirmadienį, Morpete rinkėjų į parlamentą sąrašams nustatyti teismui teko padaryti sprendimą dėl 2 000 kasyklų darbininkų reikalavimo įtraukti į sąrašus jų pavardes. Paaiškėjo, kad dauguma šių žmonių pagal taisykles kasyklų, kuriose jie dirbo, buvo laikomi *ne nuomininkais* tų namų, kuriuose jie gyveno, bet tiktai gyvenančiais juose *iš malonės,* ir galėjo būti bet kuriuo metu, neįspėjus, išmesti į gatvę (kasyklų ir namų savininkas buvo, žinoma, vienas ir tas pats asmuo). Teisėjas nusprendė, kad šie žmonės yra ne nuomininkai, o tarnai, ir jais būdami neturi teisės būti įtraukti į sąrašus („Daily News“, 1872 m. spalio 15 d.). *(Engelso pastaba.)*

II

Jeigu tikėsime mūsų dr. Zaksui, tai ponai kapitalistai jau ir dabar padarė daug reikšmingo butų stokai palengvinti, ir tai įrodo, kad butų klausimas gali būti išspręstas kapitalistinio gamybos būdo pagrindu.

Visų pirma p. Zaksas nuveda mus... į bonapartistinę Prancūziją! Luji Bonapartas pasaulinės Paryžiaus parodos metu, kaip yra žinoma, paskyrė komisiją neva ataskaitai apie dirbančiųjų klasių padėtį Prancūzijoje sudaryti, o iš tikrųjų tam, kad didesnei imperijos garbei šią padėtį pavaizduotų kaip tikrai rojišką. Ir štai *šios* sudėtos iš labiausiai parsidavėliškų bonapartizmo pakalikų komisijos ataskaita remiasi ponas Zaksas, ypač todėl, kad jos darbų rezultatai, „pasak *pačios* tam įgaliotos komisijos *žodžių*, yra Prancūzijai pakankamai išsamūs“! O kokie šie rezultatai? Iš 89 stambių pramonės įmonių, tarp jų ir akcinių bendrovių, kurios pateikė žinias, 31 visai *ne*statė darbininkams butų; pastatytuose butuose, kaip apskaičiavo p. Zaksas, tilpo daugiausia 50—60 tūkstančių žmonių, o butai beveik be išimties yra tiktai iš dviejų kambarių šeimai!

Savaime suprantama, kad kiekvienas kapitalistas, kurį jo gamybos sąlygos — vandens jėga, anglies kasyklų, geležies rūdos telkinių ir kitų rūdynų padėtis ir pan. — pririša prie tam tikros kaimo vietovės, yra priverstas statyti savo darbininkams butus, jeigu jų nėra. Bet laikyti tai įrodymu, kad egzistuoja „latentinė asociacija“, „aiškiu klausimo ir jo didžios reikšmės supratimo augimo liudijimu“, „daug žadančia pradžia“ (115 psl.), — tam reikia turėti smarkiai išsivysčiusį įprotį apgaudinėti save patį. Beje, ir šiuo atžvilgiu įvairių šalių pramonininkai vienas nuo kito skiriasi pastoviais savo nacionalinio būdo bruožais. Pavyzdžiui, 117 psl. p. Zaksas mums pasakoja:

„*Anglijoje tiktai naujausiais laikais* pastebima pagyvėjusi darbdavių veikla šia kryptimi. Ypač nuošaliose kaimo gyvenvietėse... — ta aplinkybė, kad darbininkams kartais net nuo artimiausios vietovės tenka nueiti ilgą kelią iki fabriko, ateiti į darbą jau pavargusiems ir dirbti nepakankamai produktyviai, — ši aplinkybė ir yra darbdaviams svarbiausia *priežastis, paskatinanti* juos *statyti* savo darbininkams butus. Tuo tarpu padidėja ir tų asmenų skaičius, kurie, *giliau suprasdami* santykius, didesniu ar mažesniu laipsniu su butų *reforma* susieja visus kitus latentinės asociacijos elementus; jų dėka ir yra atsiradusios šios žydinčios kolonijos... Aštono Haide, Ašvorto Tertone, Granto Biuryje, Grego Bolingtone, Maršalo Lidse, Streto Belpere, Solto Soltere, Akroido Koplyje ir kt. vardai to dėka yra labai populiarūs Jungtinėje Karalystėje“.

Šventas naivumas ir dar šventesnis nemokšiškumas! Tik „naujausiais laikais“ Anglijos kaimų fabrikantai pastatė darbininkų

butus! Ne, mielasis p. Zakse, Anglijos kapitalistai yra iš tikrųjų stambūs pramonininkai, ne tiktai kišenės, bet ir proto atžvilgiu. Ilgą laiką prieš tai, kai Vokietijoje atsirado tikrai stambi pramonė, jie suprato, kad kaimiškoje fabrikinėje gamyboje išlaidos darbininkų butams yra būtina, tiesiogiai ir netiesiogiai labai pelninga viso investuojamo kapitalo dalis. Ilgą laiką prieš tai, kai kova tarp Bismarko ir Vokietijos buržua dovanojo Vokietijos darbininkams koalicijų laisvę, Anglijos fabrikantai, kasyklų savininkai ir kalnų pramonininkai praktiškai įsitikino, kokį spaudimą jie gali daryti streikuojantiems darbininkams, būdami tuo pat metu šių darbininkų namų savininkais. Kokio nors Grego, Aštono, Ašvorto „žydinčios kolonijos" priklauso tokiems „naujausiems laikams", kad jau prieš 40 metų jos buvo buržuazijos giriamos kaip pavyzdys, ir aš pats jau prieš 28 metus tai aprašiau (žr. „Darbininkų klasės padėtis Anglijoje", 228—230 psl. pastaba[1]). Maždaug tokio pat amžiaus yra ir kolonijos, kurias įkūrė Maršalas ir Akroidas (Akroyd — taip rašoma jo pavardė), o dar senesnė Streto kolonija, kurios užuomazga siekia praėjusį šimtmetį. O kadangi Anglijoje vidutinis darbininkų buto amžius skaitomas 40 metų, tai p. Zaksui nesunku bus pačiam pirštais suskaičiuoti, kaip skurdžiai dabar atrodo šios „žydinčios kolonijos". Be to, dauguma šių kolonijų dabar yra jau nebe kaime; dėl milžiniško industrijos augimo dauguma šių kolonijų pasirodė taip apsuptos fabrikų ir namų, kad šios kolonijos yra dabar viduryje purvinų ir aprūkusių miestų, turinčių 20—30 ir daugiau tūkstančių gyventojų, — tai p. Zakso atstovaujamam Vokietijos buržuaziniam mokslui nekliudo dar ir dabar su pasigėrėjimu kartoti senąsias angliškąsias 1840 m. giriamąsias giesmes, kurios dabar jau nebeatitinka tikrovės.

O ypač — senasis Akroidas. Šis šaunus vyras be abejonės buvo gryniausias filantropas. Jis taip karštai mylėjo savo darbininkus, o ypač savo darbininkes, kad jo mažiau filantropiškai nusiteikę konkurentai Jorkšire sakydavo: jo fabrike dirba išimtinai jo paties vaikai! P. Zaksas, tiesa, tvirtina, kad šiose žydinčiose kolonijose „nesantuokiniai gimimai vis retėja" (118 psl.). Tikra tiesa, nesantuokiniai gimimai *be santuokos:* gražios merginos Anglijos fabrikų apygardose labai anksti išteka.

Anglijoje darbininkų butų statyba arti kiekvieno stambaus kaimo fabriko ir *vienu metu* su fabriku tapo įprastu dalyku per pastaruosius 60 ir daugiau metų. Kaip buvo jau minėta, daugelis

[1] Žr. *K. Marksas* ir *F. Engelsas,* Raštai, III t., 470—471 psl., rus. leid. *Red.*

iš tokių fabrikinių kaimų tapo branduoliu, apie kurį vėliau susidarė ištisas fabrikinis miestas su visomis tomis nelaimėmis, kurias atneša fabrikinis miestas. Vadinasi, šios kolonijos neišsprendė butų klausimo, o *pirmą kartą sukūrė* jį savo apylinkėje.

Priešingai, šalyse, kurios stambiosios pramonės srityje tiktai šlubčiojo paskui Angliją ir kurios iš tikrųjų tiktai nuo 1848 m. sužinojo, kas yra stambioji pramonė, Prancūzijoje ir ypač Vokietijoje, yra visiškai kitaip. Čia tiktai milžiniškų metalurginių gamyklų ir fabrikų, — kaip, pavyzdžiui, Šneidero gamyklos Krezo mieste ir Krupo Esene, — savininkai, ilgai svyravę, ryžosi pastatyti šiek tiek butų darbininkams. Žymi kaimo pramonininkų dauguma verčia savo darbininkus kaitroje, sningant ir lyjant ištisas mylias žygiuoti rytą į fabriką, o vakare atgal namo. Taip esti ypač kalnuotose vietose — Prancūzijos ir Elzaso Vogezuose, prie Vuperio, Zigo, Agerio, Lenės ir kitų Reino-Vestfalijos upių. Rūdos kalnuose yra ne geriau. Tiek pas vokiečius, tiek ir pas prancūzus — tas pats smulkus šykštavimas.

Ponas Zaksas puikiai žino, kad nei daug žadanti pradžia, nei žydinčios kolonijos neturi visiškai jokios reikšmės. Jis todėl mėgina parodyti kapitalistams, kokį puikų pelną gali jie gauti, statydami darbininkų butus. Kitaip sakant, jis mėgina nurodyti jiems naują būdą darbininkams apgaudinėti.

Iš pradžių jis pateikia jiems pavyzdžiu visą eilę Londono statybos bendrovių, iš dalies filantropinio, iš dalies spekuliacinio pobūdžio, kurios pasiekė nuo 4 iki 6% ir daugiau gryno pelno. Kad į darbininkų butus įdėtas kapitalas duoda gerą pelną, — to p. Zaksui visai nereikia mums įrodinėti. Priežastis, kodėl į juos neinvestuojama dar daugiau negu dabar, yra ta aplinkybė, kad brangūs butai duoda savininkams dar didesnį pelną. Įkalbinėjimai, kuriais p. Zaksas kreipiasi į kapitalistus, baigiasi, vadinasi, ir vėl paprastu moraliniu pamokslu.

O dėl šių Londono statybos bendrovių, apie kurių puikius laimėjimus taip garsiai trimituoja p. Zaksas, tai jos pagal jo paties išskaičiavimus, — o jis įjungia čia bet kurią statybos spekuliaciją, — davė pastogę iš viso tik 2 132 šeimoms ir 706 vienišiems vyrams, t. y. bendrai paėmus, mažiau kaip 15 000 asmenų! Ir tokius vaikiškus žaidimus Vokietijoje drįstama rimtai vaizduoti kaip stambius laimėjimus, tuo tarpu kai vienoje tik rytinėje Londono dalyje milijonas darbininkų gyvena baisiausiose butų sąlygose! Visos šios filantropinės pastangos iš tikrųjų tokios skurdžios ir menkos, kad Anglijos parlamento ataskaitose, paskirtose darbininkų būklei, jos niekuomet net ir neminimos.

Mes čia jau nekalbėsime apie kurjozišką Londono nepažinimą, kuris matomas iš viso šio skyriaus. Pastebėsime tik vieną dalyką. Ponas Zaksas mano, kad Soho nakvynės namai vienišiems vyrams liovėsi egzistavę, nes šioje apylinkėje „negalima buvo tikėtis gausios klientūros“. Ponas Zaksas, matyti, įsivaizduoja, kad visa vakarinė Londono dalis yra ištisas prabangos miestas, ir nežino, kad prie elegantiškiausių gatvių glaudžiasi nešvariausi darbininkų kvartalai, tarp kurių vienas, pavyzdžiui, ir yra Soho. Soho pavyzdiniai nakvynės namai, kuriuos mini p. Zaksas ir kurie buvo man pažįstami dar prieš 23 metus, iš pradžių buvo gausiai publikos užplūsti, bet užsidarė todėl, kad juose buvo visai nepakenčiama gyventi. O tuo tarpu juk tai buvo dar vieni iš geriausių nakvynės namų.

Na, o darbininkų miestelis Miulhauzene Elzase — argi tai nėra laimėjimas?

Kontinento buržua tiek pat didžiuojasi ir giriasi Miulhauzeno darbininkų miesteliu, kaip Anglijos buržua — kadaise žydinčiomis Aštono, Ašvorto, Grego ir kompanijos kolonijomis. Deja, šis miestelis yra ne „latentinės“ asociacijos, bet visiškai atviros asociacijos tarp Prancūzijos Antrosios imperijos ir Elzaso kapitalistų padarinys. Tai buvo vienas iš socialistinių Luji Bonaparto eksperimentų, kuriam valstybė davė ⅓ kapitalo. Per 14 metų (iki 1867 m.) buvo pastatyta 800 mažų namelių pagal netikusią sistemą, kuri Anglijoje, kur apie šį dalyką geriau nusimano, būtų neįmanoma. Šie nameliai atiduodami darbininkams nuosavybėn, per 13—15 metų išmokėjus padidintą mėnesinę buto nuomą. Šio būdo nuosavybei įsigyti, kuris, kaip mes matysime, seniai jau įvestas Anglijos kooperatinėse statybos bendrovėse, Elzaso bonapartistams nebereikėjo pirmiems išrasti. Priedai prie butų nuomos namams išpirkti — palyginus su angliškaisiais — yra gana dideli; darbininkas, pavyzdžiui, išmokėjęs dalimis per 15 metų 4 500 frankų, gauna namus, kurie prieš 15 metų kaštavo 3 300 frankų. Jeigu darbininkas panorės išvykti arba laiku neįmokės nors vieno vienintelio mėnesinio įnašo (šiuo atveju jis gali būti iškeltas), tai jam užskaitoma 6⅔% pirminės namų vertės kaip metinė buto nuoma (pavyzdžiui 17 frankų per mėnesį jei namai kaštuoja 3 000 frankų), o liekana išmokama jam, bet *be jokių palūkanų*. Lengva suprasti, kad bendrovė, nebekalbant apie „valstybės paramą“, prisikemša čia sau kišenę; suprantama taip pat, kad šiomis sąlygomis pateikti butai — jau todėl, kad jie yra už miesto, pusiau kaime, — yra geresni už senuosius kazarminius butus pačiame mieste.

Apie kelis pasigailėtinus eksperimentus Vokietijoje, kurių menkumą pripažįsta 157 puslapyje net p. Zaksas, mes nė nekalbėsime.

Ką gi įrodo visi šie pavyzdžiai? — Tik tai, kad darbininkų butų statyba, net jeigu nemindžiojami kojomis visi sanitarijos dėsniai, duoda kapitalistinio pelno. Bet to niekas niekuomet neneigė, tai mes visi seniai žinojome. *Kiekviena* kapitalo investicija, kuri patenkina kurią nors reikmę, reikalą racionaliai tvarkant, duoda pelno. Visas klausimas tik tas, kodėl, *nepaisant* to, ir toliau vis trūksta butų; kodėl, nepaisant to, kapitalistai neparūpina darbininkams pakankamai sveikų butų? Ir čia p. Zaksui tik iš naujo tenka kreiptis į kapitalą su raginimais, o atsakymo jis taip ir neduoda. Tikrąjį atsakymą į šį klausimą mes jau esame davę anksčiau.

Kapitalas — tai dabar yra galutinai nustatyta — ne*nori* pašalinti butų stokos, net jeigu jis galėtų tai padaryti. Palieka tik dvi kitos išeitys: darbininkų savitarpinė pagalba ir valstybės parama.

Ponas Zaksas, karštas savitarpinės pagalbos šalininkas, ir butų klausimo srityje moka papasakoti apie ją stebuklų. Deja, iš pat pradžių jis yra priverstas pripažinti, kad savitarpinė pagalba gali kai ką duoti tik ten, kur arba yra arba gali būti įvesta kotedžų sistema, t. y. ir vėl tiktai kaime; o dideliuose miestuose, net Anglijoje, — tik labai ribotu mastu. Be to, atsidūsta p. Zaksas, „jai (savitarpinei pagalbai) padedant reforma gali būti padaryta tik *aplinkiniu keliu,* todėl *visuomet* tiktai netobulai, būtent tik tuo mastu, kuriuo privatinės nuosavybės principas pasireiškia kaip jėga, turinti įtakos butų kokybei“. Bet ir tat abejotina; šiaip ar taip, „privatinės nuosavybės principas“ neturėjo nė trupučio reformuojamos įtakos mūsų autoriaus stiliaus „kokybei“. Nepaisant viso to, savitarpinė pagalba Anglijoje padarė tokius stebuklus, „kad jos dėka buvo *toli pralenkta* visa, kas buvo ten padaryta butų klausimui išspręsti kitomis kryptimis“. Turima galvoje Anglijos statybos bendrovės (building societies), kurias p. Zaksas taip plačiai nagrinėja ypač todėl, kad „apie jų esmę ir veiklą aplamai yra paplitusios visiškai nepakankamos arba klaidingos žinios. Anglijos statybos bendrovės visai nėra... statybos bendrovės arba statybos draugijos, jas reikėtų greičiau... pavadinti mūsų kalba „sąjungomis namams įsigyti“; tai sąjungos, kurių tikslas yra, imant periodinius įnašus iš savo narių, surinkti fondą, iš kurio, atsižvelgiant į sukauptas lėšas, duodamos nariams paskolos namams pirkti... Tuo būdu statybos bendrovė vienai savo narių daliai yra taupomoji kasa, o antrai — skolinamoji kasa. Tuo būdu statybos bendrovės yra ipotekinio kredito įstai-

gos, pritaikytos darbininko reikmėms, pirmoje eilėje panaudojančios... darbininkų santaupas... savo draugams iš indėlininkų tarpo paremti, jiems perkant arba statant namus. Kaip reikėjo spėti iš anksto, šios paskolos duodamos, įkeičiant atitinkamą realią vertybę, ir nustatomos tuo būdu, kad jos padengiamos trumpalaikiais daliniais įmokėjimais, sujungiančiais drauge palūkanas ir amortizaciją... Palūkanos indėlininkams neišmokamos, bet visuomet *įrašomos į jų sąskaitas pagal procentų procentus*. Indėlių drauge su priaugusiomis palūkanomis pareikalauti... galima bet kuriuo momentu, pranešus prieš mėnesį" (170—172 psl.). „Anglijoje yra daugiau kaip 2 000 tokių sąjungų... jų surinktas kapitalas siekia beveik 15 000 000 svarų sterlingų, ir jau apie 100 000 *darbininkų* šeimų tokiu būdu įsigijo savo namų židinį; tai toks socialinis laimėjimas, kuriam lygų nelengva rasti" (174 psl.).

Deja, ir čia paskui velkasi neišvengiamas „bet": „Tačiau tuo klausimas *dar toli gražu neišspręstas,* kad ir dėl to, kad įsigyti namus... gali tiktai *geriau apmokami* darbininkai... Be to, dažnai maža tekreipiama dėmesio į sanitarines sąlygas" (176 psl.). Kontinente „tokios sąjungos... teranda tiktai labai ribotą dirvą vystytis". Jos numato kotedžų sistemą, kuri čia egzistuoja tiktai kaime; o kaimo darbininkai dar nepakankamai išsilavinę savitarpinei pagalbai. Iš antros pusės, miestuose, kur galėtų atsirasti tikros statybos bendrovės, joms iškyla „labai žymių ir rimtų įvairios rūšies kliūčių" (179 psl.). Jos galėtų statyti tiktai kotedžus, o dideliuose miestuose tai netinka. Žodžiu, „ši draugiškos savitarpinės pagalbos forma" „šiuolaikinėmis sąlygomis negali — ir vargu ar galės artimoje ateityje — vaidinti pagrindinį vaidmenį, sprendžiant šį klausimą". Šios statybos bendrovės tebėra dar tiktai „pirmųjų, neišsivysčiusių užuomazgų stadijoje". „Tai liečia net ir Angliją" (181 psl.).

Taigi, kapitalistai ne*nori,* o darbininkai ne*gali.* Mes šiuo ir galėtume baigti šį skyrių, jeigu nereikėtų būtinai kai ko paaiškinti apie Anglijos statybos bendroves, kurias Šulcės-Deličo rūšies buržua visuomet rodo kaip pavyzdį mūsų darbininkams.

Šios statybos bendrovės — visai ne darbininkų bendrovės, ir jų pagrindinis tikslas visai nėra parūpinti darbininkams savus namus. Priešingai, mes pamatysime, kad tai atsitinka tiktai labai retais ir išimtiniais atvejais. Iš esmės šios statybos bendrovės yra spekuliacinio pobūdžio organizacijos, ir tai liečia smulkiąsias, nes tokios jos esti iš pradžių, — ne mažesniu mastu, kaip stambiąsias jų pasekėjas. Kurioje nors smuklėje, — paprastai smuklininko iniciatyva, pas kurį vėliau vyksta savaitiniai susirinkimai, — tam

tikras nuolatinių svečių ir jų bičiulių skaičius, krautuvininkai, pardavėjai, komivojažeriai, smulkieji amatininkai ir kiti smulkieji buržua, o kai kur ir vienas kitas mašinų statybos arba koks kitas darbininkas, priklausąs savo klasės aristokratijai, — įsteigia statybos bendrovę. Geriausia proga paprastai esti tai, kad smuklininkas suuodė apylinkėje ar kur nors kitur parduodamą žemės sklypą už palyginti nebrangią kainą. Dauguma dalyvių dėl savo verslo nėra surišti su kuria nors apibrėžta vieta; net daugelis krautuvininkų ir amatininkų turi mieste tik savo įmones, bet neturi buto; kas tiktai gali, noriau gyvena už aprūkusio miesto ribų. Perkamas statybai sklypas, ir jame statoma kiek telpa kotedžų. Labiau pasiturinčių narių kreditas įgalina pirkti; savaitiniai įnašai ir šiokios tokios nedidelės paskolos padengia savaitines statybos išlaidas. Tie nariai, kurie ketina įsitaisyti savus namus, burtų keliu gauna įrengtus kotedžus, ir atitinkamas priedas prie nuomos padengia pirkimo kainą. Likusieji kotedžai išnuomojami arba parduodami. O statybos bendrovė, jeigu jos reikalai eina gerai, sukaupia didesnį ar mažesnį turtą, kuris priklauso nariams tol, kol jie moka savo įnašus, ir kuris kartkartėmis, arba draugiją likvidavus, paskirstomas jų tarpe. Tokia yra Anglijos statybos bendrovių devynių dešimtųjų dalių istorija. O likusios yra stambesnės bendrovės, kurios kartais esti įsteigtos prisidengus politiniais arba filantropiniais tikslais, bet svarbiausias jų uždavinys galų gale visuomet yra, spekuliuojant žemės nuosavybe, įgalinti geriau investuoti *smulkiosios buržuazijos* santaupas, užtikrinant tai ipotekomis, gerais procentais ir viltimi gauti dividendų.

Kurios rūšies klientų laukia šios bendrovės, gali parodyti vienos iš pačių stambiųjų, jei ne pačios stambiosios bendrovės prospektas. „Birbeko statybos bendrovė, Čenseri Lein, Southampton Bildings, 29 ir 30“, Londone, kurios pajamos jos egzistavimo metu pasiekė daugiau kaip 10,5 milijono svarų sterlingų (70 milijonų talerių), kurios indėliai banke ir investicijos į valstybės popierius viršija 416 000 svarų sterlingų ir kuri dabar turi 21 441 narį ir indėlininką, — ši bendrovė taip reklamuojasi:

„Daugeliui yra žinoma vadinamoji trimetė fortepijonų fabrikantų sistema, kai kiekvienas nuomojąs fortepijoną trejiems metams, praslinkus šiam laikui, tampa fortepijono savininku. Prieš įvedant šią sistemą, žmonėms, turintiems ribotas pajamas, buvo taip pat sunku įsitaisyti gerą fortepijoną, kaip įsigyti savus namus; žmonės metai į metus mokėjo nuomą už fortepijoną ir eikvojo du ar tris kartus daugiau pinigų, negu buvo vertas fortepijonas. Bet tai, kas taikoma fortepijonui, galima pritaikyti ir namams... Bet kadangi namai yra brangesni už fortepijoną..., tai perkamajai kainai padengti butų nuoma yra reikalingas ilgesnis laikas. Todėl direktoriai susitarė su namų savininkais įvairiose Londono dalyse ir jo priemiesčiuose, kad di-

rektoriai gali Birbeko statybos bendrovės nariams ir kitiems pasiūlyti didelį namų pasirinkimą įvairiose miesto dalyse. Sistema, kurios direktoriai ketina laikytis, yra tokia: namai išnuomojami 12½ metų, jiems praslinkus, jeigu nuoma buvo tvarkingai mokama, namai tampa visiška nuomininko nuosavybe be jokių tolesnių įmokėjimų... Nuomininkas taip pat gali susitarti dėl laiko sutrumpinimo, pakeliant įmokų sumą, arba dėl laiko prailginimo, sumažinant įmokų sumą... *Žmonės, turintieji ribotas pajamas, krautuvių ir sandėlių tarnautojai* ir kiti, gali tuoj tapti nepriklausomi nuo bet kurio namų savininko, įstoję į Birbeko statybos bendrovės narius".

Visa tai pakankamai aišku. Apie darbininkus nėra nė kalbos, užtat kalbama apie žmones su ribotomis pajamomis, krautuvių ir sandėlių tarnautojus ir kt. Be to, dar tariama, kad klientai, paprastai *jau turi fortepijoną*. Iš tikrųjų čia kalbama visai ne apie darbininkus, o apie smulkiuosius buržua ir tokius žmones, kurie nori ir *gali* jais tapti, apie žmones, kurių pajamos, nors ir tam tikrose ribose, bendrai paėmus, pamažu auga, kaip kad pardavėjų ir panašių profesijų žmonių. O darbininko pajamos, kurios nominaliai geriausiu atveju palieka nepakitusios, iš tikrųjų krinta, didėjant jo šeimai ir augant jos poreikiams. Iš tikrųjų tiktai nedaugelis darbininkų išimties keliu gali dalyvauti tokiose bendrovėse. Iš vienos pusės, jų pajamos perdaug nežymios, o iš antros pusės, jos perdaug nepatikimos, kad galima būtų iš anksto įsipareigoti 12½ metų. Retos išimtys, kurių tai neliečia, yra arba geriausiai apmokami darbininkai arba fabrikų prižiūrėtojai[1].

Beje, kiekvienam aišku, kad Miulhauzeno darbininkų miestelio

---

[1] Dar mažutis priedas specialiai apie Londono statybos sąjungų veiklą. Kaip yra žinoma, beveik viso Londono žemės plotas priklauso apytikriai tuzinui aristokratų, iš kurių kilmingiausi: hercogai Vestminsteris, Bedfordas, Portlandas ir kt. Iš pradžių jie išnuomojo atskirus statybos sklypus 99 metams ir, praslinkus šiam laikui, tampa žemės sklypo ir visko, kas jame yra, savininkais. Po to jie išnuomoja šiuos namus trumpesniam laikui, pavyzdžiui, 39 metams su vadinamosios nuomos su remontu (repairing lease) sąlyga, pagal kurią nuomininkas turi sutvarkyti namus, kad jie tiktų gyventi, ir laikyti juos tokioje padėtyje. Sudarius tokį kontraktą, žemės savininkas siunčia savo architektą ir tos apygardos statybos policijos valdininką (surveyor) namų apžiūrėti ir reikiamo remonto nustatyti. Remontas dažnai esti labai didelis, iki visos fasadinės sienos, stogo atnaujinimo ir pan. Tuomet nuomininkas nuomos sutartį atiduoda kaip garantiją statybos sąjungai ir iš pastarosios gauna reikiamą paskolos sumą — iki 1000 svarų sterlingų ir daugiau, kasmet mokant 130—150 svarų sterlingų — atlikti statybos darbams *savo* sąskaita. Tuo būdu šios statybos sąjungos tapo svarbia tarpininkaujančia grandimi sistemoje, kuri turi tikslą įgalinti stambius žemės aristokratus be jokio vargo publikos sąskaita atnaujinti ir išlaikyti tinkamus gyventi jiems priklausančius Londono namus.

Ir tai turi būti butų klausimo išsprendimas darbininkams! *(Engelso pastaba 1887 m. leidime.)*

bonapartistai tėra tiktai pasigailėtini šių smulkiaburžuazinių Anglijos statybos bendrovių pasekėjai. Skirtumas tik tas, kad bonapartistai, nepaisant jiems suteiktos valstybinės paramos, apgaudinėja savuosius klientus daug daugiau, negu šios statybos bendrovės. Jų sąlygos, bendrai paėmus, mažiau liberalinės, negu vidutinės angliškosios; tuo metu, kai Anglijoje už kiekvieną įnašą priskaitomi procentai ir procentų procentai ir visa tai grąžinama atgal praslinkus mėnesiui po pareiškimo, — Miulhauzeno fabrikantai deda į savo kišenę tiek paprastus, tiek ir procentų procentus ir grąžina tiktai pagrindinį įnašą, įmokėtą skambiomis penkių frankų monetomis. Ir niekas dėl šio skirtumo nenustebs daugiau už p. Zaksą, kurio knygoje visa tai be jo žinios yra.

Tuo būdu iš darbininkų savitarpinės pagalbos taip pat nieko neišeina. Palieka valstybės parama. Ką gali šiuo atžvilgiu pasiūlyti mums p. Zaksas? Tris dalykus:

„Pirma, valstybė turi pasirūpinti, kad jos įstatymų leidyboje ir valdyme būtų išrauta arba atitinkamai pagerinta visa tai, kas kuriuo nors būdu padidina dirbančiųjų klasių butų stoką“ (187 psl.).

Taigi: pakeisti statybos įstatymus ir duoti laisvę statybos pramonei, kad statyba būtų pigesnė. Bet Anglijoje statybos įstatymų leidyba yra minimali, statybos pramonė laisva kaip paukštis padangėse, o butų stoka vis dėlto yra. Be to, Anglijoje dabar stato taip pigiai, kad namai dreba važiuojant vežimui ir kad kasdien tam tikras jų skaičius sugriūva. Dar vakar, 1872 m. spalio 25 d., Mančesteryje iš karto sugriuvo šeši namai ir buvo sunkiai sužeisti šešetas darbininkų. Vadinasi, ir tai nepadeda.

„Antra, valstybės valdžia turi sutrukdyti atskiriems asmenims dėl jų riboto individualizmo platinti arba vėl sukelti šias nelaimes“.

Taigi: sanitarinė ir statybinė policijos priežiūra darbininkų butams, suteikimas valdžiai teisės uždaryti namus, kurie pavojingi sveikatai ir kuriems gresia pavojus sugriūti, kaip kad padaryta Anglijoje pradedant 1857 m. Bet kaip buvo ten tai padaryta? Pirmasis 1855 m. įstatymas (kovos su epidemijomis įstatymas) paliko „negyva raidė“, kaip pripažįsta pats p. Zaksas, lygiai kaip ir antrasis 1858 m. įstatymas (savivaldos įstatymas) (197 psl.). Užtat p. Zaksas mano, kad trečiasis įstatymas, įstatymas apie amatininkų butus, kuris taikomas tiktai miestams, turintiems daugiau kaip 10 000 gyventojų, „neabejotinai yra geras rodiklis to, kaip giliai Britanijos parlamentas supranta socialinius reiškinius“ (199 psl.); tuo tarpu šis tvirtinimas ir vėl tėra tiktai „geras rodiklis“ to, kaip p. Zaksas visiškai nepažįsta Anglijos „reiškinių“. Kad Anglija aplamai „socialiniuose reiškiniuose“ toli

pralenkė kontinentą, tai savaime suprantama; ji — šiuolaikinės stambiosios pramonės motina, joje laisviausiai ir plačiausiai išsivystė kapitalistinis gamybos būdas, kurio pasekmės čia pasirodo ryškiausiai ir todėl anksčiau susilaukia atgarsio įstatymų leidyboje. Geriausias įrodymas yra fabrikų įstatymai. Bet jeigu p. Zaksas mano, kad parlamento aktui užtenka tiktai įgauti įstatymo galią, kad tuoj būtų praktiškai įgyvendintas, tai jis labai klysta. Ir nė vieno parlamento akto (išskyrus gal tiktai dirbtuvių įstatymą) tai neliečia labiau negu kaip tik vietinės savivaldos įstatymo. Šio įstatymo vykdymas buvo pavestas miestų valdžios organams, kurie Anglijoje beveik visur yra visuotinai pripažintas visokiausių rūšių korupcijos, šeimyniškumo ir jobbery[1] centras. Šios miestų valdžios organų agentai, kurie už savo tarnybas yra dėkingi įvairiausių rūšių šeimos ryšiams, arba nesugebėjo arba nebuvo linkę vykdyti tokius socialinius įstatymus, tuo tarpu kaip tik Anglijoje vyriausybės valdininkai, kuriems pavesta ruošti ir vykdyti socialinius įstatymus, dažniausiai stropiai atlieka savo pareigas... tiesa, dabar jau ne taip stropiai, kaip prieš dvidešimt ar trisdešimt metų. Beveik visur blogai įrengtų arba gresiančių sugriūti namų savininkai tiesiogiai arba netiesiogiai yra gausiai atstovaujami miestų valdybose. Miestų valdybų narių rinkimas nedidelėmis apylinkėmis daro renkamuosius priklausomus nuo smulkiausių vietos interesų ir įtakų; nė vienas miesto valdybos narys, kuris nori būti vėl išrinktas, nerizikuos balsuoti už šio įstatymo pritaikymą savo rinkiminėje apylinkėje. Todėl suprantama, kokį pasipriešinimą sutiko šis įstatymas beveik iš visų vietos valdžios organų pusės; iki šiol jis buvo taikomas tiktai skandalingiausiais atvejais, bet ir tai tiktai, kai kildavo epidemija, kaip praėjusiais metais siaučiant raupų epidemijai Mančesteryje ir Salforde. Tik tokiais atvejais iki šiol paveikdavo apeliacija į vidaus reikalų ministrą, nes juk kiekvienos *liberalinės* Anglijos vyriausybės principas yra pasiūlyti socialinius reformų įstatymus tiktai kraštutinei būtinybei spaudžiant, o tų įstatymų, kurie jau egzistuoja, kiek galima visai nevykdyti. Kalbamasis įstatymas, kaip ir daugelis kitų Anglijoje, teturi tiktai tą reikšmę, kad vyriausybė, kuri yra darbininkų valdoma arba yra jų įtakoje ir pasirengusi pa-

[1] *Jobbery* reiškia visuomeninės tarnybos panaudojimą asmeninei valdininko arba jo šeimos naudai. Jeigu, pavyzdžiui, kurios nors šalies valstybės telegrafo viršininkas tampa slaptu kurio nors popieriaus fabriko dalininku, tiekia šiam fabrikui medžių iš savųjų miškų, o po to paveda jam pristatyti popierių telegrafo kontoroms, tai tat bus, nors ir gana smulkus, bet vis dėlto tiek aiškus job, kad jis leidžia visiškai įsivaizduoti jobbery principus: tai tarp kitko Bismarko laikais buvo savaime suprantamas ir visai natūralus dalykas. *(Engelso pastaba.)*

galiau jį iš tikrųjų pritaikyti, panaudos jį kaip galingą ginklą pramušti spragai šiuolaikinėje socialinėje santvarkoje.

„Trečia", valstybės valdžia, anot p. Zakso, turi „plačiausiu mastu pritaikyti visas jos žinioje esamas teigiamas priemones esamajai butų stokai palengvinti".

Tai reiškia, kad ji turi pastatyti kazarmes, „tikrai pavyzdingus pastatus", savo „žemesniesiems valdininkams ir tarnautojams" (bet juk tai visai ne darbininkai!) ir „duoti paskolų... bendruomeninėms įstaigoms, draugijoms, o taip pat privatiems asmenims, siekiant pagerinti dirbančiųjų klasių butus" (203 psl.), kaip kad daroma Anglijoje, sutinkamai su paskolų viešiesiems darbams įstatymu, ir kaip darė Luji Bonapartas Paryžiuje ir Miulhauzene. Bet paskolų viešiesiems darbams įstatymas taip pat tėra tik popieriuje; vyriausybė pateikia komisarų nuožiūrai daugiausia 50 000 svarų sterlingų, t. y. lėšų daugiausia 400 kotedžų pastatyti, vadinasi, per 40 metų — 16 000 kotedžų, arba butų daugiausia 80 000 žmonių, — lašas jūroje. Jeigu mes net tarsime, kad po 20 metų komisijos lėšos, grąžinus paskolas, padvigubės, ir per likusius 20 metų bus pastatyti butai dar 40 000 žmonių, tai vis dėlto tat palieka tiktai lašas jūroje. O kadangi kotedžai vidutiniškai gali išstovėti 40 metų, tai po 40 metų teks kas metai išleisti 50 arba 100 tūkstančių svarų sterlingų grynais pinigais seniausiems, griūvantiems kotedžams atstatyti. Tai p. Zaksas 203 psl. ir vadina: taikyti principą praktiškai teisingai ir „neribotu mastu"! Šiuo pripažinimu, kad valstybė net Anglijoje „neribotu mastu" nieko, galima sakyti, nepadarė, p. Zaksas ir baigia savo knygą, išdrožдamas tiktai dar vieną moralinį pamokslą visų suinteresuotų asmenų adresu[1].

Aišku kaip diena, kad šiuolaikinė valstybė negali ir nenori pašalinti susijusių su butų stoka vargų. Valstybė yra ne kas kita, kaip bendra organizuota turtingųjų klasių, žemvaldžių ir kapitalistų, valdžia, nukreipta prieš išnaudojamąsias klases, valstiečius ir darbininkus. Ko nenori atskiri kapitalistai (o tiktai apie juos

[1] Pastaruoju metu Anglijos parlamento aktuose, kurie duoda Londono statybos organams ekspropriacijos teisę, tiesiant naujas gatves, imta šiek tiek atsižvelgti į darbininkus, kurie ryšium su tuo palieka be pastogės. Įvedamas nutarimas, kad naujai statomi pastatai būtų pritaikyti gyventi toms gyventojų klasėms, kurios anksčiau gyveno šioje vietoje. Įstatymo raidei įvykdyti pigiausiuose statybos sklypuose statomos todėl penkių, šešių aukštų nuomojamosios kazarmės darbininkams. Kas išeis iš šios naujovės, neįprastos darbininkams ir visiškai svetimos senojo Londono sąlygoms, — parodys ateitis. Bet geriausiu atveju jose vargu ar tilps ir ketvirtoji darbininkų dalis, kurie iš tikrųjų neteko pastogės dėl gatvių perplanavimo. *(Engelso pastaba 1887 m. leidime.)*

čia ir kalbama, nes čia dalyvaująs žemvaldys taip pat visų pirma pasirodo kaip kapitalistas), to nenori ir jų valstybė. Vadinasi, jeigu *atskiri* kapitalistai, nors ir skundžiasi dėl butų stokos, vis dėlto vos pajuda, kad nors paviršutiniškai užtušuotų baisiausias jos pasekmes, tai *visuminis* kapitalistas, valstybė, taip pat daugiau nepadarys. Geriausiu atveju ji pasirūpins, kad įprastinis paviršutinio užtušavimo laipsnis būtų visur lygiai vykdomas. Ir mes matėme, kad taip ir esti.

Bet Vokietijoje, gali mums atsakyti, buržua dar neviešpatauja, Vokietijoje valstybė dar tam tikru mastu yra nepriklausoma, aukščiau visuomenės esanti jėga, kuri kaip tik todėl ir atstovauja bendriesiems visuomenės interesams, bet ne vienos tiktai klasės interesams. *Tokia* valstybė gali, girdi, padaryti kažką tokio, ko negali padaryti buržuazinė valstybė; iš jos ir socialinėje srityje reikia laukti visai kitų dalykų.

Tai yra reakcionierių kalba. O iš tikrųjų ir Vokietijoje valstybė tuo pavidalu, kuriuo ji ten egzistuoja, yra neišvengiamas produktas to visuomeninio pagrindo, ant kurio ji yra išaugusi. Prūsijoje — o Prūsija dabar turi lemiamą reikšmę — greta vis dar stiprios stambiosios žemvaldinės bajorijos egzistuoja palyginti jauna ir labai baili buržuazija, kuri iki šiol neiššikovojo nei tiesioginės politinės valdžios, kaip Prancūzijoje, nei daugiau ar mažiau netiesioginės, kaip Anglijoje. Bet greta šių dviejų klasių egzistuoja sparčiai gausėjąs, intelektualiniu atžvilgiu labai išsivystęs ir kiekvieną dieną vis labiau ir labiau susiorganizuojąs proletariatas. Tuo būdu greta pagrindinės senosios absoliutinės monarchijos sąlygos — pusiausvyros tarp žemvaldinės bajorijos ir buržuazijos — mes čia randame pagrindinę šiuolaikinio bonapartizmo sąlygą: pusiausvyrą tarp buržuazijos ir proletariato. Bet tiek senojoje absoliutinėje monarchijoje, tiek ir šiuolaikinėje bonapartistinėje monarchijoje, tikroji vyriausybinė valdžia yra atskiros karininkų ir valdininkų kastos rankose, kastos, kuri Prūsijoje papildoma iš dalies iš savo pačios eilių, iš dalies iš smulkiosios majoratinės bajorijos, rečiau — iš aukštosios bajorijos ir visai nežymia dalimi — iš buržuazijos. Savarankiškumas šios kastos, kuri atrodo stovinti už visuomenės ribų ir, taip sakant, viršum josios, suteikia valstybei tariamą savarankiškumą visuomenės atžvilgiu.

Valstybės forma, kuri su neišvengiamu nuoseklumu išsivystė Prūsijoje (o jos pavyzdžiu ir naujojoje imperinėje Vokietijos santvarkoje) iš šių nepaprastai prieštaringų visuomeninių sąlygų, yra tariamas konstitucionalizmas; ši valstybės forma atstovauja tiek šiuolaikinei senosios absoliutinės monarchijos irimo

formai, tiek ir bonapartistinės monarchijos egzistavimo formai. Prūsijoje tariamasis konstitucionalizmas nuo 1848 m. iki 1866 m. tiktai pridengdavo ir užtušuodavo lėtą absoliutinės monarchijos puvimą. Bet nuo 1866 m. ir ypač nuo 1870 m. perversmas visuomeninėse sąlygose, o tuo pačiu senosios valstybės irimas vyksta visų akyse ir milžiniškai didėjančiu mastu. Spartus pramonės ir ypač biržos machinacijų išsivystymas įtraukė visas viešpataujančias klases į spekuliacijos sūkurį. 1870 m. iš Prancūzijos įsivežta masinė korupcija vystosi negirdėtai sparčiai. Štrusbergas ir Pereiras ištiesia vienas antram ranką. Ministrai, generolai, kunigaikščiai ir grafai lenktyniauja, žaisdami biržoje, su sukčiausiais biržininkais-žydais, o valstybė pripažįsta jų lygybę, masiškai keldama biržininkus-žydus baronais. Kaimo bajorija, kuri iš senų laikų vertėsi pramone, kaip cukraus fabrikantai ir spirito varytojai, seniai jau užmiršo senus, gerus laikus ir savo vardais puošia visokių solidžių ir nesolidžių akcinių bendrovių direktorių sąrašus. Biurokratija vis labiau ir labiau paniekinamai žiūri į išeikvojimus kaip į vienintelę priemonę algai padidinti; ji palieka valstybę likimo valiai ir medžioja pelningesnes tarnybas pramonės įmonių valdymo srityje; tie, kurie dar palieka valstybinėse tarnybose, seka savųjų viršininkų pavyzdžiu, spekuliuoja akcijomis arba „dalyvauja" geležinkelių ir panašiose įmonėse. Galima net su visiška teise tarti, kad ir leitenantai nevengia uždirbti iš kai kurių spekuliacijų. Žodžiu, visų senosios valstybės elementų irimas, absoliutinės monarchijos virtimas bonapartistine eina visu smarkumu ir, atėjus artimiausiai stambiai prekybos ir pramonės krizei, sugrius ne tiktai šiuolaikinis sukčiavimas, bet ir senoji Prūsijos valstybė[1].

Ir ši valstybė, kurios neburžuaziniai elementai kiekvieną dieną vis labiau buržuazėja, turi išspręsti „socialinį klausimą" arba bent butų klausimą? — Priešingai. Visais ekonominiais klausimais Prūsijos vyriausybė kaskart vis daugiau patenka į buržuazijos įtaką. Ir jeigu nuo 1866 m. įstatymų leidimas ekonominėje srityje nebuvo dar labiau pritaikytas buržuazijos interesams, negu tai pasirodė iš tikrųjų, tai kas tuo kaltas? Daugiausia pati buržuazija, kuri, pirma, yra perdaug baili, kad energingai gintų savo reikalavimus, ir kuri, antra, priešinasi bet kuriai nuolaidai, jeigu tik ši nuolaida tuo pat metu duoda naują ginklą į jai gresiančio

[1] Ir dabar, 1886 m., tiktai baimė proletariato, kuris milžiniškai išaugo nuo 1872 m. tiek gausumu, tiek ir klasiniu susipratimu, dar palaiko ir jungia Prūsijos valstybę ir jos pagrindą — stambiosios žemės nuosavybės sąjungą su pramoniniu kapitalu, sąjungą, kurią sutvirtina protekciniai muitai. *(Engelso pastaba 1887 m. leidime.)*

proletariato rankas. Ir jeigu valstybės valdžia, t. y. Bismarkas, mėgina suorganizuoti savą leibproletariatą, kad jo padedama išlaikytų pažabotą politinę buržuazijos veiklą, tai kas gi yra tat, jeigu ne būtina ir gerai žinoma bonapartistinė priemonė, kuri darbininkų atžvilgiu nieku neįpareigoja, išskyrus keletą geranoriškų frazių ir, geriausiu atveju, minimalią valstybės paramą statybos bendrovėms Luji Bonaparto pavyzdžiu?

Ko darbininkai gali laukti iš Prūsijos valstybės, geriausiai parodo tai, kaip buvo suvartoti Prancūzijos milijardai, kurie vėl trumpam laikui prailgino Prūsijos valstybės mašinos savarankiškumą visuomenės atžvilgiu. Ar bent vienas taleris iš šių milijardų buvo suvartotas aprūpinti pastoge į gatvę išmestas Berlyno darbininkų šeimas? Priešingai. Atėjus rudeniui, valstybė įsakė nugriauti net tuos kelis skurdžius barakus, kurie vasarą buvo jų vienintelė prieglauda. Šie penki milijardai gana sparčiai eina praminti keliu tvirtovėms, patrankoms ir kareiviams; ir nepaisant Vagnerio kvailiojimų, nepaisant štiberinių konferencijų su Austrija[1], Vokietijos darbininkams iš šių milijardų nebus paskirta nė tiek, kiek Luji Bonapartas paskyrė Prancūzijos darbininkams iš tų milijonų, kuriuos jis buvo pavogęs iš Prancūzijos.

III

Iš tikrųjų buržuazija teturi tiktai vieną metodą butų klausimui *savaip* spręsti, būtent, spręsti jam taip, kad sprendimas kiekvieną kartą iškelia klausimą iš naujo. Šis metodas vadinasi „Osmanas".

„Osmano" žodžiu aš suprantu čia ne tiktai specifiškai bonapartistinę Paryžiaus Osmano manierą tiesti ilgas, tiesias ir plačias gatves per ankštai pristatytus darbininkų kvartalus ir jas iš abiejų pusių apstatyti dideliais ištaigingais pastatais; greta strateginio tikslo — pasunkinti barikadų kovą — kartu turėta galvoje sukurti nuo vyriausybės priklausantį specifiškai bonapartistinį statybos proletariatą, taip pat paversti miestą daugiausia prabangos miestu. Aš „Osmano" žodžiu suprantu paplitusią praktiką perkirsti gatvėmis darbininkų kvartalus, ypač esančius mūsų stambiųjų miestų centre, vis tiek ar tam proga būtų visuomenės sveikata, ar pagražinimas, ar stambių prekybos patalpų miesto

---

[1] Turima galvoje Austrijos ir Prūsijos imperatorių ir jų kanclerių konferencija, sušaukta 1871 m. rugpiūčio mėn. Gašteine kovos prieš I Internacionalą priemonėms apsvarstyti; konferencijoje buvo nutarta iš pradžių „ištirti" socialinę darbininkų klasės būklę. *Red.*

centre paklausa, ar susisiekimo poreikiai, kaip geležinkelių, gatvių ir pan. tiesimas. Rezultatas visur yra tas pats, kad ir kaip skirtingos būtų priežastys: biauriausi skersgatviai ir užkampiai išnyksta, buržuazijai baisiausiai besigiriant šio didžiulio laimėjimo proga, bet... jie tuojau pat atsiranda kur nors kitoje vietoje, dažnai net artimoje kaimynystėje.

„Darbininkų klasės padėtyje Anglijoje" aš aprašiau Mančesterį, kaip jis atrodė 1843—1844 metais. Nuo to laiko per miesto vidurį einančių geležinkelių dėka, naujų gatvių nutiesimo dėka, didžiulių visuomeninių ir privatinių pastatų statybos dėka, — kai kurie iš mano aprašytų pačių biauriausių kvartalų yra gatvių perkirsti, išvalyti ir pataisyti, o kiti visai panaikinti, nors dar daugelis iš jų, — nepaisant nuo to laiko sustiprėjusios policijos sanitarinės priežiūros, — tebėra vis toje pat arba net dar blogesnėje būklėje.

Bet užtat milžiniškai išsiplėtus miestui, kurio gyventojų skaičius nuo to laiko padidėjo daugiau kaip per pusę, tie kvartalai, kurie tuo metu buvo dar erdvūs ir švarūs, dabar yra taip pat užstatyti, taip pat purvini ir perpildyti gyventojų, kaip kadaise turėjusios blogiausią vardą miesto dalys. Čia pateiksiu tiktai vieną pavyzdį. Savo knygoje, 80 psl. ir toliau[1], aš aprašiau namų grupę, buvusią Medloko upės slėnyje, kuri, vadinama Mažosios Airijos (Little Ireland) vardu, seniai jau buvo gėdinga Mančesterio dėmė. Mažoji Airija seniai išnyko; dabar jos vietoje ant aukštų pamatų iškyla stotis; buržuazija išdidžiai nurodinėjo į laimingai baigtą Mažosios Airijos naikinimą kaip į didelį laimėjimą. Bet štai praėjusią vasarą įvyksta baisus potvynis, nes, aplamai, dėl visiškai suprantamų priežasčių užtvenktos upės mūsų didžiuosiuose miestuose metai po metų smarkiau patvinsta. Čia ir paaiškėja, kad Mažoji Airija visai nepanaikinta, bet tiktai perkelta iš pietinės Oksfordrodo pusės į šiaurinę pusę ir klesti kaip ir anksčiau. Štai ką rašo apie tai radikaliųjų Mančesterio buržua organas, Mančesterio „Weekly Times", 1872 m. liepos 20 d.:

„Nelaimė, ištikusi praėjusį šeštadienį Medloko slėnio gyventojus, tikimės, turės *vieną* gerą pasekmę: visuomenės dėmesys bus atkreiptas į aiškų pasityčiojimą iš visų sanitarijos dėsnių, kuris taip ilgai ten buvo pakenčiamas miesto valdininkų ir miesto sanitarijos komiteto panosėje. Griežtas straipsnis vakarykštėje mūsų laikraščio dieninėje laidoje dar nepakankamai atskleidė gėdingo kai kurių užtvindytų rūsinių patalpų Čarlzstrite ir Brukstrite būklę. Rūpestingas vieno šiame straipsnyje nurodyto kiemo ištyrimas duoda mums teisę patvirtinti visus ten pateiktus duomenis ir pareikšti, kad

---

[1] Žr. *K. Marksas* ir *F. Engelsas,* Raštai, III t., 354 psl. ir toliau, rus. leid. *Red.*

rūsines patalpas šiame kieme seniai reikėjo uždaryti: tiksliau, jų niekuomet nereikėjo pakęsti kaip žmonių gyvenamo buto. Skuairzkortas susideda iš septynių ar aštuonių gyvenamų namų Čarlzstrito ir Brukstrito kampe, namų, virš kurių net pačioje žemojoje Brukstrito vietoje, po geležinkelio arka, gali diena į dieną vaikščioti keleivis, neįtardamas, kad gilumoje po juo gyvena olose žmogiškos būtybės. Kiemas, paslėptas nuo pašalinių akių, tėra prieinamas tiktai tiems, kuriuos vargas priverčia ieškoti prieglaudos kapus primenančiuose jo urvuose. Net tuomet, kai paprastai stovį, užtvankų sukaustyti Medloko vandenys nepakyla aukščiau už savo įprastinį lygį, net tuomet šių butų grindys vos kokiais keliais coliais esti aukščiau už vandens paviršių; kiekvienas smarkus lietus gali išvaryti viršun šlykštų, supuvusį vandenį iš išmatų duobių arba nutekamųjų vamzdžių ir užnuodyti butus nuodingomis dujomis — atminimo ženklas, kurį palieka kiekvienas potvynis... Skuairzkortas yra dar žemiau negu negyvenami namų rūsiai, esą Brukstrite... dvidešimt pėdų žemiau gatvės, ir užkrėstas vanduo, pakilęs šeštadienį iš išmatų duobių, siekė iki stogų. Mes tai žinojome ir todėl tikėjomės rasti kiemą negyvenamą arba sutikti ten tiktai sanitarinio komiteto tarnautojus, valančius ir dezinfekuojančius dvokiančias sienas. Vietoje to mes pamatėme žmogų, kuris rūsinėje vieno kirpėjo patalpoje... krovė kastuvu į karutį krūvas supuvusio mėšlo, kuris gulėjo kampe. Kirpėjas, kurio rūsys buvo jau šiek tiek iššluotas, pasiuntė mus dar toliau žemyn, į eilę butų, apie kuriuos jis pasakė, kad jeigu jis mokėtų rašyti, tai parašytų į laikraštį ir reikalautų juos uždaryti. Taip mes pagaliau pasiekėme Skuairzkortą, kur radome gražią, pažiūrėti sveiką airę, prieš kurią gulėjo skalbinių krūva. Ji ir jos vyras, naktinis sargas privatinėje tarnyboje, išgyveno šiame kieme šešerius metus, jie turėjo didelę šeimą... Namuose, kuriuos jie ką tik buvo palikę, vanduo priėjo iki pat stogo, langai buvo išdaužyti, baldai paversti šipuliais. Gyventojo žodžiais, jis galėjo šiuose namuose atsikratyti nepakeliamu kvapu tiktai tuo, kad kiekvienus du mėnesius baltino sienas kalkėmis... Vidiniame kieme, kur mūsų reporteriui tik dabar pavyko įsiskverbti, jis rado trejus namus, kurių užpakalinės sienos jungėsi su aukščiau aprašytais namais; dvejuose iš jų buvo gyventojų. Dvokimas ten buvo toks baisus, kad sveikiausias žmogus po keleto minučių būtų turėjęs susirgti jūros liga... Šioje šlykščioje skylėje gyveno septynių žmonių šeima, kurie ketvirtadienio vakarą (potvynio pradžios dieną) visi miegojo namie. Tiksliau, kaip pasakė moteris, jie nemiegojo, nes jai ir jos vyrui didesnę nakties dalį buvo bloga dėl dvokimo. Šeštadienį jie buvo priversti, brisdami iki krūtinės vandeniu, išnešti savo vaikus. Ji taip pat yra tos nuomonės, kad ši skylė netinka net kiaulei, bet dėl pigios nuomos — pusantro šilingo per savaitę, — ji ją išsinuomojo, nes jos vyras pastaruoju metu dėl ligos dažnai nieko neuždirbdavo. Šis kiemas ir palaidoti jame, kaip priešlaikiniame kape, gyventojai daro visiško bejėgiškumo įspūdį. Mes, beje, turime pasakyti, kad, pagal mūsų stebėjimus, Skuairzkortas yra tiktai kopija — gal būt, kiek padidinta — daugelio kitų šio rajono patalpų, kurių buvimo mūsų sanitarinis komitetas nieku nepajėgs pateisinti. Ir jeigu bus leista, kad šios patalpos būtų ir toliau apgyventos, tai netenka nė kalbėti apie visą sunkumą tos atsakomybės, kuri tenka komitetui, ir apie tą užkrečiamų epidemijų pavojų, kuris gresia kaimynams".

Toks yra ryškus pavyzdys, kaip buržuazija praktikoje sprendžia butų klausimą. Ligų židiniai, gėdingiausios olos ir duobės, į kurias kapitalistinis gamybos būdas kiekvieną naktį suvaro mūsų darbininkus, — jie nenaikinami, jie tiktai... *perkeliami!* Ta pati

ekonominė būtinybė, kuri juos sukūrė vienoje vietoje, sukuria juos ir kitoje. Ir kol egzistuoja kapitalistinis gamybos būdas, tol yra kvailybė mėginti išspręsti atskirai paimtą butų arba kurį nors kitą visuomeninį klausimą, kuris liečia darbininko likimą. Klausimas bus išspręstas tiktai panaikinus kapitalistinį gamybos būdą, kai pati darbininkų klasė pasisavins visas pragyvenimo ir darbo priemones.

III SKYRIUS

DAR APIE PRUDONĄ IR BUTŲ KLAUSIMĄ

I

„Volksstaat" 86 numeryje A. Miulbergeris pasiskelbia esąs mano 51-me ir tolesniuose numeriuose iškritikuotų straipsnių autorius. Savo atsakyme jis suverčia ant manęs tokią daugybę priekaištų ir kartu taip supainioja visus požiūrius, apie kuriuos kalbama, kad aš noromis nenoromis turiu į tai atsakyti. Aš pamėginsiu savo atsakymui, kuris, deja, daugiausia turi liesti Miulbergerio man primestą asmeninės polemikos sritį, suteikti visuotinį interesą tuo, kad dar kartą ir kiek galima aiškiau negu anksčiau išvystysiu svarbiausius teiginius, nors man vėl grėstų Miulbergerio priekaištai, kad visa tat „iš esmės neturi nieko naujo nei jam, nei kitiems „Volksstaat" skaitytojams".

Miulbergeris skundžiasi manosios kritikos forma ir turiniu. Dėl formos užteks atsakyti, kad aš tuo metu visai nežinojau, kam priklauso nagrinėjamieji straipsniai. Apie asmeninį „iš anksto įsikaltąjį nusistatymą" prieš autorių, vadinasi, negalėjo būti nė kalbos; o prieš šiuose straipsniuose išplėtotą butų klausimo sprendimą aš, žinoma, buvau „iš anksto nusistatęs" tiek, kiek šis sprendimas buvo man seniai žinomas iš Prudono ir mano pažiūra į jį buvo tvirtai nusistojusi.

Apie savosios kritikos „toną" aš su bičiuliu Miulbergeriu nesiginčysiu. Kai taip ilgai dalyvauji judėjime, kaip kad aš, tai įsigiji gana storą odą prieš užsipuolimus ir todėl lengvai tari, kad tokią odą turi ir kiti. Kad patenkinčiau Miulbergerį, aš šį kartą pamėginsiu savo „toną" suderinti su jo epidermio (išviršinio odos sluoksnio) jautrumu.

Miulbergeris ypatingai karčiai skundžiasi tuo, kad aš apšaukęs jį prudonistu, kai jis visai nesąs prudonistas. Man, žinoma, tenka juo tikėti, bet vis dėlto aš pateiksiu įrodymų, kad tie straipsniai — o tik apie juos ir buvo kalbama — yra grynas prudonizmas.

Bet ir Prudoną, Miulbergerio nuomone, aš kritikuoju „lengvapėdiškai" ir visiškai neteisingai: „Teorija apie smulkųjį buržua Prudoną pas mus Vokietijoje tapo nusistojusia dogma, kurią daugelis išpažįsta, net neskaitę nė vienos jo veikalų eilutės". Į mano apgailestavimą, kad romanų kalbomis kalbą darbininkai

20 metų neturėjo jokio dvasios peno, išskyrus Prudono veikalus, Miulbergeris atsako, kad tarp romanų darbininkų „Prudono suformuluoti principai beveik visur sudaro gyvąją judėjimo sielą". Su tuo aš negaliu sutikti. Pirma, darbininkų judėjimo „gyvoji siela" niekur neglūdi „principuose", bet visur — stambiosios pramonės išsivystyme ir jo pasekmėse: kapitalo sukaupime ir koncentracijoje, iš vienos pusės, ir proletariato — iš antros pusės. Antra, netiesa, kad vadinamieji prudoniniai „principai" romanų darbininkų tarpe vaidina tą lemiamą vaidmenį, kurį jiems priskiria Miulbergeris, kad „anarchijos, ekonominių jėgų organizacijos, socialinės likvidacijos ir pan. principai yra tapę ten... tikraisiais revoliucinio judėjimo nešėjais". Nebekalbant jau apie Ispaniją ir Italiją, kur prudonistiniai vaistai nuo visų ligų yra įgiję šiokią tokią įtaką tik dar labiau Bakunino pagadintu pavidalu, — kiekvienam, kas pažįsta tarptautinį darbininkų judėjimą, gerai žinomas tas faktas, kad Prancūzijoje prudonistai sudaro negausią sektą, o darbininkų masės nieko nenori žinoti apie Prudono pasiūlytą visuomeninių reformų planą, žinomą socialinės likvidacijos ir ekonominių jėgų organizavimo vardu. Tai, tarp kitko, pasireiškė Komunos metu. Nors prudonistai joje buvo gausiai atstovaujami, vis dėlto nebuvo padaryta nė mažiausio mėginimo, remiantis Prudono projektais, likviduoti senąją visuomenę arba organizuoti ekonomines jėgas. Priešingai. Didžiausiai Komunos garbei, visų jos ekonominių priemonių „gyvąją sielą" sudarė ne kurie nors principai, bet... paprasta praktinė reikmė. Bet kaip tik todėl šios priemonės — kepėjų nakties darbo panaikinimas, piniginių baudų uždraudimas fabrikuose, uždarytųjų fabrikų ir dirbtuvių konfiskavimas ir jų atidavimas darbininkų asociacijoms — atitinka visai ne Prudono dvasią, o vokiškojo mokslinio socializmo dvasią. Vienintelė socialinė priemonė, kurią įvykdė prudonistai, — *atsisakymas* konfiskuoti Prancūzijos banką — ir buvo viena iš Komunos žlugimo priežasčių. Taip pat ir vadinamieji blankistai, tik pamėginę iš grynai politinių revoliucionierių virsti socialistine darbininkų frakcija su apibrėžta programa, o tai pasireiškė blankistų emigrantų Londone išleistame manifeste „Internacionalas ir Revoliucija"[1], paskelbė (ir, be to, beveik pažodžiui) ne prudoninio visuomenės gelbėjimo plano „principus", bet vokiškojo mokslinio socializmo pažiūras apie būtinumą proletariato politinio veikimo ir jo diktatūros, kaip perėjimo į klasių,

[1] Šio manifesto analizę Engelsas pateikė straipsnyje „Blankistinių Komunos emigrantų programa". Žr. *K. Marksas* ir *F. Engelsas,* Raštai, XV t., 224—230 psl., rus. leid. *Red.*

o kartu su jomis ir valstybės panaikinimą, kaip apie tai buvo pasakyta dar „Komunistų Manifeste“ ir nuo to laiko buvo kartojama nesuskaitomą daugybę kartų. Ir jeigu Miulbergeris iš to, kad vokiečiai negerbia Prudono, daro išvadą, kad jie nepakankamai supranta romanų judėjimą, „iki Paryžiaus Komunos imtinai“, tai tegu jis šiam nesupratimui įrodyti pamini tokį romanų veikalą, kuriame nors apytikriai taip teisingai būtų suprasta ir pavaizduota Komuna, kaip Internacionalo Generalinės Tarybos atsišaukime apie pilietinį karą Prancūzijoje, kurį parašė vokietis Marksas.

Vienintelė šalis, kurioje darbininkų judėjimas yra tiesioginėje prudoninių „principų“ įtakoje, yra Belgija, ir kaip tik todėl Belgijos judėjimas ir eina, anot Hegelio pasakymo, „iš nieko per nieką į nieką“.

Jeigu aš laikau nelaime, kad romanų darbininkai, tiesiogiai arba netiesiogiai, dvidešimt metų dvasiškai mito tiktai Prudonu, tai šią nelaimę aš matau visiškai ne mitiniame prudoninio reformų recepto viešpatavime, recepto, kurį Miulbergeris vadina „principais“, bet tame, kad jų ekonominė esamosios visuomenės kritika buvo užkrėsta perdėm klaidingomis prudoninėmis pažiūromis, o jų politinė veikla buvo prudonistinės įtakos pagadinta. O į klausimą, kas „daugiau yra revoliucijoje“, ar „prudonizuoti romanų darbininkai“, ar vokiečių darbininkai, kurie šiaip ar taip neišmatuojamai geriau supranta mokslinį vokiškąjį socializmą, negu romanai savąjį Prudoną, — į šį klausimą mes galėsime atsakyti tik tuomet, kai žinosime, ką reiškia: „*būti* revoliucijoje“. Buvo kalbama apie žmones, kad jie „yra krikščionybėje, tikrajame tikėjime, dievo malonėje“ ir panašiai. Bet „būti“ revoliucijoje, prievartingiausiame judėjime! Argi „revoliucija“ — dogmatinė religija, kuria reikia tikėti?

Toliau Miulbergeris prikiša man, kad aš, priešingai tam, kas tikrai yra pasakyta jo straipsnyje, tvirtinau, kad jis butų klausimą paskelbiąs išimtinai darbininkų klausimu.

Šį kartą Miulbergeris iš tikrųjų teisus. Aš praleidau atitinkamą vietą. Praleidau nedovanotinu būdu, nes ši vieta viena iš labiausiai būdingų visai jo veikalo tendencijai. Miulbergeris iš tikrųjų sako atvirai:

„Kadangi mums dažnai ir daug kartų buvo daromas *juokingas* priekaištas, kad mes varą *klasinę politiką,* siekią *klasinio viešpatavimo* ir pan., tai visų pirma mes primygtinai pabrėžiame, kad butų klausimas liečia visai ne išimtinai proletariatą, o *priešingai,* jis *be galo* domina *tikrąjį vidurinį luomą, smulkiuosius amatininkus,* smulkiąją buržuaziją, visą biurokratiją... Butų klausimas — tai kaip tik tas socialinių reformų punktas, kuris, matyti, labiau negu visi kiti gali atskleisti *absoliutinę vidinę tapatybę proleta-*

riato interesų, iš vienos pusės, ir *tikrųjų vidurinių* visuomenės *klasių interesų*, iš antros pusės. Vidurinės klasės kenčia taip pat smarkiai, *gal būt, net smarkiau* negu proletariatas, nuo slegiančių nuomojamojo buto pančių... Tikrosios vidurinės visuomenės klasės dabar stovi prieš klausimą, ar jos ras savyje... pakankamai jėgų..., susijungusios su pilna jaunystės jėgų ir energijos darbininkų partija, dalyvauti visuomenės pertvarkymo procese, pertvarkymo, *kurio gerieji rezultatai visų pirma atneš naudos joms*".

Taigi, bičiulis Miulbergeris čia konstatuoja štai ką:

1) „Mes" nevarome „klasinės politikos" ir nesiekiame „klasinio viešpatavimo". Tuo tarpu Vokietijos socialdemokratų darbininkų partija kaip tik *todėl*, kad ji yra *darbininkų partija*, neišvengiamai varo „klasinę politiką", darbininkų klasės politiką. Kadangi kiekviena politinė partija siekia iškovoti valstybėje viešpatavimą, tai, vadinasi, Vokietijos socialdemokratų darbininkų partija neišvengiamai siekia *savo* viešpatavimo, darbininkų klasės viešpatavimo, t. y. „klasinio viešpatavimo". Beje, *kiekviena* tikrai proletarinė partija, pradedant nuo Anglijos čartistų, pirmąja sąlyga visuomet laikė klasinę politiką, proletariato suorganizavimą į savarankišką politinę partiją, o artimiausiu kovos tikslu — proletariato diktatūrą. Miulbergeris, paskelbdamas tai „juokingu" dalyku, pastato save už proletarinio judėjimo ribų, į smulkiaburžuazinio socializmo eiles.

2) Butų klausimas turi tą pranašumą, kad jis nėra išimtinai darbininkų klausimas, o „be galo domina smulkiąją buržuaziją", nes „tikrosios vidurinės klasės taip pat smarkiai, gal būt, net smarkiau" kenčia nuo butų stokos negu proletariatas. Kas pareiškia, kad smulkioji buržuazija, kad ir vienu tiktai atžvilgiu, kenčia, „gal būt, net smarkiau negu proletariatas", tas jau jokiu būdu negali skųstis, kad jis priskaitomas prie smulkiaburžuazinių socialistų. Taigi, ar Miulbergeris turi pagrindą būti nepatenkintas, kai aš sakau:

„Kaip tiktai šiomis kančiomis, kurios bendros darbininkų klasei ir kitoms klasėms, ypač smulkiajai buržuazijai, daugiausia ir rūpinasi smulkiaburžuazinis socializmas, kuriam priklauso ir Prudonas. Ir visai nėra atsitiktinė ta aplinkybė, kad mūsų vokiškasis prudonistas visų pirma imasi butų klausimo, kuris, kaip mes matėme, jokiu būdu nėra išimtinai darbininkų klausimas".

3) Tarp „tikrųjų vidurinių visuomenės klasių" interesų ir proletariato interesų esanti „absoliutinė vidinė tapatybė", ir ne proletariatui, o kaip tik šioms tikrosioms vidurinėms klasėms pirmiausia atneš naudos būsimojo visuomenės pertvarkymo proceso „gerieji rezultatai".

Tuo būdu darbininkai padarys būsimąją socialinę revoliuciją „visų pirma" smulkiųjų buržua naudai. Ir toliau, esanti absoliu-

tinė vidinė tapatybė tarp smulkiųjų buržua interesų ir proletariato interesų. Jeigu smulkiųjų buržua interesai vidiniu atžvilgiu sutampą su darbininkų interesais, tai ir darbininkų interesai sutampą su smulkiųjų buržua interesais. Vadinasi, smulkiaburžuazinis požiūris judėjime esąs taip pat pateisinamas, kaip ir proletarinis. O tokio lygiateisiškumo teigimas ir yra tai, kas vadinama smulkiaburžuaziniu socializmu.

Todėl Miulbergeris yra visai nuoseklus, kai 25-jame savo brošiūros puslapyje garbina „smulkiąją gamybą" kaip „tikrąjį visuomenės *ramstį*", „nes ji dėl pačios savo prigimties sujungia savyje tris veiksnius: darbą — įsigijimą — nuosavybę, nes, sujungdama šiuos tris veiksnius, ji nestato jokių suvaržymų individo sugebėjimui vystytis"; ir kai jis ypač prikiša šiuolaikinei pramonei tai, kad ji naikina šį normalių žmonių daigyną ir „iš kupinos gyvybinių jėgų, nuolat atsigaminančios *klasės* padarė nesąmoningą žmonių *krūvą*, nežinančią, kur jai kreipti savo bailų žvilgsnį". Taigi, smulkusis buržua Miulbergeriui yra žmogaus pavyzdys, o smulkieji amatai Miulbergeriui — pavyzdinis gamybos būdas. Argi aš jį apšmeižiau, priskaitęs jį prie smulkiaburžuazinių socialistų?

Kadangi Miulbergeris atmeta nuo savęs bet kurią atsakomybę už Prudoną, tai būtų tuščias dalykas toliau čia aiškinti, kad prudoniniai reformos planai turi tikslą visus visuomenės narius paversti smulkiaisiais buržua ir smulkiaisiais valstiečiais. Taip pat veltui būtų sustoti ties tariama smulkiųjų buržua interesų ir darbininkų interesų tapatybe. Visa, kas reikia, jau pasakyta „Komunistų Manifeste" (1872 m. Leipcigo leidimas, 12 ir 21 psl.[1]).

Taigi, mūsų tyrinėjimo rezultatas yra tas, kad greta „pasakos apie smulkųjį buržua Prudoną" atsiranda tiesa apie smulkųjį buržua Miulbergerį.

II

Dabar pereisime prie pagrindinio punkto. Aš Miulbergerio straipsniams prikišau, kad juose ekonominiai santykiai iškraipomi Prudono būdu, išverčiant juos į teisinį išsireiškimo būdą. Pavyzdžiu aš paėmiau šį Miulbergerio teiginį:

„Kartą pastatyti namai yra *amžinas teisinis pagrindas* tam tikrai visuomeninio darbo daliai gauti, nors tikroji namų vertė būtų daugiau negu pakankamai jau seniai savininkui išmokėta butų nuomos pavidalu. *Taip išei-*

[1] Žr. šio tomo 17—19 ir 29—30 psl. *Red.*

na, kad namai, pastatyti, pavyzdžiui, prieš 50 metų, per tą laiką padengia pirmines išlaidas 2, 3, 5, 10 ir t. t. kartų iš nuomos gautu pelnu".

Miulbergeris skundžiasi dėl to šitaip:

„Šis *paprastas, blaivus fakto konstatavimas* duoda Engelsui progą sakyti man pamokslą, kad man reikėjo išaiškinti, *kuriuo būdu* namas tampa „teisiniu pagrindu", — o tai visai nebuvo mano uždavinys.. Vienas dalykas — *pavaizdavimas,* kitas dalykas — *paaiškinimas.* Jeigu aš paskui Prudoną sakau, kad ekonominis visuomenės gyvenimas turi būti prisisunkęs *teisinės idėjos,* tai aš tuo pačiu šiuolaikinę visuomenę *pavaizduoju* kaip tokią, kuriai trūksta jeigu ir ne kiekvienos teisinės idėjos, tai bent *revoliucijos teisinės idėjos,* — faktas, su kuriuo pats Engelsas sutiks".

Visų pirma sustosime ties šiais jau pastatytais namais. Išnuomoti namai duoda savo statytojui butų nuomos pavidalu žemės rentą, remonto išlaidas ir procentus iš jam statyti išleisto kapitalo, įskaitant ir pelną iš jo; palaipsniui mokama butų nuoma, sutinkamai su aplinkybėmis, gali sudaryti sumą, du, tris, penkis dešimtį kartų viršijančią pirmines išlaidas. Tai, bičiuli Miulbergeri, yra „paprastas blaivus konstatavimas" „fakto", kuris turi *ekonominį* pobūdį; ir jeigu mes norime žinoti, kaipgi čia „taip išeina", kad šis faktas egzistuoja, tai mes turime daryti tyrinėjimą ekonominėje srityje. Taigi, išnagrinėsime šį faktą smulkiau, taip, kad jis būtų suprantamas kiekvienam vaikui. Prekės pardavimas yra, kaip žinoma, tai, kad savininkas atiduoda jos vartojamąją vertę ir gauna mainomąją vertę. Vartojamosios prekių vertės skiriasi viena nuo kitos tarp kitko ir tuo, kad jų suvartojimas reikalauja įvairių laiko tarpų. Duonos kepalas suvalgomas per vieną dieną, kelnių pora susidėvi per vienerius metus, namai, sakysime, — per šimtą metų. Vadinasi, tų prekių, kurios susidėvi tik per ilgą laiką, vartojamąją vertę galima pardavinėti dalimis, kiekvieną kartą apibrėžtam laikui, t. y. *ją išnuomoti.* Vadinasi, pardavinėjimas dalimis mainomąją vertę realizuoja tik palaipsniui; už šį atsisakymą nedelsiant gauti įdėtą kapitalą ir iš jo priklausomą pelną pardavėjui atlyginama pakeliant kainą, mokant palūkanas, kurių didumas nustatomas toli gražu ne savavališkai, bet politinės ekonomijos dėsnių. Praslinkus šimtui metų, namai yra suvartoti, sudėvėti, nebetinkami gyventi. Jeigu mes po to iš visos sumokėtos nuomos atimsime: 1) žemės rentą drauge su šiokiu tokiu pakilimu, įvykusiu per tą laiką, 2) išlaidas, padarytas einamajam remontui, — tai mes matysime, kad liekana vidutiniškai susideda: 1) iš pirminio į namo statybą įdėto kapitalo, 2) iš pelno iš jo ir 3) iš palūkanų iš palaipsniui padengto kapitalo ir pelno. Tiesa, pasibaigus šiam laikui nuomininkas neturi namo, bet jo neturi ir savininkas. Pastarasis teturi tiktai žemės sklypą (jeigu jis priklauso būtent jam) ir jame esančią statybinę me-

džiagą, kuri tačiau jau nebėra namas. Ir jeigu namas per tą laiką „padengė pirmines išlaidas 5 arba 10 kartų“, tai mes pamatysime, kad tat įvyko išimtinai dėl žemės rentos pakilimo; tai yra aišku kiekvienam tokiose vietose, kaip Londonas, kur žemvaldys ir namų savininkas dažniausiai yra du atskiri asmenys. Toks milžiniškas butų nuomos kilimas pasitaiko sparčiai augančiuose miestuose, bet anaiptol ne kur nors kaime, kur žemės renta iš statybos sklypų palieka beveik nepakitusi. Visiems žinomas dalykas, kad atėmus pakilusią žemės rentą, butų nuoma vidutiniškai duoda kasmet namų savininkui ne daugiau kaip 7% įdėtojo kapitalo (įskaitant pelną); be to, iš šios sumos reikia dar padengti remonto išlaidas ir pan. Žodžiu, nuomos sutartis yra paprasčiausias prekinis sandėris, kuris darbininką teoriškai domina ne daugiau ir ne mažiau, kaip kiekvienas kitas prekinis sandėris, išskyrus tą, kur kalbama apie darbo jėgos pirkimą ir pardavimą; o praktiškai ši nuomos sutartis jam tėra tiktai viena iš tūkstančių buržuazinio apgaudinėjimo formų, apie kurias aš kalbu atskirojo leidinio 4 psl.[1], ir ji, kaip aš ten nurodžiau, taip pat yra tam tikrų ekonominių dėsnių reguliuojama.

Miulbergeris, priešingai, nuomos sutartyje nemato nieko, išskyrus gryną „savivalę“ (jo veikalo 19 psl.), o kai aš jam įrodinėju priešingą dalyką, — jis skundžiasi, kad aš jam kalbąs „tik tokius dalykus, kuriuos jis, deja, jau pats žinojęs“.

Tačiau jokie ekonominiai butų nuomos tyrinėjimai mums nepadės butų išnuomojimo panaikinimo paversti „vienu iš vaisingiausių ir didžiausių siekimų, kilusių revoliucinės idėjos gelmėse“. Kad tai pasiektume, mes turime šį paprastą faktą iš blaivios politinės ekonomijos srities perkelti į jau žymiai ideologiškesnę teisės sritį. „Namai yra amžinas teisinis pagrindas“ nuomai gauti; — *„taip išeina“*, kad butų nuoma gali apmokėti namų vertę 2, 3, 5 ir 10 kartų. Tyrinėjant tai, kaipgi tat „taip išeina“, „teisinis pagrindas“ nepastūmės mūsų iš vietos nė per vieną colį; todėl aš ir sakiau, kad tiktai tyrinėdamas tai, kuriuo būdu namai tampa teisiniu pagrindu, Miulbergeris būtų galėjęs sužinoti, *kaip* tat „taip išeina“. Mes sužinome tai tik tuomet, kai ištiriame, kaip kad aš padariau, *ekonominę* butų nuomos prigimtį, užuot piktinęsi ta teisine išraiška, kuria viešpataujanti klasė ją sankcionuoja. Kas siūlo ekonomines priemones butų nuomai panaikinti, tas juk turi žinoti apie ją daugiau negu tai, kad ji „yra duoklė, kuria nuomininkas apmoka amžinąją kapitalo teisę“.

Į tai Miulbergeris atsako: „Vienas dalykas — pavaizdavimas, kitas dalykas — paaiškinimas“.

[1] Žr. šio tomo 486 psl. *Red.*

Taigi, namai, nors jie toli gražu ne amžini, yra paversti amžinu teisiniu butų nuomos pagrindu. Vis tiek, kaip tat „taip išeina", bet mes matome, kad dėl šio teisinio pagrindo namai butų nuomos pavidalu duoda pelną, daug kartų viršijantį jų vertę. Vertimo į teisės kalbą dėka mes laimingai nutolome nuo ekonomijos taip toli, kad mums matyti tiktai tas reiškinys, jog nuomos brutto suma laipsniškai gali daug kartų apmokėti namo vertę. Kadangi mes galvojame ir kalbame teisiškai, tai ir šiam reiškiniui mes pritaikome teisės, teisingumo mastą ir randame, kad šis reiškinys *neteisingas,* kad jis neatitinka „revoliucijos teisinės idėjos", — vis tiek ką šis dalykas reikštų, — ir kad todėl teisinis pagrindas niekam netinka. Toliau mes randame, kad tas pat liečia ir duodantį procentus kapitalą ir išnuomotą ariamą žemę, ir tai duoda mums progą ir šias nuosavybės rūšis išskirti iš kitų ir jas atskirai išnagrinėti. Šis tyrinėjimas iškelia reikalavimą: 1) atimti iš savininko teisę atsisakyti nuo sutarties, teisę reikalauti atgal savo nuosavybės, 2) nemokamai atiduoti samdytojui, skolininkui arba nuomininkui naudotis jam išnuomotu, bet jam nepriklausančiu daiktu ir 3) apmokėti savininkui jo turtą smulkiomis dalimis be palūkanų. Tuo mes ir išsėmėme prudoninius šios srities „principus". Tai ir yra prudoninė „visuomeninė likvidacija".

Beje, visiškai aišku, kad visas šis reformų planas turi išeiti į naudą beveik išimtinai smulkiesiems buržua ir smulkiesiems valstiečiams, *užtvirtindamas* jų, kaip smulkiųjų buržua ir smulkiųjų valstiečių, padėtį. Legendarinis, anot Miulbergerio, „smulkiojo buržua Prudono" paveikslas tuo būdu įgauna čia staiga visai apčiuopiamą istorinį realumą.

Miulbergeris sako toliau:

„Jeigu aš paskui Prudoną sakau, kad ekonominis visuomenės gyvenimas turi būti prisisunkęs *teisinės idėjos,* tai aš tuo pačiu šiuolaikinę visuomenę *pavaizduoju* kaip tokią, kuriai trūksta jeigu ir ne kiekvienos teisinės idėjos, tai bent revoliucijos teisinės idėjos, — faktas, su kuriuo pats Engelsas sutiks".

Deja, aš negaliu suteikti Miulbergeriui šio malonumo. Miulbergeris reikalauja, kad visuomenė *turi* būti prisisunkusi teisinės idėjos, ir vadina tai pavaizdavimu. Jeigu teismas per teismo antstolį atsiunčia man reikalavimą užmokėti skolą, tai, anot Miulbergerio, teismas nedaro daugiau nieko, kaip tik *pavaizduoja* mane žmogumi, nemokančiu savo skolų! Vienas dalykas — pavaizdavimas, kitas dalykas — reikalavimas. Čia būtent ir yra pagrindinis vokiškojo mokslinio socializmo skirtumas nuo Prudono. Mes pavaizduojame, — o kiekvienas tikras pavaizdavimas, priešingai Miulbergeriui, tuo pat metu yra dalyko paaiškinimas, — mes pa-

vaizduojame ekonominius santykius, kaip jie egzistuoja ir kaip jie vystosi ir griežtai ekonomiškai įrodome, kad šis jų vystymasis tuo pat metu yra socialinės revoliucijos elementų vystymasis: iš vienos pusės, vystymasis proletariato, klasės, kurios gyvenimo sąlygos neišvengiamai stumia ją į socialinę revoliuciją, o iš antros pusės, vystymasis gamybinių jėgų, kurios, peraugdamos kapitalistinės visuomenės rėmus, turi neišvengiamai ją susprogdinti ir kurios tuo pat metu yra priemonė visiems laikams klasiniams skirtumams pašalinti pačios visuomeninės pažangos interesais. Prudonas, priešingai, šiuolaikinei visuomenei iškelia reikalavimą persitvarkyti ne pagal savo pačios ekonominio vystymosi dėsnius, bet pagal teisingumo nurodymus („teisinė *idėja*" priklauso ne jam, bet Miulbergeriui). Ten, kur mes įrodinėjame, ten Prudonas, o paskui jį ir Miulbergeris, *sako pamokslus* ir dejuoja.

Kas per daiktas ta „revoliucijos teisinė idėja", — aš absoliučiai negaliu įspėti. Tiesa, Prudonas „Revoliuciją" paverčia tam tikros rūšies dievaite, kuri įkūnija ir įgyvendina jo „Teisingumą"; čia jis keistai suklysta, suversdamas į vieną krūvą buržuazinę 1789—1794 m. revoliuciją ir būsimąją proletarinę revoliuciją. Jis tai daro beveik visuose savo veikaluose, ypač po 1848 m.; pavyzdžiu aš pateiksiu kad ir tik „Bendrąją revoliucijos idėją", 1868 m. leid., 39—40 psl.[1]. Bet kadangi Miulbergeris atsisako nuo bet kurios atsakomybės už Prudoną, tai man užginta kreiptis į Prudoną „revoliucijos teisinės idėjos" paaiškinimo, ir aš toliau pasilieku egiptiškoje tamsoje.

Toliau Miulbergeris sako:

„Bet nei Prudonas, nei aš neapeliuojame į „amžinąjį teisingumą" esamosioms neteisingoms sąlygoms paaiškinti, nei, tuo labiau, kaip primeta man Engelsas, nelaukiame šių sąlygų pagerėjimo iš apeliacijos į šį teisingumą".

Miulbergeris, tur būt, pasitiki tuo, kad „Prudonas beveik visai nežinomas Vokietijoje". Visuose savo kūriniuose Prudonas visus visuomeninius, teisinius, politinius, religinius teiginius matuoja „teisingumo" mastu, atmesdamas juos arba pripažindamas priklausomai nuo to, ar jie sutinka ar nesutinka su tuo, ką jis vadina „teisingumu". „Ekonominiuose prieštaravimuose"[2] šis teisingumas vadinamas dar „amžinuoju teisingumu", „justice éternelle". Vėliau apie amžinumą nutylima, bet iš esmės jis paliekamas. Pavyzdžiui, veikale „Apie teisingumą revoliucijoje ir bažnyčioje",

[1] *Proudhon P. J.*, Idée générale de la Révolution du XIX siècle. Paris, 1868. *Red.*

[2] Kalbama apie Prudono knygą „Ekonominių prieštaravimų sistema arba skurdo filosofija". *Red.*

1858 m. leid.[1], ši ištrauka išreiškia visą šio trijų tomų pamokslo turinį (I tomas, 42 psl.):

„Koks yra pagrindinis principas, organinis, valdąs, suvereninis visuomenių principas, kuris, pajungdamas visus kitus principus, valdo, gina, atstumia, baudžia, prireikus net nuslopina visus maištingus elementus? Kas tai? — religija, idealas, *interesas?*... Šis principas, mano nuomone, yra *teisingumas.* — Kas yra teisingumas? *Pačios žmonijos esmė.* — Kas jis buvo nuo pasaulio atsiradimo laikų? Niekas. — Kuo jis turi tapti? Viskuo".

Teisingumas, kuris yra pačios žmonijos esmė, — kas gi tai kita, jeigu ne *amžinasis* teisingumas? Teisingumas, kuris yra pagrindinis, organinis, valdąs, suvereninis visuomenių principas, teisingumas, kuris, nepaisant to, iki šiol buvo niekas, bet turi tapti viskuo, — kas gi tat, jeigu ne mastas, kuriuo turi būti matuojami visi žmonių darbai, į kurį, kaip į aukščiausią teisėją, reikia apeliuoti kiekvienu painesniu atveju? O argi aš tvirtinau ką nors kita, išskyrus tai, kad Prudonas savo ekonominį nemokšiškumą ir savo bejėgiškumą pridengia tuo, kad sprendžia apie ekonominius santykius ne iš ekonominių dėsnių, bet iš to, ar jie sutinka ar nesutinka su jo šio amžinojo teisingumo vaizdiniu? Ir kuo gi Miulbergeris skiriasi nuo Prudono, reikalaudamas, kad „visi pasikeitimai šiuolaikinės visuomenės gyvenime. . . būtų prisisunkę *teisinės idėjos,* t. y. būtų visur vykdomi sutinkamai su *griežtais teisingumo reikalavimais*"? Ar aš nemoku skaityti? ar Miulbergeris nemoka rašyti?

Toliau Miulbergeris sako:

„Prudonas žino ne blogiau už Marksą ir Engelsą, kad tikrasis žmonių visuomenės variklis yra ekonominiai, o ne teisiniai santykiai; jis taip pat žino, kad liaudies teisinės idėjos kiekvienoje kalbamoje epochoje tėra tiktai ekonominių, ypač gamybinių santykių išraiška, atspindys, produktas. Vienu žodžiu, teisė Prudonui yra istoriškai išsivystęs ekonominis produktas".

Jeigu Prudonas visa tai (aš palieku nuošalyje neaiškų Miulbergerio būdą išsireikšti ir pasitenkinu jo gerais norais) „žino ne blogiau už Marksą ir Engelsą", — dėl ko gi mums tuomet ginčytis? Bet tas ir yra, kad dėl Prudono žinojimo klausimas yra kiek kitoks. Kiekvienos tam tikros visuomenės ekonominiai santykiai visų pirma pasireiškia kaip *interesai.* O Prudonas ką tik cituotame pagrindiniame savo veikale rašo juodu ant balto, kad „pagrindinis valdąs, organinis, suvereninis visuomenių principas, kuris pajungia visus kitus principus", yra ne *interesas,* bet *teisingumas.* Ir jis tą patį kartoja visų savo veikalų visose svarbiausiose vietose. Visa tai nekliudo Miulbergeriui toliau sakyti:

---

[1] *Proudhon P. J.,* De la 'justice dans la révolution et dans l'église, T. 1—3, Paris, 1858, *Red.*

„...ekonominės teisės idėja, Prudono giliausiai išvystyta „Kare ir taikoje“, visiškai sutampa su tomis pagrindinėmis Lasalio mintimis, kurios taip gerai išdėstytos jo „Įsigytųjų teisių sistemos“ pratarmėje.

„Karas ir taika“[1] — gal būt, labiausiai mokiniškas iš gausių mokiniškų Prudono veikalų, ir aš niekaip negalėjau laukti, kad jis bus pateiktas įrodyti, kad Prudonas tariamai įsisavino vokiškąjį materialistinį istorijos supratimą, kuris visus istorijos įvykius ir sąvokas, visą politiką, filosofiją, religiją aiškina materialinėmis ekonominėmis kalbamojo istorijos laikotarpio gyvenimo sąlygomis. Ši knyga taip mažai materialistinė, kad net savosios karo sąvokos negali duoti, nesišaukdama į pagalbą *kūrėjo:*

„Tuo tarpu kūrėjas, išrinkęs mums šį gyvenimo būdą, turėjo savo tikslus“ (II t., 100 psl. 1869 m. leid.).

Kokiomis istorinėmis žiniomis remiasi ši knyga, matyti iš to, kad joje išreikštas tikėjimas į istorinį aukso amžiaus buvimą:

„Pradžioje, kai žmonija dar buvo retai išblaškyta žemės rutulyje, gamta be vargo patenkindavo žmogaus reikmes. Tai buvo aukso amžius, pertekliaus ir ramybės amžius“ (ten pat, 102 psl.).

Ekonominė Prudono pozicija yra grubaus maltusizmo pozicija:

„Jeigu padvigubėja gamyba, tai tuoj padvigubės ir gyventojų skaičius“ (105 psl.).

Kas gi tuomet sudaro šios knygos materializmą? Tai, kad joje tvirtinama, kad karo priežastis ir tuomet buvusi ir šiandien pasiliekanti „pauperizmas“ (pavyzdžiui, 143 psl.). Dėdė Brezigas[2] buvo toks pat puikus materialistas, kai savo kalboje 1848 m. ištarė didžius žodžius: „Didelio skurdo priežastis yra didelis neturtas“.

Ant visos Lasalio „Įsigytųjų teisių sistemos“ yra ne tiktai teisininko, bet ir senhegelininkio iliuzijų atspaudas. VII psl. Lasalis aiškiai pareiškia, kad ir „*ekonominiu* atžvilgiu įsigytosios teisės sąvoka yra pradinis taškas, kuris išjudina visą tolesnį išsivystymą“; jis nori parodyti (IX psl.), kad „teisė yra protingas, *iš savęs paties* (vadinasi, ne iš ekonominių prielaidų) besivystąs organizmas“; jam uždavinys yra teisę išvesti ne iš ekonominių santykių, bet „iš pačios valios sąvokos, kurios išvystymas ir pavaizdavimas tiktai ir tėra teisės filosofija“ (X psl.). Bet kam čia tada ši knyga? Skirtumas tarp Prudono ir Lasalio yra tik tas, kad Lasalis iš tikrųjų buvo teisininkas ir hegelininkas, o Prudonas ir teisėje ir filosofijoje, kaip ir visur kitur, buvo viso tiktai diletantas.

---

1 *Proudhon P. J.*, La guerre et la paix. T. 1—2. Paris, 1869. *Red.*

2 *Dėdė Brezigas* — komiškas personažas iš vokiečių buržuazinio humoristo ir romanisto Frico Reuterio kūrinių. *Red.*

Kad Prudonas, kuris, kaip žinoma, nuolat pats sau prieštarauja, kartais kai kur padaro ir tokių pastabų, kurios tartum parodo siekimą idėjas išaiškinti, remiantis faktais, — tai aš labai gerai žinau. Tačiau tokios atskiros pastabos visiškai nesusijusios su pagrindine jo minties kryptimi, o ten, kur jos sutinkamos, jos, be to, be galo painios ir prieštaringos.

Tam tikroje, labai žemoje visuomenės vystymosi pakopoje atsiranda poreikis apimti bendra taisykle diena į dieną pasikartojančius gamybos, produktų paskirstymo ir mainų aktus, pasirūpinti tuo, kad individas pajungtų save bendrosioms gamybos ir mainų sąlygoms. Ši taisyklė, kuri iš pradžių yra paprotys, vėliau virsta *įstatymu*. Drauge su įstatymu neišvengiamai atsiranda ir organai, kuriems pavedama jį saugoti, — viešoji valdžia, valstybė. Visuomenei toliau besivystant, įstatymas išauga į platesnę ar siauresnę įstatymų leidybą. Kuo sudėtingesnė tampa ši įstatymų leidyba, tuo daugiau skiriasi jos išsireiškimo būdas nuo to būdo, kuriuo pasireiškia įprastinės ekonominės visuomenės gyvenimo sąlygos. Įstatymų leidyba pasirodo lyg savarankiškas elementas, kuris savo egzistencijos pateisinimą ir savo tolesnio išsivystymo pagrindimą randa ne ekonominiuose santykiuose, bet savo paties vidiniuose pagrinduose, sakysime, kad ir „valios sąvokoje". Žmonės užmiršta, kad jų teisė kilo iš ekonominių jų gyvenimo sąlygų, kaip kad jie užmiršo, kad jie patys kilo iš gyvūnų pasaulio. Toliau įstatymų leidybai besivystant į sudėtingą, plačią visumą, atsiranda naujo visuomeninio darbo pasidalijimo būtinybė: susidaro teisininkų profesionalų luomas, o drauge su juo atsiranda ir teisės mokslas. Pastarasis, toliau besivystydamas, lygina tarpusavyje įvairių tautų ir įvairių epochų teisės sistemas ne kaip atitinkamų ekonominių santykių atspindį, o kaip sistemas, kurių pagrindas glūdi jose pačiose. Lyginimas numato kažką bendro: šis bendras dalykas susidaro iš to, kad viską, kas daugiau ar mažiau yra vienoda visose šiose teisės sistemose, teisininkai sujungia į *natūralinę teisę*. Bet mastas, kuriuo matuojama, kas priklauso natūralinei teisei ir kas jai nepriklauso, yra abstrakčiausia pačios teisės išraiška — *teisingumas*. Tuo būdu nuo šiol teisininkams ir tiems, kurie tiki jų žodžiais, teisės išsivystymas tėra tiktai siekimas žmonių gyvenimo sąlygas, kiek jos išreiškiamos teisiškai, vis labiau ir labiau priartinti prie teisingumo idealo, prie *amžinojo* teisingumo. O šis teisingumas visuomet tėra tiktai ideologizuota, į padanges nukelta esamųjų ekonominių santykių išraiška, arba iš jų konservatyvinės, arba iš jų revoliucinės pusės. Graikų ir romėnų teisingumas laikė teisingu dalyku vergiją; 1789 m. buržua teisingumas reikalavo pašalinti feodalizmą, nes

jis esąs neteisingas. Prūsų junkeriams net pasigailėtinas apygardų įstatymas[1] yra amžinojo teisingumo pažeidimas. Amžinojo teisingumo supratimas tuo būdu keičiasi ne tiktai priklausomai nuo laiko ir vietos: jis yra nevienodas net atskirų asmenų tarpe ir priklauso tiems dalykams, kurių vardu, kaip teisingai pastebi Miulbergeris, „kiekvienas supranta kažką kita". Jeigu kasdieniniame gyvenime, kur santykiai, apie kuriuos ten tenka spręsti, yra nesudėtingi, tokie išsireiškimai, kaip teisinga, neteisinga, teisingumas, teisės jausmas, vartojami be ypatingų nesusipratimų net kalbant apie visuomeninius reiškinius, tai moksliniuose ekonominių santykių tyrinėjimuose, kaip mes matėme, šie išsireiškimai padaro tokią pat baisią painiavą, kokia atsirastų, pavyzdžiui, šiuolaikinėje chemijoje, jeigu ten būtų pamėginta išlaikyti flogistono teorijos terminologiją. Dar blogesnė pasidaro ši painiava, kai tikima, kaip Prudonas, socialiniu flogistonu, „Teisingumu", arba kai įtikinėjama, kaip daro Miulbergeris, kad flogistono teorija yra ne mažiau teisinga, kaip deguonies teorija[2].

III

Miulbergeris toliau skundžiasi, kad, esą, aš vadinu reakcine jeremijada jo „išpūstus" dejavimus, kad „nėra baisesnio pasityčiojimo iš visos mūsų pagarsėjusio šimtmečio kultūros, kaip tas faktas, jog didžiuosiuose miestuose 90 ir daugiau procentų gyventojų neturi pastogės, kurią jie galėtų pavadinti sava". Iš tikrųjų, jeigu Miulbergeris būtų apsiribojęs, kaip kad jis pats sakosi, „dabarties baisybių" pavaizdavimu, tai aš, žinoma, nebūčiau pasakęs nė vieno blogo žodžio „apie jį ir apie jo kuklius rašinius". Bet jis daro visai ką kita. Jis šias „baisybes" pavaizduoja kaip *pasekmę* to, kad darbininkai *„neturi pastogės, kurią jie galėtų pavadinti sava"*. Ar skundžiamasi „dabarties baisybė-

---

[1] Engelsas turi galvoje 1873 m. administracinę reformą Prūsijoje, kuri suteikė bendruomenėms teisę rinkti seniūnus, kuriuos anksčiau skirdavo dvarininkai *Red.*

[2] Prieš deguonies atradimą chemikai kūnų degimą atmosferos ore aiškino tardami esant atskirą degančią medžiagą — flogistoną, kuris dingsta degdamas. Kadangi jie rado, kad sudegę paprasti kūnai po to daugiau sveria, negu anksčiau, tai jie paskelbė, kad flogistonas turi neigiamą svorį ir tuo būdu kūnas be savo flogistono sveria daugiau negu su juo. Tuo būdu flogistonui palaipsniui buvo priskirtos visos pagrindinės deguonies ypatybės, bet vis *atvirkščia prasme.* Atradimas to, kad degimas yra degančių kūnų susijungimas su kitu kūnu, deguonimi, ir šio deguonies gavimas padarė — tačiau tik po ilgo senųjų chemikų pasipriešinimo — šiai prielaidai galą. *(Engelso pastaba.)*

mis" todėl, kad panaikinta darbininko nuosavybės teisė į savo butą, ar, kaip kad daro junkeriai, todėl, kad panaikintas feodalizmas ir cechai — abiem atvejais negali išeiti nieko, išskyrus reakcinę jeremijadą, graudžią dainą apie neišvengiamybės, istorinės būtinybės įsiveržimą. Reakcinga yra kaip tik tai, kad Miulbergeris nori atstatyti individualinę darbininko nuosavybę butui — dalykas, su kuriuo istorija seniausiai yra užbaigusi; tai, kad jis negali kitaip įsivaizduoti darbininkų išvadavimo, kaip tik kiekvieną vėl padarant savojo buto savininku. — Toliau:

„Aš ryžtingiausiu būdu tvirtinu: tikroji kova vyksta prieš kapitalistinį gamybos būdą, ir tiktai *remiantis jo pertvarkymu* galima tikėtis butų sąlygų pagerėjimo. Engelsas nieko to nepastebi... Aš numatau visišką socialinio klausimo išsprendimą prieš tai, negu bus imtasi išpirkti nuomojamuosius butus".

Deja, aš ir dabar dar nieko tokio nepastebiu. Negaliu gi aš žinoti, ką taria esant slaptame savo smegenų kampelyje kažkas, kurio aš net vardo nežinojau. Aš galiu remtis tiktai spausdintais Miulbergerio straipsniais. O ten aš dar ir dabar randu (jo veikalo 15 ir 16 psl.), kad Miulbergeris neturi galvoje jokios kitos prielaidos nuomojamajam butui panaikinti, išskyrus... patį nuomojamąjį butą. Tiktai 17 psl. jis ima „kapitalo produktyvumą už ragų" — prie to mes dar grįšime. Ir net savo atsakyme jis tai patvirtina, sakydamas:

„Svarbiausia reikėjo parodyti, kaip, *remiantis esamaisiais santykiais*, galėtų būti atliktas visiškas pertvarkymas butų klausimo srityje".

„Remiantis esamaisiais santykiais" ir „remiantis kapitalistinio gamybos būdo pertvarkymu" (tai turėtų reikšti: panaikinimu) — juk tai visiškai priešingos sąvokos.

Nenuostabu, kad Miulbergeris skundžiasi tuo, kad filantropinėse p. Dolfuso ir kitų fabrikantų pastangose padėti darbininkams įsigyti nuosavus namus aš matau vienintelį galimą praktinį jo prudonistinių projektų įgyvendinimą. Jeigu Miulbergeris suprastų, kad prudoninis visuomenės gelbėjimo planas yra fantazija, kuri ištisai pasilieka *buržuazinės* visuomenės plotmėje, tai jis, žinoma, nebūtų patikėjęs šiuo planu. Aš betgi niekuomet ir niekur neabejojau jo gerais norais. Bet kodėl gi tokiu atveju jis giria dr. Rešauerį už tai, kad pastarasis siūlo Vienos miesto valdybai sekti p. Dolfuso projektais?

Toliau Miulbergeris pareiškia:

„O, atskirai imant, dėl priešingumo tarp miesto ir kaimo, tai siekimas jį panaikinti priklauso utopijoms. Šis priešingumas yra natūralus, tiksliau sakant, istoriškai kilęs... Svarbu ne *panaikinti* šį priešingumą, bet rasti tokias politines ir socialines formas, kuriose jis būtų *nežalingas,* net *vaisin-*

gas. Tuo būdu galima pasiekti taikų sutarimą, laipsnišką interesų pusiausvyrą".

Taigi, priešingumo tarp miesto ir kaimo panaikinimas yra utopija, *nes* šis priešingumas yra natūralus, tiksliau sakant, istoriškai kilęs. Pritaikysime šią logiką kitiems šiuolaikinės visuomenės priešingumams ir pažiūrėsime, kas iš to išeis. Pavyzdžiui:

„O, atskirai imant, dėl priešingumo tarp" kapitalistų ir samdomųjų darbininkų, „tai siekimas jį panaikinti priklauso utopijoms. Šis priešingumas yra natūralus, tiksliau sakant, istoriškai kilęs. Svarbu ne *panaikinti* šį priešingumą, bet rasti tokias politines ir socialines formas, kuriose jis būtų *nežalingas,* net *vaisingas.* Tuo būdu galima pasiekti taikų sutarimą, laipsnišką interesų pusiausvyrą".

Tuo pačiu mes vėl priėjome prie Šulcės-Deličo.

Priešingumo tarp miesto ir kaimo panaikinimas yra ne daugiau ir ne mažiau utopiškas, kaip priešingumo tarp kapitalistų ir samdomųjų darbininkų panaikinimas. Jis kiekvieną dieną tampa vis labiau praktiniu tiek pramonės, tiek ir žemės ūkio gamybos reikalavimu. Niekas to taip primygtinai nereikalavo, kaip Lybichas savo žemės ūkio chemijos raštuose, kur visuomet pirmas jo reikalavimas buvo, kad žmogus grąžintų žemei tai, ką jis iš jos gauna, ir kur įrodinėjama, kad tam kliudo miestų, ypač stambių miestų buvimas. Kai matai, kaip čia, viename tiktai Londone, diena į dieną, eikvojant didžiules lėšas, išmetama... į jūrą didesnė mėšlo masė, negu pagaminama visoje Saksonijos karalystėje, ir kai matai, kokių milžiniškų įrengimų reikia tam, kad šis mėšlas neužnuodytų viso Londono, — tai utopija apie priešingumo tarp miesto ir kaimo panaikinimą įgauna įstabiai praktinį pagrindą. Net palyginti nedidelis Berlynas jau mažiausia trisdešimt metų dūsta savo paties nešvarumuose. Iš antros pusės, būtų gryniausia utopija norėti, kaip kad nori Prudonas, nuversti šiuolaikinę buržuazinę visuomenę, išlaikant valstietį kaip valstietį. Tiktai kaip galima tolygesnis gyventojų paskirstymas po visą šalį, tiktai glaudus vidinis ryšys tarp pramonės ir žemės ūkio gamybos greta būtino tam susisiekimo priemonių išplėtimo, — žinoma, su sąlyga, kad bus panaikintas kapitalistinis gamybos būdas, — pajėgtų kaimo gyventojus išplėšti iš izoliuotumo ir tamsumo, kuriuose jie beveik nekintamai skursta ištisus tūkstančius metų. Tvirtinimas, kad žmonių išvadavimas iš pančių, kuriuos nukalė jų istorinė praeitis, bus visiškas tiktai tuomet, kai bus panaikintas priešingumas tarp miesto ir kaimo, — toks tvirtinimas visiškai nėra utopija; utopija atsiranda tik tuomet, kai mėginama, „remiantis esamaisiais santykiais", iš anksto nurodyti *formą,* kuria

turi būti išspręstas tas ar kitas priešingumas, būdingas esamajai visuomenei. O tai ir daro Miulbergeris, priimdamas prudoninę butų klausimo sprendimo formulę.

Toliau Miulbergeris skundžiasi, kad aš tam tikru laipsniu laikau ir jį atsakingą už „pasibaisėtinas Prudono pažiūras į kapitalą ir palūkanas", ir pareiškia:

„Gamybinių santykių pakeitimą aš turiu galvoje *kaip jau iš anksto duotą*, o pereinamasis įstatymas, reguliuojąs procentų normą, turi reikalą ne su gamybiniais santykiais, bet su visuomenine apyvarta, su apyvartos santykiais... Gamybinių santykių pakitėjimas arba, kaip tiksliau suformuluoja vokiškoji mokykla, kapitalistinio gamybos būdo panaikinimas kyla, žinoma, ne dėl pereinamojo įstatymo, kuris panaikina procentus, kaip man tat *primeta* Engelsas, bet dėl to, kad darbo liaudis *faktiškai paima į savo rankas visus darbo įrankius*, visą pramonę. Ar čia darbo liaudis bus išpirkimo ar nedelsiamos ekspropriacijos gerbėja (!) — to neišspręsime nei Engelsas, nei aš".

Aš nustebęs trinuosi akis. Aš vėl skaitau Miulbergerio kūrinį nuo pradžios iki galo, kad surasčiau tą vietą, kur jis pareiškia, kad jo nuomojamų butų išpirkimas iš anksto numato, kad „darbo liaudis faktiškai paima į savo rankas visus darbo įrankius, visą pramonę". Tos vietos aš nerandu. Jos nėra. Apie „faktišką paėmimą" ir t. t. niekur nėra kalbos. Užtat 17 psl. pasakyta:

„Tarkime, kad kapitalo produktyvumas — o tai anksčiau ar vėliau turi įvykti — *iš tikrųjų yra paimtas už ragų*, pavyzdžiui, su *pereinamojo įstatymo pagalba, kuris tvirtai nustato procento dydį — iš visų kapitalų vieną procentą*, be to, siekia palaipsniui ir šį procento dydį priartinti prie nulio. . Suprantama, šis įstatymas apima ir namus ir butą, kaip ir visus kitus produktus... Mes tuo būdu matome, kad ir iš šios pusės nuomojamųjų butų išpirkimas *yra būtina kapitalo produktyvumo panaikinimo pasekmė aplamai*".

Visiškai priešingai naujausiam Miulbergerio posūkiui, čia, vadinasi, be išsisukinėjimų pasakyta, kad kapitalo produktyvumas — o šia painia fraze jis, be abejonės, supranta kapitalistinį gamybos būdą — iš tikrųjų „būtų paimtas už ragų" su procentų panaikinimo įstatymo pagalba ir kad kaip tik dėl šio įstatymo „nuomojamųjų butų išpirkimas yra būtina kapitalo produktyvumo panaikinimo pasekmė aplamai". Dabar Miulbergeris sako, kad tat visai ne taip. Šis pereinamasis įstatymas turi „reikalą ne su *gamybiniais* santykiais, bet su *apyvartos* santykiais". Tokio visiško prieštaravimo akivaizdoje, kuris, anot Gėtės pasakymo, „yra vienodai paslaptingas išminčiams ir kvailiams", man telieka tiktai manyti, kad aš turiu reikalą su dviem skirtingais Miulbergeriais, iš kurių vienas teisingai skundžiasi, kad aš jam „primetu" tai, ką išspausdino antrasis.

Kad darbo liaudis neklaus nei manęs nei Miulbergerio, ar ji, faktiško paėmimo atveju, bus „išpirkimo ar nedelsiamos

ekspropriacijos gerbėja", — tai visiška tiesa. Labai galimas dalykas, kad ji, aplamai, pasirinks nebūti „gerbėja". Bet juk visai nebuvo kalbos, kad darbo liaudis faktiškai paims į savo rankas visus darbo įrankius; buvo kalbama tiktai apie Miulbergerio tvirtinimą (17 psl.), kad „visas butų klausimo sprendimo turinys duotas žodyje *išpirkimas*". Jeigu dabar jis šį išpirkimą laiko be galo abejotinu, — kam gi tuomet veltui varginti ir mus abu ir skaitytojus?

Beje, reikia konstatuoti, kad faktinis visų darbo įrankių, visos pramonės paėmimas į darbo liaudies rankas yra tiesioginė prudonistinio „išpirkimo" priešybė. Pastaruoju atveju *atskiras darbininkas* tampa buto, valstiečio žemės sklypo, darbo įrankių savininku; o pirmuoju atveju bendru namų, fabrikų ir darbo įrankių savininku lieka „darbo liaudis", kuri vargu ar leis, bent pereinamuoju metu, naudotis jais atskiriems asmenims arba draugijoms, neapmokant išlaidų. Lygiai taip pat žemės nuosavybės panaikinimas numato ne žemės rentos panaikinimą, bet jos perdavimą, nors ir pakeista forma, visuomenei. Tai, kad darbo liaudis faktiškai paima į savo rankas visus darbo įrankius, jokiu būdu, vadinasi, neatmeta nuomos santykių išlaikymo.

Aplamai, čia svarbu visai ne tai, ar proletariatas, pasiekęs valdžią, užgrobs gamybos įrankius, žaliavas ir pragyvenimo priemones paprastos prievartos keliu, ar jis tuoj išmokės už tai atlyginimą, ar šią nuosavybę išpirks palaipsniui nedideliais daliniais mokėjimais. Mėginti iš anksto atsakyti į šį klausimą ir numatyti visus galimus atvejus — reikštų fabrikuoti utopijas, o tai aš palieku daryti kitiems.

IV

Štai kiek teko prirašyti popieriaus, kad per Miulbergerio išlygų ir išsisukinėjimų tankmę pagaliau prieitume pačią dalyko esmę, kurią Miulbergeris savajame atsakyme rūpestingai vengia minėti.

Ką teigiamo pasakė Miulbergeris savo straipsnyje?

Pirma, — kad „skirtumas tarp pirminių išlaidų namams, statybos sklypui ir t. t. ir tarp jų dabartinės vertės" pagal teisę priklauso visuomenei. Šis skirtumas ekonomine kalba vadinamas žemės renta. Prudonas taip pat nori ją atiduoti visuomenei, kaip galima paskaityti jo „Bendrojoje revoliucijos idėjoje", 1868 m. leid., 219 psl.

Antra, — kad butų klausimo išsprendimą sudaro tai, kad kiekvienas buto nuomininkas tampa savojo buto savininku.

Trečia, — kad šis sprendimas įgyvendinamas įstatymo keliu, nuomos įmokas paverčiant mokėjimais perkamajai buto kainai padengti. — Abu šie punktai, antrasis ir trečiasis, yra pasiskolinti iš Prudono, kaip kiekvienas gali įsitikinti iš „Bendrosios revoliucijos idėjos", 199 psl. ir tol., o 203 psl. ten yra net galutinai suredaguotas atitinkamas įstatymo projektas.

Ketvirta, — kad kapitalo produktyvumas imamas už ragų su pereinamojo įstatymo pagalba, sutinkamai su kuriuo procentų norma sumažinama iš pradžių iki 1%, turint galvoje toliau sumažinti daugiau. Tai taip pat pasiskolinta iš Prudono; apie tai galima plačiau pasiskaityti „Bendrojoje idėjoje", 182—186 psl.

Prie kiekvieno iš šių punktų aš citavau iš Prudono tą vietą, kur yra Miulbergerio nuorašo originalas, ir štai aš klausiu, ar aš turėjau ar neturėjau teisės pavadinti prudonistu perdėm prudonistinio straipsnio autorių, straipsnio, kuriame nėra nieko, išskyrus prudonistines pažiūras? Ir vis dėlto Miulbergeris niekuo taip karčiai nesiskundžia, kaip tuo, kad aš jį taip vadinu, vadinu tariamai todėl, kad aš „susidūriau su kai kuriais *posakiais,* būdingais Prudonui". Priešingai, visi *„posakiai"* priklauso Miulbergeriui, o *turinys* priklauso Prudonui. Ir kai po to aš prudonistinį straipsnį papildau Prudonu, tai Miulbergeris skundžiasi, kad aš jam pakišu Prudono „pasibaisėtinas pažiūras".

Ką gi aš atsakiau į šį prudonistinį planą?

Pirma, — kad žemės rentos atidavimas valstybei yra lygus individualinės žemės nuosavybės panaikinimui.

Antra, — kad nuomojamojo buto išpirkimas ir nuosavybės butui perdavimas ligšioliniam nuomininkui visai nepaliečia kapitalistinio gamybos būdo.

Trečia, — kad šis pasiūlymas, esant dabartiniam stambiosios pramonės ir miestų išsivystymui, yra tiek pat absurdiškas, kiek ir reakcinis, ir kad individualinės kiekvieno atskiro asmens nuosavybės savo butui atstatymas būtų žingsnis atgal.

Ketvirta, — kad priverstinis procentų iš kapitalo sumažinimas jokiu būdu nesikėsina į kapitalistinį gamybos būdą, bet, priešingai, kaip įrodo įstatymai apie palūkininkavimą, jis yra tiek pat senas, kiek ir neįvykdomas.

Penkta, — kad panaikinus procentus iš kapitalo, visai nepanaikinama nuoma už naudojimąsi namais.

Su antruoju ir ketvirtuoju punktais Miulbergeris dabar sutiko. Prieš likusius punktus jis nesako nė žodžio. O juk tai kaip tik tie punktai, dėl kurių ginčijamasi. Bet Miulbergerio atsakymas nėra paneigimas; jis rūpestingai aplenkia visus ekonominius punktus, kurie juk yra lemiami; šis atsakymas tėra asmeninis skundas, ir

daugiau nieko. Antai, jis skundžiasi tuo, kad aš iš anksto įspėju jo pažadėtą kitų klausimų sprendimą, pavyzdžiui, apie valstybės skolas, privatines skolas, kreditą, ir sakau, kad sprendimas visur bus toks pat, kaip ir butų klausimu, — procentai panaikinami, procentų įmokos paverčiamos mokėjimais kapitalui padengti, o kreditas paskelbiamas neapmokamu. Ir vis dėlto aš ir dabar pasiruošęs eiti lažybų, kad kai šie Miulbergerio straipsniai išvys pasaulį, jų turinys iš esmės tiek pat atitiks Prudono „Bendrąją idėją" (kreditas — 182 psl., valstybės skolos — 186 psl., privatinės skolos — 196 psl.), kaip straipsniai apie butų klausimą atitinka cituotas tos pat knygos vietas.

Miulbergeris šia proga pamoko mane, kad šie klausimai — apie mokesčius, valstybės ir privatines skolas, kreditą ir, be to, dar klausimas apie bendruomenės autonomiją — yra be galo svarbūs valstiečiui ir propagandai kaime. Didžiąja dalimi sutinku, bet 1) apie valstiečius iki šiol visai nebuvo kalbama ir 2) prudoninis visų šių klausimų „sprendimas" yra ekonomiškai tiek pat absurdiškas ir iš esmės tiek pat buržuaziškas, kaip ir jo butų klausimo sprendimas. Prieš Miulbergerio užuominą, kad aš nepripažįstąs būtinumo įtraukti į judėjimą valstiečius, *man* gintis netenka. Tačiau aš vis dėlto laikau kvailybe tam tikslui rekomenduoti valstiečiams Prudono šundaktariškus vaistus. Vokietijoje yra dar labai daug stambių dvarų. Pagal Prudono teoriją visa tai reikėtų suskaldyti į smulkius valstiečių ūkius, o tai, esant dabartiniam žemės ūkio mokslo lygiui ir po Prancūzijos ir Vakarų Vokietijos patyrimo parcelinės žemėvaldos srityje, būtų tiesiog reakcinis žingsnis. Priešingai, dar tebeegzistuojanti stambioji žemėvalda suteiks mums pageidautiną pagrindą tam, kad, asocijuotiems darbininkams padedant, pradėtume žemę dirbti stambiu mastu, o tai tiktai ir įgalina taikyti visas šiuolaikines pagalbines priemones, mašinas ir pan., ir tuo pačiu akivaizdžiai parodyti smulkiesiems valstiečiams stambiojo, asociacija pagrįsto ūkio pranašumus. Danijos socialistai, kurie šiuo atžvilgiu pralenkė visus kitus, jau seniai tat suprato.

Lygiai taip pat man nėra reikalo gintis nuo priekaištų, kad šiuolaikinės baisios darbininkų butų sąlygos pasirodžiusios man „neturinčia reikšmės smulkmena". Aš, kiek man žinoma, pirmas vokiečių literatūroje šias sąlygas pavaizdavau jų klasikiškai išsivysčiusiu pavidalu, kuriuo jos egzistuoja Anglijoje; ir tai ne todėl, kaip mano Miulbergeris, kad jos „įžeidžia mano *teisės jausmą*", — daug rūpesčių turėtų tas, kas sumanytų paversti knygomis visus faktus, kurie įžeidžia jo teisės jausmą, — bet, kaip kad nurodyta mano knygos pratarmėje, tam, kad, aprašydamas vi-

suomenines sąlygas, kurias sukūrė šiuolaikinė stambioji pramonė, padėčiau faktų pamatą tuomet tiktai atsiradusiam vokiečių socializmui, kuris sukiojosi tarp tuščių frazių. Bet man iš tikrųjų nė į galvą neateina spręsti vadinamąjį butų *klausimą,* lygiai taip pat, kaip neužsiimu dar svarbesnio *mitybos klausimo* sprendimo smulkmenomis. Aš pasitenkinu tuo, kad galiu nurodyti, jog mūsų šiuolaikinės visuomenės gamyba yra pakankamai didelė, kad išmaitintų visus visuomenės narius, ir jog yra pakankamai namų, kad jau galima būtų darbo masėms parūpinti talpius ir sveikus butus. O kaip būsimoji visuomenė reguliuos maisto ir butų paskirstymą, — filosofavimas apie tai veda tiesiog į *utopiją.* Daugiausia, ką mes galime teigti, remdamiesi visų ligšiolinių gamybos būdų pagrindinių sąlygų tyrinėjimu, yra tai, kad žlungant kapitalistinei gamybai tam tikros pasisavinimo formos, būdingos senajai visuomenei, taps negalimos. Net pereinamosios priemonės turės būti visur suderintos su tais santykiais, kurie bus tuo momentu; smulkiosios žemėvaldos šalyse jos bus iš esmės kitokios, negu stambiosios žemėvaldos šalyse ir taip toliau. Kas išeina iš mėginimų pavieniui išspręsti šiuos vadinamuosius praktinius klausimus, kaip kad butų klausimas ir t. t., geriausiai parodo paties Miulbergerio pavyzdys, kuris iš pradžių per 28 puslapius smulkiai aiškina, kad „visas butų klausimo sprendimo turinys duotas žodyje *išpirkimas*", o po to, prispaustas prie sienos, sumišęs ima murmėti, kad iš esmės dar labai didelis klausimas, ar, faktiškai paimdama namus į savo rankas, „darbo liaudis bus išpirkimo gerbėja", ar kurios nors kitos ekspropriacijos formos gerbėja.

Miulbergeris reikalauja, kad mes būtume *praktiški,* kad mes „tikriesiems praktiniams santykiams" „nestatytume priešpriešiais vienų tiktai negyvų, abstrakčių formulių", kad mes „nuo abstraktaus socializmo prieitume prie *apibrėžtų, konkrečių visuomeninių santykių.* Jeigu Miulbergeris būtų taip pasielgęs, tai jis, gal būt, būtų didžiai patarnavęs judėjimui. Juk pirmas žingsnis, prieinant prie apibrėžtų, konkrečių visuomeninių santykių, yra juos išstudijuoti, ištirti jų tikruosius ekonominius tarpusavio ryšius. O ką mes randame Miulbergerio straipsniuose? Ištisus du teiginius, būtent:

1) „Buto nuomininkas namų savininko atžvilgiu — tas pat, kas samdomasis darbininkas kapitalisto atžvilgiu".

Aš anksčiau, atskirojo leidinio 6 psl.[1], parodžiau, kad tai visai netiesa, ir Miulbergeriui nėra kas į tai atsakyti. . .

[1] Žr. šio tomo 487 psl. *Red.*

2) „Tas jautis, kurį (darant socialinę reformą) reikia paimti už ragų, yra politinės ekonomijos liberalinės mokyklos vadinamas *kapitalo produktyvumas, kurio iš tikrųjų nėra, bet kuris savo tariamuoju egzistavimu* yra priedanga kiekvienai nelygybei, kuri slėgia šiuolaikinę visuomenę".

Taigi, jaučio, kurį reikia paimti už ragų, *„iš tikrųjų nėra"*, vadinasi, jis neturi nė „ragų". Visa blogybė ne jis, bet jo *tariamas egzistavimas*. Vis dėlto „vadinamasis (kapitalo) produktyvumas gali stebuklingu būdu statyti žemėje namus ir miestus", kurių egzistavimas jau toli gražu nėra „tariamas" (12 psl.).

Ir žmogus, kuris, nepaisant to, kad „ir jam gerai pažįstamas" Markso „Kapitalas", taip beviltiškai painiai plepa kažką apie santykį tarp kapitalo ir darbo, turi drąsos nurodinėti vokiečių darbininkams naują ir geresnį kelią ir dedasi esąs „architektas", kuriam „bent bendrais bruožais yra aiški būsimosios visuomenės architektonika"!

Niekas arčiau „nepriėjo prie apibrėžtų, konkrečių visuomeninių santykių", negu tat padarė Marksas „Kapitale". Dvidešimt penkerius metus jis pavartojo tam, kad visapusiškai juos ištirtų, ir jo kritikos rezultatai visur turi taip pat ir vadinamųjų išsprendimų užuomazgas, kiek pastarieji aplamai yra šiuo metu galimi. Bet bičiuliui Miulbergeriui to maža. Visa tai abstraktus socializmas, negyvos abstrakčios formulės. Užuot tyrinėjęs „apibrėžtus, konkrečius visuomeninius santykius", bičiulis Miulbergeris pasitenkina perskaitęs keletą Prudono tomų, kurie jam visiškai nieko nesako apie apibrėžtus, konkrečius visuomeninius santykius, bet užtat duoda jam labai apibrėžtus, konkrečius stebuklingus receptus nuo visų visuomeninių blogybių; ir šį užbaigtą socialinio išgelbėjimo planą, šią prudoninę *sistemą* jis pateikia vokiečių darbininkams, prisidengdamas tuo, kad *jis* norįs „atsisveikinti su *sistemomis"*, tuo tarpu kai aš, girdi, „pasirenkąs priešingą kelią"! Kad tai suprasčiau, aš turiu tarti, jog aš — aklas, o Miulbergeris — kurčias, taip kad mes jokiu būdu negalime vienas su antru susikalbėti.

Užtenka. Jeigu ši polemika daugiau neduos jokios kitos naudos, tai ji, šiaip ar taip, naudinga jau tuo, kad parodė, kaip yra su šių besivadinančių „praktiškais" socialistų praktika. Šie praktiniai pasiūlymai visoms socialinėms blogybėms pašalinti, šie socialiniai universalūs vaistai visuomet ir visur buvo gaminami sektų kūrėjų, kurie pasirodydavo tuo metu, kai proletarinis judėjimas būdavo dar vaiko amžiaus. Prie jų priklauso ir Prudonas. Proletariato išsivystymas numeta į šalį šiuos vaikiškus vystyklus ir pačioje darbininkų klasėje išauklėja supratimą to, kad nėra nieko

nepraktiškesnio, kaip kad šie iš anksto sugalvoti, bet kuriam atvejui tinkami „praktiniai sprendimai“, ir kad, priešingai, praktinis socializmas yra teisingas įvairių kapitalistinio gamybos būdo pusių supratimas. Darbininkų klasei, kuri tai supranta, *niekuomet* nebus sunku kiekvienu duotuoju atveju išspręsti, prieš kurias socialines įstaigas ir kuriuo būdu reikia nukreipti savo pagrindinius smūgius.

Parašė F. Engelsas 1872 m. birželio mėn. — 1873 m. vasario mėn.

Pirmą kartą išspausdinta laikraštyje „Volksstaat“ 1872—1873 m.

Antrasis leidimas, Engelso peržiūrėtas, išėjo 1887 m.

Spausdinama pagal laikraščio tekstą, sutikrintą su 1887 m. leidimu

Versta iš vokiečių kalbos

F. ENGELSAS

APIE AUTORITETĄ

Kai kurie socialistai pastaruoju metu pradėjo sistemingą kryžiaus žygį prieš tai, ką jie vadina *autoriteto principu*. Užtenka jiems pareikšti, kad tas ar kitas aktas yra *autoritaringas*, kad jį pasmerktų. Šia suprastinta priemone imta taip piktnaudžiauti, kad reikia klausimą smulkiau išaiškinti. Autoritetas ta prasme, apie kurią čia kalbama, reiškia primetimą mums svetimos valios; iš antros pusės, autoritetas suponuoja paklusnumą. Bet kadangi abu šie posakiai skamba nemaloniai ir jų išreiškiamas santykis yra nepakenčiamas priklausomajai pusei, kyla klausimas, ar negalima apsieiti be šio santykio, ar mes negalime — esamomis šiuolaikinėje visuomenėje sąlygomis — sukurti kitą visuomeninę santvarką, kuriai esant šis autoritetas pasirodys betikslis ir, vadinasi, turės išnykti. Nagrinėdami ekonominius, pramoninius ir žemės ūkio santykius, kurie glūdi šių laikų buržuazinės visuomenės pagrinde, mes matome, kad jie turi tendenciją paskirus veiksmus vis daugiau pakeisti kombinuotu žmonių veikimu. Vietoje nedidelių išsiskaidžiusių gamintojų dirbtuvių atsirado šiuolaikinė pramonė su savo didžiuliais fabrikais ir gamyklomis, kuriuose šimtai darbininkų valdo sudėtingas garo varomas mašinas; diližanus ir vežimus iš didelių kelių išstūmė geležinkelio traukiniai, o mažutes burines škunas ir feliugas — garlaiviai. Net žemės ūkyje vis daugiau ima viešpatauti mašina ir garas, palengva, bet nenukrypstamai smulkiuosius savininkus pakeičia stambiais ka-

pitalistais, kurie su samdomųjų darbininkų pagalba įdirba didelius žemės plotus. Tuo būdu kombinuotas veikimas, vienas nuo kito priklausančių procesų sukomplikavimas užima nepriklausomos atskirų asmenų veiklos vietą. Bet kombinuotas veikimas reiškia organizaciją, o ar gali būti organizacija be autoriteto?

Tarkime, kad socialinė revoliucija nuvertė kapitalistus, kurių autoritetui šiuo metu yra pajungta turtų gamyba ir jų apyvarta. Tarkime, visiškai laikydamiesi antiautoritaristų požiūrio, kad žemė ir darbo įrankiai pasidarė kolektyvine jais besinaudojančių darbininkų nuosavybe. Ar autoritetas išnyks, ar jis tik pakeis savo pavidalą? Pažiūrėsime.

Imkime pavyzdžiu medvilnės verpyklą. Su medvilne turi būti atliktos mažiausia šešios viena po kitos einančios operacijos, iki ji pavirs siūlais, ir dauguma šių operacijų atliekamos įvairiose patalpose. Toliau, kad mašinos veiktų be pertraukos, reikalingas inžinierius, prižiūrįs garo mašiną, reikalingi mechanikai kasdieniniams pataisymams ir daug kitų darbininkų gaminiams nešioti iš vienos patalpos į kitą ir taip toliau. Visi šie darbininkai — vyrai, moterys ir vaikai — priversti pradėti ir baigti darbą tomis valandomis, kurias nustato garo autoritetas, kuriam nerūpi asmeninė autonomija. Taigi, darbininkai visų pirma turi susitarti dėl darbo valandų; o kai tik šios valandos nustatytos, jos jau privalomos visiems be išimties. Po to kiekvienoje patalpoje kas minutę kyla atskiri klausimai dėl gamybos būdo, dėl medžiagų paskirstymo ir t. t., kuriuos reikia tuoj išspręsti, kad staiga nesustotų visa gamyba. Ir kaip šie klausimai bebūtų sprendžiami, ar vieno išrinkto asmens, vadovaujančio kiekvienai darbo šakai, ar, jeigu tai galima, balsų daugumos, — atskirų asmenų valia visados turi paklusti, o tai reiškia, kad klausimai sprendžiami autoritariškai. Automatinis didelio fabriko mechanizmas pasirodo kur kas despotiškesnis, negu smulkieji kapitalistai, kuriems dirba darbininkai. Bent tiek, kiek tai liečia darbo valandas, ant šių fabrikų vartų galima parašyti: Lasciate ogni autonomia voi che entrate[1]. Jei žmogus mokslu ir kūrybiniu genijumi pajungė sau gamtos jėgas, tai jos jam keršija, pajungdamos jį patį, kiek jis jomis naudojasi, tikram despotizmui, nepriklausomai nuo bet kurios socialinės organizacijos. Norėti panaikinti autoritetą stambiojoje pramonėje reiškia norėti panaikinti pačią pramonę — panaikinti verpiamąją garo mašiną, kad grįžtume prie ratelio.

Imkime antrą pavyzdį — geležinkelį. Čia taip pat neabejotinai reikalingas begalinės žmonių daugybės bendradarbiavimas; šis

[1] Palikite bet kurią autonomiją, jūs, kurie čia įeinate. *Red.*

bendradarbiavimas turi vykti tiksliai nustatytomis valandomis, kad išvengtume nelaimingų atsitikimų. Ir čia pirmoji darbo sąlyga yra viešpataujanti valia, kuri sprendžia kiekvieną priklausomą klausimą, — vis tiek ar ši valia yra atstovaujama vieno rinktinio asmens, ar ištiso komiteto, kuriam pavesta vykdyti suinteresuotųjų asmenų daugumos nutarimus. Ir vienu ir antru atveju turime aiškiai pasireiškusį autoritetą. Maža to: kas būtų su pirmuoju paleistu traukiniu, jeigu būtų panaikintas geležinkelio tarnautojų autoritetas ponų keleivių atžvilgiu?

Bet labiausiai akivaizdus yra autoriteto — ir, be to, valdingiausio autoriteto — būtinumas laive atviroje jūroje. Ten pavojaus momentu visų gyvybė priklauso nuo to, kad visi nedelsiant ir griežtai klausytų vieno valios.

Jei aš iškeliu šiuos argumentus prieš smarkiausius antiautoritaristus, tai jie man gali duoti tik šį atsakymą: „Taip! tai tiesa, bet čia kalbama ne apie autoritetą, kurį suteikiame savo išrinktiems asmenims, bet apie tam tikrą uždavinį“. Šie žmonės įsivaizduoja, kad, pakeitę dalyko pavadinimą, jie pakeitė patį dalyką. Šie gilūs mąstytojai tiesiog juokiasi iš mūsų.

Taigi, mes matėme, kad, iš vienos pusės, tam tikras autoritetas, vis tiek, kuriuo būdu jis būtų sukurtas, o iš antros pusės, tam tikras paklusnumas — nepriklausomai nuo bet kurios visuomeninės organizacijos — yra privalomi mums dėl materialinių sąlygų, kuriomis vyksta produktų gamyba ir apyvarta.

Iš antros pusės, mes matėme, kad gamybos ir apyvartos materialinės sąlygos neišvengiamai komplikuojasi, vystantis stambiajai pramonei ir stambiajam žemės ūkiui, ir siekia vis labiau išplėsti šio autoriteto sferą. Todėl absurdiška yra autoriteto principą vaizduoti absoliučiai blogą, o autonomijos principą — absoliučiai gerą. Autoritetas ir autonomija yra reliatyvūs dalykai, ir jų taikymo sritis kinta kartu su įvairiomis visuomenės vystymosi fazėmis. Jeigu autonomistai norėtų tik pasakyti, kad ateities socialinė organizacija tars autoritetą esant reikalingą tik tose ribose, kurios neišvengiamai yra diktuojamos gamybos sąlygų, tuomet su jais galima būtų susikalbėti, bet jie akli visiems faktams, kurie daro autoritetą būtiną, ir aistringai kovoja prieš žodį.

Kodėl antiautoritaristai neapsiriboja rėkimu prieš politinį autoritetą, prieš valstybę? Visi socialistai sutinka su tuo, kad politinė valstybė, o kartu su ja ir politinis autoritetas išnyks būsimajai socialinei revoliucijai nugalėjus, t. y., kad visuomeninės funkcijos neteks savo politinio pobūdžio ir pavirs paprastomis administracinėmis funkcijomis, saugančiomis tikruosius visuomenės interesus. Bet antiautoritaristai reikalauja, kad autori-

tarinė politinė valstybė būtų tučtuojau panaikinta, dar prieš panaikinant tuos socialinius santykius, kurie ją yra pagimdę. Jie reikalauja, kad pirmasis socialinės revoliucijos aktas būtų autoriteto panaikinimas. Ar šie žmonės kada nors yra matę revoliuciją? Revoliucija, be abejonės, yra pats autoritaringiausias dalykas, koks tiktai gali būti. Revoliucija yra aktas, kuriuo dalis gyventojų primeta savo valią kitai daliai šautuvais, durtuvais ir patrankomis, tai yra nepaprastai autoritarinėmis priemonėmis; ir jei nugalėjusioji partija nenori netekti savųjų pastangų vaisių, ji turi savo viešpatavimą palaikyti ta baime, kurią reakcionieriams įkvepia jos ginklai. Jei Paryžiaus Komuna nebūtų rėmusis ginkluotosios liaudies autoritetu prieš buržuaziją, tai ar ji būtų išsilaikiusi ilgiau kaip vieną dieną? Ar mes neturime teisės, priešingai, peikti Komunos už tai, kad ji per mažai naudojosi tuo autoritetu?

Taigi, viena iš dviejų: arba antiautoritaristai patys nežino ką saką, ir tuo atveju jie tesėja tik painiavą, arba jie tai žino, ir tuo atveju jie išduoda proletariato judėjimą. Ir pirmuoju ir antruoju atveju jie tarnauja reakcijai.

Parašė F. Engelsas 1873 m. sausio—vasario mėn.
Išspausdinta rinkinyje „Almanacco Republicano" 1874 m.

Spausdinama pagal rinkinio tekstą
Versta iš italų kalbos

F. ENGELSAS

„VALSTIEČIŲ KARO VOKIETIJOJE" PRATARMĖ

Šis veikalas buvo parašytas Londone 1850 m. vasarą, dar betarpiškoje tik ką pasibaigusios kontrrevoliucijos įtakoje, ir buvo išspausdintas Karlo Markso redaguotame žurnale „Naujasis Reino Laikraštis. Politinė-ekonominė Apžvalga", 5-me ir 6-me sąsiuvinyje, Hamburgas, 1850 m. — Mano politiniai bičiuliai Vokietijoje prašo šį veikalą vėl išleisti, ir aš vykdau jų norą, nes, deja, jis dar ir dabar nenustojo savo reikšmės.

Jis nepretenduoja duoti naujos, savarankiškai ištirtos medžiagos. Priešingai, visa medžiaga, kuri liečia valstiečių sukilimus ir Tomą Miuncerį, yra paimta iš Cimermano. Jo knyga, nors ir turi kai kurių spragų, vis dar tebėra geriausia faktinių duomenų santrauka. Be to, senis Cimermanas su didele meile žiūrėjo į savąjį dalyką. Tas pats revoliucinis instinktas, kuris privertė jį visur šioje knygoje stoti engiamųjų klasių šalininku, padarė jį vėliau vienu iš geriausių kraštutinio kairiojo sparno atstovų Frankfurte. Tiesa, nuo to laiko jo pažiūros šiek tiek paseno.

Jeigu Cimermano išdėstymui trūksta vidinio ryšio; jeigu jam nepavyksta tos epochos religinių-politinių ginčijamų klausimų pavaizduoti kaip to meto klasių kovos atspindžio; jeigu šioje klasių kovoje jis temato tik engėjus ir engiamuosius, piktus ir gerus ir galutinę piktųjų pergalę; jeigu jo supratimas visuomeninių santykių, kurie nulėmė tiek kovos pradžią, tiek ir jos baigtį,

turi labai žymių trūkumų, tai visa tai yra yda to meto, kuriuo atsirado knyga[1]. Priešingai, tam laikui ji yra girtina išimtis tarp vokiškųjų idealistinių istorijos veikalų ir parašyta labai realistiškai.

Savo išdėstyme aš mėginau, piešdamas tik bendrais bruožais istorinę kovos eigą, paaiškinti valstiečių karo kilmę, įvairių jame dalyvavusių partijų pozicijas, politines ir religines teorijas, su kurių pagalba šios partijos mėgino išsiaiškinti savo pačių padėtį, pagaliau pačią karo baigtį — kaip būtiną tada buvusių istorinių visuomeninio šių klasių gyvenimo sąlygų pasekmę; kitaip tariant, aš mėginau parodyti, kad to meto politinė Vokietijos santvarka, sukilimai prieš ją, epochos politinės ir religinės teorijos buvo rezultatas, o ne priežastis tos išsivystymo pakopos, ant kurios tuomet buvo Vokietijoje žemdirbystė, pramonė, sausumos ir vandens keliai, prekyba ir pinigų apyvarta. Šis — vienintelis materialistinis — istorijos supratimas priklauso ne man, bet Marksui ir sudaro taip pat pagrindą jo veikalų apie 1848—1849 m. Prancūzijos revoliuciją, išspausdintų toje pat „Apžvalgoje", ir jo „Luji Bonaparto briumero aštuonioliktosios".

Lygiagretė tarp 1525 m. Vokietijos revoliucijos ir tarp 1848—1849 m. revoliucijos pernelyg krito į akis, kad aš būčiau tada galėjęs visai nuo jos atsisakyti. Tačiau greta bendrosios įvykių eigos panašumo, kuris pasireiškė tuo, kad ir čia ir ten viena ir ta pati kunigaikščių kariuomenė numalšino vieną po kito įvairius vietinio pobūdžio sukilimus, greta dažnai juokingai panašaus miestų biurgerių elgimosi abiem atvejais, aiškiai ir ryškiai pasirodė taip pat ir skirtumai:

„Kas susilaukė naudos iš 1525 m. revoliucijos? — *Kunigaikščiai.* Kas susilaukė naudos iš 1848 m. revoliucijos? — *Stambieji valdovai,* Austrija ir Prūsija. Už smulkiųjų kunigaikščių nugaros 1525 m. stovėjo smulkioji biurgerija, kuri juos rišo prie savęs mokesčiais, o už stambiųjų 1850 m. valdovų, už Austrijos ir Prūsijos, stovi šių laikų stambioji buržuazija, kuri sparčiai juos pasijungia su valstybės skolos pagalba. O už stambiosios buržuazijos nugaros stovi proletariatas"[2].

Deja, aš turiu pasakyti, kad šiuo teiginiu aš padariau per daug garbės vokiečių buržuazijai. Ji iš tikrųjų, tiek Austrijoje, tiek ir Prūsijoje, turėjo patogią progą „sparčiai pajungti sau su valstybės

[1] V. Cimermano trijų tomų veikalo „Didžiojo valstiečių karo istorija" pirmasis leidimas pasirodė 1840—1844 m. *Red.*

[2] *F. Engelsas.* Valstiečių karas Vokietijoje. Žr. *K. Marksas* ir *F. Engelsas,* Raštai, VIII t., 198 psl., rus. leid. *Red.*

skolos pagalba" monarchiją, bet niekur ir niekuomet šia proga nepasinaudojo.

1866 m. karas davė buržuazijai dovanų Austriją. Bet ji nemoka viešpatauti, ji bejėgė ir nieko nesugeba. Ji temoka tik vieną dalyką: šėlti prieš darbininkus, kai tiktai jie ima judėti. Ji dar pasilieka prie valdžios vairo tik todėl, kad tai reikalinga *vengrams*.

O Prūsijoje? Tiesa, valstybės skola išaugo su svaiginamu spartumu, deficitas pavirto nuolatiniu reiškiniu, metai į metus auga valstybės išlaidos, buržuazija turi rūmuose daugumą, be jos sutikimo negali būti nei pakelti mokesčiai, nei sudarytos paskolos, — bet kurgi jos viešpatavimas ant valstybės? Dar prieš keletą mėnesių, kai valstybei vėl ėmė grėsti deficitas, buržuazijos pozicija buvo labai patogi. Turėdama nors *šiek tiek* ištvermės, ji būtų galėjusi pasiekti žymių nuolaidų. O ką gi ji daro? Ji mato pakankamą nuolaidą, kad vyriausybė *leidžia jai* prie savo kojų padėti apie 9 milijonus ne *vieneriems* tik metams, bet kaip *kas metinį* įnašą taip pat ir visai ateičiai.

Vargšų nacionalliberalų, posėdžiaujančių rūmuose, aš visai nenoriu barti daugiau, negu jie užsitarnauja. Aš gerai žinau, kad jie buvo palikti tų, kurie stovi už jų, — buržuazijos masės. Ši masė *nenori* valdyti. Ji vis dar atsimena 1848 m. pamokas.

Kodėl Vokietijos buržuazija pasirodo tokia nuostabiai baili, mes pasakysime žemiau.

Kitais atžvilgiais aukščiau pateiktasis teiginys visiškai pasitvirtino. Mes matome, kad, pradedant nuo 1850 m., smulkiosios valstybės vis aiškiau pasitraukia į užpakalį, būdamos tik svertais Prūsijos ir Austrijos intrigoms; tarp Austrijos ir Prūsijos įsidega vis smarkesnė kova dėl hegemonijos, ir pagaliau 1866 m. ateina prievartinis sprendimas, pagal kurį Austrija išlaiko savąsias provincijas, Prūsija tiesiogiai arba netiesiogiai pasijungia visą šiaurę, o trys pietų vakarų valstybės pasirodo kol kas išmestos už durų.

Vokietijos darbininkų klasei visame šitame spektaklyje teturi reikšmės tik štai kas:

Pirma, kad darbininkai visuotinės rinkimų teisės dėka gavo galimybę betarpiškai siųsti savuosius atstovus į įstatymų leidžiamąjį susirinkimą.

Antra, kad Prūsija parodė gerą pavyzdį, prarijusi tris karūnas iš dievo malonės. Kad *po* šios operacijos jai vis dar palieka iš dievo malonės ta pati nesutepta karūna, kurią ji tarėsi turėjusi anksčiau, — tuo dabar nebetiki net nacionalliberalai.

Trečia, kad Vokietijoje tėra tiktai *vienas* rimtas revoliucijos priešas — Prūsijos vyriausybė.

Ir, ketvirta, kad Austrijos vokiečiai turi pagaliau iškelti sau ir kartą visiems laikams išspręsti klausimą, kuo jie nori būti — vokiečiais ar austrais? Kas jiems brangiau — Vokietija ar jų nevokiškieji priedai anapus Leitos? Jau seniai buvo aišku, kad jie turi atsisakyti arba nuo vieno, arba nuo antro, bet smulkiaburžuazinė demokratija visuomet tai užtušuodavo.

O dėl kitų svarbių, susijusių su 1866 m., ginčijamų klausimų, kurie nuo to laiko buvo įgrisusių svarstymų objektas tarp nacionalliberalų, iš vienos pusės, ir Liaudies partijos — iš antros, tai vėlesniųjų metų istorija pakankamai įrodė, kad šie abu požiūriai tik todėl taip įnirtingai vaidijasi tarpusavyje, kad jie yra du priešingi vieno ir to pat ribotumo poliai.

Visuomeniniuose Vokietijos santykiuose 1866 metai beveik nieko nepakeitė. Keletas buržuazinių reformų — vieninga matų ir saikų sistema, kilnojimosi laisvė, verslo laisvė ir t. t., ir visa tai biurokratijos nubrėžtose ribose, — vis dar nepasiekia to, ką jau seniai pasiekė kitų Vakarų Europos šalių buržuazija, ir palieka nepaliestą svarbiausią blogybę — biurokratinės globos sistemą. O proletariatui įprastinė policijos praktika ir be to padarė visiškai iliuzoriškus visus kilnojimosi laisvės, pilietybės teisės, pasų panaikinimo ir kitus įstatymus.

Daug didesnę reikšmę, negu 1866 m. spektaklis, turėjo nuo 1848 m. prasidėjęs Vokietijoje pramonės ir prekybos, geležinkelių, telegrafo ir laivininkystės vystymasis. Nors ir kaip šie laimėjimai negali prilygti laimėjimams, kurių tuo pat metu pasiekė Anglija ir net Prancūzija, jie Vokietijai yra negirdėti ir per dvidešimt metų davė daug daugiau, negu anksčiau duodavo visas šimtmetis. Tiktai dabar Vokietija yra patvariai ir galutinai įtraukta į *pasaulinę prekybą.* Pramonininkų kapitalai sparčiai padidėjo, o atitinkamai pakilo ir visuomeninė buržuazijos reikšmė. *Spekuliacija,* tikriausia pramonės suklestėjimo žymė, pasireiškė plačiu mastu, įtraukusi į savo triumfo žygį hercogus ir grafus. Tuo tarpu kai dar prieš penkiolika metų Vokietijos geležinkeliai maldavo paramos iš Anglijos įmonininkų, dabar vokiškasis kapitalas — tebūnie jam lengva žemelė! — tiesia geležinkelius Rusijoje ir Rumunijoje. Kaipgi galėjo atsitikti, kad buržuazija neišsikovojo taip pat ir politinio viešpatavimo, kad ji vyriausybės atžvilgiu yra taip baili?

Vokietijos buržuazijos nelaimė yra ta, kad ji, ištikima pamėgtajam vokiečių būdui, pasirodė per vėlai. Jos suklestėjimas teko tam laikotarpiui, kai kitų Vakarų Europos šalių buržuazija politiniu atžvilgiu jau ima smukti. Anglijoje buržuazija pajėgė įvesti į vyriausybę savo tikrą atstovą, Braitą, tiktai išplėtusi rinkimų

teisę — priemonė, kurios pasekmės turi padaryti galą visam buržuazijos viešpatavimui. Prancūzijoje, kur buržuazija pati savaime, kaip ištisinė klasė, viešpatavo tik dvejus metus, 1849 ir 1850, respublikos metu, ji pajėgė pratęsti savo socialinę egzistenciją tiktai užleidusi savo politinį viešpatavimą Luji Bonapartui ir armijai. O be galo išaugus trijų pažangiausių Europos šalių tarpusavio sąveikai, dabar jau yra visiškai negalimas dalykas, kad buržuazija Vokietijoje tyliai ir ramiai įvestų savo politinį viešpatavimą, kai jis atgyveno savo amžių Anglijoje ir Prancūzijoje.

Savotiška buržuazijos ypatybė, palyginus su visomis likusiomis anksčiau viešpatavusiomis klasėmis, yra kaip tik ta, kad jos išsivystyme yra posūkio taškas, po kurio bet kuris tolesnis jos galios priemonių ir, vadinasi, pirmiausia jos kapitalų padidėjimas tiktai padaro ją vis labiau ir labiau nepajėgią politiškai viešpatauti. *„Už stambiosios buržuazijos nugaros stovi proletariatas"*. Tuo pačiu mastu, kuriuo buržuazija vysto savo pramonę, prekybą ir susisiekimo priemones, tuo pačiu mastu ji gimdo proletariatą. Ir tam tikru momentu, kuris ateina ne visur tuo pat metu ir nebūtinai vienodoje išsivystymo pakopoje, ji pradeda pastebėti, kad jos neatskiriamas bendrakeleivis — proletariatas — ima ją peraugti. Nuo to momento ji netenka sugebėjimo viena politiškai viešpatauti; ji ieško aplink save sąjungininkų, su kuriais ji pasidalija savo viešpatavimą arba, atsižvelgiant į aplinkybes, atiduoda jį jiems visiškai.

Vokietijoje šis posūkio momentas atėjo buržuazijai jau 1848 m. Tiesa, tuomet Vokietijos buržuazija išsigando ne tiek Vokietijos, kiek Prancūzijos proletariato. 1848 m. birželio mūšiai Paryžiuje parodė jai, kas jos laukia; Vokietijos proletariatas buvo pakankamai stipriai susijaudinęs, kad įrodytų jai, jog Vokietijoje taip pat jau esama sėklų, kurios gali duoti tokį pat derlių; ir nuo šio momento Vokietijos buržuazijos politinio veikimo smaigalis buvo nulaužtas. Ji ėmė ieškoti sąjungininkų ir parsidavinėti jiems bet kuria kaina, — ir iki pat šios dienos ji nepajudėjo priekin nė žingsnio.

Visi šie sąjungininkai yra iš prigimties reakcingi. Tai — karaliaus valdžia su savo armija ir biurokratija, tai — stambioji feodalinė bajorija, tai — smulkieji užkampio junkeriai, tai pagaliau — kunigai. Su visais jais buržuazija darė sandėrius ir susitarimus, kad tiktai išlaikytų savo egzistenciją, kol jai pagaliau nebeliko kuo prekiauti. Ir kuo labiau vystėsi proletariatas, kuo labiau jis ėmė jaustis klase ir veikti kaip klasė, tuo bailesnė darėsi buržuazija. Kai nuostabiai bloga prūsų strategija prie Sa-

dovos nugalėjo, nors tai ir keista, dar blogesnę austrų strategiją, sunku buvo pasakyti, kas lengviau atsiduso — ar Prūsijos buržua, kuris kartu buvo taip pat sumuštas prie Sadovos, ar Austrijos.

Mūsų stambieji buržua 1870 m. elgiasi visiškai taip, kaip 1525 m. elgėsi vidutiniai biurgeriai. O dėl smulkiųjų buržua, amatininkų meistrų ir krautuvininkų, tai jie visuomet pasiliks nepasikeitę. Jie tikisi visokiomis suktybėmis išsimušti į stambiosios buržuazijos eiles ir bijosi būti nustumti į proletariato eiles. Svyruodami tarp vilties ir baimės, jie kovos metu gelbės savo brangų kailį, o po pergalės prisidės prie nugalėtojo. Tokia jau jų prigimtis.

Koja kojon su pramonės kilimu po 1848 m. ėjo socialinės ir politinės proletariato veiklos vystymasis. Vaidmuo, kurį šiuo metu vaidina Vokietijos darbininkai savo profesinėse sąjungose, kooperatyvuose, politinėse organizacijose ir susirinkimuose, per rinkimus ir vadinamajame reichstage, — vienas šis vaidmuo gerai parodo, koks perversmas visai nepastebimai įvyko Vokietijoje per pastaruosius dvidešimt metų. Vokietijos darbininkams priklauso didžiausia garbė: *jie vieninteliai* pasiekė tai, kad siunčia į parlamentą darbininkus ir darbininkų atstovus, tuo tarpu kai nei prancūzai, nei anglai iki šiol to nesugebėjo pasiekti.

Bet ir proletariatas dar neišėjo iš tos būklės, kuri leidžia lyginti su 1525 metais. Klasė, išimtinai ir nuolat gyvenanti iš darbo užmokesčio, toli gražu dar nesudaro vokiečių tautos daugumos. Ji todėl ir yra priversta ieškoti sau sąjungininkų. Ir pastarieji gali būti rasti tik tarp smulkiųjų buržua, miestų liumpenproletariato, smulkiųjų valstiečių ir žemės ūkio darbininkų.

Apie *smulkiuosius buržua* mes jau kalbėjome. Jie be galo nepatikimi, išskyrus tuos atvejus, kada laimėta pergalė: tuomet jie pakelia aludėse neapsakomą riksmą. Vis dėlto tarp jų yra ir labai gerų elementų, kurie patys prisijungia prie darbininkų.

Liumpenproletariatas, kurį sudaro visų klasių nusmukusių elementų atmatos ir kuris susitelkia didžiuosiuose miestuose, yra blogiausias iš visų galimų sąjungininkų. Šie valkatos yra absoliučiai paperkami ir nepaprastai įkyrūs. Jeigu Prancūzijos darbininkai kiekvienos revoliucijos metu rašydavo ant namų: Mort aux voleurs! — mirtis vagims! — ir kai kuriuos vagis sušaudydavo, tai tat vyko ne dėl jų susižavėjimo nuosavybe, o dėl to, kad jie teisingai suprato, jog visų pirma reikia atsikratyti šia gauja. Kiekvienas darbininkų lyderis, kuris liumpenproletarais naudojasi kaip savo gvardija ir jais remiasi, jau vienu tuo įrodo, kad jis yra judėjimo išdavikas.

Smulkieji valstiečiai — stambieji priklauso buržuazijai — yra įvairių rūšių:

Arba tai — *feodaliniai valstiečiai,* kurie dar ėjo lažą savųjų ponų naudai. Po to, kai buržuazija praleido progą išvaduoti juos iš baudžiavos, — o tai buvo jos pareiga, — nesunku juos įtikinti, kad jie gali laukti išvadavimo tik iš darbininkų klasės.

Arba tai — *nuomininkai.* Šiuo atveju mes daugiausia turime tuos pačius santykius kaip ir Airijoje. Nuompinigiai tiek išaugo, kad esant vidutiniam derliui valstietis vos pajėgia išmaitinti save ir savo šeimą, o esant blogam derliui jis beveik miršta badu, negali užmokėti nuompinigių ir todėl patenka į visišką priklausomybę nuo žemvaldžio malonės. Tokiems žmonėms buržuazija daro ką nors tiktai tada, kai ji esti priversta tai padaryti. Iš ko gi jiems laukti išsigelbėjimo, jeigu ne iš darbininkų?

Palieka valstiečiai, kurie ūkininkauja *nedideliuose nuosavos žemės sklypuose.* Jie daugiausia taip prislėgti ipotekų, kad yra taip pat priklausomi nuo palūkininkų, kaip ir nuomininkai nuo žemvaldžių. Ir jiems palieka tik labai skurdus ir, be to, dėl derliaus svyravimų labai nepastovus uždarbis. Jie visų mažiausiai gali ko nors tikėtis iš buržuazijos, nes juos išnaudoja kaip tik buržua, kapitalistai-palūkininkai. Tačiau jie dažniausiai labai prisirišę prie savo nuosavybės, nors iš tikrųjų ji priklauso ne jiems, bet palūkininkui. Vis dėlto juos reikia įtikinti, kad jie tiktai tuomet galės išsivaduoti nuo palūkininko, kai nuo liaudies priklausoma vyriausybė visas ipotekines skolas pavers vieninga skola valstybei ir tuo būdu sumažins procentus. O tai gali įvykdyti tik darbininkų klasė.

Visur, kur viešpatauja vidutinė ir stambioji žemės nuosavybė, gausiausia klasė kaime yra *žemės ūkio darbininkai.* Taip yra visoje šiaurės ir rytų Vokietijoje, ir *čia* miestų pramonės darbininkai randa savo *gausiausius ir natūraliausius sąjungininkus.* Kaip kapitalistas stovi prieš pramonės darbininką, taip žemvaldys arba stambusis nuomininkas stovi prieš žemės ūkio darbininką. Tos pačios priemonės, kurios padeda pirmajam, turi padėti ir antrajam. Pramonės darbininkai gali išsivaduoti tiktai pavertę buržuazijos kapitalus, tai yra žaliavą, mašinas, įrankius ir pragyvenimo priemones, reikalingas gamybai, visuomenine nuosavybe, t. y. sava, kolektyviškai naudojama nuosavybe. Lygiai taip pat ir žemės ūkio darbininkai gali išsivaduoti iš savo baisaus skurdo tiktai tuo atveju, jeigu visų pirma žemė, kuri yra svarbiausias jų darbo objektas, bus išimta iš privatinės stambiųjų valstiečių ir dar stambesnių feodalų nuosavybės ir paversta vi-

suomenine nuosavybe, kurią kolektyviškai dirbs žemės ūkio darbininkų draugijos. Čia mes susiduriame su garsiu Internacionalo Bazelio kongreso nutarimu: visuomenės interesais žemės nuosavybę reikia paversti bendra, nacionaline nuosavybe. Šis nutarimas daugiausia turėjo galvoje tas šalis, kur yra stambi žemės nuosavybė ir su ja susijęs stambus ūkis dideliuose žemės sklypuose, kai šiuose dideliuose dvaruose yra vienas ponas ir daugybė samdomųjų darbininkų. Bet tokia dalykų padėtis, aplamai paėmus, vis dar tebevyrauja Vokietijoje, ir todėl Bazelio kongreso nutarimas buvo, greta Anglijos, *kaip tik labai savalaikis Vokietijai.* Žemės ūkio proletariatas, kaimo bernai, tai ta klasė, kuri duoda didžiausią kareivių skaičių valdovų armijoms. Tai ta klasė, kuri šiuo metu visuotinės rinkimų teisės dėka siunčia į parlamentą didelį feodalų ir junkerių skaičių. Bet tuo pat metu tai ta klasė, kuri yra artimiausia miestų pramonės darbininkams, kuri gyvena su jais tose pačiose sąlygose ir net labiau skursta negu jie. Ši klasė yra bejėgė, nes ji yra suskaldyta ir išblaškyta; vyriausybė ir bajorija taip gerai pažįsta jos paslėptą jėgą, kad tyčiomis stengiasi susmukdyti mokyklas, kad paliktų ją tamsią. Pažadinti šią klasę ir įtraukti ją į judėjimą — štai artimiausias ir opiausias Vokietijos darbininkų uždavinys. Nuo tos dienos, kai kaimo darbininkų masė išmoks suprasti savo pačios interesus, nuo tos dienos Vokietijoje taps nebegalima jokia reakcinė — ar tai feodalinė, ar biurokratinė, ar buržuazinė — vyriausybė.

* * *

Aukščiau esančios eilutės buvo parašytos daugiau kaip prieš ketverius metus. Jos ir dabar tebeturi savo reikšmę. Tai, kas buvo tiesa po Sadovos ir Vokietijos padalijimo, pasitvirtina ir po Sedano ir prūsų nacijos šventosios Vokietijos imperijos įkūrimo. Taip mažai tegali pakeisti istorijos judėjimo kryptį vadinamosios didžiosios politikos „pasaulį sukrečiantieji spektakliai.

Jie tegali tiktai pagreitinti šio judėjimo eigą. Šiuo atžvilgiu minėtųjų „pasaulį sukrečiančių“ įvykių kaltininkai nenoromis susilaukė tokio pasisekimo, kuris jiems patiems tikriausiai yra labai nepageidaujamas, bet su kuriuo jiems noroms nenoroms tenka skaitytis.

Jau 1866 m. karas sukrėtė senąją Prūsiją iki pat pamatų. Po 1848 m. reikėjo jau nemaža vargo vėl pajungti senajai drausmei neramius pramoninius — tiek buržuazinius, tiek ir proletarinius — vakarinių provincijų elementus; vis dėlto tai pavyko, ir rytinių provincijų junkerių interesai greta armijos interesų vėl ėmė viešpatauti valstybėje. 1866 m. beveik visa šiaurių vakarių Vo-

kietija tapo prūsiška. Nebekalbant jau apie nepataisomą moralinę žalą, kurią patyrė Prūsijos iš dievo malonės karūna, prarijusi tris kitas karūnas iš dievo malonės, — dabar monarchijos svorio centras pastebimai persikėlė į vakarus. Penki milijonai Reino srities ir Vestfalijos gyventojų gavo iš pradžių paramos 4 milijonus vokiečių tiesioginės aneksijos keliu, o po to — 6 milijonus vokiečių netiesioginės aneksijos keliu per Šiaurės Vokietijos sąjungą. O 1870 m. prie to prisidėjo dar 8 milijonai pietvakarinių vokiečių, ir tuo būdu „naujojoje imperijoje" prieš 14,5 milijono senųjų prūsų (iš 6 rytų Elbos provincijų, kur tarp jų buvo 2 milijonai lenkų) stovėjo maždaug 25 milijonai, seniai jau peraugusieji senprūsiškąjį junkerių feodalizmą. Tuo būdu kaip tik dėl Prūsijos kariuomenės pergalių įvyko poslinkis visuose Prūsijos valstybės pastato pamatuose; junkerių viešpatavimas net vyriausybei darėsi vis labiau ir labiau nepakeliamas. Bet tuo pat metu nepaprastai spartus pramonės vystymasis kovą tarp junkerių ir buržuazijos nustūmė į antrą vietą, iškėlęs priekin kovą tarp buržuazijos ir darbininkų, ir tuo būdu ir senosios valstybės visuomeninių pagrindų viduje įvyko tikras perversmas. Pagrindinė lėtai nuo 1840 m. irstančios monarchijos prielaida buvo kova tarp bajorijos ir buržuazijos, kova, kurioje monarchija išlaikė pusiausvyrą. Bet nuo to momento, kai reikėjo jau ne bajoriją ginti nuo buržuazijos puolimo, bet visas turtingąsias klases ginti nuo darbininkų klasės puolimo, senoji absoliutinė monarchija turėjo visiškai pavirsti specialiai šiam tikslui paruošta valstybine forma: *bonapartistine monarchija*. Šį Prūsijos perėjimą į bonapartizmą aš jau esu išnagrinėjęs kitoje vietoje („Butų klausimu", II skyrius, 26 psl. ir tol.)[1]. Bet ten aš galėjau palikti nuošaliai vieną faktą, kuris čia turi esminę reikšmę, būtent, kad šis perėjimas buvo *didžiausias žingsnis priekin*, kurį Prūsija padarė po 1848 m., — tiek buvo Prūsija atsilikusi nuo šiuolaikinio išsivystymo. Ji vis dar tebebuvo pusiau feodalinė valstybė, o bonapartizmas, šiaip ar taip, yra šiuolaikinė valstybinė forma, kuri numato feodalizmo pašalinimą. Todėl Prūsija turi ryžtis pašalinti savo gausias feodalizmo liekanas ir paaukoti junkeriją kaip tokią. Visa tai, žinoma, vyksta švelniausia forma ir mėgstamai melodijai skambant: „Immer langsam voran"[2]. Taip, pavyzdžiui, yra su pagarsėjusiais nuostatais dėl apygardų. Jie panaikina feodalines atskiro junkerio privilegijas jo dvaro ribose, bet tiktai tam, kad atstatytų jas kaip visos stambiųjų žemvaldžių visumos privilegijas visos apygardos ribose. Dalyko esmė palieka ta pati, tiktai ji

[1] Žr. šio tomo 526—527 psl. *Red.*
[2] „Visuomet lėtai į priekį". *Red.*

išverčiama iš feodalinės į buržuazinę kalbą. Senprūsiškąjį junkerį prievarta paverčia į kažką panašaus į anglų skvairą, bet jam visai nereikėjo ypatingai tam priešintis, nes ir vienas ir antras vienodai kvaili.

Tuo būdu Prūsijai teko savotiška dalia — šio šimtmečio pabaigoje malonia bonapartizmo forma užbaigti savo buržuazinę revoliuciją, kuri prasidėjo 1808—1813 m. ir padarė žingsnį priekin 1848 metais. Ir jeigu viskas eis sklandžiai ir pasaulis ramiai lauks, o mes patys pakankamai ilgai gyvensime, tai, gal būt, 1900 m. mes susilauksime, kad Prūsijos vyriausybė iš tikrųjų panaikins visas feodalines įstaigas ir Prūsija pagaliau pasieks tą padėtį, kurioje Prancūzija buvo 1792 m.

Feodalizmo panaikinimas, išreikštas teigiama forma, reiškia buržuazinės santvarkos įvedimą. Tuo pat mastu, kuriuo nyksta bajorijos privilegijos, įstatymų leidyba virsta buržuazine. Ir čia mes užtinkame Vokietijos buržuazijos santykių su vyriausybe pagrindą. Mes matėme, kad vyriausybė *yra priversta* įvesti šias lėtas ir smulkmeniškas reformas. Bet buržuazijai ji kiekvieną iš šių mažų nuolaidų pavaizduoja kaip jai padarytą *auką,* kaip su dideliu vargu iš karūnos išplėštą malonę, už kurią jie, buržua, savo ruožtu turi taip pat kai kur nusileisti vyriausybei. Ir buržua, nors jiems dalyko esmė pakankamai aiški, duodasi apgaunami. Iš čia ir kyla tas tylus sutarimas, kuris Berlyne sudaro slaptą visų reichstago ir Prūsijos rūmų debatų pagrindą: iš vienos pusės, vyriausybė vėžlio žingsniais reformuoja įstatymus buržuazijos interesais, šalina feodalines ir smulkiųjų valstybių partikuliarizmo sukurtas kliūtis pramonei vystytis, įveda bendrus visai šaliai pinigus, saikus ir matus, verslo laisvę ir t. t., leidžia laisvą kilnojimąsi, tuo neribotai kapitalo valiai atiduodama Vokietijos darbo jėgą, globoja prekybą ir spekuliaciją; iš antros pusės, buržuazija palieka vyriausybei visą tikrąją politinę valdžią, tvirtina mokesčius, paskolas ir kareivių ėmimą ir padeda visus naujuosius reformų įstatymus taip suformuluoti, kad senoji policijos valdžia ant nepageidaujamų asmenų paliktų pilnutinai galioti. Buržuazija savo laipsnišką socialinį išvadavimą perkasi už nedelsiamą atsisakymą nuo savosios politinės valdžios. Žinoma, svarbiausias akstinas, kuris buržuazijai daro priimtiną tokį sutarimą, yra ne vyriausybės, bet proletariato baimė.

Kad ir kaip pasigailėtini mūsų buržuazijos pasirodymai politikos srityje, tačiau negalima paneigti, kad pramonės ir prekybos atžvilgiu ji pagaliau ėmė atlikti savo pareigas. Pramonės ir prekybos pakilimas, į kurį buvo nurodyta II leidimo pratarmėje, nuo to laiko vystėsi su dar didesne energija. Tai, kas šiuo atžvil-

giu vyko nuo 1869 m. Reino-Vestfalijos pramonės srityje, tiesiog yra negirdėtas Vokietijai reiškinys ir primena Anglijos fabrikinių apygardų suklestėjimą šio šimtmečio pradžioje. Tas pat bus Saksonijoje ir Aukštojoje Silezijoje, Berlyne, Hanoveryje ir pajūrio miestuose. Mes pagaliau įsigijome pasaulinę prekybą, tikrą stambiąją pramonę, tikrą šiuolaikinę buržuaziją. Bet užtat pas mus įvyko ir tikra krizė, o taip pat atsirado tikras, galingas proletariatas.

Būsimajam istorikui patrankų dundėjimas mūšiuose prie Špicherno, Mars la Turo ir Sedano ir visa tai, kas buvo su tuo susiję, 1869—1874 m. Vokietijos istorijoje turės daug mažiau reikšmės, negu nepretenciozinis, ramus, bet tolydžio augąs Vokietijos proletariato išsivystymas. Jau 1870 m. Vokietijos darbininkams teko išlaikyti rimtą bandymą: bonapartistinę karo provokaciją ir jos natūralią pasekmę — visuotinį nacionalinį entuziazmą Vokietijoje. Vokietijos socialistiniai darbininkai nė minutę nesidavė suklaidinami. Jie neparodė nė lašelio nacionalistinio šovinizmo. Kada visi buvo pasiutusiai apsvaigę pergale, jie išlaikė šaltą kraują, reikalavo sudaryti su „Prancūzijos respublika teisingą, be aneksijų taiką“, ir net apgulos stovis negalėjo priversti jų nutilti. Taro jų nerado atgarsio nei susižavėjimas karo šlove, nei kalbos apie „Vokietijos imperijos didybę“; jų vienintelis tikslas pasiliko viso Europos proletariato išvadavimas. Su visiška teise galima pasakyti: dar nė vienoje šalyje darbininkai taip puikiai neišlaikė tokio sunkaus išmėginimo.

Paskui karo meto apgulos stovį ėjo bylos dėl valstybės išdavimo, dėl karaliaus ir valdininkų įžeidimo, vis didėjančios policijos taikos laiko priekabės. Paprastai ne mažiau kaip trys ar keturi „Volksstaat“ redakcijos nariai vienu laiku sėdėdavo kalėjime; tas pat buvo ir su kitais laikraščiais. Kiekvienas bent kiek žinomas partinis oratorius turėdavo nors kartą per metus stoti prieš teismą, kur jis beveik visuomet būdavo nuteisiamas. Kaip kruša pylėsi ištrėmimai, konfiskavimai, susirinkimų išvaikymai. Bet viskas veltui. Kiekvieną suimtąjį arba ištremtąjį tuojau pat pakeisdavo kitas; vietoje vieno išvaikyto susirinkimo būdavo sušaukiami du nauji; ištverme ir tiksliu įstatymų laikymusi buvo palaipsniui paralyžiuojama policijos savivalė. Visi persekiojimai duodavo priešingus rezultatus: jie ne tiktai negalėjo palaužti arba nors palenkti darbininkų partijos, bet tiktai patraukdavo į ją naujų šalininkų ir sustiprindavo jos organizaciją. Savo kovoje tiek su valdžia, tiek ir su atskirais buržua, darbininkai visur parodydavo savo protinį ir dorinį pranašumą, įrodydami, ypač savo susirėmimuose su vadinamaisiais „darbdaviais“, kad dabar jie, darbinin-

kai, yra apsišvietę žmonės, o kapitalistai — nemokšos. Be to, kovą jie dažniausiai veda su humoru, kuris yra geriausias įrodymas, jog jie yra tikri dėl savo reikalo ir supranta savo pranašumą. Taip vedama istorijos parengtoje dirvoje kova turi duoti gausių vaisių. Sausio rinkimų laimėjimai yra išimtinis reiškinys šiuolaikinio darbininkų judėjimo istorijoje, ir visiškai buvo suprantamas tas nustebimas, kurį jie sukėlė visoje Europoje.

Vokietijos darbininkai, palyginus su likusios Europos darbininkais, turi du esminius pranašumus. Pirma, jie priklauso labiausiai teorinei Europos tautai ir jie išlaikė savyje tą teorinę nuovoką, kurios beveik visiškai neteko vadinamosios „apsišvietusios“ Vokietijos klasės. Be prieš ją buvusios vokiečių filosofijos, ypač be Hegelio filosofijos, niekuomet nebūtų susikūręs vokiečių mokslinis socializmas — vienintelis mokslinis socializmas, kuris bet kada egzistavo. Be teorinės darbininkų nuovokos šis mokslinis socializmas niekuomet nebūtų taip įėjęs į jų kūną ir kraują, kaip tat mes matome dabar. O kaip neišmatuojamai didelis yra šis pranašumas, parodo, iš vienos pusės, tas abejingumas bet kuriai teorijai, kuris yra viena iš svarbiausių priežasčių, kad Anglijos darbininkų judėjimas taip lėtai juda priekin, nepaisant puikios atskirų amatų organizacijos, — o iš antros pusės, tai parodo tas sumišimas ir tie svyravimai, kuriuos pasėjo prudonizmas savo pirminiu pavidalu tarp prancūzų ir belgų, savo karikatūriniu, Bakunino suteiktu pavidalu — tarp ispanų ir italų.

Antras pranašumas yra tas, kad vokiečiai ėmė dalyvauti darbininkų judėjime beveik paskutiniai. Kaip vokiečių teorinis socializmas niekados neužmirš, kad jis stovi ant pečių Sen Simono, Furjė ir Oueno — trijų mąstytojų, kurie, nepaisant viso savo teorijų fantastiškumo ir utopiškumo, priklauso didžiausiems visų laikų protams ir kurie genialiai įspėjo begalinę daugybę tokių tiesų, kurių teisingumą mes dabar įrodome moksliškai, — taip Vokietijos praktinis darbininkų judėjimas niekuomet neturi užmiršti, kad jis išsivystė ant Anglijos ir Prancūzijos judėjimo pečių, kad jis galėjo tiesiog pasinaudoti jų brangiai pirktu patyrimu, išvengti dabar jų klaidų, kurių tuomet dažniausiai negalima buvo išvengti. Kur mes būtume dabar be Anglijos tredjunionų ir Prancūzijos politinės darbininkų kovos pavyzdžio, be to milžiniško postūmio, kurį davė ypač Paryžiaus Komuna?

Reikia pripažinti, kad Vokietijos darbininkai su retu sugebėjimu pasinaudojo savosios padėties pranašumais. Pirmą kartą nuo to laiko, kai egzistuoja darbininkų judėjimas, kova vedama planingai visomis trimis jos kryptimis, kurios yra tarpusavyje suderintos ir susietos: teorine, politine ir praktine-ekonomine

(pasipriešinimas kapitalistams). Šiame, taip sakant, koncentriniame puolime ir glūdi Vokietijos judėjimo jėga ir nenugalimumas.

Iš vienos pusės, dėl šios patogios savo padėties, iš antros pusės, dėl salinių Anglijos judėjimo ypatybių ir dėl prievartinio Prancūzijos judėjimo nuslopinimo, Vokietijos darbininkai šiuo momentu yra proletarinės kovos priešakyje. Kaip ilgai įvykiai leis jiems užimti šią garbingą vietą, to negalima iš anksto pasakyti. Bet, kol jie bus ją užėmę, jie, reikia tikėtis, tinkamai atliks jos uždėtas jiems pareigas. Tam reikia dvigubo jėgų įtempimo visose kovos ir agitacijos srityse. Ypač vadų pareiga bus daugiau ir daugiau šviestis visais teoriniais klausimais, vis labiau ir labiau išsivaduoti iš tradicinių, senajai pasaulėžiūrai priklausančių frazių įtakos ir visuomet turėti galvoje, kad socializmas nuo to laiko, kai jis tapo mokslu, reikalauja, kad su juo ir būtų elgiamasi kaip su mokslu, tai yra, kad jis būtų studijuojamas. Tuo būdu įsigytą, vis labiau aiškėjantį supratimą reikia platinti darbo masių tarpe su vis didesniu stropumu ir vis tvirčiau telkti partijos organizaciją ir profesinių sąjungų organizaciją. Nors socialistų sausio mėnesį surinkti balsai ir sudaro jau gana žymią armiją, bet jie vis dėlto dar toli gražu nesudaro Vokietijos darbininkų klasės daugumos; ir, kad ir kaip daug drąsos teikia propagandos laimėjimai kaimo gyventojų tarpe, vis dėlto kaip tik čia lieka dar be galo daug padaryti. Todėl negalima pailsti kovoje, bet reikia iškovoti iš priešo miestą po miesto, vieną rinkimų apygardą po kitos. Bet visų pirma reikia išsaugoti tikrai internacionalinę dvasią, kuri neleistų kilti bet kuriam patriotiniam šovinizmui ir kuri džiaugsmingai sveikintų kiekvieną naują žingsnį proletariniame judėjime, vis tiek iš kurios nacijos jis būtų kilęs. Jeigu Vokietijos darbininkai taip pat žengs priekin, tai jie, kad ir nežygiuodami judėjimo priešakyje — judėjimo interesai visai nereikalauja, kad vienos kurios nors nacijos darbininkai žygiuotų jo priešakyje, — vis dėlto užims garbingą vietą kovos linijoje; ir jie stovės visiškai apsiginklavę, jeigu netikėtai sunkūs mėginimai arba dideli įvykiai pareikalaus iš jų didesnio narsumo, ryžtingumo ir veiklumo.

Londonas, 1874 m. liepos 1 d.

Parašė F. Engelsas, pirmąją dalį 1870 m., antrąją dalį 1874 m. liepos 1 d.

Išspausdinta pirmajame ir antrajame „Valstiečių karo Vokietijoje" leidimuose, išėjusiuose Leipcige 1870 ir 1875 m.

Spausdinama pagal trečiojo leidimo tekstą

Versta iš vokiečių kalbos

RODYKLĖS

SVARBESNIŲJŲ VARDŲ RODYKLĖ

A

B

G

H

M

N

Š

DALYKINĖ RODYKLĖ

A

B

Ž